

**เอกสารประกอบการเสนอผลงานวิจัย
จากนักวิจัยท้องถิ่น
(ฉบับย่อ)**

มนุษยศาสตร์

**โครงการ
อบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์
โบราณคดีและชาติพันธุ์**

โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เรื่อง

เสียงจากสังคมชายแดน-ชายขอบ

๑๖ - ๑๗ มีนาคม ๒๕๕๘

โครงการ “อบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและชาติพันธุ์”
โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

เสนอผลงานวิจัยจากนักวิจัยท้องถิ่น

เรื่อง

“เสียงจากสังคมชายแดน-ชายขอบ”

กำหนดการ

พุธ ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๘

- ๘.๓๐ น. - ๙.๐๐ น. ลงทะเบียน
- ๙.๓๐ น. - ๙.๕๕ น. เปิดการประชุมโครงการ โดย ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง ผู้อำนวยการสำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- ๙.๕๕ น. - ๑๐.๑๕ น. นำชมการจัดแสดงนิทรรศการของแต่ละพื้นที่ทั้ง ๕ โครงการ
- ๑๐.๓๐ น. - ๑๒.๐๐ น. แนะนำโครงการทั้ง ๕ พื้นที่ โดย ศรีศักร วัลลิโภดม เสนอการสรุปเนื้อหา
โครงการวิจัยฯ แต่ละพื้นที่
- ๑๒.๐๐ น. - ๑๓.๑๕ น. รับประทานอาหารกลางวัน
- ๑๓.๑๕ น. - ๑๕.๐๐ น. เสนอผลงานศึกษา “ชลประทานราษฎร์ และ ชลประทานหลวง: การ
เปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในกลุ่มแม่ลาวตอนบน” จากนักวิจัยท้องถิ่น
เวียงป่าเป้า-แม่สรวย จังหวัดเชียงราย
- ๑๕.๑๕ น. - ๑๗.๐๐ น. เสนอผลงานศึกษา “ผีกับพุทธ: ศาสนาและความเชื่อในสังคมชายขอบ” จาก
นักวิจัยท้องถิ่นโครงการ เมืองด่านซ้าย กลุ่มน้ำหมัน จังหวัดเลย

พฤหัสบดี ๑๗ มีนาคม ๒๕๕๘

- ๘.๕๕ น. - ๑๐.๐๐ น. เสนอผลงานศึกษาเรื่อง “จากบ้านสำโรงถึงสวนส้ม: การเปลี่ยนแปลงทาง
เศรษฐกิจและวัฒนธรรมในสังคมชายขอบจันทบูรณ” จากนักวิจัยท้องถิ่นสอย
ดาว จังหวัดจันทบุรี
- ๑๐.๑๕ น. - ๑๑.๕๕ น. เสนอผลงานศึกษาเรื่อง “จากเชียงของถึงเวียงแก่น: การปรับตัวของชาวบ้าน
กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมริมฝั่งแม่น้ำโขง” จากนักวิจัย
ท้องถิ่นเชียงของ-เวียงแก่น จังหวัดเชียงราย
- ๑๑.๕๕ น. - ๑๓.๐๐ น. รับประทานอาหารกลางวัน

- ๑๓.๐๐ น. - ๑๔.๔๕ น. เสนอผลงานศึกษาเรื่อง “อ่าวปัตตานี: นิเวศวัฒนธรรมที่ถูกทำลาย” จากนักวิจัยท้องถิ่นอ่าวปัตตานี อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี
- ๑๕.๐๐ น. - ๑๖.๓๐ น. การสรุปผลงานวิจัยโดยหัวหน้าโครงการและทีมที่ปรึกษาฯ - การอภิปรายแสดงความคิดเห็นจากที่ประชุม โดย ดร. มรว.อศิน รพีพัฒน์, ดร.สุเทพ สุนทรเมสัช, ศรีศักร วัลลิโภดม, ปราณี วงษ์เทศ

ณ หอประชุมใหญ่ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ถนนบรมราชชนนี คลังชั้น กรุงเทพฯ

โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการ ทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและชาติพันธุ์

หลักการและเหตุผล

สืบเนื่องจากประสบการณ์ในการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ในฐานะเป็นเมธีวิจัยอาวุโสของสกว. ผู้ประสานงานโครงการเรื่องความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และการเป็นที่ปรึกษามูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ที่ออกไปสนับสนุนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของชาวบ้านในที่ต่างๆ ทั่วประเทศ ในช่วงเวลาเกือบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา

ทำให้ได้เรียนรู้ถึงการเคลื่อนไหวของสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรมพอสมควร นั่นก็คือ มีการเคลื่อนไหวของผู้คนในชุมชนเพื่อสร้างจิตสำนึกและฟื้นฟูภูมิปัญญาเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีพลังและศักดิ์ศรีในหลายๆ พื้นที่ทั่วราชอาณาจักร

ดังเห็นได้จากการตื่นตัวของบรรดาผู้อาวุโส เช่น พระสงฆ์ ปัญญาชน ที่พยายามศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของท้องถิ่น และรวบรวมบรรดาโบราณวัตถุทางโบราณคดีและชาติพันธุ์ เพื่อการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ให้คนในรุ่นหลังได้เรียนรู้และเพื่อให้คนจากภายนอกได้มาศึกษาและรับรู้

สถานการณ์และการเคลื่อนไหวจากภายในดังกล่าวนี้ ทำให้ต้องคิดว่า การวิจัยทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม อย่างที่เคยทำมานั้น ควรมีการปรับเปลี่ยนในเรื่องตัวคนที่จะทำงานวิจัย รวมทั้งกระบวนการและทิศทางด้วย

นั่นก็คือ การสนับสนุนและสร้างนักวิจัยที่เรียนจบหรือกำลังศึกษาอยู่ในสถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยในส่วนกลางและภูมิภาค รวมทั้งจากสถาบันราชภัฏเพียงอย่างเดียวมันไม่เพียงพอ บุคคลเหล่านี้ดูมีโอกาสมากกว่าผู้อื่น เป็นจำนวนมากกลายเป็นนักรับจ้างเก็บข้อมูลและวิจัยในเรื่องอะไร ๆ ก็ได้ สุดแต่ผู้รับผิดชอบเงินทุนและโครงการจะแจกให้ พอถึงเวลาก็พากันมาเสนอผลงานในการประชุมสัมมนาเป็นอันยุติ

ในขณะเดียวกันมีอีกหลายคนทำงานไม่เสร็จ อันเนื่องมาจากรับเงินหลายโครงการ แต่พอเร่งรัดมากๆ ก็ทำงานแบบลวกๆ เพื่อให้ทันเวลา การทำงานวิจัยแบบนี้มักทำตามกรอบที่กำหนดไว้ มีลักษณะอยู่ในวังวนจนเป็นภาพนิ่ง จนแทบไม่เห็นว่ามีผลงานวิจัยที่เกี่ยวกับท้องถิ่นในเรื่องต่างๆ นั้น จะเอาไปใช้ให้ได้ผลดีกับคนในสังคมท้องถิ่นได้แค่ไหน

จากประสบการณ์ดังกล่าว ทำให้ระยะหลังๆ ต้องเบนเบี่ยงการสนับสนุนทุนไปสู่นักวิจัยที่เป็นผู้รู้ในท้องถิ่น ที่อาจจะเป็นครูโรงเรียน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และแม้กระทั่งพระสงฆ์และผู้อาวุโส คนเหล่านี้มีบทบาทมานานแล้ว แต่ถูกกำหนดให้เป็นเพียงวิทยากร (informant) ที่จะให้ข้อมูลแก่นักวิจัยจากโครงการเท่านั้น ซึ่งแท้จริงแล้วข้อมูลและข้อเท็จจริงส่วนใหญ่ก็มาจากผู้ที่เป็น “คนใน” เหล่านี้

นักวิจัยผู้เป็นบุคคลจากภายนอกนั้น ถ้าไม่ได้เข้าไปสังเกตการณ์ในท้องถิ่นเป็นแรมเดือนหรือแรมปี จะไม่มีทางเข้าใจได้ เพื่อเปลี่ยนสถานภาพของผู้ให้ข้อมูลในท้องถิ่นเหล่านี้ให้มีฐานะเป็นนักวิจัยเสมอกับนักวิจัยจากภายนอก ก็ทำให้เกิดผลดีทั้งในด้านการประเมินข้อมูลหลักฐานข้อเท็จจริง และการนำผลวิจัยไปใช้ให้เป็น

ประโยชน์ในการพัฒนา เพราะคนเหล่านี้คือผู้รู้และผู้นำในท้องถิ่นอยู่แล้ว แต่ที่สำคัญก็คือ นักวิจัยซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นจะเป็นผู้ทำงานทั้งการวิจัยและการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องไปตามสภาพและลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม ในบรรดานักวิจัยที่เป็นคนในท้องถิ่น อันได้แก่ ครูโรงเรียน ผู้รู้ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และพระภิกษุสงฆ์เหล่านี้ บุคคลที่ควรสนับสนุนในอันดับแรกก็คือ ครูโรงเรียน แต่ก็หาใช่ครูที่อยู่ในท้องถิ่นแต่เพียงย้ายมาจากที่อื่นไปประจำอยู่เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้วก็ย้ายออกไปตามระบบข้าราชการไม่ หากต้องครูที่มีพื้นฐานเป็นคนท้องถิ่น หรืออยู่ในท้องถิ่นหลายปีจนเกิดสำนึกเป็นคนท้องถิ่น และบางคนถึงกับตั้งรกรากอยู่ในท้องถิ่นนั้นแล้ว

ครูที่เป็น “คนใน” ของท้องถิ่นนี้แหละที่มีศักยภาพในการที่จะไปเชื่อมโยงร่วมมือกับผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็น อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ และกับครูอื่นๆ ด้วยกันเอง

แต่ที่สำคัญก็คือ ครูจะเป็นผู้ทันสมัยที่สุด เพราะนอกจากจะรู้อะไรในท้องถิ่นแล้ว ยังรู้อะไรที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงจากภายนอกอีกด้วย แต่การเลือกให้ครูท้องถิ่นเป็นบุคคลที่จะได้รับการสนับสนุนในเรื่องทุนวิจัยนั้น คงไม่ได้หมายความว่าเราจะให้ครูไปทำงานค้นคว้าแต่ผู้เดียวเท่านั้น หากต้องมองต่อไปถึงการที่ครูจะต้องไปสร้างความสัมพันธ์ในการศึกษารวบรวมข้อมูลกับผู้อื่นๆ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. และพระสงฆ์ รวมทั้งครูอื่นๆ ในลักษณะที่เป็นกลุ่มด้วย หากทำได้เช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการสร้างองค์ความรู้จากกลุ่มของคนใน และเป็นกลุ่มคนที่จะนำผลงานวิจัยไปใช้ในการพัฒนาในเวลาเดียวกัน

แต่จุดอ่อนของนักวิจัยที่เป็นคนในท้องถิ่นก็คือ ยังขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องแนวคิด (concept) และวิธีการในการศึกษารวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะแก้ไขได้ก็ต้องด้วยการอบรมให้มีความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดี (archaeological past) กับชาติวงศ์วรรณนา (ethnological present) ในขณะเดียวกันก็ต้องให้มีการร่วมมือกับนักวิจัยจากภายนอกที่มีความรู้ ความเข้าใจ ในกระบวนการวิจัย เพื่อที่จะทำให้การเสนอรายงานและผลงานเป็นไปอย่างมีกรอบและหลักการที่ดี ซึ่งผลที่ตามมา ก็จะเป็นสิ่งดีกับทั้งนักวิจัยที่เป็นคนในท้องถิ่นกับคนที่มาจากภายนอก นับเป็นการสร้างและพัฒนา นักวิจัยทั้งสองกลุ่มในเวลาเดียวกัน

โดยเหตุนี้ ในการกำหนดให้ทุนอุดหนุนการวิจัยนั้น ยังคงต้องพิจารณานักวิจัยจากภายนอกที่มาจากสถาบันการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยด้วย

ถัดจากเรื่องตัวคนที่ทำการวิจัย ก็เป็นเรื่องกรอบกระบวนการและทิศทางในการทำวิจัย นั่นคือ การวิจัยที่ว่านี้ หน่วยในการวิจัยจะไม่ใช่คำว่า “ชุมชนศึกษา” (community based study) คำนี้ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ในการวิจัย เพราะเป็นงานปฏิบัติงานสนามไม่ใช่ในห้องเรียนทางสังคมศาสตร์ ในขณะเดียวกัน ก็จะใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์ชุมชน” “วัฒนธรรมชุมชน” และ “เศรษฐกิจชุมชน”

เพราะเห็นว่าพื้นที่ในการศึกษามีมากกว่าการเป็นชุมชนหนึ่งๆ หากเป็นของหลายๆ ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน จึงใช้คำว่า “ท้องถิ่นศึกษา” (locality based study) แทน กล่าวคือการเน้นในเรื่อง “พื้นที่” (space) แต่เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม (cultural space) ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนจนทำให้เกิดสำนึกในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกัน

ท้องถิ่นเป็นพื้นที่ซึ่งคนในสังคมท้องถิ่นเป็นผู้กำหนดและสร้างอะไรต่ออะไรในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน จึงเป็นเรื่องของคนจากภายในที่จะรู้ความเป็นมาและขอบเขต ตลอดจนการขนานนามของสถานที่และพื้นที่สาธารณะ เช่น บำ เชา หุ่น คลอง และแม่น้ำ รวมไปถึงบรรดาโบราณสถานและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

การกำหนดท้องถิ่นจากคนภายในดังกล่าวมานี้ ทำให้แตกต่างไปจากพื้นที่ทางราชการ ที่มีการสร้างขึ้นมาจากรัฐและส่วนกลาง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด ซึ่งมีการมุ่งหมายเพื่อการบริหารและการปกครองเป็นสำคัญ

ท้องถิ่นที่เป็นการสร้างขึ้นโดยคนภายใน นับเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เป็นธรรมชาติ เพราะเกิดมาจากความต้องการที่จะอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นเหล่าของมนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์สังคม ในขณะที่ท้องถิ่นที่เกิดจากการบริหารการปกครองที่มาจากภายนอกนั้น เป็นการจัดตั้งและบังคับใช้ที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของผู้คนในสังคมท้องถิ่น หากเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของการรวมกลุ่มของมนุษย์ไม่ แต่ปัจจุบันคนทั่วไปยังเข้าใจผิดว่า บรรดาหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด คือสิ่งที่พื้นฐานของคำว่า "ชุมชน" และ "ท้องถิ่น" กัน

ความแตกต่างระหว่างท้องถิ่นที่มาจากการกำหนดของคนในสังคมท้องถิ่น กับท้องถิ่นที่กำหนดจากทางราชการที่มาจากภายนอก ก็คือ "โครงสร้างทางสังคม" [social structure] โครงสร้างสังคมของท้องถิ่นที่เกิดจากภายใน จะเป็นเรื่องของแนวนอนที่แสดงความเสมอภาค คือ ผู้คนในท้องถิ่นมีสถานภาพเท่าเทียมกันหมด ความเหลื่อมล้ำจะมีก็อยู่ที่เรื่องของอายุใสและความรู้ความสามารถของบุคคลที่สังคมยกย่อง ในขณะที่โครงสร้างสังคมของท้องถิ่นทางราชการ จะมีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมปิรามิด ที่มีลำดับความสำคัญสูงต่ำลดหลั่นกันลงมา เพราะเป็นสิ่งที่ผูกพันกับอำนาจการปกครองของรัฐ ทำให้เกิดความแตกต่างกันในเรื่องของสถานภาพเพียงผู้อยู่ภายใต้การดูแลและชี้แนะจากองค์กรที่จัดตั้งโดยทางราชการ แทบไม่มีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นและวิเริ่มแต่อย่างใด

ในเรื่องนี้ถ้าหากผู้มีอำนาจในองค์กรเป็นคนที่มาจากที่อื่น ก็อาจใช้ตำแหน่งและอำนาจหน้าที่หาผลประโยชน์และเร่งรัดเอาเปรียบผู้คนในชุมชนได้ อย่างไรก็ตาม ในกระแสของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ครอบงำประเทศชาติอยู่ในขณะนี้ ดูเหมือนจะสร้างทัศนคติที่เป็นปัจเจกให้แก่ผู้นำและผู้มีสถานภาพในองค์กรที่จะคิดจะทำอะไรเพื่อตัวเองและพรรคพวกมากกว่าการจะทำได้กับส่วนรวม ยิ่งกว่านั้น การดำรงอยู่ขององค์กรชุมชนที่จัดตั้งโดยทางราชการนี้ กำลังสร้างความเหลื่อมล้ำและแปลกแยกกับผู้คนในชุมชนท้องถิ่นที่กินลึกลงไปจนถึงระบบครอบครัวและญาติพี่น้อง นั่นคือ ทำให้เกิดคนสองพวกขึ้นในเวลาเดียวกัน

พวกแรกคือ คนที่มีชีวิตอยู่ตามแบบประเพณีเดิม ไม่โลภ และคิดอะไรยังสัมพันธ์กับการอยู่ร่วมกันอย่างเสมอภาค ส่วนพวกหลังคือพวกที่มีสำนึกเป็นปัจเจก รอบรู้ หันโลก มักเป็นพวกที่มีโอกาสขวยโอกาสสร้างความร่ำรวยและมีอำนาจในทางที่เอารัดเอาเปรียบพวกแรก ซึ่งกลายเป็นคนด้อยโอกาสไป โดยเหตุนี้เมื่อทางรัฐมีการสนับสนุนทางเศรษฐกิจ เช่น ปล่อยเงินไปช่วยชาวบ้านหรือจัดทำโครงการในการพัฒนาใดๆ ผลประโยชน์มักตกไปอยู่กับบุคคลประเภทหลัง ดังได้กล่าวมาแล้วทั้งสิ้น

ทำนองตรงข้าม โครงสร้างสังคมที่เกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกันและคนรวยในท้องถิ่นตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์นั้น เป็นโครงสร้างที่ไม่มีการให้อำนาจเด็ดขาดแก่บุคคลผู้หนึ่งผู้ใดในองค์กรชุมชน และผู้ที่เป็น

สมาชิกขององค์กรก็ล้วนเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับในเรื่องความเป็นผู้รู้และผู้มีคุณธรรม มักประกอบด้วยบุคคลหลายประเภทที่มีบทบาทในสังคมท้องถิ่น อันได้แก่พระสงฆ์ ผู้เฒ่าผู้อาวุโส ผู้มีความรู้ในอาชีพต่างๆ แล้วจึงมาถึงผู้ที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ครูโรงเรียนและคนรุ่นหนุ่มสาว ที่รักจะทำอะไรเพื่อส่วนรวม โดยเฉพาะพระสงฆ์ นั้นสำคัญมาก มักได้แก่พระสงฆ์ที่เป็นทั้งเจ้าอาวาสวัดของชุมชนและเป็นพระอุปัชฌาย์แก่คนในท้องถิ่นที่เป็นผู้ชาย ส่วนผู้อาวุโสก็จะได้แก่ผู้รู้ในเรื่องประเพณีพิธีกรรม ประวัติความเป็นมาของชุมชนหรือผู้ที่มีฐานะดีประสบความสำเร็จในอาชีพและหน้าที่การงาน บุคคลเหล่านี้ เป็นที่รู้จักยอมรับกันในด้านการมีคุณธรรมและศีลธรรม ไม่มีความโลภทางวัตถุอันใด อยู่ในฐานะที่ชี้แนะและสั่งสอนให้ความรู้และทิศทางที่ดีแก่ผู้คนในสังคมได้ตลอดเวลา

ในขณะที่ผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านหรือกำนัน ก็มักเป็นคนในท้องถิ่นที่มีสำนึกในเรื่องของส่วนรวม มักไม่ถือตัวว่ามีอำนาจและมีหน้าที่ทางราชการ คนเหล่านี้มาร่วมตัวกันเป็นองค์กรที่จะทำอะไรเพื่อส่วนรวมและความยั่งยืนของผู้คนในชั้นลูกชั้นหลาน ไม่มีใครมีอำนาจเต็มในองค์กร แต่จะประชุมปรึกษาหารือร่วมกันและตัดสินใจร่วมกันเป็นสำคัญ องค์กรชุมชนจากโครงสร้างสังคมที่มาจากการอยู่ร่วมกันของคนภายในของท้องถิ่นดังกล่าวนี้ อยู่ในสภาพที่เสื่อมถอย เพราะการรุกรานของอิทธิพลการจัดการทางเศรษฐกิจการเมืองที่ผ่านเข้ามาทางองค์กรชุมชนที่รัฐจัดตั้งขึ้น

การหายไปหมดไปขององค์กรชุมชนธรรมชาติและโครงสร้างสังคมที่เน้นความเสมอภาคอันมีมาแต่เดิมนั้น ย่อมเป็นอันตรายแก่ชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่ง เพราะในกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกที่เป็นโลกาภิวัตน์นั้น จะไม่มีอะไรที่เป็นกลไกในการปรับระดับสังคมให้เกิดการดำรงอยู่อย่างมีคุณภาพและเข้มแข็งแก่คนทั่วไปที่ด้อยโอกาสได้ อีกนัยหนึ่งก็คือ “กระบวนการท้องถิ่นวัฒนา” [localization] ที่สามารถปรับปรนสังคมท้องถิ่นให้ทันโลกทันสมัยจะไม่มีวันเกิดขึ้น

ความสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบัน หากรู้เกี่ยวกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจไปตามโครงสร้างชุมชนทางราชการที่รัฐเป็นผู้กำหนดและจัดตั้งขึ้นเท่านั้นไม่ เพราะจะทำให้เกิดความเอาตัวเอวเปรียบและแตกแยกทางสังคมระหว่างคนขวยโอกาสและคนด้อยโอกาสลงไปถึงชุมชนท้องถิ่นในระดับรากหญ้า หากมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการกระตุ้นและสนับสนุนให้ชุมชนในท้องถิ่นได้พัฒนาตัวเองจากภายในให้เกิดมีสำนึกท้องถิ่นและองค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ที่มีมาแต่เดิม มาเป็นกลไกที่จะสร้างคุณภาพกับอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองที่มาจากภายนอก

การฟื้นฟูสำนึกร่วมของผู้คนในสังคมท้องถิ่น จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยอาศัยความรู้ความเข้าใจในเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่น อันเป็นสิ่งที่คนภายในท้องถิ่นมีบทบาทและส่วนร่วมในการสร้างเป็นองค์ความรู้ขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม ที่ออกมาในรูปของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่วุ่น เกิดขึ้นแล้วหลายแห่ง อันเกิดจากการตื่นตัวของคนภายใน เช่น พิพิธภัณฑ์วัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พิพิธภัณฑ์จันเสน ในอำเภอดาวคลี จังหวัดนครสวรรค์ พิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร ในเขตอำเภอมัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม และที่กำลังจะเสร็จตามมามากอีกหลายแห่ง เช่น ที่บ้านหนองขาว อำเภอดำม่วง จังหวัดกาญจนบุรี

ความสำเร็จของบรรดาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่กล่าวมานี้ ทำให้แลเห็นการเกิดสำนึกร่วมของคนในท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับโครงสร้างสังคมและองค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นจากคนภายใน ความรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

มีการเพิ่มเติมขึ้นเรื่อยๆ จากการเรียนรู้ การให้ข้อมูลของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งก็รวมไปถึงการจัดการถ่ายทอดให้คนในรุ่นหลังได้เรียนรู้ และขณะเดียวกันก็เผยแพร่ให้คนจากภายนอกรวมทั้งนักท่องเที่ยวได้ศึกษาอีกด้วย แต่ที่สำคัญก็คือ เกิดการริเริ่มและการนำความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาเดิมไปพัฒนาให้เกิดการผลิต อาหาร ยา เสื้อผ้า เครื่องใช้ ทำให้มีรายได้ทางเศรษฐกิจแก่คนในท้องถิ่นอีกด้วย

ขณะนี้มีการตื่นตัวในเรื่องการสร้างความรู้ท้องถิ่น และการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกันอย่างแพร่หลาย โดยที่มีแนวคิดและวิธีการ ตลอดจนรูปแบบแตกต่างกันออกไป แต่ถ้าหากเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามแนวทางและทิศทางที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ยังเป็นสิ่งที่คนจากภายในไม่อาจจัดตั้งขึ้นได้ โดยปราศจากการอบรมให้เข้าใจ การค้นคว้าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมพื้นบ้าน เพราะเนื้อหาความรู้ที่ค้นคว้ามาได้คือ สิ่งที่น่าไปกำหนดเป็นประเด็นต่างๆ ในการจัดแสดงสิ่งของและเรื่องราวทางวัฒนธรรม

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอันเป็นประวัติศาสตร์จากภายใน มีสิ่งที่จะต้องค้นคว้าและวิจัยอยู่สองอย่างด้วยกัน อย่างแรกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่น อันเกี่ยวกับพื้นที่และสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เรียกในที่นี้ว่า ประวัติศาสตร์โบราณคดี เพราะเป็นการศึกษาให้เห็นความเก่าแก่ของท้องถิ่นจากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ทั้งด้วยเอกสารและโบราณวัตถุ นักวิจัยท้องถิ่นเรียนรู้จากการรวบรวมข้อมูลที่มีในท้องถิ่นมาให้นักโบราณคดี นักมานุษยวิทยา และนักประวัติศาสตร์ ช่วยกันวิเคราะห์ตีความ แล้วรายงานเป็นเรื่องราวออกมา

อย่างที่สองเป็นประวัติศาสตร์สังคมของกลุ่มชนในชุมชนต่างๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน โดยเน้นจากกลุ่มชนที่อยู่ในปัจจุบัน ย้อนกลับลงไปยังคนรุ่นเก่าๆ ว่าเคลื่อนย้ายมาจากไหน เข้ามาตั้งถิ่นฐานและมีความสัมพันธ์กันทางสังคมอย่างไร ข้อมูลทางสังคมดังกล่าวนี้ มีความสำคัญมาก อีกทั้งเป็นสิ่งที่นักวิชาการจากภายนอกเข้าไปเก็บข้อมูลยาก เพราะมักเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องส่วนตัวภายในครอบครัว ซึ่งถ้าจะทำได้ก็ต้องใช้เวลาที่จะสร้างความสัมพันธ์จนเป็นที่พอใจของชาวบ้าน จึงจะได้ผลดี แต่ถ้าหากเป็นสิ่งที่คนในเป็นคนศึกษาแล้ว คงไม่ต้องใช้เวลานานเท่าใด เพียงแต่ต้องได้รับการอบรมความรู้และวิธีการทางชาติวงศ์วรรณะมาจากนักมานุษยวิทยาเสียก่อน จึงจะทำได้อย่างมีระบบ

การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมดังกล่าวนี้ จะทำให้ได้ทราบเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของบรรดาชุมชนทั้งหลายที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ผู้คนเหล่านี้อธิบายความเป็นมาของพวกคนที่สัมพันธ์กับหลักฐานของท้องถิ่นทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ออกมาในรูปของตำนาน ประเพณี พิธีกรรม อย่างไรก็ตามถึงได้เกิดสำนักท้องถิ่นร่วมกัน จากเรื่องทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้งทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และประวัติศาสตร์สังคม ก็จะส่งต่อความรู้ความเข้าใจมาสู่การค้นคว้าเรื่องราวของวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องของปัจจุบัน และการเปลี่ยนแปลงในชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนต่างๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ซึ่งการค้นคว้าในเรื่องนี้ก็ต้องการกระตุ้นและอบรมให้นักวิจัยที่เป็นคนในทำ เพราะมีพื้นฐานความรู้และรู้จักผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกันมากกว่าคนที่มาจากภายนอก ซึ่งถ้าหากได้รับการอบรมให้รู้จักการสังเกตและการตั้งคำถามแล้ว ก็จะได้หลักฐานข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือได้ดีกว่าการทำงานของคนจากภายนอก

วัตถุประสงค์

จากหลักการและเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว พอสรุปเป็นวัตถุประสงค์ในการดำเนินโครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการได้ดังนี้

๑. เพื่ออบรมและให้ทุนนักวิจัยที่เป็นคนในท้องถิ่น จนสามารถทำการวิจัยร่วมกับนักวิจัยที่มาจากภายนอกได้อย่างเสมอภาค
๒. เพื่อศึกษา วิเคราะห์ และสังเคราะห์ หลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์ มาสร้างเป็นองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่ผู้คนทั่วไปในท้องถิ่นมีส่วนร่วมและยอมรับ
๓. เพื่อนำความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมพื้นบ้านไป
 - ❖ เป็นพื้นฐานในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้แก่ผู้คนทั้งจากภายในและภายนอก
 - ❖ เป็นหลักฐานที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น
 - ❖ สร้างเรื่องราวและเนื้อหาในเรื่องท้องถิ่นศึกษาตามโรงเรียน

ขอบเขตและเวลา

โครงการอบรมและวิจัยนี้ เลือกทำเฉพาะบางท้องถิ่นในภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ที่คณะผู้ดำเนินการสามารถควบคุมและจัดการได้สะดวก โดยใช้เวลา ๑ ปี เดือน ในการดำเนินงาน

แนวคิด ทฤษฎี และวิธีการ

เป็นกระบวนการศึกษาทางมานุษยวิทยาในเรื่อง “โครงสร้าง-หน้าที่นิยม” [structural-functional approach] ที่เน้นการปฏิบัติงานภาคสนามเป็นหลัก ผู้วิจัยจะได้รับการอบรมให้เข้าใจในเรื่องการเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์ รวมทั้งสถาบันทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นสำคัญ กำหนดท้องถิ่นอันประกอบไปด้วยหลายชุมชนธรรมชาติที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของประเพณีพิธีกรรม ที่มีการสังสรรค์กันทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เป็นหน่วยในการศึกษาและปฏิบัติ จากสนาม อบรมผู้วิจัยให้เข้าใจหลักฐานทางโบราณคดีและชาติพันธุ์วรรณา ตลอดจนถึงการนำมาวิเคราะห์ตีความและเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ เพื่อเขียนเป็นรายงานการศึกษาอย่างมีขั้นตอน แต่การดำเนินการให้ได้ผลดีเป็นที่ควบคุมได้ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของบุคคลอีกสองประเภท

ประเภทแรก คือ ผู้ที่เป็นที่ปรึกษาอาวุโสที่มีความรอบรู้ทางวิชามานุษยวิทยาทั้งภาคทฤษฎีและการปฏิบัติงานสนาม ท่านเหล่านี้จะต้องเชิญมาประเมินและวิจารณ์รายงานการศึกษาในการสัมมนากลุ่มย่อย [work shop] เป็นระยะๆ ไปจนถึงการรายงานขั้นสุดท้าย ส่วนประเภทหลังก็คือ นักวิจัยจากภายนอกที่เป็นนักศึกษาชั้นปริญญาโทที่เรียนวิชามานุษยวิทยาพอสมควร จะเข้ามาร่วมในการทำวิจัยในท้องถิ่นกับนักวิจัยภายในตั้งแต่แรกเริ่ม ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้กับนักวิจัยจากภายใน และประสานงานกับหัวหน้าโครงการ และคณะที่ปรึกษาทางวิชาการ รวมทั้งช่วยเหลือในการเขียนรายงานตั้งแต่ขั้นแรกจนขั้นสุดท้าย การวิจัยในแต่ละ

ละห้องถิ่นจะเป็นการดำเนินงานที่เป็นกลุ่ม คือ มีนักวิจัยจากภายในจำนวน ๕-๑๐ คน โดยมีนักวิจัยจากภายนอกมาร่วมด้วยอีก 1 คน มีการประชุมทุกกลุ่มเพื่อติดตามผลและแนะนำโดยที่ปรึกษาอาวุโสในทุก ๔ เดือน จนถึงการประชุมขั้นสุดท้าย

หัวหน้าโครงการ

รศ. ศรีศักดิ์ วลลิโถม

ที่ปรึกษา

รศ.ดร.มรว. อคิน ระพีพัฒน์

รศ.ดร.สุเทพ พุฒธนาสัย

รศ.ปรานี วงษ์เทศ

สังคมชายแดน—ชายขอบกับการเปลี่ยนแปลง:

ผลงานวิจัยของ “คนใน”

ศรีศักร วัลลิโภดม

ตามที่ สกว. ได้สนับสนุนการวิจัยโครงการประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มุ่งอบรมให้คนในท้องถิ่นได้ทำการวิจัยด้วยตนเอง โดยนักวิชาการอาวุโสเป็นที่ปรึกษาและนักวิจัยจากภายนอกไปช่วยเป็นที่เลี้ยงเป็นเวลา ๑ ปี ๖ เดือน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๖ มานั้น บัดนี้การดำเนินการได้มาถึงในขั้นสรุปผลแล้ว จึงนำมาเสนอขอเป็นสังเขปดังต่อไปนี้

โครงการนี้สืบเนื่องมาจากโครงการเมธีวิจัยอาวุโสของ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม ที่พบว่าในการศึกษาวิจัยทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนในท้องถิ่นนั้น มักเป็นการวิจัยจากนักวิชาการจากภายนอกแทบทั้งสิ้น โดยมีคนในชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมเพียงให้ข้อมูล เป็นลูกมือและช่วยเหลือในด้านความสะดวก หาได้มีบทบาทในการประเมินและวิเคราะห์สังเคราะห์ไม่ ผลที่ออกมาจึงมักมีข้อมูลจากความเป็นจริงน้อย แต่มีการวิเคราะห์และตีความในเชิงแนวคิดทฤษฎีเป็นส่วนมาก ผลงานวิจัยดังกล่าวนี้จึงอาจเหมาะกับการสื่อสารเองในระหว่างนักวิชาการ แต่ขาดเนื้อหาที่เป็นรูปธรรมที่คนทั่วไปโดยเฉพาะคนในท้องถิ่นจะนำไปใช้ได้

ดังนั้นจึงเสนอขอทุนทำโครงการแบบนาร่องที่ให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในฐานะนักวิจัยหลัก แล้วลดบทบาทนักวิจัยจากภายนอกให้มีฐานะเป็นที่ปรึกษาและที่เลี้ยงที่ช่วยในการแนะนำในเรื่องวิธีวิทยาและการวิเคราะห์ตีความ รวมทั้งช่วยในการทำรายงานเสนอผลงานด้วย

โครงการนี้มีระยะเวลา ๑ ปี ๖ เดือน โดยมี รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม เป็นหัวหน้าโครงการและผู้ประสานงาน มีนักมานุษยวิทยาอาวุโส คือ รศ.ดร. อธิศ รพีพัฒน์ ดร.สุเทพ สุนทรภัสส์ และ รศ.ปรานี วงษ์เทศ เป็นที่ปรึกษา และมีอาจารย์และนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยร่วมเป็นที่เลี้ยง การดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็นโครงการย่อยใน ๕ พื้นที่ หรือท้องถิ่นดังนี้

ท้องถิ่นลุ่มน้ำลาวตอนบนในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า ถึงอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

ท้องถิ่นริมฝั่งแม่น้ำโขงในเขตอำเภอเชียงทองและเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย

ท้องถิ่นลุ่มน้ำห้วยในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ท้องถิ่นชายแดนเขมรในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

และท้องถิ่นริมอ่าวปัตตานีในเขตอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

การวิจัยมีลักษณะเป็นการศึกษาชุมชน (community based study) ในบริบทของนิเวศวัฒนธรรม (cultural ecology) นั่นคือ เลือกชุมชนใดชุมชนหนึ่งในท้องถิ่นอย่างเป็นองค์รวมแล้วเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมไปยังบรรดาชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นที่เป็นนิเวศวัฒนธรรมเดียวกัน

การที่กำหนดบริบทให้เป็นนิเวศวัฒนธรรมก็เพราะในสังคมชาวนา (peasant society) เช่น ผู้คนที่อยู่ในดินแดนประเทศไทยมาช้านานนั้น ไม่มีชุมชนโดยอยู่โดดๆ หากมีหลายชุมชนที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่

เดียวกัน มีความสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมระหว่างกัน ใช้ทรัพยากรในพื้นที่สาธารณะเช่น ป่าเขา ลำน้ำ ลำห้วย หุ่นยนต์ หรือหนองบึงร่วมกันอย่างมีกติกาและจารีต การปรับตัวของชุมชนทั้งหลายเหล่านี้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติของท้องถิ่น ได้ทำให้พื้นดินนั้นกลายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เรียกได้ว่า นิเวศวัฒนธรรม

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็คือประวัติศาสตร์สังคมของผู้คนในชุมชนทั้งหลายเหล่านี้ ในขณะที่วัฒนธรรมท้องถิ่นคือการดำรงอยู่ร่วมกันที่เป็นวิถีชีวิตและสำนึกรวมของการเป็นคนถิ่นเดียวกันของผู้คนในชุมชน ผู้คนในท้องถิ่นแต่ละชุมชนเท่านั้นที่จะรู้ถึงขอบเขตของชุมชน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ดังนั้น การเลือกศึกษาในลักษณะที่เป็นองค์รวมเพียงชุมชนใดชุมชนหนึ่งในท้องถิ่นก็สามารถที่จะเชื่อมโยงทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้

การวิจัยสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ดำเนินการมาแล้วนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทั้งคนในและคนนอกนั้น นั่นก็คือ แม้จะให้ความสำคัญอยู่ที่คนในก็ตาม แต่คนนอกที่เป็นนักวิชาการ อาจารย์และนักวิชาการที่เป็นที่เล็งจะมีส่วนร่วมในการตรวจสอบประเมินข้อมูล และทำการวิเคราะห์ร่วมกันเป็นระยะๆ ไป เริ่มตั้งแต่ขั้นแรกภายหลังจากเลือกชุมชนที่จะศึกษาและกำหนดคนที่เป็นนักวิจัยแล้ว คณะที่ปรึกษาก็ทำการอบรมวิธีการทางชาติพันธุ์วรรณาให้ วิธีการนี้โดยปกติเป็นวิธีการเก็บข้อมูลของนักมานุษยวิทยา แต่ในที่นี้ได้ถ่ายโอนมาให้ให้นักวิจัยที่เป็น คนใน ทำแทน

การเก็บข้อมูลที่เป็นองค์รวม เริ่มตั้งแต่

- ตำแหน่งภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นและชุมชน
- ประวัติความเป็นมาของชุมชน
- การตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างกัน
- ระบบเศรษฐกิจ
- การปกครอง
- ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม
- และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีผลมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก

โดยเฉพาะการรุดล้ำของนิเวศการเมือง (political ecology) ที่มาจากภายนอกโดยทั้งจากรัฐและนายทุนที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง ข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณาที่เป็นองค์รวมนี้ คณะวิจัยเชื่อมั่นว่าคนในทำได้ดีกว่าคนนอก เพราะเป็นสิ่งที่คุ้นเคยในชีวิตความเป็นอยู่มาตั้งแต่เด็ก การรวบรวมข้อมูลดังกล่าวนี้ นักวิจัยที่เล็งมีส่วนร่วมในการแนะนำตลอดเวลา

เมื่อครบ ๖ เดือนก็มีการทำผลมาเสนอต่อคณะที่ปรึกษา ซึ่งจะเป็นผู้ตรวจสอบให้คำแนะนำเพิ่มเติม พร้อมกับตั้งคำถามเพิ่มเติมในการรวบรวมข้อมูลให้สมบูรณ์ในขั้นต่อไป ประสพการณ์ในการรวบรวมข้อมูลขั้นแรกนั้น นักวิจัยจากภายในยังมีปัญหาในเรื่องความเข้าใจและข้อมูลที่ได้รวบรวมมา มีลักษณะเป็นภาพนิ่งและค่อนข้างเป็นเรื่องราว ทำให้ต้องใช้เวลาทำความเข้าใจเพิ่มขึ้น

พอมาถึงขั้นที่สองใน ๖ เดือนต่อมา การรวบรวมข้อมูลเป็นปึกแผ่นขึ้น อีกทั้งผู้วิจัยได้เรียนรู้จากการตั้งข้อสังเกตและการสังเกตการณ์มากขึ้น ทำให้เกิดฐานข้อมูลที่มาจากการวิจัยเชิงประจักษ์ (empirical

materials) ที่สามารถนำไปตั้งคำถามและสังเกตการณ์เพิ่มเติมจากการเป็นภาพนิ่งให้เกิดการเชื่อมโยงเป็นภาพเคลื่อนไหวได้

ขณะที่ปรึกษาและนักวิจัยที่เลี้ยงเองก็ได้รับรู้และเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม จึงได้แนะแนวทางการสังเกตและเชื่อมโยงข้อมูลให้ผู้วิจัยที่เป็นคนในดำเนินการต่อไป พอถึงขั้นที่สาม เมื่อมีการประชุมร่วมกันอีกก็ได้ข้อมูลทางชาติพันธุ์ที่ค่อนข้างสมบูรณ์ สิ่งนี้คือหลักฐานสำคัญในการวิจัย เพราะเป็นข้อมูลที่มาจากการวิจัยเชิงประจักษ์โดยตรง เป็นพื้นฐานที่จะทำให้การวิเคราะห์ สังเคราะห์และตีความตั้งอยู่บนฐานของความเป็นจริง แต่จุดอ่อนก็คือ ฐานข้อมูลนี้มีรายละเอียดและข้อปลีกย่อยที่ยากแก่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ ซึ่งก็จะเป็นปัญหาในเรื่องผลการเสนอการวิจัยที่เป็นมาตรฐาน ที่ต้องมีแนวคิดทฤษฎี และรูปแบบอันเป็นที่ยอมรับ จึงต้องเป็นหน้าที่ของคณะที่ปรึกษาและนักวิจัยที่เลี้ยงต้องดำเนินการ

ดังนั้น ทางออกของการเสนอผลงานให้ได้ทั้งมาตรฐานและการแสดงถึงความเข้าใจในผลงานวิจัยของนักวิจัยที่เป็นคนในก็คือ ได้กำหนดให้นักวิจัยที่เป็นคนในเสนอภาพรวมการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น ที่ตนได้ศึกษาและเข้าใจโดยไม่ต้องสนใจกับฐานข้อมูลที่รวบรวมไว้ โดยที่ในการเสนอรายงานนี้ คณะที่ปรึกษาร่วมวิพากษ์วิจารณ์ในเชิงแนวคิดทฤษฎีด้วย ผลปรากฏออกมาว่านักวิจัยที่เป็นคนในรายงานได้ตีแผ่เห็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม นักวิจัยเหล่านี้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองจนสามารถให้ข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเชื่อมโยงมากกว่าเก่า รวมทั้งมีความเข้าใจในเรื่องสังคม วัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวและมีทิศทาง

จากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันดังกล่าวนี้ ทำให้นักวิจัยจากข้างนอกและข้างในสามารถสรุปวิเคราะห์ให้เห็นภาพพจน์ของการเปลี่ยนแปลงในลักษณะองค์รวมของท้องถิ่นที่เรียกว่า นิเวศวัฒนธรรมที่มีปัจจัยมาจากการรุกรานของนิเวศการเมืองที่มาจากคนนอก

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงนิเวศวัฒนธรรม จึงเป็นประเด็นสำคัญในการเสนอผลงานวิจัยของงานวิจัยทั้ง ๕ กลุ่ม อีกทั้งสามารถบอกได้ว่า นิเวศวัฒนธรรมทั้ง ๕ พื้นที่หรือท้องถิ่นนี้มีลักษณะทางสังคม วัฒนธรรมที่คล้ายกัน คือเป็นเรื่องของสังคมชายแดน - ชายขอบ ที่มีทั้งตำแหน่งทางภูมิศาสตร์อยู่ในพื้นที่ชายแดนและเป็นกลุ่มชนที่เป็นชายขอบของสังคมมหาชนที่เน้นความเป็นคนไทย จากการเสนอผลงานของนักวิจัยที่เป็น คนใน ใน ๕ โครงการนี้อาจสรุปสาระให้เห็นโดยย่อแต่ละโครงการได้ดังนี้

โครงการในภาคเหนือ

๑. ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน อยู่ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า และอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ภูมิโนะเวศเป็นพื้นที่ภายในหุบเขาที่มีลำน้ำแม่ลาวไหลผ่านกลางจากเขาและที่สูงทางทิศใต้ไปทางเหนือ เป็นบริเวณที่มีผู้คนตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบ้านเมืองมาแต่สมัยล้านนา โดยมีเวียงป่าเป้าเป็นศูนย์กลางและเป็นเมืองบริวารของเมืองพะเยา

ผู้คนเหล่านี้มีหลายชาติพันธุ์ทั้งที่ตั้งถิ่นฐานบนที่สูงและที่ราบลุ่ม เช่นผู้ที่อยู่บนที่สูงพวกกะเหรี่ยง ปลูกเมี่ยงขาย ในขณะที่บนที่ราบ เช่น พวกไทยวน ไทลื้อ ทานา หุบเขานี้ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นเส้นทางคมนาคมมา

แต่เดิม จึงมีผู้คนพากันเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินอย่างต่อเนื่อง การสร้างถนนหลวงจากเชียงใหม่ผ่านอำเภอดอยสะเก็ดขนานไปกับลำน้ำลาวจนถึงจังหวัดเชียงรายนั้น ทำให้มีการขยายตัวของความเป็นเมือง (urbanization) ทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองตามมา จนมีผลกระทบต่อระบบนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เคยดำรงอยู่ตามจารีตประเพณีมาแต่เดิม เป็นสิ่งที่นำมาถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีลักษณะขัดแย้งและเสียดุลยภาพในขณะนี้

ปัจจัยสำคัญจากการขยายตัวของนิเวศ การเมือง เศรษฐกิจ ที่มาจากรัฐทำให้เกิดความเดือดร้อนอย่างยากที่จะควบคุมก็คือ การจัดการน้ำของรัฐที่เรียกว่า ชลประทานหลวง อันเห็นได้จากการสร้างเขื่อนสร้างอ่างเก็บน้ำ ขุดคลองชลประทานและทำถนนหนทางนั้น คือสิ่งสำคัญที่กำลังทำลายระบบเหมืองฝายอันเป็น ชลประทานราษฎร์ ที่จรรโลงนิเวศวัฒนธรรมอันทำให้ผู้คนในท้องถิ่นต่างๆ ของลุ่มน้ำลาวตอนบนมีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกันมาอย่างราบรื่นหลายศตวรรษต้องแหลกละลายลง โดยเฉพาะโครงการสร้างเขื่อนแม่สรวยที่กำลังทำให้เกิดน้ำท่วมแหล่งที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของผู้คนทั้งที่อยู่บนที่ราบลุ่มและที่สูงแย่งน้ำจากลำน้ำและลำห้วยไปให้กับทางเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ส้มและชาที่เป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ของคนที่เป็นนายทุนที่เป็นทั้งคนไทยและคนต่างชาติ เมื่อมองไปข้างหน้าลุ่มน้ำลาวตอนบนนี้กำลังถูกผนวกเข้าเป็นพื้นที่นิคมเกษตรอุตสาหกรรมของคนจีนที่กำลังขยายตัวมาตามแม่น้ำโขงจากเชียงรุ่งถึงเชียงแสนและเชียงรายทั้งหมด

๒. ท้องถิ่นเชียงของ – เวียงแก่น เป็นพื้นที่ชายแดนไทย-ลาวริมฝั่งแม่น้ำโขงที่มีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วและซับซ้อนในขณะนี้ ลักษณะภูมิโนเวศเป็นพื้นที่สัมพันธ์กับแม่น้ำโขง แม่น้ำอิงและลำน้ำงาวในเขตอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โดยมีเทือกเขาอันเป็นป่าต้นน้ำของลำน้ำลำห้วยที่ไหลลงลำน้ำทั้งสามทำหน้าที่แบ่งบริเวณที่สูงออกจากที่ราบลุ่ม คือ ดอยหลวง ดอยยาว ดอยผาหม่น และดอยผาตั้ง

บริเวณริมโขงตรงปากแม่น้ำอิงและลำน้ำงาวนี้มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นบ้านและเมืองมาแต่สมัยล้านนา โดยมีเมืองเชียงของเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม เพราะตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมโบราณที่ไปตามลำน้ำอิงผ่านเข้าสู่ลำน้ำงาว ติดต่อกับพะเยา ลำปาง และแพร่ได้ ในขณะที่จากฝั่งแม่น้ำโขงที่เชียงของทางฝั่งประเทศลาวในเขตเมืองห้วยทรายก็เป็นเส้นทางคมนาคมไปยังบ้านเมืองทางลาวและเวียดนาม

การค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น ทำให้เห็นได้ว่าเชียงของเป็นเมืองที่ดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องมากกว่าเมืองเชียงแสนที่มีการทิ้งร้างไป อีกทั้งเชียงของก็อยู่ในระบบนิเวศวัฒนธรรมของผู้คนบนสองฝั่งโขงในเขตเมืองห้วยทรายร่วมกัน เพิ่งมาถูกแบ่งแยกเพราะการแบ่งเขตแดน โดยอาศัยร่องน้ำลึกที่ฝรั่งเศสมาจัดการเท่านั้น

ปัจจุบันประเพณีการใช้พื้นที่ท้องน้ำของแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเหลืออยู่ เป็นพื้นที่ซึ่งเรียกว่า ล้าง ที่ใช้ในการจับปลาและสัตว์น้ำร่วมกัน โดยมีประเพณีพิธีกรรมร่วมเช่นการจับปลาบึกและประเพณีเช่นสรวงผีร่วมกัน เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นเมืองเชียงของยังเป็นเมืองในการรับรู้ของคนท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงว่า

เป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์ในเชิงเป็นเมืองพี่ และเมืองน้องกับเมืองหลวงพระบางอีกด้วย เพราะมีผู้คนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างกันอย่างสืบเนื่อง

การไม่เคยร้างไปของเมืองเชียงของทำให้มีสภาพเป็นที่มีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง คือมีพัฒนาการของย่านตลาด ผ่านที่อยู่อาศัยของคนกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่ทำการรัฐบาลและวัด การทางสาธารณูปโภคตลอดเวลา พื้นที่สูงรอบๆ เชียงของกลายเป็นที่ปลูกสวนส้มขนาดใหญ่ อีกทั้งมีการเคลื่อนไหวของชนเผ่าชาติพันธุ์บนที่สูงอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะบริเวณดอยหลวง ดอยผาหม่นและดอยผาดั้ง กลุ่มชาติพันธุ์ระหว่างนี้ได้แก่พวกลาหู่ ชมุ จีนฮ่อ อาข่า เย้า และม้ง เป็นต้น ในขณะที่พื้นที่ราบโดยเฉพาะริมสองฝั่งน้ำโขง ก็มีการเคลื่อนย้ายของคนไทลื้อจากทางสิบสองปันนาลงมา ทำให้มีการผสมผสานของคนไทลื้อและไทยวนอันเป็นคนในพื้นที่ของเชียงรายมาแต่เดิม

ความต่างกันระหว่างท้องถิ่นเชียงของกับเวียงแก่น ก็คือ บริเวณเชียงของมีบูรณาการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้ดีกว่า เพราะเป็นบริเวณศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจ ส่วนบริเวณเวียงแก่นนั้นคนกลุ่มต่างๆ ยังแยกกันอยู่อย่างอิสระไม่ว่าจะเป็นคนไทลื้อ คนชมุ คนม้ง คนเย้า นั่นคืออาจมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ในเรื่องวัฒนธรรมและวิถีชีวิตยังคงรักษาลักษณะและสำนึกทางชาติพันธุ์ไว้ได้ แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นสังคมของคนเหล่านี้ไม่หยุดนิ่ง เพราะมีอิทธิพลและบทบาทของการจัดการทางการบริหารและการเมืองของรัฐ รวมทั้งการขยายพรมแดนทางเศรษฐกิจของคนที่เป็นนายทุนจากข้างนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังเช่นการขยายตัวของสถานที่ราชการและองค์กรต่างๆ รวมทั้งสถานที่ประกอบการค้าธุรกิจ โดยเฉพาะย่านตลาดและการตลาดนั้น กำลังสร้างภาวะความเป็นเมืองให้กลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เหล่านี้มีความสัมพันธ์กัน

แต่สิ่งที่ถูกถามความมั่นคงทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของผู้คนที่เรียกได้ว่าเป็นคนเชียงของ และคนเวียงแก่น ก็คือ การขยายตัวของเศรษฐกิจของนายทุนภายในและนายทุนข้ามชาติ โดยเฉพาะจากประเทศจีนและคนจีน

จากนายทุนภายในประเทศก็คือ พวกที่เข้ามาซื้อที่ปลูกไร่ส้มและพืชเศรษฐกิจที่กลุ่มพื้นที่ขนาดใหญ่ นายทุนพวกนี้มีทั้งเข้ามาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเรือนในบริเวณใกล้ถนนและเขตเมือง สร้างสถานที่ทำการค้าและบริการ รวมทั้งบรรดาบ้าน วัด มักเป็นพวกที่ไม่ยอมอยู่ในกติกาและกฎเกณฑ์ทางจารีตประเพณีของท้องถิ่น เพราะมักอาศัยกฎหมายจากทางรัฐและราชการมาอ้างอิงสิทธิและความชอบธรรม อีกทั้งมีอิทธิพลทางการเมืองที่อาจคุกคามผู้คนในท้องถิ่นที่เป็นชาวบ้านธรรมดาด้วย ถัดไปก็เป็นนายทุนข้ามชาติ เช่น พวกญี่ปุ่นที่ได้ทำให้เกิดไร่ปลูกถั่วลิสงเตาขนาดใหญ่และรับคนท้องถิ่นเข้ามาทำงานเพื่อผลิตพืชผลส่งไปนอก มีการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการเปิดโอกาสให้คนเข้าทำงานนอกเวลาจนเกิดความไม่พอใจ ความเครียดและความเสื่อมสุขภาพ จึงมีคนตั้งชื่อไร่ถั่วดังกล่าวนี้ว่า "ถั่วไร่ญาติ" คือต้องทำงานจนไม่มีเวลาให้กับครอบครัวและญาติพี่น้อง

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่นายทุนเหล่านี้นำเข้ามานั้น ถ้ามองอย่างผิวเผินๆ ก็ดูเป็นการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ำให้คนมีรายได้และมีงานทำ ซึ่งนับเป็นความเจริญทางวัตถุโดยแท้ แต่ถ้ามองในแง่สังคมและจิตวิญญาณ ชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนเหล่านี้กำลังขาดคุณภาพ เกิดสำนึกที่เป็นปัจเจกและแข่งขันชิงดีกันในด้าน

ชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กๆ โดยมี ด้านซ้ายเป็นเมือง ชาวบ้านส่วนใหญ่มาจากทางหลวงพระบาง จึงนำเอา ประเพณีความเชื่อและศิลปวัฒนธรรมทางฝั่งลาวเข้ามาปรับให้เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำให้ลำนํ้าหม่นเป็น นิเวศวัฒนธรรมของผู้คนที่รู้จักกันตลอดแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ ซึ่งเห็นได้จากรูปแบบของบ้านเรือนที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่ม มีความเชื่อในเรื่องพุทธและผี รวมทั้งระบบการจัดการน้ำเพื่อการเพาะปลูก และกินอยู่เหมือนกัน เชื่อใน ภูผาศักดิ์สิทธิ์และพระธาตุศรีสองรักร่วมกัน

อัตลักษณ์ที่สำคัญของด้านซ้ายและลุ่มน้ำหม่นก็คือ

๑. การจัดการน้ำเพื่อการเกษตร เป็นระบบของการใช้พัดหรือระหัดที่ตั้งอยู่กลางกระแสน้ำในลำนํ้าหม่น ดักน้ำในลำนํ้าเทลงสู่รางริน เข้าสู่พื้นที่ทำการเพาะปลูกเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาในการนำน้ำจาก ลำนํ้าขึ้นไปใช้บนที่สูง ทำนองตรงข้ามกับการทำเหมืองฝายที่ทดน้ำจากที่สูงต่ำลงเหมือนไปใช้ในพื้นที่เพาะปลูกในที่ต่ำ ทั้งระบบพัดและเหมืองฝาย ต่างก็เป็นระบบชลประทานราษฎรที่ผู้คนในชุมชนท้องถิ่น ต้องร่วมมือร่วมแรงกันจัดทำขึ้น นับเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความพอเพียงที่อยู่ได้ด้วยตนเองของท้องถิ่น และ

๒. การถือผีและสถาบันกวนจ้าว คือระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของคนด้านซ้าย เป็นการนับถือทั้งพุทธและผีไปด้วยกัน ทั้งความเชื่อในเรื่องพุทธและผีเป็นสิ่งเกี่ยวคู่กัน ศูนย์กลางทางชุมชนหมู่บ้านและเมืองต่างก็มีวัดทางพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลาง แต่ก็มีหอผีประจำแต่ละชุมชนที่มีเจ้ากวนและพ่อแสนทำหน้าที่ดูแลในการประกอบประเพณีพิธีกรรม ทั้งเจ้ากวนและพ่อแสนต่างก็เป็นคนที่เลื่อมใสและถือศิวทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งเข้ามามีส่วนในการดูแลวัดวาอารามด้วย วัดที่ด้านซ้ายและลุ่มน้ำหม่นเป็นวัดตามประเพณีสุโขทัย ล้วนนามและลำนํ้าซึ่งให้ความสำคัญกับวิหารหรืออารามมากกว่าโบสถ์หรือสิม อย่างหนึ่งเป็นศาสนสถานเพื่อกิจกรรมของพระสงฆ์โดยเฉพาะ แต่อย่างแรกคืออารามนั้นเป็นที่ประกอบประเพณีพิธีกรรมทั้งสงฆ์และฆราวาส

แต่ที่เมืองด้านซ้าย ความสำคัญของเจ้าพ่อกวน พ่อแสน ดูโดดเด่นกว่าที่อื่น เพราะนอกจากมีเจ้าพ่อกวนเป็นประมุขของการประกอบประเพณีพิธีกรรมของบ้านเมืองแล้ว ยังเจ้าแม่นางเทียมและบริวารรวมมีบทบาทในการดูแลรักษาพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักอีกด้วย เพราะพระธาตุศรีสองรักในความเชื่อของชาวเมืองหาได้เป็นพระสถูปเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า เช่น พระมหาเจดีย์อื่นๆ ไม่ หากเป็นพระเจดีย์ที่สร้างเป็นอนุสรณ์ในการสาบานแบ่งเขตแดนระหว่างพระมหากษัตริย์อยุธยาและล้านช้าง แล้วมีการอุทิศพื้นที่บริเวณนั้นให้เป็นวัดทางพระพุทธศาสนาที่มีพระอารามหรือวิหารเป็นที่ประกอบประเพณีพิธีกรรมของคนทั่วไป เช่น การไปแก้บน กราบไหว้ รวมทั้งการไปประกอบพิธีกรรมของนาคก่อนเข้าพิธีบวชโดยพระภิกษุสงฆ์ที่วัดโพนชัย

พระธาตุเจดีย์ศรีสองรักอยู่ในการดูแลรักษาของเจ้าพ่อกวน พ่อแสน และเจ้าแม่นางเทียม บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่คนทั่วเมืองด้านซ้ายยกย่องและยอมรับให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ การประกอบประเพณีพิธีกรรมใดๆ ที่เป็นเรื่องของชุมชนและสังคมจะอยู่ภายใต้การนำและชี้แนะของเจ้าพ่อกวนและคณะ

เมืองด้านซ้ายมีบริเวณที่กำหนดให้เป็นหอผีถึง ๒ แห่ง คือหอน้อยและหอหลวง ต่างตั้งอยู่ภายใต้แมกไม้ที่สูงใหญ่เป็นที่สงัดเงียบที่ไม่มีใครเข้าไปข้องแวะ ยกเว้นแต่ในเวลาในงานพิธีกรรมหรือเมื่อได้รับการยินยอมจากเจ้าพ่อกวนเสียก่อน

ฐานะและความร่ำรวยเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความแตกแยกของสังคมในระดับรากหญ้าที่สำคัญ ทำให้เกิดกลุ่มคนที่มีอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง เช่น พวกผู้ใหญ่บ้าน กำนันและอบต.ที่กำลังมีลักษณะทั้งให้ทุนและให้โทษในขณะนี้

แต่สิ่งที่คุกคามสังคมและวัฒนธรรมของคนที่ยึดของและเวียงแก่นที่สำคัญที่สุดในขณะนี้คือ การขยายตัวทางการค้าและเกษตรอุตสาหกรรมของคนจีนที่ทางรัฐและสภาหอการค้าประจำจังหวัดให้การสนับสนุน การขยายตัวทางการค้าและเศรษฐกิจดังกล่าวนี้คงจะไม่เพียงแต่คนที่เชียงของและเวียงแก่นจะเดือดร้อนเท่านั้น หากจะรวมทั้งผู้คนในถิ่นต่างๆ ของเชียงรายได้ด้วย

โครงการขยายตัวทางเศรษฐกิจของจีนเท่าที่เป็นรูปธรรมขณะนี้ก็คือ การระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงเพื่อทำให้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าจากเชียงรุ่งมายังเชียงแสน เชียงของ และหลวงพระบาง โดยที่เรือสินค้าที่มีระวางขนน้ำ ๒๐๐ - ๕๐๐ ตันแล่นลงมาได้ ขณะนี้ทางจีนประสบความสำเร็จแล้วในการระเบิดแก่งตั้งแต่เชียงรุ่งมายังเชียงแสน และเรือที่มีระวางขนน้ำ ๒๐๐ - ๓๐๐ ตัน สามารถจอดเทียบท่าขนถ่ายสินค้าที่เมืองเชียงแสนได้แล้ว จนทำให้สภาพเมืองเชียงแสนที่เป็นเมืองประวัติศาสตร์สำคัญของชาติอยู่ในสภาพที่ถูกทำลายทั้งทางศิลปวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม

แต่ทางจีนก็ยังคงดำเนินโครงการต่อไปด้วยการจะระเบิดแก่งจากเชียงแสนไปเชียงของ จึงทำให้บรรดาปัจเจกชนและผู้นำท้องถิ่นพากันคัดค้านด้วยการเคลื่อนไหวต่างๆ ตามแผนการ ทางจีนแสดงความจำนงว่าจะระเบิดแก่งไปถึงเชียงของ และจากเชียงของก็จะทำต่อไปจนถึงเมืองหลวงพระบาง แต่คนท้องถิ่นมีความเห็นว่าการระเบิดแก่งจากเชียงของไปหลวงพระบางคงเป็นไปไม่ได้ เพราะสามารถใช้เส้นทางบกได้ง่ายกว่าและถูกกว่า แต่ความมุ่งหมายของจีนน่าจะขยายมาถึงเชียงของและเวียงแก่น เพราะต้องการให้เป็นทั้งแหล่งท่าเรือจอดและการขยายตัวพินิจนิคมเกษตรอุตสาหกรรมที่อาจครอบคลุมไปทั่วทั้งจังหวัดเชียงรายได้ด้วย ซึ่งขณะนี้จีนก็ทำอย่างเต็มที่แล้วในเขตเชียงแสนและเชียงรายได้ ยิ่งกว่านั้นคนส่วนใหญ่มีความเห็นว่าจีนเคยใช้เชียงรายเป็นฐานเศรษฐกิจทั้งการขนถ่ายสินค้าและผลิตสินค้า ส่งผ่านเขตพม่าไปออกทะเลอันดามัน

ทุกวันนี้คนท้องถิ่นที่เป็นปัญญาชนและผู้นำกำลังวิพากษ์วิจารณ์ทางรัฐบาลและสภาหอการค้า ได้มีส่วนสำคัญในการทำให้จีนขยายตัวมาลงทุนและทำให้เชียงรายกลายเป็นนิคมเกษตรอุตสาหกรรมของจีนไป

โครงการในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

โครงการนี้อยู่ใน พื้นที่ลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นท้องถิ่นที่เกิดเมืองประวัติศาสตร์ด่านซ้ายขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เพราะเป็นดินแดนระหว่างกรุงศรีสัตนาคนหุตกับกรุงศรีอยุธยา

ตำแหน่งของเมืองตั้งอยู่บริเวณต้นลำน้ำหมันที่สัมพันธ์กับสันปันน้ำที่แบ่งลำน้ำป่าสักออกจากลำน้ำแควน้อยอันเป็นแควหนึ่งของลำน้ำน่าน และลำน้ำหมันที่ไหลไปลงแม่น้ำเหืองอันเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำโขง ด่านซ้ายเป็นเมืองด่านเพราะตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมจากหลวงพระบางมายังลำน้ำเหืองและลำน้ำหมันก่อนที่จะข้ามเขาไปยังหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ และนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ความเป็นเมืองของด่านซ้ายคลุมท้องถิ่นสองฝั่งของลำน้ำหมันตั้งแต่ต้นน้ำจนไปสบกับลำน้ำเหือง พื้นที่สองฝั่งน้ำเป็นหุบเขาที่มีเทือกเขาขนานทั้งสองด้าน ลำน้ำหมันเป็นลำน้ำเล็กๆ ที่ไหลตลอดปีสองฝั่งน้ำมีพื้นที่ลุ่มเหมาะแก่การปลูกข้าว จึงเกิด

โดยทั่วไปชีวิตวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นด้านซ้ายในลุ่มน้ำห่มัน เป็นสังคมเรียบง่ายและผู้คนส่วนใหญ่รู้จักกันหมด เป็นสังคมที่มีดุลยภาพทั้งมิติทางวัตถุและจิตวิญญาณ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นไปอย่างช้า เพราะอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองจากภายนอกไม่ใคร่เข้ามามาก อาจแลเห็นได้ชัดในเขตเมืองที่มีการสร้างถนนที่ทำการราชการและย่านตลาด ที่เป็นเช่นนี้เพราะคนจากภายนอกมองผ่านไปลงทุนทางเศรษฐกิจในที่อื่น เช่นในเขตอำเภอภูเรือ เป็นต้น

ขณะนี้การคุกคามทางเศรษฐกิจการเมืองจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อชีวิตวัฒนธรรมของคนภายในนั้นมีเพียงอย่างเดียวที่น่ายกย่อง คือการที่ทางราชการทั้งสำนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยวและฝ่ายบริหารของจังหวัดสนับสนุนส่งเสริมให้คนมาเที่ยว ประเพณีผีตาโชน นับเป็นการรื้อฟื้นวัฒนธรรมของคนด้านซ้ายอย่างขาดความรู้ความเข้าใจอย่างสิ้นเชิง เพราะเรื่องผีตาโชนนั้นหาใช่เป็นสิ่งสำคัญในประเพณีพิธีกรรมของคนด้านซ้ายไม่ หากเป็นส่วนหนึ่งในประเพณีบุญพระเวส ประเพณีเทศน์มหาชาติของคนไทยพุทธทั่วประเทศ

บุญพระเวสคือสิ่งที่ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้รับการอบรมในเรื่องการทำทาน อันเป็นธรรมะที่สำคัญในการอยู่ร่วมกันของผู้คนในสังคม พระเวสสังคร คือพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญทานบารมี อันเป็นการบำเพ็ญทานในพระชาติสุดท้าย ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา สำหรับเรื่องผีตาโชนนั้นผู้รู้ในท้องถิ่นด้านซ้ายบอกว่า คือ บรรดาผีป่า ผู้ร้ายทั้งหลายที่ตามพระเวสสังครเข้าไปในเมือง ซึ่งก็เป็นพวกผีที่กลบใจเป็นคนดี

ประเพณีบุญพระเวสของคนด้านซ้ายนั้นเริ่มต้นแต่เจ้าพ่อกว๋นผู้เป็นประมุขทางประเพณีพิธีกรรมของบ้านเมือง กำหนดวันประเพณีจากการติดต่อกับผีผู้เป็นใหญ่ของบ้านเมือง เมื่อถึงวันกำหนดแล้วพิธีกรรม เริ่มแต่พ่อแสนผู้เป็นคนในคณะของเจ้าพ่อกว๋นก็ออกไปงมหาในลำน้ำห่มันที่หมายถึงพระอุปคุต แล้วพากันแห่ไปยังสำนักเจ้าพ่อกว๋น ให้เจ้าพ่อกว๋น เจ้าแม่นางเทียมและบรรดาผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้อาวุโสของบ้านเมืองแห่พระอุปคุตไปตามที่ต่างๆ มุ่งเข้าสู่วัดโพนชัย อันเป็นวัดที่จะมีการเทศน์มหาชาติ ในขบวนนี้มีผู้ใหญ่และเด็กแต่งกายสวมหน้ากากเป็นผีตาโชนติดตามไป เมื่อขบวนเข้าวัดแล้วเทศน์มหาชาติก็เริ่มขึ้น ในขณะที่มีการเล่นผีตาโชนสิ้นสุดลง บรรดาผู้เล่นเป็นผีตาโชนและคนที่เกี่ยวข้อง ต่างก็เอาหน้ากากผีตาโชนและเครื่องแต่งกายทั้งน้ำห่มัน ลอยไปเหมือนกับลอยเคราะห์ และแลเห็นสิ่งของเหล่านี้ว่าเป็นอัปมงคล

แต่การสนับสนุนประเพณีผีตาโชนของคนข้างนอกไม่ว่าเป็นการท่องเที่ยว หน่วยราชการ และพ่อค้ายักธุรกิจนั้น หาเห็นความสำคัญในเรื่องอบรมคุณธรรมในการให้ทานของบุญพระเวสไม่ หากมุ่งแต่ความแปลกประหลาดของประเพณีเพื่อการท่องเที่ยวอย่างสนุกสนานที่ไร้ความหมายและรสนิยม รวมทั้งสนับสนุนให้กระทำการที่เป็นอัปมงคล เช่น การขายหน้ากากผีตาโชนและให้นำกลับไปเป็นที่ระลึก เป็นต้น แต่ที่สำคัญก็คือการละเมิดประเพณีด้วยการกดดันให้เจ้าพ่อกว๋นกำหนดวันประเพณีให้ตรงกับวันเวลาที่ผู้ใหญ่ทางราชการหรือทางการเมืองสะดวกสบายที่จะไปทำพิธีเปิด

ปัจจุบันประเพณีการท่องเที่ยวผีตาโชนกำลังสร้างความแตกแยกให้กับคนด้านซ้าย โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่มีเริ่มเห็นตึงกับการมีรายได้และความสนุกสนานรื่นเริงในงาน แต่คนรุ่นเก่าและคนส่วนใหญ่ที่มีความรู้มีความซื่อสัตย์และไม่พอใจ

นอกจากเรื่องมีดาโชนแล้วก็ยังมีกรณีเลื่อนไหวทางเศรษฐกิจการเมืองอีกอย่างหนึ่งที่มาจากภายนอก อันเป็นสิ่งที่สร้างความอึดอัดและไม่พอใจแก่คนด่านซ้าย คือเรื่องสิทธิในการดูแลพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักษ์ ดังได้กล่าวมาแล้วแต่ข้างต้นว่า โดยประเพณีท้องถิ่น วัดพระธาตุศรีสองรักษ์ไม่ได้เป็นพื้นที่ทางพระสงฆ์และไม่มีสังฆาวาสอยู่ในบริเวณนี้ด้วย หากเป็นบริเวณที่เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมและพ่อแสน ทางฝ่ายผีดูแลอยู่ พระธาตุเจดีย์เองก็ไม่ได้เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าไม่ รวมทั้งด้านหน้าวัดแต่เดิม (ปัจจุบันกลายเป็นด้านหลัง) ก็สัมพันธ์กับหอผีหลวงว่องเมืองด่านซ้าย บริเวณวัดทั้งหมดอยู่ในการดูแลของเจ้าพ่อกวนและพ่อแสนมาตลอดทั้งในเรื่องการประกอบประเพณีพิธีกรรมและกิจกรรมประจำวัน รวมไปถึงรายได้และรายจ่ายของวัดด้วย

บัดนี้ตั้งแต่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นในเรื่องสิทธิในการดูแลและจัดการผลประโยชน์ของวัด โดยมีผู้ร้องเรียนว่า เจ้าพ่อกวนนำรายได้ของวัดไปใช้ในทางที่ไม่สุจริต และกล่าวหาว่าเจ้าพ่อกวนที่เป็นประมุขของการนับถือผีนั้นไม่ควรมีสิทธิในการดูแลสถานที่อันเป็นพุทธสถาน จึงมีการร้องเรียนให้ทางเถรสมาคมเข้าไปจัดการ ทำให้มีการสอบสวนและการเดินทาง การต่อต้านของผู้คนในท้องถิ่นขึ้น นั่นก็คือผู้คนในท้องถิ่นไม่เห็นด้วยกับการที่ทางคณะสงฆ์จะเข้าไปยุ่งกับกิจกรรมทางประเพณีของสังคมด่านซ้ายนั่นเอง เพราะเห็นว่าเป็นความพยายามของกลุ่มผลประโยชน์ที่จะทำให้พระธาตุเจดีย์ศรีสองรักษ์กลายเป็นสถานที่ทางพุทธพาณิชย์ไป เหมือนกับบรรดาวัดใหญ่วัดสำคัญในที่อื่นๆ ของบ้านเมือง

โครงการในภาคตะวันออก

โครงการนี้อยู่ในพื้นที่ซึ่งคนจันทบุรีเรียกว่าหลังเขา เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดนี้มีทิวเขาสอยดาว และเขาสามง่าม ซึ่งยาวแต่เขตอำเภอสอยดาว โป่งน้ำร้อน ทางตอนเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัด เข้าไปต่อกับเขาพนมตาเค็ดในเขตประเทศกัมพูชา ทิวเขานี้แยกเขตหน้าเขาซึ่งอยู่ในเขตชายทะเลในเขตอำเภอขลุง อำเภอเมือง อำเภอมะขาม ออกจากเขตอำเภอโป่งน้ำร้อนและอำเภอสอยดาวที่วัดเป็นเขตหลังเขา โดยมีช่องเขาเกลือบึงเป็นเส้นทางเชื่อมบริเวณหน้าเขาและหลังเขา บริเวณหลังเขาที่ผ่านช่องเขาเกลือบึงมายังอำเภอโป่งน้ำร้อน และอำเภอสอยดาวนี้อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลกว่า ๑๐๐ เมตร นับเนื่องเป็นพื้นที่สูงภายในของจังหวัดจันทบุรี ในการรับรู้ของคนจันทบุรี บริเวณหลังเขาเป็นพื้นที่ไม่มีความเจริญเมื่อเปรียบเทียบกับบริเวณหน้าเขา แต่ก่อนเป็นเขตป่าดงและเป็นเขตติดต่อชายแดนประเทศกัมพูชาที่มีคนเขมร คนชองและคนในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเข้ามาตั้งหลักแหล่งอย่างกระจ่ายกันอยู่เป็นหมู่บ้านไม่ใหญ่โตอะไร การเปลี่ยนแปลงในบริเวณหลังนี้เกิดขึ้นราวสามสิบปีที่ผ่านมา เมื่อมีการสร้างถนนจากจันทบุรีผ่านอำเภอโป่งน้ำร้อนไปยังอำเภอสระแก้ว จังหวัดปราจีนบุรี (ปัจจุบันคือ จังหวัดสระแก้ว) จึงมีผู้คนเข้าไปบุกเบิกที่ดินทำการเพาะปลูกและตั้งชุมชนหมู่บ้านกันเรื่อยมา

การวิจัยในโครงการนี้เลือกชุมชนหมู่บ้าน (village) ๒ แห่งในการศึกษา คือ บ้านสำโรง ตำบลทรายขาว และบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี ชุมชนแรกนับเป็นชุมชนเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่ง คือมีอายุมากกว่า ๕๐๐ ปี ที่ผ่านมาเป็นชุมชนของคนเขมรที่เข้ามาแต่เขตเมืองโพนดงตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งลำห้วยสำโรงที่ไหลมาจากเขาสอยดาวแล้วผ่านลงไปสู่พื้นที่ประเทศกัมพูชา นอกจากคนเขมรแล้ว

ก็มีคนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมณฑลจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งรวมอยู่ด้วย คนจีนเป็นพ่อค้าในขณะที่คนเขมรเป็นพวกหาของป่า เช่น กระวานและเร่วและทำไร่เพื่อนำไปค้าขายแลกเปลี่ยนกับผู้คนทางจันทบุรี

ก่อนการมีถนนใน พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๑๑ คนที่บ้านสำโรงเดินทางไปค้าขายหรือติดต่อกับจันทบุรีด้วยทางรถและทางเกวียน ที่ต้องใช้เวลาพักแรมตามเส้นทางอย่างน้อยหนึ่งคืน ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนทั้งสายจันทบุรี-สระแก้ว และถนนสายย่อยๆ ได้ทำให้การคมนาคมกับภายนอกดีขึ้น จึงมีผู้คนจากถิ่นอื่นเข้าไปตั้งถิ่นฐานรวมอยู่ด้วย จนในปัจจุบันบ้านสำโรงมีการขยายตัวออกเป็น ๓ หมู่บ้านในบริเวณใกล้เคียงกันคือ บ้านสำโรงกลาง บ้านสำโรงล่าง และบ้านสำโรงตะวันตก มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น ๒,๕๑๔ คน การเติบโตของบ้านสำโรงเริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา เพราะมีผู้คนจากถิ่นอื่นๆ เช่น จากจังหวัดชัยนาทและจังหวัดอื่นๆ ในภาคกลางเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ทำให้เกิดอาชีพการทำนาทำไร่ ทำสวนขึ้น

ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๕ สงครามในประเทศเขมรและเวียดนามทำให้ทางรัฐบาลไทยปรับปรุงสภาพบริเวณชายแดน มีการสร้างถนนในทางยุทธศาสตร์เพื่อการป้องกันการรุกรานทางชายแดน ทำให้เกิดการพัฒนาในเรื่องสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า และน้ำประปาเกิดขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๑ ได้มีการจัดตั้งอำเภอสอยดาวที่แต่เดิมอยู่ในเขตอำเภอโป่งน้ำร้อนนั้นเป็นอำเภอ ทำให้ชุมชนทั้งหลายรวมทั้งบ้านสำโรงด้วยมีการเติบโตมีถนนหนทางติดต่อกับเขตเมืองที่เป็นย่านตลาดได้สะดวก ยิ่งปัจจุบันภายหลังจากสงครามในประเทศเขมรสงบลงแล้ว ก็เกิดการค้าขายชายแดนขึ้น เกิดตลาดชายแดนขึ้นหลายแห่งที่ทำให้ผู้คนจากที่อื่นๆ ในประเทศพากันไปซื้อของและเล่นการพนัน ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเกิดชุมชนใหม่ๆ ขึ้นหลายแห่งที่มีผู้คนจากถิ่นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำสวน ทำไร่ และทำการค้าขาย

หนึ่งในชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่คือ บ้านสวนส้มที่อยู่ห่างจากบ้านสำโรงขึ้นไปทางเหนือประมาณ ๒๐ กิโลเมตร และอยู่ห่างจากชายแดนเขมรเพียง ๓ - ๔ กิโลเมตรเท่านั้น บ้านสวนส้มมีพัฒนาการมาจากหมู่บ้านเล็กๆ ราว ๔๐ ปี ที่ผ่านมามีผู้คนเข้ามาทำไร่ ทำสวนอยู่ไม่กี่ครอบครัว ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๓ บริษัทที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ได้ตัดถนนเข้ามาทำให้การติดต่อกับหมู่บ้านอื่นๆ และกับภายนอกดีขึ้น จึงทำให้มีผู้คนจากที่อื่นๆ เช่น จากอุบลราชธานี นครสวรรค์ กำแพงเพชร แพร่ ย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำเกษตรพืชไร่และทำสวนผลไม้ แต่โดยเหตุที่เป็นชุมชนอยู่ใกล้ชายแดนจึงต้องอยู่ภายใต้การดูแลของทหารเรื่อยมา และทหารมีส่วนในการจัดสรรที่ดินที่อยู่อาศัยให้กับคนในชุมชน พอสงครามในประเทศกัมพูชาสงบลง บ้านสวนส้มก็เติบโตแบบก้าวกระโดดเพราะกลายเป็นแหล่งที่คนจากหลายแห่งมาทำอุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์ มีผู้ซื้อไม้จากดินแดนเขมรผ่านด่านเข้ามาทำเฟอร์นิเจอร์จากไม้ ทำให้มีผู้คนเข้าออกมาซื้อขาย อีกทั้งผลิตภัณฑ์จากสวนส้มก็ถูกนำไปขายในที่อื่นๆ ตลอดเวลา

ในช่วงเวลา ๒๐ ปี ที่ผ่านมามีชุมชนสวนส้มขยายตัวกว่าบรรดาชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ ในละแวกนั้น มีย่านตลาด ร้านค้า โรงงานและย่านที่อยู่อาศัยของคนหลายอาชีพทำให้มีโครงสร้างในลักษณะที่เป็นชุมชนเมืองขนาดเล็กขึ้น ปัจจุบันผู้คนในบ้านสวนส้มที่ทั้งที่มาจากอุบล สระแก้ว แพร่ น่าน ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานผลิตเฟอร์นิเจอร์ เช่น ขัดไม้ ทาสี ลงน้ำมัน เกิดระบบลูกจ้างและนายทุนรวมทั้งปัญหานี้ขึ้นในการลงทุนของนายทุนกับปัญหานี้สินของลูกจ้างตามมา

ผลการวิจัยในโครงการนี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นชายแดนด้านตะวันออกที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๐ อันเป็นเวลาที่มีการสร้างถนนผ่านพื้นที่สูง หรือพื้นที่หลังเขาของจังหวัดจันทบุรีเชื่อมติดต่อกับจังหวัดสระแก้ว

ชุมชนบ้านลำโรงคือตัวแทนของชุมชนเก่าแก่กว่า ๑๐๐ ปี ที่มีคนเขมร คนอีสาน และคนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในพื้นที่ซึ่งสภาพแวดล้อมเป็นป่าเขา และมีคนอยู่น้อย ทำมาหากินกับของป่าและการทำไร่ ทำสวนเพียงเล็กน้อย วัฒนธรรมท้องถิ่นของบ้านลำโรงเป็นวัฒนธรรมของคนเขมรชายขอบ ที่ปัจจุบันความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรมในสังคมใหญ่คงหมดไปแล้ว การศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากนักวิจัยท้องถิ่นทำให้เห็นการสืบเนื่องของประเพณีพิธีกรรมหลายอย่างที่ประเพณีหลงในสังคมไทยแต่สมัยอยุธยาเคยมี เช่น พิธีจองเปรียงรวมทั้งระบบค่านิยมและความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในชุมชนที่สร้างความเป็นปึกแผ่นได้ดีกว่าสังคมของชุมชนที่เกิดขึ้นหลัง เช่น บ้านสวนส้มที่มีความหลากหลายและความเคลื่อนไหวของผู้คนในชุมชนมากกว่า ชุมชนบ้านลำโรงยังคงความเป็นชุมชนแบบประเพณี (traditional oriented community) อย่างต่อเนื่องท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มาจากภายนอก

ในขณะที่ชุมชนบ้านสวนส้มเติบโตอย่างก้าวกระโดดจากชุมชนเกษตรกรรมเล็กๆ มาเป็นชุมชนอุตสาหกรรมในระดับเมืองเล็กๆ ปัจจุบันชุมชนสวนส้มมีคนสองกลุ่มอยู่ในสังคมเดียวกัน คือกลุ่มชาวบ้านที่ทำไร่และทำสวน กับกลุ่มคนที่ทำอุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์ที่มีทั้งคนที่เป็นนายทุน พ่อค้า และลูกจ้างคนงานพวกที่เป็นชาวไร่ชาวนาสวนส้มปัญหาน้อยและเคลื่อนย้ายน้อย อีกทั้งมีปัญหาทางสังคมน้อยกว่า ส่วนพวกที่ทำอุตสาหกรรมมีการเคลื่อนย้ายเข้าออกตลอดเวลา ไม่ใคร่มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม คนพวกนี้มีความอ่อนไหวในทางเศรษฐกิจมาก เพราะการทำอุตสาหกรรมขึ้นอยู่กับ การนำเข้าของพวกไม้ต่างๆ จากต่างประเทศเขมร ในบางครั้งทางไทยปิดด่านหรือทางเขมรไม่ขายไม้ให้ก็มีปัญหา นอกจากนั้นยังเกี่ยวข้องกับการลักลอบไม้เถื่อนและของเถื่อนเข้ามาอีก ซึ่งในขณะนี้หลายคนก็มองไปข้างหน้าอย่างหวาดวิตก เพราะโรงงานและร้านขายเฟอร์นิเจอร์หลายแห่งต้องปิดตัวลงอันเนื่องจากการขาดแคลนไม้ และเกิดการผลัดในแหล่งอื่นเช่นที่เขตจังหวัดสระแก้วที่มีอาณาเขตติดต่อกับชายแดนเขมรเช่นกัน ปัญหาทางสังคมอีกอย่างหนึ่งในบ้านสวนส้ม ก็คือเรื่องของเด็กและวัยรุ่นอันเนื่องจากเข้าเรียนไม่สม่ำเสมอของบรรดานักเรียนและพฤติกรรมที่เกี่ยวกับเสพติด เที่ยวเตร่มั่วสุมของเด็กวัยรุ่น เป็นต้น

สรุปแล้วการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นโดยนักวิจัยจากภายในของทั้งสองชุมชนคือบ้านลำโรงและบ้านสวนส้มในเขตอำเภอสอยดาว ที่เป็นบริเวณ "หลังเขา" ของจังหวัดจันทบุรีนั้น ได้ข้อมูลพื้นฐานที่เป็นรูปธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจถึงพัฒนาการทางสังคมของผู้คนในบริเวณที่เป็นป่าเขาห่างไกลความเจริญของสังคมเมืองมาก่อน พ.ศ. ๒๕๑๐ อันเป็นเวลาที่มีการสร้างถนนจากจังหวัดจันทบุรีผ่านช่องเขาเกลือ และพื้นที่หลังเขาไปยังจังหวัดสระแก้ว หลังการสร้างถนนทำให้มีการบุกเบิกที่ดินเปลี่ยนป่าให้เป็นพื้นที่การเกษตร ทำสวนทำไร่ และเกิดชุมชนหมู่บ้านและตำบลมากมาย มีผู้คนจากท้องถิ่นต่างๆ ทั้งจากภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคเหนือเข้ามาตั้งถิ่นฐาน

โดยเหตุที่พื้นที่บริเวณนี้อยู่ติดกับชายแดนเขมร ได้ทำให้ทางรัฐบาลถือเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์จึงมีการสร้างถนนขยายถนนไปใกล้เขตชายแดน ผลที่ตามมาของการขยายถนนได้ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนที่ทำ

สวนและทำไร่ตามไป ต่อมาเมื่อสงครามในเขมรสิ้นสุดลง พื้นที่บริเวณนี้ก็กลายเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจชายแดน มีการขยายถนน เกิดย่านตลาดชายแดนขึ้นหลายจุด มีผู้คนและนักท่องเที่ยว นักการพนันเข้าไปซื้อของและเล่นการพนันกันในเขตแดนเขมร ทำให้การเติบโตของชุมชนมีลักษณะเป็นการก้าวกระโดด บ้านสวนส้มคือตัวอย่างของชุมชนดังกล่าวนี้ เป็นชุมชนที่เปลี่ยนจากการเกษตรมาเป็นอุตสาหกรรมทำเครื่องไม้เฟอร์นิเจอร์ มีย่านที่อยู่อาศัย ย่านค้าขายโรงงานและตลาดในลักษณะที่เป็นเมืองขนาดเล็ก ปัจจุบันการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจชายแดนยังเติบโตไปเรื่อยๆ พร้อมกันนั้นก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีลักษณะรวดเร็วจนเกิดความขัดแย้งและปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมตามมาอีกมากมาย

โครงการในภาคใต้

โครงการนี้อยู่ในพื้นที่ชายอ่าวปัตตานีทางด้านตะวันตกที่อยู่ในเขตอำเภอยะหริ่ง โดยเลือกทำการศึกษาในสองชุมชน (community based study) คือบ้านดาโต๊ะและบ้านภูมิ บ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนขนาดใหญ่มีประชากรกว่า ๑,๐๐๐ คนขึ้นไป ในขณะที่บ้านภูมิเป็นชุมชนขนาดเล็ก บ้านดาโต๊ะตั้งอยู่ชายทะเล ชาวบ้านมีอาชีพหลักคือทำประมง จับปลา เลี้ยงปลา ต่อเรือประมง ทำอุตสาหกรรมครัวเรือน เช่น ข้าวเกรียบปลา เป็นต้น ส่วนบ้านภูมิเป็นชุมชนอยู่ห่างทะเลเข้ามาภายในเป็นพื้นที่ป่าใกล้กับลำน้ำที่คนมานักเบิกเป็นที่ยู้อาศัย ทำสวน ทำไร่ ทำนาและรับจ้าง บ้านภูมิมีประชากรเพียง ๖๐๐ กว่าคน มีทั้งคนมุสลิมและคนไทยพุทธอยู่รวมกัน โดยที่คนมุสลิมเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่มีสถาบันทางศาสนาและการศึกษา ๒ แห่ง อยู่ในชุมชน คือ ปอเนาะและมัสยิด ส่วนไทยพุทธมีจำนวนน้อยไม่มีวัดและโรงเรียน เวลาทำกิจกรรมทางศาสนาต้องไปอาศัยประกอบพิธีกรรมที่วัดในเขตชุมชนอื่น

การเลือกทำการศึกษาทั้งสองชุมชนที่กล่าวมานี้ มีความเหมาะสมในเรื่องการทำความเข้าใจกับความ เป็นสังคมท้องถิ่นชายทะเล เพราะเป็นพื้นที่ซึ่งมีทั้งผู้คนที่อยู่ชายทะเลกับผู้ที่อยู่ภายในที่เป็นเขตสวนและป่าแต่ ที่สำคัญยังเป็นสิ่งที่แสดงอัตลักษณ์ของสังคมปัตตานีที่มีมาแต่โบราณ นั่นคือชุมชนในสังคมนี้มีทั้งชุมชนที่มี ปอเนาะและไม่มีปอเนาะ ชุมชนมุสลิมโดยทั่วไปจะมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางทางสังคมทั้งในด้านกิจกรรมทาง ศาสนาและการศึกษา แต่ที่ปัตตานีจะมีชุมชนที่มีปอเนาะเพิ่มขึ้นมา

ชุมชนบ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ไม่มีปอเนาะ แต่มีมัสยิดที่เก่าแก่รุ่นราวคราวเดียวกันกับ มัสยิดกรือเซะ อีกทั้งมีกูโบร์หรือสุสานฝังศพที่เป็นแหล่งประวัติศาสตร์รวมอยู่ด้วย บ้านดาโต๊ะเกิดขึ้นในเขต เมืองยะหริ่งโดยมีผู้คนที่อยู่ใกล้กับมัสยิดกรือเซะเคลื่อนย้ายตามชายฝั่งทะเลเข้ามาตั้งถิ่นฐานจนกลายเป็น ชุมชนใหญ่โต มีประชากรกว่า ๑,๐๐๐ คนขึ้นไป และมีครัวเรือนกว่า ๒๐๐ ครัวเรือน ความสำคัญของบ้านดา โต๊ะที่บรรดาหมู่บ้านอื่นๆ ไม่มีก็คือ การเป็นแหล่งฝังศพประวัติศาสตร์ เพราะศพที่ฝัง ณ สุสานในบ้านนี้หาใช่แต่ เพียงผู้คนที่อยู่ในบ้านดาโต๊ะไม่ หากมาจากที่อื่นแทบทุกสารทิศ เพราะต้องการมาฝังอยู่ใกล้กับหลุมศพของดา โต๊ะท่านหนึ่งที่เป็นผู้นำวัฒนธรรม จึงทำให้มีหลุมศพของคนหลายรุ่นหลายสมัย ซึ่งถ้าหากจะนับอายุของ หมู่บ้านแห่งนี้ก็อาจสอบสวนได้จากการเรียงลำดับอายุของจารึกบนหินฝังศพของบุคคลสำคัญๆ ที่มาฝังไว้ ณ ที่นี้ได้

ส่วนชุมชนของบ้านภูมิ "น่าจะไม่เก่าแก่เท่ากับบ้านดาโต๊ะและมีขนาดเล็กกว่า คือมีประชากรราว ๕๐๐ คน และมีครัวเรือนราว ๑๐๐ กว่าครัวเรือนก็ตาม แต่นับเป็นชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ได้ เพราะเป็นชุมชนที่เกิดมาจากการมีปอเนาะที่ตั้งโดยโต๊ะครูที่เป็นปราชญ์และทรงคุณธรรมเป็นที่ยกย่องกันในโลกมุสลิม อีกทั้งยังดำรงความเป็นปอเนาะตัวอย่างที่ต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน ทั้งบ้านภูมิและบ้านดาโต๊ะต่างก็เป็นบ้านของคนมุสลิมที่รักสงบ มีชีวิตแบบเรียบง่ายตามธรรมชาติ แม้ว่าปัจจุบันมีถนนหนทางจากเมืองปัตตานีและย่านชุมชนอื่นๆ ผ่านเข้าไปถึงอย่างสะดวกสบายก็หาได้ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องอาคารบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยเป็นแบบใหม่ๆ ไม่ ส่วนใหญ่ยังคงเป็นบ้านไม้แบบเดิมๆ อยู่ ที่บ้านภูมิมีเรือนหลายแห่ง แต่ละเรือนมีระยะห่างและแวดล้อมไปด้วยต้นไม้ดุกร่มรื่น ส่วนบ้านดาโต๊ะโดยที่เป็นบ้านเก่า มีการอยู่แออัดและมีตรอกซอยติดต่อกัน แต่ความแออัดของบ้านดาโต๊ะกลับเป็นผลดีต่อความสัมพันธ์ทางสังคม เพราะชาวบ้านแลเห็นกัน พูดคุยกันได้สะดวก รวมทั้งเด็กเล็กออกมาเล่นกัน มีร้านขายของทอด และของกินที่คนแก่ๆ ที่เป็นผู้หญิง หรือพวกแม่บ้านมาทำขาย แต่ทั้งสองหมู่บ้านนี้ไม่ทิ้งธรรมชาติ เพราะต่างรักษาพื้นที่ซึ่งมีต้นไม้ไว้ให้เกิดความร่มรื่น บ้านภูมิติดกับชายป่าในขณะที่บ้านดาโต๊ะหันหน้าลงทะเลอันเป็นแหล่งทำมาหากิน คนบ้านดาโต๊ะหาเงินจับปลาด้วยเครื่องมือต่างๆ เป็นกลุ่มเล็กๆ ด้วยเรือกอลและ มีการตกแหอย่างสวยงาม ส่วนคนบ้านภูมิหาเงินด้วยการทำสวน ทำนา ทำไร่และการรับจ้าง คนมุสลิมทั้งสองหมู่บ้านนี้มีความเคร่งทางศาสนา ห้าละหมาดร่วมกันวัน ๕ ครั้ง การศึกษาของคนมุสลิมไม่แยกออกจากกิจกรรมทางศาสนาและกระบวนการทางสังคม ที่บ้านดาโต๊ะมีโรงเรียนตาดีกาสอนเด็กเล็กอยู่ในเขตมัสยิด ส่วนบ้านภูมิมีปอเนาะเป็นโรงเรียนสอนศาสนาให้แก่เด็กโตและคนทั่วไป ซึ่งนอกจากสอนศาสนาแล้วยังมีการสอนความรู้ทางโลก เพื่อให้ดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างเหมาะสม แต่ปอเนาะก็หาได้เป็นโรงเรียนที่สอนเด็กโตเพียงอย่างเดียวไม่ หากเป็นสถานที่ซึ่งคนทุกรุ่นทุกวัย เช่น ผู้ที่เรียนจบมหาวิทยาลัยแล้วสามารถเข้ามาเรียน รวมทั้งมาอยู่อาศัย เป็นคนในชุมชนได้จนตลอดชีวิต

ระหว่างชุมชนมุสลิมทั้งสอง ผู้คนในบ้านภูมิดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจอยู่ได้ในลักษณะที่มีดุลยภาพมากกว่าคนที่บ้านดาโต๊ะ เพราะเป็นชุมชนที่พึ่งพิงธรรมชาติในด้านการทำไร่ทำนาและทำสวนในลักษณะที่พอมีพอกิน สภาพแวดล้อมธรรมชาติยังไม่เปลี่ยนแปลงเท่าใด ถ้าหากหาเงินทางการเพาะปลูกไม่ได้ก็ออกไปทำงานรับจ้าง ความเป็นอยู่ภายในสังคมทั้งคนมุสลิมที่เป็นชนกลุ่มใหญ่กับคนไทยพุทธที่เป็นชนกลุ่มน้อยก็ไม่มีอะไรที่เป็นความขัดแย้งเหมือนในที่อื่นๆ ซึ่งก็ดูเหมือนยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิมของคนทั้งสองศาสนาในเขตแคว้นปัตตานี

ทำนองตรงข้าม ชุมชนบ้านดาโต๊ะกลับอยู่ในสภาวะที่ขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากการเป็นชุมชนชาวประมงที่คนส่วนใหญ่มีอาชีพในการจับปลาในทะเลในอ่าวปัตตานี ซึ่งปัจจุบันสภาพแวดล้อมเกิดการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ ทางอุตสาหกรรมลงไปในพื้นที่ทะเล ทำให้อ่าวตื้นและสันทรายตรงปลายแหลมใกล้จะงอกออกมาปิดอ่าว ทำให้บรรดาสัตว์น้ำนานาชนิดสูญพันธุ์และลดจำนวนลง ยิ่งกว่านั้นยังถูกแย่งอาชีพจากผู้ประกอบการประมงจากถิ่นอื่นที่เป็นนายทุน นำเรืออวนรุนและอวนลากพร้อมด้วยวิธีการจับปลาด้วยเครื่องมือที่ก้าวร้าวมาจับปลาในอ่าว ทำให้คนมุสลิมที่จับปลาด้วยเรือกอลและ อันเป็นเรือขนาดเล็กที่ใช้เครื่องมือแบบง่ายๆ ไม่มีทางสู้ได้ ทำให้ต้องทำงานหนักใช้เวลาหาปลาเพิ่ม อีกทั้งต้องเพิ่ม

จำนวนการจับปลามากกว่าแต่เดิม จึงตอบสนองความต้องการของครอบครัวได้ ผลกระทบทางเศรษฐกิจดังกล่าวได้ทำให้ครอบครัวคนมุสลิมที่บ้านดาโต๊ะเปลี่ยนแปลงไป คือผู้ชายหาปลาได้น้อยลงต้องออกไปทำงานรับจ้างในที่อื่น รวมทั้งผู้หญิงก็ออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ชายของในตลาดหาได้อยู่ในหมู่บ้านเป็นแม่บ้านแบบแต่เดิมไม่ หลายครอบครัวหันมาทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน คือทำข้าวเกรียบปลา คือนำปลาที่หาได้มาทำข้าวเกรียบ มีทั้งรวมกลุ่มกันเป็นสหกรณ์ และแยกทำโดยเอกเทศ หลายครอบครัวนำเศษปลาที่เหลือจากการทำข้าวเกรียบไปเลี้ยงปลาดุกในบ่อปลารอบๆ ชุมชน ทำให้มีการขุดบ่อเลี้ยงปลาดุกกันมากมาย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในชุมชนดังกล่าวมีผลกระทบกับสิ่งแวดล้อม คือทำให้รอบๆ ชุมชนทั้งในบริเวณบ่อเลี้ยงปลาและพื้นที่สาธารณะโดยรอบกลายเป็นที่ทิ้งขยะที่ยังจัดการอะไรไม่ได้ แม้กระทั่ง อบต.ก็ไม่สนใจที่จะทำอะไรลงไป

ปัจจุบันการขายสัตว์ทางอุตสาหกรรมและการประมงชายฝั่งทะเลในเขตอ่าวปัตตานี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและทำลายสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ได้ทำให้คนในบ้านดาโต๊ะมีการเคลื่อนไหวร่วมกันกับชุมชนอื่นๆ ทั้งใกล้และไกลในการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมรอบอ่าวปัตตานีด้านใต้ อันเป็นบริเวณที่มีแหลมยื่นออกไปในทะเล อีกทั้งเป็นบริเวณต่อเนื่องไปในเขตอำเภอยะหริ่ง พื้นที่บริเวณนี้ยังมีป่าชายเลนและธรรมชาติตามลำน้ำหลายสายที่ยังเขียวชอุ่มและอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งสัตว์น้ำและพืชพันธุ์ที่อยู่บนบก

ผู้ที่เป็นแกนนำในการเคลื่อนไหวในทางอนุรักษ์ก็คือ นักวิจัยท้องถิ่นของบ้านดาโต๊ะในโครงการวิจัยของ สกว. การเรียนรู้ร่วมกันในขั้นตอนของการวิจัย ได้ทำให้เกิดความรู้และความคิดในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมร่วมกันของคนในหลายๆ ชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกันและใกล้เคียง ด้วยความเข้าใจในสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมอย่างลุ่มลึกของนักวิจัยท้องถิ่นนี้เอง ทำให้สามารถเขียนแผนภูมิและแผนผังนิเวศวัฒนธรรมของอ่าวปัตตานีได้อย่างละเอียดอ่อน ทำให้แลเห็นได้ว่าพื้นที่ใดที่ยังดำรงความเป็นธรรมชาติที่สวยงามและอุดมสมบูรณ์อยู่ และพื้นที่ใดที่กำลังเสื่อมโทรมหมดสภาพธรรมชาติกลายเป็นแหล่งประกอบการทางอุตสาหกรรม อันเนื่องมาจากการรุกรานทางนิเวศการเมืองที่มาจากรัฐและสังคมภายนอก นักวิจัยท้องถิ่นได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีในชีวิตของทางประมงท้องถิ่นได้อย่างดีมากร นั่นคือแสดงให้เห็นถึงการทำประมงหาปลาด้วยเรือกอลและเครื่องมือจับสัตว์น้ำว่ามีที่ประเภท และแต่ละประเภทนั้นใช้กับสัตว์น้ำที่ไหนและเวลาไหน ซึ่งบ่งชี้การประมงแผนเดิมดังกล่าวนี้กำลังได้รับผลกระทบอย่างหนักจากคนต่างถิ่นที่เป็นนายทุน และชาวประมงจากภายนอกที่ทำเรืออวนรุนและอวนลาก และเครื่องมือจับปลาที่ทันสมัย เข้ามาดำเนินการอยู่ทั้งในบริเวณอ่าวปัตตานีและรอบๆ อ่าว ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งทรัพยากรและการเข้ามาจัดการทรัพยากรของผู้คนที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจจากภายนอก เกือบแทบทั้งสิ้น ทั้งการขายสัตว์ของอุตสาหกรรมและการประมงด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย โดยเฉพาะการเป็นคนมุสลิมที่ยึดมั่นในศาสนานั้น การปรับตัวเข้ากับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมดูเป็นเรื่องยากอย่างยิ่ง

ส่วนบ้านภูมินั้น ปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอยู่ที่ปอเนาะอันเป็นสถาบันการศึกษาทางศาสนาที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวปัตตานี การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากภายนอก ทำให้การเรียนการสอนของสถาบันปอเนาะไม่อาจดำรงอยู่แบบเดิม ที่เน้นการสอนศาสนาเป็นเรื่องใหญ่ และการสอนวิชาความรู้ทาง

โลกเป็นเรื่องรองลงมา คนรุ่นใหม่ต้องการความรู้ทางโลกและทางเทคโนโลยีเพิ่ม เพื่อการทำมาหากินและการมีความสุขทางวัตถุ จึงเป็นสิ่งที่ทำให้พ่อแม่รุ่นใหม่รุ่นเก่าหลายแห่งกลายเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามไป โรงเรียนเหล่านี้ลดความสำคัญในการสอนศาสนาลง และเพิ่มการเรียนการสอนทางโลกมากขึ้น หลายโรงเรียนอยู่ในการดูแลและสนับสนุนจากทางรัฐบาล แต่หลายๆ โรงเรียนที่มีครูสอนและนักเรียนมีส่วนก่อความรุนแรงและไม่สงบขึ้น จนเป็นข่าวเป็นประจำว่าโรงเรียนสอนศาสนาดังกล่าวนี้นี้ คือแหล่งที่เพาะเชื้อของความรุนแรง แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือเกิดการเข้าใจผิดว่า พ่อแม่กับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นอันเดียวกัน โดยเฉพาะการกล่าวหาว่าโต๊ะครูของพ่อแม่เป็นผู้ผลักดันการก่อความรุนแรง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้นี้ได้ทำให้โต๊ะครูของพ่อแม่บ้านภูมิ ซึ่งเป็นนักวิจัยท่านหนึ่งในโครงการนี้ สร้างเครือข่ายในบรรดาพ่อแม่หลายๆ แห่งที่ยึดมั่นในอุดมคติทางจริยธรรมและสันติสุข ร่วมมือกันในการทบทวนการเรียนการสอนในวิชาทางโลก โดยเฉพาะความรู้ในเรื่องเทคโนโลยีให้กับคนรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาศึกษา เพื่อจะได้นำความรู้ไปประกอบการทำมาหากินได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่น ความคิดในเรื่องเพิ่มการศึกษาทางเทคโนโลยีเพื่อทำมาหากินนี้เข้ากันได้กับค่านิยมของคนในสังคมปัตตานี ที่ให้เกียรติภูมิของคนที่มีความรู้ทางเทคนิคมากกว่าบรรดาผู้เรียนจบวิชาสาขาต่างๆ ตามมหาวิทยาลัย

การศึกษาความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-วัฒนธรรม
ผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน
อำเภอเวียงป่าเป้า-แม่สรวย จังหวัดเชียงราย

นักวิจัยท้องถิ่นประกอบด้วยกลุ่มต่างๆ ได้แก่ กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ โครงการรักษ์แม่ลาว
พระภิกษุสงฆ์ และครูอาจารย์ที่สนใจ

พระอธิการบรรพต คัมภีโร เจ้าอาวาสวัดศรีสุทธาวาส อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

นายวีระพงษ์ กังวานนวกุล (ประสานงานทีมวิจัย ชุมชน และนักวิชาการ)

นางอุบลรัตน์ ใจดี (ประสานงาน อำเภอเวียงป่าเป้า)

นางสาวสุกัญญา แสงหล้า โครงการรักษ์แม่ลาว

นายเทพอักษร พักแก้ว โครงการรักษ์แม่ลาว

นายวัจนกรณ์ วงศ์ชมพู (เสียชีวิตแล้ว)

นางสาวแสงเทียน สิริ โครงการรักษ์แม่ลาว

ผู้ดูแลโครงการ

ปรารถนา จันทรพันธุ์

พนักงานในสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย

ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี พระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

สภาพภูมิศาสตร์และความหลากหลายทางชีวภาพ

ลักษณะของพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน (แม่สรวย – เวียงป่าเป้า)

ที่ราบลุ่มเชียงราย – ลำน้ำแม่ลาว น้ำลาวตอนต้นเกิดจากเขาดิบน้ำบริเวณดอยผาใจ ในอำเภอเวียงป่าเป้า ไหลเป็นห้วยถึงบ้านแม่ชะจานก็เป็นที่ราบติดต่อกับที่ราบแมกก น้ำแม่ลาวไหลผ่านอำเภอเวียงป่าเป้า อำเภอแม่สรวย อำเภอเวียงชัย ลงสู่ลำแมกกที่บ้านยางมน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย รวมความยาวประมาณ ๑๔๐ กิโลเมตร พื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ ๓,๒๐๐ ตารางกิโลเมตรตามลำน้ำสายนี้จะเป็นเส้นทางที่ติดต่อที่สำคัญระหว่างที่ราบเชิงใหม่-ลำพูนกับที่ราบแมกกมาแต่โบราณ ดังปรากฏในตำนานพระเจ้าทองทิพย์ ตำนานดอยนางแก้ว หรือการยกทัพของพระนเรศวร

จากจุดเริ่มต้นที่หมู่บ้านขุนลาว ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ แม่ลาวไหลลงไปทางทิศเหนือ มีแม่น้ำห้วยคุณพระ ไหลมาจากหมู่บ้านห้วยคุณพระ น้ำแม่โกไหลมาจากหมู่บ้านแม่โก น้ำห้วยน้ำริน น้ำผาตัน และน้ำห้วยม่วงไหลมาจากหมู่บ้านเมืองน้อยและหมู่บ้านห้วยม่วง น้ำห้วยโป่ง ไหลมาจากหมู่บ้านห้วยโป่งเข้าเขต ตำบลแม่เจดีย์ มีน้ำแม่เจดีย์ซึ่งเป็นลำน้ำสายใหญ่อีกสายหนึ่งที่ไหลมาจากหมู่บ้านปางแม่เจดีย์ หมู่บ้านปางห้วยน้ำกิน หมู่ที่ ๑๓ ตำบลแม่เจดีย์ หมู่บ้านปางมะกาดหมู่ที่ ๔ ตำบลแม่เจดีย์ และหมู่บ้านห้วยทราย หมู่ที่ ๙ ตำบลแม่เจดีย์ ซึ่งมีน้ำไหลตลอดปีเช่นเดียวกัน ไหลมาบรรจบแม่น้ำลาว ณ ชุมชนเด่นสวรรค์ เทศบาลแม่ชะจาน ตำบลแม่เจดีย์ จากนั้นก็มีแม่น้ำสายใหญ่อีกสายหนึ่งคือแม่น้ำแม่ฉางข้าว ซึ่งอยู่ ตำบลป่าจั่ว ปัจจุบันกรมชลประทานจัดสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ น้ำแม่ฉางข้าวไหลบรรจบแม่น้ำลาว ณ บ้านสบสี่

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนเมืองในช่วงแรกน่าจะตั้งบริเวณที่ราบ แต่ก็มีส่วนขึ้นไปอยู่บนที่สูงซึ่งเป็นชายขอบของลุ่มน้ำ เช่น กลุ่มที่มีอาชีพเก็บเมี่ยงขาย ส่วนชาวเขาหรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่บนพื้นที่สูง พบว่าชาวปกากะญอ (กะเหรี่ยง) น่าจะเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว โดยระยะแรกอาจตั้งถิ่นฐานอยู่ตามขอบ ๆ ของบริเวณที่ราบ ต่อมาเมื่อมีคนเมืองขยายตัวมากขึ้นชาวกระเหรี่ยงก็ย้ายขึ้นที่สูงเรื่อย ๆ ส่วนชาวเขาเผ่าอื่นน่าจะเข้ามาไม่นานนัก โดยเฉพาะในเขต ตำบลลาววี่ อำเภอแม่สรวย ซึ่งเคยเป็นแหล่งปลูกฝิ่นขนาดใหญ่

วิถีชีวิตชุมชนคนลุ่มน้ำลาวเริ่มจากบ้านขุนลาว เป็นกลุ่มชนคนพื้นเมือง ซึ่งอยู่ผาผิงซ้ายของลำน้ำแม่ลาว ขึ้นไปอีกนิดเป็นหมู่บ้านห้วยคุณพระ จากนั้นลงมาตามลุ่มน้ำลาว คือหมู่บ้านปางมะเหล และหมู่บ้านสบโป่ง ซึ่งเป็นที่อยู่ของพี่น้องชาวเขาเผ่ามูเซอแดงเป็นส่วนใหญ่ ส่วนพวกชาวหรือด้านทิศตะวันออก เริ่มจากหมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอ และเผ่ามูเซอดำ ซึ่งอยู่บนดอยเมืองน้อย ลงมาจนถึงหมู่บ้านห้วยม่วง เมื่อออกมาถึงหมู่บ้านตามแนวถนนสายเชียงใหม่-เชียงราย ฝากขวามือซึ่งเป็นที่ราบลุ่มจะเป็นที่อยู่ของคนเมืองเชียงรายไปตลอด

ความหลากหลายทางชีวภาพ: ระบบเศรษฐกิจและการทำมาหากินในอดีต ในอดีตวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นไปตามสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ กิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันจะสอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศและสภาพแวดล้อม เนื่องจากคนต้องพึ่งพาหาผืนและป่าไม้ อีกทั้งธรรมชาติที่ยัง

อุดมสมบูรณ์ก็ช่วยให้ชาวบ้านหาอยู่หากินได้โดยง่ายจากสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว การทำมาหากินในอดีตจึงเป็นแบบลักษณะพึ่งพาและยังชีพมากกว่าจะเป็นการทำกินเพื่อขายเช่นในปัจจุบัน วิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตมีความสอดคล้องกับกิจกรรมในชีวิตและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ

ตารางแสดงวิถีชีวิตและการทำมาหากินในอดีต

เดือนเมือง	เดือนไทย	ช่วงกิจกรรม	การทำมาหากิน
เดือน เกียง	เดือน ๑๑ (ค.ค.)	ช่างน้ำนา	ซุดด้วงหน่อ / โป๊ะแน้ / เก็บปลาในนา / เขาวัวตามคันนา
เดือนยี่	เดือน ๑๒ (พ.ย.)	ประเพณีลอยกระทง / ตำข้าว (มองตำ ข้าว) / สร้างบ้านใหม่ / แต่งงานบ่าวสาว	เขาวัวตามคันนา / เขากบตามคันนา / หาปลาตามลำเหมือง
เดือน ๓	เดือนอ้าย (ธ.ค.)	เกี่ยวข้าว / ทำตารางดีข้าวขวัญ / หาบข้าวหลาว / ปลูกลอมกระเทียม	เขากบในนา (กบเข้าปืด) / หาปลา ตามลำเหมือง
เดือน ๔	เดือนยี่ (ม.ค.)	เกี่ยวข้าว / คานข้าวใหม่ประจ้ เป้ / ตำ ข้าว / ปลูกลูก ปลูกลอมกระเทียม / แต่งงานบ่าวสาว	เขากบในนา / ข้าวหลาม / หาปลาตาม ลำเหมือง
เดือน ๕	เดือน ๓ (ก.พ.)	เก็บตอตึง / โปตอตึง / ซุดบวกลา / แบ่งย้าง / ลางเหมือง / หาหลักฝ่าย	เขากบในนา / ซุดปูในนา / หาปลาตาม ลำเหมือง
เดือน ๖	เดือน ๔ (มี.ค.)	ตำข้าว / ปลูกลูกกาด / เอาหัว / สร้าง บ้านใหม่ / แต่งงานบ่าวสาว	ซุดปูในนา / ซุดแมงมันเอาไข่แมงแมงมัน / เก็บไข่มดส้ม / ไส้เหล้า ลำสัดวัวป่า
เดือน ๗	เดือน ๕ (เม.ย.)	เก็บลอมกระเทียม / ปีใหม่เมือง	ไส้เหล้า ลำสัดวัวป่า / สะบวก / ขึ้นเม้ง / เก็บแมงมัน / เก็บผักกาด ผักกุ่ม ผักหละ
เดือน ๘	เดือน ๖ (พ.ค.)	ตำข้าว / ตีฝาย / เริ่มฤดูกาลทำนา เอา น้ำเข้านา / โยนหัวนกกกล้า / สร้างบ้าน ใหม่	ซ้อนอีฮวกกบ อีฮวกเขียด / ซุดจันลอบ / หาของป่า เก็บเห็ด
เดือน ๙	เดือน ๗ (มิ.ย.)	ไถนา / จำข้าว / ก้าวนาครั้งที่ ๑	ซ้อนอีฮวก / ซ้อนปลาน้อย / ซุดหน่อบง บ้าน
เดือน ๑๐	เดือน ๘ (ก.ค.)	ตำข้าว (มองตำข้าว) / ก้าวนาครั้งที่ ๒ / เติกนา / ปลูกลำ / แยกนา / แยมควาย / ปางควาย	ซ้อนปลา / ดักหัวปลา / ซุดหน่อบงป่า
เดือน ๑๑	เดือน ๙ (ส.ค.)	เอาดอกมัดข้าว	ซุดหน่อซาง / จับปลาในนา / ไส้เบ็ดก่อง / ไส้ตุ้มเหยียน / ดักปลาด้วยคั้ง ตุงเต้น / ไส้ปลาขึ้น ไส้เอ้อ
เดือน ๑๒	เดือน ๑๐ (ก.ย.)	ตำข้าว (มองตำข้าว) / สร้างบ้านใหม่	ซุดตุ่น / ซุดหน่อไร่ / ตึงกว้าง / จับปลาใน นา / ไส้เบ็ดก่อง / ไส้ตุ้มเหยียน / ดักปลา ด้วยคั้ง ตุงเต้น / ไส้ปลาต่อง ไส้เอ้อ

ระบบเศรษฐกิจในปัจจุบัน สำหรับการทำการค้ากันในปัจจุบันโดยภาพรวมโครงสร้างทางเศรษฐกิจของกลุ่มน้ำลาวแม่สรวย-เวียงป่าเป้า จะขึ้นอยู่กับผลผลิตทางการเกษตรกรรม เน้นหนักที่การทำนาและทำไร่ข้าวโพดเป็นหลัก ส่วนการทำสวนมีจำนวนไม่มากนักยกเว้นสวนส้มซึ่งกำลังเป็นปัญหาทรัพยากรในปัจจุบัน พืชสวนที่มีการปลูกกันโดยทั่วไป ได้แก่ ลำไย ลิ้นจี่ ข้าวโพด มะเขือเทศ ขิง กระหล่ำปลี ยาสูบ ที่เวียงป่าเปายังมีการปลูกหอม กระเทียมเพิ่มเข้ามาด้วย ส่วนการเลี้ยงสัตว์มีเล็กน้อย เช่น เป็ด ไก่ สุกร โค กระบือ เป็นต้น ชาวบ้านบางคนยังเข้าป่าหาหน่อไม้ เห็ด ยอดไม้ยอดผัก ป่าไม้คือตลาด มีอาหารมากมาย ปัจจุบันทุกอย่างเปลี่ยนไปมาก ป่าไม้ถูกทำลายเกือบหมดทำให้การล่าสัตว์ค่อย ๆ หมดไป

นอกจากนี้ยังมีการค้าขายภายในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากคนในหมู่บ้านตั้งร้านค้าขึ้นมาขายของโดยเป็นสินค้าสำเร็จรูปเป็นส่วนใหญ่ สามารถเอาไปก่อน แล้วค่อยมาจ่ายทีหลังได้ การตั้งแหล่งกักเก็บผลผลิตในหมู่บ้าน เนื่องจากระยะทางจากหมู่บ้านสู่เมืองค่อนข้างไกล การเคลื่อนย้ายไปมาไม่สะดวก หรือไม่อยากขายให้พ่อค้าที่ขึ้นมาซื้อ เพราะได้ราคาต่ำ หากเอาไปขายเองจะได้ราคาดีกว่า เช่น ชาวจีนฮ่อ ปลูกชาจะเก็บผลผลิต และรับซื้อผลผลิตมารวบรวมไว้ในแหล่งกักเก็บของตนเองที่ละมาก ๆ เพื่อนำไปส่งต่อ

การค้าขายในหมู่บ้าน ในลักษณะ "กาด" (ตลาด) "กาดเช้า" (ตลาดสดตอนเช้า) "กาดแลง" (ตลาดสดตอนเย็น) จะมีเป็นประจำทุกวัน ส่วน "กาดนัด" "กาดมั่ว" (ตลาดที่รวมทั้งของอุปโภค บริโภค มาขายในที่เดียวกัน) อาทิตย์หนึ่งจะมีประมาณ ๑ ครั้ง การค้าขายในหมู่บ้านนอกจากเกิดจากคนในหมู่บ้านด้วยกันเองแล้ว ยังมีพ่อค้าต่างหมู่บ้านขึ้นมาซื้อสินค้าจากบนดอย เพื่อนำสินค้าเกษตรไปขายต่อในเมือง และนำสินค้าจากในเมืองส่วนหนึ่งมาขายหรือแลกเปลี่ยน

ในส่วนของการค้าขายนอกหมู่บ้าน เป็นการนำสินค้าจากในหมู่บ้าน เช่น พืชเศรษฐกิจ (ข้าวโพด, ทุเรียน, ลำไย, สาลี่, ชา) หรือ ของป่า (สมุนไพร, เนื้อสัตว์, เห็ด, หน่อไม้, เกี๋ยง) สินค้าแปรรูป (ผ้าทอ, เครื่องเงิน, เครื่องเงิน, มีด) ลงมาขายในตัวเมือง เมื่อขายเสร็จก็ซื้อสินค้าไปใช้หรือกลับมาขายในหมู่บ้านของตน คนที่ทำการค้าลักษณะนี้จะมีเงินหมุนเวียนอยู่ในมือเป็นจำนวนมาก

การสร้างบ้านแปลงเมือง

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ – โบราณคดีของชุมชนเวียงป่าเป้า

เวียงกาหลงแหล่งเครื่องเคลือบดินเผาที่สำคัญ เวียงกาหลงมีเตาเผา เครื่องเคลือบ ซึ่งมีชื่อว่า เครื่องถ้วยกาหลง เป็นเครื่องถ้วยที่เก่าแก่และสวยงามไม่แพ้ของเมืองชะเลียง (สุวรรณโลก) และสุโขทัย ผู้ค้นพบเวียงกาหลงคือนักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี พระยานคร พระราม ชากเตา ทำเครื่องถ้วยชาม ซึ่งมีทั้งเตาดินขนาดเล็กและเตาก่ออิฐขนาดใหญ่ปะปนกัน แสดงให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงทางเทคโนโลยีให้ดีขึ้น ส่วนที่เป็นเตาก่อด้วยอิฐ ในพื้นที่ราบเป็นประทุนเหมือนกระดองเตาขนาดเล็ก วัดได้กว้าง ๒ เมตร ยาว ๓ เมตร ขนาดใหญ่ วัดได้กว้างตั้งแต่ ๔-๕ เมตร ยาว ๗-

๙ เมตร อาจารย์ศรีศักร (๒๕๔๕) กล่าวไว้ในหนังสือล้านนาประเทศว่า ในบรรดาแหล่งผลิตเครื่องเคลือบที่สำคัญทางภาคเหนืออันได้แก่ เตาสันกำแพง เตาเวียงกาหลง และเตาเมืองพานนั้น อาจกล่าวได้ว่าภาชนะที่ผลิตจากเตาเวียงกาหลงมีรูปแบบและมีมือที่ประณีตกว่าที่อื่น ๆ

มีเอกสารอื่น ๆ ที่กล่าวถึงเมืองเวียงป่าเป้าโดยสามารถเชื่อมโยงเรื่องราวจากบันทึกส่วนนี้ด้วย ซึ่งปรากฏอยู่ในพิพิธภัณฑสถานที่วัดศรีสุทธาวาส เป็นการกล่าวถึงความเป็นมาของเวียงป่าเป้าตั้งแต่ระยะที่พระยาไชยวงศ์พาคนจากเชียงใหม่มาสร้างเมือง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ความเป็นมาของเวียงป่าเป้าจากวัดศรีสุทธาวาส เมื่อประมาณ ๑๐๐ ปีมาแล้ว อำเภอยะเวียงป่าเป้าเป็นเพียงหมู่บ้านเล็ก ๆ แห่งหนึ่งเพิ่งจะมาสร้างเป็นบ้านเมืองใหม่โดยพระยาพุทธวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้แต่งตั้งให้พระยาไชยวงษา (พระยาไชยวงศ์) ควบคุมราษฎรชาวนครเชียงใหม่ขึ้นมาสร้างเมืองใหม่ โดยหักร้างทางพงและสร้างที่ดินจากที่รกร้างว่างเปล่า ในพื้นที่ป่าที่มีชื่อว่า เพยไฮ (ป่าไทร) ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของที่ว่าการอำเภอในปัจจุบันประมาณ ๔ กิโลเมตร แล้วสร้างเป็นเมืองขึ้นใหม่ขึ้นมา นามเมืองนี้ว่า "เมืองเพยไฮ" (ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านอยู่ในเขตปกครองของ ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า และได้แต่งตั้งให้พระยาไชยวงศ์ดำรงตำแหน่งเป็นพ่อเมืองปกครองเมืองนี้เรื่อยมา)

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๓๘๒ พระยาไชยวงศ์ได้ย้ายเมืองขึ้นมาจากทิศเหนือ (ที่ว่าการอำเภอปัจจุบัน) โดยให้ราษฎรถางป่าเปล่า (ไม้เปล่าพื้นเมืองเรียกว่าป่าเป้า) ก่อสร้างเป็นเมืองขึ้นใหม่ขึ้นมา นามตามชื่อว่าเป็นภาษาพื้นเมืองว่า "เมืองป่าเป้า" ทั้งนี้เมืองจากท้องที่เมืองเพยไฮ เดิมเป็นที่ต่ำ น้ำท่วมได้ง่าย ไม่เหมาะที่จะเป็นแก้ว ต่อมาในราวปี พ.ศ. ๒๔๑๖ พระยาไชยวงศ์ถึงแก่อนิจกรรม พระยาเทพณรงค์ ได้ดำเนินการปรับปรุงเมืองป่าเป้าให้มีสภาพมั่นคง ถาวรยิ่งขึ้น โดยใช้อิฐก่อเป็นกำแพงเมืองมีประตูทั้ง ๔ ทิศ รอบตัวเมืองและเปลี่ยนนามเมืองเสียใหม่เพื่อให้ถูกต้องตามลักษณะของเมืองที่มีกำแพงว่า "เวียงป่าเป้า" อันเป็นนามเมืองที่เรียกขานกันมาจนทุกวันนี้ ต่อมาพระยาเทพณรงค์ถึงแก่อนิจกรรม พระยาขันธะเสมาซึ่งเป็นน้องเขยจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นพ่อเมืองสืบแทนต่อมา

ราวปี พ.ศ. ๒๔๔๖ พวกเงี้ยว (ไทใหญ่) ได้ก่อการจลาจลขึ้นที่ จังหวัดเชียงราย หลังจากการจลาจลสงบทางราชการได้จัดตั้งอำเภอขึ้นที่บ้านแม่พริก ตำบลแม่พริก (ปัจจุบันอยู่ในเขตปกครองอำเภอแม่สรวย) ขนานนามว่า "อำเภอแม่พริก" และได้ตั้งให้เวียงป่าเป้าเป็นกิ่งอำเภอขึ้นอยู่ในความปกครองของ อำเภอแม่พริก ต่อมาราวปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ทางราชการได้ย้ายที่ว่าการ อำเภอแม่พริกไปตั้งที่ริมฝั่งน้ำแม่สรวย และขนานนามอำเภอใหม่นี้ว่า "อำเภอแม่สรวย" ตามชื่อของลำน้ำที่ตั้งและได้ยกฐานะกิ่งอำเภอเวียงขึ้น เป็นอำเภอโดยขนานนามเดิมว่า "อำเภอเวียงป่าเป้า" สืบต่อมาจนบัดนี้

จากการสัมภาษณ์ พบว่า ในอดีต อำเภอเวียงป่าเป้ายังมีผู้คนพลเมืองน้อยมาก เมื่อได้รับการยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอในราวปี พ.ศ. ๒๔๔๖ และแยกจาก อำเภอแม่สรวย ทางราชการได้จัดตั้งที่ว่าการอำเภอขึ้นบริเวณที่ดินด้านใต้ของสถานีตำรวจ อำเภอเวียงป่าเป้า (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งห้องสมุดประชาชน) เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว เรียกชื่อว่า "หอประชา" ในราวปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้เกิดไฟไหม้ที่ว่าการอำเภอเสียหายทั้งหมด นายอำเภอขณะนั้นคือ ท่านขุนบรรณวิทย์ธวัช จึงได้ดำเนินการก่อสร้างที่ว่าการอำเภอขึ้นใหม่ โดยย้ายจากที่เดิมข้ามถนนไปอยู่ทางทิศตะวันตก ซึ่งเป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอเวียงป่าเป้าในปัจจุบัน โดยสร้างเป็นอาคาร ๒ ชั้น ก่ออิฐถือปูน แต่พอเริ่มดำเนินการสร้างได้เพียงเล็กน้อยท่านก็

ประสบอุบัติเหตุตกม้า สิ้นชีวิต ขุนพิพิตสุขอำนวย ได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งแทน ได้สานงานต่อ แต่สร้างยังไม่สำเร็จก็ต้องย้ายออกไป จนขุนสุจิตสมบัติศิริ ได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งแทน จึงได้สร้างจนเสร็จสมบูรณ์ และได้จัดทำพิธีฉลองในปี พ.ศ. ๒๔๗๔

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ – โบราณคดีของชุมชนแม่สรวย

แม่สรวย เดิมคือเมืองหนองขวาง อำเภอมแม่สรวยน่าจะเป็นชุมชนที่อยู่บนเส้นทางผ่านที่สำคัญมาแต่อดีต ดังปรากฏในเรื่องเล่าเกี่ยวกับแทนสงฆ์ที่วัดพระธาตุจอมแจ้งที่แสดงการให้ความสำคัญกับพม่า แต่เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่ราบไม่มากนักชุมชนจึงไม่สามารถขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ได้ มีร่องรอยชุมชนที่มีคูคันดิน ล้อมรอบจำนวน ๒ แห่งที่บ้านร่องบง ตำบลเจดีย์หลวง และบ้านหัวฝาย ตำบลป่าแดด กรมศิลปากรได้ศึกษาแหล่งที่บ้านร่องบงพบขวานหินขัดซึ่งแสดงถึงสังคมแบบเกษตรกรรม สิ่งที่พบอื่น ๆ ส่วนใหญ่มีอายุในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ นอกจากนี้ยังพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเส้นทางลุ่มน้ำย่อยอีกด้วย

เดิมแม่สรวยมีชื่อเรียกว่า “เมืองหนองขวาง” ชื่อนี้บางตำนานกล่าวว่ามาจากสมัยที่พระเจ้าไชยเชษฐาได้เดินทางจากล้านช้างเพื่อขึ้นมาครองเมืองเชียงใหม่ในช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๐๙๔ โดยนำพระพุทธรูป “พระเจ้าทองทิพย์” จากล้านช้างขึ้นมาเชียงใหม่ด้วย และใช้เส้นทางผ่านในลำน้ำแม่ลาว แต่เมื่อถึงบริเวณบ้านทองทิพย์ในปัจจุบัน เรือเสด็จไม่สามารถเดินทางต่อไปได้ พระองค์จึงสร้างวัดไว้มน้ำ และประดิษฐานพระเจ้าทองทิพย์ไว้ที่วัดนั้น บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่า “หนองขวาง” (เอกสารแนบท้าย “ตำนานพระเจ้าทองทิพย์” วัดพระเจ้าทองทิพย์)

ตำนานพระเจ้าทองทิพย์ยังกล่าวว่า พ.ศ. ๒๓๙๗ ครอบายะ ครอบาภา ครอบาพรหม เจ้าหลวงเมืองไชย เจ้าผู้ครองเมืองเชียงราย และพญาไชยวงษ์ ผู้รักษาเมืองหนองขวาง ได้สร้างวิหารวัดพระเจ้าทองทิพย์ ซึ่งขณะนั้นเป็นช่วงที่เชียงใหม่เริ่มพยายามมาตั้งหัวเมืองหน้าด่าน เพื่อป้องกันดินแดนทางเหนือ โดยเฉพาะการตั้งเมืองเชียงรายได้สำเร็จใน พ.ศ. ๒๓๘๖ เมืองหนองขวางคงจะเป็นเมืองสำคัญบริเวณนี้ อีกเมืองหนึ่ง นอกจากนี้ชื่อพญาไชยวงษ์ผู้รักษาเมืองหนองขวางก็อาจเป็นคนเดียวกับพญาไชยวงษ์ที่มาสสร้างเมืองเวียงป่าเป้าก็ได้ เพราะเป็นช่วงสมัยเดียวกันโดยช่วงนั้นพญาไชยวงษ์คงจะดูแลเมืองหนองขวางพร้อมกันไปด้วย

ตำนานพระเจ้าทองทิพย์ยังได้กล่าวว่าใน พ.ศ. ๒๔๒๐ เจ้าดารารัศมีกับเจ้าแก้ววรวงศ์ได้มาสักการะพระเจ้าทองทิพย์ ได้สร้างวิหาร นอกจากนี้ชาวบ้านยังเล่าว่ามีชาวบ้านแม่สรวยถูกเกณฑ์ไปร่วมสงครามเชียงตุง ราว พ.ศ. ๒๓๙๒-๒๓๙๗ หลายคนด้วย อันแสดงถึงการให้ความสำคัญของบ้านเมืองแถบนี้ต่อเชียงใหม่มาโดยตลอด

ในสมัยรัตนโกสินทร์ การปกครองเทศาภิบาลสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๗ ส่งผลให้เมืองหนองขวางได้รับการตั้งเป็นอำเภอ (แขวง) ครั้งแรกตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๙ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ มีฐานะเป็นอำเภอหนึ่งของบริเวณพายัพเหนือ และอยู่ในบริเวณเมืองเชียงใหม่ ตำนานกล่าวว่า ชื่อของอำเภอมาจากชื่อของแม่น้ำที่ไหลผ่านหมู่บ้าน และตำบลที่ตั้งของอำเภอเดิมที่เรียกว่า “แม่ช่วย” ซึ่ง “ช่วย” เป็นภาษาพื้นเมือง หมายถึง “ล้าง” ต่อมาเรียกชื่อเป็น “แม่สรวย” เดิมได้มีการสร้างที่ว่าการอำเภออยู่ที่ทาง

ทิศตะวันออกของดอยจอมแจ้ง ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุจอมแจ้ง ในเขต ตำบลแม่ สรวาย เรียกว่า “แขวงแม่สรวาย” ซึ่งคงจะตั้งตามชื่อของน้ำแม่สรวายที่ไหลผ่านหน้าที่ว่า การอำเภอ อยู่ได้หนึ่งปีน้ำแม่ สรวายได้ท่วมที่ทำ การอำเภอ จึงได้ย้ายไปตั้งที่หน้าวัดแม่พริก ตำบลแม่พริก ใกล้ลำน้ำแม่พริก เรียกว่า “แขวงแม่พริก” ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๗ หลวงดำรงฯ นายแขวงในขณะนั้นเห็นว่าที่ตั้งของที่ว่า การอำเภอ อยู่ในทำเลที่ไม่เหมาะสม และไม่สะดวกแก่ราษฎรในการติดต่อราชการ ประกอบกับในฤดูแล้งลำน้ำแม่ พริกแห้งไม่พอใช้สอยในการเกษตรและการบริโภค จึงได้ย้ายมาตั้งที่บ้านหนองบัวใกล้ลำน้ำแม่สรวายแล้ว เรียกว่า “แขวงแม่สรวาย” มาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๔ มีประกาศเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้รวมเมืองเชียง แสน เมืองฝาง อำเภอเวียงป่าเป้า เมืองพะเยา อำเภอแม่ใจ อำเภอดอกคำใต้ อำเภอแม่สรวาย เมือง เชียงคำ เมืองเทิง เมืองเชียงของ ตั้งเป็นเมืองจัตวา เรียกว่า “เมืองเชียงราย” อยู่ในมณฑลพายัพ และ จัดแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๖ อำเภอ ๑ กิ่งอำเภอ แม่สรวายจึงเป็นอำเภอหนึ่งที่ขึ้นกับ จังหวัด เชียงราย ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ทาง การได้ยกเมืองเชียงรายเป็นเมืองจัตวาอำเภอแม่สรวายก็ได้สังกัด เมืองเชียงรายอยู่ในสังกัดมณฑลพายัพ จนหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ คณะราษฎรได้ยกเลิกระบบเทศาภิบาล เมืองเชียงรายจึงกลายเป็นจังหวัดเชียงรายจนถึงทุกวันนี้

ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และการตั้งถิ่นฐาน

คนพื้นราบและคนที่สูง: ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนลุ่มน้ำลาวในอดีต ลักษณะร่วมของชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาวบริเวณแม่สรวาย- เวียงป่าเป้า คือเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ ๒ ส่วน ส่วน หนึ่งเป็นที่ราบ และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่สูง ซึ่งมีคนจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้งคนเมืองที่อพยพมาจาก ที่อื่น เข้าไปอยู่อาศัยในพื้นที่ทั้ง ๒ ลักษณะ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ จึงดำเนินไปภายใต้การ ยอมรับความหลากหลายทางชาติพันธุ์มากกว่าที่จะเป็นความขัดแย้ง

ในอดีตที่ผ่านมาได้มีการแบ่งกลุ่มคนออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ กรณีของชาวเวียงป่าเป้า มีการ แบ่งกลุ่มคนออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มคนเมืองที่อาศัยอยู่พื้นที่ราบ
๒. กลุ่มคนเมืองที่อาศัยในพื้นที่ราบสูง บนดอยบนปาดบนเขา
๓. กลุ่มชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่อยู่กระจัดกระจายในพื้นที่ราบสูง

การค้าวัวต่าง: ตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ “วัวต่าง” คือวัวที่ใช้บรรทุก ต่างหรือกระทอที่บรรจุสัมภาระต่าง ๆ เพื่อไปค้าขายทางไกล “ต่าง” คือเครื่องจักสานด้วยตอกรูป ทรงกระบอก ทำของสำหรับสอด มีควาน ใส่ต่างไว้ปลายละลูกวางหาบของภาชนะที่ลงบนหลังวัวต่าง หรือม้าต่างเรียกว่า “ต่างหนึ่งหลัง” ม้าต่างและล่อต้องรับน้ำหนักบรรทุกน้อยกว่าวัว แต่เดินได้เร็ว และคล่องแคล่ว ทั้งนี้พ่อค้าบางคนอาจมีทั้งวัวต่างและม้าต่างอยู่ในขบวนเดียวกัน

อุปกรณ์ที่เรียกว่า “ซองขูกปาก” เป็นตะกร้าสานโปร่งกรอบปากวัวต่างไว้เพื่อไม่ให้เล็มกินหญ้า ระหว่างทางซึ่งจะทำให้เสียขบวน ในการจัดขบวนวัวต่างจะจัดให้มีลำดับที่แน่นอนเพื่อกันไม่ให้สัตว์เกิด

ความสับสนจนเสียรูปขบวน ในการเดินทางในแต่ละคราวจะใช้วัวต่างเป็นจำนวนมากเพื่อจะได้บรรทุกของได้มาก วัวต่างตัวหนึ่งสามารถบรรทุกของได้ ๔๐-๖๐ กิโลกรัม ในขบวนวัวต่างอาจมีตั้งแต่ ๒๐-๑๐๐ ตัว มีเส้นทางการค้าที่แน่นอน วัวต่างสามารถเดินทางได้ ชม.ละ ๓-๔ กิโลเมตร วันหนึ่งเดินทางได้ประมาณ ๒๐-๓๒ กิโลเมตร

สำหรับวัวต่างที่เป็น "วัวนำต่าง" หรือขบวนวัวต่างนั้นจะเป็นวัวตัวผู้ที่มีลักษณะงามมี "นางกลาง" คือระฆังแบบบรรทุกอยู่บนหลังแทนต่าง ใส่สินค้า พวกกระดังพระห้อยที่คอเพื่อให้เกิดเสียงบอกถึง การมาถึงของวัวต่างได้เป็นอย่างดี

วัวต่างจึงนับเป็นอาชีพสำคัญอย่างหนึ่งของพ่อค้าในเวียงป่าเป้า นอกเหนือจากการไปรับจ้างต่างเมืองแล้ว ยังมีพ่อค้าวัวต่างที่เดินทางค้าขายระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ ด้วยโดยพ่อค้าวัวต่างจะนำสินค้าในท้องถิ่นเดินทางไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าหรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่สัมพันธ์หรือติดต่อกัน ในช่วงหน้าแล้งโดยมีจุดหมายปลายทาง ๓ ระยะ คือ

การค้าขายระยะไกล (ใช้เวลาเดินทาง ๑ เดือน) คือไปเมืองกุลาในประเทศพม่า (ตรงข้ามกับอำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก) โดยนำวัวควายไปขายแลกเปลี่ยนเงินรูปีกลับมาเพื่อนำมาหลอมหรือตีทำเครื่องประดับเงิน ถือว่าเป็นเส้นทางระยะไกลมาก พ่อค้าจะเดินทางข้ามแม่น้ำคง (สาละวิน) ไปยังเมืองกุลา กุลานหมายถึงแขกขาว เป็นชนกลุ่มน้อยของพม่า กุลาเป็นพวกค้าขายคาราวาน ชาวบ้าน (คนเมือง) จะต้อนรับ - ควายไปขาย โดยรวมกันเป็นกองคาราวาน เดินทางทั้งไป - กลับ ประมาณ ๓ เดือน ไปทางเชียงใหม่ พอไปถึงจะข้ามปากไปเมืองกุลาได้ ซึ่งการไปที่นี่มีข้อห้ามคือ ห้ามเอาอาวุธทุกชนิดข้ามไป หลังจากข้ามแม่น้ำสาละวินไป ก็จะเอาวัวควายไปขาย เป็นเงินแถบหรือเงินรูปี (๑ รูปี = ๗๕ สตางค์) วัวควายตัวละประมาณ ๔๐-๕๐ บาท ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ (ประมาณ ๒๔๖๐) จะมีถุงเงินไว้ช่วยซ่อนเงิน ส่วนเหรียญก็จะร้อยผูกเอวหรือทำเป็นสายสะพายแล่ง กลุ่มนี้มักจะไม่ได้ซื้อสินค้าอะไรกลับมา แต่จะเอาเงินรูปีที่ได้ (เป็นเงินแท้) กลับมาทำเป็นเข็มขัด เอามาตีขาย หรือทำเป็นขันน้ำพานรอง เครื่องประดับต่าง ๆ เวลาเดินทางจึงต้องระวังพวกโจรจะมาปล้นเงิน จะมีการทำอุบายโดยทำที่เป็นถ่อ กองไฟเหมือนจะพักแรมค้างคืน แต่จริง ๆ แล้วไม่พัก และรีบออกเดินทางต่อ นอกจากกองคาราวานค้าวัวต่าง ยังมีคาราวานค้าฝิ่นจากเวียงป่าเป้าไปลำปาง โดยไปขึ้นรถไฟที่เด่นชัย แล้วลงไปขายที่กรุงเทพฯ ที่เวียงป่าเป้าเป็นแหล่งวัดดูตบคนที่ไปก็ดูฝิ่นกันมาก

การค้าขายระยะกลาง (ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๑๕ วัน - ๑ เดือน) คนเมืองไปติดต่อซื้อของที่เมืองโก เมืองเลน เมืองพยาก เมืองยอง เชียงตุง ในประเทศพม่า โดยพ่อค้าวัวต่างจะเดินทางกันไปเป็นกลุ่มนำเอาเกลือ เสื้อผ้า ฯลฯ ไปขายและซื้อวัวควายกลับมา เพราะที่พม่าราคาถูก โดยมีทั้งพวกที่ไปตัวเปล่า กับอีกพวกหนึ่งที่เอาเกลือ ปลาหู เสื้อผ้า ไปแลกเปลี่ยนกับวัวควายด้วย พ่อค้าทางเชียงตุงก็จะมาค้าขายกันที่เมืองเหล่านี้

การค้าขายระยะสั้น (ประมาณ ๗-๑๐ วัน) มักเป็นการค้าขายอยู่ในเมืองเชียงราย เชียงใหม่ ลำปาง ไปกลับไม่เกิน ๑๐ วัน โดยนำข้าวสาร พริกแห้ง เมียง และอื่น ๆ ไปแลกเปลี่ยนกับเกลือ ปลาหู เค็ม เป็นต้น หรือบางครั้งมีการต้อนหมูไปขายยังเมืองเชียงใหม่ด้วย โดยหากไปทางเชียงรายจะใช้เกวียนเป็นพาหนะ แต่ถ้าไปทางลำปาง พะเยาจะใช้วัวต่าง ม้าต่างมากกว่า

การไปขายของที่เชียงราย ชาวเวียงป่าเป้าจะนำเอาเหล้าโรงงาน (เพราะเป็นพื้นที่ของโรงต้มเหล้า) ใส่ขวด ใส่โไหไป หรือบางครั้งก็ใส่ในโองมั่งกรลูกเล็กๆ บางครั้งก็มีพวกยาสูบ เมียง ไปขายด้วยการนำขึ้นเกวียนไปขายที่ตัวเมืองเชียงราย โดยใช้เส้นทางปัจจุบัน ซึ่งก่อนถึงทางเข้าแม่สรวย จะมีบริเวณที่เรียกว่า “ทุ่งท่าค้อ” มักมีการติดหล่ม ต้องหาที่นอนพัก ๒-๓ คืน บางคนอาจจะใช้อีกเส้นทางหนึ่งคือขึ้นเขา ไปทางดอยป่าเหียง เส้นทางมีบ้านเก็บเงินถ้าถนนเสีย เก็บคันละ ๑ บาท เป็นค่าผ่านทางหมู่บ้าน บางหมู่บ้านก็ไม่เก็บ พ่อค้าวัวต่าง ไปเที่ยวซื้อวัว - ควายตอนไปหมู่บ้านต่าง ๆ ขากลับจะซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคของพวกเจ๊ก จำพวก น้ำมันก๊าด ผ้าสำเร็จรูป ตะปู ลวด หรือของจากร้านชำ กลับมา

การไปขายของที่เชียงใหม่ ก็ทำเช่นเดียวกัน คือจะมีการต้อนหมู เป็ด ไก่ ไปขาย เนื่องจากชาวบ้านที่เวียงป่าเป้ามักกำลังซื้อไม่มากเท่าที่เชียงใหม่ นอกจากนี้ก็มีการขายพริก ข้าวสาร เมียง พวกสินค้าป่า หนังก่อ เปลือกกก่อ (เปลือกไม้กก่อ เอาไว้เคี้ยวกับหมาก) เปลือกไก่ (เปลือกไม้เอาไปทำธูปหอม) ไปขายที่เชียงใหม่ด้วย แล้วซื้อพวกเกลือ ปลาหู ข้าวสาร จากเชียงใหม่กลับมา

การไปขายของที่ลำปาง มักเป็นการเอาข้าวสารไปขายพวกที่ทำปางไม้ที่แจ้ห่ม บางทีขายไม่หมดก็เข้าเมืองลำปาง (ในปัจจุบันพวกลำปาง เชียงใหม่ก็ยังมาซื้อข้าวที่เวียงป่าเป้า)

เมื่อการคมนาคมดีขึ้นการค้าโดยวัวต่างก็เสื่อมความนิยมลงเรื่อย ๆ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๑๔ ก็มีการค้าวัวต่างก็แทบจะหมดไป โดยการค้าวัวต่างใน อำเภอเวียงป่าเป้า เลิกลงไปราว ๔๐-๕๐ ปี ที่ผ่านมามีหลังจากหมดยุคค้าวัวต่างแล้วก็หันมาใช้เกวียนและรถคอกหนุมตามลำดับ

กลุ่มคนเมืองที่อาศัยในพื้นที่ราบสูง บนดอยบนป่าบนเขา นอกจากกลุ่มคนเมืองที่มีอาชีพทำนา หรือค้าขายแล้ว ยังมีกลุ่มคนเมืองอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่ได้อาศัยอยู่ในพื้นที่ราบ ซึ่งเป็นกลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ยุคแรกเช่นเดียวกับกลุ่มชาวนาในพื้นที่ราบ ส่วนใหญ่เป็นคนเมืองที่ถูกเกณฑ์มาจากเชียงใหม่ ซึ่งเข้ามาในช่วงที่มีการสร้างเมือง คนกลุ่มนี้ก็ทำนาเป็นหลักแต่ได้บุกเบิกที่ทางในป่าเพื่อใช้เป็นที่ทำสวนเมียง หลังจากฤดูเก็บเกี่ยว จะเข้าป่าเพื่อทำสวนเมียงเป็นอาชีพเสริม เมื่อเข้าสู่ฤดูทำนาจึงกลับลงมาทำนาในพื้นที่ราบ อย่างไรก็ตาม เมื่อประชากรเพิ่มจำนวนขึ้น หลายคนที่ได้บุกเบิกพื้นที่บนเขาไว้ ก็กลายเป็นพวกคนเมืองที่ขึ้นไปทำมาหากินบนพื้นที่สูงไปในที่สุด แม้ในช่วงหลังมีการอพยพเข้ามาของคนเมืองจากที่อื่นอีก แต่ที่ดินทำกินในพื้นที่ราบถูกจับจองไปแล้ว คนเมืองบางกลุ่มจึงขึ้นไปบุกเบิกทำเมียงในพื้นที่สูงแทน

คนกลุ่มนี้ไม่ชอบการทำนา แต่จะไปอยู่ตามป่า ตามเขา หรือบนดอยเพื่อไปทำสวนเมียงหรือบางกลุ่มไปอยู่ปะปนกับชาวเขา ไปค้าขายเปิดร้านขายของชำให้กับชาวเขา กลุ่มคนที่ไปทำสวนเมียงจะอยู่กระจัดกระจายตามชายแดนของ อำเภอเวียงป่าเป้า ไปสร้างบ้านอยู่ที่นี่ แต่เดิมเรียกหย่อมบ้านที่อยู่รวมกันว่า ปาง เช่น แถบทางทิศตะวันตกก็มี ปางมะกาด ปางห้วยน้ำกิน ปางแม่เจดีย์ ปางป่าสัน ปางม่วงวัด ปางห้วยทราย ปางมะเกลือ ปางแม่หาง และปางอื่น ๆ

ในเขต อำเภอแม่สรวย - เวียงป่าเป้า มีกลุ่มคนเมืองที่ผลิตเมียงในเขตป่าบนพื้นที่สูง เวียงป่าเป้าพบที่บ้านขุนลาว แม่สรวยพบที่บ้านป่าเมียง แม่พริก และบ้านปางนอก เป็นชุมชนบนดอยที่มีการทำสวนเมียงเป็นหลัก สวนเมียงเหล่านี้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ กลุ่มคนเหล่านี้ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณ

ดังกล่าวและผลิตเมี่ยงเป็นหลัก ซึ่งถือว่าทั้งสองพื้นที่เป็นแหล่งผลิตเมี่ยงที่สำคัญและมีความสัมพันธ์ระหว่างคนเมืองบนดอยกับคนเมืองในพื้นที่ราบ ผ่านความสัมพันธ์ทางระบบเศรษฐกิจ

กลุ่มคนเมืองที่ไปอาศัยทำมาหากินตามป่าตามเขา ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนที่มีฐานะดี มีสวนเมี่ยงหลายสวน มีคนงานในบ้าน ในฤดูกาลเก็บเมี่ยง ๑๐-๕๐ คน ทั่วครอบครัวจะเก็บใบเมี่ยงแล้วหมักจากนั้นจึงขาย ในปัจจุบันบางครอบครัวเปลี่ยนจากการเก็บเมี่ยงมาเป็นเก็บชา

กลุ่มชาวเขาที่อยู่กระจัดกระจายในพื้นที่ราบสูง นอกเหนือจากคนเมืองที่อพยพขึ้นไปทำสวนเมี่ยง สวนชาบนพื้นที่สูงที่เรียกว่ากลุ่มป่าเมี่ยงเกียงดงแล้ว ยังพบกลุ่มทำไร่บนดอยอีกหลายกลุ่มด้วยกัน ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ แต่เดิมมีกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ อาศัยอยู่ก่อนหน้าแล้วกว่า ๑๐๐ ปี โดยชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยตามภูเขาแม้ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง แต่อพยพเคลื่อนย้ายไปเรื่อย ๆ เนื่องจากวิถีการผลิตเป็นแบบทำไร่เลื่อนลอย และต้องย้ายที่อยู่ไปตามความสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อม ทำให้ชาวเขาในพื้นที่ลุ่มน้ำลาวมีที่อยู่ไม่แน่นอน เพราะมักอพยพไปอยู่ที่ใหม่เสมอ ได้แก่พวก ลahu อาข่า เป็นต้น ต่อมาในระยะหลังเมื่อ ๑๐๐ กว่าปีมานี้ มีชาวปกาเกอญออพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่สูง และมีการตั้งหลักแหล่งค่อนข้างแน่นอน เพราะเป็นกลุ่มที่อยู่กับป่า

กลุ่มปกาเกอญอ หรือกะเหรี่ยงมีระบบการผลิตข้าวไร่ ที่เรียกว่า “ไร่หมุนเวียน” ซึ่งหมายถึง การทำไร่หมุนเวียนในลักษณะเป็นวงกลม โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็นสวน ๆ เช่น มีที่อยู่ ๕ ไร่ แบ่งทำปีละ ๑ ไร่ หมุนเวียนไปในพื้นที่ ลักษณะการแผ้วถางไร่จะไม่ตัดถอนรากถอนโคนต้นไม้ แต่ตัดให้เหลือตอ เพื่อให้ต้นไม้ได้เติบโต เมื่อถึงเวลาที่วนกลับมาทำไร่ในที่เดิมจะมีต้นไม้ที่โตอยู่ในไร่ด้วย เป็นระบบเศรษฐกิจที่ปล่อยให้ธรรมชาติเป็นผู้จัดการเอง ในไร่ดังกล่าวจะไม่ปลูกแต่ข้าวเท่านั้น แต่มีพืชหลากหลายชนิดที่กินได้ (ประมาณ ๑๐๐ กว่าชนิด) กลุ่มทำไร่บนดอยมีลักษณะความเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดกับป่า ดังนั้นจึงนำเอาของจากป่า และในส่วนที่ผลิตขึ้นได้จากไร่ จำพวกพริก งา ฯลฯ มาแลกเปลี่ยนกับคนพื้นราบด้วย และนอกจากนั้นยังพบว่ากลุ่มทำไร่บนดอยยังมีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันด้วย เช่น ปกาเกอญอเอาข้าวไปแลกไก่อกับลาหู่ เป็นต้น

ชาวเขาบางกลุ่มที่อพยพเข้ามาในลุ่มน้ำแม่ลาวว่ามาหากินในช่วงแรกด้วยการปลูกฝิ่นขายฝิ่น ต่อมาช่วงหลังทางการให้อยู่เป็นที่ไม่ให้เลื่อนลอย หรือโยกย้ายที่อยู่ จึงเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานเป็นที่เป็นที่ทางมากขึ้น แล้วหันมาปลูกพืชเมืองหนาว หรือทำไร่ข้าวแทนการทำไร่เลื่อนลอยอย่างในอดีต ระยะหลังจึงเปลี่ยนจากการปลูกฝิ่นมาเป็นปลูกพืชไร่ ส่วนใหญ่จะได้รับการสนับสนุนจากโครงการหลวง โดยเฉพาะ ตำบลแม่เจดีย์ใหม่และตำบลเวียง โครงการหลวงให้ปลูกพืชผักฤดูหนาว ทำให้แต่ละครอบครัวมีรายได้ที่ดี พืชผักผลไม้มีตลาดรองรับ ความเป็นอยู่ของชาวเขาแต่ละครอบครัวดีมาก บางครัวครัวช่วงก่อนการประกาศสงครามยาเสพติด บางครอบครัวก็ค้ายาบ้า ปัจจุบันเบาบางลง จากการสอบถามเงินที่ได้จากการทำมาค้าขายหรือการขายพืชไร่ส่วนมากจะไม่นิยมฝากธนาคาร จะใส่บิ๊บบังดินเอาไว้

กลุ่มชาติพันธุ์และการตั้งถิ่นฐานในชุมชนลุ่มน้ำลาว

เนื่องจากพื้นที่ลุ่มน้ำลาว มีทั้งส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มน้ำ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ทำการเกษตร และในส่วนที่เป็นพื้นที่บนภูเขาสูง ซึ่งมีทั้งคนเมืองที่ขึ้นไปทำเหมืองทำชา และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ปลูกข้าวไร่ ปลูกพืชไร่ และทำชาด้วย กล่าวโดยสรุป กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำลาวประกอบไปด้วย

คนเมือง นับเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในอดีตถูกเรียกว่า “ไทยยวนหรือไทยยอน” ซึ่งนับเป็นคนส่วนใหญ่ในภาคเหนือ มีภาษาเขียนดั้งเดิมของตนเป็นอักษรละล่านา ภาษาพูดก็มีลักษณะพิเศษคือ ไม่เหมือนภาษาไทยกลาง และยังมีภาษาของตนเองอีกหลายคำซึ่งภาคอื่นไม่มี ภาษาเหนือ หรือ “คำเมือง” ยังมีการใช้พูดอยู่แพร่หลายโดยทั่วไป แต่ภาษาเขียนนั้นมิใช่น้อยมาก จะมีเหลือให้เห็นก็เฉพาะคนเฒ่าคนแก่เท่านั้นที่ยังมีใช้กันอยู่บ้าง คนเมืองในลุ่มน้ำลาวส่วนใหญ่อพยพมาจาก จังหวัดลำปาง

ไทยลื้อ เป็นกลุ่มชนที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงและสาขาทองตอนกลางและตอนบน ตั้งแต่แขวงไชยบุรีขึ้นไป ไทยลื้อที่เข้ามาอยู่ในลุ่มน้ำลาว ส่วนใหญ่มีเชื้อสายมาจากเมืองเชียงตุงในประเทศพม่า และแคว้นสิบสองปันนา ในมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ เมื่อ กองทัพประชาชนจีน สามารถยึดครองอำนาจเหนือประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ ชาวไทยลื้อเป็นจำนวนมาก ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่ในประเทศไทย ในช่วงแรกก็ตั้งชุมชนหมู่บ้านอยู่ในเขตท้องที่อำเภอแม่สาย อำเภอเชียงแสนและอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ที่แม่สรวาย มีคนไทยลื้ออยู่เป็นจำนวนมาก โดยตั้งถิ่นฐานอยู่กับคนเมือง ลักษณะการแต่งกายวัฒนธรรมประเพณีคล้ายกับคนเมือง แตกต่างตรงที่สำเนียงการพูดจะคล้ายกับ “ไท-ยอง” มีภาษาเฉพาะเรียกว่า “ภาษาลื้อ” โดยพบชาวไทยลื้อมากที่สุดที่บ้านสันมะแพน ตำบลท่าก้อ เป็นชาวไทยลื้อที่อพยพมาจากเมืองสิบสองปันนา และเมืองอื่น ๆ ในเขตรัฐฉาน ประเทศพม่า ส่วน อำเภอเวียงป่าเป้า พบว่าตำบลเวียงมีชาวไทยลื้ออยู่มากที่สุด ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเวียง มีอาชีพรับจ้าง และทอดถุง เช่น ที่บ้านศรีเวียงทอง บ้านสันติสุข และบ้านแม่ปูนล่าง

ไทใหญ่ เรียกตัวเองว่า ไต ถูกคนเมืองเรียกว่า “เงี้ยว” และพม่าเรียกว่า “ฉาน” ซึ่งตามภาษาพม่าแปลว่า “คนภูเขา” เนื่องจากรัฐฉานอันเป็นถิ่นฐานของไทใหญ่ ปัจจุบันอยู่ในเทือกเขาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศพม่า มีภาษาที่ใช้แตกต่างไปจากคนเมือง และไทยภาคกลางเล็กน้อย มีภาษาพูดและภาษาเขียนเป็นของตนเอง บ้านเรือนยกใต้ถุนสูง มิได้แกะสลักประดับ เป็นกลุ่มคนที่เข้ามาประมาณช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๑ เพราะหนีภัยสงคราม

ใน อำเภอแม่สรวายพบว่า มีกลุ่มไทเงี้ยวมาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมากและอยู่ร่วมกับไท-ยวนหลายแหล่ง เช่น พบที่บ้านโป่ง ตำบลป่าแดด บ้านจอมแจ้ง ตำบลแม่สรวาย ซึ่งถือว่ากลุ่มไทเงี้ยว ส่วนที่ **เวียงป่าเป้า** ไม่พบชุมชนไทใหญ่ที่เป็นกลุ่ม แต่อาจมีการกระจายอยู่ตามพื้นที่สูงบางแห่งบ้าง

อีเก้อ หรืออาฮา ในเมืองไทยมีการแบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ “อุโล้อฮา” เป็นพวกที่มาอยู่เมืองไทยแต่ดั้งเดิม “โล่นม้อฮา” เป็นพวกที่เพิ่งอพยพเข้ามาไทยไม่นาน “ผาหม้อฮา” เป็นกลุ่มที่ตั้งชื่อตามชื่อหมู่บ้านชายแดนพม่าใกล้แม่สาย ไม่มีตัวอักษรใช้ อาฮาแม้จะได้มีการบันทึกประวัติศาสตร์ไว้ แต่สามารถสืบสาวรายนามบรรพบุรุษฝ่ายบิดาขึ้นไปถึงตัว “ต้นตระกูล” ซึ่งมีจำนวนตามชั่วอายุคนตั้งแต่ต้นถึงคนสุดท้ายที่จากไป ชาวอาฮาซึ่งมีต้นกำเนิดในยูนนาน ปัจจุบันส่วนใหญ่ก็ยังตั้งถิ่นฐานอยู่แล้วค่อย ๆ

ทยอยกันอพยพลงใต้ในระยะหลายศตวรรษ พวกที่อยู่ในไทยนี้อพยพเข้ามาจากพม่า หมู่บ้านอาข่าแห่งแรกในประเทศไทยอยู่ที่หินแตก ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตของดอยแม่สลอง จังหวัดเชียงราย

ชาวอาข่าเข้ามาในลุ่มน้ำลาวบริเวณบ้านห้วยขี้เหล็ก ตำบลลาววี เริ่มก่อตั้งเป็นชุมชนเมื่อประมาณเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๐๘ โดยผู้นำอาข่าได้นำครอบครัว ๑๘ หลังคา เคลื่อนย้ายจากพื้นที่ดอยตุง บริเวณเขาแห่ง มาตั้งชุมชนใหม่ในเขตพื้นที่ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย และได้ปักหลักทำมาหากินตามวิถีชีวิตอาข่า ณ ดอยลาววี ต่อมาเมื่อญาติพี่น้องและตระกูลอื่น ๆ ที่อยู่ต่างพื้นที่อพยพเข้ามาอาศัยเพิ่มมากขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ฝ่ายปกครอง อำเภอแม่สรวย ได้ขึ้นชุมชนพร้อมแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านอย่างเป็นทางการ และตั้งชื่อชุมชนว่า "หมู่บ้านห้วยขี้เหล็ก" หมู่ที่ ๙ ตำบลลาววี อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย โดยตั้งชื่อหมู่บ้านตามลำน้ำห้วยขี้เหล็ก บนพื้นที่สูงของ อำเภอแม่สรวย นอกจากนี้ ตำบลลาววี ยังพบกลุ่มอาข่าจากที่ บ้านแสนเจริญเก่า บ้านแสนเจริญใหม่ ส่วนที่ อำเภอเวียงป่าเป้า พบว่ามีชาวอาข่ากลุ่มใหญ่อยู่หมู่บ้านใกล้เคียง ๆ ปางมะขามป้อม ซึ่งเพิ่งมาตั้งถิ่นฐานได้เพียง ๔-๕ ปีเท่านั้น

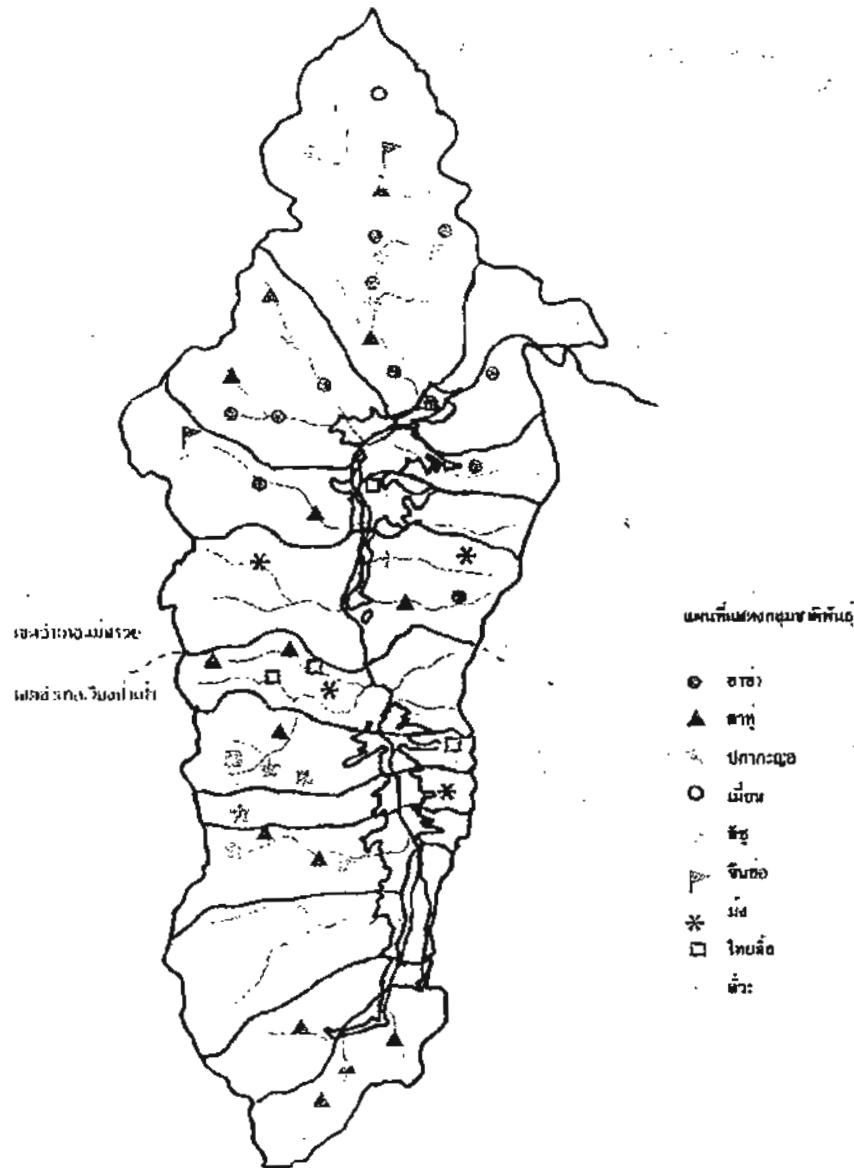
มุเชอ เรียกตัวเองว่า ลานู ต้นกำเนิดของลานูที่มีหลักฐานเอกสารที่เก่าที่สุด อยู่ในภาคตะวันตกเฉียงใต้ของจีนได้อพยพลงมาทางใต้อยู่หลายชั่วคนแล้วประมาณ พ.ศ. ๒๓๔๓ มีลานูตั้งหมู่บ้านอยู่ในแคว้นแกตงของพม่า และราว พ.ศ. ๒๔๒๓ ได้เข้ามาอยู่แถว อำเภอฝางในประเทศไทย บ้างก็เข้าไปอยู่ในลาว จีน พม่า และเวียดนาม ชาวลานูได้อพยพหนีสงครามที่รัฐบาลพม่าพยายามปราบปรามชนกลุ่มน้อย เข้ามาในประเทศไทยตามแนวชายแดน บริเวณดอยตุง หลังจากนั้นไม่กี่ปีก็เคลื่อนย้ายมาอยู่บริเวณบ้านทุ่งพร้าว ตำบลลาววี ต่อมาเมื่อกลุ่มเครือญาติย้ายมาสมทบมากขึ้น จนชาวลานูกลายเป็นกลุ่มประชากรที่มีจำนวนมากที่สุด ที่กระจายตัวอยู่ทั่วไปบริเวณพื้นที่สูงในเขต อำเภอแม่สรวย พบว่า ประมาณ พ.ศ. ๒๓๑๘ มีประชากรลานูอยู่ในแม่สรวยก่อนแล้ว

ส่วนที่เวียงป่าเป้า ชาวลานูนับเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ รองจากปกากะญอ ชาวลานูในเวียงป่าเป้าอยู่ใน ตำบลเวียงมากที่สุดในหมู่บ้านแม่ปูล่าง ปางปูลิงห์ ห้วยมะเดื่อ และบ้านแม่ปูล่าง ที่ตำบลสันสลีอยู่ที่บ้านมาคา และบ้านแม่ปูล่างน้อย นอกจากนี้ยังพบว่ามีชาวลานูอยู่ตามพื้นที่สูงใน ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ ได้แก่ บ้านห้วยม่วง บ้านปากทาง บ้านเมืองน้อย ห้วยน้ำริน และบ้านสบโป่งด้วย

เข้า เรียกตัวเองว่า เมียน มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในประเทศจีน โดยกระจายอยู่ในมณฑลกว่างสี หูหนาน และกุ้ยโจว ส่วนใหญ่อยู่ตามแถบภูเขา ทั้งในมณฑลยูนนาน เวียดนาม ลาว และไทย บางส่วนอพยพไปอยู่ในประเทศสหรัฐอเมริกา คานาดา และฝรั่งเศส ชาวเข้าใน อำเภอแม่สรวย อพยพมาจากพื้นที่ อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ มาตั้งบ้านเรือนบริเวณดอยปางก๊ว (บริเวณ ตำบลลาววี อำเภอแม่สรวย) และห้วยชมภู (อำเภอเมือง) แต่ไม่พบกลุ่มเข้าในเวียงป่าเป้า

กะเหรี่ยง กะเหรี่ยงเป็นกลุ่มชนชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่หนาแน่นในบริเวณภาคเหนือ และภาคตะวันตกของประเทศไทย กะเหรี่ยงในประเทศไทยเป็นกะเหรี่ยงที่อพยพจากประเทศพม่าทั้งสิ้น ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๐ มีการอพยพจากบ้านแม่แดดน้อย คาดว่าอยู่ในบริเวณขุนน้ำแม่แจ่ม ตำบลบ้านวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ มีชาวกะเหรี่ยงอพยพมาอยู่ในเขต อำเภอแม่สรวย โดยมีการ

อพยพโยกย้ายที่ในบริเวณนี้บ่อยครั้งมาก แต่ปัจจุบันมีการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งขึ้นและตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในเขตพื้นที่สูง เช่น บ้านทุ่งพร้าว กะเหรี่ยง บ้านห้วยน้ำเย็น บ้านโป่งกลางน้ำ เป็นต้น

ที่เวียงป่าเป้า กะเหรี่ยงหรือปากกระต๊อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ที่สุด พบอยู่เกือบทุกตำบล เช่นที่ ตำบลสันสลี พบที่บ้านห้วยไร่ บ้านป่าคา บ้านแม่ปวนน้อย บ้านห้วยงู (๑๐ กว่าครัวเรือน) ที่ตำบลเวียง พบที่บ้านห้วยไม้เค็ดประมาณ ๒๐ ครัวเรือน ที่ตำบลบ้านโป่ง พบที่บ้านห้วยหินลาดนอก และห้วยหินลาดใน ซึ่งเป็นชุมชนกะเหรี่ยงที่มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างยอดเยี่ยมจนได้รางวัลลูกโลกสีเขียว และเป็นหมู่บ้านตัวอย่างที่มีหลายกลุ่มเข้ามาเรียนรู้การจัดการป่าไม้จากชุมชนแห่งนี้ด้วย นอกจากนี้ยังพบที่ตำบลป่าจัว บ้านห้วยตัง บ้านแม่อาจข้าวและบ้านหนองเขียวด้วย

ลีซอ หรืออีกชื่อหนึ่งว่าลีซู มีแหล่งกำเนิดอยู่ที่ต้นแม่น้ำสาละวิน และแม่น้ำโขง ได้อพยพไปอยู่ที่ ยูนนานในจีน ต่อมาได้อพยพเข้าในพม่า และเข้ามาอยู่ทางแถบเหนือของประเทศไทย เมื่อประมาณ

๖๐ ปีมานี้ ปัจจุบันมีลิซอที่อยู่ในประเทศจีน ในพม่า และในประเทศไทย ชาวลิซอใน อำเภอแม่สรวย อพยพมาจากเขต จังหวัดเชียงใหม่ มาตั้งถิ่นฐานทำกินบริเวณดอยช้าง ดอยล้าน และต่อมามีกลุ่มลิซอ จากประเทศจีนและพม่าอพยพมาสมทบ ส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ ตำบลลาวี เช่น บ้านลาวี บ้านเลาลี เป็นต้น ชาวลิซอในเวียงป่าเป้า พบที่บ้านป่าตึง ตำบลบ้านโป่ง และมีบางส่วนกระจายตัวตามหมู่บ้าน ต่าง ๆ ปะปนกับชนกลุ่มอื่น เช่น อยู่ปนกับพวก ปกาเกอญอ ที่บ้านห้วยหินลาด (ตำบลบ้านโป่ง) และอยู่ ร่วมกับพวกลาหู่ที่บ้านสามกุกลา (ตำบลเวียง)

มัง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พบได้ใน อำเภอเวียงป่าเป้า ซึ่งกระจายตัวอยู่ตามตำบลต่าง ๆ กล่าวคือ ที่ ตำบลสันสลี ที่ดอยหมอก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการอพยพเข้ามาของมังเป็นพื้นที่แรก แต่ปัจจุบันย้ายออกไปหมดแล้ว โดยไปอยู่ที่บ้านโป่งนก และบ้านแม่ตะละ นอกจากนี้บางส่วน (๔-๕ ครัวเรือน) ได้อพยพไปอยู่ บนเขื่อนห้วยน้ำนา (ตำบลบ้านโป่ง) สาเหตุที่มีการอพยพออกจากดอยหมอกก็เป็นเพราะไม่สะดวกเรื่อง การทำมาหากิน นอกจากกลุ่มที่อพยพออกจากดอยหมอกแล้ว ยังพบมังในเขตพื้นที่ตำบลเวียงด้วย คือ ที่บ้านห้วยไคร้ (ประมาณ ๓๐-๔๐ ครัวเรือน) จากการเก็บข้อมูลของชาวแม่สรวยไม่พบชุมชนมังที่เป็น กลุ่มใหญ่แต่อาจกระจายตัวอยู่ตามพื้นที่สูงหรือสันเขาต่าง ๆ

จีนฮ่อ มีเชื้อสายเป็นคนจีน ภาษาที่ใช้พูดคือภาษาจีนกวางตุ้งหรือภาษาจีนกลาง แต่ต่อมาคน รุ่นหลัง ได้รับการศึกษาในโรงเรียนของรัฐบาลไทยมากขึ้น ทำให้รู้ทั้งภาษาไทยและภาษาจีน การตั้งถิ่น ฐานของชาวจีนฮ่ออยู่กระจัดกระจายกันไปในพื้นที่สูง ใน อำเภอแม่สรวยพบว่า ชาวจีนฮ่ออพยพมา จากประเทศพม่า ซึ่งเป็นกองทัพที่ ๔ กองพลที่ ๕ หรือ กองพล ๔๕ ถูกรัฐบาลพม่าโจมตี จนต้องย้าย ฐานที่มั่นทางทหารออกจากประเทศพม่า เข้ามาอยู่บริเวณบ้านเลาลี อำเภอแม่สรวย และมีชาวจีน ฮ่ออพยพและจีนฮ่ออิสระอพยพย้ายที่ทำกินเข้ามาสมทบในภายหลัง ในบริเวณที่มีชาวจีนฮ่ออยู่ ส่วน ใหญ่จะเป็นแหล่งความเจริญแม้ว่าพื้นที่นั้นจะอยู่บนที่สูง ห่างไกลจากคนเมือง เช่น ที่บ้านลาวี ตำบลลา วี เพราะจีนฮ่อ เป็นกลุ่มคนที่ผลิตชา และเป็นเจ้าของธุรกิจการส่งออกชา ในขณะที่เวียงป่าเป้า ชาวจีน ฮ่อมักเป็นกลุ่มพ่อค้าที่เข้าไปติดต่อซื้อขายกับชาวเขาเผ่าต่าง ๆ มากกว่า ซึ่งชุมชนจีนฮ่ออพยพกำลัง ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว มีแนวโน้มว่าจะมีจำนวนมากขึ้นเนื่องจากมีอัตราการเกิดของประชากรสูง

ความเชื่อเรื่องผี

แบ่งออกเป็นได้หลายระดับอย่างทีกล่าวก่อนข้างต้น แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงเพียง ๒ ระดับใหญ่ ๆ กล่าวคือ

ผีในบริเวณบ้าน ประกอบด้วย

ผีปู่ย่า: ความสัมพันธ์เกิดตระกูลฝ่ายหญิง คนเมืองมีความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือตระกูลหรือเชื้อ สาย เป็นการนับถือบรรพบุรุษและการนับญาติพี่น้องในสายเลือดเดียวกัน และการนับถือผีที่มีความผูกพันกับ คนในตระกูลเดียวกันนั้นเมื่ออยู่ผีหนึ่งซึ่งเรียกว่า “ผีปู่ย่า” ซึ่งเป็นการนับถือผีฝ่ายผู้หญิงหรือตระกูลผู้หญิง ความ เชื่อเกี่ยวกับผีของคนที่นี่เชื่อว่ายังมีวิญญาณล่องลอยยังไม่ไปไหน แต่ยังคงอาศัยเป็นห่วงเป็นใยลูกหลาน คอยปกป้อง รักษา คุ่มครองให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข ผีปู่ย่าจึงมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมความสัมพันธ์ ทาง เครือญาติฝ่ายหญิง

ผีครู: การเคารพนับถืออุปถัมภ์ ครูบาอาจารย์ ครูบาอาจารย์เป็น ผู้ประสิทธิ์ศาสตร์วิชา ความรู้ ดังนั้นศิษย์ทั้งหลายที่มีความกตัญญูรู้คุณจะทำพิธีขอขมา (ขอขมาโทษที่ได้ล่วงเกิน) และอวยพรให้ครูบาอาจารย์ดังปรากฏพิธีให้ครูโดยทั่วไป

คนที่ถือผีครูของคนแถบนี้ส่วนมากเป็นผู้ชาย เพราะผู้ชายนิยมถือคาถาอาคม เวทมนตร์ไสยศาสตร์ ด้วย บางคนจะสักยันต์ติดตัว มีทั้งหมึกสีดำที่ปรากฏให้เห็น และมีทั้งน้ำมันงาที่สักไม่ให้เห็น ก็แล้วแต่ลายและคาถาที่สักว่าจะใช้ในทางเสน่ห์ เมตตามหานิยม ข้าม คง ฯลฯ เป็นต้น การเลี้ยงผีครูเป็นการสร้างกำลังใจให้กับตน กล่าวคือ เชื่อกันว่าเวลาที่ศิษย์ใช้ศาสตร์และวิชานั้น ๆ ไม่ใช่ศิษย์เป็นคนใช้แต่เป็นครูที่ใช้ เช่น หมอรักษาโรคให้คนป่วย ตัวของหมอไม่ได้รับการรักษาแต่ผีครูเป็นผู้รักษาโรค ความเชื่อที่ว่าเป็นอุปมาอย่างหนึ่งในการดึงความรู้สึกและศักยภาพของตัวเองออกมาใช้ รวมถึงการสร้าง ความมั่นใจให้กับตนเองด้วย

ผีเจ้าที่: ความสัมพันธ์กับสถานที่อยู่อาศัย ในรอบขอบบริเวณเขตบ้าน คนเมืองมีความเชื่อเรื่องผีเจ้าที่ คอยถวัก ปรก ปัก รักษา แผ่นดิน ต้นไม้ บ้าน ในบริเวณบ้าน เรียกว่า “ผีเจ้าที่” เป็นเจ้าที่ อยู่ในที่นั้น อาจเป็นเทวดาหรือผีก็ได้ แต่ผีเจ้าที่จะไม่ขึ้นในการผิดจารีต บางครอบครัวก็ไม่มีผีเจ้าที่ จะถือผีปู่ย่าเป็นหลักหมายรวมเอาเจ้าที่เข้าด้วย ผีเจ้าที่บางบ้านจะทำหิ้งไว้บนบ้านติดกับเสาต้นใดต้นหนึ่ง ที่เชื่อว่าเป็นที่สถิตของเจ้าที่ ส่วนมากนิยมยึดเอาเสาเอกของบ้าน หรือบางที่จะทำหอหรือศาลเจ้าที่อยู่มุมของบ้าน ให้เจ้าที่ได้อยู่อาศัยและสิ่งสถิตอยู่ การนับถือผีเจ้าที่เป็นการเคารพสถานที่อยู่อาศัยบริเวณดังกล่าว เพราะคนอาจจะได้ฝนน้ำมาก ฝนน้ำลาย ชี เยี่ยว และกระทำการอันไม่สมควรต่อ ดิน ต้นไม้ โบราณ และสถานที่ ทำให้เกิดความไม่เป็นสิริมงคล อาจได้รับโรคภัยไข้เจ็บขึ้นได้

หิ้ง หรือ หอเจ้าที่ จะมีน้ำตมใส่น้ำไว้ และมีกระถางธูป แจกันดอกไม้ พอถึงรอบปี จะมีการเลี้ยงผีเจ้าที่ในเดือน ๙ หรือ ช่วงรตนน้ำดำหัวปีใหม่เมือง ก็จะมีการเลี้ยงผีเจ้าที่

ผีในระดับชุมชนและเมือง

ผีเสื้อบ้าน: การปกครองในระดับหมู่บ้าน “เสื้อบ้าน” หรือ “เสื้อบ้าน” ในบริเวณเขตของหมู่บ้านใด ๆ ก็ตาม จะมีการสร้างหอเสื้อบ้าน หรือศาลเสื้อบ้าน เมื่อก่อนนั้นใช้ไม้ทำแบบบ้านเล็ก ย่อส่วน ต่อมามีการก่อเป็นอิฐปูน แต่บางที่ก็ยังเป็นไม้อยู่ก็มี ในบริเวณหอ นั้น ๆ จะมีต้นไม้ใหญ่หรือต้นไม้เก่าแก่ของหมู่บ้าน ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่สถิตของเสื้อบ้าน บริเวณที่ตั้งหอจะไม่กำหนดว่าจะตั้งอยู่ในทางทิศใด แต่ส่วนใหญ่จะยึดเอาต้นไม้ใหญ่เป็นหลัก เสื้อบ้าน เชื่อว่า เป็นผู้อารักษาคูแลคุ้มครองหมู่บ้านให้ร่มเย็นเป็นสุข

บ้านป่าแดดผู้นำชุมชนคนแรกอพยพเข้ามาตั้งชุมชน เมื่อยังคนอยู่มีบทบาท และอิทธิพล เป็นที่เคารพนับถือของลูกบ้าน เมื่อตายไปแล้วจะเป็นเสื้อบ้าน เพราะตอนที่ตายได้สร้างวีรกรรมคือ มีช้างตัวหนึ่งเป็นพญาช้าง ขอบมาทำลายพืชไร่ พืชสวน ใครทำร้ายก็ไม่เป็นอะไร แต่มีผู้นำชุมชนคนหนึ่ง เป็นผู้กล้าได้สู้กับช้าง เขามีคทาแทงช้างจนช้างตายตัวเองก็ตายด้วยเพราะถูกช้างทับตาย หรืออาจจะเป็นเทพารักษ์ที่ดูแลต้นไม้ใหญ่ที่นั่น ๆ ก็ได้ เช่น เสื้อบ้านบ้านสันจำปา ก็จะสถิตอยู่ที่ต้นไม้จำปา เป็นต้น

หมู่บ้านมีคนหลายกลุ่มคนอาศัยอยู่ด้วยกัน ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านมี "ศาลผีเสื้อบ้าน" ตั้งอยู่ ผีเสื้อบ้านถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อคอยดูแลรักษาหมู่บ้านให้ร่มเย็นเป็นสุข ผู้คนอยู่ด้วยกันด้วยความรัก เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของคนทั้งหมู่บ้าน ก่อนที่จะมีศาสนาพุทธและคริสต์เข้ามา ในแต่ละปีประมาณเดือนมิถุนายน (เดือน ๘ ของภาคเหนือ) จะมีพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้าน โดยชาวบ้านฆ่าไก่และเอามา รวมกันทำพิธีสังเวยผี นำข้าวตอก ดอกไม้ บูชาและขอขมา รวมทั้งช่วยกันทำความสะอาดบริเวณศาล หรือมีงาน มหรสพเล็ก ๆ ตลอดทั้งวัน ผีเสื้อบ้านมีความศักดิ์สิทธิ์ในด้านการคลันดาล และช่วยให้ผู้ขอสัมฤทธิ์ผลในสิ่งที่หวัง และควบคุม ลงโทษผู้กระทำผิดจารีตของหมู่บ้าน

ผีเสื้อวัด ผีที่คอยดูแลรักษา ปกป้อง ดูแล ศาลสถาน คือ "ผีเสื้อวัด" เป็นผีที่คอยอารักขาวัดวาอาราม ดินแดนของวัด เพื่อป้องกันอุบารห์ทั้งหลายจากภายนอกไม่ให้มารบกวน ทั้งคนและวิญญาณร้าย ในทุกปีจะมีการเลี้ยงผีเสื้อวัด ปกติจะอยู่ทำในช่วงออกพรรษาหรือหากมีงานประเพณี ก็จะมีการนำข้าวตอก ดอกไม้ ไปบอกกล่าวกับผีเสื้อวัด ว่าจะมีงานประเพณีจัดขึ้น เช่น ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีปีใหม่มือง เป็นต้น

ผีเสื้อนา เมื่อถึงฤดูของการทำนา ชาวบ้านจะมีการทำพิธี "แยกนา" และทำพิธีบอกกล่าวกับผีให้ดูแลผลผลิตและให้ข้าวออกงาม ไม่ให้มีอะไรบกวนต้นข้าว ทั้งวัชพืช ศัตรูพืช และฝนฟ้าอากาศ โดยนำตะไคร้มาปักตามมุมคันนา เพื่อเป็นปั้งบอกถึงเขตในการดูแลรักษา เมื่อข้าวสุกแล้วจะทำพิธีเกี่ยวขวัญข้าว และเลี้ยงผีกองข้าว เมื่อนำข้าวขึ้นยุ้ง เครื่องสักการบูชา เช่น ไช้ต้ม พัก ข้าวตอก ดอกไม้ ฯลฯ ไปขอขมาและขอขอบคุณ จากนั้นจะทำพิธีสู่ขวัญข้าวด้วยต่อไป

ผีขุนน้ำ คอยดูแลต้นน้ำลำธาร คอยปกป้องคุ้มครองความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ คลันดาลให้ผลผลิตดี การอุปโภคบริโภคดี บริเวณที่สถิตของผีขุนน้ำ จะอยู่บริเวณห้วยที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ และมีความสำคัญกับการใช้ประโยชน์ การเลี้ยงผีส่วนใหญ่จะตรงกับ วันปีใหม่มือง

ผีฝายหรือผีเหมืองฝาย เหมืองฝายที่กั้นน้ำเข้านา จะมีผีฝายคอยดูแลรักษา ไม่ให้ฝายพังเสียหายหรือให้น้ำไหลเข้านาอย่างสม่ำเสมอ ไม่ให้น้ำขาด ในทุกปี ชาวบ้านจะมารวมตัวกันพัฒนาฝาย โดยรื้อเศษหญ้าและวัสดุขุดลอกลำห้วยกันใหม่ และจะทำการเลี้ยงผีฝายบริเวณที่กั้นน้ำ (ตัวฝาย)

เจ้าหลวงคำแดง: แก้วมีเชียงดาว ความเชื่อมาอยู่ที่แม่สรวง มีความเชื่อเรื่องเจ้าหลวงคำแดง และตั้งหอเจ้าหลวงคำแดง บ้านโป่งหนองขวาง เจ้าหลวงคำแดงเปรียบเสมือนกับอารักษ์หลวงที่ดูแลผีทุกผี ณ ที่แห่งนี้ จากการสัมภาษณ์ พบว่าเจ้าหลวงคำแดงเป็นแก้วมีอยู่ที่ถ้ำเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ และเจ้าหลวงคำแดงมาอยู่ที่บ้านโป่งได้ประมาณ ๓๐๐ ปี เจ้าหลวงคำแดง พบที่บริเวณตำบลป่าแดดและใกล้เคียง บางที่ไม่ถือว่าเจ้าหลวงคำแดงเป็นแก้วมี และหอเจ้าหลวงคำแดงก็ไม่สามารถอธิบายได้ว่าใครเป็นคนสร้างก่อน กลับได้คำตอบว่ามีอยู่ก่อนแล้ว หลายชีวิตคน ทั้งที่บริเวณดังกล่าวเป็นของกลุ่มไตเงี้ยว ที่อพยพเข้ามา จากการสัมภาษณ์เรื่องราวของเจ้าหลวงคำแดงตามความเชื่อของคนในท้องถิ่นนั้นบอกว่า

"เจ้าหลวงคำแดงเป็นน้องชายของเจ้าพ่อประตุมหาที่จังหวัดลำปาง แล้ววันหนึ่งได้ตามทางไปที่ถ้ำเชียงดาว และไม่ได้ออกมาเป็นผีเฝ้าถ้ำอยู่จนถึงทุกวันนี้...." ตามคำบอกเล่าเช่นนี้ก็อาจจะอิงกับ

หลาย ๆ ตำนานได้ เช่น ในคัมภีร์ใบลาน ของวัดอภัย อำเภอยะรัง จังหวัดน่าน กล่าวว่า "เจ้าหลวงคำแดงเป็นราชบุตรของพญาโจรณี มีหน้าที่ปราบคนที่ไม่เชื่อฟัง วันหนึ่งมีเทวดาแปลงกายเป็นกวางทอง พญาโจรณีก็เลยสังหารราชบุตรออกตามกวาง จนมาถึงดอยอ่างสรง ก็มีนางคนหนึ่งอยู่ที่เชิงดอยรู้ข่าวว่าเจ้าหลวงคำแดงมาดำนป่าใกล้เชิงดอย ก็มารอดู เมื่อทั้งสองพบกันก็รักกันและอยู่กับนางที่นั่น ทหารเดินทางรอนแรมมาพบกับเจ้าหลวงคำแดงก็เกิดความเบื่อหน่ายอยากกลับบ้าน ต่อมาทหารพบกับฤาษีคนหนึ่ง และฤาษีทำนายว่า บริเวณสถานที่แห่งนี้เป็นชัยภูมิดี เหมาะแก่การสร้างบ้านแปงเมือง จะทำให้เกิดความสมบูรณ์ ทหารจึงนำเรื่องไปบอกกับเจ้าหลวงคำแดง เจ้าหลวงคำแดงก็สร้างเมืองขึ้น เมื่อสร้างแล้วก็หาชื่อเมืองไม่ได้ เลยเอาแท่นบรรทมเจ้าหลวงคำแดงชื่อน้ำหนัก ก็เลยได้นำหนัก ๑ ล้านหน่วย จึงตั้งชื่อเมืองว่า "ล้านนา" ตามความเชื่อเมื่อก่อนคนสร้างบ้านสร้างเมืองเมื่อตายลงไปแล้วก็จะได้รับการยกย่องเป็นเสื่อบ้าน เสือเมือง ของบ้านเมืองนั้น เจ้าหลวงคำแดงจึงกลายเป็นผีเมือง อารักษ์เมืองล้านนาและถ้า "เชียงดาว" ถ้าดูตามตำนานนี้ก็จะรู้เจ้าหลวงคำแดงเป็นเจ้าผีของล้านนา

ในความเชื่อของคนล้านนาถือว่าดินแดนแห่งนี้มีความศักดิ์สิทธิ์ นับตั้งแต่ยุคก่อนพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ และเจ้าหลวงคำแดงนั้นเป็นชาวลัวะ หลังจากพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๑๘๓๙ ราชวงศ์มังรายก็ยังเคารพบูชา สักการะเจ้าหลวงคำแดง และเชื่อว่าผีอารักษ์หลวงจะคอยปกป้องคุ้มครอง รักษาดินแดนล้านนา

ร่างทรงเจ้าหลวงคำแดง บ้านหัวฝาย เล่าว่า "เจ้าหลวงคำแดงเป็นประธานผี คือใหญ่กว่าผีทั้งหลาย กินพื้นที่การปกครองในเขตหลายจังหวัด ผีทั้งหลายไม่ว่าจะอยู่ที่เชียงราย พะเยา ลำปาง ทุกวันพระ และทุกวันพุธ จะต้องไปประชุมกับเจ้าหลวงคำแดงที่ถ้ำเชียงดาว ในถ้ำมีที่ประชุมเป็นห้องโถงขนาดใหญ่ที่เชื่อว่าเป็นที่ประชุม วันนี้ผีไม่เข้าทรง ผีไม่หลอกชาวบ้าน"

นอกจากนี้ ยังมีผีร้ายที่ชาวบ้านเชื่อและเกรงกลัวคือ

ผีกะ ผีกะเป็นผีที่สิงอยู่ในคน ถ้าคนใดเป็นก็จะเป็นทั้งครอบครัว การสืบเชื้อมีความเชื่อเล่ากันว่า สืบมาจากเลือด สืบเจ้าของเครื่องใช้อุปโภคบริโภค ถ้าคนอื่นมาอยู่ด้วยหรือมาแต่งงานเป็นเชย กินข้าวร่วมกันเกิน ๑๐๐ ไหว ก็จะเป็นผีกะด้วย

ผีลื้อและผีโพง: อธิบายความสมบูรณ์ของอาหารการกินตามทุ่งนา และซักระวังของแม่ลูกอ่อนและผู้หญิง ผีลื้อ เป็นผีผู้หญิง เหมือนกับกระสือของคนภาคกลาง คือ เวลากลางคืนจะออกจากร่างเอาแต่หัวกับตับไตไส้พุงไป ส่วนผีโพง ก็คล้าย ๆ กับผีลื้อ แต่ไม่ถอดเอาหัวกับไส้พุงไป จะไปทั้งตัว ชอบกินของสกปรก ของคาว ชอบคุ้ยขี้หมา (เรื่อนขาน) และจะชอบกินของคาวของผู้หญิงที่ออกลูกใหม่ ๆ ผีโพงจะหากินตอนกลางคืนเหมือนผีลื้อ

เสือเย็น คนที่เล่นมนต์ดำ เล่นคาถาอาคม จนมีวิชาแรงกล้า จนควบคุมไม่อยู่ มีลักษณะร้อนวิชา คาถาวิชานั้นจะย้อนเข้าตัว จนกลายเป็นเสือ เรียกว่า "เสือเย็น" เมื่อตกกลางคืนจะชอบนอนบนใบกล้วย และคอยทำร้ายคน ชอบกินคน

ผีหม้อน้ำ เป็นความเชื่อของชาวบ้านตั้งแต่ในอดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน วิธีการเอาหม้อน้ำมาผูกมัดต่อแขนใส่เสื้อดำ อุปกรณ์อีกส่วนคือกระดัง ข้าวสาร ๑ ลิตร สวดยหมากสวดยปู ๒ สวดย

ดอกไม้ ๒ สดางค์ใส่ขันตั้ง ๑ สิ่ง จากนั้นใช้คน ๒ คน ทำพิธีอัญเชิญผีหม้อหนึ่งมาสิงสถิต เมื่อผีมาแล้ว
ใหญ่จะแกว่ง โยกไปโยกมา ถ้าคำถามของเรามีคำตอบที่ถูกต้องผีหม้อหนึ่งจะแกว่งแรงมาก

ดังนั้นความเชื่อเรื่องผีดังที่กล่าวมาจึงทำหน้าที่ควบคุมความสัมพันธ์ในสังคมจารีต ๓ ระดับ
ใหญ่ คือ การสร้างความสัมพันธ์ในระดับคน กลุ่มคน ผ่านผี การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบ
ธรรมชาติ ผ่านผี และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผ่านผี ซึ่งทำให้ระบบ
ความสัมพันธ์ของคนเป็นไปอย่างราบรื่น มีความเคารพยำเกรงธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ใช้อำนาจเหนือ
ธรรมชาติกำกับดูแลให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นปกติ ซึ่งความเชื่อที่ว่าในทุกอย่างทุกอย่างมีสิ่งที่
คอยปกป้องดูแล หรือที่เรียกว่า "ผี" นั้น เป็นความหมายที่แตกต่างไปจากสิ่งที่สังคมเมืองมองว่าเป็นเรื่อง
งมงายอย่างสิ้นเชิง ดังนั้นในทุกกระดับของสังคมแบบจารีตจึงพบว่าผีคอย "อารักษ์" หรือควบคุมดูแล
และสร้างความสงบร่วมเย็นให้สังคมอยู่แทบทุกอย่าง อันประกอบด้วย "คน" มีอารักษ์ คน หมายถึง ผี
ปู่ย่า / "ที่" มีอารักษ์ ที่ หมายถึง ผีเจ้าที่ / "บ้าน" มีอารักษ์ บ้าน หมายถึง ผีเสื้อบ้าน / "เมือง" มีอารักษ์
เมือง หมายถึง ผีเสื้อเมือง "ทรงเมือง" / "ดิน" มีอารักษ์ ดิน หมายถึง แม่ธรณี / "น้ำ" มีอารักษ์ น้ำ
หมายถึง ผีฝ่ายและผีขุนน้ำ / "ป่า" มีอารักษ์ป่า หมายถึง ผีเจ้าป่าเจ้าเขา เป็นต้น ดังนั้นไม่ว่าจะ
เป็นมนุษย์หรือธรรมชาติ จึงมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันมีพลังอำนาจคอยกำกับอยู่ทั้งสิ้น

ตารางแสดงประเพณีพิธีกรรมของชาวบ้าน

ปฏิทิน สากล	ปฏิทิน ภาคเหนือ	ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้าน อำเภอแม่สรวย	ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้าน อำเภอเวียงป่าเป้า
ม.ค.	เดือน ๔	- หามหลังชิงไฟพระเจ้า - ตวนเข้าใหม่ (ทำบุญข้าวใหม่)	- ตวนเข้าใหม่ (ทำบุญข้าวใหม่)
ก.พ.	เดือน ๕	- งานปอยต่าง ๆ เช่น ปอยลูกแก้ว , ปอยตุ้, ปอยหลวง	- สรงน้ำพระธาตุวัดหนองบึง
มี.ค.	เดือน ๖	- ปอยเข้าพรรษา	- ขึ้นบ้านใหม่
เม.ย.	เดือน ๗	- ปีใหม่เมือง - เลี้ยงผีปู่ย่า, ผีฝ่าย, ฟ้อนผีมดผีแมง	- ดำหัวปีใหม่ (สงกรานต์)
พ.ค.	เดือน ๘	- สรงน้ำพระธาตุ	- สรงน้ำพระธาตุแม่เจดีย์
มิ.ย.	เดือน ๙	- จิบอกไฟดอก	- ไหว้ผีปู่ย่า, เลี้ยงผีเสื้อบ้าน - สรงน้ำพระธาตุม่อนเจ้าหลาย
ก.ค.	เดือน ๑๐	- เข้าพรรษา - แยกนา	- แห่เทียนจำนำพรรษา
ส.ค.	เดือน ๑๑	- สู่ขวัญวัวควาย	-
ก.ย.	เดือน ๑๒	- สิบสองเป็ง	-
ต.ค.	เดือนเกี๋ยง	- ตานก๋วยสลาก - ทอดกฐินผ้าป่า	- ตานก๋วยสลาก
พ.ย.	เดือนยี่	- ยี่เป็ง / - เทศน์มหาชาติ	- ยี่เป็ง (ลอยกระทง)

ปฏิทิน สากล	ปฏิทิน ภาคเหนือ	ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้าน อำเภอแม่สรวย	ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้าน อำเภอเวียงป่าเป้า
ธ.ค.	เดือน ๓	- สุขวันข้าว / - เข้ากำรขมูล	-

การจัดการน้ำในระบบชลประทานราษฎร์ และนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

ระบบเหมืองฝาย: ชลประทานราษฎร์ในการจัดการทรัพยากรน้ำ

ทั้งหมดชนแม่สรวยและเวียงป่าเป้า ส่วนใหญ่ยังคงทำการเกษตรกรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้น้ำเป็นหลักในการทำการเกษตร ตลอดลำน้ำจึงมีการทำฝายกั้นน้ำทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ถึง ๑๘ ฝาย ซึ่งชาวบ้านช่วยกันสร้าง นอกจากนี้ยังมีฝายชลประทานแม่ลาว ที่ราชการโดยกรมชลประทานเข้าไปสร้างให้ชาวบ้านด้วย ในจำนวนนี้มีอยู่ที่เวียงป่าเป้า ๑๐ ฝาย และที่แม่สรวย ๓ ฝาย ซึ่งแต่ละฝายจะมีระบบการจัดการต่างกันไปตามความคิดเห็นและข้อตกลงของสมาชิก

ตารางแสดงชื่อฝายบนลำน้ำแม่ลาวตามลำดับจากต้นน้ำสู่ปลายน้ำ

ชื่อฝาย	ที่ตั้งฝาย	เจ้าของฝาย
๑. ฝายโป่งน้ำร้อน	บ้านโป่งน้ำร้อน ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๒. ฝายปางอ้าย	บ้านปางอ้าย ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๓. ฝายบ้านสา (ฝายเก๊า บ้ากั้ง) หรือฝายหนองหอย	บ้านสา ตำบลแม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๔. ฝายบ้านขันหอม	บ้านขันหอม ตำบลแม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร ต่อมากรมชลฯ เข้าไปจัดการ (๒๕๓๘)
๕. ฝายโป่งนก	บ้านสันธิ์เหล็ก ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๖. ฝายหนองยาว (สปร่อง นารี)	บ้านสันหลวง ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๗. ฝายทุ่งหลวง	บ้านเพื่อยไฮ ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๘. ฝายหวนาตะวันตก	บ้านแพะลังกา ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๙. ฝายหวนาทุ่งใหญ่	บ้านป่าบง ตำบลเวียง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๑๐. ฝายสันสลี	บ้านหัวเวียง ตำบลเวียง อำเภอเวียงป่าเป้า	ราษฎร
๑๑. ฝายท่าก้อ	บ้านใหม่ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย	ราษฎร
๑๒. ฝายดินดำ	บ้านดินดำ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย	ราษฎร
๑๓. ฝายท้าวแก่นจันทร์	บ้านท้าวแก่นจันทร์ ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย	ราษฎร

ที่มา : ปรับจากหนังสือ แบบเนื้อแม่ลาว ของวิทยา อานนท์, ๒๕๔๔ หน้า ๑๘๒

ตัวอย่างและรายละเอียดของการจัดการเหมืองฝายบางแห่งในปัจจุบัน

ฝายป่าบางท้าวแก่นจันทร์ เป็นฝายไม้ขนาดใหญ่ตั้งอยู่ที่บ้านท้าวแก่นจันทร์ ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย กันน้ำแม่ลาว เป็นฝายขนาดกลาง พื้นที่รับน้ำเป็นที่ราบกว้าง ชาวบ้านยังไม่ขายที่ดินให้คนนอกมากนัก เป็นฝายกันน้ำที่ใช้ในการทำนาเป็นหลัก โดยมีพื้นที่รับน้ำ ๕ หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านป่าบางหมู่ ๔ บ้านสันเครือฟ้าหมู่ ๑๑ บ้านแม่สรวยหมู่ ๕ บ้านจอมแจ้งหมู่ ๑๒ บ้านร้องเจริญหมู่ ๗ และหมู่บ้านที่ใช้ไฟโดยการสูบคือ บ้านท้าวแก่นจันทร์ ตำบลป่าแดด บ้านแม่พริก หมู่ ๓ ตำบลแม่พริก รวมเนื้อที่ประมาณ ๔๐๐ ไร่ มีเจ้าของนาจำนวน ๑๕๒ เจ้า จากการศึกษาพบว่าการจัดการน้ำของฝายป่าบางท้าวแก่นจันทร์สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ระยะคือ

ระยะที่ ๑ ก่อน พ.ศ. ๒๕๔๐ การเริ่มก่อตั้งฝายท้าวแก่นจันทร์เริ่มมาได้ประมาณ ๑๐๐ ปี แก่ฝายคนแรกคืออู้อยะ นาทอน เป็นผู้เริ่มต้นในการขุดฝายบุกเบิกที่นา ช่วงเริ่มต้นมีหัวนาประมาณ ๔-๕ เจ้า ใช้ปลูกข้าวเป็นหลักโดยไม่มีการปลูกพืชอื่นในบริเวณที่รับน้ำ โดยทำนาได้ปีละ ๑ ครั้ง การทำฝายจะกันน้ำแม่ลาวแล้วขุดลำเหมืองเข้าสู่บ้าน หลังจากมีลำเหมืองก็มีชาวบ้านจากหมู่ ๔ และหมู่ ๕ เข้าไปบุกเบิกที่นาเพิ่มขึ้น ต่อมาประชากรเริ่มมากขึ้นได้ขยายหมู่บ้านรวมถึงพื้นที่นามากขึ้น ชาวบ้านเริ่มจับจองพื้นที่สูงที่ไม่ได้รับน้ำจากเหมืองฝายปลูกพืชด้วย เช่น บ้านป่าบางจับจองพื้นที่ที่ปัจจุบันเป็นป่าสงวน บ้านสันเครือฟ้าได้เข้าไปจับจองพื้นที่ห้วยม่วงซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ การเพาะปลูกหลักคือพริก บางหมู่บ้านที่ไม่มีน้ำก็ปลูกข้าวไร่

ต่อมาประมาณปี ๒๕๑๕ ชาวบ้านเริ่มปลูกพืชเพื่อขายมากขึ้น เช่น ยาสูบ พริก กระเทียม ขิง ข้าวโพด กำลังที่ใช้ในการเพาะปลูกจะใช้แรงงานคนและทำเฉพาะที่มีแรงงานในครัวเรือนจะสามารถทำได้ แต่การปลูกพืชเหล่านี้จะปลูกบริเวณที่สูง เช่น ห้วยม่วงซึ่งไม่ใช่พื้นที่รับน้ำจากฝายป่าบางท้าวแก่นจันทร์ อย่างไรก็ตามผลจากการปลูกพืชเพื่อขายโดยใช้แรงงานเฉพาะที่มีในครัวเรือนไม่เพียงพอต่อการทำกำไรจึงต้องอาศัยแหล่งเงินทุนจาก ธกส. ซึ่งมีบทบาทในการสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกพืชเชิงเดี่ยว ด้วยการให้เงินทุน สนับสนุนด้านวิชาการ การขายไป วัสดุอุปกรณ์การเกษตร แม้ว่าการเริ่มปลูกพืชเพื่อขายของชาวบ้านจะไม่กระทบต่อการจัดการน้ำในเหมืองฝายโดยตรงแต่ก็ทำให้ชาวบ้านเป็นหนี้ ซึ่งการเป็นหนี้ของชาวบ้านจำเป็นต้องเพิ่มต้นทุนการผลิต เพิ่มจำนวนการเพาะปลูกต้องเพิ่มผลผลิตทุกอย่าง เช่น การปลูกข้าวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการพันธุ์ข้าวจากพันธุ์เมืองเป็นพันธุ์กข. เน้นการใช้สารเคมี ปุ๋ย

ในราวปี ๒๕๓๐ การทำนาแต่เดิมทำได้ปี ละ ๑ ครั้ง จำเป็นต้องเพิ่มรอบการของการปลูกเป็น ๒ รอบ เพื่อขาย แต่ก็ทำได้เฉพาะพื้นที่ที่อยู่ติดกับลำเหมืองหลักจำนวนไม่มากนักเพราะมีปัญหาเรื่องการเอาน้ำเข้าเหมือง การดูแลรักษาเหมืองฝายในหน้าแล้งซึ่งขณะนั้นยังเป็นฝายไม้จะมีเฉพาะผู้ที่ทำนาปรังจำนวนไม่กี่คน และบางปีก็ไม่สามารถทำนาปรังได้เพราะจำนวนคนที่ทำนาปรังมีน้อยจนไม่มีกำลังพอจะดูแลเหมืองฝาย บทบาทหน้าที่ของแก่ฝายในการทำนาปรังจะเพียงเฝ้าดูโดยกลุ่มผู้ทำนาปรังจะจัดการในเรื่องดูแลเหมืองฝายกันเอง แก่ฝายและกรรมการจึงมีบทบาทมากในการจัดการน้ำสำหรับทำนาปีในหน้าฝนเป็นหลัก

การจัดการเหมืองฝายในการทำนาปี คณะกรรมการต้องสำรวจฝาย ลำเหมือง นาปากต่างของแต่ละเจ้า สำรวจเสร็จจะมีการนัดประชุมใหญ่ของหัวหน้าทั้งหมดเพื่อประชุมชี้แจงในเรื่องความเสียหายและการกำหนดวันในการพัฒนาเหมืองฝายก่อนการทำนาปี เช่น สำรวจความเสียหายของเหมืองฝายเพื่อกำหนดจำนวนหลักจำนวนหินกับเจ้าของนาโดยคิดตามจำนวนไร่ จำนวนหลักจำนวนหินจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความเสียหายของฝายเป็นหลัก ซึ่งบางปีที่ฝายมาถ้ำมีน้ำนองฝายได้รับความเสียหายก็จะเรียกประชุมตกลูกตกลินกันใหม่ซึ่งไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับธรรมชาติ หลังจากนั้นนัดวันลงหินตีหลักโดยใช้แรงงานคนทั้งหมด หลังจากนั้นก็ลงเหมืองแต่ละเส้น โดยเหมืองเส้นหลักหัวหน้าช่วยกันลงเหมืองเป็นระยะแบ่งเป็นหมวด ลงเหมืองใหญ่เสร็จก็ลงเหมืองเล็กเข้านาเจ้าของนาจะเป็นผู้รับผิดชอบ หลังจากลงเหมืองทั้งหมดเสร็จจะมีการเก็บเงินโดยเก็บจากแต่ละหัวหน้าเพื่อนำมาเลี้ยงฝาย ซึ่งจะมีการเลี้ยงกันประมาณเดือน ๔

การเลี้ยงฝายเก็บเงินซื้อเนื้อมาทำกันที่ฝาย เช่น ลาบ แกงอ่อม ตักไปทำพิธีโดยมีคนเผ่าคนแก่เป็นคนนำไปเลี้ยง ส่วนที่เหลือกินกันบริเวณฝายโดยแต่ละคนที่ไม่ไปห่อหอบห่อแต่ข้าว หลังจากกินเสร็จถ้าเหลือก็ห่อกลับบ้านโดยจะไม่ทำงานอื่น ๆ ในวันนั้น มีความเชื่อกันว่าถ้าปีไหนกินอ่อมฝายรักษาฝายฝายจะไม่เสียหาย ถ้าปีไหนเลี้ยงไม่อ่อมฝายก็ขาดบอยชาวบ้านต้องเสียเวลาในการซ่อมแซม ซึ่งฝายไม่มีปัญหาในเรื่องฝายเสียหายบอยชาวบ้านเสียเวลาในการฟันไม้หลักฝาย เสียเวลาในการดูแลรักษา ซึ่งช่วงหลังประมาณ ปี ๒๕๓๗ ชาวบ้านมีปัญหาเรื่องเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ค่อยให้ชาวบ้านเข้าไปตัดหลักฝาย ซึ่งหลักฝายจะเป็นไม้ขนาดความกว้าง ๑ คืบ อยางต่ำ ๔-๕ ศอก ถ้าจะไปตัดต้องขออนุญาตเจ้าหน้าที่ก่อน

ระยะที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๐-ปัจจุบัน จากการที่ชาวบ้านได้นำน้ำจากเหมืองฝายซึ่งในขณะนั้นเป็นฝายไม่มีปัญหาเรื่องดูแลการรักษาฝาย จำนวนพื้นที่การรับน้ำมีน้อย เลยทำให้มีการรับรางวัลโครงการของบประมาณสร้างฝายคอนกรีตแทนฝายไม้โดยใช้งบประมาณจากราชการ ซึ่งตอนนั้นจะมีผู้ใหญ่บ้านและทางกำนันเป็นคนประสานในการจัดทำโครงการขึ้น

การเปลี่ยนแปลงจากฝายไม้เป็นฝายคอนกรีตเริ่มการก่อสร้างประมาณ ปี ๒๕๔๐ จากการเปลี่ยนฝายคอนกรีตดังกล่าวทำให้ชาวบ้านสามารถรับน้ำจากเหมืองฝายได้ตลอดทั้งปี สามารถทำนาได้ปีละ ๒ ครั้ง จากทั้งหมดจำนวน ๑๕๒ หัวนา การเพิ่มพื้นที่รับน้ำจากเดิมเพิ่มขึ้นประมาณ ๗๔๔ ไร่ ซึ่งจะรวมถึงบริเวณพื้นที่ที่ใช้เครื่องสูบน้ำ การใช้พื้นที่รับน้ำในหน้าแล้งโดยเฉพาะที่นาจะใช้ปลูกข้าวนาปรังประมาณ ๒ ใน ๓ ส่วน ส่วนที่เหลือใช้ในการเพาะปลูกพริกและปลูกถั่วแระ ในบางพื้นที่ที่ไม่มีการทำการประโยชน์หน้าแล้งเพราะการเพาะปลูกแต่ละครั้งจะต้องลงทุนสูงตั้งแต่ในเรื่องของการเตรียมจนถึงการเก็บเกี่ยวซึ่งถ้าจะดูในเรื่องของการใช้พื้นที่ในการรับน้ำแต่ละปีจะมีประมาณ ๒ เดือนที่ไม่ค่อยใช้น้ำมากเท่าไร คือเป็นช่วงการเก็บเกี่ยว ในส่วนที่ใช้น้ำมากที่สุดจะเป็นช่วงของการทำนาทั้ง ๒ ครั้ง ตั้งแต่การลงกล้าจนถึงข้าวตั้งท้อง ส่วนการใช้น้ำในการปลูกพริกและถั่วแระใช้น้ำผ่านเข้ามาแต่ไม่ขังเอาไว้เหมือนทำนา โดยจะมีช่วงเวลาการนำน้ำเข้าประมาณ ๗ วันต่อ ๑ ครั้ง

แก่ฝายและหน้าที่ของคณะกรรมการฝาย การคัดเลือกแก่ฝายและคณะกรรมการจะต้องเลือกโดยสมาชิกเหมืองฝายทุกคน ในระยะแรกผู้ที่ได้รับการคัดเลือกมักเป็นคนในวงศ์เครือญาติของแก่ฝาย

ซึ่งเห็นได้จากอุ้ยยะ นาทอน ซึ่งเป็นแก่ฝ่ายคนแรกเป็นขี้ยเหมือนของแก่ฝ่ายคนที่ ๓ และ ๔ เป็นแก่ฝ่ายคนที่สุดท้ายคือนายประเสริฐ จอมก้น การดำรงตำแหน่งแก่ฝ่ายไม่มีวาระขึ้นอยู่กับความพอใจของแก่ฝ่ายและตัวสมาชิก คำตอบแทนของแก่ฝ่ายและคณะกรรมการคือจะได้ยกเว้นเรื่องหลัก เรื่องหินและการเก็บข้าว แต่หัวนาจะต้องเสียข้าวจำนวน ๑-๒ ต่างให้กับคนเฝ้าฝ่าย ซึ่งจะนอนเฝ้าฝ่าย ถ้าฝ่ายมีปัญหาเรื่องความเสียหาย เช่น เศษไม้ขอนไม้ที่มาจากฝ่ายก็จะมาบอกแก่ฝ่าย แก่ฝ่ายจะบอกให้ล่ำฝ่ายไปป่าวให้หัวนามาจัดการ

การแบ่งหน้าที่ของคณะกรรมการฝ่ายแบ่งเป็น

แก่ฝ่าย	ควบคุม เป็นหัวหน้าของหัวนาทั้งหมด
กรรมการ	มาจากการคัดเลือกจากที่ประชุมสมาชิก กรรมการฝ่ายมีหน้าที่หลักคือดูแลตรวจสอบร่วมกับแก่ฝ่าย
ล่ำฝ่าย	คัดเลือกจากแต่หมู่บ้าน ถ้าบ้านไหนกว้างจะมีล่ำ ๒ คน บทบาทของล่ำคือ ป่าวให้หัวนามาประชุมหรือมาทำงานตามวันที่กรรมการได้นัดหมาย
คนเฝ้าฝ่าย	มาจากการคัดเลือกจากสมาชิก ไม่จำเป็นต้องมีนา มีหน้าที่เฝ้าดูแลถ้าเกิดปัญหาให้รายงานกับแก่ฝ่ายและกรรมการได้ข้าวจากแต่ละหัวนาเป็นคำตอบแทน
สมาชิก	มาจากนาที่ได้รับน้ำจากฝ่าย มีหน้าที่ในการดูแลและการพัฒนาฝ่ายร่วมกัน

จากการสำรวจข้อมูลพื้นที่การรับน้ำของฝ่ายในหน้าแล้งสามารถใช้น้ำได้ทั้งหมดเกือบทุกส่วน แต่ในเรื่องของการทำนาปีช่วงระยะหลังจะมีปัญหาเรื่องน้ำน้อย ไม่ค่อยพอกับการเพาะปลูกเท่าไร บทบาทของคณะกรรมการเหมืองฝ่ายในช่วงนี้จะมีหน้าที่ในเรื่องของการดูแล ถ้าน้ำน้อยก็จะให้ล่ำป่าวให้สมาชิกเอากะสอบทรายไปกันน้ำจนสามารถเอาน้ำเหมืองกลางได้สำเร็จ จากการที่น้ำในหน้าแล้งน้อยก็จะมีกรณีความขัดแย้งเรื่องแย่งน้ำจากหัวเหมืองและท้ายเหมือง คือท้ายเหมืองจะไม่ค่อยได้รับน้ำเท่าไรก็ต้องขึ้นไปเอาน้ำลงมาท้ายเหมืองที่ผ่านมาก็จะมีการทะเลาะเรื่องความต้องการน้ำ

บทบาทของคณะกรรมการเหมืองฝ่ายอีกเรื่องหนึ่งคือ จะต้องเป็นคนไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทเรื่องการขัดแย้งน้ำ บางครั้งได้ประสานทางกำนันผู้ใหญ่บ้านของแต่ละบ้านเป็นพยานและร่วมตัดสิน

ที่ผ่านมามบทบาทของคณะกรรมการเหมืองฝ่ายจะมีหน้าที่ดูปริมาณน้ำ การซ่อมแซมเหมือง ดูเรื่องของการทรายเข้าเหมืองรวมถึงการตั้งกฎระเบียบ เช่น กรณีการขโมยน้ำถ้าจับได้จะต้องปรับ ๕๐๐ บาท การตั้งกฎระเบียบถ้าใครขาดทำงานก็ต้องเสียวันละ ๑๕๐ บาท ต่อคนมีการยกเว้นบางกรณี เช่น ญาติตาย ญาติป่วย ต้องแจ้งกับกรรมการก่อน รวมถึงการอนุญาตการใช้เครื่องสูบน้ำของพื้นที่ที่ไม่ได้รับน้ำจากฝ่ายโดยตรงจะให้สูบน้ำวันละ ๑ เครื่อง และการเก็บเงินตามรายแปลงรายละ ๑๐๐ บาทต่อเจ้า ปัจจุบันการแก้ไขปัญหาน้ำน้อยในกรณีการทำนาปีได้มีข้อตกลงกันคือ ถ้าทางท้ายเหมืองจำเป็นต้องใช้น้ำให้มาบอกกับแก่ฝ่ายแล้วค่อยไปปิดปากเหมืองแยกเข้านาซึ่งปิดแต่ละครั้งจะปิดประมาณ ๒-๓ วัน ซึ่งกรณีนี้สามารถแก้ปัญหาการแย่งน้ำในปีที่ผ่านมาได้

เมื่อมีการสร้างฝายคอนกรีต การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือชาวบ้านไม่ต้องไปตัดหลักฝาย การลงหินเหมือนการดูแลฝายไม้ที่ผ่านมา แต่การจัดการอย่างอื่น เช่น การประชุม การลงเมือง การคัดเลือกกรรมการฝายยังทำเป็นปกติ สิ่งที่เพิ่มขึ้นมาแทนการลงหลักหินคือ การลอกทรายที่เข้ามาปิดปากเหมืองซึ่งเกิดจากในคอนกรีต การจัดการกรณีดังกล่าวคือแต่ละหมวดต้องไปขนทรายออก จำนวนคนหรือแรงงานในแต่ละครั้งขึ้นอยู่กับปริมาณทรายเข้าเหมืองมากหรือน้อย

การจัดการของกรรมการเหมืองฝายที่เข้ามาพร้อมกับฝายคอนกรีตนอกเหนือจากเรื่องเบื้องต้นแล้วยังมีเรื่องของการจัดการกองทุนที่ได้รับจากทางราชการเข้ามาบริหารจัดการในรูปแบบของเงินทุนกู้ยืมสำหรับซื้อปุ๋ย ยา การลงทุนอื่น ๆ ในการเพาะปลูกแต่ละครั้ง ดอกเบี้ยที่ได้ส่วนหนึ่งจะขยายกองทุน และอีกส่วนหนึ่งจะเข้ามาแทนการเก็บเงินของหัวหน้าในการเลี้ยงฝาย

การเลี้ยงฝายในปัจจุบันกรรมการเป็นผู้จัดซื้อวัว ๑ ตัวเพื่อมาเลี้ยงฝาย ใช้ลาบกับแกงอ่อมประมาณ ๑-๒ กิโลกรัม ที่เหลือแบ่งเป็น ๗ กอง สำหรับแต่ละหมวดและคณะกรรมการ โดยไม่มีเรื่องของการห่อข้าวไปกินร่วมกันเหมือนเมื่อก่อนที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม ผลิตผลที่ได้จากการผลิตทั้งหมดของชาวบ้านไม่คุ้มกับต้นทุนที่ลงทุนไปทำให้การผลิต เช่นนี้ไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาเรื่องหนี้สินได้มากนัก

การทำนาหาคิน: รูปแบบการใช้ทรัพยากรน้ำที่หลากหลาย

ชุมชนลุ่มน้ำลาวทั้งแม่สรวยและเวียงป่าเป้าชาวบ้านส่วนใหญ่ทำนาทำไร่เป็นหลัก มีบางส่วนที่ค้าสวนยาสูบ และค้าขายอีกเล็กน้อย การเกษตรกรรมของชาวบ้านจะเริ่มขึ้นประมาณเดือนมี.ค. - เม.ย. ชาวบ้านจะเข้าป่าถางไร่ หักไร่ ๒-๓ อาทิตย์ ก็จะเผา ประมาณเดือน พ.ค. ฝนเริ่มตกก็จะปลูกพริก ฝ้าย พัก แดง บางครั้งอาจมีพืชสวนครัว เช่น ผักกาด ถั่ว มะเขือ เพื่อเก็บไว้กินในครัวเรือน พอถึงเดือนมิ.ย. ก็เริ่มทำนา หว่านกล้า

ชุมชนที่มีการเพาะปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก ข้าวที่ใช้ปลูกมีทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า เพื่อใช้สำหรับการบริโภคและขาย ข้าวเหนียวจะใช้สำหรับการบริโภคเป็นหลัก ในอดีต จะใช้แรงงาน วัวควาย และคนเป็นหลักในระบบการผลิต พอระยะต่อมาจากการปลูกข้าวเพื่อบริโภค ชาวนาเริ่มเปลี่ยนวิธีการผลิตมุ่งผลิตเพื่อขาย หวังผลกำไร ทำให้ชาวนาต้องพึ่งเทคโนโลยีในการผลิต ทั้งปุ๋ย เคมี สารเคมี กำจัดวัชพืช และศัตรูพืช และเครื่องจักรกลมากขึ้น ส่งผลให้ชาวนาเกิดภาวะหนี้สิน

การทำนาข้าว: เศรษฐกิจหลัก ถึงแม้ว่าระบบการผลิตและสภาพสังคมจะเปลี่ยนไปมากเพียงใดก็ตาม การทำนาก็ยังไม่มีจางหายไปจากชนบท เมื่อฤดูฝนมาเยือน ชาวนาจะเริ่มปลูกข้าว เรียกว่า "ปลูกข้าวนาปี" ซึ่งต้องใช้น้ำจากน้ำฝนเป็นหลัก ข้าวนาปีจะเริ่มปลูกเดือนมิถุนายน เก็บเกี่ยวเสร็จเดือนมกราคมพอดี จากนั้นก็เริ่มปลูกข้าวนอกฤดูฝน เรียกว่า "ปลูกข้าวนาปรัง" เริ่มเดือน กุมภาพันธ์ เก็บเกี่ยวเสร็จเดือน กรกฎาคม สำหรับพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านใช้เพาะปลูกแบ่งได้ดังนี้

ตาราง ปฏิทินการเพาะปลูก

เดือน	รอบปีผลิต	หมายเหตุ
ม.ค.	เก็บเกี่ยวข้าว, ตีข้าว, นวดข้าว, เก็บฟาง	บางบ้านเอามือลงแขก
ก.พ.	เอาข้าวใส่ยุ้ง, นำข้าวไปสี	
มี.ค.	หมดฤดูกาลเก็บเกี่ยว พืชนาบางแห่งอาจปลูกข้าวนาปรังหรือเพาะปลูกพื้นฝักสวนครัว เช่น พริก กระเทียม ข้าวโพด	รับจ้างนอภาคเกษตร วันละ ๑๐๐-๑๕๐ บาท
เม.ย.	คัดเลือกและเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวเก็บไว้ สำหรับการทำนาปีครั้งใหม่ หรือแบ่งขาย และเก็บไว้กินในครัวเรือน	ช่วงนี้มีประเพณีปีใหม่เมือง ชาวบ้านเริ่มเอาข้าวออกขาย
พ.ค.	ฝนเริ่มตก เตรียมดินด้วยการไถตะ พลิกลหน้าดินแล้ว ไถแปะ เป็นการกำจัดวัชพืช แล้วเริ่มต้นหว่านข้าว เพาะกล้า	การเริ่มต้นทำนา บางแห่งต้นฤดูขุดูยามทำพิธีไหว้พระแม่โพสพ
มิย.	เริ่มทำนา หว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวลงนา เป็นช่วงของการตกกล้าดำนา	ชาวนาที่มีนามาก จะจ้างแรงงานเข้ามาช่วยให้น้ำของตนเสร็จไวขึ้น
ก.ค.	กำจัดวัชพืช ศัตรูพืช ใส่ปุ๋ยบำรุง	ใช้แรงงานในครอบครัว
ส.ค.	กำจัดวัชพืช ศัตรูพืช ใส่ปุ๋ยบำรุง	ใช้แรงงานในครอบครัว
ก.ย.	ข้าวตั้งท้อง กำจัดวัชพืช	ใช้แรงงานในครอบครัว
ต.ค.	ข้าวตั้งท้อง ทำพิธีรับขวัญข้าว ทำตะแหล่อ ปักมุม(แจ้ง) คับนา	ทำพิธีเลี้ยงผี ขอบคุนพระแม่โพสพ ที่ช่วยดูแลข้าว
พ.ย.	ข้าวเริ่มสุก ใกล้เคียงเก็บเกี่ยว มีการทำพิธีกินข้าวใหม่	บางครอบครัวเกี่ยวข้าว ๑ กำมือ มาเสียบกับหลังคาบ้าน
ธ.ค.	เก็บเกี่ยวข้าว, ตีข้าว, นวดข้าว, เก็บฟาง	

ชาวบ้านแถบแม่สรวยจะไปทำไร่ที่บริเวณห้วยค้อนก้อมและห้วยม่วงเป็นหลัก เพราะว่าพื้นที่นั้นเป็นป่าไม้ทึบและมีพื้นที่มากเหมาะแก่การทำไร่ข้าวอย่างมาก การทำไร่ข้าวซ้ำกัน เกิน ๑-๒ ปี ผลผลิตที่ได้จะไม่ดี หรือได้ไม่ถึงครึ่งหนึ่งของการบุกเบิกพื้นที่ใหม่นอกจากการทำไร่แล้วชาวบ้านก็จะหาของป่าและล่าสัตว์มาเป็นอาหาร ที่ผ่านมามีชาวบ้านมีความเป็นอยู่แบบพึ่งพิงป่ามาโดยตลอด รายจ่ายที่ชาวบ้านต้องเสียไปคือ น้ำมันก๊าด เกลือ และสิ่งของต่าง ๆ เช่นเริ่มมีการซื้อเสื้อผ้าใหม่ ด้วยขาม แต่ที่พี่น้องชาวเงี้ยวสมัยก่อนที่บ้านโป่ง เล่าว่า รายได้ของชาวบ้านถ้าได้มาจะแบ่งออกได้ เป็น ๔ ส่วน คือส่วนที่หนึ่งเก็บไว้ทำบุญ ส่วนที่สองเก็บไว้ใช้จ่าย ในครอบครัว ส่วนที่สามเก็บไว้ยามเจ็บไข้ได้ป่วย และส่วนที่สี่เก็บไว้ค่าหัวคาน (เมื่อตอนที่ตายจะจ่ายให้กับสัปเหร่อ ตอนหามศพไปป่าช้า)

ช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๐ การผลิตแบบการบริโภคหรือการผลิตแบบยังชีพเพียงอย่างเดียวถูกเปลี่ยนไป โดยชาวบ้านจะเริ่มปลูกยาสูบกันมากขึ้น เริ่มต้นโดยพ่อเลี้ยงเกษม วงศ์ยศ ซึ่งเป็นคนเชียงราชได้เข้ามาก่อตั้งโรงบ่มใบยาที่แม่สรวย โรงบ่มมีอยู่ ๒ แห่ง คือที่บ้านห้วยส้มในเขตตำบลเจดีย์หลวง และบ้านหล่ายลาวใกล้กับน้ำแม่ลาวในเขตตำบลแม่สรวย และเริ่มมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกยาสูบกันมากขึ้น การปลูกยาสูบสามารถปลูกในที่นาและที่ราบ (โป่ง) หลังจากเกี่ยวข้าวในนาเสร็จก็

ปลูกยาสูบได้เลย ตอนนั้นชาวบ้านเริ่มเลิกปลูกพริกหันมาปลูกยาสูบกันมากขึ้น เพราะว่าไม่ต้องขึ้นคอยไปปลูกและการขนส่งก็ง่ายใช้เกวียนลากได้สบายกว่าการปลูกพริก เลยทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกยาสูบส่งโรงบ่มอย่างเดียว จนถึงประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๐ ชาวบ้านเริ่มเลิกปลูกยาสูบเพราะต้องมีการควบคุมคุณภาพ ทำให้ชาวบ้านเริ่มหันมาปลูกพืชปลูกเพื่อขายแทนยาสูบเพียงอย่างเดียว

ในส่วนของเวียงป่าเป้า กลุ่มที่ทำไร่มักเป็นชาวปกากะญอหรือลาหู่ แต่ก็มีความแตกต่างกันระหว่าง ๒ กลุ่ม กล่าวคือ ปกากะญอจะทำไร่และดูแลป่าไปด้วย เวลาเผาป่าก็จะทำแนวกันไฟ และทำเฉพาะบริเวณพื้นที่ที่ต้องการจะปลูกพืชเท่านั้น ในขณะที่ลาหู่จะเผาหญ้าจนโล่งเตียนก่อนการทำไร่ ทำให้พื้นที่ที่ทำไร่ต้องหมั่นเวียนไปเรื่อย ๆ เมื่อขาดความอุดมสมบูรณ์ก็จะเคลื่อนย้ายไปทำตรงบริเวณอื่น หลังจากนั้นสักระยะจึงค่อยเวียนกลับมาทำที่เดิม เป็นเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปในการทำมาหากินของชาวเขามบนพื้นที่สูง แม้บางกลุ่มจะทำงานรับจ้างด้วย แต่ก็ยังเน้นการเกษตรกรรม (ทำไร่) เป็นอาชีพหลักมากกว่า

การปลูกข้าวไร่ จะปลูกปีละ ๑ ครั้ง ในไร่ข้าวจะปลูกป่าเต็ง ป่าแดงลาย (แดงโม แดงไทย) มะนอย (บวบ) และพริกไร่ ส่วนพริกถ้าปลูกมากเหลือกินก็จะนำไปขายบ้าน นอกจากนั้นก็จะทำไร่ฝ้าย นำมาทอผ้าถุง ผ้าใช้สอยต่าง ๆ ปลูกยาสูบไว้สูบเอง บางแห่งถ้าข้าวนาหรือข้าวไร่ เหลือมากก็จะขายบ้าง การทำไร่ข้าวส่วนมากไม่ได้จับจองเป็นเป็นที่ทางของใครอย่างเด็ดขาด จะย้ายเปลี่ยนแปลงการเพาะปลูกไปเรื่อย ๆ แบบทำไร่หมุนเวียนของพี่น้องปกากะญอ พื้นที่ปลูกข้าวไร่เสร็จรวมถึงพืชไร่อื่น ๆ ก็จะปล่อยให้พื้นตัวเองขึ้นมาเรียกว่า “ไร่เหล่า” ซึ่งบางครั้งคนอื่นเวียนกลับมาซำก็มี แต่ส่วนมากจะไม่ซำเพราะว่าพื้นที่มากและการปลูกข้าวไร่จะไม่งาม ยกเว้นว่าปล่อยทิ้งไว้นานเกือบ ๕-๖ ปีก็ใช้ได้

พืชที่ปลูกก็จะเป็นข้าวไร่มากที่สุด รองลงมาเป็นไร่ข้าวโพด ปัจจุบันคนเมืองที่ทำไร่เริ่มมีการทำจิงมากขึ้นเนื่องจากมีโรงงานในชุมชนที่รับซื้อขิงสดจากชาวบ้านเลย ทำให้สะดวกต่อการขาย แต่ปัญหาก็คือโดนกดราคาจากโรงงานมาก อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังคงปลูกขิงกันต่อไป ส่วนชาวปกากะญอ ลาหู่ รวมทั้งม้งบางส่วนก็ยังคงทำไร่ข้าวแต่มันเพื่อบริโภคมากกว่าเพื่อขาย

การทำป่าเมือง: เศรษฐกิจชุมชนพื้นที่สูง การทำสวนเมืองในเขตแม่สรวย - เวียงป่าเป้าจะเป็นต้นเมืองพันธุ์พื้นเมือง (พันธุ์อัลสม) ซึ่งจะใช้ทั้งส่วนที่เป็นใบในการทำเมือง โดยส่วนยอดสุดของใบจะนำไปผ่านกระบวนการทำเป็นใบชาในบางชุมชน ชาวบ้านที่มีการปรับตัวจากการทำเมืองไปสู่การทำชา เช่น ที่ ดอยยาววิ ตำบลลาววี อำเภอแม่สรวย หรือที่บ้านขุนลาว ห้วยน้ำกิน ตำบลแม่เจดีย์ อำเภอเวียงป่าเป้า เป็นต้น ซึ่งการผสมผสานระหว่างการทำเมืองกับการทำใบชานี้นับเป็นรูปแบบสำคัญของการปรับตัวในทางเศรษฐกิจของชุมชนทั้ง ๒ แห่ง ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน และสร้างชื่อเสียงให้กับชุมชนทั้งในการการท่องเที่ยว เช่น การจัดเทศกาลชาที่ดอยยาววิ หรือการส่งใบชา (ชาหยดน้ำค้าง และชาเขียวหยดน้ำฝน) ออกขายยังตลาดต่างประเทศของชาวบ้านห้วยน้ำกิน เป็นต้น

ชาวชุมชนป่าเมืองมักจะดำรงชีวิตด้วยการทำสวนเมืองเป็นหลัก มิใช่เพียงทำเป็นอาชีพเสริมเท่านั้น โดยการทำสวนเมืองเนื่องจากเป็นเมืองพันธุ์พื้นเมือง ที่ต้องอาศัยร่มเงาต้นไม้ในการเจริญเติบโต ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และรักษาทรัพยากรได้อย่างกลมกลืน ถ้าไม่สังเกตให้ดีจะไม่ทราบว่าพื้นที่

สวนเมียงเป็นที่ทำกินเพราะดูอย่างไรก็เป็นป่า นอกจากการทำสวนเมียงเป็นหลักแล้วยังมีการทำไร่ข้าวเพื่อบริโภค และการหาของป่าเพื่อการบริโภค

การทำป่าเมียงของชาวปกาเกอะญอ ตำบลแม่พริก อำเภอแม่สรวย ชุมชนป่าเมียงในแม่สรวยประกอบไปด้วย ๓ หมู่บ้านซึ่งเป็นคนพื้นเมือง ได้แก่ บ้านปางกลาง หมู่ที่ ๔ บ้านปางต้นผึ้ง หมู่ที่ ๕ และบ้านปางอาณาเขต หมู่ที่ ๖ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปจะเป็นภูเขาสูงทั้งหมด (ไม่มีที่ราบและไม่มีที่นา) อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง ซึ่งประกาศในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ โดยพื้นที่ดอยหลวงมีอาณาเขตติดต่อกัน ๓ จังหวัด ได้แก่ เชียงราย พะเยาและลำปาง และมีเส้นทางเดินเท้าติดต่อกันทั้ง ๓ จังหวัด

แต่เดิมในอดีตได้มีพ่อค้าวัวต่าง ซึ่งเป็นชาวเงี้ยว (ไทใหญ่) ได้เดินทางมาค้าขายโดยสันนิษฐานว่าน่าจะไปทำการค้าขายกับพื้นที่ในเขตอำเภอพาน และได้มาแวะพักในพื้นที่แห่งนี้ (จุดต่าง ๆ ที่มีการหยุดพักจะเรียกว่า "ปาง") ในราวประมาณปี ๒๔๐๖ เป็นต้นมา ประกอบกับในพื้นที่ได้มีต้นชาพื้นเมืองขึ้นอยู่ตามธรรมชาติเป็นจำนวนมาก จึงเป็นชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินในพื้นที่นี้ จากหลักฐานทำให้พบข้อมูลว่าพื้นที่ป่าเมียงในอดีตได้มีการก่อตั้งชุมชนอยู่ทั้ง ๓ จุด โดยบ้านปางอาณาเขตมีการตั้งชุมชนในปี ๒๔๐๖ บ้านปางกลาง ในปี ๒๔๑๒ และบ้านปางต้นผึ้งในปี ๒๔๑๗ โดยในช่วงนั้นจะมีการทำสวนชา (เมียง) เป็นหลัก ต่อมาได้มีคนพื้นเมืองจากพื้นที่ต่าง ๆ จากอำเภอพานและจากอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ได้มีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ หลังจากนั้นได้เกิดการตั้งชุมชนกันอย่างหนาแน่นเพิ่มมากขึ้น และในปี ๒๔๖๖ ได้มีการจัดตั้งหมู่บ้านทางการเป็นครั้งแรกทั้ง ๓ หมู่บ้าน

พื้นที่ป่าเมียงเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนอพยพจากหลายพื้นที่มาอยู่รวมด้วยกันเพื่อจุดประสงค์หลักคือการทำเมียง ทำให้เกิดระบบเครือญาติเป็นตระกูลใหญ่ ๆ เพียงไม่กี่ตระกูล (นามสกุล) แล้วขยายสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และในอดีตเนื่องจากพื้นที่ป่าเมียงอยู่ในป่าใหญ่การทำมาหากินจะอยู่ในสวนเมียงตลอดแทบจะไม่ได้มีการติดต่อกับภายนอกมาก ทำให้เกิดความสัมพันธ์และมีการแต่งงานของตระกูลต่าง ๆ ภายในชุมชน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในพื้นที่ป่าเมียงแต่ละหมู่บ้านจะเป็นญาติพี่น้องกัน และในระยะหลังจากการติดต่อกับภายนอกมีมากขึ้นทำให้มีการแต่งงานกับคนภายนอกมากขึ้นด้วย

การทำชาในสวนเมียง : การปรับตัวของคนเมืองในพื้นที่สูง ที่เวียงป่าเป้า การทำเมียงและชาส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่สูง แต่คนที่ทำมักเป็นคนเมือง พื้นที่ที่มีการทำเมียงและชา ได้แก่ ตำบลแม่เจดีย์ ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ และ ตำบลปัวจัว การเก็บใบเมียงสำหรับทำชาจะเก็บใบที่เพิ่งออกใหม่ เฉพาะยอดเมียง แล้วนำมาคั่ว บด แล้วนำไปอบให้แห้ง จากนั้นจึงส่งไปขายตามชุมชนในเมือง คนเมืองที่เข้าไปอยู่ในพื้นที่สูงจะปลูกเมียงแซมกับสวนป่า เช่นเดียวกับที่แม่สรวย นอกจากนั้นยังมีโรงอบใบชาในชุมชนเช่นที่ห้วยน้ำกิน เพราะเป็นชุมชนที่มีการผลิดชาคุณภาพเพื่อส่งออกด้วย

การทำชาจะมีกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มเจ้าของโรงงานอบใบชาและเจ้าของสวนชาขนาดใหญ่ กลุ่มเจ้าของสวนชาขนาดเล็ก และกลุ่มรับจ้าง ทั้งสามกลุ่มมีความสัมพันธ์กันมาก ซึ่งในแต่ละปีเจ้าของโรงงานอบใบชารับโควตาในการผลิตชาส่งโรงงานใหญ่ หากปริมาณชาไม่เพียงพอเจ้าของโรงงานอบใบชาก็จะขอซื้อชาจากเจ้าของสวนชาขนาดเล็ก และแรงงานรับจ้างมีความสำคัญต่อ

การผลิตใบชาอบแห้งมาก เพราะจำเป็นต้องใช้แรงงานคน ความสัมพันธ์ของคนทั้ง ๓ กลุ่มจึงมักพึ่งพาอาศัยกันเสมอ

ต้นเมี่ยงมีลักษณะสำคัญที่ต่างจากพืชอื่น ๆ คือ ยิงเก็บใบ ต้นเมี่ยงยิงผลิใบ ใน ๑ ปี ต้นเมี่ยงจะผลิใบ ๓-๔ ครั้ง แต่ครั้งก็จะเรียกชื่อเมี่ยงที่เก็บแตกต่างกันไปดังนี้ ๑) เมี่ยงหัวปี เป็นเมี่ยงที่เก็บในเดือนเมษายน ซึ่งต้นเมี่ยงเริ่มมีใบบ้างแล้ว แต่ยังไม่มากนัก ๒) เมี่ยงกาง เก็บในเดือนมิถุนายน ถือเป็นเมี่ยงที่คุณภาพดีที่สุด ๓) เมี่ยงซ้อย เก็บเดือนสิงหาคม เป็นเมี่ยงส่วนที่เหลือจากการเก็บครั้งก่อน และที่ออกใบใหม่บางส่วน (คำว่าซ้อย หมายถึง “สุดท้าย”) ๔) เมี่ยงเหมย เก็บหน้าหนาว ประมาณเดือนตุลาคม ได้ผลผลิตที่น้อยที่สุดเพราะเป็นเมี่ยงเหลือ การขายเมี่ยงเหมยจะขายเป็นกำ กำละ ๕ บาท ถ้าเป็นใบแก่ราคาจะอยู่ราว ๔ บาท ถ้าเป็นใบเมี่ยงคุณภาพดี ราคาอาจสูงถึง ๖ บาท การขนย้ายเมี่ยงและใบชาในสมัย ๕๐ ปีก่อน ใช้แรงจากวัวและม้า ซึ่งใช้เป็นฝูง อย่างน้อยประมาณ ๒๐-๓๐ ตัว สำหรับวัวจะให้เฉพาะวัวตัวผู้ที่ตอนแล้ว วัว ๑ ตัว จะบรรทุกเมี่ยงได้ประมาณ ๑๐๐ มัด หรือประมาณ ๖๐-๗๐ กิโลกรัม วัวจะนำเมี่ยงออกจากป่า แล้วนำเอาข้าวของขึ้นไปบนดอยอีก ซึ่งปัจจุบันใช้รถแทนวัวแล้ว

กลุ่มชาติพันธุ์กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เนื่องจากในชุมชนลุ่มน้ำลาว ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม ซึ่งต่างก็มีวิถีชีวิต การผลิต และวัฒนธรรมเฉพาะตน ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ แต่ละกลุ่มนั้นมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ขณะเดียวกันก็มีรูปแบบการรักษา บำรุงให้ธรรมชาติทั้งป่า ดิน น้ำ อยู่กับชุมชนได้ในระยะยาว ในการศึกษาครั้งนี้จะยกตัวอย่างกลุ่มชาติพันธุ์ ๒ กลุ่ม คือ ปกาเกอญอ และลาหู่ ที่มีบทบาทในเรื่องการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

กรณีศึกษาปกาเกอญอ พื้นที่การเก็บข้อมูล : บ้านแม่ยางมัน หมู่ ๔ ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

ประวัติความเป็นมา จากการสัมภาษณ์ผู้รู้ทั้ง ๓ ท่าน มีนายแดง ขุนวาส ซึ่งถือว่าเป็นคนเก่าคนแก่ ที่รู้เรื่องราวในอดีตเป็นอย่างดี เล่าว่าในอดีตประมาณ ๒๑๐ ปี ที่ผ่านมา (คำนวณจากอายุของย่า นายแดงและอายุของนายแดง) หรือประมาณ พ.ศ. ๒๓๓๖ หลวงน้ำลาว ซึ่งเป็นข้าหลวงของเมืองเชียงใหม่ได้ส่งชาวปกาเกอญอมาอยู่ในเขต อำเภอแม่สรวย (ที่บริเวณบ้านห้วยเฮี้ย หมู่ ๕ ตำบลศรีถ้อย ในปัจจุบัน) จำนวน ๓ ครอบครัว โดยมีตราสารให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่นี้ (ปัจจุบันตราสารนั้นได้สูญหายไปเมื่อไม่นานมานี้) หนึ่งในนั้น คือ พ่อของพะตี (ลุง) ตู๊ด โดยส่งมาจากจังหวัดแม่ฮ่องสอน (โซนใต้หรือแม่แจ่ม) ซึ่งไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเพราะอะไรถึงส่งมา แต่นายแดงประเมินว่า น่าจะเป็นเรื่องแหล่งทำกินและความสมบูรณ์ของพื้นที่นี้ โดยช่วงแรกที่มาอยู่ชาวบ้านจะทำการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนา หลังจากนั้นชาวบ้านกลุ่มนี้ได้อพยพเคลื่อนย้ายไปมาหลายจุดในเขตของ ตำบลศรีถ้อย และ ตำบลท่าก้อ

โดยสาเหตุหลักของการย้าย คือการถูกรบกวนจากคนพื้นเมือง โดยเฉพาะในช่วงการทำพิธีกรรม ซึ่งปกาเกอญอในอดีตจะมีพิธีกรรมที่เคร่งครัดมาก ประกอบกับสาเหตุด้านความอยู่เย็นเป็นสุขของการดำรงชีวิต ถ้าเกิดเหตุการณ์ไม่ดี หรือ เกิดโรคภัยไข้เจ็บก็จะทำการย้ายที่อยู่ไปที่ใหม่

วิถีการดำรงชีวิตและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การดำรงชีวิตในอดีต นอกจากจะเป็นการใช้ชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติและอยู่ร่วมกันโดยผ่านระบบเครือญาติโดยใช้วัฒนธรรมประเพณีเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์และการปกครอง ในด้านของความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนในอดีต จะมีความสัมพันธ์เพียงบางครั้งในลักษณะการแลกเปลี่ยน โดยเฉพาะในยามที่ชุมชนขาดปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต คือ “เรื่องข้าว” โดยเฉพาะในช่วงเดือนมีนาคม-เดือนกรกฎาคม เป็นช่วงการขาดแคลนข้าว ซึ่งจะมีการเก็บเกี่ยวอีกครั้งในเดือนสิงหาคม ความสัมพันธ์ในเรื่องนี้จะเป็นไปในด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนที่มีอยู่แลกเปลี่ยนกับข้าว ผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ในการแลกเปลี่ยนล้วนจะเป็นสิ่งที่ได้จากธรรมชาติ เช่น เชือกมัดควาย สาตติข้าว (เส้นที่ทำจากไม้ไผ่) หนังก่อ (ใช้กินกับหมาก) กระดัง (อุปกรณ์คัดแยกข้าวและอุปกรณ์ใส่ของใช้) ซึ่งการแลกเปลี่ยนจะทำให้เกิดความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนตามมาบ้าง เช่น การแวะพักค้างคืนในการเดินทางกลับไม่ทันจากการทำธุระ หรือการรู้จักคุ้นเคยจนนำไปสู่การเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ในลักษณะการ “เลี้ยงฝาก” (เจ้าของสัตว์เป็นคนพื้นราบนำสัตว์ให้คนบนคอยเลี้ยงโดยแบ่งกันคนละครึ่ง)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ บ้านแม่ยางมัน้อยก็ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อกับคนในชุมชนและในลุ่มน้ำทั้งเรื่องของดิน ปง (ที่ราบริมน้ำ) แหล่งน้ำ (ลำห้วยสายต่าง ๆ) และป่า วิถีชีวิตของปกากะญอจะเป็นเผ่าที่ดำรงชีวิตอยู่แบบอนุรักษ์ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย จึงมีจิตสำนึกที่ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยแบ่งการจัดการออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ป่าชุมชน อนุรักษ์ จำนวน ๒,๐๐๐ ไร่ และป่าชุมชนใช้สอย จำนวน ๒,๐๐๐ ไร่ การจัดการป่าชุมชน มีใช้เพียงแต่การรักษาป่าเท่านั้น ทรัพยากรธรรมชาติทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นเรื่องน้ำในห้วยต่าง ๆ สัตว์ป่า สมุนไพร หน่อไม้ เห็ด โดยใช้ประโยชน์เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน และที่ผ่านมากิจกรรมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในอดีตถึงปัจจุบัน ได้แก่ การเลี้ยงฝืนน้ำ การเลือกสรรพื้นที่ทำกิน การสืบชะตาป่า การทำแนวกันไฟ การแบ่งเขตจำแนกการใช้ประโยชน์จากป่า การจัดเวรยามดูแลรักษาป่า ซึ่งแต่เดิมแล้วชาวบ้านแม่ยางมัน้อยได้มีรูปแบบการใช้ชีวิตและทำกิจกรรมในป่า เรายังคงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติมานานแล้ว แต่ในช่วงตั้งแต่ปี ๒๕๓๖ เป็นต้นมา ได้มีโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่ลาว เข้ามาส่งเสริมกระบวนการวิเคราะห์ทางด้านการจัดการทรัพยากร

ในปัจจุบันนี้บ้านแม่ยางมัน้อย มีชื่อเสียงในด้านการจัดการทรัพยากร ถือว่าเป็นระดับต้น ๆ ของจังหวัด โดยที่ผ่านมามีได้รับรางวัลในด้านการจัดการทรัพยากรและเป็นพื้นที่ศึกษาดูงาน พื้นที่ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากร หน่วยงานต่าง ๆ ให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ทั้งภาครัฐ เอกชน และหน่วยงานต่าง ๆ รวมถึงสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น และมหาวิทยาลัยในเมืองหลวง (รามคำแหง, จุฬาฯ, ธรรมศาสตร์) หมู่บ้านแห่งนี้เคยได้รับรางวัล “หมู่บ้านเขียวขจีดีเด่นระดับจังหวัด” ได้รับเงินสนับสนุนในการจัดการทรัพยากรจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF)

อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงในเรื่องเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกหลังจากยึดแนวทางการผลิตแบบไร้หมุนเวียนมาอย่างยาวนาน โดยความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๙ เมื่อหน่วยงานสงเคราะห์ชาวเขา ของกรมประชาสงเคราะห์ ได้เข้ามาทำงานในหมู่บ้าน พร้อมกับหาแนวทางต่าง ๆ ในก เปรียบกะอบอาชีพให้กับชาวบ้านเพื่อให้เลิกการทำไร่หมุนเวียน

กิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การสนับสนุนกองทุนต่าง ๆ ให้ชุมชนไม่ว่าจะเป็นกองทุนมาด้า กองทุนยา การสนับสนุนพันธุ์กล้าไม้ผล เพื่อที่จะให้ชาวบ้านทำการเพาะปลูกในที่แปลงเดี่ยวอย่างถาวร และกิจกรรมในนั้นได้มีการส่งเสริมชาวบ้านให้ทำการผลิตเพื่อขายเป็นรายได้ ได้แก่ การส่งเสริม ปลูกถั่ว ลิ่นจี่ ลำไย ข้าวโพด ฯลฯ วงจรชีวิตด้านการผลิตได้เกิดเปลี่ยนแปลงตั้งแต่นั้นมา

ชาวปากกะญอที่บ้านแม่ยางมีนมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งแวดลอม ทรัพยากร และการทำมาหากิน ความเชื่อของชุมชนต่อต้านทรัพยากร จะมีสูงมาก ซึ่งถือว่าทรัพยากรมีผลต่อการดำรงชีวิตและการทำมาหากิน ความเชื่อนี้เองเป็นสิ่งที่จิตใจให้ชีวิตของปากกะญอ ต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่โดดเด่นกว่าเผ่าอื่น ๆ โดยความเชื่อนี้จะผูกพันกับชีวิตตั้งแต่เกิด เช่น ความเชื่อเรื่อง ป่าสะตือ ความเชื่อของชุมชน จะเป็นสิ่งที่เคร่งครัดมาก หากไม่ปฏิบัติตามก็จะทำให้เกิดอาเพศ และในชุมชนแห่งนี้มีความเชื่อเดิมเกือบทั้งหมด ยังคงมีการสืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน ยกเว้นความเชื่อเกี่ยวกับป่าสะตือเริ่มหายไปเนื่องจากในปัจจุบันส่วนมากชาวบ้าน จะนิยมคลอดบุตรที่โรงพยาบาลทำให้ไม่มีสายสะตือกลับไปเก็บไว้ในป่า ซึ่งต่างจากอดีตที่การคลอดบุตร จะคลอดในชุมชนโดยหมอยา

นอกจากนี้ประเพณีและพิธีกรรมก็เป็นส่วนที่สนับสนุนให้เกิดการดูแลระบบนิเวศของชุมชนเป็นอย่างดี เช่น พิธีกรรมเลือกที่ทำกินซึ่งจะทำในเดือนมีนาคมของทุกปี โดยหมู่บ้านจะทำการปักตูกไก่ เพื่อที่จะทำนายและเลือกทำเลที่จะทำกิน โดยในอดีตนั้นจะทำกินอย่างเคร่งครัดและการถางไร่ถ้ามีการปักตูกไก่เลือกพื้นที่แล้วจะทำไร่ในบริเวณทำเลเดียวกันทั้งหมด การปักตูกไก่จะทำให้ทราบและเลือกได้ว่าพื้นที่ที่ทำกินทำเลไหนจะดีที่สุดและส่งผลถึงความอุดมสมบูรณ์และผลผลิตด้วย หลังจากนั้นเมื่อได้ที่ทำกินแล้ว ชาวบ้านจะทำข้าวไร่ และมีพิธีเลี้ยงเจ้าที่ไร่ ในเดือนกรกฎาคม เพื่อเป็นการบูชาผีเจ้าที่ให้ทำการปกป้องคุ้มครองและปกป้องรักษาพืชพรรณในไร่ให้มีความอุดมสมบูรณ์ปราศจากภัยรบกวน เครื่องบูชาได้แก่ ไก่ ๑ คู่และเหล้า ๑ ขวด แต่ในปัจจุบันพิธีกรรมนี้ได้หายไปจากชุมชนเกือบหมดแล้ว(บางส่วนยังทำอยู่) นอกจากนี้หลังเก็บเกี่ยวยังมี พิธีกรรมฮ้องขวัญข้าว ซึ่งจะทำในเดือนธันวาคมหลังจากฤดูการเก็บเกี่ยว พิธีกรรมนี้จะเป็นการฮ้องขวัญข้าวและแสดงความเคารพนับถือข้าวก่อนที่จะนำมาบริโภค เครื่องบูชาใช้ ไก่ ๑ ตัว ปัจจุบันนี้ยังทำกันอยู่ สาเหตุหลักที่ประเพณีบางอย่างสูญหายไปเพราะปัจจุบันชาวบ้านได้เลิกการทำไร่หมุนเวียนเกือบหมดแล้วแต่ในปัจจุบันพิธีกรรมนี้ไม่ทำแล้วเนื่องจากในชุมชนไม่ได้ทำไร่หมุนเวียนกันแล้ว จะทำในไร่ที่เดิมตลอด

พิธีกรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งในอดีตจะทำในเดือนมีนาคมของทุกปี แต่ในปัจจุบันจะปรับเปลี่ยนมาทำในเดือนมิถุนายน เป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นเพื่อบูชาผีเจ้าที่ ผีป่าผีเขา ผีน้ำให้ดูแล ปกป้องรักษาการทำมาหากินในการทำไร่ให้มีผลผลิตดี โรคแมลงและสัตว์ต่าง ๆ ไม่ให้มารบกวนและให้มีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องน้ำดื่มน้ำใช้ตลอดทั้งปี โดยสถานที่เลี้ยงผีจะให้ตรงขุนน้ำห้วยที่เลือกเป็นพื้นที่ทำกิน (ในอดีต) หรือขุนน้ำที่ไปต่อประปาภูเขา เครื่องบูชาได้แก่ ไก่ (คร้วเรือนละ ๑ ตัว / เก้าบ้าน ๒ ตัว)เทียน (คร้วเรือนละ ๑ คู่ / เก้าบ้าน ๒ คู่)ข้าว และเหล้า โดยการทำเหล้าเพื่อเลี้ยงผีนั้นชาวบ้านจะนำข้าวสารมารวมกันแล้วทำการหมักดมที่เก้าบ้าน (ปัจจุบันจะซื้อเหล้าเพราะเป็นการลดความยุ่งยากและหาซื้อได้ง่าย) ในอดีตพิธีกรรมนี้ห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปยุ่งเกี่ยวในสถานที่ทำพิธีนี้แต่ปัจจุบันผู้หญิงสามารถเข้าไปร่วมในพิธีกรรมนี้ได้

สังเกตได้ว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากินจะเกี่ยวข้องกับข้าวทั้งหมด เพราะในอดีตข้าวเป็นสิ่งสำคัญมากกับการดำรงชีวิตและพิธีกรรมหลายอย่างได้สูญหายไปเนื่องจากในปัจจุบันในชุมชนมีการทำไร่ข้าวกันน้อยมากเนื่องจากไม่มีการทำไร่หมุนเวียน แต่การผลิตผลก็จะหันมาทำนา จึงทำให้หลงเหลือเพียงประเพณีบางอย่างเท่านั้น บางประเพณีก็สูญหายไปแล้ว เพราะวิถีชีวิตการผลิต และการใช้ทรัพยากรเปลี่ยนไป

กรณีศึกษาลาหู่ พื้นที่ศึกษา ลาหู่บ้านแม่ยางมัน ตำบลศรีถ้อย และ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย ข้อมูลลาหู่ที่ได้จากการเก็บในครั้งนี้ จะมาจาก ๒ พื้นที่ในเขต อำเภอแม่สรวย ได้แก่ ลาหู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ยางมัน ตำบลศรีถ้อย และข้อมูลลาหู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ต้า ตำบลท่าก้อ ทั้ง ๒ พื้นที่นี้เป็นลาหู่ยี่หรือมุเซอแดง ซึ่งโดยแท้จริงแล้วลาหู่ไม่ได้มีเพียงแค่ลาหู่ยี่เท่านั้นยังมีลาหู่อีกหลายอย่างที่อาศัยอยู่ในเขต อำเภอแม่สรวย เช่น ลาหู่ตะ (มุเซอคำ) ลาหู่ซี (มุเซอเหลือง) มุเซอบาหลา (มุเซอกล้วย) แต่ในที่นี้จะขกกล่าวถึงลาหู่ยี่เป็นหลักเนื่องจากเป็นกลุ่มที่ได้เข้ามาอาศัยอยู่มาเป็นเวลานานและด้วยข้อจำกัดเรื่องของพื้นที่ลงเก็บข้อมูลที่มีหลายหมู่บ้าน

การตั้งชุมชนของชาวลาหู่จะเลือกพื้นที่อยู่ในเขตภูเขาสูง เนื่องจากการดำรงชีวิตจะผูกพันอยู่กับการทำไร่บนภูเขาสูง โดยพื้นที่ที่เลือกจะต้องมีพื้นที่สำหรับการทำกินที่เหมาะสม มีน้ำเพียงพอ การตั้งบ้านเรือนในเขต ตำบลศรีถ้อยจะอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ยางมัน ส่วนในเขต ตำบลท่าก้อจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตห้วยน้ำขุนและน้ำแม่ต้า (ห้วยน้ำขุนไหลลงสู่แม่น้ำต้าอีกต่อหนึ่ง) สภาพภูมิประเทศจะเป็นภูเขาเกือบทั้งหมดจะมีที่ราบเพียงเล็กน้อยและมีการบุกเบิกที่ราบเป็นที่นาบ้างบางส่วนไม่มากเท่าไร สภาพอากาศดี เนื่องจากอยู่รายล้อมด้วยทรัพยากรป่าไม้ การคมนาคมในอดีตจะใช้การเดินทางด้วยทางเท้า แต่ในปัจจุบันได้มีการตัดถนนเชื่อมพื้นที่หมู่บ้านถึงกันแต่จะมีความลำบากในฤดูฝนและในช่วงหลังที่มีการบริหารขององค์การบริหารส่วนตำบลทำให้ถนนในพื้นที่หลายหมู่บ้านได้รับการก่อสร้างเป็นถนนคอนกรีต การติดต่อของชุมชนลาหู่จะใช้การสัญจรผ่านพื้นที่ดอยต่าง ๆ และในพื้นที่นี้สามารถติดต่อกับเขตอำเภอฝาง ไชยปราการ แม่ฮายในทางทิศตะวันตกและสามารถเดินทางเชื่อมต่อไปยังประเทศพม่าได้ การตั้งบ้านเรือนในสมัยก่อนจะสร้างด้วยไม้ไผ่และมุงด้วยหญ้าคา ดังนั้นจึงไม่เป็นการยุ่งยากสำหรับการย้ายถิ่นฐานแต่ในปัจจุบันสภาพบ้านเรือนได้มีการก่อสร้างกันอย่างถาวร เนื่องจากไม่มีการอพยพโดยย้ายถิ่นเหมือนดังแต่เก่าก่อน

ในหมู่บ้านปัจจุบันจะมีองค์ประกอบด้านสาธารณูปโภคอย่างครบครัน ทั้งเรื่องน้ำประปาภูเขา โบสถ์ วัด โรงเรียน หอประชุม ไฟฟ้า (บางหมู่บ้านใช้ไฟฟ้าพลังแสงอาทิตย์) หอกระจายข่าว ร้านค้า ศูนย์ข้อมูล สถิติ และการดำรงชีวิตของชุมชนลาหู่ถือว่าในปัจจุบันนี้มีความสัมพันธ์กับภายนอก คนพื้นราบและราชการอย่างกลมกลืนและดูเหมือนว่าทุกวันนี้จะมีการรับเอาวัฒนธรรมของคนพื้นราบเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนทำให้วิถีชีวิตเกือบจะเหมือนกับคนเมือง

แต่เดิมนั้นลาหู่ที่อาศัยอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ยางมัน ตำบลศรีถ้อย และลุ่มน้ำแม่ต้า ตำบลท่าก้อในปัจจุบัน นั้นเป็นกลุ่มลาหู่เชื้อชาติเดียวกันและเคยตั้งถิ่นฐานและใช้ชีวิตร่วมกันมาอย่างยาวนานตั้งแต่อดีต แต่เพียงจะมีการแยกย้ายกันตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีมานี้เอง โดยประวัติศาสตร์ของลาหู่กลุ่มนี้จากการสัมภาษณ์ทำให้ได้รับข้อมูล ดังนี้ คือ

แต่เดิมนั้นลาหู่กลุ่มนี้ได้มีถิ่นที่อยู่อาศัยอยู่ที่ รัฐฉานประเทศพม่า แต่ประสบกับปัญหาด้านการทำสงครามสู้รบในประเทศพม่าและการถูกเกณฑ์เป็นทหาร จึงมีการอพยพชาวลาหู่มาอยู่ที่เมืองเชียงตุงและเมืองสาตในระยะต่อมา โดยการนำของพญาหลวง หลังจากนั้นก็ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทยบริเวณดอยฮูน(ดอยฮุ่ม)และบริเวณดอยผ้าห่มปกในเขต อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ ในระยะต่อมา หลังจากนั้นชาวลาหู่บางส่วนที่อาศัยอยู่พื้นที่นี้ได้ทำการอพยพอีกมาอยู่ในเขต ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวยบริเวณขุนห้วยน้ำหลู (น้ำสาขาของแม่น้ำซุ่น) โดยการนำของพญาคำสายหรือพญาอะปู่จ้อย หลังจากนั้นลาหู่กลุ่มนี้ได้ทำการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาในบริเวณนี้หลายครั้งเพื่อเสาะหาพื้นที่ทำกิน(ที่ไร่)ที่อุดมสมบูรณ์ หลังจากที่พญาอะปู่จ้อยหมดอำนาจลงได้มีพญาแอฮู่ ซึ่งเป็นลูกของพญาอะปู่จ้อย ขึ้นเป็นพญาและทำการปกครองแทน (ไม่สามารถบอกถึงช่วงระยะเวลาและ พ.ศ. ได้) หลังจากนั้นได้มีพญาอะเกวอ ซึ่งเป็นลูกพี่ของพญาแอฮู่ ขึ้นทำการปกครองแทน โดยขณะนั้นอาศัยอยู่ที่บ้านแม่ต๋าน้อยและป่าเกียะและในขณะนั้นได้มีการแยกการตั้งถิ่นฐานของลาหู่กลุ่มนี้ไปอยู่หลายที่ เช่น ขุนแม่ต๋าลหวง (ตาดเขต อำเภอพริ้ว จังหวัดเชียงใหม่) แม่ฝักเหละ แม่ต๋าน้อย ป่าเกียะ แม่ยางมัน โดยการปกครองสมัยนั้นจะมีพญาเพียงคนเดียวที่ทำการปกครองในเขตลาหู่ทั้งหมดและในเขตลาหู่นี้ แต่เดิมไม่ได้มีการกำหนดเป็นตำบลจะรวมเอาลาหู่ในเขตทั้งสองตำบลเป็นพื้นที่ทางการปกครองที่ไม่ได้ขึ้นกับราชการ โดยแต่ละจุดจะมีการตั้งผู้นำเป็นแสนต่าง ๆ ในการควบคุมดูแลแต่ละพื้นที่

หลังจากหมดยุคของพญาอะเกวอลง ประมาณปี ๒๔๖๐ ชุมชนของลาหู่เริ่มได้มีความสัมพันธ์กับทางราชการเป็นครั้งแรก ดังเหตุการณ์ที่ได้มีการแต่งตั้งพญาขึ้นใหม่แทนที่พญาอะเกวอ โดยในขณะนั้นได้มีบุคคลอยู่ ๓ คนที่ได้รับความสนใจกับตำแหน่งพญาคนต่อไป ได้แก่ ๑) แสนปะแนะ (อยู่ในขุนห้วยน้ำซุ่น) ๒) แสนเผ่าหรือแสนคำฮู่ ๑) นายโปทะ ในที่สุดก็ได้มีการแต่งตั้ง นายโปทะเป็นพญาคนใหม่ มีชื่อว่า "พญาใหม่" ด้วยเหตุผลที่เป็นคนที่มีใจเป็นนักเลงและสามารถควบคุมคนได้ (แสนปะแนะปฏิเสธไม่รับตำแหน่งทั้งที่ชาวบ้านพึงพอใจมากที่สุดส่วนแสนเผ่านั้นไม่มีความพร้อมเนื่องจากมีลูกไม่กี่คน) ซึ่งพญาใหม่ได้มีการแต่งตั้งจากนายอำเภอแม่สรวยแต่ไม่ทราบว่าเป็นนายอำเภอคนใดในระยะนี้ชุมชนของลาหู่เริ่มได้มีความสัมพันธ์กับคนพื้นราบและราชการ โดยพญาใหม่ได้รับการแต่งตั้งแบบไม่เป็นทางการ จากกำนันคำ คำวิสูตร กำนัน ตำบลท่าก้อ ให้ทำการปกครองและดูแลในเขตพื้นที่สูงของตำบลท่าก้อ

เอกสารหลักฐานยืนยันที่เก็บได้จากการสัมภาษณ์นายเลิศเก๊ะ วันโพ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๑๔ ตำบลท่าก้อ ความว่า "ที่ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย วันที่ ๑ กันยายน ๒๕๔๖ ได้แต่งตั้งนายตะเลเป็น แก่ช่วยของท่านพระยาโปทะ และนายตะเลอยู่บ้านปางหมวง ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปและให้ท่านนายตะเลมีหน้าที่ปฏิบัติราชการช่วยชาติบ้านเมืองและดูทุก ลูกของราษฎรในหมู่บ้านและตำบลของท่านต่อไปตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป อายุวรรณะ ลูกพระละจุมมีแก่ ท่านเกิด ลงชื่อ นายคำ คำวิสูตร กำนัน ตำบลท่าก้อ" (เป็นพื้นที่ที่ทางการให้ความสนใจเป็นพิเศษ) ส่วนชาวบ้านที่เหลือก็ยังอาศัยอยู่ในพื้นที่ละแวกแถวนี้ ในระยะนี้ที่พญาใหม่ได้เดินทางไปประเทศพม่า ทำให้ตำแหน่งพญาที่ทำการปกครองดูแลว่างลง และได้เริ่มปรับเปลี่ยนการปกครองขึ้นจากการที่แต่เดิมมีพญาเพียงคนเดียว ก็ได้มีการกระจายการปกครองในพื้นที่ต่าง ๆ ที่จะปกครองตนเอง โดยตั้งพญาของ

แต่ละที่ขึ้นมา ได้แก่ ๑) พญาจะหะ (พญามืองหรือแสนใหม่) ดุแลพื้นที่บ้านกวดอยป่าซางห้วยน้ำ
ขุ่น ๒) พญาแสนหน่อ (แสนหน่อเดิม) ดุแลพื้นที่ในเขตแม่ฝักและ ๓) พญาทองดี (แสนทองดี)
ดุแลในเขตพื้นที่แม่ยางมัน ๔) แสนเผ่า (แสนคำอู) ดุแลในเขตบ้านบงปายางเปียง

การปกครองสมัยพญาใหม่ ดำเนินมาเป็นเวลาประมาณ ๔๐ ปี จนถึงประมาณปี ๒๕๐๒ พญา
ใหม่ได้รับทราบข่าวสารจากทางลาหู่ที่อยู่ในประเทศพม่าว่า พ่อครูหลวงซึ่งเป็นผู้นำลาหู่ที่อยู่ในพม่า ได้
ประกาศที่จะตั้งประเทศเป็นของลาหู่และได้เชิญชวนลาหู่จากพื้นที่ต่าง ๆ มาร่วมกันในการประกาศเป็น
ประเทศของลาหู่ ทำให้พญาใหม่ตัดสินใจเดินทางไปพม่าพร้อมกับลูก (นายอายุโก / นิโก) และชาวบ้าน
บางส่วนจากพื้นที่บริเวณสนามบิน ในเขตลุ่มน้ำแม่ยางมัน โดยการนำของนายแสนสะอาด (นายแสน
สะอาดเป็นชาวลาหู่คนแรกที่ได้เดินทางไปศึกษาดูงานที่กรุงเทพฯ และภาคใต้ และในพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน
ของนายแสนสะอาดนั้นทางการได้มาสร้างสนามบินเป็นพื้นที่กว้างพอสมควร สังเกตและประมาณได้ว่า
ในระยะนั้นเป็นช่วงของการผลิตฝิ่นกันอย่างกว้างขวาง)

หลังจากนั้นประมาณปี ๒๕๑๕ - ๒๕๑๖ กลุ่มชาวบ้านเดิมโดยการนำของพญาใหม่ที่ได้
เดินทางไปพม่า ได้อพยพมาอยู่ในพื้นที่เดิมบริเวณห้วยชมภู / แม่ต๋าน้อย (การกลับมาครั้งนี้เนื่องจาก
ประกาศประเทศลาหู่ตามคำชักชวนของพ่อครูหลวงไม่สำเร็จและถูกทหารพม่าตีร่นกลับมาในประเทศ
ไทยในเขตดอยผ่าหม่ปกอีกครึ่งหนึ่งก่อนที่จะกลับมาอยู่ ณ ที่เดิม) ต่อมาประมาณปี ๒๕๒๑ - ๒๕๒๔
ได้เกิดการสู้รบแย่งอำนาจของกลุ่มจีนฮ่อที่บ้านห้วยน้ำขุ่นซึ่งเป็นอาณาเขตใกล้เคียงกันและในกลุ่มของ
จีนฮ่อเหล่านั้นได้นำเอาชาวลาหู่และอาชามาเป็นกองกำลังด้วย ภายหลังจากการสู้รบกันเสร็จกลุ่ม
จีนฮ่อเหล่านี้ได้แสวงหาอำนาจและสร้างความเป็นใหญ่ในพื้นที่นี้และได้ทำการยึดปืนชาวลาหู่ เพื่อ
ป้องกันไม่ให้ชาวลาหู่สะสมอาวุธและมีชาวลาหู่หลายคนต้องเสียชีวิตเนื่องจากเชื้อชื้อและขัดขืน จึงทำ
ให้เกิดความลำบากใจกับชาวลาหู่

ดังนั้นในปลายปี ๒๕๒๔ กลุ่มลาหู่ในพื้นที่แม่ต๋าน้อยเกือบทั้งหมด ยกเว้นกลุ่มของนายแอป่า
ลายเพียงไม่กี่หลัง ได้ทำการอพยพมาอยู่ในเขตของลุ่มน้ำแม่ยางมัน ซึ่งในขณะนั้นพื้นที่นี้ได้มีชาว
กะเหรี่ยงอาศัยอยู่ก่อนแล้วพร้อมกับลาหู่ที่บ้านพญาทองดี บ้านพญาโกหา และบ้านแสนกับแปง โดย
การย้ายจากแม่น้ำขุ่นมานั้นได้มีการตั้งบ้านเรือนกันอย่างกระจัดกระจายไปแต่ละจุดเนื่องจากมีปัญหา
ด้านที่ทำกินและจำนวนประชากรของแต่ละกลุ่มที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จุดต่าง ๆ ที่ได้ย้ายเข้ามาอยู่ใน
เขตพื้นที่แม่ยางมัน ได้แก่ บ้านห้วยฝาย (นายแสนเผ่า / นายเลาป่า / นายจะเก่าแอ) บ้านห้วยหก (นายจะ
ติแอ) บ้านอายุโก๊ะ (นายนิโก) โดยขึ้นอยู่กับปกครองของตำบลศรีด้อย ในระยะนี้ชาวบ้านจะไม่มีการ
อพยพโยกย้ายแล้วเนื่องจากแต่ละหมู่บ้านได้มีการปกครองแบบทางการเข้ามาพร้อมกับได้รับการ
ส่งเสริมจากหน่วยงานพัฒนาต่าง ๆ เช่น ประชาสงเคราะห์ โครงการพัฒนาดอยเวียงผา ทำให้มีการตั้ง
ถิ่นฐานบ้านเรือนที่เป็นการถาวรและอยู่อาศัยในหมู่บ้านต่าง ๆ ดังกล่าวมาจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนพื้นที่ทางเขต ตำบลท่าก๊อที่เป็นแหล่งที่อยู่เดิมของชาวลาหู่ก็ถูกชาวลาหู่และอาช่า
ที่เคยเป็นกองกำลังให้กับชาวจีนฮ่อสมัยที่มีการสู้รบกันที่ห้วยน้ำขุ่น เข้าครอบครองเกือบทั้งหมด ได้แก่
บ้านแม่ต๋าน้อย บ้านป่าเกี๊ยะ ห้วยชมภู ขึ้นอยู่กับการปกครองของเขต ตำบลท่าก๊อ ต่อมาภายหลังที่แต่

ละหมู่บ้านได้มีความสัมพันธ์กับทางการมากขึ้นก็ได้เกิดโครงการหลวงห้วยน้ำขุ่นและหน่วยงานของรัฐเข้ามาส่งเสริมและทำการพัฒนาในพื้นที่ ทำให้มีการตั้งบ้านเรือนอยู่กันอย่างถาวรเช่นกัน

ในอดีตการปกครองของชาวลาหู่จะไม่มีการปกครองแบบทางการร่วมกับระบบราชการ (ดังในประวัติศาสตร์ตั้งถิ่นฐาน) แต่การปกครองในสมัยนั้นจะมีตำแหน่งสูงสุด คือ “พญา” โดยทำการปกครองในอาณาบริเวณที่สามารถปกครองได้อย่างทั่วถึง เช่น พญาอะบู่จ้อย พญาแอ่ว พญาใหม่ จะควบคุมดูแลในเขตลุ่มน้ำแม่คำและลุ่มน้ำแม่ยางมันโดยตัวพญาเองจะเป็นผู้ที่มีอำนาจ และเป็นแบบอย่างที่ดีทั้งเรื่องการค้ารางวัลและการปกครอง ส่วนชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ ก็จะมีการปกครองโดยผู้นำที่เรียกว่า “แสน” ในการดูแลเขตต่าง ๆ ช่วยพญา นอกจากนั้นในแต่ละชุมชนก็จะมีผู้นำธรรมชาติในหย่อมของตนเองในการปกครอง ซึ่งทั้งหมดจะขึ้นอยู่กับกาปกครองของพญาอีกต่อหนึ่งอย่างจงรักภักดี และการปกครองสมัยนั้นจะไม่มีการแข่งขันในการตั้งพญา แต่จะมีการคำนึงถึงตัวบุคคลที่มีบารมี หลักฐานมั่นคงและมีความสามารถในการปกครองเป็นหลัก

การอยู่ร่วมกันของชาวลาหู่ในอดีตนั้นนอกจากจะมีการปกครองโดยผู้นำต่าง ๆ แล้ว ยังมีส่วนอื่น ๆ อีกที่เกี่ยวข้องในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสัมพันธ์กัน โดยการอยู่ร่วมกันของชาวลาหู่จะประกอบไปด้วย ๓ ส่วนด้วยกัน คือ

๑. ผู้นำทางการปกครอง (ผู้นำหย่อม / แสน / พญา) ทำหน้าที่ในการปกครอง ควบคุมในการอยู่ร่วมกัน
๒. ปู่จ้อง (ผู้นำทางศาสนา) จะทำหน้าที่ทางด้านศาสนา พิธีกรรม การออกกฎต่าง ๆ ตามประเพณี ให้ผู้นำรับไปปฏิบัติอีกต่อหนึ่ง และปู่จ้องมีหน้าที่อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญ คือ ด้านการรักษาอาการเจ็บป่วยทั้งการรักษาตามประเพณีและการใช้สมุนไพร
๓. ปู่เหล็ก (ช่างเหล็ก) จะทำหน้าที่ในการตีมีด จอบ เสียมและอุปกรณ์สำหรับการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต พร้อมทั้งเป็นผู้นำทางการประกอบอาชีพในการกำหนดรายละเอียดต่าง ๆ ในการทำไร่และการทำมาหากินอื่น ๆ

ภายใต้องค์ประกอบที่เป็นความสัมพันธ์ทั้ง ๓ ส่วนนี้ของชาวลาหู่ จะมีการยึดถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดมาก ทำให้รูปแบบการดำรงชีวิตเป็นไปในทางเดียวกัน ไม่เกิดความแตกแยกและในบางครั้งที่สมาชิกกระทำผิดก็จะได้รับการลงโทษโดยการปรับเป็นเงินแถบ (เงินสมัยก่อน) ซึ่งหายากมากในสมัยนั้น การตัดสินต่าง ๆ จะควบคุมกันให้อยู่ภายในชุมชนและการตัดสินสูงสุดก็จะไปจบที่พญา

ในด้านวิถีชีวิตคนลาหู่เองก็มีการเคารพเชื่อถือผู้ปกครองในลักษณะ ๓ ขา คือ “โตโบ” เป็นผู้นำทางศาสนาและพิธีกรรม “จาลี่” หรือ “ปู่เหล็ก” คือผู้นำทางการทำมาหากิน การเกษตร และเครื่องมือในการบุกเบิก หักถางไร่ นา (จำพวก มีด,จอบ,เสียม ฯลฯ) และ “อาดอ” เป็นผู้นำทางการปกครองหรือ ผู้นำหมู่บ้าน ซึ่งผู้นำลักษณะดังกล่าวจะสืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษ

ในปัจจุบันการปกครองของชุมชนลาหู่ได้ถูกจัดตั้งเป็นหมู่บ้านทางการทั้งหมดแล้วเหมือนกับชุมชนโดยทั่วไปและในหลายหมู่บ้านยังมีระบบผู้นำทางธรรมชาติที่เป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชนอยู่ เช่น นายนิโก้ บ้านอาฮีโก๊ะ แต่ความสำคัญของผู้นำดังกล่าวได้ถูกลดทอนความสนใจลงไปเรื่อย ๆ ดังจะเห็นในหลาย ๆ ชุมชน ในเขตลุ่มน้ำแม่ยางมัน เช่น บ้านพญาองค์ดี บ้านพญาโกหา ใน

ขณะเดียวกันทุกหมู่บ้านของชุมชนลาหู่ยังมี ปู่จอง และปู่เหล็ก ครบทุกหมู่บ้าน แต่ได้ลดบทบาทลงเป็นอย่างมากเหลือเพียงแค่เป็นผู้นำทางการทำพิธีกรรมเท่านั้นหรือแค่คนดีเหล็ก ซึ่งระบบความสัมพันธ์และการปกครองที่เปลี่ยนไปนี้จะมีการปกครองแบบทางการเข้ามาแทนที่และมีบทบาทในการประสานงานมากกว่า ทั้งตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน อบต. คณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ

การประกอบอาชีพของชาวลาหู่ในอดีตจะปลูกข้าวเป็นพืชหลักเนื่องจากชาวบ้านต้องมีการบริโภคข้าวในแต่ละวัน นอกจากปลูกข้าวแล้วยังมีการปลูกพืชเศรษฐกิจเสริมรายได้ให้กับชาวบ้าน ได้แก่ ผัก พริก งาม โดยผิ่นจะปลูกกันมาก ในช่วงก่อน พ.ศ. ๒๕๑๔ และหลังจากนั้นก็ถูกทางการสั่งห้ามและถูกปราบปราม ทำให้ชาวบ้านส่วนมากเลิกปลูกผิ่นและบางส่วนก็ยังคงมีการลักลอบปลูกอยู่บ้างแต่มีจำนวนไม่มากเท่าไร ชาวลาหู่จะมีการประกอบอาชีพ ทำไร่เป็นหลัก เนื่องจากมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในสภาพภูมิประเทศที่เหมาะสมสำหรับการทำไร่ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นภูเขาที่ลาดชัน ไม่เหมาะสำหรับการทำอาชีพอย่างอื่น เช่น การทำสวน การทำนา แต่ก็ยังมีการบุกเบิกที่นาไว้บ้างแต่มีจำนวนไม่มากเนื่องจากมีพื้นที่ราบน้อยและการทำนาจำเป็นต้องใช้น้ำในปริมาณมากไม่สะดวกในการกักกั้นน้ำมาสู่พื้นที่การทำนาได้ การทำไร่ในอดีตนั้นจะเน้นหนักไปที่การปลูกข้าวและพืชผักสวนครัวตระกูลต่าง ๆ มากมายหลายสิบชนิด ทั้งพืชที่นำมาบริโภคในระยะเร่งด่วน เช่น ผักกาด ผักสด แดงกวา ฯลฯ และพืชที่สามารถเก็บไว้กินในระยะยาว เช่น พริกเขียว พริกทอง หัวเผือก หัวมัน ทั้งนี้การปลูกพืชดังกล่าวเพื่อนำมาเป็นอาหารสำหรับการดำรงชีวิต ส่วนพืชที่ปลูกในการเสริมรายได้มีเป้าหมายการปลูกในอดีต คือ การนำเงินมาใช้จ่ายในประเพณีปีใหม่ (กินวอ) และประเพณีกินข้าวใหม่ ส่วนการการทำไร่ของชาวลาหู่ในปัจจุบัน (หลังปี ๒๕๑๔ เป็นต้นมา) ภายหลังจากที่มีหน่วยงานเข้าไปส่งเสริม ทำให้ชาวบ้านเกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต และรับความรู้ใหม่ ๆ ในการผลิตและมีพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่เข้ามาในหมู่บ้านหลายชนิด ทำให้การผลิตของชุมชนมีทั้งพืชดั้งเดิมที่ปลูกในสมัยก่อนและพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ ได้แก่

๑. ทำไร่ข้าวเจ้า จะมีการทำไร่ข้าวเจ้าร่วมกันเพื่อบริโภคในครอบครัวจะไม่มีการขายข้าวเจ้า นอกเหนือจากการเก็บไว้กิน การทำไร่ข้าวจะได้ผลผลิตต่ำเมื่อเทียบกับการทำนาในพื้นที่ราบจึงส่งผลให้ชาวบ้านหลายครอบครัวมีข้าวที่ไม่พอเพียงต่อการบริโภค
๒. ทำไร่ข้าวกล้า จะมีการทำไร่ข้าวกล้าเพื่อขายเป็นรายได้ให้กับครอบครัวในการใช้จ่ายในครอบครัว แต่ก็จะมีชาวบ้านบางครอบครัวที่เอาข้าวกล้าไว้บริโภคในครอบครัวเนื่องจากข้าวเจ้าได้ไม่มาก ไม่พอเพียงต่อการบริโภค ก็จะเก็บข้าวกล้าไว้สำหรับบริโภคในครอบครัว แต่ส่วนใหญ่จะขายข้าวกล้ามาใช้จ่ายในช่วงประเพณีกินข้าวใหม่กันเป็นส่วนใหญ่
๓. ทำไร่ถั่วดำ จะมีการปลูกถั่วดำในไร่ข้าวโพด หลังจากที่เก็บข้าวโพดเสร็จก็จะมีการเคลียร์พื้นที่สำหรับปลูกถั่วดำ เป้าหมายการปลูกถั่วดำ คือปลูกเพื่อขายเพื่อนำเงินที่ได้มาเก็บไว้เพื่อซื้อเสื้อผ้าในช่วงปีใหม่อีก
๔. ทำไร่ข้าวโพด จะมีการปลูกข้าวโพดสำหรับขายโดยตรงโดยส่วนใหญ่จะนำพันธุ์ข้าวโพดมาจากนายหน้าในหมู่บ้านพื้นราบเพื่อนำมาปลูก หลังจากผลผลิตออกมาก็จะมีนำเงินไปใช้ให้กับนายหน้าที่ตนนำเอาพันธุ์ข้าวโพดมา รายได้จากการขายข้าวโพดส่วนใหญ่จะใช้จ่ายในงาน

- ประเพณีกินข้าวใหม่ เช่นเดียวกันกับข้าวกล้า การปลูกข้าวโพดส่วนใหญ่ยังถูกพ่อค้าคนกลางกดราคาเนื่องจากชาวบ้านหาตลาดเองไม่ได้ เช่นเดียวกันกับผลผลิตตัวอื่น ๆ
๕. ทำไร่เงาะ จะมีการทำไร่เงาะเพื่อขายและเก็บไว้ใช้ในช่วงประเพณีปีใหม่ แต่ผลผลิตของเงาะได้ไม่มากนัก เนื่องจากเงาะเป็นพืชที่เสริมรายได้ให้กับชาวบ้านประกอบกับการทำไร่เงาะไม่ใหญ่ไม่กว้างมากนัก รายได้จากการขายเงาะส่วนใหญ่ก็จะมีการใช้จ่ายโดยทั่วไป เนื่องจากช่วงที่ขายเงาะ หรือหลังจากขายเงาะนั้นไม่ตรงกับประเพณีหรือเทศกาลแต่อย่างอื่นใด นอกจากใช้จ่ายโดยทั่วไปแล้วยังมีการใช้จ่ายในเรื่องของการใช้หนี้ก็มีเป็นบางครั้งครับ
 ๖. ทำไร่ชิง การปลูกชิงจะมีการนิยมปลูกกันในระยะช่วงหนึ่ง ในประมาณ ปี ๒๕๓๗ - ๒๕๔๒ เนื่องจากในระยะนั้นชิงมีราคาแพง แต่ต่อมาในระยะหลัง ปี ๒๕๔๒ ราคาชิงตกต่ำและมีโรคมาก ทำให้ชาวบ้านเลิกปลูกชิงไปเกือบหมด
 ๗. การปลูกพริก จะเป็นพืชที่ปลูกมาตั้งแต่อดีตเพื่อการบริโภคและเพื่อขาย พริกถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจหลักในการทำรายได้ให้กับลาลู โดยในอดีตนั้นจะเป็นการขายพริกแห้ง (พริกแดง) เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวกต้องเก็บพริกไว้นาน ๆ รอพ่อค้า แต่ปัจจุบันชาวบ้านจะขายพริกหนุ่มเพราะขายได้เร็วมีพ่อค้าไปรับซื้อทุกวันและประกอบกับชาวบ้านต้องมีการใช้จ่ายวันต่อวันจึงจำเป็นต้องขายอย่างเร่งด่วน และการทำไร่พริกจะหายไปช่วงหนึ่งที่มีการปลูกของกันมาก ๆ โดยในปัจจุบันเริ่มมีการปลูกพริกกันมากขึ้น

การดำรงชีวิตนอกจากจะมีการทำไร่แล้ว ชาวลาหู่ยังมีการหารายได้เสริมจากทรัพยากรในป่า ทั้งการบริโภคและการจำหน่าย ได้แก่ สัตว์ป่า กุ้ง หอย ปู ปลา (สำหรับการบริโภค) หน่อไม้หูก ตัวด้งกั้ง หรือรด่วน (สำหรับขาย) แล้วนำรายได้มาซื้อข้าว นอกจากนั้นชาวลาหู่จะมีการรับจ้างแต่จะไม่แพร่หลายนักในอดีต สำหรับในปัจจุบันการรับจ้างถือว่าเป็นรายได้หลัก บางคนถึงต้องมีการอพยพทั้งครอบครัวไปทำงานต่างถิ่นเป็นแรมเดือน

การทำมาหากินของชาวลาหู่นอกจากการผลิตข้างต้นแล้ว ในระยะของการเข้ามาส่งเสริมของหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ โครงการพัฒนาที่สูงดอยเวียงผา โครงการหลวงห้วยน้ำขุ่น หน่วยงานประชาสัมพันธ์ ได้มีการปลูกพืชอีกหลายชนิด เช่น ไม้ผลเมืองหนาว (เบ๊วย ห่อ พลับ สาลี่) ลำไย ส้มโอ ฯลฯ แต่ไม่ได้ผล เนื่องจากชาวลาหู่ไม่มีความถนัดในการทำอาชีพแบบนี้ และประสบกับปัญหาด้านตลาดและราคาสำหรับบางรายได้สามารถผลิตได้

การใช้พื้นที่ในการทำไร่ของชาวลาหู่เริ่มมีความลำบากมากขึ้น ตั้งแต่หลังปี ๒๕๓๒ ภายหลังที่มีกระแสการอนุรักษ์พื้นที่ป่าและพื้นที่ต้นน้ำทำให้เกิดกระแสการจำกัดพื้นที่ทำกินให้เท่าที่เดิม (ซึ่งแตกต่างจากรูปแบบการผลิตเดิมที่มีการทำไร่แบบไร่หมุนเวียน) ทำให้การผลิตและผลผลิตที่ได้รับไม่เต็มที่ ประกอบในระยะ ๑๐ ปีที่ผ่านมาได้เกิดกระแสทุนจากนโยบายของรัฐเป็นโครงการต่าง ๆ ในการสนับสนุนเงินทุนในการประกอบอาชีพและสร้างรายได้ในชุมชน เช่น โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจังหวัด) วงเงิน ๒๔๐,๐๐๐ บาท โครงการมียาชาวา โครงการกองทุนหมู่บ้าน ๑ ล้านบาท และในช่วงปี ๒๕๔๐ ทางราชการโดยกรมพัฒนาชุมชนได้พยายามมีความที่จะจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นแต่

ละหมู่บ้านและไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากมีปัญหาแทบทุกด้านทั้งเรื่องการบริหาร การออมที่ไม่ต่อเนื่อง (รายได้จะมีเฉพาะการจับจ่ายในแต่ละวันเท่านั้น) และการไม่คุ้นเคยกับการบริหารกองทุน จากการรับนโยบายด้านการเงินผ่านกองทุนต่าง ๆ ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินอย่างหนักหน่วงที่ยากจะแก้ไขได้

ชาวลานูยังมีความเชื่อเรื่องผีอยู่มาก เช่น ผีปญาตายาย (ผีบรรพบุรุษ) หมอผี (ปู้จอง) ผู้นำทำพิธีกรรมติดต่อวิญญาณ เลี้ยงผี ทำนาย ฟังฝน หรือแม้แต่เจ็บไข้ได้ป่วยก็จะไปหาปู้จอง ตามมาทำพิธีรักษาที่บ้านคนป่วย หมอจะมารักษาตามอาการ เสกคาถา เป่าน้ำมันต์ โดยมากจะเป็นพวกอาการปวดหัวตัวร้อน

ความเชื่อสำคัญอีกประการหนึ่งคือ แต่เดิมชาวลานูไม่ทำงานในวันพระ รวมทั้งจะเป็นวันที่กินเจด้วย (กินแต่ผัก) แต่ปัจจุบันบางคนก็ยังกินเจ บางคนก็ไม่กิน เพราะเริ่มมีการกินเนื้อสัตว์มากขึ้นแล้ว แต่ยังคงหยุดงานวันพระใหญ่เดือนละ ๒ ครั้ง แรม ๑๕ ค่ำ กับ ขึ้น ๑๕ ค่ำ

การทำข้าวไร่ของชาวลานูนับมีความเชื่อกำกับอยู่ด้วย โดยก่อนเกี่ยวข้าวไปทำศาลเพียงตาที่ไร่ ปู้จองไปเรียกบอผี ทำตามทางแยกจะเข้าหมู่บ้าน ตัดไม้ไผ่มาเป็นปล้องเจาะรูใส่ธูป ๔-๕ ดอก ประมาณ ๔-๕ รู มีไม้เนื้ออ่อน ๓-๔ อัน คนละขนาด (ใหญ่สุด ๑ อัน) ปักให้ทางแหลมตั้งขึ้น ตรงทางสามแยก แล้วหมอผีบอกเจ้าที่ให้มารักษาให้ได้ผลผลิตดี ไม้ท่อนก็มาปักด้วย แล้วทำศาลาให้คนพักได้ด้วยอีก ๑ ศาลา

ประเพณีวัฒนธรรมเป็นสัญลักษณ์ของการปลดปล่อยความทุกข์หลังจากที่ได้ตระตราทำงานตลอดปี อีกทั้งเป็นเรื่องที่แสดงถึงการแสดง อีกทั้งเป็นการแผ่ หรืออุทิศให้บรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปแล้ว กลับมาบริโภคอาหารที่ลูกหลานได้ทำงานมาให้

ที่เวียงป่าเป้า ชาวลานูนับเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ รองจากปกากะญอ ชาวลานูในเวียงป่าเป้าอยู่ใน ตำบลเวียงมากที่สุด คืออยู่ที่บ้านแม่ปุนล่าง ปางปู้สิงห์ ห้วยมะเดื่อ และบ้านแม่ปุนหลวง ที่ตำบลสันติสุขอยู่ที่บ้านป่าคา และบ้านแม่ปุนน้อย นอกจากนี้ยังพบว่ามีชาวลานูอยู่ตามพื้นที่สูงใน ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ ได้แก่ บ้านห้วยม่วง บ้านปากทาง บ้านเมืองน้อย ห้วยน้ำริน และบ้านสบโป่งด้วย ชาวลานูในเวียงป่าเป้าจึงกระจายตัวอยู่ตามตำบลต่าง ๆ หลายแห่ง ลาทุกกลุ่มที่เข้ามาในเวียงป่าเป้า เดิมอยู่ที่แม่ปุนหลวงกันมาก เช่น ที่บ้านป่าคา บ้านแม่ปุนน้อย เป็นกลุ่มเดียวกับแม่ปุนหลวงก่อน ซึ่งเป็นลานูที่อพยพมาจากฝาง (เชียงใหม่), อำเภอแม่ฟ้าหลวง (เชียงราย) โดยมีพระยาจะนะเป็นผู้นำกลุ่มนี้ (ปัจจุบันยังอยู่) เมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้วอยู่ปะปนกับกลุ่มอื่น ๆ เช่น บ้านปางปู้สิงห์ ในชุมชนนี้มีกลุ่มลัวะและลานูอยู่ด้วยกัน มีโรงเรียนประจำ (ป.๑-ม.๓) เด็กที่บ้านไกลสามารถมาอยู่หอได้ ปัจจุบันมีพระบวรจิตอาสาเข้าไปสอนชาวบ้าน เช่น เรื่องธรรมะ ภาษาไทย แม้จะมีพระเข้าไปในชุมชนแล้ว แต่ชาวลานูแต่ละกลุ่มก็มีความเชื่อในศาสนาต่างกันทั้งศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์ ปะปนกันอยู่ในชุมชนเดียวกัน โดยเรียกพระในศาสนาว่าดี แต่เรียกนักบวชคริสต์ว่า "ลัวะ" (ความหมาย คือ ช่าง แต่กลุ่มลานูหมายถึงอาจารย์)

อาชีพส่วนใหญ่ของลานูจะปลูกฝิ่น ที่แม่ปุนหลวงจะมีการปลูกพืชตามโครงการเกษตร หรือโครงการหลวงที่เข้าเข้ามา ปลูกห่อ บัว ปัจจุบันยังปลูกอยู่ ส่วนใหญ่ปลูกผัก กะเพรา ขิง ซึ่งลานูทุกกลุ่มก็ทำเหมือนกัน แต่ที่ป่าคาไม่มีโครงการหลวง โดยมากปลูกพืชไร่กัน

รูปแบบการทำมาหากินของชุมชนลุ่มน้ำลาวทั้งในพื้นที่ราบ หรือพื้นที่สูง ทั้งในกลุ่มชาวเมือง หรือกลุ่มชาวเขา ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ ทำเหมือง หรือทำเขาก็กแล้วแต่ ล้วนเป็นระบบเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติรอบ ๆ ตัว และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าว นอกจากนั้น ยังเป็นการควบคุมพฤติกรรมของผู้คนให้ยอมรับในบทบาทหน้าที่ของตน และไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นอกจากนี้การจัดการทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นน้ำ ป่า หรือดิน ต่างก็มีส่วนในการสร้างความสมานฉันท์ในสังคม เพราะเปิดโอกาสให้ทุกคนที่ใช้ทรัพยากร มีโอกาสดูแลทรัพยากรของตนอย่างทั่วถึง

การทำนา เป็นหัวใจสำคัญของเศรษฐกิจแบบลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นสิ่งที่อธิบายสัมพันธ์ภาพระหว่างผู้คนกลุ่มต่าง ๆ และทรัพยากรน้ำผ่านการจัดการชลประทานราษฎร เนื่องจากการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย เป็นภูมิปัญญาที่ชาวบ้านร่วมกันคิดขึ้น เพื่อให้การใช้น้ำร่วมกันเป็นไปอย่างเอื้อประโยชน์ต่อการทำมาหากินของคนใช้น้ำ ขณะเดียวกันก็มีการหมุนเวียนกันดูแลทรัพยากรให้คงอยู่ต่อไปได้ นอกจากนั้นยังมีการแบ่งหน้าที่ต่าง ๆ ให้กับกลุ่มผู้ดูแลเหมืองฝาย เป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ชอบธรรม และสมานประโยชน์ต่อทุกคน กลุ่มผู้นำเหมืองฝายจึงต้องเป็นกลุ่มที่มีคุณธรรม ไม่เลือกพรรคเลือกพวก เพราะชาวบ้านจับตามองอยู่ ระบบความสัมพันธ์จึงเป็นไปอย่างเคารพซึ่งกันและกัน ผิดกับปัจจุบันที่มีลักษณะต่างคนต่างอยู่ ต่างทำของตัวเองไม่ช่วยเหลือกัน รูปแบบการใช้น้ำก็เปลี่ยนไป จากที่เคยต้องการแค่พอกินก็หันมาเร่งและเพิ่มผลผลิตเพื่อส่งขายมากขึ้น ปริมาณความการณผลิตมากขึ้นก็ย่อมต้องการใช้น้ำมากขึ้น ทำให้เกิดการทำผิดกฎเกณฑ์ กฎกติกาที่กำหนดไว้ร่วมกันแต่แรก ซึ่งก็เป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งในกลุ่มคนที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน

การทำไร่ การเผาดินในไร่หมุนเวียนทำให้ได้ขี้เถ้า การเลี้ยงสัตว์ทำให้ได้มูล เป็นปุ๋ยแก่ดินข้าวในนา ขั้นตอนของการไร่หมุนเวียนโดยเตรียมพื้นที่ก่อนเข้าฤดูการเพาะปลูก เช่น การเผาไร่ เผาเศษซากพืชทำให้ได้ปุ๋ย และประหยัดแรงงานในการถาง ส่วนการตัดต้นไม้ใหญ่โดยใช้มีดและขวานเพื่อเพิ่มพื้นที่รับแสงแดดทำให้พืชเจริญเติบโตได้มาก การทำไร่หมุนเวียนยังต้องมีการปล่อยที่ทิ้งไว้ เพื่อปรับโครงสร้างดิน และทำให้มีธาตุอาหาร ทรัพยากรดินจึงได้รับการดูแลไปด้วย และอดทนรอจนกระทั่งถึงเวลาที่พร้อมสำหรับการเพาะปลูกในครั้งต่อไป ผิดกับการทำไร่ในปัจจุบันที่เน้นการขาย ส่งผลให้ต้องการเพิ่มผลผลิต ไม่สนใจการบำรุงรักษาคุณภาพของทรัพยากรดิน ขณะเดียวกันก็เกิดความต้องการใช้น้ำมากขึ้น ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรทุกอย่าง และหลังจากนั้นเมื่อเกิดภาวะขาดแคลนทรัพยากรก็นำไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ ซึ่งส่งผลกระทบรุนแรงต่อความสัมพันธ์ทางสังคม สิ่งเหล่านี้ในอดีตแม้จะมีการใช้ทรัพยากรบ้างแต่ก็ไม่มาก และมีการบำรุงรักษา ทำให้ไม่ขาดแคลน ส่งผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมก็ไม่ตึงเครียดมากนัก แต่ภาวะปัจจุบัน ผู้คนที่อาศัยใช้น้ำจากชลประทานราษฎรเกิดความขัดแย้งในผลประโยชน์และเห็นแก่ตัว ไม่ช่วยเหลือเกื้อกูลดังเช่นแต่ก่อน เพราะต้องการแต่เงิน จึงเน้นการทำกินเพื่อเพิ่มผลผลิตมากกว่าการทำมาหากินแต่พอกินเช่นในอดีต

ส่วนการทำป่าเหมือง สวนชา มีความสัมพันธ์กับนิเวศวิทยาวัฒนธรรมทั้งเรื่องป่าและการใช้น้ำ เนื่องจากพื้นที่โดยรอบของป่าเหมืองมักเป็นที่สูง ประกอบด้วยป่าต้นน้ำลำธาร และหมู่บ้าน ในบางพื้นที่

ยังพบการทำนาดำขั้นบันไดและการทำไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวด้วย เช่น ที่ บ้านห้วยพระเจ้า ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น การทำสวนเมี่ยงสวนชาเป็นการทำมาหากินที่เกี่ยวข้องทั้งเรื่องการใช้ป่าไม้ ดังจะเห็นว่าในไร่เมี่ยง (ชา) จะมีต้องมีไม้ใหญ่ปกคลุมเพื่อให้ต้นชาอยู่ได้ร่มเงา การถางหญ้าทุกปีเพื่อให้วัชพืชไม่ขึ้นปกคลุมในป่าเมี่ยงมากเกินไป ยังเป็นการป้องกันไฟป่า นอกจากนี้ป่าเมี่ยงยังเป็นพื้นที่กันชนที่อยู่ตรงกลางระหว่างพื้นที่ป่าต้นน้ำและป่าแล้งตอนล่าง ซึ่งช่วยป้องกันไฟป่าไม่ให้ไปทำอันตรายต่อป่าต้นน้ำด้วย พื้นที่ป่าเมี่ยงยังเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาป่า ไม่ให้เกิดการบุกรุกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงพื้นที่ไปเป็นไร่เลื่อนลอย ป่าเมี่ยงยังสัมพันธ์กับการเลี้ยงสัตว์เพื่อการขนส่งเมี่ยงและชา (วัวต่าง ม้าต่าง) และการใช้น้ำของชุมชนป่าเมี่ยงและไร่ชา จะมีการรักษาป่าต้นน้ำเนื่องจากต้องกักน้ำไว้ใช้ในการอุปโภคบริโภค ชาวบ้านจะมีความรู้ว่าต้นไม้แต่ละชนิดจะมีคุณสมบัติในการกักน้ำต่างกัน และปล่อยให้พืชธรรมชาติขึ้นเองเพื่อทำหน้าที่กักและปล่อยน้ำ ดังนั้นป่าเมี่ยงและไร่ชา จึงเป็นวิถีการผลิตที่เกี่ยวข้องกับระบบสมมูลของสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก ชาวสวนเมี่ยงจำเป็นต้องดูแลรักษาระบบนิเวศทั้งส่วนของป่าและลุ่มน้ำเพื่อให้ประโยชน์ในการผลิตระยะยาว

ชลประทานหลวงกับนิเวศวิทยาการเมือง

การมาถึงของเขื่อนแม่สรวย

ประมาณปี ๒๕๒๔ -๒๕๒๕ มักจะได้ยินผู้ใหญ่พูดกันว่าจะมีการสร้างเขื่อนกั้นน้ำแม่สรวย การเข้ามาสำรวจน้ำแม่สรวยและสำรวจสภาพภูมิศาสตร์ ประมาณ ปี ๒๕๑๖ -๒๕๑๗ ด้วยซ้ำไป ว่าปี ๒๕๒๗ จะมีการขนเครื่องจักรกลมาลงในพื้นที่และเริ่มสร้างเขื่อนอย่างจริงจัง อาจจะเป็นจริงก็ได้ว่าเหนือจากทุ่งนาของผู้สัมภาษณ์ขึ้นไปจะมีหน่วยสถานีวัดน้ำ ตั้งอยู่ยาวนานมาก ส่วนมากจะวัดระดับน้ำแรงดันน้ำ และปริมาณน้ำ เป็นต้น ปี ๒๕๒๗ ได้มีเงินของรัฐบาลตัดถนนบางส่วน โดยเริ่มต้นจากฝายน้อยตัดออกทางบ้านเหล่า หมู่ที่ ๔ ในปัจจุบัน ตัดถนนเลาะเลียบดอย เป็นทางเกวียน ทางเท้า และทางรถมอเตอร์ไซด์ ถึงที่นาของตนเอง

ประมาณปี ๒๕๓๐ ได้มี รพช. ตัดถนนเส้นใหม่ จากบ้านต้นดอย ขึ้นวาวี แต่ตอนนั้นผู้สัมภาษณ์ไม่รู้ว่านอกเหนือจากบ้านอาข่า ๒ บ้านนั้นแล้ว ไม่รู้จักที่ไหนอีกเลย และไม่รู้ว่าระยะทางจะยาวแค่ไหน ไม่เคยรู้จักดอยวาวีเหมือนปัจจุบัน

ช่วงระหว่างปี ๒๕๓๐-๒๕๓๕ เกิดน้ำท่วมอยู่บ่อยครั้งเหมือนกัน ที่นาได้รับความเสียหายอย่างมาก และได้ปรับที่นามาเป็นที่สวน ส่วนมากจะปลูกกระเทียม และข้าวโพด สลับกันไปมา การขนส่งก็ต้องจ้างรถยนต์เข้ามาแทนการสองแพเพราะว่าถนนมีแล้ว การเดินทางเท้าไม่เป็นที่นิยมกันอีกต่อไป และลุงของผู้สัมภาษณ์ได้ตายไปประมาณ ปี ๒๕๓๑ ต้นทุนการผลิตจากดินที่ไม่ต้องใช้ปุ๋ย เริ่มใช้มากขึ้น และข่าวคราวจากการสร้างเขื่อนปีแล้วปีเล่าที่บอกว่าจะมาสร้างอย่างจริงจังไม่เป็นจริง เลื่อนจากปี ๒๕๒๗ เป็นปี ๒๕๓๐ และเริ่มเป็นจริงจังมากขึ้น ประมาณปี ๒๕๓๕ หลังจากถูกน้ำท่วมหนัก ผลผลิตเสียหายทั้งหมด และทำให้อาปา (ไม่รู้บ้านไหน) เสียชีวิตประมาณ ๑๐ กว่าศพ ที่ค้นหาได้ และเป็นปีที่น้ำท่วม ที่นาที่สวนเสียหายมากที่สุดหมดแรงที่จะทำต่อ

หลังจากนั้นได้มีการสำรวจพื้นที่ของชาวบ้าน ปี ๒๕๓๖-๓๗ ที่สวน ที่แม่สรวยเหนือถูกละทิ้ง ไม่มีการทำกิน และได้มีนายทุน ท้องถิ่น คือพ่อหลวงผล ไม่ทราบนามสกุล ได้ติดต่อซื้อที่ดินราคาถูก ๆ ถ้าใครไม่ขาย ก็พูดว่าถ้าเชื่อสร้างจริง ๆ ก็จะได้ชักบาทเดียว

ปี ๒๕๓๕-๒๕๓๖ พี่น้องชาวจากบ้านห้วยน้ำมาใหม่ ได้พากันลงมาอยู่ที่ราบติดกับน้ำแม่สรวยหน้าถ้ำลูกสุดท้าย ตั้งชื่อใหม่ว่า อีโก้หน้าถ้ำ บางส่วนก็ย้ายลงมา ช่วงนั้นทางศาสนาคริสต์ ได้มาแจกจ่ายเงิน สิ่งของ เครื่องใช้ ต่าง ๆ ต่อครอบครัวมากมาย ปี ๒๕๓๖-๒๕๓๘ ทางกรมชลประทาน ได้ออกสำรวจพื้นที่ของเกษตรกร หรือการเวนคืนที่ดินและจะได้ค่าเวนคืนชดเชย ถ้าเจ้าไหนปลูกไม้ยืนต้นก็จะได้เงินชดเชยมากหน่อย ปี ๒๕๓๙-๔๐ ได้มีการจ่ายเงินทดแทน แก่เกษตรกรแต่ปรากฏว่าเงินค่าชดเชย ตกไปถึงเจ้าของที่ดินไม่ถึง ๑๐ % ที่เหลือเป็นของนายทุนคน ๆ นั้นหมด ช่วงนี้เป็นช่วงที่เกิดการคอร์รัปชันอย่างมาก

ปี ๒๕๔๑ ได้มีการขนเครื่องจักรกลเข้ามาในพื้นที่ โดยบริษัทร่วมค้าสี่แสงการโยธา เป็นคนรับเหมาก่อสร้าง หลังจากที่มีข่าวการจะสร้างเขื่อน มาทุกปีและเงียบหายไป ก็เพราะว่าต้องศึกษาและวิเคราะห์สภาพดิน ที่ตั้ง และภูมิศาสตร์และไปปรับเปลี่ยนแปลนการสร้างใหม่ เพราะดินเป็นหินผุ จะต้องอัดและเทลิคไนท์ที่มีความแข็งแรงกว่าการขนเครื่องจักรเข้ามาจริง ๆ ไม่มีการประชุมชี้แจงให้ชาวบ้านทราบเลย มีเพียงแต่ส่งหนังสือบอกรายละเอียดว่าตอนนี้บริษัทนั้นเข้ามาก่อสร้างไม่ได้แจ้งงบประมาณ และที่สำคัญที่สุดคือข้อมูลเหล่านั้นชาวบ้านในเขต อำเภอแม่สรวยไม่รู้อะไรเลยว่าคุณภาพดินก็ถูกบดกเมตร งบก็บาท ใครเป็นเจ้าของ และให้ประโยชน์กับใคร ระยะเวลาเท่าไร และระบบการจัดการเหมืองฝายทั้งหลายเหล่านั้นจะต้องมีอยู่หรือเปลี่ยนไป คนเคยรวยตกงาน ไม่มีที่ทำกิน บุกเบิกที่ทำกินใหม่ หรือเป็นคนรับจ้างขายแรงไปวัน ๆ และกักส้วมเขื่อนแตก เพราะได้มีวิศวกรชาวฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเพื่อนกับอาจารย์ท่านหนึ่งในโรงเรียนแม่สรวยวิทยาคม บอกว่า ลักษณะดินที่นี่ไม่เหมาะกับการสร้างเขื่อน ถ้าเราเข้าไปจริง ๆ ก็จะพบว่ามีหินผาผุที่เรียงกันเป็นแผ่น ๆ ไม่แข็ง เวลาเอาก้อนหินทุบก็จะแตกง่ายมาก และอีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านรอคอยว่าเมื่อไหร่จะมีการสร้างเขื่อนจริงจึงคือมีความหวังว่าจะมีงานทำคือเป็นคนงานก่อสร้างเขื่อน ซึ่งตอนแรก ๆ ของการดำเนินโครงการความหวังของชาวบ้านก็เป็นจริง มีชาวบ้านแห่ไปสมัครกันเยอะมาก และทำได้ประมาณ ๓ - ๔ เดือนก็เริ่มเอาคนงานออกเรื่อย ๆ และได้มีการอพยพแรงงานที่ติดตามบริษัทมาจากที่อื่น โดยบอกว่าเป็นคนงานประจำ เมื่อเสร็จสิ้นโครงการ ๒-๓ ปี คนงานที่เป็นคนในพื้นที่จริง ๆ มีไม่ถึง ๑๐ %

การดำเนินการก่อสร้างเขื่อนแม่สรวย เริ่มมีการขุดแย่งเล็ก ๆ แต่ฝายหลวงที่นาประมาณ ๕๐ % อยู่ในพื้นที่น้ำท่วม เหลือที่นาของฝายน้อยและฝายหลวง สิ่งแรกที่ทำคือ มีการรื้อฝายหลวง และฝายน้อย และเริ่มมีการกั้นน้ำแม่สรวยให้เป็นแอ่ง เพื่อเก็บกักน้ำ ปลอยน้ำเข้าลำเหมืองเส้นเดิมเป็นช่วง ๆ ลักษณะของดินเป็นดินร่วนปนทรายไม่สามารถที่จะเก็บน้ำได้นาน และประกอบกับเจ้าของนาที่อยู่ข้างบนกั้นน้ำเข้านานหมด ส่วนที่นาที่อยู่ล่างสุดไม่ได้น้ำ ก็มาบอกให้เขื่อนปล่อย เขื่อนก็ไม่ยอมปล่อย และว่าชาวนาว่า ใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย ปีแรกที่มีการกั้นน้ำ ทำให้ชาวนาได้ผลผลิตไม่เต็มที่ เพราะต้นข้าวไม่มีน้ำมาเลี้ยง เหตุการณ์ขัดแย้งแบบนี้เริ่มมีมากขึ้น ในช่วง ปี ๒๕๔๑-๒๕๔๔ ผู้สัมภาษณ์ลงพื้นที่ไปเก็บข้อมูลเรื่องของ พ.ร.บ. น้ำ และผลกระทบ ปรากฏว่าใหม่ ๆ ที่ยังไม่มีปัญหากันในเรื่องน้ำ ชาวบ้านไม่

ยอมให้ข้อมูล โดยเฉพาะพวกกรรมการฝ่ายต่าง ๆ แต่พอมีเรื่องขัดแย้งรุนแรง ก็ต้องรีบวิ่งมาหา สิ่งที่ทำตอนนั้นคือ ได้ร่วมกับกรรมการเหมืองฝาย จัดเวทีและมีการเจรจาร่วมกับชลประทานว่าต้องมีการปล่อยน้ำให้ชาวบ้านและแก้ไขปัญหาการปล่อยน้ำในโครงการ คือเขื่อนปล่อยน้ำเข้าท่อด้านซ้ายสู่ลำเหมืองของฝายน้อยและด้านขวามือของฝายหลวง ขนาดท่อมีความกว้างด้านละ ๔๐ เซนติเมตร และปากเหมืองสูงกว่าระดับน้ำ และตกลงกันว่าทางชลประทานจะใช้ท่อพระยานครสูบน้ำช่วย ตกลงกันว่าจะสูบกัันทันวันและคืน แต่หลังจากที่ชาวบ้านตกลงร่วมกันได้คือกลับไปบ้าน ส่วนตอนกลางคือก็ไม่เปิดเครื่องสูบน้ำ และเหลือเครื่องสูบน้ำไว้ข้างละ ๑ ตัว ชาวบ้านข้างล่างเกิดการแย่งชิงน้ำซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในแถบนี้ เกิดการรวมตัวประท้วงของชาวบ้านต่อเจ้าหน้าที่ชลประทาน และมีข้อสรุปว่าทางชลประทานจะปรับปรุงและแก้ไขปัญหาเรื่องการปล่อยน้ำ บทบาทหน้าที่ของกรรมการเหมืองฝายยังคงอยู่ จากที่เคยจัดการ ดูแล และมีอำนาจในการจัดการต่าง ๆ เกี่ยวกับการใช้น้ำในฝาย เปลี่ยนเป็นไปขอให้ชลประทานเปิดและปิดน้ำ เท่านั้น

ปี ๒๕๔๕ - ๒๕๔๖ น้ำในเขื่อนเริ่มสูงขึ้น และเกิดน้ำท่วมหนักในแม่สรวย และ จังหวัดเชียงราย คือน้ำแม่ลาวที่ไหลมาจากเทือกเขาดอยเจ้าแม่นางแก้ว ไหลมา แต่ไม่เข้าใจว่าทำไมเขื่อนแม่สรวยจึงต้องรับปล่อยน้ำจากเขื่อนเข้ามาสมทบ ทำให้ฝนลลิต และไรสวนของชาวบ้านเสียหายหนัก น้ำท่วมตัวเมืองอย่างหนัก ถนนที่จะไป ตำบลวาวีถูกน้ำท่วมขัง ชาวบ้านต้องสัญจรโดยเรือ แต่ได้ข่าวว่า ๆ มาว่า การเอาเรือท้องแบนช่วยชาวบ้านทำให้เกิดการขัดกันอยู่ แต่ว่าผู้สัมภาษณ์ไม่ขอเอ่ยถึงในขณะนี้ ชาวบ้านตอนนี้เข้าใจแต่ว่าเขื่อนแม่สรวยกันเลือดเนื้อของชาวบ้านโดยเก็บน้ำในหน้าแล้ง และปล่อยน้ำในช่วงน้ำหลาก ให้ท่วมเทือกสวนไร่นาของชาวบ้านเท่านั้นเอง ยังไม่ได้รวมถึงเรื่อง ของการปรับปรุงระบบชลประทานในแม่ลาวและพะเยา และการเก็บค่าก่อสร้างคันทุน และภาษีน้ำที่จะตามมา

น้ำแม่สรวยที่ไหลในปัจจุบัน คนแม่สรวยบอกว่า เขื่อนแม่สรวยคืออยู่เหมือนกันคือปล่อยน้ำที่ค่อนข้างไหลน้อยลงมา และทางสำนักงานเทศบาลตำบลแม่สรวย ได้พากันเอากระสอบทรายมากั้นน้ำ และให้ผู้คน ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ วัยรุ่น หม่อมสาวเล่นน้ำในช่วงกลางเดือนมีนาคม - เมษายน ตลอด ๒-๓ ปีที่ผ่านมา และรวมปีนี้ด้วย จะเห็นได้ว่าจำนวนคนมาเล่นน้ำ คนกินเหล้ากินยา มีมากขึ้นทุก ๆ ปี ได้สะพานแม่สรวย เป็นที่ขายของของพ่อค้าแม่ค้า มีธุรกิจเช่าห่วงยาง และกลายเป็นสถานที่เล่นน้ำ หรือเป็นแหล่งเศรษฐกิจแห่งใหม่บนเส้นทางในความทรงจำของน้ำแม่สรวย

เขื่อนแม่สรวย: นโยบายที่ชาวบ้านไม่ได้กำหนด

นโยบายการจัดการน้ำที่เกิดขึ้นในประเทศไทยนับจากการพยายามออกกฎหมายน้ำที่มีเงื่อนไขต่อ ธนาคารพัฒนาเอเชีย หรือ ADB น้ำแม่สรวยเป็นแม่น้ำสาขาของน้ำแม่ลาวอีกสายหนึ่ง และเป็นแม่น้ำที่ถูกจุดและแต้มสีแดง เอาไว้บนแผนที่พัฒนาแห่งน้ำในจังหวัดเชียงราย หลังจากที่ได้พบว่ามีแม่น้ำลำห้วยเล็กห้วยน้อยอีกมากมายที่ถูกกำหนดให้เป็นแม่น้ำที่จะมีการสร้างเขื่อน อย่างเก็บน้ำชนิดต่าง ๆ ตามแต่ละจุด ที่เคยเห็นมีการสร้างไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็น อ่างเก็บน้ำแม่พริก อ่างเก็บน้ำแม่ฉางข้าว เขื่อนแม่สรวย ล้วนเกิดปัญหา และเขื่อนดอยงูที่กำลังจะเป็นข้อขัดแย้งใหม่ล่าสุดที่เห็นได้ชัดที่พยายามจะสร้างเพื่อเหตุผลและข้ออ้างอันเดียวกันเหมือนเขื่อนแม่สรวย และที่เจียบไปอีก ๒ - ๓ แห่ง คือ โครงการอ่าง

พื้นที่ทำกินกันได้แล้ว เพราะว่า พื้นที่ส่วนมากได้กำหนดให้เป็นเขตป่าชุมชนและเป็นเขตป่าขุนน้ำที่อุดมสมบูรณ์

เดือนกันยายน ๒๕๔๗ สถานการณ์ปัญหาเรื่องน้ำท่วมยังคงมีมาโดยตลอด เริ่มจากฝนที่ตกหนักทำให้ปริมาณน้ำแม่ลาวมากขึ้นเรื่อย ๆ แห่งแรกที่ชาวบ้านต้องเดือดร้อนคือ อ่างเก็บน้ำแม่จางข้าว ที่เก็บน้ำได้เร่งระบายน้ำออกจากอ่าง เพราะว่าปริมาณน้ำในอ่างสูงมาก และกลัวว่าอ่างจะแตกทำให้น้ำท่วมถนนบริเวณหน้าตลาดบ้านป่าจั่ว ซึ่งชาวบ้านเล่าว่าไม่เคยปรากฏมาเลยที่อยู่ในเวียงป่าเป้า น้ำแม่ลาวมีปริมาณที่มากขึ้นเรื่อย ๆ และน้ำเริ่มท่วมในพื้นที่อำเภอเวียงป่าเป้า แม่สรวย แม่ลาวอำเภอเมืองและเวียงชัยบางส่วน ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงรายได้มีคำสั่งว่า ห้ามเร่งระบายน้ำจากเขื่อนแม่สรวยออกมาเป็นอันตราย เพราะว่าถ้าปล่อยน้ำจากเขื่อนออกมาจะทำให้ น้ำไหลทะลักท่วมตัวเมืองเชียงราย เหมือนปีที่ผ่านมา ทำให้ปริมาณน้ำในเขื่อนแม่สรวยมีปริมาณมากกว่าทุกปีที่ผ่านมาปริมาณน้ำสูงขึ้นเรื่อย ๆ การแก้ไขปัญหาจึงเหมือนเดิม จากที่น้ำท่วมถนนรถวิ่งไม่ได้ มาใช้เรือทั้งของ อำเภอ อบ จังหวัด และ ทชด. รวมถึงเรือของชาวบ้านสัญจรแล้ว จากระดับน้ำที่เรือเคยแล่นลอดสะพานทุ่งพร้าวได้สบายมาก กลับแล่นไม่ได้เพราะระดับน้ำชนสะพานต้องให้ชาวบ้านขึ้นเรือข้ามสะพานไปลงเรืออีกฟากหนึ่งแล้ว และทางเขื่อนก็ไม่ได้เร่งระบายน้ำออกมาอีก คือปล่อยให้นิดหน่อยเหมือนการปล่อยน้ำในหน้าแล้ง จนกระทั่งน้ำท่วมสะพานและสูงกว่าระดับสะพานประมาณ ๒-๓ เมตร และทำให้น้ำล้นสปริงเวย์ ซึ่งเป็นปีแรกที่น้ำท่วมและล้นสปริงเวย์ ซึ่งจริง ๆ แล้ว ทางเขื่อนแม่สรวยก็ต้องกักเก็บน้ำให้ได้ระดับนั้นอยู่แล้ว

ภาวะที่เป็นอยู่อย่างนี้ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่สถานการณ์น่ากลัวมากจริง ๆ จากการลงไปเก็บข้อมูลและเก็บภาพน้ำท่วมมักวิจยเห็นว่าเส้นทางที่เราเคยไปรมา น้ำท่วมจนทำอะไรไม่ได้ น้ำท่วมถนนเกือบจะมิดเสาไฟฟ้า ดอยหลายลงมหลายต่อนหลายแห่ง แคมป์ทหารที่มาทำถนนน้ำท่วมจนไม่เห็นว่ายอยู่ตรงไหน เห็นแต่หลังคาที่ลอยมาติดกับปลายต้นไม้ ต้น

ในที่สุดมีการลือกันหนาหูว่าเขื่อนแตก ชาวบ้านแตกตื่นกันมาก เพราะว่า น้ำซึมออกมา แต่ว่าจริง ๆ ไม่ได้ซึมอย่างเดียว ถึงกับพบว่า เกิดรอยร้าวตรงสันเขื่อน และน้ำก็ไหลออกมาเยอะทีเดียว การประคองตัวของชาวบ้านต่าง ๆ นานาว่าเขื่อนจะแตก ทำให้บริเวณสันเขื่อนแม่สรวยมีผู้คนจำนวนมากที่หลั่งไหลมาจากทั่วสารทิศ มาดูรอยร้าวบนสันเขื่อน และก็พากันแตกตื่น กลัวว่าเขื่อนจะแตก กันจริง ๆ ตอนกลางคืน ได้ยินเสียงน้ำล้นจากสปริงเวย์เสียงดังมาก คนเฝ้าคนแก่กลัวตายกันมากที่สุด ทำให้ชาวบ้านในบริเวณนั้นถึงกับต้องหลบสมบัติอันมีค่า ขึ้นไปนอนบนดอย บางบ้านขนของย้ายบ้านไปอยู่ที่อื่น ๆ ก็มี จากสถานการณ์เช่นนี้ ทำให้ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินมีมากที่สุด กลายเป็นว่าช่วงนั้นทุกคนเกิดภาวะที่ย่ำแย่ในจิตใจ ประมาณ ๑-๒ วัน ปริมาณน้ำที่ซึมจนไหลออกมาเป็นทางก็ยังไม่มีทีแว่วว่าจะหยุดไหลและไหลออกมามากขึ้นเรื่อย ๆ และชาวบ้านยังพบว่าเกิดรอยร้าวขึ้นมาเรื่อย ๆ ทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านสันกลาง สันปูเลย บ้านเหล่า ดินดอย และแม่สรวย นัดคุยกันที่สันเขื่อนกับทางเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งก่อนหน้านี้ทางผู้ว่าก็ได้ลงมาดูพื้นที่แต่ก็ว่าไม่สามารถเร่งระบายน้ำนั้นออกมาที่สุด เพราะว่าถ้าปล่อยถึงระดับ ๔๐-๑๐๐% เกิดแรงดันก็จะเป็นอันตรายต่อสันเขื่อนและผู้ว่าก็บอกกับชาวบ้านว่าไม่ต้องตกใจกลัว เขื่อนไม่แตกหรอก เพราะว่าสำรวจและออกแบบมาดี ไม่มีปัญหา

ชาวบ้านต้องออกมาเตือนอย่างเป็นจริงเป็นจังมากขึ้น ชาวบ้านยังคงกลัวกันมากขึ้นทุกที เพราะว่าทางเขื่อนไม่มีระบบแจ้งภัยให้ทราบเลยว่าเป็นอย่างไร และช่วงก่อนหน้านั้น ได้มีการเจาะบริเวณสันเขื่อนให้เป็นรูและให้ปูนเป็นก้อนหยอดลงไปเพื่อให้ปูนลงไปเกาะกันที่ใต้ดิน ชาวบ้านที่รู้จักตกใจกลัวกันเข้าไปอีก

ชาวบ้านเริ่มรอกว่าเมื่อไหร่ฝนจะหยุดตก และน้ำจะลดระดับลงไป ถ้า น้ำไม่ได้ล้นสันเขื่อนน้ำก็จะไม่ไหลออกมาเป็นทางทั้ง ๒ ข้าง จากการสอบถามข้อมูลเบื้องต้นที่ชาวบ้านไม่อาจจะรับทราบได้โดยทั่วกัน และไม่สามารถเปิดเผยได้ว่าใครเป็นผู้ให้ข้อมูล เพราะผู้ให้ข้อมูลนั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรง ข้อมูลที่ได้นั้นเป็นข้อมูลที่ลึบมาก ๆ นั่นคือ

อย่างแรกต้องบอกว่า เขื่อนแม่สรวย ไม่ได้อยู่ในระยะเวลาในการรับประกันของบริษัทที่ส่งเสริมการขายที่รับประมูลไป เพราะว่าอายุของการประมูล สิ้นสุดเมื่อปี ๒๕๔๕ และสาเหตุของน้ำที่ท่วมถนนสายแม่สรวย - วาวี ที่ตัดถนนใหม่ระยะทางประมาณเกือบ ๖ กิโลเมตรนั้น เป็นเพราะว่าไม่ได้คำนวณปริมาณน้ำที่ไหลทิ้งไปของน้ำแม่สรวย พอเก็บน้ำก็เลยท่วมถนน และได้มีการขอยกประมาณให้ตัดถนนใหม่ โดยให้ทหารเป็นคณบดีรับผิดชอบ ซึ่งสอบถามได้ความว่าใช้เวลาประมาณ ๔ เดือน แต่ว่าตอนนี้อยู่ในช่วงของการปิดงบประมาณ ต้องรอกงบประมาณต่อไป และเลยเวลามาได้เกือบ ๑ ปี และอาจจะยืดระยะเวลาออกไปเพราะว่าไม่แล้วเสร็จ

การเรียกให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมาประชุมชี้แจง ตรวจสอบแบบแปลน ในการก่อสร้างเขื่อนแม่สรวยตอนนี้ปรากฏว่าเป็นเขื่อนที่มีปัญหาในระดับประเทศ ในเรื่องของการคอร์รัปชัน เพราะเขื่อนแม่สรวยมีการก่อสร้างแบบผิดแบบสามารถออกแบบ บริเวณรอยเชื่อมต่อระหว่างดินกับคอนกรีต คณะกรรมการตรวจรับงานเป็นใคร ต้องถูกตรวจสอบ แต่ว่าทางบริษัทที่ส่งเสริมฯ ที่รับการประมูลรับทราบและจะทำการแก้ไขให้ตรงกับแบบแปลนที่ออกแบบนั้นใหม่ แต่ว่าต้องรอให้น้ำแห้งลงก่อนถึงจะมีการแก้ไขได้ สาเหตุของการทำแบบนี้อาจจะเพราะการคอร์รัปชันในหมู่ผู้เกี่ยวข้อง หรือเกิดจากความมั่งง่ายบอกว่าจะทำตามแปลน แต่ไม่ทำ หลังจากสร้างเขื่อนผิดแบบไปแล้วก็ขอให้ทุกฝ่าย “ช่วย ๆ กันหน่อย พรรคพวกเดียวกัน” ทำให้เขื่อนที่สร้างออกมาแล้ว แก้ไขไม่ได้

คำถามของชาวบ้านในขณะนี้คือเราจะทำอย่างไรกันต่อไปในเขื่อนแม่สรวย พอถึงหน้าฝนที่ชาวบ้านพ่อแม่พี่น้องก็ต้องหวาดผวากันไปทุกปี ปีไหนฝนตกมากก็ผวาผวกมาก ไม่หลงเหลือความรู้สึกปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน บนที่ดินที่ฝังรกรากมา รู้สึกไม่อบอุ่นไม่ปลอดภัยแล้ว และเราจะทำอย่างไรหากันเอาผิดกับคนชั่วก็ไม่มีคนยกมือรับผิดชอบ รัฐมีหลักประกันอะไรให้กับชาวบ้านบ้าง ในขณะที่ชาวบ้านโดยทั่วไปที่เดือดดาลกับการสร้างเขื่อนพยายามให้รัฐสร้างหลักประกันให้กับชาวบ้าน ระบบสัญญาเงินเดือนภัยจากเขื่อนไม่มีเลย ทุกวันนี้ชีวิตของเราเหมือนแขวนอยู่บนเส้นด้าย ไม่รู้จะขาดหรือตายเมื่อไหร่ อัดคิดสนุก ๆ ไม่ได้ว่า ถ้าตายก็ต้องตายหมู่ ไม่ได้ตายไปคนเดียว

จากเหมืองฝายสู่เขื่อน การจัดการทรัพยากรน้ำที่ล้มเหลว

ประเด็นสำคัญในการวิเคราะห์ในเชิงนิเวศวิทยาการเมืองมีอยู่ ๓ เรื่องด้วยกัน คือ การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เพื่อให้เห็นความเป็นมา ส่วนต่อมาเป็นการเชื่อมโยงจากจุลภาคไปที่มีมหภาค เพื่อ

ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในระดับที่กว้างขึ้น และสุดท้ายเป็นการวิเคราะห์หัตถบาทและปัจจัยที่สำคัญที่เข้ามามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากร เช่น การเข้ามาจัดการน้ำโดยรัฐ ระบบทุนนิยม เกษตรแบบพันธสัญญา

ในส่วนแรกของบทนี้ เป็นการให้ภาพของการดำรงอยู่ของผู้คนบริเวณลุ่มน้ำ และวิถีชีวิตที่มีความผูกพันกับลุ่มน้ำ เป็นส่วนหนึ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิต ทั้งจากการอุปโภค บริโภค เพาะปลูก การจัดการทรัพยากรน้ำในแต่ละภูมิภาคล้วนแล้วแต่แตกต่างกันไป โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดคือ สภาพแวดล้อมหรือปัจจัยทางกายภาพ ในภาคเหนือพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูง มีที่ราบแคบ ๆ ระหว่างหุบเขามีลำน้ำไหลผ่านและมีพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ ลักษณะดังกล่าวทำให้ธรรมชาติของการไหลของแม่น้ำในภาคเหนือ นั้น น้ำไหลเร็วและแรง การนำน้ำมาใช้ประโยชน์จึงต้องใช้วิธีการสร้างเหมืองฝายกั้นน้ำ ซึ่งไม่สามารถสร้างได้คนเดียวแต่ต้องการความร่วมมือร่วมใจกันสร้างและดูแลกันหลายคนในรูปขององค์กร

การสร้างเหมืองฝายจึงเป็นการรวมกลุ่มกันในรูปขององค์กรที่เกิดจากความผูกพันต่อเนื่องกัน ในระยะเวลาที่ยาวนาน การมีหน้าที่ร่วมกันในการดูแลรักษา มีข้อตกลงร่วมกันและกระทำปฏิบัติงานเป็นประเพณี จนเป็นลักษณะที่สืบทอดกันมาจนปัจจุบันจนเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคม โดยมีลักษณะที่สำคัญดังนี้

๑. เหมืองฝาย ถือว่าเป็นองค์กรทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการควบคุมทรัพยากรของท้องถิ่น ในกลุ่มผู้ที่ใช้น้ำจากเหมืองฝายเดียวกัน จะมีความเข้าใจตรงกันในเรื่องของการใช้ ข้อตกลงที่ใช้ร่วมกันทำให้เกิดความเสมอภาคและเท่าเทียม ซึ่งธำรงรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนที่อยู่ร่วมกันได้เป็นอย่างดี

๒. ระบบเหมืองฝาย ถือว่าเป็นระบบที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม เพราะเป็นงานวิศวกรรมขนาดเล็ก เอนกประสงค์ที่ชาวบ้านสามารถจัดการกันเองได้ การกั้นฝาย การซ่อมแซมหรือการเตรียมการต่าง ๆ เกี่ยวกับเหมืองฝาย ดำเนินไปภายใต้การคำนึงถึงสภาพแวดล้อมทั้งเรื่องดิน น้ำ ป่าไม้ ซึ่งระบบชลประทานหลวงที่ใช้คอนกรีตไม่จำเป็นต้องคำนึงถึง ดังนั้นในกลุ่มผู้คนที่ใช้น้ำจากเหมืองฝายจึงเข้าใจธรรมชาติ และมีชีวิตสัมพันธ์กับฤดูกาล ไม่กอบโกยหรือทำลายธรรมชาติ อันเนื่องมาจากการตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมรอบตัว ที่มีผลต่อวิถีชีวิต

๓. เป็นประเพณีธรรมที่สั่งสมถ่ายทอดมาจากภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อน ซึ่งบูรณาการระหว่างทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตของผู้คน ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น และลักษณะของประชากรที่อยู่ร่วมกัน รวมไปถึงระบบเศรษฐกิจและสังคม เหมืองฝายจึงเป็นส่วนที่สะท้อนภูมิปัญญาของคนในอดีตทั้งจากการสร้างตัวเหมืองฝาย และการบริหารจัดการเหมืองฝาย

๔. เป็นการแสดงให้เห็นถึงรากเหง้าของประชาธิปไตยในท้องถิ่น โดยดูได้จาก การเลือกตั้งแก่เหมือง - แก่ฝาย มาเป็นผู้ดูแล การมีส่วนร่วมในการสร้างกฎเกณฑ์และปฏิบัติตามข้อตกลงร่วมกัน รวมถึงเป็นการกระจายผลประโยชน์และหน้าที่ร่วมกันของชุมชนด้วย ในขณะที่ชลประทานหลวงอย่างเขื่อน ไม่มีระบบการกระจายอำนาจ การบริหารจัดการ และการใช้ทรัพยากรอย่างเท่าเทียม แต่เป็นระบบการจ้างและอำนาจหน้าที่ที่แต่งตั้งโดยรัฐ ซึ่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้มีฐานมาจากความ

ร่วมมือหรือข้อตกลงที่มีการถกเถียงอย่างเห็นพ้องต้องกันก่อน ไม่มีฐานมาจากประชาธิปไตย แต่เป็นเรื่องของการแต่งตั้งมาจากส่วนกลาง

๕. เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเริ่มตั้งแต่การคิดค้นสร้างตัวฝ่าย ขุดลำเหมือง การจัดระบบส่งน้ำ ดูแลรักษาระบบ ค่าตอบแทนคณะกรรมการเหมืองฝาย และสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ควบคุมซึ่งกันและกันอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม อันแสดงให้เห็นถึง การพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งชลประทานรัฐทำไม่ได้ เนื่องจากแยกส่วนตั้งแต่การก่อสร้าง การประมูลและแสวงหาผลประโยชน์จากการก่อสร้างต่าง ๆ รวมทั้งความล้มเหลวในการดำเนินการ ดังที่ปรากฏข้อมูลในส่วนที่ ๓ ว่า เขื่อนมีปัญหารอยร้าว

๖. ระบบเหมืองฝาย เป็นระบบการจัดการที่มีความยืดหยุ่นในการจัดการสามารถปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของพื้นที่ได้อย่างดี ซึ่งคนในชุมชนย่อมจะเข้าใจเนื่องจากมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศดังกล่าว เหมืองฝายจึงเป็นภาพสะท้อนของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ที่เชื่อมโยงเรื่องของทรัพยากร ธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติ และผู้คน เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน ขณะที่ระบบนิเวศของเขื่อน กลับเป็นเรื่องของผลประโยชน์ และการใช้อำนาจจากรัฐ ซึ่งดำเนินไปภายใต้แนวคิดทุนนิยมเป็นหลัก

๗. พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากระบบเหมืองฝาย เป็นเรื่องของการผลิตซ้ำและสืบทอดทางอุดมการณ์ ไม่ใช่เรื่องมมาย สารสำคัญของการทำพิธีกรรมในระบบเหมืองฝายก็คือ เป็นเรื่องของความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นผู้ให้และมนุษย์เป็นผู้รับ เพราะฉะนั้นคนที่ไปรวมกันเพื่อบูชาฝาย หรือ ผิดันน้ำนั้น จึงเป็นการร่วมกันสร้างพันธสัญญาในการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างผู้ใช้น้ำกับแหล่งน้ำ เป็นการตอกย้ำในเรื่องอุดมการณ์และความร่วมมือจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

โดยสรุปการจัดการน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรที่เป็นรูปธรรมคือระบบเหมืองฝาย จึงไม่ได้เป็นเพียงการจัดการน้ำเพื่อใช้ในการทำการเกษตรเท่านั้น แต่สิ่งที่เป็นนามธรรมเบื้องหลังก็คือระบบการจัดการความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้ที่ต้องใช้น้ำร่วมกัน ความเคารพนับถือศรัทธาของผู้คนในระบบฝาย - เหมืองฝาย ไปจนถึงความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในกลุ่มผู้ใช้น้ำจากฝายลูกเดียวกัน นอกจากนี้ระบบเหมืองฝายยังมีส่วนสร้างโลกทัศน์ให้มนุษย์เคารพธรรมชาติผ่านการไหว้ผี และพิธีกรรมเกี่ยวกับเหมืองฝายด้วย ซึ่งทำให้ผู้คนใช้น้ำในฐานะทรัพยากรที่หล่อเลี้ยงชีวิต เป็นการใช้อย่างเห็นคุณค่าและรักษาดูแล ซึ่งมีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับการจัดการน้ำในระบบชลประทานรัฐ หรือเขื่อน

การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ทางสังคม

จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อันส่งผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากรน้ำในระบบเหมืองฝายของชุมชนลุ่มน้ำลาวเริ่มต้นขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ทางการผลิต หรือการเปลี่ยนแบบแผนทางการผลิตขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ต้องการน้ำมากขึ้น เช่น หอม กระเทียม ข้าวโพด หรือการเพิ่มรอบการผลิต อย่างการทำนาปรัง ทำให้ไม่สามารถจัดสรรการใช้น้ำได้อย่างทั่วถึง จากเดิมที่น้ำในระบบเหมืองฝายซึ่งเคยเพียงพอต่อการผลิตพอกิน เหลือจึงขาย

เปลี่ยนไปเป็นความต้องการน้ำที่มากขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของระบบการผลิตแบบปลูกเพื่อขาย แล้วเอาเงินมาซื้อกิน ภาวะดังกล่าวส่งผลต่อความต้องการน้ำ เหมือนฝ่ายจัดสรรน้ำได้ไม่มากพอที่จะตอบสนองความต้องการของสมาชิกทุกคนในสังคม ขณะเดียวกันระบบชลประทานหลวงก็ได้ขยายกรวยเข้าสู่ชุมชน นั่นก็คือการเกิดขึ้นของเขื่อนแม่สรวย ซึ่งเป็นความพยายามที่จะเข้ามาจัดการระบบน้ำจากส่วนกลางหรือภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการระบบน้ำโดยเทคโนโลยีขนาดใหญ่ อย่างการก่อสร้างเขื่อน เพื่อที่กันน้ำไว้ใช้ตอบสนองความต้องการใช้ของผู้ผลิตบางกลุ่ม การเข้ามาของเขื่อนนอกจากจะทำให้ระบบการใช้น้ำเปลี่ยนแปลงไป คือ เกิดกลุ่มที่ได้ใช้น้ำอย่างพอเพียง และกลุ่มที่ขาดน้ำมาใช้ในการผลิตแล้ว ยังทำลายระบบโครงสร้างสังคมที่เคยมีแก่เหมือง – แก่ฝ่ายเป็นผู้ดูแลคนในชุมชน การแบ่งปันหรือเกื้อกูลกันในกลุ่มผู้ใช้น้ำจากแหล่งเดียวกัน กลายเป็นศัตรูที่ต่างก็ต้องการน้ำ และเกิดการแย่งชิงทรัพยากรอันทรงคุณค่านี้ ซึ่งผลที่เลวร้ายกว่าอย่างคาดไม่ถึงก็คือ นอกจากเขื่อนจะไม่สามารถตอบสนองความต้องการของเกษตรกรได้อย่างเพียงพอแล้ว ยังมีความเสี่ยงต่อการพังทลายเนื่องจากการก่อสร้างที่ผิดแบบ และการคอรัปชั่นในหมู่ผู้ที่มีความเกี่ยวข้องในเรื่องผลประโยชน์จากการก่อสร้างเขื่อนด้วย ารขยายตัวของระบบการเกษตรพาณิชย์เข้าไปในชุมชน หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าสถานการณ์ดังกล่าวคือการที่ระบบเศรษฐกิจชนบทของไทยได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกนั่นเอง

ส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต เกิดจากการติดต่อกับชุมชนอื่น ที่เข้ามาลงทุนประกอบกิจการต่าง ๆ เช่น การเข้ามาของยาสูบ จนถึงสวนส้มซึ่งเป็นกิจการที่ต้องการใช้น้ำมาก ๆ แต่กลุ่มผู้ที่ต้องการใช้น้ำเหล่านี้บางส่วนเป็นคนในชุมชน แต่บางส่วนก็ไม่ใช่ และเป็นนายทุนมาจากต่างถิ่นที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ โดยประสานประโยชน์กับฝ่ายเจ้าหน้าที่บ้านเมือง เพื่อให้เกิดการตั้งน้ำมาตอบสนองความต้องการของตน ผลก็คือในกลุ่มผู้ประกอบการเกี่ยวกับเกษตรกรรมพืชเชิงเดี่ยว หรือสวนส้มในเวลานี้ (๒๕๔๗) เป็นผู้รับประโยชน์จากชลประทานหลวง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนมือมาจากกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำร่วมกันในระบบเหมืองฝาย

นอกจากนี้การขยายพื้นที่ระบบชลประทานจากเหมืองฝายที่เป็นชลประทานราษฎร์ ไปสู่เขื่อนอันเป็นชลประทานหลวง ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกทางด้านชลประทานเพื่อเพิ่มผลผลิตในการส่งออก ซึ่งเป็นอีกเหตุผลสำคัญที่ทำให้อำนาจในการจัดการน้ำเปลี่ยนไป แก่ฝ่ายกลายเป็นผู้ไม่มีบทบาทใดในการดูแลน้ำ ซึ่งเคยเป็นของหน้าหมู่บ้าน แต่คนที่เข้ามาบริหารจัดการในเรื่องนี้กลับเป็นคนของรัฐซึ่งไม่มีบทบาทเกี่ยวข้องแต่อย่างใดกับวิถีชีวิตแบบลุ่มน้ำ และการใช้ทรัพยากรน้ำจากเขื่อนที่สร้างเสร็จ แต่มีหน้าที่เป็นเพียงเจ้าหน้าที่คอยดูแลเขื่อนเท่านั้น

จากการพัฒนาประเทศที่เน้นไปบนฐานการพัฒนาอุตสาหกรรม และการเติบโตของภาคเมือง ทำให้ความขัดแย้งเกิดขึ้นกับกลุ่มผู้ใช้น้ำในองค์กรเหมืองฝาย กับกลุ่มคนจากต่างถิ่นโยกย้ายถิ่นฐานเข้าไปในพื้นที่ ทำให้ไม่สามารถใช้กฎเกณฑ์ในลักษณะเดิมได้อีก คณะกรรมการเหมืองฝายไม่สามารถควบคุมผู้ใช้น้ำจากเหมืองฝายได้อีก เมื่อเมืองเติบโตขึ้นและมีนักธุรกิจเข้าไปในพื้นที่เพื่อตั้งรกรากหรือทำธุรกิจ ก็เป็นตัวเร่งที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้น อันจะส่งผลต่อองค์กรเหมืองฝาย กล่าวคือ

๑. เกิดการเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ในองค์กรเหมืองฝายและชุมชน เขื่อนได้ทำลายระบบอาหาร และ การเคารพนับถือผู้ที่มีศีลธรรมจรรยาในฐานะแก่เหมืองฝาย จำต้องไปพึ่งผู้ดูแลเหมืองฝาย (รัฐ) ก่อให้เกิดความอ่อนแอไม่สามารถพึ่งตนเองได้ และสิทธิในการใช้น้ำกลับต้องกลายเป็นของรัฐ แทนที่จะเป็นชุมชน

๒. การเหลื่อมล้ำทางอำนาจในการจัดการระบบน้ำของชุมชน รัฐ และนายทุน อันทำให้เกิดความขัดแย้งในด้านต่าง ๆ ตามมา ผู้ที่มีอำนาจทั้งทางการเมืองและทุน เป็นผู้ที่ได้ประโยชน์สูงสุด ขณะที่ชาวบ้านทั่วไปได้ใช้น้ำในปริมาณที่น้อยมาก บางจุดถึงขั้นเกิดปัญหา เนื่องจากมีการแบ่งปันผลประโยชน์ในหมู่รัฐและนายทุน ตั้งแต่การเริ่มต้นสร้างเขื่อน

๓. ความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ชุมชนมีความแตกแยกมากขึ้น ชาดองค์กร คนที่จะมาดูแลและจัดการในเรื่องน้ำ เนื่องจากส่วนหนึ่งต้องดิ้นรนแก้ปัญหาปากท้อง อีกส่วนหนึ่งก็คือชาวบ้านไม่มีความรู้ในทางการเมือง และอำนาจในการต่อรองเพื่อจะใช้สิทธิในการจัดการทรัพยากรที่เคยเป็นของชุมชน และขณะนี้ได้ถูกทำให้เปลี่ยนมือไปโดยไม่ทันตั้งตัว การรวมตัวกันก็เป็นไปได้ยาก เนื่องจากแต่ละคนต่างก็ต้องเผชิญปัญหาส่วนตัว ทั้งนำไปพ้อ หนีสินล้นพ้น หรือแม้แต่การต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการเกษตรที่เคยทำมาไปเป็นแบบแผนเดียวกันหมดทั้งประเทศ เพื่อสนองแนวคิดทุนนิยม

ปัจจุบัน สถานการณ์การใช้น้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำลาวตอนบน ยังคงเป็นปัญหาคาราคาซังต่อไป ชาวบ้านบางส่วนได้เริ่มรวมตัวกันเพื่อต่อรองกับรัฐบาล เกิดการเผยแพร่ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับเรื่องสิทธิทางวัฒนธรรมของเจ้าของชุมชน รวมทั้งนักวิจัยท้องถิ่นหลายกลุ่มได้รวมตัวกันศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์ของชุมชน และสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ชุมชนได้เผชิญเพื่อใช้เป็นฐานในการต่อรองกับภายนอกได้มากขึ้น ซึ่งจะเป็นไปในทิศทางใด และจะมีปัญหาอื่นนอกจากเรื่องระบบชลประทานอีกหรือไม่ ยังเป็นเรื่องที่ต้องติดตามกันต่อไปในอนาคต

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

หลังจากที่มีความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน โดยเน้นไปที่ปัจจัยหรือเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำลาว อันได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นจุดสำคัญ การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจในแต่ละยุคสมัย จำพวก ยาสูบ หอม กระเทียม กะหล่ำปลี ขิง ข้าวโพด และพืชอื่น ๆ ที่รัฐสนับสนุนและส่งเสริมให้ปลูก โดยมีการกระตุ้นผ่านทางการประกันราคา และสนับสนุนการกู้ยืมพันธุ์พืช รวมทั้งเงินทุนผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร อันเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างหนี้ให้กับชุมชน เมื่อเปลี่ยนจากปลูกข้าวไว้กิน ไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อเน้นการขาย ภูมิปัญญานิเวศท้องถิ่นได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบการเพาะปลูกเป็นแบบ “เกษตรแผนใหม่” ที่มีการนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์ วัสดุ อุปกรณ์ทุนแรง ตลอดจนสารอนินทรีย์ เข้ามาเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ความรู้และแนวทางพัฒนาการเกษตรถูกรวมศูนย์อยู่ในสถาบันการเกษตรทั้งใน

ภาครัฐ และภาคเอกชน โดยที่ภูมิปัญญานิเวศท้องถิ่นถูกละเลย ด้วยเข้าใจว่าเป็นความเชื่อหรือวิถีปฏิบัติที่ล้าสมัย ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ และไม่มีประสิทธิภาพ ทั้งที่เป็นความรู้ที่เหมาะสมกับท้องถิ่นนั้น ๆ ได้รับการทดสอบความถูกต้องมาเป็นเวลานาน ภายใต้ระบบนิเวศที่ชาวบ้านอาศัยอยู่ เมื่อสังคมเปลี่ยนก็ย่อมส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนตามมาด้วย

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนลุ่มน้ำลาวตอนบน ได้แก่ โรงบ่มใบยา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในยุคแรก ๆ เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการทำเหมืองแร่ที่เวียงป่าเป้า จากนั้นระบบเศรษฐกิจได้ก้าวเข้าสู่ยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจยุคใหม่ของคนลุ่มน้ำลาว โดยเริ่มต้นที่การสนับสนุนให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชนอย่างยิ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นกรณีตัวอย่าง คือ สวนส้ม ซึ่งเป็นการเกษตรอุตสาหกรรมยุคใหม่ที่กำลังสร้างปัญหาต่อทรัพยากรธรรมชาติทั้งการทำลายดิน น้ำ ป่า และวิถีความสัมพันธ์ของผู้คน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำลาวตอนบน การเปลี่ยนแปลงในชุมชนลุ่มน้ำลาว แม่สรวย - เวียงป่าเป้า มีพัฒนาการมาเป็นลำดับตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยเฉพาะเรื่องของเศรษฐกิจและการทำมาหากิน เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต เช่นการเข้ามาตัดไม้ในเวียงป่าเป้า (๒๔๕๐) เพื่อส่งเข้าโรงเลื่อย โดยมีหลักฐานว่าพ่อเลี้ยงชาวพม่าเป็นผู้เข้ามาบูรณะวิหารวัดศรีสุทธาวาส นอกจากนี้ก็ยังมีการติดต่อค้าขายระหว่างกลุ่มโดยใช้วัวต่างดังได้กล่าวมาแล้ว จวบจนปี ๒๕๐๐ จึงมีการตั้งโรงเลื่อยอย่างเป็นทางการขึ้นที่หน้าโรงเรียนเวียงป่าเป้าวิทยาคม ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ยังเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นอีกหลายประการ อันได้แก่ การตั้งโรงบ่มใบยาสูบ และการทำโรงต้มเหล้า เป็นต้น หลังจากโรงงานเหล้านี้เจริญรุ่งเรืองอยู่สักพัก ก็มีความเปลี่ยนแปลงด้านอื่นตามมาเป็นระยะ กล่าวคือ เมื่อป่าไม้หมด ผู้คนก็เลิกทำโรงเลื่อย ขณะเดียวกันเมื่อมีการส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่น เช่น ข้าวโพด ฝักกาด และมีโรงงานรับซื้อ การปลูกใบยาสูบก็เริ่มชบเราลงเช่นกัน ส่วนในกรณีของโรงต้มเหล้า นั้นแม้จะยังมีอยู่แต่ก็ไม่เฟื่องฟูเหมือนก่อน ปัจจุบัน (๒๕๔๗) เกษตรกรหลายคนหันมาทำ "สุราพื้นบ้าน" หลังจากที่มีรัฐบาลเปิดโอกาสให้ทำได้อย่างถูกกฎหมาย ซึ่งขณะนี้การทำสุราพื้นบ้านเริ่มส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านแล้ว เนื่องจากว่าหากต้องการขาย ก็ต้องซื้อแอลกอฮอล์ของกรมสรรพสามิตมาแปะที่ขวด นอกจากนี้ยังมีค่าใช้จ่ายส่วนอื่นอีกมากมายที่ชาวบ้านต้องจ่าย อีกทั้งช่วงปีที่ผ่านมารัฐบาลส่งเสริมให้ชุมชนผลิตเหล้า ทำให้เกษตรกรหันมาลงทุนทำโรงต้มกันเอง ซึ่งต้องกู้เงินมา แต่เมื่อมีหลายเจ้ามากขึ้น ก็ทำให้ขายเหล้าไม่ได้ อีกทั้งมีค่าใช้จ่ายมากมาย หนังสือเดิมก็ยังต้องใช้คืนให้กับธนาคาร ทำให้สถานการณ์ปัจจุบัน การต้มเหล้าพื้นบ้านกลายเป็นภาระที่ชาวบ้านต้องแบกรับต่อไป

โรงบ่มใบยา: การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในยุคแรก ๆ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาวอีกประการหนึ่งที่สำคัญมาก นั่นก็คือการเกิดโรงบ่มใบยา ที่แม่สรวย พ่อเลี้ยงเกษม วงศ์ยศ คนเชียงใหม่ได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกใบยาสูบเพื่อส่งเข้าโรงบ่มใบยาที่ตั้งขึ้นในอำเภอแม่สรวย ชาวบ้านจึงปลูกยาสูบกันอย่างกว้างขวางเพราะสามารถปลูกในที่นาที่เป็นที่ราบได้ทันทีหลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ พื้นที่ปลูกยาอยู่ที่ห้วยม่วง เป็นการปลูกในที่ราบหรือปลูกติดน้ำห้วยจากนั้น ขายให้กับพ่อเลี้ยงเกษม วงศ์ยศ ส่งโรงบ่มใบยาที่ร้องเอี้ย หัวสะพานข้าม

น้ำแม่ลาวก่อนถึงตัวอำเภอแม่สรวยประมาณ ๑ กิโลเมตร ถ้ามารจากเชียงใหม่ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๘ พ่ออีก แสงหล้าเล่าว่า ตอนนั้นคนกวตสวนเป็นคนเข้ามาพูดคุยว่าให้ลองปลูกยามาขายไหม คนนั้นก็ปลูก คนนั้นก็ปลูก ปลูกส่งเตาต้มได้ราคาดี คนกวตสวนคนที่มาคุยกับชาวบ้านละแวกนี้ คือ ลุงหนานปัน บ้านแม่พริก มีหน้าที่แนะนำปลูกอย่างไร ถ้าแนวถางสวนเสร็จก็มาตรวจดู ว่าชุดหลุม เตรียมดิน แล้วคนกวตสวนก็คำนวณว่าเจ้าไหนควรใช้จำนวนต้นยาเท่าไร กล้ายาเป็นของพ่อเลี้ยงจะมีคนงานเพาะกล้าให้ ตอนต้นกล้าให้ กองละ ๑๐๐ กล้า เราเอาแต่ปีหรือใบขาว ที่จัดบันทึกจำนวนกล้ายกว่าเจ้าไหนมีจำนวนเท่าไร แล้วก็เก็บกล้ายาลงเว่ยหาบไปปลูก เวลาปลูกเสร็จถ้ายาขึ้นไม่งาม คนกวตสวนก็จะไปดูแล้วบอกว่าให้ไปเอาปุ๋ยไปใส่ ปุ๋ยเริ่มเข้ามาช่วงนี้ ชาวสวนไม่รู้ว่าราคาปุ๋ยก็โลกร้อนละเท่าไร ไม่รู้ว่าจะหักค่าปุ๋ยคืนตอนขายใบยา ปลูกยาได้ ๒-๓ เดือนก็จะเก็บใบยา ปลูกยาเดือน ๑๒ เก็บประมาณเดือน ๔ หน้าหนาว เก็บยาวไป ๕-๖ เดือน ยาจะปลูกซ้ำพื้นที่ก็ได้ การเก็บยาเก็บมาคิดอีกครั้ง

คัดยาเสร็จแล้วเอาไม้เสียบเรียงยาวประมาณ ๕๐ เซนติเมตร เสียบเสร็จแล้วขนขึ้นล้อเอาไปส่งที่เตาต้ม คนงานกับเจ้าของเอาธูมาใส่ยา ธูใส่ยาวกว้าง ๑ เมตร ยาว ๒ เมตร สูงประมาณ ๑ คืบ ขยายยาไปได้ ๑๕ วัน แล้วเอาใบขาวมารับเงิน หักค่าปุ๋ยคืนก็โลกร้อนละ ๑ บาท ๖๐ สตางค์ พ่ออีกกับพรรคพวก ทำสวนยาครั้งแรกประมาณ ๑ ไร่ ต่อกกล้ายา ๒,๕๐๐ ต้น ปีที่สองทำ ๑ ไร่ ๑ งาน ต่อกกล้ายา ๓,๐๐ ต้น เพิ่มปุ๋ยขึ้นเรื่อย ๆ ทำสูงสุดประมาณ ๕ ไร่ กล้ายาเป็นหมื่น ๆ ต้น ทำสองคนหักต้นทุนคืนเหลือแบ่งกันประมาณ ๖,๐๐๐-๗,๐๐๐ บาท ทำประมาณ ๑๐ กว่าปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ถูกกดราคาหักค่าปุ๋ยแพงราคายาถูกลงเรื่อย ๆ ชาวบ้านพากันไม่ปลูกขาย จะเหลือแต่บ้านสันจำปา และบ้านห้วยส้ม เท่านั้นที่ปลูก คนกวตสวนมีเงินเดือนประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ บาท /คน ต่อคนสวนประมาณ ๓๐-๔๐ คน ส่วนมากช่วงนี้จะปลูกยาสูบกันมากที่สุด มีตั้งแต่บ้านห้วยล้าน ที่ปางลาจะเย็น บ้านสันปูเลย โถ่งสรวย จะเป็นบ้านสันกลาง ส่วนห้วยม่วง จะเป็นบ้านร้อง แม่สรวย สันเครือฟ้า หล่ายสรวย การทำยาปลูก ๒ ครั้ง ยาโด่ง (ปลูกที่นา) ยาปลงปลูกที่ราบ ปลูกช่วงเดือนกันยายน หมดหน้ายาประมาณเดือน มกราคม-กุมภาพันธ์

ส่วนที่เวียงป่าเป้า แหล่งที่ปลูกยาสูบกันมากคือ ตำบลเวียง จะปลูกริมฝั่งแม่น้ำแม่ป่วน เป็นพื้นที่พื้นที่เมืองซึ่งมีชื่อเสียงมากต่อมาประมาณปี ๒๔๔๒-๒๔๔๓ ได้มีนายทุนนำพันธุ์เวอร์จิเนียมาให้ชาวบ้านปลูกและทำเตาต้มยาสูบขึ้น ทำให้ยาสูบพื้นที่เมืองค่อย ๆ ลดน้อยลงจนปัจจุบันไม่มีใครปลูกแล้ว สำหรับโรงต้มใบยาในเวียงป่าเป้า มีอยู่ ๗ แห่ง ได้แก่ ๑) โรงต้มแม่ป่วนล่าง ๒) โรงต้ม ตำบลเวียง ๓) โรงต้มแม่เจดีย์ ๔) โรงต้มป่าจั่น ๕) โรงต้มสันสลี ๖) โรงต้มร่องกู่ (๔-๕-๖ ตั้งขึ้นพร้อมกัน) และ ๗) โรงต้มขุนเมืองงาม

กิจการโรงต้มใบยาเป็นที่นิยมในช่วงเวลาหนึ่ง จนกระทั่งถึงปี ๒๕๒๗ เป็นปีที่มีการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืช หลังจากนั้นก็พากันปลูกพืชเป็นหลัก เพราะได้ราคาดีกว่า การปลูกใบยาสูบเริ่มลดน้อยลง จนในที่สุดโรงต้มหลายแห่งต้องหยุดกิจการไป แต่อย่างไรก็ตามเมื่อการขายพืชส่งโรงงานเริ่มได้ราคาไม่ดี เพราะถูกเจ้าของโรงงานกดราคา หลายคนจึงหันกลับมาทำใบยาสูบอีกครั้ง ทำให้ปัจจุบันยังคงมีโรงต้มหลายแห่งที่กลับมาทำกิจการโรงต้มใบยาต่อไป

หลายคนมองว่าต้นไม้ ป่าไม้ เราหมดไปเพราะเตาบ่ม หรือโรงบ่มใบยาที่เห็นในแม่สรวยมีประมาณ ๓-๔ แห่ง คือที่ร่องเฮี้ย ม.๗ ตำบลแม่สรวย บ้านหัวฝาย บ้านใหม่เจริญ ม.๑๔ ตำบลป่าแดด เตาบ่มหัวฝาย ม.๓ ตำบลเจดีย์หลวง เตาบ่มตำบลท่าก้อ เตาบ่ม ๒-๓ แห่งยกเว้น เตาบ่มที่บ้านหัวฝายหรือใหม่เจริญ ซึ่งไม่แน่ใจว่าเป็นของใคร แต่ที่เหลือเป็นของพ่อเลี้ยงเกษม ช่วงหลังเป็นของพ่อเลี้ยงหนู เป็นลูกชายของพ่อเลี้ยงเกษม

แต่แต่ละเตาต้องใช้ไม้พินจำนวนมหาศาล ตอนนั้นเตาบ่มทำหนังสือขออนุญาตจากกรมป่าไม้ เอาไม้ที่ไม่ใช่ไม้หวงห้าม เช่น ไม้ตัว ไม้ป่าห้า ไม้เป่า ไม้ก่อ ไม้มะม่วง ไม้ซ้า ไม้กันยาเลย(ไม้นอกภาษี) ส่วนไม้หวงห้าม จะเป็น ไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ดู่ จะเป็นไม้ในภาษี ซึ่งไม้สักคงไม่เหลือในสมัยนั้น เพราะว่า ถูกสัมปทานจากพวกฝรั่งไปหมดแล้ว

การลักลอบขนไม้สมัยนั้น ถ้าลากไม้แผ่นป่าไม้จับได้ก็จะยึดไม้และล้อเกวียนไปไว้ที่โรงพัก พ่ออีกเล่าว่าถ้าใครมีเงินไม่ประมาณ ๕๐๐-๑,๐๐๐ บาท ก็จะปล่อยไป การตัดไม้ของเตาบ่มมีคนงาน ๑๐๐-๒๐๐ คนทั้งหญิง-ชาย ล้อวัวควายของเตาบ่มมีประมาณ ๕๐ กว่าคัน การตัดพินมาใช้กับเตาบ่ม ปีหนึ่งๆ ตัดประมาณ ๑,๐๐๐ กว่าเมตร พินเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๒๐-๓๐ เซนติเมตร ตัดให้ยาวท่อนละ ๑ เมตร คนที่รับจ้างตัดพินจะเหมาเป็นคอกๆ ๑x๑ จะได้ ๑๐ บาท วันหนึ่งจะได้ประมาณ ๒ คอก จะทำ ๑-๒ คน สาเหตุหลักๆของหัวฝายม่วงที่ไม่หมดไป และการอพยพเข้ามาของผู้คนต่างถิ่น น่าจะมาจาก การสัมปทานไม้สักของพวกฝรั่ง และการเอาไม้ของเตาบ่ม ส่วนการทำไร่เหล่านั้น ถ้าสัมปป่า ๑-๒ ปี ป่าก็จะฟื้นกลับมาเหมือนเดิม และจำนวนผู้คนที่เข้ามาทำมาหากินนั้นมีจำนวนไม่มากเท่ากับปัจจุบัน

กิจการโรงงานยาสูบรุ่งเรืองอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๐ ก็เริ่มซบเซาลง เพราะชาวบ้านได้รับการส่งเสริมให้ปลูกพืชชนิดอื่น นั่นก็คือข้าวโพด ซึ่งมีการส่งเสริมให้ปลูกมาตั้งแต่ปี ๒๕๑๖ เมื่อข้าวโพดขายได้ราคาแพงกว่ายาสูบ ชาวบ้านจึงเปลี่ยนมาปลูกข้าวโพด โรงบ่มใบยาในแม่สรวยค่อย ๆ ปิดตัวลงทีละแห่ง จนในปี ๒๕๓๕ ก็ไม่เหลือโรงบ่มใบยา

การทำเหมืองแร่ที่เวียงป่าเป้า การขยายตัวทางเศรษฐกิจของเวียงป่าเป้าเริ่มขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงเริ่มทำป่าไม้ โรงเลื่อย โรงต้ม (ส่งขาย จังหวัดเชียงราย) แต่สิ่งที่กระตุ้นให้ตัวเมืองและเศรษฐกิจเวียงป่าเป้า ขยายตัวเร็วสุดและมีกลุ่มทุนใหม่เกิดขึ้น คือ แหล่งรายได้จากการขุดแร่ช่วงทศวรรษที่ ๒๕๑๐ ที่มีหลายแหล่ง เช่น เหมืองแร่ดีบุกที่บ้านโป่งเทวี ตำบลบ้านโป่ง และที่ป่าตอง ใกล้โป่งน้ำร้อนที่แม่ชะจาน เหมืองที่บ้านป่าดำ และที่อื่นอีกหลายแห่ง เหมืองแร่พลวงที่หมู่บ้านบวชยอน ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ เหมืองแร่ซีไลต์ที่ดอยหมอก ตำบลสันสลี ที่เป็นแหล่งใหญ่ที่สุด นอกจากนี้ยังมีการร่อนหาแร่ทองคำในลำน้ำแม่ลาวและตามลำห้วยอื่น ๆ และหมู่บ้านโป่งเหม็น (โป่งเหม็น) ตำบลสันสลี ในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๐ ชาวเวียงป่าเป้าและชาวบ้านจากที่อื่นมาขุดแร่กันมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดอยหมอกให้บัตรจากราชการในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๒๐ มีชาวบ้านจำนวนมากไปรับจ้างขุดกับบริษัทนั้น ๆ โดยเฉพาะ พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๗ ขณะเดียวกันก็มีชาวบ้านแอบขุดหาแร่กันเอง เกิดการแย่งชิงกันถึงขั้นฆ่ากันตายก็มี รายได้จากการขุดแร่ทำให้ภาคในเวียงป่าเป้าคึกคักขึ้นอย่างรวดเร็ว คนที่รวยจากเหมืองแร่มาซื้อที่ดิน

ในเวียงป่าเป้า ทั้งตัวเมืองและภายนอก บางคนมาเปิดกิจการใหม่ ๆ ในเมือง เช่น อู่ซ่อมรถ ทำโรงสี หรือ กิจการรับซื้อผลิตผลทางการเกษตร

ในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๐ การขุดแร่เริ่มชบเซา เมื่อแร่ต่าง ๆ ปริมาณน้อยลงและเลิกกิจการในที่สุด พร้อม ๆ กันนั้นกิจการโรงงานที่รับซื้อสินค้าเกษตรก็ขยายตัวขึ้น ซึ่งในเวลาเดียวกันนี้เองที่รัฐบาลเริ่มมี มาตรการควบคุมการใช้ทรัพยากรกับชาวบ้านโดยเฉพาะป่าไม้ ส่งผลต่อการใช้ที่ดินและการทำมาหากิน ของชาวบ้านอีกครั้ง เกิดการประกาศเขตป่าสงวนขึ้นในเวียงป่าเป้าย่างมากมาย จากพื้นที่ทั้งหมด ๘๖๐.๖๒๕ ไร่ รัฐบาลประกาศที่เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติไปถึง ๕๒๓.๑๒๕ ไร่ (ประมาณ ๙๐% ของ พื้นที่ทั้งหมด) ทำให้หลายชุมชนเกิดการตื่นตัวเรื่องสิทธิชุมชนขึ้น โดยเฉพาะชุมชนปากกะญอที่บ้านห้วย หินลาดในที่โดนรัฐบาลประกาศว่าพื้นที่ของชุมชนเป็นเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ ในปี ๒๕๓๔ อย่างไรก็ตาม ชาวปากกะญอได้พยายามหาทางดูแลและจัดการกับทรัพยากรป่าไม้ในเขตหมู่บ้านของตน และมีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง ขณะเดียวกันก็มีการสร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่น ๆ ทำให้สถานการณ์ ปัจจุบัน ทางรัฐบาลไม่สามารถเข้ามาอุทยานหรือรบกวนชาวบ้านได้

การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจยุคใหม่ของคนลุ่มน้ำลาว

ส่วนแรก กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจกับวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ระบบเศรษฐกิจของชุมชน ที่จากเดิมเคยพึ่งพากัน เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเป็น ระยะ ทั้งจากการเข้ามาของทุนนอก และจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐ ผ่านการส่งเสริมให้ปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ตามช่วงเวลา โดยชาวบ้านเองก็มีการปรับตัวไปตามกระแสเศรษฐกิจที่เข้ามากระทบต่อชุมชน ระบบการ ผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นส่งผลในแง่การดำเนินชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งภาวะหนี้สิน ความขัดแย้ง การสูญเสียที่ดิน และความสัมพันธ์ทางสังคม แม้ว่าในสถานการณ์ปัจจุบันชาวบ้านจะตระหนักถึง สถานการณ์ที่ตนเองกำลังเผชิญอยู่ แต่การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นยังทำได้ไม่ดัดนัก และไม่แน่ใจว่าต่อไปใน อนาคตจะเกิดอะไรขึ้นอีกบ้าง

พืชเศรษฐกิจ: การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน

ยุคที่ ๑ ก่อนปี ๒๕๐๐ : ทำเพื่อกิน ชาวบ้านอยู่แต่ในบ้าน ในป่า ในสวน เก็บผักต่าง ๆ เงินยัง ไม่ใช่สิ่งจำเป็น จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ สมัยนั้นใครมีสตางค์แดง ประมาณ ๑๐๐ ตัวก็จะได้เป็น "ขุน" ซึ่งถือเป็นผู้มีฐานะ จะเป็นการทำมาหากินแบบทำเพื่อกินเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ต่างคนต่างทำ ต่างปลูกทำเหมือน ๆ กัน ก็จะไม่มีการแลกเปลี่ยน ที่ทำมาหากินกว้างขวาง ไม่มีใครจับจอง แต่ขึ้นอยู่กับ แรงงานของแต่ละครอบครัวจะทำได้มากขนาดไหน เหลือกก็ทิ้งขว้าง ไม่มีการขึ้นการขายที่ไหน ไม่มี ความจำเป็นต้องใช้เงิน เพราะทำทุกอย่างด้วยตัวเอง

ยุคที่ ๒ หลังปี ๒๕๐๐ : ทำนาทำไร่ ระบบแลกเปลี่ยน การทำมาหากินช่วงนั้น เป็นการ ปลูกข้าวไร่ ทำนาบ้างสำหรับคนที่มั่งมี ช่วงนี้เงินเริ่มมีการใช้เงินกันขึ้น ช่วงนั้นใช้เงินแถบ /สตางค์แดง มีค่ามากที่สุด เริ่มมีการซื้อน้ำมันก๊าดแทนตะเกียงขี้ยา สำหรับกลุ่มพ่อเลี้ยงที่ร่ำรวย ส่วนชาวบ้านทั่วไป จะทำไร่ข้าว โดยในไร่จะปลูกพริก มะเขือ มะแตงต่าง ๆ ผักต่าง ๆ พักทอง พักเขียว ส่วนแดนไร่ หรือ

เขตไร่จะปลูกต้นฝ้าย พอฝ้ายออกดอกก็เก็บฝ้ายมาอัดเป็นเส้นฝ้ายไว้ทอ เป็นเส้น / ผ้า ที่นอน ผ้าห่ม เก็บไว้ หรือเอาไว้ ช่วงนั้นถ้าเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ จะพากันเข้าป่าล่าสัตว์ เอามาแบ่งกัน หรือไปกัน ๒-๓ คน มีการแลกผัก หรือพืชต่าง ๆ ในไร่ในสวน มีน้อยคน หรือน้อยครั้งมากที่จะขอหรือแลกเปลี่ยน

ราวปี พ.ศ. ๒๔๙๐-๒๔๙๕ เริ่มมีร้านค้าเกิดขึ้น ขายจำพวกเกลือ น้ำมันก๊าด รั้วซื้อเมี่ยงจาก แม่จะจานโดยใช้วัวต่างลากมาขาย ส่วนเมี่ยงจากป่าเมี่ยงแม่สรวาย คือแถบป่าเมี่ยง แม่พริก ท่าก้อ จะข้ามดอยไปขายที่เมืองพาน

ในช่วงเวลานี้จึงเกิดอาชีพปลูกจ้างวัวต่างที่คอยติดตามไปกับขบวนค้าขายของพ่อค้าเมี่ยงด้วย ซึ่งเป็นผลให้กลุ่มคนที่ทำงานในระบบจ้างงานเริ่มได้รับเงินเป็นค่าตอบแทน แต่อย่างไรก็ตาม การรับจ้าง ในช่วงนั้นยังไม่เกิดการเอารัดเปรียบจากกลุ่มผู้มีฐานะ แต่เป็นเรื่องของความเหน็ดและงานที่เข้ามาในพื้นที่มากกว่า เช่นการมีการตัดถนน ซึ่งเกิดกลุ่มลูกจ้างกรมทางสร้างถนนขึ้นด้วย การเข้ามาของสิ่งอำนวยความสะดวกเริ่มมีขึ้น โดยมากมักเป็นระบบสาธารณูปโภค นอกจากนี้ยังมีคนนอกพื้นที่เข้ามามากขึ้น ทั้งกลุ่มพ่อค้าและฝรั่งต่างชาติ ซึ่งเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทด้านการจ้างงาน เช่นในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ มีชาวต่างชาติเข้ามาสำรวจพื้นที่โดยที่ชาวบ้านก็ไม่ทราบว่าจะไปทำอะไร แต่ก็ก่อให้เกิดการจ้างงานในหมู่บ้าน การทำมาหากินในช่วงนี้ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๕๐๐ ก็ยังเป็นการทำเพื่อกินที่เหลือแลกเปลี่ยนเท่านั้นเอง ส่วนเรื่องของขายนั้นพ่ออีกบอกว่าไม่มีให้ขายเลย ไม่ได้หมายความว่าทำไม่ทันหรือไม่พอ แต่ไม่มีใครเขาซื้อกินในพืชผัก ครัวสวน เพราะต่างคนต่างทำ จะมีก็เอามาแลกกับเครื่องแกงแล้วเก็บเอาเมล็ดพันธุ์ มีการเก็บมาแบ่งปันกันบ้าง ส่วนคนนั้นเมื่มาเอาไปไม่ได้ขึ้นไม่ได้ขาย ส่วนที่มีการซื้อขายช่วงนั้นก็อาจจะจะเป็น พวกเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ หรือสัตว์ป่า ถ่าน ไม้ฟาก ขายสำหรับพ่อค้า / พ่อเลี้ยงต่างๆ เพียงอย่างเดียว

ยุคที่ ๓ ปี ๒๕๐๐ - ๒๕๒๕: ยาสูบ พริก กระเทียม ปลูกเพื่อขาย การปลูกเพื่อขาย แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกคือการปลูกยาสูบ ซึ่งชาวบ้านปลูกตามที่ได้ตกลงกับกลุ่มนายทุน ระบบการผลิตเป็นแบบเบ็ดเสร็จคือ จำนวนต้นกล้า วิธีการปลูก วิธีการขาย และราคา ถูกกำหนดโดยเจ้าของทุน คือเจ้าของโรงบ่มใบยา ชาวบ้านมีหน้าที่เพียงแค่ปลูกตามโคกตาที่ตนเองได้รับมา ส่วนผลผลิตทั้งหมดก็ขายให้กับนายทุนเจ้าของต้นกล้าที่ชาวบ้านตกลงด้วยเท่านั้น

อีกส่วนหนึ่งเป็นการปลูกพืชในระบบเกษตรกรรมเพื่อขายให้พ่อค้า ประกอบด้วย พริก ข้าวโพด และกระเทียม ซึ่งเป็นการปลูกแบบหมุนเวียน แม้ไม่ถึงกับเป็นระบบการเกษตรแบบเบ็ดเสร็จเหมือนยาสูบ แต่ชาวบ้านก็มีระบบการผลิตแบบตายตัวกับการปลูกพืชทั้ง ๓ ชนิด คือ ปลูกวนไปวนมาอยู่เช่นนั้น และแม้ไม่ถึงกับเป็นระบบการผลิตแบบเน้นการผลิตให้มากที่สุดเพื่อขายให้ได้กำไรมากที่สุด (เพราะยังไม่เน้นการใช้ยาฆ่าแมลง หรือปลูกแบบจ้างแรงงานเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุด) แต่ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการปลูกพืชแบบตามกระแส และเป็นแนวทางนำไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวในเวลาต่อมา

ช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๐ การผลิตแบบการบริโภคหรือการผลิตแบบยังชีพเพียงอย่างเดียว ถูกเปลี่ยนไป โดยชาวบ้านจะเริ่มปลูกยาสูบกันมากขึ้น การปลูกยาสูบสามารถปลูกในที่นาและที่ราบ (ปง) หลังจากเกี่ยวข้าวในนาเสร็จก็ปลูกยาสูบได้เลย ตอนนั้นชาวบ้านเริ่มเลิกปลูกพริกหันมาปลูกยาสูบกันมากขึ้น เพราะว่าไม่ต้องขึ้นดอยไปปลูกและการขนส่งก็ง่ายใช้เกวียนลากได้สบายกว่าการปลูก

พริก เลยทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกยาสูบส่งโรงบ่มอย่างเดียว จนถึงประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๐ ชาวบ้านเริ่มเลิกปลูกยาสูบเพราะต้องมีการควบคุมคุณภาพ ทำให้ชาวบ้านเริ่มหันมาปลูกพืชปลูกเพื่อขายแทนยาสูบเพียงอย่างเดียว

การส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อขายเริ่มต้นด้วยยาสูบ เนื่องจากชาวบ้านถางป่า เพื่อที่จะใช้พื้นที่สำหรับปลูกต้นยาสูบ เกิดการบุกรุกที่ ถาง คัด โค่น เผาไร่เรียบเตียน และไปตัดไม้ทำฟืนในพื้นที่อื่น ๆ ด้วย การบุกรุกป่า หรือถางป่าเพื่อใช้พื้นที่ปลูกยาสูบนั้น ชาวบ้านก็จะไม่สนใจว่าเป็นที่อุทยานหรือไม่ ซึ่งส่วนใหญ่ผู้บุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำไร่ยาสูบ มักเป็นชาวเมือง ไม่ใช่ชาวเขา ช่วงเวลานี้ป่าไม้ถูกทำลาย เพราะเขาไม่มาทำฟืน ไม้แทบทุกชนิดสามารถเอามาทำฟืน / เชื้อเพลิงได้ เรียกว่า “หลัวเมตร” ดังนั้นจึงเกิดการทำลายป่าไม่แบบขนานใหญ่ ไม้ที่เขามาใช้ก็มักจะเป็นไม้เนื้อดี ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ก่อ ไม้มีน เพราะทำให้ความแข็งแรงของไฟได้ดี และตัดง่าย โรงบ่มจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้การส่งเสริมปลูกยาสูบยังทำให้มีการเอาสารเคมีเข้ามาใช้ โดยเริ่มมีการนำเอาสารเคมีประเภทต่างชนิดเข้ามาใช้เพื่อปลิด และฆ่าแมลงช่วงที่เริ่มมีการทำโรงบ่มใบยา (ซึ่งจริง ๆ แล้วได้นำเข้ามาตั้งแต่ประมาณปี ๒๔๘๐ แล้ว) หลังจากนั้นก็มีพัฒนาการการใช้สารเคมีมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็น ฟอสฟอรัส ซึ่งเอามาฆ่าแมลงในสวนยาสูบ หรือฟิวราดาน ซึ่งเอามาฉีดพ่นที่กันลมที่ปลูกใบยาสูบ เพราะกลัวแมลงจะมากินใบยา (ประมาณปี ๒๕๑๗) การนำเอาสารเคมีเข้ามาใช้ในส่วนยาสูบ นอกจากทำให้เกิดสารเคมีตกค้าง เป็นพิษต่อผู้ใช้แล้ว ยังส่งผลให้ดินเสีย และไม่สามารถเพาะปลูกพืชพันธุ์อย่างอื่นได้อีกด้วย เห็นได้จากพื้นที่บริเวณบ้านแม่ปูล่าง อำเภอเวียงป่าเป้า ซึ่งเดิมเป็นป่าดงดิบ ดินมีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่ปัจจุบันก็เกิดปัญหาดินเสีย

ปัญหาสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นหลังจากส่งเสริมให้ปลูกยาสูบก็คือการทะเลาะเบาะแว้งของคนในชุมชน ชาวบ้านหลายคนทะเลาะกันเนื่องจากแย่งต้นกล้าของใบยาที่จะนำมาปลูก (แย่งกันตั้งแต่ต้นกล้าที่แปลงเพาะชำ)

สำหรับพืชชนิดแรกที่ชาวบ้านปลูกเองเพื่อนำไปขายเป็นหลัก คือ พริก โดยเริ่มปลูกประมาณช่วง พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๐๓ โดยชาวบ้านจะเข้าไปปลูกพริกในป่าที่กั้น เลาะไปตามทางห้วย และขึ้นเขาไป เพราะการปลูกพริกในป่าจะทำให้พริกงาม เส้นทางเข้าป่าทำไร่พริกเป็นเส้นทางเดียวกับที่ชาวต่างชาติได้ตัดถนนเพื่อไปทำไม้

จากที่ขายพริกหม่หรือพริกดิบ แม้จะไม่รับซื้อแล้ว ก็พากันนอนที่ห้วยเก็บพริกสุกมาอย่างแห้ง แล้วหามาขาย พริกแห้งได้กิโลกรัมละ ๕-๖ บาท ถือว่าได้ราคาดีมาก ๆ ทำไร่พริกประมาณ ๔ ปี ปลูกครั้งสุดท้ายกันที่ ตาดห้วยต้นแก้ว เป็นแปดอียดตั้งแท็ก(เขาที่สูงชันมาก ๆ) ถ้าจะวัดความชันน่าจะเกิน ๙๐ ด้วยซ้ำ

การปลูกหอมขาว หรือกระเทียม ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นการปลูกกระเทียมครั้งแรก เป็นการปลูกที่แปลงเก่าของยาสูบโดยไปซื้อเชื้อหอมมาจากเมืองพาน การปลูกหอมจะไม่ใช้ปุ๋ย และยาฆ่าแมลงเพียงแต่เอาฟาง ตองกล้วย หรือหญ้าคามาคูมบริเวณที่ปลูกเท่านั้น ส่วนกระเทียมก็เป็นพืชที่ปลูกใหม่พร้อม ๆ กับการปลูกหอม ซึ่งในช่วงนั้นแม้จะเป็นการปลูกเพื่อขาย แต่ยังไม่มีการจ้างงานมากนัก แต่เป็นระบบครอบครัวมากกว่า ใครมีลูกหลานมากก็ปลูกมาก บางคนบางส่วนก็มีการเอามือกันบ้าง

ได้เริ่มมีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ด้วย แต่ปลูกไม่มาก และการลงทุนไม่เยอะไม่มีปุ๋ย-ยา ช่วงนั้นจะเป็นการปลูกพืชแบบหมุนเวียนโดยเริ่มจากการปลูกพริก พอเก็บเกี่ยวเสร็จก็ถางต้นพริกเพื่อปลูกข้าวโพด หลังเก็บข้าวโพดเสร็จก็ถางไร่ข้าวโพดเพื่อปลูกกระเทียมโดยเอาตอ หรือซังข้าวโพดมาคลุมแปลงอีกครั้ง

อย่างไรก็ตามช่วงเวลานี้เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชาวบ้าน จากการเกษตรแบบที่ไม่ได้เน้นการขายเพื่อเอากำไรเป็นหลักไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวหลากหลายชนิดที่รัฐบาลและนายทุนนอกเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูก ซึ่งนอกจากการผลิตที่เปลี่ยนไปแล้ว สิ่งสำคัญที่เข้ามาสร้างผลกระทบอันใหญ่หลวงกับชาวบ้านอีกอย่างหนึ่งคือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้วิถีการผลิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป ก่อให้เกิดหนี้สินและปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีกด้วย

ยุคที่ ๔ ปี ๒๕๒๕ - ๒๕๓๕ ซึ่ง ข้าวโพด กระหล่ำปลี จุดเริ่มต้นของพืชเชิงเดี่ยว คำขวัญของอำเภอแม่สรวย "ชิงรชชา ขารสดี กระหล่ำปลีเนื้อแน่น" เป็นสิ่งที่บอกถึงสถานการณ์ในช่วงเวลานี้ได้อย่างชัดเจน คือ มีพืชที่ได้รับการส่งเสริมให้ปลูกในระบบพืชเชิงเดี่ยว ในกรณีของชาวนั้น จะได้กล่าวถึงต่อไปในภายหลัง (ร่วมกับเรื่องของการทำเหมือง และการส่งเสริมการปลูกชา) แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมให้ปลูกเป็นหลัก

ในช่วงต่อจากยุคปลูกเพื่อขาย ซึ่งเน้นการปลูกพริก ข้าวโพด และกระเทียม ชาวบ้านได้ถูกดูดกลืนเข้าสู่ระบบการผลิตที่รับใช้ทุนนอกโดยไม่รู้ตัว เริ่มจากกระเทียมซึ่งได้รับความนิยมเพียงไม่นานนัก ก็เลิกราไป เพราะมีพืชตัวใหม่ที่ขายได้ราคาดีกว่า ชาวบ้านปลูกกระเทียมได้เพียง ๓ - ๔ ปี ก็หยุดหันมาปลูกพืชที่ได้รับการสนับสนุนให้ปลูกและได้ราคาดีกว่า นั่นก็คือ ชิง

การเข้ามาของชิง เริ่มขึ้นในช่วงปี ๒๕๒๓-๒๕๒๔ ช่วงปี ๒๕๒๗ เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่แม่สรวย (แต่ไม่รุนแรงเหมือนปี ๒๕๓๕ ที่มีคนตายจำนวนมาก) ช่วงนั้นน้ำพัดเอาหินดินทรายทับถมที่นา ทำให้ไร่นาเสียหายเป็นหลุมลึกจำนวนมาก และได้มีการจ้างรถขนาดใหญ่ ตอนนั้นในอำเภอแม่สรวยไม่มีรถไถใหญ่ ทำให้ต้องจ้างรถไถกลุ่มที่มาจากเมืองฝาง มาด้วยกันประมาณ ๓-๔ คัน เพื่อมาปรับที่นา แต่โดยจริงแล้วมารับจ้างไถที่ไร่ โดยถ้าใช้ผานรถไถ (ฐานพรวน) ถ้าใช้ผาน ๓ แสดงว่าเป็นพื้นที่บุกเบิกใหม่ ถ้าใช้ผาน ๗ คือที่เก่า

ข้าวโพดและกระหล่ำปลีก็ตกอยู่ในสถานการณ์เดียวกัน กรณีของข้าวโพดจากเดิมที่ชาวบ้านเคยสืบเชื้อหรือคัดพันธุ์เองได้ ก็เริ่มเปลี่ยนไป โดยการส่งเสริมและการคัดพันธุ์ใหม่ เช่น พันธุ์ดอกบัว พันธุ์ศรีสุวรรณ ศรีสุวรรณ ๑-๒ โพโอเนีย ๔๔๔ ในช่วงหลังนี้ชาวบ้านต้องซื้อพันธุ์ข้าวโพดใหม่ทุกครั้งเมื่อจะปลูก ไม่มีการเก็บเมล็ดพันธุ์เพื่อเพาะเชื้อเองอีกต่อไป เพราะถึงเก็บไว้เพาะเชื้อเองก็ปลูกไม่ออก ปัจจุบันพันธุ์ข้าวโพดถูกควบคุมโดยบริษัทข้ามชาติไว้หมดแล้ว และราคาของการซื้อเมล็ดพันธุ์จากกระสอบละ ๒๐-๓๐ บาท ปัจจุบันราคาพุ่งขึ้นสูงเกือบ ๒,๐๐๐ บาท ทั้งนี้ราคาจะสูงหรือต่ำขึ้นอยู่กับนายทุนผู้ออกเมล็ดพันธุ์ให้ก่อน แล้วต้องผูกขาดกับเจ้าของสวนให้ขายให้กับตนเองเท่านั้น โดยทางนายทุนหรือนายหน้าจะคิดดอกเบี้ยเพิ่มทั้งปุ๋ย - ยา - เมล็ดพันธุ์ เท่าไรก็ได้เพราะผูกขาดการขายและการซื้อไว้หมดแล้วแบบครบวงจร

ในช่วงเวลานี้มีการเข้ามาของแหล่งทุนสำหรับชาวบ้าน (พ.ศ. ๒๕๒๓) บทบาทของทุนขนาดใหญ่ หรือพระเอกในการช่วยเหลือเกษตรกร ที่ชาวบ้านไม่รู้จักรมาก่อน เริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชน คือ ธนาคารส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) การเข้ามาของ ธกส. กลุ่มเป้าหมายคือเกษตรกรชาวไร่ชาวนา โดยเข้ามาแนะนำการจัดตั้งกลุ่มและให้ชาวบ้านสมัครเข้าเป็นลูกค้าของ ธกส. เสียค่าลงทะเบียนแรกเข้า โดยลูกค้าต้องทำตามเงื่อนไขคือ คู่สมรสต้องจดทะเบียนสมรส และต้องเป็นสมาชิกของ ธกส. การรวมกลุ่มครั้งแรกอำเภอแม่สรวย และอำเภอเวียงป่าเป้ามีสำนักงานตั้งอยู่ที่อำเภอเวียงป่าเป้า อนุมัติเงินกู้ให้กับลูกค้าดอกเบี้ยร้อยละ ๑๒ บาท ต่อปี โดยใช้วิธีการค้ำประกันกลุ่ม

ธกส. เข้ามามีบทบาทโดยเน้นให้มีการลงทุนโดยให้ทุนไปเพิ่มต้นทุนการผลิต มีเจ้าหน้าที่ ธกส. และเจ้าหน้าที่เกษตรมาส่งเสริมการลงทุน ว่าจะต้องใช้เงินซื้อรถไถนาเพื่อจะใช้มากขึ้น การเพาะปลูกต่าง ๆ ต้องใช้ปุ๋ย เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชผล จากที่ลงทุน ๑ ไร่ ใส่ปุ๋ยเพิ่มฮอริโมน ผลผลิตที่ได้มากขึ้น แรกเกือบ ๒ เท่า และไม่ต้องเสียเวลาไปแผ้วถางพื้นที่ใหม่ มีการส่งเสริมให้สารเคมีเพิ่มขึ้น เช่น ยาฆ่าหญ้า (ตายถึงรากถึงโคน) ยาฆ่าแมลง ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ล้วนแต่เป็นการส่งเสริมการลงทุนเพื่อเพิ่มผลผลิตทางภาคเกษตรกรรมให้มากขึ้น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และยาปราบศัตรูพืช เป็นสิ่งที่ชาวบ้านต้องการเพื่อจะได้มีผลผลิตที่สูงขึ้น นั้นแสดงว่าชาวบ้านจะได้มีรายได้จากภาคเกษตรกรรมที่สูงขึ้นกว่าเมื่อก่อน การครองที่ดินมีการจับจองกันมากขึ้น และไม่มีการหมุนเวียนพื้นที่การเพาะปลูกเพราะว่าเสียเวลาในการแผ้วถางพื้นที่ วิธีการเพิ่มผลผลิตโดยใช้ปุ๋ย และสารเคมีต่าง ๆ การจับจองเริ่มเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง อย่างถาวรสาเหตุอีกอย่างหนึ่งที่ต้องทำซ้ำพื้นที่เดิมคือการอพยพย้ายถิ่นของคนจากที่อื่นเข้ามาในเขตห้วยม่วงมากขึ้น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เข้ามาส่งเสริมให้เกษตรกรมีเงินไปลงทุน กลุ่มทุนกลุ่มแรกที่เข้ามา คือพ่อเลี้ยงจากจังหวัดลำพูนมาติดต่อเอาซื้อขิงมาลงทุน

หลังจากที่ชาวบ้านประสบกับปัญหาเรื่องการผลิตระบบเกษตรที่เน้นพืชเศรษฐกิจ ปลูกเพื่อขาย แล้วนำเงินมาใช้หนี้ แล้วก็สร้างหนี้ใหม่ เหมือนวงจรหนี้สิน ที่นับจะทวีเพิ่มมากขึ้นจากหนี้เบื้องต้นประมาณ ๕,๐๐๐ บาท /ครอบครัว ถึงหลายแสนบาทของครอบครัวเลยทีเดียวจากการสอบถามเจ้าหน้าที่ ธกส. ฝ่ายสินเชื่อท่านหนึ่งบอกว่าพื้นที่ตำบลป่าแดดเป็นหนี้สูงสุดของแต่ละตำบล

พี่น้องชาวบ้านบ้านปางต้นผึ้ง เป็นหมู่บ้านที่อยู่ใจกลางอุทยาน มีอาชีพทำเหมืองทำซามีปัญหาเรื่องการล้มของขิง มีจำนวน ๓-๔ รายที่ต้องขายบ้านเพื่อมาใช้หนี้ ธกส.

สำหรับผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านก็คือ เมื่อขายผลผลิตที่ได้ ก็เอาเงินที่ได้มาใช้คืน ธกส. และที่เหลือไม่ได้นำมาลงทุนต่อ แต่เป็นการนำไปใช้ในการซื้อโทรศัพท์มือถือ รถจักรยานยนต์ พอเงินหมดลงทุนก็กู้ ธกส. ใหม่ วงเวียนอยู่แบบนี้ ๓-๕ ปี และเริ่มเกิดปัญหาการลงทุนตามมา ราคาผลผลิตตกต่ำคือขายต่ำกว่าทุน พืชเชิงเดี่ยว โดยเฉพาะขิง ถึงแม้จะมีปุ๋ย-ยาต่าง ๆ ก็เอาไม่อยู่ และการปลูกขิงก็เป็นจุดเริ่มต้นที่สามารถทำให้ชาวบ้านล้มมากมาย

กะหล่ำปลีก็เช่นเดียวกัน เป็นพืชล่าสุดที่มีการส่งเสริมให้ปลูก โดยมีการควบคุมวงจรการผลิตไม่ต่างจากขิงและข้าวโพดดังที่ผ่านมา ช่วงนี้การติดหนี้สินของชาวบ้าน แก้ไขปัญหาโดยการขายบ้านขายที่เพื่อใช้คืน แล้วกู้ใหม่ ติดหนี้ลงทุนซ้ำแล้วซ้ำอีก

ยุคที่ ๕ ปี ๒๕๓๕-ปัจจุบัน ยุคแห่งหนี้สิน จากการที่ชาวบ้านเร่งระดมปลูก พริก ขิง ข้าวโพด กระเทียม และกะหล่ำปลี ซึ่งพื้นที่เพาะปลูก และเป็นพื้นที่ดินค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ งานผลิตหลักของเกษตรกรในพื้นที่ แถบตำบลแม่สรวยหลัก ๆ อยู่ที่บ้านห้วยม่วงหมู่ที่ ๑๐ ซึ่งเป็นเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยหลวง การทำการเกษตรในช่วง ๓๐ ปีที่ผ่านมา จะทำการเกษตรแบบเข้มข้น ตามวิถีการปฏิทินฤดูกาล ถ้าปีไหนพืชที่ชาวบ้านพากันมาปลูกมาก ๆ ปีนั้น ๆ ราคาพืชชนิดนั้นตกต่ำแต่ถ้าชาวบ้านขาดทุนมาก ๆ และไม่ปลูกอีกปรากฏว่า ราคาพืชชนิดนั้นกลับสูงขึ้น

ปี ๒๕๓๕ ราคาขิงที่ชาวบ้านขายได้ กิโลกรัมละประมาณ ๒๕-๓๐ บาท เป็นสาเหตุหลัก ๆ ที่ทำให้พี่น้องบ้านป่าเมี่ยง ๓ ปางข้างบนเปิดป่าใหม่บ้าง ล้มสวนเมี่ยงบ้างเพื่อปลูกขิง ตั้งแต่ปี ๒๕๓๕-๒๕๔๒ การเปิดพื้นที่ใหม่ขึ้นเรื่อย ๆ เพราะว่าขิงปลูกที่เก่าไม่ได้ ถ้าวนกลับต้องใช้เวลาเนิ่นนานมากเพื่อขิงจะได้ไม่เป็นเชื้อรา ทำให้เป็นสาเหตุอันหนึ่งที่ทำให้กรมป่าไม้ถ่ายภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อเป็นข้อโต้แย้งในเรื่องการพิสูจน์สิทธิคนที่อยู่กับป่าตามมติ ครม. ๑๑ และ ๒๙ เมษายน ๒๕๔๒ สุดท้ายมติดังกล่าวถูกยกเลิก

ราคาขิงหลังจากมีราคาสูงมากประมาณช่วงปี ๓๕ และในช่วงระหว่างปี ๔๒ ราคาขึ้น ๆ ลง ๆ ปัจจุบันที่ราคาขึ้น ๆ ลง ๆ ของพืชแต่ละชนิด ทำให้ผู้คนกล้าลงทุนมากขึ้น กล้ากู้เงินมาลงทุน บางปีขาดทุน ต้องยืมมาใช้คืน แล้วกลับมาทำการเกษตรต่อ เริ่มเป็นวัฏจักร ตั้งแต่ช่วงนั้นเป็นต้นมา

ปัจจุบันการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จะปลูกปีละ ๒ ครั้ง จะมีการเก็บมาห้อยเปลือก จะหักข้าวโพดมาแล้วก็ไม่ทิ้งเปลือก เอาแต่เมล็ดดิบ ๆ และพ่อค้าจะเอาเข้าไซโลอบให้ได้ความชื้นตามที่ต้องการ การตั้งราคาซื้อขายจะวัดความชื้นโดยเครื่องวัดและกำหนดราคา ถ้าความชื้นต่ำราคาก็สูง ถ้ามาตรฐานความชื้นอยู่ที่ ๑๔.๕ % ชาวบ้านบอกว่าเราจะกัดเมล็ดข้าวโพดไม่แตก

ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชาวบ้าน ช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๒-๒๕๓๔ ที่ดินในพื้นที่ เขตอำเภอแม่สรวย มีราคาสูงขึ้น ในสมัยพลเอกชาติชาย ราคาที่ดินสูง ชาวบ้านพากันขายที่ทั้งที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ และไม่มีเอกสารสิทธิ์ รวมถึงที่นาของชาวบ้านบางที่ถูกบีบขายเพราะที่นาอยู่ใจกลาง ถ้าไม่ขายก็ไม่มีทางเข้าออก เหมือนกับที่นาบริเวณแม่สรวยเมืองใหม่ ที่กินน้ำจากฝายน้ำหลวงจำเป็นต้องขายทั้งที่เป็นพื้นที่นาผืนสุดท้าย และต้องทำนาข้าวสารแทน หลังจากที่ไม่เคยซื้อข้าวสารกินเลย มาต้องซื้อข้าวสารกินในระยะ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา

ที่ดินที่ขายเป็นกลุ่มแรก ๆ คือพื้นที่แถบห้วยม่วง มีนายทุนกว้านซื้อเป็นของ สส. สมัยนั้น ส่วนที่นาแถบแม่สรวยเมืองใหม่ ถูกขายให้กับเจ้หมอน ช่วงหลังมีการลือว่าเป็นที่ดินของวัดธรรมกาย ที่ติดแถบดอยแม่พริก บ้านไธ้ หลังโรงพยาบาลแม่สรวย จะเป็นกลุ่มของนายเสนาะ เทียนทอง ที่ดินแถบตำบลเจดีย์หลวง ตำบลท่าก้อ เป็นของกลุ่มหวังหลี่ พื้นที่แถบตำบลป่าแดดมีปัญหาเรื่องของสวนส้ม และพื้นที่ใกล้เคียงที่มีปัญหากับผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น เป็นของธรรมกายและผู้นำท้องถิ่น พื้นที่แถบตำบลวาวีเป็นนายทุนภายนอก รวมถึงกลุ่มนักธุรกิจ คนจีน ที่เข้ามาทำไร่ชา สวนส้ม เป็นต้น

ส่วนที่สอง กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันประกอบด้วย ดิน น้ำ ป่า ซึ่งก็เป็นไปอย่างสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจที่เข้ามามีบทบาทต่อชุมชน จากเดิมที่พื้นที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ แต่เมื่อเวลาผ่านไป การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและการทำมาหากินก็

ส่งผลต่อระบบนิเวศวิทยาของชุมชนจนเกิดปัญหากระทบไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างเลี่ยงไม่ได้ แม้จะมีการรวมกลุ่มกันแก้ไขปัญหา แต่ด้วยการสะสมตัวของการทำลายทรัพยากรมาอย่างยาวนานนั้น ทำให้การรื้อฟื้น หรือทำให้ทรัพยากรธรรมชาติกลับมาอุดมสมบูรณ์เช่นในอดีตเป็นไปได้อย่างยากยิ่ง

สวนส้ม: ภัยคุกคามดิน น้ำ ป่า และชีวิต

ภาพการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ อำเภอแม่สรวย จากการเพาะปลูกพืชไร่ พืชสวน ใช้เมล็ดพันธุ์ท้องถิ่น วิธีการผลิตเพื่อยังชีพเอาไว้ใช้ เอาไว้กินในครัวเรือน นั้นเป็นภาพที่ปรากฏเมื่อหลายสิบปีก่อน แต่ในระยะหลังเมื่อ ๑๖ ปีที่ผ่านมา ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๐ การเปลี่ยนแปลงนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมเริ่มคุกคามพื้นที่ อำเภอแม่สรวย ชาวบ้านเริ่มปลูกพืชเชิงเดี่ยวกันมากขึ้น เริ่มรู้จักการใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช เริ่มซื้อเมล็ดพันธุ์ ข้าว ข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วเหลือง และที่ล่ำปัส และที่สุดคือ หันไปพึ่งบริษัทนายทุนมากกว่าเดิม

เมื่อดูนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ พบว่า จังหวัดเชียงรายเป็นพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์มีระบบนิเวศและฐานวัฒนธรรมอันหลากหลาย โดยเฉพาะพื้นที่ติดกับประเทศพม่า ลาว จีน รัฐบาลจึงยกให้พื้นที่ดังกล่าวเป็น ๕ เหลี่ยมเศรษฐกิจ ออกนโยบายพัฒนายุทธศาสตร์เศรษฐกิจระหว่างประเทศ ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง พื้นที่ทางการค้า การส่งออกสินค้าระหว่างประเทศ คือ อำเภอเชียงของ อำเภอเชียงแสน อำเภอแม่สาย ส่วนพื้นที่ทางภาคเกษตรอุตสาหกรรม คือ อำเภอแม่สรวย และ อำเภอเวียงป่าเป้า ทำให้กลุ่มนายทุนเข้ามาซื้อที่ดินเป็นจำนวนมาก ในกรณีนี้เกิดขึ้นเกือบทุกตำบลใน อำเภอแม่สรวย เนื่องจาก "ส้ม" เป็นผลไม้ติดปากของคนทุกวัย นึกอะไรไม่ออกก็ซื้อกินส้มไว้ก่อน ทำให้นายทุนเล็งเห็นช่องทางเข้ามาขยายพื้นที่ในการทำสวนส้มใน อำเภอแม่สรวยมากขึ้น โดยไม่คำนึงถึงฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การเช่าที่ดินทำกินเพื่อการปลูกพืชเศรษฐกิจเพิ่มเติมใน ตำบลป่าแดด บริเวณป่าสงวนแห่งชาติ ป่าแม่ลาวฝั่งซ้าย และซื้อที่ดินในหมู่บ้านหมู่ที่ ๗, ๑๐, ๑๓, ๑๔, ๒๐ และ ๒๒ (จากบันทึกของศูนย์ประสานงานปกครองและพัฒนาชุมชน ตำบลป่าแดด) โดยได้ปลูกส้มเป็นหลักจำนวนทั้งสิ้นเกือบ ๔๐๐ ไร่ โดยเฉพาะหมู่ที่ ๑๓ ทางกลุ่มนายทุนเป็นตระกูลใหญ่ตระกูลหนึ่ง ซึ่งเป็นนายทุนมาจากนอกชุมชนเข้ามาขออนุญาตเช่าพื้นที่เป็นจำนวน ๖ คน (นามสกุลเดียวกันทั้งหมด) และยังคงดำเนินธุรกิจสวนส้มมาจนปัจจุบัน

และจากบันทึกรับรองการทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวน ตำบลป่าแดด วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๔๖ ขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดด เป็นบันทึกคำยินยอม การขอเช่าทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าแม่ลาวฝั่งซ้าย เพื่อปลูกไม้ผลยืนต้น เช่น ลำไย, ส้ม ฯลฯ ในพื้นที่ ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ซึ่งบริเวณที่ที่ขอเช่าทำประโยชน์หรือไถ่เลี้ยง ไม่เคยมีปัญหา ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับราษฎรในพื้นที่แต่อย่างใด ดังนั้นหากมีปัญหากับราษฎรเกี่ยวกับข้อขัดแย้งอันเกี่ยวข้องกับพื้นที่ดังกล่าว อาจจะเกิดขึ้นตามมาก่อนหรือภายหลังได้รับอนุญาตแล้ว เช่น

- ถนนที่เข้าสู่พื้นที่การเกษตรของราษฎรเกิดการชำรุดเสียหายอันเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ขออนุญาต ให้ผู้ขออนุญาตรับทำการปรับปรุง ซ่อมแซมให้คงสภาพเดิม

- หากแหล่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่ใกล้เคียง มีสารพิษอันเนื่องจากการกระทำในไร่ ให้ผู้ขออนุญาตรับทำการแก้ไขภายใน ๑ เดือน
- หากราษฎรในพื้นที่ได้รับความเดือดร้อนอันเนื่องมาจากสารพิษที่ใช้ในไร่ ให้ผู้ขออนุญาตรับดำเนินการรักษา และดำเนินการแก้ไขโดยด่วน
- ถ้าเกิดข้อร้องเรียนและข้อพิพาทในการใช้สารเคมี ผู้ขออนุญาตยินยอมให้เจ้าหน้าที่และองค์การบริหารส่วนตำบลได้เข้าไปตรวจสอบในพื้นที่ได้ทุกเรื่อง
- ขอให้ผู้ขออนุญาตสนับสนุนปุ๋ยหมัก มูลสัตว์ และแรงงานในพื้นที่ตำบลป่าแดด
- ให้ผู้ขออนุญาตจัดการเรื่องขยะที่เกิดจากการทำงานในไร่ให้เรียบร้อยและถูกวิธี
- หากองค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดด ได้รับหนังสือร้องเรียนความเดือดร้อนของราษฎรจากการกระทำใด ๆ ในไร่ของผู้ขออนุญาต และองค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดด ได้แจ้งให้ผู้ขออนุญาตดำเนินการแก้ไขแล้ว หากผู้ขออนุญาตเพิกเฉย ไม่รีบดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น องค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดดขอยกเลิกการขอเข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวน และจะดำเนินการตามขั้นตอนต่อไป
- ห้ามใช้แรงงานต่างด้าวโดยเด็ดขาด ให้ใช้แรงงานในพื้นที่ ตำบลป่าแดดเท่านั้น
- ห้ามใช้แรงงานผู้ติดยาเสพติด และห้ามดื่มสุราในพื้นที่ ขออนุญาตเพื่อป้องกันการทะเลาะวิวาท บันทึกฉบับนี้เป็นหลักฐานเพื่อแสดงว่าแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว ๙ ข้อ ได้ผ่านการประชาคมหมู่บ้านราษฎรทุกคนในหมู่บ้านได้ให้ความเห็นชอบการขอเข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวนตำบลป่าแดดเป็นเอกฉันท์แล้ว

บันทึกดังกล่าวเป็นบันทึกการรับรองการทำสวนส้ม ของกลุ่มตระกูลใหญ่ดังกล่าวที่มาขอทำการเข้าป่าสงวนในเขตพื้นที่ หมู่ที่ ๔-๑๓ ตำบลป่าแดด และผู้มาขอได้ขอการรับรองการทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวนจากองค์การบริหารส่วนตำบลป่าแดด ฝ่ายปกครอง กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งสนับสนุนการทำสวนส้มดังกล่าว โดยอ้างว่าทำให้ชาวบ้านมีงานทำ นำความเจริญสู่พื้นที่ และอ้างถึงการทำเกษตรปลูกพืชล้มลุกและพืชยืนต้นว่าเกษตรกรใน ตำบลป่าแดดก็ทำกันอยู่แล้ว

การอ้างถึงประชาคมหมู่บ้านขององค์การบริหารส่วนตำบลว่าหมู่บ้านทั้งหมด ๒๒ หมู่บ้านมีความเห็นชอบเกี่ยวกับมติดังกล่าว โดยให้มีการจัดเวทีประชาคมทุกหมู่บ้าน ซึ่งปรากฏว่ามีผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นเข้าไปทำให้มติในหมู่บ้านเป็นไปด้วยดี ปรากฏว่ามี ๓ หมู่บ้านไม่ยอมเซ็นชื่อ คือ หมู่ ๑๐, ๗ และหมู่ ๑๔ จากการตรวจสอบการบันทึกปรากฏว่ามีลายเซ็นดีถูกปลอม ทำให้กลุ่มประชาชนผู้รักสุขภาพและห่วงใยในทรัพยากรธรรมชาติ ได้ทำหนังสือยื่นต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงราย

จากการสอบถามผู้ประสานงานโครงการรักษแม่ลาว ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสวนส้มใน ตำบลป่าแดดถูกหนุนจาก สส. สจ. และข้าราชการสวนท้องถิ่นในพื้นที่ ถึงแม้ว่าจะมีการจัดเวทีประชาคมแล้วก็ตาม องค์การบริหารส่วนตำบลก็ถือมติตามประชาคม แต่ปรากฏว่าบางหมู่บ้านไม่ได้จัดเวที และมี ๓ หมู่บ้านที่ไม่เห็นด้วยกับมติดังกล่าว เจ้าของสวนส้มบางส่วนได้ขยายพื้นที่จาก อำเภอฝาง อำเภอแม่สาย และ อำเภอไชยปราการ เข้ามาใน อำเภอแม่สรวย ถ้าพูดถึงเฉพาะ ตำบลป่าแดดปัจจุบันมีสวนส้ม

ประมาณ ๔,๐๐๐ ไร่ และในอนาคตจะมีการบุกเบิกแผ้วถางพื้นที่ป่าสงวนออกไปอีกทั้งจากนายทุนและชาวบ้าน เพราะมีการปั่นราคาที่ดิน และด้วยข้ออ้างที่จะทำให้นคนในพื้นที่มีงานทำ

จากการสำรวจการขยายตัวของสวนส้มใน ตำบลปาดด เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๔๗ ผู้เก็บข้อมูลได้เดินทางไปยังไร่ธนະฤทธิ (บุคคลภายนอกห้ามเข้า) และไร่วรพล (บุคคลภายนอกห้ามเข้า) ตามป้ายปักไว้หน้าสวนส้มทั้ง ๒ แห่ง สวนส้มบางส่วนเมื่อสังเกตดูรอบ ๆ สวนใหญ่เป็นส้มที่ลงทุนปลูกได้ ๑-๒ ปี โดยประมาณ

แทบไม่กล้าเชื่อว่าป่าสงวนแห่งชาติถูกบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่ม ในขณะที่ได้ศึกษาข้อมูลบางส่วนในกรณีปลูกส้มให้ห่างจากพื้นที่ชุมชนอย่างต่ำ ๕๐ วา กลับไม่เป็นความจริง เนื่องจากพบว่าสวนส้มบางแห่งมีพื้นที่ติดกับโรงเรียนด้วยซ้ำไป ในขณะที่การฉีดยาสารเคมีนั้น สวนส้มฉีดยาในช่วงเวลาเย็นและเวลากลางคืนอากาศและอุณหภูมิจะต่ำ (กดต่ำ) ทำให้สารเคมีกระจายในรัศมีวงแคบ ชาวบ้านอยู่ภายในบ้านบริเวณใกล้เคียงไม่ได้ออกไปไหนเนื่องจากการทำงานที่เหนื่อยล้าทั้งวัน จึงได้รับผลกระทบในเรื่องของกลิ่นสารเคมีที่เหม็นขณะที่มีการฉีดยา หากฉีดยาเวลากลางวันรัศมีมีการกระจายตัวจะไกลออกไปหลายกิโลเมตร

การใช้น้ำในสวนส้มในหน้าแล้งที่เข้าสู่ช่วงฤดูแล้ง-พฤษภาคม เริ่มส่งผลกระทบต่อชาวบ้านด้วย สวนส้มหลายพันธุ์ต้องการน้ำที่ใช้ในแต่ละวันหลายลูกบาศก์เมตร แหล่งน้ำที่ใช้อยู่เดิมคืออ่างจองตาเหินน้ำเริ่มแห้งขอด สวนส้มจ้างรถแบคโฮ มาขุดน้ำบริเวณน้ำแม่ลาวโดยปิดกั้นลำน้ำ และใช้ท่อพญานาคสูบน้ำขึ้นไปใช้ในสวนส้ม ทำให้กลุ่มผู้ใช้น้ำในการเกษตรเดือดร้อน โดยเฉพาะกลุ่มเด็กน้อยรักษัปลาซึ่งทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาเริ่มประมาณปี ๒๕๔๕ พบว่าเกิดคราบน้ำมันจากเครื่องสูบน้ำไหลออกมา ทำให้ปลากระสับกระส่ายขึ้นมาว่ายเหนือผิวน้ำเหมือนกับหายใจไม่ออก วันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๔๖ ผลจากการปิดกั้นน้ำแม่ลาวเพื่อดึงน้ำเข้าสวนส้มทำให้น้ำแห้งขอดปลาในเขตอนุรักษ์ว่ายหนีออกนอกเขต วายขึ้นตามน้ำและชาวบ้านบางส่วนที่หาปลาได้จับปลาโดยไม่ทราบว่าเป็นปลาในเขตอนุรักษ์ กลุ่มเด็กน้อยรักษัปลาร่วมกับชาวบ้านจึงช่วยกันทลายแนวปิดกั้นขวางน้ำแม่ลาวให้น้ำไหลดังเดิม ในกรณีเช่นนี้สวนส้มไม่ได้ได้ละเมิดสิทธิชุมชนในการใช้น้ำโดยไม่ขออนุญาตแต่อย่างใด วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๔๗ กลุ่มเด็กน้อยรักษัปลาร่วมกับชาวบ้านจึงช่วยกันทำทาบกันน้ำเพื่อรักษาระดับน้ำให้ปลาในเขตอนุรักษ์ได้อยู่ นี่เป็นเพียงผลกระทบแรกที่ชาวบ้านได้รับ แต่หากพูดถึงในอนาคตในไม่ช้าก็ข้างหน้าจะเกิดผลกระทบอย่างไร เพราะสวนส้มใช้สารเคมีเป็นพิษ ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ สิ่งแวดล้อมและการขยายพื้นที่ในการปลูกส้มจะขยายไปกว้างขวางมากเพียงใด

พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากดิน-น้ำ-ป่า ในบริเวณลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน ในอดีตป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก และผู้คนหลายกลุ่มต่างพึ่งพาอาศัยอยู่กับป่า หายของกินจากป่า มีวิถีชีวิตที่ผูกพันและเคารพเกื้อกูลกัน ป่าไม้และสัตว์ป่าเป็นของ "หน้าหมู่บ้าน" ที่ทุกคนร่วมกันใช้ให้เพียงพอต่อความจำเป็นในการดำรงชีวิตเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงของการจัดการป่าไม้ในเขตบริเวณดังกล่าวครั้งใหญ่เกิดขึ้นในยุคสัมปทานป่าไม้ การขยายตัวดังกล่าวทำให้มีการรุกคืบการตัดไม้ของบริษัทต่างชาติเข้ามา ในเขตพื้นที่แม่สรวย - เวียงป่าเป้า บริษัทที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ ได้ทำการตัดไม้สัก ตะเคียน ไม้เต็ง ไม้รัง และขยายพื้นที่การตัด และขนไม้ออกจากป่าเป็นจำนวนมหาศาล ทำให้ช่วงนี้ป่าไม้ลดลงอย่าง

รวดเร็ว แม้จะมีการอนุญาตให้สัมปทานจากรัฐ แต่วิธีการตัดไม้ของกลุ่มบริษัทดังกล่าว มีการตัดที่อยู่เหนือพื้นที่กำหนด และนำไม้ที่ตัด (ซึ่งส่วนใหญ่จะทำเป็นไม้หมอนหนุนรถไฟ) การสัมปทานป่าไม้ด้วยเครื่องจักรกลขนาดใหญ่ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว ประกอบกับกลุ่มนายทุนทั้งในและนอกพื้นที่เข้าลักลอบตัดไม้ทำลายป่าด้วย และคนในบริเวณดังกล่าว เมื่อเห็นกลุ่มนายทุนตัด ก็เริ่มตัดไม่ออกขาย ช่วงนี้เป็นช่วงวิกฤตที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว ทำให้รัฐบาลเริ่มเห็นความสำคัญของป่าไม้ จึงจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น มีการออกกฎหมายเกี่ยวกับป่าสงวนแห่งชาติ เขตอุทยานและเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าขึ้นมา และเข้ามาควบคุมการจัดการทรัพยากรป่าไม้ แม้ว่าจะมีกฎหมายขึ้นมาควบคุมและมีการปิดสัมปทานป่าไม้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒ แล้วก็ตาม ปัจจุบันยังพบว่ามีปัญหาเรื่องการตัดไม้ทำลายป่า และการบุกรุกการทำลายป่าเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องการจัดการป่าระหว่างรัฐกับชุมชน ชุมชนกับชุมชน และชุมชนกับนายทุน อย่างกรณีที่รัฐออกกฎหมายอพยพคนออกจากป่า เนื่องจากมีความคิดว่า คนที่อยู่กับป่าเป็นผู้ทำลายป่า และคนที่อยู่กับป่าเองก็พยายามที่จะพิสูจน์ว่าพวกเขาอยู่ร่วมกับป่ามาหลายชั่วอายุคนแล้ว กฎหมายเพิ่งออกมาทีหลัง เมื่อถูกควบคุมการจัดการป่า ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนเริ่มเปลี่ยนไป โดยเฉพาะกลุ่มคนทำไร่บนดอย ต้องปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตแบบถาวร ทำข้าวอยู่ที่เดิม ทำให้ผลผลิตในไร่นาดำและต้องพึ่งพากระบวนการผลิตสมัยใหม่ ที่ใช้ยาฆ่าแมลง ปุ๋ย และสารเคมีเพิ่มมากขึ้น ส่วนพื้นที่ป่าไม้ที่ลดลงในปัจจุบันยังมีการลักลอบตัดไม้จากกลุ่มนายทุนภายใน เพื่อนำไปขายสำหรับงานก่อสร้าง เป็นขบวนการของผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น รวมถึงการบุกเบิกพื้นที่เพื่อการเกษตรอุตสาหกรรม การเช่าพื้นที่ของเกษตรอุตสาหกรรมในเขตป่า เป็นต้น

ลักษณะการตัดไม้ จากการตัดเพื่อยังชีพ สร้างบ้านเรือน ทำฟืน ทำเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน ไม้ใหญ่จะถูกเลือกตัดเพื่อมาสร้างบ้าน โดยการตัดของชุมชนจะไม่ตัดไม้ใหญ่ในเขตป่าต้นน้ำ ซึ่งเชื่อว่ามีผีขุนน้ำคุ้มครอง และไม้เล็กจะถูกตัดมาทำฟืน

ส่วนการตัดไม้เพื่อการอุตสาหกรรม จากการตัดไม้เพื่อยังชีพ เริ่มมีการตัดไม้เพื่อการอุตสาหกรรม แปลงป่าไม้เพื่อการค้า พัฒนาการจากการสัมปทานป่าไม้สำหรับทำไม้หมอนรถไฟ เป็นการตัดไม้เชิงพาณิชย์ ในส่วนพื้นที่การปลูกป่าเพื่อการค้า จัดว่าอยู่ในนโยบายของรัฐด้วย โดยระบุว่าพื้นที่ป่า ๑๕% ถูกจำกัดให้มีการปลูกป่าเพื่อการค้าโดยเฉพาะ จะมีไม้ที่ปลูก เช่น ไม้สัก ยูคาลิปตัส สำหรับให้บริษัทเอกชนเข้าสัมปทานและเพื่อการส่งออกโดยเฉพาะ

และการปลูกป่าโดยไม่คำนึงถึงทรัพยากรที่สอดคล้องกับพื้นที่ก็มีผลกระทบเช่นเดียวกัน ในกรณีที่เกิดขึ้นที่บ้านแม่ยางมัน หน่วยงานการจัดการป่าต้นน้ำแม่ยางมันได้เข้าไปส่งเสริมการปลูกป่าโดยนำพันธุ์ไม้สัก สน ยูคาลิปตัส ไปปลูก และในการปลูก ต้องตัดไม้บริเวณรอบข้างเป็นลานกว้าง เป็นการทำลายพันธุ์ไม้พื้นเมือง และพันธุ์ไม้ที่เป็นที่อยู่อาศัยและให้อาหารแก่สัตว์ป่าด้วย ชาวบ้านบอกว่าการปลูกป่าที่ดีควรปล่อยให้ธรรมชาติเป็นผู้จัดการดีที่สุด

นอกจากนี้ป่าไม้บนพื้นที่สูงยังเกิดการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีการส่งเสริมพื้นที่ทางเกษตรกรรม ปลูกไม้ผลยืนต้นและพืชผักเมืองหนาว รวมถึงการส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น วนเกษตร การทัวร์ป่า การทำรีสอร์ต ซึ่งลักษณะการใช้ป่าไม้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก เช่น การปลูกไม้ผล จำพวกป๊วย ท้อ สาลี่ ฯลฯ จะต้องตัดไม้ที่ขึ้นอยู่เดิมออก แล้วปลูกพันธุ์ไม้ที่ต้องการลงไปแทน เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ลักษณะการใช้ที่ดินมีความสัมพันธ์กับเรื่องป่าไม้อยู่มาก เนื่องจากลักษณะพื้นที่การทำมาหากินของชุมชนส่วนใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ที่ดินมีการบุกเบิกและโค่นต้นไม้เพื่อการผลิตและสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ในเขตพื้นที่แม่สรวย – เวียงป่าเป้า ลักษณะการใช้ที่ดินมีความหลากหลายขึ้นอยู่กับแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แต่การจัดการใช้ประโยชน์ค่อนข้างเหมือนกัน กล่าวคือ มีการแบ่งพื้นที่สำหรับใช้ประโยชน์ที่เหมาะสม

ช่วงแรก ลักษณะการครอบครองพื้นที่ ส่วนใหญ่ในอดีตใช้การบุกเบิก คนไหนขยันก็ได้ที่มาก ต่อมาเมื่อมีการกำหนดเขตพื้นที่ป่าและมีการรังวัดที่ดินเกิดขึ้น เอกสารสิทธิในพื้นที่ทำกินจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะหากใครมีที่ดินอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และเขตวนอุทยาน จะไม่ได้รับสิทธิการถือครองที่ดินโดยการรับรองจากรัฐ คือ รัฐจะไม่ออกโฉนดให้ ทำให้ลักษณะของการใช้ที่ดินเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากการรับรองสิทธิการถือครองที่ดิน และทำให้ที่ดินเริ่มมีการซื้อขายและตีเป็นมูลค่า พบว่าในพื้นที่รวมการออกโฉนดที่ดินจะง่ายกว่า แต่การเปลี่ยนมือยังไม่พบมาก คือจะมีการซื้อขายที่ดินภายในชุมชน อย่างกรณีที่มีช่วงหนึ่งคนนิยมไปทำงานต่างประเทศ (ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๐ – ๒๕๓๐) หลังเหตุการณ์ทางการเมืองยุติลง ผู้คนแถบนี้ก็เริ่มไปต่างประเทศ และขายที่ดินของตนเองให้กับคนในพื้นที่ด้วยกัน เพื่อจะเอาเงินไปใช้สำหรับการไปต่างประเทศ

ช่วงที่สอง คือช่วงที่มีการรังวัดที่ดินและการส่งเสริมการทำไร่ ทำสวน ปลูกพืชพาณิชย์ต่าง ๆ จำพวกขิง ข่า ฝรั่ง ฯลฯ การรังวัดที่ดินโดยเฉพาะที่ตอนคือมีลักษณะความชันไม่เกิน ๓๕% เป็นพื้นที่เหมาะสำหรับการเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ และทางรัฐได้มีการออกเอกสารสิทธิในการครอบครองสิทธิในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว เรียกว่า สด.๑ ในช่วงนี้ชาวบ้านได้เริ่มผลิตพืชผลทางการเกษตรที่มุ่งการค้าเพิ่มมากขึ้น และผลผลิตเริ่มราคาตก บางส่วนออกสู่ตลาดไม่ได้ทำให้ชาวบ้านเริ่มเป็นหนี้ และเริ่มกู้ยืมเงินในที่สุดก็ต้องปล่อยที่ดินของตนเองให้หลุดมือไป แต่ในช่วงดังกล่าวยังถือว่าที่ดินเปลี่ยนมือน้อย

ช่วงที่สาม ที่ดินยุคที่ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี ถือว่าเป็นยุคทองของที่ดิน และมีการขายที่ดินมากที่สุด เนื่องจากที่ดินมีราคาสูง จึงเกิดกลุ่มนายทุนและนายหน้าค้าที่ดินขึ้นอย่างมาก ชาวบ้านที่เริ่มเห็นเงินเป็นพระเจ้าเริ่มปล่อยที่ดินหลุดมือตนเอง และเห็นเงินเป็นสำคัญ ช่วงนี้เป็นช่วงที่ชาวบ้านขายที่ดิน มากที่สุด และเจ้าของที่ดินกลายเป็นพวกนายทุนจากที่อื่น

ช่วงที่สี่ ยุคส่งเสริมการปลูกพืชอุตสาหกรรม เมื่อผ่านมาถึงยุคนี้ ที่ดินหลุดจากมือชาวบ้านไปประมาณ ๖๐% ต่อมาเมื่อเกิดนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ทำให้กลุ่มนายทุนเริ่มมองหาที่ดินในเขตแม่สรวย – เวียงป่าเป้า เพื่อลงทุนการปลูกพืชเพื่อส่งป้อนระบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เช่น ส้ม ชา อ้อย พุทรา ฯลฯ มีการบุกเบิกที่ดินในเขตป่าเพิ่ม มีการปั่นราคาที่ดินเกิดขึ้น มีการเช่าพื้นที่เขตป่าสงวนเสื่อมโทรมเพื่อทำเกษตรอุตสาหกรรม และที่ดินมีการติดต่อซื้อขายและหลุดจากมือชาวบ้านถึง ๘๐% เกิดกลุ่มนายทุนทั้งในและนอกชุมชนเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากที่ดินเป็นจำนวนมาก

เมื่อที่ดินหลุดออกจากมือชาวบ้านมากขึ้น รวมถึงปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินและกลุ่มนายทุนที่มากขึ้นซื้อที่ดินไปทำเกษตรอุตสาหกรรม และซื้อเก็บไว้เก็งกำไร หรือแม้แต่ซื้อทิ้งไว้เฉย ๆ ทำให้กลุ่มคนในพื้นที่ขาดที่ดินทำกิน มีปัญหาในเรื่องหนี้สิน ไม่มีรายได้หรือรายได้ต่ำ ค่าแรงถูก เพราะกลุ่ม

คนเหล่านี้ได้ผันตัวเองมาเป็น “คนรับจ้าง” ในภาคเกษตรอุตสาหกรรม และบางคนได้อพยพแรงงานออกนอกพื้นที่เป็นจำนวนมาก เริ่มตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๒ – ๒๕๔๕ เป็นต้นมา รวมถึง ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และกองทุนเงินล้านด้วย

ช่วงที่ห้า นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ เริ่มมีความหวังเมื่อรัฐบาลยุคทักษิณได้ประกาศนโยบายปฏิรูปที่ดิน โดยยึดเอาที่ดินจากรัฐและที่รกร้างว่างเปล่าของหน่วยงานรัฐ มาจัดสรรให้กับคนจน แต่ก็ยังมีปัญหาติดขัดหลายขั้นตอน ในการพิสูจน์และตรวจสอบกรรมสิทธิ์ รวมถึงความชอบธรรมในการแก้ไขปัญหาที่ถูกต้องอย่างแท้จริง เพราะหากที่ดินสามารถแปลงให้เป็นทุนได้จริง ในอนาคตเกษตรกรอาจจะขายที่ดินให้หลุดมือจากตนเองเพิ่มมากขึ้นก็ได้

อย่างไรก็ตามชุมชนเองในระยะหลังเริ่มตระหนักถึงผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน เริ่มมีการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เกิดขึ้น หลายคนเริ่มหันมาหาทางสู้ และแก้ปัญหา เกิดการรวมตัวของผู้คนหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มที่มีความสนใจในเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ บ้านป่าแดด อำเภอแม่สรวย ที่พลิกฟื้นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น การทำของเล่นจากวัสดุในชุมชน และให้เด็ก ๆ ได้เรียนรู้ โดยมีหนุ่มสาวรุ่นใหม่ในชุมชนเป็นผู้ผลักดัน หาทุนรอนและสร้างสรรคกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือ กลุ่มพระสงฆ์ ทั้งจากโครงการธรรมจาริก และที่วัดศรีสุทธาวาส ที่เข้าไปช่วยเหลือให้ความรู้ แก่ชาวเขาในพื้นที่ห่างไกลต่าง ๆ

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่สนใจในเรื่องปัญหาเศรษฐกิจและสังคม เช่น กลุ่มรักษ์แม่ลาว ซึ่งเป็นหนุ่มสาวรุ่นใหม่ ที่ร่วมทำงานวิจัยกับนักวิชาการจากมหาวิทยาลัย หรือองค์กรต่าง ๆ ไปจนถึงนักศึกษาปริญญาโท แล้วนำความรู้ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา เป็นฐานข้อมูลชุมชน ส่วนหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อีกส่วนหนึ่งก็เพื่อใช้เป็นฐานการต่อรอง รับมือการเข้ามาจากทุนนอก ดังจะเห็นว่ามีคนนำความรู้เรื่องการทำลายทรัพยากรดินของสวนส้ม มาใช้ต่อรองกับรัฐและนายทุนที่จะเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ ในแง่หนึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างผู้เสียประโยชน์แต่ละกลุ่ม แต่ในอีกแง่หนึ่งก็ทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงปัญหา และเกิดความรู้สึกรักและหวงแหน สิ่งที่เป็นสมบัติของชุมชนซึ่งจะต้องดูแลและเก็บไว้ให้ลูกหลานต่อไป

กลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้ มีหลากหลาย และมีลักษณะการทำงานที่แตกต่างกันไป ในที่นี้จากการศึกษาในชุมชนลุ่มน้ำลาวตอนบน มีกลุ่มการรวมตัวที่น่าสนใจกลุ่มหนึ่งคือ “กลุ่มเด็กน้อยรักษ์ปลา” แม้จะเกิดจากการผลักดันของหนุ่มสาว แต่สมาชิกที่เข้าร่วมมีทั้งเด็ก วัยรุ่น หนุ่มสาว และคนเฒ่าคนแก่ ในชุมชน คนทุกเพศ ทุกวัยต่างมารวมตัวกัน แต่มีกิจกรรมที่เน้นให้เด็กมีบทบาท ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่เยาวชนเริ่มตระหนักในปัญหาของท้องถิ่น และแสดงท่าทีเข้าร่วมอย่างจริงจังที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งแม้จะยังมีรุ่นพี่คอยเป็นที่เลี้ยงอยู่ แต่ก็ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างคนท้องถิ่นที่มีความเท่าทัน และสนใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง

กลุ่มเด็กน้อยรักษ์ปลา เป็นการรวมตัวของเด็ก ๆ จาก ๒ หมู่บ้าน คือ บ้านดอนสลี หมู่ที่ ๗ และบ้านศรีดอนเรืองหมู่ที่ ๑๙ ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย โดยเริ่มต้นประมาณ ๒-๕ คน โดยได้คุยกันว่าลองชวนเพื่อน ๆ มาเล่นด้วยกัน วาดรูปสัตว์ประหลาด และว่าเด็ก ๆ ได้อะไรจาก

การวาด จากนั้น วันต่อมาก็มีเด็ก ๆ เข้ามาร่วมมากขึ้น จาก ๕ คน เป็น ๑๐ คน และมีการเล่นเกมสัปดาห์ รูป สอนร้องเพลง จำนวนเด็กเพิ่มมากขึ้น เด็ก ๆ มีการกีดกันการเข้ากลุ่มด้วยตนเอง ทำให้ผู้ปกครองบางคนต้องมาขอพาเด็กมาเข้ากลุ่มเอง บางคนที่ยาย ๆ มายืนดูเกาะขอบหน้าต่าง ก็เริ่มแสดงออกมากขึ้น มีการนัดเจอกันทุกวันหลังเลิกเรียน ประมาณ ๒ ชั่วโมง วันไหนถ้าไม่มีใครดูและอีกก็ต้องหยุด เด็ก ๆ ก็พากันไถ่ถาม เด็ก ๆ แบ่งกลุ่มและลองให้ฝึกการวิเคราะห์ห้องค้ประกอบของชุมชน มีการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของน้ำแม่ลาว ในอดีตน้ำเป็นอย่างไร และมีความหลากหลายอย่างไรบ้าง โดยให้ไปสอบถามจากอู๋ย พ่อแม่ แล้วมาเล่าให้เพื่อน ๆ ฟังพร้อมกับการวาดแผนที่และมีการ วิเคราะห์ชุมชนที่เป็นอยู่ ชุมชนในฝันเป็นอย่างไร ที่เด็ก ๆ อยากเห็น หรืออยากให้เกิดในอนาคต ๕-๑๐ ปีข้างหน้า และมาดูว่าปัจจุบันชุมชนมีปัญหาอะไรถ้าไม่ได้แก้แล้วจะไม่ทำให้เกิดชุมชนในฝันเกิดขึ้นได้ ปัญหาหนึ่งที่เด็ก ๆ ให้ความสำคัญถึงปัญหาน้ำแห้ง และปลาในน้ำแม่ลาวที่เริ่มหายาก และปลาพื้นเมืองเริ่มจะสูญหายไป เด็ก ๆ พากันลองไปตามพ่อแม่ ที่บ้านว่า อยากเห็นปลาในน้ำแม่ลาวมีเยอะ ๆ ไหม ซึ่งพ่อแม่ของเด็ก ๆ ไม่ได้ตอบอะไรกับเด็ก ๆ เลย เพียงเพราะเห็นว่าเป็นการเอาเด็กมาเล่น ๆ แล้วก็จบ เป็นการดีอย่างเดียวคือไม่อยากให้ลูกของตนหนีไปเที่ยวที่ไหนใครตามหาลูกไม่เจอก็มาตามที่บ้านจะอึดทุกครั้งไป

เด็ก ๆ ตื่นเต้นมากที่จะทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาในน้ำแม่ลาวขึ้น เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ และฟื้นฟูสภาพน้ำแม่ลาว ช่วงเวลา ๑ - ๒ เดือน เด็ก ๆ แบ่งหน้าที่ ไปคุยกับพ่อแม่ อู๋ย ที่บ้าน นัดประชุมกรรมการหมู่บ้าน ไปคุยกับพ่อหลวงบ้าน หรือเล่าให้เพื่อน ในโรงเรียนว่าพวกเขาทำอะไรกัน รวมถึงเสนอให้หมู่บ้านมีการจัดการขยะไม่ให้ทิ้งขยะลงในแม่น้ำ เพราะว่าที่ผ่านมามีการทิ้งขยะลงในแม่ลาวและน้ำแม่ตาช้างตลอด การกำหนดสถานที่และระยะทางในการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา เบื้องต้นประมาณ ๔๐๐ เมตร บริเวณ สบแม่ตาช้างและน้ำแม่ลาวบริเวณสะพานข้ามน้ำแม่ลาว บ้านดอนสลี

กิจกรรมแรก คือการเปิดป้ายเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา บ้านดอนสลี - ศรีดอนเรือง ประมาณ วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๔๕ ประธานชุมชน เติ๋มมงาน เติ๋มมสถานที่ ทำหนังสือถึงนายอำเภอ ประธานขอพันธุ์ปล จากประมงเชียงใหม่ กรมประมง โดยให้ชุมชนเป็นเจ้าภาพในการเตรียมสถานที่ทั้งหมด เด็ก ๆ ทำสายรุ้ง ติดธง ให้กับเขตอนุรักษ์ เติ๋มมไม้แป้น มาทำป้าย ขัดไม้ ชื่อสีมาทา ประธานลงहनานัน มาช่วยเขียน ในเวลาเตรียมงาน เด็ก ๆ เอา ร้อย กลอง ฉิ่ง ฉาบ จากวัดพากันแห่ป้ายเขตอนุรักษ์ไปรอบ ๆ หมู่บ้าน ป่าวประกาศให้ชาวบ้านมาร่วมงาน และขอรับบริจาคเงินจากชุมชนมาเป็นกองทุนอาหารปลาเบื้องต้น

ในงานเปิดป้ายมีปลัดมาแทนนายอำเภอ คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านทำหน้าที่เป็นผู้นำทาง พิธีกรรม มีการใส่ขันดอกไม้ในงาน คือทางเดินที่สะพาน เด็ก ๆ จัดนิทรรศการ ให้ความรู้ มีการพูดคุยกับผู้นำ มีการเชิญผู้นำท้องถิ่นทั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน แกนนำคนเฒ่าคนแก่ อบต.ภายในตำบลมาร่วมงานกันเป็นอันมาก ในงานมีการเทศนาความสำคัญของน้ำแม่ลาวกับผู้คน มีการปล่อยปลา โดยแกนนำของกลุ่มเด็ก ๆ ที่ประธานเป็นหลักคือเน๊ท และอู๋ ซึ่งเป็นพี่คนโตที่สุดของกลุ่มเป็นหลัก

หลังจากเปิดป้ายและให้ชุมชนอื่น รับรู้แล้ว เด็ก แบ่งเวรกันให้อาหารปลา คือต้องให้อาหารสัปดาห์ปลาเป็นอย่างต่ำ ประมาณ ๓ อาทิตย์ ให้อาหารปลาแบบไหลไปกับน้ำโดยไม่มีแว่วว่าปลาจะมากินอาหาร ทำติดต่อกันประมาณ ๔-๕ อาทิตย์ ปลาเริ่มเข้ามากินบ้าง จำนวน ๕-๖ ตัว หลังจากนั้นเป็นต้นมา

จำนวนของปลาในเขตอนุรักษ์และนอกเขตอนุรักษ์ที่ชาวบ้านจับปลามีตัวโตขึ้นและหางายขึ้น ในช่วงหน้าแล้ง ชาวบ้านมีการถมเข้บริเวณน้ำลึก จะทำให้ปลาพากันไปอยู่เข้ ปรากฏว่าปีนั้นชาวบ้านพบว่าเข้ที่ถมมีปลามากและตัวใหญ่ซึ่งไม่เคยมีมาในช่วง ๑๐ ปีที่ได้ปลามากมาย ชาวบ้านเริ่มรู้ว่าการสร้างเขตอนุรักษ์แค่ ๘๐๐ เมตร แต่ทำให้ปลามีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทั้งสายน้ำเรื่อยมาจนถึง ตำบลแม่สรวย ระยะทางประมาณ ๗-๘ กิโลเมตร

ปัญหาหลักของการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา คือความเข้าใจของหมู่บ้านใกล้เคียงที่ต้องทำความเข้าใจกันใหม่ หน้าแล้งประสบกับปัญหาเรื่องน้ำแห้ง น้ำตื้น ไม่มีน้ำลึก ทำให้ปลาไม่มีที่อยู่ เพราะตามธรรมชาติปัจจุบันของน้ำแม่ลาวน้ำจะตื้น และมีวังหรือน้ำลึก ช่วงต่ำลงไปเป็นจุด ๆ การแก้ปัญหของชาวบ้านที่ผ่านมามีการระดมการสอบถามจากชาวบ้านทุกหลังคาเรือน และประสานขอจากทางอบต.บวล บ่าแดดมาทำให้น้ำมีน้ำลึกพอประมาณให้ปลาที่ตัวใหญ่ ๆ ได้มาอยู่ และมีการถมเข้ได้สะพานข้ามน้ำแม่ลาวเพื่อสร้างบ้านให้ปลา ปัญหาที่ผ่านมาในเรื่องน้ำแห้ง คือสวนส้มกันน้ำแม่ลาวแบบปิดตายเพื่อต้งน้ำเข้าไปใช้ในสวนส้มทำให้น้ำแห้งขุด ปลาวายน้ำหนีออกจากเขตอนุรักษ์ ปลายตายเกลยตื้น เพราะว่าไม่มีน้ำ ทำให้ชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่น ๆ จับปลาไปเป็นจำนวนมาก ความเสียหายที่เกิดขึ้นกับเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของเด็ก ๆ ไม่สามารถทดแทนโดยการนำพันธุ์ปลามาจำนวนหนึ่งมาใช้นะ แต่ความรู้สึกเสียใจของเด็ก ๆ เหล่านี้ยากที่จะทดแทนได้ จากกรณีดังกล่าวมีการประชาสัมพันธ์ทางหนังสือพิมพ์ทุกฉบับ ในระยะเวลาประมาณ ๑ เดือน ทำให้เจ้าของสวนส้มไม่พอใจ และคนงานบางคนของหมู่บ้านที่ทำงานในสวนส้มสร้างความกดดันให้กับแกนนำกลุ่มเด็ก ๆ จำเป็นต้องจัดเวทีชี้แจงความเข้าใจในหมู่บ้านระหว่างแกนนำที่ถูกกล่าวหา นักวิจัยชุมชน กรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้านบางส่วนเจ้าของสวนส้ม

บทเรียนการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเห็นแก่ตัวของผู้คนในน้ำแม่ลาวจะต้องเผชิญหน้ากันอีกยาวไกล จะเห็นได้ว่าการเข้าครอบครองทรัพยากรส่วนรวมได้ จะต้องมีความจทางทางการเงินมากกว่าชาวบ้านธรรมดา ส่วนชาวบ้านธรรมดาก็มีการแย่งน้ำกันแต่เป็นของระบบเหมืองฝายที่จัดการได้โดยคณะกรรมการ แต่เรื่องนี้เกี่ยวกับรับผิดชอบว่าเป็นหน้าที่ของใคร จะอ้างว่าไม่รู้เป็นไปไม่ได้ ไม่รู้ว่าปีหน้าเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของเด็ก ๆ ในกลุ่มเด็กน้อยรักษ์ปลาจะต้องเจอปัญหาที่หนักหนากว่าวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๗ ที่ผ่านมหรือไม่

สรุป

กล่าวโดยสรุป การศึกษาประวัติศาสตร์ - โบราณคดีของชุมชนลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน พบว่า สิ่งสำคัญที่ธำรงรักษาความเป็นชุมชนมาอย่างยาวนานคือการจัดการทรัพยากรน้ำในระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นทั้งการจัดการทรัพยากร และการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำลาว ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการน้ำ

ในอดีตการจัดการน้ำ ที่เป็นเสมือนหัวใจหลักของชุมชนลุ่มน้ำลาว ในการควบคุมการใช้ทรัพยากรและควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม เมื่อน้ำถูกเปลี่ยนเจ้าของจากชุมชน กลายเป็นรัฐ เหมือง

ฝ่ายที่เคยเป็นชลประทานราษฎรกลายเป็นเขื่อนซึ่งเป็นชลประทานหลวงขนาดใหญ่ การใช้ประโยชน์จากน้ำก็เปลี่ยนรูปแบบไป ความสัมพันธ์ของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

“น้ำแม่ลาว” เป็นแม่น้ำสายหลักที่ไหลหล่อเลี้ยงผู้คนแถบแม่สรวย – เวียงป่าเป้า ซึ่งนอกจากมีความจำเป็นต่อการบริโภคแล้ว การอุปโภคก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้น้ำแม่ลาวเกิดผลกระทบขึ้นอย่างมาก ภาพน้ำแม่ลาวที่เคยเป็นแม่น้ำสายใหญ่ มีความกว้างประมาณ ๘ – ๑๕ วา ลึกบางจุด ๓๐ ศอก มีท่าเรือข้ามน้ำ ๓๒ ท่า แต่ปัจจุบันผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ทำให้น้ำแม่ลาวแห้งขอดในหน้าแล้ง ส่วนหน้าฝนน้ำแม่ลาวก็ไหลท่วมเข้าบ้านเรือน พันธุ์ปลาลดน้อยลง ตลิ่งพังทลาย ขยะลอยตามน้ำ ตลอดจนปัญหาสารเคมีตกค้างต่าง ๆ เป็นต้น

การใช้น้ำแม่ลาว มีวิวัฒนาการมาหลายชั่วอายุคน ในแถบบริเวณพื้นที่ราบที่มีการทำนาเหมือนฝ่ายถูกคิดขึ้นมาเพื่อจัดการน้ำ มีตั้งแต่ฝ่ายที่สูง ฝ่ายที่ดอน และเหมือนฝ่ายที่ราบ โดยใช้เกณฑ์การไหลจากที่สูงลงที่ต่ำและตีกันน้ำให้ยกกระดบไหลเข้าที่นา เป็นระบบความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ที่ต้องใช้น้ำร่วมกันอย่างเกื้อกูล โดยมีการกำหนดกติกาการใช้น้ำร่วมกันอย่างเหมาะสม

การเปลี่ยนแปลงการใช้น้ำเริ่มเกิดขึ้นเมื่อทรัพยากรป่าเริ่มลดลง เนื่องจากมีการขยายตัวในการใช้ที่ดินเป็นอย่างมาก สาเหตุมาจากการขยายตัวการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน การลักลอบตัดไม้ และการใช้มาตรการควบคุมของรัฐ ทำให้รัฐเข้ามาควบคุมป่าไม้และจัดการกำหนดคุณภาพลุ่มน้ำออกเป็น ๕ ชั้น คือ

- 1) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๑ แบ่งเป็น
 - พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๑ A คือบริเวณที่สภาพป่าอุดมสมบูรณ์ จะต้องสงวนรักษาไว้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร
 - พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๑ B สภาพป่าส่วนใหญ่ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาอย่างอื่น
- 2) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๒ มีคุณภาพเหมาะสมต่อการเป็นต้นน้ำลำธาร และสามารถจัดทำประโยชน์เมืองแร่
- 3) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๓ สามารถใช้ประโยชน์ได้ มีการทำป่าไม้ เมืองแร่ และปลูกพืชอุตสาหกรรม
- 4) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๔ สภาพป่าถูกบุกรุกแผ้วถาง เพื่อทำไร่เป็นส่วนมาก
- 5) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๕ พื้นที่ราบลุ่มหรือเนินเอียงเล็กน้อยโดยทั่วไป ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ถูกบุกรุกแผ้วถางเพื่อทำกสิกรรมโดยเฉพาะ

นอกจากนี้ยังได้มีการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติและลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม จำแนกการใช้ประโยชน์ออกเป็น ๓ เขต คือ

- เขตพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์
- เขตพื้นที่เพื่อป่าเศรษฐกิจ
- เขตพื้นที่ป่าที่เหมาะสมต่อการเกษตร (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗)

การกำหนดพื้นที่ลุ่มน้ำและการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ในทรัพยากร เมื่อดูตามพื้นที่ลุ่มน้ำตามพื้นที่เขตตาน้ำผุดหรือต้นน้ำไม่ได้อยู่ในพื้นที่ป่าสูงชันแต่อย่างใด เพราะมีการพบการผุดของน้ำ ส่วนใหญ่เป็นป่าจำพวกต้นกล้วยป่าและเฟิร์น ส่วนพื้นที่ใช้ในการทำเมืองแร่และปลูกพืชอุตสาหกรรมตาม

สภาพความเป็นจริงแล้ว บางแห่งอยู่ในบริเวณพื้นที่ดอยสูงชัน เช่น การขุดแร่ซีไรท์ ที่ดอยหมอก และ การทำเกษตรพื้นที่สูงตำบลลาวี พบว่าภูเขาถูกตัดเตียนเพื่อการปลูกพืชโดยเฉพาะ

เขื่อนแม่สรวยสร้างขึ้นมากเพื่อกักเก็บน้ำแม่สรวย ซึ่งน้ำแม่สรวยไหลลงมาสบกับน้ำแม่ลาว บริเวณหน้าอำเภอแม่สรวย และน้ำแม่สรวยไหลเลี้ยงพื้นที่นาบริเวณดังกล่าวประมาณ ๘๐๐ ไร่ ก่อนจะมี การสร้างเขื่อน ๓๐ - ๔๐ ปี มีการปลูกป่านในกระแสการสร้างเขื่อน และการกว้านซื้อที่ดินในราคาไร่ละ ประมาณ ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ บาท จากกลุ่มนายทุน และผู้มีอิทธิพลทั้งในและนอกพื้นที่ ทำให้ชาวบ้านเกรงว่าหากจะมีการสร้างเขื่อนจริงที่ดินที่ไม่มีโฉนดและอยู่ในเขตป่าสงวนจะไม่ได้รับการเวนคืน จึงขาย ที่ให้กลุ่มนายทุน ในส่วนที่ดินได้รับการเวนคืนจริง ๆ มีไม่ถึง ๑๕% ทำให้ช่วงนี้ชาวบ้านที่มีที่ดินใน บริเวณดังกล่าว เสียที่ดินให้กับกลุ่มนายทุนและรัฐ ในส่วนที่อยู่อาศัยบริเวณชุมชนที่เกิดน้ำท่วม หมู่บ้านห้วยน้ำมา ได้มีการอพยพโยกย้ายหมู่บ้านออกจากพื้นที่เขื่อน และมีการจัดสรรที่ดินให้บางส่วน ซึ่งที่ดินส่วนที่จัดสรรให้มีการจับซื้อกันกับเจ้าของเดิม ทำให้มีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้น นอกจากนี้ ถนนที่ขึ้นสายตำบลลาวีจะถูกน้ำจากเขื่อนท่วม ทำให้ต้องเสียงบประมาณอีกจำนวนหลายร้อยล้านบาท สำหรับสร้างถนนใหม่ และต้องสูญเสียทรัพยากรป่าสำหรับการตัดทางสร้างถนนเพิ่มขึ้นอีก การสร้าง เขื่อนแม่สรวยมีข้ออ้างคือ ป้องกันปัญหาน้ำท่วม เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ใช้สำหรับความ ต้องการน้ำในการเพาะปลูกในฤดูแล้ง

ปี ๒๕๔๒ เมื่อสร้างเขื่อนแม่สรวยขึ้นปิดกั้นลำน้ำแม่สรวย เมื่อสร้างเขื่อนขึ้นแล้วทำให้ระบบ เหมืองฝายทั้งสองแห่งต้องล้มเลิกไป แม้ว่าชาวบ้านบางส่วนจะออกมาคัดค้านการสร้างเขื่อน แต่ก็ไม่ เป็นผล จนในที่สุดเมื่อเขื่อนสร้างเสร็จ ๒ เพียงแรกก็เพียงพอต่อความต้องการของชุมชน แต่มาปีที่ ๓ ใน ฤดูแล้งน้ำเริ่มแห้ง และเขื่อนก็ไม่ปล่อยน้ำตามสัญญา และในฤดูฝนน้ำก็ท่วม ส่วนพื้นที่ได้เขื่อนที่จำเ็น ต่อการเพาะปลูกจริง ๆ แทบจะไม่ได้ใช้น้ำจากเขื่อนเลย เพราะน้ำจากเขื่อนถูกดึงไปใช้ในพื้นที่เขตอำเภอ แม่ลาว และอำเภอพานเสียเป็นส่วนใหญ่

อำนาจการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ถือว่าเป็นหัวใจหลักสำคัญต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ของชุมชน ในเมื่อการเปลี่ยนแปลงมีความต่อเนื่องและเป้าหมายการใช้ทรัพยากรที่แตกต่างจากเดิม ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรดิน น้ำ ป่า จะทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ เมื่อมองถึงจุดเริ่มต้นของการ ใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากฐานการผลิตที่มีการพัฒนาการขึ้นมาเป็นลำดับ จากการผลิตพืชไร่ ทำนา มา เป็นการปลูกพืชเชิงพาณิชย์และการค้า จนมาถึงการปลูกพืชอุตสาหกรรม รวมถึงนโยบายรัฐที่เข้ามา แรงผลักดันให้ทรัพยากรในพื้นที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์และตอบสนองความต้องการ ภาพการเปลี่ยนแปลง ทำให้คนในพื้นที่ปรับตัวไม่ทัน รวมถึงการพัฒนา นโยบายที่ไม่สอดคล้อง ยังผลให้เกิดกลุ่มทุนในระบบ เกษตรอุตสาหกรรมขึ้นในพื้นที่ และเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรที่หลุดมือจากชาวบ้านไปค่อนข้างมาก

เมื่อก้าวถึงการใช้น้ำในอดีต ชุมชนจะอาศัยแหล่งน้ำจากธรรมชาติในการผลิต อย่างที่ ยกตัวอย่างการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย ส่วนการทำไร่พบว่า มีการร่อนน้ำฝน และการดึงน้ำจากห้วยใน ลักษณะของเหมืองฝายเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการขุดบ่อ และขุดสระเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค รวมถึงการเลี้ยงสัตว์น้ำ ระยะเวลาต่อมาเมื่อมีการกำหนดคุณภาพพื้นที่ลุ่มน้ำเกิดขึ้น ทำให้ระบบเหมือง ฝายเริ่มถูกลดบทบาทลง ในกรณีฝายท้าวแก่นจันทร์ ตำบลป่าแดด เป็นฝายดีกั้นขวางลำ ชะลอกการไหล

ของน้ำแม่ลาว เพื่อให้ไหลเลี้ยงไร่นาหลายพันไร่ ในพื้นที่หลายตำบลด้วยกัน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ไม้ขนาดใหญ่ในการสร้างเหมืองแต่ละปี ทำให้เกิดปัญหา เมื่อมีการจัดการตั้งหน่วยรักษาดินน้ำขึ้นในพื้นที่ และเมื่อชาวบ้านเข้าไปตัดไม้เพื่อทำเหมืองฝายทำให้ถูกจับและปรับ เหมืองฝายทั่วแก่นจันทร์จึงหมดความสำคัญไป

รัฐบาลมองว่าการจัดการน้ำโดยชุมชนทำให้เกิดการสิ้นเปลืองน้ำเป็นอย่างมาก เพราะการกักเก็บน้ำเป็นไปตามการไหล ถ้าหน้าแล้งน้ำไม่เพียงพอ และหน้าฝนน้ำจะท่วม ระบบเหมืองฝายจึงถูกเปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีตแทน

ฝายคอนกรีตเข้ามามีบทบาทแทนเหมืองฝาย ทำให้ระบบการจัดการน้ำโดยมีมิติความสัมพันธ์ในด้านพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณี สังคม และวัฒนธรรมผ่านระบบเหมืองฝายหายไป ด้วย รวมถึงการจัดสรรปันน้ำเข้านาดด้วย คนที่ร่วมกันใช้น้ำผ่านระบบเหมืองฝายเริ่มไม่สนใจกับความสัมพันธ์ในลักษณะเดิม และเริ่มใช้เงินเข้าภาคทดแทนแรงงานที่จะต้องเข้ามาร่วมกิจกรรมกับเหมืองฝาย ในส่วนการแบ่งน้ำเข้ามายังคงใช้ระบบเดิมโดยมีแก่งฝายเป็นผู้กำหนดและการนิยมนิยามกติกาการใช้น้ำจะใช้กฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อจัดการปัญหา บทบาทของแก่งฝายจึงลดลง และในที่สุด ฝายจะตกเป็นหน้าที่ของทางราชการที่จะเข้ามาจัดการดูแลแทน

สำหรับโครงการอ่างเก็บน้ำและการสร้างเขื่อนในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน จากการขยายตัวของการทำงานเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นตลอดจนถึงความต้องการในการใช้น้ำในชุมชนเมืองเพื่อการอุตสาหกรรม อุปโภคและบริโภค ทำให้แหล่งน้ำจากที่ต่าง ๆ ถูกมองเพื่อจะดึงน้ำมารับใช้ความต้องการในด้านต่าง ๆ การกำหนดพื้นที่การสร้างอ่างเก็บน้ำและการสร้างเขื่อนจึงเกิดขึ้นด้วยงบประมาณมหาศาล และการสร้างเขื่อนในแต่ละครั้งก่อให้เกิดความเสียหายในด้านต่าง ๆ ตามมาด้วย เช่น การเวนคืนที่ดิน การอพยพคนออกจากพื้นที่ การตัดไม้และขุดดิน เป็นต้น ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนมีอย่างมหาศาล หากพูดถึงความต้องการใช้น้ำในพื้นที่จริง ๆ แล้ว แทบจะไม่ได้รับผลประโยชน์จากการสร้างเขื่อนเลย อย่างกรณีการสร้างเขื่อนแม่สรวย

ผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำอีกส่วนหนึ่ง เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจกับวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ระบบเศรษฐกิจของชุมชน ที่จากเดิมเคยพึ่งพากัน เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเป็นระยะ ทั้งจากการเข้ามาของทุนนอก และจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐผ่านการส่งเสริมให้ปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ตามช่วงเวลา โดยชาวบ้านเองก็มีการปรับตัวไปตามกระแสเศรษฐกิจที่เข้ามากระทบต่อชุมชน ระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นส่งผลในแง่การดำเนินชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งภาวะหนี้สิน ความขัดแย้ง การสูญเสียที่ดิน และความสัมพันธ์ทางสังคม แม้ว่าในสถานการณ์ปัจจุบันชาวบ้านจะตระหนักถึงสถานการณ์ที่ตนเองกำลังเผชิญอยู่ แต่การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นยังทำได้ไม่ทันัก และไม่แน่ใจว่าต่อไปในอนาคตจะเกิดอะไรขึ้นอีกบ้าง

ในขณะที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันประกอบด้วย ดิน น้ำ ป่า ซึ่งก็เป็นไปอย่างสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจที่เข้ามากระทบต่อชุมชน จากเดิมที่พื้นที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ แต่เมื่อเวลาผ่านไป การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและการทำมาหากินก็

ส่งผลต่อระบบนิเวศวิทยาของชุมชนจนเกิดปัญหากระทบไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างเล็งไม่ได้ แม้จะมีการรวมกลุ่มกันแก้ไขปัญหาก็ตาม แต่ด้วยการสะสมตัวของการทำลายทรัพยากรมาอย่างยาวนานนั้นทำให้การรื้อฟื้น หรือทำให้ทรัพยากรธรรมชาติกลับมามีอุดมสมบูรณ์เช่นในอดีตเป็นไปได้ยากยิ่ง

อำนาจการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ถือว่าเป็นหัวใจหลักสำคัญต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชุมชน ในเมื่อการเปลี่ยนแปลงมีความต่อเนื่องและเป้าหมายการใช้ทรัพยากรที่แตกต่างจากเดิม ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรดิน น้ำ ป่า จะทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ เมื่อมองถึงจุดเริ่มต้นของการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากฐานการผลิตที่มีการพัฒนาการขึ้นมาเป็นลำดับ จากการผลิตพืชไร่ ทำนา มาเป็นการปลูกพืชเชิงพาณิชย์และเพื่อการค้า จนมาถึงการปลูกพืชอุตสาหกรรม รวมถึงนโยบายรัฐที่เข้ามาเร่งผลักดันให้ทรัพยากรในพื้นที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์และตอบสนองความต้องการ ภาพการเปลี่ยนแปลงทำให้คนในพื้นที่ปรับตัวไม่ทัน รวมถึงการพัฒนา นโยบายที่ไม่สอดคล้อง ยังผลให้เกิดกลุ่มทุนในระบบเกษตรอุตสาหกรรมขึ้นในพื้นที่ และเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรที่หลุดมือจากชาวบ้านไปค่อนข้างมาก

ในระบบเกษตรอุตสาหกรรม ต้นทุนการผลิตมีความจำเป็นเป็นอย่างมาก เพราะการปลูกพืชจำนวนมากหลายร้อย หลายพันไร่ มีความจำเป็นต้องใช้ที่ดิน น้ำ พันธุ์พืช แรงงาน และปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอีกหลายอย่าง สิ่งเหล่านี้เรียกว่าต้นทุน เมื่อต้องใช้ปัจจัยหรือต้นทุนในการผลิตมาก ย่อมส่งผลกระทบต่อทรัพยากร เช่น ความต้องการใช้ที่ดิน จะต้องมียี่สิบไร่เพียงพอเพื่อตอบสนองความต้องการในการผลิตและบางพื้นที่กลับพบว่ามีการตัดไม้ทำลายป่าเพิ่มเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก เพื่อเพิ่มปริมาณการผลิตมากขึ้น ทำให้ทรัพยากรป่าลดลง รวมถึงการซื้อขายที่ดินมีมากขึ้นเป็นลำดับ

ในกระบวนการผลิตของภาคอุตสาหกรรม ต้องใช้เทคโนโลยีขั้นสูงในการจัดการเพื่อเพิ่มผลผลิตและเพิ่มคุณค่า เหมาะกับการลงทุนและผลกำไรที่จะเกิดขึ้น เทคโนโลยีขั้นสูง มีการใช้เครื่องจักรกล ปุ๋ยเคมี สารเคมีเป็นพิษในกระบวนการผลิต ในช่วงนี้ส่งผลกระทบต่อสภาพดิน น้ำป่า และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก

ผลผลิตในระบบอุตสาหกรรมมีผลกระทบต่อสุขภาพและผลผลิตของเกษตรกรรายย่อยเป็นจำนวนมาก พบว่าในกระบวนการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีเข้ามาเริ่มผลผลิต เช่น สารเคมี และปุ๋ยเคมีมีพิษ นอกจากส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและความเป็นอยู่ของชาวบ้านแล้ว ในผลผลิตเหล่านี้ก็มีสารพิษตกค้าง เป็นอันตรายต่อผู้บริโภคโดยทั่วไป นอกจากนี้ผลผลิตของภาคเกษตรอุตสาหกรรมยังมีส่วนสำคัญในการครอบครองตลาดการค้า ทำให้ผลผลิตของกลุ่มเกษตรกรรายย่อยขายผลผลิตไม่ออก และแข่งขันกับระบบเกษตรอุตสาหกรรมไม่ไหว ระบบเกษตรอุตสาหกรรมที่มีมากขึ้นในเขตลุ่มน้ำแม่ลาว ดอนบน เป็นเหตุให้มีหน่วยงานของภาครัฐเข้ามาพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้ และส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพและทางสังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุปเป็นการผลิตช่วงแรกที่ยังอาศัยอยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ มีวิถีชีวิตเรียบง่ายมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่พึงพิง – เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีระบบการผลิตแบบเกษตรพอเพียงเพื่อกิน และแลกเปลี่ยนเมื่อเหลือ ประกอบด้วย กลุ่มป่าเมี่ยงเกียงตง, กลุ่มทำนาปลูกข้าวในที่ราบ และกลุ่มทำไร่บนดอย ซึ่งต่อมาพัฒนาไปสู่การเกษตรที่มีการค้าขาย ใช้ระบบเงินตราเข้ามาเกี่ยวข้อง และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตออกไป เมื่อเริ่มมีความต้องการเพิ่มผลผลิตเพื่อขายมากขึ้น ถือเป็น

ช่วงที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต และจุดมุ่งหมายของการใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิตที่เปลี่ยนไป จากในอดีต ทำให้เกิดกลุ่มทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ ขึ้นมา คือ กลุ่มทำสวนและทำไร่เชิงพาณิชย์ และกลุ่มปลูกพืชอุตสาหกรรม ซึ่งเริ่มหันมาปลูกพืชเพื่อการค้ามากขึ้น มีการผลิตแบบเกินความต้องการเพื่อนำไปขาย ในที่สุดก็เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและความเป็นอยู่ของผู้คน ตลอดจนการพัฒนาตามนโยบายของรัฐในการจัดการทรัพยากรที่ผิดพลาดและไม่เข้าใจ ส่งผลให้เกิดการไหลเข้าของกลุ่มนายทุน เกิดการปั่นราคาที่ดิน ที่ดินหลุดมือจากชาวบ้านไปเป็นของนายทุนที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ ตลอดจนการพัฒนากระบวนการผลิตเป็นเกษตรอุตสาหกรรมในที่สุด และเมื่อก้าวเข้าสู่สังคมทุนนิยมเต็มตัวก็ในช่วงที่ชาวบ้านไร้ที่ทำกิน และที่ดินหลุดมือไปเกือบหมด ชาวบ้านผู้เคยเป็นเจ้าของทรัพยากร ผันตัวไปเป็นแค่แรงงานรับจ้างเพื่อรับใช้นายทุน เนื่องจากไม่มีที่ทำกิน เกิดพัฒนาการของการเป็นหนี้ ตลอดจนการถูกกลืนกลายเป็นแรงงานอุตสาหกรรม ชาวบ้านเป็นแค่แรงงานหนึ่งในเฟืองจักรของระบบการผลิตแบบเกษตรอุตสาหกรรมที่เจ้าของคือนายทุนนอกชุมชน

อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ปัจจุบัน หลายฝ่ายเริ่มเห็นปัญหา และมีความพยายามที่จะรื้อฟื้นความเป็นอยู่แบบที่เคยเกื้อกูลกันอย่างในอดีตกลับคืนมา เกิดความร่วมมือระหว่างหลายฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มพระสงฆ์ นำโดยพระอาจารย์บรรพต คัมภีโร เจ้าอาวาสวัดศรีสุทธาวาส กลุ่มครู ช่างราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และหนุ่มสาวในท้องถิ่นที่มีความสนใจในเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน รวมทั้งเศรษฐกิจ การเมืองระดับประเทศที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน เริ่มหันหน้ามาปรึกษาและทำงานร่วมกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน รวมทั้งยังดึงเอาเด็กและเยาวชนที่สนใจให้มาศึกษาและรับรู้ไปพร้อมกันด้วย

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอาจเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการพยายามทำความเข้าใจตนเอง เพื่อเรียนรู้ชุมชนตนเองอย่างถ่องแท้ และย่อมจะนำไปสู่การรู้จักศักยภาพของชุมชน ก่อให้เกิดสำนักแห่งท้องถิ่น อันจะเป็นพลังสำคัญของชุมชนในการต่อรองกับอำนาจภายนอกได้ ซึ่งแม้ว่าในอนาคตอาจเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นอีกหลายอย่างกับชุมชน แต่ก็ย่อมมีกระบวนการเรียนรู้ ถอดประสบการณ์เพื่อจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบต่อชุมชนได้ แม้บางกรณีอาจต้องใช้พลังมาก หรืออยู่เหนือกว่าอำนาจชุมชนจะจัดการได้ เช่น การใช้อำนาจในทางการเมือง หากแต่ชาวบ้านก็สามารถรู้เท่าทัน และไม่ปล่อยให้คนนอกชุมชนเข้ามาจัดการชุมชนได้อย่างง่ายดายเช่นในอดีต

๓. นางละเอียด พันธุ์ไสดา อายุ ๔๖ ปี

อาชีพ พนักงานโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายและอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๗๓ หมู่ ๑๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มนาหอ

๑. นายชูป บุรณวิจิต อายุ ๖๙ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด่านซ้ายตั้งแต่รับราชการ
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๕๔ หมู่ ๔ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นายศิริพงษ์ ยศพิมพ์ อายุ ๕๕ ปี

อาชีพ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาหอ อดีตข้าราชการครู
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๕ หมู่ ๓ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๓. นางวิลาวลัย ยศขุน อายุ ๔๗ ปี

อาชีพ แม่บ้าน อดีตผู้ใหญ่บ้านนาหอ
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๙ หมู่ ๒ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๔. นายวัฒนา หอมวุฒิวงษ์ อายุ ๕๕ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๗๒ หมู่ ๔ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ผู้ดูแลโครงการ

เอกรินทร์ พึ่งประชา

พนักงานในสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย

ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี พระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์สังคม
และวัฒนธรรมลุ่มน้ำห้วย
กรณีศึกษา บ้านด่านซ้าย บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ
อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

หัวหน้านักวิจัยส่วนท้องถิ่น

นายแพทย์ภักดี สืบบุญการณ อายุ ๔๑ ปี

อาชีพ รับราชการ ตำแหน่งผู้อำนวยการโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๓๗๑ หมู่ ๓ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มด่านซ้าย

๑. นายสงเคราะห์ กาญจนโกมล อายุ ๔๔ ปี

อาชีพ ค้าขาย สืบเชื้อสายลูกเจ้าเมืองด่านซ้ายในอดีต (พระแก้วอาสา)

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๖๗ หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นายชวลิต พรหมรักษา อายุ ๖๔ ปี

อาชีพ เทศมนตรีเทศบาลตำบลด่านซ้าย,ข้าราชการบำนาญแขวงทางด่านซ้ายและประธานสภา
วัฒนธรรมอำเภอด่านซ้าย

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๑ หมู่ ๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๓. นายสมเดช สิงห์ประเสริฐ อายุ ๗๔ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด่านซ้ายตั้งแต่รับราชการ อยู่ใน
ตระกูลเจ้าแม่นางเทียม

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๒๔ หมู่ ๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๔. นายสนั่น สิงห์สถิต อายุ ๗๐ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด่านซ้ายตั้งแต่รับราชการ

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๑๗๔ หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

นักวิจัยกลุ่มนาเวียง

๑. นางฉวี อรรถสุรย์ อายุ ๗๙ ปี

อาชีพ ข้าราชการบำนาญ เคยเป็นข้าราชการครูปฏิบัติงานในท้องถิ่นด่านซ้ายตั้งแต่รับราชการ

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๓๒ หมู่ ๙ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

๒. นางประพันธ์จิต มิ่งแก้ว อายุ ๔๔ ปี

อาชีพ ผู้นำท้องถิ่น ผู้ใหญ่บ้านนาเวียง

ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๖๔ หมู่ ๑๒ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน กรณีศึกษา บ้านด่านซ้าย บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ แบ่งเป็น ๒ ประเด็น คือ ส่วนแรกในฐานะที่เป็นโครงการย่อย ของการอบรมเชิงปฏิบัติการประวัติศาสตร์ โบราณคดีและชาติพันธุ์ กล่าวได้ว่า ตลอดระยะเวลา ๑ ปี ๖ เดือน ของการทำงานวิจัยโครงการนี้ นับได้ว่าบรรลุเป้าหมายตามที่หัวหน้าโครงการวิจัยตั้งไว้ เพื่อ ต้องการสร้างนักวิจัยท้องถิ่น เพราะงานวิจัยชิ้นนี้ เป็นผลที่เกิดขึ้นจากนักวิจัยท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มคนที่หลากหลายอาชีพ และหลายวัย ร่วมกันร้อยเรียงข้อมูล ทั้งจากการเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้คน ในท้องถิ่น และบันทึกจากความทรงจำ โดยผ่านการจัดระเบียบจากนักวิจัยส่วนกลาง โดยมีคณะ อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิให้คำปรึกษาและแนวทางการศึกษาอยู่เป็นระยะ

ส่วนที่สองถือเป็นกรณีศึกษา สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้เน้นเรื่องการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมในลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ซึ่งประกอบด้วย ๓ หมู่บ้านคือ ด่านซ้าย นาเวียง และนาหอ

ผลการวิจัยพบว่า คนในชุมชนลุ่มน้ำหมัน มีบรรพบุรุษเป็นคนลาวจากหลวงพระบาง ซึ่งสังเกต ได้จาก ภาษาที่ใช้สื่อสารในชีวิตประจำวันมีหลายคำใกล้เคียงกับภาษาลาวเมืองหลวงพระบาง อีกทั้ง ประวัติศาสตร์และเรื่องเล่า ยังเป็นเครื่องแสดงอย่างชัดเจนถึงบรรพบุรุษของตนเองที่อพยพเคลื่อนย้าย มาจากหลวงพระบางมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา

การตั้งบ้านเรือนในครั้งนั้นส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ริมน้ำหมัน กล่าวคือ เริ่มจากปึกหลักฐานที่บ้าน เก้า ก่อนที่ย้ายลงมาด้านเหนือของลำน้ำหมันทางทิศใต้มามานานหอ แล้วเคลื่อนย้ายมาบ้านนาเวียง จนกระทั่งมาตั้งหลักแหล่งที่บ้านด่านซ้าย ในปัจจุบัน

กระทั่งสังคมมีการพัฒนาสูงขึ้น โดยเฉพาะหลังจากปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา สภาพ โดยทั่วไปอยู่ในเกณฑ์ดี มีไฟฟ้า การคมนาคมสะดวกมีการติดต่อกับชุมชน ต่างอำเภอมากขึ้น ผลของ การพัฒนาดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ จากเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง กลายมาเป็นเศรษฐกิจแบบการค้ามาขึ้น การดำรงชีพมีการเปลี่ยนอาชีพจากการทำนามาประกอบ อาชีพอย่างอื่นมากขึ้น เช่น รับราชการ รับจ้างขายแรงงานในต่างถิ่น

ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม เดิมเป็นแบบเครือญาติ เชื้อติดและให้ความเคารพในตัวผู้นำ ท้องถิ่นเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็น ผู้เฒ่าผู้แก่ โดยเฉพาะเจ้าพ่อทอน เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนาง แต่ง เป็นที่เคารพและศรัทธาของคนท้องถิ่น ในด้านสถาบันการศึกษา บทบาทของครูและโรงเรียน เปลี่ยนไป ค่านิยมการศึกษาเปลี่ยนไป ส่วนภาษานับว่าเป็นเอกลักษณ์เด่น มีการเปลี่ยนแปลงไปมาก เด็กรุ่นใหม่แทบไม่ได้พูดภาษาลาว เมืองหลวงพระบาง

ขณะที่การดูแลสุขภาพและสาธารณสุข มีการยอมรับแพทย์แผนใหม่เข้ามามาก แต่ยังมี บางส่วนที่ใช้วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านยังมีการอยู่ไฟ ด้านศาสนา บทบาทของพระตลอดจนการปฏิบัติ พิธีกรรมต่างๆ เปลี่ยนไป โดยเฉพาะข้อห้ามในการปฏิบัติตามพิธีกรรมต่างๆ เปลี่ยนไป โดยเฉพาะข้อ ห้ามในการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมมีความเคร่งครัดน้อยลง งานบุญต่างๆ หลายงาน ถูกเปลี่ยนไป ตอบสนองเพื่อสนองกับสังคมภายนอกมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเพื่อสนองเรื่องการท่องเที่ยว

อาจกล่าวได้ว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ ปัจจัยด้านสาธารณูปโภค การรับวัฒนธรรม การแพร่กระจายของอำนาจรัฐ และปัจจัยอิทธิพลของการค้าปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในหลายลักษณะ และมีลักษณะที่เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น คือ หมู่บ้านเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย โดยเน้นด้านวัตถุมมากขึ้น ชาวบ้านมีการพัฒนาคุณภาพชีวิต หมู่บ้านมีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้น ประการสำคัญ มีการตอบสนองกับนโยบายต่างๆ ของรัฐและสังคมภายนอก ธรรมเนียมปฏิบัติในชีวิตประจำวันของคนในสังคมเปลี่ยนไปจากเดิม

ด่านซ้ายในบริบทจังหวัดเลย

ด่านซ้ายเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเลย จัดอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสาน หากทว่ากลับมีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างจากภาคอีสานซึ่งมักเป็นที่ราบสูงอย่างสิ้นเชิง ตรงกันข้ามด่านซ้ายกลับมีสภาพทางกายภาพที่มีลักษณะเฉพาะ คือ เป็นที่ราบแคบๆ อยู่กลางหุบเขาและมีลำน้ำสายสำคัญไหลผ่านกลางที่ราบ

ทัศนียภาพเมืองด่านซ้ายจะตั้งอยู่ในที่ราบกลางหุบเขาขนาดทั้งสามด้าน

สภาพทางกายภาพ อำเภอด่านซ้ายขึ้นกับจังหวัดเลย ตั้งอยู่ห่างมาทางทิศตะวันตกของตัวจังหวัดราว ๘๒ กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ ๑,๗๓๓.๙๐๕ ตารางกิโลเมตร และมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับแขวงเมืองบ่อเต็น ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีลำน้ำเหืองเป็นเส้นกั้นอาณาเขต

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอท่าลี่ อำเภอภูเรือ และอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย และอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก

ลักษณะภูมิประเทศของอำเภอด่านซ้าย ประกอบด้วยเทือกเขาสลับซับซ้อน ภูเขาทอดต่อมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ แยกได้ดังนี้ ทางทิศตะวันออกมีภูแปก ภูทุ่งแทน ภูน้ำอุ่น ทางทิศใต้มีภูลมโล ภูทุ่งแทน ภูแมงม้า ทางทิศตะวันตกมีภูหินร่องกล้า ภูผาผึ้ง ภูเขาเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นภูเขาที่เป็นสาขาของเทือกเขาเพชรบูรณ์ และเป็นภูเขาที่สูงชัน มีป่าไม้ขึ้นหนาแน่น ตลอดจนมีสัตว์ป่าชุกชุม

มีที่ราบระหว่างหุบเขา บางแห่งเป็นที่ราบสูงลุ่มๆ ดอนๆ โดยเฉพาะที่ตั้งอำเภอนี้เป็นที่ราบมีภูเขาขนาดเล็กด้าน มีที่ราบแคบๆ ยาวไปทางทิศเหนือ ซึ่งมีเทือกเขาอยู่ทั้งสองข้างทางทิศตะวันออกและทิศใต้ ทิศตะวันตกมีภูเขาสูงมาก เฉลี่ยแล้วมีที่ราบประมาณ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่ทั้งหมด พื้นที่ระหว่างหุบเขาจะใช้ทำนา ส่วนตามเชิงเขาเหมาะสำหรับทำไร่ เช่น ไร่ข้าวโพด ไร่ข้าว ถั่วลิสง ถั่วเขียว ถั่วแดง และฝ้าย ฯลฯ พื้นดินเป็นดินร่วนและดินปนทราย ตามภูเขามียาป่าไม้เบญจพรรณอยู่ทั่วไป

สภาพอากาศ สภาพภูมิอากาศทั่วไปของอำเภอด่านซ้ายจะมีอากาศแปรปรวนตลอดเวลา อากาศร้อนจัดในฤดูร้อน หนาวจัดในฤดูหนาว และมีฝนตกชุกระหว่างเดือนมิถุนายนถึงตุลาคม

ลำน้ำสายหลัก แม่น้ำจะเป็นลำน้ำสายเล็กและสั้น ใช้เดินเรือไม่ได้ นอกจากใช้บริโภคและใช้ในการเกษตรกรรมเท่านั้น มีแม่น้ำที่สำคัญดังนี้

๑. ลำน้ำน่าน เกิดจากภูเขาลมโล ตำบลกกสะทอน ทางทิศใต้ของอำเภอด่านซ้าย ไหลไปทางทิศเหนือ ผ่านตำบลด่านซ้าย ตำบลนาหอ ตำบลนาดี และตำบลปากหมัน ไหลไปตกลำแม่น้ำเหือง ยาวประมาณ ๖๕ กิโลเมตร

๒. ลำน้ำป่าสัก เกิดจากภูเขาใหญ่ และภูเขาขวางในตำบลอิปุม ไหลผ่านตำบลอิปุม ตำบลวังยาว ผ่านเข้าเขตอำเภอส้มสั๊ก จังหวัดเพชรบูรณ์ ไปบรรจบแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอกาฬสินธุ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๓. ลำน้ำพุง เกิดจากภูเขาทุ่งแทน ตำบลโป่ง ไหลผ่านตำบลโป่งเข้าเขตอำเภอส้มสั๊ก จังหวัดเพชรบูรณ์ ไปตกแม่น้ำป่าสัก

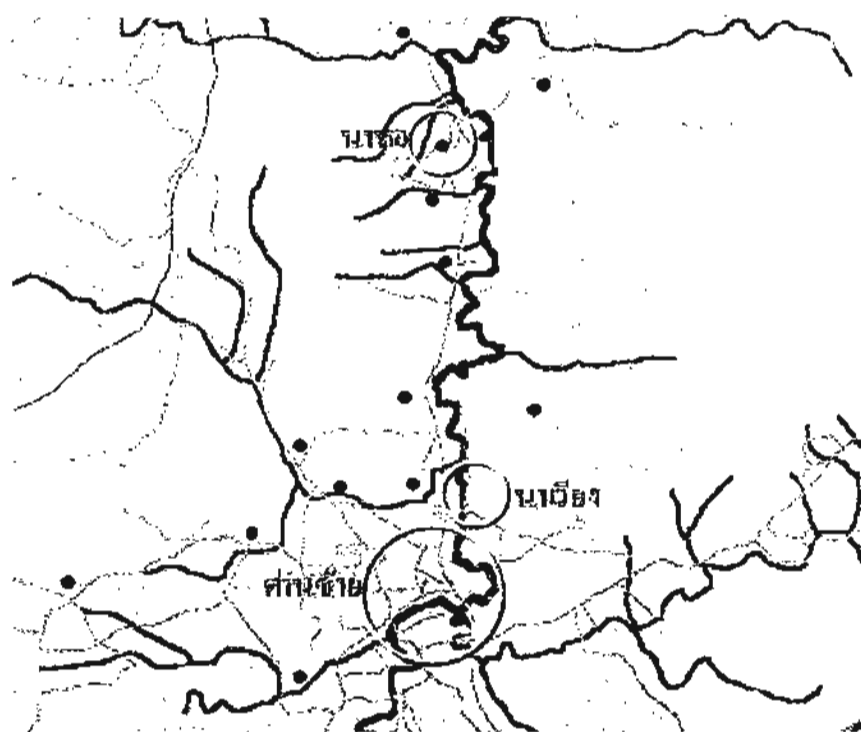
ทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้เบญจพรรณ ได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ตะเคียน ไม้ยาง ไม้มะค่า ไม้ชิงชัน และไม้ตะแบก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีของป่าซึ่งพอจะเป็นสินค้าได้ เช่น หวาย ชัน หวายข้าวเย็น อบเชย และแก่นคูณ ส่วนแร่ธาตุต่างๆ เคยได้รับการสำรวจจากกรมทรัพยากรธรณีแต่ยังไม่เป็นที่เปิดเผย

การปกครอง การปกครองของอำเภอด่านซ้าย แบ่งการปกครองส่วนภูมิภาคเป็น ๑๐ ตำบล ๙๕ หมู่บ้าน และการปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วยเทศบาลตำบล ๑ แห่ง สภาตำบล ๓ แห่ง องค์การบริหารส่วนตำบล ๙ แห่ง จำนวนประชากรเมื่อสิ้นเดือนสิงหาคม ๒๕๔๓ มีทั้งสิ้น ๕๐,๖๖๕ คน เป็นชาย ๒๕,๙๐๖ คน เป็นหญิง ๒๔,๗๕๙ คน อำเภอด่านซ้ายแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๐ ตำบล คือ ตำบลด่านซ้าย ตำบลนาหอ ตำบลนาดี ตำบลปากหมัน ตำบลกกสะทอน ตำบลโป่ง ตำบลอิปุม ตำบลวังยาว ตำบลโคกงาม และตำบลโพนสูง ส่วนการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกชุมชนลุ่มน้ำน่านในเขตตำบลเทศบาลด่านซ้าย บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ เป็นสนามวิจัย

ลำนํ้าหมันเคยใช้เป็นสนามแข่งเรือพายของคนสมัยก่อนในช่วงออกพรรษา แต่ได้เลิกแข่งไปหลายสิบปีแล้ว เพราะลำนํ้าหมันเริ่มตื้นเขิน ไม่มีคુંน้ำที่จะแข่งเรือ ปัจจุบัน (ปี ๒๕๔๖-๒๕๔๗) เทศบาลด้านซ้ายทำการขุดลอกลำนํ้า หวังให้กลับมามีสภาพเหมือนเดิม นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับลำนํ้าหมันยังเห็นได้จากปริมาณของป่าไม้ที่ขึ้นอยู่สองฟากของลำนํ้าเริ่มน้อยลง เพราะชาวบ้านตัดนำไปสร้างและใช้งานในบ้าน

แผนที่แสดงอำเภอด้านซ้าย

แผนที่แสดงตำแหน่งของหมู่บ้านในงานวิจัย

ลุ่มน้ำห้วย : ลักษณะทางกายภาพที่เป็นเอกลักษณ์

พื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งหมู่บ้านต่างๆ ในลุ่มน้ำห้วย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ถือว่ามีลักษณะทางกายภาพที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวต่างจากพื้นที่เขตอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด กล่าวโดยสรุปคือมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ที่สลับซับซ้อนประกอบอยู่รอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นในด้านทิศตะวันออกมีภูแปก ภูทุ่งแทน ภูน้ำอุ่น ด้านใต้มีภูกลมโล ภูทุ่งแทน ภูแผงม้า และด้านตะวันตกมีภูหินร่องกล้าและภูผาผึ้ง

ชัยภูมิดังกล่าวจึงทำให้เกิดที่ราบเฉพาะพื้นที่ระหว่างหุบเขา บางแห่งก็เป็นที่ราบสูงลุ่มๆ ดอนๆ โดยเฉพาะที่ตั้งอำเภอเป็นที่ราบ มีภูเขาขนาดสามด้าน มีที่ราบแคบๆ ยาวไปทางทิศเหนือ ซึ่งมีเทือกเขาอยู่ทั้งสองข้างทางทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก โดยมีลำน้ำห้วยเป็นสายใยหลักพัดผ่านกลางที่ราบหุบเขาดังกล่าว ชาวบ้านจึงมักตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและทำการเกษตรโดยเฉพาะการทำนาและพืชผักสวนครัวในเขตพื้นที่ราบดังกล่าว ส่วนที่ดอนจะนำนาไร่ และปลูกพืชไร่ต่างๆ เช่น ข้าวโพด และถั่วพันธุ์ต่างๆ ดังนั้นจึงไม่ใช่ภาพแปลกตาแต่ประการใด ถ้าเราขึ้นไปยืนมองสูงแล้วมองย้อนลงมาในเขตชุมชนลุ่มน้ำห้วย จะเห็นบ้านตั้งเรียงรายอยู่กลางที่ราบหุบเขาตามลำน้ำห้วยห่างเป็นระยะๆ

ประการสำคัญ ชัยภูมิที่ตั้งของชุมชนลุ่มน้ำห้วยเช่นนี้ยังเป็นปัจจัยสำคัญ ทำให้สังคมของชุมชนลุ่มน้ำห้วยค่อนข้างจะแยกตัวออกจากพื้นที่หรือหมู่บ้านในเขตอำเภอหรือจังหวัดอื่นๆ ดังเห็นได้ผลพวงของการพัฒนาการด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นถนน ไฟฟ้า ประปา หรือความเจริญแบบสังคมเมือง เพิ่งเข้ามาสู่ชุมชนลุ่มน้ำห้วยได้อย่างทั่วถึงเพียงไม่กี่สิบปี ในขณะที่บางหมู่บ้านก็เริ่มมีไฟฟ้าและประปาใช้กันไม่ถึงสิบปี เช่น บ้านนาหอและนาเวียง เป็นต้น รวมไปถึงการรักษา

และดูแลสุขภาพที่มีลักษณะความเชื่อพื้นบ้านผสมผสานอยู่ในสังคมปัจจุบันในหลายเรื่องราว ขณะเดียวกันพัฒนาการด้านสาธารณสุขสมัยใหม่ก็ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังได้เพียงไม่กี่สิบปี

หรือหากพิจารณาจากมิติความเชื่อต่างๆ แม้ปัจจุบันจะเริ่มปรับเปลี่ยนไปจากเดิมวิถีปฏิบัติ ตามแบบโบราณ หากทว่าภาพชีวิตของคนลุ่มน้ำหมันยังเชื่อและเคารพศรัทธาความเชื่อท้องถิ่นอย่าง เหนียวแน่น เช่น ความเชื่อต่อพระธาตุศรีสองรัก และความเชื่อต่อเจ้าพ่อกวน จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีการ ประกอบพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อดังกล่าวแทบตลอดทั้งปี เหตุผลดังกล่าวจึงส่งผลทำให้ระบบ ความเชื่อดังกล่าวเป็น “หัวใจ” สำคัญของระบบทางวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำหมัน

กล่าวได้ว่าลักษณะทางกายภาพของที่ตั้งชุมชนลุ่มน้ำหมัน ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะดังที่กล่าวมานี้ ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งต่อการสืบวิถีการดำรงชีวิต ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างเห็นได้ชัด

สภาพทั่วไปของชุมชนลุ่มน้ำหมัน จะกล่าวเฉพาะพื้นที่หมู่บ้านวิจัย ซึ่งประกอบด้วย บ้าน ด่านซ้าย บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ

บ้านด่านซ้าย สภาพทั่วไปของหมู่บ้านเมื่อ ๖๐-๗๐ ปีก่อน เป็นชุมชนเล็กๆ มีผู้คนอาศัยอยู่ เป็นหย่อมๆ ตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างกันเป็นคุ่มๆ ระหว่างบ้านหนองคู บ้านหนองซ้อง บ้านเด่น บ้านหวนาญ และบ้านนาเวียง การเดินทางติดต่อกันจะอาศัยการเดินทางเท้า เพราะยังไม่มียานพาหนะใดๆ บริการ ส่วน การไปมาหาสู่กันกับผู้คนในท้องถิ่นอื่น ต่างหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด อาศัยการเดินทางเท้า เช่นเดียวกัน เช่น หากเดินทางไปเมืองเลยจะต้องเดินทางถึง ๓ วัน หรือไปอำเภอหล่มเก่า หล่มสัก ต้อง เดินทาง ๒ วัน ไปอำเภอนครไทยเดินทาง ๒ วัน เป็นต้น ส่วนการเดินทางติดต่อสื่อสารก่อนที่จะไม่มีไปรษณีย์จะ อาศัยคนเดินมาส่ง (คนรับจ้างเดินหนังสือราชการก่อนที่จะไปรษณีย์จะเข้าไปบริการ)

ปัจจุบันบ้านด่านซ้ายตั้งเป็นเทศบาลตำบลด่านซ้าย ประกอบด้วยหมู่บ้านต่างๆ ดังนี้ บ้านด่าน ซ้าย (บ้านหนองคู) บ้านเหนือ (บ้านหนองซ้อง) บ้านเด่น และบ้านหวนาญ

บ้านหนองคู (บ้านด่านซ้ายปัจจุบัน) การตั้งถิ่นฐานของบ้านหนองคู เริ่มแรกไม่ทราบว่ามี ผู้คนกลุ่มใดมาตั้งถิ่นฐาน แต่หากสืบสืบฐานจากภาษาพูดและขนบธรรมเนียมประเพณีของผู้คนใน ท้องถิ่นนี้ น่าจะมีผู้คนจำนวนหนึ่งอพยพมาจากเมืองหลวงพระบาง ร่วมกับคนในพื้นที่เดิมที่ตั้งถิ่นฐาน อยู่ก่อนแล้ว เพราะจากหลักฐานการสร้างพระธาตุศรีสองรัก พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๑๐๖ พระมหาจักรพรรดิ แห่งกรุงศรีอยุธยา กับพระเจ้าไชยเชษฐาแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) ร่วมกันสร้าง คาดว่าน่าจะมีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้ก่อนสร้างพระธาตุศรีสองรัก และบ้านหนองคูคงจะเป็นหมู่บ้านแรกที่มี ผู้คนมาตั้งถิ่นฐาน

บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านจะเป็นที่ราบแคบๆ ยาวตามริมน้ำหมัน นอกจากนี้ภายในหมู่บ้านยังมีหนอง น้ำกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี ชาวบ้านเชื่อว่่าน่าจะเป็นการขุดเป็นคูขึ้น หรือน่าจะเป็นทางน้ำเดิม (แม่น้ำ หมัน) ต่อมาสายน้ำเปลี่ยนทางเดินกลายเป็นภูตหรือป่า มีน้ำขังตลอดปีหรือเรียกว่า “หมันหลง” จึงพอจะ เชื่อถือได้ จนกลายเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน “บ้านหนองคู”

ย้อนหลังไป ๕๐ ปี หมู่บ้านนี้ยังเป็นที่ตั้งสถานี่ราชการ คือ ที่ว่าการอำเภอด่านซ้าย สถานี ตำรวจภูธรอำเภอด่านซ้าย สุขาเวลา (สถานีอนามัย) โรงเรียนประชาบาลตำบลด่านซ้าย (ปัจจุบันคือ

โรงเรียนชุมชนบ้านด่านซ้าย) มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดย่อมตั้งอยู่ คือ โรงงานกลั่นสุรา ชาวบ้านเรียกโรงต้ม (เหล้า) และมีร้านค้าตั้งเรียงรายอยู่ริมถนนแกว้อาษาทั้งสองข้าง

บ้านหนองซ้อง บ้านหนองซ้องหรือบ้านเหนือ ตั้งอยู่เหนือลำน้ำหมัน ถัดจากบ้านหนองคูไปทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ในหมู่บ้านมีหนองน้ำ ถึงฤดูฝนจะมีน้ำไหลเชื่อมต่อกับหนองคู มีปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ ขึ้นจากหนองคูไปวางไปที่หนองน้ำแห่งนี้ ชาวบ้านเรียกหนองน้ำนี้ว่า "หนองซ้อง"

หนองน้ำทั้งสองนี้มี ปลาตุก ปลาช่อน ปลาแซ่ (ปลาหมอ) ปลากะตัง และปลาไหลชุกชุม ชาวบ้านอาศัยปลาเป็นอาหาร ส่วนเหตุที่เรียก "บ้านหนองซ้อง" สันนิษฐานว่า คำว่า "ซ้อง" หมายถึง ภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่สำหรับใส่ปลา เมื่อชาวบ้านจับปลาได้จะเอาไปใส่ซ้อง จนมีเรื่องเล่าขานกันต่อมาว่า ชาวบ้านได้จับปลาในหนองน้ำได้ปลาจำนวนมาก เมื่อเอาปลาใส่ซ้องจนเต็มแล้วยัดปลาลงไปในซ้องอีก จนซ้องแตก ชาวบ้านจึงเรียกหนองน้ำนี้ว่า "หนองซ้องแตก" และกลายเป็นชื่อหมู่บ้าน "บ้านหนองซ้องแตก" ต่อมาคำว่า "แตก" หายไป เรียกสั้นๆ ว่า "บ้านหนองซ้อง" ปัจจุบันบ้านหนองซ้องเปลี่ยนชื่อเป็น "บ้านเหนือ" เพราะหมู่บ้านนี้ตั้งอยู่เหนือบ้านหนองคู นอกจากนี้ผู้เฒ่าผู้แก่ยังเล่าต่อกันมาว่า หนองน้ำแห่งนี้มีสภาพที่มีความลึกและกว้าง มีน้ำขังและใสสะอาดตลอดปี มีป่าไม้หนาแน่นร่มครึ้มรอบบริเวณ ริมหนองน้ำเป็นที่ราบ มีหญ้าขึ้นปกคลุม เหมาะสำหรับเป็นที่เลี้ยงสัตว์ เช่น วัวและควาย ชาวบ้านถือว่าหนองน้ำและบริเวณรอบๆ เป็นพื้นที่ที่ทุกคนใช้ร่วมกันได้โดยไม่มีใครเป็นเจ้าของ (เป็นที่สาธารณะ) มีวัดเก่าแก่ตั้งอยู่ใกล้หนองน้ำนี้ มีหลักฐานปรากฏอยู่จนทุกวันนี้คือ ดินโพธิ์ใหญ่มีอายุเป็นร้อยปี มีเศษอิฐให้เห็นเป็นหลักฐานว่าในสมัยก่อนมีวัดตั้งอยู่ ก่อนที่จะเป็นวัดร้าง แล้วไปตั้งวัดใหม่ คือ วัดโพธิ์ชัย

ขณะเดียวกันยังมีเรื่องเล่าว่า ในอดีตช่วงหลังสงครามด้าวบ้านแต่ละหมู่บ้านจะร่วมกันแห่ดอกไม้ไปบูชาที่พระธาตุศรีสองรักเป็นประจำทุกปี ชาวบ้านนาหอก็เป็นชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่ร่วมกันแห่ดอกไม้ไปบูชาพระธาตุศรีสองรัก ในขบวนแห่มีดนตรีพื้นบ้านซึ่งประกอบด้วยฆ้องและกลอง ชาวบ้านที่ไปร่วมแห่ดอกไม้จะมีทั้งผู้เฒ่าผู้แก่และหนุ่มสาว หากกลับจากแห่ดอกไม้บูชาพระธาตุศรีสองรักแล้วมักจะแวะบูชาดอกไม้ตามวัดรายทางที่ผ่าน ซึ่งเส้นทางต้องผ่านวัดใกล้หนองน้ำ เมื่อบูชาดอกไม้ที่วัดแล้วจะแวะเล่นสาดน้ำกันที่บริเวณหนองน้ำแห่งนี้ ผู้ที่ไม่มีขันน้ำจะใช้มือวิกใส่กัน คนถือฆ้องลืมหูล้วงขันน้ำไว้ แล้วลงเล่นสาดน้ำกันสนุกสนานเปลือยเปลือย พอถึงเวลากลับบ้านก็หาขันน้ำไม่พบ จึงร้องบอกเพื่อนร่วมขบวนแห่ดอกไม้ว่า "ฆ้องเหี่ยว" (ฆ้องหาย) หนองน้ำแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า "หนองฆ้องเหี่ยว" นานเข้าเรียกสั้นๆ ว่า "หนองซ้อง" ต่อมาออกเสียงเพี้ยนกลายเป็น "หนองซ้อง" และเรียกชื่อหมู่บ้านที่อยู่บริเวณนั้นว่า "บ้านหนองซ้อง" จนถึงทุกวันนี้

บ้านเด่น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของบ้านหนองซ้อง อยู่ริมน้ำคอกและมีพื้นที่บางส่วนตั้งอยู่ริมน้ำหมัน บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเด่นเป็นที่ราบและลานกว้างเกิดขึ้นตามธรรมชาติอยู่ทิศใต้ของหมู่บ้าน บริเวณนี้มีต้นมะม่วงใหญ่ (มะม่วงกุ่มนก) ขึ้นเองตามธรรมชาติอยู่ ๓ ต้น มีอายุเป็นร้อยปี (ปัจจุบันเหลือให้เห็น ๑ ต้น และยืนต้นตายใกล้จะล้มอีก ๑ ต้น) ที่ราบหรือลานกว้างนี้ชาวบ้านเรียกว่า เค้น หมู่บ้านแห่งนี้จึงเรียกชื่อว่า "บ้านเด่น" มีวัดโพธิ์ชัยเป็นวัดเก่าแก่ของชุมชนตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้านนี้

บ้านห้วยนาสูง ตั้งอยู่ริมน้ำห้วยคนละฝั่งกับบ้านหนองซ้อง เยื้องไปทางทิศใต้ และตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับพระธาตุศรีสองรัก ในอดีตมีสภาพเป็นป่าใหญ่ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นอยู่ทั่วไป มีสัตว์ป่าทุกชนิด มีผลไม้ที่เป็นอาหารของนกทุกชนิด ที่ตั้งของหมู่บ้านเป็นที่ราบแคบๆ ตามริมน้ำห้วย เมื่อก่อนมีบ้านเรือนตั้งอยู่ประมาณ ๔-๑๐ ครัวเรือน รวมเป็นหมู่บ้านเดียวกับหนองซ้อง (มาแยกเป็นหมู่ที่ ๑๔ ของตำบลด่านซ้าย เมื่อประมาณ ๓๐ ปี) ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านติดริมน้ำห้วย ทางฝั่งซ้ายของลำน้ำห้วยตรงกันข้ามกับหมู่บ้าน มีลำห้วยน้ำอุ่นไหลจากป่าเขาทางทิศตะวันตกมารวมกับลำน้ำห้วย บริเวณปากน้ำอุ่นจะเป็นลานหินเป็นแนวยาวลงมาตามน้ำ และมีก้อนหินทั้งขนาดใหญ่และเล็กอยู่กลางลำน้ำห้วยเป็นจำนวนมาก พอถึงหน้าแล้งปริมาณน้ำลดลง จะมองเห็นสายน้ำไหลผ่านแก่งหินสวยงาม ชาวบ้านเรียกว่า “แก่งอุ่น” พื้นน้ำใกล้แก่งอุ่นมีทรายและก้อนกรวดมากมาย เหมาะสำหรับเป็นที่เล่นน้ำและเป็นที่พักผ่อนของชาวบ้าน ปัจจุบันน้ำตื้นเขิน มีดินไหลมาทับถมก้อนหินและลานหินทำให้ไม่เห็นแก่งอีกแล้ว

ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านมีเนินเขาเตี้ยๆ ชาวบ้านเรียกว่า “โพน” มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่หนาแน่น และมีทุ่งนาแคบๆ ติดกับเนินเขา บริเวณโพนหรือเนินเขานี้มีนกหลายชนิดอาศัยอยู่ โดยเฉพาะนกยูง มีเป็นจำนวนมาก จึงทำให้หมู่บ้านได้ชื่อว่า “บ้านห้วยนาสูง” และทุ่งนาได้ชื่อว่า “น่านกยูง” ต่อมาเรียกชื่อสั้นเข้าเป็น “บ้านห้วยนาสูง” ทุ่งนาเป็น “นาสูง” คำว่า “นก” หายไป บริเวณโพนหรือเนินดังกล่าวเป็นป่าใหญ่รกชัฏ มีลิงและค้างคาวอาศัยอยู่ ชาวบ้านเรียกโพนนี้ว่า “โพนภูค่าง” ในอดีตเป็นป่าช้าของบ้านห้วยนาสูง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลด่านซ้าย

บ้านนาเวียง บ้านนาเวียงตั้งอยู่ริมแม่น้ำห้วย ห่างจากอำเภอด่านซ้ายไปทางทิศเหนือประมาณ ๒ กิโลเมตร พื้นที่โดยส่วนใหญ่เป็นที่ราบและเป็นภูเขาสูงต่ำสลับที่ราบเชิงเขา มี ๓ ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน ทรัพยากรทางธรรมชาติมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ มีต้นน้ำอยู่บนภูเขามากมาย เช่น ต้นน้ำห้วยยางบงและต้นน้ำบวกเคียว เป็นต้น ต้นน้ำที่อยู่บนเขาเหล่านี้จะมีน้ำตลอดทั้งปี

สภาพโดยทั่วไปของบ้านนาเวียงเป็นหมู่บ้านเล็กๆ การตั้งบ้านเรือนไม่แออัดเนื่องจากมีจำนวนประชากรน้อย กล่าวคือ บ้านนาเวียงมีบ้านเรือนเพียง ๖๐ หลังคาเรือน มีประชากร ๒๒๐ คน การสร้างบ้านเรือนมีลักษณะเหมือนกับบ้านไทยทั่วไป หลังคาใช้หญ้าคาคลุม ตัวบ้านและพื้นบ้านจะใช้ไม้ไผ่สับเป็นแผ่นหรือที่เรียกว่าฟากตีเป็นแผ่นและปูเป็นชั้น มีเรือนทำกับข้าวเรียกว่า “เรือนน้อย” ภายในห้องครัวจะมี “หิ้งข้าว” ตั้งอยู่เหนือเตาไฟที่ใช้ชี้ได้มาเป็นเชื้อเพลิง

การดำรงชีวิตในสมัยก่อนนี้เมื่อยังไม่มีความสะดวกทางด้านวัตถุต่างๆ หากพูดถึงด้านที่อยู่อาศัย จะสร้างด้วยไม้ไผ่ คือ นำไม้ไผ่มาผ่าสลับแล้วสานเป็นแผ่นๆ เพื่อนำมาทำเป็นฝาบ้าน ส่วนหลังคาจะใช้ใบจากหรือหญ้าแห้งหลังคาบ้าน เมื่อเปรียบเทียบกับสมัยนี้แล้วแตกต่างกันมาก คนสมัยนี้จะนิยมสร้างบ้านด้วยไม้ อีฐ ปูน และมุงด้วยหลังคาสังกะสีและกระเบื้อง เพื่อให้เกิดการคงทนแข็งแรง

หมู่บ้านนาเวียงมีวัดศรีโพธิ์เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน ในขณะที่โรงเรียนของหมู่บ้านในสมัยก่อนกลับไม่มี ต้องเดินทางด้วยเท้าจากหมู่บ้านเข้ามาเรียนที่ตัวอำเภอด่านซ้ายเป็นระยะทางถึง ๒ กิโลเมตร (โรงเรียนชุมชนบ้านด่านซ้าย) ที่สำคัญเมื่อถึงหน้าฝนถนนจะเป็นโคลนตมเดินทางไปด้วยความยากลำบาก

ตัวอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านมักเล่าขานเกี่ยวกับความยากลำบากในการเดินทางก็คือ การเดินทางเข้าไปเรียนหนังสือต่อที่จังหวัดเลยจะต้องใช้เวลาในการเดินทาง ๒-๓ คืน ข้ามภูหลายลูก ต้องอาศัยวัดเป็นที่พักแรม ส่วนเหตุที่ต้องเดินทางไปเรียนท้องที่ไกลๆ เพราะโรงเรียนสมัยนั้นไม่มี ต้องอาศัยโรงเรียนในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น โรงเรียนในตัวอำเภอด่านซ้าย หรือโรงเรียนในจังหวัดเลย หรืออำเภอหล่มสักเป็นสถานศึกษา ชาวบ้านส่วนใหญ่ในสมัยก่อนจึงไม่ได้เรียนหนังสือ

ปัจจุบันนี้ตลาดร้านค้าในหมู่บ้านไม่มี ต้องเดินทางเข้าไปหาซื้อเครื่องใช้ในตลาดด่านซ้าย ส่วนอาหารพวกปูและปลา ชาวบ้านจะหากันในแม่น้ำหมันและตามทุ่งนา โดยชาวบ้านจะหาปลาด้วยการใช้สวิงไปช้อนหรือนำไปช้อนวางดักปลา ปู และหอย นอกจากนี้ยังมีการปลูกผักและหาของป่า

ส่วนระบบสาธารณูปโภคต่างๆ พบว่า เดิมหมู่บ้านไม่มีไฟฟ้าใช้ สมัยก่อนชาวบ้านในหมู่บ้านใช้ขี้ได้เป็นเชื้อเพลิง ทำให้เกิดแสงสว่างในเวลากลางคืน ต่อมาได้มีการประยุกต์ใช้ตะเกียงเพลิง ตะเกียงเจ้าพายุ ตะเกียงปิยะ โดยตะเกียงเหล่านี้ได้ใช้น้ำมันก๊าดเป็นเชื้อเพลิง เช่นเดียวกับน้ำประปาก็ไม่มีใช้เหมือนทุกวันนี้ ชาวบ้านในหมู่บ้านใช้น้ำบ่อไว้บริโภค น้ำหมันไว้ใช้อุปโภค ภาชนะที่ใช้ห่าน้ำแต่ก่อนก็ใช้ไม้ไผ่และหาขายมาสานเป็นคุและกระบุง ขณะที่โทรศัพท์ เดิมไม่มีบริการเช่นกัน การติดต่อต้องอาศัยแต่โทรเลขและจดหมาย ส่งข่าวให้ญาติที่อยู่ห่างไกล

ด้านสุขอนามัย เมื่อชาวบ้านเจ็บไข้ได้ป่วยจะมีวิธีการรักษาตามแบบชาวบ้าน โดยหมอชาวบ้านจะเป็นผู้หายาสมุนไพรตามบ้านและตามป่ามาใส่ยาให้กิน เพื่อรักษาโรคต่างๆ หรือหากเด็กในหมู่บ้านหกล้ม แขนหัก ขาหัก จะมีหมอทางไสยศาสตร์มาเป่าเพื่อรักษา

ในสมัยก่อนถนนหนทางในหมู่บ้านจะเป็นถนนลูกรัง หน้าแล้งมีฝุ่น หน้าฝนจะเป็นโคลน ไปไหนมาไหนลำบาก ติดต่อสื่อสารกันยาก น้ำประปาก็ไม่มีใช้ ใช้น้ำคลอง น้ำบ่อ ไฟฟ้าก็ไม่มีใช้ ต้องใช้ขี้ได้ขี้ได้คือเชื้อที่ทำให้ติดไฟง่าย ทำให้เกิดแสงสว่าง หรือใช้ตะเกียงโดยใช้น้ำมันก๊าดเป็นเชื้อเพลิง

ปัจจุบันสังคมเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะช่วงทศวรรษที่ผ่านมา หมู่บ้านมีการพัฒนามากขึ้น และนำความเจริญมาสู่หมู่บ้าน ทำให้หมู่บ้านได้รับความสะดวกสบายกว่าสมัยก่อน เช่น ถนนหนทางในหมู่บ้านเปลี่ยนมาเป็นถนนคอนกรีต น้ำประปาและไฟฟ้ามีใช้กันทั่วทุกหลังคา การคมนาคมติดต่อสื่อสารสะดวก มีทีวีใ้ดูข่าวสาร ดูหนัง ดูละคร มีโทรศัพท์ส่วนตัวและโทรศัพท์สาธารณะหมู่บ้านไว้ติดต่อสื่อสาร

บ้านนาหอ บ้านนาหอตั้งอยู่ทางทิศเหนือของต้นน้ำหมัน ห่างจากตัวอำเภอด่านซ้ายมาด้านทิศเหนือราว ๗-๘ กิโลเมตร ภูมิอากาศของบ้านนาหอแต่ละช่วงฤดูแตกต่างกันมาก กล่าวคือ ช่วงฤดูร้อนอากาศจะร้อน ช่วงฤดูหนาวอากาศจะหนาวจัด การสร้างบ้านเรือน สมัยก่อนการสร้างบ้านเรือนโดยทั่วไปจะสร้างเป็นกระท่อมหลังเล็กๆ มุงด้วยหญ้าคา ส่วนฝาและพื้นบ้านทำด้วยไม้ไผ่ หากครอบครัวใดมีฐานะดีจะสร้างบ้านด้วยเสาไม้จริงหรือเสาดั้งหิน ฝาบานตีด้วยไม้เนื้อแข็ง ส่วนหลังคาจะมุงบ้านเกล็ด

สถานที่สำคัญมีวัดศรีภูมิ ศาลเจ้าบ้าน (ตงหอ) ภูผาแดด เหตุที่เรียกว่าภูผาแดด เพราะตอนเช้าจะมีแสงแดดส่องไปยังภูผาแดดก่อนที่อื่น บริเวณภูผาแดดจะมีถ้ำตามคำบอกเล่าของคนแก่คนแก่เล่าว่า ภายในถ้ำมีพระพุทธรูปและของมีค่าอยู่ในถ้ำ เมื่อถึงเดือนเจ็ดของทุกปี เจ้าพ่อทวน เจ้าแม่นางเทียม

พ่อแสน นางแดง และชาวบ้าน จะพากันขึ้นไปบนภูเขาแคดเพื่อทำพิธีขอฟ้าขอฝนเป็นการสืบทอดมาจากรบรรพบุรุษ ซึ่งปัจจุบันยังคงประกอบพิธีกรรมนี้ ย้อนหลังไปหลายสิบปี บ้านนาหอยังไม่มีไฟฟ้าใช้ เดิมชาวบ้านต้องอาศัยกระบอกลบ้บรจุน้ำมันยางผสมเศษไม้ผุเป็นเชื้อเพลิง "กระบองชี้ได้" ต่อมามีการใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดส่วนน้ำประปากก็ไม่มีเช่นกัน ชาวบ้านต้องอาศัยน้ำจากลำน้ำห่มและลำห้วยม่วงซึ่งไหลมาจากบนเขาห้วยม่วง รวมทั้งต้องขุดบ่อกักเก็บในยามแล้ง

ถนนหนทางสมัยก่อนไม่มีอย่างที่เราเห็น ต้องอาศัยทางควายและทางเดินเกวียน เส้นทางคมนาคมเริ่มสะดวกเมื่อราวก่อนปี ๒๕๑๐ สมัย นายจัดสุระ เดโช เป็นนายอำเภอท่านซ้าย ขณะนั้นมี กองอำนวยการรักษาความปลอดภัยแห่งชาติหรือ กรป. กลาง โดยมี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นผู้ริเริ่มให้บุกเบิกเส้นทางจากตัวอำเภอท่านซ้ายสู่บ้านปากห่มซึ่งเป็นที่ตั้งของกรป.กลาง เพราะเห็นว่าในอำเภอท่านซ้ายการเดินทางไม่สะดวก ทางอำเภอท่านซ้ายจึงร่วมมือกับกรป.กลาง บุกเบิกเส้นทางพร้อมทั้งขยายเส้นทางแต่ยังไม่ได้ลาดยาง คงเป็นหินลูกรัง

การจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำห่ม

ลำน้ำห่มเกิดจากภูเขาคอนไก่อ (ภูมโกล) ภูเขาสูงนี้มีพื้นที่ครอบคลุม ๓ จังหวัด คือ จังหวัดเลย จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดพิษณุโลก ไหลย้อนไปทางทิศเหนือ ผ่านตำบลกกสะทอน ตำบลท่านซ้าย ตำบลนาหอ ตำบลนาดี ไปบรรจบแม่น้ำเหืองที่ตำบลปากห่ม (ตำบลดังกล่าวที่อยู่ในเขตอำเภอท่านซ้ายทั้งหมด)

สภาพของลำน้ำ เป็นลำน้ำสายเล็กๆ และแคบ แต่มีน้ำไหลตลอดปี มีลำห้วยมากมายที่ไหลลงสู่ลำน้ำสายนี้ ต้นน้ำในช่วงที่น้ำไหลผ่านตำบลกกสะทอน สภาพพื้นที่เป็นภูเขาสูงต่ำลดหลั่นและสูงชัน มีแก่งและโขดหินติดต่อกันเป็นระยะทางไกล บางช่วงน้ำจะไหลลดโขดหิน หน้าแล้งจะมองไม่เห็นน้ำ (ชาวบ้านเรียกว่าน้ำตัน ตันแปลว่าล้น) ฤดูฝนน้ำไหลเชี่ยวมาก สภาพของลำน้ำในช่วงที่ไหลผ่านตำบลท่านซ้าย คือ หมู่บ้านห้วยนาสูง บ้านเหนือ บ้านเดิน บ้านหนองคู บ้านนาเวียง และบ้านนาหอ ตำบลนาหอ เป็นพื้นที่ราบ กระแสน้ำไหลไม่แรงนัก ในอดีต (เมื่อ ๕๐-๖๐ ปีก่อน) ในหน้าฝนผู้คนจะใช้น้ำฝนที่รองจากหลังคาบ้านของแต่ละครัวเรือน เก็บใส่โอ่งใส่ตุ่มไว้ดื่มไว้ใช้จนตลอดฤดู (มีฝนตกตามฤดูกาล) ส่วนหน้าแล้งตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน-เดือนพฤษภาคม น้ำในลำน้ำห่มจะไหลสะอาด

ผู้ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งน้ำนี้จะใช้น้ำในลำน้ำห่ม สำหรับดื่ม อาบ และซักล้างสิ่งของต่างๆ ได้ตลอดปี แต่ละหมู่บ้านจะมีทำน้ำเป็นของตนเอง และมีเส้นทางลำน้ำเชื่อมกับถนนสายหลักของหมู่บ้าน ตอนเช้าของแต่ละวันคนในครัวเรือนจะนำภาชนะ (ตุ่ม) ลงไปตักน้ำในลำน้ำขึ้นมาเก็บไว้ในโอ่งหรือตุ่ม (ส่วนมากเป็นหน้าที่ของฝ่ายหญิง) ให้พอดื่มกินได้ตลอดทั้งวัน จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจำนวนผู้คนในครัวเรือน และตักน้ำสำหรับใช้มาเก็บไว้ในโอ่งหรือตุ่มอีกที่หนึ่ง เพื่อใช้ล้างถ้วยชามและภาชนะอื่นๆ ในครัวเรือน การซักเสื้อผ้าและเครื่องนุ่งห่มอื่นๆ ชาวบ้านจะนำไปซักที่ทำน้ำในตอนเย็นทุกวัน ชาวบ้านทุกคนจะลงไปอาบน้ำที่ทำน้ำในหมู่บ้านของตนเอง ส่วนมากจะอาบน้ำวันละครั้ง คือ ตอนเย็นของแต่ละวัน หลังจากทำงานเหน็ดเหนื่อยมาแล้วทั้งวัน

การใช้น้ำในการเกษตร หน้าแล้ง ชาวบ้านจะปลูกพืชผัก เช่น หอม กระเทียม ผักชี ผักกาด กะหล่ำปลี กะหล่ำดอก เป็นต้น ตามริมฝั่งทั้งสองฟาก โดยใช้น้ำในลำน้ำหมันรดพืชที่ปลูกไว้ ในหน้าฝน ชาวบ้านห้วยนาญ บ้านเดิ่น บ้านเหนือ และบ้านหนองคู จะไม่ใช้น้ำในลำน้ำหมันช่วยในการทำนา เพราะที่นาอยู่สูงจากระดับน้ำและได้น้ำฝนจากลำห้วยที่ไหลจากภูเขาซึ่งมีปริมาณมากพอสำหรับการทำนาอยู่แล้ว แต่ชาวบ้านนาเวียง บ้านนาหอ ที่มีที่นาอยู่ใกล้ลำน้ำหมัน เขาจะใช้น้ำจากลำน้ำช่วยในการทำนา เรียกว่า นาน้ำพัด โดยการทำพัด (ระหัด) วิดน้ำเข้ามา ซึ่งจะทำได้ปีละครั้ง คือ ในหน้าฝนเท่านั้น ในปัจจุบันยังพอมีพัดให้เห็นอยู่บ้าง

ระบบ “น้ำภูเขา” ก่อนปี ๒๕๐๖ ชาวบ้านหนองคู บ้านเหนือ บ้านเดิ่น และบ้านห้วยนาญใช้น้ำจากลำน้ำหมัน สำหรับดื่ม อาบ และอื่นๆ หลังจากนั้นมา สุขาภิบาลด่านซ้ายได้จัดสร้างประปาภูเขาจากห้วยน้ำอูน (ห้วยน้ำอูน เป็นสาขาหนึ่งของห้วยน้ำคอกและลำน้ำหมัน ต้นน้ำอูนเกิดจากภูเขาในหมู่บ้านกกเหียนและบ้านก้างปลา ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของบ้านเดิ่น) โดยกันเป็นฝายน้ำล้น (ฝายคอนกรีต) บนภูเขาในเขตหมู่บ้านเดิ่น แล้วต่อท่อเหล็กเชื่อมติดต่อกันเข้ามาในหมู่บ้านเดิ่น บ้านหนองคู บ้านเหนือ และบ้านห้วยนาญ ให้ชาวบ้านใช้ดื่ม อาบ และอื่นๆ (ใช้น้ำจากธรรมชาติ ไม่ต้องผ่านกรรมวิธีทำน้ำให้สะอาดแต่อย่างใด เพราะชาวบ้านเชื่อว่า น้ำที่ไหลจากภูเขานั้นสะอาดอยู่แล้ว) สุขาภิบาลด่านซ้ายเก็บค่าบริการการใช้น้ำประปาภูเขาครัวเรือนละ ๒๐ บาทต่อเดือน

ต่อมาราวปี ๒๕๓๔ สุขาภิบาลด่านซ้ายได้โอนกิจการประปาภูเขาให้กับการประปาส่วนภูมิภาค สาขาด่านซ้าย การประปาส่วนภูมิภาคยังคงใช้น้ำจากห้วยน้ำอูนและน้ำจากลำน้ำหมันมาผลิตเป็นน้ำสะอาด จำหน่ายให้แก่ชาวบ้านในเขตเทศบาลตำบลด่านซ้ายไปทางทิศใต้ประมาณ ๖ กิโลเมตร หากเขื่อนนี้สร้างเสร็จ สามารถกักเก็บน้ำได้จำนวนหนึ่ง คงช่วยบรรเทาความเดือดร้อนจากภัยน้ำท่วมของหมู่บ้านได้เขื่อนได้ในระดับหนึ่ง

จึงเห็นได้ว่า คนสมัยก่อนการมาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย การทำมาหากินจะต้องหาทำเลที่มีแหล่งน้ำ มีพื้นที่ทำการเพาะปลูกพืชต่างๆ มีพื้นที่ในการเลี้ยงสัตว์ ที่สำคัญที่สุดคือแหล่งน้ำ ไม่ว่าจะเป็นน้ำดื่ม น้ำใช้ในครัวเรือน น้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก ชาวบ้านนาหอก็อาศัยแหล่งน้ำ คือลำน้ำหมัน สมัยก่อนผู้คนยังไม่มากจึงทำให้ลำน้ำหมันสะอาด สามารถใช้ดื่มได้ ครั้นต่อมาเมื่อมีผู้คนมากขึ้นจึงทำให้ลำน้ำหมันสกปรก ไม่สามารถใช้ดื่มได้ ชาวบ้านจึงหาวิธีทำน้ำดื่มโดยการขุดบ่อน้ำตามเชิงเขาที่มีน้ำซึมได้ดิน การทำการเกษตรต้องอาศัยลำน้ำห้วยบนภูเขาที่สูงแล้วทำร่องน้ำลงมาหาพื้นที่แปลงเกษตร น้ำห้วยบนภูเขาจะไหลตลอดปี ถ้าพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ใกล้ลำน้ำหมันชาวบ้านก็จะทำพัดเพื่อเอาน้ำขึ้นไปบนแปลงเกษตร ถ้าพื้นที่ทำการเกษตรอยู่สูงกว่าลำน้ำหมัน ก็อาศัยลำน้ำห้วยบนภูเขาที่สูงทำร่องน้ำไหลลงสู่แปลงที่ทำการเกษตร โดยอาศัยลำน้ำดับที่อยู่ด้านภูเขาแคด ปัจจุบันชาวบ้านก็ยังอาศัยลำน้ำดับนี้อยู่

“พัด” หรือระหัดวิดน้ำ หมู่บ้านนาหอตั้งอยู่ติดกับแม่น้ำหมัน ที่นาทำการเกษตรก็อยู่ติดแม่น้ำหมัน การจะเอาน้ำจากแม่น้ำหมันขึ้นไปบนพื้นที่นา เมื่อสมัยก่อนยังไม่มีเครื่องยนต์สูบน้ำ ชาวบ้านนาหอจึงหาวิธีวิดน้ำขึ้นพื้นที่นา โดยการทำพัดหรือระหัดวิดน้ำ ทำด้วยไม้ไผ่ ใช้งานได้เพียง ๑ ปี เท่านั้น ถึงปีต่อไปก็ทำใหม่ ปัจจุบันนี้หมู่บ้านนาหอยังมีการทำพัดใช้อยู่

จึงกล่าวได้ว่าพัฒน์มีประโยชน์หลายอย่างต่อชาวบ้านในลุ่มน้ำห่มัน โดยเฉพาะเกษตรกรผู้ทำนา ได้อาศัยพัดวิดน้ำเพื่อทำนา ปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ได้อย่างเพียงพอ โดยไม่ต้องรอน้ำฝน ส่วนการใช้พัดทางการเกษตรจะใช้ได้เฉพาะคนที่มืบท่านอยู่ใกล้ลำน้ำห่มันเท่านั้น ห่างออกไปไม่สามารถใช้ได้เนื่องจาก น้ำที่พัดขึ้นมาอาจส่งแรงไปไม่ถึง

ขั้นตอนการทำพัด เริ่มต้นจากการตัดลำไม้ไผ่เป็นท่อนๆ ยาว ๒ เมตร แล้วนำมาตอกลงกลางลำน้ำห่มัน เป็นแนวสลับฟันปลา และวางรูปเจียงลงตามลำน้ำห่มัน ซึ่งเรียกกันว่า "ลงหลักหรวาย" เพื่อให้ น้ำไหลไปทางเดียวกัน คือลงไปพัด พัดก็จะหมุนขึ้น พอดอกลงหลักเสร็จแล้วค่อยนำใบมะพร้าวหรือ ปลายไม้ไผ่มาใส่ทับไว้ให้แน่นหนา ส่วนเสาทวนหรือแกนกลางทำจากแก่นไม้เนื้อแข็งมีความยาว ประมาณ ๖-๘ เมตร เสาทวนนี้จะต้องมีความทนทานมาก

ขณะที่คุมพัดทำจากแก่นไม้เนื้อแข็งมีความยาวประมาณ ๒ เมตร หนาประมาณ ๒๐ เซนติเมตร เป็นท่อนยาวกลม คุมจะต้องเจาะให้เป็นรูเพราะจะได้เอาลู่เสียบ โดยลู่ทำจากไม้ที่อยู่ในไร่ จะเป็นไม้อะไรก็ได้แต่ต้องมีอายุประมาณ ๑-๒ ปี ส่วนที่จะทำด้วยไม้ไผ่เช่นกัน ทำเป็นวงกลม ใช้ไม้ไผ่ ยาวมัดต่อกันเป็นวงล้อมกลม สำหรับกรงจะใช้ไม้ไผ่ที่เสียบกับดุมจรวดงพัดเป็นวงกลม

ส่วนใบพัดใช้ไม้ไผ่ผ่าสับเป็นซีกเล็กแล้วเอามาสานเป็นแพติดไว้เป็นระยะๆ ตรงกรงและข้อ ระยะช่วงห่างให้เท่ากัน เสร็จแล้วต่อด้วยไม้ไผ่เป็นท่อนยาวประมาณ ๑.๕๐ เมตร ไม้ไผ่นี้จะต้องทะลุ ปล้องออก เพื่อที่จะได้ตักน้ำขึ้นไปเทใสรางน้ำซึ่งอยู่ข้างบนเรียกว่า "บังพัด"

พัดหรือระหัดวิดน้ำ ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำห่มัน
ปัจจุบันชาวบ้านยังคงใช้พัดนี้อยู่ที่บ้านนาเวียงและนาหอ

ขณะที่บังพัดใช้ไม้ไผ่ตัดเป็นกระบะบอกลาวประมาณ ๒ ปล้อง และจะต้องทะลุปล้องแล้วเอามา มัดติดกับข้างใบพัด โดยมัดเป็นรูปเจียง เสร็จแล้วพัดก็จะหมุนไปเรื่อย ๆ ส่งน้ำไปตามรางน้ำ ซึ่งจะมีทั้ง รางน้ำสั้น คือรางน้ำที่รองน้ำจากบังพัด และรางน้ำยาว คือต้องใช้ไม้ไผ่เป็นท่อนยาวที่ทะลุปล้องแล้วมา ต่อกันเป็นท่อนยาว ที่ส่งน้ำไหลไปหานา

นอกจากนี้ยังต้องทำแพพื้น คือพื้นน้ำข้างล่างตรงพัดหมุนจะต้องทำแพไว้ได้ เพราะกันน้ำเซพื้น โดยใช้ไม้ไผ่สับให้เป็นแพ (เรียกว่าฟาก) ปูลงพื้นดินในน้ำหรือจะใช้ไม้เปื้อนท่อนลำยาวก็ได้เหมือนกัน

จึงกล่าวได้ว่า พัดถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อวิดน้ำทำนํามาานแล้ว พัดจึงมีประโยชน์ต่อคนลุ่มน้ำหม่นมาก เพราะนอกจากได้ใช้น้ำทำนํมาแล้วยังได้หาปูหาปลาง่ายสะดวกสบาย เพราะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ เมื่อก่อนคนที่มิพัด เรียกได้ว่าเป็นคนที่มีฐานะดีมาก เพราะว่าได้ทำนํามีน้ำทำนําทลอดทั้งปี ไม่ต้องรอน้ำจากฝน ได้ทำนํามีข้าวไว้กินและขายตลอดทั้งปี ปัจจุบันหลายครอบครัวในบ้านนาเวียงและนาหอยังคงใช้พัดอยู่เช่นเดิม

การสร้างบ้านเรือนในชุมชนลุ่มน้ำหม่น ส่วนสภาพบ้านเรือนของชุมชนลุ่มน้ำหม่นทั้ง ๓ ชุมชนมีลักษณะคล้ายๆ กัน กล่าวคือ การดำรงชีวิตของคนรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย เมื่อ ๖๐-๗๐ ปีก่อน การสร้างที่อยู่อาศัย วัสดุอุปกรณ์ในการก่อสร้างที่อยู่อาศัยหาได้จากป่าบริเวณรอบหมู่บ้านตรงบริเวณโคกวัว (ปัจจุบันคือ โรงเรียนศรีสองรัก) หรือบริเวณโคกน้อยที่ตั้งทหารพราน ภูเก่งซึ่งควายบ้านนาหว้า การขนไม้จากป่าสู่หมู่บ้านจะอาศัยแรงคนช่วยกันแบกหาม ตัวบ้านกำลังคนก็อาศัยแรงงานสัตว์ (ควาย) เป็นพาหนะลากจูง

การปลูกบ้านแล้วแต่ฐานะของแต่ละครอบครัว ผู้มีฐานะดีจะสร้างบ้านถาวร เป็นเสาไม้เนื้อแข็ง (ไม้จิง) ถากเป็นเสากลมๆ พื้นแป้น ฝากระดาน (พื้นแป้น ฝาแป้น หมายถึง ไม้กระดานที่เลื่อยเป็นแผ่นๆ จากไม้เนื้อแข็ง) หลังคามุงด้วยแป้นเกร็ด (กระเบื้องไม้) บ้านเป็นทรงมะลิลา มีจั่ว มีระเบียงหน้าบ้าน กันผาระหว่างห้องนอนกับระเบียง มีประตู ๒ ข้าง เว้นห้องกลาง มีหน้าต่างด้านข้างเป็นช่องแคบๆ เรียกว่าปองเอี่ยมหรือปองเอี่ยม ส่วนระเบียงด้านหน้าปล่อยโล่ง ห้องนอนโล่ง แต่จะใช้ผ้ากั้น (ผ้ามาน) กั้นเป็นห้องนอนของพ่อ-แม่และลูกอย่างเป็นสัดส่วน พื้นที่ของตัวบ้านจะมีขนาด 4×๑๖ คอก ปลูกเรือนไฟ (เรือนครัว) แยกต่างหาก โดยสร้างฐานติดต่อกัน ระหว่างเรือนนอนกับเรือนไฟจะมีชาน (ร้าน) โย่งน้ำกิน ส่วนน้ำใช้แยกตั้งไว้ใกล้เรือนครัว น้ำกินน้ำใช้ได้จากลำน้ำหม่น ใช้ภาชนะคุบรจุ (ตัก) หาบขึ้นมาใส่โถง น้ำกิน น้ำใช้ น้ำกินต้องรีบตักแต่เช้า เพราะน้ำจะใสสะอาดดีในตอนเช้า

รั้วบ้าน (ฮั่ว) รอบบริเวณบ้านจะปลูกไม้มะเยา (ไม้สญ) เป็นเสาหลัก ใช้ไม้ข้าวหลาม หรือไม้หางช้าง (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) เป็นคร่าวให้ตอกมัด (ไม้ตอกทำจากไม้ไผ่ที่มีอายุไม่เกิน ๑ ปี) บ้านส่วนมากจะไม่มีรั้วจะปล่อยโล่งๆ สะดวกในการติดต่อของเพื่อนบ้านที่อยู่บ้านใกล้เรือนเคียง

ผู้มีฐานะปานกลางจะปลูกบ้านตามฐานะของตนเอง คือ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้จะเป็นไม้ไผ่ มีเฉพาะเสาเท่านั้นที่จำเป็นจะต้องใช้ไม้เนื้อแข็ง (เสาไม้แก่นหมายถึงไม้เนื้อแข็งที่ตายแล้ว ส่วนที่เป็นกระพี้หายไปเหลือเฉพาะแก่น ปลูกก่อดินยาก) พื้นฝาทำด้วยฟากใช้ไม้ไผ่สับแล้วเล็มเป็นแผ่นๆ ก่อนนำไปแช่น้ำเพื่อลดปริมาณน้ำตาลในเนื้อไม้ ป้องกันมอดกัดกิน ถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่ไม่ต้องใช้สารเคมีมีพิษ ไม้ไผ่นี้จะนำมาปูพื้นและกันฝา หลังคามุงด้วยหญ้าแฝก (แฝกคือหญ้าคา น้ำตันที่มีความสูงประมาณ ๑ วา ทำเป็น "ตบ") การทำหลังคานั้นจะต้องทำให้เป็นทรงแหลมมีจั่ว ภาษาถิ่นเรียกว่า "แปลญอก" (ออกเสียงที่จุมุก) ทั้งนี้เพื่อให้เมื่อดฝนที่ตกลงมาไหลเร็วไม่ตกค้างบนหลังคา ป้องกันการมุงพุงของแฝก ให้มีอายุใช้การได้นานๆ การจัดดับบนหลังคาจะใช้ไม้ตอกผูกมัดติดกันให้แน่น บ้านประเภทนี้มี

อายุใช้งานประมาณ ๑๐-๑๕ ปี ก็จะต้องซ่อมแซมทุกๆ ปี ส่วนเรือนครัวและเรือนไฟ จะปลูกแยกต่างหาก

ส่วนผู้ที่มีฐานะยากจนจะปลูกบ้านเป็นตуп (กระต๊อบ) วัสดุอุปกรณ์จะเป็นไม้ไผ่เกือบทั้งหมด เสาอาจจะเป็นไม้จริงหรือไม้แก่นล่อน หรือไม้ไผ่มัดอกปอกลื่น ไม้จริงจะต้องทุบเปลือกออก หลังคามุงแฝก ใช้หวายหรือไม้ตอกผูกมัดกันโยก มีอายุการใช้งาน ๓-๕ ปี บ้านก็ชำรุดต้องซ่อมแซมหรือไม้ก็รื้อถอนปลูกสร้างใหม่

เป็นที่น่าสังเกตว่าการปลูกสร้างบ้านสมัยก่อนจะใช้หวายหรือไม้ตอกแทนตะปู การปลูกบ้านของคนยุคนั้นจะใช้แรงงานของคนในหมู่บ้าน อาจเป็นเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องช่วยกันทำ จะจ่ายค่าจ้างเฉพาะส่วนที่ทำไม่เป็น เช่น บานประตูและหน้าต่างต้องจ้างคนจากที่อื่น บ้านส่วนใหญ่นิยมปลูกบ้านใต้ถุนสูง ใช้เป็นที่ผูกวัวควาย เล้าไก่ และตั้งที่ทอดผ้า เก็บฟืน และทำงานอื่นๆ ที่ต้องอาศัยร่มเงา ชาวบ้านจึงใช้ใต้ถุนบ้านได้สารพัดประโยชน์และคุ้มค่า

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำห้วยน้ำหมักไม่ใช้ไม้ในการสร้างบ้าน กลับหันมานิยมการปลูกบ้านด้วยการก่ออิฐฉาบปูน ใช้หลังคาโครงเหล็ก เว้นแต่ประตูหน้าต่างที่ยังคงใช้ไม้ ทั้งนี้เพราะชาวบ้านมองว่า การปลูกบ้านที่มีลักษณะแบบนี้ดูทันสมัยและน่าอยู่มากกว่า

ด้านซ้าย : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคม

จากข้อมูลชุมชนประกอบกับประวัติศาสตร์และความทรงจำของคนลุ่มน้ำห้วยน้ำหมัก จะทำให้เห็นพัฒนาการประวัติศาสตร์สังคมเมืองด้านซ้ายปรากฏเป็นหลักฐานที่ชัดเจน นับหลังจากอาณาจักรโยนกล่มสลาย กล่าวคือเมื่อพญามังรายกับพญามงเมืองได้นำผู้คนจากแคว้นพม่าลงมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านแคว้นล้านช้างก่อนข้ามแม่น้ำเหืองมาขึ้นฝั่งขวาของลำห้วยน้ำหมัก เดินทางต่อจนถึงที่ราบแห่งหนึ่งจึงหยุดพัก แบ่งผู้คนตั้งถิ่นฐาน

พญามงเมืองตั้งบ้าน “ด้านขวา”^{*} ส่วนพญามังรายพาผู้คนข้ามฟากไปพักพลชั่วคราวในที่แห่งหนึ่ง เพื่อหาที่พักพิงที่เหมาะสม จึงอพยพไปตั้งถิ่นฐานขึ้นที่ริมฝั่งห้วยน้ำหมักเรียกบ้าน “ด้านซ้าย” (ปัจจุบันคือหมู่บ้านเก่า) ต่อมาจึงแบ่งผู้คนขึ้นไปตามลำน้ำ ไปขุดคูคลองจากฝั่งซ้ายห้วยน้ำหมักขึ้นไปจรดเนินเขา เพื่อชักน้ำเก็บทำการเกษตร และเป็นปราการธรรมชาติป้องกันการรุกรานจากศัตรู เรียกหมู่บ้านใหม่นี้ว่าบ้านค่ายคู (ปัจจุบันคือบ้านหนองคูหรือเขตตัวอำเภอด้านซ้าย)

เมื่อตั้งหลักแหล่งได้ระยะหนึ่ง ปรากฏว่าบ้านด้านขวาดังประสบกับน้ำท่วมบ่อยครั้งเมื่อฤดูฝนหลาก พญามงเมืองจึงคิดย้ายที่ทำกินไปอยู่เมืองวาด^๑ ขณะที่พญามังรายเกิดความคิดว่าบาง

* ประเด็นดังกล่าวยังเป็นข้อถกเถียงอยู่ อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการท้องถิ่นบางท่านที่เชื่อว่าน่าจะตั้งอยู่ริมฝั่งขวาของลำน้ำห้วยน้ำหมัก ระหว่างห้วยน้ำหมักกับบ้านนาหัวแหลม ตำบลนาหอ อำเภอด้านซ้าย

^๑ เรื่องของ “เมืองวาด” กลุ่มนักวิชาการได้เสนอไว้ ๒ แนวทางหลักๆ คือ แนวทางแรกเสนอว่าน่าจะตั้งอยู่ในจังหวัดเพชรบูรณ์ อีกแนวทางหนึ่งบอกว่าน่าจะอยู่อำเภอหนองไผ่ จังหวัดพิษณุโลก โปรดอ่านศึกษารายละเอียดได้ในบทความประวัติศาสตร์และความทรงจำ

ยางเป็นเมืองใหญ่ มีระยะทางห่างจากบ้านค่ายคูไม้ไผ่สัก ประกอบกับผู้คนมีจารีตประเพณีที่คล้ายกัน เห็นควรที่จะอพยพผู้คนไปรวมที่บางยาง ทำให้บ้านคูค่ายและบ้านเก่าเปรียบเสมือนเมืองหน้าด่าน ต่อมาเมื่อมีกำลังและความพร้อมมากพอที่จะขับไล่พวกขอม จึงมีใบบอกแจ้งไปให้พ่อขุนผาเมืองที่เมือง ราชให้นำกำลังขึ้นไปช่วย จนในที่สุดก็สถาปนาเป็นเจ้าปกครองสุโขทัยเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๐๐ ทรงพระนาม ว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

อย่างไรก็ตามด้านซ้ายก็ยังไม่ได้ยกตัวขึ้นเป็นเมือง กระทั่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กษัตริย์ แห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง พร้อมใจกันสร้างพระ ธาตุศรีสองรัก (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๑๐๕) ขึ้นบนที่เนินสูงฝั่งตะวันตกของลำน้ำหมัน (ฝั่งซ้ายของลำน้ำ) พัฒนาการเมืองด้านซ้ายจึงเผยเป็นภาพที่ชัดเจนในสายตาของคนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ดังเห็นได้ จากเรื่องเล่าและตำนานต่างๆ ที่ยังอยู่ในความทรงจำของคนด้านซ้าย ไม่ว่าจะเป็นตำนานการสร้างพระ ธาตุศรีสองรัก และความเชื่อเรื่อง “เจ้าพ่อกวาน” เป็นต้น

ประการสำคัญ ยังมีเรื่องเล่าของชุมชนในลุ่มน้ำหมันที่สัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ไม่ว่าจะเป็นบ้าน เก้า บ้านนาหอ บ้านนาเวียง และบ้านด่านซ้าย กล่าวคือชาวท้องถิ่นในลุ่มน้ำหมันเชื่อว่า บรรพบุรุษของ ตนเองเป็นคนลาวที่อพยพมาจากหลวงพระบาง ด้วยเหตุผลกลใดไม่อาจทราบแน่ชัด แต่ผ่านมาหลาย ร้อยปีแล้ว โดยใช้เส้นทางตามลำน้ำโขงลัดเลาะผ่านเข้าสู่ลำน้ำเหือง ก่อนวกเข้าสู่ลำน้ำหมัน กระทั่ง เดินทางมาพบพื้นที่ราบกว้างระหว่างหุบเขา จึงตั้งหมู่บ้านขึ้นพร้อมตั้งชื่อว่า “บ้านด่านซ้าย” ตามสภาพ ที่ตั้งของหมู่บ้านที่อยู่ในหุบเขา และตั้งอุทิศฝั่งซ้ายของลำน้ำหมัน เมื่อสร้างหลักปักฐานจึงขยายที่ทำ กิน เดินทางขึ้นสู่ด้านเหนือของลำน้ำหมันในระยะทางที่ไม่ไกลนัก จนมาสร้างเป็นหมู่บ้านใหม่พร้อมตั้ง ชื่อว่า “บ้านนาเหาะ”

ส่วนเหตุที่เรียกว่า “บ้านนาเหาะ” ชาวบ้านเล่ากันว่า คงมาจากชื่อของ “ท้าวเหาะหานาง” ซึ่ง เป็นผู้นำคนหนึ่งในกลุ่มบรรพบุรุษของพวกเขา ต่อมาบริเวณดังกล่าวได้กลายเป็นที่ตั้งเป็นหอโรง* ของ พระแก้วอาสา ท้าวกองสา ผู้นำชุมชนระดับเจ้าเมืองในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยังมีการรื้อฟื้นความสำคัญ ของผู้นำชุมชนท้องถิ่น ด้วยการสร้างพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นพระแก้วอาสา ท้าวกองสา ขึ้นที่วัดดังกล่าว ขณะนี้อยู่ระหว่างการก่อสร้าง

ด้วยเหตุเป็นที่ตั้งของหอโรงของผู้นำชุมชนนี้เอง ชาวบ้านจึงพากันเรียกชื่อของหมู่บ้านว่า “บ้าน หอโรง” ก่อนเติมคำว่า “นา” ลงข้างหน้า เพราะมีที่นาอยู่ใกล้หมู่บ้านมากมาย ต่อมาชาวบ้านจึงตัดคำว่า “โรง” ออก เหลือแต่ “นาหอ” และพากันเรียก “บ้านนาหอ” จนถึงทุกวันนี้

หลังจากนั้นจึงขยายที่ทำกินอีกครั้ง โดยเดินทางขึ้นสู่ทิศเหนือของลำน้ำหมันเช่นเคย เพื่อมาตั้ง หมู่บ้านใหม่ขึ้นที่บ้าน “นาเวียง” และ “หนองคู” โดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน “หนองคู” จะมีพื้นที่เป็นที่ ราบแคบๆ ยาวขนานไปตามริมน้ำหมัน ภายในหมู่บ้านมีหนองน้ำกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี ชาวบ้านเชื่อ ว่าน่าจะเป็นการขุดเป็นคูขึ้น หรือไม่อาจจะเป็นเส้นทางน้ำหมันเดิม ต่อมาสายน้ำเปลี่ยนเส้นทางเดิน พื้นที่ดังกล่าวจึงกลายเป็นหนองคู มีน้ำขังตลอดปี ทำให้ชาวบ้านบางคนเรียกหนองน้ำแห่งนี้ว่า “หมัน

* ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านหนึ่งในเขตตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย

* ปัจจุบันที่ตั้งหออยู่บริเวณวัดศรีภูมิบ้านนาหอ วัดศรีภูมิสร้างขึ้นใกล้เคียงกับการตั้งบ้านนาเหาะ คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๕

หลง" เมื่อตั้งถิ่นฐานระยะหนึ่ง จึงได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็น "ด่านซ้าย" แล้วใช้เรียกกันจนติดปากกระทั่งปัจจุบัน หากทว่ามีการเปลี่ยนชื่อเมื่อใด และด้วยเหตุผลใดกลับไม่ปรากฏหลักฐานหรือเรื่องเล่าแต่ประการใด

ส่วนบ้าน "ด่านซ้าย" เดิมทีที่ตั้งอยู่บ้านหอนปัจจุบัน คงเปลี่ยนชื่อเป็นบ้าน "ด่านซ้ายเก่า" นานๆ เข้า ชาวบ้านเห็นว่าชื่อเรียกมีคำมากเกินไป จึงเรียกสั้นๆ ว่า "บ้านเก่า" ซึ่งหมายถึง หมู่บ้านอันเป็นที่ตั้งของบรรพบุรุษของคนด่านซ้ายที่อพยพมาจากเมืองหลวงพระบางมาตั้งแต่อดีต โดยมาตั้งถิ่นฐานที่นี่เป็นแห่งแรก ก่อนที่จะย้ายมาอยู่ในเขตอำเภอด่านซ้ายในปัจจุบัน

จวบจนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) มีการเปลี่ยนการปกครองแบบเดิมมาเป็นแบบเทศาภิบาล แบ่งท้องที่ออกเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน เมืองด่านซ้ายจึงเปลี่ยนฐานะมาเป็นอำเภอด่านซ้าย

โดยนัยแห่งพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ดังกล่าว ด่านซ้ายจึงขึ้นอยู่กับมณฑลพิษณุโลก หลังจากนั้น ด่านซ้ายจึงโอนมาอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดเลยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ตามประกาศของกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ และยังคงขึ้นอยู่กับเขตการปกครองของจังหวัดเลยจนกระทั่งปัจจุบัน

พัฒนาการทางเศรษฐกิจสังคม อาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันกระแสวัฒนธรรมจากเมืองและความเจริญต่างๆ กำลังไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมมากมาย หากกล่าวเฉพาะเศรษฐกิจ สรุปได้ว่า ชุมชนลุ่มน้ำหมันได้รับผลกระทบของกระแสพัฒนาดังกล่าวเช่นกัน เพียงแต่เป็นภาพของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกลับไม่ชัดเจนเท่ากับชุมชนอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ในเขตปฏิรูปหรือเมืองที่เจริญ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าสภาพทางกายภาพที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนแอ่งที่ราบหุบเขารอบทั้งสามด้านดังที่กล่าวไว้เบื้องต้น ทำให้ไม่สะดวกกับชุมชนภายนอกเท่าที่ควร แม้ปัจจุบันถนนหนทางและเส้นทางการคมนาคมต่างๆ จะสะดวกสบายแล้วก็ตาม เรียกได้ว่าถ้าใครไม่มีธุระจำเป็นก็คงจะไม่เดินทางเข้าไปด่านซ้าย

อย่างไรก็ตาม ผลของการศึกษาทำให้ทราบถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจของชุมชนลุ่มน้ำหมันว่าพัฒนาจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองในอดีต จนก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบผูกโยงกับทุนนิยมจากกระแสวัฒนธรรมภายนอก ซึ่งอาจสรุปสาระสำคัญได้คือ

เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง ในอดีต ระบบผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเองในชุมชนหมู่บ้านเน้นการเพาะปลูก หางของป่า และการล่าสัตว์ ทั้งนี้เพราะพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ถือว่ามีความหลากหลายทางกายภาพที่ส่งผลต่อการผลิตของชุมชน คนท้องถิ่นจึงพัฒนาระบบการผลิตของตนเองตามลักษณะที่ตั้งทางกายภาพของชุมชน กล่าวคือชาวบ้านมักจะไม่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สูง แต่จะใช้พื้นที่ดังกล่าวปลูกข้าวเหนียวและข้าวนาไร่

ขณะที่พื้นที่ราบลุ่มน้ำหมันและลำน้ำสาขาจะมีพื้นที่ดินเหมาะแก่การเกษตร ส่วนใหญ่เป็นที่นาปลูกข้าวเหนียวนาปีเพื่อใช้กินในครัวเรือน มีการใช้หัตถหรือระหวัดวิดน้ำในช่วงหมู่บ้านนาเวียงและนาหอในการผันน้ำเพื่อการเพาะปลูก นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชผักต่างๆ ตามเขตที่ราบริมฝั่งลำน้ำหมัน เช่น

หอม กระเทียม และพืชผักสวนครัวต่างๆ เป็นต้น การดำรงชีพดังกล่าวถือเป็นความพยายามของชาวบ้านที่จะทำพื้นที่ทุกลักษณะให้ได้ประโยชน์สูงสุด

จึงเห็นได้ว่า ปัจจัยสำคัญในการผลิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมันก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติอัน ได้แก่ ดิน น้ำ และป่า นอกจากนี้ยังทรัพยากรชาวบ้านและวัฒนธรรมช่วยเสริมให้การดำรงชีพมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งก็คือแรงงานและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั่นเอง สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านไม่ต้องอาศัยปัจจัยด้านการเงินก็สามารถดำรงชีพอยู่ได้ เนื่องจากมีทุนจากธรรมชาติและวัฒนธรรมที่ทุกคนเป็นเจ้าของและแบ่งปันใช้สอยกันตามอัธยาศัย ต่างจากในยุคหลังที่ปัจจัยด้านการเงินเข้ามามีบทบาทสัมพันธ์ในวิถีชีวิตมากขึ้น

ดังนั้นเมื่อต้องพึ่งธรรมชาติเป็นหลัก คนในชุมชนลุ่มน้ำหมันจึงปรับวิถีแห่งการผลิตให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของตนเอง ดังเห็นได้จากชุมชนต่างๆ ในลุ่มน้ำหมัน เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่เน้นการทำนาในเขตพื้นที่ลุ่ม ที่สามารถรับน้ำจากลำน้ำหมันทำนาปีละครั้ง บางครัวเรือนมีการปลูกข้าวไร่เสริมและปลูกพืชผักสวนครัวต่างๆ เพื่อบริโภคในครัวเรือน มีสัตว์เลี้ยงประเภทวัว ควาย ไว้ใช้งานในไร่นา นอกเหนือจากหมู เป็ด ไก่ที่เลี้ยงไว้ในครัวเรือน ชาวบ้านมีอาชีพเสริม คือ การหาของป่าและเผาถ่านแทบจะมีการค้าขายจำกัด

จึงเห็นได้ว่าชาวบ้านให้ความสำคัญกับการทำนาเป็นอย่างมาก เพราะนาจะหมายถึงการตั้งถิ่นฐานถาวรและความมั่นคงในการยังชีพ เพื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตไว้ใช้ในปิ่นหรือระหว่างฤดูกาลต่อไป ระบบการทำนาจึงเป็น “ทุนสำรอง” ของครอบครัวและชุมชนนั่นเอง

รองจากนาคือการปลูกพืชผักสวนครัว ลงทุนน้อยและไม่ต้องใช้แรงงานมาก ส่วนของป่านั้นเป็นแหล่งของอาหารและยารักษาโรคที่สำคัญอีกแหล่งของคนท้องถิ่นในอดีต ในสมัยก่อนการใช้ประโยชน์จากป่าจึงเป็นไปเพื่อบริโภคในครัวเรือน ไม่ได้มีจุดประสงค์หลักเพื่อนำไปขาย การหาอาหารตามธรรมชาติทำให้ชีวิตของชาวบ้านสะดวกสบาย มีการแบ่งปันให้ญาติพี่น้อง หรือมีการถนอมอาหารไว้กินยามนอกฤดูกาล เช่น หมูไม่ลวก หมูไม่ดอง และการทำน้ำผักสะทอน เป็นต้น แม้ในช่วงเวลาดังกล่าวจะมีข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีการผลิต อีกทั้งยังต้องเสี่ยงกับความไม่แน่นอนทางธรรมชาติ แต่ชาวบ้านจะรู้วิธีว่าจะตัดสินใจอย่างไรในการทำเกษตร ดังเห็นได้จาก การแลกเปลี่ยน หยิบยืม และแบ่งปันระหว่างเครือญาติและภายในชุมชน

การล่าสัตว์และการเก็บหาของป่าจึงเป็นกิจกรรมที่ช่วยเสริมการผลิตในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความพอเพียงในการดำรงชีวิต การพึ่งพาฐานทรัพยากรของชุมชน ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านมีความยืดหยุ่น สามารถรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหานภัยธรรมชาติอย่างฝนแล้งหรือน้ำท่วมที่ทำให้ได้ผลผลิตน้อย เป็นต้น

ดังนั้นป่าจึงเป็นที่พึ่งของชาวบ้านมาโดยตลอด กระทั่งรัฐเข้ามาแทรกแซงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และอ้างความเป็นเจ้าของแทนชุมชน (ในระยะหลัง พ.ศ. ๒๕๒๐ และกระทบกับชุมชนอย่างเด่นชัดหลังปี พ.ศ. ๒๕๓๐) ปิดกั้นหวงห้ามไม่ให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ แต่อนุญาตให้คนภายนอกเข้าตัดฟันหักเก็บอย่างล้างผลาญจนผืนป่าแทบจะหมดความอุดม

นอกจากนี้การผลิตบางอย่างยังมีเป้าหมายเพื่อเป็นหลักประกันในกรณีที่ต้องประสบภาวะวิกฤตทางสังคม เช่น ช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ กรณีดังกล่าวชุมชนจะนำผลผลิตบางชนิด เช่น ผักฝ้าย ไปแลกเปลี่ยนกับชาวนครไทย

คนลุ่มน้ำหมันจึงประกอบกิจกรรมได้หลาย ๆ อย่างในเวลาเดียวกัน เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์และสนองความต้องการในครัวเรือน ชาวบ้านที่ไถนาหรือปลูกข้าวนาจะจับกุ้ง หอย ปู ปลา กบ เขียด และสัตว์อื่นที่สามารถนำไปปรุงอาหารได้ พวกที่นำวัวควายไปเลี้ยงในชายป่าก็จะถือโอกาสเก็บหาสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีพไปในตัว เช่น ผักหวาน หน่อไม้ และเห็ดต่างๆ รวมทั้งทำงานจักสานและทอผ้า เป็นต้น

ดังนั้นการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายจึงไม่ใช่คำในอุดมคติ หากแต่เป็นภาพชีวิตที่เกิดขึ้นจริง เพราะชาวบ้านเน้นการทำนา ปลูกผัก ทำงานหัตถกรรมพื้นบ้าน และเก็บของป่าเป็นอาหารหลัก ไม่เน้นอาหารจากเนื้อสัตว์ เนื้อสัตว์มักเป็นอาหารพิเศษในเทศกาลต่างๆ เท่านั้น จึงทำให้เห็นว่ามีเงินก็อยู่ได้ เพราะในทุ่งนาและป่ารอบๆ หมู่บ้านมีวัตถุดิบทางธรรมชาติมากมาย ชาวบ้านไม่ต้องพึ่งตลาด เพราะมีทุ่งนาและป่าเป็น “ซูเปอร์มาร์เก็ต” ที่ไม่ต้องใช้เงินซื้อหา

กล่าวได้ว่าลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชน มีระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง ผลิตอาหารไว้บริโภคในครอบครัวและชุมชน หากเหลือก็จะสำรองไว้ในยามวิกฤติ หรือไม่ก็นำไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนใกล้เคียง ความสัมพันธ์ภายในชุมชนแบบเครือญาติ ช่วยเหลือด้านแรงงาน ช่วยเหลือด้านสังคม

เศรษฐกิจชุมชนยุคหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ ระยะต่อมาการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นกับชุมชนหมู่บ้าน และถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนที่เป็นจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของชุมชนหมู่บ้าน เมื่อมูลค่าส่วนเกินจากการค้าได้จูงใจให้เกิดตลาดข้าวขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดกิจการโรงสี

ราวปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ชุมชนหมู่บ้านได้เริ่มเข้าไปสัมพันธ์ระบบเศรษฐกิจภายนอกจากการนำข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภค ไปขายยังตลาดรับซื้อข้าว แล้วนำเงินที่ได้จากการขายข้าวไปซื้อหาวัตถุดิบเพื่อนำมาผลิตเป็นปัจจัยในการดำรงชีพ เช่น ปลาเกลือเค็ม ปลากระป๋อง เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยที่ชุมชนผลิตไม่ได้

การเข้าไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอก นับว่าทำให้ชุมชนผ่อนคลายจากภาระหนักในการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพลงบ้างระดับหนึ่ง ขณะเดียวกัน อีกด้านก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เห็นภาพของชุมชนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมันกำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตแบบพอเพียงที่ปฏิบัติมา

กระทั่งระบบเศรษฐกิจภายนอกได้เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น กล่าวคือเดิมชุมชนจะต้องเดินทางรอนแรมและลัดเลาะทุ่งนาและป่า เพื่อนำข้าวไปขายยังตัวเมือง ก็เริ่มมีพ่อค้าเข้ามารับซื้อข้าวถึงในหมู่บ้าน ในขณะที่สินค้าจากตลาดก็เริ่มเข้ามาในชุมชน ทำให้การดำเนินชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ชุมชนหมู่บ้านอาศัยการหาอยู่หากินจากธรรมชาติ หาผักจากป่า หาปลาจากแหล่งน้ำ เป็นต้น เริ่มมีการซื้อสินค้าจากตลาด

ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนเริ่มให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น เพื่อให้มีข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภคเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้นำข้าวไปขายเป็นเงิน เพราะช่วงเวลา

ดังกล่าวเงินตราเริ่มมีความสำคัญกับชุมชน ทั้งนี้เพราะการที่จะได้บริโภคสินค้าจากระบบตลาดจะต้องแลกเปลี่ยนมาด้วยเงินตรา ไม่ใช่ผลผลิตเช่นการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

จึงเห็นได้ว่า ในช่วงเวลานี้รัฐและระบบเศรษฐกิจภายนอกจะผนวกชุมชนหมู่บ้านเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าในระยะต่อมาจึงเป็นสิ่งที่ไม่ยากนัก ดังเห็นได้จากการเข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านโดยรัฐ ในรูปแบบของการพัฒนาชุมชนลุ่มน้ำห่มัน จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจชุมชน ดังเห็นได้จากการที่รัฐเข้ามาสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน เป็นต้น เพื่อจุดประสงค์หลักในการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ แต่ขณะเดียวกัน ถนนก็สัมพันธ์กับวิถีแห่งการผลิตในระบบเศรษฐกิจ คือทำให้มีการติดต่อการตลาดภายนอกได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะการปลูกข้าวถูกเชื่อมโยงกับระบบการตลาดของประเทศโดยรวม กรณีนี้เห็นได้จากในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ วิถีการทำการเกษตรของคนลุ่มน้ำห่มันมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต และวิถีการผลิตของชุมชนเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ให้สูงขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าว มีการลงทุนเครื่องจักรกล และใช้ปัจจัยการผลิตให้มากขึ้น

ดังนั้นลักษณะที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำห่มันในช่วงเวลานี้ ยังคงเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีวิถีชีวิตแบบพอเพียงที่สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ต้องพึ่งพาทภายนอกเช่นกัน โดยชุมชนได้เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก แต่ยังไม่สามารถผลิตได้พอเพียงต่อความต้องการบริโภคของสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจาก

ประการแรก ทรัพยากรธรรมชาติที่มีจำนวนมาก เพียงพอต่อการรองรับจำนวนประชากรในการดำรงชีวิตอยู่แบบพอเพียงและโดยเฉพาะที่ดินสามารถขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกได้อย่างไม่จำกัด **ประการที่สอง** ความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่สามารถช่วยเหลือเกื้อกูล **ประการที่สาม** มีระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงสามารถแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชน ยังไม่ต้องพึ่งพาทภายนอกมากนัก ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ไม่ต้องใช้สารเคมีในการเพิ่มผลผลิตทางด้านการเกษตร

ส่วนข้อจำกัดของชุมชนต่อการพึ่งตนเอง คือ **ประการแรก** การขาดแคลนแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยในการผลิตข้าวทำให้ชุมชนไม่สามารถผลิตข้าวไว้บริโภคได้เพียงพอตลอดปี ต้องแลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกชุมชน **ประการที่สอง** ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเดิมเป็นป่าซากที่มีนายทุนมาโค่นไม้ใหญ่หมดไป พื้นที่บริเวณนี้กลายเป็นป่าไผ่ที่มีความแห้งแล้ง ไม่อุดมสมบูรณ์ ทำให้มีข้อจำกัดในการปลูกพืชได้เพียงไม่กี่ชนิดที่ทนทานต่อความแห้งแล้งได้ เช่น สับปะรด ถั่วลิสง ข้าวโพด เป็นต้น **ประการที่สาม** การขนส่งและคมนาคมแม้จะมีการสร้างถนนถนนทางแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่สะดวกมากนัก ทำให้ต้องใช้เวลานาน

เศรษฐกิจชุมชนช่วงขยายตัวหลัง พ.ศ. ๒๕๓๐ ชุมชนช่วงขยายตัวยุคนี้เริ่มมีการพัฒนาระบบไฟฟ้า ถนน และน้ำประปา ชุมชนสามารถขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก ปลูกพืชได้หลากหลายมากขึ้น สามารถปลูกข้าวไว้บริโภคได้เพียงพอ พื้นดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชแบบเข้มข้น ใช้ปุ๋ยและสารเคมีมากขึ้น ลักษณะการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและพึ่งพาบางส่วน วิถีชีวิตของชุมชนยังเป็นแบบเรียบง่ายประหยัด เน้นความพอเพียง แต่ต้องพึ่งพปัจจัยการผลิต ตลาด และ

แหล่งเงินลงทุนจากภายนอกมากขึ้น จนนำไปสู่การเป็นหนี้สินทั้งในและนอกระบบ ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวกิจการธนาคารจึงได้เริ่มมาเปิดกิจการในชุมชนด้านซ้าย

วิธีการผลิตดังกล่าว เห็นได้จากการปลูกพืชไร่ พืชหลักๆ ได้แก่ ข้าวโพด ทำให้ต้องเร่งเพิ่มผลผลิตด้วยการใช้ยาปราบศัตรูพืชและปุ๋ยเคมีอย่างเข้มข้น ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ชาวบ้านเริ่มเป็นหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ แหล่งเงินทุนที่สำคัญของชุมชนได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ขณะเดียวกันชุมชนก็เริ่มรับวัฒนธรรมจากชุมชนภายนอกเข้ามาในวิถีชีวิตของชุมชน มีการพึ่งพาชุมชนภายนอกมากขึ้น

ช่วงเวลานี้สภาพการณ์ของชุมชนจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ประสบกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจอยู่ด้วยเช่นกัน เนื่องจากต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เพราะต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทั้งด้านเงินทุน เทคโนโลยี และการตลาด ขณะเดียวกันราคามูลผลิตทางการเกษตรก็มักตกต่ำ ทำให้ชาวบ้านต้องไปกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรฯ

ขณะที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรมของชุมชน ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในชุมชน ที่มีลักษณะส่งเสริมความเป็นอยู่แบบปัจเจกชนมากขึ้น ความเป็นชุมชนลดน้อยลง ชุมชนแตกแยก เน้นการบริโภคนิยมมากขึ้น ให้ความสำคัญทางด้านวัตถุมากกว่าด้านจิตใจ สมาชิกในชุมชนออกไปหางานทำข้างนอก

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ คือ ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และความเชื่อท้องถิ่นบางอย่าง ที่ยังคงช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านแรงงานและสังคม ประการต่อมาในเรื่องของระบบน้ำทางธรรมชาติที่สมบูรณ์ ทำให้ชุมชนสามารถปลูกพืชที่หลากหลายได้มากขึ้น เช่น ปรังพื้นที่ทำนาข้าว การปลูกพืชผักไว้ขายและบริโภคในครัวเรือน การทำสวนผลไม้ เลี้ยงสัตว์ สมาชิกในชุมชนประกอบอาชีพหลากหลายมากขึ้น

การจัดการดูแลสุขภาพกับสภาพสังคม

และความเชื่อของคนลุ่มน้ำห่มัน

สภาพทางกายภาพของชุมชนลุ่มน้ำที่มีลักษณะเฉพาะตัว ถือเป็นหนึ่งในหลายปัจจัยสำคัญที่จะส่งต่อผลวิถีการดำรงชีวิตด้านต่างๆ รวมทั้งระบบสาธารณสุขด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ทำให้การเดินทางของคนลุ่มน้ำห่มันในสมัยก่อนเป็นไปด้วยความลำบากยิ่ง จะไปที่ไหนๆ ก็ต้องเดินเท้า แม้แต่จะไปธุระเมืองเลยหรือหล่มสักก็ต้องเดินเท้า ใช้เวลาเดินทางถึง ๒-๓ วัน อย่างดีก็ใช้ช้าง ม้า ล่อ เกวียน เป็นพาหนะ ดังนั้นเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยจึงต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปจัดการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของหมอยาพื้นบ้าน พืชสมุนไพรรอบบ้าน หมอตำแย รวมไปถึงระบบความเชื่อต่างๆ อาทิ ความเชื่อเรื่องผีต่างๆ ที่ส่งผลในด้านภาวะจิตใจเป็นอย่างสูง

จากความเชื่อผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ นี้เอง อำนาจหรืออิทธิฤทธิ์ของผีจึงเข้ามามีบทบาทต่อชีวิตจิตใจของคนลุ่มน้ำห่มันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วย มักจะคิดว่ามีสาเหตุมาจากผีเป็นส่วนใหญ่ ผู้ที่เจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ เมื่อรักษาด้วยยาสมุนไพรแล้วยังไม่หาย ดังนั้นคนในบ้านก็จะมุ่ง

ความรู้ การประยุกต์ใช้ความรู้ การเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นต่อกระแสการติดต่อจากภายนอกไม่ได้รับการจัดระบบที่ดีพอจากคนในท้องถิ่น เพราะส่วนใหญ่มีเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการชี้แนะและจัดการเกี่ยวกับสุขภาพ โดยขาดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและสถานบริการจึงเปลี่ยนไปในแง่ของความห่างเหินระหว่างกัน

ชีวิต ประเพณี และความเชื่อหัวใจหลักของวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน

ความเชื่อของคนลุ่มน้ำหมันมีทั้งความเชื่อในพุทธศาสนา มีวัดประจำหมู่บ้านเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน กล่าวคือบ้านด่านซ้ายมีวัดโพนชัย บ้านนาเวียงมีวัดโพธิ์ศรี และบ้านนาหอมีวัดศรีภูมิ

นอกจากนี้ยังมีความเคารพและศรัทธาในองค์พระธาตุศรีสองรัก ที่สำคัญยังเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติต่างๆ มากมาย เช่นความเชื่อเรื่องผีและหอเจ้าบ้านของหมู่บ้าน ความเชื่อเรื่องการถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติของชาวด่านซ้าย ในสมัยก่อนเชื่อว่าตามป่า ตามภูเขา ถ้ำ แม่น้ำ ห้วยหนอง คลองบึง และตามบริเวณหมู่บ้านจะมีผี ดวงวิญญาณของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ ผู้ใดละเมิดหรือไม่เคารพบูชาจะได้รับอันตราย เจ็บไข้ได้ป่วย หรือประสบเคราะห์กรรมต่างๆ นานา

หากครอบครัวใดเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็อาจไปหาหมอยามหรือหมอตระกูลตรง ถ้ามอยามทั่วทั้งทักว่ามีเหตุมาจากผีตนใดตนหนึ่งจะทำให้เจ็บป่วยไข้ ญาติผู้ป่วยจะบอกกล่าวขอขมาลาโทษ แล้วนำเครื่องเซ่นพวกข้าวปลาอาหารทั้งหวานและคาว ไปเซ่นไหว้ผีที่หมอยามอ้างถึง

ปัจจุบันความเชื่อต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องผียังคงปรากฏอยู่ในโลกทัศน์ทางความเชื่อของคนรุ่นผู้ใหญ่อยู่ เพียงแต่ธรรมเนียมปฏิบัติในเรื่องความเชื่อไม่เข้มงวดเท่าสมัยก่อน ในขณะที่เด็กรุ่นใหม่ส่วนใหญ่กลับเห็นว่าเป็นเรื่องเล่าของคนรุ่นก่อนมากกว่าที่จะเป็นเรื่องจริง แต่ก็ไม่ถึงกับลบหลู่

ส่วนความเชื่อในรอบปีมักสัมพันธ์กับการทำเกษตรและวิถีชีวิตทางการเกษตร รวมทั้งยังเป็นที่พึ่งทางจิตใจเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือได้รับความเดือดร้อน คนในลุ่มน้ำหมันก็มักมีแบบแผนศาลกล่าวและแก้ชะ (บน)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้คนลุ่มน้ำหมันประกอบพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมในรอบปีและพิธีกรรมในวัฏจักรชีวิตที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมยึดสิบสองที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติทั่วไป ในท้องถิ่นอีสาน ชาวบ้านยังผนวกพิธีกรรมท้องถิ่นเข้าไปเป็นข้อปฏิบัติด้วย เช่น งานไหว้เจ้าเมืองวังเดือน ๔ งานไหว้เจ้าเมืองกลางเดือน ๕ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ชุมชนลุ่มน้ำหมันแต่ละหมู่บ้านยังมีทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีร่วมของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม และงานบุญไหว้พระธาตุศรีสองรัก เป็นต้น (ดังที่จะกล่าวเป็นหัวข้อสำคัญถัดไป) ขณะเดียวกันก็มีงานบุญประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน เช่น งานไหว้ภู่อังสัจ บ้านนาเวียง และภูผาแดดบ้านนาหอ เป็นต้น ส่วนประเพณีสำคัญทางศาสนาจะร่วมกันจัดที่วัดประจำชุมชน แต่เนื้อหาโดยหลักๆ มีลักษณะคล้ายๆ กัน กล่าวคือเป็นประเพณีของหมู่บ้านที่มีมาแต่โบราณของทั้ง ๒ หมู่บ้าน แต่ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นที่เคารพศรัทธาหรือมีความเชื่อต่อ

ประเด็นไปหาผีทันที จะต้องมีการไปหาสาเหตุของการป่วยจากหมอยาม และหมอยามนี้มักจะมียู๋แพบทุกหมู่บ้าน เป็นต้น

ต่อมาเมื่อชุมชนได้รับการพัฒนาจากภาครัฐ โดยเฉพาะในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ เริ่มสร้างถนนหนทาง ความเจริญจากต่างถิ่นเริ่มเข้ามา ได้ส่งผลทำให้คนลุ่มน้ำหมันมีการพึ่งตนเองของท้องถิ่นมีรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น เช่น มีความเชื่อว่ายาแผนปัจจุบันสามารถรักษาโรคได้หายขาดและทันใจ และยาที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นพวกราชการยาพิษ ยาแก้ปวด ยาใส่แผลสด ยารักษาโรคพื้นๆ เป็นต้น

ขณะเดียวกันก็มีหมอเถื่อนซึ่งเป็นคนท้องถิ่นที่พอมีความรู้ทางการแพทย์บ้าง รวมทั้งเริ่มมีร้านขายยาแผนปัจจุบัน จำหน่ายยาให้กับคนในท้องถิ่น และจัดจำหน่ายยาเป็นชุดๆ เช่น ยาแก้ปัญหากลากปวดข้อและปวดหลัง เป็นต้น ส่วนการคลอดลูกยังพึ่งพาหมอตำแยเหมือนเดิม แต่หมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรเริ่มมีบทบาทน้อยลง และความเชื่อสาเหตุของความเจ็บป่วยค่อยๆ เปลี่ยนไปเนื่องจากป้าไม้ลดลง คนท้องถิ่นเริ่มได้รับการศึกษามากขึ้น ประการสำคัญยังมีข้าราชการจากท้องถิ่นอื่นเข้ามาปฏิบัติงานในด้านซ้ายมากขึ้นเช่นกัน โดยเฉพาะทหารและตำรวจที่เข้ามาต่อสู้กับคอมมิวนิสต์

ผลของการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ความรู้ในการดูแลสุขภาพของตนเองของท้องถิ่นที่เป็นความเชื่อเช่นสมัยก่อนเริ่มเปลี่ยนไป คือชาวบ้านหันมาให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพที่อาศัยความรู้ทางการแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ได้ได้รับการพัฒนาที่ดีพอ คือมีสถานบริการสาธารณสุขที่มีบุคลากรจำกัด กระจุกตัว พ.ศ. ๒๕๒๐ อำเภอด่านซ้ายอยู่ในพื้นที่ที่มีการสู้รบระหว่างทหารฝ่ายรัฐบาลกับคอมมิวนิสต์ จึงได้รับการคัดเลือกให้ตั้งโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช อันเป็นผลพวงของนโยบายของภาครัฐที่ต้องการจะทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในท้องถิ่นดังกล่าวมีความศรัทธาต่อรัฐบาล เป็นส่วนหนึ่งของสงครามแย่งชิงประชาชน บริการพื้นฐานหลายอย่างมาพร้อมๆ กัน เช่น ไฟฟ้า ถนนลาดยางใช้ได้ทุกฤดูกาลติดต่อกับจังหวัดเลย เพชรบูรณ์ พิษณุโลก เป็นต้น ทำให้คุณภาพในการบริการประชาชน การเข้าถึงดีขึ้นมาก นอกจากนี้ยังมีการสร้างสถานีอนามัยตามตำบลต่างๆ ให้บริการสุขภาพขั้นพื้นฐาน มีระบบการให้ภูมิคุ้มกันโรคที่ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาอย่างก้าวกระโดดในลุ่มน้ำหมันเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านมีความศรัทธาต่อระบบบริการที่รัฐจัดให้เป็นอย่างมาก และละเลยต่อการดูแลสุขภาพของตนเอง หมอตำแยและหมอพื้นบ้านเริ่มมีบทบาทลดลง

ส่วนการดูแลสุขภาพยุคปัจจุบันหรือหลัง พ.ศ. ๒๕๓๐ การพึ่งตนเองของชาวบ้านน้อยลง ความรู้ในการดูแลสุขภาพไม่ได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นก่อน โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติกลับไม่ได้รับความสำคัญ เมื่อยามเจ็บป่วยมักใช้บริการร้านขายยา และมีความเชื่อว่าสุขภาพที่ดีจะต้องได้รับการรักษาพยาบาลที่ดี ดังนั้นชาวบ้านจึงละเลยที่จะปฏิบัติตนให้มีสุขภาพดี เพราะมีความเชื่อว่าถ้าสุขภาพเสียก็สามารถใช้บริการของรัฐกันได้

ขณะเดียวกัน หมอเถื่อนได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบเข้าไปรักษาในท้องถิ่นทุรกันดาร ระบบธุรกิจขายตรงที่เกี่ยวกับสุขภาพเริ่มเข้ามาในท้องถิ่นที่มีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งหมดเป็นเพราะว่ากระบวนการสืบทอด

ภู่อังล้งและภูผาแดด ก็นิยมเดินทางเข้ามาประกอบพิธีด้วยเช่นกัน และจะประกอบในเดือน ๔ โดยบ้านนาเวียงจะประกอบพิธีกรรมก่อนบ้านนาหอสักประมาณ ๑ สัปดาห์

ทั้งนี้ชาวบ้านเชื่อว่าทั้งภู่อังล้งและภูผาแดดเป็นที่สิงสถิตวิญญาณลูกแก้ว (เป็นประเภทหนึ่ง) ที่ช่วยเหลือให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข หมดเคราะห์ และทำการเกษตรได้ผล ปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือคนเริ่มให้ความสำคัญน้อยลง ดังเห็นได้จากจำนวนชาวบ้านที่ขึ้นไปบูชาลดลงมาก ต่างกันอย่างสิ้นเชิงจากสมัยก่อนที่ผู้คนนิยมขึ้นไปบูชาเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวบ้านได้รับการศึกษามากขึ้น จึงเปลี่ยนแปลงอาชีพไปทำงานด้านอื่นที่ไม่ใช่ภาคเกษตร เช่น รับราชการ และเป็นลูกจ้าง เป็นต้น จึงไม่มีเวลาว่างพอที่จะมาร่วมงานดังกล่าว อย่างไรก็ตามทางหมู่บ้านยังคงปฏิบัติสืบสานประเพณีนี้อยู่อย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี นอกจากนี้ยังพบว่าสาเหตุที่ชาวบ้านไม่นิยมขึ้นไปบูชาทั้งสอง เพราะสถานที่ประกอบอยู่บนภู ต้องเดินทางไกลขึ้นเขา การเดินทางลำบาก ทำให้เดินขึ้นเขาไม่ไหว สะท้อนให้เห็นว่าคนยุคปัจจุบันคุ้นเคยกับการนั่งรถ ไม่ต้องเดินทางด้วยเท้าไปไหนไกลๆ ต่างจากสมัยก่อนที่ต้องอาศัยการเดินทางเท้าเป็นหลัก คนสมัยก่อนจึงมีความอดทนสูงกว่า

ประเพณีบุญหลวง ในเดือนแปด ซึ่งเป็นประเพณีสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นด่านซ้าย มีรายละเอียดดังนี้

๕

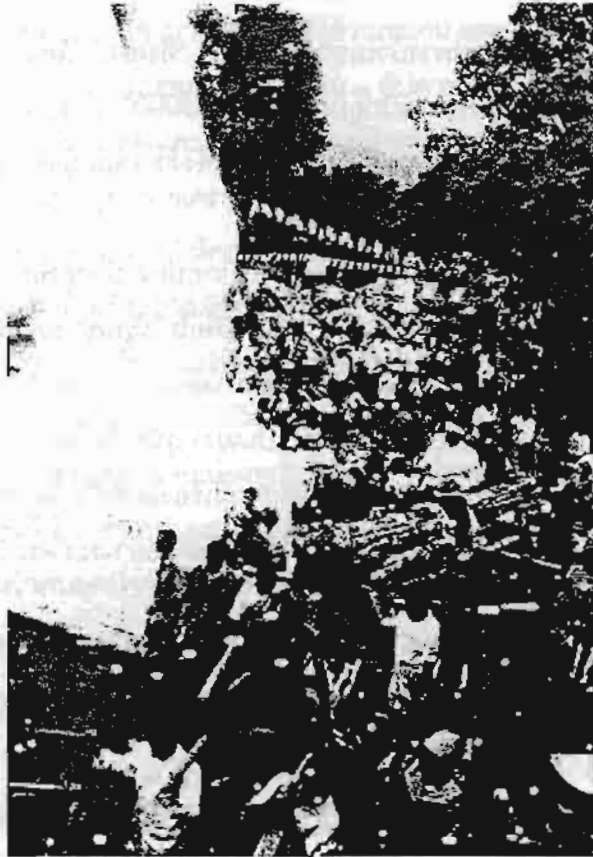
โดยทั่วไปงานบุญหลวงของชาวอีสานมักจัดขึ้นในช่วงเดือน ๔ แต่บ้านนาเวียงจัดขึ้นเดือน ๔ แต่จะจัดขึ้นหลังจากงานบุญหลวงวัดโพธิ์ชัยบ้านด่านซ้ายจัดเสร็จสิ้นแล้ว เหตุที่ถือเช่นนี้เพราะถือว่าวัดโพธิ์ชัยเป็นวัดเก่าแก่ของอำเภอด่านซ้าย ต้องให้วัดเก่าแก่ประกอบพิธีก่อน เดิมพิธีทำบุญหลวงจะให้กวนจ้ำและพระภิกษุปริกษาหารือเพื่อเลือกวันที่จะประกอบพิธี แต่ปัจจุบันผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดพิธีกรรมงานบุญหลวงด้วย

เมื่อหารือกำหนดวันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ถึงมีการประชุมในส่วนของชาวบ้านเพื่อจัดเตรียมความพร้อมเรื่องข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะนำมาประกอบพิธีในวันงาน โดยทั่วไปงานบุญหลวงจัดขึ้น ๔ วัน คือ วันแรกคือวันแต่งวัด วันที่สองเป็นวันโหม ถัดมาวันที่สามเป็นวันแห่พระ ท้ายสุดเป็นวันพึ่งเทศน์

วันแรกเป็นวันแต่งวัด ชาวบ้านจะนำกล้วย อ้อย เมี่ยง หมาก กล้วยเหียน ปิน ดาบ ข้าวตอกดอกไม้ และโองน้ำเพื่อใช้เตรียมทำนํ้ามนต์ที่พระเทศน์ตลอด ๑ วัน ๑ คืน ในวันสุดท้าย ฝ่ายชายจะช่วยกันประกอบประตูปอง ทำดอกบัว ทำดอกธูป และทำดาบ เสร็จแล้วจะทำกระทงแต่งเครื่องร้อยเครื่องพันไว้ใช้วันเลิกงาน ขณะที่ฝ่ายหญิงจะช่วยกันทำความสะอาด และช่วยกันเย็บ "ธงพันชั้น" ที่ใช้เศษผ้าหลายผืนและหลากสีมาเย็บ แล้วช่วยกันติดสายรุ้งรอบศาลาและรอบลานวัด ฝ่ายหญิงอีกกลุ่มหนึ่งจะช่วยกันทำกับข้าวไว้ต้อนรับแขกเหรื่อจากหมู่บ้านอื่นๆ ที่จะนำภัตตาหารมาถวายวัด

นอกจากนี้ยังจัดเตรียมสถานที่ที่จะใช้แห่พระในวันสุดท้ายให้เป็นที่ยอมรับ เพื่อที่ระหว่างงานของวันต่างๆ ชาวบ้านจะได้สนุกสนานเฮฮากันเต็มที่ ไม่เช่นนั้นงานจะดำเนินไปไม่สะดวก ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งคือหากไม่ปฏิบัติตามก็จะทำให้เกิดธรรมเนียม

เสร็จจากการแต่งวัดแล้ว ช้างฝ่ายผู้เฒ่าแม่แก่จะเตรียมอาบน้ำอาบทั่ว กระทั่งกินข้าวเย็นเสร็จจะจัดเตรียมที่นอนไม่ว่าจะเป็นหมอน ผ้าห่ม ผ้านวม และหัวขันทะนาคมาอนที่ศาลาวัดเพื่อเตรียมการเบิกฤกษ์ฤกษ์ในเช้าของวันโหม ประมาณหนึ่งถึงสองทุ่ม ผู้เฒ่าผู้แก่จะเดินทางมาที่วัด ใครมาก่อนจะเตรียม

ขบวนแห่เจ้าพ่อกวานรอบองค์พระธาตุศรีสองรักในงานบุญหลวง

คำว่า “บุญหลวง” ใครๆ ก็รู้ว่าต้องมีผีตาโขน เมื่อก่อนเขาเรียก “ผีนำคน” พอนานเข้าเรียกเพี้ยนเป็นผีตาโขน ส่วนเหตุที่เรียกผีนำคน เพราะเวลาประกอบงานบุญหลวง ผีตาโขนจะคอยนำคนออกตลาดตอนดึก เวลาช่วงเช้าแม่ค้าจะเอาของไปขายที่ตลาดสด แม่ค้าส่วนมากจะเดินหาบกระบุงใส่สิ่งของไปขายตลาดเช้าทุกวัน ผีตาโขนจะต้องออกไปคอยดักรับของขายของแม่ค้าหรือแบ่งเอาไปกิน บุคคลที่ใส่ผีตาโขนจะไม่มีใครรู้เลยว่าเป็นใคร แต่มีความรู้สึกว่าในสมัยนั้นถ้าใครได้ใส่ผีตาโขนจะรู้สึกเท่และโก้มากสำหรับหนุ่มๆ สาวๆ เพราะไม่มีอะไรที่จะให้ชาวบ้านได้แสดงออกการละเล่นผีตาโขนจะเล่นโดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่ และเด็กจะไม่มีโอกาสเลย เด็กหนุ่มวัยรุ่นก็จะมีโอกาสได้ใส่เลย จะมีก็แค่คนแก่ เพราะเขาถือกันว่า “เด็กปากบ่แล้ว ข้าว (ฟัน) บด้าเล่นบุญบ่ได้ไม่ดี”

ผีตาโขนยุคต่างๆ ผีตาโขนยุคอดีตจะใช้วัสดุที่มีตามธรรมชาติ มีอุปกรณ์ที่สำคัญ คือ หวดไม้ ข้าวเหนียว เย็บติดกับปลีมะพร้าว ใช้น้ำมันเชื้อเพลิงทำจุก ไม่มีการแต่งแต้มสีสันทันทีมากนัก เสื้อผ้าของผีตาโขนจะทำด้วยเศษผ้า และมุ้งเก่าๆ ผู้ใดจะทำหน้ากากผีตาโขนจะต้องไปแอบทำหน้ากากผีตาโขนเพื่อไม่ให้ใครจำหน้าของตนเองได้ และเมื่อเสร็จสิ้นงานแล้ว หน้ากากผีตาโขนนั้นจะต้องนำไปทิ้งน้ำ

ปัจจุบันผีตาโขนมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปจากเดิมมาก โดยมีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น สีเรซิน ยูรีเทน มาเป็นส่วนประกอบ ในการตกแต่งมีการเพิ่มลวดลายสีสันทันทีมาเป็นส่วนประกอบมากขึ้น แต่วัสดุที่ใช้ก็ยังคงอนุรักษ์เดิมอยู่ เสื้อผ้าผีตาโขนมีการดัดแปลงมาใช้ผ้าลายไทย ผ้าสมัยใหม่ที่มีสีสันทันทีมากขึ้น การเต้นก็มีลีลาท่วงท่าอันงดงามตามยุคสมัย

ผู้เล่นมีดาโชนมีอุปกรณ์การเล่นมีดาโชนที่สำคัญอยู่ ๒ อย่าง คืออาวุธมีดาโชนน้อยทุกๆ ตัวจะมีอาวุธประจำกายคือดาบหรือจ้าวที่ทำจากไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้จ้าว ไม้จ้าวดา ส่วนด้ามของดาบแกะสลักเป็นรูปอวัยวะเพศชาย และนิยมใช้สีแดงทาตรงปลายดาบ ส่วนเครื่องดนตรีที่ทำให้เกิดเสียงดังจิ้งหะ ประกอบทำเดินหรือทำเดินได้แก่ "หมากกะແທ່ງ" (ปกติใช้แขวนคอวัวหรือคอควาย) กระดังกระพรวน หรือกระป๋อง ที่บรรจุก้อนหินไว้ข้างใน

จึงเห็นได้ว่าประเพณีการเล่นมีดาโชนของคนลุ่มน้ำหมัน มีพัฒนาการสืบเนื่องมายาวนาน เดิมจะเล่นตามธรรมชาติ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อทางราชการได้มองเห็นความสำคัญของประเพณีท้องถิ่น จึงได้ให้การสนับสนุน อนุรักษ์ และส่งเสริมงานประเพณีบุญหลวงเป็นที่รู้จัก และแพร่หลายของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ

พอถึงวันที่สามคือวันแห่พระ ทั้งคนและพระภิกษุจะมารวมตัวกันที่วัดเป็นจำนวนมาก เพราะชาวบ้านใกล้เคียงเดินทางมาร่วมงานบุญด้วย หมู่ๆ สาวๆ จะแต่งตัวออกมาขบวนในงาน ผู้บ่าวจะมาเที่ยวบ้านผู้สาว ฝ่ายผู้สาวจะมาเที่ยวบ้านผู้บ่าว ใครเป็นเจ้าของบ้านหรือเจ้าภาพต้องเตรียมอาหารการกินและเหล้ายาปลาเบี่ยงคอยต้อนรับแขกผู้มาเยือน พอถึงเวลาบ่ายราวสองสามโมง จึงเริ่มเข้าสู่พิธีการแห่พระ ทางวัดจะจัดฝ่ายชายที่แข็งแรงขันไปหามพระพุทธรูป พระสงฆ์ และสามเณร ไปบริเวณที่คณะกรรมการจัดไว้

หลังจากนั้นจะเป็นหน้าที่ของพราหมณ์ต้องทำพิธีสู่ขวัญพระพุทธรูป หลังสิ้นสุดพิธีสู่ขวัญจะเตรียมหามสามเณรและพระภิกษุพร้อมแห่บังไฟ ตามด้วยขบวนแห่ของกลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมงาน

ขบวนแห่ดังกล่าวจะมีคนจ้ำเป็นผู้นำ ตามด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้เฒ่า ผู้แก่ และชาวบ้าน ระหว่างแห่พระภิกษุจะตีฆ้องและกลอง ส่งเสียงให้ร้องเป็นที่สนุกสนานไปจนกว่าครบสามรอบ หลังจากนั้นพระภิกษุจะขึ้นไปศาลาเพื่อจะได้ทำพิธีทางศาสนาและให้พรแก่ผู้ที่มาร่วมทำบุญ

ฝ่ายชาวบ้านที่เสร็จจากแห่พระแล้วจะจุดบังไฟแข่งกันของใครขึ้นสูงกว่าคนนั้นชนะเลิศ ส่วนผู้เฒ่าก็ไปนั่งฟังเทศน์ต่ออีก ๑ คืนกับ ๑ วัน

วันสุดท้ายเป็นวันฟังเทศน์ ชาวบ้านต้องเตรียมแห่ "กันหลอน" ส่วนทางวัดจะนิมนต์พระภิกษุตามวัดต่างๆ มาร่วมเทศน์ เพราะพระภิกษุที่วัดในหมู่บ้านเทศน์ไม่ไหว เนื่องจากต้องสวดทั้งวันทั้งคืน แม้จะมีหลายรูปแต่พระบางรูปก็ยังไม่ไหวแล้วพระบางรูปยังบวชไม่ถึงเวลา พระภิกษุที่ขึ้นธรรมาสน์เทศน์ต้องจำพรรษาหลายพรรษา และต้องอ่านตัวธรรมที่อยู่ในใบลานได้

ชาวบ้านที่นั่งฟังเทศน์เมื่อหิวข้าวก็ลากลับบ้าน มาอาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้า กินข้าว เสร็จค่อยกลับไปวัดฟังเทศน์ต่อ ตกกลางคืนใครว่างก็นอนหลับได้พอประมาณ แต่ห้ามนอนเตลิด นอนพอกพักผ่อนสายตา

กลางวันจะมีกันหลอนของชาวบ้านเพื่อไปถวายพระที่วัด ก่อนถวายต้องนำกันหลอนไปแห่รอบบ้านเพื่อให้พี่น้องชาวบ้านได้ทำบุญร่วมกันหลายๆ คน ชาวบ้านเรียกว่า "บุญแห่รอบไปบ้านโน้นบ้านนี้" พอคล้อยปลายชาวบ้านจะแห่กันหลอนกลับมาที่วัด ถ้ากันหลอนแห่มาถวายพระองค์ใดที่กำลังเทศน์อยู่ถูกกันหลอนที่แห่มาถวายพระองค์

กันหลอนตั้นนั้น คนที่แห่กันหลอนก็ยังไม่รู้เลยว่าที่ได้ทำกันหลอนมานั้น พระภิกษุรูปใดจะได้รับ ชาวบ้านถึงได้เรียกกันว่า "ตั้นกันหลอน" พอถวายตั้นกันหลอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะรอให้พระเทศน์เสร็จก่อน มัคคนายกวัดก็ได้แต่งขันห้า ขันแปด พาญาติโยมทั้งหลายคารวะเจ้าอาทิ พระพุทธ และพระสงฆ์

สิ้นสุดวันฟังเทศน์แล้วคำพอดี พอรุ่งขึ้นวันใหม่ก็ตักบาตรที่วัด เล็กแล้วก็ทำกระพวงแต่ง กระพวงเครื่องร้อย เครื่องพันสวด ขำระสะสางส่งกระพวงลงแม่น้ำน่าน เป็นอันเสร็จพิธีทั้งหมดพอเสร็จจากงานบุญหลวงหรืองานมีตาโชนแล้วก็เข้าพรรษาต่อฟังเทศน์กันที่ทุกคืนจนครบ ๓ เดือน ออกพรรษา

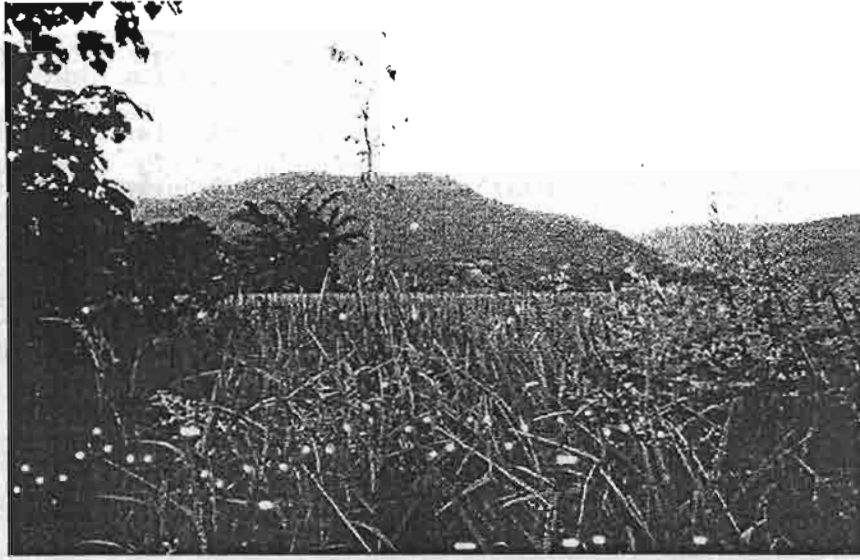
ประเพณีไหว้ภู่อังล้ง งานไหว้ภู่อังล้งเป็นประเพณีของหมู่บ้านนาเวียงที่มีมาแต่โบราณ แต่ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นที่เคารพศรัทธาหรือมีความเชื่อต่อภู่อังล้งก็นิยมเดินทางเข้ามาประกอบพิธีด้วยเช่นกัน กล่าวคือเมื่อถึงเดือน ๔ วันอาสาฬหบูชาหรือวันก่อนเข้าพรรษา ๑ วัน ชาวบ้านนาเวียงและหมู่บ้านใกล้เคียงจะไปตักบาตรทำบุญที่วัดตอนเช้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว กวนจ้ำ นางแต่ง ชาวบ้าน และพระภิกษุสงฆ์ ๔ รูปจะร่วมกันเดินทางขึ้นภู่อังล้ง ในส่วนของชาวบ้านจะจัดเตรียมน้ำ กับข้าว และเครื่องที่จะนำไปแต่งสักกระบุงภู่อังล้ง ระหว่างทางก็จะตีฆ้อง ตีกลอง และตีฉาบ เป็นที่สนุกสนาน เมื่อเหนื่อยก็พักกันระหว่างทาง หายเหนื่อยก็เดินกันต่อ แต่มีข้อกำหนดว่าต้องเดินทางไปถึงภู่อังล้ง และระหว่างเดินขึ้นห้ามดื่มน้ำและกินอาหารเป็นอันขาด จึงต้องอาศัยความศรัทธาและความอดทนสูง ดังนั้นหากครอบครัวใด ผู้เฒ่าผู้แก่ขึ้นไปไม่ได้ก็จะส่งลูกหลานเป็นตัวแทนขึ้นไปไหว้ภู่อังล้ง

พอไปถึงสถานที่ประกอบพิธี ชาวบ้านจะช่วยกันแต่งเครื่องบูชา แต่งเครื่องร้อย เครื่องพัน และจัดหาใบไม้ใหญ่มาเย็บจอกให้ได้ ๑๒๕ จอก เครื่องไหว้แต่ละจอกประกอบด้วย กล้วย-อ้อย, แกงส้ม, แกงหวาน, เมี่ยง, หมาก, เทียน, ดอกไม้, ขนมหวาน, เนื้อย่าง, ปลาย่าง, ผลไม้, ข้าวโหด, ข้าวต้ม, ข้าวตอก และใบพลู ทั้งหมดที่กล่าวมานี้อย่างละ ๑๐ ชิ้น

บริเวณลานประกอบพิธีมีข้อกำหนดว่าห้ามคนเข้านั่งเล่น ห้ามผู้หญิงผ่านลานหินซึ่งจัดทำเป็นอาสนะของพระภิกษุ ดังนั้นเวลาประกอบพิธี ผู้หญิงนั่งข้างหนึ่ง ผู้ชายจะนั่งอีกฟากหนึ่ง

หลังจากนั้นกวนจ้ำจะเป็นผู้จัดศาลทำหิ้ง ๕ หิ้ง ใส่เครื่องไหว้หิ้งละ ๒๕ จอก โดยกวนจ้ำจะเป็นผู้ประกอบพิธีถวายเครื่องสักกระบุงบูชาเจ้าภู่อังล้ง ต่อจากนั้นชาวบ้านจะร่วมกันถวายภัตตาหารเพลแก่พระสงฆ์ เมื่อฉันเสร็จแล้วเทศน์ ๑ กัณฑ์ ก่อนที่กวนจ้ำจะประกอบพิธีต่อเพื่อขอฟ้าขอฝนให้ตกตามฤดูกาล ขอให้พี่น้องได้มีน้ำใช้ในนา ขอเจ้าป่า เจ้าเขา และเหล่าเทวดาทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น ภู่อังล้ง ภูผาแดด ภูผาด่าง ผาแดงนางไอ่ มาร่วมเพื่อเป็นสักขีพยาน เพื่อให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุขหมดเคราะห์หมดโศก ขอให้ท่านทำไร่ได้ผลอุดมสมบูรณ์ เสร็จแล้วจึงแขวนธงสักกระบุงบูชาภู่อังล้ง แล้วจุดบั้งไฟเป็นการเสี่ยงทายว่าปีนี้มีปริมาณน้ำฝนจะดีไหม ถ้าฝนดีจะได้ทำนาก็ขอให้บั้งไฟที่จุดเสี่ยงทายขึ้นดี ถ้าไม่มีฟ้าไม่มีฝนก็อย่าได้ขึ้น

พอเสร็จแล้วจากพิธีต่างๆ สุดท้ายก็กวนจ้ำนำทำพิธีคารวะต่อเจ้าภู่อังล้ง เพื่อว่าลูกหลานทุกคนที่ขึ้นไปร่วมพิธีในครั้งนี้อาจจะไปทำอะไรไม่ถูกไม่ควรขอคารวะขออภัยเจ้าของพื้นที่ สิ่งนี้เราทุกคนมองไม่เห็นอย่าลบหลู่ ใครที่รับผิดชอบหอบหิ้วสิ่งของขึ้นไปก็ต้องรับผิดชอบเอาลงมา ระหว่างการเดินทางขึ้นลงจะมีการตีฆ้องและกลองร้องรำสนุกสนาน เมื่อกลับลงมาเชิงเขาสาदन้าชีโคลนเล่นกันเป็นที่สนุกสนาน ก่อนแยกย้ายกลับบ้านเป็นอันเสร็จพิธี

ทิวเขาหลังนาข้าวคือภูอึ้งล้ง
ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านนาเวียงและหมู่บ้านใกล้เคียง

ชาวนาเวียงเชื่อกันว่าหากครอบครัวไหนไม่ไปร่วมไหว้ภู ปีถัดๆ จะต้องนำเครื่องเซ่นไปทำบุญ เป็นสองเท่า หากปฏิบัติไหว้ภูทุกปีจะทำให้หมู่บ้านอยู่เป็นสุข ไม่เกิดความเดือดร้อน ประสบแต่ความสุข อีกทั้งยังเป็นการเตรียมตัวว่าปีต่อไปควรจะวางแผนในการเพาะปลูกอย่างไร ถ้าฝนฟ้าดีก็ตัดดินใจ ทำนา แต่หากน้ำท่าขาดแคลนก็ให้ชาวบ้านระมัดระวังในการทำกิน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่อว่าบนภูอึ้งล้งมีลูกแก้วขนาดเท่าลูกมะพร้าวมาสถิต ก่อนที่จะวิ่งไปภูผาแดด พร้อมกับระเบิดส่งเสียงดัง แต่เดี๋ยวนี้ลูกแก้วไม่ค่อยเกิดแล้ว ชาวบ้านเองก็ไม่ทราบว่าเป็นเพราะอะไร แต่ก็ยังสักการบูชาเหมือนเดิม ลูกแก้วไม่เกิดให้ชาวบ้านนาเวียงเห็นมาแล้ว ๑๐ ปีแล้ว

ปัจจุบันประเพณีไหว้ภูอึ้งล้งในแง่พิธีกรรมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ของที่ใช้แต่งบูชาภูอึ้งล้งยังเหมือนเดิม และจุดประสงค์ก็คล้ายๆ กันคือเพื่อให้ปกป้องรักษาคุ้มครอง คนที่อยู่ในหมู่บ้านให้ปลอดภัย แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป คือจำนวนชาวบ้านที่ขึ้นไปบูชาลดลงมาก คือนับจำนวนคนได้ในแต่ละปี ต่างกันอย่างสิ้นเชิงจากสมัยก่อนที่ผู้คนนิยมขึ้นไปบูชาเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามทางหมู่บ้านยังคงปฏิบัติสืบสานประเพณีนี้อยู่อย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี

ส่วนสาเหตุที่ชาวบ้านไม่นิยมขึ้นบูชาภูอึ้งล้งเพราะว่าสถานที่ประกอบอยู่บนภู ต้องเดินทางไกลขึ้นเขา การเดินทางลำบาก ทำให้เดินขึ้นเขาไม่ไหว ผู้คนสมัยก่อนไม่ได้ขึ้นเขาเก่ง มีความอดทนสูง ประกอบกับหลายครอบครัวเปลี่ยนอาชีพจากการเกษตรไปทำอาชีพอื่น เช่น รับจ้าง และรับราชการ เป็นต้น รวมไปถึงการที่ชาวบ้านได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น ก็มีส่วนสำคัญต่อการทัศนคติและโลกทัศน์ต่อความเชื่อดังกล่าว

ประเพณีไหว้ภูผาแดด งานไหว้ภูผาแดดเป็นประเพณีของหมู่บ้านนาหอที่ธรรมเนียมปฏิบัติเช่นเดียวกับประเพณีไหว้ภูอึ้งล้งของชาวนาเวียง เพียงแต่จะประกอบพิธีขึ้นหลังจากงานไหว้ภูอึ้งล้งราวหนึ่งสัปดาห์ ส่วนความเชื่อต่อภูผาแดดก็มีลักษณะเช่นเดียวกับภูอึ้งล้ง คือชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อได้ประกอบพิธีไหว้ภูทุกปีจะทำให้หมู่บ้านอยู่เป็นสุข ไม่เกิดความเดือดร้อน ประสบแต่ความสุข อีกทั้ง

ยังเป็นการวางแผนในการเพาะปลูกว่าจะตัดสินใจอย่างไรในการทำนา เพราะแต่นวน้ำท่าขาดแคลนก็ให้ชาวบ้านระมัดระวังในการทำนอยิ่งขึ้น

นอกจากนี้คนลุ่มน้ำหมันยังมีการ “ประดิษฐ์” ประเพณีและพิธีกรรมขึ้นมาใหม่ในชุมชน ดังเห็นได้จากกรณีสานไหว้พระพุทธรูปที่จัดขึ้นเดือน ๓ หรือเดือน ๔ งานจัดฉลอง ๓ วัน ๓ คืน เป็นประเพณีที่ไม่เคยปฏิบัติมาก่อนในลุ่มน้ำหมัน เพิ่งสร้างมาไม่เกิน ๕๐ ปี โดยนายเฉื่อย คำเกษม แรกเริ่มมีจุดประสงค์การสร้างพระพุทธรูปเพื่อให้ชาวพุทธทั้งหลาย ได้ระลึกถึงบุญคุณพระพุทธรูป ปีนึงจะมีงานปิดทองพระพุทธรูปเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง เป็นการสืบทอดศาสนาเป้าหมายของเขามีจุดประสงค์หลักในการสร้างความคิด แต่คนรุ่นหลังโดยเฉพาะภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดงาน (ย้อนหลังไม่เกินสิบปี) เริ่มมีการนำสิ่งบันเทิงเริงรมย์ เน้นความสนุกสนานเกินขอบเขตทำให้เกิดปัญหาทะเลาะเบาะแว้งในกลุ่มวัยรุ่นและนักท่องเที่ยวตามมา จนถึงกับเลือดตกยางออก งานบุญจึงกลายเป็นงานแห่งโศก-นาฏกรรม ทำให้คนลุ่มน้ำหมันปัจจุบันแยกที่จะไปมีสการพระพุทธรูป

การ “ประดิษฐ์” ทางประเพณี ยังเห็นได้จากกรณีสานลอยกระทง เพราะถือเป็นประเพณีใหม่ของบ้านด่านซ้ายเช่นกัน เริ่มก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ไม่นานเท่าไร โดยหลายหน่วยงานร่วมกันจัด เช่น อำเภอ ตำรวจ ตำรวจตระเวนชายแดน โรงเรียน และตัวแทนบ้านคุ้มต่างๆ ทำแบบการลอยกระทงสุขุขิโยของภาคกลาง ให้ชาวบ้านทำคนละกระทงใบเล็กๆ มารวมกัน แล้วประธานในพิธีจะกล่าวบูชาพระแม่คงคาไปลอยกันที่หนองน้ำใกล้ตลาดใหม่ เป็นการลอยกระทงเหมือนกับทางภาคกลาง

หลังจากนั้นไม่ถึงสิบปี รูปแบบของการจัดงานได้พัฒนาขึ้น มีการจัดประกวดนางนพมาศ สร้างกระทงใหญ่ๆ ลอยอยู่ไปมาในน้ำเพื่อให้นางนพมาศลงไป ระหว่างสร้างไฟฟ้าเกิดตูดคนงานตาย เพราะต่อสายไฟลงไปในน้ำ แต่ทุกวันนี้ก็ยังจัดอยู่ เพียงแต่ย้ายมาสร้างกระทงบนบก

นอกจากนี้ยังมีการประกวดประชันนางนพมาศ ประกวดกระทงน้อยกระทงใหญ่ เป็นเหตุทำให้คนทะเลาะกัน เพราะเมื่อมีการแข่งขันประกบกับมีการกินเหล้าเมายา ก็มีการโงกกันขึ้นมา สร้างความขัดแย้งให้กับคนในชุมชนตามมา

ความเชื่อต่อเจ้าพ่อกว๋น เจ้าแม่นางเทียม พ่อแสน และนางแดง เจ้ากว๋นคือผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลหอบ้านและเข้าทรง เมื่อถึงเวลาประกอบพิธีเลี้ยงบ้านประจำปี การดำรงตำแหน่งของเจ้ากว๋นจะได้รับการแต่งตั้งโดยผีเจ้าเมืองที่มาเข้าทรง กล่าวคือเมื่อเจ้ากว๋นคนก่อนถึงแก่กรรม หรือถูกถอดจากตำแหน่งเพราะมีความประพฤติตนไม่เหมาะสม มักจะเลือกลูกหลานของเจ้ากว๋นคนก่อนเป็นผู้สืบทอดแทนต่อไป (แต่ไม่เคยปรากฏ เพราะเจ้ากว๋นประพฤติตัวดี)

เจ้ากว๋นแต่งตัวแตกต่างจากชาวบ้านธรรมดา คือไว้ผมยาวและมีผ้าขาวคาดศีรษะเสมอ ปุงผ้าโจงกระเบนและเสื้อขาว เจ้ากว๋นนอกจากเข้าทรงในพิธีเช่นไหว้ประจำปีแล้ว ยังเข้าทรงเมื่อมีผู้อุ้มเชิญให้ทรง เพื่อสอบถามถึงสาเหตุบางอย่าง เช่น มีผู้เจ็บป่วย เป็นต้น และเป็นหัวหน้าในการทำพิธีกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน เช่น งานบุญหลวง หรืองานสมโภชและนมัสการพระธาตุศรีสองรักประจำปีดังกล่าวแล้ว เป็นต้น

ส่วนนางเทียมเป็นหญิงได้รับแต่งตั้งโดยวิญญาณผีเมืองเข้าทรง การสืบทอดตำแหน่งโดยส่วนใหญ่มักเลือกตั้งลูกหลานของนางเทียมคนก่อนๆ เช่นเดียวกับเจ้ากวน คือ เมื่อตำแหน่งนางเทียมว่างลงโดยการถึงแก่กรรม หรือเมื่อไม่สามารถปฏิบัติภารกิจได้ เช่น เจ็บป่วยนานๆ หรือชราภาพ เป็นต้น

นางเทียมมีหน้าที่เข้าทรงเหมือนเจ้ากวน ไว้ผมยาวเกล้าไว้บนกระหม่อม นุ่งผ้าถุงและสวมเสื้อขาว ชาวบ้านมักเรียกกันว่า "เจ้าแม่นางเทียม"

ในขณะที่แสนคือผู้มีหน้าที่เป็นข้าเฝ้าวิญญาณผีบ้าน ขณะที่มาเข้าเจ้ากวนและนางเทียม และมีหน้าที่ปฏิบัติพิธีการต่างๆ ในขณะที่มีงานเช่นไหว้หอบ้านประจำปี รวมทั้งยังเป็นผู้ประกอบพิธีบนบานและแก้บนบานต่างๆ เมื่อมีผู้นำสิ่งของมาแก้บน ที่สำคัญยังเป็นผู้ที่มีหน้าที่ดูแลสถานที่หอเจ้า การแต่งตั้งแสนกระทำโดยเมื่อวิญญาณเจ้าบ้านเข้าทรงเจ้ากวน เลือกโดยใช้ด้ายผูกข้อมือคนนั้น ผู้ที่จะเป็นแสนจะจำกัดเฉพาะผู้ชายเท่านั้น

ส่วนคุณสมบัติที่สำคัญของแสนคือต้องเป็นผู้ประพฤติดี อยู่ในศีลธรรม หากประพฤติไม่เหมาะสม เช่น กินเหล้ากินยา จะต้องถูกถอดถอนจากตำแหน่ง หรือไม่ตำแหน่งแสนอาจว่างลงจากการตายหรือปลดเมื่อชรา

ดังนั้นเมื่อตำแหน่งแสนใดว่างลง เจ้ากวนจะทำการเลือกตั้งบุคคลอื่นแทนตำแหน่งที่ว่าง โดยวิธีผูกข้อมือขณะเข้าทรงดังกล่าวแล้ว

นางแต่งคือข้าเฝ้าและผู้ปรนนิบัติฝ่ายหญิง นางแต่นั้นนางเทียมเป็นผู้แต่งตั้ง ขณะเข้าทรงโดยผูกข้อมือเช่นเดียวกับเจ้าพอกวนแต่งตั้งแสน

ไม่ว่าจะเป็นแสนหรือนางแต่ง เมื่อมีพิธีเช่นไหว้ประจำปีจะต้องไปช่วยงานพิธี และเข้าเฝ้าทั้งหอหลวงและหอน้อย บ้านเจ้ากวน และบ้านเจ้าแม่นางเทียม

ระบบความเชื่อดังกล่าวทำให้เห็นว่า พอกวนเป็นตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายชาย ซึ่งเป็นร่างทรงของพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองฝ่ายขวาคือฝ่ายไทย และทำหน้าที่เป็นหัวหน้าใหญ่ของผู้เข้าทรง และข้าเฝ้าระองวิญญาณของเจ้านายที่เข้าทรงเจ้าพอกวนมีอยู่ด้วยกัน ๔ องค์ คือ เจ้าเมืองวัง เจ้าแสนเมือง เจ้าองค์หลวง เจ้าองค์ไทย

ส่วนเจ้าแม่นางเทียมเป็นตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายหญิง เป็นร่างทรงของพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองฝ่ายซ้าย (ฝ่ายลาว) คือ เจ้าเมืองกลางและเจ้าองค์ไทย และทำหน้าที่เป็นร่างทรงของเจ้านางต่างๆ ที่เป็นฝ่ายหญิง ได้แก่ เจ้านางเค้า เจ้านางจวง เจ้านางจัน และเจ้านางน้อย

พอแสนเป็นข้าเฝ้าฝ่ายชาย มีทั้งหมด ๑๔ คน แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย แต่ละฝ่ายมีลำดับความสำคัญและเรียกชื่อตำแหน่งดังนี้ ข้าเฝ้าเจ้าเมืองวัง หรือฝ่ายเจ้าพอกวน คือข้าเฝ้าฝ่ายขวา มีทั้งหมด ๑๐ คน ได้แก่ แสนด่าน (หัวหน้า) แสนหอม แสนทอง แสนหนูรินทร์ แสนศรีสงขลักษ์ แสนต่างใจ แสนศรีรักษา แสนศรีสมบัติ และแสนกำกับ

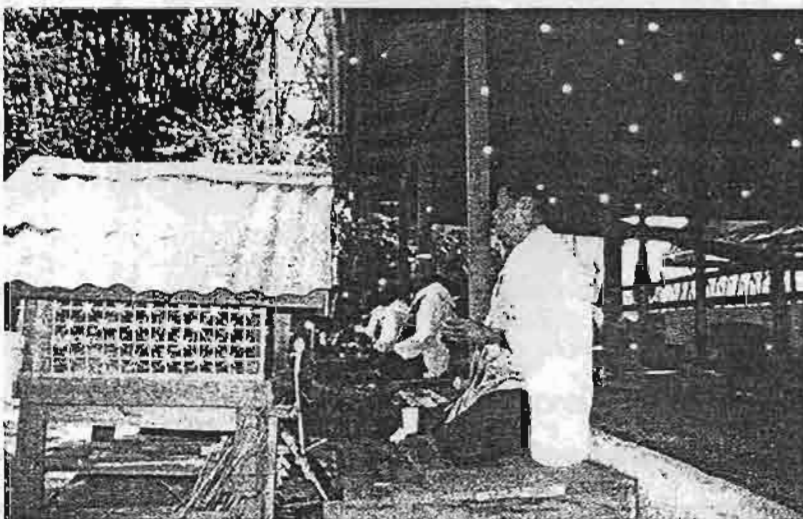
ส่วนข้าเฝ้าเจ้าเมืองกลางหรือฝ่ายเจ้าแม่นางเทียม คือ ข้าเฝ้าฝ่ายซ้าย ฝ่ายลาว มี ๔ คน ประกอบด้วย แสนเชื่อน (หัวหน้าแสนฝ่ายซ้าย) แสนคำบุญขอ แสนจันทร์ แสนแก้วถุนเมือง แสนบัวโถม แสนกลางโฮง แสนสุขะ เมืองแสน และเมืองจันทน์

ชาวบ้านรดน้ำเจ้าฟอกจนเจ้าแม่นางเทียมในประเพณีบุญหลวง

การบ่น (บะ) ก่อนจะมีการบ่นทำพิธีทุกครั้งที่มีเจ้าฟอกจน เจ้าแม่นางเทียม เป็นผู้นำในการประกอบพิธี ต้องมีการสวดมนต์ตามหลักพุทธศาสนาทุกครั้ง ก่อนจะทำพิธีในลำดับขั้นตอนต่อไป เมื่อสัมฤทธิ์ผลก็จะการแก้บน (บะ) ในการแก้บน เจ้าฟอกจนจะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม จะมีการสวดมนต์ตามหลักพุทธศาสนาทุกครั้ง ก่อนจะทำพิธีอื่นในลำดับต่อไป

นอกจากนี้ยังเห็นได้จากพิธีเลี้ยงวิญญาณเจ้านาย การเลี้ยงวิญญาณเจ้านายในบางครั้ง จะมีพระสงฆ์เข้ามาร่วมพิธีด้วย และก่อนพิธีเลี้ยงจะมีการเจริญพระพุทธมนต์ตามหลักพุทธศาสนา เช่นเดียวกัน แม้กระทั่งในฮีตสิบสอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการนำความเชื่อท้องถิ่นปรับให้เข้ากับพุทธศาสนา สถานที่ประกอบพิธีกรรม ทำบุญในพระพุทธศาสนาของเจ้าฟอกจน เจ้าแม่นางเทียม แสน นางแตง และชาวด่านซ้าย คือ วัดโพนชัย วัดพระธาตุศรีสองรัก วัดโพธิ์ศรีนาเวียง วัดโพธิ์ศรีบ้านนาหอ เป็นสถานที่จัดงานประเพณีบุญหลวง การละเล่น ผีตาโชน เป็นต้น

การประกอบพิธีแก้บน (แก้บน) ที่หอหลวงด่านซ้าย ในภาพจะมีเหล่าพ่อแสนเป็นผู้ประกอบพิธี

แสนมีหน้าที่ปรนนิบัติขณะพระเสื่อเมือง พระทรงเมืองต่างๆ มาเข้าทรงหรือมาใช้ร่างเจ้าพ่อ กวน เจ้าแม่นางเทียมและมีหน้าที่ปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ ขณะที่ม้งงานเช่นไหว้พระเสื่อเมือง พระทรงเมือง ประจำปี ผู้ที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม ทำการบะบน แก่บะบนให้แก่ผู้ที่ต้องการ ให้เป็นสื่อกลาง ตลอดจนทำหน้าที่ดูแลศาลเจ้าประจำเมืองด้านซ้ายจำนวน ๒ แห่ง วัด ๒ แห่ง และทั้ง ๒ แห่ง คือ วัดพระธาตุศรีสองรัก วัดโพธิ์ชัย หอหลวง หอน้อย ห้างบ้านเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม

นางแต่งเป็นข้าเฝ้าฝ่ายหญิง มี ๔ คน มีหน้าที่ช่วยพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับพิธีเช่นไหว้ประจำปี ทั้งฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย รวมทั้งคอยแต่งตัวปรนนิบัติและรับใช้เจ้านางทั้ง ๔ ที่มาเข้าทรงเจ้าแม่ นางเทียม

การแต่งตั้งบุคคลที่ทำหน้าที่ผู้เข้าทรงและข้าเฝ้า การศึกษาพบว่าการแต่งตั้งบุคคลที่ทำหน้าที่ ผู้เข้าทรงและข้าเฝ้า โดยการบัญชาของ "เจ้านาย" ด้วยวิธีการอัญเชิญวิญญาณของเจ้านายหรือพระเสื่อ เมือง พระทรงเมือง มาเข้าทรง ให้เลือกบุคคลที่เหมาะสมโดยวิธีผูกข้อมือในขณะที่เข้าทรง ซึ่งการสืบ ทอดตำแหน่งและอำนาจมักจะสืบทอดกันตามระบบเครือญาติ

"เจ้าพ่อกวน" และ "เจ้าแม่นางเทียม": ระบบความเชื่อโบราณในโลกปัจจุบัน ปัจจุบัน เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม มีบทบาทต่อวิถีชีวิตชุมชนอำเภอด่านซ้ายในด้านต่างๆ ทั้งด้านศาสนาเป็น อย่างมาก ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชาวบ้านมักจะต้องมีการบอกกล่าวเจ้านายทุก ครั้ง เช่น ขึ้นบ้านใหม่ วันสงกรานต์ วันเข้าพรรษา พิธีบุญหลวง พิธีอุปสมบท และพิธีแต่งงานเป็นต้น ซึ่ง จะพบว่าคนลุ่มน้ำหมัน เมื่อจะประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้านายในแต่ละครั้ง จะนำเอาความเชื่อทาง พระพุทธศาสนาเข้ามาผสมกับความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษเจ้านายได้อย่างกลมกลืน ซึ่ง ปรากฏในพิธีต่างๆ คือ

เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม ในประเพณีบุญหลวง

บทบาทเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม ทางด้านศาสนาจึงเป็นผู้นำชุมชนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ คนลุ่มน้ำมันเป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา ทุกครั้งที่มีการประกอบพิธีกรรมแบบนหรือแก่ระบบรวมทั้งประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งจะต้องมีพิธีกรรมทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อช่วยลดความวิตกกังวลจิตใจ

สถานภาพ "เจ้าพ่อกวน" ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำมันเจ้าพ่อกวนดำรงตนหลายสถานภาพรวมอยู่ในคนเดียวกัน แต่ต่างกาลและสถานที่กัน คือมีสภาพเป็นตัวของตัวเอง มีสภาพเป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านาย และมีสภาพเป็นตัวแทนของวิญญาณเจ้านาย ดังนี้

- ร่างทรงของเจ้าพ่อกวนที่เป็นตัวของตัวเอง มีการดำรงชีวิตเช่นเดียวกับชาวบ้านโดยทั่วไป มีการแต่งงาน มีลูกหลานสืบสกุล มีความเป็นอยู่เหมือนกับชาวบ้านทั่วไป
- เจ้าพ่อกวนในสถานภาพเป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านาย คือในช่วงเวลาที่มีการประกอบพิธีกรรม เชิญวิญญาณเจ้านายมาเข้าทรงในร่างกายเจ้าพ่อกวน
- เจ้าพ่อกวนในสถานภาพเป็นตัวแทนของวิญญาณเจ้านาย คือส่วนที่ร่างทรงเข้าไปมีบทบาทร่วมกิจกรรมต่างๆ กับสังคมชาวด่านซ้าย โดยไม่ต้องมีการเข้าทรง แต่ชาวอำเภอด่านซ้ายจะให้ความเคารพเป็นอย่างมาก

๙

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สถานภาพของเจ้าพ่อกวนมีสถานะทางสังคมอยู่ในลำดับที่สูงกว่าชาวบ้านโดยทั่วไป เพราะชาวบ้านมีความเคารพต่อวิญญาณเจ้านาย เมื่อร่างทรงที่ชาวบ้านเชื่อว่า เป็นสื่อติดต่อกับวิญญาณเจ้านายได้ จึงให้ความเคารพร่างทรงจนตราบนานเท่านานนี้

ขณะที่เจ้าแม่นางเทียมมีสถานภาพเป็นร่างทรงให้เจ้านาย คือในช่วงเวลาที่มีการประกอบพิธีกรรมเชิญวิญญาณเจ้านายมาเข้าร่างทรงของเจ้าแม่นางเทียม จะสังเกตได้ว่าในขณะที่วิญญาณเจ้านายมาเข้าทรง ร่างทรงจะมีปฏิกริยาท่าทางเปลี่ยนแปลงมีบุคลิกเป็นที่เกรงขาม ซึ่งได้รับความเคารพจากชาวบ้านเป็นอย่างมาก

ส่วนพ่อแสนมีสถานภาพเป็นบริวารให้กับวิญญาณเจ้านาย คือ ในช่วงเวลาที่เจ้านายมาเข้าทรงในร่างทรงของเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม บรรดาแสน จะต้องปฏิบัติหน้าที่ตามที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัด จะไม่แสดงกิริยาอาการไม่สุภาพต่อร่างทรงวิญญาณเจ้านายไม่มีสัมมาคารวะ ถึงแม้ในยามปกติก็จะต้องแสดงกิริยามารยาทต่อร่างทรงของเจ้านายด้วยความเคารพยำเกรง ถ้าไม่ปฏิบัติตามดังกล่าวก็จะถูกวิญญาณเจ้านายปลดออกจากตำแหน่ง

ท้ายสุด นางแตงมีสถานภาพเป็นบริวารวิญญาณเจ้านาย คือในระหว่างที่เจ้านายใช้ร่างทรงของเจ้าพ่อกวนและร่างทรงเจ้าแม่นางเทียม นางแตงแต่ละคนต้องปฏิบัติหน้าที่ตามที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัด นางแตงทุกคนต้องมีสัมมาคารวะต่อร่างทรงเจ้านายฝ่ายขวา ละฝ่ายซ้าย แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามดังกล่าวจะถูกวิญญาณเจ้านายปลดออกจากตำแหน่ง

เป็นที่น่าสังเกตว่า นอกเหนือจากความเชื่อ "เจ้าพ่อกวน" ในตัวอำเภอด่านซ้ายจะเป็นที่เคารพนับถือของคนด่านซ้าย หากยังรวมถึงคนในท้องถิ่นใกล้เคียงอีกหลายชุมชนก็ให้ความเคารพนับถือความเชื่อนี้เช่นกัน ประการสำคัญ ในหมู่บ้านนาเวียงและบ้านนาหอ ยังมีความเชื่อ "เจ้ากวน" ปลักย่อยเป็นของตัวเอง เพียงแต่ไม่เรียก "เจ้า" หากเรียกว่า "พ่อกวน" อีกทั้งยังมีนางเทียม พ่อแสน และนางแตง ทั้งนี้

เพราะร่างทรงพอกวนในระดับชาวบ้านถือคนทรงที่ติดต่อกับผีบรรพบุรุษระดับหมู่บ้าน ไม่ใช่เจ้านายเหมือน "เจ้าพอกวน"

อย่างไรก็ตาม ระบบ "พอกวน" ตามหมู่บ้านต่างๆ เหล่านี้ยังต้องขึ้นตรงกับเจ้าพอกวนด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมสำคัญต่างๆ พอกวนจะต้องมาร่วมงานเพื่อแสดงถึงความเคารพและศรัทธาเสมอ หรือในการประกอบพิธีกรรมงานบุญหลวงที่มีการแห่ผีตาโขน คนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำมันทันก็ต้องให้วัดโพนชัยที่เจ้าพอกวนมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมจัดขึ้นก่อน แล้วถึงให้วัดต่างๆ ที่พอกวนประจำหมู่บ้านนั้นๆ อยู่จัดขึ้นได้

นอกจากนี้ยังมีบทบาทต่อการรักษาพระธาตุศรีสองรักและสิ่งแวดล้อมรอบข้าง กล่าวคือ เป็นการสร้างจิตสำนึกและความผูกพัน โดยการอบรมสั่งสอน การสร้างเจตคติและข้อผูกพันตลอดชีวิตที่จะรักษามรดกทางด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุของท้องถิ่น สำหรับอนุชนรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไปในอนาคตให้กับพ่อแสนและนางแตง และชาวบ้านให้รู้จักและช่วยกันดูแลองค์พระธาตุและสิ่งแวดล้อมรอบข้างให้มีสภาพสมบูรณ์

ประการสำคัญ ยังมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจชุมชน กล่าวคือคนลุ่มน้ำมันทันส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม ชาวบ้านจึงเชื่อว่าการที่จะมีผลผลิตอุดมสมบูรณ์ต้องมีการบอกกล่าวเจ้านายโดยผ่านทางเจ้าพอกวน เจ้าแม่นางเทียม เพื่อให้เจ้านายใช้อำนาจอิทธิฤทธิ์ของท่านดลบันดาลให้ได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ ต้องเป็นไปตามอำนาจเหนือกว่าธรรมชาติเป็นผู้ดลบันดาลให้เป็นไป เมื่อถึงฤดูทำนา ทำไร่ จะมีการประกอบพิธีการเลี้ยงวิญญาณบรรพบุรุษหรือเจ้านาย เพื่อบอกกล่าวต่อท่านว่า จะเริ่มฤดูกาลทำการเกษตรแล้ว ให้ท่านช่วยดลบันดาลให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาล ให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์พืชพันธุ์ธัญญาหาร ตลอดจนสัตว์เลี้ยงต่างๆ มีความอุดมสมบูรณ์ และไม่มีอุปสรรคในการปฏิบัติงาน

บทบาทเจ้าพอกวนในยุคปัจจุบันยังต้องประกอบพิธีเป่าเผ็กพวงมาลัยรถยนต์
เนื่องจากชาวบ้านในท้องถิ่นเชื่อว่าเมื่อนำมาให้เจ้าพอกวนประกอบพิธี
จะทำให้เกิดสิริมงคลและไม่เกิดอุบัติเหตุ

แม้กระทั่งปัจจุบัน มีชาวบ้านหลายคนเปลี่ยนไปประกอบอาชีพค้าขาย รับราชการ รับจ้างทั่วไป และการนำเอาสัญลักษณ์ต่างๆ ในอีตกรองประเพณี ๑๒ เดือนมาประยุกต์ให้เกิดรายได้ในการประกอบอาชีพ เพื่อให้ประสบความสำเร็จ ทุกคนในชุมชนเชื่อว่า ต้องบอกกล่าวเจ้านายโดยติดต่อสื่อสารผ่านตัวแทนเจ้านาย คือ เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมทุกครั้งไป

เช่นเดียวกัน หากพิจารณาในด้านจิตใจ จะพบว่าระบบความเชื่อดังกล่าวเปรียบเสมือนจารีตสังคม ให้คนมุ่งทำความดี อยู่ได้ประพุดตอกนอกกลุ่มนอกทาง เพราะจะทำให้เจ้านายโกรธและดลบันดาลให้พบกับความวิบัติได้

ดังนั้นจึงไม่ใช่ภาพแปลกตาแต่ประการใด หากจะเห็นคนลุ่มน้ำหมันนิยมไปกราบไหว้บนบต่อเจ้านายตามสถานที่สำคัญ คือ เจดีย์ศรีสองรัก หอและห้องต่างๆ เพื่อขอให้ท่านได้ใช้อำนาจของท่านในการดลบันดาลให้ผู้มาขอบนบ ให้สมหวังในสิ่งที่ตนปรารถนา

เช่นเดียวกัน หากพิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนลุ่มน้ำหมัน จะพบว่าความเชื่อเรื่อง “เจ้าพ่อกวน” และ “เจ้าแม่นางเทียม” ยังถือเป็นสื่อกลางในการติดต่อวิญญาณของบรรพบุรุษของกลุ่มตนกับโลกมนุษย์ปัจจุบัน ที่ทำให้เห็นพัฒนาทางประวัติศาสตร์สังคมของสยามประเทศกับอาณาจักรล้านช้าง

๙

ทั้งนี้พิจารณาได้จากประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าในตำนานการสร้างพระธาตุศรีสองรัก ที่มีมาตั้งแต่สมัยพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยาและพระไชยเชษฐาธิราชแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๐๓ และเชื่อกันว่าทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายลาวได้ส่งอำมาตย์ราชครูมาร่วมกันสร้าง และในระหว่างการสร้างก็มีเรื่องเล่าที่สัมพันธ์กับการเกิดระบบความเชื่อ “เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม” ที่เป็นสื่อกลางเชื่อมโยงวิญญาณผีเจ้านายกับชาวบ้าน และยึดถือปฏิบัติมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ในกรณีดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการนำเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หรือตำนานมาสนับสนุนเพื่อให้ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ยังคงอยู่ โดยเฉพาะการเน้นให้เห็นว่าเจ้านายที่มาทำให้เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมมีบทบาทเด่น ต้องการเน้นให้เห็นว่าเจ้านายที่คนลุ่มน้ำหมันให้ความเคารพนับถือก็คือวิญญาณของกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ หรือเจ้านายชั้นสูงที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการสร้างเจดีย์ศรีสองรัก การประกอบพิธีกรรมที่ทั้งเจ้าเมืองวัง ทั้งเจ้าเมืองกลาง หอหลวง หอน้อย ตามลำดับ

ส่วนขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ดังกล่าวย่อมสะท้อนให้เห็นว่าขั้นตอนดังกล่าวได้ยึดแนวคิดหลักมาจากราชสำนักของเจ้านาย ดังนั้นในรายละเอียดของทุกๆ พิธีกรรม ล้วนมีนัยที่สำคัญทั้งสิ้น ขณะเดียวกันพิธีกรรมบางอย่างยังมีการผสมผสานให้เข้ากับความเชื่อตามพุทธศาสนา จนกลายเป็นสิ่งที่คนลุ่มน้ำหมันยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ระบบความเชื่อเจ้าพ่อกวนในพลวัตการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พระธาตุศรีสองรัก ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบกลางหุบเขาในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ไม่เพียงแต่เป็นพุทธสถานศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสักขีพยานแห่งการทำสัญญาพระราชไมตรี และเครื่องหมายเขตแดนระหว่างสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. ๒๑๐๓) หากยังเชื่อมโยงกับโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นที่เชื่อว่า องค์พระธาตุที่เป็นที่สิงสถิตวิญญาณผีเจ้านายและขุนนางที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก ในฐานะเป็นผู้ดูแลเมือง และดลบันดาลสิ่งต่างๆ ให้

เป็นไปตามประสงค์ รวมทั้งยังเป็นที่พึ่งทางใจเมื่อยามที่เดือดเนื้อร้อนใจ โดยมี "เจ้าพ่อกวน" ผู้ทำหน้าที่ดูแลองค์พระธาตุและเป็น "สื่อกลาง" ในการประกอบพิธีกรรมติดต่อกับวิญญาณดังกล่าว

หากทว่าในรอบทศวรรษที่ผ่านมา พิธีกรรม "ชาวบ้าน" ดังกล่าวได้รับผลกระทบอย่างต่อเนื่องจากพิธีกรรมของ "รัฐ" ทั้งในแง่ของการทำลายพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์และช่วงชิงผลประโยชน์ด้านการเงิน ซึ่งไหลบ่าเข้ามาพร้อมกับนโยบายส่งเสริมให้งานไหว้พระธาตุศรีสองรัก เป็นประเพณีเชิดหน้าชูตาของจังหวัด ทำให้มีผู้คนและนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาสัมผัสการพระธาตุมากขึ้น จนนำไปสู่ปัญหาด้านการจัดการต่างๆ ตามมา

ท้ายสุด (ปัจจุบัน) "รัฐ" ได้คิดพิธีกรรมที่จะเปลี่ยนระบบการบริหารจัดการแบบเดิมที่มี "เจ้าพ่อกวน" เป็นผู้ดูแลองค์พระธาตุ มาอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของ "พระภิกษุสงฆ์" โดยใช้ "ระบบวัด" มาบริหารให้เหมือนกับวัดทั่วไป

หากนโยบายดังกล่าวถูกนำมาปฏิบัติจริง นับว่าสร้างความละเทือนใจให้กับคนท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่เพียงแต่สะท้อนภาพพิธีกรรมของ "รัฐ" ที่ไม่เข้าใจพื้นฐานประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น หากยังเป็นการทำลายจิตวิญญาณของคนท้องถิ่นที่มีต่อความเชื่อดั้งเดิมอย่างไม่ไยดี

พิธีสงฆ์ธาตุศรีสองรัก ในงานประเพณีไหว้
พระธาตุศรีสองรัก เมื่อ ๘๐-๘๑ ปีก่อน

พิธีสงฆ์ธาตุศรีสองรัก ในงานประเพณีไหว้
พระธาตุศรีสองรักในปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนลุ่มน้ำหมัน อาจกล่าวได้ว่าพื้นฐานดั้งเดิมของคนลุ่มน้ำหมันมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ ระบบอาวุโส มีผู้นำท้องถิ่นเป็นของตนเอง อาทิ นายอ้อย พระภิกษุ และปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น ขณะเดียวกันก็มีความเชื่อท้องถิ่นของตนเองเป็นจารีตทางสังคม เพื่อใช้เป็นกลไกควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม

กระทั่งหลังการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๔๒ ที่ภาครัฐพยายามรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ชุมชนลุ่มน้ำหมันก็ได้รับผลกระทบเพียงบางมิติ เช่น มีการเปลี่ยนผู้นำท้องถิ่นแบบดั้งเดิมมาเป็นผู้นำผ่านระบบรัฐ เกิดตำแหน่งผู้นำทางสังคมแบบใหม่ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ หัวหน้าหน่วยราชการต่างๆ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ในขณะที่สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมยังขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์แบบเครือญาติและจารีตประเพณีเป็นหลัก

ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของคนลุ่มน้ำหมันกับคนต่างถิ่นก็เริ่มชัดเจนมากยิ่งขึ้นในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะในแง่การค้าขาย เริ่มมีคนท้องถิ่นอื่น เช่น คนเหนือค้าผ้า คนจีนค้าขายอาหารและเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และคนเวียดนามขายอาหาร เริ่มเดินทางเข้ามาทำการค้าเล็กๆ น้อยๆ และภาพของการค้าดูจะชัดเจนและคึกคักยิ่งขึ้นหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ นับจากเริ่มแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มีการตัดถนนสายสำคัญเข้าสู่ด่านซ้าย ประกอบกับการเข้ามาพัฒนาของราชการหน่วยต่างๆ โดยเฉพาะหน่วยทหารที่เข้ามาปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในเขตอำเภอด่านซ้าย ด้านซ้าย จังหวัดเลย ยิ่งส่งผลให้กลุ่มคนต่างๆ เหล่านี้เดินทางเข้ามาจับจองซื้อหาและเช่าที่ดินคนท้องถิ่นในเขตตัวอำเภอด่านซ้าย เพื่อประกอบการค้าตามที่ตนเองถนัด

ภาพของตลาดด่านซ้ายจึงมีสีสันมากยิ่งขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว แต่สิ่งที่น่าแปลกใจก็คือประการแรก คนท้องถิ่นในลุ่มน้ำหมันกลับไม่นิยมทำการค้า เรื่องดังกล่าวหลายคนให้เหตุผลว่า ดันเคยกับการทำการเกษตร งานธุรกิจค้าขายไม่เคยจับ จึงทำไม่ได้ ประการต่อมา คนต่างถิ่นที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาทำการค้าส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย และการเดินทางก็ไม่ได้เป็นกลุ่มก้อนที่ใหญ่โต กลุ่มหนึ่งอาจเป็นแค่ ๒-๓ คนเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าในแง่ความสัมพันธ์ของคนต่างถิ่นต่างเชื้อชาติที่เข้ามาอาศัยในตลาดด่านซ้าย มักจะไม่เกิดปัญหากับคนท้องถิ่น เนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้ค่อนข้างปรับตัวให้เข้ากับคนท้องถิ่นได้ง่าย เช่น แทบทุกคนมาสร้างหลักปักฐานและแต่งงานกับคนท้องถิ่น จนคนรุ่นต่อมากลายเป็นคนท้องถิ่นด่านซ้ายโดยปริยาย ตัวอย่างดังกล่าวยังเห็นได้จากคนต่างถิ่นหลายคนก็ยังหันมาให้ความสำคัญและเคารพนับถือความเชื่อเรื่อง "ผี" โดยเฉพาะเจ้าพ่อกวน เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ช่วงที่ชุมชนมีการปรับตัวเป็นอย่างมาก น่าจะนับตั้งแต่ปลาย พ.ศ. ๒๕๒๐ ต่อต้น พ.ศ. ๒๕๓๐ อันเนื่องมาจากการพัฒนาโครงสร้างของภาครัฐหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจที่ทำให้เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองต้องไปผูกโยงกับนโยบายหลักของรัฐ ที่เร่งส่งเสริมให้เกษตรเร่งผลิตผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะการปลูกข้าวและพืชไร่ ทำให้คนลุ่มน้ำหมันจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีการทำการเกษตรของตนให้ทันกับระบบดังกล่าว

ผลที่ตามมาก็คือชาวบ้านต้องลงทุนในการเกษตรมากกว่าเดิม เช่น ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากพ่อค้าซื้อปุ๋ย สารเคมีต่างๆ เพื่อกำจัดแมลงและศัตรูพืช ประการสำคัญ ยังมีการเปลี่ยนมาใช้เครื่องทุ่นแรงทำ

การเกษตรทดแทนการ “เอาแรง” หรือใช้วัวควายแบบดั้งเดิม สิ่งเหล่านี้เองที่ทำให้ความสัมพันธ์ของคน
 สุ่มน้ำหมันแบบดั้งเดิมเริ่มขาดหายไป เปลี่ยนมาเป็นความสัมพันธ์แบบการรับจ้างแรงงาน ประการ
 สำคัญยังเกิดความสัมพันธ์รูปแบบใหม่คือ “ลูกหนี้” กับ “เจ้าหนี้” ทั้งในระบบก็คือธนาคาร (จะเห็นว่าใน
 ช่วงเวลาดังกล่าว ธนาคารพาณิชย์ได้เริ่มเข้ามาก่อตั้งในอำเภอด่านซ้ายบ้างแล้ว) และน้นนอกระบบก็คือ
 การกู้หนี้ยืมสินจากผู้มีฐานะ โดยการใช้ที่ดินไปจำนอง หรือต้องจ่ายผลผลิตเป็นค่าตอบแทน เป็นต้น

ขณะเดียวกัน ในช่วงเวลานี้ระบบการศึกษาได้พัฒนาไปมาก ชาวบ้านมีการศึกษามากขึ้น
 ประกอบกับเมื่อหนทางสะดวก คนจึงเดินทางไปศึกษาในเมืองง่าย ไม่ว่าจะเป็นเมืองเลย หล่มสัก
 จังหวัดเพชรบูรณ์ หรือในเมืองพิษณุโลก จึงทำให้ชาวบ้านหลายคนมีโอกาสประกอบอาชีพหลากหลาย
 มากขึ้น อาทิ รับราชการ รับจ้าง เป็นต้น ส่งผลทำให้แรงงานสำคัญในภาคเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมขาด
 แคลน ซึ่งเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติดั้งเดิมต้องปรับเปลี่ยนมาใช้
 แรงงานค่าจ้างเป็นสิ่งที่ทดแทน

อย่างไรก็ตาม แม้ความสัมพันธ์ทางสังคมในปัจจุบันจะมีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนไปจากเดิม
 เพียงใด แต่ในโลกทัศน์ทางความเชื่อในเรื่อง “ผี” โดยเฉพาะระบบความเชื่อต่อองค์พระธาตุศรีสองรัก
 และความเชื่อ “เจ้าพ่อกวาน” ยังคงสืบเนื่องมาแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน โดยเฉพาะกับคนรุ่นก่อนนั้น
 เคารพและศรัทธาต่อความเชื่อดังกล่าวมาก แม้ในโลกทัศน์ของคนรุ่นใหม่ที่ผ่านการศึกษาจากระบบรัฐ
 จะมีที่ทำการปรับเปลี่ยนไปจากเดิม คือเชื่อและศรัทธาน้อยลง แต่ก็ไม่มีใครกล้าที่จะลบหลู่ ยกเว้นก็เฉพาะ
 การแทรกแซงของหน่วยงาน “รัฐ” บางหน่วยที่เข้าไปส่งเสริมรูปแบบของงานพิธีกรรมรูปแบบใหม่ จนทำ
 ให้ชาวบ้านหลายคนมองว่า ความเชื่อดังกล่าวมีจุดประสงค์หลักเพื่อ “การค้า” ดังที่กล่าวมาแล้ว

ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือทำให้เกิดกลุ่มผู้นำชุมชนแบบใหม่ร่วมกับชุมชนแก้ปัญหาสังคม
 สู่การรวมกลุ่มแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจ เน้นการรวมกลุ่มกิจกรรมหลากหลายมากขึ้น สร้างกระบวนการมี
 ส่วนร่วม จัดสวัสดิการให้กับชุมชน ผู้นำโดดเด่น ปรับรูปแบบใหม่ในการบริหารชุมชนในรูป “สภาผู้นำ
 ชุมชน” จัดเวทีทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง นำไปสู่กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมอื่นๆ ตลอดเวลา พัฒนา
 เป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านกระบวนการมีส่วนร่วมและธุรกิจของชุมชน การได้รับการสนับสนุนจาก
 หน่วยงานภายนอก กองทุนเพื่อสังคม / พัฒนาชุมชน

ตัวอย่างของการรวมกลุ่มดังกล่าว ยังเห็นได้จากการรวมกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาเวียง เพื่อ
 พัฒนาฝีมือและหัตถกรรมท้องถิ่นให้กลับมาเติบโตได้ในยุคปัจจุบัน และการจัดตั้งโครงการพิพิธภัณฑ์
 หอถาวรวัดศรีภูมิ บ้านนาหอ เพื่อใช้รวบรวมสิ่งของเครื่องใช้และของมีค่าต่างๆ ที่มีมาแต่อดีต สิ่งของ
 ดังกล่าวนั้น เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรื่องราวความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษในอดีต ว่าในสมัยก่อนบรรพ
 บุรุษของพวกเขาว่ามีที่มาและมีพัฒนาทางสังคมอย่างไร

ตัวอย่างเหล่านี้ถือเป็นภาพสะท้อนความสัมพันธ์หรือการรวมกลุ่มรูปแบบใหม่ของคนใน
 วัฒนธรรมลุ่มน้ำหมันท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรุนแรงในยุคปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น:
กรณีศึกษาบ้านสำโรง ตำบลทรายขาว
และบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

คณะนักวิจัยบ้านสำโรง ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว จันทบุรี

นายภูษงค์ บุญอภัย ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดสำโรง
นางชวนพิศ หมั่นเตี้ย ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนวัดสำโรง
นางสาววิภาดา เกตุกัลยา อาจารย์โรงเรียนวัดสำโรง
นางวรรณิต สุขสิงห์ อาจารย์โรงเรียนวัดสำโรง
นายลิขิต สุเมธานุสรณ์ อาจารย์โรงเรียนวัดสำโรง

คณะนักวิจัยบ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน อำเภอสอยดาว จันทบุรี

นายสุธรรม รัตนชัย ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านสวนส้ม
นางละมุล พรหมวี อาจารย์โรงเรียนบ้านสวนส้ม
นางรัตนา ฉัตรทอง อาจารย์โรงเรียนบ้านสวนส้ม

ผู้ดูแลโครงการ

จิราพร แซ่เตียว
พนักงานในสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ตำบลขามเรียง
อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ๔๔๑๕๐

ข้อมูลทางด้านกายภาพและความเป็นมาของชุมชน

จันทบุรีเป็นเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ไทยในแต่ละยุคสมัย ทั้งสมัยก่อนกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏหลักฐานสิ่งก่อสร้างทางประวัติศาสตร์ให้เห็นอยู่ทุกวันนี้ เป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งในดินและในน้ำ เคยเป็นแหล่งอัญมณีหลากหลายชนิดที่มีราคาแพง แม้ปัจจุบันอัญมณีต่างๆ จะลดน้อยลง แต่ยังคงเป็นศูนย์กลางสำคัญของธุรกิจด้านอัญมณี เป็นแหล่งรวมช่างฝีมือในการเจียระไนอัญมณี และทำเครื่องประดับมีค่าต่างๆ

นอกจากนี้สภาพดินฟ้าอากาศและผืนดินยังเอื้ออำนวยแก่การปลูกพืชผลการเกษตรต่างๆ โดยเฉพาะผลไม้ที่ขึ้นชื่อของจังหวัด ได้แก่ เงาะ ทุเรียน มังคุด ลองกอง และผลิตผลพริกไทย บริเวณชายฝั่งทำการประมงและผลิตภัณฑอาหารทะเล มีสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สวยงามหลายแห่ง เขตพื้นที่ทางภาคตะวันออกของไทยนับได้ว่าเป็นภูมิภาคที่ได้เปรียบทางการท่องเที่ยวมากกว่าภาคอื่นๆ เนื่องจากในเขตพื้นที่เหล่านี้มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และปัจจัยการท่องเที่ยวต่างๆ

สอยดาวเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดจันทบุรี ประกอบด้วยป่าดิบชื้นและป่าเบญจพรรณ เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลำคลองหลายสาย เหมาะแก่การเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา ทำสวน และการปลูกพืชหลายชนิด เช่น ลำไย ส้มเขียวหวาน มะขามหวาน เงาะ ทุเรียน มังคุด ลองกอง เป็นต้น ในฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็น ฝนตกชุกในฤดูฝน ฤดูร้อนอากาศไม่ร้อนจัด สัตว์ป่าใหญ่ไม่ค่อยชุม แต่เดิมอำเภอสอยดาวขึ้นอยู่ในการปกครองของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ซึ่งในขณะนั้นมีตำบลต่างๆ อยู่ในการปกครองของอำเภอโป่งน้ำร้อนรวม ๙ ตำบล ได้แก่ ตำบลทับไทร ตำบลโป่งน้ำร้อน ตำบลหนองตาตง ตำบลทรายขาว ตำบลเทพนิมิต ตำบลปะตง ตำบลทุ่งขนาน ตำบลทับช้าง ตำบลสะตอน ในการไปติดต่อราชการของราษฎร ณ ที่ว่าการอำเภอโป่งน้ำร้อน ปรากฏว่าบางตำบล เช่น ตำบลทับช้าง และตำบลทุ่งขนาน ราษฎรต้องเดินทางไกลถึง ๔๐-๕๐ กิโลเมตร ซึ่งเป็นการไม่สะดวกเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ทางราชการจึงเห็นความเดือดร้อนของราษฎร จึงได้ทำเรื่องขอแยกพื้นที่ตำบลปะตง ตำบลทรายขาว ตำบลทับช้าง ตำบลทุ่งขนาน และตำบลสะตอน ตั้งเป็นกิ่งอำเภอ โดยใช้ชื่อว่ากิ่งอำเภอสอยดาว ที่ใช้ชื่อว่าสอยดาวก็เนื่องมาจากเขาสอยดาวเป็นเอกลักษณ์ที่คนทั่วไปรู้จักดี เป็นเทือกเขาสูงและ มีน้ำตกสวยงาม

ต่อมาได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ ประกาศตั้งกิ่งอำเภอสอยดาวอย่างเป็นทางการ มีผลตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๑ และได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะกิ่งอำเภอสอยดาวเป็นอำเภอสอยดาวเมื่อวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๕ มีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นต้นมา

จากการแยกตัวออกมาจากอำเภอโป่งน้ำร้อนเป็นอำเภอสอยดาว ได้มีการแบ่งพื้นที่เขตการปกครองออกเป็น ๕ ตำบล คือ ตำบลทับช้าง ตำบลสะตอน ตำบลทรายขาว ตำบลทุ่งขนาน และตำบล

ปะตง ซึ่งในแต่ละตำบลมีประชากรอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งเป็นประชากรในพื้นที่ที่อาศัยอยู่ดั้งเดิม และอีกส่วนหนึ่งเป็นประชากรที่ย้ายมาจากถิ่นอื่นมาอาศัยอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ

บ้านสำโรง ตำบลทรายขาว เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่เก่าแก่ มีประชากรในพื้นที่อาศัยอยู่มาช้านานนับร้อยปี มีพื้นที่ติดกับอำเภอโป่งน้ำร้อน เป็นหมู่บ้านชายแดนไทย-กัมพูชา บ้านสำโรงถือได้ว่าเป็นพื้นที่ทางผ่านสู่ชายแดนประเทศกัมพูชา จึงเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะเด่นมาศึกษาในด้านประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน วัฒนธรรมประเพณีที่หลากหลาย ความเชื่อ การประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างไทยกับกัมพูชา

นอกจากการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมไทยกับกัมพูชาซึ่งดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของคนบ้านสำโรง ตำบลทรายขาวซึ่งเป็นหมู่บ้านเก่าแก่สืบทอดความเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานแล้วด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทำให้จันทบุรีในเขตนี้อย่างเป็นพื้นที่ซึ่งตอบรับการขยายตัวของประชากรที่ย้ายมาจากถิ่นอื่นเข้ามาทำมาหากิน จึงไม่ใช่แต่เพียงพื้นที่ของผู้คนที่มีวัฒนธรรมเขมรที่เข้มแข็งนับแต่อดีตมาเช่นบ้านสำโรงเท่านั้น แต่อำเภอสอยดาวแห่งนี้ยังเป็นพื้นที่สำหรับชุมชนใหม่ที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงไม่กี่สิบปีที่ผ่านมา ชุมชนใหม่ที่เติบโตอย่างรวดเร็วตั้งอยู่ในพื้นที่ติดชายแดนเขมรชนิดมีเพียงสะพานไม้เล็กๆ กัน และเป็นภาพสะท้อนหนึ่งถึงชีวิตของผู้คนในแถบนี้ที่แตกต่างจากบ้านสำโรง คือ บ้านสวนส้ม ตำบลละคอน

บ้านสำโรง

บ้านสำโรงตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๖ ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

อาณาเขต ทิศเหนือจรดหมู่ ๑ บ้านทรัพย์เจริญใต้ ตำบลละคอน อำเภอสอยดาว ทิศใต้จรดคลองพระพุทธรุทิศตะวันออก จรดหมู่ที่ ๓ บ้านนาสนาดัด ตำบลหนองตาคง อำเภอโป่งน้ำร้อน ทิศตะวันตกจรดหมู่ที่ ๑ บ้านตามูน ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว

ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากร ในอดีตบริเวณบ้านสำโรงมีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณ ประกอบด้วยป่าไผ่ ต้นไม้ใหญ่น้อย เช่น ต้นมะค่า ประดู่ ไม้แดง ตะแบก ตะเคียน ยางนา อินทรี เป็นต้น มีคลองทรายขาวไหลผ่าน ต้นกำเนิดมาจากป่าเบ้ง ป่าสะบ้า และป่าขนานที่อยู่ในเขาสอยดาว ไหลมารวมกันตรงคลองระกำ (เรียก ชื่อตามหมู่บ้านระกำ) ผ่านบ้านตามูลล่าง ผ่านหมู่บ้านดอนเจน บ้านวังยาว บ้านสำโรงบน บ้านสำโรงกลาง บ้างสำโรงล่าง ไหลผ่านต่อไปยังหมู่บ้านนาสนาดัด แล้วไหลไปบรรจบกับคลองพระพุทธรุ (ใกล้ๆ กับเขาพระพุทธรุจึงเรียกว่าคลองพระพุทธรุ) ที่หมู่บ้านจางวางเหนือสะพานที่จะข้ามไปหมู่บ้านคลองคุด ส่วนคลองพระพุทธรุที่สร้างอ่างเก็บน้ำคลองพระพุทธรุในปัจจุบัน เกิดจากเขาน้ำเขียว เขาลำโพง ไหลผ่านหมู่บ้านพังงอน ดงจิก ไหลผ่านที่สร้างเก็บน้ำปัจจุบันไหลต่อไปหมู่บ้านคลองใหญ่ล่าง หมู่บ้านคลองคุด หมู่บ้านสะแมต บรรจบกับคลองทรายขาวที่หมู่บ้านจางวาง แล้วไหลต่อไปหมู่บ้านโพธิ์ บ้านแปลง บ้างบึงชะนังบน บ้านบึงชะนังล่าง ไหลต่อไปเรื่อยๆจนถึงประเทศกัมพูชา

ในฤดูฝนน้ำที่ไหลหลากตามคลองสายดังกล่าวซึ่งมีต้นกำเนิดจากเขาสอยดาว จะหลากท่วมถึงที่ราบลุ่ม ปุ๋ยธรรมชาติที่มากับกระแสน้ำจะถูกสะสมไว้ตลอดเป็นระยะเวลาช้านาน สภาพแวดล้อมบาง

พื้นที่เป็นเนินเขาและที่ราบเชิงเขามีทุ่งหญ้าคาสลับ สัตว์ป่าน้อยใหญ่ชุมชุม ในน้ำมีกุ้งหอยปูปลา ความอุดมสมบูรณ์เหล่านี้ล้วนแต่เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าต่อการเพาะปลูก การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ และการดำรงชีวิตของผู้ที่มาอยู่อาศัย

แม้จะไม่มีกรรมนาคมติดต่อกันทางน้ำในลำคลองสายนี้ เนื่องจากคลองทรายขาวและคลองพระพุทธรูปขุดหินและน้ำไหลเชี่ยวในฤดูน้ำมาก ส่วนคลองทรายขาวในฤดูแล้งน้ำแห้งขุดคลอง ทำให้ไม่สะดวกในการเดินเรือก็ตาม แต่การตั้งถิ่นฐานตามแหล่งน้ำและทำให้เกิดชุมชนริมน้ำ ชุมชนต้นน้ำ และชุมชนปลายน้ำคือหมู่บ้านต่างๆ ดังกล่าว ด้วยการอยู่อาศัยนับแต่อดีตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำในการอุปโภคบริโภค พื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก ในการเป็นแหล่งอาหารก็ทำให้คนในชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมลำคลองทั้งสองนี้ และยิ่งสำหรับคนสมัยก่อนก็จะมีความรู้สึกใกล้ชิดกัน เพราะใช้ประโยชน์จากลำคลองสายเดียวกัน

จากลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสม มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บ้านสำโรงเติบโตขึ้น ประชากรที่เพิ่มขึ้นทั้งจากการขยายตัวของชุมชนเอง และการอพยพโยกย้ายเข้ามาทำมาหากินของผู้คนจากที่ต่างๆ ทำให้พื้นที่ป่าเขาดั้งเดิมค่อยๆ ถูกจับจองพลิกพื้นเป็นบ้านเรือน เป็นไร่ เป็นสวน จนกระทั่งการอยู่อาศัยด้วยการพึ่งพาทรัพยากรจากป่าอย่างที่เคยเป็นมาในอดีตนั้นลดลง อีกทั้งน้ำในลำคลองขณะนั้นไม่สามารถนำมาบริโภคได้ เนื่องจากมีน้ำเสียจากโรงงานและสารพิษจากการเกษตรปนเปื้อนอยู่เป็นจำนวนมาก สภาพของบ้านสำโรงในปัจจุบัน นอกจากบ้านเรือนที่มีการขยายตัวเพิ่มขึ้นมากแล้ว ก็เป็นพื้นที่ไรสวนของชาวบ้านตามแต่ความต้องการพืชเศรษฐกิจของตลาดในแต่ละช่วงเวลา

เส้นทางการคมนาคมและการติดต่อกับชุมชนอื่น การเดินทางไปมาหาสู่กันจากชุมชนบ้านสำโรงไปตัวจังหวัด อำเภอบึงสามพัน และหมู่บ้านต่างๆ ในสมัยก่อนใช้การเดินทางเท้า ถนนของหมู่บ้านเกิดจากการช่วยกันขุดโดยคนในชุมชน การขนส่งสินค้าเข้ามาขายจะเป็นคนจีนที่มาอาศัยอยู่บ้านสำโรง โดยการจ้างลูกจ้างหาบ จะหาบกระวานจากบ้านประดงที่หาบลงมาจากเขาสอยดาว หาบลงไปขายที่จันทบุรี

ขากลับจะซื้อกะปิ เกลือ ปูนกินหมาก น้ำตาลอ้อย น้ำมันก๊าด เป็นต้น จ้างลูกหาบขึ้นมามีขายคนอื่นที่ ไม่ได้ไปขายกระวาน ถ้าไปก็ซื้อสินค้าแล้วหาบขึ้นมาเอง ต่อจากการจ้างคนหาบก็ใช้เกวียนบรรทุกกระวานลงไปขาย แล้วบรรทุกสินค้าจำพวก กะปิ เกลือ น้ำตาลอ้อย น้ำปลา (เป็นโหนดเล็ก ๆ ที่ผ่าไม้เป็นแผ่นกลมๆ ผนึกด้วยปูนจนแน่น) เสื้อผ้า ผ้ามุ้ง ใจกระแบน กางเกง ขนมห้าวพอง ถั่วตัด ขนมหัก ตาผูกหรือขนมคอบเปิด (ขนมของคนจีนมีลักษณะเหนียวๆ คล้ายกะละแม ตัดเป็นชิ้นสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็กๆ คลุกด้วยงาขาว) ไม้ขีด สบู่ตรานกแก้ว สบู่ซิลโลด น้ำมันก๊าด ตะเกียงแบบกระป๋องนม (แต่ใช้ได้ก็ยังไม่ค่อย)

ต่อมาประมาณ ๕๐ กว่าปีย้อนหลังจากปัจจุบัน มีรถบรรทุกแบบ จีเอ็มซี ของทหารบรรทุกพืชไร่ไปขายที่จันทบุรี เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสง (นายทุนจากในเมืองมาตักลูกหนี้ คือให้เงินมาลงทุนก่อน เมื่อเก็บเกี่ยวพืชผลก็ขายสินค้าให้นายทุนของตน) เวลานั้นกระสอบพืชไร่ไปวางบนรถบรรทุกเป็นชั้นๆ พอถึงขั้นสุดท้ายใกล้จะเต็มก็วางเฉพาะข้างๆ รอบกระเบรกดัดด้วยเชือกมะนิลาให้แน่น เหลือที่ตรงกลางไว้ให้ผู้โดยสารนั่งไปด้วย ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๒ วัน ค้างคืนระหว่างทาง ๑ คืน ถ้าเวลาออกจากร้านเป็น

เวลาเช้า จะข้ามเขาเกลือกได้ทันก่อนมืดค่ำ ถึงอำเภอมะขามจะพักที่อำเภอมะขาม ถ้าออกจากบ้านปาย ถึงมาบคำจะค้างคืนที่นั่น ๑ คืน เพราะจะมีรถพอดีไม่กล้าข้ามเขาเกลือก รถสมัยนั้นมีรถของนายจันทร์ (จุมปี) ๑ คัน รถของนายยัง ๑ คัน นายอิน ๑ คัน เมื่อสามคนนี้เลิกกิจการไป มีรถของนายชีวรัตน์ และ นายชีวชื่น แซ่ลี สองคนพี่น้องอยู่ที่อำเภอมะขาม วิ่งรถบรรทุกสินค้า ในสมัยนี้จะมีพืชไร่เพิ่มขึ้น จาก ข้าวโพด ถั่วลิสง คือ ฝ้าย ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ต่อมาสองพี่น้องนี้ได้เลิกกิจการไปจนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑ ได้มีการสร้างทางสายจันทบุรี-สระแก้ว และราดยาง ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๑๓

พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑ ได้มีการสร้างถนนสายยุทธศาสตร์รอบชายแดน ซึ่งสูงสงวน แหยมแก้ว และเพื่อนบ้านเล่าว่า ถนนสายดังกล่าวมีการสร้างขึ้นโดยเริ่มจากทางแยกถนนสายจันทบุรี-สระแก้ว ตรงสถานีย่อยตำรวจภูธรตาฉวน (เดิมเมื่อครั้งยังไม่แยกเป็นอำเภอสอยดาวยังขึ้นอยู่กับอำเภอโป่งน้ำร้อน) เข้ามาผ่านหมู่บ้านสำโรงตะวันตก-สำโรงบน ไปทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน สองข้างทางของ ถนนยังเป็นป่า และป่าซากประปราย สภาพถนนในสมัยนั้นยังเป็นหลุมบ่อและหล่ม เวลารถแล่นผ่านยัง ติดหล่มกันเป็นช่วงๆ รถโดยสารประจำหมู่บ้านจากบ้านสำโรงไปจันทบุรี มีวันละ ๑ เที่ยว คือรถของนาย เมื่อกและนายจวน (ไม่ทราบนามสกุลอยู่ที่บ้านมะขาม) เข้าหุ้นกัน รถคันเดียวแต่เปลี่ยนกันขับ เมื่อสอง คนนี้เลิกขับรถโดยสารสายสำโรง-จันทบุรี ต่อมา มีรถของนายเจ (ไม่ทราบชื่อจริงและนามสกุล) พำนักอยู่ บ้านพังงอน ตอนเช้าวิ่งรถมาสำโรงแต่เช้าเพื่อรับคนไปจันทบุรี หลังจากนายเจหยุดวิ่งรับผู้โดยสาร จึง มีรถของนายประทีป ผลบำรุง วิ่งประจำหมู่บ้าน ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นรถ ๖ ล้อ มีหลังคา ดัดแปลงเป็นรถโดยสาร มีที่นั่งเป็นเบาะยาว ๒ ข้างตัวถังรถ ค่าโดยสารในระยะแรกไปกลับ ๒๐ บาท โดยตอนเช้าเวลาประมาณ ๖.๐๐ น. นายประทีปจะขับรถบัสแตรเป็นระยะๆ ออกตระเวนรอบๆ หมู่บ้าน เวลาประมาณ ๖.๓๐-๗.๐๐ น. จะออกจากหมู่บ้านมุ่งหน้าสู่จันทบุรี เวลาประมาณ ๑๓.๐๐-๑๔.๐๐ น. จะออกจากจันทบุรีกลับสู่หมู่บ้านสำโรง จนถึงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๔ นายประทีป ผลบำรุง ได้เลิก กิจการขับรถโดยสารจากชุมชนบ้านสำโรงไปกลับจันทบุรี เพราะนายประทีปต้องการเปลี่ยนอาชีพไปทำ ไร่สวนตัว และซื้อรถไถ (รถแทรกเตอร์) ไถไร่ของตนเองและรับจ้างไถไร่ของคนอื่นบ้าง ลูกหนี้บ้าง รวมทั้งประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๔ มีรถโดยสารขนาดเล็กวิ่งรับ-ส่ง โดยสารประจำทางสายปะตง-คลองใหญ่ แต่ยังไม่มีการกำหนดเวลาเข้า-ออกแน่นอน สภาพถนนยังเป็นถนนลูกรัง ๒ ข้างทางตลอดเส้นทาง ถึงแม้ว่าจะมีถนนสายยุทธศาสตร์ตัดผ่านหมู่บ้านก็ยังเป็นป่าและมีไร่นาของชาวบ้านเป็นหย่อมๆ รวมทั้งป่าซากประปราย

เมื่อชาวบ้านต้องการไปจันทบุรี สามารถนั่งรถโดยสารสายปะตง-คลองใหญ่ ไปลงปากทางแยก บ้านตาฉวน (แยกจากสายจันทบุรี-สระแก้ว ตรงจุดตรวจบ้านตาฉวน) แล้วต่อรถโดยสารขนาด ๖ ล้อ (สี่ เชี่ยว) สายปะตง-จันทบุรี โดยรถโดยสารประจำทาง (รถเมล์) สายจันทบุรี-บุรีรัมย์ จันทบุรี-สระบุรี ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๗ มีรถโดยสารปรับอากาศ (ป ๑) สายจันทบุรี-นครราชสีมา ต่อมาอีกกระยะหนึ่ง จึงมีรถปรับอากาศชั้น ๒ (ป ๒) สายจันทบุรี-สระบุรี และสายจันทบุรี-บุรีรัมย์ ตามลำดับจนถึงปัจจุบัน ส่วนรถโดยสารสายจันทบุรี-สระแก้วจะมีรถโดยสารผ่านตลอดเวลา

ส่วนถนนสายยุทธศาสตร์จากแยกบ้านตาฉวนผ่านชุมชนบ้านสำโรง เริ่มราดยางประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๖ และรถโดยสารเวลาเข้าออกแน่นอน รถโดยสารจะออกจากคลองใหญ่ผ่านชุมชน

บ้านสำโรงตอนเช้า เวลาประมาณ ๐๗.๐๐ น. และออกจากคิวรถปะตงประมาณ ๑๗.๓๐ น. ถึงทางแยกบ้านตามุน จอดพักรอผู้โดยสารกลับจากจันทบุรี จะออกจากปากทางตามุนเที่ยวสุดท้ายเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น.

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒ มีรถตู้โดยสารวิ่งระหว่างเส้นทางปะตง-กรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ ต้นสุดที่อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ) ทำให้การเดินทางติดต่อของชุมชนในละแวกนี้สะดวกสบายขึ้นอีกมาก ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้มีการขยายถนนสายยุทธศาสตร์ให้กว้างขึ้น ตามโครงการก่อสร้างทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๑๙๓

ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน การติดต่อสื่อสารและการรับส่งข่าวสารในสมัยก่อนยังไม่เจริญเหมือนปัจจุบัน เดิมไปด้วยความยากลำบาก ด้วยการคมนาคมขนส่ง การเดินทาง ด้านถนนหนทาง และรถยนต์โดยสารยังไม่มี ต้องอาศัยการเดินทางเท้า ม้า เเกวียน ในช่วงเวลาประมาณเมื่อ ๖๐-๗๐ ปีก่อน ฉะนั้นการส่งข่าวสารและการรับข่าวสารจึงต้องอาศัยการฝากบอกด้วยปาก หรือไม่ก็เขียนจดหมายแล้วพับโดยไม่ใส่ซอง ฝากไปให้คนที่ต้องการบอกข่าว ส่วนโทรเลข โทรศัพท์นั้น ในชุมชนบ้านสำโรงยังไม่รู้จักหรือไม่มีใครใช้เลย

ต่อมาประมาณ ๕๐ กว่าปีมานี้ การส่งข่าวสารและการรับข่าวสารยังเหมือนเดิม แต่การส่งจดหมายทางไปรษณีย์ ถ้ามีใครเดินทางไปจังหวัดก็ฝากไปถึงผู้ไปรษณีย์ที่นั่น และเมื่อมีใครขึ้นมาทางโป่งน้ำร้อนก็ฝากต่อๆ มาอยู่ตามบ้านกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือฝากคนรู้จักต่อ ได้รับบ้าง นายระหว่างทางบ้าง เพราะไม่ทราบจะไปอยู่ที่ใคร

ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔ มีไปรษณีย์ที่อำเภอโป่งน้ำร้อน (ทับไทร) มีการติดต่อสื่อสารทางโทรเลข จดหมาย จะฝากกันทั้งที่ตู้ไปรษณีย์ทับไทร หรือฝากโทรเลข แต่กว่าจะได้รับต้องให้ผู้ใหญ่บ้านไปประชุมที่อำเภอเดือนละ ๑ ครั้งรับจดหมาย โทรเลขจากไปรษณีย์มาไว้ที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน แล้วจ่ายให้ลูกบ้าน การคมนาคมขนส่งไม่สะดวก ทำให้การส่งข่าวสารและรับข่าวสารล่าช้าไปด้วย

ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒ อำเภอสอยดาวได้แยกจากอำเภอโป่งน้ำร้อน มีไปรษณีย์รับจ้างนำจดหมาย โทรเลข และข่าวสารต่างๆ มาส่งตามหมู่บ้านในชุมชนบ้านสำโรง ประมาณอาทิตย์ละ ๑ ครั้งจนถึงทุกวันนี้

ส่วนโทรศัพท์นั้น เริ่มมีโทรศัพท์สาธารณะสำหรับหยอดเหรียญครั้งแรกเป็นจุดๆ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๑ ที่บ้านสำโรงตะวันตก ๑ ตู้ บ้านสำโรงบน ๑ ตู้ บ้านสำโรงล่าง ๑ ตู้ และประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้มีโทรศัพท์เคลื่อนที่สถานีย่อยซึ่งเป็นส่วนของบุคคลที่ซื้อใช้สำหรับติดต่อสื่อสารจำนวน ๒ เครื่อง ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้มีโทรศัพท์สาธารณะแบบใช้การ์ด TOT ที่ทำการบ้านกำนัน ตำบลทรายขาวชนิดแขวนผนัง ๑ เครื่อง ที่ตู้ยามตำรวจหมู่บ้าน ๑ เครื่อง ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน ๑ เครื่อง และชนิดตู้ที่บ้านสำโรงกลาง ๑ ตู้

การติดต่อสื่อสารทางโทรศัพท์โดยเฉพาะโทรศัพท์มือถือ เริ่มมีคนใช้ประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๕ และได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชุมชนชาวบ้านสำโรงมากในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ใช้กันมากเพื่อติดต่อสื่อสารตามความจำเป็นส่วนบุคคลและทางด้านธุรกิจค้าขาย แม้กระทั่งคนที่มาอาชีพรับจ้างก็ยังใช้มือถือเพื่อความสะดวกรวดเร็วในการแจ้งข่าวสาร ซึ่งการติดต่อทางจดหมาย โทรเลขได้ลดบทบาท

ไป แต่ก็ยังมีการติดต่อสื่อสารกันอยู่ ประมาณปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เริ่มมีการเดินสายเมนโทรศัพท์ขององค์การโทรศัพท์ในชุมชนบ้านสำโรง พอถึงต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๗ บางครัวเรือนก็ได้ติดตั้งโทรศัพท์ตามบ้านแล้ว

ขนาดของชุมชน ชุมชนบ้านสำโรงในระยะก่อตั้งของชุมชน ปลุกสร้างบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มๆ แต่ละกลุ่มมีไม่กี่หลังคาเรือน จำนวนคนก็ยังน้อย แบ่งกลุ่มกันอยู่เป็นบ้านสำโรงบน บ้านสำโรงกลาง บ้านสำโรงล่าง และบ้านสำโรงตะวันตก มีทางเดินเท้าและทางเกวียนสำหรับไปมาหาสู่กัน สองข้างทางระหว่างชุมชนที่แต่ละกลุ่มอาศัยอยู่จะเป็นป่า ฉะนั้นแต่ละกลุ่มจะปลูกบ้านที่อยู่อาศัยอยู่ในที่ทำการของตนเอง ซึ่งเป็นป่าไม้ถาวรนัก มุงหลังคาด้วยหญ้าคา ฝาน้ำและพื้นจะเป็นไม้ไผ่ฟาก (ไม้ไผ่เป็นลำความยาวขนาดตามต้องการ สับแล้วผ่าตลอดแล้วแบออก) โดยที่แต่ละกลุ่มจะมีบ้าน ๒-๓ หลังคาเรือน จำนวนคนไม่ กี่คน เมื่อลูกหลานเติบโตมีครอบครัว เริ่มมีครอบครัวขยาย จำนวนคนเพิ่มขึ้น ที่ดินที่เคยทำกินจะเปลี่ยนเป็นที่ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย สองข้างทางที่เคยเป็นป่าระหว่างแต่ละกลุ่ม เริ่มมีบ้านปลูกติดต่อกันเรียงรายกลายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ ในระยะก่อตั้งของชุมชนซึ่งเป็นเขมรพื้นบ้าน เขมรจากกัมพูชา คนจีนบ้างจำนวนหนึ่ง และคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือบ้าง ถึงแม้จะมีการขยายตัวของจำนวนครัวเรือน จำนวนประชากรจากการแต่งงานภายในหมู่บ้านเดียวกัน ต่างหมู่บ้าน หรือต่างถิ่นก็ตาม แต่ก็ยังไม่มากเท่าใดนัก การขยายตัวทั้งจำนวนครัวเรือนและประชากรยังเป็นไปอย่างช้าๆ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา คนต่างจังหวัดเริ่มอพยพหลังไหลเข้ามามาก ทำให้การขยายตัวของชุมชนเร็วขึ้น จนกระทั่งถึงปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๔๖ ขนาดของชุมชนบ้านสำโรง ๒ หมู่ คือ หมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๖ มีจำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น ๒,๕๑๔ คน (ทั้งชาย หญิง ผู้ใหญ่ และเด็ก) โดยแยกเป็นประชากรชาย ๑,๒๙๓ คน หญิง ๑,๒๔๑ คน ถ้าแยกตามหมู่จะได้ดังนี้ คือ หมู่ที่ ๒ จำนวนครัวเรือน ๓๙๘ ครัวเรือน ประชากรชาย ๘๒๒ คน หญิง ๗๘๔ คน ส่วนหมู่ที่ ๖ มีจำนวนครัวเรือน ๓๑๕ ครัวเรือน ประชากรชาย ๔๕๑ คน หญิง ๔๕๗ คน รวมจำนวนครัวเรือนทั้ง ๒ หมู่ (หมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๖) มีจำนวน ๗๑๓ ครัวเรือน

สาเหตุที่จำนวนประชากรและจำนวนครัวเรือนของชุมชนบ้านสำโรงขยายใหญ่ขึ้นและประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะมีการอพยพจากจังหวัดอื่นๆ โดยเฉพาะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนบ้านสำโรงเป็นต้นมาเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงปัจจุบันเป็นจำนวนมาก ซึ่งคนที่อพยพมานี้มักประสบปัญหาในเรื่องเศรษฐกิจและการทำมาหากินจากบ้านของตน จึงแสวงหาที่อยู่และที่ทำมาหากินใหม่ที่ดีกว่าเดิม

สภาพการตั้งบ้านเรือน ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษเริ่มการก่อตั้งของชุมชนการสร้างที่อยู่อาศัย เป็นบ้านที่สร้างไม่ค่อยถาวรนัก สร้างโดยวัสดุที่หาได้จากท้องถิ่น หลังคามุงด้วยหญ้าแฝก ฝาและพื้นใช้ฟากไม้ไผ่ พื้นยกสูง บางบ้านพื้นและฝาจะเป็นไม้

ต่อมาเมื่อบรรพบุรุษสืบเชื้อสายเข้ามาในหมู่บ้าน ผู้ที่มีเงินก็จะซื้อสังกะสีและกระเบื้องว่าวจากจันทบุรี มามุงหลังคา ะยะนี้เริ่มมีบ้านที่มุงหลังคาด้วยสังกะสี กระเบื้องว่าว ฝาน้ำและพื้นบ้านเป็นไม้ แต่เป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่ยังเหมือนเก่าแต่บ้านใหญ่ขึ้นและมั่นคงกว่าเดิม เพื่อรองรับจำนวนสมาชิกในครอบครัวให้พออยู่ได้ การปลูกสร้างจะเป็นบ้านชั้นเดียวยกพื้นสูง ใต้ถุนโล่ง สูงประมาณแค่เอว เสาเป็นไม้เนื้อแข็งทั้งกลมและเหลี่ยม แต่ก็มีไม่มากนัก

เมื่อประมาณ ๔๐-๕๐ กว่าปี บ้านหลังคามุงด้วยสังกะสีมีมากขึ้น แต่ฝาและพื้นยังเป็นไม้ไผ่ ต่อมาจะเป็นบ้านหลังคามุงด้วยสังกะสี ฝาปากไม้ไผ่แต่พื้นเป็นพื้นไม้ ส่วนบ้านมุงหลังคาด้วยหญ้าแฝก สมัยบรรพบุรุษยังมีอยู่ ต่อมาประมาณ ๓๐ กว่าปีมานี้ ผู้ที่มีรายได้จากผลผลิตเมื่อหักค่าลงทุน หนี้สิน และดอกเบี้ยจากนายทุนหมดแล้ว จะสร้างบ้านโดยนิยมสร้างบ้าน ๒ ชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องลอน ฝาไม้พื้นชั้นบนเป็นพื้นไม้ ชั้นล่างเป็นพื้นปูน

เมื่อประมาณ ๔-๕ ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านที่ขายลำไยได้ราคาดีมีเงินเหลือ จึงสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยตามสมัยนิยม เป็นตึกมีความมั่นคงแข็งแรง ปลอดภัย และสวยงามขึ้น เนื่องจากไม้หายาก และแพง จึงสร้างบ้านปูนแทน ปัจจุบันลักษณะบ้านเรือนของชุมชนบ้านสำโรงมีทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ ตามฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าของ

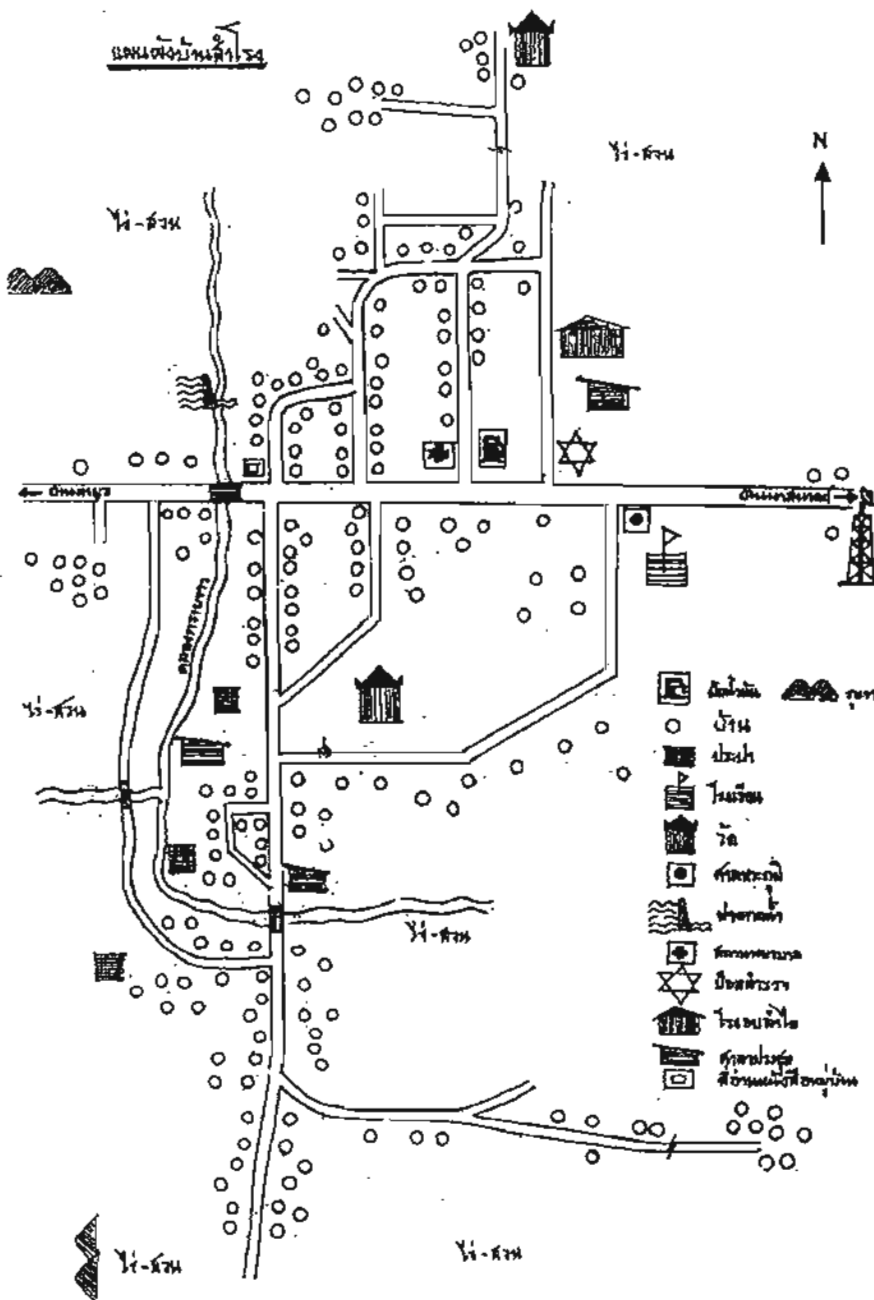
สภาพโดยทั่วไปของชุมชน สภาพของชุมชนตั้งแต่อดีตนั้นเต็มไปด้วยป่าเขาลำเนาไพร มีต้นไม้ใหญ่น้อย ลำห้วยหลายสายไหลลงคลองทรายขาวปัจจุบัน บรรยากาศร่มรื่น ไม่แห้งแล้งหรือร้อนจัด เพราะมีต้นไม้มากบริเวณรอบๆ บ้านหรือหมู่บ้านจะเป็นป่าและต้นไม้ เรือกสวนไร่ นา

ต่อมาเมื่อครอบครัวขยาย ประชาชนในชุมชนเพิ่มขึ้นตามลำดับ การหักไร่ทางพงเพื่อทำกิน ปลุกสร้างบ้านเรือน ป่าเริ่มลดน้อยลง ลำห้วยเริ่มเหือดแห้งและหายไปจากการที่ป่าถูกทำลายหรือการเปลี่ยนแปลงจากการสร้างถนนหนทาง อากาศเริ่มเปลี่ยน ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ฤดูร้อนร้อนจัด ฤดูหนาวบางปีหนาวจัดและยาวนาน บางปีไม่ค่อยหนาวและเป็นระยะสั้น พอถึงฤดูฝนแห้งแล้ง ร้อนมาก ฝนไม่ตก

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๒๐ เริ่มทำสวนกันมากขึ้น สภาพชุมชนที่เป็นไร่เป็นป่าจะมีบ้านปลูกติดต่อกันเป็นช่วงๆ แต่ก็ยังมีป่าบ้าง รอบๆ ชุมชนแต่ละหมู่ (หมู่ที่ ๒ หมู่ที่ ๖) จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๓๐ การอพยพของผู้คนจากต่างจังหวัดเข้ามาตามลำดับ ป่ารอบๆ หมู่บ้านที่เป็นซาก ไร่เริ่มหมดไป และมีส่วนลำไย มะขามหวาน ลองกอง เงาะ ทุเรียน มาแทนที่ รวมทั้งบ้านเรือนก็ปลูกติดต่อกันเรียงรายเป็นชุมชนใหญ่ มีปืมน้ำมัน ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๔๐ มีตลาดนัดในชุมชน ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๕ ทุกวันอังคารและวันพฤหัสบดี มีสถานพยาบาล (คลินิกขนาดเล็ก)

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๕ มีอุโมงค์มรดกจักรยานยนต์ อุโมงค์มรดกโก มีการสร้างอุทยานตำรวจประจำหมู่บ้าน การสร้างศาลาประชุมประจำหมู่บ้าน อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ที่ ๒ มีโรงอบลำไยขององค์การบริหารส่วนตำบลทรายขาว ส่วนหมู่ที่ ๖ นั้นมีการสร้างสถานที่สำคัญคือ การสร้างโรงเรียนหลังใหม่แทนอาคารที่ใช้เป็นศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและขยายโอกาสทางการศึกษาในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ การบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถใหม่โดยยังให้โครงสร้างเดิม สร้างเมรุและศาลาสวดศพ สร้างกุฏิสงฆ์ ๒ ชั้นเพิ่มขึ้นอีก ๑ หลัง ทั้งหมดเป็นความร่วมมือของชุมชนบ้านสำโรง มีป่อน้ำบาดาลแบบคันโยก มีระบบประปาหมู่บ้าน สิ่งเหล่านี้ทำให้สภาพและบรรยากาศของชุมชนแบบเก่าเลือนหายไป จากที่เงียบสงบ อยู่กับความมืดท่ามกลางธรรมชาติ อาศัยแสงสว่างจากขี้ไต้และแสงตะเกียงมาเป็นไฟฟ้าสว่างไสว เสียงจักจั่นเรไรหายไปเมื่อถึงฤดูหนาว เสียงดนตรีพื้นบ้านที่ผู้สนใจหัดเล่นกันในยามค่ำคืนหายไป ได้ยินแต่เสียงเพลงจากเครื่องเสียง โทรทัศน์ เสียงรถจักรยานยนต์ รถยนต์ อากาศเต็มไปด้วยฝุ่นละออง

สภาพอากาศ บรรยากาศจากธรรมชาติเก่าๆ และบ้านเรือนที่อยู่เป็นกลุ่มๆ ไม่มีให้เห็นในปัจจุบันนี้ เริ่มมีบ้านเรือนปลูกสร้างแบบตึก อาคารร้อนแห้งแล้ง น้ำในคลองทรายขาวขุดเกือบตลอดสายในบางปี เมื่อธรรมชาติถูกทำลาย (ป่าไม้) ทรัพยากรน้ำ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ซึ่งเมื่อก่อนอุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันก็มีไม่มากนัก เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลง การดำเนินชีวิตและบรรยากาศของชุมชนแบบเก่าได้เลือนหายไปทีละน้อยๆ ในที่สุดจนสูญสมัยปัจจุบันนี้

แผนผังบ้านสำโรง

อาชีพของคนในชุมชน ชุมชนบ้านสำโรงตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น เพาะปลูก ทำไร่ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ (เลี้ยงวัวควายไว้ใช้งาน

หมู เป็ด ไก่พื้นบ้านเลี้ยงไว้เป็นอาหารและขาย) ส่วนอาชีพค้าขายมีเป็นส่วนน้อย จะมีเฉพาะคนจีนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านสำโรง เมื่อประมาณ ๗๐-๘๐ กว่าปีมาแล้ว อีกอาชีพหนึ่งก็คืออาชีพรับจ้าง รับราชการ ตามลำดับ

รายได้เฉลี่ยของผู้มีอาชีพรับจ้างหรือมีรายได้เล็กน้อยประมาณเดือนละ ๓,๐๐๐ บาท หรือประมาณ ๓๐,๐๐๐-๓๕,๐๐๐ บาทต่อปี มีประมาณร้อยละ ๕๕ รายได้เฉลี่ยของผู้มีฐานะปานกลางประมาณ ๖๐,๐๐๐-๒๐๐,๐๐๐ บาทต่อปี มีประมาณร้อยละ ๔๐ รายได้เฉลี่ยของผู้มีฐานะดีประมาณ ๓๐๐,๐๐๐-๕๐๐,๐๐๐ บาทต่อปี มีประมาณร้อยละ ๕

การศึกษา ในสมัยแรกเริ่มที่ผู้ก่อตั้งชุมชนบ้านสำโรง คือนายนอนและนายเพ็ญ สองพี่น้องชาวเขมรพื้นบ้านที่มาจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาบุกเบิกถางไร่ทำนา จนขยายชุมชนไปเรื่อยๆ นั้น ชาวบ้านยังไม่ได้เรียนหนังสือเพราะไม่มีโรงเรียน สำหรับผู้ที่สนใจเรื่องคาถาอาคมจะเรียนจากครูเขมร ซึ่งมีการเรียนต่อกันมาเรื่อยๆ คาถาจะเป็นคาถาเขมร เช่น คาถาป้องกันตัว คาถาฟันหัว (เป็นวิธีหนึ่งของการรักษาการเจ็บป่วย) คาถากำกับเกี่ยวกับการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคต่างๆ ส่วนใหญ่ผู้ที่เรียนจะเป็นผู้ชาย ในสมัยนั้นชาวบ้านยังอ่านเขียนภาษาไทยไม่ได้ หรือแม้แต่พูดภาษาไทยก็ยังไม่ได้ ภาษาพูดก็ใช้ภาษาเขมรติดต่อสื่อสารกันในชุมชนหรือระหว่างชุมชนอื่น

ต่อมาเมื่อ ผู้ที่บวชจะได้ศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับมนต์พิธีต่างๆ และเรียนหนังสือหรืออาจจะเรียนคาถาต่างๆ ด้วย (เฉพาะผู้ที่สนใจ) ผู้ที่สึกจากพระ ชาวบ้านสมัยนั้นจะให้การนับถือว่าเป็นผู้มีความรู้ เพราะได้บวชได้เรียน และเริ่มมีการอ่านเขียนพูดภาษาไทยได้บ้าง ผู้หญิงยังไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือ เพราะยังไม่มีโรงเรียน

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้มีการสร้างโรงเรียนขึ้นในบริเวณวัด หลังคามุงด้วยหญ้าคา เจ้าอาวาสวัดสำโรงสมัยนั้นกับชาวบ้านร่วมกันสร้างเพื่อให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือ มีการส่งลูกหลานเข้ามาเรียนในโรงเรียน บางคนมีอายุมากกว่าเด็กตามเกณฑ์ก็ยังมาเรียน การพูดติดต่อสื่อสารในชุมชนเริ่มใช้ภาษาไทย เพราะมีคนจีนอพยพเข้ามาอยู่และค้าขายในหมู่บ้าน และคนจากถิ่นอื่นอพยพเข้ามาอยู่บ้าง จึงต้องพูดภาษาไทย ส่วนการพูดคุยในครอบครัวหรือระหว่างครอบครัวอื่น ชุมชนอื่น เป็นคนพื้นบ้านเขมร ก็ยังใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาพูดสื่อสารกัน

ในสมัยนี้เด็กจะพูดภาษาเขมรพื้นบ้านในโรงเรียน บางคนยังพูดภาษาไทยไม่ได้ ต้องมาหัดพูดกับครู ทำให้การเรียนการสอนลำบากมาก เพราะเข้าใจไม่ตรงกัน แต่เด็กก็ไม่ได้เข้าเรียนทุกคนเพราะกฎหมายยังไม่บังคับเคร่งครัด บางครอบครัวจะให้ลูกช่วยทำงานในไร่ในนา ผู้หญิงจะเรียนน้อยกว่าผู้ชาย บางครั้งพ่อแม่จะให้อยู่บ้านเลี้ยงน้อง ต่ำข้าว ซ้อมข้าว หุงข้าว ฝึบ้าน พ่อแม่ยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา เด็กๆ สมัยนี้ที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ แล้วออกมาช่วยพ่อแม่ทำไร่ทำนา มีการเอาแรง ลงแขก ทำไร่ ตำนาน เกี่ยวข้าว นวดข้าว ส่วนผู้ชายบางคนเมื่อมีอายุครบอุปสมบทจะบวชเรียน ถวายภัตตาหาร (ถ้าได้รับการคัดเลือกแล้วต้องเป็นทหาร) แล้วจึงจะแต่งงาน ประเพณีสมัยนั้นจะเป็นอย่างนี้สืบทอดเรื่อยมา

ต่อมาเมื่อประมาณ ๕๐-๖๐ กว่าปีมานี้ เด็กทั้งผู้หญิงและผู้ชายเริ่มเรียนหนังสือตามเกณฑ์มากขึ้น แต่ก็ยังไม่ครบหมดทุกคน เมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ แล้ว จะออกมาช่วยพ่อแม่ทำงาน บางคน

ศึกษาต่อจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ มี ๒-๓ คน และเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ แล้วไปเป็นทหารเกณฑ์ เมื่อปลดแล้วสมัครต่อเป็นทหารชั้นประทวน เลื่อนยศจนถึงเรือตรีจำนวน ๑ คน (ปัจจุบันเกษียณแล้ว)

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖ พ่อแม่จะส่งลูกเข้าเรียนมากขึ้นเมื่อถึงเกณฑ์บังคับ แต่บางคนเข้าชั้นหลายๆ ปีกว่าจะจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ บางคนเรียนจบแต่งงานเลยก็มี ช่วงนี้เมื่อเรียนจนภาคบังคับแล้วก็ออกไปช่วยพ่อแม่ทำไร่ทำนาเหมือนเดิม พ่อแม่ยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา ซึ่งมีสาเหตุใหญ่ๆ คือ เศรษฐกิจการทำมาหากินฝืดเคือง ฐานะยังยากจนมาก ไม่มีเงินส่งลูกเรียน การเดินทางลำบาก ไม่ทราบจะให้ลูกไปอยู่กับใคร เพราะในชุมชนบ้านสำโรงมีแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ เท่านั้น มีโรงเรียนบ้านตามูล (ห่างจากหมู่บ้านสำโรงประมาณ ๔ กิโลเมตร เดินทางด้วยเท้าและขี่รถจักรยาน) และโรงเรียนบ้านทับไทร (ห่างจากหมู่บ้านสำโรงประมาณ ๓๐ กิโลเมตร) มีถึงระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗

อีกสาเหตุหนึ่งคือถ้าเป็นผู้หญิงจะไม่ให้เรียน ชาวบ้านมีความคิดว่าลูกผู้หญิงให้เรียนแล้วเกรงจะมีสามีเสียก่อน เรียนไม่จบ และเมื่อแต่งงานไปก็ให้นามสกุลอื่น ช่วงนี้มีผู้เรียนต่อประมาณ ๑๐-๑๑ คน จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ จำนวน ๑ คน เรียนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ จำนวน ๓ คน จบปริญญาตรี ๕ คน ปริญญาโท ๑ คน

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๙-๒๕๒๓ เด็กต้องเข้าเรียนตามเกณฑ์ภาคบังคับ เมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ รุ่นนี้มีเรียนต่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖, ระดับ ปวช. จนถึงปริญญาตรี ประมาณ ๖-๗ คน

ต่อมากระยะหลังจนถึงปัจจุบัน พ่อแม่เริ่มเห็นความสำคัญของการศึกษา เพราะเห็นคนรุ่นก่อนเรียนจบแล้วมีงานทำ ไม่ต้องทำงานลำบากเหมือนตนเอง จึงไม่ยอมให้ลูกหลานลำบากด้วย บางคนเริ่มมีฐานะดีขึ้น การคมนาคม การเดินทางทางรถยนต์โดยสารเริ่มสะดวกขึ้น ในเมืองมีหอพักสะดวกสบาย ผู้ที่ไม่มีญาติก็ให้ลูกหลานพักอยู่ในหอพัก อีกประการหนึ่งในชุมชนมีโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จึงได้ส่งลูกหลานเรียนมากขึ้น

ปัจจุบันนี้เมื่อเด็กเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ แล้ว พ่อแม่ผู้ปกครองนิยมส่งลูกหลานเรียนต่อเกือบทุกครอบครัว บางครอบครัวมีฐานะยากจนก็ยังมีโอกาสเรียนต่อ เพราะการศึกษาในสมัยปัจจุบันให้โอกาสแก่ผู้ด้อยโอกาสที่มีฐานะยากจน มีทุนการศึกษา มีที่พักฟรีให้ในบางสถาบัน เด็กๆ จึงมีโอกาสศึกษามากกว่าเด็กในสมัยก่อน ในชุมชนบ้านสำโรงปัจจุบันจึงมีคนเรียนจบระดับปริญญาตรีประมาณ ๑๐ กว่าคน ปริญญาโท ๑-๓ คน ระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ประมาณ ๑๐ กว่าคน ระดับ ปวช.-ปวส. ประมาณ ๑๐ กว่าคน นอกนั้นกำลังศึกษาระดับปริญญาตรีอีกหลายคน

การสาธารณสุข ในสมัยโบราณดั้งเดิม ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านมาขณะนั้นด้านการสาธารณสุขยังไม่เจริญ พื้นที่ในละแวกนี้ขาดแคลนทั้งบุคลากร สถานเฝ้าระวัง รวมไปถึงสถานพยาบาลอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นโรงพยาบาลหรือคลินิกเอกชนก็ตาม และเนื่องจากการคมนาคมติดต่อกันไม่สะดวก ถนนหนทางยังไม่ได้ตัดผ่าน ส่วนใหญ่ต้องเดินด้วยเท้า ม้า เกวียน นานๆ จึงจะมีรถบรรทุกสินค้าประเภทข้าวโพด ถั่วลิสง ลงไปจำหน่ายยังตัวเมืองโดยใช้รถ ๑๐ ล้อ ซึ่งกว่าจะไปถึงโรงพยาบาลที่มีในจังหวัด

แห่งเดียวคือ โรงพยาบาลพระปกเกล้า จันทบุรี จึงเป็นเรื่องที่เต็มไปด้วยความยากลำบาก ทำให้ผู้ที่มีความรู้พื้นฐานในการรักษาพยาบาลเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการมีชีวิตอยู่รอดของคนในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นหมอตำแย หมอสมุนไพรพื้นบ้าน หรือหมอรักษาโรคอื่นๆ บุคคลเหล่านี้จึงเป็นที่ยกย่องเคารพนับถือ และถือเป็นผู้ มีพระคุณที่ต้องตอบแทนบุญคุณเมื่อมีโอกาส คนในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียงจะต้องไปทำพิธียกครูทุกปี เช่น ยายนวนหมอตำแยและตาโดยผู้เป็นสามี ทั้งคู่เป็นหมอพื้นบ้านที่ให้การดูแลรักษาหญิงตั้งครรภ์ การคลอดบุตรของบ้านสำโรงในอดีต

นอกจากยายนวนและตาโดยแล้วนายช่วย โฉมฉาย ก็เป็นผู้หนึ่งที่ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าเป็นผู้มีความสามารถในการรักษาโรคทั่วไปเล็กๆ น้อยๆ ด้วยการให้น้ำเกลือ ชีดยา หรือกระทั่งลงส่งที่เป็นหนึ่งในผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการทำวิจัยก็เป็นผู้หนึ่งที่มีความรู้เกี่ยวกับการรักษาแบบภูมิปัญญาพื้นบ้านแผนโบราณ เช่น โรคเรื้อรัง ที่มีลักษณะเป็นตุ่มแดงๆ พองๆ ตามตัว โรคตะมอย ที่มีลักษณะบวม ปวดแสบปวดร้อนตามซอกเล็บมือเล็บเท้า โรคงูสวัด ซึ่งมีลักษณะเป็นตุ่มและจะลามไปตามตัว เจ็บปวดร้อน มีความเชื่อว่าถ้าเป็นตุ่มแมลงรอบตัวเมื่อไร อาจเสียชีวิตได้ถ้ารักษาไม่ทัน โรคคางทูม ซึ่งมีลักษณะบวมจากข้างในกระพุ้งแก้มถึงคาง มีอาการเจ็บปวด ลงส่งได้เรียนวิธีรักษามาจากบรรพบุรุษ การรักษาคือเมื่อมีใครเป็นโรคชนิดใด คนนั้นจะนำเหล้าขาวติดตัวไปด้วย ลงส่งเล่าว่ากว่ารักษาด้วยวิธีดังกล่าวยังคงรักษาอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ ยกเว้นคนที่ไม่เชื่อก็จะไปรักษากับหมอแผนปัจจุบัน

การสาธารณสุขอย่างที่เป็นอย่างนี้เป็นอยู่ในปัจจุบันเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อบ้านสำโรงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ด้วยความช่วยเหลือของกระทรวงสาธารณสุขกับรัฐบาลญี่ปุ่นในด้านการสาธารณสุขมูลฐาน ครั้งแรกตั้งเป็นคณะผู้สื่อข่าวสาธารณสุข (ผสส.) จำนวน ๑๕ คน มีหน้าที่รับ-ส่งข่าวสารด้านสุขอนามัย มีกองทุนยาประจำหมู่บ้าน ให้จักรยาน ๑๕ คัน แก่ ผสส. ในการปฏิบัติงานและสร้างปอบาดาล เพื่อบรรเทาการขาดแคลนน้ำสำหรับอุปโภค ต่อมาเปลี่ยนชื่อจาก ผสส. เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ยังคงทำหน้าที่เก็บข้อมูลพื้นฐาน กำจัดแหล่งเพาะพันธุ์ยุง ประสานงานระหว่างชุมชนกับสถานีอนามัยตำบลจนถึงปัจจุบัน

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

ชื่อของชุมชน จากข้อมูลที่ได้รับฟังจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตที่ย้อนกลับไปได้ถึง ๕ ชั่วรุ่นอายุคน ทำให้สามารถทราบได้ถึงกำเนิดและประวัติของชุมชนบ้านสำโรงซึ่งตั้งอยู่ริมสองฝั่งคลอง (ต่อมามีชื่อเรียกว่าคลองทรายขาว) ได้ดังนี้

เมื่อประมาณกว่า ๓๐๐ ปีที่ผ่านมา ดินแดนแถบนี้เต็มไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่า ได้เริ่มมีการก่อตั้งชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กขึ้น กระจายกันตามจุดต่างๆ เพียงไม่กี่แห่ง เป็นกลุ่มคนซึ่งมีเชื้อสายเขมรพื้นบ้านและเขมรจากประเทศกัมพูชา ชุมชนเหล่านี้แต่ละแห่งปลูกสร้างบ้านเรือนด้วยหญ้าคาพื้นบ้านและฝาทำด้วยฟากไม้ไผ่ ประกอบด้วยบ้านเรือนเพียงไม่กี่หลังคาเรือน ที่สำคัญคือที่ตั้งชุมชนบ้านสำโรงในปัจจุบัน แรกเริ่มในอดีตสองพี่น้องชื่อนายนอนกับนายเพ็ญ เป็นเขมรพื้นบ้านจากที่อื่น ได้อพยพมาหักร้างถางพงทำไร่ อยู่ตรงบริเวณชุมชนบ้านสำโรงกลางในปัจจุบันเป็นคนแรก ต่อมาเมื่ออพยพตามมาเรื่อยๆ และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า "บ้านสำโรง" ตามต้นสำโรงซึ่งเป็นต้นไม้ใหญ่อยู่ริมคลองใกล้เมรุวัดสำโรงปัจจุบัน (ปัจจุบันต้นสำโรงต้นนี้ได้โค่นล้มไม่เหลือซากแล้ว แต่ยังมีต้นสำโรงอยู่ใน

หมู่บ้านปรากฏให้เห็น) ผู้คนที่อาศัยอยู่ล้วนแต่มีอาชีพทำไร่ข้าว ทำนา และปลูกพืชบางชนิดแซมในไร่ข้าวเพื่อการยังชีพ การเพาะปลูกอาศัยน้ำจากน้ำฝนเป็นหลัก น้ำจะไหลหลากท่วมหมู่บ้านเฉพาะในฤดูฝนที่ฝนตกชุก ซึ่งนานปีจะมีครั้งหนึ่ง ในฤดูแล้งน้ำคลองจะแห้งขอดหรือไม่มีน้ำเลย ฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็นจัด

สภาพความอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่มากในอดีตที่กล่าวมานี้ นับเป็นปัจจัยดึงดูดที่ก่อให้เกิดการย้ายถิ่นของประชากร เพื่อเข้ามาหักร้างถางพงเพื่อเปิดป่าทำเป็นพื้นที่ทำกินและพื้นที่อยู่อาศัย ในบริเวณบ้านสำโรงกลางในปัจจุบัน

การก่อตั้งของชุมชน จากคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องราวและความเป็นมาของชุมชนบ้านสำโรง ทำให้พอจะเชื่อได้ว่าบริเวณแถบชุมชนบ้านสำโรงนี้คงมีผู้คนอยู่อาศัยมานานแล้ว (ประมาณ ๓๐๐ ปีที่ผ่านมา) แต่มีจำนวนไม่มากนัก เมื่อนายนอนกับนายเพ็ญสองพี่น้องเข้ามาอยู่แล้ว ก็มีครอบครัวอื่นๆ ย้ายตามมาไม่เกิน ๑๐ หลังคาเรือน

ในสมัยต่อมา ชาวบ้านผู้สูงอายุเล่าว่าเป็นสมัยของพระยาเสาร์ ซึ่งเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือและนับถือ เห็นว่ามีวิชาอาคม มีความสามารถดูแลปกครองชาวบ้านได้ จึงให้อำนาจสิทธิขาดในการปกครองตัดสินคดีความและข้อขัดแย้งต่างๆ ในหมู่บ้าน ในสมัยของพระยาเสาร์นี้เอง อีกฝั่งหนึ่งของคลองทรายขาวไปทางทิศใต้มีครอบครัวของนายชัวะ (โลย) กับนายแฉ่ ไปตั้งรกรากกันอยู่ก่อนแล้ว ๒ หลังคาเรือน และเมื่อนายคัมซึ่งเป็นลูกชายของพระยาเสาร์ได้แต่งงาน นายชัวะจึงได้ชักชวนนายคัมให้ไปตั้งรกรากอยู่ด้วยกัน

จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในหมู่บ้านแล้วว่า ชุมชนบ้านสำโรงกลางในปัจจุบันมีครอบครัวรุ่นราวคราวเดียวกับครอบครัวของนายคัม คือ ครอบครัวของนายเจียล นางเมียะ ซึ่งเป็นญาติพี่น้องของพระยาเสาร์ นายจู้ก นางเอา (ต้นตระกูลคลองคต) นายเข้ม นางเราะ (ต้นตระกูลสารภต) นายวัด นางวัด (ต้นตระกูลเสาร์ทอง) นางเท็ด นายพอก นางเต็ม (ต้นตระกูลเครือศรี) นายเสาร์ นางเมา (ต้นตระกูลธรรมเสถียร) นายเย็น นางตึง (ต้นตระกูลครองบ้าน) นายแยม นางอวน (ต้นตระกูลจันทร์ผล) นายไต้ด นางบัว (ต้นตระกูลศรีประจักษ์) นายเจีย นางฮิม (ต้นตระกูลพุทธศรี) นายนิน นางแก้ว (ต้นตระกูลชำนาญ) นายไต้ด นางเกิด (ต้นตระกูลมีกระโดน) นายแหม่ม (ต้นตระกูลสายทอง) นายแยม นางเอา (ต้นตระกูลโพธิ์เดช) ส่วนชุมชนสำโรงล่างปัจจุบัน มีครอบครัวของนายชัวะ (โลย) นางยิม (ต้นตระกูลของจันทร์เทศ) นายลด นางวา นายแฉ่ นางเยาะ นายคัม นายเมีย นางเราะ (ต้นตระกูลชำนาญ) นายสอน บ้านสำโรงตะวันตกริมคลอง ผู้ที่มาตั้งรกรากอยู่เป็นจวนแรกคือครอบครัวนายดวง นางปอน นายแอก นางโร นายเทพ นางต่วน

บ้านสำโรงตะวันตกไกล ครอบครัวของนายหงส์กับเจ็กใช้มาตั้งรกรากอยู่ก่อน ต่อมานางป๊อดน้องสาวของนางหงส์ตามมาอยู่ด้วย ซึ่งสองคนพี่น้องนี้มาจากกัมพูชา หมู่บ้านโกรนเปรย บ้านสำโรงบนสุด นายแอ็ก (เดิมอยู่บ้านป่าปลูจรม) มีภรรยาชื่อนางวัด โดยย้ายมาตั้งรกรากที่บ้านสำโรงบนสุดพร้อมครอบครัวของนายแฉ่ นางจอง บ้านสำโรงบน นายจิบมาจากกัมพูชา แต่งงานกับนางเมาเป็นคนเขมรพื้นบ้าน มาตั้งรกรากบ้านบนพร้อมครอบครัวสามภรรยา ๒ ครอบครัว คือ นายไต้ด นางบู (เดิม นางบูอยู่บ้านป่าปลูจรม) และครอบครัวนายพอก นางเนีย

ผู้สูงอายุได้ถ่ายทอดเรื่องราวที่เคยได้รับคำบอกเล่าจากบรรพบุรุษของพวกเขาเกี่ยวกับสาเหตุของการย้ายถิ่นเข้ามายังบริเวณชุมชนบ้านสำโรงของแต่ละกลุ่มว่า ผู้คนบางครอบครัวประสบปัญหาที่ทำกินเดิมเกี่ยวกับพื้นที่ปลูกข้าวขาดความอุดมสมบูรณ์ ประสบปัญหาความแห้งแล้ง ทำให้ปลูกข้าวไม่ค่อยได้ผลดี บางครอบครัวต้องอพยพหนีภัยจากการถูกโจรปล้น (เพราะโจรเคยปล้นชาวบ้านไปปลูจรม) อย่างไรก็ตามเรื่องราวที่ผู้สูงอายุได้บอกถึงการทำมาหากินในครั้งนั้น ก็ทำให้พออนุมานได้ว่าของป่าและสัตว์ป่าที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์น่าจะเป็นปัจจัยดึงดูดที่มีคุณค่าและน่าหนักต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นเข้ามาของผู้คนในครั้งนั้นไม่น้อยเช่นกัน

เมื่อพิจารณาถึงจุดกำเนิดของชุมชน ทำให้พอจะเห็นภาพในอดีตของผู้คนที่เข้ามาและตั้งบ้านเรือนกระจ่ายกันอยู่ตามแหล่งที่เป็นหมู่บ้านต่างๆ ในภายหลังตามที่กล่าวชื่อมานี้ ในครั้งนั้นยังไม่มีจำนวนมากมายนักจนพอที่จะตั้งเป็นชุมชนหมู่บ้าน แต่ก็นับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการขยายตัวและพัฒนาการจนกลายเป็นชุมชนหมู่บ้านอย่างเต็มรูปแบบในลักษณะที่ว่า มีบ้านเรือนที่ตั้งอยู่รวมกันอย่างถาวร ที่นับวันก็มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งด้วยการเพิ่มขึ้นจากสมาชิกที่เกิดใหม่เติบโต แต่งงาน แล้วจึงสร้างบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัยเพิ่มขึ้น และด้วยการเพิ่มขึ้นเนื่องจากการย้ายถิ่นเข้ามาของประชากรจากที่อื่นเข้ามาสมทบ มีพื้นที่เพาะปลูกอยู่ใกล้ๆ บริเวณที่อยู่อาศัยแต่ต่อมาภายหลังก็มีศูนย์กลางของชีวิตชุมชนร่วมกัน มีการสร้างวัด ศาลพระภูมิ

โดยระบบเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับการเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา โดยอาศัยน้ำฝนหรือจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ด้วยเครื่องมือทำมาหากินที่รับสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษเป็นหลักนั้น แม้ว่าจะให้หลักประกันที่มั่นคงกว่าการแสวงหาอาหารจากธรรมชาติในป่า แต่ขนาดพื้นที่เหมาะสมก็จำเป็นต้องแสวงหาสำหรับการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น ตามจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา

เมื่อระยะเวลาผ่านไป พื้นที่เพาะปลูก ทำไร่ ทำนา ที่ขยายออกไปก็ต้องห่างไกลจากหมู่บ้านเดิมมากขึ้น ประกอบกับพื้นที่ปลูกบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในชุมชนหมู่บ้านเดิมเริ่มจะถูกใช้อย่างเต็มที่แล้ว จำนวนสมาชิกในครอบครัวที่อยู่ในชุมชนเดิมที่ไม่ได้รับบ้านเรือนของพ่อแม่เป็นมรดก และไม่มีภาระที่จะต้องเลี้ยงดูพ่อแม่อย่างจริงจัง ก็จะเริ่มใช้วิธีแก้ปัญหาเรื่องความจืดจางของพื้นที่สำหรับปลูกที่พักอาศัยในบริเวณบ้านของพ่อแม่ที่อยู่ในชุมชน มีผลทำให้บริเวณที่เคยเป็นพื้นที่ทำกินเริ่มเปลี่ยนสภาพเป็นบริเวณที่ตั้งของกลุ่มบ้านเรือนของผู้คน ที่พร้อมจะพัฒนาเป็นชุมชนหมู่บ้านต่อไป ชาวบ้านในหมู่บ้านก็จะไปทำบุญหรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่วัด ซึ่งจะกลายเป็นพื้นฐานแห่งความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างชุมชนหมู่บ้านต่างๆ เช่น ประเพณีในการร่วมงานกันระหว่างหมู่บ้านในเทศกาลต่างๆ ในท้องถิ่น

เมื่อประชากรและจำนวนบ้านเรือนในบริเวณบ้านสำโรงบนสุด บ้านสำโรงบน บ้านสำโรงกลาง บ้านสำโรงล่าง บ้านสำโรงตะวันตกริมคลอง และบ้านสำโรงตะวันตกไกลหนาแน่นขึ้น พร้อมๆ กับพื้นที่ที่ประชาชนแต่ละกลุ่มอยู่เดิมมีคลองทรายขาวและป่าคันระหว่างแต่ละกลุ่ม โดยมีเส้นทางเดินเท้าและทางเกวียนติดต่อไปมาหาสู่กัน พื้นที่บริเวณดังกล่าวเริ่มถูกหักร้างทางพงตั้งบ้านเรือนเรียงรายติดต่อกันเป็นบ้านเรือนถาวร ด้วยเหตุผลด้านความปลอดภัยและการพึ่งพาอาศัยกันในด้านต่างๆ

ข้อเท็จจริงที่ได้รับจากการเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับการย้ายถิ่นของประชากรที่มาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบ้านสำโรงปัจจุบัน ส่วนมากเป็นคนเชื้อสายเขมรพื้นบ้าน มาจากประเทศกัมพูชา ด้วยการมาตั้ง

รกรากและการแต่งงาน เมื่อประมาณ ๗๐-๘๐ ปีที่ผ่านมามีคนจีนมาตั้งรกรากจำนวนหนึ่ง (ปัจจุบันคนจีนเหล่านั้นได้ล้มหายตายจากและย้ายไปอยู่ที่อื่น) ชาวบ้านจะพูดถึงกระแสและทิศทางการย้ายถิ่นของคนในหมู่บ้านเดียวกันมักจะชวนกันไปอยู่ที่ใหม่ที่เดียวกัน หรือเป็นญาติกันย้ายไปอยู่ด้วยกัน

การแบ่งเขตชุมชนบ้านสำโรงแต่ละชุมชน โดยบ้านสำโรงบนอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านจะมีลำห้วยเล็กๆ ไหลลงคลองทรายขาวทางทิศใต้ของหมู่บ้านสำโรงบน คั่นระหว่างบ้านสำโรงบนกับบ้านสำโรงกลาง ต่อจากนั้นจะเป็นบ้านสำโรงกลาง ข้ามคลองทรายขาวจากสำโรงกลางไปทางทิศใต้เป็นบ้านสำโรงล่าง ตรงข้ามบ้านสำโรงบนฝั่งซ้ายของคลองทรายขาวเป็นที่ตั้งของบ้านสำโรงตะวันตก

ปัจจุบันชุมชนบ้านสำโรงเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีคลองทรายขาวไหลผ่านกลางหมู่บ้าน คือบ้านสำโรงบนกับบ้านสำโรงกลางจะตั้งอยู่บนฝั่งขวาของลำคลอง บ้านสำโรงตะวันตกกับบ้านสำโรงล่างตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของลำคลอง เมื่อพิจารณาทิศทางของหมู่บ้านแล้ว บ้านสำโรงบนอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน บ้านสำโรงกลางและบ้านสำโรงล่างอยู่ทางทิศใต้ บ้านสำโรงตะวันตกอยู่ทิศตะวันตก (ฝั่งซ้ายของลำคลอง)

ชุมชนบ้านสำโรงบนปัจจุบัน ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกมีพื้นที่ติดกับบริเวณหมู่บ้านของประชากรในพื้นที่ มีพื้นที่ทำกินเป็นไร่ข้าว ป่าซาก และสภาพป่าเป็นบางส่วน เจ้าของบางคนที่มียี่สิบติดต่อกับหมู่บ้านได้แบ่งขายให้กับคนต่างจังหวัดที่อพยพมาจากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพราะหนีความแห้งแล้ง อดอยาก สภาวะว่างงาน โดยมาจากจังหวัดศรีสะเกษ บุรีรัมย์ นครราชสีมา และเข้ามาตั้งรกรากเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๖ ปลุกกระตือรือร้นกันเป็นหย่อมๆ ในที่ดินทำกินของตนเองที่ได้ซื้อมาปลูกข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง มีไม่เกิน ๑๐ หลังคาเรือน สภาพบ้านเรือนยังไม่ดีนัก ต่อมาบางคนมีญาติพี่น้องเพื่อนฝูงตามมาเพื่อรับจ้างในฤดูเก็บเกี่ยวข้าวโพด ขุดมันสำปะหลัง เมื่อกลับไปบ้านของตนได้บอกเล่ากันต่อๆ ไปว่าค่าแรงทางนี้ดีกว่าทางอีสาน และพื้นที่ทำกินอุดมสมบูรณ์กว่า บางครอบครัวขายที่นาทางบ้านเกิดแล้วมาซื้อที่ดินปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ โดยมีอาชีพรับจ้าง เพราะคิดว่ามีบ้านอยู่ มีงานทำ ค่าแรงแพงกว่าทางบ้านเกิดซึ่งไปคอยมีงานทำ จึงพากันอพยพมาเรื่อยๆ เมื่อมีผู้อพยพมาจากที่อื่นเข้ามาอยู่ในชุมชนบ้านสำโรง ก็ได้ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีตามชุมชนในพื้นที่บ้านได้อย่างกลมกลืน

ชุมชนบริเวณนี้ยังมีสภาพเป็นป่าไผ่บ้างประปราย เป็นป่าซาก ไร่ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง การสาธารณสุขโรคและสุขอนามัยไม่ดี ประชากรในละแวกนี้เลี้ยงหมู ไก่พื้นบ้าน ให้หากินอิสระไม่ได้ขังไว้ในเล้า จะมีบ้างเป็นส่วนน้อย จะให้อาหารเฉพาะเวลาเช้า-เย็นเท่านั้น ตามครัวเรือนไม่มีส้วม ถนนยังเป็นทางดินและทางเกวียน

ตัวอย่างวิถีชีวิตของการอพยพจากที่อื่นเข้ามาเป็นคนบ้านสำโรง เห็นได้จากชาวบ้านและลุงสำอางค์ บิดดาพงษ์ ซึ่งได้อพยพมาอยู่เป็นคนแรกบริเวณชุมชนบ้านสำโรงบน ซึ่งถัดจากบ้านของชาวบ้านพื้นบ้านดั้งเดิม ก่อนชุมชนบ้านสำโรงบนจะขยาย ใหญ่ขึ้น

ลุงสำอางค์ บิดดาพงษ์ ได้เล่าให้ฟังว่า บ้านเดิมมันอยู่ที่อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น ย้ายมาอยู่ที่บ้านสำโรงบน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ อาชีพเดิมที่ขอนแก่นทำนา โดยทำไว้เฉพาะกินเท่านั้นและรับจ้างทั่วไป ก่อนจะมาอยู่บ้านสำโรงได้ติดต่อกับญาติซึ่งมีอาชีพรับจ้างอยู่ที่บ้านทุ่งเพล อำเภอมะขาม จังหวัด

จันทบุรี และได้ย้ายมาอยู่กับญาติที่บ้านทุ่งเพล เมื่อญาติหนีไป (ไม่ทราบสาเหตุ) ลุงสำอองจึงอยู่ทุ่งเพลต่อ ส่วนลูกๆ ก็เรียนหนังสือที่นั่น ลุงกับภรรยาจับจ้างทั่วไป

ต่อมามีคนแถวตลาดปะตงไปซื้อกล้วยที่บ้านทุ่งเพล เขาเล่าให้ฟังว่าที่ปะตงมีงานทำมากกว่า ลุงสำอองก็อยู่ทุ่งเพลไม่ถึงปีก็ย้ายมาอยู่ที่บ้านทุ่งขนาน มีญาติอยู่ที่บ้านสำโรงซึ่งได้พบกันที่ตลาดปะตง ก็บอกให้ไปเที่ยวที่บ้านบ้าง จึงไปเยี่ยมญาติที่บ้านสำโรง ลุงสำอองก็อยู่ที่บ้านทุ่งขนานไม่ถึงปีก็ได้ย้ายมาอยู่บ้านสำโรง โดยซื้อที่ดินจากนายประหยัด คงอยู่ ที่บ้านสำโรงบน ไร่ละ ๔,๐๐๐ บาท เจ้าของที่ดินลดให้ ๑,๐๐๐ บาท เหลือไร่ละ ๓,๐๐๐ บาท ซื้อจำนวน ๑ ไร่ มาปลูกขนากยุดครอบครัวเดียวกัน (ตรงบริเวณชุมชนปัจจุบัน) ซึ่งเป็นป่าล้อมรอบ ใช้น้ำจากคลองน้อย ฤดูแล้งใช้วิธีขุดบ่อกลางคลอง ใช้แสงสว่างจากตะเกียง เดิมเน้นยกขนาก (ที่อยู่ลักษณะชั่วคราวไม่มีตึกถาวร) หลังคามุงหญ้าคา ฝาบ้านตีด้วยไม้ไผ่ฟาก (ต้นไผ่ที่นำมาสับๆ ให้ยาวตลอดตามความยาวที่ต้องการ แล้วผ่าซีกตากแดดให้แห้ง นำมาปูเป็นพื้นบ้านและตีเป็นฝาบ้านได้) ต่อมาระยะหลังก็มีครอบครัวอื่นๆ อพยพมาอยู่รอบๆ บ้านของลุงสำออง จนเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น เช่น อพยพมาจากระยอง ศรีสะเกษ และจังหวัดอื่นๆ

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๖ ลุงสำอองได้ซื้อที่เพิ่มอีก ๓๐ ไร่ หน้าวัดคลองตานิล โดยซื้อจากนายพวง สุวรรณราช (ปัจจุบันนายพวงขายที่ดินหมดแล้วและไปอยู่ที่อุบลราชธานี) ที่ดินของลุงสำอองเดิมปลูกมัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้เริ่มปลูกยางพารา ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เริ่มปลูกลำไย ตรงบริเวณบ้านของลุงสำอองต่อมามีคนอพยพมาอยู่เรื่อยๆ และมีไฟฟ้ามาถึงบ้าน ปี พ.ศ. ๒๕๒๖

ในละแวกชุมชนบ้านสำโรงบนที่ผู้อพยพจากถิ่นอื่นมาตั้งรกรากอยู่บริเวณรอบๆ บ้านลุงสำออง รวมกับบริเวณบ้านลุงสงวน แหลมแก้ว เป็นชุมชนใหญ่ที่มีบ้านเรือนมาตั้งเรียงรายติดต่อกันตามรอยต่างๆ ซึ่งเป็นชุมชนบ้านสำโรงบนกลุ่มใหม่ที่เป็นคนต่างจังหวัดอพยพมาอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ศรีสะเกษ สุรินทร์ นครราชสีมา ขอนแก่น ระยอง นุรีรัมย์ อ่างทอง สุพรรณบุรี อุดรฯ โดยซื้อที่ดินปลูกบ้านจากชาวบ้านในพื้นที่เดิมแบ่งขายให้ปลูกบ้านอยู่ แล้วรับจ้างทั่วไป เพราะที่นี่ยังงานทำตลอดทั้งปี ไม่แห้งแล้งมาก หรือว่างงานเหมือนที่บ้านเดิมของตน ส่วนคนที่มีทุนมากพอจะซื้อที่ดินก็ซื้อที่ดินทำกินด้วย ส่วนคนทุนน้อยซื้อเฉพาะที่ปลูกบ้านและรับจ้างเลี้ยงชีพ

ปัญหาการอพยพของคนต่างจังหวัดเหล่านี้จะมีปัญหาค้างๆ กัน คือ จากถิ่นเดิมการทำมาหากินผิดเคียง ทำนาทำไร่ไม่ได้ผล เพราะเกิดจากสภาวะความแห้งแล้ง เกิดการว่างงาน อดอยาก ต้องดิ้นรนหาที่อยู่ใหม่ที่พอจะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีกว่าเดิม ปัญหาเช่นนี้รวมทั้งลุงสำอองด้วย ยกเว้น ลุงสงวน แหลมแก้ว ที่ประสบกับปัญหาครอบครัว จึงคิดย้ายถิ่นฐาน ประกอบกับหมู่บ้านสำโรงในเวลานั้นสภาพป่ายังมีมาก เจ้าของที่ดินที่เป็นชาวบ้านดั้งเดิมไม่มีเงินในการลงทุนตัดหนัสนายทุนมาก คนที่มีที่ดินมากจึงแบ่งขายให้คนต่างจังหวัด การเล่าสู่กันฟังปากต่อปาก จากคนที่รู้จักกัน จึงพากันหลั่งไหลอพยพมาตั้งรกรากที่บ้านสำโรงบนเป็นจำนวนมาก เกิดชุมชนใหม่ซึ่งเป็นคนต่างถิ่นรวมเป็นสำโรงบนปัจจุบัน ซึ่งมีเขตพื้นที่การปกครองค่อนข้างมาก อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ ๒ เขตรับผิดชอบของกำนันเลิศ ประเทืองสุขวัฒนา ซึ่งเป็นกำนันตำบลทรายขาวในปัจจุบัน ซึ่งพื้นที่หมู่ที่ ๒ นี้ขยายบริเวณไปถึงบ้านคลองตานิล ที่ติดกับคลองตานิล รวมทั้งบ้านเขามะละกอด้วย ทั้งหมดนี้เป็นคนต่างจังหวัดทั้งสิ้น

ลุงสงวน แหล่มแก้ว เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของผู้ย้ายถิ่นที่เข้ามาอยู่ในบ้านสำโรง ลุงสงวนเล่าว่า ตนเองอพยพมาจาก อ.ตาคี จ.นครสวรรค์ ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เนื่องจากมีปัญหาครบกัว กอปรกับมีหัวหน้าการค้าขาย เล็งเห็นว่าชุมชนนี้เป็นชุมชนใหญ่เหมาะที่จะค้าขายได้ จึงได้ขอซื้อที่ดินปลูกบ้านจากนายพวง ครั้งแรกสร้างบ้านเป็นเพิงเปิดเป็นร้านตัดผม ต่อมาจึงขยายเป็นร้านขายของชำ ในเวลาเดียวกันนี้ก็มีผู้อพยพมาจากจังหวัดต่างๆ มาตั้งบ้านเรือนอยู่ตรงชุมชนบริเวณนี้มากขึ้น เช่น ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ นครราชสีมา อ่างทอง สุพรรณบุรี ขอนแก่น อุดรธานี บางคนมีที่ดินทำกิน สำหรับคนที่ไม่มีทุนมากพอจะซื้อได้ บางคนมีทุนเฉพาะซื้อที่ปลูกบ้านแล้วก็ประกอบอาชีพรับจ้าง

ชุมชนบ้านสำโรงบนบริเวณนี้กลายเป็นชุมชนเกิดใหม่ประมาณ ๒๐ กว่าปีมาแล้ว คือประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๖ โดยที่ผู้อพยพมาจากต่างจังหวัดหลายจังหวัดด้วยสาเหตุคล้ายๆ กัน คือหนีความแห้งแล้ง อดอยากผิวดเคือง สภาวะว่างงานจากถิ่นเดิมเพื่อชีวิตที่ดีกว่า เห็นว่าบริเวณนี้เหมาะสม อุดมสมบูรณ์ จึงพากันมาตั้งรกรากและอพยพตามกันมาเรื่อยๆ โดยมีลุงสงวน แหล่มแก้ว เป็นบุคคลที่ผู้อพยพมาใหม่ให้ความเคารพนับถือเพราะมีภาวะผู้นำ เนื่องจากในอดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านจากจังหวัดเดิมมาก่อน

การขยายตัวของชุมชนเช่นนี้สะท้อนได้ชัดเจนไม่เพียงแต่จากจำนวนครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นเท่านั้น บ้านสำโรงก็เช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ แห่ง คือเมื่อมีการแยกบ้านขึ้น สถานที่สำคัญอยู่คู่กับความ เป็นชุมชนที่ตอบสนองต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านก็คือวัด ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ ลุงสงวน แหล่มแก้ว ร่วมกับนายเข้า นายชัย ทิมหลวง ได้ขอที่ดินจากนายศุภกิจ ตั้งเกียรติ พี่ชาย สจ.อิสริวดี ตั้งเกียรติ ที่ได้จับจองป่าด้วยปากเปล่าไม่มีหลักฐาน แล้วมอบให้ผู้ใหญ่เหียน ผลบำรุง ดูแลให้ เพื่อที่จะสร้างวัดคลอง ตานิล ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนนี้ไปประมาณ ๔ กิโลเมตร เพราะมาก่อนสร้างที่พัทลุงที่ที่ดินของนายศุภกิจที่จับจองไว้ได้มีชาวอีสานอพยพเข้ามาปลูกสร้างถางพง ปลูกกระท่อมทำไร่กัน ผู้ใหญ่เหียน ผลบำรุง สู้และขับไล่ไม่ได้เพราะไม่มีหลักฐาน จึงปล่อยให้ครอบครองโดยปริยาย เมื่อผู้ที่อพยพมาใหม่ปักหลักฐานบริเวณนี้ (คลองตานิล) และบุกเบิกที่ดินไปเรื่อย ๆ ลุงสงวน จึงขอที่ดินบนบริเวณเนินเขาไว้สร้างที่พัทลุงที่ เหลือประมาณ ๓๔ ไร่จากนายศุภกิจ โดยได้ทำหนังสือรับรองจากอำเภอเพื่อแสดงความยินยอมให้ลุงสงวนเก็บไว้เป็นหลักฐาน

การขยายตัวของชุมชนบ้านสำโรงเกิดจากอพยพเข้ามาอยู่ใหม่ของคนต่างจังหวัด จากคำบอกเล่าของลุงสงวน แหล่มแก้ว ตั้งแต่เข้ามาอยู่เห็นสภาพแวดล้อมต่างๆ ในชุมชนใหม่ต้องพัฒนาอีกมาก จึงได้ทำโครงการขออนุญาตทางอำเภอและติดต่อไฟฟ้าเข้ามาจากทางไฟฟ้า พ.ศ. ๒๕๓๕ จึงได้ไฟฟ้าเข้ามาในชุมชนแห่งนี้ และได้ขยายเขตไปจนถึงคลองตานิล สภาพชุมชนใหม่เริ่มเปลี่ยนแปลงและถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำ เริ่มดีขึ้น ก่อนจะได้รับความช่วยเหลือจากทางราชการ ลุงสงวนก็ได้รวบรวมกำลังคนกำลังทรัพย์ รดโก ช่วยกันพัฒนาถนนในวันพระ

ประชากรที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองตานิล ส่วนใหญ่ยากจนและอยู่ห่างไกลจากวัดสำโรง ซึ่งเป็นวัดของชุมชนในพื้นที่เดิม ลุงสงวน แหล่มแก้ว ร่วมกับ นายวงศ์ นายเข้า ทิมหลวง ร่วมมือกันชักชวนชาวบ้านในบ้านสำโรงและคลองตานิลช่วยกันสร้างที่พัทลุงที่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๑ และช่วยกันพัฒนาทุกวันพระ ขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๕ ค่ำ เดือนละ ๒ ครั้ง ร่วมกันสละแรงกายและเงินโดยความ

ร่วมมือของชาวบ้าน ต่อจากนั้นลุงสงวนจึงได้นิมนต์หลวงพ่อรามาจารย์พรหม ต่อมาเปลี่ยนเป็นสำนักสงฆ์ มีพระอาจารย์สุเทพมาจำพรรษาด้วย มีผู้มีจิตศรัทธาจากกรุงเทพฯ และชาวบ้านร่วมกันทอดกฐินได้เงินปีละหลายแสน สร้างถาวรวัตถุ และผู้มีจิตศรัทธาได้ซื้อที่ดินเพิ่มเติมอีก ปัจจุบันมีที่ดินที่เป็นของวัดประมาณ ๑๐๐ กว่าไร่

เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๖ เวลาประมาณ ๑๖.๐๐ น. คณะวิจัยได้เดินทางไปสัมภาษณ์คุณลุงสง่า เหลือสาคร ซึ่งได้มาตั้งรกรากที่บ้านสำโรง ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ของหมู่ที่ ๒ บ้านสำโรงบน อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน มีก้านั้นเลิศ ประเทืองสุขวัฒนา คูแลรับผิตชอบ

คุณลุงสง่า เหลือสาคร เดิมเป็นคนจังหวัดชัยนาท บวชอยู่อำเภอมโนรมย์ เมื่อสึกจากการบวชพระ ได้อพยพครอบครัวไปอยู่ที่อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ และได้แต่งงานกับคุณป้าเล็ก ซึ่งคุณป้ามีเชื้อสายลาวจากเวียงจันทน์ เมื่อมาอยู่ที่อำเภอตาคลีมีอาชีพทำนา ต่อจากนั้นอพยพไปอยู่อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบอาชีพทำไร่ เนื่องจากฝนฟ้าอากาศแห้งแล้ง ทำไร่ไม่ได้ผล และมีลูกมากถึง ๔ คน คุณลุงสง่าทำงานคนเดียว คุณป้าเลี้ยงลูก เพราะลูกเกิดติดๆ กัน จึงคิดอพยพต่อและได้แบ่งขายที่ดินทำไร่ จากอำเภอตากฟ้าย้ายครอบครัวมาตั้งรกรากที่บ้านสำโรง ทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ โดยซื้อที่ดินจากนายย้อย เสาร์ทอง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๖ ประมาณ ๑๕๐ ไร่ ในราคา ๑๒,๐๐๐ บาท ห่างจากหมู่บ้านเดิมไปประมาณ ๑ กิโลเมตร ที่ดินติดหน้าถนนลูกรัง

คุณลุงสง่าเล่าว่า สาเหตุที่อพยพจากอำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ เพราะการทำมาหากินที่นั่นมีติดเคือง อากาศฤดูหนาวปลูกแห้งแล้ง ทำไร่ไม่ได้ผล จึงแบ่งที่ดินขายที่ตากฟ้าแล้วมาซื้อที่ดินใหม่ ที่หมู่บ้านสำโรง โดยน้องชายของคุณลุงสง่ามาอยู่ก่อนบริเวณติดกับบ้านนาสนาตย์ คุณลุงสง่าจึงอพยพตามมาบ้าง เพราะราคาที่ดินบริเวณบ้านสำโรงสมัยนั้นถูก แต่ไม่ได้อยู่กับน้องชาย มาซื้อที่ดินบริเวณใกล้หมู่บ้านสำโรง มาอยู่ครั้งแรกมีครอบครัวคุณลุงมาหักร้างทางพงอยู่ครอบครัวเดียว ใช้แรงงานในครอบครัว เพราะมีลูกถึง ๔ คน คนโต ก็ช่วยกันทำงาน พลิกผืนป่าให้เป็นไร่ ปลูกข้าว ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วลิสง มันสำปะหลัง สมาชิกในครอบครัวที่โตแล้วก็ช่วยกันทำงานจ้างแรงงานนอกครอบครัวบ้าง โดยใช้ทุนที่แบ่งขายที่ดินจากอำเภอตากฟ้าที่ละแปลงๆ มาลงทุนที่นี่

ประมาณกลางปี ๒๕๒๕ ถนนลูกรังที่ผ่านหน้าบ้านได้รับการปรับปรุงเป็นถนนลาดยาง ด้วยเหตุผลทางทหารจากภัยสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในประเทศกัมพูชา ซึ่งมีผลกระทบต่อชีวิตและทรัพย์สินของคนไทยที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

คนบ้านสำโรงในปัจจุบันจึงมีทั้งคนเขมรพื้นบ้านที่อยู่อาศัยกันมานานสืบรากฐานการก่อตัวการตั้งหมู่บ้านได้เป็นร้อยปี กลุ่มคนที่อยู่แต่ตั้งแต่เดิมเหล่านี้อยู่อาศัยด้วยความเป็นญาติพี่น้องกัน ต่อมาในระยะหลังประมาณ ๒๐ กว่าปีที่ผ่านมามีการแบ่งปันขายที่ดินให้แก่คนภายนอก ซึ่งส่วนใหญ่เข้ามาด้วยเหตุผลของการหาแหล่งทำมาหากิน โดยมีเพื่อนมีญาติพี่น้องชักจูงแนะนำ กลุ่มอพยพเหล่านี้มาจากหลากหลายจังหวัดทั้งจากภาคกลาง ภาคเหนือ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งการเข้ามาอยู่ร่วมกันของความต่างทางวัฒนธรรมเหล่านี้จะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

เหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นกับชุมชนในอดีต มีเรื่องเล่าจากการที่คณะวิจัยได้สัมภาษณ์ป้าสร้อย เกตุกัลยา เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๔๗ ป้าสร้อยได้เล่าว่าเหตุการณ์ที่ป่าพองจำได้เมื่อประมาณ

๕๕ ปีล่วงมาแล้ว ตอนนั้นป้าสร้อยอายุประมาณ ๑๖-๑๗ ปี มีการจัดงานสังคายนาขึ้น ประมาณเดือนสาม (กุมภาพันธ์) เพื่อให้ชาวบ้านมาร่วมบุญกัน และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ผู้ที่เริ่มจัดงานนี้คือคุณยายน้อย ครอบครัว ได้ปรึกษากับหลวงพ่อยุ้ย ท่านเจ้าอาวาสวัดมะขามขณะนั้น โดยมีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกับคุณยายน้อย ท่านได้ช่วยเหลือในเรื่องนิมนต์พระวัดต่างๆ มาร่วมทำบุญประมาณ ๕๐-๖๐ รูป ส่วนคุณยายน้อยวิ่งเดินประสานกับชาวบ้านเตรียมงานล่วงหน้าเป็นเดือน โดยช่วยกันกรองหญ้าคา ตัดไม้ไผ่สับฟาก ปลุกโรงเรือนชั่วคราวมุงด้วยหญ้าคา ปูพื้นด้วยฟากไม้ไผ่ ข้างฝาผูกด้วยทางมะพร้าวผ่าซีก กันด้านข้าง ๓ ด้าน เหลือด้านหน้าไว้โล่งๆ ยกพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ ๓ ฟุต เตรียมข้าวสาร ใครมีก็ช่วยกันนำมาบริจาคให้วัด ผักต่างๆ ส่วนเงินบริจาคช่วยทำบุญถวายพระ จัดงาน ๓ วัน ๓ คืน มหกรรมสืบทอด รำวง และหนังตะลุง โดยคุณยายน้อยได้หามาจากทางมะขาม แหยมสิงห์ ส่วนแม่ครัวคุณยายน้อยได้ติดต่อ ๒ คน แม่ลูกจากหมู่บ้านพญาบัน คือ นางเอก (แม่) และลูกสาวคือนางอิน ถือว่าเป็นงานที่จัดยิ่งใหญ่สนุกสนานในสมัยนั้น ชาวบ้านตามหมู่บ้านใกล้เคียง ในละแวกอำเภอโป่งน้ำร้อนมาเที่ยวและร่วมทำบุญงานสังคายนาด้วย และงานนี้จัดครั้งเดียวเท่านั้นไม่มีอีกเลย เมื่อคุณยายน้อยไม่ได้จัดก็ไม่มีใครจัดต่อ

เหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งที่คุณป้าสร้อย เกตุกัลยา เล่าให้คณะวิจัยฟังอีกเรื่องหนึ่งก็คือ สงครามอินโดจีน เมื่อญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกบุกประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ประมาณ ๖๔ ปีล่วงมาแล้ว ป้าสร้อย เกตุกัลยา อายุประมาณ ๘ ปี แต่ก็จำความได้ ชาวบ้านต้องขุดอุโมงค์ในป่ารอบๆ บ้านของตนเองแต่ละครัวเรือนเพื่อหลบภัย เมื่อได้ยินเสียงเครื่องบินจะพากันเข้าไปอยู่ในอุโมงค์ ในบ้านจะมีเหลือแต่ผู้ชายที่เป็นเด็ก คนแก่มากๆ เด็กผู้หญิง และหญิงสาว หญิงมีอายุเท่านั้น ส่วนชายฉกรรจ์จะถูกเกณฑ์ไปสร้างทางจากไทยไปกัมพูชาถึงหมู่บ้านพุมเรียงบ้านละ ๑ คน

ฝ่ายสัมพันธมิตรยึดพระตะบองได้หลังสงครามสิ้นสุดลง ในช่วงเกิดสงครามนั้น ตอนกลางวันไปทำไร่ทำนากัน เมื่อได้ยินเสียงเครื่องบินก็พากันหลบรอบ ถ้ำอยู่ในบ้านก็เข้าหลบในหลุมหลบภัยทุกครัวเรือนต้องรับประทานอาหารประมาณ ๕ โมงเย็น กลางคืนไม่กล้าจุดตะเกียงและไฟจากได้ อยู่กันมืดๆ นั่งคุยกันก็คุยกันมืดๆ อย่างนั้น สงครามเกิดประมาณ ๑ ปีจึงสงบลง

อีกเหตุการณ์หนึ่งเกี่ยวกับโรคระบาดครั้งใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่าโรคห่า (อหิวาตกโรค) สาเหตุอาจเนื่องมาจากในสมัยโบราณ อาหารการกิน น้ำที่ใช้บริโภคอุปโภคยังไม่สะอาดพอ ยังไม่มีส้วม ด้านสุขอนามัยยังไม่มี พอถึงฤดูแล้งเกิดโรคระบาดอย่างรุนแรง เมื่อประมาณ ๖๐ กว่าปีมาแล้ว อาการของผู้ที่เป็นโรคห่า (อหิวาตกโรค) จะมีอาการท้องร่วงอย่างรุนแรง ถ้าใครเป็นประมาณ ๑-๒ ชั่วโมงก็ตายรักษาไม่ทัน เมื่อตายนำไปฝังดินทันที ไม่มีการทำบุญ ชาวบ้านจะไม่พูดถึงคนๆ นั้น ไม่ให้เหยียดคำว่ายกระซิบกระซาบกันไม่ให้เด็กรู้เรื่อง พูดว่าคนนั้นร่วงแล้วคนนั้นร่วงแล้ว โรคระบาดอยู่ประมาณ ๑ เดือน โรคนี้เป็นแล้วรักษาไม่ทัน มีแต่การป้องกัน มีหมอพื้นบ้าน ๓ คนพี่น้อง ชาวบ้านเรียกว่าครุ เป็นผู้รักษาเขตบ้านสำโรงบนชื่อหมอเข้ม พี่คนโต เขตสำโรงกลางชื่อหมอแป้น น้องคนรองจากหมอเข้ม ส่วนคนที่สามชื่อหมอเต่ารักษาเขตบ้านสำโรงล่าง สามพี่น้องนี้จะแบ่งเขตกันรักษาแต่ละกลุ่มมีการวิ่งสีมาด้วยคาถาอาคม โดยใช้ไม้ครุยาวประมาณ ๑ วา สีดำกลมๆ เท่าหัวแม่มือ ตอนเย็นๆ หมอจะใช้คาถาโดยมีไม้ครุตีรอบๆ หมู่บ้านท่องคาถากำกับมาด้วย วิ่งสีมาเสร็จ หมอจะกินไพล หนำพหลู และท่องคาถาไปด้วย

พ้นเป้ากระหม่อมทุกๆ คน ในระหว่างเกิดโรคระบาด พวกหมอคู ๓ คนพี่น้องจะไปมาหาสู่กันได้ แต่ชาวบ้านจะไปมาหาสู่กันไม่ได้ ภาษาเขมรเรียกว่า ตอม คือไม่ให้ไปไหนมาไหนเป็นเวลา ๗ วันทั้งหมู่บ้าน ไม่มีอะไรกินก็กินข้าวกับเกลือ กะปิ พอดีครบ ๗ วันหมอผู้ทำการรักษาจะทำการบอกคูกุขออกป็นอกบ้านได้เฉพาะผู้ชายบ้านละ ๑ คน ไปหาผักต่างๆ และอาหารสำหรับการกินอยู่ ไปเป็นกลุ่มๆ กับหมอคูเท่านั้นเป็นผู้คุมไป ไปลำพังตนเองไม่ได้ ส่วนผู้หญิงกับเด็กห้ามออกนอกบ้าน

เหตุการณ์รุนแรงครั้งที่ ๒ ได้เกิดโรคฝีดาษระบาดอย่างรุนแรง เกิดหลังโรคห่าระบาดประมาณ ๒ ปี ประมาณ ๕๗-๕๘ ปีมาแล้ว ลักษณะอาการจะพองเป็นตุ่มๆ เท้าเมสิดข้าวโพด เป็นประมาณ ๒ วัน ตุ่มพองจะแตก ผู้รักษาฝีดาษระบาดคือเจ้าอาวาสวัดสำโรง ท่านชื่ออาจารย์ตน โดยให้ดื่มยาสมุนไพรกับหา ยาทานั้นเมื่อแผลพองแตก ใช้น้อยหน่าแห้งคั่วตำ นำมาคั่ว แล้วตำให้ละเอียดผสมกับน้ำมันมะพร้าวที่เคี่ยวเอง ใช้ทา (พระเป็นผู้ทำเอง ใช้คาถาเป่าเสกให้) โรคนี้เป็นทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ระบาดอยู่หลายเดือน มีการตอมเฉพาะผู้เป็นเท่านั้นจนหาย ไปไหนไม่ได้ ไม่ให้เยี่ยมเพราะกลัวติดต่อ ถ้าเข้าตา ตาเกือบอด ส่วนชาวบ้านอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นโรคนี้ก็เฝ้าอยู่ไม่ออกไหนเพราะกลัว ไม่ได้ทำอะไรอยู่ แต่ในบ้านตลอด พอปีต่อมาไม่มีชาวบ้านต้องซื้อข้าวสารจากเขมร ซึ่งบรรพบุรุษเคยขาย

ขณะที่บ้านสำโรง ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว เป็นชุมชนที่มีรากฐานยาวนาน บ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน ในอำเภอเดียวกัน กลับเป็นพื้นที่ของกลุ่มคนในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศที่เข้ามาแสวงหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์กว่าภูมิลาเนาเดิมของตนเอง จนกระทั่งขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่แห่งหนึ่งของอำเภอสอยดาวในปัจจุบัน

บ้านสวนส้ม

บ้านสวนส้มอยู่ในภาคตะวันออกของประเทศ ตั้งอยู่ในอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี มีอาณาเขตติดกับชายแดนกัมพูชา แนวชายแดนห่างจากประเทศกัมพูชาประมาณ ๒.๗๐ กิโลเมตร

อาณาเขต ทิศเหนือ ติดกับหมู่บ้านชัยบุรี ทิศใต้ติดกับหมู่บ้านชัยตาเมา ทิศตะวันออกติดกับประเทศกัมพูชา ทิศตะวันตกติดกับหมู่บ้านชัยสมบูรณ์ (คลองแจ่ง)

ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากร เป็นที่ราบเชิงเขา ในอดีตหมู่บ้านสวนส้มอยู่ในเขตตำบลทรายขาว อำเภอโป่งน้ำร้อน พื้นที่เดิมไปด้วยสัตว์ป่าและป่าไม้เบญจพรรณ เช่น ตะแบก มะค่า แต่ปัจจุบันจากป่าไม้กลายเป็นพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกของประชาชน เนื่องจากมีประชากรจากถิ่นอื่นอพยพเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐาน และได้จับจองเนื้อที่ในการทำมาหากินเป็นของตนเอง และมีการชักชวนญาติพี่น้องจากถิ่นเดิมเข้ามาจับจองเนื้อที่ที่ทำมาหากินมากขึ้น เนื้อที่ป่าไม้จึงเริ่มลดน้อยลง เพราะถูกจับจองเป็นที่ทำมาหากิน และปัจจุบันนี้ยังมีประชากรบางส่วนที่ยังไม่มีที่ทำมาหากินเป็นของตนเอง มีเพียงพื้นที่ในการปลูกบ้านพักอาศัยเท่านั้น ทำให้มีการบุกเบิกป่าไม้สงวนเป็นประจำ เนื่องจากประชากรที่เข้ามาใหม่ไม่มีทุนในการจัดซื้อที่ทำกินเป็นของตนเองได้ และพื้นที่ที่ถูกจับจองเกือบหมดแล้ว

ประชากรส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามามีพื้นฐานมาจากชาวนาชาวไร่ อาชีพส่วนใหญ่จึงยึดการเพาะปลูกเป็นหลัก ทั้งนี้สภาพภูมิอากาศสมัยนั้นก็เอื้ออำนวย ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการเจริญเติบโตของพืชไร่

ปัจจุบันนี้การทำมาหากินของประชากรก็ยังคงเป็นการเพาะปลูกพืชไร่เหมือนเดิม เพียงแต่ผลผลิตที่ได้น้อยลง เนื่องจากสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนไป ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ปริมาณน้ำไม่เพียงพอ ปีไหนฝนตกให้น้ำดี ราคาผลผลิตก็นั้นเกษตรกรก็มีรายได้ดีตามไปด้วย

หมู่บ้านสวนส้มมีสภาพภูมิอากาศร้อนขึ้น ในอดีตสภาพภูมิอากาศเป็นไปในลักษณะถูกต้องตามฤดูกาล เพราะเต็มไปด้วยป่าไม้หนานาชนิด แต่ปัจจุบันป่าไม้ได้ถูกทำลายเป็นที่อยู่อาศัยและทำกิน จึงทำให้สภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือบางปีฝนตกน้อยกว่าปกติ ฤดูหนาวไม่หนาวมาก และมีระยะเวลาเพียงสั้นๆ ฤดูร้อนจะร้อนมากกว่าปกติ และบางวันสภาพอากาศจะดูขมุกขมัวเนื่องจากควันจากการเผาถ่านของประชาชนที่ยึดอาชีพเผาถ่านขายในหมู่บ้าน

ในฤดูหนาวของทุกปีสภาพภูมิอากาศจะเลวลง เนื่องจากฝุ่นละอองและควันจากการเผาถ่านที่เผ่ปกคลุมไปทั่วหมู่บ้าน โดยเฉพาะในเวลาเช้าตรู่จนกระทั่งสาย และจะหายไปในช่วงเวลาประมาณ ๐๙.๐๐ น. และจะปกคลุมอีกครั้งเมื่อเวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. จนกระทั่งเช้าตรู่ของวันรุ่งขึ้น จึงส่งผลกระทบต่อระบบทางเดินหายใจของประชากรในหมู่บ้าน เป็นสาเหตุของการเป็นโรคภูมิแพ้ แต่ก็เป็นที่น่าแปลกใจว่าคนที่อาศัยอยู่มานานจะไม่ได้รับผลกระทบทางด้านสุขภาพมากนัก แต่สำหรับผู้ที่มาอยู่ใหม่จะมีอาการแสบจมูก แสบตา และถึงขั้นเป็นโรคภูมิแพ้ ต้องรักษาตัวตลอดเวลา

ในการแก้ไขปัญหา มีการประสานงานระหว่างกองร้อยทหารพรานกับผู้นำหมู่บ้าน ในการจัดสถานที่ที่ใช้สำหรับเผาถ่าน ซึ่งเป็นพื้นที่นอกหมู่บ้าน คือบริเวณฝายน้ำล้นของหมู่บ้านและแนวถนนนอกเขตซึ่งห่างไกลจากชุมชน แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากยังคงมีผลกระทบจากควันถ่านบ้างเป็นครั้งคราว เจ้าหน้าที่ตำรวจให้มีการเปลี่ยนแปลงเผาถ่านในเวลากลางคืนแทน แต่ผู้เผาถ่านก็ทำการเจาะปล่องให้กว้างและมีหลายปล่อง เพื่อให้ไม่เผาไหม้เร็วยิ่งขึ้น เพราะจะได้ถ่านจำหน่ายเร็ว ส่งผลให้ควันอบอวลเต็มถนน เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของผู้ใช้รถใช้ถนนในยามค่ำคืน จึงมีการบังคับไม่ให้เจาะปล่องมากเกินไปจนความจำเป็น ซึ่งชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือในการปรับปรุงแก้ไข

เส้นทางการคมนาคมและการติดต่อกับชุมชนอื่น ในอดีตเส้นทางการเดินทางจากหมู่บ้านสู่ตัวอำเภอจะเป็นการเดินทางด้วยเท้า เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและไม่มียานพาหนะ ซึ่งใช้ระยะเวลาในการเดินทางไป-กลับเป็นเวลา ๑ วัน จากการใช้เส้นทางบ่อยๆ ก็ได้มีการถากถางทางไปภายในตัว จนทำให้เกิดเป็นทางเดินที่ใช้ในการเดินทางกันเรื่อยมาและพัฒนามาเป็นทางเกวียน ทางเกวียนจะใช้สัตว์จำพวกม้า วัว ควายเทียมเกวียน ซึ่งการใช้เกวียนจะใช้ได้เฉพาะหน้าแล้ง สำหรับหน้าฝนนั้นยังต้องเดินเท้า นอกจากนั้นยังมีการนำช้างมาเป็นพาหนะในการขนส่งของด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้มีบริษัทศรีราชามหาราชเข้ามาสัมปทานป่าไม้ จึงได้มีการบุกเบิกเส้นทางคมนาคมขึ้นใหม่ โดยการนำรถมาปรับพื้นที่ให้เป็นเส้นทางที่สะดวกต่อการคมนาคมยิ่งขึ้น รถคันแรกที่เข้ามาคือรถจี๊ปของทางบริษัทสัมปทานป่าไม้ หลังจากนั้นก็ได้มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นมาเรื่อยๆ โดยแบ่งออกเป็น ๒ สาย คือ

สายเขาแหลม หรือสายเขามะตอย โดยเริ่มจากสวนส้มไปตามูล และออกสู่ปะตง และ สายบ้านโพธิ์ หรือสายบ้านแปลง โดยเริ่มจากสวนส้มไปยังคลองบอน ขัปตาเมา เข้าตามูล ออกปะตง เส้นทางสายบ้านแปลงนี้ได้ตัดขึ้นเพื่อใช้เป็นเส้นทางลำเลียงยุทธโปกรณ์ของหน่วยราชการ และเพื่อการ

เดินทางตรวจการของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง (เรียกเส้นทางยุทธศาสตร์) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้มีการปรับปรุงถนนใหม่และทำการลาดยางมะตอย คือ เส้นทางจากสวนส้มสู่สะพาน

ขนาดของชุมชน เริ่มแรกจำนวนประชากรที่เข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านสวนส้มมีจำนวน ๓๐ หลังคาเรือน ต่อมาเมื่อหมู่บ้านมีการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น จำนวนประชากรก็เพิ่มมากขึ้นด้วย จนปัจจุบันมีจำนวนประชากรประมาณ ๑,๐๐๘ หลังคาเรือน โดยแยกเป็น ๒ หมู่ คือ หมู่ ๕ จำนวนประชากร ๑,๑๙๒ คน แยกเป็นชาย ๖๐๕ คน และหญิง ๕๘๗ คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ๗๑๒ ครัวเรือน หมู่ ๑๒ จำนวนประชากร ๘๘๑ คน แยกเป็นชาย ๔๕๔ คน และหญิง ๔๒๗ คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ๒๙๖ ครัวเรือน

สภาพการจัดตั้งบ้านเรือน / ลักษณะที่อยู่อาศัย เริ่มแรกประชากรจะสร้างบ้านในที่ทำกินของตนเอง แต่ละหลังคาเรือนมีความห่างไกลกัน จะมีการก่อสร้างแบบชั่วคราว ฝั่บ้านมีลักษณะการตีตะปูแบบปะไว้ไม่ถาวรนัก ทั้งนี้เนื่องจากสมัยนั้นมีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้น คือประเทศกัมพูชาเกิดสงครามภายในประเทศ ซึ่งส่งผลกระทบต่อมายังหมู่บ้าน เช่น มีกระสุนปืนใหญ่มาตกในพื้นที่ของหมู่บ้านบ่อยครั้ง ทางกรมเห็นว่าถ้าสงครามในประเทศกัมพูชารุนแรงมากขึ้น มีการสู้รบกันข้ามเข้ามาถึงหมู่บ้าน บ้านที่ตีตะปูปะไว้ก็จะสามารถรื้อถอนและขนย้ายอพยพหนีภัยได้ง่าย

นอกจากนี้ประชากรของกัมพูชาบางส่วนได้ลี้ภัยเข้ามาอาศัยเป็นการชั่วคราว ก่อให้เกิดปัญหาตามมา คือ การลักขโมย เพราะความอดอยากหิวโหย บางบ้านจึงได้ก่อสร้างบ้านเป็นบ้านใต้ถุนสูง มีบันไดชักขึ้น-ชักลง ยามค่ำคืนจะมีการชักบันไดขึ้นเก็บไว้บนบ้าน เพื่อป้องกันการขึ้นขโมยของภายในบ้าน แต่ในเมื่อไม่สามารถขโมยของบนบ้านได้ก็ขโมยของที่อยู่ใต้ถุนแทน โดยขโมยทุกอย่างที่เป็นเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น ขั้วของเครื่องใช้ เปิดโกในเสา เป็นต้น

ปัจจุบันสภาพบ้านเรือนในหมู่บ้านสวนส้มมีความหนาแน่นมากยิ่งขึ้น และสร้างบ้านที่มีความถาวรและมั่นคง หมู่บ้านมีการขยายตัวออกไปยังพื้นที่รอบๆ หมู่บ้าน ลักษณะบ้านเรือนในปัจจุบันนี้จะมีสภาพหลากหลาย อาทิ เป็นบ้านส่วนตัว เป็นบ้านเช่าหลังเดี่ยวและห้องแถว เป็นโรงงานประกอบเฟอร์นิเจอร์พร้อมบ้านในตัว ในลักษณะแออัดยัดเยียด ไม่มีต้นไม้ให้ความร่มรื่น รอบๆ บริเวณบ้านเต็มไปด้วยเศษขยะ เศษไม้ ทั้งนี้เป็นเพราะไม่มีที่ทิ้งขยะเป็นหลักแหล่งที่แน่นอน ประกอบกับความไม่มีระเบียบวินัยในการรักษาความสะอาด มักง่าย ใช้ชีวิตแบบง่าย ๆ ไม่ได้ยึดติดกับอะไรมากมาย แค่เพียงให้มีกินมีใช้ไปวันๆ ก็พอ บางคนก็มุ่งจะสร้างฐานะและหาเงินทองเพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว

ในอดีตปัญหาเรื่องขยะ เศษไม้ ยังมีไม่มากนัก เพราะจำนวนประชากรมีน้อย และร้านประกอบการค้าไม้ยังมีไม่กี่ร้าน แต่เมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้น ปัญหาเรื่องขยะก็มีเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ปัจจุบันนี้ปัญหาเรื่องขยะยังคงแก้ไขไม่ได้ เพราะจิตสำนึกในการรักษาความสะอาดยังมีน้อย ถึงจะมีถังขยะที่ทางการนำมารองรับก็ยังคงทิ้งไม่เป็นที่เป็นทางเหมือนเดิม ผู้นำหมู่บ้านก็ไม่ได้แก้ไขอะไรอย่างจริงจัง ปรับปรุงแล้วไม่ดีขึ้นจึงปล่อยเลยตามเลย ส่วนปัญหาขยะจากเศษไม้นั้นปัจจุบันลดน้อยลงเล็กน้อย เนื่องจากในหมู่บ้านมีประชากรที่ประกอบอาชีพการเผาถ่านมารับซื้อเศษไม้ไปเผาถ่านเป็นประจำ เนื่องจากไม้ที่ได้มาจากต้นมะขามเริ่มจะหมดลงแล้ว

ความสัมพันธ์ของนักเรียนไทยกับนักเรียนกัมพูชา นักเรียนกัมพูชาที่เข้ามาเรียนในโรงเรียนจะมีความรักช่วยเหลือซึ่งกันและกันแบบแน่นแฟ้น แต่ก็สามารถเข้ากับนักเรียนไทยได้ แต่จะไม่ให้ความสนิทสนมเหมือนกับพรรคพวกของตัวเอง เวลาว่างหรือมีกิจกรรมของทางโรงเรียนมักจะจับกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น มีการใช้ภาษาพูดของตนเองในการสื่อสารกัน นอกจากนี้รุ่นพี่จะให้ความดูแลรุ่นน้องเป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่พี่น้องร่วมสายโลหิต แต่ก็เอาใจใส่ช่วยเหลือน้องเสมอ

การเดินทางไปและกลับระหว่างบ้านและโรงเรียนของนักเรียนกัมพูชา เดินทางมาโรงเรียนโดยมีรถรับ-ส่ง ซึ่งมีนายณรงค์ หาญจันทร์ (คนไทย) คณะกรรมการศึกษาของโรงเรียน เป็นผู้รับผิดชอบ ค่าโดยสารในการเดินทางมาเรียนของนักเรียนกัมพูชาที่ต้องจ่ายให้กับรถโดยสารในราคาคนละ ๕๐๐ บาท / เดือน

ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชา ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชา จะให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมใดๆ ก็ตาม เช่น กิจกรรมวันแม่ วันเด็ก วันเปิดภาคเรียน และมีการบริจาคไม้สร้างโรงอาหารตามที่ทาง โรงเรียนได้ขอความร่วมมือ ในเมื่อลูกหลานได้มาเรียนในโรงเรียนของไทย ผู้ปกครองก็จะให้ความสำคัญรวมไปถึงชุมชนด้วย เช่น เมื่อชุมชนมีการจัดงานรื่นเริงหรือประเพณีสำคัญต่างๆ ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชาก็จะมาร่วมงานด้วยทุกครั้ง เช่น งานเทศน์มหาชาติ งานประจำปีที่บ้านจัดขึ้นเพื่อหารายได้มาก่อสร้างสถานที่สำคัญ ในวัดหรือหมู่บ้าน ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชาก็จะเข้าร่วมด้วยทุกครั้ง

นอกจากนี้คณะครูในโรงเรียนก็ได้เข้าไปเยี่ยมเยียนนักเรียนตามบ้านนักเรียนกัมพูชา เพื่อที่จะได้ทราบสภาพความเป็นอยู่และเป็นการทำความคุ้นเคยกับผู้ปกครองให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และเวลาที่ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชามีการจัดงานก็มีการเชิญคณะครูไปร่วมงานด้วยทุกครั้ง เช่น งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน เป็นต้น

ตลาด / ร้านค้า ร้านค้าร้านแรกของหมู่บ้านเป็นร้านของนายชู สิงโต ซึ่งเปิดขายกล้วยเตี๋ยและสุราในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ สมัยนั้นมีรถขายกับข้าวจากจันทบุรีเข้ามาค้าขายเพียงคันเดียว โดยจะมาถึงสวนส้มในตอนเที่ยง ชาวบ้านมักจะเรียกรถคันนี้ว่ารถไวก่อน เพราะผู้ขายเปิดเพลงของไวก่อน เพชรสุพรรณ ขณะขึ้นรถขายกับข้าวทุกวัน

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ประชากรในหมู่บ้านมีความสนใจในการประกอบอาชีพค้าขายมากขึ้น มีการนำสินค้าทุกประเภทมาขายในลักษณะจับจองพื้นที่ขายเป็นของตนเองอย่างอิสระ ไม่เป็นระเบียบเท่าที่ควร คณะกรรมการหมู่บ้านจึงร่วมหาแนวทางพัฒนาปรับปรุงรูปแบบการขายให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยเพิ่มมากขึ้น ด้วยการจัดระเบียบและเปิดเป็นตลาดสินค้าอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐

สินค้าที่จำหน่ายในตลาด ได้แก่ ผัก ผลไม้ ข้าวสารอาหารแห้ง กับข้าวถุงสำเร็จรูป ข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน อาหารปลา อาหารทะเล ขนมหวาน เสื้อผ้า รองเท้า ของเล่นเด็ก ร้านที่จำหน่ายข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นทุกอย่างมีอยู่ ๓ ร้านใหญ่ๆ คือร้านนายมังกร แก้วคุณะ ร้านนางโสภา อยู่ทิม และร้านนางวัลย์ สมหมาย ในการจำหน่ายสินค้าในตลาด ทางคณะกรรมการหมู่บ้านจะมีการจัดสรรแผงขายสินค้าโดยคิดราคาแผงละ ๕ บาท/วัน สำหรับการจำหน่ายสินค้าที่มีการทางเดินที่คิดราคาค่า

เดินที่ ๒๐ บาท/วัน ซึ่งแบ่งสำหรับการจำหน่ายสินค้ามีประมาณ ๑๕๐ แ่ง รายได้จากการเก็บค่าแ่ง ค่าเดินที่ จะนำมาใช้ในการพัฒนาหมู่บ้านโดยผ่านมติในที่ประชุมของคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม สภาพของตลาดปัจจุบันนี้เต็มไปด้วยแม่ค้าพ่อค้า มีของจำหน่ายครบครัน มีผู้มาจับจ่ายใช้สอยจากทั้งหมู่บ้านใกล้เคียงไม่ได้ขาด บรรยากาศของตลาดจะเนืองแน่นไปด้วยผู้คนในเวลาเย็น

ส่วนตอนเช้าจะมีเพียงร้านขายกับข้าวและขนมหวานเพียงแค่ว่าร้าน และร้านขายน้ำเต้าหู้ ปาท่องโก๋หนึ่งร้าน ร้านขายผักหนึ่งร้าน และร้านขายข้าวเหนียวหมูย่างสองสามร้าน ซึ่งนักเรียนนิยมแวะรับประทานจึกกับข้าวเหนียวหมูก่อนมาโรงเรียนทุกวัน จากการสัมภาษณ์พ่อค้าแม่ค้าในตลาด ไม่มีใครตอบว่าขาดทุนจากการขายของเลยสักราย มีแต่ได้กำไร ไม่มากก็พอได้กินบ้าง เพราะผู้บริโภคมีจำนวนมาก ของที่นำมาขายนั้นถ้าเป็นอาหารคาวหวานก็ทำด้วยตัวเอง ผักผลไม้ นอกจากจะรับซื้อจากสวนมาแล้วบ้างก็เก็บมาจากไร่สวนของตัวเองมาจำหน่าย อาหารทะเลนั้นจะขึ้นไปซื้อที่จันทบุรี ในวันพุธที่อำเภอสอยดาวจะมีตลาดนัด ในตอนเย็นจะมีอาหารทะเลทุกประเภทมาจำหน่ายในราคาถูก ก็จะออกไปซื้อมาขายก็มี สำหรับอาหารป่านำเข้ามาจากประเทศกัมพูชา โดยมีพ่อค้าชาวกัมพูชานำมาส่งให้ร้านค้าบางร้านที่ขายของเหมือนกันก็จะไม่มีการขัดแย้งผิดใจกันแต่อย่างใด ขึ้นอยู่กับลูกค้าว่าจะเลือกซื้อของใครก็เท่านั้นเอง และต่างคนก็ต่างมีขายประจำของตัวเอง ถ้าใครมีธุระก็จะอาสาเข้าร้านให้กันด้วยความมีน้ำใจ

สภาพตลาดจะมีการขบเซาลงเมื่อถึงวันหยุดสำคัญๆ เช่น วันสงกรานต์ วันปีใหม่ เพราะชาวบ้านจะพากันกลับภูมิลำเนาเดิมของตนเองเพื่อไปเยี่ยมพ่อแม่พี่น้อง ร้านค้าที่จำหน่ายของก็เหลือไม่กี่ร้าน เพราะพ่อค้าแม่ค้าต้องกลับบ้านเกิดเมืองนอนด้วยเช่นกัน สภาพตลาดจะคึกคักผู้คนเนืองแน่นอีกครั้งก็ต่อเมื่อผู้คนเดินทางกลับมาจากบ้านเมื่อหมดเทศกาล

กองร้อยทหารพราน ในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้มีหน่วยงานของทางราชการ คือกองร้อยทหารนาวิกโยธินจำนวน ๔ นาย เรียกกันในนามของกองร้อยจันทตราส ซึ่งเป็นกองร้อยที่เข้ามาปฏิบัติการในรูปแบบจรยุทธ์ เพื่อทำการปราบปรามผู้ก่อการร้าย และรักษาความสงบให้กับพื้นที่ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ทางหน่วยทหารมีความต้องการกำลังเสริมมากขึ้น เพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับประเทศชาติ และเนื่องจากบ้านสวนส้มมีพื้นที่ติดกับชายแดนกัมพูชาที่เสี่ยงต่ออันตรายจากสงครามภายในประเทศ กัมพูชา หน่วยทหารจึงมีการจัดตั้งกองร้อยทหารพรานนาวิกโยธินประจำการเพื่อดูแลความปลอดภัยของประชาชนตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ผู้บังคับกองร้อยได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับพื้นที่ในเขตหวงห้ามที่ไม่ให้ประชาชนเข้าไปทำมาหากิน เนื่องจากยังมีทุ่นระเบิดเหลืออยู่ ซึ่งมีทั้งระเบิดบุคคลและระเบิดรถถัง ซึ่งอาจทำให้เกิดอันตรายได้สำหรับผู้ที่ยังไม่บุกรุก ไม่ว่าจะไปเพื่อทำมาหากิน ล่าสัตว์ และแผ้วถางที่เพื่อทำมาหากิน ทั้งนี้หน่วยทุ่นระเบิดได้เข้าสำรวจตรวจสอบจุดที่ยังมีระเบิดฝังอยู่ เมื่อพบว่ายังมีระเบิดฝังอยู่จะมีการติดป้ายเพื่อบอกให้รู้ว่ที่ตรงนั้นเป็นเขตอันตราย ห้ามเข้าไปทำกิจกรรมใดๆ ในบริเวณนั้นโดยเด็ดขาด ประชากรชาวไทยเมื่อทราบเรื่องก็จะไม่ไปข้องเกี่ยวกับดี จะมีเพียงชาวกัมพูชาที่ชอบแอบลักลอบเข้ามาแบบผิดกฎหมาย เหยียบกับระเบิดชนชาชาติ และถึงกับเสียชีวิตบ้างก็มี ซึ่งปัจจุบันนี้ก็ยังมียูแต่ไม่บ่อยครั้ง

ด้านตรวจคนเข้าเมือง ในสมัยนายอมร อนันตชัย ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี ได้มีแนวคิดในเรื่องการเปิดด่านการค้าระหว่างไทย-กัมพูชาตามบริเวณแนวชายแดน ได้แก่ ช่องทางบ้านผักกาด บ้านขั้วตารี และบ้านสวนส้ม ได้ติดต่อเจรจากับนายฉาย เวชสรรเสริฐ ให้มาเป็นผู้นำในการบุกเบิกการค้าขายกับกัมพูชาด้านชายแดนบ้านสวนส้ม ลักษณะการค้าขายในสมัยนั้นส่วนมากทางฝ่ายกัมพูชาจะเดินทางเข้ามาซื้อสินค้าจำพวกเครื่องอุปโภคบริโภคในตลาดบ้านสวนส้ม ส่วนไทยจะซื้อเพียงไม้ที่นำมาแปรรูปเป็นเฟอร์นิเจอร์และเนื้อสัตว์ป่าต่างๆ เส้นทางติดต่อสมัยนั้นเป็นทางเดินเท้าแคบๆ สองข้างทางเต็มไปด้วยป่าไม้ และแนวกับระเบิดของฝ่ายกัมพูชาที่หลงเหลืออยู่จากเหตุการณ์การสู้รบกันภายในประเทศ

หลังจากที่มีเส้นทางที่สะดวกขึ้น ได้มีการสร้างตลาดสำหรับการค้าขายระหว่างประเทศ โดยการเปิดประมูล ผู้ที่ประมูลได้คือกำนันฉาย เวชสรรเสริฐ ในช่วงที่เปิดตลาดใหม่การค้าขายดำเนินไปด้วยดี ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ การค้าเริ่มซบเซาลงเนื่องจากทางประเทศกัมพูชาได้มีการสั่งปิดชายแดนด้านกัมพูชา-สวนส้ม พ่อค้าแม่ค้าจึงหันไปค้าขายทางด้านชายแดนกัมพูชา-ขั้วตารีแทน เพราะผู้นำฝ่ายกัมพูชาที่มีอิทธิพลมีบ้านเรือนอยู่ฝั่งหมู่บ้านขั้วตารี ตลาดการค้าบริเวณชายแดนบ้านสวนส้มจึงเหลือร้านค้าเพียงไม่กี่ร้านที่ยังคงทำการขายสินค้าพวกสุรา บุหรี่ และอาหารตามสั่ง และรับซื้อพืชไร่ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลังเท่านั้น

ด้านศุลกากรเกิดขึ้นพร้อมกับด้านตรวจคนเข้าเมือง ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่หน่วยเฉพาะกิจทหารพรานนาวิกโยธิน จันทบุรี (อำเภอโป่งน้ำร้อน) เป็นหน่วยงานที่ไม่มีเจ้าหน้าที่ประจำการ เจ้าหน้าที่จะมาปฏิบัติหน้าที่ก็ต่อเมื่อมีการขนส่งสินค้าข้ามประเทศเท่านั้น สินค้าที่เข้ามาส่วนใหญ่จะเป็นรถยนต์จากประเทศญี่ปุ่นที่ชาวกัมพูชาสั่งเข้ามาใช้ เขตแนวชายแดนระหว่างบ้านสวนส้มกับหมู่บ้านสังกะสีของกัมพูชาถูกแบ่งแยกออกด้วยลำคลองที่สร้างเป็นฝายน้ำล้น มีสะพานไม้เชื่อมระหว่างสองฝั่งสำหรับเดินเท้าเข้าออก แต่จะไม่อนุญาตให้รถทั้งสองประเทศข้ามสะพาน เนื่องจากสะพานที่สร้างขึ้นไม่สามารถรับน้ำหนักรถยนต์ได้ ทั้งนี้เพราะเป็นการป้องกันการกระทำใดๆ ที่มีกฎหมายของทั้งสองประเทศสามารถรื้อถอนได้ตลอดเวลาตามต้องการ ถ้ามีเหตุการณ์ไม่สงบขึ้นมาระหว่างประเทศ

นอกจากนี้บริเวณสองฝั่งลำคลองที่อยู่ห่างจากสะพานไปตามแนวชายแดน ห่างไกลจากการควบคุมดูแลของทางราชการจะยังคงมีกับระเบิดฝังอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ทางราชการของทั้งสองประเทศไม่มั่นนโยบายในการเข้าไปทุบระเบิด เพราะต้องการให้เป็นเครื่องป้องกันการรุกล้ำดินแดนซึ่งกันและกัน

ข้อมูลทางด้านประชากร ปัจจุบัน ประชาชนของหมู่บ้านสวนส้มจัดออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ กลุ่มที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งประชากรส่วนใหญ่จะมาจากหมู่บ้านหนองกอก ตำบลหนองบัวฮี อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี และเป็นกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ มีจำนวน ๔๐ ครอบครัวยุคแรกๆ ที่มาตั้งถิ่นฐานคือนางสมบุญ กาสี จากนั้นได้มีการชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาทำมาหากิน ซึ่งคนที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานีส่วนมากจะเข้ามาประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีพื้นที่ทำกินเป็นของตัวเองด้วยการจับจองและจัดซื้อ ทำการปลูกพืชไร่จำพวกมันสำปะหลังและข้าวโพดเพื่อเลี้ยงชีพ

จากการสัมภาษณ์นางบุญส่ง เลางาม และนางอำพร เวื่อนฤทธิ์ ได้เล่าว่าต้นตระกูลที่ใหญ่ที่สุดที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานีคือต้นตระกูลพวงแก้ว และมีความหวังว่าในอนาคตจะชักชวนญาติ พี่น้องเข้ามาทำมาหากินที่หมู่บ้านสวนส้ม แต่ขณะนั้นญาติพี่น้องยังขาดแคลนทุนทรัพย์ในการจัดซื้อที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย เพราะปัจจุบันนี้ที่ดินมีราคาแพง ภาคกลางรองลงมา ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ กำแพงเพชร เป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาลงทุนและบางส่วนก็เข้ามารับจ้างทำเฟอร์นิเจอร์ ผู้ที่เข้ามาก่อนคือนายยี่ง ผลสุข ตอนแรกนายยี่งได้เข้ามารับจ้างทำงานในโรงงานไม้ก่อน ต่อมาเมื่อมีทุนจึงเปิดโรงงานเป็นของตนเอง และมีการชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาช่วยกันด้วย เมื่อพี่น้องมีทุนเป็นของตนเองจึงขยายขยายตั้งโรงงานขึ้นเอง และมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดีในเครือญาติพี่น้อง ส่วนภาคเหนือได้แก่กลุ่มคนที่มาจากจังหวัดแพร่เป็นส่วนใหญ่ โดยมีครอบครัวของนางแดง รสปีตุพงษ์ เป็นครอบครัวที่ทำธุรกิจไม้แปรรูปโดยตรง

ผู้ประกอบการค้าไม้ที่มาจากทุกที่ ภายนอกดูเหมือนจะมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันก็จริง มีการเข้ากลุ่มร่วมจัดตั้งสหกรณ์ด้วยกัน แต่ข้างในลึกๆ แล้วแต่ละร้านจะแข่งขันกันในด้านคุณภาพ ราคาสวยงาม และรูปแบบใหม่ๆ ของงาน ไม่ชอบอย่างมากที่จะให้ร้านอื่นมาลอกเลียนแบบรูปแบบของงานในร้านตน แต่ก็หารอดพ้นไม่ เพราะก็มีการเลียนแบบกันขึ้นมาทุกที แต่ก็ไม่ได้มีการกระทบกระทั่งกันรุนแรงจนเป็นเรื่องใหญ่โตขึ้นมาให้ได้พบเห็น

ปัจจุบันนี้เฟอร์นิเจอร์ที่ทำจากไม้มะค่าทั้งชิ้นแทบจะไม่มีแล้ว แต่จะมีการใช้ไม้อย่างอื่น เช่น นนทรี ประดู่ ชิงชัน ประกอบเข้าไปแทน โดยช่างผู้ชำนาญการจะทำการเลียนแบบ ตกแต่งทาสีให้เหมือนกับไม้มะค่าแท้เลยทีเดียว ลูกค้ารายใดที่รู้จักไม้ก็จะไม่รู้เลยว่า เป็นของปลอมปน นอกจากนี้ยังมีการวาดลายไม้ วาดวงปี ตกแต่งขึ้นมาอีกด้วย ถ้าช่างฝีมือลูกค้าก็จะดูไม่ออก ถ้าช่างไม่มีฝีมือ ลายไม้จะหยาบ เส้นแข็ง สามารถมองออกได้ เพราะฉะนั้นลูกค้าต้องมีประสบการณ์ในการดูไม้และใช้วิจักษณ์ญาณในการเลือกซื้อ จึงจะได้ของแท้และแน่นอน

ส่วนที่เหลืเข้ามาเป็นลูกจ้าง นอกจากนี้นั้ยังมีชนกลุ่มน้อยที่มาจากจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ จำนวน ๕ ครอบครัว ที่เข้ามาอาศัยโดยประกอบอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้างทั่วไป

ภาคใต้ที่เข้ามาอาศัยในหมู่บ้านสวนส้มคือต้นตระกูลรัตนดิษฐ์ (นายโชติ รัตนดิษฐ์) ได้เข้ามาทำมาหากินด้วยการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทั้งพืชสวนพืชไร่ จำพวกข้าวโพด มันสำปะหลัง มะม่วง ลำไย ทุเรียน เงาะ ลิ้นจี่ ซึ่งคนแต่ละกลุ่มจะพูดภาษาถิ่นของตนเอง และมีความรักใคร่สามัคคีกลมเกลียวกันภายในกลุ่มอย่างเหนียวแน่น

คนแต่ละกลุ่มที่กล่าวถึงนี้มีความสัมพันธ์ด้วยการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการประกอบอาชีพ ร่วมสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงาม เพราะพื้นฐานที่เป็นคนไทยเหมือนกัน และนับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าจะมาจากต่างที่ต่างถิ่น แต่ก็รู้จักสนิทสนมกันดี บางคนถึงกับนับถือกันดุจญาติพี่น้อง และกลายเป็นเพื่อนสนิทกันก็มี แต่ก็มีส่วนน้อยที่ไม่ค่อยจะลงรอยกัน เพราะการขัดแย้งกันในเรื่องผลประโยชน์ คนพวกนี้ส่วนใหญ่จะเป็นระดับผู้นำในท้องถิ่นของทั้งสองหมู่บ้านมากกว่าที่พยายามยื้อแย่งงบประมาณในการพัฒนาหมู่บ้านของตน

นายเชวงศักดิ์ จักขุณิล นายวิโรจน์ สายแวว นายชัยวัฒน์ บุญเกิด นางสาวเจี๊ยบ ลอยพูน นางสาวอิชยา รุดติษฐ และนางพัชรี สีลาพร ซึ่งเป็นกลุ่มวัยรุ่นของหมู่บ้านที่เกิดและเติบโตมาตั้งแต่เด็ก ได้ให้ความคิดเห็นว่า หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่น่าอยู่อาศัย มีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครัน แต่ไม่มีสถานที่ท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับวัยของตนเอง แต่อย่างไรตนกักรักท้องถิ่นนี้ เรื่องการอพยพโยกย้ายก็ปล่อยไปตามความคิดเห็นของบิดามารดา ถ้าบิดามารดาต้องย้ายถิ่นฐานที่อยู่ ตนเองก็ต้องติดตามไปด้วย ส่วนนางพัชรี สีลาพร บอกว่าตนเองมีครอบครัวและบุตรแล้ว คงจะต้องอยู่กับสามี ถ้าครอบครัวสามีทำการโยกย้ายไปไหนก็ต้องติดตามไปด้วย แต่ถ้าสามีและตนเองมีช่องทางทำมาหากินได้ด้วยตนเองก็จะอยู่ต่อไป

จากการสอบถามนายสาทร คำรอด นายเอก คงวนนาม นายเรวัติ สุอุทัย นางสาวฤทัยรัตน์ สุอุทัย และนางสาวหนึ่งฤทัย วรรณคำ บอกว่าหมู่บ้านสวนส้มเป็นหมู่บ้านที่จำเป็นต้องอยู่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะติดตามผู้ปกครองมา บางครั้งก็เกิดความรู้สึกคิดถึงถิ่นฐานบ้านเกิดเดิมบ้างเหมือนกัน แต่ถ้าถามว่ารักและผูกพันหมู่บ้านสวนส้มบ้างไหม วัยรุ่นกลุ่มนี้ตอบว่าไม่ได้รู้สึกรักและก็ไม่ได้อึดฝืน แต่มีบางอย่างบางส่วนที่ตนไม่ชอบ เช่น ไม่มีที่พักผ่อนหย่อนใจ เสียงดัง แออัดยัดเยียด สกปรก ไม่มีสถานที่เที่ยวแบบในเมือง แต่ก็อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อนอะไรมากนัก

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน จากข้อมูลที่ได้รับฟังจากคำบอกเล่าของนายสุชิน รุดติษฐ และนายดี ทองดี เกี่ยวกับเรื่องราวในอดีต ทำให้สามารถทราบได้ถึงที่มาและประวัติของหมู่บ้านสวนส้มได้ กล่าวคือ

ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้มีประชากรชาวอีสานเดินทางเข้ามาจับจองพื้นที่ปลูกพืชไร่ เพื่อทำมาหากิน โดยมีบุคคลที่สำคัญและมีฐานะดีที่สุด คือ นายห้างสมพงษ์ ณ บางช้าง ชาวจังหวัดชลบุรี ได้เข้ามาจับจองเนื้อที่จำนวน ๒๐๐ ไร่ และทำการเกษตรปลูกพืชสวนจำพวกลิ้นจี่ ลำไย ละมุด พืชที่นายห้างปลูกเป็นจำนวนมากคือ มะม่วง มะนาว และส้มโอ

ปี พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๗ เริ่มมีประชากรอพยพเข้ามาสู่หมู่บ้านเป็นจำนวนมากขึ้น ประมาณ ๒๐ หลังคาเรือน โดยปลูกบ้านเรือนอยู่ห่างไกลกันในบริเวณเนื้อที่ส่วนตัวที่ตนเองได้จับจองไว้ ในปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๗ นายห้างสมพงษ์ได้เสียชีวิตลง และก่อนที่จะเสียชีวิต นายห้างได้มอบที่ดินทั้งหมดที่มีอยู่ในหมู่บ้านสวนส้มถวายให้กับวัดอ่างศิลา จังหวัดชลบุรี แต่ทางวัดอ่างศิลาไม่ทราบว่าจะใช้พื้นที่ดังกล่าวไปสร้างประโยชน์อะไร จึงได้แต่เพียงให้มีการสร้างสำนักสงฆ์ขึ้นมา ชื่อว่าสำนักสงฆ์คลองแจง

ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ประเทศกัมพูชาได้เกิดสงครามภายในประเทศ ทำให้ประชากรชาวกัมพูชาบางส่วนเดือดร้อน แดกฉานข้ามเขนอพยพเข้ามาในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก ผลจากการสู้รบกันในประเทศกัมพูชาสร้างความเดือดร้อนและสะท้อนขวัญต่อประชากรในหมู่บ้าน พวกเขากลับภัยอันตรายจึงได้อพยพย้ายหนีกลับพื้นเพเดิม บางส่วนย้ายไปจับจองพื้นที่ที่ปลอดภัยกว่า และอีกส่วนหนึ่งยังคงปักหลักอยู่ที่เดิมไม่เคลื่อนย้ายไปไหน ประชากรชาวกัมพูชาที่อพยพเข้ามาได้เฝ้าทำลายพืชไร่พืชสวนที่มีอยู่ทั้งหมด คงเหลือเพียงพืชจำพวกส้มโอ มะนาว และมะม่วงบางส่วนในพื้นที่ของนายห้างสมพงษ์เท่านั้น

ราวๆ ๓๐ ปีที่ผ่านมา ดังที่นำเสนอไปแล้วและทำให้เห็นเค้าร่างของความสัมพันธ์ของผู้คนในบทบาทอื่น ซึ่งจะขยายความให้ชัดเจนขึ้นในประเด็นความสัมพันธ์ทางสังคมของคนบ้านสำโรง ดังนี้

ครอบครัวถือเป็นสถาบันพื้นฐานของทุกสังคม ซึ่งความเป็นครอบครัวของแต่ละสังคมนั้นได้เกิดขึ้นโดยผ่านกิจกรรมที่สำคัญคือการแต่งงาน ซึ่งแต่ละสังคมมีรูปแบบ กฎเกณฑ์ พิธีกรรมแตกต่างกันไป ในประเด็นความสัมพันธ์ทางสังคมนี้จะได้กล่าวถึงในส่วนของรูปแบบ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการเลือกคู่ครอง รูปแบบการอยู่อาศัยหลังแต่งงาน และสำหรับพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการแต่งงานจะได้กล่าวถึงในประเด็นความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ในลำดับต่อไป

จากการสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับการเลือกคู่ครอง การแต่งงานของคนบ้านสำโรงนั้น ไม่ใช่แต่เพียงความรักใคร่ชอบพอกันของหนุ่มสาวที่จะมาเป็นคู่ครองกันโดยลำพัง ยิ่งการเลือกคู่ในสมัยอดีตด้วยแล้ว กฎเกณฑ์การควบคุมในพฤติกรรมเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อห้าม ข้อปฏิบัติที่เหมาะสมสำหรับฝ่ายหญิง ครอบครัวของทั้งสองฝ่ายจึงมีบทบาทสำคัญในการดูแลกำกับผู้ที่เข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ของครอบครัว เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการเกี่ยวพาราสีกันเลยทีเดียว มีเรื่องราวเล่าถึงความสัมพันธ์ของหนุ่มสาวในอดีตว่าในสมัยก่อนหนุ่มสาวที่ชอบพอกัน ก่อนจะแต่งงานหนุ่มๆ จะมีการจกสาวและทำความเข้าใจกันให้สนิทสนม รู้จักนิสัยใจคอกัน เช่น ช่วยตำข้าวในเวลากลางคืน ช่วยพ่อแม่ฝ่ายหญิงหั่นยาสูบ และเอาแรงลงแลกกัน เพราะหนุ่มสาวจะคุยกันต่อหน้าพ่อแม่ไม่ได้ จึงแอบมาคุยกันตอนกลางคืนที่หัวนอนบ้านผู้หญิง เนื่องจากบ้านทำด้วยไม้ไผ่ที่นำมาทำเป็นฟากฝาบ้าน จึงใช้ไม้ไผ่เล็กๆ ซึ่งสอดไปตามรูฟากได้ เพื่อกระซิบตรงศีรษะให้ผู้หญิงตื่นจะได้แอบพูดคุยกันเบาๆ ไม่ให้พ่อแม่ได้ยิน การเกี่ยวพาราสีเช่นนี้ของหนุ่มสาวเรียกว่าการจกสาว บางครั้งจกสาวอยู่นานจึงจะได้แต่งงาน ปัจจุบันการจกสาวได้เลิกละไป ๔๐ กว่าปีแล้ว เพราะบ้านสมัยใหม่ที่ปลูกกันในปัจจุบันมีฝาไม้และปูน ไม่ใช่ไม้ฟากไม้ไผ่เหมือนแต่ก่อน ประกอบกับหนุ่มสาวรุ่นในยุคนี้นี้มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันง่าย จึงไม่ต้องใช้วิธีจกสาวเช่นอดีต

นอกจากการประเพณีตามมีขั้นตอนประเพณีที่มีการเกี่ยวพาราสี ดูใจกันอยู่ในสายตาของครอบครัวจนกระทั่งนำไปสู่การแต่งงานในที่สุดแล้ว บางกรณีก็อาจมีในเรื่องของการประเพณีผิดประเพณี คือฝ่ายชายและฝ่ายหญิงชอบพอกันแต่อาจจะมีการล่วงเกินกันบ้าง โดยที่ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ทราบ หรือไม่เห็นด้วย การกระทำการนอกกฎเกณฑ์กติกาของสังคมเช่นนี้เรียกว่าการผิดผี ซึ่งต้องมีการจัดพิธีกรรมที่จะเป็นการแก้ไขให้เป็นไปตามประเพณีที่ตีตามตามกรอบของสังคม

ในด้านค่านิยมที่เกี่ยวกับการเลือกคู่ครองมีข้อห้ามที่ว่าคนพื้นบ้านละแวกนี้ไม่นิยมให้ลูกหลานแต่งงานกัน ถึงแม้จะเป็นญาติห่างๆ ก็ตาม ข้อห้ามการแต่งงานระหว่างสายเลือดเช่นนี้พบในแทบทุกสังคม ส่วนค่านิยมที่ยึดถือปฏิบัติคือคนบ้านสำโรงโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออดีตจะนิยมแต่งงานกับคนเขมรด้วยกัน ซึ่งมีทั้งเขมรพื้นบ้านและเขมรจากประเทศกัมพูชา ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันสืบเนื่องมาตั้งแต่อดีต หรือหากเป็นกลุ่มคนเชื้อสายจีนก็ไม่รังเกียจ เนื่องจากเชื่อว่าคนเชื้อสายจีนเป็นผู้มีความขยันขันแข็ง คุณสมบัติที่จะนำมาพิจารณาคือด้านการทำมาหากิน นิสัยใจคอ ถ้าเป็นผู้หญิงก็จะรวมถึงการจัดการงานบ้านงานเรือน หากเป็นชายก็มักจะรวมถึงการผ่านการเกณฑ์ทหาร และการบวชเรียน ดังที่มี

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ประเทศกัมพูชาสงบจากสงคราม ประชากรเริ่มเข้ามาทำมาหากิน ทำการเพาะปลูกพืชอีกครั้ง โดยเข้ามาทำงานเฉพาะกลางวันเท่านั้น ส่วนกลางคืนไม่มีใครอยู่ในไร่ของตัวเอง ในชีวิตประจำวันของการเดินทางเข้ามาสู่พื้นที่ที่ถูกเผาไหม้ จะมีการสนทนาซักถามกันว่าไปไหน มาไหน คนที่เข้ามาสู่พื้นที่ที่ถูกเผาจะตอบเสมอว่า “ไปสวนส้ม” เพราะเนื้อที่ตรงนั้นมีเพียงมะนาว มะม่วง และส้มโอเท่านั้นที่เหลือจากการถูกเผา คนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเรียกผลไม้ที่มีรสเปรี้ยวทั้งหมดว่า “ส้ม” หมู่บ้านแห่งนี้จึงมีชื่อว่า “หมู่บ้านสวนส้ม” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ปี พ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๒๒ มีหน่วยงานทหารเข้ามาดูแลความเป็นอยู่ของชาวบ้าน มีการเรียกชาวบ้านออกมาจากพื้นที่ของตนเอง ให้มาสร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดกันรวมเป็นหมู่บ้าน รวมได้ ๔๐ หลังคาเรือน มีผู้นำหมู่บ้านคนแรก คือ นายปิ่น สุยุทธ์ และเริ่มจัดตั้งโรงเรียนเป็นครั้งแรกในบริเวณกองร้อยทหาร โดยมีทหารเป็นครูผู้สอน

จากการบอกเล่าของ อบต. สมนึก อัมพจาด ว่าในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ประชากรในหมู่บ้านมีจำนวน ๑,๑๔๘ คน ทางหน่วยทหารจึงมีการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านสวนส้ม โดยแบ่งเป็นพื้นที่สำหรับตั้งหมู่บ้านจำนวน ๑๕๐ ไร่ พื้นที่ปลูกบ้านแต่ละครอบครัวละ ๒๐๐ ตารางวา พื้นที่ทำกินครอบครัวละ ๑๕ ไร่

๙

ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ จึงจัดตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้านสวนส้ม มีผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายดี ทองดี ขณะนั้นสถานการณ์ชายแดน การสู้รบกันในประเทศกัมพูชายังไม่สงบดี หน่วยทหารจึงให้มีการสร้างหลุมหลบภัยขึ้นสำหรับใช้หลบหลีกปืนใหญ่ ประเทศกัมพูชาก็ยังคงสู้รบกันตลอดเวลา ชาวบ้านต่างก็พากันอยู่อย่างหวาดผวา แต่ก็ไม่มีอันตรายอะไรเกิดขึ้น

ความสัมพันธ์ทางสังคม

ความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นเป็นข้อมูลในด้านที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพื้นฐานของสังคม คือ ครอบครัว การแต่งงาน ระบบเครือญาติ กลุ่มต่างๆ ที่มีในสังคม รวมไปถึงระบบการเมือง การปกครองของชุมชน ซึ่งในที่นี้คือบ้านสำโรงและบ้านสวนส้ม เป็นเนื้อหาซึ่งแสดงให้เห็นถึงโครงสร้าง องค์ประกอบ การจัดระเบียบทางสังคม ทั้งข้อควรปฏิบัติ รวมไปถึงข้อห้าม ซึ่งกำหนดกฎเกณฑ์โดยคนในสังคมว่าทำให้สังคมประกอบไปด้วยคนกลุ่มใด ทั้งชาวบ้าน การรวมกลุ่มผู้นำในสังคม ชุมชนมีความสัมพันธ์ร่วมมือหรือขัดแย้งกันเช่นไร มีปัญหาและการแก้ไขปัญหาในสังคมกันอย่างไร เรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นย่อมเป็นไปโดยสอดคล้องกับรูปแบบการดำเนินชีวิต วิธีการทำมาหากิน รวมไปถึงรูปแบบของพิธีกรรม ความเชื่อ โลกทัศน์ ข้อมูลที่ได้รับจะนำไปสู่ความเข้าใจสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มคนที่เราศึกษาอย่างรอบด้าน

บ้านสำโรง

ครอบครัว เครือญาติ กลุ่มประชากรบ้านสำโรงนั้นประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลักคือเขมรพื้นบ้าน ซึ่งอยู่อาศัยมายาวนาน และกลุ่มคนจากภูมิภาคต่างๆ ของประเทศที่อพยพเข้ามาโดยส่วนใหญ่

การกล่าวไว้ว่า ถ้าลูกสาวบ้านใดได้แต่งงานกับลูกชายของบ้านที่ผ่านการบวชมาแล้ว ถือว่าเป็นผู้มีหน้า
มีตาได้คู่ครองดี มีความรู้ มีคุณธรรม เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้การยกย่อง

นอกจากเรื่องการเลือกคู่ครองแล้ว กฎเกณฑ์การเลือกที่อยู่อาศัยหลังแต่งงานก็เป็นเรื่องที่มี
ความสำคัญ เนื่องจากหมายถึงกลุ่มความสัมพันธ์ที่จะมีอิทธิพลต่อกิจกรรมด้านต่างๆ ภายในสังคมตัง
กรณีของบ้านสำโรงนั้นเป็นการตั้งถิ่นฐานหลังแต่งงานทางฝ่ายชาย คือหลังจากแต่งงานกันแล้วผู้หญิง
มักไปอยู่บ้านฝ่ายชาย โดยยังอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของฝ่ายชาย และพี่น้องที่ยังไม่ได้แต่งงานพร้อมทั้งญาติ
จะอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ และยังไม่แยกครอบครัวจนกว่าจะมีความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจจึง
แยกตัวออกไปสร้างครอบครัวใหม่

ส่วนความสัมพันธ์ในครอบครัวของผู้อพยพมาอยู่บ้านสำโรงในภายหลังนั้น จากการศึกษา
พบว่า ส่วนใหญ่การแต่งงานจะแต่งงานกับคนที่มาด้วยกันหรือกลุ่มเดียวกัน แต่งานกับคนพื้นบ้านที่อยู่
เดิมมีเป็นส่วนน้อย อย่างไรก็ตามการแต่งงานนอกกลุ่มหรือระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ก็ไม่ได้กำหนด
กฎเกณฑ์เป็นข้อห้ามแต่อย่างใด เช่น กรณีของครอบครัวลุงสำอองค์ เป็นต้น ที่เล่าถึงครอบครัวของ
ตนเองว่า ลุงสำอองค์มีลูก ๗ คน หญิง ๕ คน ชาย ๒ คน ลูกสาวแต่งงานกับชาวต่างชาติ ๔ คน คือ ชาว
ฮอลแลนด์ ๑ คน อยู่ที่ประเทศของสามี แต่งานกับชาวอังกฤษ ๑ คน สามีชาวอังกฤษชายที่ติดที่
อังกฤษแล้วมาซื้อที่ดินที่อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอบางละมุง ชื่อนางสมทรง
กำลังเรียนที่ราชภัฏรำไพพรรณี (เสาร์-อาทิตย์) และได้ส่งเงินมาให้ลุงสำอองค์ใช้ทุกเดือน อีก ๒ คน
แต่งงานกับชาวเดนมาร์กอยู่ที่ประเทศของสามีทั้งสองคน

การประกอบกิจกรรมต่างๆ หรือการช่วยเหลือกันเกี่ยวกับส่วนรวม เช่น งานบุญ การพัฒนา
ชุมชน หรือเกี่ยวกับการปกครอง นอกจากระบบเครือญาติแล้ว ทุกคนยังให้ความร่วมมือกันดี กลุ่มที่
อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ก็มักจะเข้ามาร่วมสมทบกับกลุ่มคนพื้นบ้านเดิมในกิจกรรมต่างๆ

ปัญหาความขัดแย้ง การที่บ้านสำโรงมีครอบครัว เครือญาติ เป็นสถาบันพื้นฐานทางสังคมที่
สำคัญ ทำให้นอกจากเรื่องความร่วมมือช่วยเหลือกันภายในกลุ่มเครือญาติแล้ว ความขัดแย้งระหว่าง
ต่างกลุ่มเครือญาติก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ กล่าวคือถ้าเป็นสมาชิกของกลุ่มเดียวกันจะมีการช่วยเหลือกัน
ถ้าญาติ พวกฟ้อง คนใกล้ชิด ทำความผิดก็จะเข้าข้างกันโดยไม่มีเหตุผล ไม่ยอมรับความจริง ถ้าเป็น
พวกของตนเองต้องถูกเสมอ จะโกรธคนที่มาว่าร้ายพวกฟ้องของตนเอง เช่น ถ้าลูกหลานของตนไปมี
เรื่องทะเลาะวิวาทกับผู้อื่น พ่อแม่พี่น้อง ลุงป้า น้าอา จะเข้าข้างอย่างไม่มีเหตุผล โดยไม่แยกแยะว่าใคร
ผิดใครถูก หรือถ้าผลประโยชน์ที่ขัดกับกลุ่มของตนก็จะขัดแย้งกับญาติพี่น้องทั้งหมดด้วย

ส่วนความขัดแย้งทางความคิดเห็นของคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ เรื่องของประเพณี พิธีกรรม
ความเชื่อต่างๆ นั้น เกิดจากคนรุ่นเก่าต้องการให้คนรุ่นใหม่สืบทอด แต่คนรุ่นใหม่ (อายุ ๓๐ กว่าปี) มี
ความคิดขัดแย้งว่าคนรุ่นเก่า (อายุ ๔๐ ปีขึ้นไป) งมง่าย ไม่มีเหตุผล จึงไม่สืบทอดและพูดจาดูหมิ่นคนรุ่น
เก่า ทำให้เกิดความบาดหมาง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ไม่ราบรื่น อย่างไรก็ตาม
ตามปัญหาเรื่องการสืบทอดประเพณีในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๗) มีคนรุ่นใหม่บางส่วนเล็งเห็น เช่น การสืบ
สานเรื่องดนตรีไทย กล่าวคือมีคนรุ่นใหม่ซึ่งเป็นนักเรียนที่จบจากโรงเรียนวัดสำโรงเมื่อปีการศึกษา
๒๕๔๒ ไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยนาฏศิลป์จันทบุรี จนจบ ปวส. คือนายโกเมธ มั่นคง และนายนาถศิลป์

บัวผลิ จบจากโรงเรียนวัดสำโรงปีการศึกษา ๒๕๔๖ ไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยการอาชีพลพบุรี ร่วมสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมการเล่นดนตรีไทยร่วมกับคนรุ่นเก่าทุกกิจกรรมเมื่อมีเวลาว่าง

บ้านสวนส้ม

ครอบครัว เครือญาติ รูปแบบการแต่งงาน นางมา คงตางาม กล่าวว่า จะเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว การเลือกคู่ครองก็จะเลือกเองและพ่อแม่หรือเครือญาติหามาให้ และมักจะแต่งงานกับคนในหมู่บ้านเดียวกัน และหมู่บ้านใกล้เคียงเป็นส่วนใหญ่ โอกาสที่หนุ่มสาวจะได้พบปะคนนอกหมู่บ้านมีไม่มาก ซึ่งโดยทั่วไปแล้วก็จะห้ามไม่ให้แต่งงานกันระหว่างคนที่เป็ญาติใกล้ชิดกัน แต่ถ้าเป็นญาติห่างๆ ที่ใช้ชื่อสกุลต่างกันหรือพ้นจากการเป็นญาติก็สามารถแต่งงานกันได้ ระยะเวลาเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมจนการเดินทางติดต่อระหว่างชุมชนต่างๆ สะดวกมากขึ้น สภาพทางเศรษฐกิจในหมู่บ้านเปลี่ยนไป มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกันมากขึ้น และมีอาชีพการทำเพื่อรับเงินที่นอกเหนือจากการทำเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นมา คนนอกหมู่บ้านเข้ามาทำมาหากิน และคนในหมู่บ้านก็เดินทางไปที่ยื่นมากขึ้น จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการแต่งงานและการเลือกคู่ครอง กล่าวคือในอดีตพ่อแม่จะรู้เห็นในการที่หนุ่มสาวมาเกี้ยวพาราสีกันที่บ้าน พ่อแม่ก็จะมีส่วนในการเลือกคู่ (โดยเฉพาะบ้านไหนที่มีลูกสาว) ว่ามีความเหมาะสมมากน้อยแค่ไหนกับการที่จะรับมาเป็นลูกเขยหรือลูกสะใภ้ โดยพ่อแม่จะดูจาก ความประพฤติของฝ่ายตรงข้าม พ่อแม่ รวมถึงญาติพี่น้องหรืออีกนัยหนึ่งก็ดูที่ต้นตระกูลว่าเป็นเช่นไร ชัยันหรือไม่ เป็นคนดีหรือเปล่า มีที่ดินพอสำหรับการเพาะปลูกหรือไม่ และต้องเข้ากับญาติพี่น้องได้ด้วยทุกคน ซึ่งเมื่อพ่อแม่เห็นดีด้วย หนุ่มสาวส่วนใหญ่ก็จะทำตามคำแนะนำของพ่อแม่ เมื่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นดังกล่าว รูปแบบการแต่งงานจึงมีการเปลี่ยนไป หนุ่มสาวสามารถเลือกคู่ครองได้เองโดยไม่ต้องรอให้พ่อแม่ตัดสินใจอะไรให้ เพราะหนุ่มสาวมีความกล้ามากขึ้น การพบปะกับบุคคลภายนอกมีมากขึ้น จึงทำให้การแต่งงานกับคนต่างหมู่บ้านและต่างท้องถิ่นมีมากขึ้น

การแต่งงานถือเป็นการยอมรับความเป็นครอบครัวของคนในสังคม บ้านสวนส้มก็เช่นเดียวกัน กับบ้านสำโรง คือมีทั้งกรณีแต่งงานกันตามจารีตประเพณี และการแต่งงานที่ไม่เป็นไปตามแบบแผน ซึ่งบ้านสวนส้มเรียกว่าวิวาห์เหาะ ซึ่งมีธรรมเนียมต้องจัดให้ถูกต้องตามประเพณีเช่นกัน

ประเพณีการแต่งงานในอดีตมีการแต่งงานถูกต้องตามประเพณี เพราะคนสมัยก่อนเคร่งครัดในเรื่องของจารีตประเพณี ส่วนใหญ่การแต่งงานจะอยู่ที่การตัดสินใจของผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่าย ซึ่งบางครั้ง คู่สาวสาวไม่ได้มีความยินยอมพร้อมใจ สมัยนั้นใครที่ทำผิดจะถูกมองว่าเป็นคนไม่ดี สังคมไม่ยอมรับ เพราะสังคมยังไม่เปิดกว้างเหมือนปัจจุบัน ซึ่งสังคมปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศและเริ่มรับวัฒนธรรมทางตะวันตกเข้ามา ทำให้หนุ่มสาวบางคู่ไม่เห็นความสำคัญขงประเพณีการแต่งงานและการจดทะเบียนสมรส นิยมอยู่ด้วยกันก่อนแต่งเพื่อทดลองการใช้ชีวิตคู่ร่วมกัน ซึ่งบางคู่สามารถอยู่ด้วยกันได้ก็จะมีการจัดงานแต่งงานขึ้นอย่างถูกต้องตามประเพณี และบางคู่ก็แค่ผูกข้อมือกัน ขึ้นอยู่กับฐานะทางครอบครัวของคู่กันๆ บางคู่อยู่กันไม่ได้ก็เลิกรากันไปเพื่อไปหาชีวิตใหม่ต่อไปเรื่อยๆ จนกว่าจะสามารถอยู่ด้วยกันได้ตลอดชีวิต

นางกล้วย อากร ได้เล่าว่าในการแต่งงานก็มีข้อห้ามเช่นกัน ซึ่งข้อห้ามในการแต่งงานที่คนส่วนมากยึดถือกันมาคือห้ามแต่งงานกับญาติที่ใกล้ชิดกัน หรือห้ามแต่งงานกับชายหรือหญิงที่ร่วมสายโลหิตของสกุลหนึ่ง ในลักษณะที่พี่ชายแต่งงานกับน้องสาวและน้องชายแต่งงานกับพี่สาว เพราะเป็นการ แต่งงานที่ผิดธรรมเนียม หรืออาจทำให้เกิดหลานที่เกิดตามมานับญาติกันไม่ถูก หรือมีสถิติปัญหาที่ไม่ดีได้

แบบแผนการตั้งที่อยู่อาศัยหลังการแต่งงานของบ้านสวนส้มจะต่างกับบ้านสำโรง คือขณะที่บ้านสำโรงนิยมแต่งงานแล้วผู้หญิงจะเป็นฝ่ายย้ายเข้าไปอยู่บ้านฝ่ายชาย แต่ธรรมเนียมของบ้านสวนส้มคือส่วนมากเมื่อหญิงชายแต่งงานกันแล้ว ฝ่ายชายต้องไปอยู่รวมที่บ้านของฝ่ายหญิงเพื่อช่วยครอบครัวของฝ่ายหญิงทำมาหากิน และเมื่อมีลูกมีหลานเพิ่มมากขึ้นหรือสมาชิกภายในบ้านของฝ่ายหญิงแต่งงานมาอยู่รวมกันมากขึ้น ถึงจะมีการแยกออกไปปลูกบ้านเรือนเป็นของตนเอง แต่ในกรณีที่บ้านไหนมีลูกชายคนเดียว เมื่อลูกชายแต่งงานแล้วต้องพามารยาเข้าไปอยู่ในบ้านพ่อแม่ของฝ่ายชาย และเลี้ยงดูพ่อแม่ของฝ่ายชายจนถึงสิ้นชีวิต

ในปัจจุบันแบบแผนการแต่งงานหรือการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยหลังการแต่งงานก็จะมีสภาพทางเศรษฐกิจเข้ามาเป็นตัวแปรที่สำคัญ มีการแต่งงานกับคนต่างถิ่นมากขึ้น มีอาชีพใหม่ๆ ที่ไม่ต้องทำเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียวเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้คู่แต่งงานใหม่จำเป็นต้องเลือกที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากินของตนให้มากที่สุด ซึ่งมักจะทำให้มีการตั้งที่อยู่ใหม่ที่ไม่อยู่กับญาติฝ่ายใดเลย ร่วมสร้างฐานะทางครอบครัวกันเอง

ปัจจุบันสภาพทางครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงจากสภาพผิวเดียวเมยเดียว มีการหย่าร้างและอยู่ร่วมกับคนใหม่โดยไม่มีการแต่งงาน เมื่อเกิดความขัดแย้งก็จะเลิกร้างกันไป และมีคนใหม่เข้ามาเรื่อยๆ ซึ่งกรณีนี้ก่อให้เกิดปัญหาครอบครัว คือลูกที่เกิดมาต่างพ่อต่างแม่ได้รับการเลี้ยงดูไม่เหมือนกัน พ่อแม่จะรักเฉพาะลูกที่เกิดร่วมกัน ส่วนลูกที่ติดพ่อติดแม่มาจะถูกละเลยปล่อยปละละเลย ทำให้เกิดปัญหาด้านพฤติกรรมของเด็ก เช่น หยาบคาย ก้าวร้าว ลักขโมย ตีดยาเสพติด เป็นต้น

โดยทั่วไปแล้ว ลูกๆ ทุกคนจะได้รับมรดกโดยเฉพาะไร เพื่อทำมาหากินอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย การจัดแบ่งมรดกจะทยอยจัดแบ่งให้หลังจากการสมรสของลูกแต่ละคน พ่อแม่จะเก็บไรส่วนหนึ่งเอาไว้เพื่อทำการเพาะปลูกเอง โดยมอบให้ลูกผู้ทำหน้าที่เลี้ยงดูเป็นผู้จัดการทำประโยชน์จากพื้นที่ส่วนดังกล่าว และจะได้เป็นมรดกต่อไปหลังจากพ่อแม่ตาย และส่วนมากก็มักจะเป็นลูกคนสุดท้ายที่อยู่เลี้ยงดูพ่อแม่และรับมรดกมากกว่าคนอื่นๆ เพราะได้ทั้งบ้านของพ่อแม่ ที่ดินส่วนที่เป็นของตัวเองและส่วนที่เป็นของพ่อแม่ โดยมีเงื่อนไขผูกพันว่าจะต้องเลี้ยงดูและรับผิดชอบพ่อแม่ตลอดไป

สมาชิกในครอบครัวพ่อแม่ลูกจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก มีความรับผิดชอบร่วมกันโดยตรงในทางเศรษฐกิจ ชายที่เป็นสามีจะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัว มีความรับผิดชอบหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว สมาชิกทุกคนโดยเฉพาะลูกๆ ต้องให้ความเคารพและเชื่อฟัง ส่วนผู้หญิงที่เป็นภรรยา มักจะเป็นผู้ทำหน้าที่ถือเงิน เก็บรักษาทรัพย์สินมีค่า และควบคุมค่าใช้จ่ายภายในครอบครัว ถึงแม้ว่าจะยกให้สามีเป็นผู้นำครอบครัว แต่ในทางปฏิบัติทั้งสามีและภรรยา มักจะปรึกษาหารือกันเมื่อมีเรื่องสำคัญ

ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกเป็นไปในลักษณะที่ลูกๆ ต้องเคารพเชื่อฟังพ่อแม่โดยเคร่งครัด และพ่อแม่ต้องรับผิดชอบโดยตรงในการเลี้ยงดู ให้การอบรมสั่งสอนไปจนกระทั่งลูกๆ เจริญเติบโต พ่อที่จะรับผิดชอบตัวเองได้ เมื่อมีลูกชายยังต้องรับผิดชอบในการจัดพิธีกรรมอันถือว่ามีความสำคัญต่อชีวิต เช่น จัดพิธีบวชให้ลูกชาย จัดพิธีสมรส ตลอดจนถึงต้องแบ่งทรัพย์สินให้เป็นทุนในการทำมาหากินของลูกทุกคน สมาชิกทุกคนในครอบครัวก็จะเป็นแรงงานสำคัญในการประกอบอาชีพเพื่อเกื้อหนุนครอบครัวให้มีรายได้หรือมีอยู่มีกิน ให้สมาชิกได้อยู่อย่างสบาย

ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้อง บิดามารดา และระหว่างสมาชิกในหมู่เครือญาติจะถือลำดับอาวุโสเป็นเกณฑ์สำคัญ ผู้อาวุโสน้อยให้ความเคารพผู้มีอาวุโสมาก มีการช่วยเหลือกันในกิจกรรมต่างๆ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ พิธีกรรม และสังคม มีการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างกัน โดยชดใช้แรงงานให้แก่กัน ซึ่งเรียกว่า "การลงแขกเอาแรง"

สำหรับความร่วมมือในด้านพิธีกรรมหรือทางด้านสังคม จะเห็นได้ชัดเจนในพิธีแต่งงาน พิธีบวช พิธีศพ สมาชิกหรือเครือญาติจะช่วยเหลือร่วมมือกันทั้งในด้านแรงงานและสิ่งของเงินทอง ซึ่งนอกจากจะช่วยเหลือกันในระบบเครือญาติแล้ว ทุกคนยังต้องมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือสังคมเมื่อมีพิธีการต่างๆ ที่ต้องร่วมกันทำ

พฤติกรรมวัยรุ่น วัยรุ่นชายจะมีการรวมตัวกันเป็นแก๊ง เช่น แก๊งหล่อ ซึ่งประกอบไปด้วยเด็กหนุ่มหน้าตาดี ค่อนข้างมีฐานะเป็นลูกของผู้ประกอบการเฟอร์นิเจอร์ที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ และแก๊งดั้งเดิมเป็นเด็กหนุ่มที่มีหน้าตาค่อนข้างซีเห่ เป็นลูกของชาวไร่ชาวลวนและรับจ้างทั่วไป ซึ่งเป็นลูกของคนดั้งเดิมที่เข้ามาอยู่มาแล้ว แรกเริ่มนั้นแก๊งดั้งเดิมยังไม่มีการรวมตัวกัน แต่เมื่อมีแก๊งหล่อเกิดขึ้นและก่อความวุ่นวายด้วยการแต่งตัวทันสมัย ชิมอเตอร์ไซด์ที่ดัดแปลงเสียงให้ดังกระหึ่มรบกวนไปทั้งหมู่บ้าน และหาเรื่องคนของตนก่อน จึงมีการรวมตัวกันเป็นแก๊งขึ้นมาบ้าง เพื่อตอบโต้การกระทำของแก๊งหล่อ

ทั้ง ๒ กลุ่มนี้จะมีที่ทำการกลุ่มเป็นของตนเองโดยใช้ที่บ้านคนใดคนหนึ่ง และรักพวกพ้องมาก ถ้าสมาชิกคนใดคนหนึ่งเป็นอะไรไปโดยการกระทำของฝ่ายตรงข้าม จะต้องมีการล้างแค้นกันถึงที่สุด การรวมกลุ่มของทั้งสองแก๊งจะใช้บ้านของสมาชิกคนใดคนหนึ่งเป็นที่รวมกลุ่มสังสรรค์ หรือประกอบกิจกรรมร่วมกัน ทั้ง ๒ แก๊งนี้จะไม่ลงรอยกัน มักจะมีเรื่องทะเลาะวิวาทกันเป็นประจำ สาเหตุเริ่มแรกคือ แก๊งดั้งเดิมไม่ชอบพฤติกรรมของแก๊งหล่อที่เข้ามาใหม่แล้วก่อความวุ่นวาย ด้วยการหาเรื่องทะเลาะวิวาทโดยเฉพาะเรื่องแย่งผู้หญิง และจะทะเลาะกันทุกครั้งที่มีการเจอหน้ากันในงานทุกงานของหมู่บ้าน เพื่อเป็นการแค้นกัน และสั่งสมเป็นความแค้นโดยถาวร เมื่อรู้ว่าที่ไหนมีงาน และรู้ว่าฝ่ายตรงข้ามไปเที่ยว จะมีการรวมตัวนัดแนะกันภายในแก๊งเตรียมอาวุธ เช่น มีด ปืน ไม้หน้าสาม เพื่อบุก จู่โจมฝ่ายตรงข้ามทันที ดังนั้นสองกลุ่มนี้ต้องมีการระวังตัวกันอยู่ตลอดเวลา และเรื่องจะไม่จบลงง่ายๆ มีการตามไปตีไปฟันกันถึงบ้านก็มี ดังนั้นวัยรุ่นทั้งสองกลุ่มจะไม่ไปไหนคนเดียวเด็ดขาด เพราะอาจจะถูกรุมได้ง่ายๆ

ซึ่งการแก้ไขปัญหานี้ยังไม่สามารถแก้ไขได้ดีเท่าที่ควร เจ้าหน้าที่และผู้นำหมู่บ้านก็มีความเอือมระอา ไม่อยากเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่อง เนื่องจากผู้ปกครองเข้าข้างลูกและไม่เอาใจใส่ลูกเท่าที่ควร จึงได้ขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ตำรวจให้กดดันเรื่องรถมอเตอร์ไซด์เสียงดัง โดยการจับและยึดใบขับขี่

พร้อมเสียค่าปรับและให้บำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ถางป่าตัดหญ้าตามสถานที่ราชการต่างๆ ในหมู่บ้าน ตอนนี้เสียงรฆมอเดอริซค์จึงเบาบางลงบ้างแล้ว แต่ถ้ามีงานประจำหมู่บ้าน วิญญาณทั้งสองกลุ่มก็ดำเนินการตักกันเช่นทุกครั้ง ถ้าตำรวจเข้มงวดมาก แก๊งหล่อก็เกิดอาการนั้นได้ตำรวจเห็นที ถึงกับมีการรวมทำร้ายร่างกายตีหัวตำรวจเลยทีเดียว

สำหรับผู้ปกครองวิญญาณทั้งสองกลุ่ม เมื่อมีเหตุการณ์ทะเลาะวิวาทกันขึ้นก็จะออกมาปกป้องลูกหลานของตนเอง บางครั้งผู้ปกครองก็จะทะเลาะกันเอง เข้าข้างว่าลูกของตนเองไม่ผิด ทำให้เกิดความบาดหมางใจไม่ลงรอยกัน เจ้าหน้าที่บ้านเมืองก็เอือมระอา

ส่วนวิญญาณหญิงในหมู่บ้านสวนส้มจะมีการเลียนแบบดารานักร้องตามสื่อทั่วไปที่ได้พบเห็นจากโทรทัศน์ ดนตรีเรดิโอ หนังสือแฟชั่นแมกกาซีนต่างๆ หรือพวกที่อยู่สังคมในเมือง โดยไม่คำนึงถึงความเหมาะสม ฐานะทางครอบครัว สภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัย เช่น มีการใส่เสื้อผ้าถุงน้อยหน่น้อยเพื่อโชว์สัดส่วนของร่างกาย นิยมใส่เสื้อผ้าตามสมัยนิยม เช่น กางเกงยีนส์เอวต่ำ เสื้อเอวลอยโชว์สะดือ สายเดี่ยว เกาะอก ถ้าเป็นเสื้อเนื้อผ้าบางๆ ก็จะไม่มีการใส่เสื้อชั้นในปกปิดอีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ก็ยังชอบสวมเสื้อตัวเล็กๆ รัดรูปให้เห็นทรวดทรง นิยมตัดผม ทำผมเลียนแบบดารานักร้องที่ตนชื่นชอบเป็นพิเศษ มีการดูบหรี่ ต้มสุรา ต้มเบียร์ ดอนเช้าแต่งตัวไปเรียน ดอนเย็นมานั่งดื่มเบียร์ที่สนามบาสเกตบอลของโรงเรียน วันหยุดเสาร์อาทิตย์ก็จะจับคู่เอาเพื่อนมานั่งอยู่ที่ริมสระน้ำของโรงเรียน ทั้งในยามกลางวันและกลางคืน เมื่อนักการไปทำความสะอาดตัดหญ้าในบริเวณดังกล่าว พบว่าเต็มไปด้วยขวดเบียร์ ขวดเหล้า และถุงยางอนามัยจำนวนมาก บางคู่ก็มานั่งกอดพลอดรักกันในที่เปิดเผยในเวลากลางวัน เมื่อมีผู้พบเห็นก็ไม่ได้มีอาการสะทกสะท้านเขินอาย ในเวลากลางคืนก็จะมีการนัดผู้ชายมาเจอกันที่โรงเรียน เพื่อมีเพศสัมพันธ์ต่อกัน เช่น ในห้องน้ำครู ระเบียงอาคารเรียน นักการได้ตรวจดูเวรยามมาพบเข้า ปรากฏว่าวิญญาณชายหญิงหอบเสื้อผ้าวิ่งหนี ทั้งที่เปลือยกายล่อนจ้อนทั้งคู่ โดยทิ้งร่องเท้าพร้อมถุงยางอนามัยไว้ บางคู่พ่อแม่รับรู้ก็แก้ปัญหาด้วยการให้แต่งงานกันถูกต้องตามประเพณี วิญญาณบางคู่แอบมามีเพศสัมพันธ์กันแล้วมีผู้พบเห็น เมื่อผู้พบเห็นไปแจ้งผู้ปกครองด้วยความหวังดี ผู้ปกครองกลับหาว่าใส่ร้ายปรักปรำลูกเขา แม้แต่ญาติกันเองก็ไม่สามารถที่จะบอกกล่าวกันได้

วิญญาณหญิงบางคนที่ยังเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาถึงกับเรียนไม่จบก็มี ต้องออกกลางคัน เนื่องจากตั้งครรรจ์เสียก่อน ซึ่งบางคนก็หาผู้รับผิดชอบลูกในท้องได้ บางคนก็หาผู้รับผิดชอบไม่ได้ ต้องเป็นภาระของพ่อแม่ที่ต้องดูแลเลี้ยงดูหลานต่อไป เด็กเหล่านี้เมื่อเติบโตขึ้น เข้าสู่วัยเรียนก็จะกลายเป็นเด็กมีปัญหาและมีปมด้อย ทั้งในเรื่องด้านสภาพจิตใจ และถูกเพื่อนๆ ล้อเลียนว่าเป็นลูกไม่มีพ่อแม่ เด็กจะมีความเศร้าซึม ไม่มีจิตใจที่จะเล่าเรียนและรับรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ครูมอบให้ กลายเป็นเด็กก้าวร้าว มีปัญหาลึกซึ้งโมย เป็นต้น วิญญาณหญิงบางคนเมื่อมีลูกแล้วก็กลับตัวกลับใจได้ หันไปเรียนอีกครั้งจนจบ แต่บางคนถึงกับเสียคนไปเลยก็มี เช่น ไปเป็นผู้หญิงขายตัว เป็นนักร้องตามห้องอาหาร บางคนมีลูกหัวปีท้ายปีมาปล่อยให้เป็นภาระของพ่อแม่อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

สถานที่ที่วิญญาณชายหญิงนิยมใช้ในการทำกิจกรรมต่างๆ ก็คือที่โรงเรียน เพราะเป็นแห่งเดียวที่มาร่วมกัน ในหมู่บ้านมีสภาพแออัดยัดเยียด ไม่มีที่พักผ่อนหย่อนใจ มีเสียงดังจากเครื่องจักรกลตลอดเวลา ภายในบ้านอากาศร้อนเต็มไปด้วยฝุ่นละอองจากการไถไม้เลื่อยไม้ ที่เดียวที่พอจะมาพักผ่อนหย่อนใจได้

ก็คือโรงเรียน เนื่องจากยังมีต้นไม้ให้ร่มเงาได้บ้าง จึงเกิดปัญหามากมาย เช่น พากันมาดื่มเหล้า นมยา มั่วสุมเรื่องเพศ โดยจะมากันในวันหยุด และเวลากลางคืน ผู้บริหารโรงเรียนจึงแก้ปัญหาด้วยการทำประตูเหล็กกันบันไดอาคารเรียนจนหมด แต่ก็ยังมีบริเวณที่สามารถใช้แทนอาคารเรียนได้ เช่น สนามเด็กเล่น สนามบาสเกตบอล ซึ่งห่างไกลจากสายตาผู้คน ในยามค่ำคืนแสงไฟก็จะไปไม่ถึง เมื่อปิดประตูรั้ว รั้วก็ถูกพัง ประตูต้นไม้ขวางทางหน้าสนามเพื่อไม่ให้ลัดสนามเข้ามา ก็ถูกถอนทิ้งจนหมด จึงขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่เข้ามาตรวจสอบความเรียบร้อยในเวลากลางคืน แต่ปัญหาดังกล่าวก็ยังมีให้พบเห็นอยู่บ่อยๆ เนื่องจากวัยรุ่นเหล่านี้จะคอยสังเกตการเข้ามาตรวจสอบของสายตรวจว่าจะเข้ามาเวลาใด และออกไปในเวลาใด

การเมือง การปกครอง ระบบการเมืองการปกครองของชุมชนบ้านสวนส้ม นางซ้อ สุขสวัสดิ์ ได้เล่าว่าอาชีพของประชากรส่วนใหญ่จะทำเกษตรกรรม ประชากรอยู่กันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตามเนื่องจากบ้านสวนส้มมีพื้นที่ติดกับชายแดนของประเทศกัมพูชา ทำให้เมื่อเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบขึ้นในกัมพูชา หมู่บ้านสวนส้มก็จะเป็นพื้นที่ซึ่งได้รับผลกระทบ ดังนั้นนอกจากบทบาทของผู้นำหมู่บ้านแล้วอาจจะมีในส่วนของหน่วยงานราชการอื่น เช่น ทหาร ที่เข้ามาดูแลในหมู่บ้าน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า ปี พ.ศ. ๒๕๒๔ เขมรแตกอพยพเข้ามาในหมู่บ้านสวนส้ม ขโมยพืชไร่ของชาวบ้านเป็นอาหารและทำร้ายคนไทย คนไทยที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนต้องอพยพหนีหวัชทุกหวัช

ปี พ.ศ. ๒๕๓๑ มีการสู้รบของทหารเขมรทำให้ลูกปืนใหญ่ตกเข้าในชุมชนบ้านสวนส้ม ทำให้ประชากรในหมู่บ้านสวนส้มต้องอพยพไปอยู่ที่หมู่บ้านคลองแจ้งโดยมีทหารคอยรับ-ส่ง เพราะที่หมู่บ้านคลองแจ้งอยู่ห่างจากแนวชายแดนมากกว่าหมู่บ้านสวนส้ม ประกอบกับหมู่บ้านสวนส้มมีหลุมหลบภัยไม่เพียงพอ และนายสมควร สิงห์สวัสดิ์ ได้เล่าต่อว่าลูกปืนจากฝ่ายประเทศเขมรได้ตกเข้ามาในชุมชนบ้านสวนส้มขณะนั้น ครั้งแรกเป็นกระสุนปืนใหญ่จำนวน ๖๔ ลูก ครั้งที่ ๒ ตกลงบริเวณข้างวัดจำนวน ๔ ลูก ครั้งที่ ๓ ตกลงข้างอนามัยจำนวน ๒ ลูก ที่เหลือก็จะตกบริเวณหลังเขาเป็นระยะๆ ซึ่งเป็นที่น่าแปลกใจต่อทุกคนว่าทำไมไม่ติดลงที่กลางหมู่บ้าน หรือเป็นเพราะว่าด้วยบุญบารมีและอำนาจของเจ้าพ่อวัดแดงจึงทำให้หมู่บ้านสวนส้มรอดพ้นจากกระสุนปืน โดยที่ประชากรในหมู่บ้านไม่ได้รับอันตรายใดๆ เลย

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๔๔ หมู่บ้านสวนส้มมีการขยายขนาดของชุมชนใหญ่ขึ้น จึงได้แยกหมู่บ้านออกเป็น ๒ หมู่ เดิมทีความสามัคคีของชาวบ้านยังเป็นไปด้วยดี ครั้นพอแยกแยกเป็น ๒ หมู่ ก็เกิดปัญหาต่างๆ ดังนี้

๑. ผู้นำแต่ละหมู่ต้องการทำผลงานของตนเองในการดึงงบประมาณเข้ามาพัฒนาหมู่บ้าน ทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างผู้นำทั้งสองฝ่าย

๒. คณะกรรมการหมู่บ้านกับผู้ใหญ่บ้านมีความคิดเห็นไม่ลงรอยกัน ก่อให้เกิดความแตกแยกในหมู่คณะ แบ่งชาวบ้านให้เข้าเป็นพวกพ้องของตนเอง ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาหมู่บ้าน

๓. ผู้ใหญ่บ้านกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านไม่ลงรอยกัน ผู้ช่วยอยากเป็นใหญ่กว่าผู้ใหญ่บ้านในด้านความคิดและการทำงาน ต้องการให้ผู้ใหญ่บ้านทำตามใจตัวเอง

การแก้ปัญหา สภาพที่แท้จริงในปัจจุบัน ปัญหาต่างๆ ยังไม่สามารถแก้ไขได้ เนื่องจากต่างคนต่างมีทิฐิ ยึดความคิดของตนเองเป็นใหญ่ ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน เห็นแก่ประโยชน์

ส่วนตนเป็นหลัก อยู่แบบตัวใครตัวมัน หรือพวกใครพวกมัน การพัฒนาหมู่บ้านจึงเป็นไปแบบล่าช้ากว่าในอดีต เพราะในอดีตมีผู้นำเพียงคนเดียว ซึ่งผู้นำจะให้ความสำคัญกับผู้ช่วยคณะกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้าน จึงทำให้ชาวบ้านรักใคร่กลมเกลียวกันดี มีความสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความคิดไปในทางเดียวกันในการที่จะพัฒนาหมู่บ้านของตนเองให้เจริญก้าวหน้า

เมื่อมีการแยกหมู่บ้านทำให้สังคมในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป มีการขัดแย้งกันภายในหมู่บ้าน ดังกล่าว อย่างไรก็ตามผู้นำหมู่บ้านก็ยังคงเป็นผู้มีบทบาทในการเป็นผู้ไกล่เกลี่ย แต่ถ้ามีความขัดแย้งกันถึงขั้นรุนแรง เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องเข้ามาจัดการเพื่อยุติปัญหาเป็นลำดับต่อไป ซึ่งความขัดแย้งในด้านการประกอบธุรกิจเริ่มมีความรุนแรงมากขึ้น มีการแข่งขัน และเกิดเหตุการณ์การฆ่ากันตายเป็นประจำ โดยไม่สามารถจับได้ว่าใครเป็นคนฆ่าหรือเป็นผู้จ้างวาน เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ว่าจะเป็นตำรวจหรือทหารก็ไม่สามารถสืบสวนเรื่องราวได้ คนที่ถูกฆ่าหรือบงการฆ่าถ้าไม่เสียชีวิตก็ไม่สามารถที่จะฟ้องร้องเอาความได้ ถึงแม้จะรู้ว่าใครเป็นผู้ลงมือหรือจ้างวาน เพราะธุรกิจดังกล่าวถือว่าเป็นธุรกิจที่ผิดกฎหมาย ซึ่งยอมส่งผลเสียให้กับตัวเองทันที ถ้ามีการดำเนินการทางกฎหมายเกิดขึ้น

ปัญหาเกี่ยวกับชุมชนชายแดน จากการที่หมู่บ้านสวนส้มมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศกัมพูชา มีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกันตามจุดที่ทางราชการกำหนดให้ผ่านเข้าออกได้ โดยมีการยื่นเอกสารและเก็บค่าผ่านทางอย่างถูกต้อง แต่ชาวกัมพูชาบางส่วนที่ไม่มีอาชีพเป็นหลักแหล่ง ไม่มีใบอนุญาตจากทางราชการที่ถูกต้อง จะลักลอบเข้ามาในเส้นทางลัดที่เป็นป่าตามแนวชายแดนผ่านบริเวณไร่ของชาวบ้านใน หมู่บ้าน บางครั้งถูกจับกุมได้ก็จะถูกส่งตัวกลับประเทศ บางรายรอดพ้นจากการถูกจับกุมก็เข้ามารับจ้างเป็นลูกจ้างในไร่หรือในโรงงานเฟอร์นิเจอร์ ซึ่งผู้ประกอบการค้าไม้และเจ้าของไร่จะนิยมจ้างให้ทำงาน เนื่องจากค่าแรงจะต่ำกว่าคนงานในหมู่บ้าน

บางรายที่ลักลอบเข้ามาก็อาจถึงกับต้องเสียชีวิตหรือพิการแขนขาขาด เนื่องจากถูกกับระเบิดที่ยังหลงเหลืออยู่ตามแนวชายแดน ทั้งนี้ก็ยังมีชาวไทยบางคนที่ต้องเจอกับเหตุการณ์ดังกล่าวด้วยเช่นกัน เพราะเข้าไปแล้วถางจับจองพื้นที่ไว้ทำมาหากินเป็นของตนเอง หรือบางรายก็เข้าไปล่าสัตว์ป่า

นอกจากนี้ยังมีการติดต่อค้าขายที่ผิดกฎหมาย เช่น อาวุธ สัตว์ป่า ไม้ ยาบ้า ลักลอบรถไปขายข้ามแดน เป็นต้น ส่งผลให้มีการฆ่ากันตาย เพราะมีการโกงและหักหลังกันเอง หรือเจ้าหน้าที่เข้าจับกุมและทำการวิสามัญฆาตกรรมทิ้งเสีย ทำให้บางคนตายโดยไม่ทราบสาเหตุการตายที่แน่นอน หรือไม่ก็หายสาบสูญไปอย่างไร้ร่องรอย หรือมีการฆ่าตัดตอน โดยที่ญาติพี่น้องไม่สามารถที่จะเอาผิดกับใครได้ ทั้งๆ ที่รู้ว่าเป็นการกระทำของใคร อีกปัญหาหนึ่งที่พบคือการค้าขายไม้ที่นำมาทำเฟอร์นิเจอร์ในหมู่บ้าน คนไทยบางรายคิดโกงไม่ยอมจ่ายเงินตามข้อตกลง ถึงกับมีการถูกฆ่าตายทั้งครอบครัว ในลักษณะที่ถูกฆาตกรรมโดยการถูกยิง บ้างก็ถูกเชือดคอตายคาบ้านทั้งครอบครัว และถูกนำไปเผาตามไร่ร้างสำหรับหลังและไร่ข้าวโพดก็มี โดยไม่สามารถระบุได้ว่าชาวไทยหรือชาวกัมพูชาเป็นผู้ฆ่า เพราะไม่รู้ว่ามีใครบ้างที่เข้ามาพัวพันร่วมกัน

ในอดีตประมาณ ๓ ปีที่ผ่านมา ชาวกัมพูชาได้เข้ามาทำการปล้นชาวบ้าน โดยการลัดเลาะเข้ามาทางไร่มันไร่ข้าวโพดของชาวบ้านในเวลากลางคืน สิ่งของที่ได้ไปได้แก่ เงินทอง รถยนต์ รถมอเตอร์ไซด์ แม้แต่กำลังไถไร่อยู่ในเวลากลางคืนก็เข้าไปบังคับปล้นเอารถไถกลางไร่ ถ้าเจ้าทรัพย์ขัด

ขึ้นก็จะมีการทำร้ายร่างกายจนถึงขั้นเสียชีวิตก็มี ซึ่งทางการไม่สามารถที่จะตามจับกุมได้ เพราะเส้นทางที่เข้าออกมีหลายเส้นทางที่แอบลักลอบทำขึ้นมาเอง ช่วงที่โจรกรรมพวเขาเข้ามาปล้นส่วนมากจะเป็นฤดูแล้ง เพราะเดินทางเข้าออกสะดวก รถยนต์ที่โจรกรรมพวเขานิยมจับปล้นคืออีซูซุ ส่วนมอเตอร์ไซด์นิยมนำล้อฮอนด้า ทั้งนี้การปล้นขโมยรถที่เกิดขึ้นทางการสันนิษฐานว่าอาจจะมีคนไทยร่วมอยู่ด้วย โดยอาจจะเป็นสายคอยบ่งชี้แนะทาง หรือไม่ก็คนไทยเป็นผู้ลงมือเองแล้วนำไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง

เศรษฐกิจและการทำมาหากิน

บ้านสำโรง

การดำเนินชีวิตและการใช้ภูมิปัญญาของคนบ้านสำโรงในอดีต การดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านสำโรงบนในสมัยแรกเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านจนถึงรุ่นลูกหลานในปัจจุบัน ประมาณ ๒๕๐ กว่าปี ในสมัยนั้นการคมนาคม การติดต่อค้าขายกันเดินทางด้วยความยากลำบาก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเขา ยังไม่มีเส้นทางรถยนต์ มีแต่ทางเกวียนและเดินเท้า การขนส่งสินค้าต้องใช้วัวต่าง ม้าต่าง เกวียน สินค้าบางชนิดที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านไม่มี ต้องใช้ภูมิปัญญาของตนเอง เช่น การก่อไฟ การทำเตาไฟ การทำรูป เทียน สิ่งที่ใช้แทนสบู่ ยาสระผม ผงซักฟอกสำหรับซักเสื้อผ้า ในสมัยโบราณต้องชวนช่วยกันทำเองใช้เอง

เศรษฐกิจและการทำมาหากินบ้านสำโรง บ้านสำโรงในอดีตก็ดังเช่นพื้นที่ชนบทอื่นๆ ของประเทศไทยที่คนส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตอยู่กับการเกษตรที่ค่อนข้างพึ่งตนเอง คือผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ค่อนข้างจะพึ่งพาอาศัยปัจจัยสี่จากทรัพยากรด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ทั้งผลผลิตด้านอาหาร เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ หรือบางส่วนก็ได้มาจากการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น จากการเก็บข้อมูลด้านเศรษฐกิจการทำมาหากินนับแต่อดีตพบว่า การประกอบอาชีพของชุมชนบ้านสำโรงสมัยเริ่มก่อตั้งของชุมชน ส่วนใหญ่ทำไร่ทำนา การปลูกข้าวไร่จะปลูกข้าวโพดพันธุ์พื้นบ้านแซมไปนอข้าว พร้อมทั้งพริก มะเขือ และพืชผักอื่น ๆ ตามรั้วไปปลายนาไว้รับประทาน การเตรียมพื้นที่ปลูกข้าวใช้แรงงานควาย บางครอบครัวมีอาชีพทำสวนกระวานบนเขาตลอดดาว คนที่ไม่มีสวนบนเขา เมื่อถึงฤดูเก็บกระวาน อาจจะเป็นลูกจ้างกลางสวนและเก็บกระวาน รายได้ของชุมชนจะได้รับการขายกระวาน อาชีพรับจ้าง การประกอบอาชีพ ทำเพื่อบริโภคในครัวเรือน และแบ่งปันกันยามขาดแคลน สมัยก่อนงานในไร่ในนามีน้อย เมื่อเก็บเกี่ยวพืชผลเสร็จ พอถึงฤดูแล้ง ผู้ชายจะออกล่าสัตว์บ้าง เช่น เฒ่า เก้ง กวาง หมูป่า กระต่าย เป็นต้น เมื่อได้มาจะแบ่งปันกันกิน บางครั้งก็จะพากันเกี่ยวหญ้าไว้กองเป็นดับสำหรับมูลหลังคานำในไร่หรือบ้าน (ที่มูลมาหลายปีแล้วผูก) ลงคลองทอดแหหาปลา ช้อนกุ้ง ตัดไม้โขมงมาจักทำเป็นดอก สานเสื่อโขมงไว้บนเล่นหน้าร้อน หรือตัดไม้ไผ่จากป่ามาจักสาน ทำเป็นดอกไว้สานกระบุง กระดัง กะโล่ ตะแกรง (ไว้สำหรับร่อนรำข้าว) สานชะนาง ลอบดักปลา ช้อนใส่ปลา สุ่ม หวายนำมาจักเป็นดอกสำหรับสานเสื่อหวาย ซึ่งเป็นงานยามว่างในฤดูร้อน ทำไว้ใช้ในครัวเรือน บางชนิดหยิบยืมกันใช้หรือบางครั้งอาจจะมีการขายบ้างถ้ามีมาก

ต่อมามีการปลูกพืชไร่เพิ่มขึ้น คือ ข้าวโพด (สำหรับเลี้ยงสัตว์) ถั่วลิสง ข้าวยังเป็นพืชที่ปลูกไว้บริโภคเท่านั้น สำหรับคนที่ไม่มีส่วนกระวาน จึงมีรายได้จากการขายข้าวโพด ถั่วลิสง บางครอบครัวจะปลูกฝ้ายพื้นเมืองไว้สำหรับปั่นด้ายไว้ใช้งานต่างๆ บางครอบครัวมีส่วนปลูกมะพร้าว มะม่วง หนามขุน แต่มีเป็นส่วนน้อยไม่กึ่งหลังคาเรือน ส่วนงานที่ทำเมื่อมีเวลาว่างจากนาไร่ ยังคงเหมือนเดิม

จนกระทั่งประมาณ ๕๐ กว่าปีย้อนหลัง จากปัจจุบัน มีการปลูกถั่วเหลือง ถั่วเขียว ฝ้าย ในชุมชนบ้านสำโรง และหมู่บ้านใกล้เคียงตามบริเวณชายแดนด้วย การว่างงานในฤดูแล้งเริ่มน้อยลงแต่ยังทำงานจักสานกันอยู่เมื่อมีเวลาว่าง

ต่อมาประมาณ ๔๐ กว่าปีมาแล้ว มีการปลูกมันสำปะหลังเพิ่มขึ้นมาอีกชนิดหนึ่ง และมีการปลูกอ้อยบ้าง แต่ไม่มาก ในการเตรียมพื้นที่ปลูกใช้จอบ เสียม มีด ใช้แรงงานคนเป็นหลัก ในสมัยนี้เริ่มปลูกส้มเขียวหวานกันด้วยเกือบทุกครัวเรือน ส่วนเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง อีกประมาณ ๓๐ กว่าปีมานี้เริ่มมีการนำลำไยมาปลูกโดยนายสนธิ อินทร์จันทร์ ซึ่งมีบ้านอยู่บ้านทุ่งกว้าง ชาวบ้านสำโรงบางคนได้ซื้อกิ่งพันธุ์ลำไยจากนายสนธิมาปลูก มีการทำสวนมะขามหวาน สวนมะม่วง ลองกอง เงาะ ทุเรียน การทำไร่เริ่มใช้เครื่องทุ่นแรงในการเพาะปลูกโดยมีรถไถของนายทุนให้ ให้เป็นการตกลงหนี้และให้ทุนกู้ยืมในการลงทุนก่อน ถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็ขายให้นายทุน ราคานั้นนายทุนเป็นผู้กำหนด

เมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีต่อมา ชาวบ้านเริ่มปลูกมะละกอ พริก มะเขือ เพื่อจำหน่าย มีรายได้จากการปลูกพืชผลเหล่านี้เลี้ยงชีพ ไม่ต้องไปกู้ยืมนายทุนมากนัก พื้นที่การปลูกพืชไร่เริ่มน้อยลงจะปลูกลำไยเกือบทุกครัวเรือน และพืชสวนอื่นๆ บางครอบครัวได้ใช้เครื่องมือในการทำไร่ ทำสวน ใช้เครื่องทุ่นแรงมากขึ้น เช่น รถไถ (รถแทรกเตอร์) ใช้ไถไร่ ไถนา ทั้งไถตะและไถแปร ปลูกข้าวโพดด้วยเครื่องหยอดเมล็ดที่ติดบนรถไถ ขุดมันด้วยรถไถ ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น งานประจำมากขึ้น แต่ยังเป็นหนี้สินนายทุนอยู่บ้าง สำหรับบางครอบครัว เมื่อก่อนนี้ลำไยปลูกแล้วไม่เคยติดผล เพราะอากาศเย็นไม่เพียงพอ ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๑ ลำไยบางส่วนออกในฤดูกาล และประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๓ สามารถใช้สารโปแตสเซียมคลอไรด์ระดับบังคับให้ลำไยออกดอกให้ผลได้นอกฤดูกาล ตามระยะเวลาที่เจ้าของสวนต้องการ ลำไยขายได้ราคาดีทำให้ชาวบ้านเริ่มมีฐานะดีขึ้น

ปัจจุบันการประกอบอาชีพหลักๆ ของชุมชนบ้านสำโรง มีทั้งทำไร่ ทำนา ทำสวน พืชจำพวกพืชไร่ที่ปลูก ได้แก่ ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วลิสง (ปัจจุบันปลูกน้อยลง) แต่ที่ยังปลูกมากอยู่ คือ มันสำปะหลัง มะละกอ รองลงไปก็เป็นพริก มะเขือ แต่ก็เป็นส่วนน้อย และมีการปลูกข้าวไร่ ทำนากันอยู่บ้าง สำหรับคนที่มึนสา ส่วนพืชสวนที่มีมากในเวลานี้เกือบทุกครอบครัว คือ สวนลำไย รองลงไปจะเป็นสวนมะขามหวาน สวนมะม่วง ทุเรียน เงาะ ลองกอง เมื่อประมาณ ๑-๒ ปีนี้ ก็มีการปลูกสละบ้างเป็นบางครัวเรือน แต่ก็เป็นส่วนน้อย ระยะนี้พื้นที่สำหรับปลูกพืชไร่ลดน้อยลง เกิดจากชาวบ้านเริ่มต้นตัวในการทำสวนลำไย เนื่องจากลำไยราคาดี และสามารถผลิตออกจำหน่ายได้โดยใช้สารบังคับให้ผลิดอกออกผลนอกฤดูกาลได้ตามความต้องการ สามารถเก็บราคาได้ว่าช่วงเวลาใดจะจำหน่ายได้ราคาดี เสี่ยงกับการขาดทุนน้อย

การเพาะปลูก ทั้งการทำไร่ ทำนา ทำสวน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน น้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกยังต้องอาศัยน้ำจากธรรมชาติโดยตลอด ถึงแม้ว่าจะมีการสร้างอ่างเก็บน้ำพระพุทธ (อ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่

ที่อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน) เสร็จแล้วก็ตาม แต่ยังไม่ได้อำนาจระบบการส่งน้ำผ่านพื้นที่การเพาะปลูกของชุมชนบ้านสำโรง ดังนั้นชาวบ้านจึงแก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยการขุดสระใช้เอง และโครงการลอกคลองจากองค์การบริหารส่วนตำบลให้ชาวบ้านเป็นจุดๆ พอบรรเทาความเดือดร้อนสำหรับคนที่ไม่มีพื้นที่ใกล้เคียงเท่านั้น

จากการสอบถามผู้ที่อพยพมาอยู่ใหม่ คือ ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง บางคนมีแต่เป็นเพียงส่วนน้อย ส่วนใหญ่แล้วมีอาชีพรับจ้าง ส่วนอาชีพค้าขายมีเป็นส่วนน้อย มีเฉพาะคนจีนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านสำโรง เมื่อประมาณ ๗๐-๘๐ กว่าปีมาแล้ว ต่อมาภายหลัง ประมาณ ๔๐-๕๐ ปี เริ่มมีร้านค้าในหมู่บ้าน ขายของชำที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ประมาณ ๔-๕ ร้าน ช่วง ๓๐ กว่าปีมานี้มีร้านค้าขายของชำในหมู่บ้านเพิ่มขึ้นซึ่งเป็นนายทุนค้าพืชไร่ แต่พวกนายทุนหรือผู้ที่เปิดร้านอื่นๆ ที่ไม่ใช่ นายทุนก็ยังประกอบอาชีพหลักด้วย คือ อาชีพเกษตรกรรมและอาชีพรับจ้าง (รับจ้างไถที่ไร่) อีกประมาณ ๒๐-๓๐ ปี ได้มีร้านค้าขายของชำ ขายอาหารหวานคาว ก๋วยเตี๋ยว เครื่องดื่ม ขนม ในหมู่บ้านมากขึ้น

การอพยพย้ายที่ทำกินของคนต่างจังหวัดเพิ่มขึ้น บางคนจึงมีอาชีพรับจ้างแต่เพียงอย่างเดียว ถ้าเป็นคนในพื้นที่จะมีอาชีพหลักคือ เกษตรกรรม ถ้าวางจากงานในไร่ นา สวน ก็จะออกรับจ้างบ้าง

แต่เมื่อประมาณ ๑๐-๒๐ กว่าปีมานี้ ลูกหลานของคนในชุมชนที่เรียนต่อจบการศึกษา ระดับอุดมศึกษาแล้วทำงาน จึงมีอาชีพรับราชการ ประมาณ ๘-๑๐ คน ทำงานเอกชน ประมาณ ๑-๒ คน อยู่ต่างจังหวัด นอกนั้นจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ มัธยมศึกษาปีที่ ๓ มัธยมศึกษาปีที่ ๖ บางคนช่วยพ่อแม่ทำงานในไร่ นา สวนบ้าง และบางคนรับจ้างทำงานตามโรงงาน ประมาณ ๑๐-๒๐ คน

ลักษณะความเปลี่ยนแปลงในด้านการผลิตดังกล่าว ทำให้ผู้มีฐานะดีในชุมชนดำรงตนเป็นนายทุนให้เงินกู้ในลักษณะลงทุนให้ เช่น ไถที่ จัดหาวัสดุเคมีภัณฑ์ต่างๆ หรือพันธุ์พืช ทั้งพืชไร่และพืชสวน เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วลูกหนี้ก็นำผลผลิตที่ได้ไปจำหน่ายให้นายทุน และเจ้าหนี้จะหักเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยออกจากผลผลิต ถ้าผลผลิตจากพืชสวนพืชไร่ไม่ดี ก็ส่งแต่ดอกเบี้ย ส่วนเงินต้นก็ต้องคิดค้างต่อไปเรื่อยๆ และมีผลต่อระบบการเมือง เช่น ในการเลือกตั้งระดับต่างๆ ถ้าเจ้าหนี้ให้เลือกใครก็ต้องเลือกคนนั้น พรรคนั้น เพราะเจ้าหนี้เป็นหัวคะแนน ถ้าลูกหนี้ไม่เลือกตามที่เจ้าหนี้ต้องการ จะไม่ได้รับความช่วยเหลือในปีฤดูกาลต่อไป

ปัจจุบันระบบเงินทุนเริ่มเปลี่ยนไป ตั้งแต่มีวิธีการรูดสาล่าไย เพื่อให้ออกผลผลิตตามต้องการได้ อีกทั้งชาวบ้านได้มีการปลูกผัก มะละกอ ทำให้ไม่ต้องพึ่งระบบเงินกู้จากนายทุนมากนัก รวมทั้งมีแหล่งเงินทุนในระบบมาช่วยเหลือ เช่น สหกรณ์ กองทุนหมู่บ้านฯ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (อภส.) ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้บ้าง ทำให้ระบบนายทุนแบบเดิมๆ ลดลง

จากการที่ชาวบ้านได้มีแหล่งเงินทุนในระบบที่ดี ทำให้มีโอกาสดำเนินการคิดวางแผนลงทุนในการปลูกพืชสวนพืชไร่ระยะสั้นและระยะยาวเพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดี เช่น มันสำปะหลัง มะละกอ ฝ้าย ข้าวโพด ผัก พริก มะเขือ เป็นต้น และหันต่อการชำระหนี้สินหรือดอกเบี้ยตามกำหนดของแหล่งเงินทุนข้างต้น

กล่าวได้ว่า ในด้านการทำมาหากินสำหรับชุมชนบ้านสำโรงแล้วยังคงประกอบอาชีพทำสวนทำไร่ ทำนา เป็นส่วนใหญ่โดยพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้นกว่าอดีต เป็นเศรษฐกิจแบบตลาดมากกว่าการ

ยังชีพเมื่อเปรียบเทียบกับอดีต เห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงพืชพันธุ์ในการเพาะปลูก รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงด้านแรงงาน หุ่น เทคโนโลยีในการผลิต นอกจากอาชีพด้านการเกษตรแล้วชาวบ้านชุมชนสำโรงที่เหลือนักมีอาชีพรับจ้างและค้าขาย ซึ่งเป็นคนในชุมชนและอพยพมาจากที่อื่น และสำหรับในอีกบางส่วนโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนรุ่นใหม่ที่มีโอกาสทางการศึกษาก็เริ่มมีอาชีพอื่นๆ ที่ต่างไปจากกลุ่มพ่อแม่ เช่น รับราชการ ทำงานเอกชน อย่างไรก็ตามสัดส่วนก็ยังมีย่อยเมื่อเปรียบกับงานด้านการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักนับแต่อดีตมาของชุมชนนี้

บ้านสวนส้ม

เศรษฐกิจและการทำมาหากินของบ้านสวนส้ม ข้อมูลด้านเศรษฐกิจและการทำมาหากินของชุมชนแห่งนี้ จากการบอกเล่าของนางเลียง สิงโต และชาวบ้านคนอื่นๆ ได้เล่าให้ฟังว่า ในอดีตหมู่บ้านสวนส้มก็เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นๆ ซึ่งเริ่มมาจากการเพาะปลูกพืชไร่ พืชสวนเป็นอาชีพหลัก แต่มากระยะหลังการเจริญเติบโตขึ้นของชุมชนอย่างรวดเร็วเห็นได้ชัดเจนจากข้อมูลด้านเศรษฐกิจของชุมชนที่เฟื่องฟูขึ้น ชาวบ้านสวนส้มได้มีการประกอบอาชีพใหม่ๆ เพิ่มขึ้น ซึ่งสามารถนำเสนอแต่ละกลุ่มอาชีพที่มีอยู่ ซึ่งแตกต่างกัน ดังนี้

๑

อาชีพประกอบอุตสาหกรรมไม้ อุตสาหกรรมไม้ของบ้านสวนส้มกล่าวได้ว่าเริ่มขึ้นเมื่อมีหน่วยงานทางทหารเข้ามาดูแล แนะนำการทำมาหากิน เหตุการณ์ชายแดนเริ่มสงบลง ได้มีการทำสัมปทานป่าไม้จากประเทศกัมพูชา มีการนำไม้ซุงของบริษัทรวมพนาไทยมาพักกองไว้ที่หมู่บ้านประมาณ ๓ ปีหลังจากนั้น ชาวบ้านได้เข้าไปกับเศษไม้ของบริษัท เช่น โคน ตอ และรากไม้มาประกอบเป็นเฟอร์นิเจอร์ ผู้ริเริ่มคนแรกคือ อบต.สมนึก อิมจาด ซึ่งเดิมทีได้ทำอาชีพนี้อยู่ที่จังหวัดกำแพงเพชร และได้รับคำแนะนำจากเพื่อนให้เข้ามาทำที่สวนส้ม เนื่องจากที่สวนส้มมีไม้ที่นำเข้ามาจากเขมรเป็นจำนวนมาก

หลังจากนั้นก็มียายคนหนึ่งมาซึ่งได้รับการชักชวนจากนายทุนที่รู้จัก ที่มีความสัมพันธ์กันไม่ว่าจะเป็นเพื่อนหรือพี่น้อง และบางคนก็เข้ามาด้วยตนเอง เพราะมีความสนใจในอาชีพนี้ จากอุตสาหกรรมในครัวเรือน ก็มีการวิวัฒนาการผลิตภัณฑ์เป็นโต๊ะ เก้าอี้ ตู้ เตียง และเครื่องใช้อีกหลายประเภทตามมา โดยผลิตภัณฑ์ที่ได้ในตอนนั้น จะนำส่งที่ตลาดวังน้ำเย็น เมื่อผลิตได้มากขึ้นทั้งหมู่บ้านมีการเจริญเติบโต โรงงานก็มีมากขึ้นตามลำดับ และเป็นที่รู้จักมากขึ้น ผู้ผลิตจึงเปิดร้านจำหน่ายเป็นของตนเอง

จากอาชีพที่เกิดขึ้นมาใหม่คืออาชีพการทำเฟอร์นิเจอร์ มีการซื้อวัตถุดิบจากประเทศเพื่อนบ้าน (กัมพูชา) เข้ามาผลิตเป็นเฟอร์นิเจอร์ชนิดต่างๆ จึงมีการแข่งขันกันซื้อเส้นทางที่จะนำวัตถุดิบเข้ามา คนไหนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีก็จะนำเข้าได้มาก นอกจากนี้ก็จะมีการแข่งขันกันในการจัดส่งไม้ ออกจำหน่ายให้กับโรงเลื่อย ทั้งยังมีการจ้างแรงงานจากประเทศกัมพูชาเข้ามาทำงานเพราะเห็นว่าการจ้างต่ำกว่าแรงงานไทย ปัจจุบันไม้ที่นำมาแปรรูปส่วนใหญ่ นำออกมาจากประเทศกัมพูชา ได้แก่ ไม้มะค่า ไม้ประดู่และไม้ขนุนหรือ ไม้บ้านสวนส้มมีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไปในเรื่องการทำเฟอร์นิเจอร์จากไม้ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ จนถึงปัจจุบันการทำเฟอร์นิเจอร์ไม่ได้ขยายจากหมู่บ้านสวนส้มไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงได้แก่หมู่บ้านทับตาริ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือห่างจากหมู่บ้านสวนส้มประมาณ ๔ กม. และหมู่บ้านในจังหวัดใกล้เคียงคือหมู่บ้านเขาดิน อำเภอคลองหาด จังหวัดสระแก้ว นอกจากนี้ นายทุนบางรายมีการขยายสาขาในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ไม้แปรรูปไปยังตลาดที่อยู่ใกล้เคียง เช่น ตลาดวังน้ำเย็น, ตลาดสระแก้ว ในจังหวัดสระแก้ว เป็นต้น โดยการนำของโรงงานใหญ่ปาร์เก้

พ.ศ. ๒๕๔๖ วัตถุดิบจากประเทศเพื่อนบ้านไม่สามารถที่จะนำเข้ามาได้ ประชากรที่อพยพมารับจ้างทำเฟอร์นิเจอร์ไม่มีงานทำ จึงมีการเคลื่อนย้ายของประชากรเพื่อออกไปประกอบอาชีพที่อื่นเป็นจำนวนมาก ที่ยังมีอยู่ก็จะเป็นพวกนายทุนที่ซื้อวัตถุดิบสะสมเอาไว้

ในด้านการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ ไม้แปรรูปของหมู่บ้านสวนส้มได้เข้าสู่โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ในรูปแบบของสหกรณ์การเกษตรสอยดาวจำกัด โดยมีนายสมนึก อิมจาด เป็นตัวแทนของกลุ่มผู้ผลิตไม้แปรรูปไปวางจำหน่ายในเทศกาลสำคัญๆ ประจำจังหวัดนั้นๆ

นอกจากนั้นยังมีผลิตภัณฑ์ไม้แปรรูปจากจังหวัดอื่นๆ โดยเฉพาะจังหวัดแพร่ เข้ามาเป็นสินค้าวางจำหน่ายร่วมกับผลิตภัณฑ์ของหมู่บ้าน ทั้งนี้ผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่จะเป็นผลิตภัณฑ์ชิ้นเล็กๆ ประเภทของที่ระลึกหรือของฝาก เช่น กล้องทิชชู ที่วางโทรศัพท์มือถือ ที่เสียบมิด ที่นวดฝ่าเท้า ไม้เกาหลัง นกคุ้ม ที่เสียบปากกา ปากกา ดินสอ ทัพพี ชันโดก กระบวยตักน้ำ เป็นต้น

ต่อไปในภายภาคหน้าหากวัตถุดิบที่นำมาผลิตเฟอร์นิเจอร์ไม่เพียงพอและหมดไปในอนาคต การผลิตเฟอร์นิเจอร์ก็ยังมีการทำต่อไป เพียงแต่เปลี่ยนแหล่งวัตถุดิบจากประเทศกัมพูชามาเป็นวัตถุดิบจากประเทศไทยแทน และคาดว่าราคาของผลิตภัณฑ์ไม้แปรรูปจะมีราคาสูงขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากวัตถุดิบในประเทศต้องผ่านการเสียภาษี การประกอบอาชีพการทำเฟอร์นิเจอร์ไม่นี้เองทำให้หมู่บ้านสวนส้มเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย และกลายเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่สร้างชื่อเสียงให้กับหมู่บ้านในปัจจุบัน

อาชีพทำไร่ มันสำปะหลังและข้าวโพด เป็นพืชเศรษฐกิจดั้งเดิมที่เข้ามามีตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้าน นอกจากนั้นพืชไร่ที่นิยมปลูกกันคือ ฝ้าย ถั่ว มะละกอ เป็นต้น สำหรับชาวบ้านที่ปลูกพืชไร่บางส่วนที่มีฐานะค่อนข้างยากจน เมื่อว่างจากงานในไร่ก็จะมารับจ้างขัด ทาสีเฟอร์นิเจอร์ และรับจ้างรายวันในไร่ของผู้อื่นด้วย รายได้ส่วนใหญ่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวันสำหรับผู้ที่มีที่ดินเป็นของตนเอง สำหรับผู้ที่ไม่มียากินและไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง รายได้ที่ได้มาจะไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวัน

ในปัจจุบันพืชไร่ที่นิยมปลูกกันอยู่คือมันสำปะหลังและข้าวโพด สำหรับฤดูกาลปลูกมันสำปะหลังจะปลูกได้ปีละ ๑ ครั้ง คือในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายนของทุกปีและเก็บผลผลิตในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายนของปีถัดไป หรือรอจนกว่าราคามันสำปะหลังจะสูงขึ้นเป็นที่พอใจ เพราะบางช่วงราคามันสำปะหลังจะตกต่ำลงมากจนไม่สามารถที่จะขายได้ ในการจำหน่ายมันสำปะหลังของชาวไร่ จะนำไปจำหน่ายยังโรงรับซื้อมันสำปะหลังที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง

การปลูกมันสำปะหลังและข้าวโพดจะเป็นอาชีพหลักของคนดั้งเดิมและคนที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานีเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแต่ละคนมีที่ดินทำกินเป็นจำนวนมาก ผลผลิตที่ได้ในแต่ละปีเพียงพอต่อ

การดำรงชีพและเหลือเก็บบ้างเป็นบางส่วน แต่ถ้าปีไหนราคามันสาปะหลังและข้าวโพดตกต่ำ ก็จะทำให้รายได้ลดลงบ้าง แต่ไม่ถึงกับขาดทุน รายได้ของเกษตรกรจะแตกต่างกันตามจำนวนเนื้อที่ในการเพาะปลูก และผลผลิตที่ได้รับ รวมทั้งราคาของผลผลิตในแต่ละปี มีบางรายที่มีเนื้อที่ประมาณ ๑๐๐-๒๐๐ ไร่ ก็จะมีรายได้ในหลักล้าน เมื่อหักลบต้นทุนก็ยังพอมีกำไรเหลือครึ่งหนึ่ง

อาชีพเผาถ่าน เป็นอาชีพของคนที่มีฐานะยากจน บางคนไม่มีพื้นที่ทำมาหากิน ไม่มีเงินทุนสำหรับทำอาชีพอื่น จึงหารายได้ด้วยการยึดอาชีพเผาถ่าน กลุ่มคนที่ยึดอาชีพเผาถ่านมีทั้งคนดั้งเดิมที่ค่อนข้างยากจน และกลุ่มคนที่เพิ่งจะอพยพเข้ามาอยู่ใหม่และมีฐานะยากจนเช่นกัน

จากคำบอกเล่าของป้านุญฐ สุขทอง ว่าตนเองได้ย้ายมาจากจังหวัดพิจิตร โดยมาตามคำชักชวนของญาติพี่น้องที่มาอยู่ก่อน ซึ่งบอกว่าสวนส้มมันอุดมสมบูรณ์ ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล เหมาะสำหรับการทำมาหากิน เมื่อมาถึงแล้วไม่สามารถจับจองที่ดินทำมาหากินได้ และไม่มีเงินพอที่จะซื้อที่ทำกิน ปัจจุบันนี้จึงมีแค่ที่ดินสำหรับเป็นที่อาศัยเท่านั้น

ป้านุญเรือน นำรุ่งผล เล่าว่าตนเองก็มาจากกำแพงเพชร และประสบปัญหาเช่นเดียวกับป้านุญฐ จึงชักชวนกันมาเผาถ่าน ด้วยการไปรับซื้อไม้มะขามหวานตามสวนที่เจ้าของสวนไม่ต้องการที่จะปลูกต่อไป (ต้องการปลูกลำไยแทน) โดยคิดราคาเป็นคันรถๆ ละ ๓๐๐ บาท ผู้ซื้อต้องทำการตัดเอง ขนเอง การขนส่งถ้าผู้ซื้อมีรถยนต์ รถอีแต๋น ก็สามารถขนส่งเองได้ ส่วนผู้ที่ไม่มีรถส่วนตัวก็ต้องจ้างรถไปขนในราคาเหี่ยวละ ๑๐๐-๓๐๐ บาทตามระยะทางใกล้-ไกล ซึ่งต้องใช้ไม้ถึง ๓ คันรถ ต่อการเผา ๑ ครั้ง และได้ถ่านจำนวน ๒๐ กระสอบ นอกจากนี้ยังมีการรับซื้อเศษไม้จากโรงงานในหมู่บ้านมาเผาถ่านเช่นกัน แต่ตอนนี้ยังไม่นิยมมากนัก เพราะมีราคาแพง หนึ่งคันรถเจ้าของไม้ในโรงงานจะขายในราคา ๗๐๐-๘๐๐ บาท เมื่อเผาแล้วจะได้ถ่านเพียง ๑๐ กระสอบ คาดว่าต่อไปถ้าไม้มะขามหมด คงต้องรับซื้อไม้จากโรงงานมาเผา ถึงแม้ว่าราคาจะแพง เพราะไม่มีหนทางทำกินอย่างอื่นได้ เนื่องจากอายุมากแล้ว ทั้งยังต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูหลานที่ลูกมาฝากเลี้ยงไว้ในลักษณะฝากแล้วฝากเลย ไม่ได้ส่งค่าเลี้ยงดู (พ่อแม่ไปทำงานอยู่ที่กรุงเทพฯ)

การเผาถ่านต้องใช้เวลาเผาถึง ๑ อาทิตย์ จึงจะนำออกมาจำหน่ายได้ในราคากระสอบละ ๑๐๐ บาท รูปแบบการจำหน่ายจะวางขายที่หน้าบ้านตนเอง รายได้เฉลี่ยเดือนละ ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ บาท รายได้ที่ได้จากการเผาถ่านเพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวัน แต่ไม่มีเหลือเก็บ เนื่องจากค่าครองชีพในปัจจุบันสูงขึ้น และไม่มีรายได้อย่างอื่นมาเสริม

อาชีพค้าขาย การค้าขายเฟอร์นิเจอร์จากไม้เป็นหน้าตาของหมู่บ้าน และบ่งบอกถึงความเป็นหมู่บ้านสวนส้มได้ดีสำหรับผู้พบเห็นทั่วไปจากทั่วภูมิภาค นอกจากนี้หมู่บ้านสวนสัมนั้นยังมีตลาดภายในหมู่บ้านเปิดทำการค้าขายในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ อาชีพค้าขายประเภทต่างๆ มีดังนี้

ผักสด วางจำหน่ายอยู่ในตลาด มีประมาณ ๔ ร้าน ผลไม้ วางจำหน่ายอยู่ในตลาด มีประมาณ ๕ ร้าน อาหารสำเร็จรูป (อาหารคาว) มีประมาณ ๑๐ ร้าน ขนมหวาน มีประมาณ ๒ ร้าน อาหารป่า มีประมาณ ๒ ร้าน อาหารทะเล ของสด มีประมาณ ๖ ร้าน อื่นๆ เช่น ไอศกรีม ลูกชิ้นทอด ปลาหมึกย่าง มีประมาณ ๕ ร้าน

การค้าขายต้องมีการลงทุนสูง บางรายต้องมีการกู้หนี้ยืมสิน (ทั้งนี้ในระบบและนอกระบบ) บางคนยืมญาติพี่น้อง บางคนมีทุนเป็นของตนเอง รายได้จากการค้าขายเพียงพอต่อการดำรงชีพ การค้าขายเป็นไปด้วยดี เนื่องจากในหมู่บ้านมีประชากรมาก ทั้งยังมีเพื่อนบ้าน คือ ชาวกำพูชา เข้ามาซื้อสินค้าทุกวัน สำหรับร้านค้าที่ขายเครื่องอุปโภค จำพวกข้าวสาร อาหารแห้ง มี ๓ ร้านด้วยกัน ซึ่งก็มีรายได้ดีเช่นเดียวกัน เฉลี่ยแล้วได้กำไรเดือนละ ๑๐,๐๐๐-๒๐,๐๐๐ บาท นอกจากนี้ยังมีร้านขายอาหารตามสั่งอีกประมาณ ๔-๕ ร้าน ซึ่งก็มีรายได้ดีอีกเช่นกัน

สรุปแล้วการค้าขายเป็นอาชีพที่มีรายได้ดีที่สุด โดยเฉพาะผู้ที่มีทุนเป็นของตนเอง เนื่องจากส่วนลุ่มเป็นหมู่บ้านที่มีประชากรหนาแน่น ความต้องการในการอุปโภค บริโภคอยู่ในปริมาณสูง นอกจากนี้ยังมีเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น ชาวกำพูชา คนจากหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น ชับตารี คลองแจ่ง พังขนาน เข้ามาซื้อสินค้าเป็นประจำ

อาชีพรับจ้าง การรับจ้างมีอยู่หลายรูปแบบ คือ รับจ้างเฝ้าไร่ และทำงานในไร่ โดยได้รับค่าจ้างวันละ ๑๒๐-๑๕๐ บาท งานเฝ้าไร่เดือนละ ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ บาท รับจ้างโกที่ ๑๗๐ บาทต่อไร่ รับจ้างขกร้อมนสำปะหลัง ๑๔๐ บาทต่อไร่ รับจ้างปลูกมันสำปะหลังและข้าวโพด ๒๐๐ บาทต่อไร่ รับจ้างฉีดยาฆ่าหญ้าวันละ ๒๐๐ บาท รับจ้างหักข้าวโพด ผักเล็กกระสอบละ ๔๐-๕๐ บาท ผักใหญ่กระสอบละ ๓๐ บาท เนื่องจากผักเล็กหักยากจึงมีราคาแพงกว่า รับจ้างแบกมันสำปะหลัง แบกข้าวโพด (แบกขึ้นเทบนรถ) เทียวละ ๕-๑๐ บาท

ปัจจุบันมีจำนวนประชากรจากหลายพื้นที่ หลายจังหวัด เช่น อุบลราชธานี สระแก้ว แพร่ น่าน ได้เดินทางเข้ามาอยู่อาศัยในหมู่บ้านสวนลุ่ม ส่วนใหญ่แล้วก็จะประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานผลิตเฟอร์นิเจอร์ เช่น ชัดไม้ ทาสี ลงน้ำมัน โดยได้รับค่าจ้างเป็นชิ้นงาน แล้วแต่ความขยันของผู้รับจ้าง ถ้าขยันมากก็จะได้ชิ้นงานหลายชิ้น และรู้จักเลือกงานใหญ่ๆ รายได้ก็จะได้มาก

ปัญหาการทำมาหากิน ปัญหาการทำมาหากินแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ระบบนายทุนกับลูกจ้าง ซึ่งเป็นปัญหามาระการมีหนี้สิน หนี้สินของนายทุนเกิดจากการลงทุนด้านธุรกิจไม้แปรรูป ส่วนปัญหาหนี้สินของลูกจ้างเกิดขึ้นเพื่อการยังชีพและความอยู่รอดของครอบครัวเพราะไม่มีที่ดินทำกินและไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง

ส่วนปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน จะมีเพียงประชากรที่เข้ามาระยะหลังเท่านั้น เพราะที่ดินราคาสูงขึ้นกว่าเดิม ไม่มีทุนในการจัดซื้อ ทุกวันนี้ก็ประกอบอาชีพด้วยการรับจ้างไปวันๆ ถ้าไม่มีงานทำแล้วจริงๆ ก็จะไปขอพยกกลับภูมิลำเนาเดิม หรือไม่ก็ย้ายไปยังถิ่นอื่นๆ ที่มีงานรองรับ

ตำนาน ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม

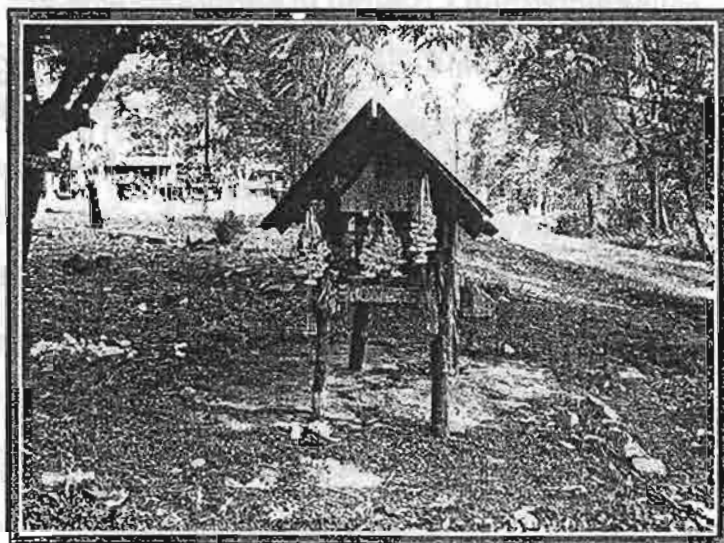
บ้านสำโรง

เรื่องเล่าที่เป็นตำนาน ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ในชุมชนบ้านสำโรง มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเชื่อที่เป็นตำนานเล่าสืบกันมาหลายชั่วอายุคน เรื่องเล่าที่เป็นตำนานเหล่านี้สัมพันธ์กับประวัติความเป็นมาของชุมชน ความเชื่อในเรื่องอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ การดำเนินชีวิตในอดีตที่

ชุมชนค่อนข้างเป็นอิสระในการปกครองดูแลตนเอง ซึ่งชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพาผู้นำที่มีความเข้มแข็ง พร้อมๆ กับความเมตตา เช่น ข้อมูลจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์ของพระยาเสาร์ เรื่องเล่าที่เป็นตำนานซึ่งสัมพันธ์กับประเพณีพิธีกรรมของชุมชน เช่น เรื่องการทำบุญตักบาตรหนองฆ้อง การจับमार เรื่องเล่าที่เป็นตำนานซึ่งตอกย้ำในเรื่องของความเชื่อในอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ ซึ่งผนวกรวมกับการนับถือพุทธศาสนา เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าตะเคียน เรื่องเล่าเหล่านี้เป็นภาพสะท้อนเกี่ยวกับวิถีคิด ค่านิยม พฤติกรรมของผู้คนในสังคมดังที่ได้กล่าวมา

อิทธิปาฏิหาริย์ของพระยาเสาร์ ตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระยาเสาร์ซึ่งเป็นผู้นำของบ้านสำโรงในอดีต พระยาระวี ซึ่งเป็นผู้นำทางทุ่งขนานได้พาลูกน้องมาปล้นชุมชนบ้านสำโรงในสมัยพระยาเสาร์ปกครองดูแลอยู่ ซึ่งพระยาเสาร์มีบุคลิกน่าเกรงขาม มีความยุติธรรม เด็ดขาด แต่ก็มีความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือผู้อื่น พระยาเสาร์ทราบข่าวว่าพระยาระวีนำลูกน้องเข้ามาปล้นในหมู่บ้าน จึงได้ทอมนต์คาถา โดยใช้ข้าวสารสาตทั่วหมู่บ้าน ทำให้พวกโจรมองเห็นบ้านของชาวบ้านเป็นบ้านร้าง มีเงาวัลย์ขึ้นเต็มหลังคา หน้าบ้านเห็นเป็นป่า เห็นสุนัขลึกลับคิดว่าเป็นเสือ เห็นคนที่อยู่ในบ้านว่าเป็นผีหลอก จึงบอกลูกน้องให้ถอยกลับ ไม่ได้อะไรติดตัวไปเลย วังหนีกันแตก สุนัขไล่กัดคิดว่าเสือไล่กัด พระยาเสาร์เป็นผู้มีวิชาอาคมมาก เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วชาวบ้านในชุมชนบ้านสำโรงจึงให้ความเคารพนับถือ จึงตั้งศาลไว้ (ปัจจุบันอยู่หน้าโรงเรียนวัดสำโรง) ใครมีปัญหาเดือดร้อนเรื่องอะไรจะไปบนบานศาลกล่าวขอให้อยู่ช่วย แล้วแต่จะบนให้อะไร เมื่อใกล้ถึงวันสงกรานต์ประมาณ ๔-๕ วัน จะมีการเรียกเจ้าเข้าทรง และพระยาเสาร์จะเข้ามาในร่างทรงด้วย ผู้ที่เคยบนอะไรไว้จะนำของมาแก้บน เช่น หัวหมู เหล้า น้ำหวาน บุหรี่ พวงมาลัย ตามแต่ว่าใครบนอะไรไว้ต่อหน้าร่างทรง ถ้าใครไม่ทำตามคำพูดอาจจะเกิดภัยพิบัติกับตนเองหรือลูกหลาน คนใกล้ชิด หรือมีอันเป็นไป ชาวบ้านจึงเกรงขามมีมาก แม้พระยาเสาร์จะสิ้นชีวิตไปนานหลายชั่วอายุคนแล้วก็ตาม

ในเรื่องคาถาอาคม การอยู่ยงคงกระพัน เสน่ห์ยาแฝด ยาสั่ง หลังจากยุคพระยาเสาร์แล้วคนที่ชอบก็ยังเรียนต่อจนถึงช่วงอายุของคนประมาณ ๕๐ ปีขึ้นไป คนที่อายุต่ำกว่านี้มีน้อยมากจนถึงปัจจุบันนี้แทบไม่มีใครเรียนเลย

ศาลพระยาเสาร์ที่บ้านสำโรง

การตักบาตรหนองฆ้องและการจับมาร การตักบาตรหนองฆ้องและการจับมารเป็นพิธีกรรมหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการเล่นที่เป็นส่วนหนึ่งในงานประเพณีสงกรานต์ของบ้านสำโรง การตักบาตรและการจับมารในประเพณีสงกรานต์วันที่ ๑๖ เมษายนของทุกปี ซึ่งจะกล่าวถึงในเรื่องของงานประเพณีสงกรานต์ในส่วนหลังของบทนี้นั้น สืบเนื่องมาจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับการตักบาตรหนองฆ้อง (ตักบาตรสงฆ์) ของบ้านสำโรงที่ว่า ในสมัยที่บ้านสำโรงปกครองดูแลโดยพระยาเสวร์ มีสองสามีภรรยาสามีนั้นจำชื่อไม่ได้ แต่ภรรยาชื่อนางซอลได้ไปซื้อลูกธูปธูปที่หนองน้ำ และได้พบฆ้องขนาดใหญ่ทำด้วยทองสัมฤทธิ์ ได้นำมาให้พระยาเสวร์ดู พระยาเสวร์ลองตีฆ้องก็เกิดฟ้าผ่า เกิดพายุ พระยาเสวร์จึงนำไปจังหวัด ทางจังหวัดจึงส่งฆ้องนี้ต่อไปยังกรุงเทพฯ และฆ้องนี้ได้ถูกนำไปเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ

ฆ้องดังกล่าวนั้นก่อนหน้านี้นำไปไว้ที่ไหนลองตีก็จะเกิดฟ้าผ่า พายุ ชาวบ้านจึงไปเข้าทรงเพื่อหาสาเหตุของความผิดปกติดังกล่าว เมื่อมีการเข้าทรง เจ้าเข้าทรงบอกความจริงแล้ว ฆ้องมี ๒ ใบ เจ้าของดั้งเดิมตั้งใจจะให้อีกใบหนึ่ง (ใบที่ ๒) แต่เมื่อไปตีฆ้องใบแรกของเขาแล้ว เจ้าของจึงไม่ให้ จึงได้เพียงใบเดียวที่พบครั้งแรก แล้วบอกให้ชาวบ้านในหมู่บ้านทำบุญตักบาตรอุทิศส่วนกุศลไปให้เขาและพวกมารด้วย คือจากการเข้าทรง เจ้าของฆ้องบอกว่ามีมารมาขอกินด้วย จึงต้องทำบุญให้มารด้วย โดยการตีตะโพน เมื่อมารได้ยินเสียงตะโพนก็จะมากินอาหารที่เช่น มีขนม ข้าวต้ม เหล้าขาว ในวันสงกรานต์ของทุกปี โดยเมื่อถึงวันที่ ๑๓ เมษายน เวลาประมาณ ๑๗.๐๐ น. ชาวบ้านจะไปยกธงตะขาบ (คล้ายธงของทางภาคเหนือ) ซึ่งทำด้วยผ้าด้ายดิบ เสริ่งแล้วไปขอทรายจากแม่น้ำที่คลอง สมัยก่อนจะมีการก่อเจดีย์ทรายเล่นกันที่คลองก่อน แล้วจึงนำเอาทรายใส่ภาชนะมาที่บริเวณยกธง ข้างพระอุโบสถใกล้ๆ กับเจดีย์ที่บรรจุอัฐิของบรรพบุรุษ จากนั้นจึงช่วยกันยกธง เมื่อธงรูปตะขาบขึ้นสู่ยอดเสาแล้วเป็นสัญญาณตามความเชื่อที่เล่าสืบกันมาว่า พวกมารจะมาบวกรบคนมนุษย์ไม่ได้แล้ว เทวดาห้ามมารเข้ามาในหมู่บ้าน และชาวบ้านทุกบ้านจะช่วยกันทำร้านเทวดา มีหมากพลู ม้วนบุหรื เครื่องหอม น้ำอบ แป้งหวี กระຈก น้ำหวาน น้ำเปล่า กระถางธูป เทียน ดอกไม้ วางบนร้านที่มีเสาไม้ตั้งสูงแค่อก และมีไม้แผ่นสี่เหลี่ยมกว้างยาวพอวางสิ่งของบูชาได้เพื่อรับนางสงกรานต์ พอตอนกลางคืนจะจุดเทียนรูปบุษยานางสงกรานต์ ดังนั้นเมื่อเทวดาห้ามพวกมารทั้งหลายเข้าหมู่บ้าน ทำให้มารเกิดความอดอยากหิวโหย ไม่มีใครให้อาหาร จึงต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ในวันสุดท้ายของเทศกาลสงกรานต์ที่หนองฆ้อง คือหนองน้ำที่นางซอลพบฆ้อง จึงต้องทำบุญตักบาตรอุทิศส่วนกุศลให้เจ้าของฆ้อง (ตักบาตรสงฆ์) และเหล่ามารซึ่งเป็นผีเร่ร่อน ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายนของทุกปี การจับมารดังกล่าวในประเพณีสงกรานต์นั้นก็จะมีคนแต่งตัวเป็นมารออกมากินเครื่องเช่น จะมีผู้มาจับซึ่งก็คือชาวบ้านที่ร่วมอยู่ในพิธี พิธีก็จะดำเนินไปด้วยความสนุกสนาน จับได้นำไปให้พระพรมน้ำมนต์ก็จะเสร็จพิธี

ความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าตะเคียน ตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับเจ้าตะเคียน เจ้าตะเคียนมีความศักดิ์สิทธิ์มานานจนทุกวันนี้ชุมชนชาวบ้านสำโรงก็ยังนับถืออยู่ คณะผู้วิจัยได้รับทราบจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุว่า เจ้าตะเคียนที่ทำน้ำวัดสำโรงมีความศักดิ์สิทธิ์ โดยผู้เล่าเล่าว่าเมื่อครั้งที่ตนเองยังเป็นเด็กเล็กๆ แต่ก็จำความได้แล้ว คนแก่คนเฒ่าจะห้ามไม่ให้เด็กไปเล่นน้ำใกล้ต้นตะเคียนที่ทำวัดโดยไม่มีผู้ใหญ่ไปด้วย (ถ้าผู้ใหญ่ไปด้วยจะพูดจาขอขมาต่อเจ้าตะเคียนก่อน) ต่อมาผู้เล่าคนเดิม (นางสร้อย เกตุภักขยา และนางแดง พุทธศรี) เล่าต่อว่าพอตนเองโตขึ้นจำความได้แล้ว มีเด็กผู้ชายชื่อพา หลงวงษ์ เรียน

อยู่ประมาณชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ตอนพักกลางวันไปเล่นน้ำที่ท่าวัดกับเพื่อนๆ กันเอง ได้ยิงหนังสติ๊ก ไปถูกต้นตะเคียน พอกลับถึงบ้านก็ชักโดยไม่ทราบสาเหตุ หาเจ้าเข้าทรงดู เจ้าบอกว่า เจ้าตะเคียนทำ และจะเอาไปดูแลลูกของเจ้าตะเคียน เพราะเด็กชายพาได้ยิงหนังสติ๊กไปถูกลูกตาของลูกเจ้าตะเคียน เด็กชายพามีอาการชักแค่ ๑ วันก็ตาย ในระยะหลังพระครูพัฒนากิรมย์ได้บวชต้นตะเคียน (ด้วยคาถา) จึงไม่ค่อยแสดงอิทธิฤทธิ์ ภายหลังเมื่อต้นตะเคียนล้ม จึงได้สร้างศาลที่บริเวณริมคลองทำน้ำวัดจนถึง ปัจจุบันนี้

เมื่อใกล้วันสงกรานต์ ๔-๕ วัน จะเรียกเจ้าที่ประจำหมู่บ้านก่อน ตามด้วยเจ้าตะเคียน และพระ ยาสารตามลำดับ

ประเพณีที่เกี่ยวกับการรักษาโรค การรักษาโรคในบ้านสำโรง หมอพื้นบ้านที่มีความรู้ เกี่ยวกับการรักษาโรค ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร รวมไปถึงคาถาอาคมต่างๆ จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพวิถีชีวิตในอดีตที่ห่างไกลจากแพทย์ พยาบาล การสาธารณสุขต่างๆ จากการ เก็บข้อมูลองค์ความรู้ของคนในชุมชนเกี่ยวกับการรักษาโรค คณะนักวิจัยได้รวบรวมบันทึกไว้ดังนี้

วิธีรักษาตะมอย งูสวัด และคางทูมของลุงสง่า เหลือสาคร คุณลุงได้เล่าว่า วิธีการรักษาทำโดย เอาเหล้าขาวอมในปากไว้ ท้องคาเฒแล้วพ่นบริเวณที่เป็นโรคนั้นๆ เพียงแต่ใช้คาถาพ่นอย่างเดียว ตาม ชนิดของโรค จะพ่นเวลาใดก็ได้ หรืออาจจะพ่นเช้า-เย็น (ถ้าเป็นมาก) ถ้ารักษาหายจะมีค่ายกครู นำไป ให้ผู้ทำการรักษา คือ ลุงสง่า โดยค่าครูจะมีขันธ ๕ (ใช้ใบตองทำเป็นกรวย ๕ อัน) เหล้าขาว ๑ ขวด เงิน ๑ สลึง (๒๕ สตางค์) รูป ๑๐ ดอก ดอกไม้ ๑๐ ดอก (สืออะไรก็ได้ยกเว้นสีแดง เพราะทางบ้านเดิมที่ จังหวัดนครสวรรค์มีความเชื่อว่าดอกไม้สีแดงเป็นดอกไม้ของผีปอบ) รูปและดอกไม้นำไปเสียบในกรวย (แต่ละกรวยจะมีรูป ๒ ดอก ดอกไม้ ๒ ดอก) แต่ถ้ารักษาไม่หาย ไม่ต้องยกครู

เมื่อคนที่ถูกงูกัดมาถึงมือลุงกินเพื่อให้ลุงรักษา ลุงจะใช้คาถาเป่ากระหม่อม แล้ววิธีหารากยา สมุนไพรเพื่อนำมาต้มให้กิน ถ้าเป็นเวลากลางวันให้ใช้วิธีหันหลังให้ต้นยา ถลันจนหายใจแล้วต้องไม่ เหยียบเงาตัวเอง ดึงเอวจากสมุนไพรนั้นมาให้ได้ ถ้าเป็นเวลากลางคืนไม่เป็นไร เพราะมองไม่เห็นเงา แต่ ยังใช้วิธีหันหลังถลันจนหายใจถึงต้นสมุนไพรนั้นให้หลุดออกมาทั้งรากเช่นเดิม โดยสมุนไพรดังกล่าวนี้ คือรากหัวลิง หนามขบ (หนามที่เก็บไว้ชนปี) ฉากไว้เป็น ๗ กลีบ รากใบชะพลู ต้มให้กินและทาแผลได้ ถ้ารักษาหายจะมีค่ายกครูเป็นเงิน ๙๒ บาท เหล้าขาว ๑ ขวด ข้าวสาร ๑ ถ้วย น้ำขาว ๑ ผืน กรวยที่ทำ จากใบตองเสียบดอกไม้รูปเทียน ๔ กรวย

บ้านสำโรงในอดีตที่พึ่งพาหมอพื้นบ้านเหล่านี้ ถ้าเกิดอาการเจ็บป่วย ต้องการหมอรักษา จะต้องนำเทียน ๑ คู่ ไปหาหมอมารักษา (หมอสมุนไพรประจำหมู่บ้าน) ถ้ารักษาหายก็ส่งครู ค่าครู ๖ สลึง หรือ ๑๒ บาท (ค่าครูขึ้นอยู่กับหมอที่มารักษา) อาการหนัก รักษาอย่างไรก็ไม่หาย จะมีการนั่งขวัญ โดยมีคนทรง ถือขัน ในขันมีขันธ ๕ ขันธ ๔ ดอกไม้ ใบตอง แล้วจะมีครูนั่งท้องคาถาหายอดเหรียญครึ่งละ ๑ เหรียญ ลงในขัน อาการไข้บางอย่างรักษาไม่หาย จะมีการจุดทอง นำยอดเต่าร้างมาชุบเป็นฝอยๆ ตาก ให้แห้ง ก่อนจุดเอาปูนมาทาที่ท้อง แล้วนำยอดเต่าร้างที่จุดและตากแห้งแล้วมาปั้นเป็นก้อนกลมๆ เล็กๆ วางบนท้องแล้วจุดเหนือสะดือ ใช้ไฟธูปจี

ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตในด้านการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ ข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมการทำมาหากินของบ้านลำโรงพบว่า ปัจจุบันแทบไม่หลงเหลืออยู่ มีเพียงนายแคนวังแก้ว ที่รับช่วงต่อกับบิดาคือนายไต้ดี วังแก้ว ยังเชื่อและถือปฏิบัติอยู่ครบครันเดียว พิธีดังกล่าวคือการเซ่นควาย ซึ่งผู้ให้ข้อมูลได้เล่าให้ฟังว่า

ก่อนจะมีการปลูกข้าวไร่-นา จะมีพิธีกรรมเซ่นควาย เดือน ๖ มีการเข้าทรงเจ้า คนที่ทำพิธีเช่นไหว้จะต้องซื้อสัตว์ ขโมยของใครไม่ได้ ถ้าไม่ซื้อตรง เสือจะเข้าบ้านตนเอง ถือว่าผิดครู ในพิธีมีเหล้าข้าวสาร กล้วย เทียน แล้วจะเซ่นตอนกลางวัน ปัจจุบันยังทำอยู่คนเดียว (บ้านเดียว) ชาวบ้านไม่มาร่วมด้วย เพราะ ชาวบ้านไม่ค่อยเชื่อถือ เนื่องจากความเจริญต่างๆ เข้ามาในหมู่บ้าน เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา มีเครื่องทุ่นแรงในการประกอบอาชีพ เช่น รถแทรกเตอร์ ใช้ไถไถนา ปลูกข้าว ข้าวโพด และนวดข้าว นอกจากนี้ยังถือความสะอาดสวยงาม ความพร้อมในการไถปลูกอีกด้วย ต่อมาอีกประมาณ ๑๐-๒๐ ปี ชาวบ้านจะเลิกวันดี ที่ เป็นมงคลปลูกข้าว แต่จะรอให้พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญผ่านไปก่อน เมื่อได้วันดี และฝนฟ้าอำนวย เตรียมพื้นที่พร้อมแล้วจึงลงมือปลูกข้าว ส่วนผู้ที่ทำพิธีเซ่นควาย ถ้ายังไม่ถึงเดือน ๑๒ จะเผาต้นหอม เผาข้าวหลาม และตัดยอดหนวยมากินไม่ได้เพราะกลัวความผิดจะเข้าตนเอง เมื่อเซ่นควายแล้ว ชาวบ้านจะปลูกข้าวทำนาได้ ก่อนไถนาต้องมีพิธีเซ่นไหว้เจ้าที่ มีขนมต้มขาว ขนมต้มแดง ไก่ เหล้า เช่น ไหว้บอกเจ้าที่ (แต่ละคนทำเอง) ก่อนเกี่ยวข้าวมีพิธีเรียกขวัญข้าว ๑๙ รวง (เลือกวันดี) ไปเสียบไว้บนหลังคา เมื่อเกี่ยวใกล้หมดเหลือ ๑๙ กอ จะเรียกขวัญอีกครั้ง

ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่ของบ้านลำโรงทำไร่ทำสวนเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสวนลำไย หรือพืชผลอื่นๆ ตามความต้องการของตลาด พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินจึงแทบไม่มีปรากฏในบ้านลำโรง

๕

ประเพณีในรอบปี นอกจากประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินแล้ว ประเพณีในรอบปีที่ชาวบ้านในชุมชนจัดขึ้นก็เป็นข้อมูลอีกด้านหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นและเข้าใจชุมชนมากขึ้น ประเพณีที่จัดขึ้นในเดือนต่างๆ ในรอบปีที่สำคัญในบ้านลำโรง ได้แก่ งานเทศน์มหาชาติ งานสงกรานต์ การทำบุญสารท การลอยกระทง การตักบาตรเทโว การลอยกระทง การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีเหล่านี้ทำให้เห็นถึงบทบาทของความเชื่อ ศาสนาที่มีต่อคนในชุมชน ความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังปรากฏจากการลดการเพิ่ม การปรับเปลี่ยนรูปแบบประเพณี ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังดำรงอยู่เป็นภาพเคลื่อนไหว

ทำบุญสารทของคนในท้องถิ่น ในสมัยโบราณเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว โดยมีความเชื่อว่าเป็นรอบที่ ๑ ปี มี ๒ วัน คือ วันสารทและวันสงกรานต์ ที่ยมบาลจะปล่อยให้ญาติพี่น้องหรือบรรพบุรุษมารับอาหารคาวหวาน จตุปัจจัย เครื่องนุ่งห่ม ได้ด้วยตนเอง ถ้าทำบุญวันอื่นๆ จะต้องฝากไปให้ (เปรียบเหมือนฝากไปรษณีย์ไปให้) และในวันสารทจะเน้นข้าวต้มมัด ผัก อาหาร ขนมต่างๆ ถ้าในวันสงกรานต์จะเพิ่มเสื้อผ้าของใช้ต่างๆ ไปด้วย

ประเพณีทำบุญในช่วงก่อนออกพรรษาอีกวันหนึ่งที่ชาวบ้านลำโรงทำเป็นประจำจนถึงปัจจุบันนี้คือ การทำบุญสารท ซึ่งตรงกับวันแรม ๑๕ ค่ำ (วันสิ้นเดือน) เดือน ๑๐ เพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้

บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ปัจจุบันการทำบุญวันสารทนอกจากจะอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายแล้ว ยังได้บริจาคทานและดำรงประเพณีอันเก่าแก่ไว้ด้วย

ลอยประทีป การลอยประทีปเป็นประเพณีที่สืบทอดมาจากประเทศกัมพูชา เพราะพระที่เป็นเจ้าอาวาสวัดสำโรงส่วนใหญ่เป็นพระที่มาจากประเทศกัมพูชา และคนทำพิธีจะเป็นคนเขมรพื้นบ้านที่รู้เรื่องประเพณีนี้ พิธีลอยประทีปตรงกับวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ หลังออกพรรษา ๑ วัน ชาวบ้านช่วยกันทำแพมหัศจรรย์ พอถึงวันลอยประทีปนำขนม ข้าวต้ม ข้าว ปลาอย่าง และอาหารคาวหวานอื่นๆ มาก พูลู บูหรีมวนเอง รูปเทียน ทุกอย่างใส่ในกระทงสี่มุม ๔ กระทง เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้มีโปรด การลอยประทีปนี้ลอยกลางน้ำไม่เกิน ๔ โมงเย็น มีคนรำในคลองเดินตามแพมาเพราะคลองตัน โดยคนตีกลองเดินตามตลิ่ง พระจะคอยอยู่ที่ทำน้ำ สวดชัยนโตให้ พอพระสวดเสร็จก็ปล่อยแพลอยไปตามน้ำ (ทุกบ้านทำโคม จุดเทียนในโคมประดับไว้หน้าบ้าน) พอถึงเที่ยงคืนจะปล่อยโคมใหญ่ (เป็นโคมที่ชาวบ้านได้ช่วยกันทำ แล้วเตรียมไว้รอเวลาปล่อยที่วัด) โดยจะทำนายจากโคมใหญ่นี้ว่า ถ้าลอยไปทางทิศเหนือหรือทิศตะวันออก ฝนจะยังตกอยู่ แต่ถ้าโคมใหญ่ลอยไปทางทิศตะวันตกหรือทิศใต้จะหมดฝน เข้าสู่หน้าหนาวเนื่องจาก ชาวบ้านมีอาชีพเกษตรกรรมต้องใช้น้ำในการเพาะปลูก ปัจจุบันการลอยประทีปเลิกไปเพราะไม่มีใครสืบทอดประเพณี ได้เปลี่ยนมาเป็นตักบาตรเทโวตามสังคัมภุญจนอก แต่การปล่อยโคมใหญ่ยังคงทำอยู่ในคืนวันออกพรรษา และเช้าวันตักบาตรเทโวจนถึงทุกวันนี้ ส่วนโคมที่แขวนไว้หน้าบ้านและจุดโคมตอนกลางคืนได้เลิกไปเมื่อประมาณ ๓๐ กว่าปีมานี้ เพราะคนรุ่นต่อมาไม่มีคนนำทำพิธี ถึงแม้ว่าคนรุ่นราวคราวเดียวกันกับคนที่นำพิธียังมีชีวิตอยู่แต่ พวกเขาเหล่านั้นก็ไม่ได้ใส่ใจที่จะนำคนรุ่นหลังสืบทอดประเพณีอันดีงามนี้ไว้

ตักบาตรเทโว ตั้งแต่สมัยก่อตั้งชุมชนและมีกิจกรรมประเพณีทางศาสนา มาไม่เคยมีประเพณีตักบาตรเทโว ชาวบ้านจะทำบุญในวันออกพรรษาวันเดียวและมีการลอยประทีปในวันนี้ ต่อมาเมื่อความเจริญเข้าสู่หมู่บ้าน และมีการติดต่อกับสังคมภายนอกเมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีมานี้ ได้เห็นที่อื่นมีการตักบาตรเทโว ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๖ ได้มีมติเจ้าอาวาสวัดสำโรงไปร่วมตักบาตรเทโวที่วัดทับไทร ต่อมาจึงได้นำประเพณีนี้เข้าสู่บ้านสำโรง ฉะนั้นในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ต่อจากวันออกพรรษา

ประเพณีลอยกระทง (เช้า ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒) ประเพณีลอยกระทงในสมัยโบราณ จะมีพิธีกรอกข้าวเม่า (ภาษาเขมร เรียกว่า เอ็อะโมะ) เป็นประเพณีที่สืบทอดมาจากประเทศกัมพูชา ตอนเช้าชาวบ้านนำอาหารคาว หวาน มาทำบุญที่วัด เมื่อกลับจากวัดแล้วชาวบ้านจะทำกระทงด้วยกาบหมาก กาบกล้วย ใสบูหรี ใสบอน ใสบอง ใสบอง ใสบอง น้ำกระทงมาที่วัด พระจะสวดมนต์

ก่อนลอยกระทงในตอนหัวค่ำ คนนำในพิธีนำไม้มาปัก ๒ อันห่างกัน มีไม้อีก ๑ อัน เสียบระหว่างไม้ ๒ อัน เจาะรู ๑๒ รู ใส่เทียนลงไป จุดเทียนทั้ง ๑๒ เล่ม นำใบตองมาวางไว้ด้านล่าง หมุนเทียนให้น้ำตาเทียนหยดลงบนใบตองทีละ ๑ รอบ คือ ๑ เดือน เอาใบตองออก นำใบตองใหม่ใส่เข้าไป หมุนเทียน ทำให้ครบ ๑๒ เดือน เอาใบตองทั้ง ๑๒ เดือนมาดู จะมีหยดน้ำตาเทียนเป็นรูปต่างๆ และทำนายว่าจะมีฝนหรือแห้งแล้งตามน้ำตาเทียนที่หยดบนใบตองแต่ละใบ ถ้าเป็นรูปจระเข้ ปลา เท่ากับว่าฝนจะดี ถ้าเป็นรูปกวาง เก้ง หมู จะแห้งแล้ง คนที่มาชมในพิธีจะมีทุกเพศทุกวัยเพราะมาร่วมทำบุญกันที่วัด และทุกคนจะนำข้าวเม่าที่ทำเองไปด้วย เมื่อคนทำพิธีเสี่ยงทายเสร็จ จะเดินถามชาวบ้านทุกคนว่า

ชื่ออะไร ให้ตอบว่าชื่อเต็ม แล้วผู้ทำพิธีจะถามต่ออีกว่าเต็มอะไร ให้ตอบว่าเต็มบริบูรณ์ ก็จะให้ข้าวเม่า ถั่วตอเป็นชื่ออื่นๆ จะไม่ได้ข้าวเม่า ซึ่งพิธีนี้ทำเพื่อเสี่ยงทายและรอเวลาให้ชาวบ้านมารวมกลุ่มกันอยู่ใน วัดจนถึงเวลาเที่ยงคืนจะได้ไปลอยกระทงพร้อมกัน ปัจจุบันพิธีนี้ได้เลิกแล้ว

หลังจากเสร็จพิธีการยกข้าวเม่าหรือเอื้อมโม่แล้วพระนำขอขมาแม่พระคงคา เสร็จแล้วนำไป ลอยที่คลองตอนเที่ยงคืนที่ท่าวัด ซึ่งประเพณีลอยกระทงนี้ยังทำมาจนถึงปัจจุบัน แต่กระทงมีการ ประดิษฐ์อย่างสวยงามด้วยวัสดุในท้องถิ่นจากธรรมชาติ ตอนหัวค่ำชาวบ้านจะนำกระทงมาที่วัดเพื่อฟัง พระสวดและนำขอขมาแม่พระคงคา เสร็จแล้วต่างคนก็แยกย้ายกันไปลอยกระทงที่ท่าวัดส่วนหนึ่ง และที่ ฝ่ายกันน้ำบ้านสำโรงบนมีการเปิดเพลงเดินรำสนุกสนานจนดึกดื่น

บ้านสวนส้ม

เรื่องเล่าที่เป็นตำนาน ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ บ้านสวนส้มหากเปรียบเทียบกับบ้าน สำโรงแล้วนับว่าเป็นหมู่บ้านที่ก่อตั้งได้เพียงไม่นาน อีกทั้งการเกิดและเติบโตของชุมชนก็เกิดจากการ อพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยของคนต่าง ๆ ทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับตำนาน ความเชื่อจึงมีไม่มากนัก อย่างไรก็ตามจากการเก็บข้อมูลพบว่า ประชากรที่อยู่ในหมู่บ้านสวนส้มมีความเชื่อและนับถือสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่ยังไม่ได้ตั้งหมู่บ้าน เป็นความเชื่อที่เชื่อต่อๆ กันมา โดยการเล่าปากต่อปากของคนที่ได้ เข้ามาอยู่ก่อนและได้ประสบพบเห็นเหตุการณ์ด้วยตนเอง ซึ่งความเชื่อของคนในหมู่บ้านที่เชื่อและยึด เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องหมู่บ้านที่สำคัญที่สุดคือ เจ้าพ่อวัวแดง และความเชื่อปลีกย่อยอื่นๆ ซึ่งสะท้อน ถึงสภาพสังคมบ้านสวนส้มดังต่อไปนี้

เจ้าพ่อวัวแดง จากการบอกเล่าของนายสมชาย ศิริธรรม ผู้ซึ่งเป็นร่างทรงของเจ้าพ่อวัวแดงที่ ชาวบ้านสวนส้มเคารพนับถือ ได้เล่าประวัติความเป็นมาของความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อวัวแดงว่า สมัยก่อน ชาวบ้านมักเข้าป่าล่าสัตว์เพื่อนำมาเป็นอาหาร วันหนึ่งได้ไปเจอฝูงวัวสีแดงหากินตามชายป่า จึงลงมือ ยิงฝูงวัวเหล่านั้น แต่ปรากฏว่ายิงแล้วกระสุนปืนไม่ออก เหตุการณ์แบบนี้เกิดขึ้นหลายครั้งติดต่อกัน จน เป็นที่น่าแปลกใจสำหรับผู้ไปล่าสัตว์ จึงได้ไปหาพระ พระได้นั่งทางในจึงได้ทราบว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปก ปักรักษาฝูงวัวฝูงนี้อยู่ ไม่มีใครสามารถทำอะไรได้

ในบริเวณที่วัวฝูงดังกล่าวได้หากินอยู่ ช้างบนเป็นถ้ำ ชาวบ้านเรียกกันว่าถ้ำเจ้าพ่อวัวแดง ซึ่ง ชาวบ้านนับถือ ศรัทธากันสืบมา บางคนไปบนบานศาลกล่าวอะไรไว้ก็จะได้ดังหวัง ถ้ำแห่งนี้บางคนก็ มองเห็น บางคนก็ไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ เห็นแต่เพียงต้นไม้เท่านั้น แล้วแต่จิตของแต่ละคนที่จะ สัมผัสได้

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

การกล่าวถึงบ้านสำโรง บ้านสวนส้ม ในฐานะเป็นเสี่ยงจากสังคมชายแดนชายขอบนั้นพิจารณา จากชุมชนทั้งสองแห่งด้วยปัจจัยทางสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งสัมพันธ์กับปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรม

คือภูมิประเทศที่ตั้งของทั้งบ้านสำโรงและสวนส้มซึ่งเป็นบ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตอำเภอคลองดาวของ จังหวัดจันทบุรี เป็นพื้นที่ชายแดนของประเทศไทยติดกับประเทศกัมพูชา ห่างไกลจากความเป็น ศูนย์กลางอันหมายถึงกรุงเทพฯ ในฐานะของศูนย์กลางประเทศไทย และตัวเมืองจันทบุรีในฐานะ ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของจังหวัด ดังคำกล่าวเรียกขานทางนี้ว่าเป็นกลุ่มที่อยู่หลังเขา และจากสภาพ ของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ดังกล่าว นำไปสู่ความเป็นชายขอบด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม กล่าวคือ ขณะที่ความเป็นศูนย์กลางหมายถึงวัฒนธรรมไทย ความเป็นชายขอบของบ้านสำโรงและบ้านสวนส้มก็ คือการมีวัฒนธรรมที่ดูจะเป็นอื่นสำหรับสังคมไทย พิจารณาได้จากข้อมูลของท้องถิ่น เช่น เป็นชาวเขมร ที่ชาวบ้านเรียกตัวเองว่าเป็นเขมรพื้นบ้าน มีประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับชาวเขมรทางประเทศ กัมพูชาเรื่อยมา ทั้งการข้ามไปข้ามมาของผู้คน การเป็นชนกลุ่มวัฒนธรรมเดียวกัน ความสัมพันธ์ทุกด้าน ทั้งทางเศรษฐกิจ คือ การทำมาหากิน แรงงาน การติดต่อค้าขาย ทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ของ ครอบครัว เครือญาติ การแต่งงาน การแลกเปลี่ยนช่วยเหลือที่ดำเนินตลอดมา รวมไปถึงภาษา ประเพณี พิธีกรรม

บ้านสำโรง

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม จะพิจารณาโดยสัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ เริ่ม จากลักษณะภูมิอากาศ ภูมิประเทศ และทรัพยากร ข้อมูลจากงานวิจัยสะท้อนให้เห็นถึงสภาพอดีตที่มี ลักษณะภูมิประเทศเป็นป่าเขา อุณหภูมิร้อนไม่ด้วยป่าไม้เบญจพรรณ สัตว์ป่า ความบริบูรณ์ในเรื่อง แหล่งน้ำธรรมชาติ ซึ่งเหมาะแก่การทำเกษตร มีแหล่งอาหารจากป่า นำไปสู่การก่อเกิดชุมชน โดยการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนเขมร ทั้งเขมรพื้นบ้านและเขมรจากประเทศกัมพูชา โดยแรกเริ่มเป็น ชุมชนขนาดเล็ก มีคนอยู่อาศัยจำนวนน้อย มีที่ทางสำหรับแต่ละครัวเรือนในการหักล้างถางพงเพื่อทำมาหากิน ซึ่งมีทั้งการทำกินในลักษณะการเก็บของป่าไปขาย เช่น กระจาน สัตว์ป่า รวมไปถึงระยองป่าอื่นๆ การทำมาหากินในลักษณะการทำเกษตร มีการไร่ ทำสวน ตามแต่กำลังแรงงานทุนทรัพย์ การพึ่งพิงทรัพยากรในพื้นที่ยังมีอยู่มาก เห็นได้จากเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ยังหลงเหลืออยู่ตามบ้านเรือน รวมไปถึงภูมิปัญญากับการดำรงชีวิตที่คณะนักวิจัยได้บันทึกไว้ จากสภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นป่าเขาที่ทำให้ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพิงธรรมชาติ สภาพบรรยากาศชุมชนที่ชาวบ้านเล่าถึงความเจ็บสงบ การอยู่กับ ความมืดทึบกลางธรรมชาติ การอาศัยแสงสว่างจากไฟใต้และแสงตะเกียง เสียงจักจั่นเรไร หรือกระทั่ง เรื่องราวเหตุการณ์สำคัญในชุมชนที่ชาวบ้านเล่าถึงโรคภัย การอาศัยหมอยพื้นบ้านเหล่านี้เป็นคำบอกเล่า ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชาวบ้านกับธรรมชาติก่อนที่สภาพชุมชนจะมีความเปลี่ยนแปลง

สภาพอดีตก่อนการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนดังเช่นปัจจุบันนอกจากความเป็นพื้นที่ป่าเขาแล้ว ลักษณะถนนหนทางคมนาคมคงจะเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่สะท้อนในเรื่องของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน กว่าจะมาเป็นปัจจุบันของบ้านสำโรงนั้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคน บ้านสำโรงกับชุมชนอื่นดำเนินเรื่อยมา ทั้งผ่านการค้าขาย ความรู้จักมักคุ้น ความเป็นญาติ การทำบุญ งานประเพณีที่ทำร่วมกัน ทั้งกับคนริมลำคลองสายเดียวกัน และกับคนบ้านอื่นในต่างอำเภอ มีการเล่า

ถึงสภาพการคมนาคมในอดีตที่ถนนเกิดจากทางเกวียนที่คนในชุมชนใช้ไปมาหาสู่ระหว่างกัน การช่วยกันขุดถนนก็คงเป็นหนึ่งในกิจกรรมที่สะท้อนถึงความร่วมมือร่วมใจกัน การพึ่งตนเอง ของชุมชน สภาพการคมนาคมที่ไม่สะดวกด้วยเรื่องของรถรา และความไม่เจริญของถนนหนทางในอดีต เหล่านี้สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน เช่น ด้านการแพทย์ การสาธารณสุข การศึกษา วิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาองค์ความรู้ท้องถิ่น บทบาทของแพทย์พื้นบ้าน สถาบันสำคัญ เช่น ครอบครัว วัด การรักษาโรคด้วยวิธีต่างๆ บทบาทของครอบครัวต่อการขัดเกลาทางสังคม การถ่ายทอดคตินิยม บทบาทของวัดที่มีต่อชุมชน วิถีชีวิตเช่นนี้ของคนบ้านสำโรงนับจากอดีตมีส่วนสำคัญต่อการสร้าง การรักษารัตนธรรมท้องถิ่นที่เข้มแข็ง ดังจะเห็นได้จากบันทึกเรื่องราวภูมิปัญญาของชุมชน รวมไปถึงประเพณีพิธีกรรมที่มีความหมายต่อท้องถิ่น

สภาพแวดล้อมชุมชน ขนาดของชุมชน จำนวนประชากร และการคมนาคม เป็นความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพซึ่งน่าจะสัมพันธ์กัน และเกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตด้านอื่นๆ ของผู้คนในบ้านสำโรง ความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ คงดำเนินเรื่อยมาในระยะเวลาที่ไล่เลี่ยกัน ทั้งสภาพแวดล้อมชุมชนที่มีการหักล้างทางพงเพื่อการสร้างบ้านและการเกษตรที่เพิ่มมากขึ้นตามการขยายตัวของขนาดชุมชน จำนวนประชากร ทั้งจากกลุ่มคนดั้งเดิมและกลุ่มคนที่อพยพมาอยู่ใหม่ ความเปลี่ยนแปลงในด้านการคมนาคม

มีข้อมูลเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ตั้งแต่การสร้างถนนสายยุทธศาสตร์รอบชายแดน การสร้างทางสายจันทบุรี-สระแก้ว ในปี พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑ ความสะดวกมากขึ้นของรถโดยสาร รวมไปถึงการมีรถยนต์ส่วนตัว สภาพแวดล้อมชุมชนที่ป่าถูกแทนที่ด้วยบ้านเรือน สวนไม้ผลในระยะเวลาสามสี่สิบปีที่ผ่านมา สภาพบ้านเรือนแบบเดิมค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยบ้านเรือนตามสมัยนิยม การขยายตัวของชุมชนจากการอพยพเข้ามาโดยคนจากที่ต่างๆ ที่เข้ามาหาแหล่งทำกินในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา ซึ่งมีการเล่าถึงวิถีชีวิตของผู้คนอพยพเข้ามาอยู่ใหม่พร้อมๆ กับความเปลี่ยนแปลงของบ้านสำโรง บทบาทของส่วนกลางในด้านต่างๆ ที่เห็นชัดเจนนอกจากการคมนาคมคือการสร้างถนน ในด้านการศึกษา มีการขยายโอกาสทางการศึกษา การกำหนดเกณฑ์การศึกษาระดับ จากเดิมที่บุตรหลานเรียนรู้จากชุมชน ครอบครัว วัด เป็นความรู้เกี่ยวกับการดำรงชีวิต พ่อแม่ผู้ปกครองเริ่มเห็นความสำคัญทางการศึกษามากขึ้น ประกอบกับการคมนาคมที่สะดวกขึ้นทำให้เด็กรุ่นใหม่มีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น การสาธารณสุขกับบทบาทแพทย์ สาธารณสุขแผนใหม่ การมีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน การมีสถานพยาบาลที่สะดวกขึ้น

ในด้านครอบครัว การแต่งงาน ระบบเครือญาติ เหล่านี้สะท้อนถึงสภาพโครงสร้างสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในบ้านสำโรง ข้อมูลเกี่ยวกับการเลือกคู่ครอง การแต่งงานของบ้านสำโรงบอกให้เราทราบถึงกฎเกณฑ์การควบคุมพฤติกรรม ข้อห้าม ข้อปฏิบัติ ค่านิยมในการเลือกคู่ครอง บทบาทของครอบครัวในการดูแลกำกับผู้จะเป็นสมาชิกใหม่ สิ่งเหล่านี้สอดแทรกอยู่ในเรื่องเล่าของชาวบ้าน เช่น การจกสว ซึ่งก็คือการเกี่ยวพาราสี การคบหาดูใจซึ่งอยู่ในสายตาของครอบครัว มีการกระทำตามกติกา และการละเมิดกฎเกณฑ์ซึ่งก็ต้องมีการจัดพิธีกรรมแก้ไขให้เป็นไปตามประเพณี กฎเกณฑ์การตั้งที่อยู่อาศัยหลังแต่งงาน รูปแบบความสัมพันธ์ในครอบครัว ลักษณะโครงสร้างและ

ความสัมพันธ์เหล่านี้ หลายๆ ด้านยังเป็นเรื่องที่น่าไว้วางใจมีอิทธิพลต่อบ้านสำโรง ดังสะท้อนให้เห็นจากการให้ความสำคัญกับครอบครัว ญาติในอันที่จะช่วยเหลือเกื้อกูล แต่ลักษณะโครงสร้างและความสัมพันธ์เหล่านี้อาจมีแนวโน้มที่คลี่คลาย และเปลี่ยนแปลง ดังที่กล่าวถึงลักษณะโครงสร้างครอบครัวที่มีแนวโน้มเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ด้วยข้อจำกัดในด้านที่อยู่อาศัย อีกทั้งค่านิยม การผสมผสานกันมากขึ้นระหว่างคนบ้านสำโรงกับคนกลุ่มอื่นๆ ความเข้มงวดเกี่ยวกับกฎเกณฑ์การควบคุมพฤติกรรมต่างๆ

กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์แบบเดิมยังมีบทบาทต่อความเป็นบ้านสำโรงอยู่มาก แต่อย่างไรก็ตาม บ้านสำโรงก็เช่นเดียวกับชุมชนในท้องถิ่นอื่นๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกต่างๆ ที่นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่โครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน ที่เห็นได้ชัดเจนคือ การเกิดกลุ่มต่างๆ ขึ้นมากมาย ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาส่งเสริมโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่สหกรณ์ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เกษตรอำเภอ ทำให้เกิดกลุ่ม เช่น กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน กลุ่มสมาชิกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ กลุ่มสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน กลุ่มสหกรณ์ นอกจากนี้ในด้านการเมืองการปกครองก็ยังได้เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้น ทั้งในด้านการพัฒนา การจัดกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้สะท้อนถึงสภาพความเป็นอยู่ ความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับบ้านสำโรง

ความเปลี่ยนแปลงในด้านระบบเศรษฐกิจ การทำมาหากินของบ้านสำโรง คือการมองถึงกิจกรรมการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน การกระจายสินค้าและบริการ การจัดการจัดสรรเกี่ยวกับทรัพยากร แรงงาน เทคโนโลยี

ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการทำมาหากินของชุมชนนั้นนับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและชัดเจนที่สุด แม้กล่าวได้ว่าอาชีพเกษตรกรรมยังถือเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนเช่นคนรุ่นปู่ย่าตายายที่ผ่านมา แต่ทว่าแนวโน้มการแบ่งแรงงานที่มีความหลากหลายมากขึ้น การใช้เทคโนโลยีในการผลิตที่ซับซ้อนขึ้น การขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก รวมไปถึงรูปแบบการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพิงตลาดทุน เป็นเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวมากขึ้นที่ผูกกับเศรษฐกิจแบบเงินตราทั้งการลงทุนในการผลิต และการบริโภค การใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการดำรงชีวิตจึงเป็นเรื่องของภาพสะท้อนอดีตที่ยังสามารถบันทึกให้เห็นถึงองค์ความรู้ต่างๆ ของท้องถิ่น ทั้งการทำอาหาร การผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ แต่ภาพปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลง คือความเปลี่ยนแปลงในเรื่องวิถีการผลิต การบริโภค จากการปลูกพืชพันธุ์หลายชนิดแซมในไร่นามาสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วลิสง จนกระทั่งมาถึงลำไยซึ่งเป็นผลผลิตล่าสุดที่ชาวบ้านนิยมปลูกตามความต้องการของตลาด การบริโภคของแต่ละครัวเรือนที่มีเพิ่มมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้นำมาสู่ปัญหาส่วนใหญ่ในปัจจุบันที่ชาวบ้านเผชิญร่วมกัน คือปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน ปัญหาเรื่องทุน และการมีหนี้สิน

ในด้านตำนาน ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม จากข้อมูลของบ้านสำโรงจะเห็นได้ถึงความรุ่มรวยเกี่ยวกับข้อมูลเหล่านี้ สะท้อนถึงรากฐานที่มั่นคงของวัฒนธรรมท้องถิ่น จักรวาลทัศน์ในการกำหนดค่านิยม ระบบศีลธรรม พฤติกรรมของคนบ้านสำโรง การผสมผสานกันของระบบความเชื่อในอำนาจ

นอกเหนือธรรมชาติ ศาสนาพราหมณ์และพุทธสะท้อนออกมาเกี่ยวกับบันทึกเรื่องราวประเพณีพิธีกรรมหลาย ๆ ด้านมีการปรับรูปแบบ เปลี่ยนแปลงไป ความเชื่อบางอย่างยังคงดำรงอยู่ ยังมีอิทธิพลในการกำกับดูแลชุมชน เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับพระยาเสาร์ เจ้าตะเคียนที่ชาวบ้านยังให้การนับถือ การจัดประเพณีพิธีกรรมในวาระต่างๆ อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับบ้านสำโรงก็นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงในเรื่องรูปแบบ ประเพณีปฏิบัติในหลายๆ เรื่องด้วยกัน เช่น ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต อันได้แก่ การเกิด การคลอดบุตร การรักษาโรค การบวช การแต่งงาน รวมไปถึงงานศพ ประเพณีเหล่านี้หลายๆ ขั้นตอนได้ลดบทบาทลง กระทั่งสูญหายไป อย่างไรก็ตามโน้มน้าวโดยรวมของชุมชนกล่าวได้ว่ารากฐานที่มั่นคงของวัฒนธรรมท้องถิ่นนี้ยังคงดำรงอยู่เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่น เช่น บ้านสวนส้ม ดังจะเห็นได้จากบทบาทของพระ ของวัดซึ่งยังถือว่ามีความสำคัญต่อชุมชนในทุกๆ ด้าน การเปลี่ยนแปลงความคลั่งคลายในเรื่องความเชื่อ การปฏิบัติแม้กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ซึ่งสังเกตได้จากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมประเพณีต่างๆ ของผู้คนในชุมชนลดน้อยลง เช่น งานสงกรานต์ ทัศนคติที่ขัดแย้งกันระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ ความรู้ความเข้าใจที่ลดน้อยลงของหนุ่มสาวปัจจุบันเกี่ยวกับงานพิธีต่างๆ คนรุ่นใหม่กับการปฏิเสธวัฒนธรรมดั้งเดิมด้วยความไม่เข้าใจในองค์ความรู้ท้องถิ่นของตนเอง ทัศนคติที่เห็นว่าเป็นความล้าหลังทางวัฒนธรรม ดังสะท้อนออกมาจากการปฏิเสธการพูดภาษาถิ่นของตนเอง เป็นต้น เหล่านี้ล้วนสะท้อนกระแสความเปลี่ยนแปลง ทั้งการรับเอาความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นกระแสการพัฒนา ความทันสมัย สภาพแวดล้อมโลกาภิวัตน์ และการปรับปรนทางวัฒนธรรมจากภายในด้วยองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้

บ้านสวนส้ม

หากพิจารณาเปรียบเทียบบ้านสำโรงกับบ้านสวนส้มในฐานะชุมชนสังคมชายแดน - ชายขอบ จันทบูรณแล้ว คงจะเห็นได้ถึงความแตกต่างกันระหว่างชุมชนทั้งสองแห่งนี้ บ้านสวนส้มถือเป็นชุมชนแห่งใหม่ เกิดและเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในระยะเวลาอันสั้น คือไม่กี่สิบปีที่ผ่านมา ดังจะเห็นได้จากข้อมูลชุมชนที่กล่าวถึงการเข้ามาจับจองพื้นที่ในการปลูกพืชไร่ตั้งแต่ช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นต้นมา จากช่วงเวลาดังกล่าวได้นำมาสู่การขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก การตั้งบ้านเรือน ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงสภาพกายภาพอย่างรวดเร็ว จากพื้นที่ป่าเดิมกลายเป็นชุมชนหมู่บ้านที่รวบรวมเอาความหลากหลายของผู้คนจากภูมิภาคต่างๆ เข้ามาอยู่ร่วมกัน ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนคือการเติบโตของหมู่บ้านยังทวีอัตราความรวดเร็วขึ้นเมื่อมีการขยายตัวของการทำธุรกิจแปรรูปผลิตภัณฑ์ไม้จากประเทศกัมพูชา หากบ้านสำโรงเป็นตัวแทนของการก่อรูปขึ้นมาของระบบนิเวศวัฒนธรรมที่ค่อยๆ เติบโตมีความมั่นคง ยาวนาน มีรากฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ผู้คนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด คนบ้านสำโรงยึดถือบ้านสำโรงเป็นภูมิลำเนา ดังจะเห็นได้จากการที่คนบ้านสำโรงไม่ค่อยออกไปทำงานถิ่นอื่นนัก มีการสร้างประเพณีพิธีกรรมในการอยู่ร่วมกันอย่างคนในท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน อันเป็นรูปแบบของสังคมประเพณี บ้านสวนส้มกลับสะท้อนภาพของชุมชนที่มีความเป็นเมือง ซึ่งเป็นรูปแบบของสังคมในทิศทางตรงข้ามกัน

รูปแบบสังคมที่กลายเป็นเมืองของบ้านสวนส้มพิจารณาได้จาก สภาพทางกายภาพ ลักษณะจำนวนประชากร ความซับซ้อนหลากหลายของการแบ่งงาน อาชีพ กล่าวคือบ้านสวนส้มเกิดและเติบโตขึ้นโดยการเข้ามาอยู่ร่วมกันของคนที่มีความแตกต่างหลากหลาย ที่เห็นได้ชัดเจนคือ กลุ่มคนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ดังที่นักวิจัยได้เก็บข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน กับคำเรียกบ้านว่า "บ้านสวนส้ม" ซึ่งมีที่มาจากภาษาอีสาน การรวมตัวเป็นกลุ่มที่สำคัญของชาวจังหวัดอุบลราชธานี หรือข้อมูลในแง่มุมต่างๆ ที่ค่อนข้างชี้ให้เห็นถึงกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด เห็นการรวมตัวกันชัดเจนที่สุดคือคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ขณะเดียวกันบ้านสวนส้มยังประกอบไปด้วยคนจากหลากหลายพื้นที่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย ยังไม่นับรวมถึงแรงงานต่างด้าวบางส่วนที่เข้ามาโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยเงื่อนไขของความเป็นพื้นที่ชายแดน ลักษณะของการอยู่อาศัยของคนบ้านสวนส้มในภาพรวมยังเป็นไปในลักษณะการเข้ามาหาพื้นที่ หาอาชีพทำกิน ดังเช่น เมืองใหญ่ต่างๆ มากกว่าจะเข้ามาอยู่ในลักษณะลงหลักปักฐาน ข้อมูลจากบ้านสวนส้มเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นความซับซ้อน ความหลากหลายในด้านต่างๆ ทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม มากกว่าภาพวัฒนธรรมที่มีรากฐานอันยาวนานเช่นบ้านสำโรง

หากบ้านสำโรงเป็นภาพสะท้อนของชุมชนที่มีการปรับตัวทางวัฒนธรรมให้เข้ากับนิเวศธรรมชาติ มีการอยู่ร่วมกันอย่างมีกติกาและจารีต จนกระทั่งพื้นที่บ้านสำโรงเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เรียกได้ว่านิเวศวัฒนธรรม กระทั่งมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีผลมาจากปัจจัยการรุกรานของนิเวศการเมืองคือรัฐและนายทุนซึ่งมีบทบาทสำคัญแล้ว การปรับตัวทางวัฒนธรรมของบ้านสวนส้มหรือการเติบโตขึ้นของความเป็นบ้านสวนส้มก็คงกล่าวได้ว่าดำเนินมาพร้อมๆ กับระบบนิเวศทางการเมือง กล่าวคือการอพยพเพื่อหาแหล่งทำกินมาสู่การตั้งเป็นชุมชนบ้านสวนส้ม ก็เป็นผลผลิตของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมในประเทศไทยนั่นเอง

ข้อมูลจากบ้านสวนส้มจึงสะท้อนให้เห็นทั้งวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ชายแดนกับการปรับตัวทางวัฒนธรรมท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ท่ามกลางบทบาทของรัฐและนายทุน ดังจะเห็นได้จากการดิ้นรนในเรื่องวิถีชีวิต การทำมาหากินของชาวบ้านแต่ละกลุ่มวัฒนธรรม กลุ่มอาชีพ ในบ้านสวนส้มจึงเห็นความหลากหลายในการแบ่งแยกกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ คือการแบ่งแยกตามภูมิภาคที่มีพื้นเพทางวัฒนธรรมร่วมกัน ทั้งกลุ่มคนอีสาน คนเหนือ คนใต้ รวมไปถึงคนในพื้นที่ใกล้เคียง กลุ่มอาชีพจึงมีทั้งผู้ทำงานเกี่ยวกับการเกษตร ทั้งมีที่ดินของตนเอง และที่เป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร กลุ่มอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปผลิตภัณฑ์ไม้ มีทั้งนายทุน ช่างฝีมือ แรงงานไร้ฝีมือ กลุ่มอาชีพค้าขายต่างๆ ดังจะเห็นได้ถึงความเติบโตของตลาดในบ้านสวนส้ม ทั้งจากตัวเลขทางเศรษฐกิจที่ไม่เปิดเผยข้อมูล และความหลากหลายของสินค้า บริการ เหล่านี้เป็นความหลากหลายของวิถีชีวิต การทำมาหากิน รายได้ การบริโภค กลุ่มอายุที่แตกต่างทั้งวัยเด็ก วัยรุ่น วัยทำงาน และผู้สูงอายุ ภาพการไหลเวียนของผู้คน และความซับซ้อนเหล่านี้ทำให้การทำวิจัยที่บ้านสวนส้มค่อนข้างมีอุปสรรคมากในการเข้าถึงข้อมูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการหาความรู้ในด้านระบบเศรษฐกิจ ลักษณะการปรับตัวทางวัฒนธรรมของผู้คนบ้านสวนส้มนี้ดำเนินไปพร้อมๆ กับบทบาทของรัฐและนายทุน จะเห็นได้จากบทบาทของหน่วยงานต่างๆ ต่อบ้านสวนส้ม ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานทหารที่เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

ตั้งแต่การจัดสรรบ้านเรือน ที่ดินทำกิน หน่วยงานหรือกลุ่มคนในโครงสร้างระบบการปกครองในหมู่บ้าน บทบาทของนายทุน ผู้ประกอบการค้าไม้ ดังที่มีการเล่าถึงการรวมกลุ่มต่างๆ การเข้าร่วมงาน ความร่วมมือต่างๆ จะกระทำได้โดยกลุ่มคนเหล่านี้

ภาพการปรับตัวทางวัฒนธรรมของคนบ้านสวนส้มทั้งด้านการทำมาหากิน กลุ่มทางเศรษฐกิจ การรวมกลุ่มทางสังคมเช่นคนพื้นเพภูมิลำเนาเดียวกัน การสร้างวัด การประกอบกิจกรรมทางศาสนา เช่น การจัดงานประเพณีเทศน์มหาชาติ กิจกรรมสาธารณะที่ทำร่วมกันเป็นภาพของบ้านสวนส้มที่ดำเนินไปพร้อมๆ กับภาพความไร้ระเบียบของชุมชน ภาพความขัดแย้งของกลุ่มคนต่างๆ ภายในชุมชน ความขัดแย้งกันภายในกลุ่มวัยรุ่น ซึ่งสามารถตั้งคำถามต่อถึงกระบวนการขัดเกลาทางสังคมต่อเยาวชน ภาพโครงสร้างครอบครัว ความสัมพันธ์ในครอบครัวซึ่งอาจผูกโยงได้กับปัญหาที่เกิดขึ้นในกลุ่มเยาวชน ภาพความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำชุมชน ภาพของปัญหาเกี่ยวกับชุมชนชายแดนทั้งด้านแรงงาน การค้า ธุรกิจผิดกฎหมาย อาชญากรรม

การนำเสนอวิถีชีวิตของทั้งบ้านสำโรงและบ้านสวนส้ม จากการทำงานของนักวิจัยท้องถิ่นจะสามารถเป็นภาพสะท้อนถึงท้องถิ่นพื้นที่ชายแดนจันทบูรณในลักษณะของภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การรับทราบถึงความเป็นมาเป็นไป ปัญหาต่างๆ ที่มีในชุมชน การสร้างองค์ความรู้ การทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วยกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนเอง ซึ่งเป็นโอกาสอันดีสำหรับท้องถิ่น ทั้งต่อนักวิจัยภายในและต่อคนในท้องถิ่นในการทบทวนอดีต ปัจจุบัน เพื่อไปสู่การหาคำตอบเกี่ยวกับอนาคต การหาทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสมของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนา โดยมีองค์ความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของคนในท้องถิ่นเป็นฐาน อีกทั้งยังจะนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน และคนภายนอก ทั้งสำหรับนักวิจัยในท้องถิ่นอื่น ผู้สนใจ สาธารณชนทั่วไป ในเรื่องขององค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นต่างๆ ของสังคมไทย

ข้อมูลทางด้านสภาพและความเป็นมาของชุมชน

จันทบุรีเป็นเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ไทยในแต่ละยุคสมัย ทั้งสมัยก่อนกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏหลักฐานสิ่งก่อสร้างทางประวัติศาสตร์ให้เห็นอยู่ทุกวันนี้ เป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งในดินและในน้ำ เคยเป็นแหล่งอัญมณีหลากหลายชนิดที่มีราคามาก แม้ปัจจุบันอัญมณีต่างๆ จะลดน้อยลง แต่ยังคงเป็นศูนย์กลางสำคัญของธุรกิจด้านอัญมณี เป็นแหล่งรวมช่างฝีมือในการเจียระไนอัญมณี และทำเครื่องประดับมีค่าต่างๆ

นอกจากนี้สภาพดินฟ้าอากาศและผืนดินยังเอื้ออำนวยแก่การปลูกพืชผลการเกษตรต่างๆ โดยเฉพาะผลไม้ที่ขึ้นชื่อของจังหวัด ได้แก่ เงาะ ทุเรียน มังคุด ลองกอง และผลิตผลพริกไทย บริเวณชายฝั่งทำการประมงและผลิตภัณฑอาหารทะเล มีสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สวยงามหลายแห่ง เขตพื้นที่ทางภาคตะวันออกของไทยนับได้ว่าเป็นภูมิภาคที่ได้เปรียบทางการท่องเที่ยวมากกว่าภาคอื่นๆ เนื่องจากในเขตพื้นที่เหล่านี้มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และปัจจัยการท่องเที่ยวต่างๆ

สอยดาวเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดจันทบุรี ประกอบด้วยป่าดิบชื้นและป่าเบญจพรรณ เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลำคลองหลายสาย เหมาะแก่การเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา ทำสวน และการปลูกพืชหลายชนิด เช่น ลำไย ส้มเขียวหวาน มะขามหวาน เงาะ ทุเรียน มังคุด ลองกอง เป็นต้น ในฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็น ฝนตกชุกในฤดูฝน ฤดูร้อนอากาศไม่ร้อนจัด สัตว์ป่าใหญ่น้อยชุกชุม แต่เดิมอำเภอสอยดาวขึ้นอยู่ในการปกครองของอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ซึ่งในขณะนั้นมีตำบลต่างๆ อยู่ในการปกครองของอำเภอโป่งน้ำร้อนรวม ๙ ตำบล ได้แก่ ตำบลทับไทร ตำบลโป่งน้ำร้อน ตำบลหนองตาคง ตำบลทรายขาว ตำบลเทพนิมิต ตำบลปะตง ตำบลทุ่งขนาน ตำบลทับช้าง ตำบลละตอน ในการไปติดต่อราชการของราษฎร ณ ที่ว่าการอำเภอโป่งน้ำร้อน ปรากฏว่าบางตำบล เช่น ตำบลทับช้าง และตำบลทุ่งขนาน ราษฎรต้องเดินทางไกลถึง ๔๐-๕๐ กิโลเมตร ซึ่งเป็นการไม่สะดวกเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ทางราชการจึงเห็นความเดือดร้อนของราษฎร จึงได้ทำเรื่องขอแยกพื้นที่ตำบลปะตง ตำบลทรายขาว ตำบลทับช้าง ตำบลทุ่งขนาน และตำบลละตอน ตั้งเป็นกิ่งอำเภอ โดยใช้ชื่อว่ากิ่งอำเภอสอยดาว ที่ใช้ชื่อว่าสอยดาวก็เนื่องมาจากเขาสอยดาวเป็นเอกลักษณ์ที่คนทั่วไปรู้จักดี เป็นเทือกเขาสูงและมีน้ำตกสวยงาม

ต่อมาได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ ประกาศตั้งกิ่งอำเภอสอยดาวอย่างเป็นทางการ มีผลตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๑ และได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะกิ่งอำเภอสอยดาวเป็นอำเภอสอยดาวเมื่อวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๕ มีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นต้นมา

จากการแยกตัวออกมาจากอำเภอโป่งน้ำร้อนเป็นอำเภอสอยดาว ได้มีการแบ่งพื้นที่เขตการปกครองออกเป็น ๕ ตำบล คือ ตำบลทับช้าง ตำบลละตอน ตำบลทรายขาว ตำบลทุ่งขนาน และตำบล

ปะตง ซึ่งในแต่ละตำบลมีประชากรอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งเป็นประชากรในพื้นที่ที่อาศัยอยู่ดั้งเดิม และอีกส่วนหนึ่งเป็นประชากรที่ย้ายมาจากถิ่นอื่นมาอาศัยอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ

บ้านสำโรง ตำบลทรายขาว เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่เก่าแก่ มีประชากรในพื้นที่อาศัยอยู่มายาวนานนับร้อยปี มีพื้นที่ติดกับอำเภอโป่งน้ำร้อน เป็นหมู่บ้านชายแดนไทย-กัมพูชา บ้านสำโรงถือได้ว่าเป็นพื้นที่ทางผ่านสู่ชายแดนประเทศกัมพูชา จึงเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะเด่นมาศึกษาในด้านประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน วัฒนธรรมประเพณีที่หลากหลาย ความเชื่อ การประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างไทยกับกัมพูชา

นอกจากการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมไทยกับกัมพูชาซึ่งดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของคนบ้านสำโรง ตำบลทรายขาวซึ่งเป็นหมู่บ้านเก่าแก่สืบทอดความเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานแล้ว ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทำให้จันทบุรีในเขตนี้ยังเป็นพื้นที่ซึ่งตอบรับการขยายตัวของประชากรที่ย้ายมาจากถิ่นอื่นเข้ามาทำมาหากิน จึงไม่ใช่แต่เพียงพื้นที่ของผู้คนที่มีวัฒนธรรมเขมรที่เข้มแข็งนับแต่อดีตมาเช่นบ้านสำโรงเท่านั้น แต่อำเภอสอยดาวแห่งนี้ยังเป็นพื้นที่สำหรับชุมชนใหม่ที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงไม่กี่สิบปีที่ผ่านมา ชุมชนใหม่ที่เติบโตอย่างรวดเร็วตั้งอยู่ในพื้นที่ติดชายแดนเขมรชนิดมีเพียงสะพานไม้เล็กๆ กัน และเป็นภาพสะท้อนหนึ่งถึงชีวิตของผู้คนในแถบนี้ที่แตกต่างจากบ้านสำโรง คือ บ้านสวนส้ม ตำบลสะตอน

บ้านสำโรง

บ้านสำโรงตั้งอยู่หมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๕ ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี

อาณาเขต ทิศเหนือจรดหมู่ ๑ บ้านทรัพย์เจริญใต้ ตำบลสะตอน อำเภอสอยดาว ทิศใต้จรดคลองพระพุทธรุทิศตะวันออก จรดหมู่ที่ ๓ บ้านนาสนาตต์ ตำบลหนองตาคง อำเภอโป่งน้ำร้อน ทิศตะวันตกจรดหมู่ที่ ๑ บ้านตามูน ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว

ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากร ในอดีตบริเวณบ้านสำโรงมีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณ ประกอบด้วยป่าไผ่ ต้นไม้ใหญ่น้อย เช่น ต้นมะค่า ประดู่ ไม้แดง ตะแบก ตะเคียน ยางนา อินทรี เป็นต้น มีคลองทรายขาวไหลผ่าน ต้นกำเนิดมาจากป่าเบ้ง ป่าสะบ้า และป่าขนานที่อยู่ในเขาสอยดาว ไหลมารวมกันตรงคลองระกำ (เรียก ชื่อตามหมู่บ้านระกำ) ผ่านบ้านตามูลล่าง ผ่านหมู่บ้านดอนเจน บ้านวังยาว บ้านสำโรงบน บ้านสำโรงกลาง บ้างสำโรงล่าง ไหลผ่านต่อไปยังหมู่บ้านนาสนาตต์ แล้วไหลไปบรรจบกับคลองพระพุทธร (ใกล้ๆ กับเขาพระพุทธรจึงเรียกว่าคลองพระพุทธร) ที่หมู่บ้านจางวางเหนือสะพานที่จะข้ามไปหมู่บ้านคลองคต ส่วนคลองพระพุทธรที่สร้างอ่างเก็บน้ำคลองพระพุทธรในปัจจุบัน เกิดจากเขาน้ำเขียว เขาลำโพง ไหลผ่านหมู่บ้านพังงอน ดงจิก ไหลผ่านที่สร้างเก็บน้ำปัจจุบันไหลต่อไปหมู่บ้านคลองใหญ่ล่าง หมู่บ้านคลองคต หมู่บ้านสะแมด บรรจบกับคลองทรายขาวที่หมู่บ้านจางวาง แล้วไหลต่อไปหมู่บ้านโพธิ์ บ้านแปลง บ้างบึงชะนังบน บ้างบึงชะนังล่าง ไหลต่อไปเรื่อยจนถึงประเทศกัมพูชา

ในฤดูฝนน้ำที่ไหลหลากตามคลองสายดังกล่าวซึ่งมีต้นกำเนิดจากเขาสอยดาว จะหลากท่วมถึงที่ราบลุ่ม ปุ๋ยธรรมชาติที่มากับกระแสน้ำจะถูกสะสมไว้ตลอดเป็นระยะเวลายาวนาน สภาพแวดล้อมบาง

พื้นที่เป็นเนินเขาและที่ราบเชิงเขามีทุ่งหญ้าคาสลับ สัตว์ป่าน้อยใหญ่ชุมชุม ในน้ำมีกุ้งหอยปูปลา ความอุดมสมบูรณ์เหล่านี้ล้วนแต่เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าต่อการเพาะปลูก การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ และการดำรงชีวิตของผู้ที่มาอยู่อาศัย

แม้จะไม่มีกรรมมาคมติดต่อกันทางน้ำในลำคลองสายนี้ เนื่องจากคลองทรายขาวและคลองพระพุทธรมีโขดหินและน้ำไหลเชี่ยวในฤดูน้ำมาก ส่วนคลองทรายขาวในฤดูแล้งน้ำแห้งขอดคลอง ทำให้ไม่สะดวกในการเดินเรือก็ตาม แต่การตั้งถิ่นฐานตามแหล่งน้ำและทำให้เกิดชุมชนริมน้ำ ชุมชนต้นน้ำ และชุมชนปลายน้ำคือหมู่บ้านต่างๆ ดังกล่าว ด้วยการอยู่อาศัยนับแต่อดีตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำในการอุปโภคบริโภค พื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก ในการเป็นแหล่งอาหารก็ทำให้คนในชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมลำคลองทั้งสองนี้ และยังสำหรับคนสมัยก่อนก็จะมีความรู้สึกใกล้ชิดกัน เพราะใช้ประโยชน์จากลำคลองสายเดียวกัน

จากลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสม มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บ้านสำโรงเติบโตขึ้น ประชากรที่เพิ่มขึ้นทั้งจากการขยายตัวของชุมชนเอง และการอพยพโยกย้ายเข้ามาทำมาหากินของผู้คนจากที่ต่างๆ ทำให้พื้นที่ป่าเช่นอดีต ค่อยๆ ถูกจับจองพลิกพื้นเป็นบ้านเรือน เป็นไร่ เป็นสวน จนกระทั่งการอยู่อาศัยด้วยการพึ่งพาทรัพยากรจากป่าอย่างที่เคยเป็นมาในอดีตนั้นลดลง อีกทั้งน้ำในลำคลองขณะนั้นไม่สามารถนำมาบริโภคได้ เนื่องจากมีน้ำเสียจากโรงงานและสารพิษจากการเกษตรปนเปื้อนอยู่เป็นจำนวนมาก สภาพของบ้านสำโรงในปัจจุบัน นอกจากบ้านเรือนที่มีการขยายตัวเพิ่มขึ้นมากแล้ว ก็เป็นพื้นที่ไรสวนของชาวบ้านตามแต่ความต้องการพืชเศรษฐกิจของตลาดในแต่ละช่วงเวลา

เส้นทางการคมนาคมและการติดต่อกับชุมชนอื่น การเดินทางไปมาหาสู่กันจากชุมชนบ้านสำโรงไปตัวจังหวัด อำเภอก และหมู่บ้านต่างๆ ในสมัยก่อนใช้การเดินทางเท้า ถนนของหมู่บ้านเกิดจากการช่วยกันขุดโดยคนในชุมชน การขนสินค้าขึ้นมาขายจะเป็นคนจีนที่มาอาศัยอยู่บ้านสำโรง โดยการจ้างลูกจ้างหาบ จะหาบกระวานจากบ้านประทังที่หาบลงมาจากเขาสอยดาว หาบลงไปขายที่จันทบุรี

ชาวลับจะซื้อกะปิ เกลือ ปูนกินหมาก น้ำตาลอ้อย น้ำมันก๊าด เป็นต้น จ้างลูกหาบขึ้นมาขายคนอื่น ๆ ที่ไม่ได้ไปขายกระวาน ถ้าไปก็ซื้อสินค้าแล้วหาบขึ้นมาเอง ต่อจากการจ้างคนหาบก็ใช้เกวียนบรรทุกกระวานลงไปขาย แล้วบรรทุกสินค้าจำพวก กะปิ เกลือ น้ำตาลอ้อย น้ำปลา (เป็นไหเล็กๆ ที่ผ่าไม้เป็นแผ่นกลมๆ ฝาปิดด้วยปูนจนแน่น) เสื้อผ้า ผ้าถุง ใจกระเบน กางเกง ขนมห้าวพอง ถั่วตัด ขนมหัก ตายุ่นหรือขนมหอยเปิด (ขนมหักของคนจีนมีลักษณะเหนียวๆ คล้ายกะละแม ตัดเป็นชิ้นสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็กๆ คลุกด้วยงาขาว) ไม้ขีด สบู่ตรานกแก้ว สบู่ซัลโลด น้ำมันก๊าด ตะเกียงแบบกระป๋องนม (แต่ใช้ได้ก็ยังไม่ค่อย)

ต่อมาประมาณ ๕๐ กว่าปีย้อนหลังจากปัจจุบัน มีรถบรรทุกแบบ จีเอ็มซี ของทหารบรรทุกพืชไร่ไปขายที่จันทบุรี เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสง (นายทุนจากในเมืองมาตักลูกหนี้ คือให้เงินมาลงทุนก่อน เมื่อเก็บเกี่ยวพืชผลก็ขายสินค้าให้นายทุนของตน) เวลานั้นกระสอบพืชไร่ไปวางบนรถบรรทุกเป็นชั้นๆ พอถึงขั้นสุดท้ายใกล้จะเต็มก็วางเฉพาะข้างๆ รอบกระสอบมัดด้วยเชือกมะนิลาให้แน่น เหลือที่ตรงกลางไว้ให้ผู้โดยสารนั่งไปด้วย ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๒ วัน ค้างคืนระหว่างทาง ๑ คืน ถ้าเวลาออกจากบ้านเป็น

เวลาเช้า จะข้ามเขาเกลือกได้ทันก่อนมืดค่ำ ถึงอำเภอมะขามจะพักที่อำเภอมะขาม ถ้าออกจากบ้านบ่าย ถึงมาบดล้าจะค้างคืนที่นั่น ๑ คืน เพราะจะมีที่พักดีไม่กล้าข้ามเขาเกลือก รถมัยนั้นมียศของนายจันทร์ (จุมปี) ๑ คัน รถของนายยัง ๑ คัน นายอิน ๑ คัน เมื่อสามคนนี้เลิกกิจการไป มียศของนายชีวดีน และ นายชีวชื่น แซ่ลี สองคนพี่น้องอยู่ที่อำเภอมะขาม วิ่งรถบรรทุกสินค้า ในสมัยนี้จะมีพืชไร่เพิ่มขึ้น จาก ข้าวโพด ถั่วลิสง คือ ฝ้าย ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ต่อมาสองพี่น้องนี้ได้เลิกกิจการไปจนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑ ได้มีการสร้างทางสายจันทบุรี-สระแก้ว และราดยาง ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๑๓

พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑ ได้มีการสร้างถนนสายยุทธศาสตร์รอบชายแดน ซึ่งสูงสงวน แล่นแก้ว และเพื่อนบ้านเล่าว่า ถนนสายดังกล่าวมีการสร้างขึ้นโดยเริ่มจากทางแยกถนนสายจันทบุรี-สระแก้ว ตรงสถานีย่อยตำรวจอรุณ (เดิมเมื่อครั้งยังไม่แยกเป็นอำเภอสอยดาวยังขึ้นอยู่กับอำเภอโป่งน้ำร้อน) เข้ามาผ่านหมู่บ้านสำโรงตะวันตก-สำโรงบน ไปทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน สองข้างทางของ ถนนยังเป็นป่า และป่าซากประปราย สภาพถนนในสมัยนั้นยังเป็นหลุมบ่อและหล่ม เวลารถแล่นผ่านยัง ติดหล่มกันเป็นช่วงๆ รถโดยสารประจำหมู่บ้านจากบ้านสำโรงไปจันทบุรี มีวันละ ๑ เที่ยว คือรถของนาย เมื่อกและนายจวน (ไม่ทราบนามสกุลอยู่ที่บ้านมะขาม) เข้าหุ้นกัน รถคันเดียวแต่เปลี่ยนกันขับ เมื่อสอง คนนี้เลิกขับรถโดยสารสายสำโรง-จันทบุรี ต่อมามียศของนายเจ (ไม่ทราบชื่อจริงและนามสกุล) พำนักอยู่ บ้านพังงอน ตอนเช้าวิ่งรถมาสำโรงแต่เช้าเพื่อรับคนไปจันทบุรี หลังจากนายเจหยุดวิ่งรับผู้โดยสาร จึง มียศของนายประทีป ผลบำรุง วิ่งประจำหมู่บ้าน ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นรถ ๖ ล้อ มีหลังคา ดัดแปลงเป็นรถโดยสาร มีที่นั่งเป็นเบาะยาว ๒ ข้างตัวถังรถ ค่าโดยสารในระยะแรกไปกลับ ๒๐ บาท โดยตอนเช้าเวลาประมาณ ๖.๐๐ น. นายประทีปจะขับรถไปเป็นระยะๆ ออกตระเวนรอบๆ หมู่บ้าน เวลาประมาณ ๖.๓๐-๗.๐๐ น. จะออกจากหมู่บ้านมุ่งหน้าสู่จันทบุรี เวลาประมาณ ๑๓.๐๐-๑๔.๐๐ น. จะออกจากจันทบุรีกลับสู่หมู่บ้านสำโรง จนถึงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๙ นายประทีป ผลบำรุง ได้เลิก กิจการขับรถโดยสารจากชุมชนบ้านสำโรงไปกลับจันทบุรี เพราะนายประทีปต้องการเปลี่ยนอาชีพไปทำ ไร่สวนตัว และซื้อรถไถ (รถแทรกเตอร์) ไถไร่ของตนเองและรับจ้างไถไร่ของคนอื่นบ้าง ลูกหนี้บ้าง รวมทั้งประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๔ มีรถโดยสารขนาดเล็กวิ่งรับ-ส่ง โดยสารประจำทางสายปะตง-คลองใหญ่ แต่ยังไม่มีการกำหนดเวลาเข้า-ออกแน่นอน สภาพถนนยังเป็นถนนลูกรัง ๒ ข้างทางตลอดเส้นทาง ถึงแม้ว่าจะมีถนนสายยุทธศาสตร์ตัดผ่านหมู่บ้านก็ยังไม่เป็นป่าและมีไร่นาของชาวบ้านเป็นหย่อมๆ รวมทั้งป่าซากประปราย

เมื่อชาวบ้านต้องการไปจันทบุรี สามารถนั่งรถโดยสารสายปะตง-คลองใหญ่ ไปลงปากทางแยก บ้านตามูน (แยกจากสายจันทบุรี-สระแก้ว ตรงจุดตรวจบ้านตามูน) แล้วต่อรถโดยสารขนาด ๖ ล้อ (สี่ เขียว) สายปะตง-จันทบุรี โดยรถโดยสารประจำทาง (รถเมล์) สายจันทบุรี-บุรีรัมย์ จันทบุรี-สระบุรี ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๗ มีรถโดยสารปรับอากาศ (ป ๑) สายจันทบุรี-นครราชสีมา ต่อมาอีกระยะหนึ่ง จึงมีรถปรับอากาศชั้น ๒ (ป ๒) สายจันทบุรี-สระบุรี และสายจันทบุรี-บุรีรัมย์ ตามลำดับจนถึงปัจจุบัน ส่วนรถโดยสารสายจันทบุรี-สระแก้วจะมีรถโดยสารผ่านตลอดเวลา

ส่วนถนนสายยุทธศาสตร์จากแยกบ้านตามูนผ่านชุมชนบ้านสำโรง เริ่มราดยางประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๖ และรถโดยสารเวลาเข้าออกแน่นอน รถโดยสารจะออกจากคลองใหญ่ผ่านชุมชน

บ้านสำโรงตอนเช้า เวลาประมาณ ๐๗.๐๐ น. และออกจากคิวรถปะตงประมาณ ๑๗.๓๐ น. ถึงทางแยกบ้านตามุน จอดพักรอผู้โดยสารกลับจากจันทบุรี จะออกจากปากทางตามุนที่หยุดท้ายเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น.

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒ มีรถตู้โดยสารวิ่งระหว่างเส้นทางปะตง-กรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ สิ้นสุดที่อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ) ทำให้การเดินทางติดต่อกับชุมชนในละแวกนี้สะดวกสบายขึ้นอีกมาก ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้มีการขยายถนนสายยุทธศาสตร์ให้กว้างขึ้น ตามโครงการก่อสร้างทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๑๙๓

ด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน การติดต่อสื่อสารและการรับส่งข่าวสารในสมัยก่อนยังไม่เจริญเหมือนปัจจุบัน เดิมนั้นด้วยความยากลำบาก ด้วยการคมนาคมขนส่ง การเดินทาง ดัชนีถนนหนทาง และรถยนต์โดยสารยังไม่มี ต้องอาศัยการเดินทางเท้า ม้า เกวียน ในช่วงเวลาประมาณเมื่อ ๖๐-๗๐ ปีก่อน ฉะนั้นการส่งข่าวสารและการรับข่าวสารจึงต้องอาศัยการฝากบอกด้วยปาก หรือไม่กี่เขียนจดหมายแล้วพับโดยไม่ได้ใส่ซอง ฝากไปให้คนที่ต้องการบอกข่าว ส่วนโทรเลข โทรศัพท์นั้น ในชุมชนบ้านสำโรงยังไม่รู้จัก หรือไม่มีใครใช้เลย

ต่อมาประมาณ ๕๐ กว่าปีมานี้ การส่งข่าวสารและการรับข่าวสารยังเหมือนเดิม แต่การส่งจดหมายทางไปรษณีย์ ถ้ามีใครเดินทางไปจังหวัดก็ฝากไปถึงผู้ไปรษณีย์ที่นั่น และเมื่อมีใครขึ้นมาทางโป่งน้ำร้อนก็ฝากต่อๆ มาอยู่ตามบ้านกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือฝากคนรู้จักต่อ ได้รับบ้าง หายระหว่างทางบ้าง เพราะไม่ทราบจะไปอยู่ที่ใคร

ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔ มีไปรษณีย์ที่อำเภอโป่งน้ำร้อน (ทับไทร) มีการติดต่อสื่อสารทางโทรเลข จดหมาย จะฝากกันที่ตู้ไปรษณีย์ทับไทร หรือฝากโทรเลข แต่กว่าจะได้รับต้องให้ผู้ใหญ่บ้านไปประชุมที่อำเภอเดือนละ ๑ ครั้งรับจดหมาย โทรเลขจากไปรษณีย์มาไว้ที่บ้านผู้ใหญ่บ้านแล้วจ่ายให้ลูกบ้าน การคมนาคมขนส่งไม่สะดวก ทำให้การส่งข่าวสารและรับข่าวสารล่าช้าไปด้วย

ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒ อำเภอสอยดาวได้แยกจากอำเภอโป่งน้ำร้อน มีไปรษณีย์ริ้วคำนำจดหมาย โทรเลข และข่าวสารต่างๆ มาส่งตามหมู่บ้านในชุมชนบ้านสำโรง ประมาณอาทิตย์ละ ๑ ครั้งจนถึงทุกวันนี้

ส่วนโทรศัพท์นั้น เริ่มมีโทรศัพท์สาธารณะสำหรับหยอดเหรียญครั้งแรกเป็นจุดๆ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๑ ที่บ้านสำโรงตะวันตก ๑ ตู้ บ้านสำโรงบน ๑ ตู้ บ้านสำโรงล่าง ๑ ตู้ และประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้มีโทรศัพท์เคลื่อนที่สถานีย่อยซึ่งเป็นส่วนของบุคคลที่ซื้อใช้สำหรับติดต่อสื่อสารจำนวน ๒ เครื่อง ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้มีโทรศัพท์สาธารณะแบบใช้การ์ด TOT ที่ทำการบ้านกำนันตำบลทรายขาวชนิดแขวนผนัง ๑ เครื่อง ที่ตู้ยามตำรวจหมู่บ้าน ๑ เครื่อง ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน ๑ เครื่อง และชนิดตู้ที่บ้านสำโรงกลาง ๑ ตู้

การติดต่อสื่อสารทางโทรศัพท์โดยเฉพาะโทรศัพท์มือถือ เริ่มมีคนใช้ประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๕ และได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชุมชนชาวบ้านสำโรงมากในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ใช้กันมากเพื่อติดต่อสื่อสารตามความจำเป็นส่วนบุคคลและทางด้านธุรกิจค้าขาย แม้กระทั่งคนที่มืออาชีพรับจ้างก็ยังใช้มือถือเพื่อความสะดวกรวดเร็วในการแจ้งข่าวสาร ซึ่งการติดต่อทางจดหมาย โทรเลขได้ลดบทบาท

ไป แต่ก็ยังมีการติดต่อสื่อสารกันอยู่ ประมาณปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เริ่มมีการเดินสายเมนโทรศัพท์ขององค์การโทรศัพท์ในชุมชนบ้านสำโรง พอถึงต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๗ บางครัวเรือนก็ได้ติดตั้งโทรศัพท์ตามบ้านแล้ว

ขนาดของชุมชน ชุมชนบ้านสำโรงในระยะก่อตั้งของชุมชน ปลุกสร้างบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มๆ แต่ละกลุ่มมีไม่กี่หลังคาเรือน จำนวนคนก็ยังน้อย แบ่งกลุ่มกันอยู่เป็นบ้านสำโรงบน บ้านสำโรงกลาง บ้านสำโรงล่าง และบ้านสำโรงตะวันตก มีทางเดินเท้าและทางเกวียนสำหรับไปมาหาสู่กัน สองข้างทางระหว่างชุมชนแต่ละกลุ่มอาศัยอยู่จะเป็นป่า ฉะนั้นแต่ละกลุ่มจะปลูกบ้านที่อยู่อาศัยอยู่ในที่ทำกินของตนเอง ซึ่งเป็นบ้านไม้ถาวรนัก มุงหลังคาด้วยหญ้าคา ฝาบ้านและพื้นจะเป็นไม้ไผ่ฟาก (ไม้ไผ่เป็นลำความยาวขนาดตามต้องการ สับแล้วผ่าตลอดแล้วแบออก) โดยที่แต่ละกลุ่มจะมีบ้าน ๒-๓ หลังคาเรือน จำนวนคนไม่ กี่คน เมื่อลูกหลานเติบโตมีครอบครัว เริ่มมีครอบครัวขยาย จำนวนคนเพิ่มขึ้น ที่ดินที่เคยทำกินจะเปลี่ยนเป็นที่ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย สองข้างทางที่เคยเป็นป่าระหว่างแต่ละกลุ่ม เริ่มมีบ้านปลูกติดต่อกันเรียงรายกลายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ ในระยะก่อตั้งของชุมชนซึ่งเป็นเขมรพื้นบ้าน เขมรจากกัมพูชา คนจีนบ้างจำนวนหนึ่ง และคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือบ้าง ถึงแม้จะมีการขยายตัวของจำนวนครัวเรือน จำนวนประชากรจากการแต่งงานภายในหมู่บ้านเดียวกัน ต่างหมู่บ้าน หรือต่างถิ่นก็ตาม แต่ก็ยังไม่มากเท่าใดนัก การขยายตัวทั้งจำนวนครัวเรือนและประชากรยังเป็นไปอย่างช้าๆ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา คนต่างจังหวัดเริ่มอพยพหลังไหลเข้ามามาก ทำให้การขยายตัวของชุมชนเร็วขึ้น จนกระทั่งถึงปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๔๖ ขนาดของชุมชนบ้านสำโรง ๒ หมู่ คือ หมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๖ มีจำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น ๒,๕๑๔ คน (ทั้งชาย หญิง ผู้ใหญ่ และเด็ก) โดยแยกเป็นประชากรชาย ๑,๒๗๓ คน หญิง ๑,๒๔๑ คน ถ้าแยกตามหมู่จะได้ดังนี้ คือ หมู่ที่ ๒ จำนวนครัวเรือน ๓๙๙ ครัวเรือน ประชากรชาย ๘๒๒ คน หญิง ๗๘๔ คน ส่วนหมู่ที่ ๖ มีจำนวนครัวเรือน ๓๑๕ ครัวเรือน ประชากรชาย ๔๕๑ คน หญิง ๔๕๗ คน รวมจำนวนครัวเรือนทั้ง ๒ หมู่ (หมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๖) มีจำนวน ๗๑๓ ครัวเรือน

สาเหตุที่จำนวนประชากรและจำนวนครัวเรือนของชุมชนบ้านสำโรงขยายใหญ่ขึ้นและประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะมีการอพยพจากจังหวัดอื่นๆ โดยเฉพาะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนบ้านสำโรงเป็นต้นมาเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงปัจจุบันเป็นจำนวนมาก ซึ่งคนที่อพยพมานี้มักประสบปัญหาในเรื่องเศรษฐกิจและการทำมาหากินจากบ้านของตน จึงแสวงหาที่อยู่และที่ทำมาหากินใหม่ที่ดีกว่าเดิม

สภาพการตั้งบ้านเรือน ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษเริ่มการก่อตั้งของชุมชนการสร้างที่อยู่อาศัย เป็นบ้านที่สร้างไม่ค่อยถาวรนัก สร้างโดยวัสดุที่หาได้จากท้องถิ่น หลังคามุงด้วยหญ้าแฝก ฝาและพื้นใช้ฟากไม้ไผ่ พื้นยกสูง บางบ้านพื้นและฝาจะเป็นไม้

ต่อมาเมื่อบรรพบุรุษคนเข้ามาในหมู่บ้าน ผู้ที่มีเงินก็จะซื้อสังกะสีและกระเบื้องว่าวจากจันทบุรี มามุงหลังคา ะยะนี้เริ่มมีบ้านที่มุงหลังคาด้วยสังกะสี กระเบื้องว่าว ฝาบ้านและพื้นบ้านเป็นไม้ แต่เป็นส่วนใหญ่ ส่วนน้อยยังเหมือนเก่าแต่บ้านใหญ่ขึ้นและมั่นคงกว่าเดิม เพื่อรองรับจำนวนสมาชิกในครอบครัวให้พออยู่ได้ การปลูกสร้างจะเป็นบ้านชั้นเดียวยกพื้นสูง ใต้ถุนโล่ง สูงประมาณแค่เอว เสาเป็นไม้เนื้อแข็งทั้งกลมและเหลี่ยม แต่ก็ยังมีไม่มากนัก

เมื่อประมาณ ๔๐-๕๐ กว่าปี บ้านหลังคามุงด้วยสังกะสีมีมากขึ้น แต่ฝาและพื้นยังเป็นไม้ไผ่ ต่อมาจะเป็นบ้านหลังคามุงด้วยสังกะสี ฝาปากไม้ไผ่แต่พื้นเป็นพื้นไม้ ส่วนบ้านมุงหลังคาด้วยหญ้าแฝก สมัยบรรพบุรุษยังมีอยู่ ต่อมาประมาณ ๓๐ กว่าปีมานี้ ผู้ที่มีรายได้จากผลผลิตเมื่อหักค่าลงทุน หนี้สิน และดอกเบี้ยจากนายทุนหมดแล้ว จะสร้างบ้านโดยนิยมสร้างบ้าน ๒ ชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องลอน ฝาไม้พื้นชั้นบนเป็นพื้นไม้ ชั้นล่างเป็นพื้นปูน

เมื่อประมาณ ๔-๕ ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านที่ขายลำไยได้ราคาดีมีเงินเหลือ จึงสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยตามสมัยนิยม เป็นตึกมีความมั่นคงแข็งแรง ปลอดภัย และสวยงามขึ้น เนื่องจากไม้หายาก และแพง จึงสร้างบ้านปูนแทน ปัจจุบันลักษณะบ้านเรือนของชุมชนบ้านสำโรงมีทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ ตามฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าของ

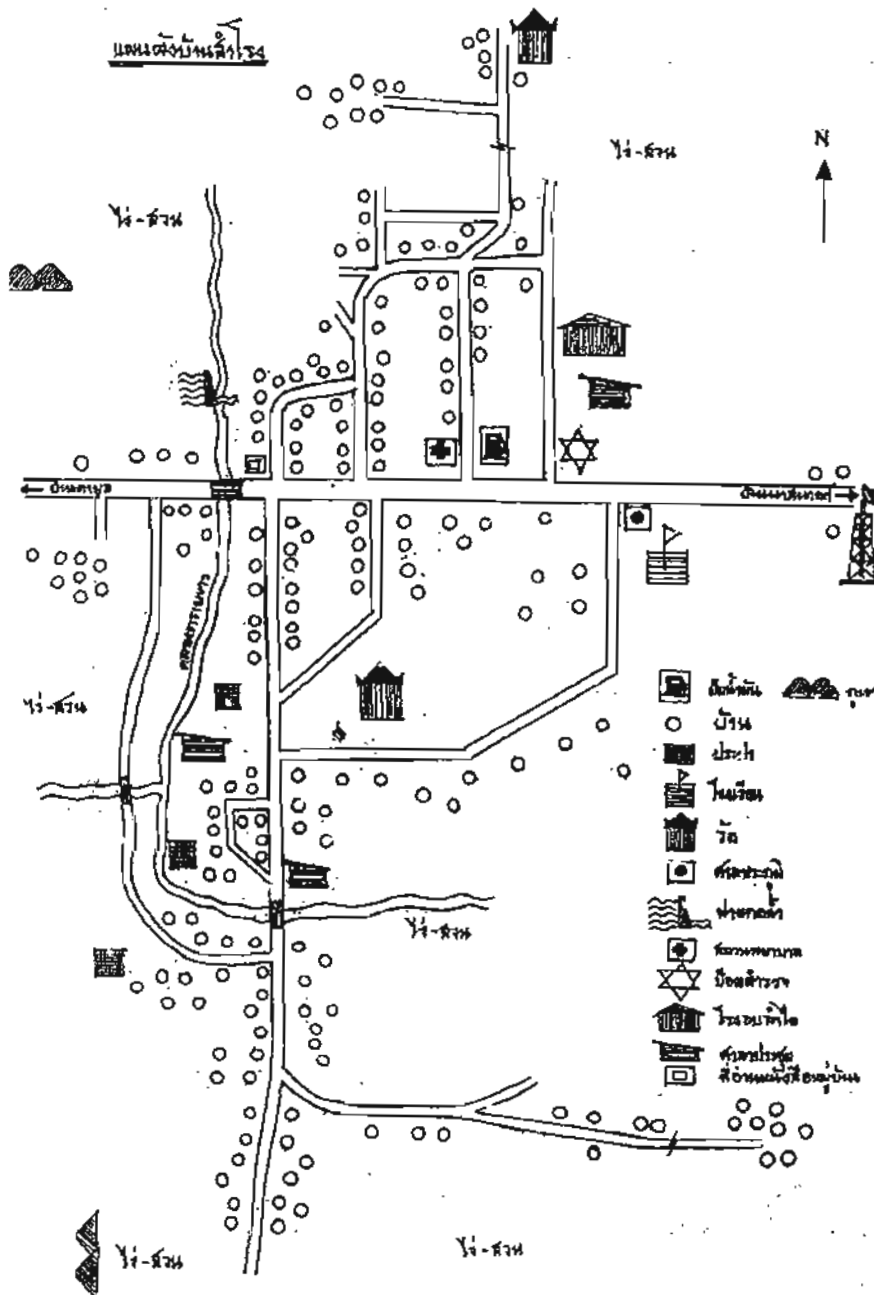
สภาพโดยทั่วไปของชุมชน สภาพของชุมชนตั้งแต่อดีตนั้นเต็มไปด้วยป่าเขาลำเนาไพร มีต้นไม้ใหญ่น้อย ลำห้วยหลายสายไหลลงคลองทรายขาวปัจจุบัน บรรยากาศร่มรื่น ไม้แห้งแล้งหรือร้อนจัด เพราะมีต้นไม้มากบริเวณรอบๆ บ้านหรือหมู่บ้านจะเป็นป่าและต้นไม้ เรือกสวนไร่นา

ต่อมาเมื่อครอบครัวขยาย ประชาชนในชุมชนเพิ่มขึ้นตามลำดับ การหักร้างดวงพงเพื่อทำกิน ปลุกสร้างบ้านเรือน ป่าเริ่มลดน้อยลง ลำห้วยเริ่มเหือดแห้งและหายไปจากการที่ป่าถูกทำลายหรือการเปลี่ยนแปลงจากการสร้างถนนหนทาง อากาศเริ่มเปลี่ยน ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ฤดูร้อนร้อนจัด ฤดูหนาวบางปีหนาวจัดและยาวนาน บางปีไม่ค่อยหนาวและเป็นระยะสั้น พอถึงฤดูฝนแห้งแล้ง ร้อนมาก ฝนไม่ตก

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๒๐ เริ่มทำสวนกันมากขึ้น สภาพชุมชนที่เป็นไร่เป็นป่าจะมีบ้านปลูกติดต่อกันเป็นช่วงๆ แต่ก็ยังมีป่าบ้าง รอบๆ ชุมชนแต่ละหมู่ (หมู่ที่ ๒ หมู่ที่ ๖) จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๓๐ การอพยพของผู้คนจากต่างจังหวัดเข้ามาตามลำดับ ป่ารอบๆ หมู่บ้านที่เป็นซาก ไร่เริ่มหมดไป และมีสวนลำไย มะขามหวาน ล่อ เกอง เงาะ ทุเรียน มาแทนที่ รวมทั้งบ้านเรือนก็ปลูกติดต่อกันเรียงรายเป็นชุมชนใหญ่ มีปืมน้ำมัน ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๔๐ มีตลาดนัดในชุมชน ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๕ ทุกวันอังคารและวันพฤหัสบดี มีสถานพยาบาล (คลินิกขนาดเล็ก)

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๕ มีอุโมงค์รถจักรยานยนต์ อุโมงค์รถโต มีการสร้างตุ้มยางตำรวจประจำหมู่บ้าน การสร้างศาลาประชุมประจำหมู่บ้าน อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ที่ ๒ มีโรงอบลำไยขององค์การบริหารส่วนตำบลทรายขาว ส่วนหมู่ที่ ๖ นั้นมีการสร้างสถานที่สำคัญคือ การสร้างโรงเรียนหลังใหม่แทนอาคารที่ใช้เป็นศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและขยายโอกาสทางการศึกษาในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ การบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถใหม่โดยยังใช้โครงสร้างเดิม สร้างเมรุและศาลาสวดศพ สร้างกุฏิสงฆ์ ๒ ชั้นเพิ่มขึ้นอีก ๑ หลัง ทั้งหมดเป็นความร่วมมือของชุมชนบ้านสำโรง มีป่อน้ำบาดาลแบบคันโยก มีระบบประปาหมู่บ้าน สิ่งเหล่านี้ทำให้สภาพและบรรยากาศของชุมชนแบบเก่าเลือนหายไป จากที่เงียบสงบ อยู่กับความมืดท่ามกลางธรรมชาติ อาศัยแสงสว่างจากขี้ไต้และแสงตะเกียงมาเป็นไฟฟ้าสว่างไสว เสียงจักจั่นเรไรหายไปเมื่อถึงฤดูหนาว เสียงดนตรีพื้นบ้านที่ผู้สนใจหัดเล่นกันในยามค่ำคืนหายไป ได้ยินแต่เสียงเพลงจากเครื่องเสียง โทรทัศน์ เสียงรถจักรยานยนต์ รถยนต์ อากาศเต็มไปด้วยฝุ่นละออง

สภาพอากาศ บรรยากาศจากธรรมชาติเก่าๆ และบ้านเรือนที่อยู่เป็นกลุ่มๆ ไม่มีให้เห็นในปัจจุบันนี้ เริ่มมีบ้านเรือนปลูกสร้างแบบตึก อาคารร้อนแห้งแล้ง น้ำในคลองทรายขาวขุ่นเกือบตลอดสายในบางปี เมื่อธรรมชาติถูกทำลาย (ป่าไม้) ทรัพยากรน้ำ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ซึ่งเมื่อก่อนอุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันก็มีไม่มากนัก เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลง การดำเนินชีวิตและบรรยากาศของชุมชนแบบเก่าได้เลือนหายไปทีละน้อยๆ ในที่สุดจนสูญสมัยปัจจุบันนี้

แผนผังบ้านสำโรง

อาชีพของคนในชุมชน ชุมชนบ้านสำโรงตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น เพาะปลูก ทำไร่ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ (เลี้ยงวัวควายไว้ใช้งาน

หมู เป็ด ไก่พื้นบ้านเลี้ยงไว้เป็นอาหารและขาย) ส่วนอาชีพค้าขายมีเป็นส่วนน้อย จะมีเฉพาะคนจีนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านสำโรง เมื่อประมาณ ๗๐-๘๐ กว่าปีมาแล้ว อีกอาชีพหนึ่งก็คืออาชีพรับจ้าง รับราชการ ตามลำดับ

รายได้เฉลี่ยของผู้มีอาชีพรับจ้างหรือมีรายได้น้อยประมาณเดือนละ ๓,๐๐๐ บาท หรือประมาณ ๓๐,๐๐๐-๓๕,๐๐๐ บาทต่อปี มีประมาณร้อยละ ๕๕ รายได้เฉลี่ยของผู้มีฐานะปานกลางประมาณ ๖๐,๐๐๐-๒๐๐,๐๐๐ บาทต่อปี มีประมาณร้อยละ ๔๐ รายได้เฉลี่ยของผู้มีฐานะดีประมาณ ๓๐๐,๐๐๐-๕๐๐,๐๐๐ บาทต่อปี มีประมาณร้อยละ ๕

การศึกษา ในสมัยแรกเริ่มที่ผู้ก่อตั้งชุมชนบ้านสำโรง คือนายอนและนายเพ็ญ สองพี่น้องชาวเขมรพื้นบ้านที่มาจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาบุกเบิกถางไร่ทำนา จนขยายชุมชนไปเรื่อยๆ นั้น ชาวบ้านยังไม่ได้เรียนหนังสือเพราะไม่มีโรงเรียน สำหรับผู้ที่สนใจเรื่องคทาอาคมจะเรียนจากครูเขมร ซึ่งมีการเรียนต่อกันมาเรื่อยๆ คทาจะเป็นคทาเขมร เช่น คทาป้องกันตัว คทาฟันหัว (เป็นวิธีหนึ่งของการรักษาการเจ็บป่วย) คทาทำกับเกี่ยวกับการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคต่างๆ ส่วนใหญ่ผู้ที่เรียนจะเป็นผู้ชาย ในสมัยนั้นชาวบ้านยังอ่านเขียนภาษาไทยไม่ได้ หรือแม้แต่พูดภาษาไทยก็ยังไม่ได้ ภาษาพูดก็ใช้ภาษาเขมรติดต่อสื่อสารกันในชุมชนหรือระหว่างชุมชนกัน

ต่อมาเมื่อ ผู้ที่บวชจะได้ศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับมนต์พิธีต่างๆ และเรียนหนังสือหรืออาจจะเรียนคทาต่างๆ ด้วย (เฉพาะผู้ที่สนใจ) ผู้ที่สึกจากพระ ชาวบ้านสมัยนั้นจะให้การนับถือว่าเป็นผู้มีความรู้ เพราะได้บวชได้เรียน และเริ่มมีการอ่านเขียนพูดภาษาไทยได้บ้าง ผู้หญิงยังไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือ เพราะยังไม่มีโรงเรียน

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้มีการสร้างโรงเรียนขึ้นในบริเวณวัด หลังคามุงด้วยหญ้าคา เจ้าอาวาสวัดสำโรงสมัยนั้นกับชาวบ้านร่วมกันสร้างเพื่อให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือ มีการส่งลูกหลานเข้ามาเรียนในโรงเรียน บางคนมีอายุมากกว่าเด็กตามเกณฑ์ก็ยิ่งมาเรียน การพูดติดต่อสื่อสารในชุมชนเริ่มใช้ภาษาไทย เพราะมีคนจีนอพยพเข้ามาอยู่และค้าขายในหมู่บ้าน และคนจากถิ่นอื่นอพยพเข้ามาอยู่บ้าง จึงต้องพูดภาษาไทย ส่วนการพูดคุยในครอบครัวหรือระหว่างครอบครัวอื่น ชุมชนอื่น เป็นคนพื้นบ้านเขมร ก็ยังใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาพูดสื่อสารกัน

ในสมัยนี้เด็กจะพูดภาษาเขมรพื้นบ้านในโรงเรียน บางคนยังพูดภาษาไทยไม่ได้ ต้องมาหัดพูดกับครู ทำให้การเรียนการสอนลำบากมาก เพราะเข้าใจไม่ตรงกัน แต่เด็กก็ไม่ได้เข้าเรียนทุกคนเพราะกฎหมายยังไม่บังคับเคร่งครัด บางครอบครัวจะให้ลูกช่วยทำงานในไร่ในนา ผู้หญิงจะเรียนน้อยกว่าผู้ชาย บางครั้งพ่อแม่จะให้อยู่บ้านเลี้ยงน้อง ตาข้าว ซ่อมข้าว หุงข้าว ฝึบ้าน พ่อแม่ยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา เด็กๆ สมัยนี้ที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ แล้วออกมาช่วยพ่อแม่ทำไร่ทำนา มีการเอาแรง ลงแขก ทำไร่ ตานา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ส่วนผู้ชายบางคนเมื่อมีอายุครบอุปสมบทจะบวชเรียน เกณฑ์ทหาร (ถ้าได้รับการคัดเลือกแล้วต้องเป็นทหาร) แล้วจึงจะแต่งงาน ประเพณีสมัยนั้นจะเป็นอย่างนี้สืบทอดเรื่อยมา

ต่อมาเมื่อประมาณ ๕๐-๖๐ กว่าปีมานี้ เด็กทั้งผู้หญิงและผู้ชายเริ่มเรียนหนังสือตามเกณฑ์มากขึ้น แต่ก็ยังไม่ครบหมดทุกคน เมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ แล้ว จะออกมาช่วยพ่อแม่ทำงาน บางคน

ศึกษาต่อจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ มี ๒-๓ คน และเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ แล้วไปเป็นทหารเกณฑ์ เมื่อปลดแล้วสมัครต่อเป็นทหารชั้นประทวน เลื่อนยศจนถึงเรือตรีจำนวน ๑ คน (ปัจจุบันเกษียณแล้ว)

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖ พ่อแม่จะส่งลูกเข้าเรียนมากขึ้นเมื่อถึงเกณฑ์บังคับ แต่บางคนเข้าชั้นหลายๆ ปีกว่า จะจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ บางคนเรียนจบแต่งงานเลยก็มี ช่วงนี้เมื่อเรียนจบภาคบังคับแล้วก็ออกไปช่วยพ่อแม่ทำไร่ทำนาเหมือนเดิม พ่อแม่ยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา ซึ่งมีสาเหตุใหญ่ๆ คือ เศรษฐกิจการทำมาหากินฝืดเคือง ฐานะยังยากจนมาก ไม่มีเงินส่งลูกเรียน การเดินทางลำบาก ไม่ทราบจะให้ลูกไปอยู่กับใคร เพราะในชุมชนบ้านสำโรงมีแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ เท่านั้น มีโรงเรียนบ้านตามูล (ห่างจากหมู่บ้านสำโรงประมาณ ๔ กิโลเมตร เดินทางด้วยเท้าและขี่รถจักรยาน) และโรงเรียนบ้านทับไทร (ห่างจากหมู่บ้านสำโรงประมาณ ๓๐ กิโลเมตร) มีถึงระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗

อีกสาเหตุหนึ่งคือถ้าเป็นผู้หญิงจะไม่ให้เรียน ชาวบ้านมีความคิดว่าลูกผู้หญิงให้เรียนแล้ว เกรงจะมีสามีเสียก่อน เรียนไม่จบ และเมื่อแต่งงานไปก็ใช้นามสกุลอื่น ช่วงนี้มีผู้เรียนต่อประมาณ ๑๐-๑๑ คน จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ จำนวน ๑ คน เรียนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ จำนวน ๓ คน จบปริญญาตรี ๕ คน ปริญญาโท ๑ คน

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๙-๒๕๒๓ เด็กต้องเข้าเรียนตามเกณฑ์ภาคบังคับ เมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ รุ่นนี้มีเรียนต่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖, ระดับ ปวช. จนถึงปริญญาตรี ประมาณ ๖-๗ คน

ต่อมาระยะหลังจนถึงปัจจุบัน พ่อแม่เริ่มเห็นความสำคัญของการศึกษา เพราะเห็นคนรุ่นก่อนเรียนจบแล้วมีงานทำ ไม่ต้องทำงานลำบากเหมือนตนเอง จึงไม่อยากจะให้ลูกหลานลำบากด้วย บางคนเริ่มมีฐานะดีขึ้น การคมนาคม การเดินทางทางรถยนต์โดยสารเริ่มสะดวกขึ้น ในเมืองมีหอพักสะดวกสบาย ผู้ที่ไม่มีญาติก็ให้ลูกหลานพักอยู่ในหอพัก อีกประการหนึ่งในชุมชนมีโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จึงได้ส่งลูกหลานเรียนมากขึ้น

ปัจจุบันนี้เมื่อเด็กเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ แล้ว พ่อแม่ผู้ปกครองนิยมส่งลูกหลานเรียนต่อเกือบทุกครอบครัว บางครอบครัวมีฐานะยากจนก็ยังมีโอกาสเรียนต่อ เพราะการศึกษาในสมัยปัจจุบันให้โอกาสแก่ผู้ด้อยโอกาสที่มีฐานะยากจน มีทุนการศึกษา มีที่พักฟรีให้ในบางสถาบัน เด็กๆ จึงมีโอกาสศึกษามากกว่าเด็กในสมัยก่อน ในชุมชนบ้านสำโรงปัจจุบันจึงมีคนเรียนจบระดับปริญญาตรีประมาณ ๑๐ กว่าคน ปริญญาโท ๑-๓ คน ระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ประมาณ ๑๐ กว่าคน ระดับ ปวช.-ปวส. ประมาณ ๑๐ กว่าคน นอกนั้นกำลังศึกษาระดับปริญญาตรีอีกหลายคน

การสาธารณสุข ในสมัยโบราณดั้งเดิม ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านมาขณะนั้นด้านการสาธารณสุขยังไม่เจริญ พื้นที่ในละแวกนี้ขาดแคลนทั้งบุคลากร สถานื่อนามัย รวมไปถึงสถานพยาบาลอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นโรงพยาบาลหรือคลินิกเอกชนก็ตาม และเนื่องจากการคมนาคมติดต่อกันไม่สะดวก ถนนหนทางยังไม่ได้ตัดผ่าน ส่วนใหญ่ต้องเดินด้วยเท้า ม้า เกวียน นานๆ จึงจะมีรถบรรทุกสินค้าประเภทข้าวโพด ถั่วลิสง ลงไปจำหน่ายยังตัวเมืองโดยใช้รถ ๑๐ ล้อ ซึ่งกว่าจะไปถึงโรงพยาบาลที่มีในจังหวัด

แห่งเดียวคือ โรงพยาบาลพระปกเกล้า จันทบุรี จึงเป็นเรื่องที่เต็มไปด้วยความยากลำบาก ทำให้ผู้ที่มีความรู้พื้นบ้านในการรักษาพยาบาลเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการมีชีวิตอยู่รอดของคนในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นหมอตำแย หมอสมุนไพรพื้นบ้าน หรือหมอรักษาโรคอื่นๆ บุคคลเหล่านี้จึงเป็นที่ยกย่องเคารพนับถือ และถือเป็นผู้ มีพระคุณที่ต้องตอบแทนบุญคุณเมื่อมีโอกาส คนในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียงจะต้องไปทำพิธียกครูทุกปี เช่น ยายนวนหมอตำแยและตาโดยผู้เป็นสามี ทั้งคู่เป็นหมอพื้นบ้านที่ให้การดูแลรักษาหญิงตั้งครรภ์ การคลอดบุตรของบ้านสำโรงในอดีต

นอกจากยายนวนและตาโดยแล้วนายฮ่วย โจมฉาย ก็เป็นผู้หนึ่งที่ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าเป็นผู้มีความสามารถในการรักษาโรคทั่วไปเล็กๆ น้อยๆ ด้วยการให้น้ำเกลือ ฉีดยา หรือกระทั่งลงส่งที่เป็นหนึ่งในผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการทำวิจัยก็เป็นผู้หนึ่งที่มีความรู้เกี่ยวกับการรักษาแบบภูมิปัญญาพื้นบ้านแผนโบราณ เช่น โรคเรื้อรัง ที่มีลักษณะเป็นตุ่มแดงๆ พองๆ ตามตัว โรคตะมอย ที่มีลักษณะบวม ปวดแสบปวดร้อนตามซอกเล็บมือเล็บเท้า โรคสุวัด ซึ่งมีลักษณะเป็นตุ่มและจะลามไปตามตัว เจ็บปวดร้อน มีความเชื่อว่าถ้าเป็นตุ่มแผลรอบตัวเมื่อไร อาจเสียชีวิตได้ถ้ารักษาไม่ทัน โรคคางทูม ซึ่งมีลักษณะบวมจากข้างในกระพุ้งแก้มถึงคาง มีอาการเจ็บปวด ลงส่งได้เรียนวิธีการรักษาจากบรรพบุรุษ การรักษาคือเมื่อมีใครเป็นโรคชนิดใด คนนั้นจะนำเหล้าขาวติดตัวไปด้วย ลงส่งเล่าว่าการรักษาด้วยวิธีดังกล่าวยังคงรักษาอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ ยกเว้นคนที่ไม่เชื่อก็จะไปรักษากับหมอแผนปัจจุบัน

การสาธารณสุขอย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบันเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อบ้านสำโรงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ด้วยความช่วยเหลือของกระทรวงสาธารณสุขกับรัฐบาลญี่ปุ่นในด้านการสาธารณสุขมูลฐาน ครั้งแรกตั้งเป็นคณะผู้สื่อข่าวสาธารณสุข (ผสส.) จำนวน ๑๕ คน มีหน้าที่รับ-ส่งข่าวสารด้านสุขอนามัย มีกองทุนยาประจำหมู่บ้าน ให้จักรยาน ๑๕ คัน แก่ ผสส. ในการปฏิบัติงานและสร้างป้อมบาดาล เพื่อบรรเทาการขาดแคลนน้ำสำหรับอุปโภค ต่อมาเปลี่ยนชื่อจาก ผสส. เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ยังคงทำหน้าที่เก็บข้อมูลพื้นฐาน กำจัดแมลงพาหะพันธุ์ยุง ประสานงานระหว่างชุมชนกับสถานอนามัยตำบลจนถึงปัจจุบัน

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

ชื่อของชุมชน จากข้อมูลที่ได้รับฟังจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตที่ย้อนกลับไปได้ถึง ๕ ชั่วรุ่นอายุคน ทำให้สามารถทราบได้ถึงกำเนิดและประวัติของชุมชนบ้านสำโรงซึ่งตั้งอยู่ริมคลองฝั่งคลอง (ต่อมามีชื่อเรียกว่าคลองทรายขาว) ได้ดังนี้

เมื่อประมาณกว่า ๓๐๐ ปีที่ผ่านมา ดินแดนแถบนี้เต็มไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่า ได้เริ่มมีการก่อตั้งชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กขึ้น กระจายกระจ่ายกันตามจุดต่างๆ เพียงไม่กี่แห่ง เป็นกลุ่มคนซึ่งมีเชื้อสายเขมรพื้นบ้านและเขมรจากประเทศกัมพูชา ชุมชนเหล่านี้แต่ละแห่งปลูกสร้างบ้านเรือนมุงด้วยหญ้าคาพื้นบ้านและฝาทำด้วยฟากไม้ไผ่ ประกอบด้วยบ้านเรือนเพียงไม่กี่หลังคาเรือน ที่สำคัญคือที่ตั้งชุมชนบ้านสำโรงในปัจจุบัน แรกเริ่มในอดีตสองพี่น้องชื่อนายอนกับนายเพลียว เป็นเขมรพื้นบ้านจากที่อื่นได้อพยพมาหักร้างทางพงทำไร่ อยู่ตรงบริเวณชุมชนบ้านสำโรงกลางในปัจจุบันเป็นคนแรก ต่อมาเมื่ออพยพตามมาเรื่อยๆ และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านสำโรง” ตามต้นสำโรงซึ่งเป็นต้นไม้ใหญ่อยู่ริมคลองใกล้เมรุวัดสำโรงปัจจุบัน (ปัจจุบันต้นสำโรงต้นนี้ได้โค่นล้มไม่เหลือซากแล้ว แต่ยังมีต้นสำโรงอยู่ใน

หมู่บ้านปรากฏให้เห็น) ผู้คนที่อาศัยอยู่ส่วนแต่มีอาชีพทำไร่ข้าว ทำนา และปลูกพืชบางชนิดแซมในไร่ข้าวเพื่อการยังชีพ การเพาะปลูกอาศัยน้ำจากน้ำฝนเป็นหลัก น้ำจะไหลหลากท่วมหมู่บ้านเฉพาะในฤดูฝนที่ฝนตกชุก ซึ่งนานปีจะท่วมครั้งหนึ่ง ในฤดูแล้งน้ำคลองจะแห้งขอดหรือไม่มีน้ำเลย ฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็นจัด

สภาพความอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่มากในอดีตที่กล่าวมานี้ นับเป็นปัจจัยดึงดูดที่ก่อให้เกิดการย้ายถิ่นของประชากร เพื่อเข้ามาหักร้างทางพงเพื่อเปิดป่าทำเป็นพื้นที่ทำกินและพื้นที่อยู่อาศัย ในบริเวณบ้านสำโรงกลางในปัจจุบัน

การก่อตั้งของชุมชน จากคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องราวและความเป็นมาของชุมชนบ้านสำโรง ทำให้พอจะเชื่อได้ว่าบริเวณแถบชุมชนบ้านสำโรงนี้คงมีผู้คนอยู่อาศัยมานานแล้ว (ประมาณ ๓๐๐ ปีที่ผ่านมา) แต่มีจำนวนไม่มากนัก เมื่อนายอนกับนายเพ็ญสองพี่น้องเข้ามาอยู่แล้วก็มีครอบครัวอื่นๆ ย้ายตามมาไม่เกิน ๑๐ หลังคาเรือน

ในสมัยต่อมา ชาวบ้านผู้สูงอายุเล่าว่าเป็นสมัยของพระยาเสาร์ ซึ่งเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือและนับถือ เห็นว่ามีวิชาอาคม มีความสามารถดูแลปกครองชาวบ้านได้ จึงให้อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองตัดสินคดีความและข้อขัดแย้งต่างๆ ในหมู่บ้าน ในสมัยของพระยาเสาร์นี้เอง อีกฝั่งหนึ่งของคลองทรายขาวไปทางทิศใต้มีครอบครัวของนายชัวะ (โลย) กับนายแจ้ ไปตั้งรกรากกันอยู่ก่อนแล้ว ๒ หลังคาเรือน และเมื่อนายคมซึ่งเป็นลูกชายของพระยาเสาร์ได้แต่งงาน นายชัวะจึงได้ชักชวนนายคมให้ไปตั้งรกรากอยู่ด้วยกัน

จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในหมู่บ้านเล่าว่า ชุมชนบ้านสำโรงกลางในปัจจุบันมีครอบครัวรุ่นราวคราวเดียวกับครอบครัวของนายคม คือ ครอบครัวของนายเจียล นางเมียะ ซึ่งเป็นญาติพี่น้องของพระยาเสาร์ นายจุก นางเอ (ต้นตระกูลคลองคต) นายเข็ม นางเราะ (ต้นตระกูลสารเกต) นายรัต นางรัต (ต้นตระกูลเสาร์ทอง) นางเทิด นายพอก นางเต็ม (ต้นตระกูลเครือศรี) นายเสาร์ นางเมา (ต้นตระกูลธรรมเสถียร) นายเย็น นางติง (ต้นตระกูลครองบ้าน) นายแยม นางอวน (ต้นตระกูลจันทร์ผล) นายไต้ นางบัว (ต้นตระกูลศรีประจักษ์) นายเจีย นางฮิม (ต้นตระกูลพุทธศรี) นายนิน นางแก้ว (ต้นตระกูลชำนาญ) นายไต้ นางเกิด (ต้นตระกูลมีกระโดน) นายแหม่ม (ต้นตระกูลสายทอง) นายแยม นางเอ (ต้นตระกูลโพธิ์เดช) ส่วนชุมชนบ้านสำโรงล่างปัจจุบัน มีครอบครัวของนายชัวะ (โลย) นางยิม (ต้นตระกูลของจันทร์เทศ) นายลต นางวา นายแจ้ นางเราะ นายคม นายเมีย นางเราะ (ต้นตระกูลชำนาญ) นายสอน บ้านสำโรงตะวันตกริมคลอง ผู้ที่มาตั้งรกรากอยู่เป็นคนแรกคือครอบครัวนายดวง นางป่อน นายเอก นางไร นายเทพ นางสวน

บ้านสำโรงตะวันตกไกล ครอบครัวของนายหงส์กับเจ็กใช้มาตั้งรกรากอยู่ก่อน ต่อมานางป๊อดน้องสาวของนางหงส์ตามมาอยู่ด้วย ซึ่งสองคนพี่น้องนี้มาจากกัมพูชา หมู่บ้านโกรนเปรย บ้านสำโรงบนสุด นายเอ็ก (เดิมอยู่บ้านป่าปลูจรม) มีภรรยาชื่อนางไว้ด โดยย้ายมาตั้งรกรากที่บ้านสำโรงบนสุดพร้อมครอบครัวของนายแจ นางจอง บ้านสำโรงบน นายจ๊ามมาจากกัมพูชา แต่งงานกับนางเมาเป็นคนเขมรพื้นบ้าน มาตั้งรกรากบ้านบนพร้อมครอบครัวสามีภรรยา ๒ ครอบครัว คือ นายไต้ นางบู (เดิม นางนุอยู่บ้านป่าปลูจรม) และครอบครัวนายพอก นางเนี้ย

ผู้สูงอายุได้ถ่ายทอดเรื่องราวที่เคยได้รับคำบอกเล่าจากบรรพบุรุษของพวกเขาเกี่ยวกับสาเหตุของการย้ายถิ่นเข้ามายังบริเวณชุมชนบ้านสำโรงของแต่ละกลุ่มว่า ผู้คนบางครอบครัวประสบปัญหาที่ทำกินเดิมเกี่ยวกับพื้นที่ปลูกข้าวขาดความอุดมสมบูรณ์ ประสบปัญหาความแห้งแล้ง ทำให้ปลูกข้าวไม่ค่อยได้ผลดี บางครอบครัวต้องอพยพหนีภัยการถูกโจรปล้น (เพราะโจรเคยปล้นชาวบ้านป่าปลูจรม) อย่างไรก็ตามเรื่องราวที่ผู้สูงอายุได้บอกถึงการทำมาหากินในครั้งนั้น ก็ทำให้พออนุมานได้ว่าของป่าและสัตว์ป่าที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์น่าจะเป็นปัจจัยดึงดูดที่มีคุณค่าและน้ำหนักรับต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นเข้ามาของผู้คนในครั้งนั้นไม่น้อยเช่นกัน

เมื่อพิจารณาถึงจุดกำเนิดของชุมชน ทำให้พอจะเห็นภาพในอดีตของผู้คนที่เข้ามาและตั้งบ้านเรือนกระจายกันอยู่ตามแหล่งที่เป็นหมู่บ้านต่างๆ ในภายหลังต่อมาที่กล่าวชื่อมานี้ ในครั้งนั้นยังไม่มีจำนวนมากมายนักจนพอที่จะตั้งเป็นชุมชนหมู่บ้าน แต่ก็นับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการขยายตัวและพัฒนาการจนกลายเป็นชุมชนหมู่บ้านอย่างเต็มรูปแบบในลักษณะที่ว่า มีบ้านเรือนที่ตั้งอยู่รวมกันอยู่อย่างถาวร ที่นับวันก็มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งด้วยการเพิ่มขึ้นจากสมาชิกที่เกิดใหม่เติบโต แต่งงาน แล้วจึงสร้างบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัยเพิ่มขึ้น และด้วยการเพิ่มขึ้นเนื่องจากการย้ายถิ่นเข้ามาของประชากรจากที่อื่นเข้ามาสมทบ มีพื้นที่เพาะปลูกอยู่ใกล้ๆ บริเวณที่อยู่อาศัย แต่ต่อมาภายหลังก็มีศูนย์กลางของชีวิตชุมชนร่วมกัน มีการสร้างวัด ศาลพระภูมิ

โดยระบบเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับการเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา โดยอาศัยน้ำฝนหรือจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ด้วยเครื่องมือทำมาหากินที่รับสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษเป็นหลักนั้น แม้ว่าจะให้หลักประกันที่มั่นคงกว่าการแสวงหาอาหารจากธรรมชาติในป่า แต่ขนาดพื้นที่เหมาะสมก็จำเป็นต้องแสวงหาสำหรับการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น ตามจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา

เมื่อระยะเวลาผ่านไป พื้นที่เพาะปลูก ทำไร่ ทำนา ที่ขยายออกไปก็ต้องห่างไกลจากหมู่บ้านเดิมมากขึ้น ประกอบกับพื้นที่ปลูกบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในชุมชนหมู่บ้านเดิมเริ่มจะถูกใช้อย่างเต็มที่แล้ว จำนวนสมาชิกในครอบครัวที่อยู่ในชุมชนเดิมก็ไม่ได้มีบ้านเรือนขอ : พ่อแม่เป็นเมรคค และไม่มีภาระที่จะต้องเลี้ยงดูพ่อแม่อย่างจริงจัง ก็จะเริ่มใช้วิธีแก้ปัญหาเรื่องความจำกัดของพื้นที่สำหรับปลูกที่พักอาศัยในบริเวณบ้านของพ่อแม่ที่อยู่ในชุมชน มีผลทำให้บริเวณที่เคยเป็นพื้นที่ทำกินเริ่มเปลี่ยนสภาพเป็นบริเวณที่ตั้งของกลุ่มบ้านเรือนของผู้คน ที่พร้อมจะพัฒนาเป็นชุมชนหมู่บ้านต่อไป ชาวบ้านในหมู่บ้านก็จะไปทำบุญหรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่วัด ซึ่งจะกลายเป็นพื้นฐานแห่งความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างชุมชนหมู่บ้านต่างๆ เช่น ประเพณีในการร่วมงานกันระหว่างหมู่บ้านในเทศกาลต่างๆ ในท้องถิ่น

เมื่อประชากรและจำนวนบ้านเรือนในบริเวณบ้านสำโรงบนสุด บ้านสำโรงบน บ้านสำโรงกลาง บ้านสำโรงล่าง บ้านสำโรงตะวันตกกริมคลอง และบ้านสำโรงตะวันตกไกลหนาแน่นขึ้น พร้อมๆ กับพื้นที่ที่ประชาชนแต่ละกลุ่มอยู่เดิมมีคลองทรายขาวและป่าคันระหว่างแต่ละกลุ่ม โดยมีเส้นทางเดินเท้าและทางเกวียนติดต่อไปมาหาสู่กัน พื้นที่บริเวณดังกล่าวเริ่มถูกหักร้างถางพงตั้งบ้านเรือนเรียงรายติดต่อกันเป็นบ้านเรือนถาวร ด้วยเหตุผลด้านความปลอดภัยและการพึ่งพาอาศัยกันในด้านต่างๆ

ข้อเท็จจริงที่ได้รับจากการเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับการย้ายถิ่นของประชากรที่มาตั้งถิ่นฐานในชุมชนบ้านสำโรงปัจจุบัน ส่วนมากเป็นคนเชื้อสายเขมรพื้นบ้าน มาจากประเทศกัมพูชา ด้วยการมาตั้ง

รกรากและการแต่งงาน เมื่อประมาณ ๗๐-๘๐ ปีที่ผ่านมามีคนจีนมาตั้งรกรากจำนวนหนึ่ง (ปัจจุบันคนจีนเหล่านั้นได้ล้มหายตายจากและย้ายไปอยู่ที่อื่น) ชาวบ้านจะพูดถึงกระแสและทิศทางการย้ายถิ่นของคนในหมู่บ้านเดียวกันมักจะชวนกันไปอยู่ที่ใหม่ที่เดียวกัน หรือเป็นญาติกันย้ายไปอยู่ด้วยกัน

การแบ่งเขตชุมชนบ้านสำโรงแต่ละชุมชน โดยบ้านสำโรงบนอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านจะมีลำห้วยเล็กๆ ไหลลงคลองทรายขาวทางทิศใต้ของหมู่บ้านสำโรงบน คั่นระหว่างบ้านสำโรงบนกับบ้านสำโรงกลาง ต่อจากนั้นจะเป็นบ้านสำโรงกลาง ข้ามคลองทรายขาวจากสำโรงกลางไปทางทิศใต้เป็นบ้านสำโรงล่าง ตรงข้ามบ้านสำโรงบนฝั่งซ้ายของคลองทรายขาวเป็นที่ตั้งของบ้านสำโรงตะวันตก

ปัจจุบันชุมชนบ้านสำโรงเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีคลองทรายขาวไหลผ่านกลางหมู่บ้าน คือบ้านสำโรงบนกับบ้านสำโรงกลางจะตั้งอยู่บนฝั่งขวาของลำคลอง บ้านสำโรงตะวันตกกับบ้านสำโรงล่างตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของลำคลอง เมื่อพิจารณาทิศของหมู่บ้านแล้ว บ้านสำโรงบนอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน บ้านสำโรงกลางและบ้านสำโรงล่างอยู่ทางทิศใต้ บ้านสำโรงตะวันตกอยู่ทิศตะวันตก (ฝั่งซ้ายของลำคลอง)

ชุมชนบ้านสำโรงบนปัจจุบัน ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกมีพื้นที่ติดกับบริเวณหมู่บ้านของประชากรในพื้นที่ มีพื้นที่ทำกินเป็นไร่ข้าว ป่าซาก และสภาพป่าเป็นบางส่วน เจ้าของบางคนที่มีที่ดินติดต่อกับหมู่บ้านได้แบ่งขายให้กับคนต่างจังหวัดที่อพยพมาจากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพราะหนีความแห้งแล้ง อดอยาก สภาพะว่างงาน โดยมาจากจังหวัดศรีสะเกษ บุรีรัมย์ นครราชสีมา และเข้ามาตั้งรกรากเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๖ ปลุกกระท่อมอยู่กันเป็นหย่อมๆ ในที่ดินทำกินของตนเองที่ได้ซื้อมาปลูกข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง มีไม่เกิน ๑๐ หลังคาเรือน สภาพบ้านเรือนยังไม่ดีนัก ต่อมาบางคนมีญาติพี่น้องเพื่อนฝูงตามมาเพื่อรับจ้างในฤดูเก็บเกี่ยวข้าวโพด ปลูกมันสำปะหลัง เมื่อกลับไปบ้านของตนได้บอกเล่ากันต่อๆ ไปว่าค่าแรงทางนี้ดีกว่าทางอีสาน และพื้นที่ทำกินอุดมสมบูรณ์กว่า บางครอบครัวขายที่นาทางบ้านเกิดแล้วมาซื้อที่ดินปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ โดยมีอาชีพรับจ้าง เพราะคิดว่ามีบ้านอยู่ มีงานทำ ค่าแรงแพงกว่าทางบ้านเกิดซึ่งไม่ค่อยมีงานทำ จึงพากันอพยพมาเรื่อยๆ เมื่อมีผู้อพยพมาจากที่อื่นเข้ามาอยู่ในชุมชนบ้านสำโรง ก็ได้ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีตามชุมชนในพื้นที่บ้านได้อย่างกลมกลืน

ชุมชนบริเวณนี้ยังมีสภาพเป็นป่าไผ่บ้างประปราย เป็นป่าซาก ไร่ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง ภาวสาธารณูปโภคและสุขอนามัยไม่ดี ประชากรในละแวกนี้เลี้ยงหมู ไก่พื้นบ้าน ให้หากินอิสระไม่ได้ขังไว้ในเล้า จะมีบ้างเป็นส่วนน้อย จะให้อาหารเฉพาะเวลาเช้า-เย็นเท่านั้น ตามครัวเรือนไม่มีสวม ถนนยังเป็นทางดินและทางเกวียน

ตัวอย่างวิถีชีวิตของการอพยพจากที่อื่นเข้ามาเป็นคนบ้านสำโรง เห็นได้จากชาวบ้านและลุงสำอองค์ ปัดดาพงษ์ ซึ่งได้อพยพมาอยู่เป็นคนแรกบริเวณชุมชนบ้านสำโรงบน ซึ่งถัดจากบ้านของชาวไท่นพื้นบ้านดั้งเดิม ก่อนชุมชนบ้านสำโรงบนจะขยาย ใหญ่ขึ้น

ลุงสำอองค์ ปัดดาพงษ์ ได้เล่าให้ฟังว่า บ้านเดิมมันอยู่ที่อำเภอสิขมภู จังหวัดขอนแก่น ย้ายมาอยู่ที่บ้านสำโรงบน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ อาชีพเดิมที่ขอนแก่นทำนา โดยทำไว้เฉพาะกินเท่านั้นและรับจ้างทั่วไป ก่อนจะมาอยู่บ้านสำโรงได้ติดต่อกับญาติซึ่งมีอาชีพรับจ้างอยู่ที่บ้านทุ่งเพล อำเภอมะขาม จังหวัด

จันทร์ และได้ย้ายมาอยู่กับญาติที่บ้านทุ่งเพล เมื่อญาติหนีไป (ไม่ทราบสาเหตุ) ลุงสำอองคจึงอยู่ทุ่งเพลต่อ ส่วนลูกๆ ก็เรียนหนังสือที่นั่น ลุงกับภรรยารับจ้างทั่วไป

ต่อมามีคนแถวตลาดปะตงไปซื้อกล้วยที่บ้านทุ่งเพล เขาเล่าให้ฟังว่าที่ปะตงมีงานทำมากกว่า ลุงสำอองคอยู่ทุ่งเพลไม่ถึงปีก็ย้ายมาอยู่ที่บ้านทุ่งขนาน มีญาติอยู่ที่บ้านสำโรงซึ่งได้พบกันที่ตลาดปะตง ก็บอกให้ไปเที่ยวที่บ้านบ้าง จึงไปเยี่ยมญาติที่บ้านสำโรง ลุงสำอองคอยู่ที่บ้านทุ่งขนานไม่ถึงปีก็ได้ย้ายมาอยู่บ้านสำโรง โดยซื้อที่ดินจากนายประหยัด คงอยู่ ที่บ้านสำโรงบน ไร่ละ ๔,๐๐๐ บาท เจ้าของที่ดินลดให้ ๑,๐๐๐ บ.ท. เหลือไร่ละ ๓,๐๐๐ บาท ซื้อจำนวน ๑ ไร่ มาปลูกขนานอยู่ครบครวเดียวก่อน (ตรงบริเวณชุมชนปัจจุบัน) ซึ่งเป็นป่าล้อมรอบ ใช้น้ำจากคลองน้อย ถูกลงใช้วิธีขุดบ่อกลางคลอง ใช้แสงสว่างจากตะเกียง เดิมมีนกขนา (ที่อยู่ลักษณะชั่วคราวไม่มีคิติดแน่นหนา) หลังคามุงหญ้าคา ฝาบ้านตีด้วยไม้ไผ่ฟาก (ต้นไผ่ที่นำมาสับๆ ให้ยาวตลอดตามความยาวที่ต้องการ แล้วผ่าซีกตากแดดให้แห้ง นำมาปูเป็นพื้นบ้านและตีเป็นฝาบ้านได้) ต่อมาระยะหลังก็มีครบครวอื่นๆ อพยพมาอยู่รอบๆ บ้านของลุงสำอองค จนเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น เช่น อพยพมาจากระยอง ศรีสะเกษ และจังหวัดอื่นๆ

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๖ ลุงสำอองคได้ซื้อที่เพิ่มอีก ๓๐ ไร่ หนึ่งวัดคลองตานิล โดยซื้อจ.กนายนพวง สุวรรณราช (ปัจจุบันนายพวงขายที่ดินหมดแล้วและไปอยู่ที่อุบลราชธานี) ที่ดินของลุงสำอองคเดิมปลูกมัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้เริ่มปลูกยางพารา ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เริ่มปลูกลำไย ตรงบริเวณบ้านของลุงสำอองคต่อมามีคนอพยพมาอยู่เรื่อยๆ และมีไฟฟ้ามาถึงบ้าน ปี พ.ศ. ๒๕๒๖

ในละแวกชุมชนบ้านสำโรงบนที่ผู้อพยพจากถิ่นอื่นมาตั้งรกรากอยู่บริเวณรอบๆ บ้านลุงสำอองค รวมกับบริเวณบ้านลุงสงวน แหลมแก้ว เป็นชุมชนใหญ่ที่มีบ้านเรือนมาตั้งเรียงรายติดต่อกันตามซอยต่างๆ ซึ่งเป็นชุมชนบ้านสำโรงบนกลุ่มใหม่ที่เป็นคนต่างจังหวัดอพยพมาอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ศรีสะเกษ สุรินทร์ นครราชสีมา ขอนแก่น ระยอง บุรีรัมย์ อ่างทอง สุพรรณบุรี อโยธยา โดยซื้อที่ดินปลูกบ้านจากชาวบ้าน ในพื้นที่เดิมแบ่งขายให้ลูกบ้านอยู่ แล้วรับจ้างทั่วไป เพราะที่นี้ไม่มีงานทำตลอดทั้งปี ไม่แห้งแล้งมาก หรือว่างงานเหมือนที่บ้านเดิมของตน ส่วนคนที่มียุ่่มากพอจะซื้อที่ดินก็ซื้อที่ดินทำกินด้วย ส่วนคนทุนน้อยซื้อเฉพาะที่ปลูกบ้านและรับจ้างเลี้ยงชีพ

ปัญหาการอพยพของคนต่างจังหวัดเหล่านี้จะมีปัญหาล้ายๆ กัน คือ จากถิ่นเดิมการทำมาหากินผิดเคียง ทำนาทำไร่ไม่ได้ผล เพราะเกิดจากสภาวะความแห้งแล้ง เกิดการว่างงาน อดอยาก ต้องดิ้นรนหาที่อยู่ใหม่ที่พอจะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีกว่าเดิม ปัญหาเช่นนี้รวมทั้งลุงสำอองคด้วย ยกเว้น ลุงสงวน แหลมแก้ว ที่ประสบกับปัญหาครบครว จึงคิดย้ายถิ่นฐาน ประกอบกับหมู่บ้านสำโรงในเวลานั้นสภาพป่ายังมีมาก เจ้าของที่ดินที่เป็นชาวบ้านดั้งเดิมไม่มีเงินในการลงทุนคิดหานายทุนมาก คนที่มีที่ดินมากจึงแบ่งขายให้คนต่างจังหวัด การเล่าสู่กันฟังปากต่อปาก จากคนที่รู้จักกัน จึงพากันหลังไหลอพยพมาตั้งรกรากที่บ้านสำโรงบนเป็นจำนวนมาก เกิดชุมชนใหม่ซึ่งเป็นคนต่างถิ่นรวมเป็นสำโรงบนปัจจุบัน ซึ่งมีเขตพื้นที่การปกครองค่อนข้างมาก อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ ๒ เขตรับผิดชอบของกำนันเลิศ ประเทืองสุขวัฒนา ซึ่งเป็นกำนันตำบลทรายขาวในปัจจุบัน ซึ่งพื้นที่หมู่ที่ ๒ นี้ขยายบริเวณไปถึงบ้านคลองตานิล ที่ติดกับคลองตานิล รวมทั้งบ้านเขามะละกอด้วย ทั้งหมดนี้เป็นคนต่างจังหวัดทั้งสิ้น

ลุงสงวน แหล่มแก้ว เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของผู้ย้ายถิ่นที่เข้ามาอยู่ในบ้านสำโรง ลุงสงวนเล่าว่า ตนเองอพยพมาจาก อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์ ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เนื่องจากมีปัญหาครอบครัว ก่อปรกับมีหัวหน้าการค้าขาย เล็งเห็นว่าชุมชนนี้เป็นชุมชนใหญ่เหมาะที่จะค้าขายได้ จึงได้ขอซื้อที่ดินปลูกบ้านจากนายพวง ครั้งแรกสร้างบ้านเป็นเพิงเปิดเป็นร้านตัดผม ต่อมาจึงขยับขยายเป็นร้านขายของชำ ในเวลาเดียวกันนี้ก็มีผู้อพยพมาจากจังหวัดต่างๆ มาตั้งบ้านเรือนอยู่ตรงชุมชนบริเวณนี้มากขึ้น เช่น ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ นครราชสีมา อ่างทอง สุพรรณบุรี ขอนแก่น อุดรฯ บางคนมีที่ดินทำกิน สำหรับคนที่มิพูนมากพอจะซื้อได้ บางคนมีทุนเฉพาะซื้อที่ปลูกบ้านแล้วก็ประกอบอาชีพรับจ้าง

ชุมชนบ้านสำโรงบนบริเวณนี้กลายเป็นชุมชนเกิดใหม่ประมาณ ๒๐ กว่าปีมาแล้ว คือประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๖ โดยที่ผู้อพยพมาจากต่างจังหวัดหลายจังหวัดด้วยสาเหตุคล้ายๆ กัน คือหนีความแห้งแล้ง อดอยากมืดเคือง สภาพะว่างงานจากถิ่นเดิมเพื่อชีวิตที่ดีกว่า เห็นว่าบริเวณนี้เหมาะสม อุดมสมบูรณ์ จึงพากันมาตั้งรกรากและอพยพตามกันมาเรื่อยๆ โดยมีลุงสงวน แหล่มแก้ว เป็นบุคคลที่ผู้อพยพมาใหม่ให้ความเคารพนับถือเพราะมีภาวะผู้นำ เนื่องจากในอดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านจากจังหวัดเดิมมาก่อน

การขยายตัวของชุมชนเช่นนี้สะท้อนได้ชัดเจนไม่เพียงแต่จากจำนวนครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นเท่านั้น บ้านสำโรงก็เช่นเดียวกับชุมชนอีกหลายๆ แห่ง คือเมื่อมีการแยกบ้านขึ้น สถานที่สำคัญอยู่คู่กับความ เป็นชุมชนที่ตอบสนองต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านก็คือวัด ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ ลุงสงวน แหล่มแก้ว ร่วมกับนายเข้า นายชัย ทิมหลวง ได้ขอที่ดินจากนายศุภกิจ ตั้งเกียรติ พืชาย สจ.อิสิภูมิ ตั้งเกียรติ ที่ได้จับจองป่าด้วยปากเปล่าไม่มีหลักฐาน แล้วมอบให้ผู้ใหญ่เหียน ผลบำรุง ดูแลให้ เพื่อที่จะสร้างวัดคลอง ตานิล ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนนี้ไปประมาณ ๔ กิโลเมตร เพราะว่าก่อนสร้างที่พัทลุงมีที่ดินของนายศุภกิจที่จับจองไว้ได้มีชาวอีสานอพยพเข้ามาหักร้างดวงพง ปลูกกระท่อมทำไร่กัน ผู้ใหญ่เหียน ผลบำรุง สู้และขับไล่ไม่ได้เพราะไม่มีหลักฐาน จึงปล่อยให้ครอบครองโดยปริยาย เมื่อผู้ที่อพยพมาใหม่ปักหลักฐาน บริเวณนี้ (คลองตานิล) และบุกเบิกที่ดินไปเรื่อย ลุงสงวน จึงขอที่ดินบนบริเวณเนินเขาไว้สร้างที่พัทลุงมี เหลือประมาณ ๓๔ ไร่จากนายศุภกิจ โดยได้ทำหนังสือรับรองจากอำเภอเพื่อแสดงความยินยอมให้ลุงสงวนเก็บไว้เป็นหลักฐาน

การขยายตัวของชุมชนบ้านสำโรงเกิดจากอพยพเข้ามาอยู่ใหม่ของคนต่างจังหวัด จากคำบอกเล่าของลุงสงวน แหล่มแก้ว ตั้งแต่เข้ามาอยู่เห็นสภาพแวดล้อมต่างๆ ในชุมชนใหม่ต้องพัฒนามาก จึงได้ทำโครงการขอถนนต่อทางอำเภอและติดต่อไฟฟ้าเข้ามาจากทางไฟฟ้า พ.ศ. ๒๕๓๕ จึงได้ไฟฟ้าเข้ามาในชุมชนแห่งนี้ และได้ขยายเขตไปจนถึงคลองตานิล สภาพชุมชนใหม่เริ่มเปลี่ยนแปลงและถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำ เริ่มดีขึ้น ก่อนจะได้รับความช่วยเหลือจากทางราชการ ลุงสงวนก็ได้รวบรวมกำลังคนกำลังทรัพย์ รถไถ ช่วยกันพัฒนาถนนในวันพระ

ประชากรที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองตานิล ส่วนใหญ่ยากจนและอยู่ห่างไกลจากวัดสำโรง ซึ่งเป็นวัดของชุมชนในพื้นที่เดิม ลุงสงวน แหล่มแก้ว ร่วมกับ นายวงศ์ นายเข้า ทิมหลวง ร่วมมือกันชักชวนชาวบ้านในบ้านสำโรงและคลองตานิลช่วยกันสร้างที่พัทลุงมี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๑ และช่วยกันพัฒนาทุกวันพระ ขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๕ ค่ำ เดือนละ ๒ ครั้ง ร่วมกันสละร่างกายและเงินโดยความ

ร่วมมือของชาวบ้าน ต่อจากนั้นลุงสงวนจึงได้มีมนต์หลวงพ่อรามาเจ้าพระยา ต่อมาเปลี่ยนเป็นสำนักสงฆ์ มีพระอาจารย์สุเทพมาเจ้าพระยาด้วย มีผู้มีจิตศรัทธาจากกรุงเทพฯ และชาวบ้านร่วมกันทอดกฐินได้เงินปีละหลายแสน สร้างถาวรวัตถุ และผู้มีจิตศรัทธาได้ซื้อที่ดินเพิ่มเติมอีก ปัจจุบันมีที่ดินที่เป็นของวัดประมาณ ๑๐๐ กว่าไร่

เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๖ เวลาประมาณ ๑๖.๐๐ น. คณะวิจัยได้เดินทางไปสัมภาษณ์ คุณลุงสง่า เหลือสาคร ซึ่งได้มาตั้งรกรากที่บ้านสำโรง ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ของหมู่ที่ ๒ บ้านสำโรงบน อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน มีก้านันเล็ค ประเทืองสุขวัฒนา ดูแลรับผิดชอบ

คุณลุงสง่า เหลือสาคร เดิมเป็นคนจังหวัดชัยนาท บวชอยู่อำเภอมโนรมย์ เมื่อสึกจากการบวชพระ ได้อพยพครอบครัวไปอยู่ที่อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ และได้แต่งงานกับคุณป้าเล็ก ซึ่งคุณป้ามีเชื้อสายลาวจากเวียงจันทน์ เมื่อมาอยู่ที่อำเภอตาคลีมีอาชีพทำนา ต่อจากนั้นอพยพไปอยู่อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบอาชีพทำไร่ เนื่องจากฝนฟ้าอากาศแห้งแล้ง ไร่ไม่ได้ผล และมีลูกมากถึง ๔ คน คุณลุงสง่าทำงานคนเดียว คุณป้าเลี้ยงลูก เพราะลูกเกิดติดๆ กัน จึงคิดอพยพต่อและได้แบ่งขายที่ดินทำไร่ จากอำเภอตากฟ้าย้ายครอบครัวมาตั้งรกรากที่บ้านสำโรง ทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ โดยซื้อที่ดินจากนายย้อย เสาร์ทอง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๖ ประมาณ ๑๕๐ ไร่ ในราคา ๑๒,๐๐๐ บาท ห่างจากหมู่บ้านเดิมไปประมาณ ๑ กิโลเมตร ที่ดินติดหน้าถนนลูกรัง

คุณลุงสง่าเล่าว่า สาเหตุที่อพยพจากอำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ เพราะการทำมาหากินที่นั่นฝืดเคือง อาภาศฤตเฉพาะปลูกแห้งแล้ง ไร่ไม่ได้ผล จึงแบ่งที่ดินขายที่ตากฟ้าแล้วมาซื้อที่ดินใหม่ ที่หมู่บ้านสำโรง โดยน้องชายของคุณลุงสง่ามาอยู่ก่อนบริเวณติดกับบ้านนาสนาดัด คุณลุงสง่าจึงอพยพตามมาบ้าง เพราะราคาที่ดินบริเวณบ้านสำโรงสมัยนั้นถูก แต่ไม่ได้อยู่กับน้องชาย มาซื้อที่ดินบริเวณใกล้หมู่บ้านสำโรง มาอยู่ครั้งแรกมีครอบครัวคุณลุงมาหักร้างวางพวงอยู่ครอบครัวเดียว ใช้แรงงานในครอบครัว เพราะมีลูกถึง ๔ คน คนโตๆ ก็ช่วยกันทำงาน พลิกผืนป่าให้เป็นไร่ ปลูกข้าว ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วลิสง มันสำปะหลัง สม. ปลูกในครอบครัวที่โตแล้วก็ช่วยกันทำงานจ้างแรงงานนอกครอบครัวบ้าง โดยใช้ทุนที่แบ่งขายที่ดินจากอำเภอตากฟ้าที่ละแปลงๆ มาลงทุนที่นี่

ประมาณกลางปี ๒๕๒๕ ถนนลูกรังที่ผ่านหน้าบ้านได้รับการปรับปรุงเป็นถนนลาดยาง ด้วยเหตุผลทางทหารจากภัยสงครามมาลี้ภัยพนักในประเทศกัมพูชา ซึ่งมีผลกระทบต่องานชีวิตและทรัพย์สินของคนไทยที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

คนบ้านสำโรงในปัจจุบันจึงมีทั้งคนเขมรพื้นบ้านที่อยู่อาศัยกันมานานสืบรากฐานการก่อตัวการตั้งหมู่บ้านได้เป็นร้อยปี กลุ่มคนที่อยู่แต่ดั้งแต่เดิมเหล่านี้อยู่ด้วยความเป็นญาติพี่น้องกัน ต่อมาในระยะหลังประมาณ ๒๐ กว่าปีที่ผ่านมา มีการแบ่งปันขายที่ดินให้แก่คนภายนอก ซึ่งส่วนใหญ่เข้ามาด้วยเหตุผลของการหาแหล่งทำมาหากิน โดยมีเพื่อนมีญาติพี่น้องชักจูงแนะนำมา กลุ่มอพยพเหล่านี้มาจากหลากหลายจังหวัดทั้งจากภาคกลาง ภาคเหนือ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งการเข้ามาอยู่ร่วมกันของความต่างทางวัฒนธรรมเหล่านี้จะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

เหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นกับชุมชนในอดีต มีเรื่องเล่าจากการที่คณะวิจัยได้สัมภาษณ์ป้าสร้อย เกตุกลยา เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๔๗ ป้าสร้อยได้เล่าว่าเหตุการณ์ที่ป้าพ่อบ้างได้เมื่อประมาณ

๕๕ ปีล่วงมาแล้ว ตอนนั้นป้าสร้อยอายุประมาณ ๑๖-๑๗ ปี มีการจัดงานสังคายนาขึ้น ประมาณเดือนสาม (กุมภาพันธ์) เพื่อให้ชาวบ้านมาร่วมบุญกัน และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ผู้ที่เริ่มจัดงานนี้คือคุณยายน้อย ครองบ้าน ได้ปรึกษากับหลวงพ่อยุ้ย ท่านเจ้าอาวาสวัดมะขามขณะนั้น โดยมีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกับคุณยายน้อย ท่านได้ช่วยเหลือในเรื่องนิมนต์พระวัดต่างๆ มาร่วมทำบุญประมาณ ๕๐-๖๐ รูป ส่วนคุณยายน้อยวิ่งเต้นประสานกับชาวบ้านเตรียมงานล่วงหน้าเป็นเดือน โดยช่วยกันกรองหน้าผาก ตัดไม้ไผ่สับฟาก ปลุกโรงเรือนชั่วคราวมุงด้วยหญ้าคา ปูพื้นด้วยฟากไม้ไผ่ ข้างฝาผูกด้วยทางมะพร้าวผ่าซีก กันด้านข้าง ๓ ด้าน เหลือด้านหน้าไว้โล่งๆ ยกพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ ๓ ฟุต เตรียมข้าวสาร ใครมีก็ช่วยกันนำมาบริจาคให้วัด ผักต่างๆ ส่วนเงินบริจาคช่วยทำบุญถวายพระ จัดงาน ๓ วัน ๓ คืน มหกรรมมีลูก รำวง และหนังตะลุง โดยคุณยายน้อยได้หามาจากทางมะขาม แหยมสิงห์ ส่วนแม่ครัวคุณยายน้อยได้ติดต่อ ๒ คน แม่ลูกจากหมู่บ้านพญาบน คือ นางเอก (แม่) และลูกสาว คือนางอิน ถือว่าเป็นงานที่จัดยิ่งใหญ่สนุกสนานในสมัยนั้น ชาวบ้านตามหมู่บ้านใกล้เคียง ในละแวกอำเภอโป่งน้ำร้อนมาเที่ยวและร่วมทำบุญงานสังคายนาไปด้วย และงานนี้จัดครั้งเดียวเท่านั้นไม่มีอีกเลย เมื่อคุณยายน้อยไม่ได้จัดก็ไม่มีใครจัดต่อ

เหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งที่คุณป้าสร้อย เกตุกัลยา เล่าให้คณะวิจัยฟังอีกเรื่องหนึ่งก็คือ สงครามอินโดจีน เมื่อญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกบุกประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ประมาณ ๖๔ ปีล่วงมาแล้ว ป้าสร้อย เกตุกัลยา อายุประมาณ ๘ ปี แต่ก็จำความได้ ชาวบ้านต้องหยุดไถในบารอบๆ บ้านของตนเองแต่ละครัวเรือนเพื่อหลบภัย เมื่อได้ยินเสียงเครื่องบินจะพากันเข้าไปอยู่ในอุโมงค์ ในบ้านจะมีเหลือแต่ผู้ชายที่เป็นเด็ก คนแก่มากๆ เด็กผู้หญิง และหญิงสาว หญิงมีอายุเท่านั้น ส่วนชายฉกรรจ์จะถูกเกณฑ์ไปสร้างทางจากไทยไปกัมพูชาถึงหมู่บ้านพุมเรียงบ้านละ ๑ คน

ฝ่ายสัมพันธมิตรยึดพระตะบองได้หลังสงครามสิ้นสุดลง ในช่วงเกิดสงครามนั้น ตอนกลางวันไปทำไร่ทำนากัน เมื่อได้ยินเสียงเครื่องบินก็พากันหลบอบาบ ถ้าอยู่ในบ้านก็เข้าหลบในหลุมหลบภัยทุกครัวเรือนต้องรับประทานอาหารประมาณ ๕ โมงเย็น กลางคืนไม่กล้าจุดตะเกียงและไฟจากได้ อยู่กันมืดๆ นั่งคุยกันก็คุยกันมืดๆ อย่างนั้น สงครามเกิดประมาณ ๑ ปีจึงสงบลง

อีกเหตุการณ์หนึ่งเกี่ยวกับโรคระบาดครั้งใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่าโรคห่า (อหิวาตกโรค) สาเหตุอาจเนื่องมาจากในสมัยโบราณ อาหารการกิน น้ำที่ใช้บริโภคอุปโภคยังไม่สะอาดพอ ยังไม่มีส้วม ด้านสุขอนามัยยังไม่มี ไปถึงฤดูแล้งก็เกิดโรคระบาดอย่างรุนแรง เมื่อประมาณ ๖๐ กว่าปีมาแล้ว อาการของผู้ที่เป็นโรคห่า (อหิวาตกโรค) จะมีอาการท้องร่วงอย่างรุนแรง ถ้าใครเป็นประมาณ ๑-๒ ชั่วโมงก็ตายรักษาไม่ทัน เมื่อตายนำไปฝังดินทันที ไม่มีการทำบุญ ชาวบ้านจะไม่พูดถึงคนๆ นั้น ไม่ให้เอ่ยคำว่าตาย กระซิบกระซาบกันไม่ให้เด็กรู้เรื่อง พูดว่าคนนั้นร่วงแล้วคนนั้นร่วงแล้ว โรคระบาดอยู่ประมาณ ๑ เดือน โรคนี้เป็นแล้วรักษาไม่ทัน มีแต่การป้องกัน มีหมอพื้นบ้าน ๓ คนพี่น้อง ชาวบ้านเรียกว่าครุ เป็นผู้รักษาเขตบ้านลำโรงบนชื่อหมอเข้ม พี่คนโต เขตลำโรงกลางชื่อหมอแป้น น้องคนรองจากหมอเข้ม ส่วนคนที่สามชื่อหมอเตี๊ยะรักษาเขตบ้านลำโรงล่าง สามพี่น้องนี้จะแบ่งเขตกันรักษาแต่ละกลุ่มมีการวิ่งสืมาด้วยคาถาอาคม โดยใช้น้ำครุยาวประมาณ ๑ วา สีดำกลมๆ เท้าหัวแม่มือ ตอนเย็นๆ หมอจะใช้คาถาโดยมีไม้ครุตีรอบๆ หมู่บ้านท่องคาถากำกับมาด้วย วังสืมาเสร็จ หมอจะกินไฟล หนักพัล และท่องคาถาไปด้วย

พนเป่ากระหม่อมทุกๆ คน ในระหว่างเกิดโรคระบาด พวกหมอครู ๓ คนพี่น้องจะไปมาหาสู่กันได้ แต่ชาวบ้านจะไปมาหาสู่กันไม่ได้ ภาษาเขมรเรียกว่า ตอม คือไม่ให้ไปไหนมาไหนเป็นเวลา ๗ วันทั้งหมู่บ้าน ไม่มีอะไรกินก็กินข้าวกับเกลือ กะปิ พอคرب ๗ วันหมอผู้ทำการรักษาจะทำการบอกครูขอออกไปนอกบ้านได้เฉพาะผู้ชายบ้านละ ๑ คน ไปหาผักต่างๆ และอาหารสำหรับการกินอยู่ ไปเป็นกลุ่มๆ กับหมอครูเท่านั้นเป็นผู้คุมไป ไปล่าพืงตนเองไม่ได้ ส่วนผู้หญิงกับเด็กห้ามออกนอกบ้าน

เหตุการณ์รุนแรงครั้งที่ ๒ ได้เกิดโรคฝีดาษระบาดอย่างรุนแรง เกิดหลังโรคห่าระบาดประมาณ ๒ ปี ประมาณ ๕๗-๕๘ ปีมาแล้ว ลักษณะอาการจะพองเป็นตุ่มๆ เท่าเมล็ดข้าวโพด เป็นประมาณ ๒ วัน ตุ่มพองจะแตก ผู้รักษาฝีดาษระบาดคือเจ้ายาราสวัดสำโรง ท่านที่อาจารย์ตน โดยให้ดื่มยาสมุนไพรกับทา ยาทานั้นเมื่อแผลพองแตก ใช้น้อยหน่าแห้งคั่วคั้น นำมาคั่ว แล้วตำให้ละเอียดผสมกับน้ำมันมะพร้าวที่เคี่ยวเอง ใช้ทา (พระเป็นผู้ทำเอง ใช้คาถาเป่าเสกให้) โรคนี้เป็นทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ระบาดอยู่หลายเดือน มีการตอมเฉพาะผู้เป็นเท่านั้นจนหาย ไปไหนไม่ได้ ไม่ให้เยี่ยมเพราะกลัวติดต่อ ถ้าเข้าตา ตากับอด ส่วนชาวบ้านอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นโรคนี้ก็ไม้ออกไปไหนเพราะกลัว ไม่ได้ทำอะไรอยู่ แต่ในบ้านตลอด พอปีต่อมาไม่มีข้าวกินต้องซื้อข้าวสารจากเขมร ซึ่งบรรทุกเกวียนมาขาย

ขณะที่บ้านสำโรง ตำบลทรายขาว อำเภอสอยดาว เป็นชุมชนที่มีรากฐานยาวนาน บ้านสวนส้ม ตำบลสะตอง ในอำเภอเดียวกัน กลับเป็นพื้นที่ของกลุ่มคนในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศที่เข้ามาแสวงหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์กว่าภูมิลำเนาเดิมของตนเอง จนกระทั่งขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่แห่งหนึ่งของอำเภอสอยดาวในปัจจุบัน

บ้านสวนส้ม

บ้านสวนส้มอยู่ในภาคตะวันออกของประเทศ ตั้งอยู่ในอำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี มีอาณาเขตติดกับชายแดนกัมพูชา แนวชายแดนห่างจากประเทศกัมพูชาประมาณ ๒.๗๐ กิโลเมตร

อาณาเขต จดเหนือ ติดกับหมู่บ้านชัยบุรี ทิศใต้ติดกับหมู่บ้านชัยตาเมา ทิศตะวันออกติดกับประเทศกัมพูชา ทิศตะวันตกติดกับหมู่บ้านชัยสมบูรณ์ (คลองแจ่ง)

ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากร เป็นที่ราบเชิงเขา ในอดีตหมู่บ้านสวนส้มอยู่ในเขตตำบลทรายขาว อำเภอโป่งน้ำร้อน พื้นที่เต็มไปด้วยสัตว์ป่าและป่าไม้เบญจพรรณ เช่น ตะแบก มะค่า แต่ปัจจุบันจากป่าไม้กลายเป็นพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกของประชาชน เนื่องจากมีประชากรจากถิ่นอื่นอพยพเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐาน และได้จับจองเนื้อที่ในการทำมาหากินเป็นของตนเอง และมีการชักชวนญาติพี่น้องจากถิ่นเดิมเข้ามาจับจองเนื้อที่ทำมาหากินมากขึ้น เนื้อที่ป่าไม้จึงเริ่มลดน้อยลง เพราะถูกจับจองเป็นที่ทำมาหากิน และปัจจุบันนี้ก็ยังมีส่วนที่ยังไม่มีที่ทำมาหากินเป็นของตนเอง มีเพียงพื้นที่ในการปลูกบ้านพักอาศัยเท่านั้น ทำให้มีการบุกรุกป่าไม้สงวนเป็นประจำ เนื่องจากประชากรที่เข้ามาใหม่ไม่มีทุนในการจัดซื้อที่ทำกินเป็นของตนเองได้ และพื้นที่ก็ถูกจับจองเกือบหมดแล้ว

ประชากรส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามา มีพื้นฐานมาจากชาวนาชาวไร่ อาชีพส่วนใหญ่จึงยึดการเพาะปลูกเป็นหลัก ทั้งนี้สภาพภูมิอากาศสมัยนั้นก็เอื้ออำนวย ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการเจริญเติบโตของพืชไร่

ปัจจุบันนี้การทำมาหากินของประชากรก็ยังคงเป็นการเพาะปลูกพืชไร่เหมือนเดิม เพียงแต่ผลผลิตที่ได้ลดน้อยลง เนื่องจากสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนไป ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ปริมาณน้ำไม่เพียงพอปีไหนฝนตกให้น้ำดี ราคาสินค้าผลผลิต ปีนั้นเกษตรกรก็มีรายได้ดีตามไปด้วย

หมู่บ้านสวนส้มมีสภาพภูมิอากาศร้อนขึ้น ในอดีตสภาพภูมิอากาศเป็นไปในลักษณะถูกต้องตามฤดูกาล เพราะเต็มไปด้วยป่าไม้หนานาชนิด แต่ปัจจุบันป่าไม้ได้ถูกทำลายเป็นที่อยู่อาศัยและทำกิน จึงทำให้สภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือบางปีฝนตกน้อยกว่าปกติ ฤดูหนาวไม่หนาวมาก และมีระยะเวลาเพียงสั้นๆ ฤดูร้อนจะร้อนมากกว่าปกติ และบางวันสภาพอากาศจะดูหมกมัวเนื่องจากควันจากการเผาถ่านของประชาชนที่ยึดอาชีพเผาถ่านขายในหมู่บ้าน

ในฤดูหนาวของทุกปีสภาพภูมิอากาศจะเลวลง เนื่องจากฝุ่นละอองและควันจากการเผาถ่านที่แผ่ปกคลุมไปทั่วหมู่บ้าน โดยเฉพาะในเวลาเช้าตรู่จนกระทั่งสาย และจะหายไปในช่วงเวลาประมาณ ๐๙.๐๐ น. และจะปกคลุมอีกครั้งเมื่อเวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. จนกระทั่งเช้าตรู่ของวันรุ่งขึ้น จึงส่งผลกระทบต่อระบบทางเดินหายใจของประชากรในหมู่บ้าน เป็นสาเหตุของการเป็นโรคภูมิแพ้ แต่ก็เป็นที่น่าแปลกใจว่าคนที่อาศัยอยู่มานานจะไม่ได้รับผลกระทบทางด้านสุขภาพมากนัก แต่สำหรับผู้ที่มาอยู่ใหม่จะมีอาการแสบจมูก แสบตา และถึงขั้นเป็นโรคภูมิแพ้ ต้องรักษาตัวตลอดเวลา

ในการแก้ไขปัญหามีการประสานงานระหว่างกองร้อยทหารพรานกับผู้นำหมู่บ้าน ในการจัดสถานที่ที่ใช้สำหรับเผาถ่าน ซึ่งเป็นพื้นที่นอกหมู่บ้าน คือบริเวณฝายน้ำล้นของหมู่บ้านและแนวถนนนอกเขตซึ่งห่างไกลจากชุมชน แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากยังคงมีผลกระทบจากควันถ่านบ้างเป็นครั้งคราว เจ้าหน้าที่ตำรวจให้มีการเปลี่ยนแปลงเผาถ่านในเวลากลางคืนแทน แต่ผู้เผาถ่านก็ทำการเจาะปล่องให้กว้างและมีหลายปล่อง เพื่อให้ไม้เผาไหม้เร็วยิ่งขึ้น เพราะจะได้ถ่านจำหน่ายเร็ว ส่งผลให้ควันอบอวลเต็มถนน เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของผู้ใช้รถใช้ถนนในยามค่ำคืน จึงมีการบังคับไม่ให้เจาะปล่องมากเกินไปจนความจำเป็น ซึ่งชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือในการปรับปรุงแก้ไข

เส้นทางการคมนาคมและการติดต่อกับชุมชนอื่น ในอดีตเส้นทางการเดินทางจากหมู่บ้านสู่ตัวอำเภอจะเป็นการเดินทางด้วยเท้า เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและไม่มียานพาหนะ ซึ่งใช้ระยะเวลาในการเดินทางไป-กลับเป็นเวลา ๑ วัน จากการใช้เส้นทางบ่อยๆ ก็ได้มีการถากถางทางไปภายในตัว จนทำให้เกิดเป็นทางเดินที่ใช้ในการเดินทางกันเรื่อยมาและพัฒนามาเป็นทางเกวียน ทางเกวียนจะใช้สัตว์จำพวกม้า วัว ควายเทียมเกวียน ซึ่งการใช้เกวียนจะใช้ได้เฉพาะหน้าแล้ง สำหรับหน้าฝนนั้นยังต้องเดินเท้า นอกจากนั้นยังมีการนำช้างมาเป็นพาหนะในการขนส่งของด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้มีบริษัทศรีราชามหาราช เข้ามาสัมปทานป่าไม้ จึงได้มีการบุกเบิกเส้นทางคมนาคมขึ้นใหม่ โดยการนำรถมาปรับพื้นที่ให้เป็นเส้นทางที่สะดวกต่อการคมนาคมยิ่งขึ้น รถคันแรกที่เข้ามาคือรถจี๊ปของทางบริษัทสัมปทานป่าไม้ หลังจากนั้นก็ได้มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นมาเรื่อยๆ โดยแบ่งออกเป็น ๒ สาย คือ

สายเขาแหลม หรือสายเขามะตอย โดยเริ่มจากสวนส้มไปตามมูล และออกสู่ปะตง และ สายบ้านโพธิ์ หรือสายบ้านแปลง โดยเริ่มจากสวนส้มไปยังคลองบอน ชับตนา มา เข้าตามูล ออกปะตง เส้นทางสายบ้านแปลงนี้ได้ตัดขึ้นเพื่อใช้เป็นเส้นทางลำเลียงยุทธโปกรณ์ของหน่วยราชการ และเพื่อการ

เดินทางตรวจการของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง (เรียกเส้นทางยุทธศาสตร์) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้มีการปรับปรุงถนนใหม่และทำการลาดยางมะตอย คือ เส้นทางจากสวนส้มสู่สะพาน

ขนาดของชุมชน เริ่มแรกจำนวนประชากรที่เข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านสวนส้มมีจำนวน ๓๐ หลังคาเรือน ต่อมาเมื่อหมู่บ้านมีการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น จำนวนประชากรก็เพิ่มมากขึ้นด้วย จนปัจจุบันมีจำนวนประชากรประมาณ ๑,๐๐๘ หลังคาเรือน โดยแยกเป็น ๒ หมู่ คือ หมู่ ๕ จำนวนประชากร ๑,๑๙๒ คน แยกเป็นชาย ๖๐๕ คน และหญิง ๕๘๗ คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ๗๑๒ ครัวเรือน หมู่ ๑๒ จำนวนประชากร ๘๘๑ คน แยกเป็นชาย ๔๕๔ คน และหญิง ๔๒๗ คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ๒๙๖ ครัวเรือน

สภาพการจัดตั้งบ้านเรือน / ลักษณะที่อยู่อาศัย เริ่มแรกประชากรจะสร้างบ้านในที่ทำกินของตนเอง แต่ละหลังคาเรือนมีความห่างไกลกัน จะมีการก่อสร้างแบบชั่วคราว ฝาบ้านมีลักษณะการตีตะปูแบบปะไว้ไม่ถาวรนัก ทั้งนี้เนื่องจากสมัยนั้นมีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้น คือประเทศกัมพูชาเกิดสงครามภายในประเทศ ซึ่งส่งผลกระทบมายังหมู่บ้าน เช่น มีกระสุนปืนใหญ่มาตกในพื้นที่ของหมู่บ้านบ่อยครั้ง ทางกรมเห็นว่าถ้าสงครามในประเทศกัมพูชารุนแรงมากขึ้น มีการสู้รบกันข้ามเข้ามาถึงหมู่บ้าน บ้านที่ตีตะปูปะไว้จะสามารถรื้อถอนและขนย้ายอพยพหนีภัยได้ง่าย

นอกจากนี้ประชากรของกัมพูชาบางส่วนได้ลักลอบเข้ามาอาศัยเป็นการชั่วคราว ก่อให้เกิดปัญหาตามมา คือ การลักขโมย เพราะความอดอยากหิวโหย บางบ้านจึงได้ก่อสร้างบ้านเป็นบ้านใต้ถุนสูง มีบันไดชักขึ้น-ชักลง ยามค่ำคืนจะมีการชักบันไดขึ้นเก็บไว้บนบ้าน เพื่อป้องกันการขึ้นขโมยของภายในบ้าน แต่ในเมื่อไม่สามารถขโมยของบนบ้านได้ก็ขโมยของที่อยู่ใต้ถุนแทน โดยขโมยทุกอย่างที่เป็นเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น ทีวีของเครื่องใช้ เปิดไฟในเล้า เป็นต้น

ปัจจุบันสภาพบ้านเรือนในหมู่บ้านสวนส้มมีความหนาแน่นมากยิ่งขึ้น และสร้างบ้านที่มีความถาวรและมั่นคง หมู่บ้านมีก เรขยาดตัวออกไปยังพื้นที่รอบๆ หมู่บ้าน ลักษณะบ้านเรือนในปัจจุบันนี้จะมีสภาพหลากหลาย อาทิ เป็นบ้านส่วนตัว เป็นบ้านเช่าหลังเดี่ยวและห้องแถว เป็นโรงงานประกอบเฟอร์นิเจอร์พร้อมบ้านในตัว ในลักษณะแออัดยัดเยียด ไม่มีต้นไม้ให้ความร่มรื่น รอบๆ บริเวณบ้านเต็มไปด้วยเศษขยะ เศษไม้ ทั้งนี้เป็นเพราะไม่มีที่ทิ้งขยะเป็นหลักแหล่งที่แน่นอน ประกอบกับความไม่มีระเบียบวินัยในการรักษาความสะอาด มักง่าย ใช้ชีวิตแบบง่ายๆ ไม่ได้ยึดติดกับอะไรมากมาย แค่เพียงให้มีกินมีใช้ไปวันๆ ก็พอ บางคนก็มุ่งจะสร้างฐานะและหาเงินทองเพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว

ในอดีตปัญหาเรื่องขยะ เศษไม้ ยังมีไม่มากนัก เพราะจำนวนประชากรมีน้อย และร้านประกอบการค้าไม้ยังมีไม่กี่ร้าน แต่เมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้น ปัญหาเรื่องขยะก็มีเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ปัจจุบันนี้ปัญหาเรื่องขยะยังคงแก้ไขไม่ได้ เพราะจิตสำนึกในการรักษาความสะอาดยังมีน้อย ถึงจะมีถังขยะที่ทางการนำมารองรับก็ยังคงทิ้งไม่เป็นที่เป็นทางเหมือนเดิม ผู้นำหมู่บ้านก็ไม่ได้แก้ไขอะไรอย่างจริงจัง ปรับปรุงแล้วไม่ดีขึ้นจึงปล่อยเลยตามเลย ส่วนปัญหาขยะจากเศษไม้นั้นปัจจุบันลดน้อยลงเล็กน้อย เนื่องจากในหมู่บ้านมีประชากรที่ประกอบอาชีพการเผาถ่านมาจับซื้อเศษไม้ไปเผาถ่านเป็นประจำ เนื่องจากไม้ที่ได้มาจากต้นมะขามเริ่มจะหมดลงแล้ว

ความสัมพันธ์ของนักเรียนไทยกับนักเรียนกัมพูชา นักเรียนกัมพูชาที่เข้ามาเรียนในโรงเรียนจะมีความรักช่วยเหลือซึ่งกันและกันแบบแน่นแฟ้น แต่ก็สามารถเข้ากับนักเรียนไทยได้ แต่จะไม่ให้ความสนิทสนมเหมือนกับพรรคพวกของตัวเอง เวลาว่างหรือมีกิจกรรมของทางโรงเรียนมักจะจับกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น มีการใช้ภาษาพูดของตนเองในการสื่อสารกัน นอกจากนี้รุ่นพี่จะให้ความดูแลรุ่นน้องเป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่พี่น้องร่วมสายโลหิต พี่ก็จะเอาใจใส่ช่วยเหลือน้องเสมอ

การเดินทางไปและกลับระหว่างบ้านและโรงเรียนของนักเรียนกัมพูชา เดินทางมาโรงเรียนโดยมีรถรับ-ส่ง ซึ่งมีนายณรงค์ ชาญจันทร์ (คนไทย) คณะกรรมการศึกษาของโรงเรียน เป็นผู้รับผิดชอบ ค่าโดยสารในการเดินทางมาเรียนของนักเรียนกัมพูชาที่ต้องจ่ายให้กับรถโดยสารในราคาคนละ ๕๐๐ บาท / เดือน

ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชา ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชาจะให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมใดๆ ก็ตาม เช่น กิจกรรมวันแม่ วันเด็ก วันเปิดภาคเรียน และมีการบริจาคไม้สร้างโรงอาหารตามที่ทาง โรงเรียนได้ขอความร่วมมือ ในเมื่อลูกหลานได้มาเรียนในโรงเรียนของไทย ผู้ปกครองก็จะให้ความสำคัญรวมไปถึงชุมชนด้วย เช่น เมื่อชุมชนมีการจัดงานรื่นเริงหรือประเพณีสำคัญต่างๆ ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชาก็จะมาร่วมงานด้วยทุกครั้ง เช่น งานเทศน์มหาชาติ งานประจำปีที่บ้านจัดขึ้นเพื่อหารายได้มาก่อสร้างสถานที่สำคัญๆ ในวัดหรือหมู่บ้าน ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชาก็จะเข้าร่วมด้วยทุกครั้ง

นอกจากนี้คณะครูในโรงเรียนก็ได้เข้าไปเยี่ยมเยียนนักเรียนตามบ้านนักเรียนกัมพูชา เพื่อที่จะได้ทราบสภาพความเป็นอยู่และเป็นการทำความคุ้นเคยกับผู้ปกครองให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และเวลาที่ผู้ปกครองนักเรียนกัมพูชามีการจัดงานก็มีการเชิญคณะครูไปร่วมงานด้วยทุกครั้ง เช่น งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน เป็นต้น

ตลาด / ร้านค้า ร้านค้าร้านแรกของหมู่บ้านเป็นร้านของนายฐ สິงโต ซึ่งเปิดขายกล้วยเดี่ยวและสุราในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ สมัยนั้นมียอดขายกับข้าวจากจีนบุรีเข้ามาค้าขายเพียงคันเดียว โดยจะมาถึงสวนส้มในตอนเที่ยง ชาวบ้านมักจะเรียกรถคันนี้ว่ารถไวกอน เพราะผู้ขายเปิดเพลงของไวกอน เพชรสุพรรณ ขณะขับรถขายกับข้าวทุกวัน

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ประชากรในหมู่บ้านมีความสนใจในการประกอบอาชีพค้าขายมากขึ้น มีการนำสินค้าทุกประเภทมาขายในลักษณะจับจองพื้นที่ขายเป็นของตนเองอย่างอิสระ ไม่เป็นระเบียบเท่าที่ควร คณะกรรมการหมู่บ้านจึงร่วมหาแนวทางพัฒนาปรับปรุงรูปแบบการขายให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยเพิ่มมากขึ้น ด้วยการจัดระเบียบและเปิดเป็นตลาดสินค้าอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐

สินค้าที่จำหน่ายในตลาด ได้แก่ ผัก ผลไม้ ข้าวสารอาหารแห้ง กับข้าวถุงสำเร็จรูป ข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน อาหารปิ้ง อาหารทะเล ขนมหวาน เสื้อผ้า รองเท้า ของเล่นเด็ก ร้านที่จำหน่ายข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นทุกอย่างมีอยู่ ๓ ร้านใหญ่ๆ คือร้านนายมังกร แก้วคุณะ ร้านนางโสภา อยู่ริมและร้านนางวัลย์ สมหมาย ในการจำหน่ายสินค้าในตลาด ทางคณะกรรมการหมู่บ้านจะมีการจัดสรรแผงขายสินค้าโดยคิดราคาแผงละ ๕ บาท/วัน สำหรับการจำหน่ายสินค้าที่มีการกางเต็นท์คิดราคาค่า

เดิน ๒๐ บาท/วัน ซึ่งแบ่งสำหรับการจำหน่ายสินค้ามีประมาณ ๑๕๐ แ่ง รายได้จากการเก็บค่าแ่งค่าเดิน จะนำมาใช้ในการพัฒนาหมู่บ้านโดยผ่านมติในที่ประชุมของคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม สภาพของตลาดปัจจุบันนี้เต็มไปด้วยแม่ค้าพ่อค้า มีของจำหน่ายครบครัน มีผู้มาจับจ่ายใช้สอยจากทั้งหมู่บ้านใกล้เคียงไม่ได้ขาด บรรยากาศของตลาดจะเนืองแน่นไปด้วยผู้คนในเวลาเย็น

ส่วนตอนเช้าจะมีเพียงร้านขายกับข้าวและขนมหวานเพียงแค่น้ำเต้าหู้ร้าน และร้านขายน้ำเต้าหู้ปาฟองโกหนึ่งร้าน ร้านขายโจ๊กหนึ่งร้าน และร้านขายข้าวเหนียวหมูย่างสองสามร้าน ซึ่งนักเรียนนิยมแวะรับประทานโจ๊กกับข้าวเหนียวหมูก่อนมาโรงเรียนทุกวัน จากการสัมภาษณ์พ่อค้าแม่ค้าในตลาด ไม่มีใครตอบว่าขาดทุนจากการขายของเลยสักราย มีแต่ได้กำไร ไม่มากก็พอได้กินบ้าง เพราะผู้บริโภคมีจำนวนมาก ของที่นำมาขายนั้นถ้าเป็นอาหารคาวหวานก็ทำด้วยตัวเอง ผักผลไม้ นอกจากจะรับซื้อจากสวนมาแล้วบ้างก็เก็บมาจากไร่สวนของตัวเองมาจำหน่าย อาหารทะเลนั้นจะขึ้นไปซื้อที่จันทบุรี ในวันพุธที่อำเภอคลองขลุงจะมีตลาดนัด ในตอนเย็นจะมีอาหารทะเลทุกประเภทมาจำหน่ายในราคาถูก ก็จะออกไปซื้อมาขายก็มี สำหรับอาหารป่าน้ำเข้มาจากประเทศกัมพูชา โดยมีพ่อค้าชาวกัมพูชานำมาส่งให้ร้านค้าบางร้านที่ขายของเหมือนกันก็จะไม่มีการขัดแย้งผิดใจกันแต่อย่างใด ขึ้นอยู่กับลูกค้าว่าจะเลือกซื้อของใครก็เท่านั้นเอง และต่างคนก็ต่างมีอาชีพประจำของตัวเอง ถ้าใครมีธุระก็จะอาสาเฝ้าร้านให้กันด้วยความมีน้ำใจ

สภาพตลาดจะมีการขบเซาลงเมื่อถึงวันหยุดสำคัญๆ เช่น วันสงกรานต์ วันปีใหม่ เพราะชาวบ้านจะพากันกลับภูมิลำเนาเดิมของตนเองเพื่อไปเยี่ยมพ่อแม่พี่น้อง ร้านค้าที่จำหน่ายของก็เหลือไม่กี่ร้าน เพราะพ่อค้าแม่ค้าต้องกลับบ้านเกิดเมืองนอนด้วยเช่นกัน สภาพตลาดจะคึกคักผู้คนเนืองแน่นอีกครั้งก็ต่อเมื่อผู้คนเดินทางกลับมาจากบ้านเมื่อหมดเทศกาล

กองร้อยทหารพราน ในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้มีหน่วยงานของทางราชการ คือกองร้อยทหารนาวิกโยธินจำนวน ๔ นาย เรียกกันโดยนามของกองร้อยจันทคราส ซึ่งเป็นกองร้อยที่เข้ามาปฏิบัติการในรูปแบบจรยุทธ์ เพื่อทำการปราบปรามผู้ก่อการร้าย และรักษาความสงบให้กับพื้นที่ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ทางหน่วยทหารมีความต้องการกำลังเสริมมากขึ้น เพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับประเทศชาติ และเนื่องจากบ้านสวนส้มมีพื้นที่ติดกับชายแดนกัมพูชาที่เสี่ยงต่ออันตรายจากสงครามภายในประเทศ กัมพูชา หน่วยทหารจึงมีการจัดตั้งกองร้อยทหารพรานนาวิกโยธินประจำการเพื่อดูแลความปลอดภัยของประชาชนตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ผู้บังคับกองร้อยได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับพื้นที่ในเขตหวงห้ามที่ไม่ให้ประชาชนเข้าไปทำมาหากิน เนื่องจากยังมีทุ่นระเบิดเหลืออยู่ ซึ่งมีทั้งระเบิดบุคคลและระเบิดรถถัง ซึ่งอาจทำให้เกิดอันตรายได้สำหรับผู้เข้าไปบุกรุก ไม่ว่าจะไปเพื่อทำมาหากิน สล่าสัตว์ และแผ้วถางที่เพื่อทำมาหากิน ทั้งนี้หน่วยทุ่นระเบิดได้เข้าสำรวจตรวจสอบจุดที่ยังมีระเบิดฝังอยู่ เมื่อพบว่ายังมีระเบิดฝังอยู่จะมีการติดป้ายเพื่อบอกให้รู้ว่าที่ตรงนั้นเป็นเขตอันตราย ห้ามเข้าไปทำกิจกรรมใดๆ ในบริเวณนั้นโดยเด็ดขาด ประชากรชาวไทยเมื่อทราบเรื่องก็จะไม่ไปข้องเกี่ยวกับดี จะมีเพียงชาวกัมพูชาที่ชอบแอบลักลอบเข้ามาแบบผิดกฎหมาย เหยียบกับระเบิดชนชาชาติ และถึงกับเสียชีวิตบ้างก็มี ซึ่งปัจจุบันนี้ก็ยังมีอยู่แต่ไม่บ่อยครั้ง

ด่านตรวจคนเข้าเมือง ในสมัยนายอมร อนันตชัย ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี ได้มีแนวคิดในเรื่องการเปิดด่านการค้าระหว่างไทย-กัมพูชาตามบริเวณแนวชายแดน ได้แก่ ช่องทางบ้านผึกกาด บ้านขัณฑ์ และบ้านสวนส้ม ได้ติดต่อเจรจากับนายฉาย เวชสรรเสรีญ ให้มาเป็นผู้นำในการบุกเบิกการค้าขายกับกัมพูชาด้านชายแดนบ้านสวนส้ม ลักษณะการค้าขายในสมัยนั้นส่วนมากทางฝ่ายกัมพูชาจะเดินทางเข้ามาซื้อสินค้าจำพวกเครื่องอุปโภคบริโภคในตลาดบ้านสวนส้ม ส่วนไทยจะซื้อเพียงไม้ที่นำมาแปรรูปเป็นเฟอร์นิเจอร์และเนื้อสัตว์ป่าต่างๆ เส้นทางติดต่อสมัยนั้นเป็นทางเดินเท้าแคบๆ สองข้างทางเต็มไปด้วยป่าไม้ และแนวกับระเบิดของฝ่ายกัมพูชาที่หลงเหลืออยู่จากเหตุการณ์การสู้รบกันภายในประเทศ

หลังจากที่มีเส้นทางที่สะดวกขึ้น ได้มีการสร้างตลาดสำหรับการค้าขายระหว่างประเทศ โดยการเปิดประมูล ผู้ที่ประมูลได้คือกำนันฉาย เวชสรรเสรีญ ในช่วงที่เปิดตลาดใหม่การค้าขายดำเนินไปด้วยดี ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ การค้าเริ่มซบเซาลงเนื่องจากทางประเทศกัมพูชาได้มีการสั่งปิดชายแดนด้านกัมพูชา-สวนส้ม พ่อค้าแม่ค้าจึงหันไปค้าขายทางด้านชายแดนกัมพูชา-ขัณฑ์แทน เพราะผู้นำฝ่ายกัมพูชาที่มีอิทธิพลมีบ้านเรือนอยู่ฝั่งหมู่บ้านขัณฑ์ ตลอดการค้าบริเวณชายแดนบ้านสวนส้มจึงเหลือร้านค้าเพียงไม่กี่ร้านที่ยังคงทำการขายสินค้าพวกสุรา บุหรี่ และอาหารตามสั่ง และรับซื้อพืชไร่ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลังเท่านั้น

ด้านศุลกากรเกิดขึ้นพร้อมกับด่านตรวจคนเข้าเมือง ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่หน่วยเฉพาะกิจทหารพรานนาวิกโยธิน จันทบุรี (อำเภอโป่งน้ำร้อน) เป็นหน่วยงานที่ไม่มีเจ้าหน้าที่ประจำการ เจ้าหน้าที่จะมาปฏิบัติหน้าที่ก็ต่อเมื่อมีการขนส่งสินค้าข้ามประเทศเท่านั้น สินค้าที่เข้ามาส่วนใหญ่จะเป็นรถยนต์จากประเทศญี่ปุ่นที่ชาวกัมพูชาสั่งเข้ามาใช้ เขตแนวชายแดนระหว่างบ้านสวนส้มกับหมู่บ้านสังกะสีของกัมพูชาถูกแบ่งแยกออกด้วยลำคลองที่สร้างเป็นฝายน้ำล้น มีสะพานไม้เชื่อมระหว่างสองฝั่งสำหรับเดินเท้าเข้าออก แต่จะไม่อนุญาตให้รถทั้งสองประเทศข้ามสะพาน เนื่องจากสะพานที่สร้างขึ้นไม่สามารถรับน้ำหนักรถยนต์ได้ ทั้งนี้เพราะเป็นการป้องกันการกระทำใดๆ ที่ผิดกฎหมายของทั้งสองประเทศสามารถถือถอนได้ตลอดเวลาตามความต้องการ ถ้ามีเหตุการณ์ไม่สงบขึ้นมาจะระหว่างประเทศ

นอกจากนี้บริเวณสองฝั่งลำคลองที่อยู่ห่างจากสะพานไปตามแนวชายแดน ห่างไกลจากการควบคุมดูแลของทางราชการจะยังคงมีกับระเบิดฝังอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ทางราชการของทั้งสองประเทศนั้นมีนโยบายในการเข้าไปกู้กับระเบิด เพราะต้องการให้เป็นเครื่องป้องกันกบฏ ระเบิดดินดำซึ่งกันและกัน

ข้อมูลทางด้านประชากร ปัจจุบัน ประชาชนของหมู่บ้านสวนส้มจัดออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ กลุ่มที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งประชากรส่วนใหญ่จะมาจากหมู่บ้านหนองกอก ตำบลหนองบัวอี อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี และเป็นกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ มีจำนวน ๔๐ ครอบครัวยุคแรกๆ ที่เข้ามาคือนางสมบุญ กาสี จากนั้นได้มีการชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาทำมาหากิน ซึ่งคนที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานีส่วนมากจะเข้ามาประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีพื้นที่ทำกินเป็นของตัวเองด้วยการจับจองและจัดซื้อ ทำการปลูกพืชไร่จำพวกมันสำปะหลังและข้าวโพดเพื่อเลี้ยงชีพ

จากการสัมภาษณ์นางบุญส่ง เลางาม และนางอำพร เรือนฤทธิ์ ได้เล่าว่าต้นตระกูลที่ใหญ่ที่สุดที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานีคือต้นตระกูลพวงแก้ว และมีความหวังว่าในอนาคตจะชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาทำมาหากินที่หมู่บ้านสวนส้ม แต่ขณะนี้ญาติพี่น้องยังขาดแคลนทุนทรัพย์ในการจัดซื้อที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย เพราะปัจจุบันนี้ที่ดินมีราคาแพง ภาคกลางรองลงมา ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ กำแพงเพชร เป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาลงทุนและบางส่วนก็เข้ามารับจ้างทำเฟอร์นิเจอร์ไม้ ผู้ที่เข้ามาทำมาก่อนคือนายยี่ง ผลสุข ตอนแรกนายยี่งได้เข้ามารับจ้างทำงานในโรงงานไม้ก่อน ต่อมาเมื่อมีทุนจึงเปิดโรงงานเป็นของตนเอง และมีการชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาร่วมหุ้นด้วย เมื่อพี่น้องมีทุนเป็นของตนเองจึงช่วยขยายตั้งโรงงานขึ้นเอง และมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดีในเครือญาติพี่น้อง ส่วนภาคเหนือได้แก่กลุ่มคนที่มาจากจังหวัดแพร่เป็นส่วนใหญ่ โดยมีครอบครัวของนางแดง รสปีตุพงษ์ เป็นครอบครัวที่ทำธุรกิจไม้แปรรูปโดยตรง

ผู้ประกอบการค้าไม้ที่มาจากทุกที่ ภายนอกดูเหมือนจะมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันก็จริง มีการเข้ากลุ่มร่วมจัดตั้งสหกรณ์ด้วยกัน แต่ข้างในลึกๆ แล้วแต่ละร้านจะแข่งขันกันในด้านคุณภาพ ความสวยงาม และรูปแบบใหม่ๆ ของงาน ไม่ชอบอย่างมากที่จะให้ร้านอื่นมาลอกเลียนแบบรูปแบบของงานในร้านตน แต่ก็หารอดพ้นไม่ เพราะก็มีการเลียนแบบกันขึ้นมาทุกที แต่ก็ไม่ได้มีการระแวกกระทั่งกันรุนแรงจนเป็นเรื่องใหญ่โตขึ้นมาให้ได้พบเห็น

ปัจจุบันนี้เฟอร์นิเจอร์ที่ทำจากไม้มีค่าทั้งชิ้นแทบจะไม่มีแล้ว แต่จะมีการใช้ไม้อย่างอื่น เช่น นนทรี ประดู่ ชิงชัน ประกอบเข้าไปแทน โดยช่างผู้ชำนาญการจะทำการเลียนแบบ ตกแต่งทาสีให้เหมือนกับไม้มีค่าแท้เลยก็เดียว ลูกค้ารายใดที่ไม่รู้จักไม้ก็จะไม่รู้เลยว่า เป็นของปลอมปน นอกจากนี้ยังมีการวาดลายไม้ วาดวงปี ตกแต่งขึ้นมาอีกด้วย ถ้าช่างมีฝีมือลูกค้าก็จะดูไม่ออก ถ้าช่างไม่มีฝีมือ ลายไม้จะหยาบ เส้นแข็ง สามารถมองออกได้ เพราะฉะนั้นลูกค้าต้องมีประสบการณ์ในการดูไม้และใช้วิจารณ์-ญาณในการเลือกซื้อ จึงจะได้ของแท้และแน่นอน

ส่วนที่เหลืเข้ามาเป็นลูกจ้าง นอกจากนี้อาจมีชนกลุ่มน้อยที่มาจากจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ จำนวน ๕ ครอบครัว ที่เข้ามาอาศัยโดยประกอบอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้างทั่วไป

ภาคใต้ที่เข้ามาอาศัยในหมู่บ้านสวนส้มคือต้นตระกูลรัตนดิษฐ์ (นายโชติ รัตนดิษฐ์) ได้เข้ามาทำมาหากินด้วยการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทั้งพืชสวนพืชไร่ จำพวกข้าวโพด มันสำปะหลัง มะม่วง ลำไย ทุเรียน เงาะ ลิ้นจี่ ซึ่งคนแต่ละกลุ่มจะพูดภาษาถิ่นของตนเอง และมีความรักใคร่สามัคคีกลมเกลียวกันภายในกลุ่มอย่างเหนียวแน่น

คนแต่ละกลุ่มที่กล่าวถึงนี้มีความสัมพันธ์ด้วยการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการประกอบอาชีพ ร่วมสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงาม เพราะพื้นฐานที่เป็นคนไทยเหมือนกัน และนับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าจะมาจากต่างที่ต่างถิ่น แต่ก็รู้จักสนิทสนมกันดี บางคนถึงกับนับถือกันดุจญาติพี่น้อง และกลายเป็นเพื่อนสนิทกันก็มี แต่ก็มีส่วนน้อยที่ไม่ค่อยจะลงรอยกัน เพราะการขัดแย้งกันในเรื่องผลประโยชน์ คนพวกนี้ส่วนใหญ่จะเป็นระดับผู้นำในท้องถิ่นของทั้งสองหมู่บ้านกว่าที่พยายามยื้อแย่งงบประมาณในการพัฒนาหมู่บ้านของตน

นายเชวงศักดิ์ จักขุนนิล นายวิโรจน์ สายแวว นายชัยวัฒน์ บุญเกิด นางสาวเจี๊ยบ ลอยพูน นางสาวอริยา รุดติษฐ และนางพัชรี สีลาพร ซึ่งเป็นกลุ่มวัยรุ่นของหมู่บ้านที่เกิดและเติบโตมาตั้งแต่เด็ก ได้ให้ความคิดเห็นว่า หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่น่าอยู่อาศัย มีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครัน แต่ไม่มีสถานที่ท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับวัยของตนเอง แต่อย่างไรตนก็รักท้องถิ่นนี้ เรื่องการอพยพโยกย้ายก็ปล่อยให้ไปตามความคิดเห็นของบิดามารดา ถ้าบิดามารดาต้องย้ายถิ่นฐานที่อยู่ ตนเองก็ต้องติดตามไปด้วย ส่วนนางพัชรี สีลาพร บอกว่าตนเองมีครอบครัวและบุตรแล้ว คงจะต้องอยู่กับสามี ถ้าครอบครัวสามีทำการโยกย้ายไปไหนก็ต้องติดตามไปด้วย แต่ถ้าสามีและตนเองมีช่องทางทำมาหากินได้ด้วยตนเองก็จะอยู่ต่อไป

จากการสอบถามนายสาทร คำรอด นายเอก สงวนนาม นายเรวัติ สุอุทัย นางสาวอุทัยรัตน์ สุอุทัย และนางสาวหนึ่งอุทัย วรรณคำ บอกว่าหมู่บ้านสวนส้มเป็นหมู่บ้านที่จำเป็นต้องอยู่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะติดตามผู้ปกครองมา บางครั้งก็เกิดความรู้สึกคิดถึงถิ่นฐานบ้านเกิดเดิมบ้างเหมือนกัน แต่ถ้าถามว่ารักและผูกพันหมู่บ้านสวนส้มบ้างไหม วัยรุ่นกลุ่มนี้ตอบว่าไม่ได้รู้สึกรักและก็ไม่ได้เกลียด แต่มีบางอย่างบางส่วนที่ตนไม่ชอบ เช่น ไม่มีที่พักผ่อนหย่อนใจ เสียงดัง แออัดยัดเยียด สกปรก ไม่มีสถานที่เที่ยวแบบในเมือง แต่ก็อยู่ได้โดยไม่เบื่อหน่ายอะไรมากนัก

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน จากข้อมูลที่ได้รับฟังจากคำบอกเล่าของนายสุชิน รุดติษฐ และนายดี ทองดี เกี่ยวกับเรื่องราวในอดีต ทำให้สามารถทราบได้ถึงที่มาและประวัติของหมู่บ้านสวนส้มได้ กล่าวคือ

ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้มีประชากรชาวอีสานเดินทางเข้ามาจับจองพื้นที่ปลูกพืชไร่ เพื่อทำมาหากิน โดยมีบุคคลที่สำคัญและมีฐานะดีที่สุด คือ นายห้างสมพงษ์ ณ บางช้าง ชาวจังหวัดชลบุรี ได้เข้ามาจับจองเนื้อที่จำนวน ๒๐๐ ไร่ และทำการเกษตรปลูกพืชสวนจำพวกลิ้นจี่ ลำไย ละมุด พืชที่นายห้างปลูกเป็นจำนวนมากคือ มะม่วง มะนาว และส้มโอ

ปี พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๗ เริ่มมีประชากรอพยพเข้ามาสู่หมู่บ้านเป็นจำนวนมากขึ้น ประมาณ ๒๐ หลังคาเรือน โดยปลูกบ้านเรือนอยู่ห่างไกลกันบริเวณเนื้อที่ส่วนตัวที่ตนเองได้จับจองไว้ ในปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๗ นายห้างสมพงษ์ได้เสียชีวิตลง และก่อนที่จะเสียชีวิต นายห้างได้มอบที่ดินทั้งหมดที่มีอยู่ในหมู่บ้านสวนส้มถวายให้กับวัดอ่างศิลา จังหวัดชลบุรี แต่ทางวัดอ่างศิลาไม่ทราบว่าจะใช้พื้นที่ดังกล่าวไปสร้างประโยชน์อะไร จึงได้แต่เพียงให้มีการสร้างสำนักสงฆ์ขึ้นมา ชื่อว่าสำนักสงฆ์คลองแจ่ง

ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ประเทศกัมพูชาได้เกิดสงครามภายในประเทศ ทำให้ประชากรชาวกัมพูชาบางส่วนเดือดร้อน แดกฉาน ชานเจ็นอพยพเข้ามาในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก ผลจากการสู้รบกันในประเทศกัมพูชาสร้างความเดือดร้อนและละเหือนขวัญต่อประชากรในหมู่บ้าน พวกเขากลัวภัยอันตรายจึงได้อพยพย้ายหนีกลับพื้นเพเดิม บางส่วนย้ายไปจับจองพื้นที่ที่ปลอดภัยกว่า และอีกส่วนหนึ่งยังคงปักหลักอยู่ที่เดิมไม่เคลื่อนย้ายไปไหน ประชากรชาวกัมพูชาที่อพยพเข้ามาได้เผาทำลายพืชไร่พืชสวนที่มีอยู่ทั้งหมด คงเหลือเพียงพืชจำพวกส้มโอ มะนาว และมะม่วงบางส่วนในพื้นที่ของนายห้างสมพงษ์เท่านั้น

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ประเทศกัมพูชาสงบจากสงคราม ประชากรเริ่มเข้ามาทำมาหากิน ทำการเพาะปลูกพืชอีกครั้ง โดยเข้ามาทำงานเฉพาะกลางวันเท่านั้น ส่วนกลางคืนไม่มีใครอยู่ในไร่ของตัวเอง ในชีวิตประจำวันของการเดินทางเข้ามาสู่พื้นที่ที่ถูกเผาไหม้ จะมีการสนทนาซักถามกันว่าไปไหน มาไหน คนที่เข้ามาสู่พื้นที่ที่ถูกเผาจะตอบเสมอว่า “ไปสวนส้ม” เพราะเนื้อที่ตรงนั้นมีเพียงมะนาว มะม่วง และส้มโอเท่านั้นที่เหลือจากการถูกเผา คนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเรียกผลไม้ที่มีรสเปรี้ยวทั้งหมดว่า “ส้ม” หมู่บ้านแห่งนี้จึงมีชื่อว่า “หมู่บ้านสวนส้ม” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ปี พ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๒๒ มีหน่วยงานทหารเข้ามาดูแลความเป็นอยู่ของชาวบ้าน มีการเรียกชาวบ้านออกมาจากพื้นที่ของตนเอง ให้มาสร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดกันรวมเป็นหมู่บ้าน รวมได้ ๔๐ หลังจาเรือน มีผู้นำหมู่บ้านคนแรก คือ นายปิ่น สุทธิชัย และเริ่มจัดตั้งโรงเรียนเป็นครั้งแรกในบริเวณกองร้อยทหาร โดยมีทหารเป็นครูผู้สอน

จากการบอกเล่าของ อบต. สมเฝ้า อัมพาสัย ในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ประชากรในหมู่บ้านมีจำนวน ๑,๑๔๔ คน ทางหน่วยทหารจึงมีการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านสวนส้ม โดยแบ่งเป็น พื้นที่สำหรับตั้งหมู่บ้านจำนวน ๑๕๐ ไร่ พื้นที่ปลูกบ้านแต่ละครอบครัวละ ๒๐๐ ตารางวา พื้นที่ทำกินครอบครัวละ ๑๕ ไร่

๕

ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ จึงจัดตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้านสวนส้ม มีผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายดี ทองดี ขณะนั้นสถานการณ์ชายแดน การสู้รบกันในประเทศกัมพูชายังไม่สงบดี หน่วยทหารจึงให้มีการสร้างหลุมหลบภัยขึ้นสำหรับใช้หลบหลีกปืนใหญ่ ประเทศกัมพูชาก็ยังคงสู้รบกันตลอดเวลา ชาวบ้านต่างก็พากันอยู่อย่างหวาดผวา แต่ก็ไม่มีอันตรายอะไรเกิดขึ้น

ความสัมพันธ์ทางสังคม

ความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นเป็นข้อมูลในด้านที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพื้นฐานของสังคม คือ ครอบครัว การแต่งงาน ระบบเครือญาติ กลุ่มต่างๆ ที่มีในสังคม รวมไปถึงระบบการเมือง การปกครองของชุมชน ซึ่งในที่นี้คือบ้านสำโรงและบ้านสวนส้ม เป็นเนื้อหาซึ่งแสดงให้เห็นถึงโครงสร้าง องค์ประกอบ การจัดระเบียบทางสังคม ทั้งข้อควรปฏิบัติ รวมไปถึงข้อห้าม ซึ่งกำหนดกฎเกณฑ์โดยคนในสังคมว่าทำให้สังคมประกอบไปด้วยคนกลุ่มใด ทั้งชาวบ้าน การรวมกลุ่มผู้นำในสังคม ชุมชนมีความสัมพันธ์ร่วมมือหรือขัดแย้งกันเช่นไร มีปัญหาและการแก้ไขปัญหามันในสังคมกันอย่างไร เรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นย่อมเป็นไปโดยสอดคล้องกับรูปแบบการดำเนินชีวิต วิธีการทำมาหากิน รวมไปถึงรูปแบบของพิธีกรรม ความเชื่อ โลกทัศน์ ข้อมูลที่ได้รับจะนำไปสู่ความเข้าใจสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มคนที่เรากำลังศึกษาอย่างรอบด้าน

บ้านสำโรง

ครอบครัว เครือญาติ กลุ่มประชากรบ้านสำโรงนั้นประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลักคือเขมรพื้นบ้าน ซึ่งอยู่อาศัยมายาวนาน และกลุ่มคนจากภูมิภาคต่างๆ ของประเทศที่อพยพเข้ามาโดยส่วนใหญ่

ราวๆ ๓๐ ปีที่ผ่านมา ดังที่นำเสนอไปแล้วและทำให้เห็นเค้าร่างของความสัมพันธ์ของผู้คนในบทก่อน ซึ่งจะขยายความให้ชัดเจนขึ้นในประเด็นความสัมพันธ์ทางสังคมของคนบ้านสำโรง ดังนี้

ครอบครัวถือเป็นสถาบันพื้นฐานของทุกสังคม ซึ่งความเป็นครอบครัวของแต่ละสังคมนั้นได้เกิดขึ้นโดยผ่านกิจกรรมที่สำคัญคือการแต่งงาน ซึ่งแต่ละสังคมมีรูปแบบ กฎเกณฑ์ พิธีกรรมแตกต่างกันไป ในประเด็นความสัมพันธ์ทางสังคมนี้นี้จะได้กล่าวถึงในส่วนของรูปแบบ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการเลือกคู่ครอง รูปแบบการอยู่อาศัยหลังแต่งงาน และสำหรับพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการแต่งงานจะได้กล่าวถึงในประเด็นความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ในลำดับต่อไป

จากการสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับการเลือกคู่ครอง การแต่งงานของคนบ้านสำโรงนั้น ไม่ใช่แต่เพียงความรักใคร่ชอบพอกันของหนุ่มสาวที่จะมาเป็นคู่ครองกันโดยลำพัง ยิ่งการเลือกคู่ในสมัยอดีตด้วยแล้ว กฎเกณฑ์การควบคุมในพฤติกรรมเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อห้าม ข้อปฏิบัติที่เหมาะสมสำหรับฝ่ายหญิง ครอบครัวของทั้งสองฝ่ายจึงมีบทบาทสำคัญในการดูแลกำกับผู้ที่จะเป็นสมาชิกใหม่ของครอบครัว เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการเกี่ยวพาราสีกันเลยทีเดียว มีเรื่องราวเล่าถึงความสัมพันธ์ของหนุ่มสาวในอดีตว่าในสมัยก่อนหนุ่มสาวที่ชอบพอกัน ก่อนจะแต่งงานกันหนุ่มๆ จะมีการจกสว และทำความรู้จักคุ้นเคยกันให้สนิทสนม รู้จักนิสัยใจคอกัน เช่น ช่วยดำข้าวในเวลากลางคืน ช่วยพ่อแม่ฝ่ายหญิงหั่นยาสูบ และเอาแรงลงแขกกัน เพราะหนุ่มสาวจะคุยกันต่อหน้าพ่อแม่ไม่ได้ จึงแอบมาคุยกันตอนกลางคืนที่หัวนอนบ้านผู้หญิง เนื่องจากบ้านทำด้วยไม้ไผ่ที่นำมาทำเป็นฟากฟ้ายบ้าน จึงใช้ไม้ไผ่เล็กๆ ซึ่งสอดไปตามรูฟากได้ เพื่อกระทุงตรงศีรษะให้ผู้หญิงตื่นจะได้แอบพูดคุยกันเบาๆ ไม่ให้พ่อแม่ได้ยิน การเกี่ยวพาราสีเช่นนี้ของหนุ่มสาวเรียกว่าการจกสว บางครั้งจกสวอยู่นานจึงจะได้แต่งงาน ปัจจุบันการจกสวได้เลิกไป ๔๐ กว่าปีแล้ว เพราะบ้านสมัยใหม่ที่ปลูกกันในปัจจุบันมีฝาไม้และปูน ไม่ใช่ฟากฟายไม้ไผ่เหมือนแต่ก่อน ประกอบกับหนุ่มสาวรุ่นในยุคนี้นี้มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันง่าย จึงไม่ต้องใช้วิธีจกสวเช่นนี้

นอกจากการประพาศตามขั้นตอนประเพณีที่มีการเกี่ยวพาราสี ดูใจกันอยู่ในสายตาของครอบครัวจนกระทั่งนำไปสู่การแต่งงานในที่สุดแล้ว บางกรณีก็อาจมีในเรื่องของการประพาศติดประเพณี คือฝ่ายชายและฝ่ายหญิงชอบพอกันแต่อาจจะมีการล่วงเกินกันบ้าง โดยที่ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ทราบ หรือไม่เห็นด้วย การกระทำการนอกกฎเกณฑ์กติกาของสังคมเช่นนี้เรียกว่าการผิดผี ซึ่งต้องมีการจัดพิธีกรรมที่จะเป็นการแก้ไขให้เป็นไปตามประเพณีที่ติงตามกรอบของสังคม

ในด้านค่านิยมที่เกี่ยวกับการเลือกคู่ครองมีข้อห้ามที่ว่าคนพื้นบ้านละแวกนี้ไม่นิยมให้ลูกหลานแต่งงานกัน ถึงแม้จะเป็นญาติห่างๆ ก็ตาม ข้อห้ามการแต่งงานระหว่างสายเลือดเช่นนี้พบในแทบทุกสังคม ส่วนค่านิยมที่ยึดถือปฏิบัติคือคนบ้านสำโรงโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออดีตจะนิยมแต่งงานกับคนเขมรด้วยกัน ซึ่งมีทั้งเขมรพื้นบ้านและเขมรจากประเทศกัมพูชา ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันสืบเนื่องมาตั้งแต่อดีต หรือหากเป็นกลุ่มคนเชื้อสายจีนก็ไม่รังเกียจ เนื่องจากเชื่อว่าคนเชื้อสายจีนเป็นผู้มีความขยันขันแข็ง คุณสมบัตินี้จะนำมาพิจารณาคือด้านการทำมาหากิน นิสัยใจคอ ถ้าเป็นผู้หญิงก็จะรวมถึงการจัดการงานบ้านงานเรือน หากเป็นชายก็มักจะรวมถึงการผ่านการเกณฑ์ทหาร และการบวชเรียน ดังที่มี

การกล่าวไว้ว่า ถ้าลูกสาวบ้านใดได้แต่งงานกับลูกชายของบ้านที่ผ่านการบวชมาแล้ว ถือว่าเป็นผู้มีหน้า
มีตาได้คู่ครองดี มีความรู้ มีคุณธรรม เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้การยกย่อง

นอกจากเรื่องการเลือกคู่ครองแล้ว กฎเกณฑ์การเลือกที่อยู่อาศัยหลังแต่งงานก็เป็นเรื่องที่มี
ความสำคัญ เนื่องจากหมายถึงกลุ่มความสัมพันธ์ที่จะมีอิทธิพลต่อกิจกรรมด้านต่างๆ ภายในสังคมต่ง
กรณีของบ้านสำโรงนั้นเป็นการตั้งถิ่นฐานหลังแต่งงานทางฝ่ายชาย คือหลังจากแต่งงานกันแล้วผู้หญิง
มักไปอยู่บ้านฝ่ายชาย โดยยังอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของฝ่ายชาย และพี่น้องที่ยังไม่ได้แต่งงานพร้อมทั้งปู่ย่า
จะอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ และยังไม่แยกครอบครัวจนกว่าจะมีความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจจึง
แยกตัวออกไปสร้างครอบครัวใหม่

ส่วนความสัมพันธ์ในครอบครัวของผู้พยายมาอยู่บ้านสำโรงในภายหลังนั้น จากการศึกษา
พบว่า ส่วนใหญ่การแต่งงานจะแต่งงานกับคนที่มาด้วยกันหรือกลุ่มเดียวกัน แต่งงานกับคนพื้นบ้านที่อยู่
เดิมมีเป็นส่วนน้อย อย่างไรก็ตามการแต่งงานนอกกลุ่มหรือระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ก็ไม่ได้กำหนด
กฎเกณฑ์เป็นข้อห้ามแต่อย่างใด เช่น กรณีของครอบครัวลุงสำอวงค์ เป็นต้น ที่เล่าถึงครอบครัวของ
ตนเองว่า ลุงสำอวงค์มีลูก ๗ คน หญิง ๕ คน ชาย ๒ คน ลูกสาวแต่งงานกับชาวต่างชาติ ๔ คน คือ ชาว
ฮอลแลนด์ ๑ คน อยู่ในประเทศของสามี แต่งงานกับชาวอังกฤษ ๑ คน สามีชาวอังกฤษขายที่ดินที่
อังกฤษแล้วมาซื้อที่ดินที่อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอบางละมุง ชื่อบางสมทรง
กำลังเรียนที่ราชภัฏรำไพพรรณี (เสาร์-อาทิตย์) และได้ส่งเงินมาให้ลุงสำอวงค์ใช้ทุกเดือน อีก ๒ คน
แต่งงานกับชาวเดนมาร์กอยู่ที่ประเทศของสามีทั้งสองคน

การประกอบกิจกรรมต่างๆ หรือการช่วยเหลือกันเกี่ยวกับส่วนรวม เช่น งานบุญ การพัฒนา
ชุมชน หรือเกี่ยวกับการปกครอง นอกจากระบบเครือญาติแล้ว ทุกคนยังให้ความร่วมมือกันดี กลุ่มที่
อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ก็มักจะเข้าร่วมสมทบกับกลุ่มคนพื้นบ้านเดิมในกิจกรรมต่างๆ

ปัญหาความขัดแย้ง การที่บ้านสำโรงมีครอบครัว เครือญาติ เป็นสถาบันพื้นฐานทางสังคมที่
สำคัญ ทำให้เนื่องจากเรื่องความร่วมมือช่วยเหลือกันภายในกลุ่มเครือญาติแล้ว ความขัดแย้งระหว่าง
ต่างกลุ่มเครือญาติก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ กล่าวคือถ้าเป็นสมาชิกของกลุ่มเดียวกันจะมีการช่วยเหลือกัน
ถ้าญาติ พวกห้อง คนใกล้ชิด ทำความผิดก็จะเข้าข้างกันโดยไม่มีเหตุผล ไม่ยอมรับความจริง ถ้าเป็น
พวกของตนเองต้องถูกเสมอ จะโกรธคนที่มาว่าร้ายพวกพ้องของตนเอง เช่น ถ้าลูกหลานของตนไปมี
เรื่องทะเลาะวิวาทกับผู้อื่น พ่อแม่พี่น้อง ลุงป้า น้าอา จะเข้าข้างอย่างไม่มีเหตุผล โดยไม่แยกแยะว่าใคร
ผิดใครถูก หรือถ้าผลประโยชน์ที่ขัดกับกลุ่มของตนก็จะขัดแย้งกับญาติพี่น้องทั้งหมดด้วย

ส่วนความขัดแย้งทางความคิดเห็นของคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ เรื่องของประเพณี พิธีกรรม
ความเชื่อต่างๆ นั้น เกิดจากคนรุ่นเก่าต้องการให้คนรุ่นใหม่สืบทอด แต่คนรุ่นใหม่ (อายุ ๓๐ กว่าปี) มี
ความคิดขัดแย้งว่าคนรุ่นเก่า (อายุ ๔๐ ปีขึ้นไป) งมแงย ไม่มีเหตุผล จึงไม่สืบทอดและพูดจาดูหมิ่นคนรุ่น
เก่า ทำให้เกิดความบาดหมาง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ไม่ราบรื่น อย่างไรก็ตาม
ตามปัญหาเรื่องการสืบทอดประเพณีในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๗) มีคนรุ่นใหม่บางส่วนเล็งเห็น เช่น การสืบ
สานเรื่องดนตรีไทย กล่าวคือมีคนรุ่นใหม่ซึ่งเป็นนักเรียนที่จบจากโรงเรียนวัดสำโรงเมื่อปีการศึกษา
๒๕๔๒ ไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยนาฏศิลป์จันทบุรี จนจบ ปวส. คือนายโกเมธ มั่นคง และนายภาณุศิลป์

บัวผลิ จบจากโรงเรียนวัดสำโรงปีการศึกษา ๒๕๔๖ ไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยการอาชีพสอยดาว จันทบุรี ร่วมสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมการเล่นดนตรีไทยร่วมกับคนรุ่นเก่าทุกกิจกรรมเมื่อมีเวลาว่าง

บ้านสวนส้ม

ครอบครัว เครือญาติ รูปแบบการแต่งงาน นางมา คงตางาม กล่าวว่า จะเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว การเลือกคู่ครองก็จะเลือกเองและพ่อแม่หรือเครือญาติหามาให้ และมักจะแต่งงานกับคนในหมู่บ้านเดียวกัน และหมู่บ้านใกล้เคียงเป็นส่วนใหญ่ โอกาสที่หนุ่มสาวจะได้พบปะคนนอกหมู่บ้านมีไม่มาก ซึ่งโดยทั่วไปแล้วก็จะห้ามไม่ให้แต่งงานกันระหว่างคนที่เป็ญาติใกล้ชิดกัน แต่ถ้าเป็นญาติห่างๆ ที่ใช้ชื่อสกุลต่างกันหรือพ้นจากการเป็นญาติก็สามารถแต่งงานกันได้ ระยะเวลาเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมจนการเดินทางติดต่อระหว่างชุมชนต่างๆ สะดวกมากขึ้น สภาพทางเศรษฐกิจในหมู่บ้านเปลี่ยนไป มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกันมากขึ้น และมีอาชีพการทำเฟอร์นิเจอร์ที่นอกเหนือจากการทำเกษตรกรรมเพิ่มขึ้นมา คนนอกหมู่บ้านเข้ามาทำมาหากิน และคนในหมู่บ้านก็เดินทางไปไหนมาไหนกัน จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการแต่งงานและการเลือกคู่ครอง กล่าวคือในอดีตพ่อแม่จะรู้เห็นในการที่หนุ่มสาวมาเกี้ยวพาราสีกันที่บ้าน พ่อแม่ก็จะมีส่วนในการเลือกคู่ (โดยเฉพาะบ้านไหนที่มีลูกสาว) ว่ามีความเหมาะสมมากน้อยแค่ไหนกับการที่จะรับมาเป็นลูกเขยหรือลูกสะใภ้ โดยพ่อแม่จะดูจากคุณสมบัติของฝ่ายตรงข้าม พ่อแม่ รวมถึงญาติพี่น้องหรืออีกนัยหนึ่งก็ดูที่ต้นตระกูลว่าเป็นชนไรชนยันหรือไม่ เป็นคนดีหรือเปล่า มีที่ดินพอสำหรับการเพาะปลูกหรือไม่ และต้องเข้ากับญาติพี่น้องได้ด้วยทุกคน ซึ่งเมื่อพ่อแม่เห็นดีด้วย หนุ่มสาวส่วนใหญ่ก็จะทำตามคำแนะนำของพ่อแม่ เมื่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นดังกล่าว รูปแบบการแต่งงานจึงมีการเปลี่ยนไป หนุ่มสาวสามารถเลือกคู่ครองได้เองโดยไม่ต้องรอให้พ่อแม่คัดสินใจอะไรให้ เพราะหนุ่มสาวมีความกล้ามากขึ้น การพบปะกับบุคคลภายนอกมีมากขึ้น จึงทำให้การแต่งงานกับคนต่างหมู่บ้านและต่างท้องถิ่นมีมากขึ้น

การแต่งงานถือเป็นการยอมรับความเป็นครอบครัวของคนในสังคม บ้านสวนส้มก็เช่นเดียวกันกับบ้านสำโรง คือมีทั้งกรณีแต่งงานกันตามจารีตประเพณี และการแต่งงานที่ไม่เป็นไปตามแบบแผน ซึ่งบ้านสวนส้มเรียกว่าวิวาห์เหาะ ซึ่งมีธรรมเนียมต้องจัดให้ถูกต้องตามประเพณีเช่นกัน

ประเพณีการแต่งงานในอดีตมีการแต่งงานถูกต้องตามประเพณี เพราะคนสมัยก่อนเคร่งครัดในเรื่องของจารีตประเพณี ส่วนใหญ่การแต่งงานจะอยู่ที่การตัดสินใจของผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่าย ซึ่งบางครั้ง คู่บ่าวสาวไม่ได้มีความยินยอมพร้อมใจ สมัยนั้นใครที่ทำผิดจะถูกมองว่าเป็นคนไม่ดี สังคมไม่ยอมรับ เพราะสังคมยังไม่เปิดกว้างเหมือนปัจจุบัน ซึ่งสังคมปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศและเริ่มรับวัฒนธรรมทางตะวันตกเข้ามา ทำให้หนุ่มสาวบางคนไม่เห็นความสำคัญของประเพณีการแต่งงานและการจดทะเบียนสมรส นิยมอยู่ด้วยกันก่อนแต่งเพื่อทดลองการใช้ชีวิตร่วมกัน ซึ่งบางครั้งสามารถอยู่ด้วยกันได้ก็จะมีการจัดงานแต่งงานขึ้นอย่างถูกต้องตามประเพณี และบางครั้งก็แค่ผูกข้อมือกัน ขึ้นอยู่กับฐานะทางครอบครัวของคู่กัน บางคู่อยู่กันไม่ได้ก็เลิกกันไปเพื่อไปหาชีวิตใหม่ต่อไปเรื่อยๆ จนกว่าจะสามารถอยู่ด้วยกันได้ตลอดชีวิต

นางกล้วย อากร ได้เล่าว่าในการแต่งงานก็มีข้อห้ามเช่นกัน ซึ่งข้อห้ามในการแต่งงานที่คนส่วนมากยึดถือกันมาคือห้ามแต่งงานกับญาติที่ใกล้ชิดกัน หรือห้ามแต่งงานกับชายหรือหญิงที่ร่วมสายโลหิตของสกุลหนึ่ง ในลักษณะที่พี่ชายแต่งงานกับน้องสาวและน้องชายแต่งงานกับพี่สาว เพราะเป็นการ แต่งงานที่ผิดธรรมเนียม หรืออาจทำให้เกิดตามมานับญาติกันไม่ถูก หรือมีสถิติปัญหาที่ไม่ดีได้

แบบแผนการตั้งที่อยู่อาศัยหลังการแต่งงานของบ้านสวนส้มจะต่างกับบ้านสำโรง คือขณะที่บ้านสำโรงนิยมแต่งงานแล้วผู้หญิงจะเป็นฝ่ายย้ายเข้าไปอยู่บ้านฝ่ายชาย แต่ธรรมเนียมของบ้านสวนส้มคือส่วนมากเมื่อหญิงชายแต่งงานกันแล้ว ฝ่ายชายต้องไปอยู่รวมที่บ้านของฝ่ายหญิงเพื่อช่วยครอบครัวของฝ่ายหญิงทำมาหากิน และเมื่อมีลูกมีหลานเพิ่มมากขึ้นหรือสมาชิกภายในบ้านของฝ่ายหญิงแต่งงานมาอยู่รวมกันมากขึ้น ถึงจะมีการแยกออกไปปลูกบ้านเรือนเป็นของตัวเอง แต่ในกรณีที่บ้านใหม่มีลูกชายคนเดียว เมื่อลูกชายแต่งงานแล้วต้องพาภรรยาเข้าไปอยู่ในบ้านพ่อแม่ของฝ่ายชาย และเลี้ยงดูพ่อแม่ของฝ่ายชายจนถึงสิ้นชีวิต

ในปัจจุบันแบบแผนการแต่งงานหรือการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยหลังการแต่งงานก็จะมีสภาพทางเศรษฐกิจเข้ามาเป็นตัวแปรที่สำคัญ มีการแต่งงานกับคนต่างถิ่นมากขึ้น มีอาชีพใหม่ๆ ที่ไม่ต้องทำเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียวเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้คู่แต่งงานใหม่จำเป็นต้องเลือกที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากินของตนให้มากที่สุด ซึ่งมักจะทำให้มีการตั้งที่อยู่ใหม่ที่ไม่อยู่กับญาติฝ่ายใดเลย ร่วมสร้างฐานะทางครอบครัวกันเอง

ปัจจุบันสภาพทางครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงจากสภาพผัวเดียวเมียเดียว มีการหย่าร้างและอยู่ร่วมกับคนใหม่โดยไม่มีการแต่งงาน เมื่อเกิดความขัดแย้งก็จะเลิกร้างกันไป และมีคนใหม่เข้ามาเรื่อยๆ ซึ่งกรณีนี้ก่อให้เกิดปัญหาครอบครัว คือลูกที่เกิดมาต่างพ่อต่างแม่ได้รับการเลี้ยงดูไม่เหมือนกัน พ่อแม่จะรักเฉพาะลูกที่เกิดร่วมกัน ส่วนลูกที่ติดพ่อติดแม่มาจะถูกปล่อยปละละเลย ทำให้เกิดปัญหาด้านพฤติกรรมของเด็ก เช่น หยาบคาย ก้าวร้าว ล้วงโมบาย ดิตถะเสพติด เป็นต้น

โดยทั่วไปแล้ว ลูกๆ ทุกคนจะได้รับมรดกโดยเฉพาะไร้ เพื่อทำมาหากินอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะ เป็นหญิงหรือชาย การจัดแบ่งมรดกจะทยอยจัดแบ่งให้หลังจากการสมรสของลูกแต่ละคน พ่อแม่จะเก็บไว้ส่วนหนึ่งเอาไว้เพื่อทำการเพาะปลูกเอง โดยมอบให้ลูกผู้ทำหน้าที่เลี้ยงดูเป็นผู้จัดการทำประโยชน์จากพื้นที่ส่วนดังกล่าว และจะได้เป็นมรดกต่อไปหลังจากพ่อแม่ตาย และส่วนมากก็มักจะเป็นลูกคนสุดท้ายที่อยู่เลี้ยงดูพ่อแม่และรับมรดกมากกว่าคนอื่นๆ เพราะได้ทั้งบ้านของพ่อแม่ ที่ดินส่วนที่เป็นของตัวเองและส่วนที่เป็นของพ่อแม่ โดยมีเงื่อนไขผูกพันว่าจะต้องเลี้ยงดูและรับผิดชอบพ่อแม่ตลอดไป

สมาชิกในครอบครัวพ่อแม่ลูกจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก มีความรับผิดชอบร่วมกันโดยตรงในทางเศรษฐกิจ ชายที่เป็นสามีจะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัว มีความรับผิดชอบหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว สมาชิกทุกคนโดยเฉพาะลูกๆ ต้องให้ความเคารพและเชื่อฟัง ส่วนผู้หญิงที่เป็นภรรยา มักจะเป็นผู้ทำหน้าที่ถือเงิน เก็บรักษาทรัพย์สินมีค่า และควบคุมค่าใช้จ่ายภายในครอบครัว ถึงแม้ว่าจะยกให้สามีเป็นผู้นำครอบครัว แต่ในทางปฏิบัติทั้งสามีและภรรยามักจะปรึกษาหารือกันเมื่อมีเรื่องสำคัญ

ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกเป็นไปในลักษณะที่ลูกๆ ต้องเคารพเชื่อฟังพ่อแม่โดยเคร่งครัด และพ่อแม่ต้องรับผิดชอบโดยตรงในการเลี้ยงดู ให้การอบรมสั่งสอนไปจนกระทั่งลูกๆ เจริญเติบโต พ่อที่จะรับผิดชอบตัวเองได้ เมื่อมีลูกชายยังต้องรับผิดชอบในการจัดพิธีกรรมอันถือว่ามีความสำคัญต่อชีวิต เช่น จัดพิธีบวชให้ลูกชาย จัดพิธีสมรส ตลอดจนต้องแบ่งทรัพย์สินให้เป็นทุนในการทำมาหากินของลูกทุกคน สมาชิกทุกคนในครอบครัวก็จะเป็นแรงงานสำคัญในการประกอบอาชีพเพื่อเกื้อหนุนครอบครัวให้มีรายได้หรือมีอยู่มีกิน ให้สมาชิกได้อยู่อย่างสบาย

ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้อง บิดามารดา และระหว่างสมาชิกในหมู่เครือญาติจะถือลำดับอาวุโสเป็นเกณฑ์สำคัญ ผู้อาวุโสหน่อยให้ความเคารพผู้มีอาวุโสมาก มีการช่วยเหลือกันในกิจกรรมต่างๆ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ พิธีกรรม และสังคม มีการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างกัน โดยขอใช้แรงงานให้แก่กัน ซึ่งเรียกว่า "การลงแขกเอาแรง"

สำหรับความร่วมมือในด้านพิธีกรรมหรือทางด้านสังคม จะเห็นได้ชัดเจนในพิธีแต่งงาน พิธีบวช พิธีศพ สมาชิกหรือเครือญาติจะช่วยเหลือร่วมมือกันทั้งในด้านแรงงานและสิ่งของเงินทอง ซึ่งนอกจากจะช่วยเหลือกันในระบบเครือญาติแล้ว ทุกคนยังต้องมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือสังคมเมื่อมีพิธีการต่างๆ ที่ต้องร่วมกันทำ

พฤติกรรมวัยรุ่น วัยรุ่นชายจะมีการรวมตัวกันเป็นแก๊ง เช่น แก๊งหล่อ ซึ่งประกอบไปด้วยเด็กหนุ่มหน้าตาดี ค่อนข้างมีฐานะเป็นลูกของผู้ประกอบการเฟอร์นิเจอร์ที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ และแก๊งดั้งเดิมเป็นเด็กหนุ่มที่มีหน้าตาค่อนข้างซีเรีย เป็นลูกของชาวไร่ชาวนาและรับจ้างทั่วไป ซึ่งเป็นลูกของคนดั้งเดิมที่เข้ามาอยู่มาแล้ว แรกเริ่มนั้นแก๊งดั้งเดิมยังไม่ได้มีการรวมตัวกัน แต่เมื่อมีแก๊งหล่อเกิดขึ้นและก่อความวุ่นวายด้วยการแต่งตัวทันสมัย ชิมอเตอร์ไซด์ที่ดัดแปลงเสียงให้ดังกระหึ่มรบกวนไปทั้งหมู่บ้าน และหาเรื่องคนของตงก่อน จึงมีการรวมตัวกันเป็นแก๊งขึ้นมาบ้าง เพื่อตอบโต้การกระทำของแก๊งหล่อ

ทั้ง ๒ กลุ่มนี้จะมีที่ทำการกลุ่มเป็นของตนเองโดยใช้ที่บ้านคนใดคนหนึ่ง และชักพวกพ้องมาก ถ้าสมาชิกคนใดคนหนึ่งเป็นอะไรไปโดยการกระทำของฝ่ายตรงข้าม จะต้องมีการล้างแค้นกันถึงที่สุด การรวมกลุ่มของทั้งสองแก๊งจะใช้บ้านของสมาชิกคนใดคนหนึ่งเป็นที่รวมกลุ่มสังสรรค์ หรือประกอบกิจกรรมร่วมกัน ทั้ง ๒ แก๊งนี้จะไม่ลงรอยกัน มักจะมีเรื่องทะเลาะวิวาทกันเป็นประจำ สาเหตุเริ่มแรกคือแก๊งดั้งเดิมไม่ชอบพฤติกรรมของแก๊งหล่อที่เข้ามาใหม่แล้วก่อความวุ่นวาย ด้วยการหาเรื่องทะเลาะวิวาทโดยเฉพาะเรื่องแย่งผู้หญิง และจะทะเลาะกันทุกครั้งที่มีการเจอหน้ากันในงานทุกงานของหมู่บ้าน เพื่อเป็นการแก้แค้นกัน และสั่งสมเป็นความแค้นโดยถาวร เมื่อรู้ว่าที่ไหนมีงาน และรู้ว่าฝ่ายตรงข้ามไปเที่ยว จะมีการรวมตัวนัดแนะกันภายในแก๊งเตรียมอาวุธ เช่น มีด ปืน ไม้หน้าสาม เพื่อบุก รุ้โจมตีย่างตรงกันข้ามทันที ดังนั้นสองกลุ่มนี้ต้องมีการระวังตัวกันอยู่ตลอดเวลา และเรื่องจะไม่จบลงง่ายๆ มีการตามไปตีไปฟันกันถึงบ้านก็มี ดังนั้นวัยรุ่นทั้งสองกลุ่มจะไม่ไปไหนคนเดียวเด็ดขาด เพราะอาจจะถูกรุมได้ง่ายๆ

ซึ่งการแก้ไขปัญหานี้ยังไม่สามารถแก้ไขได้ดีเท่าที่ควร เจ้าหน้าที่และผู้นำหมู่บ้านก็มีความเอือมระอา ไม่อยากเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ เนื่องจากผู้ปกครองเข้าข้างลูกและไม่เอาใจใส่ลูกเท่าที่ควร จึงได้ขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ตำรวจให้กดดันเรื่องรุมมอเตอร์ไซด์เสียงดัง โดยการจับและยึดใบขับขี่

พร้อมเสียค่าปรับและให้บำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ถางป่าตัดหญ้าตามสถานที่ราชการต่างๆ ในหมู่บ้าน ตอนนั้นเสียงรถมอเตอร์ไซด์จึงเบาบางลงบ้างแล้ว แต่ถ้ามีงานประจำหมู่บ้าน วิทยุทั้งสองกลุ่มก็ดำเนินการตักกันเช่นทุกครั้ง ถ้าตำรวจเข้มงวดมาก แก๊งหล่อจะเกิดอาการหวั่นไหวตำรวจทันที ถึงกับมีการรวมทำร้ายร่างกายตีหัวตำรวจเลยทีเดียว

สำหรับผู้ปกครองวิทยุทั้งสองกลุ่ม เมื่อมีเหตุการณ์ทะเลาะวิวาทกันขึ้นก็จะออกมาปกป้องลูกหลานของตนเอง บางครั้งผู้ปกครองก็จะทะเลาะกันเอง เข้าข้างว่าลูกของตนเองไม่ผิด ทำให้เกิดความบาดหมางใจไม่ลงรอยกัน เจ้าหน้าที่บ้านเมืองก็เอือมระอา

ส่วนวิทยุหญิงในหมู่บ้านสวนส้มจะมีการเลียนแบบคาราญกักร้องตามสื่อทั่วไปที่ได้พบเห็นจากโทรทัศน์ คอนเสิร์ต หนังสือแฟชั่นแมกกาซีนต่างๆ หรือพวกที่อยู่สังคมในเมือง โดยไม่คำนึงถึงความเหมาะสม ฐานะทางครอบครัว สภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัย เช่น มีการใส่เสื้อผ้าถุงน้อยห่มน้อยเพื่อโชว์สัดส่วนของร่างกาย นิยมใส่เสื้อผ้าตามสมัยนิยม เช่น กางเกงยีนส์เอวต่ำ เสื้อเอวลอยโชว์สะดือ สายเดี่ยว เกาะอก ถ้าเป็นเสื้อเนื้อผ้าบางๆ ก็จะไม่มีการใส่เสื้อชั้นในปกปิดอีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ก็ยังชอบสวมเสื้อตัวเล็กๆ รัดรูปให้เห็นทรวดทรง นิยมตัดผม ทำสีผมเลียนแบบคาราญกักร้องที่ตนชื่นชอบเป็นพิเศษ มีการดูดนตรี ดั้มสุรา ดั้มเบียร์ ตอนเช้าแต่งตัวไปเรียน ตอนเย็นมานั่งดั้มเบียร์ที่สนามบาสเกตบอลของโรงเรียน วันหยุดเสาร์อาทิตย์ก็จะจับคู่เอาเสื้อมาปูนั่งอยู่ที่ริมรั้วหน้าของโรงเรียน ทั้งในยามกลางวันและกลางคืน เมื่อนักการไปทำความสะอาดตัดหญ้าในบริเวณดังกล่าว พบว่าเต็มไปด้วยขวดเบียร์ ขวดเหล้า และถุงยางอนามัยจำนวนมาก บางคู่ก็มานั่งกอดพลอดรักกันในที่เปิดเผยในเวลากลางวัน เมื่อมีผู้พบเห็นก็ไม่ได้มีอาการสะทกสะท้านเขินอาย ในเวลากลางคืนก็จะมีการนัดผู้ชายมาเจอกันที่โรงเรียน เพื่อมีเพศสัมพันธ์ต่อกัน เช่น ในห้องน้ำครู ระเบียงอาคารเรียน นักการได้ตรวจดูเวรยามมาพบเข้า ปรากฏว่าวิทยุชายหญิงชอบเสื้อผ้าวิ่งหนี ทั้งที่เปลือยกายล่อนจ้อนทั้งคู่ โดยทิ้งรองเท้าพร้อมถุงยางอนามัยไว้ บางคู่พ่อแม่รับรู้ก็แก้ปัญหาด้วยการให้แต่งงานกันถูกต้องตามประเพณี วิทยุบางคู่แอบมามีเพศสัมพันธ์กันแล้วมีผู้พบเห็น เมื่อผู้พบเห็นไปแจ้งผู้ปกครองด้วยความหวังดี ผู้ปกครองกลับหาว่าใส่ร้ายปรักปรำลูกเขา แม้แต่ญาติกันเองก็ไม่สามารถที่จะบอกกล่าวกันได้

วิทยุหญิงบางคนก็เรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาถึงกับเรียนไม่จบก็มี ต้องออกกลางคัน เนื่องจากตั้งครรภ์เสียก่อน ซึ่งบางคนก็หาผู้รับผิดชอบลูกในท้องได้ บางคนก็หาผู้รับผิดชอบไม่ได้ ต้องเป็นภาระของพ่อแม่ที่ต้องดูแลเลี้ยงดูหลานต่อไป เด็กเหล่านี้เมื่อเติบโตขึ้น เข้าสู่วัยเรียนก็จะกลายเป็นเด็กมีปัญหาและมีปมด้อย ทั้งในเรื่องด้านสภาพจิตใจ และถูกเพื่อนๆ ล้อเลียนว่าเป็นลูกไม่มีพ่อไม่มีแม่ เด็กจะมีความเศร้าซึม ไม่มีจิตใจที่จะเล่าเรียนและรับรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ครูมอบให้ กลายเป็นเด็กก้าวร้าว มีปัญหาลักขโมย เป็นต้น วิทยุหญิงบางคนเมื่อมีลูกแล้วก็กลับตัวกลับใจได้ หันไปเรียนอีกครั้งจนจบ แต่บางคนถึงกับเสียคนไปเลยก็มี เช่น ไปเป็นผู้หญิงขายตัว เป็นนักร้องตามห้องอาหาร บางคนมีลูกหัวบีท่ายีมาปล่อยให้เป็นภาระของพ่อแม่อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

สถานที่ที่วิทยุชายหญิงนิยมใช้ในการทำกิจกรรมต่างๆ ก็คือที่โรงเรียน เพราะเป็นแห่งเดียวที่รวมกัน ในหมู่บ้านมีสภาพแออัดยัดเยียด ไม่มีที่พักผ่อนหย่อนใจ มีเสียงดังจากเครื่องจักรกลตลอดเวลา ภายในบ้านอากาศร้อนเต็มไปด้วยฝุ่นละอองจากการไถไม้เลื่อยไม้ ที่เดียวที่พอจะมาพักผ่อนหย่อนใจได้

ก็คือโรงเรียน เนื่องจากยังมีต้นไม้ให้ร่มเงาได้บ้าง จึงเกิดปัญหามากมาย เช่น พากันมาตีหม้อ เมายา มั่วสุมเรื่องเพศ โดยจะมากันในวันหยุด และเวลากลางคืน ผู้บริหารโรงเรียนจึงแก้ปัญหาด้วยการทำประตูเหล็กกันบันไดอาคารเรียนจนหมด แต่ก็ยังมีบริเวณที่สามารถใช้พื้นที่อาคารเรียนได้ เช่น สนามเด็กเล่น สนามบาสเกตบอล ซึ่งห่างไกลจากสายตาผู้คน ในยามค่ำคืนแสงไฟก็จะไปไม่ถึง เมื่อปิดประตูรั้วรั้วก็ถูกพัง ประตูต้นไม้ขวางทางหน้าสนามเพื่อไม่ให้ลัดสนามเข้ามา ก็ถูกถอนทิ้งจนหมด จึงขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่เข้ามาตรวจตราความเรียบร้อยในเวลากลางคืน แต่ปัญหาดังกล่าวก็ยังมีให้เห็นอยู่บ่อยๆ เนื่องจากวัยหนุ่มเหล่านี้จะคอยสังเกตการเข้ามาตรวจตราของสายตรวจว่าจะเข้ามาเวลาใด และออกไปในเวลาใด

การเมือง การปกครอง ระบบการเมืองการปกครองของชุมชนบ้านสวนส้ม นางซ้อ สุขสวัสดิ์ ได้เล่าว่าอาชีพของประชากรส่วนใหญ่จะทำเกษตรกรรม ประชากรอยู่กันแบบถ้อยถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตามเนื่องจากบ้านสวนส้มมีพื้นที่ติดกับชายแดนของประเทศกัมพูชา ทำให้เมื่อเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบขึ้นในกัมพูชา หมู่บ้านสวนส้มก็จะเป็นพื้นที่ซึ่งได้รับผลกระทบ ดังนั้นนอกจากบทบาทของผู้นำหมู่บ้านแล้วอาจจะมีในส่วนของหน่วยงานราชการอื่น เช่น ทหาร ที่เข้ามาดูแลในหมู่บ้าน ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า ปี พ.ศ. ๒๕๒๔ เขมรแตกอพยพเข้ามาในหมู่บ้านสวนส้ม ขโมยพืชไร่ของชาวบ้านเป็นอาหารและทำร้ายคนไทย คนไทยที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนต้องอพยพหนีหิวทุกลหู่

ปี พ.ศ. ๒๕๓๑ มีการสู้รบของทหารเขมรทำให้ลูกปืนใหญ่ตกเข้าในชุมชนบ้านสวนส้ม ทำให้ประชากรในหมู่บ้านสวนส้มต้องอพยพไปอยู่ที่หมู่บ้านคลองแวงโดยมีทหารคอยรับ-ส่ง เพราะที่หมู่บ้านคลองแวงอยู่ห่างจากแนวชายแดนมากกว่าหมู่บ้านสวนส้ม ประกอบกับหมู่บ้านสวนส้มมีหลุมหลบภัยไม่เพียงพอ และนายสมควร สิงห์สวัสดิ์ ได้เล่าต่อว่าลูกปืนจากฝ่ายประเทศเขมรได้ตกเข้ามาในชุมชนบ้านสวนส้มขณะนั้น ครั้งแรกเป็นกระสุนปืนใหญ่จำนวน ๖๔ ลูก ครั้งที่ ๒ ตกลงบริเวณข้างวัดจำนวน ๔ ลูก ครั้งที่ ๓ ตกลงข้างอนามัยจำนวน ๒ ลูก ที่เหลือก็จะตกบริเวณหลังเขาเป็นระยะๆ ซึ่งเป็นที่น่าแปลกใจต่อทุกคนว่าทำไมไม่มีตกลงที่กลางหมู่บ้าน หรือเป็นเพราะว่าด้วยบุญบารมีและอำนาจของเจ้าพ่อวัวแดงจึงทำให้หมู่บ้านสวนส้มรอดพ้นจากกระสุนปืน โดยที่ประชากรในหมู่บ้านไม่ได้รับอันตรายใดๆ เลย

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๔๔ หมู่บ้านสวนส้มมีการขยายขนาดของชุมชนใหญ่ขึ้น จึงได้แยกหมู่บ้านออกเป็น ๒ หมู่ เดิมทีความสามัคคีของชาวบ้านยังเป็นไปด้วยดี ครั้นพอแยกแยกเป็น ๒ หมู่ ก็เกิดปัญหาต่างๆ ดังนี้

๑. ผู้นำแต่ละหมู่ต้องการทำผลงานของตนเองในการดึงงบประมาณเข้ามาพัฒนาหมู่บ้าน ทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างผู้นำทั้งสองฝ่าย

๒. คณะกรรมการหมู่บ้านกับผู้ใหญ่บ้านมีความคิดเห็นไม่ลงรอยกัน ก่อให้เกิดความแตกแยกในหมู่คณะ แบ่งชาวบ้านให้เข้าเป็นพวกพ้องของตนเอง ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาหมู่บ้าน

๓. ผู้ใหญ่บ้านกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านไม่ลงรอยกัน ผู้ช่วยอยากเป็นใหญ่กว่าผู้ใหญ่บ้านในด้านความคิดและการทำงาน ต้องการให้ผู้ใหญ่บ้านทำตามใจตัวเอง

การแก้ปัญหา สภาพที่แท้จริงในปัจจุบัน ปัญหาต่างๆ ยังไม่สามารถแก้ไขได้ เนื่องจากต่างคนต่างมีทิฐิ ยึดความคิดของตนเองเป็นใหญ่ ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน เห็นแก่ประโยชน์

ส่วนตนเป็นหลัก อยู่แบบตัวใครตัวมัน หรือพวกใครพวกมัน การพัฒนาหมู่บ้านจึงเป็นไปแบบล่าช้ากว่าในอดีต เพราะในอดีตมีผู้นำเพียงคนเดียว ซึ่งผู้นำจะให้ความสำคัญกับผู้ช่วยคณะกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้าน จึงทำให้ชาวบ้านรักใคร่กลมเกลียวกันดี มีความสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความคิดไปในทางเดียวกันในการที่จะพัฒนาหมู่บ้านของตนเองให้เจริญก้าวหน้า

เมื่อมีการแยกหมู่บ้านทำให้สังคมในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป มีการขัดแย้งกันภายในหมู่บ้าน ดังกล่าว อย่างไรก็ตามผู้ใหญ่บ้านก็ยังคงเป็นผู้มีบทบาทในการเป็นผู้ไกล่เกลี่ย แต่ถ้ามีความขัดแย้งกันถึงขั้นรุนแรง เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องเข้ามาจัดการเพื่อยุติปัญหาเป็นลำดับต่อไป ซึ่งความขัดแย้งในด้านการประกอบธุรกิจเริ่มมีความรุนแรงมากขึ้น มีการแข่งขัน และเกิดเหตุการณ์การฆ่ากันตายเป็นประจำ โดยไม่สามารถจับได้ว่าใครเป็นคนฆ่าหรือเป็นผู้จ้างวาน เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ว่าจะเป็นตำรวจหรือทหารก็ไม่สามารถสืบสวนเรื่องราวได้ คนที่ถูกฆ่าหรือปองร้ายถ้าไม่เสียชีวิตก็ไม่สามารถที่จะฟ้องร้องเอาความได้ ถึงแม้จะรู้ว่าใครเป็นผู้ลงมือหรือจ้างวาน เพราะธุรกิจดังกล่าวถือว่าเป็นธุรกิจที่ผิดกฎหมาย ซึ่งย่อมส่งผลเสียให้กับตัวเองทันที ถ้ามีการดำเนินการทางกฎหมายเกิดขึ้น

ปัญหาเกี่ยวกับชุมชนชายแดน จากการที่หมู่บ้านสวนส้มมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศกัมพูชา มีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกันตามจุดที่ทางราชการกำหนดให้ผ่านเข้าออกได้ โดยมีการยื่นเอกสารและเก็บค่าผ่านทางอย่างถูกต้อง แต่ชาวกัมพูชาบางส่วนที่ไม่มีอาชีพเป็นหลักแหล่ง ไม่มีใบอนุญาตจากทางราชการที่ถูกต้อง จะลักลอบเข้ามาในเส้นทางลัดที่เป็นป่าตามแนวชายแดนผ่านบริเวณไร่ของชาวบ้านใน หมู่บ้าน บางครั้งถูกจับกุมได้ก็จะถูกส่งตัวกลับประเทศ บางรายรอดพ้นจากการถูกจับกุมก็เข้ามารับจ้างเป็นลูกจ้างในไร่หรือในโรงงานเฟอร์นิเจอร์ ซึ่งผู้ประกอบการค้าไม้และเจ้าของไร่จะนิยมจ้างให้ทำงาน เนื่องจากค่าแรงจะต่ำกว่าคนงานในหมู่บ้าน

บางรายที่ลักลอบเข้ามา ก็อาจถึงกับต้องเสียชีวิตหรือพิการแขนขาขาด เนื่องจากถูกกับระเบิดที่ยังหลงเหลืออยู่ตามแนวชายแดน ทั้งนี้ก็ยังมีชาวไทยบางคนที่ต้องเจอกับเหตุการณ์ดังกล่าวด้วยเช่นกัน เพราะเข้าไปแผ้วถางจับจองพื้นที่ไว้ทำมาหากินเป็นของตนเอง หรือบางรายก็เข้าไปล่าสัตว์ป่า

นอกจากนี้ยังมีการติดต่อค้าขายที่ผิดกฎหมาย เช่น อาวุธ สัตว์ป่า ไม้ ยาบ้า ลักลอบรถไปขายข้ามแดน เป็นต้น ส่งผลให้มีการฆ่ากันตาย เพราะมีการโกงและหักหลังกันเอง หรือเจ้าหน้าที่เข้าจับกุมและทำการวิสามัญฆาตกรรมทิ้งเสีย ทำให้บางคนตายโดยไม่ทราบสาเหตุการตายที่แน่นอน หรือไม่ก็หายสาบสูญไปอย่างไร้ร่องรอย หรือมีการฆาตกรรม โดยที่ญาติพี่น้องไม่สามารถที่จะเอาผิดกับใครได้ ทั้งๆ ที่รู้ว่าเป็นการกระทำของใคร อีกปัญหาหนึ่งที่พบคือการค้าขายไม้ที่นำมาทำเฟอร์นิเจอร์ในหมู่บ้าน คนไทยบางรายคิดโกงไม่ยอมจ่ายเงินตามข้อตกลง ถึงกับมีการถูกฆ่าตายทั้งครอบครัว ในลักษณะที่ถูกฆาตกรรมโดยการถูกยิง บ้างก็ถูกเชือดคอตายคาบ้านทั้งครอบครัว และถูกนำไปเผาตามไร่มันสำปะหลังและไร่ข้าวโพดก็มี โดยไม่สามารถระบุได้ว่าชาวไทยหรือชาวกัมพูชาเป็นผู้ฆ่า เพราะไม่รู้ว่ามีใครบ้างที่เข้ามาพัวพันร่วมกัน

ในอดีตประมาณ ๓ ปีที่ผ่านมา ชาวกัมพูชาได้เข้ามาทำการปล้นชาวบ้าน โดยการลัดเลาะเข้ามาทางไร่มันไร่ข้าวโพดของชาวบ้านในเวลากลางคืน สิ่งของที่ได้ไปได้แก่ เงินทอง รถยนต์ รถมอเตอร์ไซด์ แม้แต่กำลังใดไร้อยู่ในเวลากลางคืนก็เข้าไปบังคับจี้ปล้นเอารถใดกลางไร่ ถ้าเจ้าทรัพย์ขัด

๙.

ขึ้นก็จะมีการทำร้ายร่างกายจนถึงขั้นเสียชีวิตก็มี ซึ่งทางการไม่สามารถที่จะตามจับกุมได้ เพราะเส้นทางที่เข้าออกมีหลายเส้นทางที่แอบลักลอบทำขึ้นมาเอง ช่วงที่โจรกรรมพวเข้ามามีปล้นส่วนมากจะเป็นฤดูแล้ง เพราะเดินทางเข้าออกสะดวก รถยนต์ที่โจรกรรมพวเข้ามามีปล้นคืออีซูซุ ส่วนมอเตอร์ไซด์นิยมยี่ห้อฮอนด้า ทั้งนี้การปล้นขโมยรถที่เกิดขึ้นทางการสันนิษฐานว่าอาจจะมีคนไทยร่วมอยู่ด้วย โดยอาจจะเป็นสายคอยแบ่งชี้นำทาง หรือไม่ก็คนไทยเป็นผู้ลงมือเองแล้วนำไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง

เศรษฐกิจและการทำมาหากิน

บ้านสำโรง

การดำเนินชีวิตและการใช้ภูมิปัญญาของคนบ้านสำโรงในอดีต การดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านสำโรงบนในสมัยแรกเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านจนถึงรุ่นลูกหลานในปัจจุบัน ประมาณ ๒๕๐ กว่าปี ในสมัยนั้นการคมนาคม การติดต่อค้าขายกันเดินทางด้วยความยากลำบาก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเขา ยังไม่มีเส้นทางรถยนต์ มีแต่ทางเกวียนและเดินเท้า การขนส่งสินค้าต้องใช้วัวต่าง ม้าต่าง เกวียน สินค้าบางชนิดที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านไม่มี ต้องใช้ภูมิปัญญาของตนเอง เช่น การก่อไฟ การทำเตาไฟ การทำธูป เทียน สิ่งที่ใช้แทนสบู่ ยาสระผม ผงซักฟอกสำหรับซักเสื้อผ้า ในสมัยโบราณต้องขอขวายนหาทำเองใช้เอง

เศรษฐกิจและการทำมาหากินบ้านสำโรง บ้านสำโรงในอดีตก็ดังเช่นพื้นที่ชนบทอื่นๆ ของประเทศไทยที่คนส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตอยู่กับการเกษตรที่ค่อนข้างพึ่งตนเอง คือผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ค่อนข้างจะพึ่งพาอาศัยปัจจัยสี่จากทรัพยากรด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ทั้งผลผลิตด้านอาหาร เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ หรือบางส่วนก็ได้มาจากการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น จากการเก็บข้อมูลด้านเศรษฐกิจการทำมาหากินนับแต่อดีตพบว่า การประกอบอาชีพของชุมชนบ้านสำโรงสมัยเริ่มก่อตั้งของชุมชน ส่วนใหญ่ทำไร่ทำนา การปลูกข้าวไร่จะปลูกข้าวโพดพันธุ์พื้นบ้านแซมไปไร่ข้าวพร้อมทั้งพริก มะเขือ และพืชผักอื่น ๆ ตามไร่ไร่ปลายนาไว้รับประทาน การเตรียมพื้นที่ปลูกข้าวใช้แรงงานควาย บางครอบครัวมีอาชีพทำสวนกระวานบนเขาสอยดาว คนที่ไม่มีสวนบนเขา เมื่อถึงฤดูเก็บกระวาน อาจจะเป็นลูกจ้างถางสวนและเก็บกระวาน รายได้ของชุมชนจะได้จากการขายกระวาน อาชีพรับจ้าง การประกอบอาชีพ ทำเพื่อบริโภคในครัวเรือน และแบ่งปันกันยามขาดแคลน สมัยก่อนงานในไร่ในนามีน้อย เมื่อเก็บเกี่ยวพืชผลเสร็จ พอถึงฤดูแล้ง ผู้ชายจะออกล่าสัตว์ป่า เช่น เต่า เก้ง กวาง หมูป่า กระต่าย เป็นต้น เมื่อได้มาจะแบ่งปันกันกิน บางครั้งก็จะพากันเกี่ยวหญ้าไว้กองเป็นตับสำหรับมุงหลังคาขนาในไร่หรือบ้าน (ที่มุงมาหลายปีแล้วมุง) ลงคลองทอดแหหาปลา ช้อนกุ้ง ตัดไม้โขมงมาจักทำเป็นดอก สานเสื่อโขมงไว้บนถนนหน้าร้าน หรือตัดไม้ไผ่จากปามาจักสาน ทำเป็นดอกไว้สานกระบุง กระดัง กะโล่ ตะแกรง (ไว้สำหรับร่อนรำข้าว) สานชะนาง ลอบดักปลา ข้องใส่ปลา สุ่ม หวายนำมาจักเป็นดอกสำหรับสานเสื่อหวาย ซึ่งเป็นงานยามว่างในฤดูร้อน ทำไว้ใช้ในครัวเรือน บางชนิดหยิบยืมกันใช้หรือบางครั้งอาจจะมีขายบ้างถ้ามีมาก

ต่อมามีการปลูกพืชไร่เพิ่มขึ้น คือ ข้าวโพด (สำหรับเลี้ยงสัตว์) ถั่วลิสง ข้าวยังเป็นพืชที่ปลูกไว้บริโภคเท่านั้น สำหรับคนที่ไม่มีส่วนกระวาน จึงมีรายได้จากการขายข้าวโพด ถั่วลิสง บางครอบครัวจะปลูกฝ้ายพื้นเมืองไว้สำหรับปั่นด้ายไว้ใช้งานต่างๆ บางครอบครัวมีส่วนปลูกมะพร้าว มะม่วง นมูกา ขนุน แต่มีเป็นส่วนน้อยไม่กี่หลังคาเรือน ส่วนงานที่ทำเมื่อมีเวลารว่างจากนาไร่ ยังคงเหมือนเดิม

จนกระทั่งประมาณ ๕๐ กว่าปีย้อนหลัง จากปัจจุบัน มีการปลูกถั่วเหลือง ถั่วเขียว ฝ้าย ในชุมชนบ้านสำโรง และหมู่บ้านใกล้เคียงตามบริเวณชายแดนด้วย การว่างงานในฤดูแล้งเริ่มน้อยลงแต่ยังทำงานจักสานกันอยู่เมื่อมีเวลารว่าง

ต่อมาประมาณ ๔๐ กว่าปีมาแล้ว มีการปลูกมันสำปะหลังเพิ่มขึ้นมาอีกชนิดหนึ่ง และมีการปลูกอ้อยบ้าง แต่ไม่มาก ในการเตรียมพื้นที่ปลูกใช้จอบ เสียม มีด ใช้แรงงานคนเป็นหลัก ในสมัยนี้เริ่มปลูกส้มเขียวหวานกันด้วยเกือบทุกครัวเรือน ส่วนเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง อีกประมาณ ๓๐ กว่าปีมานี้เริ่มมีการนำลำไยมาปลูกโดยนายสนธิ อินทร์จันทร์ ซึ่งมีบ้านอยู่บ้านทุ่งกว้าง ชาวบ้านสำโรงบางคนได้ซื้อกิ่งพันธุ์ลำไยจากนายสนธิมาปลูก มีการทำสวนมะขามหวาน สวนมะม่วง ลองกอง เงาะ ทุเรียน การทำไร่เริ่มใช้เครื่องทุ่นแรงในการเพาะปลูกโดยมีรถไถของนายทุนใหญ่ให้ เป็นการตกลงหนี้และให้ทุนกู้ยืมในการลงทุนก่อน ถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็ขายให้นายทุน ราคานั้นนายทุนเป็นผู้กำหนด

เมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีต่อมา ชาวบ้านเริ่มปลูกมะละกอ พริก มะเขือ เพื่อจำหน่าย มีรายได้จากการปลูกพืชผลเหล่านี้เลี้ยงชีพ ไม่ต้องไปกู้ยืมนายทุนมากนัก พื้นที่การปลูกพืชไร่เริ่มน้อยลงจะปลูกลำไยเกือบทุกครัวเรือน และพืชสวนอื่นๆ บางครอบครัวได้ใช้เครื่องมือในการทำไร่ ทำสวน ใช้เครื่องทุ่นแรงมากขึ้น เช่น รถไถ (รถแทรกเตอร์) ไร่ไถไร่ โกลา ทั้งไถตะและไถแปร ปลูกข้าวโพดด้วยเครื่องหยอดเมล็ดที่ติดบนรถไถ ขุดมันด้วยรถไถ ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น งานประจำมากขึ้น แต่ยังเป็นหนี้นายทุนอยู่บ้าง สำหรับบางครอบครัว เมื่อก่อนนี้ลำไยปลูกแล้วไม่เคยติดผล เพราะอากาศเย็นไม่เพียงพอ ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๑ ลำไยบางส่วนออกในฤดูกาล และประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๓ สามารถใช้สารไปแคสเซียมคลอไรด์ราคาบังคับให้ลำไยออกดอกให้ผลได้นอกฤดูกาล ตามระยะเวลาที่เจ้าของสวนต้องการ ลำไยขายได้ราคาดีทำให้ชาวบ้านเริ่มมีฐานะดีขึ้น

ปัจจุบันการประกอบอาชีพหลักๆ ของชุมชนบ้านสำโรง มีทั้งทำไร่ ทำนา ทำสวน พืชจำพวกพืชไร่ที่ปลูก ได้แก่ ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วลิสง (ปัจจุบันปลูกน้อยลง) แต่ที่ยังปลูกมากอยู่ คือ มันสำปะหลัง มะละกอ รองลงไปก็เป็นพริก มะเขือ แต่ก็เป็นส่วนน้อย และมีการปลูกข้าวไร่ ทำนากันอยู่บ้าง สำหรับคนที่มีนา ส่วนพืชสวนที่มีมากในเวลานี้เกือบทุกครอบครัว คือ สวนลำไย รองลงไปจะเป็นสวนมะขามหวาน สวนมะม่วง ทุเรียน เงาะ ลองกอง เมื่อประมาณ ๑-๒ ปีนี้ ก็มีการปลูกสละบ้างเป็นบางครัวเรือน แต่ก็เป็นส่วนน้อย ระยะนี้พื้นที่สำหรับปลูกพืชไร่ลดน้อยลง เกิดจากชาวบ้านเริ่มตื่นตัวในการทำสวนลำไย เนื่องจากลำไยราคาดี และสามารถผลิตออกจำหน่ายได้โดยการใช้สารบังคับให้ผลิดอกออกผลนอกฤดูกาลได้ตามความต้องการ สามารถเก็บราคาได้ว่าช่วงเวลาใดจะจำหน่ายได้ราคาดี เสี่ยงกับการขาดทุนน้อย

การเพาะปลูก ทั้งการทำไร่ ทำนา ทำสวน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน น้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกยังต้องอาศัยน้ำจากธรรมชาติโดยตลอด ถึงแม้ว่าจะมีการสร้างอ่างเก็บน้ำพระพุทธ (อ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่

ที่อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน) เสร็จแล้วก็ตาม แต่ยังไม่ได้อำนาจระบบการส่งน้ำผ่านพื้นที่การเพาะปลูกของชุมชนบ้านสำโรง ดังนั้นชาวบ้านจึงแก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยการขุดสระใช้เอง และโครงการลอกคลองจากองค์การบริหารส่วนตำบลให้ชาวบ้านเป็นจุดๆ พบบรรเทาความเดือดร้อนสำหรับคนที่ไม่มีพื้นที่ไถ่แค่เพียงเท่านั้น

จากการสอบถามผู้ที่อพยพมาอยู่ใหม่ คือ ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง บางคนมีแต่เป็นเพียงส่วนน้อย ส่วนใหญ่แล้วมีอาชีพรับจ้าง ส่วนอาชีพค้าขายมีเป็นส่วนน้อย มีเฉพาะคนจีนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านสำโรง เมื่อประมาณ ๗๐-๘๐ กว่าปีมาแล้ว ต่อมาภายหลัง ประมาณ ๔๐-๕๐ ปี เริ่มมีร้านค้าในหมู่บ้าน ขายของชำที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ประมาณ ๔-๕ ร้าน ช่วง ๓๐ กว่าปีมานี้มีร้านค้าขายของชำในหมู่บ้านเพิ่มขึ้นซึ่งเป็นนายทุนค้าพืชไร่ แต่พวกนายทุนหรือผู้ที่เปิดร้านอื่นๆ ที่ไม่ใช่ นายทุนก็ยังประกอบอาชีพหลักด้วย คือ อาชีพเกษตรกรรมและอาชีพรับจ้าง (รับจ้างไถที่ไร่) อีกประมาณ ๒๐-๓๐ ปี ได้มีร้านค้าขายของชำ ขายอาหารหวานคาว ก๋วยเตี๋ยว เครื่องดื่ม ขนม ในหมู่บ้านมากขึ้น

การอพยพย้ายที่ทำการของคนต่างจังหวัดเพิ่มขึ้น บางคนจึงมีอาชีพรับจ้างแต่เพียงอย่างเดียว ถ้าเป็นคนในพื้นที่จะมีอาชีพหลักคือ เกษตรกรรม ถ้าว่างจากงานในไร่ นา สวน ก็จะออกรับจ้างบ้าง

แต่เมื่อประมาณ ๑๐-๒๐ กว่าปีมานี้ ลูกหลานของคนในชุมชนที่เรียนต่อจบการศึกษา ระดับอุดมศึกษาแล้วทำงาน จึงมีอาชีพรับราชการ ประมาณ ๔-๑๐ คน ทำงานเอกชน ประมาณ ๑-๒ คน อยู่ต่างจังหวัด นอกนั้นจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ มัธยมศึกษาปีที่ ๓ มัธยมศึกษาปีที่ ๖ บางคนช่วยพ่อแม่ทำงานในไร่ นา สวนบ้าง และบางคนรับจ้างทำงานตามโรงงาน ประมาณ ๑๐-๒๐ คน

ลักษณะความเปลี่ยนแปลงในด้านการผลิตดังกล่าว ทำให้ผู้มีฐานะดีในชุมชนดำรงตนเป็นนายทุนให้เงินกู้ในลักษณะลงทุนให้ เช่น ไถที่ จัดหาวัสดุเคมีภัณฑ์ต่างๆ หรือพันธุ์พืช ทั้งพืชไร่และพืชสวน เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วลูกหนี้ต้องนำผลผลิตที่ได้ไปจำหน่ายให้นายทุน และเจ้าหนี้จะหักเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยออกจากผลผลิต ถ้าผลผลิตจากพืชสวนที่ขไรไม่ดี ก็ส่งแต่ดอกเบี้ย ส่วนเงินต้นก็ต้องติดค้างต่อไปเรื่อยๆ และมีผลต่อระบบการเมือง เช่น ในการเลือกตั้งระดับต่างๆ ถ้าเจ้าหนี้ให้เลือกใครก็ต้องเลือกคนนั้น พรรคนั้น เพราะเจ้าหนี้เป็นหัวคะแนน ถ้าลูกหนี้ไม่เลือกตามที่เจ้าหนี้ต้องการ จะไม่ได้รับความช่วยเหลือในปีฤดูกาลต่อไป

ปัจจุบันระบบเงินทุนเริ่มเปลี่ยนไป ตั้งแต่มีวิธีการரசารล้าโย .เพื่อให้ออกผลผลิตตามต้องการได้ อีกทั้งชาวบ้านได้มีการปลูกผัก มะละกอ ทำให้ไม่ต้องพึ่งระบบเงินกู้จากนายทุนมากนัก รวมทั้งมีแหล่งเงินทุนในระบบมาช่วยเหลือ เช่น สหกรณ์ กองทุนหมู่บ้านฯ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้บ้าง ทำให้ระบบนายทุนแบบเดิมๆ ลดลง

จากการที่ชาวบ้านได้มีแหล่งเงินทุนในระบบที่ดี ทำให้มีโอกาสในการคิดวางแผนลงทุนในการปลูกพืชสวนพืชไร่ระยะสั้นและระยะยาวเพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดี เช่น มันสำปะหลัง มะละกอ ฝ้าย ข้าวโพด ผัก พริก มะเขือ เป็นต้น และหันต่อการชำระหนี้สินหรือดอกเบี้ยตามกำหนดของแหล่งเงินทุนข้างต้น

กล่าวได้ว่า ในด้านการทำมาหากินสำหรับชุมชนบ้านสำโรงแล้วยังคงประกอบอาชีพทำสวนทำไร่ ทำนา เป็นส่วนใหญ่โดยพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้นกว่าอดีต เป็นเศรษฐกิจแบบตลาดมากกว่าการ

ยังชีพเมื่อเปรียบเทียบกับอดีต เห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงพืชพันธุ์ในการเพาะปลูก รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงด้านแรงงาน ทุน เทคโนโลยีในการผลิต นอกจากอาชีพด้านการเกษตรแล้วชาวบ้านชุมชนสำโรงที่เหลือนักมีอาชีพรับจ้างและค้าขาย ซึ่งเป็นคนในชุมชนและอพยพมาจากที่อื่น และสำหรับในอีกบางส่วนโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนรุ่นใหม่ที่มีโอกาสทางการศึกษาก็เริ่มมีอาชีพอื่นๆ ที่ต่างไปจากรุ่นพ่อแม่ เช่น รับราชการ ทำงานเอกชน อย่างไรก็ตามสัดส่วนก็ยังมีย่อยเมื่อเปรียบกับงานด้านการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักนับแต่อดีตมาของชุมชนนี้

บ้านสวนส้ม

เศรษฐกิจและการทำมาหากินของบ้านสวนส้ม ข้อมูลด้านเศรษฐกิจและการทำมาหากินของชุมชนแห่งนี้ จากการบอกเล่าของนางเลียง สิงโต และชาวบ้านคนอื่นๆ ได้เล่าให้ฟังว่า ในอดีตหมู่บ้านสวนส้มก็เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นๆ ซึ่งเริ่มมาจากการเพาะปลูกพืชไร่ พืชสวนเป็นอาชีพหลัก แต่มากระยะหลังการเจริญเติบโตขึ้นของชุมชนอย่างรวดเร็วเห็นได้ชัดเจนจากข้อมูลด้านเศรษฐกิจของชุมชนที่เฟื่องฟูขึ้น ชาวบ้านสวนส้มได้มีการประกอบอาชีพใหม่มา เพิ่มมากขึ้น ซึ่งสามารถนำเสนอแต่ละกลุ่มอาชีพที่มีอยู่ ซึ่งแตกต่างกัน ดังนี้

อาชีพประกอบอุตสาหกรรมไม้ อุตสาหกรรมไม้ของบ้านสวนส้มกล่าวได้ว่าเริ่มขึ้นเมื่อมีหน่วยงานทางทหารเข้ามาดูแล แนะนำการทำมาหากิน เหตุการณ์ชายแดนเริ่มสงบลง ได้มีการทำสัมปทานป่าไม้จากประเทศกัมพูชา มีการนำไม้ของบริษัทร่วมพนาไทยมาพักกองไว้ที่หมู่บ้านประมาณ ๓ ปีหลังจากนั้น ชาวบ้านได้เข้าไปเก็บเศษไม้ของบริษัท เช่น โคน ตอ และรากไม้มาประกอบเป็นเฟอร์นิเจอร์ ผู้เริ่มคนแรกคือ อบต.สมนึก อัมจาด ซึ่งเดิมทีได้ทำอาชีพนี้อยู่ที่จังหวัดกำแพงเพชร และได้รับคำแนะนำจากเพื่อนให้เข้ามาทำที่สวนส้ม เนื่องจากที่สวนส้มมีไม้ที่นำเข้ามาจากเขมรเป็นจำนวนมาก

หลังจากนั้นมีนายทุนคนต่อๆ มาซึ่งได้รับการชักชวนจก นายทุนที่รู้จัก ที่มีความสัมพันธ์กันไม่ว่าจะเป็นเพื่อนหรือพี่น้อง และบางคนก็เข้ามาด้วยตนเอง เพราะมีความสนใจในอาชีพนี้ จากอุตสาหกรรมในครัวเรือน ก็มีการพัฒนาการผลิตภัณฑ์เป็นโต๊ะ เก้าอี้ ตู้ เตียง และเครื่องใช้อีกหลายประเภทตามมา โดยผลิตภัณฑ์ที่ได้ในตอนนี้ จะนำส่งที่ตลาดวังน้ำเย็น เมื่อผลิตได้มากขึ้นทั้งหมู่บ้านมีการเจริญเติบโต โรงงานก็มีมากขึ้นตามลำดับ และเป็นที่รู้จักมากขึ้น ผู้ผลิตจึงเปิดร้านจำหน่ายเป็นของตนเอง

จากอาชีพที่เกิดขึ้นมาใหม่คืออาชีพการทำเฟอร์นิเจอร์ มีการซื้อวัตถุดิบจากประเทศเพื่อนบ้าน (กัมพูชา) เข้ามาผลิตเป็นเฟอร์นิเจอร์ชนิดต่างๆ จึงมีการแข่งขันกันซื้อเส้นทางที่จะนำวัตถุดิบเข้ามา คนไหนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีก็จะนำเข้ามาได้มาก นอกจากนี้ก็จะมีการแข่งขันในการจัดส่งไม้ ออกจำหน่ายให้กับโรงเลื่อย ทั้งยังมีการจ้างแรงงานจากประเทศกัมพูชาเข้ามาทำงานเพราะเห็นว่าการแรงต่ำกว่าแรงงานไทย ปัจจุบันไม้ที่นำมาแปรรูปส่วนใหญ่ นำออกมาจากประเทศกัมพูชา ได้แก่ ไม้มะค่า ไม้ประดู่และไม้ขนุนทรีย์ หมู่บ้านสวนส้มมีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไปในเรื่องการทำเฟอร์นิเจอร์จากไม้ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ จนถึงปัจจุบันการทำเฟอร์นิเจอร์ไม่ได้ขยายจากหมู่บ้านสวนส้มไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงได้แก่หมู่บ้านขีตารี่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือห่างจากหมู่บ้านสวนส้มประมาณ ๔ กม. และหมู่บ้านในจังหวัดใกล้เคียงคือหมู่บ้านเขาดิน อำเภอคลองหาด จังหวัดสระแก้ว นอกจากนี้ นายทุนบางรายมีการขยายสาขาในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ไม้แปรรูปไปยังตลาดที่อยู่ใกล้เคียง เช่น ตลาดวังน้ำเย็น, ตลาดสระแก้ว ในจังหวัดสระแก้ว เป็นต้น โดยการนำของโรงงานใหญ่ปาร์ก

พ.ศ. ๒๕๔๖ วัตถุดิบจากประเทศเพื่อนบ้านไม่สามารถที่จะนำเข้ามาได้ ประชากรที่อพยพมารับจ้างทำเฟอร์นิเจอร์ไม่มีงานทำ จึงมีการเคลื่อนย้ายของประชากรเพื่อออกไปประกอบอาชีพที่อื่นเป็นจำนวนมาก ที่ยังมีอยู่ก็จะเป็นพวกนายทุนที่ซื้อวัตถุดิบสะสมเอาไว้

ในด้านการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ ไม้แปรรูปของหมู่บ้านสวนส้มได้เข้าสู่โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ในรูปแบบของสหกรณ์การเกษตรสอยดาวจำกัด โดยมีนายสมนึก อิ่มจาด เป็นตัวแทนของกลุ่มผู้ผลิตไม้แปรรูปไปวางจำหน่ายในเทศกาลสำคัญๆ ประจำจังหวัดนั้นๆ

นอกจากนี้ยังมีผลิตภัณฑ์ไม้แปรรูปจากจังหวัดอื่นๆ โดยเฉพาะจังหวัดแพร่ เข้ามาเป็นสินค้าวางจำหน่ายร่วมกับผลิตภัณฑ์ของหมู่บ้าน ทั้งนี้ผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่จะเป็นผลิตภัณฑ์ชิ้นเล็กๆ ประเภทของที่ระลึกหรือของฝาก เช่น กล้องวิทยุ ที่วางโทรศัพท์มือถือ ที่เสียบมีด ที่นวดฝ่าเท้า ไม้เกהלึง นกคุ้ม ที่เสียบปากกา ปากกา ดินสอ หัตถ์ ขันโตก กระบวยตักน้ำ เป็นต้น

ต่อไปในภายภาคหน้าหากวัตถุดิบที่นำมาผลิตเฟอร์นิเจอร์ไม่เพียงพอและหมดไปในอนาคต การผลิตเฟอร์นิเจอร์ก็ยังคงมีการทำต่อไป เพียงแต่เปลี่ยนแหล่งวัตถุดิบจากประเทศกัมพูชามาเป็นวัตถุดิบจากประเทศไทยแทน และคาดว่าราคาของผลิตภัณฑ์ไม้แปรรูปจะมีราคาสูงขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากวัตถุดิบในประเทศต้องผ่านการเสียภาษี การประกอบอาชีพการทำเฟอร์นิเจอร์นี้เองทำให้หมู่บ้านสวนส้มเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย และกลายเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่สร้างชื่อเสียงให้กับหมู่บ้านในปัจจุบัน

อาชีพทำไร่ มันสำปะหลังและข้าวโพด เป็นพืชเศรษฐกิจดั้งเดิมที่เข้ามาตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้าน นอกจากนี้พืชไร่ที่นิยมปลูกกันคือ ฝ้าย ถั่ว มะละกอ เป็นต้น สำหรับชาวบ้านที่ปลูกพืชไร่บางส่วนที่มีฐานะค่อนข้างยากจน เมื่อว่างจากงานในไร่ก็จะมารับจ้างขัด ทาสีเฟอร์นิเจอร์ และรับจ้างรายวันในไร่ของผู้คนอื่นด้วย รายได้ส่วนใหญ่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวันสำหรับผู้ที่มิที่ดินเป็นของตนเอง สำหรับผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกินและไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง รายได้ที่ได้นี้จะไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวัน

ในปัจจุบันพืชไร่ที่ยังนิยมปลูกกันอยู่คือมันสำปะหลังและข้าวโพด สำหรับฤดูกาลปลูกมันสำปะหลังจะปลูกได้ปีละ ๑ ครั้ง คือในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายนของทุกปีและเก็บผลผลิตในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายนของปีถัดไป หรือรอจนกว่าราคามันสำปะหลังจะสูงขึ้นเป็นที่พอใจ เพราะบางช่วงราคามันสำปะหลังจะตกต่ำลงมากจนไม่สามารถที่จะขายได้ ในการจำหน่ายมันสำปะหลังของชาวไร่ จะนำไปจำหน่ายยังโรงรับซื้อมันสำปะหลังที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง

การปลูกมันสำปะหลังและข้าวโพดจะเป็นอาชีพหลักของคนดั้งเดิมและคนที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานีเป็นส่วนมาก ซึ่งแต่ละคนมีที่ดินทำกินเป็นจำนวนมาก ผลผลิตที่ได้ในแต่ละปีเพียงพอต่อ

การดำรงชีพและเหลือเก็บบ้างเป็นบางส่วน แต่ถ้าปีไหนราคามันสำปะหลังและข้าวโพดตกต่ำ ก็จะทำให้รายได้ลดลงบ้าง แต่ไม่ถึงกับขาดทุน รายได้ของเกษตรกรจะแตกต่างกันตามจำนวนเนื้อที่ในการเพาะปลูก และผลผลิตที่ได้รับ รวมทั้งราคาของผลผลิตในแต่ละปี มีบางรายที่มีเนื้อที่ประมาณ ๑๐๐-๒๐๐ ไร่ ก็จะมีรายได้ในหลักล้าน เมื่อหักลบต้นทุนก็ยังพอมีกำไรเหลือครึ่งหนึ่ง

อาชีพเผ่าถ่าน เป็นอาชีพของคนที่มีฐานะยากจน บางคนไม่มีพื้นที่ทำมาหากิน ไม่มีเงินทุนสำหรับทำอาชีพอื่น จึงหารายได้ด้วยการยึดอาชีพเผ่าถ่าน กลุ่มคนที่ยึดอาชีพเผ่าถ่านมีทั้งคนดั้งเดิมที่ค่อนข้างยากจน และกลุ่มคนที่เพิ่งจะอพยพเข้ามาอยู่ใหม่และมีฐานะยากจนเช่นกัน

จากคำบอกเล่าของป้าบุญชู สุขทอง ว่าตนเองได้ย้ายมาจากจังหวัดพิจิตร โดยมาตามคำชักชวนของญาติพี่น้องที่มาอยู่ก่อน ซึ่งบอกว่าสวนส้มนั้นอุดมสมบูรณ์ ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล เหมาะสำหรับการทำมาหากิน เมื่อมาถึงแล้วไม่สามารถจับจองที่ดินทำมาหากินได้ และไม่มีเงินพอที่จะซื้อที่ทำกิน ปัจจุบันนี้จึงมีแค่ที่ดินสำหรับเป็นที่อาศัยเท่านั้น

ป้าบุญเรือน บำรุงผล เล่าว่าตนเองก็มาจากกำแพงเพชร และประสบปัญหาเช่นเดียวกับป้าบุญชู จึงชักชวนกันมาเผ่าถ่าน ด้วยการไปรับซื้อไม้มะขามหวานตามสวนที่เจ้าของสวนไม่ต้องการที่จะปลูกต่อไป (ต้องการปลูกลำไยแทน) โดยคิดราคาเป็นคันรถๆ ละ ๓๐๐ บาท ผู้ซื้อต้องทำการตัดเอง เหนือการขนส่งถ้าผู้ซื้อมีรถยนต์ รถอีแต๋น ก็สามารถขนส่งเองได้ ส่วนผู้ที่ไม่มีรถส่วนตัวก็ต้องจ้างรถไปขนในราคาเที่ยวละ ๑๐๐-๓๐๐ บาทตามระยะทางใกล้-ไกล ซึ่งต้องใช้ไม้ถึง ๓ คันรถ ต่อการเผา ๑ ครั้ง และได้ถ่านจำนวน ๒๐ กระสอบ นอกจากนี้ยังมีการรับซื้อเศษไม้จากโรงงานในหมู่บ้านมาเผ่าถ่านเช่นกัน แต่ตอนนี้ยังไม่นิยมมากนัก เพราะมีราคาแพง หนึ่งคันรถเจ้าของไม้ในโรงงานจะขายในราคา ๘๐๐-๙๐๐ บาท เมื่อเผาแล้วจะได้ถ่านเพียง ๑๐ กระสอบ คาดว่าต่อไปถ้าไม้มะขามหมด คงต้องรับซื้อไม้จากโรงงานมาเผา ถึงแม้ว่าราคาจะแพง เพราะไม่มีหนทางทำกินอย่างอื่นได้ เนื่องจากอายุมากแล้ว ทั้งยังต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูหลานที่ดูถูกมาฝากเลี้ยงไว้ ในลักษณะฝากแล้วฝากเลย ไม่ได้ส่งค่าเลี้ยงดู (จะแม่ไปทำงานอยู่ที่กรุงเทพฯ)

การเผาถ่านต้องใช้เวลาเผาถึง ๑ อาทิตย์ จึงจะนำออกมาจำหน่ายได้ในราคากระสอบละ ๑๖๐ บาท รูปแบบการจำหน่ายจะวางขายที่หน้าบ้านตนเอง รายได้เฉลี่ยเดือนละ ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ บาท รายได้ที่ได้จากการเผาถ่านเพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวัน แต่ไม่มีเหลือเก็บ เนื่องจากค่าครองชีพในปัจจุบันสูงขึ้น และไม่มีรายได้อย่างอื่นมาเสริม

อาชีพค้าขาย การค้าขายเฟอร์นิเจอร์จากไม้เป็นหน้าตาของหมู่บ้าน และบ่งบอกถึงความเป็นหมู่บ้านสวนส้มได้ดีสำหรับผู้พบเห็นทั่วไปจากทั่วภูมิภาค นอกจากนี้หมู่บ้านสวนสัมนั้นยังมีตลาดภายในหมู่บ้านเปิดทำการค้าขายในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ อาชีพค้าขายประเภทต่างๆ มีดังนี้

ผักสด วางจำหน่ายอยู่ในตลาด มีประมาณ ๔ ร้าน ผลไม้ วางจำหน่ายอยู่ในตลาด มีประมาณ ๕ ร้าน อาหารสำเร็จรูป (อาหารคาว) มีประมาณ ๑๐ ร้าน ขนมหวาน มีประมาณ ๒ ร้าน อาหารป่า มีประมาณ ๒ ร้าน อาหารทะเล ของสด มีประมาณ ๖ ร้าน อื่นๆ เช่น ไอศกรีม ลูกชิ้นทอด ปลาหมึกย่าง มีประมาณ ๕ ร้าน

การค้าขายต้องมีการลงทุนสูง บางรายต้องมีการกู้หนี้ยืมสิน (ทั้งนี้ในระบบและนอกระบบ) บางคนยืมญาติพี่น้อง บางคนมีทุนเป็นของตนเอง รายได้จากการค้าขายเพียงพอต่อการดำรงชีพ การค้าขายเป็นไปด้วยดี เนื่องจากในหมู่บ้านมีประชากรมาก ทั้งยังมีเพื่อนบ้าน คือ ชาวกัมพูชา เข้ามาซื้อสินค้าทุกวัน สำหรับร้านค้าที่ขายเครื่องอุปโภค จำพวกข้าวสาร อาหารแห้ง มี ๓ ร้านด้วยกัน ซึ่งก็มีรายได้ดี เช่นเดียวกัน เฉลี่ยแล้วได้กำไรเดือนละ ๑๐,๐๐๐-๒๐,๐๐๐ บาท นอกจากนี้ยังมีร้านขายอาหารตามสั่ง อีกประมาณ ๔-๕ ร้าน ซึ่งก็มีรายได้ดีอีกเช่นกัน

สรุปแล้วการค้าขายเป็นอาชีพที่มีรายได้ดีที่สุด โดยเฉพาะผู้ที่มีทุนเป็นของตนเอง เนื่องจากล้วนเป็นหมู่บ้านที่มีประชากรหนาแน่น ความต้องการในการอุปโภค บริโภคอยู่ในปริมาณสูง นอกจากนี้ยังมีเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น ชาวกัมพูชา คนจากหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น ชับตารี คลองแจ่ง ทุ่งขนาน เข้ามาซื้อสินค้าเป็นประจำ

อาชีพรับจ้าง การรับจ้างมีอยู่หลายรูปแบบ คือ รับจ้างเฝ้าไร่ และทำงานในไร่ โดยได้รับค่าจ้างวันละ ๑๒๐-๑๕๐ บาท งานเฝ้าไร่เดือนละ ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ บาท รับจ้างไถที่ ๑๘๐ บาทต่อไร่ รับจ้างขุดร่องมันสำปะหลัง ๑๔๐ บาทต่อไร่ รับจ้างปลูกมันสำปะหลังและข้าวโพด ๒๐๐ บาทต่อไร่ รับจ้างฉีดยาฆ่าหญ้าวันละ ๒๐๐ บาท รับจ้างหักข้าวโพด ผักเล็กกระสอบละ ๔๐-๕๐ บาท ผักใหญ่ กระสอบละ ๓๐ บาท เนื่องจากผักเล็กหักยากจึงมีราคาแพงกว่า รับจ้างแบกมันสำปะหลัง แบกข้าวโพด (แบกขึ้นเทปมรด) เทียวละ ๕-๑๐ บาท

ปัจจุบันมีจำนวนประชากรจากหลายพื้นที่ หลายจังหวัด เช่น อุบลราชธานี สระแก้ว แพร่ น่าน ได้เดินทางเข้ามาอยู่อาศัยในหมู่บ้านสวนส้ม ส่วนใหญ่แล้วก็จะประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานผลิตเฟอร์นิเจอร์ เช่น ขัดไม้ ทาสี ลงน้ำมัน โดยได้รับค่าจ้างเป็นชิ้นงาน แล้วแต่ความขยันของผู้รับจ้าง ถ้าขยันมากก็จะได้ชิ้นงานมากขึ้น และรู้จักเลือกงานใหญ่ๆ รายได้ก็จะได้มาก

ปัญหาการทำมาหากิน ปัญหาการทำมาหากินแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ระบบนายทุนกับลูกจ้าง ซึ่งเป็นปัญหามาระการมีหนี้สิน หนี้สินของนายทุนเกิดจากการลงทุนด้านธุรกิจไม้แปรรูป ส่วนปัญหานี้สินของลูกจ้างเกิดขึ้นเพื่อการยังชีพและความอยู่รอดของครอบครัวเพราะไม่มีที่ดินทำกินและไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง

ส่วนปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน จะมีเพียงประชากรที่เข้ามาระยะหลังเท่านั้น เพราะที่ดินราคาสูงขึ้นกว่าเดิม ไม่มีทุนในการจัดซื้อ ทุกวันนี้ก็ประกอบอาชีพด้วยการรับจ้างไปวันๆ ถ้าไม่มีงานทำแล้วจริงๆ ก็จะไปขอพรพกลับภูมิลำเนาเดิม หรือไม่ก็ย้ายไปยังถิ่นอื่นๆ ที่มีงานรองรับ

ตำนาน ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม

บ้านสำโรง

เรื่องเล่าที่เป็นตำนาน ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ในชุมชนบ้านสำโรง มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเชื่อที่เป็นตำนานเล่าสืบกันมาหลายชั่วอายุคน เรื่องเล่าที่เป็นตำนานเหล่านี้สัมพันธ์กับประวัติความเป็นมาของชุมชน ความเชื่อในเรื่องอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ การดำเนินชีวิตในอดีตที่

ชุมชนค่อนข้างเป็นอิสระในการปกครองดูแลตนเอง ซึ่งชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพาผู้นำที่มีความเข้มแข็ง พร้อมๆ กับความเมตตา เช่น ข้อมูลจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์ของพระยาเสาร์ เรื่องเล่าที่เป็นตำนานซึ่งสัมพันธ์กับประเพณีพิธีกรรมของชุมชน เช่น เรื่องการทำบุญตักบาตรหนองม่วง การจับมาร เรื่องเล่าที่เป็นตำนานซึ่งตอกย้ำในเรื่องของความเชื่อในอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ ซึ่งผนวกรวมกับการนับถือพุทธศาสนา เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าตะเคียน เรื่องเล่าเหล่านี้เป็นภาพสะท้อนเกี่ยวกับวิถีคิด ค่านิยม พฤติกรรมของผู้คนในสังคมดังที่ได้กล่าวมา

อิทธิปาฏิหาริย์ของพระยาเสาร์ ตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระยาเสาร์ซึ่งเป็นผู้นำของบ้านลำโรงในอดีต พระยาระวี ซึ่งเป็นผู้นำทางทุ่งขนานได้พาลูกน้องมาปล้นชุมชนบ้านลำโรงในสมัยพระยาเสาร์ปกครองดูแลอยู่ ซึ่งพระยาเสาร์มีบุคลิกน่าเกรงขาม มีความยุติธรรม เด็ดขาด แต่ก็มีเมตตาเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น พระยาเสาร์ทราบข่าวว่าพระยาระวีนำลูกน้องเข้ามาปล้นในหมู่บ้าน จึงได้ทอมนต์คาถา โดยใช้ข้าวสารสาธตทั่วหมู่บ้าน ทำให้พวกโจรมองเห็นบ้านของชาวบ้านเป็นบ้านร้าง มีแถววัลย์ขึ้นเต็มหลังคา หน้าบ้านเห็นเป็นป่า เห็นสุนัขกลับคิดว่าเป็นเสือ เห็นคนที่อยู่ในบ้านว่าเป็นผีหลอก จึงบอกลูกน้องให้ถอยกลับ ไม่ได้อะไรติดตัวไปเลย จึงหนีกันเตลิด สุนัขไล่กัดคิดว่าเสือไล่กัด พระยาเสาร์เป็นผู้มีวิชาอาคมมาก เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วชาวบ้านในชุมชนบ้านลำโรงจึงให้ความเคารพนับถือ จึงตั้งศาลไว้ (ปัจจุบันอยู่หน้าโรงเรียนวัดลำโรง; ใครมีปัญหาเดือดร้อนเรื่องอะไรจะไปบนบานศาลกล่าวขอให้ช่วย แล้วแต่จะบนให้อะไร เมื่อใกล้ถึงวันสงกรานต์ประมาณ ๔-๕ วัน จะมีการเรียกเจ้าเข้าทรง และพระยาเสาร์จะเข้ามาในร่างทรงด้วย ผู้ที่เคยบนอะไรไว้จะนำของมาแก้บน เช่น หัวหมู เหล้า น้ำหวาน บุหรี่ พวงมาลัย ตามแต่ว่าใครบนอะไรไว้ต่อหน้าร่างทรง ถ้าใครไม่ทำตามคำพูดอาจเกิดภัยพิบัติกับตนเองหรือลูกหลาน คนใกล้ชิด หรือมีอันเป็นไป ชาวบ้านจึงเกรงขามมีมาก แม้พระยาเสาร์จะสิ้นชีวิตไปนานหลายชั่วอายุคนแล้วก็ตาม

ในเรื่องคาถาอาคม การอยู่ยงคงกระพัน เสน่ห์ยาแฝด ยาสั่ง หลังจากยุคพระยาเสาร์แล้วคนที่ชอบก็ยังเรียนต่อจนถึงช่วงอายุของคนประมาณ ๕๐ ปีขึ้นไป คนที่อายุต่ำกว่านี้มีน้อยมากจนถึงปัจจุบันนี้แทบไม่มีใครเรียนเลย

ศาลพระยาเสาร์ที่บ้านลำโรง

การตักบาตรหนองฆ้องและการจับมาร การตักบาตรหนองฆ้องและการจับมารเป็นพิธีกรรมหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการเล่นที่เป็นส่วนหนึ่งในงานประเพณีสงกรานต์ของบ้านสำโรง การตักบาตรและการจับมารในประเพณีสงกรานต์วันที่ ๑๖ เมษายนของทุกปี ซึ่งจะกล่าวถึงในเรื่องของงานประเพณีสงกรานต์ในส่วนหลังของบทนี้นั้น สืบเนื่องมาจากเรื่องเล่าเกี่ยวกับการตักบาตรหนองฆ้อง (ตักบาตรส่งทุ่ง) ของบ้านสำโรงที่ว่า ในสมัยที่บ้านสำโรงปกครองดูแลโดยพระยาเสวรี มีสองสามีภรรยาสามีนั้นจำชื่อไม่ได้ แต่ภรรยาชื่อนางซอลได้ไปซื้อลูกอ๊อดที่หนองน้ำ และได้พบฆ้องขนาดใหญ่ทำด้วยทองสัมฤทธิ์ ได้นำมาให้พระยาเสวรีดู พระยาเสวรีลองตีฆ้องก็เกิดฟ้าผ่า เกิดพายุ พระยาเสวรีจึงนำไปจังหวัด ทางจังหวัดจึงส่งฆ้องนี้ต่อไปยังกรุงเทพฯ และฆ้องนี้ได้ถูกนำไปเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ

ฆ้องดังกล่าวนั้นก่อนหน้านั้นนำไปไว้ที่ไหนลองตีก็จะเกิดฟ้าผ่า พายุ ชาวบ้านจึงไปเข้าทรงเพื่อหาสาเหตุของความผิดปกติดังกล่าว เมื่อมีการเข้าทรง เจ้าเข้าทรงบอกความจริงแล้ว ฆ้องมี ๒ ใบ เจ้าของดั้งเดิมตั้งใจจะให้อีกใบหนึ่ง (ใบที่ ๒) แต่เมื่อไปตีฆ้องใบแรกของเขาแล้ว เจ้าของจึงไม่ให้ จึงได้เพียงใบเดียวที่พบครั้งแรก แล้วบอกให้ชาวบ้านในหมู่บ้านทำบุญตักบาตรอุทิศส่วนกุศลไปให้เขาและพวกมารด้วย คือจากการเข้าทรง เจ้าของฆ้องบอกว่ามีมารมาขอกินด้วย จึงต้องทำบุญให้มารด้วย โดยการตีตะโพน เมื่อมารได้ยินเสียงตะโพนก็จะมากินอาหารที่เซ่น มีขนม ข้าวต้ม เหล้าขาว ในวันสงกรานต์ของทุกปี โดยเมื่อถึงวันที่ ๑๓ เมษายน เวลาประมาณ ๑๗.๐๐ น. ชาวบ้านจะไปยกธงตะขาบ (คล้ายธงของทางภาคเหนือ) ซึ่งทำด้วยผ้าด้ายดิบ เสริจแล้วไปขอทรายจากแม่น้ำที่คลอง สมัยก่อนจะมีการก่อเจดีย์ทรายเล่นกันที่คลองก่อน แล้วจึงนำเอาทรายใส่ภาชนะมาที่บริเวณยกธง ข้างพระอุโบสถใกล้ๆ กับเจดีย์ที่บรรจุอัฐิของบรรพบุรุษ จากนั้นจึงช่วยกันยกธง เมื่อธงรูปตะขาบขึ้นสู่ยอดเสาแล้วเป็นสัญญาณตามความเชื่อที่เล่าสืบกันมาว่า พวกมารจะมาทวงถามมนุษย์ไม่ได้แล้ว เทวดาห้ามมารเข้ามาในหมู่บ้าน และชาวบ้านทุกบ้านจะช่วยกันทำร้านเทวดา มีหมากพลู ม้วนบุหรื เครื่องหอม น้ำอบ แป้ง หวี กระจุก น้ำหวาน น้ำเปล่า กระดาษรูป เทียน ดอกไม้ วางบนร้านที่มีเสาไม้ตั้งสูงแค่อก และมีไม้แผ่นสี่เหลี่ยมกว้างยาวพอวางสิ่งของบูชาได้เพื่อรับนางสงกรานต์ พอตอนกลางคืนจะจุดเทียนธูปบูชานางสงกรานต์ ดังนั้นเมื่อเทวดาห้ามพวกมารทั้งหลายเข้าหมู่บ้าน ทำให้มารเกิดความอดอยากหิวโหย ไม่มีใครให้อาหาร จึงต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ในวันสุดท้ายของเทศกาลสงกรานต์ที่หนองฆ้อง คือหนองน้ำที่นางซอลพบฆ้อง จึงต้องทำบุญตักบาตรอุทิศส่วนกุศลให้เจ้าของฆ้อง (ตักบาตรส่งทุ่ง) และเหล่ามารซึ่งเป็นผีเร่ร่อน ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายนของทุกปี การจับมารดังกล่าวในประเพณีสงกรานต์นั้นก็จะมีคนแต่งตัวเป็นมารออกมากินเครื่องเซ่น จะมีผู้มาจับซึ่งก็คือชาวบ้านที่ร่วมอยู่ในพิธี พิธีก็จะดำเนินไปด้วยความสนุกสนาน จับได้นำไปให้พระพรหมน้ำมนต์ก็จะเสร็จพิธี

ความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าตะเคียน ตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับเจ้าตะเคียน เจ้าตะเคียนมีความศักดิ์สิทธิ์มานานจนทุกวันนี้ชุมชนชาวบ้านสำโรงก็ยังนับถืออยู่ คณะผู้วิจัยได้รับทราบจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุว่า เจ้าตะเคียนที่ทำวัดสำโรงมีความศักดิ์สิทธิ์ โดยผู้เล่าเล่าว่าเมื่อครั้งที่ตนเองยังเป็นเด็กเล็กๆ แต่ก็จำความได้แล้ว คนแก่คนเฒ่าจะห้ามไม่ให้เด็กไปเล่นน้ำใกล้ต้นตะเคียนที่ทำวัดโดยไม่มีผู้ใหญ่ไปด้วย (ถ้าผู้ใหญ่ไปด้วยจะพูดจาขอมาต่อเจ้าตะเคียนก่อน) ต่อมาผู้เล่าคนเดิม (นางสร้อย เกตุภักขยา และนางแดง พุทธิศรี) เล่าต่อว่าพ่อก่อนโตขึ้นจำความได้แล้ว มีเด็กผู้ชายชื่อช่า หลวงวงษ์ เรียน

อยู่ประมาณชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ตอนพักกลางวันไปเล่นน้ำที่ท่าวัดกับเพื่อนๆ กันเอง ได้ยิงหนังสติ๊ก ไปถูกต้นตะเคียน พอกลับถึงบ้านก็ชักโดยไม่ทราบสาเหตุ หาเจ้าเข้าทรงดู เจ้าบอกว่า เจ้าตะเคียนทำ และจะเอาไปดูแลลูกของเจ้าตะเคียน เพราะเด็กชายพาได้ยิงหนังสติ๊กไปถูกลูกตาของลูกเจ้าตะเคียน เด็กชายพามีอาการชักแค่ ๑ วันก็ตาย ในระยะหลังพระครูพัฒนาวิรมย์ได้บวชต้นตะเคียน (ด้วยคาถา) จึงไม่ค่อยแสดงอิทธิฤทธิ์ ภายหลังเมื่อต้นตะเคียนล้ม จึงได้สร้างศาลที่บริเวณริมคลองท่าน้ำวัดจนถึง ปัจจุบันนี้

เมื่อใกล้วันสงกรานต์ ๔-๕ วัน จะเรียกเจ้าที่ประจำหมู่บ้านก่อน ตามด้วยเจ้าตะเคียน และพระยาเสวราตามลำดับ

ประเพณีที่เกี่ยวกับการรักษาโรค การรักษาโรคในบ้านสำโรง หมอพื้นบ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับการรักษาโรค ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร รวมไปถึงคาถาอาคมต่างๆ จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพวิถีชีวิตในอดีตที่ห่างไกลจากแพทย์ พยาบาล การสาธารณสุขต่างๆ จากการเก็บข้อมูลองค์ความรู้ของคนในชุมชนเกี่ยวกับการรักษาโรค คณะนักวิจัยได้รวบรวมบันทึกไว้ดังนี้

วิธีรักษาตะมอย งูสวัด และคางทูมของลุงสง่า เหลือสาคร คุณลุงได้เล่าว่า วิธีการรักษาทำโดย เอาเหล้ามาวอมในปากไว้ ท้องคาถาแล้วพ่นบริเวณที่เป็นโรคนั้นๆ เพียงแต่ใช้คาถาพ่นอย่างเดียว ตามชนิดของโรค จะพ่นเวลาใดก็ได้ หรืออาจจะพ่นเช้า-เย็น (ถ้าเป็นมาก) ถ้ารักษาหายจะมีค่ายกครู นำไปให้ผู้ทำการรักษา คือ ลุงสง่า โดยค่ายกครูจะมีขันธ ๕ (ใช้ใบตองทำเป็นกรวย ๕ ขัน) เหล้าขาว ๑ ขวด เงิน ๑ สลึง (๒๕ สตางค์) รูป ๑๐ ดอก ดอกไม้ ๑๐ ดอก (สีอะไรก็ได้ยกเว้นสีแดง เพราะทางบ้านเดิมที่จังหวัดนครสวรรค์มีความเชื่อว่าดอกไม้สีแดงเป็นดอกไม้ของผีปอบ) รูปและดอกไม้นำไปเสียบในกรวย (แต่ละกรวยจะมีรูป ๒ ดอก ดอกไม้ ๒ ดอก) แต่ถ้ารักษาไม่หาย ไม่ต้องยกครู

เมื่อคนที่ถูกงูกัดมาถึงมือลุงดินเพื่อให้ลุงรักษา ลุงจะใช้คาถาเป่ากระหม่อม แล้ววิธีหารากยาสมุนไพรเพื่อนำมาต้มให้กิน ถ้าเป็นเวลากลางวันให้ใช้วิธีหันหลังให้ต้นยา กลับลมหายใจแล้วต้องไม่เหยียบเงาตัวเอง ดึงเอารากสมุนไพรนั้นมาให้ได้ ถ้าเป็นเวลากลางคืนไม่เป็นไร เพราะมองไม่เห็นเงา แต่ยังใช้วิธีหันหลังกลับลมหายใจดึงต้นสมุนไพรนั้นให้หลุดออกมาทั้งรากเช่นเดิม โดยสมุนไพรดังกล่าวนี้คือรากหัวลิง หมากขบ (หมากที่เก็บไว้ชนปี) ฉากไว้เป็น ๗ กลีบ รากใบชะพลู ต้มให้กินและทาแผลได้ ถ้ารักษาหายจะมีค่ายกครูเป็นเงิน ๔๒ บาท เหล้าขาว ๑ ขวด ข้าวสาร ๑ ถ้วย ผ้าขาว ๑ ผืน กรวยที่ทำจากใบตองเสียบดอกไม้รูปเทียน ๔ กรวย

บ้านสำโรงในอดีตที่พึ่งพานหมอพื้นบ้านเหล่านี้ ถ้าเกิดอาการเจ็บป่วย ต้องการหมอรักษา จะต้องนำเทียน ๑ คู่ ไปหาหมอมารักษา (หมอสมุนไพรประจำหมู่บ้าน) ถ้ารักษาหายก็ส่งครู ค่าครู ๖ สลึง หรือ ๑๒ บาท (ค่าครูขึ้นอยู่กับหมอที่มารักษา) อาการหนัก รักษาอย่างไรก็ไม่หาย จะมีการนั่งขวัญ โดยมีคนทรง ถือขัน ในขันมีขันธ ๕ ขันธ ๔ ดอกไม้ ใบตอง แล้วจะมีครูนั่งท่องคาถาหยอดเหรียญครั้งละ ๑ เหรียญ ลงในขัน อาการไข้บางอย่างรักษาไม่หาย จะมีการจุดห้อง นำยอดเต่าร้างมาขูดเป็นฝอยๆ ตากให้แห้ง ก่อนจุดเอาปูนมาทาที่ห้อง แล้วนำยอดเต่าร้างที่ขูดและตากแห้งแล้วมาปั้นเป็นก้อนกลมๆ เล็กๆ วางบนห้องแล้วจุดเหนือสะดือ ใช้ไฟรูปจี้

ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตในด้านการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ ข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมการทำมาหากินของบ้านสำโรงพบว่า ปัจจุบันแทบไม่หลงเหลืออยู่ มีเพียงนายแคน วังแก้ว ที่รับช่วงต่อจากบิดาคือนายไต้ด วังแก้ว ยังเชื่อและถือปฏิบัติอยู่ครบครันเดียว พิธีดังกล่าวคือการเซ่นควาย ซึ่งผู้ให้ข้อมูลได้เล่าให้ฟังว่า

ก่อนจะมีการปลูกข้าวไร่-นา จะมีพิธีกรรมเซ่นควาย เดือน ๖ มีการเข้าทรงเจ้า คนที่ทำพิธีเซ่นไหว้จะต้องซื้อสัตว์ ขนอมของใครไม่ได้ ถ้าไม่ซื้อตรง เลือจะเข้าบ้านตนเอง ถือว่าผิดครู ในพิธีมีเหล้า ข้าวสาร กล้วย เทียน แล้วจะเซ่นตอนกลางวัน ปัจจุบันยังทำอยู่คนเดียว (บ้านเดียว) ชาวบ้านไม่มาร่วมด้วย เพราะ ชาวบ้านไม่ค่อยเชื่อถือ เนื่องจากความเจริญต่างๆ เข้ามาในหมู่บ้าน เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา มีเครื่องทุ่นแรงในการประกอบอาชีพ เช่น รถแทรกเตอร์ ใช้ไถไถนา ปลูกข้าว ข้าวโพด และ นวดข้าว นอกจากนี้ยังถือความสะดวกสบาย ความพร้อมในการปลูกอีกด้วย ต่อมาอีกประมาณ ๑๐-๒๐ ปี ชาวบ้านจะเลิกวันดี ที่ เป็นมงคลปลูกข้าว แต่จะรอให้พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญผ่านไปก่อน เมื่อได้วันดี และฝนฟ้าอำนวย เตรียมพื้นที่พร้อมแล้วจึงลงมือปลูกข้าว ส่วนผู้ที่ทำพิธีเซ่นควาย ถ้ายังไม่ถึงเดือน ๑๒ จะเผาต้นหอม เผาข้าวหลาม และตัดยอดควายมากินไม่ได้เพราะกลัวความผิดจะเข้าตนเอง เมื่อเซ่นควายแล้ว ชาวบ้านจะปลูกข้าวทำนาได้ ก่อนไถนาต้องมีพิธีเซ่นไหว้เจ้าที่ มีขนมต้มขาว ขนมต้มแดง ไข่ เหล้า เช่น ไหว้บอกเจ้าที่ (แต่ละคนทำเอง) ก่อนเกี่ยวข้าวมีพิธีเรียกขวัญข้าว ๑๙ รวง (เลือกวันดี) ไปเสียบไว้บนหลังคา เมื่อเกี่ยวใกล้หมดเหลือ ๑๙ กอ จะเรียกขวัญอีกครั้ง

ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่ของบ้านสำโรงทำไร่นาเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสวนลำไย หรือพืชผลอื่นๆ ตามความต้องการของตลาด พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากินจึงแทบไม่มีปรากฏในบ้านสำโรง

๕

ประเพณีในรอบปี นอกจากประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต ประเพณีที่เกี่ยวกับการทำมาหากินแล้ว ประเพณีในรอบปีที่ชาวบ้านในชุมชนจัดขึ้นก็เป็นข้อมูลอีกด้านหนึ่งที่ช่วยให้มองเห็นและเข้าใจชุมชนมากขึ้น ประเพณีที่จัดขึ้นในเดือนต่างๆ ในรอบปีที่สำคัญในบ้านสำโรง ได้แก่ งานเทศน์มหาชาติ งานสงกรานต์ การทำบุญสารท การลอยกระทง การตักบาตรเทโว การลอยกระทง การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีเหล่านี้ทำให้เห็นทั้งบทบาทของความเชื่อ ศาสนาที่มีต่อคนในชุมชน ความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ ปรากฏจากการลด การเพิ่ม การปรับเปลี่ยนรูปแบบประเพณี ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังดำรงอยู่เป็นภาพเคลื่อนไหว

ทำบุญสารทของคนในท้องถิ่น ในสมัยโบราณเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว โดยมีความเชื่อว่าการทำบุญที่ ๑ ปี มี ๒ วัน คือ วันสารทและวันสงกรานต์ ที่ยมบาลจะปล่อยให้ญาติพี่น้องหรือบรรพบุรุษมารับอาหารคาวหวาน จตุปัจจัย เครื่องนุ่งห่ม ได้ด้วยตนเอง ถ้าทำบุญวันอื่นๆ จะต้องฝากไปให้ (เปรียบเหมือนฝากไปรษณีย์ไปให้) และในวันสารทจะเน้นข้าวต้มมัด ผัก อาหาร ขนมต่างๆ ถ้าในวันสงกรานต์จะเพิ่มเสื้อผ้าของใช้ต่างๆ ไปด้วย

ประเพณีทำบุญในช่วงก่อนออกพรรษาอีกวันหนึ่งที่ชาวบ้านสำโรงทำเป็นประจำจนถึงปัจจุบันนี้คือ การทำบุญสารท ซึ่งตรงกับวันแรม ๑๕ ค่ำ (วันสิ้นเดือน) เดือน ๑๐ เพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้

บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ปัจจุบันการทำบุญวันสารทนอกจากจะอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายแล้ว ยังได้บริจาคทานและดำรงประเพณีอันเก่าแก่ไว้ด้วย

ลอยกระทิป การลอยกระทิปเป็นประเพณีที่สืบทอดมาจากประเทศกัมพูชา เพราะพระที่เป็นเจ้าอาวาสวัดสำโรงส่วนใหญ่เป็นพระที่มาจากประเทศกัมพูชา และคนทำพิธีจะเป็นคนเขมรที่เ็นบ้านที่รู้เรื่องประเพณีนี้ พิธีลอยกระทิปตรงกับวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ หลังออกพรรษา ๑ วัน ชาวบ้านช่วยกันทำแพมหัลังคา พอถึงวันลอยกระทิปนำขนม ข้าวต้ม ข้าว ปลาอย่าง และอาหารคาวหวานอื่นๆ มาก พูลูบหรือร่วตนเอง รูปเทียน ทุกอย่างใส่ในกระทงสี่มุม ๔ กระทง เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้มีแปด การลอยกระทิปนี้ลอยกลางวันไม่เก็บ ๔ โมงเย็น มีคนรำในคลองเดินตามแพมาเพราะคลองตื้น โดยคนตีกลองเดินตามตลิ่ง พระจะคอยอยู่ที่ท่าหน้า สวดชยันโตให้ พอพระสวดเสร็จก็ปล่อยให้แพลอยไปตามน้ำ (ทุกบ้านทำโคม จุดเทียนในโคมประดับไว้หน้าบ้าน) พอถึงเที่ยงคืนจะปล่อยโคมใหญ่ (เป็นโคมที่ชาวบ้านได้ช่วยกันทำ แล้วเตรียมไว้รอเวลาปล่อยที่วัด) โดยจะทำนายจากโคมใหญ่นี้ว่า ถ้าลอยไปทางทิศเหนือหรือทิศตะวันออก ฝนจะยังตกอยู่ แต่ถ้าโคมใหญ่ลอยไปทางทิศตะวันตกหรือทิศใต้จะหมดฝน เข้าสู่หน้าหนาวเนื่องจากชาวบ้านมีอาชีพเกษตรกรรมต้องใช้น้ำในการเพาะปลูก ปัจจุบันการลอยกระทิปเลิกไปเพราะไม่มีใครสืบทอดประเพณี ได้เปลี่ยนมาเป็นตักบาตรเทโวตามสังคมาฎานอก แต่การปล่อยโคมใหญ่ยังคงทำอยู่ในคืนวันออกพรรษา และเข้าวันตักบาตรเทโวจนถึงทุกวันนี้ ส่วนโคมที่แขวนไว้หน้าบ้านและจุดโคมตอนกลางคืนได้เลิกไปเมื่อประมาณ ๓๐ กว่าปีมานี้ เพราะคนรุ่นต่อมาไม่มีคนนำทำพิธี ถึงแม้ว่าคนรุ่นราวคราวเดียวกันกับคนที่นำพิธียังมีชีวิตอยู่แต่ พวกเขาเหล่านั้นก็ไม่ได้ใส่ใจที่จะนำคนรุ่นหลังสืบทอดประเพณีอันดังมานี้ไว้

ตักบาตรเทโว ตั้งแต่สมัยก่อตั้งชุมชนและมีกิจกรรมประเพณีทางศาสนา มาไม่เคยมีประเพณีตักบาตรเทโว ชาวบ้านจะทำบุญในวันออกพรรษาวันเดียวและมีการลอยกระทิปในวันนี้ ต่อมาเมื่อความเจริญเข้าสู่หมู่บ้าน และมีการติดต่อกับสังคมภายนอกเมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีมานี้ ได้เห็นที่อื่นมีการตักบาตรเทโว ผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒ ได้นำแนวคิดเจ้าอาวาสวัดสำโรงไปร่วมตักบาตรเทโวที่วัดห้วยไทร ต่อมาจึงได้นำประเพณีนี้เข้าสู่บ้านสำโรง ฉะนั้นในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ต่อจากวันออกพรรษา

ประเพณีลอยกระทง (ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒) ประเพณีลอยกระทงในสมัยโบราณ จะมีพิธีกรอกข้าวเฒ่า (ภาษาเขมร เรียกว่า เอื้อะโมะ) เป็นประเพณีที่สืบทอดมาจากประเทศกัมพูชา ตอนเช้าชาวบ้านนำอาหารคาว หวาน มาทำบุญที่วัด เมื่อกลับจากวัดแล้วชาวบ้านจะทำกระทงด้วยกาบหมาก กาบกล้วย ใบหูรี หนาก พูล ดอกไม้ รูปเทียน สตางค์ นำกระทงมาที่วัด พระจะสวดมนต์

ก่อนลอยกระทงในตอนหัวค่ำ คนนำในพิธีนำไม้มาปัก ๒ อันห่างกัน มีไม้อีก ๑ อัน เสียบระหว่างไม้ ๒ อัน เจาะรู ๑๒ รู ใส่เทียนลงไป จุดเทียนทั้ง ๑๒ เล่ม นำใบตองมาวางไว้ด้านล่าง หนูนเทียนให้น้ำตาเทียนหยดลงบนใบตองทีละ ๑ รอบ คือ ๑ เดือน เอาใบตองออก นำใบตองใหม่ใส่เข้าไป หนูนเทียน ทำให้ครบ ๑๒ เดือน เอาใบตองทั้ง ๑๒ เดือนมาดู จะมีหยดน้ำตาเทียนเป็นรูปต่างๆ และทำนายว่าจะมีฝนหรือแห้งแล้งตามน้ำตาเทียนที่หยดบนใบตองแต่ละใบ ถ้าเป็นรูปจระเข้ ปลา เท่ากับว่าฝนจะดี ถ้าเป็นรูปกวาง เก้ง หมู จะแห้งแล้ง คนที่มาร่วมในพิธีจะมีทุกเพศทุกวัยเพราะมาร่วมทำบุญกันที่วัด และทุกคนจะนำข้าวเฒ่าที่ทำเองไปด้วย เมื่อคนทำพิธีเสี่ยงทายเสร็จ จะเดินถามชาวบ้านทุกคนว่า

ชื่ออะไร ให้ตอบว่าชื่อเต็ม แล้วผู้ทำพิธีจะถามต่ออีกว่าเต็มอะไร ให้ตอบว่าเต็มบริบูรณ์ ก็จะให้ข้าวมา ถัดตอบเป็นชื่ออื่นๆ จะไม่ได้ข้าวมา ซึ่งพิธีนี้ทำเพื่อเสี่ยงทายและรอเวลาให้ชาวบ้านมารวมกลุ่มกันอยู่ใน วัดจนถึงเวลาเที่ยงคืนจะได้ไปลอยกระทงพร้อมกัน ปัจจุบันพิธีนี้ได้เลิกแล้ว

หลังจากเสร็จพิธีกรอกข้าวเม่านหรือเอ๊ะโมะแล้วพระนำขอมมาแม่พระคงคา เสร็จแล้วนำไป ลอยที่คลองตอนเที่ยงคืนที่ทำวัด ซึ่งประเพณีลอยกระทงนี้ยังทำมาจนถึงปัจจุบัน แต่กระทงมีการ ประดิษฐ์อย่างสวยงามด้วยวัสดุในท้องถิ่นจากธรรมชาติ ตอนหัวค่ำชาวบ้านจะนำกระทงมาที่วัดเพื่อฟัง พระสวดและนำขอมมาแม่พระคงคา เสร็จแล้วต่างคนก็แยกย้ายกันไปลอยกระทงที่ทำวัดส่วนหนึ่ง และที่ ฝ่ายนี้บ้านสำโรงบมมีการเปิดเพลงเต้นรำสนุกสนานจนดึกดื่น

บ้านสวนส้ม

เรื่องเล่าที่เป็นตำนาน ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ บ้านสวนส้มหากเปรียบเทียบกับบ้าน สำโรงแล้วนับว่าเป็นหมู่บ้านที่ก่อตั้งได้เพียงไม่นาน อีกทั้งการเกิดและเติบโตของชุมชนก็เกิดจากการ อพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยของคนต่าง ๆ ทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับตำนาน ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่อย่างก็ตามจากการเก็บข้อมูลพบว่า ประชากรที่อยู่ในหมู่บ้านสวนส้มมีความเชื่อและนับถือสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่ยังไม่ได้ตั้งหมู่บ้าน เป็นความเชื่อที่เชื่อต่อๆ กันมา โดยการเล่าปากต่อปากของคนที่ได้ เข้ามาอยู่ก่อนและได้ประสบพบเห็นเหตุการณ์ด้วยตนเอง ซึ่งความเชื่อของคนในหมู่บ้านที่เชื่อและยึด เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องหมู่บ้านที่สำคัญที่สุดคือ เจ้าพ่อวัวแดง และความเชื่อปลักย้อยอื่นๆ ซึ่งสะท้อน ถึงสภาพสังคมบ้านสวนส้มดังต่อไปนี้

เจ้าพ่อวัวแดง จากการบอกเล่าของนายสมชาย ศิริธรรม ผู้ซึ่งเป็นร่างทรงของเจ้าพ่อวัวแดงที่ ชาวบ้านสวนส้มเคารพนับถือ ได้เล่าประวัติความเป็นมาของความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อวัวแดงว่า สมัยก่อน ชาวบ้านมักเข้าป่าล่าสัตว์เพื่อนำมาเป็นอาหาร วันหนึ่งได้ไปเจอฝูงวัวสีแดงหากินตามชายป่า จึงลงมือ ยิงฝูงวัวเหล่านั้น แต่ปรากฏว่ายิงแล้วกระสุนปืนไม่ออก เหตุการณ์แบบนี้เกิดขึ้นหลายครั้งติดต่อกัน จน เป็นที่น่าแปลกใจสำหรับผู้ไปล่าสัตว์ จึงได้ไปหาพระ พระได้นั่งทางในจึงได้ทราบว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปก ปักษ์รักษาฝูงวัวฝูงนี้อยู่ ไม่มีใครสามารถทำอะไรได้

ในบริเวณที่วัวฝูงดังกล่าวได้หากินอยู่ ข้างบนเป็นถ้ำ ชาวบ้านเรียกกันว่าถ้ำเจ้าพ่อวัวแดง ซึ่ง ชาวบ้านนับถือ ศรัทธากันสืบมา บางคนไปบนบานศาลกล่าวอะไรไว้ก็จะไ้ดังหวัง ถ้ำแห่งนี้บางคนก็ มองเห็น บางคนก็ไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ เห็นแต่เพียงต้นไม้เท่านั้น แล้วแต่จิตของแต่ละคนที่จะ สัมผัสได้

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

การกล่าวถึงบ้านสำโรง บ้านสวนส้ม ในฐานะเป็นเสี่ยงจากสังคมชายแดนชายขอบนั้นพิจารณา จากชุมชนทั้งสองแห่งด้วยปัจจัยทางสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งสัมพันธ์กับปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรม

คือภูมิประเทศที่ตั้งของทั้งบ้านสำโรงและสวนส้มซึ่งเป็นบ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตอำเภอสอยดาวของ จังหวัดจันทบุรี เป็นพื้นที่ชายแดนของประเทศไทยติดกับประเทศกัมพูชา ห่างไกลจากความเป็น ศูนย์กลางอันหมายถึงกรุงเทพฯ ในฐานะของศูนย์กลางประเทศไทย และตัวเมืองจันทบุรีในฐานะ ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของจังหวัด ดังคำกล่าวเรียกขานทางนี้ว่าเป็นกลุ่มที่อยู่หลังเขา และจากสภาพ ของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ดังกล่าว นำไปสู่ความเป็นชายขอบด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม กล่าวคือ ขณะที่ความเป็นศูนย์กลางหมายถึงวัฒนธรรมไทย ความเป็นชายขอบของบ้านสำโรงและบ้านสวนส้มก็ คือการมีวัฒนธรรมที่ดูจะเป็นอื่นสำหรับสังคมไทย พิจารณาได้จากข้อมูลของท้องถิ่น เช่น เป็นชาวเขมร ที่ชาวบ้านเรียกตัวเองว่าเป็นเขมรพื้นบ้าน มีประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับชาวเขมรทางประเทศ กัมพูชาเรื่อยมา ทั้งการข้ามไปข้ามมาของผู้คน การเป็นคนกลุ่มวัฒนธรรมเดียวกัน ความสัมพันธ์ทุกด้าน ทั้งทางเศรษฐกิจ คือ การทำมาหากิน แรงงาน การติดต่อค้าขาย ทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ของ ครอบครัว เครือญาติ การแต่งงาน การแลกเปลี่ยนช่วยเหลือที่ดำเนินตลอดมา รวมไปถึงภาษา ประเพณี พิธีกรรม

บ้านสำโรง

๙

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม จะพิจารณาโดยสัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ เริ่ม จากลักษณะภูมิอากาศ ภูมิประเทศ และทรัพยากร ข้อมูลจากงานวิจัยสะท้อนให้เห็นถึงภาพอดีตที่มี ลักษณะภูมิประเทศเป็นป่าเขา อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้เบญจพรรณ สัตว์ป่า ความบริบูรณ์ในเรื่อง แหล่งน้ำธรรมชาติ ซึ่งเหมาะแก่การทำการเกษตร มีแหล่งอาหารจากป่า นำไปสู่การก่อเกิดชุมชน โดยการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนเขมร ทั้งเขมรพื้นบ้านและเขมรจากประเทศกัมพูชา โดยแรกเริ่มเป็น ชุมชนขนาดเล็ก มีคนอยู่อาศัยจำนวนน้อย มีที่ทางสำหรับแต่ละครัวเรือนในการหักล้างถางพงเพื่อทำมา หากิน ซึ่งมีทั้งการทำกินในลักษณะการเก็บของป่าไปขาย เช่น กระจวาน สัตว์ป่า รวมไปถึงของป่าอื่นๆ การทำมาหากินในลักษณะการทำการเกษตร มีการทำไร่ ทำสวน ตามแต่กำลังแรงงานทุนทรัพย์ กว่าจะ พึ่งพิงทรัพยากรในพื้นที่ยังมีอยู่มาก เห็นได้จากเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ยังหลงเหลืออยู่ตามบ้านเรือน รวมไปถึงภูมิปัญญากับการดำรงชีวิตที่คณะนักวิจัยได้บันทึกไว้ จากสภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นป่าเขาที่ทำให้ ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพิงธรรมชาติ สภาพบรรยากาศชุมชนที่ชาวบ้านเล่าถึงความเรียบง่าย การอยู่กับ ความมืดทึบกลางธรรมชาติ การอาศัยแสงสว่างจากไฟได้และแสงตะเกียง เสียงจักจั่นเรไร หรือกระทั่ง เรื่องราวเหตุการณ์สำคัญในชุมชนที่ชาวบ้านเล่าถึงโรคภัย การอาศัยหมอพื้นบ้านเหล่านี้เป็นคำบอกเล่า ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชาวบ้านกับธรรมชาติก่อนที่สภาพชุมชนจะมีความ เปลี่ยนแปลง

สภาพอดีตก่อนการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนดังเช่นปัจจุบันนอกจากความเป็นพื้นที่ป่าเขาแล้ว ลักษณะถนนหนทางคมนาคมคงจะเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่สะท้อนในเรื่องของความ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน กว่าจะมาเป็นปัจจุบันของบ้านสำโรงนั้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคน บ้านสำโรงกับชุมชนอื่นดำเนินเรื่อยมา ทั้งผ่านการค้าขาย ความรู้จักมักคุ้น ความเป็นญาติ การทำบุญ งานประเพณีที่ทำร่วมกัน ทั้งกับคนริมลำคลองสายเดียวกัน และกับคนบ้านอื่นในต่างอำเภอ มีการเล่า

ถึงสภาพการคมนาคมในอดีตที่ถนนเกิดจากทางเกวียนที่คนในชุมชนใช้ไปมาหาสู่ระหว่างกัน การช่วยกันขุดถนนก็จะเป็นหนึ่งในกิจกรรมที่สะท้อนถึงความร่วมมือร่วมใจกัน การพึ่งตนเอง ของชุมชน สภาพการคมนาคมที่ไม่สะดวกด้วยเรื่องของรกรง และความไม่เจริญของถนนหนทางในอดีต เหล่านี้สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน เช่น ด้านการแพทย์ การสาธารณสุข การศึกษา วิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาองค์ความรู้ท้องถิ่น บทบาทของแพทย์พื้นบ้าน สถาบันสำคัญ เช่น ครอบครัว วัด การรักษาโรคด้วยวิธีต่างๆ บทบาทของครอบครัวต่อการขัดเกลาทางสังคม การถ่ายทอดคตินิยม บทบาทของวัดที่มีต่อชุมชน วิถีชีวิตเช่นนี้ของคนบ้านสำโรงนับจากอดีตมีส่วนสำคัญต่อการสร้าง การรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เข้มแข็ง ดังจะเห็นได้จากบันทึกเรื่องราวภูมิปัญญาของชุมชน รวมไปถึงประเพณีพิธีกรรมที่มีความหมายต่อท้องถิ่น

สภาพแวดล้อมชุมชน ขนาดของชุมชน จำนวนประชากร และการคมนาคม เป็นความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพซึ่งน่าจะสัมพันธ์กัน และเกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตด้านอื่นๆ ของผู้คนในบ้านสำโรง ความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ คงจะดำเนินเรื่อยมาในระยะเวลาที่ไล่เลี่ยกัน ทั้งสภาพแวดล้อมชุมชนที่มีการหักล้างทางพหุเพื่อการสร้างบ้านและการเกษตรที่เพิ่มมากขึ้นตามการขยายตัวของขนาดชุมชน จำนวนประชากร ทั้งจากกลุ่มคนดั้งเดิมและกลุ่มคนที่อพยพมาอยู่ใหม่ ความเปลี่ยนแปลงในด้านการคมนาคม

มีข้อมูลเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ตั้งแต่การสร้างถนนสายยุทธศาสตร์รอบชายแดน การสร้างทางสายจันทบุรี-สระแก้ว ในปี พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑ ความสะดวกมากขึ้นของรถโดยสาร รวมไปถึงการมีรถยนต์ส่วนตัว สภาพแวดล้อมชุมชนที่ป่าถูกแทนที่ด้วยบ้านเรือน สวนไม้ผลในระยะเวลาสามสี่สิบปีที่ผ่านมา สภาพบ้านเรือนแบบเดิมค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยบ้านเรือนตามสมัยนิยม การขยายตัวของชุมชนจากการอพยพเข้ามาโดยคนจากที่ต่างๆ ที่เข้ามาหาแหล่งทำกินในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา ซึ่งการเล่าถึงวิถีชีวิตของผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่พร้อมๆ กับความเปลี่ยนแปลงของบ้านสำโรง บทบาทของส่วนกลางในด้านต่างๆ ที่เห็นชัดเจนนอกจากการคมนาคมคือการสร้างถนน ในด้านการศึกษา มีการขยายโอกาสทางการศึกษา การกำหนดเกณฑ์การศึกษาระดับ จากเดิมที่บุตรหลานเรียนรู้จากชุมชน ครอบครัว วัด เป็นความรู้เกี่ยวกับการดำรงชีวิต พ่อแม่ผู้ปกครองเริ่มเห็นความสำคัญทางการศึกษามากขึ้น ประกอบกับการคมนาคมที่สะดวกขึ้นทำให้เด็กหนุ่มใหม่ๆ มีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น การสาธารณสุขกับบทบาทแพทย์ สาธารณสุขแผนใหม่ การมีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน การมีสถานพยาบาลที่สะดวกขึ้น

ในด้านครอบครัว การแต่งงาน ระบบเครือญาติ เหล่านี้สะท้อนถึงสภาพโครงสร้างสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในบ้านสำโรง ข้อมูลเกี่ยวกับการเลือกคู่ครอง การแต่งงานของบ้านสำโรงบอกให้เราทราบถึงกฎเกณฑ์การควบคุมพฤติกรรม ข้อห้าม ข้อปฏิบัติ ค่านิยมในการเลือกคู่ครอง บทบาทของครอบครัวในการดูแลกำกับผู้จะเป็นสมาชิกใหม่ สิ่งเหล่านี้สอดแทรกอยู่ในเรื่องเล่าของชาวบ้าน เช่น การจกสาว ซึ่งก็คือการเกี่ยวพาราสี การคบหาดูใจซึ่งอยู่ในสายตาของครอบครัว มีการกระทำตามกติกา และการละเมิดกฎเกณฑ์ซึ่งก็ต้องมีการจัดพิธีกรรมแก้ไขให้เป็นไปตามประเพณี กฎเกณฑ์การตั้งที่อยู่อาศัยหลังแต่งงาน รูปแบบความสัมพันธ์ในครอบครัว ลักษณะโครงสร้างและ

ความสัมพันธ์เหล่านี้ หลายๆ ด้านยังเป็นเรื่องที่น่าไว้วางใจมีอิทธิพลต่อบ้านสำโรง ดังสะท้อนให้เห็นจากการให้ความสำคัญกับครอบครัว ญาติในอันที่จะช่วยเหลือเกื้อกูล แต่ลักษณะโครงสร้างและความสัมพันธ์เหล่านี้อาจมีแนวโน้มที่คลี่คลาย และเปลี่ยนแปลง ดังที่กล่าวถึงลักษณะโครงสร้างครอบครัวที่มีแนวโน้มเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ด้วยข้อจำกัดในด้านที่อยู่อาศัย อีกทั้งค่านิยม การผสมผสานกันมากขึ้นระหว่างคนบ้านสำโรงกับคนกลุ่มอื่นๆ ความเข้มงวดเกี่ยวกับกฎเกณฑ์การควบคุมพฤติกรรมต่างๆ

กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์แบบเดิมยังมีบทบาทต่อความเป็นบ้านสำโรงอยู่มาก แต่อย่างไรก็ตาม บ้านสำโรงก็เช่นเดียวกับชุมชนในท้องถิ่นอื่นๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกต่างๆ ที่นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่โครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน ที่เห็นได้ชัดเจนคือ การเกิดกลุ่มต่างๆ ขึ้นมากมาย ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาส่งเสริมโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่สหกรณ์ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เกษตรอำเภอ ทำให้เกิดกลุ่ม เช่น กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน กลุ่มสมาชิกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ กลุ่มสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน กลุ่มสหกรณ์ นอกจากนี้ในด้านการเมืองการปกครองก็ยังได้เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้น ทั้งในด้านการพัฒนา การจัดกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้สะท้อนถึงสภาพความเป็นอยู่ ความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับบ้านสำโรง

ความเปลี่ยนแปลงในด้านระบบเศรษฐกิจ การทำมาหากินของบ้านสำโรง คือการมองถึงกิจกรรมการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน การกระจายสินค้าและบริการ การจัดการจัดสรรเกี่ยวกับทรัพยากร แรงงาน เทคโนโลยี

ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการทำมาหากินของชุมชนนั้นนับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและชัดเจนที่สุด แม้กล่าวได้ว่าอาชีพเกษตรกรรมยังถือเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนเช่นคนรุ่นปู่ย่าตายายที่ผ่านมา แต่ทว่าแนวโน้มการแบ่งแรงงานที่มีความหลากหลายมากขึ้น การใช้เทคโนโลยีในการผลิตที่ซับซ้อนขึ้น การขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก รวมไปถึงรูปแบบการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพิงตลาดทุน เป็นเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวมากขึ้นที่ผูกกับเศรษฐกิจแบบเงินตราทั้งการลงทุนในการผลิต และการบริโภค การใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการดำรงชีวิตจึงเป็นเรื่องของภาพสะท้อนอดีตที่ยังสามารถบันทึกให้เห็นถึงองค์ความรู้ต่างๆ ของท้องถิ่น ทั้งการทำอาหาร การผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ แต่ภาพปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลง คือความเปลี่ยนแปลงในเรื่องวิถีการผลิต การบริโภค จากการปลูกพืชพันธุ์หลายชนิดแซมในไร่นามาสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วลิสง จนกระทั่งมาถึงลำไยซึ่งเป็นผลผลิตล่าสุดที่ชาวบ้านนิยมปลูกตามความต้องการของตลาด การบริโภคของแต่ละครัวเรือนที่มีเพิ่มมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้นำมาสู่ปัญหาส่วนใหญ่ในปัจจุบันที่ชาวบ้านเผชิญร่วมกัน คือปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน ปัญหาเรื่องทุน และการมีหนี้สิน

ในด้านตำนาน ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม จากข้อมูลของบ้านสำโรงจะเห็นได้ถึงความรู้สึกร่วมเกี่ยวกับข้อมูลเหล่านี้ สะท้อนถึงรากฐานที่มั่นคงของวัฒนธรรมท้องถิ่น จักรวาลทัศน์ในการกำหนดค่านิยม ระบบศีลธรรม พฤติกรรมของคนบ้านสำโรง การผสมผสานกันของระบบความเชื่อในอำนาจ

นอกเหนือธรรมชาติ ศาสนาพราหมณ์และพุทธสะท้อนออกมาเกี่ยวกับบันทึกเรื่องราวประเพณีพิธีกรรม
 หลายๆ ด้านมีการปรับรูปแบบ เปลี่ยนแปลงไป ความเชื่อบางอย่างยังคงดำรงอยู่ ยังมีอิทธิพลในการกำกับ
 ดูแลชุมชน เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับพระยาเสวร์ เจ้าตะเคียนที่ชาวบ้านยังให้การนับถือ การจัดประเพณี
 พิธีกรรมในวาระต่างๆ อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับบ้านสำโรงก็นำไปสู่
 ความเปลี่ยนแปลงในเรื่องรูปแบบ ประเพณีปฏิบัติในหลายๆ เรื่องด้วยกัน เช่น ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต อัน
 ได้แก่ การเกิด การคลอดบุตร การรักษาโรค การบวช การแต่งงาน รวมไปถึงงานศพ ประเพณีเหล่านี้
 หลายๆ ขั้นตอนได้ลดบทบาทลง กระทั่งสูญหายไป อย่างไรก็ตามในแง่โดยรวมของชุมชนกล่าวได้ว่า
 รากฐานที่มั่นคงของวัฒนธรรมท้องถิ่นนี้ยังคงดำรงอยู่เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่น เช่น บ้านสวนส้ม ดังจะ
 เห็นได้จากบทบาทของพระ ของวัดซึ่งยังถือว่ามีความสำคัญต่อชุมชนในทุกๆ ด้าน การเปลี่ยนแปลง
 ความคลั่งคลายในเรื่องความเชื่อ การปฏิบัติแม้กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ซึ่งสังเกตได้จากการมีส่วนร่วม
 ในกิจกรรมประเพณีต่างๆ ของผู้คนในชุมชนลดน้อยลง เช่น งานสงกรานต์ ทัศนคติที่ขัดแย้งกันระหว่าง
 คนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ ความรู้ความเข้าใจที่ลดน้อยลงของหนุ่มสาวปัจจุบันเกี่ยวกับงานพิธีต่างๆ คนรุ่น
 ใหม่กับการปฏิเสธวัฒนธรรมดั้งเดิมด้วยความไม่เข้าใจในองค์ความรู้ท้องถิ่นของตนเอง ทัศนคติที่เห็นว่า
 เป็นความล้าหลังทางวัฒนธรรม ดังสะท้อนออกมาจากการปฏิเสธการพูดภาษาถิ่นของตนเอง เป็นต้น
 เหล่านี้ล้วนสะท้อนกระแสความเปลี่ยนแปลง ทั้งการรับเอาความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็น
 กระแสการพัฒนา ความทันสมัย สภาพแวดล้อมโลกาภิวัตน์ และการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมจากภายในด้วย
 องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้

บ้านสวนส้ม

หากพิจารณาเปรียบเทียบกับบ้านสำโรงกับบ้านสวนส้มในฐานะชุมชนสังคมชายแดน - ชายขอบ
 จังหวัดแล้ว คงจะเห็นได้ถึงความแตกต่างกันระหว่างชุมชนทั้งสองแห่งนี้ บ้านสวนส้มถือเป็นชุมชน
 แห่งใหม่ เกิดและเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในระยะเวลาอันสั้น คือไม่กี่สิบปีที่ผ่านมา ดังจะเห็นได้จาก
 ข้อมูลชุมชนที่กล่าวถึงการเข้ามาจับจองพื้นที่ในการปลูกพืชไร่ตั้งแต่ช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นต้น
 มา จากช่วงเวลาดังกล่าวได้นำมาสู่การขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก การตั้งบ้านเรือน ทำให้เกิดความ
 เปลี่ยนแปลงสภาพกายภาพอย่างรวดเร็ว จากพื้นที่ป่าเดิมกลายเป็นชุมชนหมู่บ้านที่รวบรวมเอาความ
 หลากหลายของผู้คนจากภูมิภาคต่างๆ เข้ามาอยู่รวมกัน! ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนคือการเติบโตของ
 หมู่บ้านยังทวีอัตราความรวดเร็วขึ้นเมื่อมีการขยายตัวของการทำธุรกิจแปรรูปผลิตภัณฑ์ไม้จากประเทศ
 กัมพูชา หากบ้านสำโรงเป็นตัวแทนของการก่อรูปขึ้นมาของระบบนิเวศวัฒนธรรมที่ค่อยๆ เติบโตมีความ
 มั่นคงยาวนาน มีรากฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ผู้คนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด คนบ้านสำโรงยึดถือบ้าน
 สำโรงเป็นภูมิลำเนา ดังจะเห็นได้จากการที่คนบ้านสำโรงไม่ค่อยออกไปทำงานถิ่นอื่นนัก มีการสร้าง
 ประเพณีพิธีกรรมในการอยู่ร่วมกันอย่างคนในท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน อันเป็นรูปแบบของสังคม
 ประเพณี บ้านสวนส้มกลับสะท้อนภาพของชุมชนที่มีความเป็นเมือง ซึ่งเป็นรูปแบบของสังคมในทิศ
 ทางตรงข้ามกัน

รูปแบบสังคมที่กลายเป็นเมืองของบ้านสวนส้มพิจารณาได้จาก สภาพทางกายภาพ ลักษณะจำนวนประชากร ความซับซ้อนหลากหลายของการแบ่งงาน อาชีพ กล่าวคือบ้านสวนส้มเกิดและเติบโตขึ้นโดยการเข้ามาอยู่ร่วมกันของคนที่มีความแตกต่างหลากหลาย ที่เห็นได้ชัดเจนคือ กลุ่มคนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ดังที่นักวิจัยได้เก็บข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน กับคำเรียกบ้านว่า “บ้านสวนส้ม” ซึ่งมีที่มาจากภาษาอีสาน การรวมตัวเป็นกลุ่มที่สำคัญของชาวจังหวัดอุบลราชธานี หรือข้อมูลในแง่มุมต่างๆ ที่ค่อนข้างชี้ให้เห็นถึงกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด เห็นการรวมตัวกันชัดเจนที่สุดคือคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ขณะเดียวกันบ้านสวนส้มยังประกอบไปด้วยคนจากหลากหลายพื้นที่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย ยังไม่นับรวมถึงแรงงานต่างด้าวบางส่วนที่เข้ามาโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยเงื่อนไขของความเป็นพื้นที่ชายแดน ลักษณะของการอยู่อาศัยของคนบ้านสวนส้มในภาพรวมยังเป็นไปในลักษณะการเข้ามาหาพื้นที่ หาอาชีพทำกิน ดังเช่น เมืองใหญ่ต่างๆ มากกว่าจะเข้ามาอยู่ในลักษณะลงหลักปักฐาน ข้อมูลจากบ้านสวนส้มเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นความซับซ้อน ความหลากหลายในด้านต่างๆ ทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม มากกว่าภาพวัฒนธรรมที่มีรากฐานอันยาวนานเช่นบ้านสำโรง

หากบ้านส้ม จึงเป็นภาพสะท้อนของชุมชนที่มีการปรับตัวทางวัฒนธรรมให้เข้ากับนิเวศธรรมชาติ มีการอยู่ร่วมกันอย่างมีกติกาและจารีต จมกระทั่งพื้นที่ถิ่นสำโรงเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เรียกได้ว่านิเวศวัฒนธรรม กระทั่งมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่มีผลมาจากปัจจัยการรุกรานของนิเวศการเมืองคือรัฐและนายทุนซึ่งมีบทบาทสำคัญแล้ว การปรับตัวทางวัฒนธรรมของบ้านสวนส้มหรือการเติบโตขึ้นของความเป็นบ้านสวนส้มก็คงกล่าวได้ว่าดำเนินมาพร้อมๆ กับระบบนิเวศทางการเมือง กล่าวคือการอพยพเพื่อหาแหล่งทำกินมาสู่การตั้งเป็นชุมชนบ้านสวนส้ม ก็เป็นผลผลิตของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมในประเทศไทยนั่นเอง

ข้อมูลจากบ้านสวนส้มจึงสะท้อนให้เห็นทั้งวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ชายแดนกับการปรับตัวทางวัฒนธรรมท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ท่ามกลางบทบาทของรัฐและนายทุน ดังจะเห็นได้จากการดิ้นรนในเรื่องวิถีชีวิต การทำมาหากินของชาวบ้านแต่ละกลุ่มวัฒนธรรม กลุ่มอาชีพ ในบ้านสวนส้มจึงเห็นความหลากหลายในการแบ่งแยกกลุ่มต่างๆ เหนือนี้ คือการแบ่งแยกตามภูมิภาคที่มีพื้นเพทางวัฒนธรรมร่วมกัน ทั้งกลุ่มคนอีสาน คนเหนือ คนใต้ รวมไปถึงคนในพื้นที่ใกล้เคียง กลุ่มอาชีพจึงมีทั้งผู้ที่ทำงานเกี่ยวกับการเกษตร ทั้งมีที่ดินของตนเอง และที่เป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร กลุ่มอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปผลิตภัณฑ์ไม้ มีทั้งนายทุน ช่างฝีมือ แรงงานไร้ฝีมือ กลุ่มอาชีพค้าขายต่างๆ ดังจะเห็นได้ถึงความเติบโตของตลาดในบ้านสวนส้ม ทั้งจากตัวเลขทางเศรษฐกิจที่ไม่เปิดเผยข้อมูล และความหลากหลายของสินค้า บริการ เหล่านี้เป็นความหลากหลายของวิถีชีวิต การทำมาหากิน รายได้ การบริโภค กลุ่มอายุที่แตกต่างทั้งวัยเด็ก วัยรุ่น วัยทำงาน และผู้สูงอายุ ภาพการไหลเวียนของผู้คน และความซับซ้อนเหล่านี้ทำให้การทำวิจัยที่บ้านสวนส้มค่อนข้างมีอุปสรรคมากในการเข้าถึงข้อมูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการหาความรู้ในด้านระบบเศรษฐกิจ ลักษณะการปรับตัวทางวัฒนธรรมของผู้คนบ้านสวนส้มนี้ดำเนินไปพร้อมๆ กับบทบาทของรัฐและนายทุน จะเห็นได้จากบทบาทของหน่วยงานต่างๆ ต่อบ้านสวนส้ม ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานทหารที่เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

ตั้งแต่การจัดสรรบ้านเรือน ที่ดินทำกิน หน่วยงานหรือกลุ่มคนในโครงสร้างระบบการปกครองในหมู่บ้าน บทบาทของนายทุน ผู้ประกอบการค้าไม้ ดังที่มีการเล่าถึงการรวมกลุ่มต่างๆ การเข้าร่วมงาน ความร่วมมือต่างๆ จะกระทำได้โดยกลุ่มคนเหล่านี้

ภาพการปรับตัวทางวัฒนธรรมของคนบ้านสวนส้มทั้งด้านการทำมาหากิน กลุ่มทางเศรษฐกิจ การรวมกลุ่มทางสังคมเช่นคนพื้นเพภูมิลำเนาเดียวกัน การสร้างวัด การประกอบกิจกรรมทางศาสนา เช่น การจัดงานประเพณีเทศน์มหาชาติ กิจกรรมสาธารณะที่ทำร่วมกันเป็นภาพของบ้านสวนส้มที่ดำเนินไปพร้อมๆ กับภาพความไร้ระเบียบของชุมชน ภาพความขัดแย้งของกลุ่มคนต่างๆ ภายในชุมชน ความขัดแย้งกันภายในกลุ่มวัยรุ่น ซึ่งสามารถตั้งคำถามต่อถึงกระบวนการขัดเกลาทางสังคมต่อเยาวชน ภาพโครงสร้างครอบครัว ความสัมพันธ์ในครอบครัวซึ่งอาจผูกโยงได้กับปัญหาที่เกิดขึ้นในกลุ่มเยาวชน ภาพความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำชุมชน ภาพของปัญหาเกี่ยวกับชุมชนชายแดนทั้งด้านแรงงาน การค้า ธุรกิจผิดกฎหมาย อาชญากรรม

การนำเสนอวิถีชีวิตของทั้งบ้านสำโรงและบ้านสวนส้ม จากการทำงานของนักวิจัยท้องถิ่นน่าจะ สามารถเป็นภาพสะท้อนถึงท้องถิ่นพื้นที่ชายแดนจันทบูรณในลักษณะของภาพความเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การรับทราบถึงความไม่เป็นมาเป็นไป ปัญหาต่างๆ ที่มีในชุมชน การสร้างองค์ ความรู้ การทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วยกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนเอง ซึ่งเป็น โอกาสอันดีสำหรับท้องถิ่น ทั้งต่อนักวิจัยภายในและต่อคนในท้องถิ่นในการทบทวนอดีต ปัจจุบัน เพื่อ ไปสู่การหาคำตอบเกี่ยวกับอนาคต การหาทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสมของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนา โดยมีองค์ความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของคนในท้องถิ่นเป็นฐาน อีกทั้งยังจะนำไปสู่การเรียนรู้ ร่วมกันของคนในชุมชน และคนภายนอก ทั้งสำหรับนักวิจัยในท้องถิ่นอื่น ผู้สนใจ สาธารณชนทั่วไป ใน เรื่องขององค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นต่างๆ ของสังคมไทย

เขียงของ เวียงแก่น: พัฒนาการของสังคมชายขอบจากอดีต
สู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมือง
ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

คณะนักวิจัยท้องถิ่น

นายนิวัฒน์ ร้อยแก้ว กลุ่มรักษ์เชียงของ

นายธรรมบุญ กิจนุกร ครู โรงเรียนบ้านห้วยลึก ตำบลม่วงยาย อำเภอเวียงแก่น

นายประชัน จันระวิงยศ ผู้อำนวยการโรงเรียนทหารผ่านศึก ตำบลดอยหลวง กิ่งอำเภอดอยหลวง

นายเอกราช ลือชา ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านท่าข้าม ตำบลท่าข้าม อำเภอเวียงแก่น

นายปริญญา สาระสุคนธ์ ผู้อำนวยการโรงเรียนห้วยหาญ ตำบลปอ อำเภอเวียงแก่น

นายสมชาย วิริจินดา ครูโรงเรียนห้วยซ้อ ตำบลห้วยซ้อ อำเภอเชียงของ

นายเรวัต ชินะชัย กำนัน ตำบลม่วงยาย อำเภอเวียงแก่น

นายสมเกียรติ เชื้อนเชียงสา กลุ่มรักษ์เชียงของ

นายนพรัตน์ ละมูล กลุ่มรักษ์เชียงของ

นายคำนวน พิชัยยา ผู้อำนวยการ คนเชียงของ

นายเพิ่ม สิทธิสมบัติ อดีตศึกษานิเทศก์ คนเชียงของ

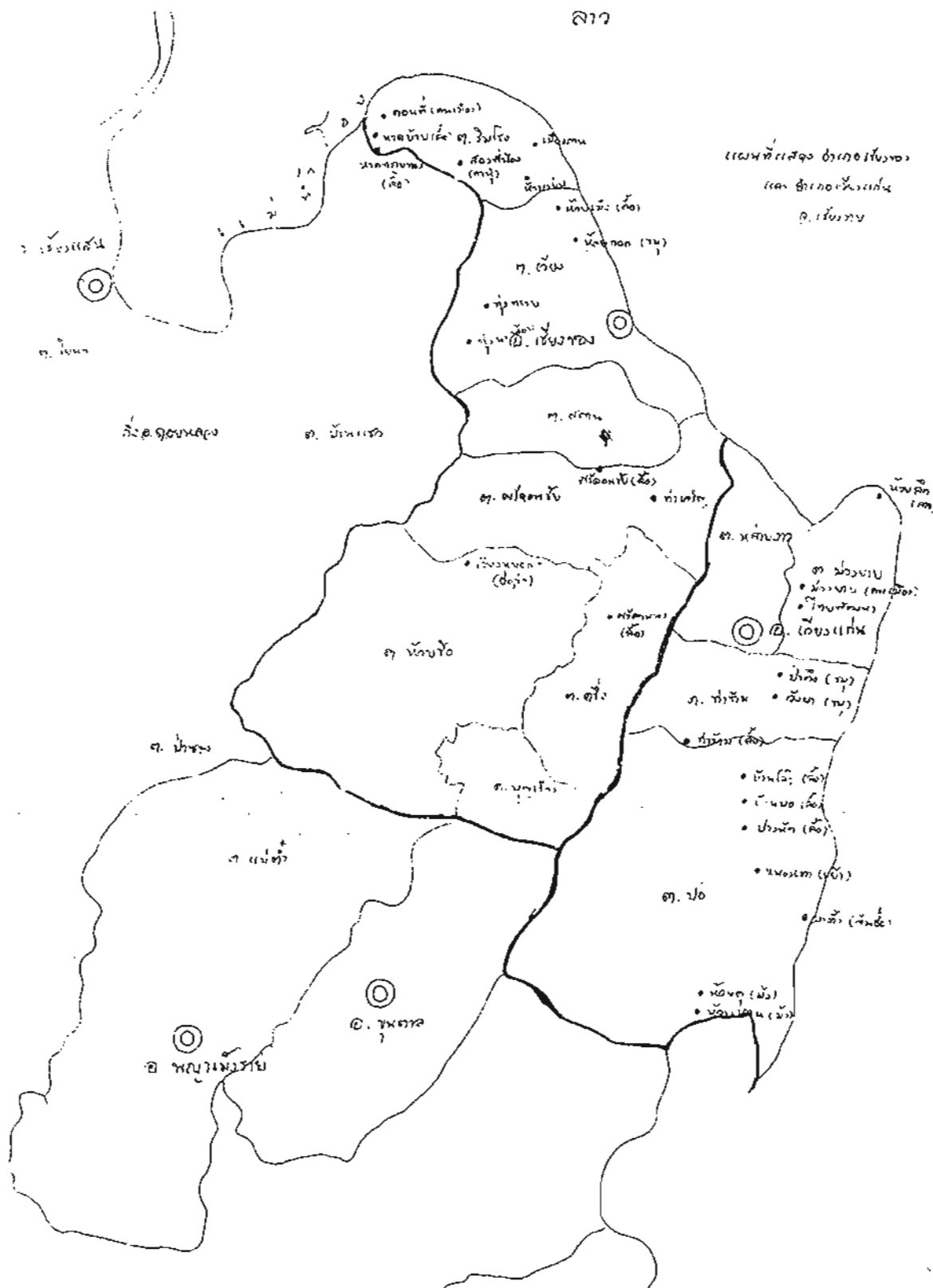
นายสาโรจน์ พุงเก้า ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเวียงแก้ว ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ

ผู้ดูแลโครงการ

กุลศิริ อรุณภาคย์ พนักงานในสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย

ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี พระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

ระบบนิเวศในแม่น้ำโขงมีความซับซ้อนมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่นตามแต่ระบบนิเวศย่อย เช่น แก่ง ฝาย ดอน หาด คก หลง หนอง นับว่าแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายเดียวในอุษาคเนย์ที่มีเกาะแก่งสวยงามที่สุด เกาะแก่งเป็นทั้งระบบนิเวศให้ปลาอาศัยได้ให้อาหารแก่ปลาและคน และเป็นฝ่ายชะลอการไหลอันเชี่ยวแรงของน้ำ ไม่ให้ตลิ่งพังทลาย

เชิงของ เวียงแก่น: พัฒนาการของสังคมชายขอบจากอดีต สู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ และประวัติความเป็นมาของเมืองเชิงของ

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ที่ตั้งและสภาพทั่วไป อำเภอเชิงของและอำเภอเวียงแก่นตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดเชียงราย ความสูงจากระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ยประมาณ ๑,๐๐๐ ฟุต ลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำสลับกับเทือกเขาสูง และมีส่วนสำคัญต่อการสร้างเมือง หรือชุมชน รวมไปถึงวิถีการทำมาหากิน

พื้นที่ราบลุ่มอยู่ระหว่างเทือกเขาสวมเทือกที่ทอดตัวจากขอบแม่น้ำโขงทางทิศเหนือไปยังทิศใต้ คือ เทือกเขาดอยหลวง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเป็นเส้นกั้นระหว่างอำเภอเชียงแสน อำเภอดอยหลวง กับอำเภอเชิงของ ทำให้การเดินทางระหว่างคนเชียงแสนกับคนเชียงของโบราณมักได้เรือล่องไปหากันทางแม่น้ำโขงซึ่งมีเกาะแก่งหินผายู่งกลางสายน้ำมากมาย จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เชิงของมีความสัมพันธ์ไม่แนบแน่นกับเชียงแสน มากนักในด้านการเมืองการปกครองตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

เทือกเขาดอยยาวตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอเชิงของทอดตัวยาวตั้งแต่อำเภอเทิงจรดแม่น้ำโขง กั้นเขตระหว่างอำเภอเชิงของกับอำเภอเวียงแก่น ระหว่างเทือกดอยยาวกับดอยหลวงมีที่ราบลุ่มน้ำอิงซึ่งเป็นลุ่มน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคเหนือและพื้นที่แม่น้ำโขงตอนบน แม่น้ำอิงไหลมาจากสันดอยในจังหวัดพะเยา ผ่านกว๊านพะเยา แล้วลงมาจรดเชิงของ พื้นที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งของเมืองโบราณสำคัญ เช่น เมืองลอ เมืองเทิง เมืองเชิงของและยังเป็นแหล่งผลิตทางการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์

เทือกเขาดอยผาน่มน ผาตั้ง อันเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาลงพระบางที่ทอดตัวยาวลงไปถึงจังหวัดน่าน สันดอยเป็นแนวเขตกันแดนระหว่างไทยกับลาว และระหว่างดอยยาวและแนวเทือกดอยผาตั้งผาน่มนมีที่ราบลุ่มแม่น้ำงาวเป็นพื้นที่เกษตรและแหล่งทำมาหากินที่สำคัญของอำเภอเวียงแก่น แม้จะเป็นพื้นที่แอ่งขนาดเล็ก แต่ยังมีความสำคัญเป็นแหล่งที่ตั้งของเมืองโบราณ คือ ดงเวียงแก่น

พื้นที่ราบเป็นที่อยู่ของคนยวนหรือคนเมือง ลื้อ ลาว ส่วนบริเวณเชิงดอยส่วนใหญ่จะเป็นขมุ และบริเวณสันดอยจะมีชนเผ่าม้ง เย้า ลาหู่ จีนฮ่อ อาข่า

จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ ที่เป็นที่ราบลุ่มของแม่น้ำหลักสามสาย และระหว่างเทือกเขาสวมดอยผู้คนส่วนใหญ่จึงมีวิถีชีวิตทำเกษตรกลางลุ่มน้ำและเทือกเขา มัก เร่ตั้งถิ่นฐานขอ รกลุ่มจนตามที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำอิง และแม่น้ำงาว ส่วนบริเวณภูดอยก็มีการตั้งบ้านเรือนของกลุ่มคนบนพื้นที่สูง ดังต่อไปนี้

แม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำใหญ่สายหนึ่งของโลกมีความยาวประมาณ ๔,๙๐๙ กิโลเมตร ตอนบนและตอนกลางบางส่วนเป็นสายน้ำไหลผ่านหุบเขาแคบๆ ประกอบไปด้วยหินผาและเกาะแก่งมากมาย ส่วนในตอนกลางสายน้ำจะกว้างออก มีเกาะแก่งหินผากับน้ำตกสวยงามกลางแม่น้ำโขงในเขตรอยต่อประเทศลาวและกัมพูชาหรือที่เรียกกันว่าสี่ฝัและสี่พันดอน ตอนปลายเป็นแม่น้ำใหญ่ และมีตะกอนดินปากแม่น้ำอันอุดมสมบูรณ์ เป็นเขตเกษตรกรรมที่สำคัญ

แม่น้ำโขงกั้นพรมแดนไทย-ลาว ส่วนที่เป็นเขตชายแดนไทยเริ่มต้นที่เชียงแสน เชียงของ เวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ระยะทาง ๔๔ กิโลเมตร แล้วเข้าสู่ประเทศลาวที่แก่งผาได และไหลเป็นพรมแดนไทย-ลาวอีกครั้ง จากเชียงคานจังหวัดเลย หนองคาย นครพนม อำนาจเจริญ อุบลราชธานี รวมความยาวผ่านประเทศไทย ๔๗๖ กิโลเมตร

ในอำเภอเชียงของ แม่น้ำโขง ไหลผ่านตั้งแต่บ้านหาดบ้าย ตำบลริมโขง ถึงแก่งผาได บ้านห้วยลึก ตำบลม่วงยาย อำเภอเวียงแก่น ริมฝั่งแม่น้ำโขงในฝั่งเชียงของเวียงแก่นมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มกับภูเขาซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนของผู้คนมาตั้งแต่อดีต เพราะคนที่อาศัยอยู่แม่น้ำโขงสามารถติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าตลอดจนวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ กับชุมชนที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง เช่น หลวงพระบางของลาว และกับชุมชนลุ่มน้ำอิง แม่น้ำกก นอกจากนี้ยังเชื่อมต่อขึ้นทางบกไปยังเมืองสิงห์ หลวงน้ำทาของลาว

ริมฝั่งแม่น้ำโขงเป็นที่ตั้งหมู่บ้านต่าง ๆ วิถีชีวิตของชาวบ้านริมฝั่งผูกพันกับแม่น้ำโขงอย่างแนบแน่น การทำเกษตรริมโขงบริเวณลุ่มน้ำโขงมีลักษณะเป็นดอน มีความอุดมสมบูรณ์มาก เพราะในฤดูน้ำหลากได้พัดพาเอาตะกอนมาทับถม เมื่อถึงฤดูกาลน้ำลดตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงมิถุนายน ชาวบ้านก็จะเพาะปลูกถั่วลิสง ถั่วงอก และพืชผักสวนครัว เพื่อนำมาขายที่ตลาดในเมือง บางครั้งก็มีพ่อค้าไปรับซื้อผลผลิตจากชาวบ้านด้วยตนเอง

ในช่วงที่น้ำลด ชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้หญิงมักพากันจกไกหรือเก็บโกมาประกอบเป็นอาหารและนำไปขาย ไกเป็นสาหร่ายน้ำจืดชนิดหนึ่ง ขึ้นบริเวณหินในน้ำลึกประมาณ ๑ เมตร ไกแม่น้ำโขงขึ้นชื่อว่าเป็นไกที่อร่อยกว่าแม่น้ำสายอื่น เพราะชาวบ้านมีความเชื่อกันว่า แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำใหญ่ น้ำไหลแรงและเชี่ยว จึงทำให้มีรสชาติดีกว่า ไกจะเริ่มออกตั้งแต่เดือนมกราคมเป็นต้นไป และเก็บได้ไปเรื่อย ๆ จนถึงต้นฤดูฝน ไกที่เก็บมาได้ก็จะนำไปประกอบเป็นอาหาร เช่น เจียวไก หรือ แกงไก ห่อหมกไก บางส่วนก็นำไปแปรรูปเป็นไกแผ่น ชาวบ้านมีรายได้ดีจากการเก็บไกขายให้กับแม่ค้า เพื่อนำมาขายเป็นของฝากจากเชียงของ เช่น บ้านหาดไคร้ ที่อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงของทางด้านทิศใต้ประมาณ ๒ กิโลเมตร แม่น้ำในเขตนั้นเป็นหาดหิน เมื่อถึงฤดูกาลน้ำลดจะพบเห็นชาวบ้านเก็บไกเสมอ ปัจจุบันระดับน้ำในแม่น้ำโขงขึ้นลงผิดปกติ ประกอบกับการเดินเรือขนาดใหญ่มีจำนวนมากขึ้นทำให้น้ำมีความขุ่นข้นมากกว่าเดิมมีผลกระทบต่อวงจรการเกิด และการเจริญเติบโตของไก ส่งผลให้ชาวบ้านมีรายได้จากการเก็บไกไปขายลดลง

การหาปลาด้วยเครื่องมือที่ทำขึ้นตามภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งการใช้เครื่องมือจะแตกต่างกันไปตามชนิดของปลา ฤดูกาล และความหลากหลายของระบบนิเวศ เช่น มอญ จะใช้ในบริเวณหาด เบ็ดมีรังเบ็ดข้าวและเบ็ดปักใช้ต่างกันไป จำหรือยอใช้ยกปลาใกล้หินผาที่น้ำไหล แหใช้บริเวณ คก หลง หาด เป็นต้น

ตลอดลำน้ำโขงจะพบกระพ้อมเหิงหัก ปลุกสร้างด้วยไม้ไผ่ มุงด้วยหญ้าคาตั้งเรียงรายตามเกาะแก่ง หาด ดอน ซึ่งพบได้มากเมื่อย่างเข้าสู่ในฤดูหนาวจนถึงฤดูแล้ง ซึ่งเป็นช่วงที่ระดับน้ำลด คนหาปลาร้างไว้เพื่อพักผ่อนและหาปลาในตอนกลางคืน

ชุมชนที่มีชื่อเสียงในการหาปลามากที่สุด คือ ชุมชนบ้านหาดไคร้ซึ่งเป็นชุมชนที่จับปลาบึกมายาวนาน ปลาบึกจะแหวกว่ายขึ้นมาริมเขื่อนคอนแวนต์หาดไคร้ประมาณเดือนเมษายนเป็นประจำทุกปี ปลาบึกเป็นปลาน้ำจืดชนิดไม่มีเกล็ด หรือปลาหนัง ที่ใหญ่ที่สุดชนิดหนึ่งของโลก แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายเดียวที่มีปลาบึก

อาศัยอยู่ ปลาบึกเป็นปลาใหญ่รูปร่างหนา บางครั้งชาวบ้านก็เรียกว่า ปลาบึก ตัวใหญ่เต็มที่ยาวประมาณ ๓ เมตร มีน้ำหนักประมาณ ๒๕๐ กิโลกรัม รูปร่างหน้าตาคล้ายปลาสวายและปลาเทโพ คือลำตัวแบน จะงอยปาก ป้านใหญ่มนกลม หัวยาวใหญ่ นัยน์ตาเล็ก ตัวโตจะมีจุดดำ ๆ ขึ้นตามลำตัวของมัน เรียกว่า กระจ่าง ปานบ้าง ในช่องปากไม่มีฟัน ดังนั้น จึงเชื่อกันว่า ปลาบึกเป็นปลาจำศีล ไม่กินเนื้อ กินอาหารจำพวกไถ หรือสาหร่ายน้ำจืด ซึ่งเจริญเติบโตตามแก่งหินในแม่น้ำโขง

นอกจากพรวนปลาแล้วชาวเรือรับจ้างเป็นกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ฝากชีวิตไว้กับแม่น้ำโขง ในอดีตพวกเขาได้รับจ้างถ่อเรือขนสินค้าไปขายยังปากแฉ่ง หลวงพระบางของลาว เขียงแสน และเขียงราย โดยมีท่าเรืออยู่ด้านทิศตะวันออกของวัดหลวงประมาณ ๒๕ เมตร ต่อมามีการใช้รถยนต์ก็เป็นการผ่อนแรงในการเดินเรือให้แก่พวกเขา ราชการได้มาตั้งด่านศุลกากรที่ทำเรือแห่งนี้ สินค้าทุกอย่างผ่านการเสียภาษีแล้วนำไปลงเรือรับจ้าง เรือรับจ้างมีจำนวนมากถึง ๕๐ กว่าลำ ชาวเรือรับจ้างได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นชมรมชาวเรือวัดหลวงขึ้น เพื่อเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเป็นการจัดสรรประโยชน์ในการเดินเรือรับจ้างอย่างเป็นธรรม ภายหลังกรมเจ้าท่าได้สร้างท่าเรือน้ำลึก และ ราชการได้สร้างจุดตรวจคนเข้าเมืองที่บ้านหัวเวียง ห่างจากท่าเรือวัดหลวงไปทางทิศเหนือประมาณ ๑ กิโลเมตร ก็มีชาวเรือรับจ้างส่งคนข้ามไปมาระหว่างเขียงของ-หัวยทรายในราคาคนละ ๒๐ บาท ซึ่งชาวบ้านจัดคิวในการเดินเรือโดยสาร ท่าเรือวัดหลวงขบเขาลงมามาก เหลือเรือรับจ้างประมาณ ๒๐ ลำ เพราะส่วนมากขายเรือให้กับชาวเรือบ้านหัวเวียง

ส่วนอาชีพหลักของชาวบ้านทั่วไปอีกอาชีพหนึ่งก็เป็นการทำนาข้าวเหนียว การตั้งชุมชนของคนเมืองอยู่ตามที่ราบแม่น้ำ เพราะที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ และมีแหล่งน้ำสำหรับการทำนา ข้าวเป็นพืชที่สำคัญที่สุดสำหรับดำรงชีวิตและมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตด้านอื่นมากมาย

แม่น้ำอิง มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาผีปันน้ำอยู่ในบริเวณที่ติดกับต้นน้ำวัง ทางทิศตะวันตกของอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ไหลผ่านกว๊านพะเยาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้สู่อำเภอดอกคำใต้ แล้วไหลขึ้นทางเหนือสู่อำเภอจุน ไหลเข้าสู่พื้นที่จังหวัดเชียงราย ผ่าน อำเภอเทิง พญาเม็งราย ขุนตาล ไหลลงสู่น้ำโขงที่หมู่บ้านปากอิงล่าง อำเภอเชียงของ ความยาวของแม่น้ำประมาณ ๒๖๐ กิโลเมตร

ตำนานพงศาวดารโยนกและตำนานเมืองพะเยาบันทึกไว้ว่า คนโบราณเรียกชื่อแม่น้ำสายนี้ว่า แม่น้ำขุนภู หรือแม่น้ำสายตา พุทธศตวรรษที่ ๑๔ มีกษัตริย์ ๓ พระองค์ คือ พระร่วงเจ้าแห่งอาณาจักรสุโขทัย พญามังรายแห่งอาณาจักรล้านนา และพญาเจ้าเมืองแห่งอาณาจักรภูเกียมยาวได้นั่งหันหลังพิง หรืออิงกัน ตรกริมฝั่งแม่น้ำนี้ กล่าวปฏิญาณว่าจะยุติการทำสงครามและจะผูกมิตรไมตรีต่อกัน หลังจากนั้น แม่น้ำขุนภู จึงถูกเรียกว่า แม่น้ำอิงจนถึงปัจจุบัน

ที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเมือง เพราะชัยภูมิที่ตั้งของชุมชนอยู่ใกล้แม่น้ำ หนองน้ำ ภูเขา คนโบราณเชื่อว่า ชัยภูมิดังกล่าวจะสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตของประชาชน เพราะภูเขาทำหน้าที่เป็นกำแพง ที่ราบสำหรับทำการเกษตร เลี้ยงสัตว์

ที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงในเขตอำเภอเชียงของครอบคลุมพื้นที่ ต.บุญเรือง ต.หัวยซ้อ ต.ศรี และ ต.ศรีดอนชัย ด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำอิงมีเทือกเขาดอยยาว และด้านทิศตะวันตกมีเทือกเขาดอยหลวง เทือกเขาทั้งสองทอดตัวยาวขนานกับแม่น้ำอิงขึ้นมารจดแม่น้ำโขง พื้นที่ระหว่างเทือกเขาทั้งสองจึงเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ กลุ่ม

คนยวน และคนลื้ออพยพมาจากเมืองน่าน และคนยวนจากแพร่มาตั้งชุมชน โดยประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ในอดีต ข้าวที่ผลิตได้นำมาบริโภคที่เหลือจึงขายให้กับพ่อค้าจากเมืองเชียงของ ต่อเมื่อรับซื้อข้าวเปลือกแล้ว นำไปขายที่ตลาดในเมืองและส่งไปขายยังหัวยทราย ปากแฉ่ง หลวงพระบาง และหลวงน้ำทาของลาว นอกเหนือจากนั้น ยังมีชาวบ้านบรรทุกข้าวเปลือกลงในเกวียนเทียมวัว ไปพร้อมกันประมาณ ๑๐-๑๒ เล่ม ออกเดินไปตามเส้นทางขุนตาล เหนือ เชียงเคี่ยนเข้าสู่เชียงราย ซึ่งต่อมาถนนสายนี้ได้ตัดเป็นถนนสายทางหลวง ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๕ วัน แล้วขายข้าวให้กับพ่อค้า เมื่อได้เงินมาแล้วก็นำไปซื้อน้ำกาด น้ำมันหมู และเกลือ ขนใส่เกวียนกลับมาชุมชน ชาวบ้านซื้อสิ่งของเหล่านี้มาเพื่อบริโภคได้ตลอดทั้งปี จะกลับไปซื้อใหม่อีกครั้งหนึ่งก็ต่อเมื่อไปขายข้าว เมื่อมีการสร้างถนนตามเส้นทางเกวียนของชาวบ้าน สินค้าอุปโภคบริโภคก็เข้ามาเส้นทางนี้เป็นอันดับแรก ซึ่งชาวบ้านเรียกถนนสายเหนือ-เชียงของว่า สายนอก เพราะต่อมามีการสร้างถนนผ่านทาง ตำบลสถาน หัวซ้อ อำเภอพญาเม็งราย อำเภอเวียงชัย และเชียงราย เป็นเส้นทางลัด แต่เป็นภูเขาสูง เดินทางลำบาก ชาวบ้านเรียกว่า สายใน

นอกจากทำการเกษตรแล้ว ชาวบ้านที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงก็ทำประมง หรือหาปลาในแม่น้ำอิงและตามพื้นที่ชุ่มน้ำใกล้กับแม่น้ำอิง คือ กว้างซึ่งเป็นบึงขนาดใหญ่ หรือแอ่งรับน้ำที่เกิดขึ้นจากลำห้วยหลายสาขา เกิดเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามลักษณะของพื้นที่นั้น ๆ อาทิ "หนอง" คือบริเวณพื้นที่น้ำท่วมขัง "หลง" เป็นระบบนิเวศน์ธรรมชาติที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงเส้นทางไหลของแม่น้ำตามธรรมชาติ หลงถูกตัดจากแม่น้ำในฤดูแล้ง แต่ในฤดูน้ำหลากจะเชื่อมต่อกับแม่น้ำสายหลัก "จำ" เป็นพื้นที่ขึ้นแฉะหรือบริเวณคาน้ำในพื้นทีราบลุ่ม พื้นที่เหล่านี้มีความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์สำหรับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง เช่น ปลา พืชผัก-พันธุ์ไม้ต่าง ๆ เช่น ผักกูด ผักบุ้ง ผักจ้ำ ผักข้าว ผักกาดนา ผักกาบปี ผักสลัด แبنเป้ ผักแคบหรือผักตำลึง ผักหนอก มะถั่วรัก ฯลฯ ซึ่งชาวบ้านสามารถเก็บกินได้ตลอดฤดูกาล

แม่น้ำาว ต้นน้ำอยู่ที่เทือกเขาดอยผาตั้ง ดอยผาน่มอยู่ในเขตอำเภอเวียงแก่นเป็นเขตกันชายแดน ไทย-ลาวไหลทางทิศใต้ขึ้นไปทางทิศเหนือ ผ่านตำบลปอกลาง ตำบลท่าข้าม ตำบลหล่ายงาวและตำบลม่วงยาย บรรจบแม่น้ำโขงที่บ้านสบงาว

ที่ราบลุ่มแม่น้ำงาวเคยมีการสร้างบ้านเมืองมาก่อน จากการค้นคว้าเรื่องเมืองโบราณของเพิ่ม สิทธิสมบัติ คนเชียงของ พบว่ามีเมืองโบราณแห่งหนึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอเวียงแก่น คือ ดงเวียงแก่น ชาวบ้านเชื่อว่า ดงเวียงแก่นเป็นสถานที่อยู่ของเจ้าหลวงเวียงแก่น ทำหน้าที่คุ้มครองรักษาบ้านเมือง และชาวเวียงแก่น มีจารีตที่ปฏิบัติกันมาว่า ชาวเวียงแก่นจะเลี้ยงผีเจ้าหลวงเวียงแก่นเป็นอันดับแรก แล้วเลี้ยงผีที่รักษาคุ่มครองหมู่บ้าน เลี้ยงผีประจำตระกูล เลี้ยงผีฝ่ายและอันดับสุดท้ายคือ เลี้ยงผีไร่ผักรักษาไร่นา ชาวเวียงแก่นจะเลี้ยงผี หรือบวงสรวงเจ้าหลวงเวียงแก่น เดือนสี่ หรือ เดือนกุมภาพันธ์ เรียกว่า "ปางสี่" และ เดือนแปด ประมาณเดือน พฤษภาคมของทุกปี เรียกว่า "ปางแปด" ชาวบ้านจะไปร่วมกันที่ดงเวียงแก่น ซึ่งสร้างศาลไว้สำหรับการทำพิธีเลี้ยงผี

ในอดีตคนในเมืองเชียงของเรียกหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำงาวว่า เมืองน้ำงาว ซึ่งปรากฏอยู่ในบันทึกของขุนภูวนพิเชษฐ^{*} ว่า เขา (ชาวลื้อ) แยกมาตั้งอยู่เมืองน้ำงาว โดยแบ่งเป็น ๔ หมู่บ้าน หมู่บ้านหนึ่งชื่อ บ้านดอน และหมู่บ้านปางหัด ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของน้ำงาว..." ตอนแยกการปกครองออกจากอำเภอเชียงของมาตั้งเป็นอีกหนึ่งอำเภอของเชียงราย ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ลุ่มน้ำงาวก็ได้นำเอาชื่อของเจ้าหลวงเวียงแก่นมาเป็นชื่อของอำเภอ ซึ่งแสดงถึงศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อเจ้าหลวงเวียงแก่น

ลักษณะพื้นที่อำเภอเวียงแก่นเป็นที่ราบเชิงเขาวิถีการผลิตข้าวเป็นแบบทำนาดำในที่ราบลุ่มแม่น้ำงาว ซึ่งมีพื้นที่ไม่มากนัก ในแต่ละปีผลผลิตที่ได้มักไม่เพียงพอต่อการบริโภคจึงปลูกข้าวไร่ตามเชิงเขา ในไร่ข้าวก็มีการปลูกพืชผักสวนครัว เช่น พริก แอปเปิ้ล แตง พริก มะเขือ ไร่บริโภค ชาวบ้านมักจะนวดเผ่าไร่ข้าวไม่ให้สัตว์ป่ามากัดกิน เมื่อกลับมาบ้านก็สาวาววน มาฝากลูกและบุคคลในครอบครัวได้ พันธุ์ข้าวไร่เป็นพันธุ์ที่ชาวบ้านคัดสรรและเลือกพันธุ์สืบทอดกันมา มีข้าวหูก ข้าวปูลู ข้าวดอกขมุ เป็นต้น เมื่อวิถีการผลิตเพื่อตลาดเข้าสู่ชุมชนมากขึ้น หลังการเก็บเกี่ยวข้าวนาดำแล้ว ชาวบ้านบางส่วนก็ปลูกข้าวโพดและยาสูบ ปลูกลิ้นจี่ ลำไย และส้มโอ โดยเฉพาะส้มโอกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สร้างชื่อเสียงให้กับชาวเวียงแก่นมาก มีการจัดงานส้มโอเป็นงานประจำปี โดยได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมจากหน่วยงานราชการในท้องที่ ไร่ส้มโอส่วนมากเป็นของชาวเวียงแก่น การเปลี่ยนแปลงทางเวียงแก่น เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ เมื่อเทียบกับเชียงของ เวียงแก่นเพิ่งจะได้รับผลกระทบในยุคสงครามเย็นมีการสู้รบกับฝ่ายฝักใฝ่ในคอมมิวนิสต์กับทหารไทย แล้วมีการสร้างถนนเข้าไปในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน

โดยสภาพพื้นที่ลุ่มน้ำโขงในเขตเชียงของเวียงแก่นอันมีลุ่มน้ำสาขาย่อยคือแม่น้ำอิงและแม่น้ำงาว เป็นพื้นที่ราบและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์แรกเริ่มคือคนยวน คนลื้อและคนลาว โดยการตั้งถิ่นฐานจึงกระจายอยู่ริมฝั่งแม่น้ำอิง แม่น้ำงาวและแม่น้ำโขง พื้นที่ราบริมฝั่งใช้ในการทำนาและใช้แม่น้ำในการจับปลาซึ่งต่างจากกลุ่มคนบนพื้นที่สูง

กลุ่มคนบนพื้นที่สูง

ดอยหลวง ดอยยาว ดอยผาหม่น และดอยผาดังเป็นป่าต้นน้ำของแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง แม่น้ำอิง และแม่น้ำงาว ตามเชิงเขาก็เป็นที่ทำมาหากินของคนยวน ลื้อและคนชาติพันธุ์ลาวและขมุ ต่อมาก็มีกลุ่มชาติพันธุ์ ม้ง เย้า ลahu จั่นฮ่อ และอาข่าอพยพจากจีนตอนใต้และลาวเข้ามาตั้งชุมชน การอพยพโยกย้ายเป็นไปอย่างอิสระเพราะอำนาจอธิปไตยของประเทศไทยและลาวยังไม่เข้ามาจัดการระดับชุมชนบนพื้นที่สูงไม่ได้เต็มที่ นอกจากนี้ความเข้าใจของคนในอดีตต่อพื้นที่สันดอยเหล่านี้ทั้งในเขตไทย ลาว พม่า ยูนนาน คือพื้นที่ทางวัฒนธรรมเดียวกันของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ ผู้คนจึงสามารถไปมาหาสู่และโยกย้ายโดยไม่ต้องมีใบผ่านแดน หรือไม่ต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาลทั้งสองฝ่าย จนพัฒนาการมาเป็นหมู่บ้านบนเทือกเขาในอำเภอเชียงของ-เวียงแก่น

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์จากเชิงเขาขึ้นไปถึงยอดเขา มีดังนี้

^{*} ขุนภูวนพิเชษฐ (เจ้าหนานบุษราคัม จิตตางกูร), ประวัติการสร้างเมืองเชียงของ ที่ระลึกงานผ้าป่าสามัคคี "สี่ตระกูล" ณ วัดหลวง ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย วันเสาร์ที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๒๖, เอกสารอัดสำเนา, หน้า

กลุ่มคนลาหู่บ้านสองพี่น้อง หรือ บ้านห้วยตุ้ ห้วยสา ได้อพยพมาจากญวนเข้ามาในหลวงน้ำทา บ่อแก้วของลาว แล้วเข้าสู่เชียงของเมื่อร้อยกว่าปีมาแล้วที่บ้านเมืองกานในปัจจุบัน หลังจากนั้นจึงเคลื่อนย้ายสู่เทือกดอยหลวง โดยได้ย้ายไปย้ายมาในเขตดอยหลวงหลายแห่ง และสุดท้ายได้มาตั้งอยู่ในหุบเขาที่เป็นรูปแอ่งกระทะ รายรอบไปด้วยป่าไม้แห่งเทือกเขาหลวงทางทิศเหนือ ห่างจากถนนสายเชียงแสน-เชียงของเลียบบแม่น้ำโขง ตำบลริมโขงประมาณ ๓ กิโลเมตร มีลำห้วยสาเป็นธารน้ำไหลจากยอดดอยหลวงผ่านกลางหมู่บ้านห้วยสา แล้วไหลไปบรรจบกับน้ำโขงทางทิศเหนือ

ชมุเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาในเชียงของเวียงแก่นตั้งชุมชนอยู่ที่เชิงเขา บริเวณที่ตั้งชุมชนมักมีลำห้วยไหลผ่านลงสู่แม่น้ำโขงและแม่น้ำงาว ชมุกุ่มแรกอพยพมาจากนาน โดยอพยพมาหลังคนยวนและคนลื้อจากเมืองน่านที่กลับมาสร้างบ้านแปงเมืองในยุคที่พม่าเสื่อมอำนาจลงในบริเวณนี้ ส่วนมากซื้อหมู่บ้านกับชื่อลำห้วยก็เป็นหนึ่งเดียวกัน คือ ห้วยกอก ห้วยเย็นบริเวณเชิงดอยหลวงติดกับแม่น้ำโขง ตำบลริมโขง อำเภอเชียงของ ห้วยเย็น ห้วยยิด ห้วยจ้อ บ้านวังผาและบ้านป่าดิ่ง บริเวณดอยผาตั้ง ดอยผาม่นและดอยยาว อำเภอเวียงแก่น การอพยพของชมุอยู่ในแนวที่ราบเชิงเขาสองฝั่งแม่น้ำโขง และสิ้นสุดการอพยพเคลื่อนย้ายเมื่อเกิดสถานะ ารณ์ปฏิวัติในลาวเมื่อปี พ.ศ.๒๕๑๔ คนชมุกุ่มจะมาเป็นแรงงานรับจ้างของคนลื้อ คนยวน และส่วนใหญ่นำไร่

จีนฮ่อและอาช่าบ้านเวียงหมอก ตำบลห้วยซ้อ อำเภอเชียงของ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเชียงของ ห่างจากตัวเมืองเชียงของประมาณ ๔๐ กิโลเมตร เป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์จีนฮ่อ อาช่า และม้ง ซึ่งต่างอพยพมาจากหลายที่หลายแห่งเข้ามาอยู่รวมกัน มีภาษาและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน มีเหตุผลในการอพยพที่ต่างกันไป กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ตั้งชุมชนอยู่เนินเขาขนาดย่อม ๆ คือ ดอยหมอก ดอยโตน ดอยเกียง ดอยเวียง ดอยก่อดู่ฮ้อ ดอยม่อนปลาปลอก และดอยม่อนก่องข้าว เป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาดอยหลวงทำให้บริเวณนี้มีหมอกปกคลุมอยู่ตลอดเวลาจนเป็นที่มาของชื่อ"เวียงหมอก" การก่อตัวของชุมชน เริ่มจากชาวม้งอพยพจากดอยผาม่น หนีการแทรกแซงของกลุ่มผู้ก่อการร้าย ส่วนจีนฮ่อจากบ้านหัวเวียงซึ่งส่วนใหญ่เป็นทหารของจีนคณะชาติที่ถูกตีจากกองทัพจีนคอมมิวนิสต์ลงมาจากญวนผ่านสู่พม่าและลาว แล้วอพยพเข้ามาที่บ้านหัวเวียง เชียงของ ถูกอพยพให้มาอยู่ร่วมกับม้ง หลังจากนั้นก็มีเผ่าอาช่าที่เป็นญาติพี่น้องกัน และที่เป็นภรรยาของชาวจีนฮ่อก็มาอยู่ในชุมชนด้วย

ชุมชนเผ่าเย้า ในอดีตส่วนใหญ่จะมักตั้งบ้านเรือนอยู่ตามสันเขา ซึ่งเป็นไปตามความเชื่อตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยคนเย้าส่วนใหญ่จะอพยพมาจากลาวและเคลื่อนย้ายไปมาในเขตดอยหลวง ก่อนกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงอื่นๆจะอพยพเข้ามา ในปัจจุบันกระจัดกระจายไปอยู่หลายแหล่ง คือ ชุมชนเย้าบ้านทุ่งทราย ตำบลเวียง อำเภอเชียงของอาศัยอยู่ร่วมกับชนเผ่าม้ง ซึ่งตั้งอยู่บนดอยหลวงทางทิศใต้ของอำเภอเชียงของ ชุมชนเย้าบ้านไทยพัฒนาบริเวณเชิงเขาดอยผาม่นและดอยผาตั้ง บ้านหนองเตาและบ้านกิโลเมตร ๔ บนยอดดอยผาตั้ง ดอยผาม่นอยู่ใกล้กับชุมชนจีนฮ่อ ซึ่งเป็นทหารแนวหน้าต่อสู้กับทหารพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย รัฐบาลอนุญาตให้ตั้งเป็นชุมชนไทยได้เพื่อเป็นการสนองคุณความดีของคนม้งในการปราบปรามคอมมิวนิสต์

ชุมชนเผ่าม้ง ลักษณะการตั้งชุมชนของชนเผ่าม้งจะอยู่บนเทือกเขาสูงบริเวณดอยยาว ดอยผาตั้งและดอยผาม่น ส่วนมากแล้วจะอยู่บนดอยสูงมากหรือบริเวณสันดอย อาชีพหลักคือการปลูกข้าวไร่ และเลี้ยงสัตว์

ในอดีตนิยมปลูกฝิ่น ปัจจุบันหันมาปลูกลิ้นจี่ ส้ม ข้าวโพด ส้มโอ กระหล่ำปลี ตามกระแสการส่งเสริมของรัฐ การอพยพของคนม้งส่วนใหญ่จะเข้ามาจากฝั่งลาวตั้งที่ข้ามสันดอยไปมาและข้ามแม่น้ำโขงบริเวณใกล้สันดอยแนวเขตไทยลาว

ความเป็นมาของเชียงของยุคแรก: คนดั้งเดิมและการตั้งถิ่นฐาน

ในหัวข้อนี้จะว่าด้วยเรื่องกลุ่มชนดั้งเดิมที่อยู่ในบริเวณเชียงของ-เวียงแก่นและบริเวณลุ่มน้ำโขงในภาคเหนือบางกลุ่ม โดยการใช้ตำนานโบราณ คำบอกเล่าในพุทธตำนาน ในอักษรธรรมล้านนาจากการสอบถามคนเฒ่าคนแก่ และใช้ตำนานเหล่านี้แจกแจงที่มาของนามบ้านนามเมือง อธิบายถึงความสัมพันธ์และความสำคัญของลักษณะทางภูมิศาสตร์ธรรมชาติกับการตั้งถิ่นฐานและการตั้งเมือง

ตำนานตำมิละ: ลัวะคนดั้งเดิมในเชียงของ จากหนังสือที่ระลึกงานผ้าป่าสามัคคี "สี่ตระกูล" เนื้อหาในหนังสือส่วนหนึ่งเป็นบันทึกของขุนภูวนิเลขาภิ (เจ้าหนานบุษรล จิตตางกูร) เขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ กล่าวถึงประวัติการสร้างเมืองเชียงของ ในบันทึกดังกล่าวขุนภูวนิเลขาภิ ได้อ้างถึงหนังสือพื้นเมืองเล่มหนึ่งที่คัดลอกมาจากหลักศิลาจารึกวัดแก้วและได้สูญหายไปจากเชียงของแล้วในยุคเจ้าเชียงของต้นกำเนิดสี่ตระกูล (๒๓๐๕-๒๔๕๗)

จากบันทึกสรุปได้ว่าเชียงของเป็นเมืองของตำมิละ มีชาวตำมิละอาศัยอยู่ ตั้งแต่ในช่วงพระพุทธเจ้าเลียบโลกพร้อมพระอรหันต์ และท่านได้เสด็จมาถึงดอยลูกหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายของขรันทิ (แม่น้ำโขง) ใกล้กับเมืองเมิงของลาว เรียกว่า "ผาตูบ" (ผากระท่อม) แล้วประทับรอยพระบาทไว้ที่ผาแห่งนี้ จากนั้นเสด็จข้ามแม่น้ำโขงมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ของผาตูบนั้น อันเป็นที่อยู่ของชาวตำมิละ พระพุทธองค์ทรงสงน้ำ แล้วมาประทับบนก้อนศิลาคล้ายช้าง (น่าจะชื่อ "ผาช้างมูบ") อยู่ในลำน้ำโขง

ในการเสด็จครั้งนั้นหัวหน้ากลุ่มตำมิละได้พาพรรคพวกมาเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วเล่าความเป็นอยู่ของพวกเขามีกาชีพค้าขาย ล่าเนื้อ หาปลา (อาชีพนายพรานและเก็บของป่าขาย) นับถือผีสง เมื่อพระพุทธองค์ทรงสดับแล้ว ทรงมีพระเมตตา:เทศนาธรรม ให้กลุ่มตำมิละถือศีลห้า เลิกเลี้ยงผี ให้ยึดพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง พวกตำมิละ ก็เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนาด้วยใจจริง หันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ตำนานพระเจ้าเลียบโลกนี้ เป็นตำนานที่พบทั่วไปในภาคเหนือ

ในตำนานของล้านนา เช่น ตำนานสุวรรณคำแดง , ตำนานเชียงแสน ได้กล่าวถึงการเคลื่อนตัวลงมาของกลุ่มคนไทย* เข้าใจว่ามาจากบริเวณตอนใต้ของจีน กลุ่มคนไทยค่อย ๆ เคลื่อนตัวกันลงมา ซึ่งไม่ใช่การอพยพอย่างใหญ่โต การลงมาก็เพื่อหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ กลุ่มคนไทยได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตที่ราบลุ่มน้ำปิงและที่ราบลุ่มน้ำกก การเข้ามาของกลุ่มคนไทยคงเข้ามาเป็นกลุ่มเล็ก ๆ โดยมีผู้นำเป็น "เจ้าชาย" นำบริวารลงมา ดังจะพบว่า ตำนานเรียกผู้นำว่าเจ้าชายสิงหนวัติ , เจ้าสุวรรณคำแดง คนไทยซึ่งเป็นคนกลุ่มเล็กได้สร้างบ้านแปลงเมืองในที่ลุ่ม มีวัฒนธรรมการทำนาดำและรู้จักการทำเหมืองฝาย และที่สำคัญคือ กลุ่มคนไทยอยู่ปะปนกับชาวพื้นเมือง ตำนานสุวรรณคำแดงได้กล่าวถึงเจ้าสุวรรณคำแดง มีชายาเป็นชาวพื้นเมืองซึ่งมี

* สวัสดิ์ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๓๙, หน้า ๓๕

ระดับวัฒนธรรมต่ำกว่า ทั้งยังอธิบายการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มคนไทยและชาวลัวะ ซึ่งเป็นคนพื้นเมือง ในตำนานเชียงแสนกล่าวว่าเจ้าสิงหนวัติเป็นราชบุตรกษัตริย์ฮ่อ ทำให้เข้าใจว่าคนไทยกลุ่มนี้อาจจะมาจากเมืองใดเมืองหนึ่งในญวนนาน เมื่อพิจารณาเส้นทางการเคลื่อนย้ายแล้วพบว่าได้ข้ามน้ำคงลงมาในแนวตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งทำให้ดูเหมือนเป็นกลุ่มไทใหญ่ไปได้ ตำนานอาจบอกตำแหน่งตลาดเคลื่อนไปได้ แต่แก่นของเรื่องคือพยายามชี้ว่ามีคนไทยเคลื่อนย้ายเข้ามาในแอ่งเชียงราย กลุ่มคนไทยได้มาสร้างเวียงโยนกหรือต่อมาเรียกเวียงหนอง และต่อมาได้แตกตัวสร้างเวียงขึ้นอีก เช่น เวียงพางคำ เวียงไชยনারายณ์ ผู้นำคนไทยได้มีอำนาจเหนือหัวหน้าของชาวพื้นเมือง ดังตำนานกล่าวว่า "...ท่านก็มีอำนาจใช้ไปเรียกร่องเอาขุนหลวงมิลักขุทั้งหลาย ให้เขามาสู่สมการแห่งตนเสียแล.." หัวหน้าของชาวพื้นเมือง "ลัวะ" ยังได้รับมอบอำนาจให้หัวหน้าที่ดูแลชุมชนระดับเล็ก ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนไทยซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าชาวพื้นเมืองคงราบรื่นพอสมควร เพราะเท่าที่ทราบตำนานในล้านนา เช่น ตำนานเชียงแสน ตำนานสุวรรณคำแดง ตำนานเมืองพะเยาขับหอสมุดแห่งชาติ อธิบายการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างดีระหว่างคนไทยกับลัวะ ตำนานเชียงแสนยังกล่าวในภายหลังถึงเจ้าไทยเชื้อสายสิงหนวัติมีชายาเป็นชาวพื้นเมือง

ในตำนานพื้นเมืองเวียงแสน^๖ กล่าวว่าบ้านเมืองเชียงตุงเป็นที่อยู่ของชาวลัวะมาก่อนที่พญามังรายจะเข้าไปสำรวจและสร้างเมืองเชียงตุง นจากรากนี้ในยุคสมัยของพญาแสนพู ราชบุตรเจ้าพญามังคราม ซึ่งได้สร้างวัดป่าสักเชียงแสนได้กล่าวถึงการที่พวกลัวะมาเป็นแรงงานทาสให้แก่วัดป่าสัก หลังจากสร้างวัดแล้วสร้าง เวียงเชียงแสนใหม่ โดยมีพญาลวะมิลักขุซึ่งเป็นใหญ่ในเขตแดนมุดอยมาส่งส่วยด้วย เห็นได้ว่า ลัวะเคยอาศัยอยู่ในเขตนี้มาก่อน และน่าจะเคยมีแว่นแคว้นของตนเอง แต่ในช่วงการเข้ามาของกลุ่มชาติพันธุ์ใหม่จากญวนนานจึงทำให้พวกลัวะกลายเป็นชนชั้นส่วนน้อยในมุดอยที่ถูกปกครอง

ชาวลัวะเป็นชนเผ่าที่อาศัยหาของป่า ล่าสัตว์ ไม่รู้จักวิธีการเพาะปลูกพืชพันธุ์เอง และบางส่วนอาจผสมผสานกับกลุ่มชนที่เคลื่อนย้ายมาอยู่ใหม่จนเป็นเมืองขึ้นมา และเข้าใจว่า การเกิดของเมืองเชียงของเก่าหรือบ้านคำมิละหรือเมืองฮ้อยเต๋าน่าจะเป็นไปในดังนี้

ประวัติศาสตร์ของเชียงของต่อจากนี้ไปก็รวบรวมได้จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับตำนานในดินแดนล้านนาทั้งหลาย อาทิ ตำนานพื้นเมืองเวียงแสน พงศาวดารโยนก ประชุมตำนานล้านนาไทย ซึ่งจะมีก็แต่การกล่าวถึงเมืองที่สร้างขึ้นใหม่นั้น สร้างบริเวณเมืองร้างคำมิละ คือ เมืองร้อยเต๋า (ฮ้อยเต๋า)

เมืองฮ้อยเต๋า: อดีตเมืองเชียงของ ในตำนานพื้นเมืองเล่าว่า ต่อมานบ้านเมืองคำมิละก็กลายเป็นเมืองร้าง จะด้วยสาเหตุใดไม่ทราบได้ พวกคำมิละหายไปจากประวัติศาสตร์เชียงของ ความเป็นมาของเชียงของก็ขาดช่วงไปเช่นเดียวกับดินแดนในล้านนาอื่นๆ

ตำนานพื้นเมือง^๗ ได้กล่าวถึง สมัยที่เมืองเชียงแสนเป็นเมืองหลวงของเมืองต่างๆ ทางเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน และมีอาณาเขตติดต่อสัมพันธ์ถึงตอนใต้ของจีน มีพระเจ้าแผ่นดินหรือพญาปกครองอยู่ วันหนึ่ง ข้างของพญาเชียงแสนแตกปลอกและตกมัน ความทุกข์ได้ติดตามรอยข้าง ก็มาพบข้างที่ป่าบ้านร้างคำมิละ

^๖ ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล : ประวัติการ ตรวจสอบและวิเคราะห์, นิธิ เอียวศรีวงศ์ : บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๖

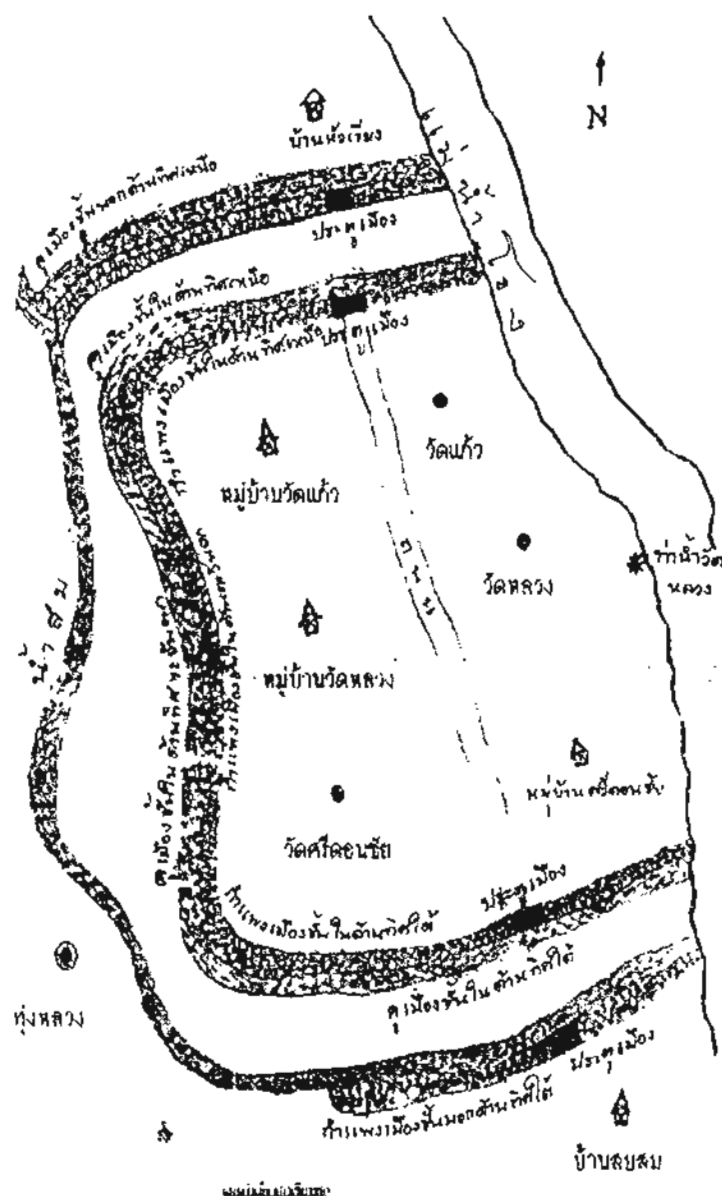
^๗ ขุนภูกนิษฐกิจ, อ้างแล้ว, หน้า ๔.

ละ ซึ่งที่ป่ามีเต่ามากมาย นายช้างจึงจับเอาเต่ามาร้อยเป็นพวง บรรทุกหลังช้างไปเชียงแสน พญาเชียงแสนถาม นายช้างว่าไปพบช้างที่ไหน นายช้างไม่รู้ว่าจะตอบอย่างไร เพราะไม่รู้ว่าเป็นบริเวณนั้นเรียกว่าอย่างไร นายช้างนึกถึง ป่าที่มีเต่าและตนได้ร้อยเต่าเอามาด้วย นายช้างจึงตอบว่า พบที่ "ป่าร้อยเต่า" กรณีนี้ นักศึกษาประวัติศาสตร์ จึงมักเรียกเมืองเชียงของในอดีตว่า เมืองร้อยเต่า

จากพงศาวดารโยนกและตำนานเชียงแสน กล่าวว่า เมื่อพบช้างแล้ว ความรู้ช้างก็กลับไปกราบทูล เหตุการณ์ทั้งปวง พญาลาวจกราช จึงให้สร้างเมือง ณ ที่พบรอยช้างใหญ่นั้นให้ชื่อว่า เวียงช้างรอย (เวียงจางฮอย) นานมาจึงกลายเป็น เวียงเชียงราย (เวียงเจียงฮาย) และที่ตำบลบ้านร้อยเต่านั้นภายหลังมาก็เป็นเชียงของ (เจียงฮอง)

ที่ตั้งของเมืองเก่า เมืองเชียงของเป็นเมืองที่ตั้งขึ้นมานานมีหลักฐานได้ไม่แน่ชัดว่า สร้างในสมัยใด ตัวเมืองเดิมและบ้านเมืองในปัจจุบันนี้ตั้งอยู่บริเวณเดียวกัน ตัวเมืองมีความยาวจากเหนือไปใต้ยาวประมาณ ๕๐๐ วา บนฝั่งแม่น้ำโขง ความกว้างของเมืองประมาณ ๓๐๐ วาจากแม่น้ำโขงตะวันออกไปทางตะวันตก มีกำแพงล้อมรอบสามด้าน คือ ด้านเหนือ ด้านใต้ และด้านตะวันตก ส่วนด้านตะวันออกถือเอาแม่น้ำโขงเป็นคันคูเมือง

กำแพงเมืองด้านเหนือและด้านใต้มีกำแพงเมือง ๒ ชั้น คูเมือง ๒ ชั้น ระหว่างกำแพงและคูเมืองชั้นใน กับชั้นนอกมีระยะห่างกันประมาณ ๑๐๐ เมตร คูเมืองกว้างประมาณ ๔๐ เมตร ลักษณะกำแพงเมืองด้านทิศใต้มีดินชั้นสูงประมาณ ๔ เมตร แล้วก่อกำแพงด้วยอิฐมีใบเสมาพร้อม ปัจจุบันกำแพงที่ก่อด้วยอิฐได้พังทลายไปหมดเหลือเพียงซากอิฐกระจัดกระจายอยู่เท่านั้น จึงเหลืออยู่แต่เพียงคันดิน ส่วนกำแพงด้านตะวันตกมีกำแพงและคูเมืองชั้นใน ๑ ชั้น ชั้นนอกถือเอาลำห้วยน้ำสมเป็นคูเมืองชั้นนอก

ตัวกำแพงเมืองทั้งสามด้านมีประตู ๖ ประตู ด้านใต้มี ๒ ประตู คือ ประตูชัย อีกประตูหนึ่งไม่ทราบชื่อ วัดที่อยู่ใกล้ ๆ จึงมีชื่อว่าวัดชัย หรือวัดศรีดอนชัย ด้านตะวันตกมี ๒ ประตู คือ ประตูเสือ และประตูเวียงหวาก ด้านเหนือมีอีก ๒ ประตู แต่ไม่ทราบชื่อ ภายในตัวเมือง มี ๓ หมู่บ้าน คือ บ้านเวียงแก้ว บ้านวัดหลวง และบ้านศรีดอนชัย นอกกำแพงเมืองด้านเหนือเป็นบ้านหัวเวียง และด้านใต้เป็นบ้านสยสม บ้านหาดไคร้และบ้านเจ้าไก่

สถานะของเมืองเชียงของเป็นเมืองหน้าด่านด้านตะวันออกและด้านใต้ของเมืองเชียงแสน ดังนั้น เจ้าผู้ครองเมืองนครหิรัญเงินยาง เมืองเชียงราย และเมืองเชียงใหม่จึงส่งพระญาติมาปกครองอย่างต่อเนื่อง

นอกจากเมืองเชียงของแล้วยังมีเมืองคู่กับเมืองเชียงของอีก คือเมืองผาแดง ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขง ห่างจากเมืองเชียงของไปทางทิศใต้ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ปัจจุบันตัวเมืองส่วนใหญ่ถูกน้ำกัดเซาะพังลงไปใต้น้ำโขงประมาณสามส่วนยังคงเหลืออยู่ประมาณ ๑ ส่วน ด้านตะวันตกของเมืองยังมีแนวคูเมืองปรากฏให้เห็นเป็นบางแห่ง ในตัวเมืองจะเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านดอนมหาวันในปัจจุบัน

นอกจากทั้ง ๒ เมืองดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีเมืองที่เป็นเมืองหน้าด่านของเมืองเชียงของอีก ๔ เมือง ได้แก่ (๑) เมืองกาน จากเมืองเชียงของขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๒๐ กิโลเมตรมีเมืองเก่าแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขง ขณะนี้พอจะสังเกตเห็นแนวคูเมืองเป็นบางแห่งเท่านั้น เวลานั้นบริเวณเมืองกานเดิมเป็นหมู่บ้านเมืองกาญจน์ ตำบลริมโขง อำเภอเชียงของ (๒) เมืองเวียงแก่น อยู่ในท้องที่บ้านม่วง ตำบลม่วงยาย อำเภอเวียงแก่น ห่างจากเมืองเชียงของไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๔๕ กิโลเมตร เมืองร้างแห่งนี้กลางเมืองค่อนไปทางด้านตะวันตกเป็นเนินสูง มองเห็นภูมิประเทศไกลออกไป บริเวณเมืองมีพื้นที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่ มีคูเมืองล้อมรอบ มีวัดร้างอยู่ในตัวเมือง และรอบเมืองด้านนอก ประมาณ ๑๐ วัด มีประตูเมือง ๔ ทิศ ๔ ประตู ปัจจุบันเป็นบริเวณที่มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์มาก (๓) ดงเวียง ห่างจากเมืองเชียงของไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๑๐ กิโลเมตรมีพื้นที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่ มีคูเมืองรอบทุกด้าน มีวัดร้างหลายแห่ง สภาพเดิมเป็นป่าดงดิบ ปัจจุบันชาวบ้านแผ้วถางทำเป็นไร่สวนจนไม่มีสภาพป่าเหลืออยู่เลย เมืองเก่าแห่งนี้ไม่ปรากฏชื่อ แต่ชาวบ้านเรียกว่า ดงเวียง ทางอำเภอขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว อยู่ในบ้านน้ำม้า ตำบลสถาน (๔) เวียงหวาย ห่างจากเมืองเชียงของไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร จะมีเมืองเก่าตั้งอยู่บนเนินเขา ในเขตบ้านหวาย ตำบลศรีดอนชัย มีพื้นที่บริเวณ ๒๐๐ ไร่เศษ มีคูเมืองล้อมรอบ ๒ ชั้น ในบริเวณเมืองมีวัดร้างหลายแห่ง ชาวบ้านที่เข้าไปทำสวนเคยขุดพบพระพุทธรูปบูชาจำนวนมาก เมืองนี้ชื่อว่า เมืองเวียงหวาย

หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ แม้ผู้ศึกษาค้นคว้าจะไม่ระบุนายุของเมืองหรือยังไม่สามารถระบุนายุของเมืองได้ แต่ก็เป็นการสะท้อนถึงร่องรอยของการอยู่อาศัยของผู้คนที่มีมาช้านานในแถบนี้ และยังบอกไว้สอดคล้องกับตำนานพื้นถิ่น ซึ่งมีสำนวนย่อยๆ อีกมากมายในเชียงของ ที่ล้วนสื่อให้เห็นที่มาของชื่อบ้านนามเมือง โดยส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับเรื่องเหนือจริง เรื่องพุทธทำนายและเกี่ยวกับลักษณะทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละชุมชนของคนลุ่มน้ำโขง เช่น ตำนานเรื่องปุระหึ่งเป็นอีกตำนานหนึ่งที่ระบุว่าชื่อ “เมืองกาน” ซึ่งเป็นชื่อเดิมของบ้านเมืองกาญจน์ ตำบลริมโขงในปัจจุบันนั้นหมายถึง ไม้คาน (กาน)

ปุระหึ่ง: บรรพบุรุษสร้างใหญ่ของคนลุ่มน้ำโขง คนเชียงของเล่ากันว่า บรรพบุรุษของคนลุ่มน้ำโขงเป็นปุระหึ่งซึ่งมีร่างใหญ่ ภูคอยต่าง ๆ ในเขตสองฝั่งน้ำโขงเป็นเพียงแค่ออนดินจากการไถแปรของปุระหึ่ง เห็นได้ว่าตำนานในลักษณะนี้มีอยู่มากมายในทุกพื้นถิ่น เป็นตำนานที่ร้อยเอาสถานที่ทางธรรมชาติของท้องถิ่นมาผูกเป็นโครงเรื่อง

มีเรื่องเล่าว่าวันหนึ่งปุระหึ่งหอบถ้ำไปทางเหนือเมืองเชียงของ โดยใช้ไม้คาน (ภาษาพื้นถิ่นออกเสียงว่า “ไม้กาน”) หอบถ้ำซึ่งอยู่ในตะกร้าหรือถ้ำไปจนถึงเหนือ ผากันตุงแล้วไม้คานหัก ส่วนของไม้คานที่หักเรียกว่าบ้านเมืองกานที่อยู่ริมฝั่งโขงมาจนปัจจุบัน ส่วนของถ้ำก้อนหนึ่งตกอยู่ใกล้บ้านเมืองกาน เรียกว่า ผาถ้ำหลวง อีกอันหนึ่งมาตกอยู่ที่ผาถ้ำริมท่าวัดหลวงในปัจจุบัน

กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ราบและชายฝั่งแม่น้ำโขง อิง กาว คือกลุ่มคนยวน คนลื้อ คนลาว โดยเฉพาะกลุ่มคนลาวบ้านห้วยลึก ซึ่งอยู่ในเขตชายแดนลึกสุดของน้ำโขงและสันปันน้ำที่ผาได มีตำนานซึ่งบอกเล่าความสัมพันธ์ระหว่างคนล้านนาและล้านช้างได้ดี บ้านห้วยลึก แต่เดิมนั้นมีชื่อเรียกเป็นภาษาที่คนในหมู่บ้านใช้กันว่า “ฮ่องเล็ก” ด้วยสภาพลำห้วยข้างหมู่บ้านที่ลึกมาก จึงเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านคำว่า “ฮ่อง”

หมายถึงร่องน้ำ ทางเดินของน้ำที่มีขนาดเล็กกว่าลำห้วย ส่วนคำว่า “เล็ก” หมายถึงลึก ดังนั้นสองคำรวมกันจึงมีความหมายว่า ร่องน้ำที่มีความลึกมาก แต่ผู้คนในชุมชนใกล้เคียงซึ่งเป็นคนเหนือหรือเป็นชาวไทยวน เรียกว่า ห้วยเล็ก ซึ่งก็เรียกกันมาจนเป็นที่ยอมรับในเวลาต่อมา และเปลี่ยนเป็นห้วยลึก ตามการตั้งชื่อหมู่บ้านของราชการจนถึงปัจจุบัน

คนบ้านห้วยลึกอพยพมาจากฝั่งลาวและเดินทางข้ามไปมาระหว่างสองฝั่งโขงเพื่อการทำมาหากินและไปมาหาสู่ที่น้อง บ้านห้วยลึกอยู่ใกล้ผาไคในปัจจุบัน ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า คำว่าผาไค มาจากลักษณะของโขดหินริมตลิ่งด้านฝั่งไทยเมื่อถึงฤดูแล้ง น้ำโขงลดลง เกาะแก่งโขดหินจะโผล่พ้นน้ำ แก่งหินบริเวณนี้จะมีลักษณะเหมือนชั้นบันได จึงได้ชื่อว่า แก่งผาไค

ส่วนที่มาของชื่อเรียกต่าง ๆ ของเกาะแก่งแม่น้ำโขงในเขตเชียงของตั้งแต่บริเวณบ้านหาดบ้ายจนถึงผาไคจุดสุดท้ายที่แม่น้ำโขงอยู่ในภาคเหนือตอนบนของไทย มีเกาะแก่งกว่า ๖๐ แก่ง มีชื่อและเรื่องราวเป็นเฉพาะแหล่งไปตามตำนาน รูปร่างลักษณะของเกาะแก่งเหล่านั้น เช่น

คอนผีหลงเป็นบริเวณที่อยู่ระหว่างบ้านคอนที่ บ้านผาอุบ บ้านเมืองกาญจน์ ตำบลริมโขง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายมีความยาวตามลำน้ำโขงประมาณ ๑๐ กิโลเมตร มีแก่งหินน้อยใหญ่ที่ตั้งอยู่อย่างสลับซับซ้อนงดงามมาก น้ำในลำน้ำโขงไหลผ่านมาก ให้เกิดร่อง ร่องน้ำ ซึ่งเรียกว่า คอน คอนผีหลง หมายถึงร่องน้ำที่มีผีหลง ผีในที่นี้หมายถึง คนตายหรือศพมาติดค้างอยู่คอนนี้ ชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงบางกลุ่มเรียกคอนผีหลงว่า แสนผี สาเหตุที่เรียกเกาะ แก่งหิน บริเวณนี้เป็นคอนผีหลง หรือแสนผี เมื่อศพลอยพัดหลงเข้ามาถึงบริเวณที่มีแก่งหินสลับซับซ้อนของคอนผีหลง แรงปะทะของน้ำโขงกับแก่งหิน ทำให้แพพลิกคว่ำ ศพคนตายก็มาติดตรงแก่ง หาด คอนบ้าง ตรงน้ำวังวนบ้าง จนเรียกกันติดปากว่า เป็นคอนผีหลง คือ ร่องน้ำที่ผีมาหลงวนอยู่ตรงนี้ ชาวบ้านผาอุบฝั่งไทย เล่าว่า หลายครั้งที่คนหาปลาเห็นแพลอยมา มีเครื่องใช้ไม้สอย ที่นอนหมอนมุ้ง ครบถ้วนลอยมาด้วย คนหาปลาบางคนไปเก็บมาใช้บ้างก็มี

ขณะเดียวกัน ชุมชนไทยริมฝั่งโขงเรียกชื่อกลุ่มแก่งหินเหล่านั้นต่างออกไป โดยเรียกตามความเชื่อ รูปร่าง และลักษณะบางอย่างของหาด คอน แก่งหิน และผาหิน คือ

คอนสะเล้งเป็นคอนทรายกลางลำน้ำโขง มีกลุ่มหินใต้น้ำรายรอบ ผิวน้ำที่ไหลผ่านจะไม่ราบเรียบ แต่เป็นคลื่นหรือสะเล้ง เรือที่ผ่านช่วงนี้จะเจอกับคลื่นและกระแสน้ำแรงมาก คอนร้องโก คือบริเวณหนึ่งที่ร่องน้ำผ่านตรงกลางคอน เป็นถิ่นกำเนิดของโก สาหร่ายน้ำจืด ร่องก็คือร่องน้ำ ผาหลัก แก่งหินที่มีลักษณะคล้ายหลักหรือเสาหินปักกลางน้ำ ผาฟอง เป็นบริเวณที่มีแก่งหินใต้น้ำจำนวนมาก เมื่อกระแสน้ำไหลผ่านจะเกิดฟองอากาศตลอดเวลาเท่ากับการเติมออกซิเจนในน้ำ ให้สิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในนั้น ผาฟ้าเป็นแก่งหินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในบริเวณคอนผีหลง ตรงปลายยอดตั้งตระหง่าน น้ำท่วมไม่ถึง ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นที่สิงสถิตของเหล่านางฟ้า หาดฮ้าย ฮ้ายแปลว่า ร้ายหรืออันตรายเป็นบริเวณที่มีแก่งหินจำนวนมาก น้ำเชี่ยวและรุนแรงต้องระมัดระวังในการเดินเรือ ผาช้าง เมื่อมองจากกลางลำน้ำโขงมายังฝั่งไทยจะมองเห็นแก่งหินมีรูปร่างคล้ายช้างหันหน้าเข้าหาฝั่งบรรทุกสัมภาระไว้บนหลัง ผาเสือ มีลักษณะคล้ายเสืออยู่ฝั่งตรงข้ามกับผาช้าง (ปัจจุบันห้วยเสือได้หักลง เนื่องจากการระเบิดหิน เพื่อสร้างถนนในฝั่งลาว) ผาช้างและผาเสือเป็นสัญลักษณ์ทางธรรมชาติที่ช่วยคาดการณ์ว่า เมื่อใดที่ระดับน้ำขึ้นสูงถึงปากช้างคางเสือ ไม่ควรเดินเรือ เพราะระดับน้ำที่สูงและเชี่ยวจะเกิด

อันตรายเป็นชีวิต ผาพระ ดำนันทเล่าว่า สมัยโบราณ เจ้าองค์หนึ่งจากหลวงพระบางล่องเรือผ่านผานี้เกิดอุบัติเหตุเรือล่มทำให้ลูกชายเสียชีวิตจึงได้สลักรูปพระไว้บนหน้าผาเพื่ออุทิศให้ผู้ตาย ปัจจุบันชุมชนทั้งสองฝั่งให้ความเคารพ เป็นสถานที่ทำพิธีทางศาสนาพร้อมกันช่วงเทศกาลสงกรานต์ ผากันตุง กันตุงคือ คันทุง แก่งหินสูงมีลักษณะคล้ายแท่นหินปักธงชัยหรือตุง เป็นต้น

ความเป็นมาของเชียงของยุคที่สอง: จากยุคราชวงศ์ลาวจนถึงยุคลายสมัยพม่าปกครองล้านนา

เชียงของ. สมัยราชวงศ์ลาว การศึกษาเชียงของในยุคนี้ได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ เช่น ดำนันท พงศาวดารที่บันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเชียงของมาเรียกเรียง เพราะเมืองเชียงของในอดีตหลายช่วงสมัยมีสถานะเป็นเมืองขึ้น หรือเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นและอาณาจักรใกล้เคียง เช่น เชียงแสน แคว้นนันทบุรี (น่าน) อาณาจักรล้านนา ดังนั้น เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงเรื่องราวเมืองเชียงของโดยตรงจึงมีน้อยมาก

ความเป็นมาของเชียงของปรากฏขึ้นอีกครั้งเมื่อสิ้นยุคราชวงศ์สิงหนวัติและกลุ่มลาวจงหรือลาวจกกราชราชวงศ์ลาวขึ้นมาับทบาทต่อ ในพงศาวดารโยนกและดำนันทเชียงแสนกล่าวถึงเมืองร้อยเต่า (ร้อยเต่า) ซึ่งก็คือเมืองเชียงของในปัจจุบัน ในขณะนั้นตรงกับยุคเริ่มต้นการสร้างเมืองของพญาลาวจกกราชราชวงศ์ลาว ซึ่งเป็นกษัตริย์ในสมัยเงินยาง ซึ่งควรอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หรือ ๑๗ เมืองเงินยางคงจะอยู่ใกล้กับเมืองเชียงแสนหรืออาจอยู่ตรงบริเวณเดียวกันก็เป็นได้

ต่อเนื่องจากดำนันทเมืองร้อยเต่าในหัวข้อความเป็นมาของเชียงของในยุคแรก ที่ปรากฏว่าเมืองด้ามิละและเมืองร้อยเต่า ไม่มีการกล่าวถึงโดยละเอียดในหลักฐานอีก โดยเฉพาะเมืองด้ามิละ เพียงแต่กล่าวว่าบริเวณที่เป็นเมืองร้อยเต่า ต่อมา กลายเป็นเมืองเชียงของ ตรงกับสมัยของพญาลาวจกกราช ในประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรี พื้นเมืองเชียงแสนกล่าวว่า เจ้าเมืองเชียงแสนที่ให้ความรู้ข้างตามรอยช้างและมาเจอเมืองร้อยเต่าหรือเมืองร้างด้ามิละ ช่วงนี้เองที่เป็นยุคเริ่มต้นสร้างเมืองของพญาลาวจกกราช

พญาลาวจกกราช (ลาวจกกราช) ถือว่าเป็นต้นราชวงศ์ลาว / ลาว ปกครองเมืองนิรัตนนครเงินยางเชียงแสน ได้ขยายอำนาจจากศูนย์กลางอำนาจเดิมที่ถอยตุง มาอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง-แม่น้ำกก โดยการขยายอำนาจวิธีหนึ่งนั้น พระองค์จะให้ลูกหลานไปสร้างบ้านเมืองหรือไปครองเมืองตามที่ต่างๆ เช่น

- เจ้าลาวคอบ (ครอบ , กือบ) ไปอยู่บ้านถ้ำ
- เจ้าลาวช้าง ไปอยู่บ้านคา
- เจ้าลาวเก้าแก้วเมืองมา ไปอยู่บ้านผาเล่า

ต่อมาจึงแต่งตั้งให้ลาวคอบ (ลาวครอบ, ลาวกือบ) ไปครองเมืองเชียงของ ให้ลาวช้างไปครองเมืองยอง และลาวเก้าแก้วเมืองมาให้เป็นอุปราชเมืองหลวง จากหลักฐานดังกล่าว แสดงให้เห็นว่ามีการสร้างเมืองเชียงของในบริเวณที่เป็นเมืองด้ามิละ หรือเมืองร้อยเต่าเดิม ในสมัยของพญาลาวจกกราชนี้ ซึ่งการกลับมาเป็น “เมือง” ของเชียงของนั้น หลักฐานไม่ได้ระบุว่าพญาลาวจกกราชให้โอรสมาสร้างเมือง การที่เชียงของเป็นเมืองขึ้นมาได้อาจจะเป็นกลุ่มด้ามิละเดิมที่อพยพไปอยู่ที่อื่นไม่นานนักก็กลับมาฟื้นฟูบ้านเมืองใหม่ แล้วพัฒนาบ้านเมืองจนเป็นที่สนใจของพญาลาวจกกราช จึงได้ขยายอำนาจเข้ามาครอบครอง โดยการส่งลาวกือบ พระราชโอรสมาครอง

เมืองเชียงของ ซึ่งการครองเมืองนั้น จะต้องอพยพครัวเรือนจากเมืองเก่ามาด้วย (อาจจะมาจากบ้านถ้ำหรือเชียงแสนก็ได้) จึงเกิดการผสมผสานชาติพันธุ์ระหว่างกลุ่มลัวะ-ลาว และกลุ่มดำมีละเดิม ดังนั้น เชียงของจึงเป็นเมืองบริวารของเมืองเชียงแสน (ราชวงศ์ลัวะ-ลาว) ตั้งแต่นั้นมา

กลุ่มราชวงศ์ลาวได้สร้างบ้านแปลงเมือง โดยส่งโอรสออกไปตั้งเมืองตามที่ต่าง ๆ ผลของการสร้างบ้านแปลงเมืองที่กระทำอย่างต่อเนื่องกันมา ทำให้ราชวงศ์ลาวเป็นต้นราชวงศ์ของเมืองต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเขตทางตอนบน เช่น เชียงของ เชียงคำ พระยา จนถึงสมัยพญามังรายขึ้นครองเมืองก็พบว่าเมืองเชียงของมีเชื้อสายราชวงศ์นี้กระจายอยู่ทั่วไป พญามังรายจึงต้องอ้างความเป็นสายตรงของลาวจักรราชเราจึงอาจกล่าวได้ว่าเมืองเชียงของมีอายุอย่างน้อยก็คือต้นของราชวงศ์ลาว มีชื่อปรากฏชัดเจนในสมัยเงินยางนี้เอง

เมื่อถึงปลายสมัยของพญาลาวจักรราช แคว้นเงินยางมีเมืองสำคัญอยู่ ๔ เมืองคือ เมืองแรกคือเมืองเงินยาง อันเป็นเมืองหลวงอยู่ปากแม่น้ำกก เมืองที่สองคือ เมืองฝาง หัวเมืองสำคัญทางตอนต้นแม่น้ำกก เมืองที่สามคือเมืองช้างรอยหรือเชียงราย ทางตอนกลางแม่น้ำกกและเมืองร้อยแตหรือเชียงของ ทางตอนใต้แม่น้ำโขง

ดังนั้น ตั้งแต่สมัยของพญาลาวจักรราช (พ.ศ. ๑๑๘๑) มาจนถึงรัชกาลของพญาลาวเงิน (พ.ศ. ๑๖๓๙) รวมระยะเวลาประมาณ ๕๕๘ ปี เมืองเชียงของมีความสำคัญต่อเมืองเงินยางเชียงแสน ในระดับเมืองลูกหลวงหรือหัวเมืองชั้นเอก และเชื้อสายลาวก็อบ (ลาวครอบครัว) ปกครองเมืองเชียงของ (เจียงของ ภาษาบาลีเขียน "ชรรัฐ") สืบต่อกันเรื่อย ๆ มา จนถึงสมัยพระเจ้าคำเรือง จึงถูกพญามังรายเข้ายึดครอง

เชียงของ: เป็นของอาณาจักรล้านนา สมัยล้านนาเป็นสมัยที่คาบเกี่ยวและต่อเนื่องมาจากหิรัญนครเงินยางเชียงแสน พญามังราย (พ.ศ. ๑๔๐๔ - ๑๔๕๔) นับเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๒๕ แห่งราชวงศ์ลาวเกิดที่เมืองเงินยางนั่นเอง ครองเมืองเงินยางใน พ.ศ. ๑๔๐๔ และเป็นผู้ก่อตั้งอาณาจักรล้านนาใน พ.ศ. ๑๔๓๙

ใน พ.ศ. ๑๔๐๕ พญามังราย เจ้าเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสน ได้มาสร้างเมืองเชียงราย ให้เป็นศูนย์กลางอำนาจแทนเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสน พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะรวบรวมเมืองหรือแคว้นต่าง ๆ ให้เป็นอาณาจักรล้านนา เพื่อต่อต้านการรุกรานได้ของพวกมองโกล และต้องการเป็นศูนย์กลางทางการค้าตัดจากสร้างเมืองเชียงรายได้ ๓ ปี พระองค์ไปประทับอยู่ที่เมืองฝาง (ชัยปราการ) ปี พ.ศ. ๑๔๐๙ เมืองเชียงของในการปกครองของ เจ้าคำเรือง (เชื้อสายลาวก็อบ ราชวงศ์เดียวกับพญามังราย) ไม่ยอมลงนามปักดินหรือไม่ยอมส่งส่วยซึ่งปฏิบัติกันมาตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราช (ขุนเจือง) พญามังรายจึงยกกองทัพมาตีเมืองเชียงของเอาให้ได้ ทำให้เมืองเชียงของกลายเป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรล้านนาอีกครั้งหนึ่ง

ในสมัยพญามังรายไปกินเมืองลำพูน เชียงของถูกจัดไว้เป็นคชปายตะบันออกหรือลำปนาตะบันออกที่จะร่วมกับเมืองพะเยา เมืองล่อ เมืองเทิง เมืองน่าน ไปรบกับพญายีบาและพญาเบิกแห่งเมืองลคอร(ลำปาง) โดยที่เชียงแสน เชียงราย เมืองฝาง เมืองนาง เมืองสาด เมืองขวาค เป็นอีกทัพหนึ่ง และเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์หลังจากยุคนี้เป็นต้นมา เชียงของและเชียงแสนมีความสัมพันธ์ห่างออกมา ไม่เหมือนความสัมพันธ์ที่มีต่อเมื่อน่าน เมืองเทิง

ในสมัยพญาแสนภูกลับมาสสร้างเมืองเชียงแสนขึ้นใหม่บริเวณเมืองปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่มาของชื่อเชียงแสนแล้วได้ปันแดนเมืองเชียงแสน โดยในตำนานพื้นเมืองเชียงแสนกล่าวว่าอาณาเขตของเชียงแสนยุคนั้นกว้างมาก ชายแดนต่อแดนเมืองสาด เมืองเชียงตุง เชียงรุ่ง เมืองหลวงพระบาง ตอนเหนือเวียงคุก แต่ในทาง

ตะวันตกเฉียงใต้ติดกับคางหาญหัวหนองบัวเป็นเขตต่อแดนเชียงของ นั่นคือเชียงของก็เป็นเมืองสำคัญเทียบเท่าเชียงแสน หรือเป็นเมืองสำคัญที่ขึ้นต่อล้านนาเชียงใหม่ นอกจากนี้ในเขตแดนภายในเชียงแสนยังมีที่ดินของเจ้าเชียงของเดิมตามธรรมเนียมเก่าอยู่ด้วย คือ “ตั้งแต่ผาแนล่องถึงแจมแกดเป็นที่เจ้าเชียงของ” ซึ่งเป็นการแบ่งพื้นที่การปกครองแบบพินนาที่เรียกแรงงานไพร่หรือเก็บส่วยหรือการจัดการผลประโยชน์ของเจ้าเมืองสมัยนั้น

ในสมัยพญาแสนพูครองเมืองเชียงแสน เจ้าน่านมาครองเมืองเชียงของ และหลังจากนั้นเจ้าน่านองค์เดียวกันนี้ได้ไปครองเมืองเชียงตุงซึ่งเป็นเมืองชาวเงินแทนพญาน่านแก้ว

ในสมัยของพญาผายู (พ.ศ. ๑๘๗๙-๑๘๙๘) ผู้ที่ทำให้เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรอย่างแท้จริง และพระองค์ได้สร้างความสัมพันธ์กับเมืองเชียงของทางเครือญาติ โดยการอภิเษกกับพระนางจิตราเทวีราชธิดาของท้าววูถึงเจ้าเมืองเชียงของ^๕ ได้โอรสที่ได้เป็นกษัตริย์ของอาณาจักรล้านนาองค์ต่อมาคือ พญาเกือนา (พ.ศ. ๑๘๙๘-๑๙๒๔) และพญาเกือนาก็ได้อภิเษกกับพระนางยลนุทธราชเทวี ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของท้าววูถึงเจ้าเมืองเชียงของอีก^๖ และได้โอรสที่มีบทบาททางการเมืองปกครองอาณาจักรล้านนา ต่อมาคือ พญาแสนเมืองมา (พ.ศ. ๑๙๒๔-๑๙๔๔) ดังนั้น เมืองเชียงของจึงมีความสำคัญต่ออาณาจักรล้านนาเป็นอย่างมากในช่วงนี้

อย่างไรก็ดี ในสมัยยุคปลายของพญาผายูแห่งล้านนา เชียงของยังมีสถานะเป็นเมืองหน้าด่านของเชียงแสนอย่างเห็นได้ชัด เมื่อเจ้าฟ้ารุ่งแห่งล้านช้าง ได้ขึ้นมาตีเมืองเชียงแสนทางเรือ โดยตีได้เมืองปากแบง ปากทา แล้วตีได้เมืองเชียงของ เมืองคกร้า เมืองเชียงทอง เมืองเชียงดั้น แล้วตั้งเป็นเมืองสี่หมื่นทางน้ำ ตีเมืองผา เมืองบัว เมืองภูคูน เมืองแหง เป็นเมืองสี่หมื่นทางบก หลังจากนั้นเจ้าฟ้ารุ่งแห่งล้านช้างได้เกณฑ์ชายฉกรรจ์ในเขตที่ตีได้แล้ว มีลาว ๔๐๐,๐๐๐ คน เข่าและแกว ๑๐๐,๐๐๐ คน ช้าง ๕๐๐ ตัว แล้วไปตีเมืองหิน เมืองงาวได้ทั้งสองเมือง จากนั้นจึงไปประทับอยู่เมืองดอนมูล ท้าของเจ้าฟ้ารุ่งตีทัพล้านนาพ่ายถูกตีไปจนถึงเมืองยอง เชียงแข้ง แล้วพญาผายูก็ได้ให้เสนาเชิญพระราชสาธไมตรีไปให้เจ้าฟ้ารุ่ง^๗ แล้วให้เครื่องราชบรรณาการมากมาย

หลังจากนั้นทั้งล้านนาและล้านช้างได้ตกลงแบ่งปันเขตแดนกัน คือตั้งแต่ผาโต(อยู่ที่บ้านห้วยลึกในปัจจุบัน และชาวบ้านยังจำได้ว่าใช้ผาโตเป็นเขตแดนแบ่งกันมานาน) ลงไปให้เป็นเขตแดนของประเทศล้านช้าง เจ้าฟ้ารุ่งจึงเสด็จกลับคืนและกวาดเอาพวกขอมเก่าที่อยู่หัวน้ำทา เมืองหล้า เมืองกำ ตลอดถึงเชียงรุ่ง ๑๐๐,๐๐๐ คน เอาไปไว้เชียงทอง หลวงพระบาง เหลือไว้ภูคูน ๒๐ ครัว ภูจอมแจ้ง ๒๐ ครัว ภูคา ๒๐ ครัว

ในสมัยของพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๙๔๕-๑๙๔๕)^๘ พระยาฮ่อลุ่มฟ้าเมืองแสนหลวง (ฮุนหน่า) ยกทัพมาทวงบรรณาการ โดยมาล้อมที่เมืองเชียงแสน เมืองเชียงของกับหน้าที่สำคัญในการเป็นปึกชำยของกองทัพกับทัพจากเมืองเทิง ส่วนปึกขวาเป็นทัพของเชียงรายและฝาง และทัพหลวงเป็นของเชียงใหม่และพะเยา จนสามารถที่จะตีกองทัพของพระยาฮ่อให้ถอยทัพกลับไปได้

^๕ พงศาวดารโยนก, หน้า ๒๙๐

^๖ พงศาวดารโยนก, หน้า ๒๙๔

^๗ มหาสกลา วีระวงส์, ปรีดาสดลาว แต่โบราณถึง ๑๙๔๖, ประเทศลาว พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๐๐๑

^๘ พงศาวดารโยนก, หน้า ๓๑๖-๓๑๗

อย่างไรก็ตาม เชียงของในยุคก่อนล้านนาจะเสียให้แก่พม่า มีความสำคัญเป็นเมืองหน้าด่านของล้านนา เป็นเมืองพักทัพของล้านช้างเพื่อรองรับพระไชยเชษฐาธิราชกลับหลวงพระบาง เชียงของอยู่ในแคว้นแคว้นที่อยู่ระหว่างเขาคายของล้านนาและล้านช้างมาตลอด จนในยุคนั้นพระไชยเชษฐาธิราชในหนังสือพื้นเมืองเชียงแสน^๙ ยังกล่าวว่า พระไชยเชษฐาธิราช ได้ลี้ภัยหนีเป็นพระพุทธรูปบนหน้าล่องใต้ห้ามทางไว้ที่หัวเวียงเชียงของ เมื่อคราวกลับสู่หลวงพระบาง หลังจากมาครองเมืองเชียงแสนอยู่ ๓ ปี ๗ เดือน (เวลาเกินเมืองแต่ละหลักฐานตำนานไม่แน่นอนต่างกัน)

อย่างไรก็ตาม ในการศึกของพระไชยเชษฐาธิราชกับพระเจ้าเมกุติซึ่งเหล่าเสนาอำมาตย์เชียงใหม่ได้อัญเชิญมาแทนพระไชยเชษฐาธิราช ทั้งสองได้ส่งแม่ทัพมาทำการศึกกันบริเวณเมืองเชียงของปัจจุบัน คือ ตรงเมืองผาไค^{๑๐} เห็นได้ว่าความสำคัญของเมืองชายแดนอย่างเชียงของ - เวียงแก่นนั้น เป็นทั้งเมืองหน้าด่าน เป็นสนามรบ และอยู่ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของแต่ละอาณาจักรแผ่นดินมาตลอด กล่าวได้ว่า เชียงของเป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรล้านนาตลอดสมัย จนอาณาจักรล้านนาเสียให้แก่พม่าใน พ.ศ. ๒๑๐๑

เชียงของ: สมัยพม่าปกครอง สมัยพม่าปกครองล้านนานั้นนับเป็นช่วงเวลาที่ยาวนาน รวมสองร้อยสิบปี นโยบายของพม่าได้ปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขการเมืองภายในของรัฐบาลพม่า และปรับตามการเมืองในท้องถิ่นล้านนา นโยบายการปกครองของพม่าต่อล้านนาแบ่งตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ได้ ๒ สมัย^{๑๑} ในสมัยแรกระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๒๐๗ คือประมาณร้อยปีแรก และสมัยที่สองระหว่าง พ.ศ. ๒๒๐๗-๒๓๑๗ ประมาณร้อยสิบปีหลัง ซึ่งทั้งสองสมัยนี้ อำนาจอธิปไตยพม่าในล้านนาไม่มีความสม่ำเสมอ เพราะพม่าไม่สามารถยึดครองล้านนาอย่างเข้มแข็งตลอดเวลา ดังพบว่าผู้นำท้องถิ่นได้ต่อต้านพม่าและแยกเป็นนครรัฐอิสระอยู่หลายแห่ง และในช่วงเวลานี้อยุธยาก็เข้ามามีบทบาทในเชียงใหม่อีกด้วย พม่าเองก็ยกทัพเข้ามาปราบปราม พร้อมกับปรับวิธีการปกครอง อย่างไรก็ตาม ช่วงประมาณร้อยปีแรกนี้ ล้านนามีฐานะเป็นมณฑลหนึ่งของราชอาณาจักรพม่า แต่ก็ค่อนข้างเป็นอิสระ เนื่องจากพม่าก็มีปัญหาการเมืองภายในที่ต้องจัดการ ล้านนาอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางของพม่า และเป็น “คนต่างชาติต่างภาษา”^{๑๒} พม่าจึงกำหนดให้เป็นเขตที่มีการปกครองตนเองได้

ด้วยนโยบายดังกล่าว บุเรงนองจึงให้เจ้าเมืองคนเดิมทุกเมืองสามารถครองเมืองต่อไปได้ แต่ต้องยอมรับในพระราชอำนาจ โดยปฏิบัติตามคำบัญชา หลังจากยึดครองล้านนาได้แล้ว บุเรงนองมีรับสั่งสอบ คือขอให้เจ้านายและขุนนางในล้านนามีส่วนร่วมในการปกครองโดยอยู่ภายใต้การกำกับของกษัตริย์พม่า ลักษณะการปกครองคนต่างชาติพันธุ์ของพม่าใช้วิธีแบ่งเป็นเขตหรือมณฑล และเรียกชื่อตามชาติพันธุ์ พม่าจึงเรียกล้านนาว่า “ยวน” ไทใหญ่เรียก “ชาน”^{๑๓} ส่วนมอญเรียก “ตะเลง”

สมัยที่สองคือประมาณร้อยสิบปีหลัง ฐานะของล้านนาเปลี่ยนไป โดยเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของพม่าอย่างแท้จริง พม่าได้ส่งขุนนางจากราชสำนักมาปกครองโดยตรง ขุนนางท้องถิ่นมีบทบาทน้อย และพม่าจัดเก็บผลประโยชน์จากล้านนาเพิ่มขึ้นจากเดิม นอกจากนั้น ในช่วงนี้พม่าใช้วิธีแยกการปกครองเชียงแสนออกเป็น

^๙ เล่มเดิมข้างแล้ว

^{๑๐} มหาสิลา วีระวงส์, เล่มเดิมข้างแล้ว

^{๑๑} ศรีสวัสดิ ๒๕๓๙, หน้า ๒๒๗.

^{๑๒} เพิ่งข้าง, หน้าเดียวกัน.

เขตสำคัญและใช้เป็นฐานที่มั่นจนกระทั่งพม่าหมดอำนาจในล้านนา โดยเชียงของเกิดกเป็นเมืองสำคัญในการป้องกันเมืองและบางครั้งก็เป็นเมืองสำคัญที่สามารถแข็งข้อต่อพม่าในเชียงแสน รวมกับเมืองอื่น ๆ ในล้านนา ตะวันออก เช่น เทิง พะเยา น่าน

จากหลักฐานที่ปรากฏแสดงว่า เมืองเชียงของ ในช่วงที่พม่าปกครองล้านนานั้น ค่อนข้างเป็นอิสระ ดังนั้นจึงสามารถรวบรวมผู้คนและทำการต่อต้านพม่าหลายครั้ง แต่การรวบรวมกำลังคนของเมืองต่าง ๆ คงเป็น อย่างหลวม ๆ กำลังพลมีน้อย และยุทธโศปกรณ์ต่าง ๆ ด้อยกว่าพม่า ดังนั้น จึงสู้พม่าไม่ได้ ฝ่ายพม่าเอง ก็ ปรับปรุงนโยบายในการครอบครองเมืองประเทศราชตลอดมาปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๒ พม่าใช้นโยบายผ่อน ปรน^{๙๙} โดยพระราชทานเครื่องยศพม่าให้ แสดงถึงการแบ่งปันผลประโยชน์ในเมืองต่าง ๆ ระหว่างพม่ากับเจ้า เมืองท้องถิ่นค่อนข้างลงตัว ดังนั้น การต่อต้านพม่าจึงลดลง

ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ พม่าได้รวมศูนย์อำนาจการปกครองหัวเมืองประเทศราช ไว้ที่เมืองเชียงแสน โดยสมบูรณ เพื่อมิให้เมืองใหญ่ต่าง ๆ แข็งเมือง โดยเฉพาะในช่วงที่พม่ามีปัญหาในการปราบปรามชนกลุ่มน้อย ในพม่าเอง อย่างไรก็ตาม เมืองเชียงของ ได้รับผลกระทบจากการปกครองโดยตรงจากเชียงแสนอยู่แต่น้อย เชียง แสนมักจะส่งเชื้อสายเจ้าเมืองมาปกครองเพื่อกระชับการเป็นเครือญาติลงมาถึง เมืองน่าน เมืองแพร่

พ.ศ.๒๓๐๑ กองทัพแก้วได้ยกทัพมาถึงแดนเมืองเชียงแสน คือเมืองเชียงของ รบมาจนถึงเบเกียง (สบ เกียง-ปากน้ำเกียงปัจจุบัน) กองทัพแก้วมาถึงหัวชาว ทั้งพม่า มอญ ไทยทั้งมวลได้รับกับแก้วอยู่ที่หัวชาวนั้นหลาย วัน จนแก้วเสียหัวแก่หรือหัวหน้า แดกหนีมาตั้งอยู่เชียงของ ปี พ.ศ.๒๓๐๒ พม่าได้ส่งกองทัพมาช่วยเชียงแสน รบแก้วจนแก้วแตกพ่ายไปถึงเมืองน่าน^{๙๙} เห็นได้ว่า ช่วงปลายของศตวรรษนี้ การปกครองของพม่ามีความ ระส่ำระสาย ทั้งภายในและภายนอก กองทัพเมืองแก้วยังมาไกลเพื่อจะตีเอาเมืองเชียงแสน และหัวเมืองในเขตนี้ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเขตแดนตอนเหนือของล้านนาในลุ่มน้ำโขงเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญมาตั้งแต่โบราณเช่นเดียวกับ เป็นศูนย์กลางของกรอมสุวรรณโคมคำ

ปี พ.ศ.๒๓๑๒ ในสถานการณ์ที่พม่าทางเหนือต้องรบกับฮ่อ (จีนฮ่อ) เชียงแสนเป็นฐานหลักของ กษัตริย์พม่า และได้รับระดมคนจากเชียงตุง เมืองกาย เมืองยอง ภูคา เมืองเชียงรายและเชียงของ มาชุดคูเมือง ขนาดใหญ่ไว้ป้องกันการโจมตี

พ.ศ.๒๓๒๖ พม่าตั้งฐานที่มั่นอยู่ในเมืองเชียงแสน แล้วตั้งเจ้าอัครดวรปัญญา ปกครองเมืองเทิง ตั้งเจ้า สุมณอยู่เวียงสา รัชกาลที่ ๑ เห็นว่าปล่อยทิ้งไว้จะเป็นอันตรายจึงแต่งตั้งให้พระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง เทพรักษ์กับพระยายมราชได้ยกทัพมาร่วมกับกองทัพเชียงใหม่ตีเมืองเชียงแสน กองทัพสามารถจับชาวเชียง แสนเป็นเชลยถึง ๒๓,๐๐๐ คนแล้วแบ่งเชลยออกเป็น ๕ ส่วน คือ ให้ไว้เมืองเชียงใหม่ส่วนหนึ่ง ไว้ในเมืองลำปาง ส่วนหนึ่ง ไว้เมืองน่านส่วนหนึ่ง ไว้เมืองเวียงจันทน์ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่จังหวัดสระบุรี และราชบุรี

ระยะเวลาสมัยนี้เป็นยุคที่อำนาจการจัดการเมืองเขตริมแม่น้ำโขงยังไม่ชัดเจน พม่ายังตรึงกำลังไว้ที่ เชียงแสน ในขณะที่สยามเข้ามาแทรกแซงและยึด (๒๔๔๒) ได้ล้านนาเชียงใหม่แล้ว ปี พ.ศ. ๒๓๓๐ เป็นต้นมา

^{๙๙} เรื่องเดิม, หน้า ๒๔๓-๒๔๔

^{๙๙} หนังสือพื้นเมืองเชียงแสน, อ้างแล้ว

ระยะเวลาที่เจ้าอริยะไปอยู่เมืองน่านนั้น เมืองเชียงของกลับกลายเป็นป่าอีกครั้งหนึ่ง และเจ้าอริยะก็ถึงแก่พิราลัยที่เมืองน่าน

เจ้ารามะเสน (ตันตระกุล ดิยะระ เจ้าเมืองคนที่๒) ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าอริยะได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองน่านให้ยกพลเมืองมาตั้งเมืองเชียงของ เจ้ารามะเสนตั้งเมืองครั้งแรกที่เมืองดิน ซึ่งขณะนี้เป็นป่าอยู่เหนือบ้านแจมปอง ประมาณ พ.ศ.๒๓๐๕-๒๓๑๐ นอกจากพลเมืองจะตั้งบ้านเรือนอยู่กับเจ้ารามะเสนแล้ว ยังไปตั้งอยู่บ้านปอ บ้านยาย บ้านน้ำปึก และบ้านด่านดิน (เขตเวียงแก่นในปัจจุบัน) หลังจากนั้นเจ้ารามะเสนได้ส่งพญาคงคาซึ่งเป็นทหารพาราษฎรไปตั้งเมืองชั่วคราวขึ้นทิศใต้ของเมืองเชียงของเดิม คือ บ้านหาดไคร้และบ้านลบทมในปัจจุบัน โดยตั้งชื่อว่า บ้านเวียงใหม่ พญาคงคาเริ่มแผ้วถางปรับปรุงป่าร้างเชียงของสร้างคุ้มเจ้านายพร้อมราษฎรตามที่เจ้ารามะเสนวางแผนไว้ หลังบูรณะเมืองเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงัญญเชิญเจ้ารามะเสนเป็นเจ้าเมืองเชียงของ ส่วนราษฎรส่วนหนึ่งจากบ้านปอก็ย้ายตามมาตั้งบ้านเรือนอยู่สถานที่แห่งหนึ่งทางทิศใต้ห่างเมืองเชียงของประมาณ ๖ กิโลเมตร แล้วตั้งชื่อหมู่บ้านว่า "บ้านสถาน" โดยนำชื่อบ้านสถานเมืองน่านที่เคยอยู่มาเป็นชื่อหมู่บ้าน

ในระยะต่อมาเจ้ารามะเสนได้ส่งบรรณาการดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปถวายพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าเมืองน่านไม่พอใจจึงจับเจ้ารามะเสนไปสอบสวนที่เมืองน่าน พบว่าเจ้ารามะเสนไม่มีความผิดส่งให้มาปกครองเมืองเชียงของตามเดิมจนถึงพิราลัย

เจ้าเมืองคนที่ ๓ คือ เจ้าวิฑูระ (ตันตระกุลวิฑูระ) บุตรเจ้ารามะเสนปกครองต่อมา โดยให้น้องชาย คือ เจ้าคำขึ้น (ตระกุล ฐะเสน) ได้ตำแหน่งเจ้าหน่อหน้า (วังหน้า, มหาอุปราช) เมื่อเจ้าวิฑูระถึงแก่พิราลัยแล้ว เจ้าคำขึ้น ได้เป็นเจ้าเมืองเชียงของคนที่ ๔ แทนเจ้าวิฑูระ

เมื่อเจ้าคำขึ้นถึงพิราลัย เจ้าอนุรศ เป็นเจ้าเมืองคนที่ ๕ ของเมืองเชียงของ ซึ่งเจ้าอนุรศ มีพี่เชื้อสายเจ้าเชียงแสน แต่เป็นบุตร เจ้าหน่อหน้าจิตวงศ์เมืองน่าน (ที่ไปราชการกรุงเทพฯ และถึงพิราลัยที่ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์) เจ้าอนุรศเมื่อมาเป็นเจ้าเมืองเชียงของ ได้สร้างวัดใกล้กับประตูชัย ตั้งชื่อว่า วัดไชย (พ.ศ. ๒๔๔๗) ปัจจุบันคือวัดศรีดอนชัย ใกล้ที่ว่าการอำเภอเชียงของ

เมื่อเจ้าอนุรศถึงพิราลัยแล้ว เจ้าอริยะ บุตรเจ้าวิฑูระ ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงของคนที่ ๖ ถัดจากนั้น เจ้าอินต๊ะยศ บุตรเขยเจ้าอนุรศ ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงของคนที่ ๗ แต่ปกครองเมืองเชียงของด้วยความโหดร้าย ชอบดื่มสุรา มีครั้งหนึ่งที่ไล่รักต๋อยคนใช้จนพลัดตกบันได ทำให้ขากระดูกหัก ชาวเมืองจึงเรียก "เจ้าหลวงขาหัก"

เจ้าจิตวงศ์ (ตันตระกุล จิตดางกูร) บุตรเจ้าอนุรศ ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงของคนที่ ๘ แทนเจ้าอินต๊ะยศที่พิราลัย เจ้าจิตวงศ์ ชื่อเดิมว่า รองอำมาตย์เอกพระยาจิตวงศ์วรยศรังษี เป็นเจ้าเมืองเชียงของคนที่สุดท้าย และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเมืองเชียงของ เป็นอำเภอเชียงของ รองอำมาตย์เอกพระยาจิตวงศ์วรยศรังษี จึงได้เป็นนายอำเภอคนแรกของอำเภอเชียงของ และเชียงของเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงรายมาจนถึงปัจจุบัน

การเข้ามาของสยาม นับแต่เจ้าเมืองเชียงของได้สร้างเมืองขึ้นมานั้น การปกครองมีความเป็นอิสระเหนือดินแดนของตน มีประเพณีการสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองโดยความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ผู้ที่จะเป็นเจ้าเมืองได้ต้องเป็นคนเชื้อเจ้าเมือง เช่น บุตร หลาน เป็นต้น อย่างไรก็ตามเมืองเชียงของมีความสัมพันธ์กับเมืองน่านอย่างใกล้ชิดแบบเครือญาติ เช่น เจ้าอนุรศเจ้าเมืองคนที่ ๕ ไม่ได้มีเชื้อสายจากเจ้าอริยะ แต่เป็นบุตรเจ้าหน่อ

คือช่วงที่หัวเมืองต่างๆในล้านนาร่วมกันสู้พม่า ในขณะที่นั้นเชียงของยังมีเจ้านายในอาณาจักรพม่าครอบครองอยู่ชื่อ ท้าวแก้ว

ปี พ.ศ. ๒๓๔๗ เป็นปีที่กองทัพเจ้าเจ็ดตนตีเมืองเชียงแสนแตก มีเชียงของเป็นทัพพม่าร่วมกับเจ้าเจ็ดตน และในตำนานพื้นเมืองเชียงแสน เล่าว่า การที่เชียงแสนแตกเพราะเจ้าออก คนชาติเชื้อเชียงของเป็นภัยภายใน ให้ลูกน้องแทงพม่าที่รักษาประตูตายสิ้น แล้วไขประตูเวียงให้ทัพศึกเข้ามา พม่าในเชียงแสนจึงแตกสิ้นในครานั้น

ในส่วนของเมืองเชียงของ มีข้อมูลว่ามีการฟื้นฟูเมืองขึ้นมาใหม่หลังจากที่พม่าออกไปจากล้านนา โดยเจ้ารามะเสนเป็นหัวหน้าในการเคลื่อนย้ายกำลังพลเมืองและทหารมาอยู่เวียงดิน (พ.ศ. ๒๓๑๐) แล้วจึงย้ายมาเชียงของ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

มีข้อมูลว่าตลอดเวลาที่อยู่ในการปกครองของพม่า การต่อต้านพม่าและพยายามจัดตั้งนครรัฐอิสระ ดำเนินการตลอดมา ปัญหาการเมืองภายในพม่า ทำให้พม่าต้องอ่อนปวนล้านนาเป็นระยะ ครั้นพม่าจัดการปัญหาเรียบร้อยแล้วก็เข้าปราบปรามล้านนา โดยเชียงใหม่ถูกพม่าตีแตกครั้งใหญ่ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ (พ.ศ. ๒๓๐๖) ชาวเชียงใหม่ถูกกวาดต้อนไปจนหมดเมือง สะท้อนนโยบายของพม่าในช่วงหลังที่ต้องการทำลายเชียงใหม่อย่างแท้จริง ตรงกับสมัยของพระเจ้าจันทรชิตหรือมังระแห่งราชวงศ์คองบองที่ปกครองเชียงใหม่ได้เพียง ๑๑ ปี (พ.ศ. ๒๓๐๖-๒๓๑๗) เชียงใหม่ก็หันไปสวามิภักดิ์ต่อสยาม ราชวงศ์คองบองจึงปกครองในระยะสั้น อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้ พม่าได้ปกครองอย่างเฉียบขาดมากขึ้น โดยส่ง “โป” แม่ทัพมาปกครอง โปได้ใช้อำนาจขูดรีดเก็บเกี่ยวผลประโยชน์และกดขี่ข่มเหงชาวพื้นเมืองจนได้รับความเดือดร้อนกันทั่วไป^{๕๕} ความบิบัติจากการปกครองของโป ทำให้ผู้นำชาวล้านนาหันมาสวามิภักดิ์ต่อสยามในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสิน) ซึ่งก่อนหน้านั้น ผู้นำท้องถิ่นคือพระยาจำบ้านบุญมา และพระเจ้ากาวิละยังไม่คิดเข้ากับฝ่ายสยาม เห็นได้จากก่อนหน้านั้นคือ พ.ศ. ๒๓๑๑ พระเจ้าตากสินยกทัพมาตีเชียงใหม่ครั้งแรก พระยาจำบ้านแข็งเมืองสู้รบ พระเจ้าตากจึงตีเมืองเชียงใหม่ไม่ได้^{๕๖} ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ ถือเป็นปีสำคัญยิ่ง เพราะเป็นจุดเปลี่ยนโฉมหน้าประวัติศาสตร์ล้านนา ด้วยการตัดสินใจของพระยาจำบ้านและพระเจ้ากาวิละที่หันไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าตากสิน กองทัพไทยและล้านนาร่วมกันทำสงครามกวาดล้างพม่าออกจากเชียงใหม่ได้สำเร็จ แต่กว่าอำนาจพม่าจะหมดสิ้นในล้านนาอย่างแท้จริงต้องใช้เวลาอีก ๓๐ ปี

ประวัติศาสตร์ล้านนา ซึ่งก็หมายรวมเชียงของด้วยนั้นตกเป็นเมืองประเทศราชของราชอาณาจักรสยาม เริ่มใน พ.ศ. ๒๓๑๗ เมื่อผู้นำท้องถิ่นล้านนาเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี จนถึงราว พ.ศ. ๒๔๔๒ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จัดตั้งการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล “มณฑลพายัพ” จึงยกเลิกฐานะเมืองประเทศราชลง เมืองต่าง ๆ ในล้านนา มีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของอาณาจักรสยาม ดำรงสถานะเป็นรัฐบาลท้องถิ่นปกครองตามจารีตล้านนา

ในระหว่างนั้น มีเหตุการณ์สำคัญอย่างยิ่งคือ จักรวรรดินิยมตะวันตกเริ่มแผ่อิทธิพลสู่สยามประเทศในปลายสมัยรัชกาลที่ ๒ การเข้ามาของจักรวรรดินิยมตะวันตกในดินแดนล้านนา ดึงดูดให้ล้านนามีความสัมพันธ์

^{๕๕} เพิ่งช้าง, หน้า ๒๕๒.

^{๕๖} เพิ่งช้าง, หน้า ๒๖๒.

กับเจ้าอาณานิคมอังกฤษที่ครอบครองดินแดนพม่ามากขึ้น เนื่องจากการปกครองเมืองประเทศราชของสยามมีนโยบายให้อิสระในการปกครองตนเองอย่างมาก ทำให้ล้าหน้าผูกพันกับการค้าขายกับชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ โดยผ่านทางหัวเมืองมอญของพม่า ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างล้าหน้ากับหัวเมืองมอญ ในความปกครองของอังกฤษ มีหลักฐานชัดเจน ดังเช่น เครือข่ายการค้าทางบกมีเส้นทางการค้าจากเมืองมะละแหม่ง สุระหงส์ ลำพูน เชียงใหม่ และต่อไปถึงทางตอนบนคือ เชียงราย เชียงแสน เชียงตุง และปลายทางที่ตาลี เส้นทางนี้สะดวกและแพร่หลายมาก และมีความสำคัญยิ่งกว่าเส้นทางจากเชียงใหม่สู่กรุงเทพฯ และมีหลักฐานที่บ่งชี้ความสัมพันธ์ทางการค้าในระดับลึกระหว่างอังกฤษกับล้าหน้าคือ การที่อังกฤษนำเงินรูปีมาใช้ในล้าหน้า เนื่องจากล้าหน้าไม่มีเงินตราใช้เพียงพอ อังกฤษเห็นว่าไม่สะดวกต่อการค้า ดังนั้น ในดินแดนล้าหน้าจึงใช้เงินสกุลรูปี หรือเงินแบง จนถึงช่วงครึ่งหลังของรัชกาลที่ ๕ จึงเริ่มมีนโยบายใช้เงินบาทในล้าหน้า อย่างไรก็ตาม การเข้ามาของจักรวรรดินิยมตะวันตกได้เปิดโอกาสให้เกิดการดูหมิ่นเหยียดหยามไปจากล้าหน้าอย่างมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งธุรกิจป่าไม้

ธุรกิจการทำป่าไม้เป็นอิทธิพลของตะวันตกที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากล้าหน้า ภายใต้สถานการณ์ของบ้านเมืองที่ล้าหลังกว่าจักรวรรดินิยม จึงเอื้ออำนวยต่อการเข้ามาของจักรวรรดินิยม เพื่อช่วงชิงทรัพยากรป่าไม้ไปจากล้าหน้า ป่าไม้ล้าหน้าได้กลายเป็นสินค้าส่งจำหน่ายในตลาดโลกทำเงินมหาศาลแก่นายทุนต่างชาติ เหลือเชื่อจนผู้นำเล็กน้อย ส่วนสามัญชนในท้องถิ่นซึ่งมีชีวิตอยู่กับป่าไม้ไม่ได้รับผลประโยชน์ใด ๆ เพราะแม้แต่จะเป็นแรงงานในป่าไม้ก็เป็นไม่ได้ ดังนั้นความเสียหายจากการทำธุรกิจป่าไม้ จึงตกอยู่กับท้องถิ่น โดยเฉพาะชีวิตชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาป่าไม้ ป่าไม้จึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชาติตะวันตกต้องการครอบครองล้านามากยิ่งขึ้น

ยุคที่สาม: ยุคของเจ้าเมือง ๔ ตระกูล จนถึงยุคสงครามเย็น ข้อมูลช่วงนี้ศึกษาจากเอกสารบันทึกเหตุการณ์เงี้ยวก่อนกบฏเมืองแพร่ของขุนภวนพิเชษฐกิจ และจากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ โดยเล่าถึงการสร้างเมืองเชียงของของชาวกุ่มมกไทยโยนก หรือยวนที่เป็นเชื้อสายเชียงแสนและสืบทอดแบบแผนการปกครอง โดยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเมืองน่าน มีความสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจใหม่ เช่น อาณาจักรสยาม และฝรั่งเศสที่มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเมืองเชียงของในหลายด้าน โดยเฉพาะด้านการปกครองถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม และกลายเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

การสร้างเมืองของเจ้าเชียงของ หลังจากที่พม่าได้ออกไปจากเชียงแสนแล้ว ได้มีการฟื้นฟูบ้านเมืองใหม่ โดยเจ้าเมืองเชียงแสนส่งเจ้าอริยะ (เจ้าเมืองคนที่ ๑) เชื้อสายของเจ้าเชียงแสนมาเพื่อฟื้นฟูเมืองเชียงของ เจ้าอริยะยกพลจากเมืองเชียงแสนมาทางป่าร้อยเต้าตั้งเป็นเมืองและได้ปฏิสังขรณ์วัดที่ชาวคำมิละได้ก่อสร้างไว้ รวมทั้งสร้างวิหารของวัดด้วย โดยให้ชื่อวัดหลวงว่าวัดไชยสถาน และวัดแก้วว่าวัดศรีบุญยืน

ก่อนหน้าที่พม่าจะออกไปจากเชียงแสนไม่นานนัก พม่าได้ยกทัพมาตีเมืองเชียงแสนแตก และเตรียมรวบรวมผู้คนและเสบียงอาหาร เพื่อยกทัพไปตีกรุงศรีอยุธยา เจ้าอริยะได้ยกครอบครัวและไพร่พลหนีจากเชียงของไปเมืองน่าน โดยไปอยู่ที่เวียงเหนือ พลเมืองที่ไม่ได้ติดตามไปก็แตกหนีไปอยู่ในที่ต่างๆ บ้านที่เจ้าอริยะอยู่ที่เวียงเหนือเมืองน่านได้ชื่อในปัจจุบันว่า บ้านร้างเชียงของ ระยะเวลาที่เจ้าอริยะอยู่เมืองน่านนั้นก็ไม่นับชัดเจน

“” เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน.

ชายขอบ มีอิสระในการบริหารกิจการภายในเมือง แต่ก็อยู่ในการควบคุมของเมืองนนทบุรี หรือน่านอย่างหลวม ๆ มีการส่งเครื่องบรรณาการให้กับเมืองน่าน

ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชประสงค์จะรวบรวมอาณาจักรล้านนาให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสยาม จึงยกเลิกระบบหัวเมืองของประเทศไทยที่มีมาแต่เดิม จัดระบบการปกครองหัวเมืองเสียใหม่ คือ ระบบมณฑลเทศาภิบาลได้ส่งข้าหลวงที่เป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง ที่เจ้าผู้ปกครองนครฝ่ายเหนือยำเกรงมาปกครองอาณาจักรล้านนาจัดอยู่ในมณฑลพายัพ หรือมณฑลลาวเฉียง เมืองเชียงของเป็นหัวเมืองชั้นนอกของเมืองน่าน เพราะขณะนั้นเมืองน่านแบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ส่วน คือ หัวเมืองชั้นใน คือ บริเวณในเมืองน่านเป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าผู้ครองนครน่าน และหัวเมืองชั้นนอก คือบริเวณเมืองบริวารของเมืองน่านเป็นหัวเมืองชั้นนอก

พ.ศ. ๒๔๔๒ พระยาสิทธิเทพข้าหลวงพิเศษร่วมกับเจ้าเมืองน่านได้ลงไปกรุงเทพฯ เพื่อขออนุญาตจัดแบ่งเขตการปกครองเมืองน่านออกเป็น ๔ เขต คือ แขวงนครน่าน แขวงน้ำแหวง แขวงน่านใต้ แขวงน้ำปัว แขวงขุนน่านแขวงน้ำซ่ง และแขวงน้ำอิง เมืองเชียงของอยู่ในการปกครองของแขวงน้ำอิงร่วมกับเมืองเชียงคำ เมืองเชียงแตง เมืองเทิง เมืองงาว เมืองเชียงเคี่ยน เมืองล่อ และเมืองมิน ตั้งที่ว่าการแขวงอยู่ที่เมืองเทิง

พ.ศ. ๒๔๔๓ ข้าหลวงพิเศษประจำเมืองน่านได้จัดระเบียบการปกครองใหม่ โดยรวมเอาเมืองเชียงคำ เมืองเทิง และเมืองปงเป็นเขตการปกครองเดียวกัน เรียกว่า "บริเวณน่านเหนือ" ยกคำเภอเชียงคำขึ้นเป็นแขวง มีเมืองที่ต้องอยู่ในการปกครอง ๓ เมือง คือ เมืองเทิง เมืองเชียงของและเมืองปง เป็นกิ่งแขวง

พ.ศ. ๒๔๔๖ สยามกับฝรั่งเศสเจรจาตกลงเกี่ยวกับเขตแดนกัน โดยสยามนำเมืองไชยบุรีและศรีโสภณให้กับฝรั่งเศส เมืองเชียงของและเชียงแสนที่เคยตกลงกันว่า ตั้งแต่ฝั่งด้านขวาแม่น้ำโขงเข้ามา ๒๕ กิโลเมตรเป็นดินแดนกลาง สยามและฝรั่งเศสจะเข้ามาทำการใด ๆ เกี่ยวกับทางเมืองไม่ได้นั้น ก็เป็นของสยาม

พ.ศ. ๒๔๔๗ เจียวกุหลาบเมืองเชียงของ เจ้าเมืองเชียงของหนีไปอยู่เมืองห้วยทรายกับฝรั่งเศส สยามส่งทหารมาปราบปรามเจียวกุหลาบ และจัดตั้งเมืองเชียงของเป็นเขตการปกครองพิเศษ เหตุการณ์เกี่ยวกับเจียวกุหลาบในครั้งนี้เป็นความทรงจำของคนแก่ในเชียงของถือเป็นเหตุการณ์สำคัญและยังมิบันทึกไว้ในเอกสารท้องถิ่น

การทำมาหากินในยุคเจ้าเมือง

การค้าการขาย เชียงของในยุคนี้มีลักษณะเด่นที่สุดคือสืบทอดสถานะความเป็นเมืองท่าส่งสินค้าไปยังเมืองต่าง ๆ ในบริเวณที่ราบแม่น้ำโขง อาชีพหลักของคนในเมือง ได้แก่ การค้าขาย เจ้าเมืองเชียงของและลูกหลานของเจ้าเมืองเป็นพ่อค้า ขุนกษัตริย์กษัตริย์ที่สืบเชื้อสายของเจ้าเมืองเชียงของในช่วงที่เจียวกุหลาบเมืองเชียงของมีมากมาย เช่น สีเสียด กายาน ครั่ง ข้าเปือก

การเดินทางหรือการขนส่งสินค้าของผู้คนต้องใช้เรือ เรือส่วนใหญ่ทั้งเรือแจวและเรือต่อทั้งขนาดเล็กและใหญ่จอดเทียบท่าเรือวัดหลวงซึ่งเป็นท่าเรือที่ใหญ่ที่สุดตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดหลวง เพื่อรับส่งกระจายสินค้าไปยังชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่รอบนอกเมืองเชียงของและห้วยทราย ปากทา ปากแง หลวงพระบางของลาว สินค้าเหล่านี้บางส่วนถูกส่งเข้าไปถึงเมืองสิงห์และหลวงน้ำทาของลาว

พ่อค้าจ้างลูกเรือต่อเรือขึ้นตามลำน้ำโขงเทียบเรือที่เมืองเก่า (เชียงแสน) บริเวณปากน้ำกรับสินค้าจากเรือต่อขนาดเล็กซึ่งบรรทุกสินค้าจากเชียงรายมี เกลือ น้ำมันหมู น้ำมันก๊าด หินเหล็กไฟ เป็นต้น หลังจากนั้นก็ต่อลงตามน้ำโขงเทียบท่าเรือวัดหลวง สินค้าบางส่วนก็จะนำไปขายยังชุมชนต่าง ๆ ในเชียงของ สินค้าบางส่วนก็ถูกส่งไปขายยังห้วยทรายและหลวงพระบาง พ่อค้าในยุคนี้ส่วนมากเป็นเชื้อเจ้าเชียงของ หัวหน้าเรือต่อ

ชายขอบ มีอิสระในการบริหารกิจการภายในเมือง แต่ก็อยู่ในการควบคุมของเมืองนันทบุรี หรือน่านอย่างหลวม ๆ มีการส่งเครื่องบรรณาการให้กับเมืองน่าน

ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชประสงค์จะรวบรวมอาณาจักรล้านนาให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับ สยาม จึงยกเลิกระบบหัวเมืองของประเทศราชที่มีมาแต่เดิม จัดระบบการปกครองหัวเมืองเสียใหม่ คือ ระบบ มณฑลเทศาภิบาลได้ส่งข้าหลวงที่เป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง ที่เจ้าผู้ปกครองนครฝ่ายเหนือยำเกรงมาปกครอง อาณาจักรล้านนาจัดอยู่ในมณฑลพายัพ หรือมณฑลลาวเฉียง เมืองเชียงของเป็นหัวเมืองชั้นนอกของเมืองน่าน เพราะขณะนั้นเมืองน่านแบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ส่วน คือ หัวเมืองชั้นใน คือ บริเวณในเมืองน่านเป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าผู้ครองนครน่าน และหัวเมืองชั้นนอก คือบริเวณเมืองบริวารของเมืองน่านเป็นหัวเมืองชั้นนอก

พ.ศ. ๒๔๔๒ พระยาสีหเทพข้าหลวงพิเศษร่วมกับเจ้าเมืองน่านได้ลงไปกรุงเทพฯ เพื่อขออนุญาตจัดแบ่ง เขตการปกครองเมืองน่านออกเป็น ๔ เขต คือ แขวงนครน่าน แขวงน้ำแหวง แขวงน่านใต้ แขวงน้ำบัว แขวงขุน น่านแขวงน้ำซ่ง และแขวงน้ำอิง เมืองเชียงของอยู่ในการปกครองของแขวงน้ำอิงร่วมกับเมืองเชียงคำ เมือง เชียงแดง เมืองเทิง เมืองงาว เมืองเชียงเคี่ยน เมืองล่อ และเมืองมิน ตั้งที่ว่าการแขวงอยู่ที่เมืองเทิง

พ.ศ. ๒๔๔๓ ข้าหลวงพิเศษประจำเมืองน่านได้จัดระเบียบการปกครองใหม่ โดยรวมเอาเมืองเชียงคำ เมืองเทิง และเมืองปงเป็นเขตการปกครองเดียวกัน เรียกว่า "บริเวณน่านเหนือ" ยกอำเภอเชียงคำขึ้นเป็นแขวง มี เมืองที่ต้องอยู่ในการปกครอง ๓ เมือง คือ เมืองเทิง เมืองเชียงของและเมืองปง เป็นกิ่งแขวง

พ.ศ. ๒๔๔๖ สยามกับฝรั่งเศสเจรจาตกลงเกี่ยวกับเขตแดนกัน โดยสยามนำเมืองไชยบุรีและศรีโสภณ ให้กับฝรั่งเศส เมืองเชียงของและเชียงแสนที่เคยตกลงกันว่า ตั้งแต่ฝั่งด้านขวาแม่น้ำโขงเข้ามา ๒๕ กิโลเมตรเป็น ดินแดนกลาง สยามและฝรั่งเศสจะเข้ามาทำการใด ๆ เกี่ยวกับทางการเมืองไม่ได้ นั่น ก็เป็นของสยาม

พ.ศ. ๒๔๔๗ เจ้าวปถัมเมืองเชียงของ เจ้าเมืองเชียงของหนีไปอยู่เมืองห้วยทรายกับฝรั่งเศส สยามส่ง ทหารมาปราบพวกเจี้ยว และจัดตั้งเมืองเชียงของเป็นเขตการปกครองพิเศษ เหตุการณ์เกี่ยวกับเจี้ยวในครั้งนั้น เป็นความทรงจำของคนเฒ่าคนแก่ในเชียงของถือเป็นเหตุการณ์สำคัญและยังมิบันทึกไว้ในเอกสารท้องถิ่น

การทำมาหากินในยุคเจ้าเมือง

การค้าการขาย เชียงของในยุคนี้มีลักษณะเด่นที่สุดคือสืบทอดสถานะความเป็นเมืองท่าส่งสินค้าไปยังเมืองต่าง ๆ ในบริเวณที่ราบแม่น้ำโขง อาชีพหลักของคนในเมือง ได้แก่ การค้าขาย เจ้าเมืองเชียงของและ ลูกหลานของเจ้าเมืองเป็นพ่อค้า ขุนภานุพิเลภิกขบันทิกสินค้าของเจ้าเมืองเชียงของในช่วงที่เจี้ยวปล้นเมืองเชียงของมีมากมาย เช่น สีสียัด กายาน ครั่ง ข้าวเปลือก

การเดินทางหรือการขนส่งสินค้าของผู้คนต้องใช้เรือ เรือส่วนใหญ่ทั้งเรือแจวและเรือถ่อทั้งขนาดเล็ก และใหญ่จอดเทียบที่ท่าเรือวัดหลวงซึ่งเป็นท่าเรือที่ใหญ่ที่สุดตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดหลวง เพื่อรับส่ง กระจายสินค้าไปยังชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่รอบนอกเมืองเชียงของและห้วยทราย ปากทา ปากแบง หลวงพระบางของ ลาว สินค้าเหล่านี้บางส่วนถูกส่งเข้าไปถึงเมืองสิงห์และหลวงน้ำทาของลาว

พ่อค้าจ้างลูกเรือถ่อเรือขึ้นตามลำน้ำโขงเทียบเรือที่เมืองเก่า (เชียงแสน) บริเวณปากน้ำกรับสินค้าจาก เรือถ่อขนาดเล็กซึ่งบรรทุกสินค้าจากเชียงรายมี เกล็ด น้ำมันหมู น้ำมันก๊าด หินเหล็กไฟ เป็นต้น หลังจากนั้นถ่อ ลงมาตามน้ำโขงเทียบท่าเรือวัดหลวง สินค้าบางส่วนก็จะนำไปขายยังชุมชนต่าง ๆ ในเชียงของ สินค้าบางส่วน ก็ถูกส่งไปขายยังห้วยทรายและหลวงพระบาง พ่อค้าในยุคนี้ส่วนมากเป็นเชื้อเจ้าเชียงของ หัวหน้าเรือถ่อ

เรียกว่านายน้ำ คือ เป็นผู้ชำนาญในการเดินเรือในแม่น้ำโขง เพราะแม่น้ำโขงเต็มไปด้วยเกาะแก่ง หินผา นายน้ำจึงต้องรู้กระแสน้ำที่ไหลกระทบกับแก่งทำให้เกิดคลื่น กระแสน้ำวน และร่องน้ำเป็นอย่างดีจึงจะนำพาเรือไปอย่างปลอดภัย นายน้ำจะเป็นผู้บัญชาการเดินเรือในแม่น้ำโขง พ่อค้าเป็นผู้ว่าจ้างนายน้ำและคนต่อเรือซึ่งก็เป็นคนในชุมชนวัดหลวงและวัดแก้ว

พ่อค้าซื้อข้าวเปลือกจากชาวบ้านตำบลศรี ตำบลบุญเรือง และตำบลสถานบรรทุกเรือบ้าง เกวียนบ้าง แล้วนำมาตำเองบ้าง จ้างคนอื่นตำบ้าง จนกระทั่งได้พอที่จะขายกับบรรทุกข้าวในเรือแจวขนาดเล็กถ่ายข้าวลงเรือต่อขนาดใหญ่บรรทุกข้าวสารได้ประมาณ ๒๐๐ ถัง ซึ่งเทียบท่าอยู่บ้านห้วยทราย นอกจากนั้นยังนำสินค้าอื่น อาทิ เกลือ น้ำมันก๊าด หินเหล็กไฟ และเครื่องเวชภัณฑ์ เพื่อที่จะนำไปขายยังเมืองหลวงพระบาง เรือต่อเป็นเรือชุดจากท่ามะตะเคียนขนาดใหญ่หนึ่งท่อนเมื่อซุกแล้วมีความกว้างประมาณ ๒-๒.๕ เมตร ลำเรือยาวประมาณ ๒๐ เมตร ก่อนที่จะนำข้าวสารลงเรื่อนั้น พ่อค้าจะซื้อไม้ไผ่เถี้ยจากเชียงรายได้เรือส่งน้ำกกลงสู่แม่น้ำโขงจนถึงห้วยทราย แล้วผูกไม้ไผ่เถี้ยติดกับกราบเรือทั้งสองข้าง เพื่อเป็นการพยุงเรือไม่ให้ล้ม เรือที่ผูกแพนี้มีชื่อว่า "เรือโมะ" เรือโมะขนาดเล็กใช้คนต่อ ๓ คน ขนาดกลาง ๔ คน และขนาดใหญ่ ๕ คน ต่อเรือจากห้วยทรายถึงหลวงพระบางใช้เวลา ๕ คืน และจากหลวงพระบางถึงเชียงของใช้เวลา ๑๒ วัน เมื่อถึงหลวงพระบางแล้วก็นำข้าวสารและไม้ไผ่เถี้ยขายให้กับพ่อค้าชาวหลวงพระบาง" ในการค้าขายยุคนั้นใช้เงินอัฐ เงินหมันและเงินสตางค์เป็นสื่อในการแลกเปลี่ยน

เนื่องจากเมืองเชียงของเป็นเมืองชายแดนมีการค้าขายกับต่างประเทศ พ่อค้าแม่ค้านิยมใช้เงินตราต่างประเทศเป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกัน ได้แก่ การใช้เงินอังกฤษ ONE RUPEE INDIA คนเชียงของเรียกว่า เงินแถบ พ่อค้าชาวลาวจากหลวงพระบางต่อเรื่อนำสินค้า เช่น กระดาษสา สัตว์ป่าและของปามาขายยังเชียงของจากกลับซื้อไม้ไผ่เถี้ยทำเป็นเรือโมะบรรทุกข้าวสาร และสินค้าอุปโภคบริโภคจากเชียงของไปขายยังหลวงพระบาง เรือต่อขึ้นมาไม่ทำเป็นเรือโมะ เพราะบรรทุกสินค้าได้ไม่มากและมีน้ำหนักไม่มากนัก

กลุ่มคนที่อยู่บนฟ้าที่สูงเหนือตำบลวังปัจจุบัน ในเหล้าดอยทั้งหมดเรียกรวมกันว่า ดอยหลวง ผู้คนเฒ่าคนแก่หลายท่านได้ฟังมาจากพ่อเฒ่าว่า มีคนเข้าอาศัยอยู่บนเทือกดอยหลวงและบางลำภูบางเว่น นานๆครั้งจะลงเอาของป่าจำพวกลูกชิด สีเสียด ครั้ง และสัตว์ป่ามาแลกขายในตลาดเชียงของ ใช้เวลาเดินทางในกลางคืนแล้วมาถึงตลาดในตอนเช้า บางคนก็มานอนในเมือง อาศัยนอนตามบ้านคนรู้จัก บางคนก็นอนบริเวณภาคเลย พวกเขาจะซื้อเกลือและของใช้ที่จำเป็นไปใช้บนดอย บางคนก็นำไปแลกหรือขายต่อให้กับคนอื่น ๆ ในกลุ่ม คนเฒ่าได้ชื่อว่าพ่อค้าบนพื้นที่สูงมานานแล้ว คนเฒ่าคนแก่แห่งบ้านลำภูสองพี่น้องเล่าว่า บนดอยหลวงที่คนลำภูได้อพยพไปอยู่บางพื้นที่เคยเป็นของคนที่เข้ามาก่อน

การเกษตรกรรม ชาวเชียงของที่ตั้งบ้านเรือนอยู่รอบนอกตัวเมืองเชียงของมีวิถีชีวิตแบบเกษตรเพื่อยังชีพ การปลูกข้าวเพื่อที่จะบริโภคเป็นหลัก ในชุมชนที่ราบลุ่มน้ำอิงทางทิศใต้ของเชียงของ ตำบลศรีดอนชัย ตำบลศรี ตำบลบุญเรือง ซึ่งเป็นที่ราบกว้างใหญ่และมีความอุดมสมบูรณ์จึงเป็นอู่ข้าวอู่น้ำ เมื่อปลูกข้าวได้มากเหลือจากการบริโภคก็ขายให้กับพ่อค้าในเมือง โดยพ่อค้าต่อเรือขึ้นตามลำน้ำอิงแล้วรับซื้อข้าวจากชาวบ้าน แล้วนำมาดำนาไปขายยังหลวงพระบางอีกทอดหนึ่ง พันธุ์ข้าวที่เพาะปลูกก็ใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมือง เช่น แก้วกาบหลวง ข้าวดอกเหมย ข้าวขาวหลวง เป็นต้น ในแต่ละปีชาวบ้านคัดเก็บเมล็ดพันธุ์ที่สมบูรณ์ไว้เพื่อนำไปเพาะปลูกใน

ฤดูกาลต่อไป หากว่าปีที่ผ่านมาข้าวพันธุ์ที่ปลูกให้ผลผลิตไม่ดี ก็จะมีแสวงหาพันธุ์ข้าวชนิดใหม่ สอบถามเพื่อนบ้าน รู้ว่าบ้านใครมีพันธุ์ข้าวที่ต้องการก็นำข้าวเปลือกไปขอแลกเพื่อนำมาเป็นพันธุ์ต่อไป ข้าวที่ปลูกได้เป็นสินค้าหลักที่นำไปขายยังห้วยทราย ปากแบ่ง หลวงพระบาง และชุมชนต่าง ๆ ที่ติดกับแม่น้ำโขงซึ่งมีที่ราบลุ่มสำหรับการทำนายน้อยมาก

สำหรับบ้านเรือนที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงและกลุ่มคนที่อยู่บนที่สูงที่ไม่มีพื้นที่ทำนาได้ เช่น ตำบลริมโขง ชาวบ้านปลูกข้าวไร่ไม่ต้องจ้างแรงงาน ช่วยกันเอามือเอาแรงช่วยกันปลูกข้าวให้เสร็จเป็นเจ้าๆ ไป ไม่มีการจ้าง เพราะเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาทำให้คนในชุมชนได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เสร็จจากงานที่ไร่ก็ดื่มสุรา สังสรรค์กัน ในไร่ข้าวไร่จะมีแต่ข้าวเท่านั้น ชาวบ้านยังได้ปลูกแดง พัก และพืชอย่างอื่นที่ไม่รบกวนข้าวในไร่ข้าวด้วย พืชเหล่านี้สามารถนำมาประกอบอาหารในเวลาไปเผ่าไร่ข้าวหรือนำกลับมาประกอบอาหารที่บ้าน พันธุ์ข้าวไร่ที่ชาวบ้านนิยมปลูกกัน ได้แก่ ข้าวหก ข้าวปู้ ข้าวไม้ไร่ ข้าวดอกขม ข้าวขาวโหลง ข้าวหกแดง ข้าวแดงค่างทุ่ง พันธุ์ข้าวไร่เหล่านี้ไม่สามารถนำไปปลูกในนาได้เพราะเป็นพืชที่ไม่ต้องการน้ำมาก

กลุ่มคนบนพื้นที่สูงในยุคนี้ของเชียงของมีคนเข่าและคนลาหู่ ส่วนในเขตชายแดนสยามกับลาวในบริเวณดอยผาตั้งผาม่วนปัจจุบัน มีกลุ่มคนม้งและคนเข่า ส่วนใหญ่จะทำไร่ หาของป่า ล่าสัตว์ และมีพ่อค้าบนจะเคยคือคนเข่า คนม้ง คนลาหู่จะทำไร่และล่าสัตว์

ในขณะที่คนยวน คนลาว ที่อยู่ใกล้ริมแม่น้ำโขงและแม่น้ำอิงจะหาปลาหลังจากทำไร่ทำนาแล้ว โดยหาไว้เพียงพอกิน อยากรเมื่อใดก็ไปหามากินได้ทั้งวันหรือยามว่างจากการงาน ด้วยเครื่องมือหาปลาพื้นบ้านที่ทำกันเองในชุมชน แม่น้ำโขง แม่น้ำอิง และพื้นที่ชุ่มน้ำเป็นแหล่งหาปลาของชาวบ้าน โดยพื้นที่สองข้างแม่น้ำอิงจะมีแต่ปลา และในหน้าน้ำจะท่วมเจ็บนองไปทั่ว ปลาจะขึ้นไปได้ไกลในลำห้วยสาขา ในป่าชุ่มน้ำจะมีสัตว์ป่ามากมาย คนเฒ่าคนแก่เล่าให้ฟังว่า สมัยนั้นการเบ็ดตกที่ป่านี้มาเป็นที่น่าต้องใช้เวลา นานมากและเต็มไปด้วยความยากลำบากต้องไปช่วยกันหลายคน เพราะสัตว์ป่าพวกเสือก็มีเยอะ ต้องช่วยกันระวังภัย อย่างไรก็ตาม การหาไปของไม้ใหญ่ในป่าบริเวณนี้เกิดจากสัมปทานป่าเป็นส่วนใหญ่

การทำสัมปทานป่าของเจ้าอาณานิคม ในสมัยนี้มีการสัมปทานป่าลุ่มน้ำอิงแล้วผูกเป็นแพแล้วล่องน้ำอิงมาลงแม่น้ำโขงที่ปากอิง เพื่อที่จะนำไปขายอีกทอดหนึ่ง เมืองเทิงเป็นแหล่งทำไม้สักแหล่งใหญ่แห่งหนึ่งได้รับผลกระทบจากการตั้งทรัพยากรป่าไม้ออกไปขายให้กับต่างชาติเช่นกัน จากการสำรวจบริเวณบ้านหมู่ที่ ๒ บ้านตั้งข้าว ต.เวียง อำเภอเทิง เคยเป็นบ้านพักของพวกฝรั่งเศส เรียกว่า “ห้างฝรั่ง” เป็นหัวหน้าดูแลการตัดไม้ ชาวบ้านเรียกว่า “นายห้างบอมเบย์” เข้าใจว่าคงเป็นบริษัทบอมเบย์เบอร์มาของประเทศอังกฤษ แต่ต้องจ้างชาวฝรั่งเศสมาดูแลเนื่องจากขงไม้สักจะต้องล่องแม่น้ำอิงสู่แม่น้ำโขงเข้าสู่ลาว ซึ่งขณะนั้นลาวเป็นเมืองขึ้นฝรั่งเศสอยู่ และมีแรงงานในการผูกแพซุง เป็นขมุบ้าง คนเมืองบ้าง คนลาวบ้าง ที่พักบริเวณหลังห้างฝรั่ง มีจำนวน ๒๐ คน เรียกว่า เป็นกุส ได้ค่าแรงเดือนละ ๓ บาท และฝรั่งจะมีอำนาจมาก ต้นสักทุกต้นเป็นของสัมปทาน ชาวบ้านจะตัดใบสัก ๑ ใบก็มีความผิดถูกจับขังคุกได้ พวกกุสที่ก่อเรื่องทะเลาะวิวาทกับชาวบ้าน ถ้าวิ่งเข้าไปในบ้านห้างฝรั่ง ตำรวจไทยไม่สามารถเข้าไปจับกุมดำเนินคดีได้แต่อย่างใด

แม่น้ำอิงบริเวณหน้าบ้านพัก หรือห้างฝรั่งเป็นที่รวมไม้ซุงทั้งหมดของอำเภอเทิง เช่น ไม้สักจากบ้านห้วยก้าง บ้านไม้ยา ตำบลไม้ยา อำเภอพญาเม็งราย จะใช้ช้างลากลงสู่ลำน้ำร่องควะ ไม้สักบริเวณป่า อำเภอป่า

แดด อำเภอกพาน บ้านแม่ลอย บ้านเชียงเคี่ยนจะใช้ช้างลากลงสู่แม่น้ำพุงซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำอิงบริเวณหน้าห้างฝรั่ง ผังตะวันตกของแม่น้ำอิง ใกล้กับวัดพระเกิดคงคารามในปัจจุบัน ผูกแพล่องแม่น้ำอิงออกไปแม่น้ำโขง การทำไม้สิ้นสุดลงก่อนเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่สอง

ในช่วงเวลานี้ กล่าวได้ว่าเป็นยุคของการสร้างบ้านแปงเมืองใหม่และพร้อมกับการต้องปรับตัวจากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบเจ้าเมืองแบบอย่างเก่าของล้านนามาเป็นการปกครองแบบเทศบาล มีนายอำเภอเข้ามาแทนเจ้าเมือง และการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสกับอังกฤษในดินแดนอินโดจีน ได้เข้ามามีผลกระทบต่อคนเชียงของอย่างมาก เพราะเชียงของอยู่ในพื้นที่ชายขอบของแต่ละหัวอำนาจ เป็นพื้นที่ซึ่งมีข้อถกเถียงระหว่างสยามและฝรั่งเศสว่า ในเขตฝั่งขวาแม่น้ำโขงจากเชียงแสนถึงเชียงของไกลเข้าไปจากริมฝั่ง ๒๕ กิโลเมตร เป็นดินแดนปลอดอำนาจของสยาม และฝรั่งเศส ทำให้เชียงของกลายเป็นพื้นที่สีรองและแย่งชิงให้เป็นผืนดินภายใต้อาณัติระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม และต่อมาตกเป็นของสยามอย่างเบ็ดเสร็จในปี ๒๔๔๖ โดยสยามให้เมืองไชยบุรีกับศรีโสมภณแก่ฝรั่งเศสและเชียงแสนเชียงของตกเป็นของสยาม โดยมีปัจจัยเรื่องเงี้ยวหรือไทใหญ่ปล้นเมืองเป็นตัวเร่งให้สยามเข้ามาจัดการปกครองเชียงของตามระบบเทศบาล ซึ่งไทใหญ่เหล่านี้ได้เข้ามาค้าขายและเป็นแรงงานลูกจ้างในการสัมปทานป่าไม้ของอังกฤษ คนเหล่านี้จะขึ้นอยู่ในกฎหมายของอาณานิคมอังกฤษ

นอกจากนี้เชียงของยังเป็นยุคที่การทำมาหากิน ทำไร่ ทำนา หาปลายังอุดมสมบูรณ์ การค้าขายคึกคัก โดยเฉพาะเชียงของที่เป็นเมืองท่ามาแต่ก่อนก็สามารถใช้ประโยชน์จากทำเลที่ดีค้าขายกับเชียงแสน ห้วยทราย เมืองสิงห์ หลวงน้ำทา ปากแบ่ง หลวงพระบาง แม้การค้าระหว่างเมืองสำคัญของลาวกับเชียงของได้เป็นไปอย่างคึกคัก โดยค้าขายกันด้วยเงินหลายแบบ เช่น เงินรูปของอินเดียภายใต้อาณานิคมอังกฤษ เงินหมั้นของประเทศอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศส อย่างไรก็ตามยุคนี้นี้ก็เป็นยุคที่ชาติอาณานิคมเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้ไปมากมายเช่นกัน

เชียงของหลังยุคอำนาจสยามถึงยุคสงครามเย็น

ยุคหลังอำนาจสยามถึงเริ่มสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๔๘๙) ในยุคนี้นี้ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงยังเป็นดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศสอยู่ และเจ้าอาณานิคมได้เก็บค่าหัวขายอกรรจ์เป็นเงินคนละ ๑๐ หมันสำหรับชาวบ้านทั่วไปในยุคนี้นี้ มันเป็นเงินจำนวนมาก และเงินเป็นสิ่งที่หายากเพราะด้วยวิถีชีวิตที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติทำไร่ ทำนา หาของป่า ล่าสัตว์ ทำให้คนลาวและคนลื้อจำนวนมากที่อพยพจากหลวงพระบางมาตามลำน้ำโขงขึ้นมามีถิ่นฐานในเขตเชียงของ ของสยาม พ่อเฒ่าผุย บุปผาผู้อพยพรุ่นแรกแห่งบ้านปากอิงที่เริ่มต้นหมู่บ้านด้วยเรือนคนลาวสองหลัง

นอกจากคนลาวแล้วพ่อเฒ่าผุยเล่าว่ายังมีคนลื้ออพยพมาในคราวเดียวกันเพราะการเก็บค่าหัวของฝรั่งเศส โดยอพยพมาตามริมแม่น้ำโขง บางส่วนตั้งหลักแหล่งในฝั่งซ้ายของลาวก่อน แล้วอพยพมาฝั่งขวาในเชียงของ เช่น บ้านหาดบ้ายหาดทรายทองในปัจจุบัน ได้อพยพมาในช่วงปี ๒๔๘๒ โดยส่วนหนึ่งได้อพยพหนีสงครามโลกครั้งที่สองด้วย คือการหนีการเกณฑ์เป็นทหารของฝ่ายต่างๆในช่วงสงคราม ในพื้นที่สูงเช่นดอยผาหม่นดอยผาดั้งก็ได้มีคนเข้าและมาอพยพมาด้วยเช่นกัน รายละเอียดจะกล่าวต่อไปในบทที่ห้าด้วยเรื่องความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ในเชียงของและปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์

การทำมาหากิน ก่อนเข้าสู่ช่วงสงครามโลกครั้งที่สองไม่เกินสิบปี ชาวบ้านส่วนใหญ่มีชีวิตอยู่กับการทำนา ทำไร่และหาปลา ในอดีตการทำนาในแต่ละปีเริ่มขึ้นประมาณเดือนพฤษภาคม ผู้ชายเตรียมอุปกรณ์การทำนา เช่น ไม้ไผ่สำหรับทำรั้วกันแปลงนาเพาะกล้าข้าว ฟาก คอ ไม้เพื่อซ่อมกระท่อม เชือกที่ทำจากเปลือกปอ ไถ คราด เป็นต้น เดือนมิถุนายนฝนตกพอที่มีน้ำในนาแล้ว นำควายไปไถและคราดแปลงเพาะต้นกล้าข้าว นำเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เช่น แก้วกานหลวง ข้าวดอกเหมย ข้าวขาวหลวง เป็นต้น บรรจุลงกระบุงแช่ในน้ำ ๒ คืน วางที่ร่มบนบก ๑ คืน เรียกสูตรแช่พันธุ์ข้าวนี้ว่า "น้ำ ๒ บก ๑" แล้วนำไปหว่านในแปลงเพาะล้อมรั้วป้องกันควายเข้าไปเหยียบย่ำ ต่อจากนั้นก็ทำการไถนาปล่อยที่ไว้จนหญ้าที่ถูกดินทับถมแน่นแล้วจึงทำการไถอีกครั้งหนึ่งทำเป็นคันดินปล่อยทิ้งไว้จนหญ้าเน่า ซ่อมแซมคันนาโดยการถากหญ้าบนคันนาแล้วนำดินในนาขึ้นมาทับ เรียกว่า ปานคันนา

เมื่อข้าวกล้าเติบโตเต็มที่แล้วก็คราดนาให้ดินแหลกผสมกับน้ำจนเป็นโคลน ผู้ชายถอนต้นกล้าแล้วตัดยอดออกเสีย ใส่ลงในตะกร้าขนาดใหญ่ เรียกว่า ก๋วย หาบไปทิ้งไว้ที่นาที่คราดแล้ว ภูหนาก็ช่วยกันดำนา หลังทำนาของตนเสร็จแล้วก็ไปช่วยคนอื่นที่เคยมาเอาแรง หรือเอามือ เรียกว่า คอบมีช การเอามือเอาแรงกันมักจะเป็นกลุ่มเครือญาติและคนที่อยู่บ้านใกล้เคียงกัน ซึ่งมีความสนิทสนม เจ้าของนาเตรียมข้าวและอาหารไปเลี้ยงส่วนผู้ที่ไปช่วยก็ห่อข้าวและกับของตนไปสมทบด้วย การทำนาใช้เวลา ๑-๒ เดือน ผู้ชายนอนกระท่อมมาผู้หญิงเป็นฝ่ายเตรียมข้าวไปส่งในตอนเช้า บางคนมีที่นามากก็จะจ้างลูกจ้างมาช่วยทำนาให้ข้าวเป็นค่าจ้าง โดยจ่ายให้หลังการเก็บเกี่ยวผลผลิต

เมื่อข้าวแก่จัดเหลืองอร่ามเต็มท้องทุ่งบางครอบครัวก็ใช้แรงงานภายในครอบครัว บางครอบครัวแรงงานไม่เพียงพอก็ใช้วิธีการเอาแรงจากเพื่อนบ้านช่วยเหลือ ดิ ชนข้าวใส่ยุ้งฉาง ดังนั้น การทำนาในอดีตใช้แรงงานและควายเป็นหลัก

หลังการเก็บเกี่ยว รู้ว่าได้ข้าวพอที่จะกินได้ตลอดทั้งปีหรือไม่ ถ้าคิดว่าไม่พอก็เตรียมถางไร่ เผาหญ้าในไร่ เพื่อที่ทำการปลูกข้าวไร่ ใช้วิธีหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวลงในหลุมแล้วกลบทิ้งไว้ และปลูกพืชอื่น ๆ เช่น พัก แดง ในไร่ข้าว รอจนกระทั่งข้าวแก่เต็มที่จึงทำการเก็บเกี่ยวบริเวณก่อนฤดูการทำนาในปีต่อไป

บางครอบครัวที่ไม่มีนาต้องเช่าที่นาคนอื่น ถ้าเจ้าของนาหาควาย อุปกรณ์การผลิต และพันธุ์ข้าวให้ผู้เช่า แบ่งข้าวที่ผลิตได้คนละครึ่ง ถ้าผู้เช่าจัดหาควาย อุปกรณ์และพันธุ์ข้าวทั้งหมดก็แบ่งให้เจ้าของนา ๑ ส่วน ผู้เช่าได้ ๒ ส่วน

การคมนาคมติดต่อ เส้นทางคมนาคมขนส่งของเมืองเชียงของในยุคนี้มี ๒ เส้นทาง คือ ทางบก สำหรับคนที่เดินทางไปทางที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง เมืองน่าน เชียงรายก็จะใช้เส้นทางเชียงของ ขุนตาล และเทิงแล้วก็แยกไปยังสถานที่ต่าง ๆ ถ้าไปเชียงรายพาน เวียงป่าเป้า แม่สรวย เชียงใหม่เดินทางไปทิศตะวันตกของเมืองเทิง ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำกกและแม่น้ำลาว ถ้าจะไปเชียงคำ พะเยา ปง น่าน แพร่จะต้องเดินทางไปทางทิศตะวันออกของเมืองเทิง ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง และแม่น้ำลาวไหลมาจากตอยภูลังกาเขตอำเภอเชียงคำมาบรรจบแม่น้ำอิงหลังที่ว่าการอำเภอเทิง เส้นทางจากเทิง-เชียงของเป็นเส้นทางคารอพพะของผู้คนเมืองที่มาอยู่เชียงของเวียงแก่น การเดินทางของสยามที่เข้ามาปราบเงี้ยวเมืองเชียงของ และเป็นเส้นทางพ่อค้าวัวต่างไว้กันมาแต่เดิม

ส่วนทางน้ำใช้แม่น้ำโขงเป็นทางคมนาคมการค้าระหว่างเชียงของ หลวงพระบาง หลวงน้ำทา และเชียงแสน ดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นอาจกล่าวได้ว่า การใช้เส้นทางนี้ส่งเสบียงไปให้เมืองเชียงใหม่ โดยผ่านแม่น้ำโขง แม่น้ำกกเข้าเชียงใหม่ เส้นทางจากเชียงของไปเชียงแสนทางแม่น้ำโขงนอกจากบรรทุกผู้คนด้วยเรือด่อ เรือแจวแล้ว ยังบรรทุกใบยาสูบไปด้วย ในบางครั้งพ่อค้าเชียงของซึ่งพ่อเผ่ามุย บุปผาเล่าว่า ได้บรรทุกข้าวสารไปขายถึงหลวงพระบางและเวียงจันทน์

การคมนาคมติดต่อส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นเพราะการค้าขายสินค้าระหว่างท้องถิ่น โดยมีปัจจัยเสริมจากความต้องการสินค้าของชาวฝรั่งเศสในเมืองหลวงพระบางและเวียงจันทน์ ส่วนใหญ่จะเป็นข้าวสาร ของป่าเหมือนยุคเจ้าเมืองเชียงของ ส่วนการทำมาค้าขายเรือเพื่อหาปลาอยู่บริเวณล่องฝั่งแม่น้ำจากเชียงแสนถึงผาได โดยสามารถหาปลาได้ทั้งสองฝั่ง นอกจากนี้การคมนาคมติดต่อระหว่างคนพื้นราบกับคนบนที่สูงส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นโดยการค้าขายในภาคเชียงของ คนเข้าจะเป็นพ่อค้านำของปามาขาย และซื้อของใช้จำเป็นนำไปขายต่อให้คนม้ง คนลาหู่ คนเข้าได้ชื่อว่าเป็นผู้ชำนาญในทางการค้าบนพื้นที่สูงซึ่งลูกหลานของพ่อค้าเหล่านั้นในปัจจุบันลูกหลานได้ลงมาทำการค้าในพื้นที่ราบและสามารถขยายกิจการใหญ่โตทั้งในเมืองเวียงแก่น เมืองเชียงคำและในเมืองเชียงราย

การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำ นอกจากที่สายน้ำโขงและน้ำอิงจะเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งการค้าร่วมกันแล้ว ชาวบ้านเชียงของเวียงแก่นยังใช้แม่น้ำโขงเป็นแหล่งอาหารโปรตีนที่สำคัญ การหาปลาโดยใช้เครื่องมือแบบง่ายในเบื้องต้น เช่น เบ็ด ตุ่ม สวิง และพัฒนาการต่อมาเป็นข่าย (มอง) การหาปลาส่วนใหญ่หาในช่วงเวลาเสร็จจากการทำไร่ทำนา เพื่อไว้กินในครอบครัว พื้นที่หาปลาที่สำคัญจะอยู่บริเวณเกาะแก่ง ทั้งคนเชียงของและคนฝั่งลาวสามารถหาปลาร่วมกันได้ และสามารถข้ามไปมาหาสู่กันอย่างญาติมิตร

อย่างไรก็ตาม การหาปลาบึกซึ่งเป็นปลาหนังน้ำจืดขนาดใหญ่ที่สุดก็เริ่มจบกันในระยะเวลานี้ ชาวบ้านหาดไคร้เชื่อว่า ปลาบึกอาศัยอยู่ในลำน้ำโขงเหมือนวังปลาบึกขนาดใหญ่แถบหลวงพระบาง ปลาบึกเป็นสัตว์ใหญ่เหมือนกระทิงที่มีเจ้าคอยปกป้องรักษาอยู่ เรียกว่า ผีหลวง คือผีที่จู่อยู่ในแม่น้ำโขงทำหน้าที่คุ้มครองปลาบึกก่อนที่จะหาปลาจะต้องมีการเซ่นสรวงบอกกล่าว พิธีเลี้ยงผีหลวงจะเริ่มขึ้น หลังการมาของนกกางนวลประมาณ ๒ อาทิตย์ มีความเชื่อกันว่า นกกางนวลเป็นล่ำมของปลาบึก หรือเป็นผู้นำพาปลาบึกเดินทางผ่านมายังบ้านหาดไคร้ ชาวบ้านที่จับปลาบึกจะรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ๆ ละ ๗-๘ คน ส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกันจัดเตรียมเครื่องเซ่น ประกอบด้วยเหล้าขาว ๑ ขวด ไก่ ๑ คู่ กรวยดอกไม้ขาว และเทียน ๑ กรวย กรวยหมาก ๑ กรวย และกรวยพลู ๑ กรวย ในวันที่เลี้ยงผี คนหาปลาบึกไปพร้อมกันที่ปางปลา หรือ บริเวณที่จะประกอบพิธีเลี้ยงผีหลวง ก็จะช่วยกันสร้างศาล ๑ หลังขนาดกว้างประมาณ ๑ เมตร ทำชั้นวางเครื่องเซ่นสูงประมาณ ๗๐ เซนติเมตร คนหาปลาบึกนำเครื่องเซ่นทั้งหมดมารวมกันที่หน้าศาล ผู้เฒ่าหัวหน้าคนหาปลาเป็นผู้กล่าวขออนุญาตจับปลา ให้มีโชคในการจับปลา ถ้าได้ปลาแล้วจะกลับมาเลี้ยงอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นก็นำไก่ไปฆ่า ต้มให้สุก อีกเป็นชิ้น ๆ ตีบนก้อนข้าวเหนียวใส่ไว้ในจานมอบให้กับผีหลวง นำเครื่องเซ่นสรวงวางไว้บนชั้นวางในศาล รอบประมาณ ๓๐ นาทีเห็นว่าผีหลวงน่าจะอิ่มแล้วก็บอกกล่าวขออนุญาตนำเครื่องเซ่นที่เหลือไปกิน ถ้ากลุ่มไหนจับปลาบึกได้ต้องกลับมาเลี้ยงผีหลวงตามจำนวนปลาที่จับได้

หลังจากเลี้ยงผีลวงแล้ว ก่อนนำเรือออกหาปลาบึกจะต้องเลี้ยงผีแม่ย่านางเรือ มีความเชื่อว่าแม่ย่านางมี ๓ ตน คือ นางผมหอมอยู่หัวเรือ นางคำฟู่อยู่กลาง และนางแก้วอยู่ท้ายเรือ ก่อนเลี้ยงจะเลี้ยงทายนับข้าวเปลือกโดยการสุมหยิบ ๓ ครั้ง สำหรับเครื่องเซ่นแต่ละอย่างมีหมู ไก่แดง และไก่ขาว ถ้าเมสลิดข้าวเหลือลงเป็นคู่ที่เครื่องเซ่นใดทั้ง ๓ ครั้ง แสดงว่าแม่ย่านางต้องการเครื่องเซ่นนั้น นอกจากนั้น คนจับปลาบึกจะนำดอกไม้แดง หมาก พลุ และเทียนมาไหว้แม่ย่านาง หลังจากไหว้แม่ย่านางเรือแล้วก็จะนำไก่เป็น ๆ มาฟาดที่หัวเรือจนตาย แล้วนำเลือดทาเรือตั้งแต่หัวเรือจรดท้าย บนบานให้แม่ย่านางนำโชคมาให้พวกตน

การจับปลาบึกของชาวหาดไคร้ในอดีตใช้เครื่องมือพื้นบ้าน โดยเริ่มต้นจากการใช้ "สะเบ็ง" หรือเครื่องมือที่มีลักษณะคล้ายจอบวก การใช้สะเบ็งต้องใช้คนที่ชำนาญน้ำ ชำนาญเรือและมีความแข็งแรง เพราะต้องลงกำลังระหว่างคนกับปลาบึกที่ติดเหล็กแหลมของสะเบ็งเสียบร่าง ส่วนใหญ่สะเบ็งจะติดไม้แน่นทำให้ปลาหลุด และปลาดำนั้นและตัวอื่นๆจะเรียนรู้ที่จะเอาตัวรอด ทำให้ชาวบ้านหันมาใช้เครื่องมือที่เรียกว่า "กวก" กวกเกิดจากการนำป่านมาปั่นเป็นเกลียวเชือกแล้วดักเป็นตาข่าย ผืนกวกมีรูปร่างแบนสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๖-๗ เมตร ช่องหรือตาของตาข่ายกว้างประมาณ ๒๕-๓๐ เซนติเมตร มีเชือกร้อยขอบของนามคล้ายกับถุงหูหิ้ว การล่าจะอาศัยการสังเกตคลื่นและฟองอากาศที่ปรากฏบนผิวน้ำยามเมื่อปลาบึกแหวกว่ายขึ้นมา ในบรรดาคนหาปลาจะมีคนหนึ่งเชี่ยวชาญการสังเกตจะได้ชื่อว่า "เสือตาไฟ" เมื่อรู้ว่ปลาบึกว่ายมา คนหาปลาอีก ๒ คนจะพายเรือไปตักไว้ และมีอีกคนหนึ่งคอยเอาก้อนหินปาด้านหางของปลา เพื่อให้ปลาบึกตกใจกระโจนเข้าไปในถุง แล้วช่วยกันรูดปากกวกแล้วมัดให้แน่น ส่วนเครื่องมือในยุคต่อมาเรียกกว่า "นาม" หรือตาข่ายที่ทำจากป่านและไม่มีหูหิ้วเหมือนกวก

การหาปลาบึกในยุคแรกนี้จะหาเพื่อกินและจะแบ่งกันกินทั้งชุมชน และบางส่วนจะนำไปขายให้ฝั่งลาว ซึ่งเป็นแหล่งรับซื้อที่สำคัญ การจับปลาบึกในบริเวณบ้านหาดไคร้ที่หัวดอนแวงเป็นบริเวณที่น้ำตื้นที่สุดของสายน้ำโขงตั้งแต่เชียงของจนถึงผาไต่ คนเมืองกล่าวกันว่า "ปลาดำหัววง ช่างตายน้ำตื้น" บริเวณนี้คนลาวก็สามารถมาจับปลาบึกได้เช่นกัน โดยมีการจัดคิวกันไปจับปลาบึกหรือปลาอื่นๆเหมือนกับบริเวณที่เรียกว่า "ลั้ง" ซึ่งเป็นคำเรียกพื้นที่หาปลาร่วมกันของคนแถบนี้

พ่อเผ่าผุย บุญผา เล่าว่า "ช่วงแรกมีคนหาปลาในบริเวณลั้งไม่มาก เมื่อคนมากขึ้นจึงมีการสร้างคิว จัดคิวกันเอง คนมาถึงครั้งแรกจะเขียนใส่กระดานด้วยถ่านไม้ไว้ คนมาที่สองเขียนต่อ แล้วเมื่อครบคนแล้วก็ไหลมองเวียนมาใหม่ ส่วนใหญ่แต่ละคนหากินเพียงพอแล้วกลับ" นอกจากนี้การไหลมองในบริเวณลั้งยังมีการแบ่งปันปลาให้ได้กินร่วมกัน ความมองนั้นสามารถให้คนอื่นไปหาแทนได้แล้วเขาปลามาแบ่งกัน มีการทำพิธีเล็กน้อยคือเอาไก่มาเลี้ยงที่เรือหรือเลี้ยงมีโพลง ส่วนบริเวณลั้งขนาดใหญ่หรือบริเวณที่จับปลาบึกหรือปลาเทพเจ้าจะมีการทำพิธีเลี้ยงลวงดังที่กล่าวแล้ว เป็นการเลี้ยงใหญ่ เพราะคำว่าลวงหมายถึงฟ้าหรือใหญ่หรือผู้เป็นใหญ่บนฟ้า บริเวณที่เรียกว่าลั้งนั้นจะต้องมีการทำความสะอาดหรือแผ้วถางคู่อร่าร่วมกันทั้งหมดของคนทั้งสองฝั่ง โดยเฉพาะคนที่หาปลาในบริเวณนั้นร่วมกัน จากการสืบถามคนเฒ่าคนแก่เล่าว่า ตั้งแต่เวียงแก่นเชียงของจนถึงเชียงแสนในอดีตมีพื้นที่ที่เรียกว่าลั้งอยู่หลายแห่ง เช่น บริเวณบ้านห้วยลึกกับคดหลวงกับบ้านน้ำบึก, บ้านแจ่มป่องกับบ้านดำน, บ้านปากอิงกับบ้านดอนไชนก บริเวณนี้มีลั้งเล็กสามแห่งย่อยคือกรีนอิง ปากน้ำอิงและบริเวณใกล้บ้านดอนมหาวัน, บ้านดอนมหาวันกับบ้านเวียงใหม่, บ้านหาดไคร้กับห้วยทรายและบ้านผา

คำ, บ้านเมืองกานกับบ้านปากงาว เป็นลี้มอญที่ใหญ่ที่สุด, บริเวณปากน้ำยอน, หาดแสนตอบ้านหาดบ้ายหาดทรายทอง ในเขตเชียงแสนมีลี้ เช่น บริเวณสบยาบ หัวกวีน สบกก สบคำ สบวาก

ส่วนใหญ่ลี้จะอยู่บริเวณปากแม่น้ำ ร่องน้ำ หรือหาดหินและเกาะแก่งที่มีปลาชุม โดยเฉพาะที่ปากน้ำต่างๆจะมีปลาอุดมสมบูรณ์จนมีคำกล่าวกันว่า "สบอิงคำ น้ำชุม ตามหน้อยคอกไว้ ปลาน้อยเดินใส่พา" น้ำในแม่น้ำอิงเองจะมีรสหอม จนปลาจะแห่กันมาจากแม่น้ำโขงมากมาย เชื่อกันว่า ต้นแม่น้ำอิงมีคนทางชาคร่อมไว้ บริเวณปากอิงจึงหาปลาได้เยอะ กระทั่งการทางเหนือไว้บนคอกปลาก็กระโดดเดินขึ้นมาติดแห

อย่างไรก็ตาม วิธีการหาปลาและทำนาทำไร่อย่างปกติมาสะดุดลงอีกครั้งเพราะสงครามโลกครั้งที่ ๒ รวมทั้งการไปมาหาสู่ระหว่างสองฝั่งลำน้ำอิงมีความยากลำบากขึ้น

เชียงของในยุคสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๖) สงครามโลกครั้งที่สองที่เกิดขึ้นมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของชาวบ้านในเชียงของ เพราะรัฐไทยได้สร้างกระแสนิยม ด้วยการสร้างวัฒนธรรมชาติขึ้นมาทำให้เกิดขบวนการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส เกิดมีสงครามในอินโดจีน ทหารมาตั้งฐานทัพในเชียงของ และคนหนุ่มถูกเกณฑ์ให้ไปเป็นลูกหาบให้กับทหารไทยในการบุกยึดเมืองเชียงตุงมาจากอังกฤษ ความเป็นอยู่ของคนในยุคนี้เริ่มปรับตัวเข้ากับการทำธุรกิจสมัยใหม่ ในช่วงเวลานี้สหรัฐเริ่มแผ่อำนาจมายังอินโดจีนเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ และแผ่อำนานิคมแบบใหม่ต่อจากฝรั่งเศส ซึ่งทำให้เมืองเชียงของตกอยู่ในสภาพเป็นพื้นที่สีแดงในเวลาต่อมา

ชีวิตความเป็นอยู่ในภาวะสงคราม พ.ศ. ๒๔๘๓ จอมพลแปลก พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีได้ประกาศเข้าร่วมสงครามมหาเอเชียบูรพาเป็นฝ่ายเดียวกับญี่ปุ่น เกิดกระแสการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ไทยเตรียมพร้อมที่จะทำการรบ ทหารถูกส่งมายังเมืองเชียงของ โดยใช้เส้นทางถนนทางหลวงปัจจุบัน ซึ่งในอดีตยังเป็นทางเกวียนที่ชาวบ้านใช้เดินทางไปมาระหว่างเทิง ขุนตาล และเวียงแก่น

เมื่อทหารเดินทางมาถึงเมืองเชียงของก็มีการสร้างที่พักกองกำลังทหารหลังบ้านสบสม บริเวณด้านตะวันตกของห้วยแม่น้ำสบสม หลังวัดศรีดอนไชย ชาวบ้านที่อยู่รอบนอกเมืองเชียงของถึงเมืองเทิงเป็นผู้ส่งเสบียงมาให้กับทหารที่ประจำการสำหรับเตรียมพร้อมการสู้รบในครั้งนั้น แต่ละหมู่บ้านจะคัดเลือกเกวียนเทียมวัว ๑ คู่แล้วใส่เสบียง คือ ข้าวสาร อาหารแห้งทุกชนิดที่ขอบริจาคทุกครัวเรือนมากบ้างน้อยบ้างตามกำลังความสามารถที่จะให้ได้ การเดินทางส่งเสบียงเที่ยวหนึ่ง ๆ จะมีขบวนเกวียนไม่น้อยกว่า ๑๐๐ เล่ม เดินทางเวียงแก้วยาวมุ่งหน้ามายังเชียงของ และเดินทางกลับ ในเมืองเชียงของมีการชุดหลุมป้องกันภัยตามแนวถนนสายผ่านกลางเมืองลึกประมาณ ๒ เมตร ทหารตั้งปืนใหญ่บริเวณหน้าท่าเรือบัคและจุดอื่น ๆ เตรียมพร้อมที่จะยิงข้ามไปยังฝั่งลาว

พ.ศ. ๒๔๘๕ กองทัพไทยเคลื่อนทัพเข้าไปเขตพม่าทางท่าซี้เหล็กแม่สาย ยึดเมืองต่าง ๆ เช่น เมืองโกเมืองเลน เมืองพยาก เมืองยอง เข้าสู่เชียงตุงแล้วสถาปนาเจ้าฟ้าพรหมลือ และเจ้าแม่ทิพวรรณครองเมืองเชียงตุง มีการเรียกร้องดินแดนคืนจากอังกฤษ เพราะฝ่ายไทยกล่าวว่าการปักปันเขตแดนกับอังกฤษนั้นสยามเป็นผู้เสียเปรียบ

เมืองเชียงของถือเป็นเมืองชายแดนใกล้กับสมรภูมิที่สุดเมืองหนึ่ง ชาวบ้านถูกเกณฑ์เข้าร่วมในกระบวนการต่อสู้เพื่อขอคืนดินแดนคืนจากอังกฤษ โดยทำหน้าที่ส่งเสบียงให้กับทหาร ชาวบ้านบางกลุ่มบรรทุก

เสบียงในเกวียนเทียมวัวไปส่งให้ทหารราบที่เมืองเชียงตุง เมื่อสงครามสิ้นสุดเท้าวัวแตกไม่สามารถเดินทางมาได้ จำเป็นต้องขายทั้งวัวและเกวียนให้กับชาวบ้านตามรายทางในราคาถูก สิ้นเนื้อประดาตัว น้ำตาตก เพราะว่า เกวียนเป็นทรัพย์สินที่มีค่ามาก น้อยคนนักจะมีเกวียนสักเล่มหนึ่ง รัฐไม่ได้ให้ค่าตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น สิ่งที่เขาทำไปเพื่อต้องการช่วยชาติ

รัฐไทยกับทหารญี่ปุ่นยึดครองเมืองเชียงตุงได้ ๓ ปี หลังสงครามมหาเอเชียบูรพาสิ้นสุดลง กองทัพ ตำรวจและลูกหนาบก็ถอยกำลังกลับมา บางคนก็ติดโรคกลับมาบ้านด้วย บางคนก็เสียชีวิตในสนามรบนั้นไม่มีโอกาสพบกับครอบครัวอีกต่อไป เมืองเชียงตุงถูกปิดลง

แม้ในสงครามจะทำให้ชาวบ้านบางส่วนต้องพลัดบ้านพลัดเมือง และส่วนใหญ่ต้องคอยหลบภัยจาก สงครามที่อาจจะเกิดขึ้น มีสภาพเศรษฐกิจการค้าที่เริ่มต้นคึกคักก่อนสงครามในการค้ากับลาว กับเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสจะซบเซาลงบ้าง แต่ยุคของสงครามโลกเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานนัก การค้าการขายและความ เป็นอยู่ของชาวเชียงของได้กลับมาคึกคักอีกครั้ง อดีตลูกหนาบและชาวบ้านที่หนีภัยได้กลับมาหลังจากปี ๒๔๘๖ ในพื้นที่ราบลุ่มริมน้ำชาวบ้านได้ขยายพื้นที่นาเพิ่มขึ้น ในแม่น้ำโขงกลับมามีชีวิตชีวาด้วยเรือค้าและเรือหาปลา อีกครั้ง พ่อเฒ่าผุย บุปผา ผู้ทำการค้าขายในช่วงหลังสงครามโลก กล่าวว่า พ่อเฒ่าเป็นคนแรกที่ได้ซื้อมอญกลับมา จากเวียงจันทน์นำมาขายในเชียงของ มอญคันแรกเพื่อนคนเมืองขงแกขอซื้อในราคา ๗๕๐ บาท บางครั้งก็ขายเรือหรือแลกกับควายตัวเมียหนึ่งตัว (สมัยนั้นควายตัวละห้าร้อยถึงหกร้อยบาท)

พื้นที่ทำมาหากินในน่านน้ำโขง โดยเฉพาะในพื้นที่หาปลาร่วมกันที่เรียกว่าลั้ง ได้กลับมาฟื้นฟูหาปลา กันใหม่ของคนทั้งสองฝั่ง มอญคันเป็นที่ต้องการของทั้งคนลาวและคนเมือง การค้าของพ่อเฒ่าไม่ใช่มีแต่มอญคัน แต่จะขนข้าวสาร อาหารแห้งไปขายที่หลวงพระบางและเวียงจันทน์ เมื่อถึงเวียงจันทน์จะซื้อมอญคันกลับมา พร้อมกับปลาร้าจากเวียงจันทน์มาขายที่หลวงพระบางและซื้อเครื่องปั้น เช่น ไห ครก หม้อจากบ้านพันหลวง หลวงพระบางมาขายที่เชียงของ นอกจากการค้าของชาวบ้านทั่วไปที่ดีขึ้นแล้ว ยังมีกลุ่มของเจ้านายเชียงของ เก่าซึ่งทำการค้าได้ดีขึ้นหลังจากสงคราม

การขายยุทธกิจของเจ้าเมืองเชียงของ นอกจากเจ้าเมืองเชียงของจะมีหน้าที่ปกครองเมืองแล้ว ท่าน และครอบครัวยังประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าขายระหว่างเมืองห้วยทราย เมืองหลวงพระบาง และเชียงแสน สินค้า ที่พบในเรือนของท่านตอนที่ถูกปล้นก็คือ สีสียัด ข้าวเปลือก กำยาน ครั่ง เป็นต้น ซึ่งเตรียมไว้เพื่อจะนำไปขาย ท่านมีภรรยา ๔ คนและลูก ๑๙ คน ลูกหลานของท่านจึงมีโอกาสทางสังคมบางส่วนได้เรียนหนังสือเข้ารับ ราชการ บางส่วนก็มาขายยุทธกิจที่ตนสนใจ

พ.ศ. ๒๔๘๐ เจ้าน้อยกุศล จิตตางกูร บุตรของเจ้าจิตตางกูร เจ้าเมืองหลวงสุดท้ายร่วมกับพญาเฒ่าฯ เวลือ บ้านห้วยเม็งร่วมทุนกันสร้างเตาบ่มที่บ้านเมืองกาญจน์เป็นแห่งแรกของเชียงของห่างจากเมืองเชียงของไปทาง ทิศตะวันตกประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ต่อมาจึงมีการสร้างเตาบ่มใบยาแห่งที่สองที่บ้านแจ่มป่อง ปัจจุบันอยู่ในเขต อำเภอเวียงแก่น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองเชียงของประมาณ ๓๐ กิโลเมตร โดยญาติของเจ้าน้อยกุศล เป็นนายทุนใหญ่ ในการสร้างและการบริหารมีการว่าจ้างผู้จัดการมาจากในเมือง

ลุงม วิฑูรย์เคยเป็นลูกจ้างเตาต้มใบยาเล่าว่า “ก่อนที่จะมีการตั้งเตาต้มนั้น ชาวบ้านก็ปลูกยาสูบกันอยู่ก่อนแล้ว แต่ไม่ได้ทำเป็นขนาดใหญ่มาก เพียงแต่ปลูกแล้วนำมาสูบในครัวเรือน ถ้ามีมากถึงจะนำไปขาย ... หลังจากนั้นก็ไปเป็นลูกจ้างเตาต้มได้ค่าจ้างวันละสามสิบสตางค์ เป็นเวลา ๙ ปี”

ชาวบ้านบางส่วนก็มาเป็นลูกจ้างของเตาต้ม รับจ้างปลูกยา เก็บยา ได้ค่าแรงวันละ สามสิบสตางค์ ถ้าคนไหนถ่อเรือเป็นก็ถ่อเรือเอาใบยาอบแห้งไปส่งเมืองเก่า (เมืองเชียงแสน) ปากน้ำกก จะมีที่เก็บใบยาอบแห้งของเตาต้มอยู่ที่นั่น ถ่อเรือ ขึ้นไป ๓ วัน ได้ค่าแรงเก้าสิบสตางค์จากลากับบรรทุกสินค้าต่าง ๆ เช่น ปลาทุเค็ม น้ำมัน กลับลงมาด้วย บางส่วนก็ปลูกยาสูบหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ราคาใบยาในขณะนั้นขึ้นดี กิโลกรัมละ ๔. สตางค์ ปานกลาง ๓ สตางค์ และพอไร่ ๑ สตางค์ครึ่ง ใบยาสูบเป็นพืชเศรษฐกิจที่นำเข้ามาปลูกในหมู่บ้านต่าง ๆ โดยเจ้าของโรงบ่มเป็นผู้จัดเตรียมเพาะกล้าพันธุ์แล้วส่งให้ผู้ที่จะต้องการบ่มลูก แล้วนำไปปลูกและบำรุงรักษา เจ้าหนึ่งปลูกประมาณ ๑-๓ ไร่ก็มากพอแล้ว เพราะแรงงานน้อยและเทคโนโลยีต่ำ การปลูกในยุคนั้นปลูกบนที่ดินของเจ้าของเตาต้ม โดยไม่ต้องเสียค่าเช่า เริ่มปลูกยาตั้งแต่เดือนกันยายนเป็นต้นไป เมื่อยาสุบโตเต็มที่จนมีใบขนาดตามที่เจ้าของโรงบ่มต้องการก็ขึ้นตั้งตั้งแต่เช้ามืดไปเก็บใบยา แล้วนำมาเสียบด้วยไม้เสียบยาบริเวณหัวใบยา วางเรียงไว้แล้วนำส่งเตาต้ม ชาวบ้านเริ่มนิยมปลูกยาสูบ เพราะทำให้เกิดรายได้เข้าสู่ครอบครัว ชาวบ้านจึงปลูกยาสูบกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

เจ้าของเตาต้มจ้างชาวขมุในประเทศลาวเข้ามาเป็นแรงงานในการตัดต้นไม้ใกล้กับเตาต้ม โดยใช้ช้างลากท่อนไม้เหล่านั้น ตัดให้มีขนาดยาวประมาณ ๑ เมตร ขวานผ่าแล้วนำมาเป็นฟืนสำหรับอบใบยาสูบ เพราะชาวขมมีความชำนาญเกี่ยวกับการทำไม้ หลังได้รับเงินค่าจ้างก็กลับไปยังประเทศลาว ต่อมาภายหลังจึงได้จ้างชาวลื้อ ลานูให้เป็นผู้ตัดไม้ส่งเตาต้ม ซึ่งลานูเล่าว่า ป่าไม้บ้านสองพี่น้องหายไปถึงเพราะพวกเขากับชาวลื้อบ้านห้วยเม้งร่วมกันตัดส่งให้กับเจ้าของเตาต้มบ้านเมืองพาน

พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๓ เจ้าน้อยกุล จิตตางกูร นำรถยนต์ดีเซลมาติดตั้งเรือเป็นเรือยนต์ลำแรกของเชียงของรับส่งผู้โดยสารจากเชียงของ - เชียงแสน และบรรทุกสินค้าที่มาจากเชียงราย เพื่อนำมาขายยังชุมชนต่าง ๆ ของเชียงของ เรือยนต์ลำนั้นรับผู้โดยสารได้ประมาณ ๕๐ คน มีอุบัติเหตุเรือโดยสารล่มในแม่น้ำโขงครั้งหนึ่งและเป็นอุบัติเหตุครั้งใหญ่ที่สุดที่เคยมีมา

ในขณะนี้จากคำบอกเล่าเรื่องเรือล่ม พบว่า ได้มีคนจีนโพ้นทะเลอพยพเข้ามาทำการค้าในตลาดเชียงของแล้ว เพราะในช่วงที่เรือล่มนั้น มีพ่อค้าจีนคนหนึ่งได้แย่งเอาขูชีพจากผู้โดยสารคนเมืองคนหนึ่งที่มีอุปการณขูชีพจนทำให้คนเมืองคนนั้นจมน้ำตาย และพ่อค้าจีนคนนั้นรอดชีวิต

อย่างไรก็ตาม ผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขงก็ยังมีการติดต่อกันโดยตลอด จนเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงใหญ่อีกครั้งหนึ่งขึ้น กล่าวคือ ระบบเศรษฐกิจเกือบทั้งหมดในแม่น้ำโขงระหว่างลาวและไทยแทบจะขาดลงในปี ๒๕๑๔ ซึ่งเป็นปีที่ประเทศลาวเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พร้อมกับสถานการณ์ในเชียงของก็ได้กลายเป็นพื้นที่สีแดง แต่การค้าในตลาดมีติดกับทหารต่างๆเป็นไปอย่างรุ่งเรือง

เชียงของ: ยุคสงครามเย็นและเป็นเขตพื้นที่สีแดง (พ.ศ. ๒๔๘๘ - ๒๕๓๒)

เริ่มต้นสงครามเย็น หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง สหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นผู้นำฝ่ายเสรีนิยมเข้ามามีบทบาทในลาวมากยิ่งขึ้นได้ตั้งฐานทัพในห้วยทรายและสร้างสนามบินแห่งหนึ่งไว้ที่เชียงของ อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงของประมาณ ๑ กิโลเมตรทางทิศตะวันตก พ่อตมเล่าว่า เครื่องบินลงที่เชียงของหลายชนิด มีทหาร

อเมริกันประจำอยู่ในสนามบิน แต่จะไม่มาอยู่กับชาวบ้าน สนามบินนี้เป็นกองกำลังสนับสนุนด้านอาหาร อาวุธ ยุทโธปกรณ์ให้กับทหารที่รบในลาว เครื่องอีกจำนวนหนึ่งเป็นเครื่องบินเพื่อหาข่าวให้กับทหารราบ ในยุคนั้นเด็ก ๆ วัยรุ่นชายมักจะนำสายร่มของทหารอเมริกันมาทำเป็นสายคล้องหรือผูกคล้องพอกเกจิอาจารย์แล้วนำมาคล้องคอคู่แล้วเท

นอกจากนั้น ทหารอเมริกันยังตั้งฐานทัพอยู่ที่บ้านหัวเวียง ต.เวียง อำเภอเชียงของ เพื่อเป็นหน่วยสนับสนุนให้กับส่วนหน้าที่สู้รบกับฝ่ายซ้ายในประเทศลาว หน่วยทหารเสือพรานตั้งฐานอยู่ตอนโป่งเกาะกลางแม่น้ำโขงกันระหว่างเชียงของกับห้วยทราย มีการตั้งบ่อนคาสีในการเล่นการพนันกัน ต่อมาภายหลังเมื่อสิ้นสุดสงครามบ่อนคาสีในนี้ก็เงียบหายไป ทหารพวกนี้จะไม่รบกว่นหรือทำร้ายชาวบ้าน

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวเชียงของกับห้วยทรายและทหารอเมริกันมีความแนบแน่นมาก ชาวเชียงของเจ็บป่วยอาการหนักไม่สามารถรักษาพยาบาลในฝั่งไทยได้ ก็จะข้ามไปรับการรักษาที่หมอฝรั่งห้วยทรายอยู่เนือง ๆ เพราะทางโรงพยาบาล ณ เมืองห้วยทราย มีแพทย์ พยาบาลเจ้าหน้าที่สาธารณสุข และเครื่องมือทางการแพทย์ก้าวหน้ากว่าสุขภาพของเมืองเชียงของ มีการสร้างสนามบินเครื่องบินโดยสารรับผู้โดยสารจาก เวียงจันทน์ หลวงพระบางและห้วยทราย ซึ่งความเจริญก้าวหน้าเหล่านี้เกิดจากการพัฒนาของทหารสหรัฐที่ตั้งฐานทัพในห้วยทราย เพื่อสนับสนุนการต่อสู้ที่น้ำย ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับคนลาวสามารถเยื่อมเยือกันอย่างสะดวกสบาย เมื่อฝั่งไทยมีงานบุญก็เชิญคนฝั่งลาวมาร่วมงาน จะข้ามไปอยู่กี่วันก็ได้เหมือนเป็นพี่น้องกัน คนเชียงของข้ามไปลาวเก็บของป่าล่าสัตว์และทำไร่ทำสวนเป็นปึกอยู่ที่นี่ได้เลยโดยไม่ผิดกฎหมาย

ในช่วงเวลานั้นมีการสู้รบระหว่างฝ่ายซ้ายกับฝ่ายขวาที่เมืองสิงห์ประเทศลาว ชายหนุ่มชาวเชียงของจำนวนไม่น้อยเข้าไปเป็นลูกจ้างของทหารสหรัฐในการก่อสร้างสาธารณูปโภคที่เมืองน้ำย เช่น อาคารที่พัก โรงพยาบาล บางคนทำงานก่อสร้าง บางส่วนก็ไปเป็นทหารรับจ้าง ฐานทัพที่น้ำยประเทศลาวนั้น มีร้อยเอก พิจิตร ภูลาวาณิชย์ เป็นผู้บัญชาการ เมื่อเมืองสิงห์ถูกกองกำลังฝ่ายซ้ายตีแตกเข้าสู่น้ำย คนงานเหล่านั้นก็หลบหนีการสู้รบของทหารเข้าสู่ห้วยทรายข้ามแม่น้ำโขงมายังเชียงของ บางคนแต่งงานกับผู้ลาวลาวก็นำภรรยาของตนกลับมาเชียงของ

ส่วนชาวลาวและทหารลาวหนีข้ามมาฝั่งไทยหลายคน ทหารไทยสั่งให้ปลดอาวุธนำมากองรวมกันไว้ได้หลายกองมาก ชาวบ้านเองก็ช่วยกันปลดอาวุธแต่บางคนก็ไม่ยอมให้กับหน่วยราชการ หลังจากนั้นไม่นานก็นำไปขาย สำหรับทหารลาวและชาวบ้านถูกสั่งให้ขึ้นรถทหาร เพื่อนำไปส่งยังศูนย์อพยพบ้านดงนางจากเชียงของประมาณ ๒๕ กิโลเมตรทางทิศใต้ของเชียงของ ภายหลังชาวลาวเหล่านี้ก็ถูกส่งไปยังประเทศที่สาม ส่วนใหญ่จะไปสหรัฐอเมริกา

พื้นที่สีแดง (ประมาณพ.ศ.๒๕๐๙ - ๒๕๒๕) ต่อมารัฐบาลได้ส่งกองกำลังทหารมาประจำที่เชียงของมากขึ้นตามเหตุการณ์ความขัดแย้งในลาวโดยตั้งฐานทัพด้านใต้โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชปัจจุบัน ทหารพลร่มหัวหิน หน่วยบัญชาการ ๐๔ หรือ บก.๐๔ เชียงใหม่ (หัวหน้าหน่วยกระหิณแดง)และทหาร ๐๓๑ นอกจากนั้นยังมีตำรวจตระเวนชายแดนชุดเคลื่อนที่เร็วประจำอยู่เชียงของ เพื่อตริ่งกำลังไม่ให้คอมมิวนิสต์เข้ามาในเชียงของ เพราะว่าบริเวณสันดอยยาวที่ทอดแนวยาวตามถนนสายเทิง-เชียงของ และบริเวณดอยผาตั้ง

ผาหม่นที่ทอดตัวยาวไปถึงเขตอำเภอเชียงคำ และตำบลดับเตา อำเภอเทิงกลายเป็นฐานที่มั่นของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งมีชาวเขาเผ่าม้งเป็นแนวร่วมที่สำคัญ มีการดักรับยิงทหารที่เดินทางตามถนนสายนี้ เช่น ผู้ก่อการร้ายดักรับโจมตีสถาบัน ๐๓๑ ที่บ่อดินบ้านหลวง ตำบลศรี้ง ทหารเสียชีวิต ๓ นายในปีเดียวกันมีการวางระเบิดสะพานหน้าศูนย์อพยพบ้านตอง

เหตุการณ์ที่นำไปสู่การต่อสู้ทางความคิดเกิดขึ้นที่เชียงของ-เวียงแก่น มาจากความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับพวกม้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ชาวเขาเผ่าม้งได้เข้าไปตัดไม้เบิกพื้นที่เพื่อใช้ทำการเกษตร เจ้าหน้าที่ได้ทำการจับกุมและปรับเงิน ต่อมาเจ้าหน้าที่ได้เข้าไปปิดล้อมบ้านขุนชุมพู ซึ่งเป็นหมู่บ้านชาวม้ง บนสันดอยยาว ตำบลยางฮอม อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน เพื่อจับกุมผู้กระทำความผิดจึงเกิดการต่อสู้กันอย่างหนักหน่วง ชาวม้งจึงหนีเข้าไปในป่าลึก ต่อมาอีกหนึ่งปี เหตุการณ์ความขัดแย้งนี้ขยายวงกว้างไปถึงดอยผาตั้ง ดอยผาหม่นตามแนวชายแดนไทยลาว

พ.ศ. ๒๕๑๐ ชาวม้งบ้านขุนหาญหนีเข้าไปตั้งหลักอยู่ในฝั่งประเทศลาว ในเวลาดังกล่าวพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเคลื่อนไหวตามแนวป่าให้ความช่วยเหลือชาวม้ง และชักชวนพวกเขาให้เป็นแนวร่วมในการต่อสู้ เพราะพวกเขาถูกเจ้าหน้าที่กระทำแล้วไม่สามารถตอบโต้ได้จึงใช้วิธีการนี้

๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ เป็นวันที่ทหารและลูกเสือชาวบ้านล้อมปราบนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีนักศึกษาล้มตายและบาดเจ็บเป็นจำนวนมาก บางกลุ่มสามารถเล็ดรอดออกมาได้ ไม่สามารถอยู่ในเมืองต่อไปได้ เพราะถูกเจ้าหน้าที่กดดันจึงหนีเข้าป่าอาศัยอยู่กับทหารป่าพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย นักศึกษาจำนวนหนึ่งมาอยู่ร่วมกับชาวม้งบริเวณดอยผาตั้ง ดอยผาหม่น ดอยยาวและดอยหลวง

พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเข้ามาแทรกซึมในพื้นที่เชียงของ-เวียงแก่น สามารถชักชวนชาวบ้านบางกลุ่มเข้าเป็นแนวร่วมในการต่อสู้ บางคนก็เป็นสายข่าวในเมือง บางคนก็เป็นฝ่ายล่าเลี้ยงอาหาร ความคิดของคนเชียงของเวียงแก่นสับสนมาก บางคนถึงกับเตรียมทรัพย์สินที่มีค่าไว้ ถ้าหากเกิดการสู้รบกันก็จะได้น้ำมัน ฝ่ายรัฐบาลไทยมีนโยบายปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์ โดยให้ทหารจีนฮั่นหรือทหารจีนคณะชาติเป็นแนวหน้าในการรบ ทหารฮั่นเป็นผู้ที่มีความกล้าหาญ และอดทนต่อความยากลำบากในการสู้รบ เพราะพวกเขาต้องการที่จะอยู่ในประเทศไทยจึงต้องเอาชีวิตเข้าแลกหรือสร้างคุณความดีความชอบ

หลังจากมีการเจรจาตกลงตามนโยบาย ๖๖/๒๓ และ ๖๕/๒๕ นั้น ฝ่ายทหารก็เข้าไปจัดสรรพื้นที่หมู่บ้านของชาวม้งที่ต้องการเข้าร่วมพัฒนาชาติไทยเสียใหม่ เช่น บ้านห้วยหาญซึ่งตั้งอยู่ขุนห้วยนานใกล้กับชายแดนลาวมากเกินไปถึงให้ขับเข้ามาฝั่งไทยมากขึ้น มีการอบรม อพป. (หมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง) ปชต. (หมู่บ้านป้องกันชายแดน) ให้กับประชาชนในหมู่บ้านต่าง ๆ เกือบทุกหมู่บ้าน โดยเฉพาะชาวเขาเผ่าม้งเพื่อไม่ให้ชาวม้งกลับไปเชื่อในลัทธิคอมมิวนิสต์อีกต่อไป

ผลกระทบจากลาวปิดประเทศ พ.ศ. ๒๕๑๘ ความสัมพันธ์ระหว่างคนเชียงของกับคนลาวขาดลง เพราะว่าการกักตุนทหารฝ่ายซ้ายเข้ามายึดห้วยทรายอย่างสมบูรณ์แล้ว คนเชียงของเรียกกลุ่มทหารที่เข้ามาอยู่ในเมืองห้วยทรายว่า

"ทหารอัยน้อง" ลุงถม ชาวเชียงของคนหนึ่งบอกว่า "เจ้าของลาวมี ๒ คน คนที่สนับสนุนสหรัฐ คนนี้สนับสนุนเวียดนาม ทหารของทั้งฝ่ายสู้รบกัน ในที่สุดทหารของเจ้าน้องชนะเข้ายึดเมืองห้วยทรายได้จึงเรียกว่า ทหารอัยน้อง"

การข้ามไปมาหาสู่กันก็เกือบจะหมดลง จะข้ามไปทำอะไรก็ได้ ไร่นาที่เคยทำก็ทิ้งร้างไว้ เช่น คนบ้านหาดบ้ายหาดทรายทอง และบ้านริมแม่น้ำโขงในเชียงแสน ไม่สามารถข้ามไปทำไร่หรือนา โดยเฉพาะการปลูกต้นยาสูบได้อีก ต้องปล่อยให้ผืนดินทิ้งร้างและบ้างก็อพยพทิ้งไร่นามาอยู่กับญาติพี่น้องฝั่งไทย

การค้าขายกับลาวในทุกด้านหยุดชะงักลงไป พ่อค้าแม่ค้าไม่สามารถนำสินค้าไปขาย ชาวบ้านหาปลา ถูกดักยิงหรือถูกปล้น เพราะลาวถือว่าหาปลาในเขตประเทศของเขา ญาติพี่น้องที่เคยไปมาหาสู่กันไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตามถูกตัดขาดลงทันที ผลกระทบที่ตามมาได้แก่พวกชาวเรือรับจ้างขนส่งสินค้าหรือส่งผู้โดยสารไปยังฝั่งลาวขาดรายได้ที่จะนำมาเลี้ยงครอบครัว คนในเมืองเชียงของจำนวนไม่น้อยที่ไม่เคยออกจากบ้านไปทำงานในต่างถิ่นก็ออกไปทำงานในกรุงเทพ เพราะไม่มีงานทำ คำขายก็ไม่ได้กำไร

ต่อมาเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองดีขึ้นมีข้อยกเว้นไปเยี่ยมกันในงานบุญ เช่น งานแต่งงาน งานศพ ของญาติพี่น้องหรือคนที่เคยรู้จักกัน มีบัตรเชิญและเจ้าภาพรับรองให้ไปร่วมงานก็จะไม่เสียค่าเหยียบแผ่นดินเหมือนยามปกติที่ได้มีการออกกฎเสียเงินค่าเหยียบแผ่นดินทั้งสองฝ่าย คนไทยเสียค่าเหยียบแผ่นดิน ๕๐ บาท หากลักลอบเข้าไปเมื่อถูกจับจะถูกปรับเป็นเงิน ๕๐๐ ดอลลาร์ ตามกฎหมายของลาว แต่คนลาวเสียค่าเหยียบแผ่นดิน ๑๐ บาทหรือไม่มีการเก็บแต่อย่างใด

การค้าขายและการทำมาหากินในยุคสงครามเย็น ในเมืองเชียงของมีตลาดสดส่งสินค้าให้กับพ่อค้าปลีกอยู่แห่งหนึ่ง คาดว่า ตลาดแห่งนี้มีมาตั้งแต่ยุคเจ้าเมืองเชียงของแล้ว ตั้งอยู่ตรงข้ามกับวัดหลวง ปัจจุบันเป็นแผนกโยธาของเทศบาลอำเภอเชียงของ พ่อค้าแม่ค้านำสินค้าตั้งเรียงรายในบริเวณตลาดตามแผงของตนเวลาประมาณตีสองถึงตีสาม สินค้าส่วนมากก็เป็นหมู เนื้อ พืชผัก และเครื่องอุปโภคและบริโภคอื่น ๆ ประมาณตีสี่พ่อค้าแม่ค้าจากเมืองห้วยทราย และชุมชนรอบนอกซึ่งเป็นพ่อค้าแม่ค้าปลีกก็มารับสินค้าเหล่านี้ไปขายต่อในตลาดสดประจำหมู่บ้าน หรือร้านขายของชำประจำชุมชน ตลาดแห่งนี้วายประมาณก่อน ๖ โมงเช้า

ต่อมาเทศบาลอำเภอเชียงของได้ย้ายตลาดแห่งนี้ไปตั้งอยู่ข้างสำนักงานเทศบาลติดกับสะพานข้ามน้ำสมก่อนเข้าตัวเมืองด้านทิศตะวันออก ตลาดแห่งนี้ยังคงเป็นตลาดส่งสินค้าให้กับพ่อค้าแม่ค้าคนกลางเช่นเดิม เพียงแต่สร้างตัวตลาดให้เป็นสัดส่วนยิ่งขึ้น เทศบาลเป็นผู้บริหารกิจการของตลาด

มีตลาดอีกหนึ่งเพิ่มขึ้นมาตั้งอยู่บ้านสบสม ก่อนจะถึงตัวเมืองเชียงของทางทิศใต้เป็นตลาดสดขายเครื่องบริโภคตั้งแต่เวลาเช้ามืดจนถึงค่ำ ตลาดแห่งนี้จะมีชนเผ่า โดยเฉพาะ ม้ง เย้า นำพืชผักสวนครัวและของป่านามาวางขายอยู่เป็นประจำ เช่น พริก หัวปลี หวายเป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีร้านค้าขายเครื่องอุปโภคบริโภค และเครื่องมือการเกษตรตั้งอยู่เรียงรายยาวข้างถนนสายกลางเมืองเชียงของ โดยมีกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนเป็นเจ้าของ ร้านค้าเหล่านี้นอกจากขายให้กับลูกค้าคนไทยแล้วยังส่งข้ามไปยังเมืองห้วยทรายอีกด้วย

กล่าวกันว่า ก่อนลาวแตก พ.ศ.๒๕๑๔ สภาพเศรษฐกิจของเชียงของดีมาก เพราะว่าได้ขายสินค้าให้กับพ่อค้าแม่ค้าลาว ซึ่งนำไปขายให้ทหารอเมริกัน ส่วนฝั่งไทยก็มีทหารเข้ามาตั้งฐานทัพอยู่ตามจุดต่าง ๆ

แต่การค้ากับเมืองห้วยทรายยังคงดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง เพราะในขณะนั้นมีทหารหลายหน่วยงานมาตั้งฐานทัพทั้งในเชิงของ ดอนโปงหรือเกาะกลางแม่น้ำโขงระหว่างเชียงของกับห้วยทรายมีทหารเสือพรานมาตั้งฐานอยู่ เป็นหน่วยทหารที่ไปช่วยรบสงครามในประเทศลาว มีการตั้งคาสโนเล่นการพนันกัน ต่อมาบ่อนคาสโนก็หายไปพร้อมกับการจากไปของทหารเสือพราน และมีทหารรับจ้างจากไทย ตลอดจนทหารอเมริกันตั้งฐานทัพในลาวชาวบ้านก็นำของไปขายให้กับทหารเหล่านี้ โดยนั่งเรือรับจ้างจากท่าเรือวัดหลวง รวมทั้งมีพ่อค้าแม่ค้าจากฝั่งลาวก็นำสินค้าไปขายในลาว พ่อค้าลาวและทหารรับจ้างไทยแอบนำบุหรี่ สุรา และอาวุธสงครามของอเมริกันมาขายยังฝั่งเชียงของ

ปี พ.ศ.๒๕๑๘ ทหารฝ่ายซ้ายหรือทหารซ้ายน้องสามารถตีเมืองห้วยทรายได้แล้ว สังเกตพบแดนระหว่างไทย-ลาวตลอดแนว คนลาวที่อยู่เมืองห้วยทรายก็ทะลักมาอยู่เชียงของถูกปลดอาวุธ ทหารก็ผลักดันให้ไปอยู่ศูนย์อพยพบ้านตอง ช่วงเวลานี้สภาพเศรษฐกิจเชียงของยังคงดำเนินไปได้ดี เพราะยังมีกองกำลังทหารอยู่ในเชียงของ และมีการค้าขายกับลาวในศูนย์อพยพ ต่อมา พ.ศ.๒๕๒๕ ชาวลาวกลุ่มนี้ก็อพยพไปอยู่ประเทศโลกที่สาม และทหารถอนกำลังออกไป เพราะสามารถควบคุมสถานการณ์การต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ได้แล้ว เชียงของช่วงเวลานี้สภาพเศรษฐกิจซบเซามากที่สุด

หลังปี ๒๕๑๘ ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาวยุติลง ชาวเรือที่รับจ้างขนสินค้าและผู้โดยสารไปยังฝั่งลาวต้องเลิกกิจการ หน่วยงานยุติกิจการการเดินทางเรือแล้วออกไปรับจ้างที่กรุงเทพฯ บางคนไปไกลถึงสงขลา เบตง ชาวบ้านบางส่วนออกไปหาที่ทำกินยังบ้านเมืองกาญจน์ ลำปางริมโขง ชาวบ้านกล่าวกันอย่างสนุกสนาน “ตอนเย็นมา นำระเบิดมาปาที่ถนนสายกลางเมืองก็ไม่มีใครได้รับบาดเจ็บ หรือตาย แม้กระทั่งหมาก็ไม่ถูกระเบิด ” เพราะสภาพทั่วไปในขณะนั้นเจียบเหงาซบเซามาก ต่อเมื่อลาวผ่อนคลายกฎระเบียบต่าง ๆ ประกอบการประกาศนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้าในยุคนายทศชาติชาย ชุณหะวัณทุกอย่างเริ่มกระเตื้องขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

ส่วนเรื่องวิถีการผลิตของคนในเชียงของเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงขึ้น เช่นในปี พ.ศ.๒๕๐๙ เกิดน้ำท่วมใหญ่ครั้งประวัติศาสตร์ น้ำได้ทะลักเข้าท่วมแม้กระทั่งตัวเมืองเชียงของ สามารถพายเรือไปมาได้ สร้างความเสียหายทางด้านทรัพย์สินและบ้านเรือน เช่นชุมชนบ้านห้วยลึกได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมครั้งนั้นด้วย ระดับน้ำท่วมถึงหลังคาบ้านและพัดพาเอาบ้านเรือนข้าวของเครื่องใช้สูญหายไปด้วย ความสูญเสียครั้งที่ย่ำแย่ที่สุดของหมู่บ้านครั้งนั้นไม่มีผู้ใดในหมู่บ้านเสียชีวิต จากคำบอกเล่าของนายพัน อินแก้ว ชาวบ้านห้วยลึก บอกว่า คนในหมู่บ้านรู้จักแม่น้ำโขงดี อีกทั้งแม่น้ำโขงค่อยๆเพิ่มระดับความสูงอย่างช้าๆทำให้ตั้งตัวและอพยพสมาชิกในครอบครัวไปอยู่ที่ปลอดภัยได้ทัน จุดที่ชาวบ้านอาศัยหลบภัยน้ำท่วมเป็นภูเขาใกล้ๆหมู่บ้าน ปัจจุบันเป็นบ้านของนางเล้งยม บางส่วนไปอาศัยอยู่ที่ไร่อือเป็นการเฝ้าไร่ข้าวของตนเองที่อยู่บนเนินเขาและน้ำท่วมไม่ถึงไปในตัว

หลังน้ำลดรัฐบาลโดยทางอำเภอเชียงของ(ขณะนั้นอำเภอเวียงแก่นยังไม่แยกออกจากอำเภอเชียงของ) ได้ออกมาช่วยเหลือชาวบ้าน ซึ่งเดินทางมาทางเรือ ขณะนั้นไม่มีถนน มาแจกข้าวสารและแนะนำให้ปลูกพืชเศรษฐกิจ (ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ พ.ศ.๒๕๐๔) คือ ข้าวโพด ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีใครรู้จักหรือปลูกในหมู่บ้าน

นับแต่นั้นมาข้าวโพดเป็นพืชเศรษฐกิจที่ชาวบ้านจะต้องปลูกขายเป็นรายได้ประจำปีของชาวบ้าน ยิ่งไปกว่านั้น พ.ศ. ๒๕๑๒ การสร้างถนนทางหลวงสายเทิง - เชียงของเสร็จสมบูรณ์ ชาวบ้าน พ่อค้าสามารถเดินทางติดต่อกันอย่างสบาย สินค้า เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ หลังไหลเข้าไปในชุมชน ชาวบ้านหาเงินมาใช้จ่าย เพราะถูกกระตุ้นให้บริโภคยิ่งขึ้น ในขณะที่ผลผลิตก็ขายได้ราคาไม่ดี และต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น กระทบต่อการดำเนินชีวิต บางส่วนยังคงทำการเกษตรต่อไป บางส่วนก็ออกไปรับจ้างขายแรงงานในเมืองต่อไป

เวียงแก่นกับพื้นที่สีแดง เวียงแก่นเป็นส่วนหนึ่งของเชียงของในด้านการปกครองแบบมหาดไทย จนกระทั่งปี ๒๕๓๐ เวียงแก่นได้ถูกแยกออกไปเป็นอีกเขตการปกครองท้องถิ่นหนึ่งในเชียงรายของรัฐ ในยุคก่อนการเปลี่ยนมาเป็นอำเภอ เวียงแก่นเป็นพื้นที่ภูดอยชายแดนของเชียงของ ผู้คนใช้เส้นทางแม่น้ำโขงสัญจรไปมาหาสู่กัน คนบนพื้นที่สูงจะลงมาขึ้นเรือที่บ้านแจมปองหรือบ้านอื่น ๆ ริมฝั่งโขงแล้วเดินทางมาเชียงของหรือเดินลัดสันดอยยาวออกมาสู่พื้นที่ราบแม่น้ำอิง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูดอย มีที่ราบแม่น้ำาวซึ่งเป็นแม่น้ำขนาดเล็กกว่าแม่น้ำอิงไว้ทำการเกษตร ส่วนใหญ่จะทำนา คนเวียงแก่นในยุคสงครามเย็นเป็นเขตพื้นที่สีแดงที่สำคัญ และเป็นแนวเขตการปฏิบัติงานของพรรคคอมมิวนิสต์ไทยเขต ๔ ถือว่าเป็นฐานที่มั่นสำคัญของทหารป่า คนลี้ภัยคนขมจะอยู่ในเขตพื้นที่ราบและเชิงดอย มีวิถีการทำนาและทำไร่ และบางครั้งก็มีผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆ ทั้งที่อพยพเพราะสงครามในแผ่นดินลาว และสถานการณ์การปฏิวัติเข้ามาในไทย ส่วนใหญ่จะเป็นคนม้งและเข้า ในขณะเดียวกันคนม้งและเข้าที่เคยอยู่มาก่อนในเขตนี้ก็อพยพหนีภัยสงครามระหว่างทหารป่าและรัฐอยู่ในแนวเทือกเขาชายแดน เมื่อเกิดการไร้ซึ่งหนทางจะถอยร่นหรืออพยพไปอีกบางส่วนก็กลายเป็นพวกเดียวกับทหารป่า บางส่วนก็ถูกเจ้าหน้าที่รัฐให้อพยพลงมาอยู่พื้นที่ราบ เช่น คนเข้าบ้านไทยพัฒนามาอยู่บริเวณบ้านทุ่งคำ

ส่วนสภาพทางเศรษฐกิจของคนเวียงแก่นมีความเปลี่ยนแปลงจากเดิมยังไม่มากนัก ส่วนมากยังเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ พืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่มีบทบาทต่อการดำรงชีวิตก็คือ ยาสูบ และข้าวโพด เพราะว่าการคมนาคมระหว่างเชียงของกับเวียงแก่นยังไม่ดี การติดต่อกับราชการเป็นไปด้วยความลำบาก ลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของเวียงแก่น คือ เป็นแหล่งพักอาศัยของกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มคนที่ฝักใฝ่คอมมิวนิสต์ ซึ่งรัฐไทยพยายามที่จะปราบด้วยวิธีการต่าง ๆ วิธีประสบความสำเร็จอย่างหนึ่งในการสร้างความเจริญให้กับเวียงแก่น ก็คือ การสร้างถนนสายยุทธศาสตร์เลียบไปทางแม่น้ำโขง เข้าเขตอำเภอเวียงแก่นเชื่อมถึงบ้านปางคำ ตำบลต๋ำ อำเภอเทิง และไปถึง ตำบลสบง กิ่งอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา

ต่อมาเมื่อสงครามคอมมิวนิสต์ยุติลง ทางราชการให้ความสำคัญกับพื้นที่อำเภอเวียงแก่นมาก ได้แยกการปกครองออกจากอำเภอเชียงของ มีหน่วยงานราชการต่างเข้าสนับสนุนและพัฒนา โดยเฉพาะโครงการพระราชดำริช่วยเหลือกลุ่มชาวม้ง โดยสร้างศูนย์การเกษตรพื้นที่สูงอยู่บนดอยผาตั้ง ดอยผาหม่น ในเขตอำเภอเทิง สนับสนุนให้ชาวม้งปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กะหล่ำปลี ขิง ลิ้นจี่ ส้มโอ สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวม้งเป็นอย่างดี ที่เดิมวิถีชีวิตผูกพันกับการปลูกฝิ่น การทำไร่เลื่อนลอย

พ่ออินผวน ธุระเสนกล่าวไว้ว่า “เชียงของ-เวียงแก่น ถ้าไม่มีคอมมิวนิสต์ก็ไม่มี ความเจริญ การพัฒนา ด้านต่าง ๆ ถนน ไฟฟ้า และประปา เกิดขึ้นมาได้ เพราะเขากลัวคอมมิวนิสต์”

เสียงของวันนี้: ยุคสงครามการค้า

เสียงของ: จุดพักท้องเกี่ยวกับประตูกการค้า

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ ๑ ปี ๒๕๐๔ เป็นต้นมาเป็นแม่บทการพัฒนาของประเทศไทยในแนวทางสมัยใหม่ โดยในช่วงแรกเน้นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานการพัฒนาประเทศ เช่น ถนน หนทาง ประปา ไฟฟ้า ควบคู่ไปกับการส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจการค้ากับเกษตรกรทั่วประเทศ โดยมีการปล่อยสินเชื่อทั้งให้แก่เอกชนธุรกิจและชาวบ้านเกษตรกรซึ่งเงินเหล่านั้นรัฐได้กู้มาจากธนาคารโลกผู้ผลักดันการพัฒนาแนวใหม่อย่างเต็มที่โดยมีเจ้าของเงินรายใหญ่ที่แท้จริงคือประเทศเสรีนิยมอย่างอเมริกา

ดังที่กล่าวแล้ว แม้เสียงของเป็นสังคมชายแดนแต่จากการที่เคยเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ในการแย่งชิงมวลชนในสมัยสงครามเย็น การสร้างการพัฒนาถนนหนทางจึงมาควบคู่กับสิ่งที่เรียกกันว่า พื้นที่สีแดง ถนนเส้นเชื่อมต่อเลียบแม่น้ำโขงและตัดข้ามภูตอยหลวงอันนำมาซึ่งการติดต่อยาวเยื้องแซงเสียงของได้ก็เป็นผลจากยุทธศาสตร์ในสมัยสงครามเย็น กระทั่งในสมัยนโยบายการพัฒนาประเทศที่เรียกกันทั่วไปว่า “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” ในยุคชาติชาติ ชุณหะวัณ ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ โดยเล็งผลการค้ากับประเทศเพื่อนบ้านซึ่งเคยเป็นสนามรบทั้งสงครามภายในและสงครามภายนอกให้เปิดประตูรับการค้าการขาย พื้นที่ชาวดนที่ติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างเสียงของจึงสามารถมีถนนลาดยางสายเสียงของเส้นเสียงของได้สำเร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ก่อนหน้านั้นถนนสายนี้เป็นถนนลูกรัง ได้ลาดยางเป็นบางช่วงเท่านั้น ตั้งแต่มีถนนสายนี้เป็นต้นมาการคมนาคมทางแม่น้ำโขงหมดความสำคัญลงไป มีแต่เพียงการเดินทางเรือเพื่อการท่องเที่ยว และล่องเรือเพื่อจับปลาเท่านั้น

ในกรณีเปิดประตูกการค้าสิ่งที่มาควบคู่กันกับการค้าสมัยใหม่คือนักท่องเที่ยว แผนการพัฒนาโครงสร้างสมัยใหม่และการส่งเสริมการค้าต่างๆในยุคนี้จึงมีแผนการขายสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมให้แก่นักท่องเที่ยวไว้ด้วย ในประเทศไทยถูกผลักดันอย่างหนักตั้งแต่ปี ๒๕๓๐ เป็นต้นมา การผลักดันทั้งการค้าและการท่องเที่ยวจนทำให้ประเทศลาวและประเทศใกล้เคียงอันเป็นประเทศที่มีการปกครองในระบบสังคมนิยมยอมเปิดประเทศรับการค้าและทุน ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ประเทศลาวเริ่มผ่อนปรนการค้าชายแดน และการเข้าเมืองของคนไทยมากยิ่งขึ้น เสียงของกลับมีชีวิตชีวามากครั้งหนึ่ง เจ้าของเรือรับจ้างก็มีงานทำ คนลาวสามารถเข้ามาซื้อสินค้าจากฝั่งไทย เศรษฐกิจในเสียงของขยายตัว เงินแพร่สะพัด

การเปิดประเทศของลาวสอดคล้องกับสถานการณ์ต่อสู่ทางความคิดของโลกยุคนี้ ดูเหมือนว่าประเทศคอมมิวนิสต์ยอมพ่ายแพ้แล้วเมื่อกำแพงเบอร์ลินและประเทศโซเวียตรัสเซียล่มลง ที่เหลืออยู่ก็ต้องปรับเปลี่ยนแนวทางการปกครองเป็นแนวทางสังคมนิยมแบบตลาดการค้า เช่น จีน เวียดนาม และลาวก็เช่นเดียวกันที่ต้องปรับตัวทำให้เกิดการเปิดประเทศรับนักท่องเที่ยวเข้าสู่ประเทศของตน การผ่านแดนเข้าลาวสามารถทำได้หลายทาง แต่หนึ่งในนั้นคือทางเสียงของ-ห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว

บรรดานักท่องเที่ยวสามารถขอบัตรผ่านแดนได้ที่เสียงของ เพื่อเดินทางเข้าไปยังประเทศลาวระยะเวลา ๑ วัน การท่องเที่ยวทำให้ชาวเรือเสียงของกลับมามีรายได้จากการพานักท่องเที่ยวข้ามไป-กลับระหว่างห้วยทราย-เสียงของในราคาคนละ ๕๐ บาท พ่อค้าจ้างขนสินค้าจากฝั่งเสียงของข้ามไปยังห้วยทราย เรือขนส่งสินค้าจากเสียงของไปยังหลวงพระบาง หรือหลวงพระบางมาเสียงของก็เทียบท่าเรือวัดหลวง เพราะสินค้าต้องผ่าน

ด้านบุคลากรที่ทำเรือแห่งนี้ ชาวเรือท่าเรือวัดหลวงได้จัดตั้งชมรมชาวเรือขึ้นเพื่อช่วยเหลือเพื่อนสมาชิกที่ประสบอุบัติเหตุทางเรือ และต่อรองอำนาจของข้าราชการในท้องถิ่น เรือเพิ่มขึ้นมีจำนวนมากที่สุด ๕๒ ลำ ต่อมากรมเจ้าท่าสร้างท่าเรือน้ำลึกเยื้องโรงเรียนบ้านหัวเวียง เป็นเหตุให้ชาวเรือวัดหลวงมีรายได้ลดลง เพราะสินค้าที่บรรทุกเรือถูกให้ขึ้นท่าเรือน้ำลึกอย่างเดียว ท่าเรือวัดหลวงรบเขาจน เรือลดจำนวนลงเหลือ ๒๓ ลำ ส่วนหนึ่งนำไปขายให้กับชาวเรือบ้านหัวเวียง ด้านตรวจคนเข้าเมืองตั้งอยู่เหนือท่าเรือวัดประมาณ ๑๐๐ เมตร นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติอยากไปห้วยทรายมาติดต่อขอผ่านแดนแล้วก็นั่งเรือรับจ้างข้ามไปยังห้วยทราย สามารถเดินทางจากห้วยทราย ปากแบงจนถึงหลวงพระบางโดยเส้นทางเรือ หรือเดินทางจากห้วยทรายไปยังหลวงน้ำทาแล้วเข้าสู่ตอนใต้ของจีนได้

เกสท์เฮาส์ โรงแรมผุดขึ้นมาให้นักท่องเที่ยวต่างชาติได้พัก โดยส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่มีที่ดินติดกับแม่น้ำโขง แต่ก็มีบางแห่งที่มีคนต่างถิ่นเป็นเจ้าของ นักท่องเที่ยวมักจะพักในเชียงของประมาณ ๑-๒ วัน เพื่อเตรียมตัวข้ามไปยังฝั่งลาว กล่าวได้ว่าเชียงของเป็นเพียงจุดพักระหว่างทางของนักท่องเที่ยว

สภาพดังกล่าวเริ่มขึ้นตั้งแต่นโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้าสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายทุนจากเชียงรายได้ถึงกรุงเทพฯ ซื้อที่ดินในเขตอำเภอเชียงของ เช่น ที่ดินติดกับแม่น้ำโขง บ้านเมืองกาญจน์ บ้านดอนที่ บ้านหาดบ้ายหาดทรายทอง ตำบลริมโขง และบ้านแจมป๋อง ตำบลศรีดอนชัย ราคาที่ดินสูงขึ้นอย่างไม่น่าเชื่อ ชาวบ้านตื่นตระหนกกับราคาที่ดินที่เพิ่มขึ้นอย่างเป็นประวัติการณ์ พวกนายทุนที่ดินแล้วนำเงินมาซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้าและรถยนต์ เพราะว่ากระแสเงินไหลเวียนเข้ามาสู่เชียงของทำให้ชาวบ้านนึกว่าเศรษฐกิจดูเหมือนว่าดีขึ้นมาก หลังจากไม่มีที่ทำกิน หลังจากขายที่ดินให้กับนายทุนหมดแล้ว และเมื่อใช้จ่ายเงินจนหมด กลับต้องมาเช่าที่ดินที่เคยเป็นของตน ซึ่งนายทุนปล่อยทิ้งไว้ไม่ทำประโยชน์ใด ๆ ในราคาไร่ละ ๑,๐๐๐ บาทต่อปี

ตั้งแต่ปี ๒๕๒๔-๒๕๔๓ จับปลาบึกได้เฉลี่ยปีละ ๑๕ ตัว โดยใช้เครื่องมือที่ชาวบ้านหาดไคร้ประดิษฐ์ขึ้นเองเรียกว่า มอญ โดยใช้เชือกไนล่อนถักเป็นตาข่ายยาวประมาณ ๒๐๐-๓๐๐ เมตร กว้างประมาณ ๓ เมตร ถักลูกตะกั่วจวนขอบด้านล่างของมอญเพื่อเป็นการถ่วงน้ำหนักมอญทำให้มอญตึง ด้านบนของมอญผูกทุ่นไว้ แล้วปล่อยขวางลงไปในน้ำโขงให้กระแสพัดพาเอามอญไป เพื่อดักจับปลาบึกที่เดินทางผ่านขึ้นมา เรียกว่า การไหลมอญบึก ปลาว่ายขึ้นมาก็ชนกับมอญแล้วถูกมอญพันเอาไว้ การไหลมอญเป็นวิธีการจับปลาบึกที่มีประสิทธิภาพมาก

ปลาบึกที่จับได้จะถูกส่งไปขายให้กับพ่อค้าคนกลางกิโลกรัมย์ละ ๒๕๐-๓๐๐ บาท แต่ถ้าชำแหละขายราคากิโลกรัมย์ละ ๖๐๐ บาท ต่อมากลุ่มพ่อค้าคนกลางกดราคาปลาบึกให้ต่ำลงจนถึงราคากิโลกรัมย์ละ ๑๔๐ บาท คนจับปลาบึกบ้านหาดไคร้จึงรวมตัวกันจัดตั้งชมรมปลาบึกเชียงของขึ้น ถ้าสมาชิกคนใดจับปลาบึกได้ก็จะได้รับการประกันราคากิโลกรัมย์ละ ๒๕๐ บาท โดยขายให้กับชมรมปลาบึกซึ่งติดต่อขายให้กับเจ้าของภัตตาคารโดยตรง ไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง

สื่อมวลชนประโคนชาวกาญจนบุรีจับปลาบึกของชาวบ้านหาดไคร้ ในปี ๒๕๓๙ เกิดกระแสอนุรักษ์ปลาบึกขึ้น ซึ่งมีมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า กรมประมงและหน่วยราชการได้มีการรณรงค์ซื้อปลาบึกคืนลงสู่แม่น้ำโขง มีการจัดโครงการรักษาปลาบึก รักษาเชียงของร่วมฉลองกาญจนาภิเษก ในปีเดียวกันนั้นมกุฎราชกุมารญี่ปุ่นเสด็จ

ทอดพระเนตรพิธีบวงสรวงและการจับปลาบึกของชาวบ้าน ราชการได้เตรียมการเลี้ยงมีลวงจำลอง แสดงให้พระองค์ได้ทอดพระเนตร ต่อมากลายเป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อเป็นการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม หลังจากที่แสดงการบวงสรวงปลาบึกแล้ว พวกเขาก็ต้องไปเลี้ยงมีลวงตามความเชื่อที่ทำสืบกันมา

ปี พ.ศ.๒๕๔๓ เจ้าหน้าที่กรมประมงนำปลาบึกที่ผสมพันธุ์เลี้ยงในบ่ออนุบาล ตัวโตเท่ากับแขน จำนวน ๑๐,๐๐๐ ตัว ปลดปล่อยสู่มแม่น้ำโขง เพื่อไม่ให้ปลาบึกสูญพันธุ์อีกต่อไป แต่ปลาที่ปล่อยไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม หรือระบบนิเวศของแม่น้ำโขงได้ พวกมันลอยไหลหัวขึ้นมาจากน้ำเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านก็พากันไปจับมาขาย และกิน พวกเขาบอกว่า ปลาที่เจ้าหน้าที่ปล่อยไม่ใช่ปลาบึก แต่เป็นปลาลูกผสมระหว่างปลาบึกกับปลาสวาย นับตั้งแต่ปี ๒๕๔๔-๒๕๔๖ เป็นเวลา ๓ ปีแล้วที่ชาวบ้านหาได้จับปลาบึกไม่ได้เลย

การทำมาหากินของคนรอบนอกเวียง ในเขตอำเภอเวียงแก่นได้เริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ ลำไย ลิ้นจี่ ส้ม และส้มโอ ชาวอำเภอเวียงแก่นนำพันธุ์ส้มโอจากอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมมาปลูก ซึ่งให้ผลผลิตดีมากกว่าจำนวนและคุณภาพเทียบเท่ากับส้มโอนครชัยศรี มีพ่อค้าจำนวนหนึ่งได้นำตราส้มโอนครชัยศรีมาติดแล้วนำออกจำหน่ายในที่ต่าง ๆ โดยพ่อค้าเหล่านี้ได้เข้าไปรับซื้อด้วยตนเอง ส้มโอเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างชื่อเสียงให้กับเวียงแก่นมาก ในฤดูกาลที่ผลผลิตออกมาก็มีการจัดงานเทศกาลส้มโอเวียงแก่น เพื่อกระตุ้นให้เกิดกระแสการท่องเที่ยว มีการประกวดเทพีส้มโอ การออกร้านขายส้มโอสดจากสวน เป็นต้น การจัดงานได้รับการสนับสนุนจากหน่วยราชการในอำเภอเวียงแก่น ในวันเปิดงานก็เชิญผู้ว่าราชการ หรือ ส.ส.มาเป็นประธานเปิดงานอย่างเป็นทางการ เนื่องจากส้มโอให้ผลตอบแทนทางการเงินให้กับชาวบ้านได้ดี จึงเกิดการถางป่าเพื่อปลูกส้มโอมากขึ้น

ชุมชนที่เคยหาปลาเป็นอาชีพหลักอย่างบ้านห้วยลึก อำเภอเวียงแก่นเพื่อที่จะนำปลาไปแลกข้าว เพราะพื้นที่ลักษณะทางภูมิประเทศบ้านห้วยลึกตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโขง เป็นเชิงเขา ปลูกข้าวไร่ได้จำนวนจำกัดให้ผลผลิตไม่เต็มที่ ประกอบกับมีสัตว์ป่า หมูป่าเป็นต้น และสัตว์ของคนเมืองในตำบลม่วงยายมาทำลาย การปลูกส้มโอจึงเป็นทางเลือกที่ดีที่ทำรายได้เป็นกอบเป็นกำ นอกจากนั้น การหาปลาสามารถทำในเวลาว่างได้ อย่างไรก็ตาม ชุมชนบ้านห้วยลึกก็ยังคงมีความผูกพันอย่างแนบแน่นกับการหาปลาในน้ำโขงเป็นอย่างมาก ซึ่งเราสามารถไปชมได้ที่บริเวณผาไค

อย่างไรก็ตาม ในยุคนี้การสัญจรไปมาได้สะดวก รวมทั้งการค้าขายสามารถไปถึงได้ทุกหัวบ้าน พร้อมกับไฟฟ้าได้เข้าไปทุกหมู่บ้าน ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงได้เข้าสู่สภาพเศรษฐกิจที่ร้อยรัดร่วมกับเมืองใหญ่ การปลูกข้าวโพด ชิง และพืชเศรษฐกิจหลักอื่นๆ เช่น ส้ม ส้มโอ ลิ้นจี่ ลำไย นำไปสู่ความแตกต่างทางฐานะของแต่ละครอบครัว เด็กและเยาวชนในชุมชนหลายคนลงมาขายแรงงานในเมือง ไปกับรถเร่ขายสินค้า เป็นเด็กบริการในร้านอาหาร ร้านคาราโอเกะ

ในพื้นที่รอบนอกของตัวอำเภอเวียงของยังมีการทำนา ที่บางส่วนต้องทำนาเช่า โดยเฉพาะเขตลุ่มแม่น้ำอิง เป็นพื้นที่การทำนาที่เข้มข้น โดยส่วนใหญ่ทำนาเพื่อการค้าขาย และมีการใช้สารเคมีแบบเข้มข้น ชาวบ้านส่วนใหญ่มีภาวะหนี้สินกันแทบทุกรายเรือน

ในขณะเดียวกันที่โลกได้เชื่อมประสานด้วยระบบเศรษฐกิจเดียวหลังจากประเทศจีนอดีตประเทศคอมมิวนิสต์ได้ใช้นโยบายการตลาดแบบสังคมนิยมจนเข้าสู่สมาชิกองค์การการค้าโลก การขับเคลื่อนทาง

เศรษฐกิจด้วยเงินทุนจำนวนมากแลกกับทรัพยากรในดินแดนแม่น้ำโขงเกิดขึ้นหลายโครงการใหญ่ที่มีผลต่อชาวเขียงของเวียงแก่น ดังต่อไปนี้

แม่น้ำโขงกับโครงการพัฒนาทางเศรษฐกิจ การกล่าวถึงเขียงของแล้วละเลยการพูดถึงแม่น้ำโขงจะทำให้การศึกษาโดยภาพรวมไม่สมบูรณ์นัก และการศึกษาถึงประวัติศาสตร์การพัฒนาโดยภาพรวมของแม่น้ำโขง ย่อมทำให้เห็นสถานการณ์อยู่ในเชิงปัญหาและการเปลี่ยนแปลงของเขียงของได้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย รวมทั้งการกระทำต่อแม่น้ำโขงเป็นภาพสะท้อนให้เห็นการเข้ามาของระบบทุนนิยมได้ดียิ่ง

ประวัติศาสตร์การพัฒนาแม่น้ำโขง หากนับโลกาภิวัตน์ว่าเป็นการเชื่อมต่องันของคนอีกฝั่งปากประเทศแผ่นดิน ดินแดนลุ่มน้ำโขงเริ่มเป็นที่รู้จักไปทั่วโลกในยุคการล่าอาณานิคม ส่วนใหญ่การล่าอาณานิคมคือการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติอันล้ำค่า แล้วจึงยึดครองแผ่นดิน การสำรวจแม่น้ำโขงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๔ ของ อองรี มูโอต์ นักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศสเป็นใบเบิกทางของการล่าอาณานิคม เป็นจุดเริ่มต้นของการเข้ามายึดครองประเทศในเขตลุ่มน้ำโขง

ลัทธิอาณานิคมฝรั่งเศสเข้ายึดครองประเทศเขมร ในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ และบุกยึดครองประเทศเวียดนามอย่างเบ็ดเสร็จ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ พร้อมกับการขยายอิทธิพลบุกยึดประเทศลาวในเวลาต่อมา ในปีพ.ศ. ๒๔๓๖ และมีกำหนดต่อไปคือประเทศสยาม

ประเทศสยามต้องตกอยู่ในวงวนของการล่าอาณานิคมฝรั่งเศส แม้ไม่สูญเสียอิสรภาพทั้งประเทศแต่ก็สูญเสียแผ่นดิน นามแคว้นสิบสองจุไทย ในปี ๒๔๓๑ และดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ ทั้งปัญหาไม่เป็นธรรมเรื่องการปักปันพรมแดนไทย-ลาว ในแนวแม่น้ำโขงที่ไม่ได้ถือร่องน้ำลึกแม่น้ำเป็นแนวเขต แต่ถือร่องน้ำที่ตื้นฝ่งไทยเป็นเกณฑ์

แม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักในภูมิภาคอินโดจีน จึงกลายเป็นพื้นที่ที่มีแผนการก่อสร้างโครงการสาธารณูปโภคที่แฝงไว้ด้วยข้อตกลงทางการเมืองและการทหาร ภายใต้ความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจจากรัฐบาลอเมริกา เช่น การสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้า เพื่อใช้ในฐานะทัพ การสร้างถนนเพื่อเป็นถนนสายยุทธศาสตร์

ในระยะแรกมีการจัดตั้งคณะกรรมการแม่น้ำโขง (Mekong Committee) ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มีประเทศสมาชิกในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง คือ ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้มีอิทธิพลอยู่เบื้องหลัง เพื่อวางแผนการพัฒนาภายใต้วัตถุประสงค์ ส่งเสริม สนับสนุนงบประมาณ ประสานงาน ให้คำแนะนำ และควบคุมแผนการสำรวจเพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำและพลังงาน โครงสร้างพื้นฐานเส้นทางคมนาคม ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่น อาทิ เนื้อไม้ สมุนไพร ซากสัตว์ ป่า ทองคำ อัญมณี ฯลฯ ถูกนำมาใช้อย่างฟุ่มเฟือย นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม จากเกษตรกรรมธรรมชาติ สู่ระบบทุนนิยม สร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และอำนาจแก่มหาอำนาจได้อย่างแนบเนียน

แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ - ๒๕๒๐ การดำเนินงานของคณะกรรมการแม่น้ำโขงได้หยุดชะงักลง เนื่องจากเกิดสงครามอินโดจีน และอุดมการณ์ที่แตกต่างทางการเมืองของประเทศสมาชิกในเวลานั้น ทำให้ กัมพูชา ลาว และเวียดนาม ถอนตัวจากการเป็นสมาชิก ภายหลังจากการถอนตัวได้มีการตั้งคณะกรรมการประสานงานชั่วคราวขึ้น

ในช่วงสงครามเย็น ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๓๒ จากการถอนตัวของประเทศสมาชิก ทำให้การดำเนินงานของคณะกรรมการแม่น้ำโขงหยุดชะงักลง ในช่วงท้ายของยุคสงครามเย็น ประเทศพัฒนาแล้วอย่าง เนเธอร์แลนด์ สวีเดน เดนมาร์ก และแคนาดา ได้เข้ามาในรูปแบบการให้ความช่วยเหลือด้านการเงินแก่คณะกรรมการ ภายใต้แผนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การสร้างเขื่อนในแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาสาย และบทบาทของธนาคาร พัฒนาเอเชียที่รุกเข้ามาในกลุ่มน้ำโขงแทนคณะกรรมการประสานงานชั่วคราวในฐานะผู้สนับสนุนการพัฒนา ไฟฟ้าพลังน้ำ

ภายหลังสงครามเย็นสิ้นสุดลง การค้าขายระหว่างประเทศจีนกับประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มต้นขึ้น ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เกิดการรวมตัวของ ๖ ประเทศภายใต้แผนความร่วมมือทางเศรษฐกิจอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง (Great Mekong Subregion GMS) โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ และมนุษย์ การสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจโดยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทางรถยนต์ ทางรถไฟ ตลอดจน ถึงการพัฒนาเส้นทางเดินเรือในแม่น้ำโขง

รวมไปถึงการกลับมาของความร่วมมือระหว่างประเทศ ในภูมิภาคกลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ในโฉมหน้าใหม่ ภายใต้ชื่อคณะกรรมการแม่น้ำโขง (Mekong River Commission) นอกจากนี้ยังมีแผนความร่วมมือสี่เหลี่ยม เศรษฐกิจระหว่างไทย พม่า จาว จีน ที่ยิ่งขึ้นให้เห็นว่าการพัฒนาแม่น้ำโขงเป็นการตอบสนองเพื่อเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมแต่เพียงทางเดียว และโดยเฉพาะหลังจากที่จีนเข้าเป็นสมาชิกองค์การการค้าโลก (WTO) ในปี ๒๕๔๕ การขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของประเทศสังคมนิยมยังผลให้เกิดการผลักดันการใช้ ทรัพยากรธรรมชาติในเขตกลุ่มน้ำโขงตอนบนเพิ่มยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องพลังงานไฟฟ้าจากเขื่อนเพื่อ ตอบสนองเขตอุตสาหกรรมในจีน รวมทั้งเพื่อการเพิ่มการค้าและตัวเลขทางเศรษฐกิจ - การบริโภคด้วยการเปิด เขตการค้าเสรีไทย - จีน (FTA) ในเดือนตุลาคม ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ และกำลังผลักดันการค้าเสรีอาเซียนอยู่อย่าง จริงจังอีกด้วย

โครงการใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่มน้ำโขง เป็นโครงการที่ส่งผลกระทบต่อเชียงของและประเทศไทยใน ระดับภูมิภาค ที่เห็นชัดได้แก่ โครงการสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขง โครงการระเบิดแก่งหินและโครงการพัฒนา สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ และการเปิดเขตการค้าเสรีอาเซียนไทย-จีน

เขื่อนกั้นแม่น้ำโขง เขื่อนขนาดใหญ่มากกว่า ๑๐๐ เขื่อนถูกกำหนดให้มีขึ้นบนลำน้ำโขงและแม่น้ำ สาขาสาย โดยได้รับการสนับสนุนและผลักดันจากสถาบันหลัก คือธนาคารพัฒนาเอเชีย ธนาคารโลก และ คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง ซึ่งทั้ง ๓ สถาบัน เป็นองค์กรโลกบาลที่มีเป้าหมายชัดเจนในการควบคุมและจัดการ แม่น้ำโขงเชิงพานิชย์

สองเขื่อนที่ดำเนินการก่อสร้างเสร็จแล้ว คือ เขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำม่านวาน สร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ และเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำดาเซาซาน ก่อสร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เขื่อนแห่งที่สามกำลังดำเนินการก่อสร้างอยู่ใน ขณะนี้ คือ เขื่อนพลังงานน้ำเชียงหวาน เป็นเขื่อนที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก สันเขื่อนสูงถึง ๒๔๔ เมตร คาดว่า จะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ นอกจากนั้นจีนกำลังศึกษาความเป็นไปได้ในการสร้างเขื่อนจิงหงในสิบสองปันนา โดยมีนักธุรกิจไทยไปร่วมลงทุนซึ่งมีสัญญาจะส่งไฟฟ้ามาขายในประเทศไทย

ผลจากการสร้างเขื่อนในประเทศจีนกระทบต่อระบบนิเวศและวิถีชีวิตของคนลุ่มแม่น้ำโขง เนื่องจากการควบคุมปริมาณน้ำในเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และการเดินเรือ เช่น การลดปริมาณของพันธุ์ไม้ สาหร่าย ใต้น้ำหรือโก ชาวบ้านมีรายได้จากการเก็บโกขายให้กับแม่ค้า เพื่อนำมาขายเป็นของฝากจากเชียงของ ปีหนึ่งประมาณ ๒๐,๐๐๐-๓๐,๐๐๐ บาท เช่น บ้านหาดไคร้ ที่อยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงของทางด้านทิศใต้ประมาณ ๒ กิโลเมตร แม่น้ำในเขื่อนนั้นเป็นหาดหิน เมื่อถึงฤดูกลน้ำลดจะพบเห็นชาวบ้านเก็บโกเสมอ การเปลี่ยนแปลงของน้ำขึ้นลงมีผลต่อไกลดลงและหมายถึงรายได้ของชาวบ้านก็ลดลงด้วย

นอกจากนี้ยังมีผลต่อจำนวนของปลาลดลง บางชนิดถึงกับสูญพันธุ์ ผลกระทบต่อพันธุ์ปลาและการทำประมง ปริมาณน้ำที่เพิ่มขึ้นและลดลงมีผลต่องานประมงและการเดินทางวางไข่ และการอยู่อาศัยของปลา

โครงการระเบิดแก่งหินในแม่น้ำโขง คอนกรีตหรือที่นักสำรวจของสี่ประเทศคือจีน พม่า ลาว ไทย เรียกว่า คอนกรีตลวง คือหนึ่งเกาะแก่งที่อยู่ในเป้าหมายการระเบิดออกเพื่อการเดินเรือพาณิชย์ขนาดใหญ่ของโครงการการปรับปรุงร่องน้ำเพื่อการเดินเรือพาณิชย์ในแม่น้ำหลานซาง-แม่น้ำโขง โดยความร่วมมือของสี่ประเทศดังกล่าวแล้วและเป็นแผนความร่วมมือทางเศรษฐกิจอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ภายใต้การสนับสนุนการเงินหลักจากประเทศจีนจำนวน ๒๐๐ ล้านดอลลาร์ เพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือจากซือเหมา มณฑลยูนนานของจีน ลงมาสู่แม่น้ำโขงตอนล่าง ไปยัง พม่า ลาว ไทยและไปยังหลวงพระบางของลาว ระยะทาง ๔๔๖.๑ กิโลเมตร

สำรวจเป็นทางการทั้งสี่ประเทศครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ผู้แทนจากประเทศจีนมีความเห็นว่า หากต้องปรับปรุงเส้นทางเดินเรือให้สามารถขนส่งสินค้าได้ไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ ตัน ต้องระเบิดเกาะแก่งคอนกรีตที่เป็นอุปสรรคในการเดินเรือออกไป

มีการศึกษาเพิ่มเติม และประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ระหว่างเดือนเมษายน - มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๔ ใช้เวลาเก็บข้อมูลภาคสนามเร่งด่วนเพียง ๑ เดือน นับเป็นรายงานการศึกษาที่ไม่มีมาตรฐานทางวิชาการ โดยมีการเสนอให้ดำเนินการ ๓ ระยะ

ระยะแรก ระเบิด ๑๑ แก่ง และ ๑๐ กลุ่มหินใต้น้ำ เพื่อให้เรือระวางบรรทุกอย่างต่ำ ๑๐๐ ตัน ได้ในระยะเวลาอย่างต่ำ ๙๕% ในรอบหนึ่งปี ให้เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ โดยในระยะแรกมีแก่งที่อยู่บริเวณพื้นที่ประเทศไทย คือ คอนกรีตลวง ระยะที่สอง ระเบิดและขุดลอกสันดอน ๕๑ แห่ง เพื่อให้สามารถเดินเรือระวางบรรทุกอย่างต่ำ ๓๐๐ ตัน ระยะเวลาอย่างต่ำ ๙๕% ในรอบหนึ่งปี ในระยะที่สองมีแก่งที่อยู่ในบริเวณประเทศไทย ตั้งแต่ อำเภอเชียงแสน เชียงของ เวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ๙ แห่ง ระยะที่สาม ปรับปรุงร่องน้ำให้มีลักษณะคล้ายคลอง เพื่อให้สามารถเดินเรือระวางบรรทุก อย่างต่ำ ๕๐๐ ตัน เป็นระยะเวลาอย่างต่ำ ๙๕% ในรอบหนึ่งปี

แม้จะมีเสียงทักท้วงจากชุมชนท้องถิ่น นักวิชาการ องค์การระหว่างประเทศ ต่อผลกระทบในระยะยาวที่จะเกิดขึ้น รัฐบาลจีนกลับไม่สนใจ ยังดำเนินการต่อเนื่องในพื้นที่แม่น้ำโขงตอนบน แต่การดำเนินการมิได้ราบรื่นนักเพราะอุปสรรคทางธรรมชาติและอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นตลอดเวลา

ทีมวิศวกรจีนรับผิดชอบการวางระเบิดทำลายแก่งหินกลางลำน้ำโขงได้วางแผนระยะเวลาการระเบิดในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๔๕-เมษายน ๒๕๔๖ ยกเว้นฤดูน้ำหลากในเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม ๒๕๔๖ ระเบิดรอบแรกไปแล้วเมื่อเดือนมีนาคม-เมษายน ๒๕๔๕ โดยทีมวิศวกรจากจีนเข้าไประเบิดแก่งหินกลางแม่น้ำโขง

บริเวณรอยต่อพม่า-ลาว ในช่วงเดือนธันวาคม ๒๕๔๕-เมษายน ๒๕๔๖ ซึ่งการดำเนินการรอสองมีความคืบหน้าไปถึง ๑๐๐ % และมีแผนจะระเบิดในช่วงหน้าแล้งของปี ๒๕๔๗ ซึ่งดำเนินการระเบิดแก่ระยะที่สองในเขตกัวเหล่ของจีนถึงเชียงกงของลาวไปแล้ว เมื่อปลายเดือนมกราคม ๒๕๔๗ ส่งผลให้ระดับน้ำในเขตไทย-ลาว โดยเฉพาะเชียงแสน เชียงของ เวียงแก่นผันผวนอย่างหนัก ระดับน้ำขึ้นลงต่างกันในวันเดียวกว่าหนึ่งเมตร

หลังการพัฒนาเสร็จสิ้น คือ ระเบิดแก่งหิน และสันดอนทรายครบตามแผนที่ได้วางไว้แล้ว แม่น้ำโขงจะต้องถูกใช้เพื่อการเดินเรือนานาชาติได้อย่างอิสระ สะดวก สบาย ภายใต้ระบบการค้าแบบทุนนิยม และต้องไม่มีการวางตาข่ายดักปลา เก็บขนไม้ลอยน้ำ ขุดดิน หินทราย โดยคนในชุมชนริมฝั่งโขงอย่างเด็ดขาด เพราะจะทำให้เกิดอันตรายทั้งทางตรงและทางอ้อม ต่อชีวิตและทรัพย์สินของคนในเรือ

แต่สำหรับชาวบ้านและชุมชนริมฝั่งโขงใน จังหวัดเชียงรายนั้น ลำพังแค่มีการสร้างท่าเรือ และการเดินเรือระหว่าง ๕๐ -๑๐๐ ตัน ในบริเวณนี้ ส่งผลกระทบมากมายกับชุมชนและระบบนิเวศอย่างรุนแรงมากเกินพอแล้ว ซึ่งไม่นับรวมในช่วงที่มีการระเบิดแก่งในเขตจีน พม่า ลาวนั้น ส่งผลให้กระแสน้ำผันผวนเปลี่ยนแปลงจนชาวประมงไม่สามารถหาปลาได้อย่างปกติ รวมทั้งในหน้าน้ำหลากมีผลให้ชายฝั่งแม่น้ำโขงในเขตไทย-ลาว หักทลายอย่างรุนแรง เพราะน้ำไหลเชี่ยวแรงขึ้นกว่าเดิม เพราะไม่มีหินผา เกาะแก่งคอยกันน้ำในตอนบนเหมือนแต่ก่อน

สถานการณ์ล่าสุด เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๔๗ คณะเจ้าหน้าที่ร่วมสี่ประเทศของโครงการได้ประกาศปิดโครงการไว้แค่ ๔๐ เปอร์เซนต์ โดยกล่าวว่าเหลืออีก ๒๐ เปอร์เซนต์ที่เหลือตั้งแต่แก่งคอนผีหลงของไทยไปถึงหลวงพระบางของลาว ให้ขึ้นอยู่กับรัฐบาลไทยและลาวในการตกลงเจรจากันว่าจะสานโครงการต่ออีกหรือไม่ แต่ทางการจีนยินดีสนับสนุนหากตกลงในเรื่องเขตแดนเรียบร้อยแล้ว และเป็นครั้งแรกที่จีนออกมายอมรับว่าเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ต่อการขึ้นลงของระบบน้ำในแม่น้ำโขงหลังจากระเบิดเกาะแก่งไปแล้ว รวมทั้งปัญหาการปิดเขื่อนจมแม่น้ำโขงแห้งแล้ง ทางเจ้าหน้าที่จีนกล่าวว่าจะไม่เกิดขึ้นอีก อย่างไรก็ตาม หลังจากการแถลงข่าวปิดโครงการเพื่อลดกระแสความห่วงใยต่อภาวะวิกฤติแม่น้ำโขงที่เป็นข่าวดังไปทั่วโลก ทางเจ้าหน้าที่รัฐไทยโดยหน่วยงานซึ่งรับผิดชอบโครงการนี้ยังคงออกมาให้ข่าวยืนยันการดำเนินโครงการนี้ต่อไป รวมทั้งมีการเดินทางไปประชุมที่ประเทศจีนเพื่อผลักดันโครงการนี้ต่อไปของเจ้าหน้าที่ระดับสูงของหน่วยงาน รวมทั้งฝ่ายการเมืองของไทย เพื่อยืนยันการดำเนินการค้าทางแม่น้ำซึ่งเชื่อกันว่าเป็นการค้าที่มีต้นทุนต่ำ

ไม่เคยมีครั้งใดที่มีการพังทลายของชายฝั่งริมโขงรุนแรงมากเท่ากับที่เกิดขึ้นตลอด ๕ ปีมานี้ ทุกปีแผ่นดินทั้งฝั่งไทยและลาวที่อยู่ริมแม่น้ำโขงจะพังทลายลงรูก้าแผ่นดินมากกว่า ๑๐๐ เมตร ขนาดของที่ดินซึ่งพังลงไป หมู่บ้านหนึ่ง ๆ ไม่ต่ำกว่า ๑ ไร่ ที่ดินริมฝั่งโขงหายไปแม่น้ำโขงจำนวนมาก เช่นนี้ทุกปี ตลอด ๕ ปีที่ผ่านมา ซึ่งแต่ก่อนพื้นที่ริมฝั่งโขงชาวบ้านสามารถทำการเกษตรขนาดเล็กเป็นรายได้เสริม เมื่อถึงฤดูกาลน้ำลดตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงมิถุนายน ชาวบ้านก็จะเพาะปลูกถั่วลิสง ถั่วงอก และพืชผักสวนครัว เพื่อนำมาขายที่ตลาดในเมือง บางครั้งก็มีพ่อค้าไปรับซื้อผลผลิตจากชาวบ้านด้วยตนเอง แต่ละครอบครัวมีรายได้จากการทำเกษตรริมโขงประมาณ ๒๐,๐๐๐ -๔๐,๐๐๐ บาทในช่วงฤดูน้ำลดของแต่ละปี การพังทลายของชายฝั่งคือการพังทลายของแหล่งอาหารและรายได้เสริมแก่ครอบครัวด้วย

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.๒๕๔๕ บ้านดอนสวรรค์ แขวงบ่อแก้ว ประเทศลาว หมู่บ้านแห่งนี้อยู่ริมแม่น้ำโขง เอียงกับที่มีการก่อสร้างท่าเรือเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ปรากฏว่า กระแสน้ำได้เปลี่ยนทิศทางพุ่งเข้ากัดเซาะตลิ่งและบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ตามชายฝั่งทำให้ต้องมีการอพยพชาวบ้านกว่า ๑๑๓ ครัวเรือนออกจากหมู่บ้าน และต้องย้ายหมู่บ้านไปตั้งที่อื่น

จากการเฝ้าสังเกตในพื้นที่เชียงแสน-เชียงของ-เวียงแก่น มีปัญหาการพังทลายของตลิ่งจนชาวบ้านริมแม่น้ำโขงเกิดความหวั่นวิตกเป็นอย่างมากและได้ร่วมกันเก็บข้อมูลเบื้องต้นพบว่า ในปี พ.ศ.๒๕๔๖ บ้านหาดบ้ายมีพื้นที่ที่สูญหายพังทลายไปกับแม่น้ำ ๗ ไร่ บ้านดอนที่ ๕ ไร่ บ้านปากอิง ๒ ไร่ และบ้านห้วยลึก ๓ ไร่ หากคำนวณความเสียหายจากเชียงแสนถึงเวียงแก่นเบื้องต้น ในระยะทางริมแม่น้ำโขง ๔๔ กิโลเมตร เพื่อจะสร้างแนวกันดินพังทลายในราคา กิโลเมตรละ ๔๐ ล้านบาท ฉะนั้น ระยะทางยาวถึง ๔๔ กิโลเมตรจะต้องเสียค่าก่อสร้างอย่างต่ำ ๓,๓๖๐ ล้านบาท ซึ่งความเสียหายเหล่านี้ใครเป็นผู้รับผิดชอบ

นอกจากนั้นคาดกันว่า ความเสียหายที่จะเกิดกับแหล่งอาหารของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งยังไม่ได้ศึกษาลักษณะอย่างถ่องแท้ ชุมชนริมแม่น้ำโขง ถือว่าเป็นชุมชนที่มีความมั่นคงทางอาหารในระดับสูง ปลาในแม่น้ำโขงเป็นแหล่งโปรตีนคุณภาพดี ที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรนี้ได้โดยไม่จำกัด แม้ไม่มีเงินก็มีปลากินได้ พันธุ์พืชที่เป็นผักพื้นบ้านก็เป็นผักคุณภาพดี ไม่ปนเปื้อนสารเคมี หากเก็บได้ตามริมฝั่งเกาะแก่ง และการทำเกษตรริมโขง นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งรายได้ของชุมชนจากการหาปลา เก็บผักพันธุ์พืชพื้นบ้านและการเกษตรริมโขงนำไปขายเป็นวิถีชีวิตที่พึ่งพาแม่น้ำโขงอย่างเกื้อกูล นอกจากชุมชนริมแม่น้ำโขงแล้วการขึ้นลงของแม่น้ำโขงที่ผิดปกติมีผลต่อแม่น้ำสาขาและลำห้วยในเขตเชียงของเวียงแก่นด้วย โดยแม่น้ำอิงและแม่น้ำงาวจะแห้งลงมากเมื่อแม่น้ำโขงแห้งผิดปกติ มีผลต่อการขยายพันธุ์ของพันธุ์ปลาจากแม่น้ำโขงไปสู่แม่น้ำสาขา และกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตลำน้ำสาขานี้เหล่านั้น เช่น คนลื้อ ขมุ เย้า ม้ง ลานู ไม่สามารถพึ่งพาแม่น้ำเป็นแหล่งอาหารและแหล่งน้ำได้อย่างปกติเช่นกัน

โครงการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ โครงการนี้มีแนวคิดที่จะพัฒนาพื้นที่จังหวัดเชียงรายให้มีการจัดตั้งเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน โดยเห็นว่า จังหวัดเชียงรายมีศักยภาพที่จะเป็นประตูการค้าติดต่อกับประเทศในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ๖ ประเทศ คือ ไทย จีน พม่า ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ให้สามารถเชื่อมโยงกับชุมชนศูนย์กลางเศรษฐกิจของประเทศ และเปิดติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยเริ่มผลักดันโครงการนี้ในสมัยนายกรัฐมนตรีชวน หลีกภัย ครั้งที่ ๑ ในแผนนี้มีการกำหนดกิจกรรมและโครงการรวมทั้งโครงการก่อสร้างทั้งหลายเพื่อรองรับการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยมุ่งเน้นไปที่ ๓ อำเภอหลักของจังหวัดเชียงราย คือ อำเภอแม่สาย อำเภอเชียงแสน และอำเภอเชียงของ

ในด้านภาคอุตสาหกรรม โครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเห็นว่า ควรมีการดำเนินการจัดตั้งเขตประกอบอุตสาหกรรมทั่วไปและอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก รวมทั้งการจัดการสินค้า ในอำเภอเชียงของควรพัฒนาให้เป็นนิคมอุตสาหกรรมการเกษตรครบวงจรและเขตอุตสาหกรรมทั่วไป ในการพัฒนาให้เป็นเขตอุตสาหกรรมนั้น แผนนี้กำหนดว่า ต้องมีการสร้างท่าเทียบเรือ ปรับปรุงถนนและสร้างเขตประกอบอุตสาหกรรมเชียงแสนเชียงของ มีการปรับปรุงระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบระบายและป้องกันน้ำท่วม เป็นต้น

บทเรียนการสร้างท่าเรือน้ำลึกที่อำเภอเชียงของได้ทำให้ตลิ่งแม่น้ำโขงทางฝั่งไทยพังทลายมา ขณะที่ตะกอนกลับไปทับถมร่องน้ำทางฝั่งลาวจนตื้นเขิน และทำให้เกิดการ“มูน” หรือมีการทับถมของทรายเกิดดอนกลางลำน้ำโขงขึ้นใหม่

การสร้างท่าเทียบเรือแห่งดังกล่าวกับที่อำเภอเชียงแสนได้กลายเป็นปัญหาระหว่างประเทศ เนื่องจากการได้มีการสร้างท่าเรือทั้งสองแห่งล้าเข้าไปในลำน้ำโขงจนทำให้ลาววิตกกังวลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงร่องน้ำ ท่าเรือทั้งสองแห่งนี้ถูกผลักดันในการประชุมหอการค้าทั่วประเทศที่จังหวัดเชียงราย ในสมัย นายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อ พ.ศ.๒๕๓๔ และนำไปสู่การอนุมัติงบประมาณกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค เพื่อก่อสร้างท่าเรือทั้งสอง แต่กระแสน้ำโขงที่เชี่ยวกรากได้พัดพาเอาท่าเรือเชียงแสนที่มีมูลค่า ๑๔ ล้านบาทพังลงทันทีที่ก่อสร้างเสร็จ

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๔๐-๒๕๔๑ กรมเจ้าท่าได้เสนอโครงการของบก่อสร้างท่าเรือแม่น้ำโขงใหม่ ทั้งที่เชียงแสนและเชียงของในงบประมาณ ๒๐๕ ล้านบาทเป็นงบออกแบบ ๕ ล้านบาท แต่โครงการนี้ประสบปัญหาที่ไม่คาดคิดมาก่อนนั้นคือ ระหว่างการก่อสร้างลาวได้มีการคัดค้านการก่อสร้างท่าเรือทั้ง ๒ แห่ง เนื่องจากการออกแบบท่าเรือได้ยื่นออกไปในลำน้ำโขงมากเกินไปโดยไม่มีการปรึกษาหรือขออนุญาตก่อน หลังการเจรจา ระหว่างไทยกับลาวต้นปี พ.ศ.๒๕๔๕ ลาวจึงยอมให้ก่อสร้างท่าเรือเชียงของได้โดยอนุญาตให้สร้างได้ แต่ต้องลดระยะการล้าเข้าไปในแม่น้ำโขง เป็นเหตุให้ต้องทุบท่าเรือเชียงของที่เพิ่งสร้างได้ไม่กี่ปีทิ้งอีก ขณะเดียวกันก็ไม่ยอมให้สร้างท่าเรือเชียงแสนที่ยังคงไม่ยอมแก้แบบก่อสร้าง และแม้ท่าเรือเชียงของจะสร้างเสร็จและเปิดใช้งานเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๔๖ ทว่ามีเรือขนส่งไม่กล้าเข้ามาเทียบท่า

เขตการค้าเสรีอาเซียน-ไทย-จีน จัดตั้งเมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๑๐ ในยุคสงครามเย็นและสงครามเวียดนาม ท่ามกลางความไม่มั่นคงของภูมิภาค ตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริม สันติภาพ ความร่วมมือและความมั่นคงในภูมิภาค อีกทั้งเป็นยุทธศาสตร์ด้านลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยมีบรูไน อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ และไทย ในปี ๒๕๓๔ เวียดนามได้เข้าเป็นสมาชิก ตามด้วยลาวและพม่า ในปี ๒๕๔๐ และกัมพูชา ๒๕๔๒

การจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียนมีขึ้นในปี ๒๕๓๔ ตามข้อเสนองของประเทศไทย และเริ่มดำเนินการในปี ๒๕๓๕ เพื่อการส่งเสริมตลาดการค้าเสรี การลดและค่อยๆ เลิกเก็บภาษีและมาตรการเงื่อนไขอื่นๆ ที่เป็นอุปสรรคทางการค้า โดยหลักทางการค้าเสรีคือ การลดการอุดหนุนการส่งออก การลดการอุดหนุนการผลิต และการทำลายกำแพงภาษีที่มีต่อกัน ทำให้ระบบการผลิตทุกภาคส่วนกลายเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ที่แข่งขันเอา กำไรสูงสุดเป็นหลัก และเพิ่มความกดดันกับความยากลำบากต่อระบบการผลิตแบบเดิมโดยเฉพาะระบบเกษตรแบบยั่งยืน

เขตการค้าเสรีอาเซียนไทย-จีน รัฐบาลไทยมีมติผ่านกรอบความตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางเศรษฐกิจอาเซียนไทย-จีน ตามที่กระทรวงพาณิชย์เสนอ โดยเริ่มลดภาษีภายในปี ๒๕๔๔ เสร็จสมบูรณ์ในปี ๒๕๓๓ โดยครอบคลุมสินค้าทางการเกษตรกลุ่มแรกภายใต้พิกัดศุลกากร ๐๑-๐๔ ที่สำคัญ เช่น สัตว์มีชีวิต เนื้อสัตว์ ปลา และอาหารทะเล ผัก ผลไม้ และผลิตภัณฑ์นม เป็นต้น โดยกำหนดให้เริ่มลดภาษีภายในวันที่ ๑ ม.ค. ๒๕๔๗ และด้วยการผลักดันของฝ่ายไทยกับจีน โดยไม่มีการปรึกษาความคิดเห็นของเกษตรกรหรือ

ชาวบ้านทั่วไปที่ได้รับผลกระทบจากการเปิดเสรี รัฐบาลของทั้งสองประเทศได้ลงนามเปิดเขตการค้าเสรีทวิภาคีระหว่างไทย-จีน เริ่มจากลดภาษีผักผลไม้ระหว่างกันเหลือเพียง ๐% ให้มีผลบังคับตั้งแต่ ๑ ตุลาคม ๒๕๔๖

ไม่ใช่เฉพาะการค้าฝ่ายไทยที่ต้องทนแบกรับภาระน้ำมันเรือที่สูงกว่าเพราะต้องทอนน้ำมันบรรทุกสินค้าขึ้นไปอีกทั้งการใช้เรือพาณิชย์แม่น้ำโขงยังมีข้อจำกัดทางเทคนิคอีกมากมาย เรือพาณิชย์ไทยยังไม่มีประสบการณ์การเดินเรือในแม่น้ำโขงเทียมเท่ากับจีน ด้วยเหตุนี้การประกาศเขตการค้าเสรีไทย - จีนที่มีผลมาตั้งแต่ ๑ ตุลาคม ๒๕๔๖ ซึ่งมีผลส่งผลให้สินค้าผักผลไม้ลดภาษีลงเป็น ๐% ทำให้การค้าสินค้าเกษตรของไทยไม่สามารถสู้จีนได้เลย ตั้งแต่เดือนตุลาคมปีที่แล้ว ไทยได้รับผลกระทบจากสินค้าเกษตรของจีนราคาถูกกว่ามาตีตลาดในพืชกระเทียมและหอม และยังมีรายงานสถิติของกระทรวงพาณิชย์ระบุว่า ในปี ๒๕๔๔ ประเทศไทยได้เปรียบการค้าประเทศจีนเป็นจำนวนเงิน ๕๐๐ ล้านบาท แต่ภายในครึ่งปีแรกของปี ๒๕๔๕ หลังจากจีนเข้าเป็นสมาชิกองค์การการค้าโลก (WTO) เรือสินค้าของประเทศจีนที่เข้ามาท่าเรืออำเชียงแสน จังหวัดเชียงรายและกระจายสินค้าไปทั่วประเทศ ด้วยข้อได้เปรียบที่ต้นทุนถูกทำให้ราคาถูกกว่า ส่งผลให้จีนได้เปรียบดุลการค้ากับประเทศไทย

กลุ่มพลังองค์กรท้องถิ่น กล่าวได้ว่าปัจจุบันเชียงของกลายเป็นเมืองหนึ่งที่จำต้องอยู่ท่ามกลางกระแสแห่งการค้าขายและต่อรองในระดับประเทศ จากโครงการต่างๆ ที่รัฐได้ผลักดัน เช่น โครงการสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขง โครงการระเบิดแก่งหินและโครงการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ และการเปิดเขตการค้าเสรีอาเซียนไทย-จีน โดยโครงการเหล่านี้เริ่มต้นจากรัฐส่วนกลางและขาดการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น ละเลยด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่หลากหลายของท้องถิ่น สนใจมูลค่าทางเศรษฐกิจการค้าเป็นด้านหลัก จนเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างมหาศาลในความรู้สึกของชาวบ้านส่วนใหญ่ สิ่งหนึ่งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เห็นได้ชัดเจนคือ ผลกระทบในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม

ปัญหาสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ที่มีผลต่อความหลากหลายชีวภาพและได้รับผลกระทบอย่างชัดเจน เช่น แม่น้ำลุ่มซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง ไหลจากคอกหลวงไหลลงสู่แม่น้ำโขงบริเวณข้างสำนักงานเทศบาลเชียงของเหือดแห้งมีน้ำไหลปริมาณน้อยอย่างไม่เคยปรากฏมาเลย และการเปลี่ยนแปลงของการขึ้นลงของแม่น้ำโขง รวมถึงการลดลงของจำนวนปลาบึก จากปัญหารูปรธรรมเหล่านี้ ทำให้คนในท้องถิ่นเชียงของหลายฝ่าย อันประกอบไปด้วย กลุ่มประชาชนทั่วไป นักธุรกิจ ข้าราชการครู ตำรวจ และแพทย์ เริ่มตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รวมทั้งสนใจว่า คนท้องถิ่นเชียงของจะอยู่กันอย่างไรมาก่อนหน้า จึงได้ร่วมกันก่อตั้งกลุ่มรักษ์เชียงของขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ในการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมดังนี้ ๑) เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติใน อำเภอเชียงของ ๒) เพื่อเป็นสถานที่รวมกลุ่มพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น ๓) เพื่อนำเสนอข้อคิดเห็นในเชิงสร้างสรรค์แก่นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอันจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและจัดระเบียบสร้างสภาวะแวดล้อมที่ดีต่อท้องถิ่นและชุมชนในระยะยาว

กลุ่มรักษ์เชียงของไม่มีโครงสร้างการทำงานที่ตายตัว แต่มีผู้ประสานหลักคอยประสานความร่วมมือกับสมาชิกและแนวร่วมที่มีอยู่หลากหลาย ให้เข้าร่วมกิจกรรมการรณรงค์ทางสิ่งแวดล้อมต่างๆ ต่อมาเมื่อมีแนว

ร่วมในพื้นที่ใกล้เคียงมากขึ้น เช่น ชุมชนอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำอิงตอนปลาย โครงการแม่น้ำและชุมชน รวมทั้งมีสถานการณ์โครงการระเบิดแก่งแม่น้ำโขงเข้ามาสู่การรับรู้ของชาวบ้านเชียงของเวียงแก่น ในปี ๒๕๔๔ กลุ่มรักษ์เชียงของและองค์กรท้องถิ่นอื่นๆ ได้ร่วมกันรณรงค์ในการปกป้องแม่น้ำโขง โดยเฉพาะในเขตประเทศไทยจากเชียงแสนถึงเวียงแก่น ดังที่กล่าวแล้ว มีการเรียกร้องสิทธิในการรับรู้ข่าวสารนโยบายจากรัฐ การยื่นหนังสือร้องเรียนและข้อเสนอต่อองค์กรของรัฐ องค์กรอิสระ การร่วมและเปิดเวทีสาธารณะทั้งในและนอกพื้นที่ โดยในปี ๒๕๔๕ เพื่อให้การทำงานเกิดประสิทธิภาพและการอนุรักษ์ฟื้นฟูท้องถิ่นในระยะยาว ทั้งสามองค์กรท้องถิ่นที่กล่าวมาแล้วจึงเกิดการร่วมตัวกันเป็นเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง-ล้านนา และทำงานร่วมกับองค์กรพันธมิตรภายนอกมากมาย ทั้งในและต่างประเทศเครือข่ายฯ เน้นกิจกรรมการศึกษา วิจัยองค์ความรู้ท้องถิ่นและการฟื้นฟูท้องถิ่นในทุกด้าน โดยมุ่งสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่น ในกิจกรรมต่างๆ และการปลูกจิตสำนึกรักท้องถิ่นเป็นด้านหลัก

การทำงานของกลุ่มรักษ์เชียงของและเครือข่ายฯ รวมทั้งการประสานพลังท้องถิ่นในท่ามกลางเปลี่ยนแปลงของสังคมและการแข่งขันทรัพยากรของรัฐและต่างประเทศในพื้นที่ชายแดนท้องถิ่นเชียงของ แม้จะไม่เกิดผลต่อการแก้ปัญหาได้อย่างมหาศาลหรือฉับพลัน แต่ก็เกิดการเคลื่อนไหวและตื่นตัวของชาวบ้านส่วนใหญ่ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นโดยคนท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ เช่น หลังจากรัฐชะลอโครงการระเบิดแก่งแม่น้ำโขง เพราะเรื่องความมั่นคงชายแดนและการเคลื่อนไหวของชาวบ้านแล้ว หลายหมู่บ้านในเครือข่ายฯ ยังได้กลับมาทบทวนถึงแผนการศึกษาและฟื้นฟูท้องถิ่นกันอย่างไรในระยะยาว

ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ในเชียงของ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์

การเข้ามาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

นับแต่เจ้ารามะเสนเข้ามาฟื้นฟูเมืองเชียงของแล้วก็มีกลุ่มคนอพยพเข้ามาอยู่เมืองเชียงของ กลุ่มคนเมืองที่ติดตามเจ้ารามะเสน กลุ่มคนลื้อ ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง แม่น้ำงาว ต่อมาก็กระจายไปอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง หลังจากนั้นก็มีกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ คือขมุ ลาว ม้ง เย้า ลาหู่ อาข่า จีนฮ่อ การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนเหล่านี้เป็นแบบไป ๆ มา ๆ ระหว่างชายแดนไทยลาวบ้าง และตั้งเป็นชุมชนถาวรจนถึงปัจจุบันบ้าง เพราะในสมัยนั้นการกำหนดเรื่องเขตแดนและเรื่องสัญชาติยังไม่มีความเข้มงวด ตลอดจนเขตเชียงของและเวียงแก่นเป็นเมืองชายขอบที่อำนาจรัฐบาลอย่างยังเข้าไม่ถึง ส่วนใหญ่กลุ่มชาติพันธุ์จะเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ในเชียงของเวียงแก่นเพราะสงครามและเพื่อหาแหล่งที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์กว่าสถานที่เดิม สำหรับบางกลุ่มชาติพันธุ์ก็มีสาเหตุมาจากที่อยู่เดิมเกิดโรคระบาด จึงเกิดการเคลื่อนคนเข้ามาอยู่เชียงของตามที่พอจะลำดับได้ดังต่อไปนี้

กลุ่มคนเมือง (คนยวน) กลุ่มคนยวนได้มาสร้างบ้านแปงเมืองจนเกิดเป็นอาณาจักรที่ใหญ่โตนามว่าอาณาจักรล้านนา และสืบต่อความเจริญรุ่งเรืองมาจนกระทั่งตกอยู่ในอำนาจของพม่า บ้านเมืองแตกพ่ายต่อพม่า คนเมืองเชียงของและเจ้าเมืองต้องอพยพไปอยู่เมืองน่าน กระทั่งสิ้นอำนาจพม่าในล้านนาแล้ว จึงกลับมา

สร้างบ้านแปงเมืองใหม่อีกครั้ง พร้อมกับการเข้ามามีอิทธิพลเหนือล้านนาของสยาม หลังจากกลุ่มคนยวนได้มาสร้างเมืองใหม่บนเวียงเก่าแล้ว

กลุ่มอื่นๆที่ติดตามเจ้าอริยะไปอยู่เมืองน่านก็ได้กลับมาเช่นกัน เช่น คนลื้อ รวมทั้งคนขมุซึ่งอพยพตามคนลื้อมา ดังนั้นจะเห็นว่า ความสัมพันธ์ทั้งในเชิงวัฒนธรรมและเครือญาติของคนน่านและคนเชียงของยังมีมาจนปัจจุบัน

คนยวนเชียงของในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะบอกว่า บรรพบุรุษของตนอพยพมาจากเมืองน่าน สาเหตุเพราะที่เมืองน่านมีความกันดาร ปลูกข้าวไม่ดี จึงอพยพมาอยู่เชียงของบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง และได้อพยพตามกันมาอย่างต่อเนื่อง เพราะสภาพทั่วไปของเมืองน่านเป็นป่าเขามีพื้นที่ทำกินน้อยมาก การทำมาหากินของราษฎรส่วนใหญ่ คือ การทำนา ทำไร่บนเชิงเขา ประกอบการค้าขายฝิ่นเคือง เพราะเส้นทางคมนาคมไปมาลำบากมาก

ยังมีกลุ่มคนยวนที่อพยพมาจากแพร่เป็นจำนวนมากเช่น โดยจะอพยพมาหลังจากกลุ่มคนน่าน โดยอพยพโยกย้ายตามกันมาเป็นเครือญาติ ระยะแรกมาอยู่ในเวียงเชียงของหลังจากนั้นจึงแยกย้ายครัวเรือนออกไปทำมาหากินรอบนอกเวียง เช่น ในตำบลริมโขงก็เกิดจากคนเมืองบ้านวัดหลวงอันนับว่าเป็นศูนย์กลางการค้าและทำมาหากินแต่ก่อน ได้ยุบไปตั้งหมู่บ้าน ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ประมาณ ๓๐ ครัวครัวโดยการนำของ พ่อเฒ่าตุน นางเป้ง ลุงจันต๊ะ และลุงตา ได้พากันอพยพไปอยู่บ้านเมืองกาน (เมืองกาญจน์) เพื่อหาแหล่งที่ทำกินอุดมสมบูรณ์กว่าในเมือง พ.ศ. ๒๔๗๗ นายสวน ศิริเทพ นายอุย พรหมินทร์ และนายวงศ์ ชื่นใจ พร้อมด้วยลูกหลานอีกหลายครอบครัวอพยพจากบ้านวัดหลวงในเมืองเชียงของขึ้นมาเพื่อทำไร่ข้าวเป็นอาชีพนับแต่นั้นมา

กลุ่มคนเมืองเข้ามาในเมืองเชียงของเพื่อต้องการหาแหล่งทำกินใหม่ น่านและแพร่มีพื้นที่ราบจำกัด ปลูกได้เฉพาะข้าวไร่ ซึ่งให้ผลผลิตไม่เพียงพอต่อการบริโภคในหนึ่งปี กลุ่มที่อพยพมาแรก ๆ เป็นเครือญาติกัน ต่อมาคนในหมู่บ้านต่าง ๆ รู้ว่า พื้นที่เชียงของ-เวียงแก่นมีความอุดมสมบูรณ์ก็อพยพติดตามมา ตามความคุ้นเคยกันเพื่อน พี่น้อง

การอพยพของคนเมืองในยุคใหม่ส่วนใหญ่เกิดจากสาเหตุที่ทำกินไม่เพียงพอ โดยสามารถแบ่งสายการอพยพของคนเมืองรอบนอกเวียงได้ดังนี้

กลุ่มแรกเป็นกลุ่มบ้านห้วยซ้อ ชาวบ้านรุ่นบุกเบิกย้ายมาจากตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ บางส่วนอพยพมาจากจังหวัดแพร่และจังหวัดน่านโดยเข้ามาอยู่ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๖ ต่อมาเมื่อประชากรหลายท้องถิ่นมาจับตบอีกจนต้องแบ่งเขตการปกครองเป็นหมู่บ้านห้วยซ้อเหนือ ห้วยซ้อใต้ บ้านร่องหัวฝาย บ้านชัยพัฒนา บ้านเกษตรสมบูรณ์ และบ้านพัฒนารุ่งเรือง

กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มบ้านแก่น ซึ่งชาวบ้านรุ่นแรก ๆ อพยพมาจากตำบลบุญเรือง บางส่วนอพยพมาจากจังหวัดน่าน โดยเข้ามาอยู่ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๐ ต่อมาจำนวนประชากรในหมู่บ้านมากขึ้นแบ่งการปกครองหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านแก่นเหนือ บ้านแก่นใต้ บ้านแก่นนคร บ้านเนินสมบูรณ์และบ้านแก่น

กลุ่มที่สามเป็นกลุ่มหมู่บ้านเกียง โดยเริ่มพัฒนาการของกลุ่มหมู่บ้านประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๐ ซึ่งชาวบ้านดั้งเดิมอพยพย้ายถิ่นมาจากตำบลบุญเรือง ตำบลศรี ตำบลเวียง ตำบลสถาน อำเภอเชียงของ

บางส่วนอพยพมาจากจังหวัดน่าน ต่อมา มีการแบ่งการปกครองออกเป็นหมู่บ้านเกียงเหนือ บ้านเกียงใต้ บ้านใหม่ดอนแก้ว บ้านศรีวิไล บ้านเวียงทอง บ้านภูเวียง บ้านเวียงหมอก บ้านเกียง บ้านใหม่ร่มเย็น และบ้านเวียงคำ

เส้นทางอพยพของคนเมืองตั้งแต่ครั้งอาณาจักรล้านนาจนกระทั่งในยุคอาณาจักรล้านช้าง มักเชื่อมโยงกับเส้นทางประวัติศาสตร์ของเจ้าเมือง เพราะเจ้าเมืองเป็นคนเมืองหรือคนยวน และคนยวนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เก่าในเชียงของเวียงแก่น ความเป็นมาของคนเมืองจึงเป็นเนื้อหาหลักของความเป็นมาของเชียงของด้วย อย่างไรก็ตาม ในความเป็นเชียงของเวียงแก่นปัจจุบันยังประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่มีส่วนในการสร้างเมืองเชียงของเวียงแก่นเช่นกัน

กลุ่มคนลื้อ จากการศึกษาการอพยพของคนลื้อในเชียงของ ทำให้สามารถสืบสาวสาแหรกจากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ได้ชัดเจนที่สุด โดยการเริ่มนับตั้งต้นคนลื้อจากเมืองน่าน

พ่อม่อนแม่ม่อน (คนเฒ่าคนแก่) เล่าว่า คนลื้อ บ้านนาไฮ จังหวัดน่าน ซึ่งมีบรรพบุรุษดั้งเดิมอพยพมาจากเมืองพงน้อย ในแคว้นสิบสองปันนามณฑลยูนนาน ประเทศจีน ผ่านมาทางหลวงน้ำทา เมืองเงิน เข้าสู่เมืองนาไฮจังหวัดน่าน เนื่องจากแตกทัพเพราะการต่อสู้กับฮ่อ ได้เข้ามาอยู่อาศัยบ้านปอกลาง และที่ราบลุ่มแม่น้ำงาว บ้านดอน บ้านกอกและบ้านปางหัด โดยการนำของแกนปัญญา และแสนจุมปู (ชมพู) สถานที่เหล่านี้เป็นที่อยู่เดิมของคนเมือง ที่อพยพติดตามเจ้ารามะเสนจากบ้านสถานและบ้านเชียงของจังหวัดน่านมาอาศัยอยู่ก่อนแล้ว และคนเมืองเหล่านี้ก็ได้อพยพตามพระเจ้ารามะเสนไปอยู่เมืองเชียงของ โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ทางทิศใต้ของเมืองเชียงของ โดยนำชื่อหมู่บ้านเดิมมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านสถาน และบางส่วนอพยพมาตั้งหมู่บ้านที่บ้านหลวงและบ้านครึ่ง ตำบลครึ่ง และตำบลบุญเรือง

ในระยะแรกคนลื้อยังขึ้นกับอำนาจการปกครองของเมืองน่าน โดยคนลื้อยังส่งส่วยให้กับเมืองน่านอยู่ในอัตราชาวยกวรรจคนหนึ่งจะต้องส่งทองคำหนักคนละ ๑ สลึงต่อปี หากหาทองคำไม่ได้ก็ต้องส่งเงินแทน ๗ แถบครึ่ง (เงินรูป) แทนทองคำ ๑ สลึง การส่งส่วยและการขึ้นตรงต่อการปกครองต่อเจ้าเมืองน่านได้ยกเลิกเมื่อ ร.ศ. ๑๑๙ หรือ พ.ศ. ๒๔๔๓ จากนั้นได้ขึ้นตรงต่อเมืองเชียงของ มีการจัดตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ โดยมีแกนปัญญา (นายปัญญา ไชยลังการ) เป็นผู้นำและกำนันคนแรก

ส่วนหมู่บ้านลื้อ ตำบลท่าข้าม บ้านดอน และบ้านปางหัด ตำบลปอ เป็นกลุ่มคนลื้อที่อพยพมาจากแหล่งเดียวกัน เพียงแต่แยกกันไปตั้งถิ่นฐานอยู่คนละหมู่บ้านเท่านั้น ดังนั้นประวัติความเป็นมาทางวัฒนธรรมและสังคมจึงมีความคล้ายคลึงกันมากจนแยกไม่ออก แต่หมู่บ้านปางหัดนั้นในภายหลังมีคนลื้ออีกกลุ่มหนึ่งได้อพยพมาจากบ้านห้วยเลา บ้านปางไฮ แขวงไชยบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกับชาวไทยลื้อกลุ่มเดิมซึ่งมาจากจังหวัดน่าน ดังนั้นต้นตระกูลหลักของแต่ละหมู่บ้านจึงมีไม่มากนัก เช่น ถ้าต้นตระกูลของหมู่บ้านปอกลาง ได้แก่ "ลื้อชา" และ "ไชยลังการ" ต้นตระกูลของบ้านลื้อ ได้แก่ "สมควร" และ "แสงงาม" ต้นตระกูลของบ้านดอน ได้แก่ "อุสาใจ" และ "หมื่นลาง" ส่วนบ้านปางหัดตระกูลดั้งเดิม คือ "หัตถทอง"

กลุ่มคนลื้อบ้านท่าข้าม (ท่าข้ามปอ, ท่าข้ามเหนือ) หมู่ ๑ ตำบลท่าข้าม และคนลื้อบ้านท่าข้าม (บ่อ) หมู่ ๔ ตำบลหล้ายาว มีพื้นเพเดิมมาจาก เมืองอุ ในแคว้นสิบสองปันนาของประเทศจีน ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับคนลื้อบ้านห้วยเม็ง ตำบลเวียง อำเภอเชียงของ โดยมีภูมิคำเนาตั้งเดิมอยู่ที่บ้านบ่อ เมืองอุ แคว้นสิบสองปันนา

เมื่อจุลศักราช ๑๒๔๙ (พ.ศ. ๒๔๓๐) กองทัพนครน่านยกทัพไปตั้งอยู่ ณ เมืองหลวงภูคา ซึ่งในเวลานั้นเป็นเมืองขึ้นของนครน่านและน่านขึ้นกับสยาม ขณะกองทัพนครน่านตั้งอยู่เมืองหลวงภูคา คนลี้ภัยกลุ่มนี้อพยพมาจากเมืองอุ แคว้นสิบสองปันนา เนื่องจากถูกการเอารัดเอาเปรียบจากชาวจีน หมายถึงมาพึ่งเมืองสิงห์ ครั้งเมื่อเมืองสิงห์ยอมอ่อนน้อมต่อไปแล้ว จึงพากันอพยพครอบครัวติดตามกองทัพน่านมาตั้งภูมิลำเนาอยู่อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย บริเวณบ้านใหม่ทุ่งหมอต ระยะหนึ่ง แล้วไปอยู่บ้านทุ่งดุก ต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๓ ได้เลือกที่ราบแห่งหนึ่งทางทิศเหนือของเชียงของ บริเวณแม่น้ำโขง มีลำห้วยชื่อห้วยเม้ง เป็นที่ตั้งหมู่บ้านเพราะเห็นเป็นภูมิประเทศที่เหมาะสมที่จะทำการกสิกรรมได้ดี จึงได้ตกลงกันตั้งหมู่บ้านขึ้นที่นั่น เรียกชื่อหมู่บ้านนั้นว่า “บ้านห้วยเม้ง” ตามชื่อของลำห้วย ต่อมาเมื่อมีคนมากทวีขึ้นทุกปี พื้นที่ยิ่งคับแคบลง ไม่เพียงพอต่อการตั้งบ้านเรือนและพื้นที่ในการทำมาหากินด้านเกษตรก็ลดน้อยลง จึงแยกอพยพออกไปเป็นกลุ่มย่อยอีกหลายกลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่หนึ่ง อพยพไปตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านท่าข้ามใต้ ตำบลม่วงยาย (ปัจจุบันคือบ้านท่าข้าม หมู่ ๑ ตำบลหล่ายจาว อำเภอเวียงแก่น) ซึ่งกลุ่มนี้ต่อมาภายหลังได้อพยพแยกไปตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณทุ่งสามหมอน อำเภอเชียงของ คือ บ้านศรีดอนชัย และบ้านศรีขี้ยมงคล ตำบลศรีดอนชัย อำเภอเชียงของ ในปัจจุบัน เป็นตระกูล “วงศ์ชัย” กลุ่มที่สอง อพยพยกกลับข้ามแม่น้ำโขงไปอยู่บ้านท่าฟ้าและบ้านโป่ง ในเขตสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กลุ่มที่สาม อพยพไปอยู่บ้านสันบุญเรือง อำเภอแม่สาย เป็นตระกูลเดียวกับบ้านห้วยเม้ง คือ “หงษ์คำ” และ “จันดีะคาด”

นอกจากนั้นคนลี้ภัยอีกกลุ่มหนึ่ง จากหมู่บ้านคุ่ม เมืองอุ แคว้นสิบสองปันนา ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอีก ๒ หมู่บ้าน คือ กลุ่มแรกอพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านศรีลานนา (บ้านพร้าวฤๅ) ตำบลศรีง อำเภอเชียงของ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งอพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านท่าข้าม หมู่ ๑ ตำบลท่าข้าม อำเภอเวียงแก่น ซึ่งปัจจุบันทั้งสองหมู่บ้านนี้ยังคงมีความผูกพันด้านเครือญาติ และมีกิจกรรมร่วมกันในด้านพิธีกรรมอยู่เสมอ

คนลี้ภัยที่มาจากบ้านบ่อ เมืองอุ แคว้นสิบสองปันนา กลุ่มที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านห้วยเม้ง มีผู้นำ ๒ คน คือ พญาจันทร์ และพญาหงษ์ เป็นผู้นำในการอพยพจากเมืองอุ พญาจันทร์ คือ ต้นตระกูลของ “จันดีะคาด” ส่วนพญาหงษ์ คือ ต้นตระกูลของ “หงษ์คำ” ต่อมาทางเจ้าเมืองเชียงของจะแต่งตั้งให้พญาจันทร์ มีบรรดาศักดิ์และเป็นผู้ปกครองดูแลท้องที่ แต่พญาจันทร์ไม่ชอบที่จะเป็นขุนนาง โดยถือคติว่า “อยู่ใกล้ไฟก็ร้อน อยู่ใกล้ฉอนก็เจ็บ” จึงพาลูกหลานส่วนหนึ่งอพยพไปอยู่บ้านโป่ง ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว การยกย่องผู้นำซึ่งเป็นศูนย์รวมของชาวห้วยเม้ง จะมีการพิจารณาคัดเลือกผู้อาวุโสด้วยฉันทามติให้เป็นผู้นำที่นอกเหนือจากการเป็นผู้นำ ตามระบบการปกครองของกระทรวงมหาดไทย คือ พญา พ่อพญาคนล่าสุดหรือคนสุดท้าย คือ พ่อพญาแสง (พญาเด่า) ซึ่งแก่กรรมไปแล้วประมาณ ๖ ปีก่อน

คนลี้ภัยบ้านหาดบ้ายและบ้านหาดทรายทอง ตำบลริมโขง อำเภอเชียงของ เป็นกลุ่มชาวไทยลี้ภัยที่อพยพเข้ามาอยู่ในเชียงของเป็นกลุ่มสุดท้าย จากการศึกษาพบว่ากลุ่มคนลี้ภัยบ้านหาดบ้าย และหาดทรายทอง มีการอพยพเข้ามาในหลายช่วงเวลา แต่ครั้งใหญ่ที่สุดคือ ปี พ.ศ. ๒๔๘๒ โดยอพยพมาจากบ้านหลวง (บางส่วนมาจากบ้านกอนตัน) ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวข้ามมายังฝั่งประเทศไทย ตรงบริเวณบ้านดอนที่ และสร้างบ้านเรือนอยู่ที่บ้านปากกล้วย ทางทิศใต้ของบ้านดอนที่ ส่วนสาเหตุที่ทำให้ต้องอพยพโยกย้าย

มายังฝั่งไทยคือ ในขณะนั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้น อีกทั้งทางฝั่งลาวมีโจรผู้ร้ายชุม ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้เกิดอุทกภัยทางธรรมชาติทำให้ตลิ่งพังทลายลงมา สร้างความเสียหายให้แก่บ้านเรือน และวัดวาอารามเป็นอย่างมาก ชาวลื้อจึงได้อพยพโยกย้ายหนีภัยทางธรรมชาติไปอาศัยอยู่ที่อื่นบางส่วนได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านหาดบ้ายในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะมีนามสกุล "ธรรมวงศ์" รองลงมา คือ "กันทะวงศ์" ซึ่งในภายหลังยังคงมีการอพยพชาวไทยลื้อจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อีกในรูปของการสมรสย้ายติดตาม

กลุ่มคนขมุ ในจังหวัดเชียงรายชนเผ่าขมุจะอาศัยอยู่ในเขตอำเภอเชียงของและอำเภอเวียงแก่นเป็นส่วนใหญ่ประมาณ ๙๐ เปอร์เซ็นต์ในพื้นที่ทั้งหมดของเชียงราย และกระจัดกระจายอยู่ตามอำเภอต่างๆ เช่น พญาเม็งรายเป็นต้น ขมุที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอเชียงของมีดังนี้ บ้านห้วยเย็น บ้านห้วยซ้อย บ้านห้วยกอก และอำเภอเวียงแก่น มีบ้านวังผา (ชื่อเดิม:บ้านห้วยยั้ง) บ้านห้วยส้าน บ้านป่าตึง บ้านห้วยจ้อ และบ้านห้วยเอียน ชนเผ่าขมุในอดีตมีการปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่กันแบบง่าย ๆ โดยทั่วไปนิยมสร้างด้วยไม้ไผ่ไม่ค่อยคงทนถาวรมีการอพยพถิ่นฐานกันบ่อย

การศึกษาเส้นทางการอพยพและตั้งถิ่นฐานในยุคใหม่ของคนขมุในเชียงของเวียงแก่นเท่าที่พบชัดเจนที่สุดเริ่มต้นจากเมืองน่านเช่นกัน

กลุ่มคนขมุรุ่นแรก ๆ ได้อพยพมาจากจังหวัดน่านพร้อมๆ กับคนลื้อบ้านปอกลางเมื่อประมาณ ๒๐๐ กว่าปี พ่ออุ้ยจาย ไชยลังการ อายุ ๑๐๒ ปี ซึ่งเป็นคนลื้อรุ่นที่สามเล่าว่า คนขมุอพยพมาจากจังหวัดน่านของบ้านปอกลาง โดยมาตั้งรกรากอยู่ที่บริเวณที่ราบระหว่างเชิงเขาลำห้วยจะยินในเขตตำบลปอ อำเภอเวียงของ (ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่อำเภอเวียงแก่น) ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มเครือญาติเป็นพี่น้องและเพื่อนที่สนิทรักใคร่กัน อพยพมาด้วยกันมาอาศัยอยู่ได้ประมาณ ๕-๖ ปี ต่อมาได้อพยพมาอยู่ที่บ้านจอนเนื่องจากที่อยู่อาศัยเดิมรุ่มกันดารและห่างไกลจากชุมชนอื่นๆ มากเกรงว่าจะไม่มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินอยู่ด้วยความโดดเดี่ยวจึงอพยพโยกย้ายมาอาศัยอยู่ใกล้กับคนเมืองพื้นราบบ้านขวก และคนลื้อบ้านท่าข้าม ตำบลปอ (ปัจจุบันอยู่ในเขตปกครองตำบลท่าข้าม อำเภอเวียงแก่น)

ขมุกลุ่มแรกนี้ได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมีการติดต่อสื่อสารผสมผสานทางสังคมวัฒนธรรมผสมกลมกลืนกับคนเมืองพื้นราบมากขึ้นจึงทำให้ สังคมและวัฒนธรรมของคนเมืองพื้นราบที่มีอิทธิพลเหนือกว่าสังคมและวัฒนธรรมของขมุ และคนเมืองพื้นราบมีจำนวนประชากรที่มากกว่าและเป็นผู้ปกครองด้วย คนขมุมาเป็นผู้อาศัยในพื้นที่ และคนทั้งสองกลุ่มมีการแต่งงานและอาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชนและมีการปฏิสัมพันธ์กันแบบแน่นจนแยกไม่ออกว่าขมุรุ่นหลังๆ เป็นขมุหรือคนเมืองพื้นราบกันแน่ ส่งผลให้ขมุในรุ่นแรกๆ ที่อพยพเข้ามาอาศัยในเขตอำเภอเวียงแก่นและอำเภอเชียงของได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและเปลี่ยนแปลงการดำเนินวิถีชีวิตมาอยู่ร่วมสังคมวัฒนธรรมและดำเนินวิถีชีวิตเป็นแบบคนเมืองพื้นราบไปหมด พฤติกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อต่างๆดั้งเดิมของคนขมุกลุ่มแรกจึงสูญหายไปไม่มีคนรุ่นหลังสืบทอด

หลังจากนั้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๘๐ คนขมุรุ่นที่สองก็เริ่มทยอยอพยพมาจากบ้านขวง บ้านห้วยตอง บ้านครกหลวง เมืองปากทา แขวงอุดมไชย(ปัจจุบันอยู่ในเขตแขวงบ่อแก้ว) ประเทศลาว เข้าสู่อำเภอเวียงแก่นประเทศไทยเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เนื่องมาจากเกิดโรคระบาดและเกิดโรคภัยไข้เจ็บ ขาดแคลนที่ทำกิน และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในลาว การอพยพเข้ามาทำงานรับจ้างมีช่วงระยะเวลา ๑ปี

หรือ ๒ ปี ส่วนใหญ่จะมาตั้งบ้านเรือนอยู่ตามแนวชายแดนหรือใกล้กับชายแดนไทยลาว และได้มีการอพยพโยกย้ายกลับไป กลับมาระหว่างประเทศไทยและลาวอยู่หลายครั้ง

เวลาช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๕๐ ได้มีการปลุกกระตมความเชื่อเพื่อหาแนวร่วมในการดำเนินกิจกรรมทางการเมือง ขมุเรียกระยะเวลานี้ว่ายุค “ผีเกล็ดข้าขมุ” โดยการบอกเล่าของนายปสิ บุญเจิง อายุ ๖๔ ปี นายเมิน ขางจีน อายุ ๖๗ ปี นายคำ อัยฮวน อายุ ๖๑ ปีซึ่งอยู่ในสถานการณ์ในยุคนั้นตอนอายุได้ ๑๐ กว่าปี นายขัว บุญเจิง อายุ ๕๔ ปี ได้รับการบอกเล่าจากบรรพบุรุษที่อยู่ในเหตุการณ์ในยุคนั้น มีสาเหตุมาจากการได้มีกลุ่มของชนเผ่าขมุด้วยกันเองได้มาบอกเล่าว่าเจ้าเงาะจะมาเกิดใหม่ และคนขมุนับถือเจ้าเงาะมาก บอกว่า ถ้าเจ้าเงาะมาเกิดใหม่ จะทำให้กลุ่มคนขมุมีความเจริญยิ่งใหญ่อำนาจวาสนาจะทำให้คนขมุเป็นปึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในวันข้างหน้า และกลุ่มขมุดังกล่าวก็ได้มีการกำหนดตั้งกฎกติกาการดำเนินวิถีชีวิตและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามที่ตัวแทนของคนขมุที่อ้างว่าถ้าเจ้าเงาะมาเกิดใหม่และเชื่อว่าคนขมุจะมีความยิ่งใหญ่อำนาจวาสนาจะมาด้วยความผาสุกมาสู่คนขมุได้นั้นจะต้องยึดถือหลักในการประพฤติปฏิบัติในสังคมและวัฒนธรรมขมุเสียใหม่ตามที่ตนเองบอก เพื่อที่จะให้เจ้าเงาะมาเกิดใหม่ เช่นกิจกรรมในวันรายก็จะหยุดทำงานให้ผู้ชายมารวมกันที่สระโลกมีการฆ่าควาย ต้มเหล้าโน้กันทั้งชุมชนโดยเฉพาะควายเผือกและควายคอเดือนป้าง^{๖๖}จะถูกนำมาฆ่ากินหมดมีความเชื่อว่าถ้าไม่ฆ่าควายเผือกและควายคอเดือนป้างหมดเจ้าเงาะจะไม่ได้มาเกิด สำหรับผู้หญิงจะให้อยู่แต่ในบ้านไม่ให้ไปไหนในวันนั้น แต่อนุญาตให้ผู้หญิงคนหนึ่งไปชุมชนที่เชื่อว่าเจ้าเงาะจะมาเกิดร่วมทำกิจกรรมกินเลี้ยงได้เพียงคนเดียว ห้ามไม่ให้ปลูกข้าวบอกว่าเจ้าเงาะจะมีข้าวเม็ดใหญ่เป็นแบบเครือกล้วยมาให้ ห้ามไม่ให้ขุดบ่อน้ำ ให้ใช้น้ำรินที่ไหลมาตามลำน้ำ ห้ามประดับเครื่องแต่งกายด้วยเงินให้นำเครื่องประดับด้วยเงินไปทิ้งหรือฝังเสีย ในระยะนี้ทำให้ชนเผ่าขมุเกิดความระส่ำระสายเกิดความแตกแยกกัน ในความคิดกันมากขึ้นจึงมีการอพยพโยกย้ายกันแบบกระจัดกระจาย บ้างก็อยู่ที่เดิม บ้างก็อพยพย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่น ข้ามไปยังฝั่งลาวก็มี

พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๕๐๙ คนขมุจึงเริ่มตั้งที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งอยู่อาศัยรวมกันเป็นการถาวรมากขึ้น โดยอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ ๔ ชุมชนด้วยกัน แต่ก็ยังมีการอพยพ ไปๆ มาๆ ระหว่างทั้งสองประเทศนี้อยู่แต่ไม่มากมายเหมือนการอพยพไปหมดทั้งชุมชนในช่วงแรกๆ และเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๒๐ ประเทศลาวได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองจากระบบเดิมเป็นการเปลี่ยนแปลงเป็นระบบคอมมิวนิสต์คนขมุที่เป็นฝ่ายขวาจากประเทศลาวจึงมีการอพยพเข้ามาอีกครั้งหนึ่งและหลังจากนั้นทางประเทศลาวมีนโยบายปิดประเทศ การอพยพจึงหยุดลงแต่มีการลักลอบเข้ามาบ้าง

จากการศึกษาสามารถแบ่งช่วงเวลาการอพยพของคนขมุเข้ามาในเชียงของเวียงแก่นได้ ๔ ช่วง ในสี่เส้นทางและสี่แหล่ง

เส้นทางแรก เป็นขมุรุ่นแรกอพยพมาจากน่านมาอยู่ที่ห้วยจะยีนแล้วย้ายมาอยู่ที่บ้านจอน ต่อมาย้ายมาอาศัยอยู่กับคนเมืองพื้นราบและกระจัดกระจายเข้าไปทำงานรับจ้างเป็นลูกจ้างตามโรงสี โรงบ่มใบยาและโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ที่ใช้แรงงานจึงกลายเป็นคนเมืองพื้นราบไปหมด บางส่วนไปไกลถึงลำปาง เชียงใหม่ ตามเส้นทางรถขนส่งข้าวไปขาย เพราะคนขมุกลุ่มนี้จะเป็นแรงงานในการขนส่งข้าวด้วย **เส้นทางที่สอง**

^{๖๖} ควายที่มีขนคอสีขาว

อพยพมาจากบ้านขวาง แขวงอุดมไชย ประเทศลาว มาอาศัยอยู่ที่ห้วยยืตบริเวณติดกับชายแดนไทยลาว ย้ายลงมาอยู่ที่ห้วยขวาง ย้ายขึ้นไปรวมกันอยู่ที่ห้วยแป้ ย้ายกลับลงมาอยู่ห้วยเฮี้ย และย้ายลงมาอยู่ที่ห้วยน้ำริน เรียกชนเผ่าชนกลุ่มนี้ว่าชนบ้านห้วยยืต ก่อนที่จะมาเรียกชื่อว่าชนบ้านวังนาในปัจจุบันและมีญาติพี่น้องชนบ้านขวางได้อพยพติดตามมาสมทบเพิ่มอีก มาอยู่ที่บ้านห้วยสำนารวมกับชนเผ่าลื้อบ้านท่าข้าม และต่อมามีความขัดแย้งกันในเรื่องที่ทำกินและต่างชนบทรบระเพณีวัฒนธรรมและมีการอาศัยอยู่รวมกันเป็นจำนวนมาก ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ จึงมีบางส่วนได้อพยพจากบ้านห้วยสำนาไปอยู่ที่บ้านห้วยเจียน ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ อพยพจากบ้านห้วยเจียนไปอยู่บ้านห้วยซ้อย บ้านห้วยกอก บ้านห้วยเย็น ในปัจจุบัน เส้นทางที่สาม อพยพมาจากบ้านห้วยลำแพน แขวงอุดมไชย ประเทศลาว เนื่องจากถูกเกณฑ์แรงงานมาอยู่ที่บ้านห้วยยืต แล้วลงมาอยู่ห้วยจ้อเกิดโรคระบาดย้ายไปอยู่ห้วยสระ แล้วย้ายไปอยู่ที่ผาช่องไฮหรือห้วยแป้ แล้วอพยพกลับประเทศลาวอีกครั้ง เมื่อเกิดสงครามจึงอพยพกลับมาอยู่ที่บ้านป่าตึง ตำบลปอ อำเภอเขียงของในสมัยนั้น(ปัจจุบันในเขตตำบลท่าข้าม อำเภอเวียงแก่น) และถูกเจ้าหน้าที่ผลักดันกลับไปอยู่ที่บ้านต้นผึ้งประเทศลาวอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาภายหลังได้ทยอยอพยพกลับมาอยู่ที่บ้านห้วยจ้อยอย่างเดิม เส้นทางที่สี่ อพยพมาจากบ้านห้วยทอง บ้านครกหลวง แขวงบ่อแก้ว ประเทศลาว มาอยู่ที่ห้วยสระ แล้วย้ายไปอยู่ที่ห้วยแป้ ย้ายกลับมาบ้านห้วยประดู่ และห้วยเหมือง แล้วย้ายมาอยู่ที่ห้วยป่าคาเรียกชื่อบ้านว่าบ้านป่าตึงจนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันชนเป็นกลุ่มชนที่ไม่ค่อยได้โอกาสการศึกษาในระดับสูง เพราะมีรายได้ที่ไม่แน่นอน ส่วนใหญ่จะทำไร่ข้าวและข้าวโพด และเป็นแรงงานรับจ้างในสวนหรือมีงานหัตถกรรมจัดสานเป็นรายได้เสริม ชนมีวิถีการผลิตปลูกข้าวไร่เพื่อการบริโภค คนชนได้เอาใจใส่พื้นที่ปลูกข้าวไร่ตลอดทั้งปี และเป็นแรงงานรับจ้างของชาวคนลื้อและคนยวน มีความเชื่อเรื่องผี เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีป่าผีไร่ ถ้าเจ็บป่วยก็มีพิธีเลี้ยงผีให้หายเจ็บป่วย

กลุ่มคนลาหู่ คนลาหู่หรือมุเซอร์ตามการเรียกของคนนอกกลุ่ม เช่น คนเมือง เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีภาษาวัฒนธรรมในตระกูลจีน-ทิเบต มีภาษาพูดแต่ไม่มีภาษาเขียน คนลาหู่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตตอนใต้ของจีน มีความเชื่อในผีและดำรงชีวิตหากินอยู่กับป่าจนได้ชื่อว่า "พรานป่าหรือคนเลี้ยงเสือ"

คนลาหู่อพยพโยกย้ายมาในเขียงของเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๕ จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าที่อาวุโสที่สุดและยังจำความได้ดี คือนางมาแส อายุ ๘๓ ปี เกิด พ.ศ. ๒๔๖๓ เล่าว่า บ้านห้วยสา มีลาหู่ชาว กลุ่มลาหู่ภูแล่เข้ามาอยู่เป็นกลุ่มแรก คนกลุ่มนี้เป็นลูกหลานของพญาเฒ่า มีชื่อว่า จะบุติ (พญาเฒ่าจะบุติเป็นพ่อของนางมาแส ซึ่งมีลูก ๑๑ คน นางเป็นลูกคนที่ ๑๑ ความทรงจำว่าเกิดที่ไหนฝั่งไทยหรือลาวนางจำไม่ได้ แต่มาจำความได้เมื่ออยู่ริมแม่น้ำของ ตรงที่ปัจจุบันคือบ้านเมืองกาน)

นางมาแส เล่าอีกว่า พญาเฒ่าจะบุติอพยพมาจากลาว เดิมอาศัยอยู่ที่บนดอยใกล้เมืองเมิง เมืองพะละปา อพยพมาเพราะภัยสงครามฝรั่งเศส ข้ามแม่น้ำของที่เมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว ลงไปลาว ตั้งบ้านเรือนครั้งแรกริมน้ำของที่บ้านเมืองกานในปัจจุบัน มาตั้งอยู่ ๑๐ หลังคาเรือน ต่อมาจึงขยับบ้านเรือนขึ้นมาจากแม่น้ำของตรงบริเวณบ้านใหม่เจริญในปัจจุบัน อยู่ไประยะหนึ่งมีคนล้มตายเพราะเมื่อชาวบ้านช่วยกันล้มต้นไม้เพื่อสร้างเป็นรั้วสำหรับกันบริเวณที่เลี้ยงวัวของหมู่บ้านได้เกิดอุบัติเหตุต้นไม้ล้มทับชาวบ้านเสียชีวิต พระหมื่นแด (ตำแหน่งผู้นำทางจิตวิญญาณของหมู่บ้าน) พระหมื่นแด มีชื่อว่า จะสีล่อ ซึ่งเป็นลูกเขยของพญาเฒ่าจะบุติจึงบอกให้ย้ายขึ้นไปอยู่ตรงดอยหลวงบริเวณหลักกิโลเมตรที่ ๑๕ สองปีก็ย้ายไปอยู่บ้านขุนแม่บง อยู่ได้สามปีก็

ย้ายกลับมาอยู่ที่ดอยหลวงใกล้บ้านแฉะโฮ๋ อยู่ที่นี่นาน ๒๗ ปี ลูกเขยอีกคนของพญาเฒ่าและเป็นสามีของนางมาแล คือ แสนเปาม่อน (คำว่าแสนเป็นตำแหน่งผู้นำทางการปกครองเช่นเดียวกับพญา) ขึ้นเป็นผู้นำแทนพญาเฒ่า เพราะพญาเฒ่าเสียชีวิตที่บ้านดอยหลวงใกล้บ้านแฉะโฮ๋

ในช่วงนี้เองที่ลาหู่แตกออกเป็นสองกลุ่ม คือกลุ่มของแสนเปาม่อน กับกลุ่มของพะหมื่อแตจะสีลอ สาเหตุเกิดมาจากเรื่องขู้สาวหรือเรื่องผู้หญิง การผิดลูกผิดเมียผู้อื่น พะหมื่อแตจะสีลอ ซึ่งเป็นผู้นำทางความเชื่อที่เป็นตัวแทนติดต่อกับผี เทพเจ้า เป็นคนที่ถือเคร่งครัดในเรื่องการผิดผีมากจึงย้ายอพยพออกมาตั้งบ้านในหุบเขาที่แม่น้ำไหลผ่านหรือที่เรียกในปัจจุบันว่าห้วยตุ้ แต่เมื่อพะหมื่อแตจะสีลอตายลงได้ไม่นานที่บ้านห้วยตุ้ลูกหลานก็ได้อพยพแยกย้ายกันไป ส่วนหนึ่งไปอยู่ที่บ้านแม่คำ อำเภอพญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย ส่วนหนึ่งกลับมาที่บ้านห้วยสา

ส่วนกลุ่มของแสนเปาม่อน ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๐ แสนเปาม่อนนำพาคนมาตั้งหลักแหล่งที่บนดอยหนึ่งใกล้ห้วยสาในปัจจุบัน จึงให้ชื่อเรียกกันว่า ดอยเปาม่อนจนถึงวันนี้ เรียกชื่อดอยตามผู้นำคือเปาม่อน และมีอีกกลุ่มบ้านหนึ่งคือกลุ่มพ่อเฒ่าแฉะโฮ๋ซึ่งเป็นลูกน้องของแสนเปาม่อนได้รับคำสั่งจากแสนเปาม่อนให้ย้ายมาอยู่ที่บึงแฉะโฮ๋ เพราะเป็นพื้นที่ราบ สดวกเขา การย้ายก็อยู่ที่ผ้ามานั้นเกิดจากเงื่อนไขที่เกิดขึ้นในชุมชนเอง เช่นการเสียชีวิตของผู้นั้นในชุมชน การแสวงหาพื้นที่อุดมสมบูรณ์เพื่อการเลี้ยงชีพ และกระทั่งข้อขัดแย้งอันเกิดจากบุคคลในชุมชน

ต่อมาเมื่อ ๒๕๐๕ นายอำเภอทวี บำรุงพงษ์ นายอำเภอเชียงของในขณะนั้น มีคำสั่งให้ลาหู่ชาวกุ่มนี้อพยพลงมาที่ราบต่ำกว่าเดิม คือมาอยู่ที่ห้วยสาปัจจุบัน ด้วยเหตุผลจากนโยบายการปราบปรามยาฝิ่น ซึ่งสถานการณ์ช่วงนั้นฝิ่นระบาดหนัก และลาหู่เป็นชาวเขากลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่บนดอยและปลูกฝิ่นเป็นพืชเศรษฐกิจ อีกทั้งมีนโยบายเชิงการเมืองเพื่อให้ลาหู่กลุ่มนี้มาอยู่ใกล้ห้วยใกล้ตา จะดีกว่าอยู่ที่ไกลห้วยเลตาช่วยให้ง่ายต่อการควบคุมและดูแล ดังนั้นบ้านห้วยสาและห้วยตุ้จึงถูกเรียกว่า บ้านสองพี่น้องตามสายสาหรณเครือญาติที่เป็นพี่น้องกัน

กลุ่มลาหู่นี้หรือลาหู่แกงเข้ามาหลังจากที่ลาหู่ชาวมายู่ก่อนแล้ว มาโดยการนำของอาจาโบหรือโตโบ ซึ่งเป็นผู้นำทางความเชื่อหรือผู้นำทางจิตวิญญาณของกลุ่มลาหู่นี้ เดิมเฒ่าอาจาโบอาศัยอยู่ที่บ้านป่าคาซา แขวงเขตดอยตุง ต่อมาก็ย้ายมาอยู่ที่ลาบานอก ลาบาโน ในเขตดอยตุงเช่นกัน การย้ายมาที่ห้วยสาเพราะมีปัญหาเรื่องการทำมาหากิน ที่เดิมทำมาหากินกันไม่พอ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้หรือนโยบายรัฐไม่ให้ทำกินด้วยขัดต่อกฎหมายป่าไม้ พ่อเฒ่ารู้ข่าวว่าห้วยสา อุดมสมบูรณ์ดี จากจะคะติผู้เป็นผู้นำต่อมาจากแสนเปาม่อน และเป็นลูกเขยของอาจาโบด้วย ลูกสาวของเฒ่าอาจาโบมาอยู่ก่อนแล้ว การไปมาหาสู่ทำให้ข่าวเรื่องราวที่ทำมาหากินยังมีอยู่และสมบูรณ์ไปถึงกัน จึงชักชวนกันมาประมาณสิบกว่าครอบครัว โดยใช้เส้นทางถนนมาแม่จัน แล้วมาเชียงแสน-เชียงของ ลาหู่ญีมาในรุ่นที่ถนนมีเรียบร้อยแล้ว มาจับจองที่ต่อจากลาหู่ชาว โดยที่ที่สะดวงติใกล้น้ำติดห้วยสาเป็นของลาหู่ชาว ถัดไปจึงเป็นลาหู่ญี

ในปัจจุบันชาวลาหู่ทำมาหากินด้วยการปลูกข้าวไร่ พืชผักสวนครัว ปลูกข้าวโพดสำหรับเป็นอาหารของสัตว์เลี้ยง เช่น หมู เลี้ยงวัว ชาวลาหู่มีความเชี่ยวชาญด้านการล่าสัตว์และยาพิษจากต้นไม้ต่าง ๆ ในป่า มีความเชื่อเรื่องในเรื่องผีเป็นส่วนใหญ่ การปลูกข้าวโพดเพื่อการค้าและการที่ทรัพยากรป่าลดน้อยลง ทำให้ชาวลาหู่ตก

อยู่ในภาวะมีหนี้สิน และต้องพึ่งพาการเป็นแรงงานรับจ้างคนพื้นราบ เช่น การเกี่ยวข้าว ร่วมทั้งเด็กหนุ่มสาวลงมาทำงานในเมืองพื้นราบ เช่น ร้านอาหาร

กลุ่มลาว คนลาวเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งใช้ภาษาในตระกูลไท-ลาว และมีประวัติศาสตร์วัฒนธรรมคล้ายและใกล้ชิดกับคนยวน โดยทั้งสองกลุ่มเคยมีอาณาจักรที่ชื่อล้านนาและล้านช้าง อันเป็นเมืองพี่เมืองน้องกัน ดังนั้นแล้วคนลาวได้อพยพไปมาในอาณาเขตของล้านนาและล้านช้างมานานนัก โดยส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ในการศึกษาการอพยพตั้งถิ่นฐานของคนลาวยุคใหม่ ได้ศึกษาลงลึกที่บ้านห้วยลึก เพราะเป็นบ้านที่ติดอยู่ริมชายแดนไทยกับลาว ทั้งทางบกและน้ำมากที่สุด

บ้านห้วยลึก แต่เดิมนั้นมีชื่อเรียกเป็นภาษาที่คนในหมู่บ้านใช้กันว่า "ฮ่องเล็ก" ด้วยสภาพลำห้วยข้างหมู่บ้านที่ลึกมาก จึงเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านคำว่า "ฮ่อง" หมายถึงร่องน้ำ ทางดินของน้ำที่มีขนาดเล็กกว่าลำห้วย ส่วนคำว่า "เล็ก" หมายถึงลึก ดังนั้นสองคำรวมกันจึงมีความหมายว่า ร่องน้ำที่มีความลึกมาก แต่ผู้คนในชุมชนใกล้เคียงซึ่งเป็นคนเหนือหรือเป็นชาวไทยวน เรียกว่า ห้วยเล็ก ซึ่งก็เรียกกันมาจนเป็นที่ยอมรับในเวลาต่อมา และเปลี่ยนเป็นห้วยลึก ตามการตั้งชื่อหมู่บ้านของราชการจนถึงปัจจุบัน

บ้านห้วยลึกเป็นชุมชนที่ย้ายที่ทำกินถิ่นอาศัยมาจากฝั่งขวาแม่น้ำโขง จึงเรียกตัวเองว่า คนลาว ปัจจุบันคนในชุมชนยังคงมีวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดมาจากประเทศลาว เช่น การพูดภาษาลาวในชุมชน ประเพณีการไหลเรือไฟในวันออกพรรษา ประเพณีบุญข้าวจี การหมสไบของผู้สูงอายุชาย-หญิงเมื่อไปทำบุญที่วัด

ในอดีตที่ผ่านมาจากการสอบถามชาวบ้านที่อายุตั้งแต่ ๖๐-๘๐ ปี เล่าว่า ในครั้งนั้นบริเวณบ้านห้วยลึกมีต้นไม้ใหญ่น้อย โดยเฉพาะป่าไผ่ขึ้นรอบๆหมู่บ้าน สัตว์ป่าอาศัยอยู่ชุกชุม เช่น หมูป่า ซึ่งมีจำนวนมาก ทำให้การปลูกข้าวไร่ไม่สามารถปลูกได้มาก เพราะถูกรบกวนจากหมูป่า ด้วยบริเวณการตั้งหมู่บ้านอยู่เขตชายเขาติดกับแม่น้ำโขงทำให้สัตว์ต่างๆ มีแหล่งน้ำและอาหารตลอดปี ต้นไม้และพืชมีความอุดมสมบูรณ์เพราะได้รับความชุ่มชื้นจากแหล่งน้ำโขงและลำห้วย

ต่อมาใน พ.ศ.๒๔๔๐ ได้มีผู้คนย้ายข้ามแม่น้ำโขงจากประเทศลาวเข้ามาอยู่ด้วยสาเหตุถูกกดขี่จากการเก็บค่าเงินหลวงจากผู้ชายอายุ ๑๔ ปีขึ้นไปคนละ ๗ หมั้น หากใครไม่มีให้ก็ถูกจับไปขังคุก

พ.ศ.๒๔๔๓ เกิดสงครามทางการเมืองภายในประเทศลาว ชาวบ้านได้อพยพหลบหนีภัยสงครามข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ฝั่งไทย เช่น บ้านห้วยลึก บ้านปากอิง (อำเภอเชียงของ) บ้านสบคำ (อำเภอเชียงแสน) ทั้ง ๓ หมู่บ้านบางครั้งครบครันเป็นพี่น้องเครือญาติกัน ครั้นสงครามสงบลง ชาวบ้านส่วนหนึ่งอพยพกลับประเทศลาว อีกส่วนหนึ่งตัดสินใจอยู่บ้านห้วยลึกในครั้งนั้นมีอยู่ ๑๐ หลังคาเรือน

พ.ศ.๒๕๐๐ ที่บ้านก้อนคำ (เขตประเทศไทย) ตั้งอยู่ห่างจากบ้านห้วยลึกประมาณ ๗ กิโลเมตร(บริเวณเหนือแก่งผาได) ในขณะนั้นบ้านห้วยลึกซึ่งเป็นหมู่บ้านตั้งใหม่เป็นหมู่บ้านบริวารของบ้านก้อนคำ ผู้ใหญ่บ้านก้อนคำขณะนั้น คือ "คนเฒ่าเชียงขาว" ได้ย้ายถิ่นมาอาศัยยังบ้านห้วยลึก "พ่อสิงห์ บุญทัน" ขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่บ้านก้อนคำคนต่อมา ในระยะเวลาไม่นานก็ย้ายตามมาอยู่กับ "คนเฒ่าเชียงขาว" ด้วยมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ทำให้บ้านก้อนคำขาดผู้นำ ชาวบ้านทั้งหมดจึงตัดสินใจย้ายตามผู้นำมาอยู่ที่บ้านห้วยลึก บางส่วนซึ่งเป็นญาติกันก็ได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านคกหลวง ในเขตประเทศลาวซึ่งอยู่ห่างจากบ้านก้อนคำเดิมเพียงข้ามแม่น้ำโขง

ก็ถึง(ฝั่งตรงข้าม) ปัจจุบันบ้านห้วยลึกและบ้านคกหลวงยังไปมาหาสู่กันเสมอทั้งในยามปกติและคราวมีเทศกาล ประเพณีหรืองานบุญของทั้ง ๒ หมู่บ้าน โดยไปทางเรือ บ้านกอนคำจึงเป็นหมู่บ้านร้างตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน บ้านห้วยลึกจากเดิมมี ๑๕ หลังคา จึงเพิ่มเป็น ๓๐ หลังคา

นับจาก พ.ศ.๒๔๖๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นเวลาเกือบ ๔๐ ปี ที่มีผู้คนอยู่รวมกันมากขึ้น ครั้นในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ เกิดเหตุการณ์ กระบกระทั้งของคนในชุมชน ประกอบกับเกิดสงคราม อ้ายน้อง ในประเทศลาว ทางราชการเกรงว่าชาวบ้านจะได้รับผลกระทบ จึงแนะนำให้ชาวบ้านย้ายเข้ามาตั้งบ้านเรือน บริเวณบ้านม่วง บ้านยาย แต่ชุมชนเห็นว่าไกลจากแม่น้ำโขงเกรงจะทำมาหากินลำบาก ดังคำกล่าวของคนเฒ่าคนแก่ว่า “หมู่คนลาว ออกจากน้ำของ บ่ได้กินหยั่ง” จึงขออยู่ใกล้แม่น้ำโขง คือบ้านห้วยลึกในปัจจุบัน ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ผู้คนในบ้าน กอนคำทุกครอบครัวจึงได้โยกย้ายจากถิ่นที่อยู่มาอยู่บ้านห้วยลึกและบางส่วนก็ไปอยู่ฝั่งลาว ทำให้บ้านกอนคำ กลายเป็นหมู่บ้านร้างตั้งแต่นั้นมา

อย่างไรก็ตาม ยังมีคนลาวที่อพยพไปมาระหว่างสองฝั่งแม่น้ำโขงในระยะเดียวกันกับบ้านห้วยลึกอีก หลายหมู่บ้านในเชิงของเวียงแก่น เช่น บ้านปากอิง บ้านดอนมหาวัน บ้านหัวเวียง โดยส่วนใหญ่คนลาวจะ อพยพไปมาอยู่ในแนวสองฝั่งแม่น้ำโขง เพื่อการหาปลาและทำไร่ โดยเฉพาะการหาปลาคนลาว และคนเมืองมี การหาปลาร่วมกันในบริเวณที่เรียกว่า ลั้ง ซึ่งมีอยู่หลายแหล่งในแม่น้ำโขงตั้งแต่เชียงแขงถึงเชียงทอง ดังที่กล่าว แล้ว

กลุ่มคนม้ง คนเมืองหรือคนไทยทั่วไปเรียกกลุ่มนี้ว่า “แม้ว” คนอาข่าเรียกว่า “ม้ง” คนจีนโบราณ เรียกว่า “หนาน” (คนป่าเถื่อน) คนจีนฮ่อเรียกว่า “เหมียวฮู่” ส่วนม้งเรียกตนเองว่า “ม้ง” บางคนบอกว่า “ม้ง” หมายถึง ผู้รักอิสระ (หลักฐานยังไม่ชัดเจน) ส่วนคนรุ่นใหม่ เรียกตนเองว่าม้ง โดยไม่ต้องการความหมาย ม้งมี ภาษาพูด แต่ไม่มีภาษาเขียน โดยมีนิทานบอกเล่าเหตุผลว่า ตอนไปรับตัวอักษรมาจากพระเจ้านั้น ม้งเอา ตัวอักษรใส่ตะกร้าและบรรทุกบนหลังม้า พอมาถึงกลางทางจึงพักม้า ; เอาตะกร้าวางและนอนหลับกัน พอม้าวิ่ง ขึ้นมาจึงมากินตัวหนังสือในตะกร้าเสียหมด ดังนั้น ม้งจึงไม่มีตัวหนังสือใช้ แต่ผู้อาวุโสบางท่านของบ้านห้วยคุ เล่าว่า ม้งมีภาษาเขียนและยังมีผู้เขียนอักษรม้งได้เหลืออยู่หนึ่งคนในบ้านห้วยคุ

ม้งอพยพมาอยู่ประเทศลาว ต่อมาเข้ามายังประเทศไทย ซึ่งศูนย์วิจัยชาวเขาเชียงใหม่มีความเห็นว่า ชาวม้งเข้ามาในประเทศไทยราว ๒๓๙๓ โดยใช้เส้นทางอพยพ ๓ เส้นทางใหญ่ คือ

๑. เส้นทางที่เข้ามาจาก อยู่ในแนวเมืองคาย -ห้วยทราย-เข้าสู่เขตเชียงของทางทิศเหนือสุด ๒. เส้นทาง แนวสายบุรี-ป่าทางทิศใต้ลงไปเขตจังหวัดน่าน ๓. เส้นทางแนวเมืองคาย-เลยใกล้เวียงจันทน์เป็นเส้นทางที่ อพยพเข้ามาน้อยที่สุด

เมื่อกลุ่มคนม้งได้เข้ามาแล้วก็ได้แยกกันเป็นสองกลุ่มเดินทางตามสันคอยหรือเทือกเขา ๒ เทือกที่อยู่ใน เขตเชียงของ คือ เทือกเขาหรือคอยหลวงเขตติดต่อระหว่างเชียงของกับกิ่งอำเภอคอยหลวงและเชียงแสน ทางด้านทิศตะวันตกของเชียงของ และเทือกคอยยาวซึ่งกั้นเขตระหว่างเชียงของและเวียงแก่นกับเมืองเทิงกับ คอยผาม่นและคอยผาตั้งซึ่งกั้นเขตแดนระหว่างไทยกับลาวทางทิศตะวันออกของอำเภอเวียงแก่น

ม้งกลุ่มแรก เดินทางเข้าทางคอยหลวง บางส่วนไปอยู่บริเวณเทือกเขาในเขตอำเภอพญาเม็งราย บางส่วนขึ้นไปตามพรมแดนไทย-พม่าแล้วมุ่งสู่จังหวัดเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน กลุ่มที่สอง ปักหลักอยู่บนคอย

ตามแนวชายแดนไทย-ลาว บริเวณเทือกเขาตอยผาตั้ง ดอยผาหม่น บางกลุ่มก็เคลื่อนย้ายมาอยู่ตามสันดอยยาวในตำบลยางฮอมเขตอำเภอขุนตาล และตำบลตับเต่า อำเภอเทิง ส่วนที่เหลือมุ่งลงไปตามแนวชายแดนลาว แล้วไปสมทบกับม้ง และพวกชาวเขาเผ่าอื่น ๆ ค่อย ๆ แทรกซึมเข้าไปในเขตทุ่งช้าง ปัว แพร่ เช็กน้อย จนถึงเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์

ในกลุ่มนี้จะมีระบบการปกครองดูแลของม้งด้วยกันเองเช่นเดียวกับลาหู่ เป็นตำแหน่งหัวหน้าสูงสุดของม้งที่มีหน้าที่ติดต่อกับทางการของรัฐบาลไทยส่วนกลาง คือ พญา ม้งมีพญาพิภักดีเป็นพญาคนสุดท้าย อยู่บริเวณบ้านพญาพิภักดีปัจจุบัน หลังจากนั้นจึงเป็นคนเฝ้าบ้านหนองเตามีตำแหน่งแทนพญาพิภักดีคอยดูแลทั้งชาวม้งและเข่า ส่วนในเขตของลาวที่อยู่ในการดูแลของลาวคือพญาเลาอยู่ แขวงไชยบุรี เป็นคนแซ่หาญ โดยให้เขตแดนดอยผาหม่นผาตั้งเป็นเส้นแบ่ง ตำแหน่งพญานี้เป็นตำแหน่งที่สืบทอดมาจากระบบการปกครองเดิมของเจ้าเชียงของในสมัยอาณาจักรล้านนา

ม้งทั้งสองกลุ่มจะอยู่แยกห่างจากกันเช่นนี้เสมอ พวกที่อยู่เช็กน้อย (เพชรบูรณ์) เวลาจะไปเยี่ยมญาติกลุ่มอื่น ๆ มักไปเยี่ยมคนม้งจังหวัดน่านหรือเชียงของ มากกว่าไปเยี่ยมม้งที่เชียงใหม่

นอกจากอพยพครั้งแรกแล้วการเดินทางของม้งยังไม่สิ้นสุด มีการอพยพอีกครั้งหนึ่งที่มีความสำคัญคือ มีการอพยพเข้ามาอยู่ในจังหวัดตาก กำแพงเพชรจนถึงนครสวรรค์ ชาวบ้านเล่าว่ามีการอพยพสองครั้ง คือ ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๗๓ พวกม้งจากจังหวัดน่านเดินทางมาก่อน และปี พ.ศ. ๒๔๙๓ พวกม้งจากเชียงของเดินทางไปตามทบ พวกเขาไปตั้งหลักแหล่งอยู่อำเภอพบพระ จังหวัดตาก ต่อมาได้เคลื่อนย้ายลงมาหมู่บ้านกาสิ ตำบลลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งนับว่าเป็นเส้นทางอพยพที่ไกลที่สุดจากแหล่งเดิมของเขา และเป็นถิ่นอยู่อาศัยของชาวม้งที่อยู่ทางใต้มากที่สุดในทวีปเอเชีย

ม้งสามสายตระกูล (แซ่ลี แซ่เล้า และแซ่เหมา) ได้เข้ามาอยู่บริเวณตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศลาวและอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๐ โดยอาศัยอยู่ตามดอยสูง ดำรงชีวิตบนที่สูงสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ผู้นำม้งที่มีชื่อเสียงในประเทศไทยคือ นายพลวังเปา แห่งดอยผาหม่น (อำเภอเวียงแก่น) ซึ่งดูแลชาวม้งในแถบนั้น จนเกิดการแทรกแซงของกลุ่มผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และม้งแยกย้ายไปอยู่ตามที่ต่างๆ จากการสัมภาษณ์ผู้นำม้งที่บ้านเวียงหมอก เล่าว่า บรรพบุรุษของเขาอย่างน้อย ๒ ชั่วอายุคนอาศัยอยู่ที่ดอยผาหม่น ดอยยาว จังหวัดเชียงราย จนเมื่อเกิดการแทรกแซงของกลุ่มผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เข้ามา ม้งจึงหนีไปอยู่ตามที่ต่างๆ และรัฐบาลไทยก็สนับสนุนเรื่องอาหารการกิน และจัดที่อยู่อาศัยให้ เพราะรัฐบาลไทยจะควบคุมกำลังของม้งได้ และไม่ยากให้ม้งไปเป็นกองกำลังของฝ่ายตรงข้าม (คอมมิวนิสต์) และเมื่อเหตุการณ์สงบลง ม้งก็กลับคืนถิ่นของตนเองตามสายเครือญาติ หรืออพยพออกจากถิ่นไปอยู่ที่อื่นตามสายเครือญาติเหมือนกัน

สำหรับม้งบ้านห้วยหาน สันนิษฐานว่า อพยพมาจากขุนห้วยหานริมผาตั้งผาหม่น ก่อนนี้ในช่วงพื้นที่สีแดง ม้งห้วยหานได้อพยพไปฝั่งลาว แล้วอพยพกลับมา หมู่บ้านเดิมตั้งอยู่บนขุนห้วยหาน หรือต้นน้ำของลำห้วยที่ไหลลงสู่แม่น้ำจาว ต่อมาได้ย้ายหมู่บ้านมาอยู่ในที่ใกล้เคียง แต่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ตั้งชื่อหมู่บ้านตามขุนน้ำว่า บ้านห้วยหาน ทางราชการเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านว่า บ้านร่มฟ้าเงิน - ร่มฟ้าหลวง ตำบลปอ อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย การแทรกแซงของคอมมิวนิสต์ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ม้งต้องอพยพไปมาระหว่างเขตแดน หลังจาก

สถานการณ์การสู้รบระหว่างรัฐไทยกับคอมมิวนิสต์สงบลงตามนโยบาย ๖๖/๒๔ คนมั่งที่บ้านร่มฟ้าหม่นเดิมจึงถูกย้ายลงมาอยู่ที่บ้านห้วยคุ ไกลน้ำห้วยคุที่ไหลลงแม่น้ำงาวในปัจจุบัน

กลุ่มคนจีนฮ่อ เย้า และอาซ่า ในหัวข้อการเข้ามาของกลุ่มชาติพันธุ์จีนฮ่อ อาซ่า และเย้า แม้จะเป็นสามกลุ่มชาติพันธุ์ แต่จากการศึกษากรณีบ้านเวียงหมอกทำให้พบแหล่งที่มาจากสถานการณ์เดียวกันในยุคสงครามเย็น อย่างไรก็ตาม คนเข้าในบ้านอื่น เช่น บ้านไทยพัฒนา บ้านหนองเตา ในเวียงแก่นกลับมีการอพยพมาก่อนกลุ่มชาติพันธุ์ในบ้านเวียงหมอก โดยเฉพาะบ้านหนองเตา คนเข้าได้เข้ามาในเชิงของเวียงแก่นก่อนหรือในระยะเดียวกับคนมั่ง และจากการศึกษายังพบว่า บนดอยหลวงเคยมีคนเข้าอยู่มาก่อนคนลาหู่ และมั่งบ้านทุ่งน่าน้อย สำหรับคนอาซ่านั้นมีอยู่จำนวนน้อยเฉพาะบ้านเวียงหมอกจึงกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสามในหัวข้อเดียวกัน

กลุ่มคนจีน(ฮ่อ) คนเมืองเรียกว่า “ฮ่อ” จัดอยู่ในกลุ่มสุดท้ายของ “เจ็ก จิ้น หิน ฮ่อ” คนเฒ่าคนแก่บอก ว่า “เจ็ก” นั้นมาก่อน ถัดมาเป็นพวก “จิ้น” ส่วน “หิน” นั้นคงเป็นคำสร้อยที่ทำให้เกิดความคล่องจอง หรืออาจจะ เป็นคนจีนกลุ่มที่เข้ามาเป็นอันดับที่สามก็ได้ และสุดท้าย เป็นกลุ่มของ “ฮ่อ” เป็นทหารที่น่ากลัว รบเก่ง และเป็น กองหน้า ของกองทัพไทย ที่สู้กับคอมมิวนิสต์ เข้ามาเมื่อประมาณ ๕๐ ปีที่แล้ว

คนอาซ่าเรียกคนจีนว่า “หล่าบือ” คนมั่งเรียกว่า “จั่ว” คนเฒ่าคนแก่จีนเรียกตนเองว่า “นางเลี่ยน” (เจ้านาย) แต่โดยทั่วไปจะเรียกตนเองว่า จีน ไม่ชอบให้เรียกว่า “ฮ่อ” เท่าใดนัก ส่วนรัฐบาลไทย เรียกกลุ่มคนจีน กลุ่มนี้ว่า กลุ่มทหารจีนคณะชาติ กองพล ๙๓ ของพรรคก๊กมินตั๋ง ที่แตกพ่ายจากการโจมตีของทหารพม่าและ ทหารจีนแผ่นดินใหญ่ และอพยพครัวเรือนเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในประเทศไทย

ทหารจีนคณะชาติ (ทจช.) กองทัพ ๓ นำโดยนายพลหลี เหวิน ผ่าน ตั้งกองกำลังอยู่เมืองพง (อยู่ใน พม่า ทิศตะวันตกของท่าขี้เหล็ก) พร้อมด้วยกองพลในสังกัด อพยพมาสมทบกับ กองทัพ ทจช. ท.๕ ของนาย พลด้วน ซี เหวิน ที่บ้านเล่านลอ จากนั้น กองทัพ ๓ ของนายพลหลี เหวิน ผ่าน และกองพล ๑๔ ของนายพลหลิว เล่า ดัง อพยพเข้าสู่เขตดอยห้วยซิมพู อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย และดอยยาว อำเภอแม่สรวยและลงได้ไป ทางอำเภอฟาน แล้วย้อนกลับเข้าสู่ดอยยาว อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย และมาตั้งมั่นอยู่ที่ดอยผานม่น คือ บ้าน ผาตั้ง (สมัยก่อนเป็นอำเภอเชียงของ ปัจจุบันเป็นอำเภอเวียงแก่น)

พวกจีนคณะชาติอีกจำนวนหนึ่งที่แตกทัพจากการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์อพยพครอบครัวจึงส่วนใหญ่มี ภรรยาเป็นคนลื้อ คนไต(ไทยใหญ่)ซึ่งเคยอยู่ด้วยกันที่สิบสองปันนาทางตอนใต้ของจีน และอาซ่าบริเวณประเทศ ลาว อพยพมาทางเมืองหลวงน้ำทา ประเทศลาว แล้วหนีเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณดอยผาตั้ง ผานม่นอำเภอ เวียงแก่นในปัจจุบัน จากคำบอกเล่าของพ่อถม วิฑูรย์มีว่า มีกองกำลังจีนอพยพจากพม่าเข้ามายังลาวแล้วข้าม แม่น้ำโขงขึ้นฝั่งบริเวณเหนือท่าเรือมดไปประมาณ ๑๐๐ เมตร กองกำลังทหารฝ่ายไทยเข้าไปสังหารปลิดอาวุธ แต่ จีนฮ่อไม่ยอมปลดอาวุธและเดินทางเลียบโขงขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงเชียงแสน ในขณะที่ทหารไทยก็เฝ้าติดตามดู ความเคลื่อนไหวของกำลังฮ่อ แต่ก็ไม่กล้าที่จะเข้าไปต่อสู้ซึ่งกันและกัน ต่อมาไม่นานนักก็มีพวกจีนฮ่อเข้ามาอยู่ ในโรงเรียนบ้านหัวเวียง หมู่บ้านหัวเวียง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ภายใต้การดูแลของนายพลหลี เหวิน ผ่าน และนายพลด้วน ซี เหวิน โดยเฉพาะในความรับผิดชอบของ เสธ.เงิน ชาวจีนฮ่อ (กลุ่มทหารจีนคณะชาติ กองทัพที่ ๓ และครอบครัว) ประมาณ ๕๐ ครอบครัว คนเมืองบ้านหัวเวียงและครูโรงเรียนบ้านหัวเวียงไม่ยอมให้

อยู่ หลายคนยังบอกว่า คนเมืองที่บ้านหัวเวียงกลัวว่ากลุ่มจีนฮ่อและคนลื้อ ไทยใหญ่ (ที่เป็นภรรยาของชาวจีนฮ่อ) เป็น "มีดบ ฆิ่บ หรือเสื่อเย็น" จึงทำการขับไล่ไม่ให้อยู่ ดังนั้น กลุ่มจีนฮ่อและภรรยา จึงต้องย้ายหมู่บ้าน ทั้งที่มีการสร้างสุสานทหารจีนคณะชาติที่เสียสละชีวิตช่วยเหลือทหารไทยอยู่ที่นั่น คนจีนฮ่อส่วนใหญ่สมัครใจอพยพไปอยู่บ้านผาตั้ง (ดอยผาหม่น อำเภอ เวียงแก่น) ส่วนที่เหลือนั้น ทางอำเภอเชียงของ ได้จัดให้มาอาศัยอยู่กับชาวม้งกลุ่มของพ่อเผ่าเลาเปา แซ่เล้า และให้อยู่ในความดูแลของผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านเกียง ตำบลห้วยซ้อ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ส่วนในหมู่บ้านเวียงหมอกมีการเลือกตั้งผู้นำธรรมชาติปกครองกันเอง ซึ่งก็สลับสับเปลี่ยนกันระหว่างกลุ่มของม้งและกลุ่มของคนจีนฮ่อ

กลุ่มคนอาข่า ภาษาราชการเรียกกลุ่มนี้ว่า "อีก่อ" จีนฮ่อเรียก "อาซาอู" ม้งเรียก อาซา และเรียกตนเองว่า "ยาซา" โดยไม่ชอบให้ใครมาเรียกเขาว่า อีก่อ เพราะว่าเป็นคำที่ไม่สุภาพในความคิดของคนอาซา ส่วนคนเมืองส่วนใหญ่ยังมองกลุ่มอาซาอยู่ในกลุ่มของม้งกลุ่มอาซาอพยพมาจากเมียนมาร์ หรือตอนใต้ของจีน คนอาซาส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์และบรรพบุรุษ บางส่วนนับถือคริสต์ และพุทธ อาข่ามีภาษาพูดเป็นของตนเอง ส่วนภาษาเขียนไม่มี

กลุ่มอาซาในเชียงราย แบ่งออกเป็นหลายกลุ่ม คือ อูโล้อาซา หรือต่อมานักพัฒนามันดอยเรียกว่า อีก่อห้วยยาว เพราะผู้ญ่ญ่ญีมใส่หมวกที่เป็นกรวยสูง กลุ่มนี้ส่วนใหญ่ได้รับการพัฒนาให้เป็นแบบไทยกันมากแล้ว อาศัยอยู่ตามเชิงเขาที่ไม่สูงมากนัก ในเขตอำเภอแม่ฟ้าหลวง อำเภอแม่ สรวาย และบางกลุ่มมาซื้อที่นาและอาศัยอยู่พื้นราบกันแล้ว กลุ่มต่อมาคือ โลมีอาซา หรือ อีก่อหัวแบน เพราะใส่หมวกที่มีแผ่นเหล็กแบนๆ ติดอยู่ด้านหลัง กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ขยัน และยังคงดำรงวัฒนธรรมผีสงของตนเองเอาไว้อย่างเหนียวแน่น อาศัยอยู่ตามภูเขาสูง ห่างไกลความเจริญ กลุ่มที่สาม คือ ผาหม้ออาซา หรือ อีก่อหัวเรดาร์ เพราะที่หมวกเป็นแผ่นประดับลูกเงิน แถบเงินมากมาย เป็นกลุ่มที่มีเศรษฐกิจดี ปัจจุบัน กลุ่มคนรุ่นใหม่เข้ามาอาศัยในพื้นที่ราบ และเขตเมืองกันมากขึ้น อีกกลุ่มหนึ่ง เป็นกลุ่มที่เข้ามาใหม่ คือ อาจออาซา มีหมวกที่ทำมาจากผ้าทอ สีเหลืองมีผ้าประดับลูกเงิน-แถบเงิน แล้วนำมาทำทรงกรวยสวม เป็นกลุ่มที่เข้ามาทางสิบสองปันนา ผ่านลาวเข้ามา พบที่อำเภอเทิงและเชียงของ (บ้านเวียงหมอก)

กลุ่มของชาวอาซาในเชียงของส่วนใหญ่นั้น อพยพเข้ามาสมทบตามสายเครือญาติ เมื่อคนจีนฮ่ออพยพเข้ามาอยู่ที่บ้านเวียงหมอก ภรรยาของคนจีนฮ่อที่เป็นชาวอาซาก็ตได้ชักชวนเครือญาติของตนเองเข้ามาอาศัยอยู่ด้วยกัน ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มอาซาที่นับถือผีบรรพบุรุษหรือนับถือศาสนาแบบจีน ต่อมา ชาวอาซาได้สมรสกับชาวม้ง จึงเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์แบบม้ง และชักนำกลุ่มอาซาที่นับถือคริสต์เข้ามาอาศัยอยู่ด้วยกัน จากนั้นก็เป็นการชักชวนตามสายเครือญาติต่อ ๆ กันไปให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานสมทบอีก จะเห็นว่า กลุ่มอาข่ามีการเพิ่มจำนวนประชากรอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นกลุ่มที่มีจำนวนครัวเรือนมากที่สุดในหมู่บ้านปัจจุบัน

บ้านเวียงหมอก มีอาจออาซาประมาณ ๑๕ หลังคาเรือน ยังคงนับถือผีบรรพบุรุษ หรือจารีตประเพณีอาซาแบบดั้งเดิม (อาซา ย้อง) แต่ขาดกลุ่มผู้นำทางศาสนา หรือผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแบบเดิม เริ่มมีการผสมผสานความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้ามาด้วย ซึ่งเป็นการบูชาครูบาบุญชุ่ม (เกจิอาจารย์ของพม่า) และการทำพิธีตามแบบจีนฮ่อ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจมากที่สุดในหมู่บ้าน ครัวเรือนอาซาส่วนใหญ่เป็น

อุโล้อาฮา นับถือศาสนาคริสต์แบบอาฮา และมีโบสถ์ที่จะประกอบพิธีกรรมตามศาสนาคริสต์ ขณะเดียวกันก็มีอุโล้อาฮาที่นับถือแบบดั้งเดิม ตั้งบ้านเรือนรวมอยู่ในกลุ่มของอาฮาคริสต์

อย่างไรก็ตาม กลุ่มของคนเฒ่าคนแก่ชาวอาฮา โดยเฉพาะแม่เฒ่าวัยชราต่างก็ยังนับถือประเพณีดั้งเดิมของตนเองอย่างเหนียวแน่น ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย ความเชื่อในวิถีชีวิตของชาวอาฮา และความเชื่อในอนาคตเมื่อแตกดับ ซึ่งแน่นอนว่าเมื่อนั้น “อาฮา ย็อง” (วัฒนธรรมอาฮา) ย่อมแตกดับไปกับกลุ่มผู้เฒ่าไปอย่างน่าเสียดาย

กลุ่มคนเฒ่า หรือเมียน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในตระกูลภาษาจีน-ทิเบต มีความเชื่อในเรื่องผีและบรรพบุรุษ เข้าปรากฏหลักฐานในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนตั้งแต่สมัยอาณาจักรลาวล้านช้าง ในบันทึกทางประวัติศาสตร์พบว่าคนเฒ่าร่วมรบกับคนลาวในสมัยเจ้าฟ้าร่มมาตีเชียงแสนแล้วซึ่งนั่นก็คืออาณาจักรล้านช้างกับล้านนาในสมัยล้านนาตรงกับเจ้าผาญ โดยมีสนามรบตั้งแต่เมืองผาไต่ไปจนถึงบ้านคกหลวงในปัจจุบัน แสดงว่า คนเฒ่าได้มีส่วนในแผ่นดินบริเวณเชียงของเวียงแก่นมานานแล้วเช่นกัน

นอกจากนี้ผู้อาวุโสคนเมืองในเวียงเชียงของยังเล่าว่า กลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มแรกๆ ในดอยหลวงคือคนเฒ่า นอกจากเป็นคนทำไร่นาของป่าบนภูดอยแล้ว คนเฒ่ายังชอบทำมาค้าขายของป่ากับคนเมือง บางส่วนปรับตัวมาเป็นคนพื้นราบและทำมาค้าขายมีกิจการพาณิชย์ในตัวเมืองดังที่กล่าวแล้ว คนเฒ่ายุคใหม่ถูกผลักดันให้ลงมาอยู่พื้นราบ เมื่อรัฐบาลมีนโยบายในการควบคุมชนชาติพันธุ์ที่มีความเสี่ยงสำหรับการชักจูงเข้าไปเป็นแนวร่วมของฝ่ายตรงข้ามจึงอพยพพวกเขาให้มาอยู่รวมกัน จึงผลักดันหรือย้ายคนบนพื้นที่สูงมาตั้งเป็นหมู่บ้าน เช่น ชาวเฒ่าหมู่บ้านไทยพัฒนานี้เริ่มขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๐ ในช่วงแรกทางราชการได้อพยพชาวเฒ่าลงมาจากภูเขาดอยยาวดอยผาม่น ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการสู้รบระหว่างฝ่ายของรัฐบาลและทหารป่าหรือพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และเป็นไปตามนโยบายแย่งประชากรและตัดกำลังของฝ่ายตรงข้าม และชาวเฒ่าอพยพมาสมทบอีกหลายพื้นที่ บางกลุ่มก็อพยพมาจากทางฝั่งลาวซึ่งในตอนนั้นทางประเทศลาวก็มีการรบกันระหว่างฝ่ายซ้ายกับฝ่ายขวา เป็นการอพยพเพื่อหนีภัยสงครามและความอดอยาก ดังเช่น ครอบครัวของแม่เฒ่ากุ๊ใจ แซ่ลี ปัจจุบันอายุ ๘๐ ปี ก่อนเคยอาศัยอยู่ในประเทศลาวจนราวปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ครอบครัวของแม่เฒ่ารวมทั้งชาวเขาส่วนในญาติอาศัยอยู่ในประเทศลาวจะถูกทหารปฏิบัติฝ่ายซ้ายจับกุมและสังหารทิ้งหรือไม่ก็เผาทำลายบ้านเรือน เพราะเหตุที่ชาวเขาเป็นกลุ่มที่ปกครองยากเนื่องจากอยู่อาศัยกันกระจัดกระจายเป็นแห่ง ๆ ประกอบกับเป็นความขัดแย้งในลัทธิการปกครอง แม่เฒ่ากุ๊ใจ ซึ่งเป็นแม่เฒ่าได้พาลูกสาวคนโตพร้อมลูกเขยลูกสาวคนเล็ก และหลานอีก ๒ คนอพยพพร้อมกับเพื่อนบ้านอีกประมาณ ๕ ครอบครัวเดินทางลัดเลาะตามสันเขาข้ามมาชนแดนไทย ระยะแรกได้มาอาศัยอยู่บนสันเขาที่กั้นระหว่างชายแดนไทย-ลาว พื้นที่อำเภอเวียงแก่น ปัจจุบัน ต่อมาได้ย้ายลงมาอยู่ที่บ้านไทยพัฒนาจนถึงปัจจุบัน ส่วนครอบครัวของพ่อเฒ่าแข่งฟิน แซ่พาน ได้อพยพมาจากอำเภอบัว จังหวัดน่าน โดยท่านเล่าว่าได้อพยพมาตั้งแต่ท่านยังอยู่ในวัยเด็กและได้อพยพเคลื่อนย้ายเรื่อย ๆ มา ก่อนที่จะมาอยู่บ้านไทยพัฒนา เคยอาศัยอยู่ที่อำเภอปาง จังหวัดพะเยา การอพยพเคลื่อนย้ายครอบครัวของท่านมีเหตุผลเนื่องมาจากความอดอยากจึงต้องอพยพไปหาแหล่งที่คิดว่าอุดมสมบูรณ์ และจากการสอบถามถึงเหตุผลในการย้ายถิ่นฐานของชาวเฒ่ามีสองประการหลักคือ ต้องอพยพไปหาแหล่งที่อุดมสมบูรณ์และที่อยู่เดิมครอบครัวมีแต่โรคภัยไข้เจ็บ อีกประการหนึ่งอพยพด้วยเหตุภัยสงคราม

จากการอพยพของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในเชิงของเวียงแก่นมีความแตกต่างกันตามแต่ยุคสมัย กลุ่มที่อพยพมาก่อนที่เชิงของเวียงแก่นจะเข้าสู่ภายใต้อาณาจักรสุโขทัย คือ คนยวน คนลื้อ คนขมุ และคนเย้า บางส่วน รวมทั้งคนลาวที่ข้ามไปมาระหว่างริมฝั่งแม่น้ำโขงทั้งสอง ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เก่าในเชิงของ หลังจากนั้นในยุคอาณานิคมฝรั่งเศสและยุคสงครามโลกครั้งที่สองก็มีกลุ่มคนลาว คนลาหู่ คนม้ง คนเย้า และ คนลื้อกับคนขมุบางส่วนได้อพยพตามมาด้วย การอพยพครั้งใหญ่อยู่ในยุคสงครามเย็นมีทั้งการอพยพไปมาใน เขตเชิงของเวียงแก่นและการอพยพข้ามเขต การอพยพในเขตเชิงของคือการผลักดันของรัฐ กลุ่มที่เข้ามาช่วงนี้คือ คนม้ง เย้า จีนฮ่อ อาข่า คนลาว คนขมุ แนวการอพยพทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม การอพยพเข้ามามีฐานในเชิงของเวียงแก่น ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ทั้งการอพยพไป และมา โดยส่วนใหญ่ใช้แม่น้ำโขงเป็นแนวเส้นอพยพ และเชิงของเวียงแก่นเป็นประตูการอพยพเข้าออกมากที่สุดของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในเขตแม่น้ำโขงของไทย การเข้ามาของคนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์นำมาซึ่งการผสมผสานทางวัฒนธรรมจนกลายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมเชิงของเวียงแก่นในปัจจุบัน

ปฏิสัมพันธ์ของ ๔ กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่ทางวัฒนธรรมเชิงของ

ปฏิสัมพันธ์ด้านการอพยพเข้ามามีฐานในเชิงของเวียงแก่น หากนับรวมการอพยพในยุคแรกซึ่งเล่าไว้ในตำนานต่างๆ คนยวน คนลื้อ คนลาวได้อพยพลงใต้จากดินแดนขุนนางของจีน ด้วยสาเหตุการรุกรานของชาวฮั่นเป็นส่วนใหญ่ และได้อพยพตามกันมาเรื่อยๆ เพราะการทำมาหากินถูกแย่งชิงจากคนที่เข้ามาอยู่ใหม่ในดินแดนเดิม อย่างไรก็ตาม หากดูจากแหล่งที่มาของม้ง และเย้า รวมทั้งเรื่องเล่าการอพยพต่างๆ ของบรรพบุรุษ คนม้งและเย้าก็น่าจะอพยพเข้ามาในอาณาบริเวณแม่น้ำโขงตอนบนในช่วงต่อมา

ในยุคนี้ท้องถื่นเชิงของเวียงแก่นยังมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากมายจึงสามารถเลือกตั้งถิ่นฐานได้สะดวก อย่างไรก็ตาม ผู้มาใหม่ก็ต้องมาเจอกับคนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ก่อนแล้วคือ ลัวะ และกรอมหรือขมุ โดยพวกลัวะอาศัยอยู่ตามสันดอยต่างๆ มีอาณาจักรแห่งภูดอยเป็นของตน คนขมุอยู่ในบริเวณเชิงดอย พื้นที่บนที่สูงมีผู้อาศัยอยู่แล้ว ทำให้คนยวน คนลื้อ คนลาว เลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่ราบมากกว่า อีกทั้งยังเหมาะกับวิถีชีวิตการเพาะปลูกทำนาที่ผ่านมาของตนด้วย และต่อมาเมื่อคนม้ง คนเย้า อพยพตามมาจึงต้องเลือกอยู่บนสันภูดอยซึ่งเคยเป็นที่อยู่ของลัวะ ในเวลานั้นกลุ่มคนยวน คนลื้อ คนลาว ได้สร้างบ้านแปงเมืองจนกลายเป็นชนส่วนใหญ่ของเขตแม่น้ำโขงตอนบนแล้ว คืออาณาจักรล้านนาของคนยวน อาณาจักรลาวล้านช้าง อาณาจักรลื้อสิบสองปันนา คนลัวะและขมุเดิมได้กลายเป็นชนส่วนน้อย บางส่วนได้ถูกกลืนไปแล้ว บางส่วนได้อพยพลงใต้หรือเข้าไปอยู่ในป่าขุนดอยที่ลึกลงเข้าไป เช่น เมื่อง่าน พื้นที่บนที่สูงจึงสามารถให้คนม้งและคนเย้าเลือกตั้งหลักแหล่งทำมาหากินได้สะดวกกว่าพื้นที่ราบและริมน้ำซึ่งได้มีคนลาว คนยวน คนลื้อได้อาศัยอยู่ทั่วไปแล้ว การตั้งถิ่นฐานในยุคแรกนอกจากสามารถเลือกอาศัยได้อิสระเพราะมีทรัพยากรธรรมชาติอยู่มากมายแล้ว ทั้งในพื้นที่ราบลุ่มน้ำอิง โขง จาวและบนดอยต่างๆ คนที่ใหม่ย่อมต้องได้รับการรับรองจากกลุ่มที่มาอยู่ก่อน โดยแสดงผ่านการสวามิภักดิ์ต่อเจ้าเมืองนั้นในอาณาจักรล้านนา โดยมอบหมายให้หัวหน้ากลุ่มชาติพันธุ์คนหนึ่งเป็นคนดูแลคนในกลุ่มทั้งหมด มีตำแหน่งเรียกกัน ญา

การอพยพโยกย้ายในยุคใหม่คือหลังจากประเทศในอินโดจีนกลายเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส และเกิดการเก็บส่วยเข้าหลวง ส่วนใหญ่จะเป็นคนลาว คนขมุ คนลาหู่ และคนม้ง คนเข้าบางส่วนที่อพยพเข้ามาในเขตเชียงของเวียงแก่น โดยส่วนใหญ่หนีการเก็บค่าหัวของเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส

การอพยพมาตั้งถิ่นฐานของคนลาหู่ มาอยู่บนพื้นที่สูงในปัจจุบัน เป็นเพราะวิถีชีวิตเดิม คำว่าลาหู่หรือมุเซอสะทอนชัดเจนตามคำแปลว่า “คนล่าเสือ” ลาหู่เริ่มต้นมาอยู่พื้นราบ ทำนา เพาะปลูกข้าว แต่ด้วยวิถีชีวิตเดิมคือชาวคอย ชาวป่า หาของป่า ล่าสัตว์ ทำไร่ จึงขยายขยายขึ้นบนพื้นที่คอยหลวง ตามเส้นทางการอพยพแล้ว คนลาหู่มีความสัมพันธ์กับคนไทลื้อบ้านห้วยเม็ง และลื้อในฝั่งลาวบริเวณเมืองเม็ง เมืองสิงห์เป็นอย่างมาก

กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเลือกสภาพภูมิประเทศในแบบที่ตนคุ้นเคย จึงไม่เกิดความขัดแย้งกัน เมื่อกลุ่มใดพบว่าตรงไหนมีคนตั้งถิ่นฐานอยู่แล้ว ก็จะเลือกพื้นที่ที่อยู่ถัดไป มิฉะนั้นก็ปรับตัวให้อยู่ได้ ดังพ่อหลวงบ้านม้งห้วยคู้ที่เล่าว่า คนม้งมีวิถีทั้งพื้นราบและดงคอย หรือในกรณีที่ปรับตัวไม่ได้ ก็จะอพยพต่อไปเพื่อหาที่เหมาะสม เช่นกรณีของชาวลาหู่ เป็นต้น

ในยุคสงครามเย็นกลุ่มที่ได้อพยพมามากที่สุด คือ จีนฮ่อซึ่งได้ต่อสู้กับกองกำลังคอมมิวนิสต์จนจนถอยร่นลงมาเรื่อยๆ ในกลุ่มจีนฮ่อหรือทหารจีนคณะชาตินี้มี คนอ เข่า ไทลื้อ เย้า ที่เป็นภรรยาอพยพติดตามเข้ามาด้วย และเข้ามาในช่วงที่รัฐไทยจัดการร่วมอำนาจเชียงของเข้าสู่ส่วนกลางเรียบร้อยแล้ว การจัดการต่างๆต่อผู้อพยพหรือการตั้งถิ่นฐานขึ้นอยู่กับอำนาจนโยบายส่วนกลางเป็นส่วนใหญ่ ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้ง หรือความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน

คนฮ่อ อาซา ม้ง เย้า ลื้อ ในยุคนี้ภัยคอมมิวนิสต์นี้ มีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดีเพราะการแต่งงานข้ามเผ่ากับทหารจีนฮ่อในระหว่างที่อพยพถอยร่นลงมา โดยจีนฮ่อถือว่าตัวเองอยู่เหนือกว่า

อย่างไรก็ตาม ในช่วงนี้มีการอพยพในระยะใกล้หรือภายในเกิดขึ้นแก่ชนบนที่สูงโดยเฉพาะม้งและเย้าที่เดิมอยู่บริเวณคอยยาว คอยผาดั้งคอยผาหม่นเป็นจำนวนมาก โดยขึ้นอยู่กับสถานการณ์สงครามเย็นในขณะนั้น

การอพยพในแต่ละช่วงกินเวลาแตกต่างกัน และเมื่อมาตั้งหลักแหล่งแล้วใช้ว่าจะไม่อพยพโยกย้ายอีก เพราะมีการอพยพโยกย้ายภายในแบบสั้น ๆ อีกหลายครั้ง ทั้งคนยวน ลื้อ ลาว ม้ง และเย้า เช่น เหตุการณ์หลังพม่าเข้ายึดล้านนาและเชียงแสน คนเชียงของได้อพยพโยกย้ายไปเมืองน่าน จนมีชื่อบ้านเชียงของอยู่ในจังหวัดน่านจนปัจจุบัน และได้อพยพกลับมาสร้างเมืองใหม่อีกครั้งโดยคนยวน ลื้อ และมีขมุจากเมืองน่านตามมาด้วย นอกจากนี้ในยุคใหม่คนยวนได้อพยพออกจากศูนย์กลางที่เรียกกันว่าเวียงเชียงของไปอยู่รอบนอกเพื่อหาแหล่งทำกินใหม่ เพราะในเวียงเริ่มหาที่อยู่ยากลำบาก

โดยสรุป การอพยพส่วนใหญ่มีปัจจัยที่ทำให้เกิดการอพยพโยกย้ายคือ

๑. หนีภัยสงคราม รวมไปถึงหนีการถูกเกณฑ์เป็นแรงงานไพร่ หนีการส่งส่วยหรือหนีการเก็บค่าหัว เช่น คนลาวบางส่วนจึงอพยพข้ามฝั่งแม่น้ำโขงระหว่างล้านนา ล้านช้างตลอดมา ด้วยพวกเขามีความคิดว่า “หมู่คนลาว ออกจากน้ำของ บ่ได้กินหยั่ง”

๒. แสวงหาที่อยู่ที่ทำกินใหม่ซึ่งอุดมสมบูรณ์และเหมาะสมกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของกลุ่มตน เช่น คนลาหู่ได้อพยพไปอยู่บนสันคอยหลวง การอพยพของคนยวน จากแพร์ ลำปาง เพื่อหาแหล่งทำมาหากินที่ดี

โดยเฉพาะเรื่องการหาพื้นที่ทำนา และเมื่อในเขตเวียงเชียงของแน่นไปด้วยผู้คน การทำมาหากินในทาง การเกษตรจำกัดลง การบุกเบิกหาพื้นที่ราบเชิงดอยใหม่จึงเกิดความจำเป็น คนบ้านวัดหลวงจึงอพยพไปบุกเบิก ที่ทางทำนาในพื้นที่เดิมของคนล้าที่เริ่มต้นทำนามาก่อนแต่ไม่เหมาะสมกับความเป็นคนล้า นอกจากนี้การ อพยพโยกย้ายส่วนใหญ่ของขมุในระยะแรกก็ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและหาที่ตั้งหลักแหล่ง บริเวณลำห้วยเชิงดอยหรือสันดอย โดยจะมาตั้งหลักแหล่งใกล้คนเมืองและคนลื้อ เช่น การอพยพติดตามมา กับ คนลื้อจากเมืองน่าน

๓. โรคภัยและการตายภายในชุมชนหรือความขัดแย้งภายในชุมชน เช่น เหตุการณ์อพยพไปอยู่ ดอยหลวงของล้า ส่วนหนึ่งเพราะคนล้มตายด้วยไม้หน่สันทับ นอกจากนี้เมื่อครั้งไปอยู่บนดอยหลวงแล้ว เกิด ความขัดแย้งระหว่างผู้นำทางจิตวิญญาณกับผู้นำทางการปกครองเรื่องผิดลูกเมีย ทางผู้นำฝ่ายจิตวิญญาณจึง อพยพแยกบ้านมาอยู่ที่ห้วยตุ้

๔. การอพยพโยกย้ายเพราะแรงกดดันทางเศรษฐกิจ การอพยพนี้เกิดขึ้นในยุคหลังสงครามเย็นมา จนถึงยุคเชียงของในวันนี้ การอพยพนี้เป็นการอพยพเป็นรายครอบครัวหรือรายบุคคลมากกว่าอพยพกันทั้ง หมู่บ้านหรือกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น การอพยพของคณัง เข้า ล้าไปทำงานในเมืองใหญ่เชียงราย เชียงใหม่ กรุงเทพฯ เพราะความจำเป็นจากการที่ทรัพยากรธรรมชาติลดลงและถูกจำกัดเขตการทำมาหากินเพราะ กฎหมายป่าไม้และการไร้สิทธิในการเป็นคนไทย ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่สูงต้องลงมาหาอาชีพใหม่ในเมือง ทำ นอกจากนี้กลุ่มคนบนพื้นที่สูงแล้วคนพื้นราบอย่างคนเมืองที่มีหนี้สินและข้อจำกัดของที่ทำกินและ ทรัพยากรธรรมชาติลดลง บางคนก็ขายที่ดินไปทำงานในเมืองกรุงเช่นกัน

ในบางครั้งการอพยพโยกย้ายเข้ามาของผู้มาใหม่ไม่ว่าจะได้รับกรยอมรับจากกลุ่มคนที่อยู่มาก่อน เสมอไป ในยุคสงครามเย็นเป็นต้นมา การอพยพของผู้มาใหม่นำมาซึ่งการต่อต้านและขัดแย้งจากผู้อยู่ก่อนมา

กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมดมีวัฒนธรรมรากเดิมที่คล้ายกันคือการนับถือผี ไม่ว่าจะเป็นผีปู่ตาตายาย บรรพบุรุษของคณัง คนเข้า คนจีน และการถือผีสละโลกของขมุ หรือการถือผีบ้าน ผีเฮือน ผีแม่น้ำ ของคนยวน คนลื้อ คนลาว คนล้า คนขมุ การนับถือผีถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมความเชื่อที่มีอยู่ทั่วไปในประเทศลุ่มแม่น้ำโขง และเป็นความเชื่อก่อนการเข้ามาของวัฒนธรรมความเชื่อแบบฮินดู แบบพุทธศาสนา

การมีวัฒนธรรมความเชื่อที่คล้ายกันและอยู่ในพื้นที่ลักษณะภูมิศาสตร์กับประวัติความเป็นมาที่ เหมือนกันนำมาสู่การไปมาหาสู่และสัมพันธ์กันทางวัฒนธรรมได้ง่ายกว่ากลุ่มที่ต่างออกไป เช่น คนไทยวน ไท ลื้อ และลาว เข้ามาอยู่ในเชียงของเวียงแก่นจนกลายเป็นคนกลุ่มที่เรียกหมายรวมกันว่าพื้นราบ หรืออยู่ในพื้นที่ หรือแหล่งอพยพจากพื้นที่ใกล้เคียงกันจึงสามารถไหลวัฒนธรรมเข้าหากันง่าย เช่น คนล้าที่อพยพจากเมืองเมืง ของลื้อในลาวก็ยังคงมีความสัมพันธ์ในด้านวัฒนธรรมถึงกัน แม้จะมีรากวัฒนธรรมที่ต่างกันเกือบจะสิ้นเชิง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคณัง เข้า จีนฮ่อ อาข่าที่มีฐานวัฒนธรรมเดิมคล้ายกันและมาอยู่ในภูมิศาสตร์บนสันดอย เหมือนกัน

อย่างไรก็ตาม มีบางเหตุการณ์ที่สะท้อนให้เห็นการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ อย่างชัดเจน เช่น กรณีที่หมู่บ้านล้าเกิดไฟไหม้ กลุ่มไทยลื้อเป็นผู้เรียกขวัญให้ นอกจากนี้ชาวล้ายังมีความ เชื่อเรื่องไหว้แม่น้ำ และเมื่อจบพิธีจะพูดว่า สาธุ ซึ่งน่าจะได้อิทธิพลมาจากคนลื้อหรือคนเมือง หรือกลุ่มคน

เมืองและคนลื้อที่นับถือพุทธศาสนา ก็จะมีประเพณีในวันสำคัญทางศาสนาด้วยกัน กลุ่มคนลาวและขมุก็มีประเพณีการเลี้ยงผีพญาแก้วร่วมกัน

ปฏิสัมพันธ์อีกกรณีหนึ่งเป็นผลมาจากการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ การแต่งงานข้ามเผ่าพันธุ์เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา หากแต่การแต่งงานที่เกิดขึ้นในสมัยเก่าเป็นเรื่องยากกว่าในปัจจุบันด้วยข้อกำหนดทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งหากมีการแต่งงานข้ามกลุ่มชาติพันธุ์เกิดขึ้นชาติพันธุ์กลุ่มน้อยจะถูกกลืนไปเมื่อมีลูกเกิดขึ้น ลูกก็กลายเป็นคนของกลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่กว่าหรือมีโอกาสทางการบ้านการเมืองสูงกว่า เช่น กรณีของคนยวนกับคนลื้อ โดยปกติแล้วคนยวนหรือคนเมือง มีความเชื่อว่า ตนเองเป็นกลุ่มชนที่เหนือกว่าคนลื้อ ทั้งในด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรมความเป็นอยู่ เพราะคนลื้อเป็นคนส่วนน้อยกว่าและอพยพเข้ามาอยู่ทีหลัง จึงค่อนข้างถูกดูถูกว่าด้อยกว่า แต่ต่อมาภายหลังมีการแต่งงานข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ระหว่างคนเมืองและคนลื้อมากขึ้น ความรู้สึกดังกล่าวจึงมีน้อยลงและจนหลอมรวมเป็นกลุ่มเดียวกันเป็นชื่อใหม่ว่า คนพื้นราบเหมือนกัน

ในปัจจุบันคนยวนและคนลื้อแต่งงานกับคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น ลาว ลานู ม้ง เย้า ขมุ มากกว่าในอดีต ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายจากพื้นราบแต่งงานกับผู้หญิงของกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง เช่น ผู้ชายลื้อแต่งงานกับหญิงลานูผู้ซึ่งเป็นลูกอดีตผู้นำจนในปัจจุบันคนลื้อผู้นั้นสามารถดำรงตำแหน่งผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการได้

นอกจากนี้ยังมีการแต่งงานระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ม้งกับเย้า ม้งกับจีนฮ่อ ม้งกับอาข่า จีนฮ่อกับอาข่า จีนฮ่อกับลื้อ จีนฮ่อกับม้ง จีนฮ่อกับเย้า โดยเห็นได้ชัดเจนในบ้านเวียงหมอกซึ่งประกอบไปด้วยหลายกลุ่มชาติพันธุ์ในหมู่บ้านว่า คนจีนฮ่อ มีสถานสูงสุด รองลงมาเป็นม้ง ลื้อ เย้าและอาข่าและขมามีสถานภาพที่ใกล้เคียงกัน กล่าวคือ จากการศึกษากฎหมายของหญิงอาข่าคนหนึ่ง แต่งงาน ๔ ครั้ง ครั้งแรกแต่งงานกับจีนฮ่อ ครั้งที่สองแต่งงานกับคนอาข่า ครั้งที่สามแต่งงานกับม้ง ครั้งสุดท้ายแต่งงานกับจีนฮ่อ เมื่อถามว่าแล้วลูกเป็นชาวอะไร เขาตอบว่าถ้าแต่งงานกับจีนฮ่อ ลูกก็เป็นจีนฮ่อ ถ้าแต่งงานกับม้งลูกก็เป็นม้ง หากอาข่าแต่งงานกับใครลูกจะเป็นกลุ่มนั้น แต่หากม้งแต่งงานกับจีนฮ่อ ลูกจะเป็นจีนฮ่อ ลื้อแต่งงานกับจีนฮ่อ ลูกก็จะเป็นจีนฮ่อ คือหากแต่งงานกับจีนฮ่อ ทุกคนจะให้ลูกเป็นจีนฮ่อทำให้ต้องไหว้บรรพบุรุษตอนตรุษสารทอันเป็นประเพณีของจีน ความสัมพันธ์นี้จะเห็นชัดเจนขึ้นในรุ่นลูก เพราะลูกจะมีประเพณีทั้งทางจีน และอาข่า

ส่วนการแต่งงานของคนยวนกับคนจีนฮ่อพบว่า ลูกจะกลายเป็นคนเมืองหรือยวนเพราะเป็นชนกลุ่มใหญ่ แต่ในปัจจุบันการแต่งงานและการบอกสถานะภาพของลูกเมื่อนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยทางโอกาสเศรษฐกิจมากกว่าการยึดถือด้านประเพณีวัฒนธรรมของใครสูงกว่าใครหรือใครเป็นกลุ่มชนที่มากกว่าใคร

การปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมเพื่อให้ได้สถานภาพทางสังคมแสดงออกผ่านการแต่งงานข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ ในกรณีของอาข่า ม้ง จีนฮ่อบ้านเวียงหมอกชี้ให้เห็นชัดเจนที่สุด ในขณะที่คนขมุซึ่งมีความสัมพันธ์กับคนลื้อ คนเมืองมาตลอดในฐานะผู้ถูกอุปถัมภ์และการเป็นแรงงานรับจ้างให้คนเมืองคนลื้อ ได้ปรับตัวมารับนับถือผีของคนลื้อ และการปรับตัวจนกลายกลืนเป็นคนพื้นราบเช่นเดียวกับคนเมืองและคนลื้อ คนขมุรุ่นเก่าแทบจะแยกไม่ออกกับคนเมืองและคนลื้อ

กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งเก้ากลุ่มในปัจจุบันถูกมองจากคนภายนอกและคนรุ่นใหม่ในพื้นที่เองว่า มีอยู่สองกลุ่มใหญ่คือคนพื้นราบ เช่น คนเมือง คนลื้อ คนลาว คนขมุ กับคนบนพื้นที่สูงหรือชาวเขาในความหมายที่ไม่ใช่ชาวเราคนพื้นถิ่น อันได้แก่ คนม้ง คนเย้า คนลานู คนจีนฮ่อ คนอาข่า แม้คนเหล่านั้นจะถูกผลักดันลงมาในพื้นที่ราบ

ตั้งแต่ครั้งสงครามเย็นพื้นที่สีแดงดังนั้นก็กล่าวมาแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม คนในท้องถิ่นและคนรุ่นเก่ากลับสามารถแยกแยะได้มากกว่าสองกลุ่ม คือเป็นไปตามลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงของคนส่วนใหญ่เป็นไปตามวัฒนธรรมสมัยใหม่แทบจะหมดแล้ว หากไม่หลงเหลือภาษาสำเนียงของตนไว้ ฉะนั้นจะเห็นพิธีกรรมกับการแต่งกายตามแบบของกลุ่มชาติพันธุ์ในงานสำคัญของกลุ่มเท่านั้น เช่น งานศพ งานปีใหม่

แนวการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มจะเริ่มต้นจากคนเมือง คนลื้อ คนลาวเป็นกลุ่มแรกๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปก่อน โดยรับแนวการเปลี่ยนแปลงจากผลของคนรัฐไทยส่วนกลาง โดยเป็นเรื่องของการพยายามสร้างวัฒนธรรมรัฐชาติให้เห็นแบบเชิงเดียว โดยไม่ดูถึงความหลากหลายของวัฒนธรรมเดิม เช่น การบังคับให้เขียนหรือเรียนภาษาไทยกลางอย่างเดียว และในระยะต่อมาคือการเปลี่ยนแปลงเมื่อโครงสร้างสังคมและเศรษฐกิจอื่นๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปก่อน เช่น การเข้ามาของถนนและไฟฟ้านำมาซึ่งการเข้ามาของคนต่างถิ่นและเทคโนโลยีเครื่องใช้ด้านความบันเทิงสมัยใหม่ การเข้ามาของการส่งเสริมนโยบายการปลูกพืชเศรษฐกิจนำซึ่งการถ่วงน้ำหนักและการใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ เช่น ปุ๋ย ยา และนำมาซึ่งการต้องพึ่งพาเทคโนโลยีตลาดซึ่งจะกล่าวอย่างละเอียดในหัวข้อปฏิสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจการค้า

ปฏิสัมพันธ์ด้านการเมืองการปกครอง การเมืองการปกครองเป็นเรื่องของอำนาจ แต่ก่อนอำนาจจะรวมอยู่ที่กษัตริย์ของแต่ละอาณาจักร ชน กลุ่มใดเป็นใหญ่ในอาณาจักรก็ได้ด้วยการสงคราม การตีเมืองหรือการกินเมือง นอกจากนี้ยังมีการแต่งงานข้ามกลุ่มชนเพื่อให้การกินเมืองหรือขยายอาณาจักรกว้างขวางขึ้น กรณีของคนไทยวนคืออาณาจักรล้านนา และคนลาวคืออาณาจักรล้านช้าง และคนไทลื้อแห่งสิบสองปันนาก็มีความสัมพันธ์เช่นนี้เสมอมา เช่น ในสมัยของเจ้าไชยเชษฐาธิราช และในสมัยเจ้าฟ้าจ๋ม ส่วนชนกลุ่มอื่นที่มีชาติพันธุ์ต่างออกไปอย่างชัดเจนจะตกเป็นแรงงาน ไพร่หรือต้องส่งส่วย เช่น ลัวะ ขมุหรือชาในลาว หรือตกเป็นชนผู้ถูกปกครองและจะมีสายสัมพันธ์ทางการเมืองหรืออำนาจแตกต่างกันออกไป

ในยุคที่เชียงของตกอยู่ภายใต้อำนาจสยามและการเข้ามาเจ้าอาณานิคม ทำให้ความสัมพันธ์ทางอำนาจทางการเมืองเริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามแนวทางการสร้างรัฐชาติเชิงเดียว กับการปรับตัวต่อการกดขี่ของชาติอาณานิคมในการต้องการดินแดนในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงหรืออินโดจีนทั้งหมด รัฐส่วนกลางจึงจำเป็นต้องจัดการปกครองเมืองแบบใหม่เข้ามาแทนระบบเจ้าเมืองแบบเก่า และเป็นยุคที่เปลี่ยนผ่าน ซึ่งในกรณีที่กำลังกล่าวนี้นี้สามารถศึกษาได้จากการเปลี่ยนผ่านจากการปกครองโดยเจ้าเมืองมาเป็นนายอำเภอของเมืองเชียงของ

ลักษณะการปกครองเชียงของในอดีต มีเจ้าหลวงเชียงของเป็นผู้ปกครองสูงสุด ซึ่งมีการสืบทอดตำแหน่งตามสายโลหิต ที่อยู่ของเจ้าหลวงตั้งอยู่บริเวณตรงข้ามกับธนาคารทหารไทยในปัจจุบัน เจ้าหลวงเป็นศูนย์กลางอำนาจในการปกครอง เจ้าหลวงแต่งตั้งพญา (กำนัน) ไปควบคุมแคว้นต่าง ๆ (แคว้นเทียบเท่าตำบลในปัจจุบัน) สำหรับในหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้าน หรือเรียกว่า “พ่อหลวง” บ้าง “แก่บ้าน” บ้าง ขึ้นตรงต่อเจ้าหลวง เป็นหัวหน้าทำหน้าที่ปกครอง และไกล่เกลี่ยความขัดแย้งกันภายในชุมชน เช่น การทะเลาะวิวาทกันระหว่างคนในหมู่บ้านบ้าง ความขัดแย้งเรื่องที่ทำกินบ้าง คู่กรณีคนใดคนหนึ่งนำเรื่องไปแจ้งพ่อหลวง พ่อหลวงก็จะบอกให้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายที่ขัดแย้งกันโดยจะต้องนำญาติผู้ใหญ่ผู้ชาย (พ่อฮ้อยหรือลุง) เข้าร่วมกระบวนการได้ส่วนเหตุการณ์นั้น เพื่อหาข้อยุติเหตุการณ์นั้น หรือหาทางประนีประนอมภายใต้จารีตประเพณีที่สืบทอดกันมา

เพื่อให้ทางสองฝ่ายพอใจและปรองดองกัน เรียกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ว่า “ขึ้นบ้านแก่บ้านหรือพ่อหลวง” การขึ้นบ้านพ่อหลวงในลักษณะนี้ถือเป็นเรื่องใหญ่มากที่ผู้คนให้ความสนใจ และเหตุการณ์นี้อาจจะขยายกว้างออกไปหรือเป็นชนวนทำให้เกิดปัญหาในหมู่บ้านได้ นอกจากนั้นผู้ใหญ่บ้านในอดีตยังมีหน้าที่มากมาย โดยเฉพาะการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะต้องปรึกษาเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาาร่วมกันของหมู่บ้าน เช่น มีเหตุการณ์ควายัวหาย หรือถูกขโมยลักไป ผู้ใหญ่บ้านจะต้องนำชาวบ้านออกตามหาว่าจนกว่าจะได้กลับคืนมา หรือให้รู้ว่าได้ เพราะถูกนำไปฆ่าแล้ว เป็นต้น ดังนั้น พ่อหลวงจึงเป็นบุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือและได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน ในหมู่บ้านมีจารีตข้อหนึ่งว่า ในเหตุการณ์ทำนาแต่ละครั้งเวียนในหมู่บ้านจะต้องส่งแรงงานหนึ่งคนมาทำนาช่วยพ่อหลวง เช่น วันนี้จะดำนาของพ่อหลวงก็จะช่วยกันทั้งหมดให้แล้วเสร็จ เพื่อเป็นการตอบแทนคุณงามความดีซึ่งผู้ใหญ่บ้าน นอกจากนั้น ผู้ใหญ่บ้านยังมีอำนาจอีกหลายประการ เช่น ถ้าลูกบ้านไม่มีที่ทำกินก็จะไปขอที่ทำกินจากผู้ใหญ่บ้าน ๆ มีสิทธิที่จะให้หรือไม่ให้ก็ได้ ส่วนมากแล้วผู้ใหญ่บ้านก็จะอนุญาต การถางป่าก็จะใช้เครื่องมือพื้นบ้าน เช่น มีด ขวาน จอบ และผู้ใหญ่บ้านก็บอกให้ลูกบ้านถางป่าเพื่อตนเองด้วย จึงไม่ต้องแปลกใจที่ผู้ใหญ่บ้านมีพื้นที่ทำกินมากและมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีกว่าคนอื่นในหมู่บ้าน

ผู้ที่จะเป็นพ่อหลวงจะต้องได้รับการคัดสรรจากสภาผู้เฒ่าของหมู่บ้าน กระบวนการคัดสรรเริ่มต้น เมื่อพ่อหลวง หรือแก่บ้านคนเดิมเสียชีวิต หรือชราภาพแล้วไม่อาจปกครองหมู่บ้านต่อไปได้ พ่อหลวงก็เชิญผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านมาประชุมกันที่บ้านของตน ในเวลากลางคืนหรือหลังรับประทานอาหารเย็นแล้ว เพื่อขอลาออกจากการเป็นพ่อหลวง ตามจารีตที่เคยปฏิบัติมาตัวแทนผู้เฒ่าผู้แก่หนึ่งคนจะขอย้ายยังการลาออกและซักถามถึงสาเหตุของการลาออก ผู้เฒ่าทั้งหมดก็จะช่วยกันหว่านล้อมให้แก่บ้านดำรงตำแหน่งต่อไป แก่บ้านบางคนก็จะไม่ลาออก แต่ถ้าแก่บ้านยังยืนยันตามความต้องการของตน ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะปรึกษาสรรหาบุคคลที่จะมาเป็นแก่บ้านคนต่อไป คุณสมบัติจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรม เข้าใจจารีตประเพณีของสังคมและมีความรู้ทางหนังสืออ่านออกเขียนได้ เพื่อจะติดต่อกับบุคคลภายนอกหมู่บ้าน โดยทั่วไปแล้วจะเลือกผู้ช่วยแก่บ้านขึ้นมาเป็นแก่บ้านระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งก็คือเป็นไปจนกว่าจะลาออกจากตำแหน่ง

ต่อมารัฐไทยเข้ามาจัดการเลือกผู้ใหญ่บ้าน ระยะเวลาเริ่มถ้าหมู่บ้านไม่มีแก่บ้านหรือแก่บ้านลาออก กำนัน ปลัดอำเภอและเจ้าหน้าที่ทางการปกครองนัดประชุมชาวบ้านแล้วแจ้งว่าจะมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านให้เสนอชื่อบุคคลที่สมควรเป็นผู้ใหญ่บ้านให้ในที่ประชุมพิจารณา ถ้าเสนอเพียงหนึ่งคน ก็ถือว่าผู้นั้นเป็นผู้ใหญ่บ้าน หากมีการเสนอชื่อหลายคนก็ใช้วิธีการลงคะแนนเสียงด้วยการยกมือ ผู้ที่ได้คะแนนมากที่สุดก็จะเป็นผู้ใหญ่บ้าน ระยะเวลาการดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านหรือแก่บ้านในยุคนี้สิ้นสุดลงเมื่ออายุ ๖๐ หรือเกษียณอายุราชการ

หลังจากพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ที่ห้าด้วยผู้ใหญ่บ้านจะต้องมาจากการเลือกตั้ง มีระยะเวลาการดำรงตำแหน่ง ๕ ปีตามแนวคิดแบบประชาธิปไตยของรัฐ ผู้ใหญ่บ้านจะต้องได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนในหมู่บ้าน การเลือกตั้งส่วนใหญ่ใช้วิธีการลงคะแนนเสียงทางลับเหมือนการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ผู้ใหญ่บ้านเกษียณอายุราชการแล้วจึงมีผู้ที่ต้องการจะเป็นผู้ใหญ่บ้านจำนวนหลายคน กระบวนการเลือกตั้งจะเริ่มตั้งแต่ประกาศรับสมัครผู้ที่สมัครเป็นผู้ใหญ่บ้าน แล้วประกาศให้ชาวบ้านทราบว่า

มีใคร หมายเลขใดบ้าง และวันเวลา สถานที่ โดยทั่วไปแล้วชาวบ้านมักรู้ก่อนที่ราชการประกาศแล้วว่ามีใครลงสมัครบ้าง ผู้สมัครก็จะหาเสียงกับชาวบ้านจนถึงก่อนวันเลือกตั้ง ในวันเลือกตั้งกำนันและปลัดอำเภอก็จะออกมาชี้แจงการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านพร้อมกับแต่งตั้งคณะกรรมการการเลือกตั้ง ชาวบ้านที่สิทธิมีหน้าที่ปฏิบัติตามระเบียบการเลือกตั้งที่กำหนดไว้ จนกระทั่งถึงเวลาปิดหีบเลือกตั้งนับคะแนนจึงจะรู้ว่าใครได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านมักทำการเฉลิมฉลองกัน โดยการฆ่าวัวบ้าง หมูบ้าง เพื่อนำมาประกอบอาหารเลี้ยงผู้ที่สนับสนุน ถือเป็นการตอบแทน ในงานมีการจ้างดนตรีมาขับกล่อมให้ผู้ที่มาร่วมงานได้รับความเพลิดเพลิน นอกจากนั้นก็จะทำพิธีสวดวิญญูให้กับผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านแบบที่รัฐกำหนดนั้น ชาวบ้านแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ ตามจำนวนผู้สมัคร ยิ่งถ้ามีผู้สมัครหลายคน ชาวบ้านก็แบ่งเป็นกลุ่มหลายกลุ่มเช่นเดียวกัน ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านส่วนมากจะเป็นผู้ที่มีเครือข่ายจำนวนมาก ดังนั้น การเลือกตั้งจึงอิงอาศัยกลุ่มเครือข่าย ในปัจจุบันผู้ใหญ่มิมีบทบาทสำคัญ คือ การรับนโยบายจากรัฐมาปฏิบัติเพียงด้านเดียว

กล่าวได้ว่าจุดเปลี่ยนของการเมืองการปกครองในเชียงของเริ่มต้นจากการเข้ามาของสยามและประเทศเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส ซึ่งแต่เดิมเชียงของมีระบบเจ้าเมืองดูแลคนทั้งแคว้น และแม้จะขึ้นตรงต่อเมืองน่านแต่ก็มีอิสระในการปกครองดูแล ได้กลายเป็นเขตปกครองพิเศษในความหมายของรัฐสยามและฝรั่งเศส โดยยังมีอิสระในการปกครองอยู่โดยเป็นเขตที่เรียกกันว่า ๒๕ กิโลเมตรเข้ามาทางฝั่งแม่น้ำโขงจากเชียงแสนถึงเชียงของเป็นดินแดนปลอดการทหารและการเมืองทั้งสองฝ่าย และเมื่อเกิดเรื่องวิวาทปล้นเมืองเชียงของจึงเป็นปัจจัยทำให้ทหารสยามเข้ามาจัดการได้สะดวก เมื่อสยามเจรจาสงบศึกกับฝรั่งเศสกันเรียบร้อยในปี ๒๔๔๖ ปี ๒๔๔๗ จึงเป็นการเข้าสู่อำนาจสยามอย่างเต็มรูปแบบและสยามก็ปรับการปกครองแบบใหม่ให้เมืองเชียงของอยู่หลายปีจนกระทั่งการปกครองแบบเทศาภิบาลโดยมีนายอำเภอแทนเจ้าเมืองเกิดขึ้นใน ปี ๒๔๕๗ อย่างไรก็ตามการปกครองระดับล่างมีการเปลี่ยนแปลงที่แต่ก่อนให้ความสำคัญกับพญา(กำนัน)ตามแบบการปกครองของล้านนา มาให้ความสำคัญในระดับที่เล็กลงระดับหมู่บ้านคือพ่อหลวงบ้าน(ผู้ใหญ่บ้าน)ดังที่กล่าวแล้ว และเกิดการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองในระดับท้องถิ่นที่สร้างความเป็นฝักฝ่ายอีกครั้งเมื่อรัฐเข้ามามีการจัดการเลือกผู้ใหญ่บ้านทำให้พ่อหลวงบ้านกลายเป็นเหมือนเจ้าหน้าที่รัฐ ไม่ใช่ตัวแทนชาวบ้านในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่นำนโยบายของรัฐมาปฏิบัติเท่านั้น ไม่เหมือนแต่ก่อนที่ต้องดูแลช่วยเหลือชาวบ้านจากปัญหาที่เป็นจริงของบ้าน กระทั่งการเปลี่ยนแปลงต่อมาคือการมีพระราชบัญญัติปกครองท้องถิ่นที่ว่าผู้ใหญ่บ้านต้องมาจากการเลือกตั้งมีระยะเวลาดำรงตำแหน่ง ๕ ปี มีการเลือกเหมือนการเลือกตั้งผู้แทนคือการเลือกทางลับ ทำให้เกิดการแตกแยกของชุมชนตามฐานะบารมีของผู้สมัครผู้ใหญ่บ้านแต่ละคน การเมืองการปกครองแบบเก่าจะมุ่งเน้นวัฒนธรรมการปกครองที่ผ่านมาและปรับใช้ให้เกิดการดูแลหมู่บ้านได้ ขณะที่การปกครองแบบใหม่ในยุคเลือกโดยรัฐมุ่งการจัดการหมู่บ้านให้อยู่ภายใต้การสังการของรัฐมากกว่าการมองถึงวัฒนธรรมการปกครองของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์หรือหมู่บ้านที่มาจากแต่เดิม

การเมืองการปกครองที่กล่าวมาข้างต้นถูกใช้กับหมู่บ้านคนลื้อเช่นกัน และหากเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มาอยู่ใหม่ก็ต้องอยู่ภายใต้การดูแลของพ่อหลวงบ้านที่อยู่ก่อน เช่น ในกรณีของจีนฮ่อก็จะกลายเป็นกลุ่มบ้านหรือป๊อกบ้านในการดูแลของคนมั่งเดิมของบ้านเวียงหมอก

อย่างไรก็ตาม ในกรณีของคนลื้อแม้จะอพยพตามมาอยู่กับเจ้าเชียงของ แต่ยังคงขึ้นต่อเมืองน่านโดยการส่งส่วยแก่เจ้าเมืองน่าน ซึ่งทำให้เห็นการข้ามอาณาเขตภูมิศาสตร์ของการปกครองแบบเก่า แต่จะคงตามวัฒนธรรมมากกว่า อย่างไรก็ตามชาวไทลื้อที่อพยพมาใหม่ในปี ๒๔๔๓ ในเขตเวียงแก่นจะขึ้นกับเจ้าเชียงของ และตำแหน่งพญาของแต่กลุ่มชาติพันธุ์มีอิสระในการดูแลคนของตนพอสมควรจึงทำให้คนลื้อมีความเชื่อถือและเคารพผู้นำค่อนข้างสูง สมัยก่อนการล่าหมี ช่างวัวหรือควาย ทุกตัวจะมีการแบ่งให้ผู้นำหมู่บ้าน โดยนำไปส่งให้ถึงบ้าน เพื่อแสดงความเคารพว่าไม่มีการลักขโมยหรือไม่ใช่ได้มาโดยมิชอบ เมื่อมีคดีความในหมู่บ้าน นอกจากผู้ใหญ่บ้าน, กำนันจะเป็นผู้ดำเนินการไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง และตัดสินคดีความ มักจะเชิญผู้อาวุโสในหมู่บ้านมาร่วมพิจารณาด้วยทุกครั้ง ทำให้สามารถหาข้อยุติได้โดยสันติวิธี

จากการศึกษาพบค่านิยมสัมพันธภาพในการปกครองกันเองจะมีระบบวัฒนธรรมผู้อาวุโสหรือผู้นำทางจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ คือให้เป็นการค้ำอำนาจกันทั้งในเรื่องความเชื่อศรัทธาและคุณความดีเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ เช่น ในกรณีของล่านู๋ เย้า ในกรณีของม้งเองก็มีผู้อาวุโสของแซ่ตระกูลอีกด้านหนึ่งด้วย

ในกรณีของคนเมืองจะมีหมื่นวัด ซึ่งจะดูแลเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัดหรือเลขานุการของวัด อาจารย์หรือผู้ที่เคยบวชเรียนมาเป็นเวลานานแล้ว มีความสามารถในการทำพิธีกรรมต่างๆ อาจารย์มีทั้งอาจารย์ที่ไม่เป็นฆราวาสและอาจารย์วัดคือทำได้ทั้งพิธีกรรมทั่วไปและพิธีกรรมทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีกลุ่มหัวหมวด กลุ่มเครือญาติ อันควมสัมพันธ์ของการบ้านการเมืองเช่นนี้ยังมีศูนย์กลางอยู่ที่ศาสนาหรือความเชื่อต่างๆซึ่งเป็นกลไกหนึ่งในการปกครองสังคม

ส่วนการปกครองของคนล่านู๋ คนม้ง คนเย้า ยังมีร่องรอยในยุคระบบเจ้าเมือง ดังนี้

ล่านู๋มีผู้นำบ้านซึ่งเรียกนำหน้าชื่อว่า พญา หรือแสน หรือจ่า ส่วนมากผู้นำล่านู๋บ้านห้วยสาบนี้มักเป็นเครือญาติเดียวกัน เช่น พญาเดมาจะบุติ ต่อมาแสนเป่าม่อนซึ่งเป็นลูกเขยก็สืบทอดต่อ ต่อมาก็เป็นจะคะติ ซึ่งเป็นลูกของแสนเป่าม่อน มีเว้นไปหนึ่งช่วง ที่ไม่ได้สืบเชื้อสายเดียวกัน ต่อมาก็เป็น นายเบญจมินทร์ วงศ์ชัย ชาวไทลื้อมาจากอำเภอแม่สาย ซึ่งเป็นลูกเขยของจะคะติ การคัดเลือกผู้นำบ้านหรือปัจจุบันเรียกว่าพ่อหลวงบ้านมาจากการเลือกตั้งของคนในชุมชน แต่ก่อนนั้นเป็นการสืบทอดกันเป็นหัวหน้าบ้าน และการได้รับการยอมรับจากชาวบ้านและผู้นำหมู่บ้านอื่นๆที่อยู่ใกล้เคียงด้วย เช่น กรณีการตั้งเป็นแสนเป่าม่อนก็ต้องผ่านการตั้งจากพญาเดมาของคนลื้อบ้านห้วยเม็งซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ในหุบเขาเดียวกันและชี้ให้เห็นว่าแต่ก่อนคนล่านู๋จะขึ้นกับคนลื้อบ้านห้วยเม็ง

ในกรณีของคนม้ง คนเย้า ชาวบ้านห้วยคู้เล่าว่า แต่เดิมม้งในเขตคอยผาดั้ง ผานม่น มีพญาเลาอยู่เป็นผู้นำและในเขตคอยยาวเลยไปจนถึงในเขตเชียงรายทั้งหมด มีพญาภักดิ์เป็นผู้นำคอยดูแล หลังจากพญาภักดิ์และพญาเลาอยู่สิ้นแล้วได้มีผู้นำที่ดูแลต่อมาเป็นคนเย้าในบ้านหนองเตาชื่อเลาเพียะ ทั้งม้งและเย้าต้องอยู่ภายใต้การดูแลของผู้นำคนนี้ รวมถึงการติดต่อราชการในเวียงเชียงของด้วย

เหตุที่มีพญาดูแลแทนเจ้าเมืองและมีสิทธิอิสระในการดูแลคนของตนเพราะพื้นที่เดินทางห่างไกล การคมนาคมไม่สะดวก ซึ่งส่วนใหญ่ก็อยู่บนสันภูดอย ลักษณะเช่นนี้เหมือนกันกับสมัยเจ้าแสนพุมาสร้างเมืองเชียงแสนใหม่ตรงที่เมืองปัจจุบัน และให้อิสระกับชนเผ่าบนภูดอยพวกลัวะหรือมัลลิกุก อันมีพญาเป็นคนดูแล แต่คนพวกนี้ต้องยอมสวามิภักดิ์และส่งส่วย

การเมืองการปกครองแบบสมัยใหม่ได้เข้าไปจัดการให้คนเชียงของเวียงแก่นทั้ง ๔ กลุ่มชาติพันธุ์ได้มาอยู่ในความสัมพันธ์เดียวกันคือในช่วงตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๐๕ เป็นต้นมาซึ่งเข้าสู่ช่วงสงครามเย็นและในเวลาต่อมาก็กลายเป็นพื้นที่สีแดง นั่นคือการอพยพย้ายคนบนภูดอยลงมาอยู่เชิงดอยหรือพื้นราบ เพื่อให้เป็นแนวร่วมในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ หรือไม่ก็กลัวว่า คนเหล่านี้จะกลายเป็นฝ่ายตรงข้ามอำนาจรัฐซึ่งส่วนใหญ่จะถูกกล่าวหาว่าไม่ใช่คนไทย เช่นเดียวกับนักศึกษาที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นแนว เป็นจีนบ้าง ดังนั้น ลาหู่บนดอยหลวงต้องลงมาอยู่บ้านสองพี่น้องปัจจุบัน ม้งดอยหลวงต้องลงมาอยู่ทุ่งน่าน้อย เย้าบนดอยยาวก็ต้องลงมาอยู่บ้านไทยพัฒนา ไกลบ้านทุ่งคำในพื้นที่ราบเวียงแก่น

ระยะเวลานั้น กลุ่มชาติพันธุ์ที่มาอยู่ใหม่ไม่นาน เช่น จีนฮ่อ ได้ร่วมกับฝ่ายรัฐรบกับฝ่ายซ้ายหรือคอมมิวนิสต์ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิการเป็นคนไทย ในขณะที่คนที่มาอยู่ในพื้นราบอย่างลาหู่ ม้ง เย้าซึ่งได้ชื่อเป็นฝ่ายขวาไปก็ได้เริ่มมีสัมพันธ์กับคนเมือง คนลื้อ คนลาว เพิ่มมากขึ้น มากกว่าจะเกิดจากการค้าแลกเปลี่ยนของป่าเล็กๆน้อยๆเพื่อจะได้เก็กลูกกลับไปสู่ชุมชน เป็นการย้ายมาทำมาหากินบนพื้นที่จำกัดของพื้นราบซึ่งมีคนวนคนลื้ออยู่แน่นหนาอยู่แล้ว ทำให้การบุกเบิกแย่งชิงพื้นที่ว่างเปล่าทางไหล่ดอยมีเพิ่มสูงขึ้น รวมทั้งการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรในการปลูกพืชเศรษฐกิจบนพื้นที่ดินเดิมและการใช้สายเคเบิลอย่างเข้มข้นที่ดินอย่างเข้มข้นจนมีปัญหาแม่น้ำเต็มด้วยสารพิษ โดยส่วนใหญ่คนม้งจะเช่าที่ดินคนเมือง คนลื้อทำการเกษตรและรายได้ไม่แน่นอน เช่น คนม้งบ้านทุ่งทราย คนม้งบ้านทุ่งน่าน้อยดอยหลวง

กรณีความขัดแย้งทางอุดมการณ์ในยุคนี้ ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ได้เรียนรู้เรื่องสิทธิของตนเองในการถูกปกครองและเรียนรู้ที่จะปรับตัวอย่างไรในบริบทของรัฐไทยสมัยใหม่ โดยเฉพาะคนม้งกล่าวได้ว่า ได้เข้าไปมีส่วนในชั่วอำนาจทั้งสองฝ่าย คือทั้งซ้ายและขวา จึงมีการเล่ากันว่า ในแชนหนึ่งจะมีทั้งม้งซ้ายและขวา นั่นก็คือพี่น้องมารบกัน พ่อเฒ่าเลาเปา แซ่ลี้ เล่าว่า คนม้งเข้ามาอยู่ในเมืองไทยได้ประมาณ ๓ ชั่วโมงคน หรือประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยเดินทางมาอยู่บริเวณดอยยาวแต่เป็นลักษณะคล้ายไปมาอยู่ตลอดเวลา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ เกิดความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ไทยขุนห้วยชมภูเกี่ยวกับการถางป่าเพื่อทำไร่ จึงเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ต่อมาหลัง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ มีนักศึกษาเข้าไปอยู่อาศัยกับม้งและเป็นฐานที่มั่นของฝ่ายซ้าย พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๒๕ ได้เข้ารายงานตัวเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย ม้งจึงมีบทบาททางการเมืองอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม บทเรียนจากครั้งนั้น ทำให้คนม้งในปัจจุบันรู้จักการรวมกลุ่ม การเรียกร้อง การต่อสู้เพื่อสิทธิโดยเฉพาะม้งฝ่ายซ้าย และได้เข้าสู่ฐานอำนาจการเมืองสมัยใหม่หลายอย่าง เช่น อบต. ประธานอบต. ในตำบลของเวียงแก่นอย่างน้อยต้องมีคนม้งสนับสนุน เพราะการเลือกตั้งสมัยใหม่ต้องใช้เสียงข้างมาก และคนม้งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการเพิ่มประชากรเพิ่มขึ้นจำนวนมากอย่างรวดเร็ว ผู้นำบ้านม้งในเขตเวียงแก่นกล่าวถึงสาเหตุของการที่พวกเขามีลูกมากอย่างตรงไปตรงมาว่า ไว้ใช้ในการเลือกตั้งผู้นำ นอกจากนี้ในยุคสงครามเย็นยังทำให้คนม้งฝ่ายขวาจากลาวได้อพยพไปประเทศที่สาม อย่างเช่นอเมริกา และเป็นสาเหตุต่อมาของการค้าข้ามพรมแดนทวีปในยุคเชียงของวันนี้

นอกจากกลุ่มม้งแล้วยังมีกลุ่มจีนฮ่อ ที่ได้รับบทบาททางการเมืองและเศรษฐกิจเปลี่ยนไปจากเดิมอย่างมาก ส่วนใหญ่จะเข้าสู่การได้สิทธิเป็นคนไทยเพื่อนำไปสู่การค้าข้ามแดนกับจีน โดยคนจีนฮ่อมีฐานะภาพทางสังคมบนดอยสูงอยู่แล้ว และยังได้รับการยอมรับจากรัฐไทยกว่ากลุ่มอื่นๆ นอกจากนี้ยังสามารถสื่อสารกับคนจีน

ในเมืองกรุงเทพและเมืองใหญ่อื่นๆ รวมทั้งในเมืองจีน ทำให้เกิดโอกาสช่องทางทั้งด้านเศรษฐกิจการค้าและการเงินมากกว่ากลุ่มอื่นในปัจจุบัน

หลังจากยุคสงครามเย็นจบลง ทำให้การเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ยากลำบาก เพราะด้วยนโยบายด้านความมั่นคงชายแดนและนโยบายปามั๊ยซึ่งคนเหล่านี้เพิ่งรับรู้ที่ อำนาจรัฐไทยเดินทางมาถึงยอดคอยแล้ว เมื่อพื้นที่ถูกจำกัดประกอบกับประชากรมากขึ้น ทรัพยากรก็ลดลงจากการบุกรุกทั้งคนพื้นราบเข้าไปและคนบนดอยด้วยกันทำให้ การอพยพไปใช้แรงงานของคนหนุ่มสาวชาวคอยเกิดขึ้น และส่วนใหญ่จะเป็นไปแนวทางเดียวกันกับขมุที่ได้กลายเป็นคนพื้นราบไปก่อนหน้านี้ คือขายแรงงาน ขายบริการ รับจ้างทั่วไป ในเมืองใหญ่เช่น เชียงราย เชียงใหม่ หรือไปไกลถึงกรุงเทพและภาคใต้ โดยปัจจัยหนุนเสริมให้เกิดสิ่งเหล่านี้เร็วขึ้นคือระบบเศรษฐกิจการค้าแบบใหม่

ปฏิสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจการค้า การค้าขายแต่เดิมอยู่ในลักษณะการแลกเปลี่ยนสิ่งที่ตนไม่มีและผลิตไม่ได้มากกว่า เช่น คนม้งส่วนใหญ่ทำไร่ คนลื้อคนเมืองส่วนใหญ่ทำนา ผลผลิตที่ได้จะมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ในลักษณะพืชไร่แลกข้าว หรือขายให้แก่กัน นอกจากนี้ยังมีค้าขายกันในกลุ่มชาติพันธุ์หรือพื้นที่ใกล้เคียง กล่าวคือ คนม้ง เอา ลาหู่ เขาของปามาขาย คนยวน คนลื้อ รับซื้อสินค้า และเพื่อจะนำไปส่งขายต่อทั้งที่ เชียงแสน เชียงราย หลวงพระบาง หลวงน้ำทา โดยทางเรือ และคนยวน คนลื้อจะซื้อสินค้าอุปโภค บริโภค เช่นเกลือ ปลาทุเค็ม ขายต่อไปให้คนคอย

การค้าขายระหว่างกันจะใช้ลำน้ำโขงและลำน้ำสาขา เช่น แม่น้ำกก ส่วนใหญ่จะค้าของป่า ใบยาเกลือ และของอุปโภคบริโภค เกิดอาชีพชาวเรือรับจ้างระหว่างไทยลาว และในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงก่อนยุคพื้นที่สีแดง คือใน ปี ๒๕๐๗ เป็นยุคที่เศรษฐกิจการค้าเชิงของ-หลวงพระบางคึกคักเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับการค้าเพียงอย่างเดียว ในระยะที่ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าและแม่น้ำยังอุดมสมบูรณ์ คนยวน คนลื้อ มีเศรษฐกิจชุมชนขึ้นอยู่กับการทำนา การหาปลา และหากมีเหลือจึงจะแลกขายให้คนบนดอย ส่วนคนคอยยังล่าสัตว์ ทำไร่ เป็นส่วนใหญ่ แรงงานรับจ้างในยุคนี้คือขมุ เช่น ขมุมารับจ้างเบิกขุดนาให้คนไทลื้อที่บ้านขวาก ขมุมารับจ้างขนข้าว ลากแบกข้าววันละ ๓ สตางค์ นอกจากนี้ขมุยังรับจ้างตัดหญ้า คายหญ้าให้คนเมือง คนลื้อ และขมุยังเป็นแรงงานรับจ้างในยุคต่อมาด้วย ในลาวจึงเรียกขมุว่าชาหรือข้า อันเป็นคำที่ถูกเหยียดหยัน กล่าวได้ว่า หลังจากกรอมสุวรรณโคมคำแล้วกรอมหรือขมุไม่เคยมีอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ของตนเองเลย เป็นชนที่ถูกปกครองมาตลอดและยังถูกกวาดต้อนไปเชียงทองหรือหลวงพระบางแทบยกครัวในสมัยเจ้าฟ้ารุ่ง การถูกปกครองหรือการเป็นข้าทำให้ไม่มีสิทธิในนาหรือที่ดินใด และยังไม่มีสิทธิในที่ดินหรืออำนาจในการปกครองตนเองนานเข้าจึงเกิดเหตุการณ์ที่เรียกว่า “ผีเกล็ดข้าขมุ” หรือที่เชื่อว่า หากมีการจัดระเบียบวัฒนธรรมคนขมุใหม่จะมีเจ้าเงิงมาเกิดใหม่ เพื่อให้ขมุกลับมามีอำนาจยิ่งใหญ่ขึ้นอีกครั้ง เหตุการณ์นี้คือแบบอย่างของการตกเป็นเบี้ยล่างของชนส่วนน้อยทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองการปกครองอยู่นานจนเกิดภาวะแสวงหาการปลดปล่อย อย่างไรก็ตาม แม้ในปัจจุบันคนขมูกียังมีอาชีพรับจ้างเป็นส่วนใหญ่ และมีฝีมือในการสานหัตถกรรมขาย

อย่างไรก็ตาม การที่คนขมขู่ได้เบียดเบียนคนอื่นในทางอำนาจการเมืองและเศรษฐกิจอยู่แล้ว จึงเป็นการง่ายที่จะปรับตัวหรือถูกกลืนไปยอมรับหรือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอื่นที่มีโอกาสทางเศรษฐกิจและการเมืองดีกว่า ดังนั้น การไม่มีพิธีกรรมไหว้เจ้าลวงของคนขมจึงเป็นการสร้างการยอมรับขึ้นมาอย่างหนึ่งในการเป็นคน

นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาอาศัยกันยังมีให้เห็นในคนยวน คนลื้อ และคนม้ง คนเฒ่าในช่วงก่อนที่ระบบการผลิตเพื่อการขายหรือระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่จะเกิดขึ้นคือ การเลี้ยงวัวแบ่งลูกกัน เป็นการช่วยเหลือกันแต่ต่างฝ่ายก็ได้ผลประโยชน์

ระบบเศรษฐกิจการค้าที่เข้าสู่การผลิตเพื่อขายตลาดเริ่มต้นในเชียงของหลังจากน้ำท่วมเชียงของหนักในปี ๒๕๐๙ ซึ่งทำให้ชาวบ้านต้องพบความลำบากในด้านอาหารการกิน ข้าวนาเสียหายมีผลต่อเศรษฐกิจในครัวเรือน ไม่ใช่เฉพาะต่อคนพื้นราบที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม คนล้าก็ได้รับผลด้วยเพราะหนูหน้ำไปกินข้าวไร่เสียหายหมด หลังจากนั้นจึงเกิดการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจ คือข้าวโพด

นอกจากนี้ยังมีพืชตัวอื่นตามมามากมาย เช่น ขิง พืชเหล่านี้ต้องการพื้นที่ขนาดใหญ่ซึ่งเป็นสาเหตุของการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น ในกรณีของคนม้ง เฒ่า ล้า ได้รับการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจ พริกส้ม ส้มโอ ลิ้นจี่ ให้ปลูกทดแทนฝิ่น แม้จะมีรายได้ลดลงแต่ด้วยฝิ่นเป็นพืชที่ผิดกฎหมาย คนม้งจึงหันมาบุกเบิกป่าปลูกพืชเศรษฐกิจกันขนาดใหญ่

คนไทลื้อบางส่วนปรับตัวไปปลูกพืชเชิงพาณิชย์คือส้มกันมากมาย มีพื้นที่การผลิตขนาดใหญ่และแห่งแรกของเชียงของคือห้วยเม็ง ในขณะที่คนลื้อส่วนใหญ่ยังทำสวน ทำนา ปลูกพืชผัก ผลไม้ ผู้หญิงจะทอผ้า ปักผ้าจนเป็นรายได้เสริม กล่าวได้ว่า คนไทลื้อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ประหยัดขนาดห่อข้าวเปล่าไปกินกับน้ำเปล่าที่สวน

หลังจากยุคการผลิตเพื่อการค้าแล้ว กลไกหลักของเศรษฐกิจจากที่เคยอยู่กับการเกษตรเริ่มเปลี่ยนไปสู่การรับจ้างหรือภาคบริการการท่องเที่ยวในยุคเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า คนไทยวน ขายที่ให้คนต่างท้องถิ่น เพื่อทำบ้านพักรีสอร์ทรับนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะที่ดินที่อยู่ริมฝั่งโขงถูกขายเปลี่ยนมือไปเกือบหมด แล้วคนพื้นราบไปรุกที่ดินคนบนดอย เพื่อทำการเกษตรทำไร่ ทำสวน และหลังจากจ่ายเงินค่าที่ดินหมดบางคนก็ต้องกลับมาเช่าที่ดินตัวเองปลูกข้าวโพดหรือยาสูบในราคาไร่ละ ๑,๐๐๐ บาท ซึ่งมองให้เห็นว่าส่วนหนึ่งของคนยวนจากชนผู้ปกครองมีอำนาจผ่านดินได้กลายเป็นผู้มีหนี้และขายที่ดินแล้วกลับมาเช่าที่ดินตนทำการเพาะปลูกให้เห็นภาพไปเช่นเดียวกับคนขม

ความสัมพันธ์ของคนในยุคเศรษฐกิจการค้าแบบนี้จึงขึ้นอยู่กับตัวเงิน โดยละทิ้งเรื่องวัฒนธรรมไป คนม้ง คนจีนฮ่อจึงได้ลงมาทำการเช่าบ้านห้องแถวอาคารพาณิชย์เพื่อการค้า บางส่วนกระจัดกระจายไปขายของอยู่ต่างถิ่นถึงภาคใต้ บางส่วนก็ไปอยู่เพื่อรองรับแหล่งท่องเที่ยว เช่น ภูชี้ฟ้า ไปเร่ขายสินค้าวัฒนธรรมเช่น ผ้าปัก กำไล ในเมืองเชียงราย เชียงใหม่ และที่ขายผ้าปักแบบม้งอย่างดีส่งไปขายไกลถึงอเมริกาในราคาชิ้นละ ๕๐๐ ดอลลาร์อเมริกา โดยส่งไปให้ญาติที่อพยพไปในคราครั้งสงครามเย็น ซึ่งทำให้เห็นการค้าขายข้ามพรมแดนทวีปของม้งได้อย่างดี

ภาพการอพยพลงดอยเพื่อไปเป็นแรงงานทั้งภาคการผลิตและบริการของคนบนดอย ภาพการเปลี่ยนจากเกษตรกร คนทำนา หาปลา กลายเป็นคนรับจ้างก่อสร้าง หรือกรรมกรแบกหามของคนยวนจึงเป็นภาพ

ปัจจุบัน ในพื้นที่เชียงของเวียงแก่นซึ่งทรัพยากรธรรมชาติมีจำกัดและถูกทำลายไปมากแล้ว ในขณะที่ยังไม่แน่ชัดจากผลของระบบการเปิดการค้าเสรีตามนโยบายของรัฐ รวมไปถึงเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนและนโยบายเรื่องส่งเสริมเศรษฐกิจ ซึ่งในเบื้องต้นมีการระเบิดแก่งแม่น้ำโขง การสร้างเขื่อน เพื่อทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่เหลืออยู่ในลุ่มน้ำโขงไปใช้ให้มากยิ่งขึ้นเพื่อป้องกันให้ระบบเศรษฐกิจได้หมุนเร็วขึ้น

เชียงของ: สังคมชายขอบท่ามกลางอำนาจของหกประเทศอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

หลังจากการเปิดพรมแดนต้อนรับการท่องเที่ยวของลาวในปี ๒๕๓๒ ถือเป็นจุดเริ่มของการพยายามสลายพรมแดนประเทศจากความหวาดหวั่นต่องัวยคอมมิวนิสต์ จากการต่อรองทางการเมืองการทหารมาสู่การค้า ดังนโยบายที่กล่าวกันว่า เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้าของรัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ เริ่มมีการสำรวจแม่น้ำโขงสี่ชาติ คือ ไทย ลาว พม่า จีน เพื่อแสวงหาแนวทางการค้าร่วมกัน เกิดนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจของประเทศไทย ร่วมกับนโยบายความร่วมมือของประเทศอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ๖ ประเทศ อันมีจีนเป็นหัวแรงใหญ่ผลักดันการประชุมและเงินทุนในแต่ละโครงการ โดยเฉพาะโครงการที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์แม่น้ำโขงในการเดินเรือพาณิชย์ ในขณะเดียวกันการผลักดันของอเมริกาต่อคณะกรรมาธิการแม่น้ำโขงได้กลับมาอีกครั้งหลังจากหลายประเทศในอินโดจีนได้ถอนตัวออกไปในช่วงสงครามเย็น พรมแดนทางการค้าของแต่ละประเทศเปิดออกเพื่อเชื่อมธุรกิจระหว่างประเทศกับกลุ่มธุรกิจจากเมืองกรุงและนักธุรกิจท้องถิ่น รูปธรรมที่ชัดเจนของเชียงของคือการถูกกำหนดให้เป็นเขตส่งเสริมเศรษฐกิจและเขตเศรษฐกิจพิเศษเพื่อการลงทุนทางอุตสาหกรรม เมืองท่าปลอดภาษี รวมทั้งโครงการเดินเรือพาณิชย์เสรีจากจีนมาสู่หลวงพระบางหรือที่เรียกกันทั่วไปว่า โครงการระเบิดแก่งแม่น้ำโขงเพื่อให้เรือสินค้าขนาดใหญ่ ๕๐๐ ตันขนส่งสินค้าจากจีนมาสู่ประเทศในอินโดจีน นอกจากนี้ยังมีรูปธรรมการสลายพรมแดนทางการค้าและระบบภาษีด้วยการเปิดเขตการค้าเสรีอาเซียน-ไทย-จีน นโยบายเหล่านี้ทำให้เห็นว่าโอกาสเป็นของคนท้องถิ่นเชียงของ เชียงแสน เวียงแก่น และชี้ชวนว่า พื้นที่เขตนี้จะเป็นศูนย์กลางซึ่งประเทศอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง อันประกอบด้วย จีน พม่า ลาว ไทย เวียดนาม กัมพูชา การเชื่อมโยงผลประโยชน์ทางการค้าและการไปมาหาสู่กันได้ของคนในกลุ่มประเทศเดียวกันโดยใช้นโยบายระดับรัฐต่อรัฐซึ่งเปลี่ยนจากการจัดการรัฐในบริบทแห่งรัฐตนเป็นการสร้างข้อตกลงใหม่ร่วมกันสานเป็นกลุ่มประเทศใหม่ และอาจมองเป็นประเทศเดียวในอนาคต ซึ่งเมื่อมองจากที่ตั้งทางกายภาพแล้วเชียงของ เชียงแสน เวียงแก่นหรือเชียงรายทั้งหมดคือศูนย์กลางในการติดต่อกับทั้งหกประเทศมีเส้นทางที่สั้นในการส่งสินค้าไปทางมหาสมุทรทั้งสองคืออินเดียและทะเลจีนใต้ ผลจากการสร้างข้อตกลงร่วมกันระดับรัฐที่รวมศูนย์ทำให้ละเลยบทบาทสถานะของคนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย

การสลายพรมแดนในช่วงแรกหลังจากที่ลาวเปิดประเทศ คือ โอกาสของคนท้องถิ่นและนักธุรกิจต่างกัน ในด้านการท่องเที่ยว การปรับสู่ธุรกิจท่องเที่ยวของคนเชียงของเริ่มต้นจากคนในเวียงเชียงของที่สร้างที่พักไว้ต้อนรับนักท่องเที่ยว ร่วมทั้งการเข้ามาซื้อที่ดินในเขตติดริมแม่น้ำโขงตั้งแต่ผาโตนจนถึงเวียงแสนเพื่อการลงทุนในการทำรีสอร์ทหรือที่พักไว้รับนักท่องเที่ยว เกิดการปั่นราคาที่ดินให้สูง ชาวบ้านส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ในท่าเลใกล้แม่น้ำโขงทยอยกันขายที่ดิน เกิดผู้ร่ำรวยใหม่ในท้องถิ่น ชาวบ้านในเวียงเชียงของบางส่วนก็มีโอกาสในการทำงานที่เกี่ยวข้องเนื่องจากธุรกิจท่องเที่ยว เช่น การขับรถ การขายตั๋วเรือ การขับรถสามล้อ การขับเรือรับจ้างขนสินค้า ข้ามฟากมาเป็นขับเรือจ้างให้นักท่องเที่ยวชมแม่น้ำโขง การขายของที่ระลึก การขายอาหารของกิน อย่างไรก็ตาม

คนเชียงของทั้งหมดไม่สามารถเข้าสู่ธุรกิจท่องเที่ยว บางส่วนขายที่ดินแล้วไปปลูกที่ป่าหรือที่ดินของคนบนพื้นที่สูง เพื่อทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ เช่น คนลื้อบ้านห้วยเม้งเริ่มต้นปลูกส้มจนกลายเป็นผลไม้นิคมการเกษตรท่องเที่ยว เชียงของ^{๖๖} และสามารถทำเงินขยายพื้นที่ไปรอบนอกเชียงของได้ก่อนกลุ่มอื่นเมื่อคิดในการทำการเพาะปลูกเน่าเสียไม่สามารถปลูกได้ต่อไป กลุ่มคนบนที่สูงถูกบีบให้ต้องลงมาจับจ้างในเมืองเพิ่มมากขึ้น และบางส่วนก็ปรับตัวด้วยการเร่ขายของที่ระลึกแก่นักท่องเที่ยว เช่น คนม้งบ้านห้วยคู้ กลุ่มชาติพันธุ์ที่ปรับตัวได้ดีในเรื่องการค้าคือกลุ่มจีนฮ่อ อย่างไรก็ตาม การสลายพรมแดนชายขอบประเทศมอญโอกาสให้เฉพาะคนที่มีอยู่ในศูนย์กลางหรือนักการค้าธุรกิจ พ่อค้ารายย่อยที่เคยค้าขายกับหลวงพระบางเหลือเพียงเจ้าเดียวในปัจจุบัน รวมทั้งเหลือเรือที่ทำการค้าระหว่างเชียงของกับหลวงพระบางที่เป็นของคนเชียงของเพียงเจ้าเดียว สำหรับชาวบ้านทั่วไปเป็นได้เพียงแรงงาน เช่น ชาวบ้านห้วยเวียงหลายคนที่เป็นแรงงานท่าเรือเพราะไม่มีสิทธิในการเป็นพลเมือง นอกจากนี้จึงทำการเกษตร ที่ราบแม่น้ำอิงจะทำนาเกษตรเคมีอย่างหนัก บนภูดอยปลูกพืชเศรษฐกิจคือ ข้าวโพด ส้ม ฝรั่ง ชิง โดยเฉพาะในเขตเวียงแก่น มีการปลูกส้ม ฝรั่งด้วยระบบสารเคมีอย่างหนัก หลายคนมีหนี้สินจากการทำการเกษตรจนต้องขายที่ดิน ชาวบ้านริมฝั่งโขงส่วนใหญ่ที่ขายที่ดินในราคาดีแล้วหลังจากวิกฤติเศรษฐกิจทำให้หมดเนื้อหมดตัว เพราะไม่ได้เอาเงินไปลงทุน บางคนลงทุนทางธุรกิจไม่สำเร็จต้องกลับมาเช่าที่ดินปลูกข้าวโพด ถั่วแขก มีเห็นอยู่ทั่วไปริมฝั่งโขง บางส่วนขึ้นภูดอยปลูกป่าและที่ดินของคนบนพื้นที่สูงจนทำให้สภาพเสื่อมโทรม จนสายน้ำหลายสายเหือดแห้ง เว้น น้ำสม ในสายน้ำโขงหลังจากเปิดพรมแดนประเทศใช้แม่น้ำเพื่อการล่องเรือท่องเที่ยวระหว่างห้วยทรายหลวงพระบางเป็นส่วนใหญ่ การทำประมงลดลงเพราะหาปลายากขึ้นเพราะระดับน้ำเปลี่ยนแปลงขึ้นลงไม่ปกติอันมีสาเหตุมาจากการสร้างเขื่อนและการเปิดปิดเขื่อนในจีน จากแต่ก่อนคนหาปลาในเขตเชียงของเคยไปหาปลาได้ไกลถึงตอนเหนือของเชียงแสนในเขตพม่า-ลาว ปัจจุบันพื้นที่จับปลาเหลืออยู่เฉพาะในเขตเกาะแก่งซึ่งปลาจำนวนมากอาศัยอยู่ในเขตเชียงของกับเวียงแก่นเท่านั้น หลังจากการเปิดเดินเรือพาณิชย์ที่เชียงแสนชาวประมงหายไปพร้อมกับพื้นที่หาปลาที่เรียกว่าลั้ง เพราะเรือขนาดใหญ่รบกวนให้น้ำขุ่นและทำให้ระบบนิเวศน์ของปลาหายไป โดยเฉพาะปลาบึกซึ่งเป็นปลาน้ำจืดขนาดใหญ่ที่สุดก็ใกล้จะสูญพันธุ์ รวมทั้งการเดินเรือพาณิชย์ขนาดใหญ่ ๒๐๐ - ๓๐๐ ตัน ของจีนมาที่ท่าเรือเชียงแสนและท่าเรือเชียงของทำให้เรือคนหาปลาขนาดเล็กล้นค้ำจมน้ำเครื่องยนต์เสียหาย เช่น เรือของครอบครัวลุงต้น อุ่นแก้ว บ้านเมืองกาน ที่ถูกเรือจีนวิ่งแล้วทำให้เรือหาปลาล้นค้ำจมน้ำถึง ๓ ครั้ง ทำให้เสียเงินซ่อมและเปลี่ยนเครื่องยนต์คราวละประมาณไม่ต่ำกว่า ๒๐,๐๐๐ บาท

พื้นที่หาปลาอันอุดมสมบูรณ์จึงเหลือแต่ในเขตเชียงของ เวียงแก่น ตั้งแต่บ้านหาดบ้าย หาดทรายทอง ดอนที่ ผาภูบ คอนผินหลง เมืองกาน หาดไค้ ดอนมหาวัน ปากอิง แจ่มป่อง ห้วยลึก และเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ในเป้าหมายของโครงการระเบิดแก่งเพื่อการเดินเรือพาณิชย์เสรีขนาดใหญ่พื้นที่สุดท้ายก่อนเข้าสู่หลวงพระบาง

ลั้งเป็นพื้นที่หาปลาร่วมกันของคนสองฝั่งแม่น้ำโขงและเป็นพื้นที่ร่วมกันทางวัฒนธรรมด้วย มีการแบ่งปันปลากันกิน มีการแบ่งควักกันหาปลาเมื่อมีคนหาปลาจำนวนมากขึ้น มีการดูแลรักษาพื้นที่ร่วมกัน และที่สำคัญมีพิธีกรรมการไหว้ผีโพงและไหว้ผีลวงร่วมกัน โดยเฉพาะผีลวงเป็นการไหว้ผีผู้เป็นใหญ่หรือเทพเจ้า ในคำว่าลวง แปลว่า ใหญ่หรือฟ้า โดยใช้ในพิธีการไหว้เทพเจ้าปลาบึกของคนบ้านหาดไค้และคนห้วยทราย การมี

^{๖๖} คำว่าลั้งเพื่อการท่องเที่ยวเชียงของในยุคนั้นคือ แก้วเชียงของ ทองแดนลาว ลาวสวนส้ม ชมปลาบึก

พื้นที่ในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน การร่วมพิธีกรรมร่วมกัน รวมทั้งการแบ่งปันทำให้เกิดการหลอมรวมความเป็นคนท้องถิ่นเดียวกันของสองฝั่งโขง

ในแม่น้ำโขงเส้นพรมแดนทางการเศรษฐกิจการค้าถูกสลายแต่เส้นพรมแดนแห่งรัฐจำกัดคนท้องถิ่นเอาไว้ โดยเฉพาะกรณีระเบิดแก่งแม่น้ำโขงในเขตไทย-ลาวที่ชะลอโครงการเพราะการปักปันเขตแดนระหว่างกันยังไม่เรียบร้อย เป็นปัญหามาแต่ครั้งสมัยอาณานิคม ในแม่น้ำโขงบริเวณเกาะ แก่ง ดอน หลง หนอง ร่องจึงเป็นพื้นที่ของคนท้องถิ่นหรือคนจนพื้นที่สุดท้ายที่จะถูกรัฐจัดการ โดยการเจรจาปักปันเขตแดนให้ชัดเจนแล้วจึงผลักดันโครงการต่อไป อย่างไรก็ตาม การที่คนชายขอบถูกผลักดันให้ตกอยู่ระหว่างทางเลือกในการสูญเสียกับการลุกขึ้นต้านจึงเป็นสถานการณ์เดียวกันกับการเป็นชายขอบในยุคสงครามเย็น ต่างกันเพียงในปัจจุบันประเทศซึ่งเคยเป็นข้าศึกปรองดองกันได้ร่วมมือกันทางเศรษฐกิจอย่างแนบแน่น เช่น กรณีการเปิดการค้าเสรีระหว่างไทยจีนและการเข้าเป็นสมาชิกขององค์การการค้าโลกของจีน ทำให้เสียงของกลายเป็นสังคมชายขอบไม่ใช่เฉพาะในทางกายภาพแต่เป็นชายขอบในความหมายที่ทรัพยากรของคนท้องถิ่นซึ่งเคยใช้ร่วมกันระหว่างสองฝั่งถูกแย่งชิงเอาไปโดยอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เหนือกว่า นอกจากนี้จากการเปิดเสรีการค้าระหว่างรัฐไทยกับหกประเทศอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงที่จะเกิดขึ้นอนาคตจะนำมาซึ่งแรงงานราคาถูกจากประเทศเพื่อนบ้านอพยพเข้ามาตั้งถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย เกิดการแย่งชิงแรงงานของคนท้องถิ่น ปัญหาการค้ำมนุษย์ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนบนพื้นที่สูงและกลุ่มคนยากคนจน คนซึ่งยังไม่มีสิทธิในการเป็นพลเมืองของรัฐ ดังเช่นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วในเชียงแสนปัจจุบัน

เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น และเป็นไปในลักษณะที่จะก่อให้เกิดปัญหา สร้างความขัดแย้งทางความคิดและผลประโยชน์ต่าง ๆ ในท้องถิ่น ผู้คนร่วมมือร่วมใจกันน้อยลง มีความเป็นปัจเจกมากขึ้นทำให้ผู้คนในท้องถิ่น อาทิ ผู้นำทางความคิด ผู้อาวุโส ผู้นำของแต่ละชนเผ่า เริ่มมีแนวคิดว่าจะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน การอยู่ร่วมกันในสังคม อย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกันเหมือนเช่นอดีตที่ผ่านมา ♦

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ในปัจจุบันเยาวชนคนรุ่นใหม่ซึ่งจะเป็นกำลังในการสร้างสรรค์ความเจริญของท้องถิ่น ไม่ค่อยให้ความสนใจที่จะศึกษาถึงประวัติความเป็นมา และความเป็นชาติพันธุ์ของตนเอง เพราะอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงสู่การพัฒนาแบบสมัยใหม่ ทำให้ไม่เข้าใจในวิถีชีวิต วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมแนวปฏิบัติ ในการอยู่ร่วมกันมาแต่ดั้งเดิม ทั้งยังก่อให้เกิดการแบ่งแยกทางความคิดระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ ทำให้เกิดความไม่ภูมิใจ และขาดความเข้าใจในตนเอง

การตระหนักถึงปัญหาข้างต้น ก่อให้เกิดการรวมตัวกันขึ้นของกลุ่มคน ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มครู อาจารย์ กลุ่มผู้นำท้องถิ่น ผู้นำทางสังคม และองค์กรต่าง ๆ ในการที่ผลักดันให้มีการศึกษา การเสนอแนวคิด ในการปลูกและสร้างจิตสำนึกรักท้องถิ่นร่วมกัน หมายถึงการรักพื้นที่ที่อยู่อาศัย สถานที่ที่เป็นแหล่งหลอมรวมจิตใจ วิถีชีวิต วัฒนธรรมที่ดีงาม โดยการส่งเสริม สนับสนุนและกระตุ้นให้คนในท้องถิ่น เกิดความสำนึกและตระหนักถึงภาระหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบต่อ ๗ ตัวเอง จึงเป็นภารกิจที่จะต้องเร่งดำเนินการ ด้วยการร่วมงานและประสานความร่วมมือกับผู้รู้ และองค์กรต่าง ๆ ทั้งในและนอกพื้นที่

นอกจากการศึกษาเรื่องนี้เพื่อเป็นการปลูกและสร้างจิตสำนึกของคนในท้องถิ่นแล้ว ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคืออาจสามารถขยายผลและผลักดันให้เกิดศูนย์การเรียนรู้วัฒนธรรมขึ้นในท้องถิ่น หรือพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น การนำเอาเรื่องราวของท้องถิ่นบรรจุเข้าเป็นหลักสูตรในสถานศึกษา ซึ่งปัจจุบันถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่ ทบวงการศึกษาจะต้องตระหนักและปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม และที่จะขาดไม่ได้เลยก็คือ การกระตุ้นให้องค์กรปกครองท้องถิ่น คือ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และเทศบาล ให้เข้ามามีบทบาทในเรื่องนี้ให้มาก เพราะองค์กรเหล่านี้ มีความเกี่ยวพันโดยตรงต่อการพัฒนาท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

การศึกษาถึงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และชาติพันธุ์ ตามโครงการนี้จึงนับเป็นภารกิจสำคัญและควรรับดำเนินการ เพราะการศึกษาเรื่องนี้จะเป็นการกระตุ้นให้เกิดความเข้าใจความรักความหวงแหนท้องถิ่น เกิดสำนึกแห่งความรับผิดชอบร่วมกัน และส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน สร้างคนท้องถิ่นให้เป็นนักวิจัยและพัฒนา โดยมีจุดมุ่งหมายเบื้องต้น คือ ศึกษาถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่น ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นลำดับ เพื่อจัดทำเป็นหลักสูตรของท้องถิ่นที่จะใช้ในการเรียนการสอนสำหรับโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในท้องถิ่นต่อไป

จบปริญญาตรี คณะรัฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง ปี พ.ศ. ๒๕๔๓

นางสาวซาริפהห์ สารง อายุ ๒๕ ปี สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ สาขาวิชา
การศึกษาปฐมวัย จากสถาบันราชภัฏยะลา ปัจจุบันประกอบอาชีพครูอัตราจ้างในโรงเรียนชุมชนบ้านปาตา
หมู่ ๑ ตำบลตะโละกาโปร์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

ความรู้สึกในการทำงานวิจัยของ สกว. ครั้งนี้ “รู้สึกยินดี และคิดว่าการวิจัยครั้งนี้มีประโยชน์ต่อ
ตัวเองมาก และมีประโยชน์ต่อคนในหมู่บ้านมากเช่นกัน โดยเฉพาะกลุ่มชนรุ่นหลังที่ยังไม่รู้ประวัติความ
เป็นมาของหมู่บ้านตนเอง การศึกษาวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นอย่างไร วิถีชีวิตดั้งเดิมซึ่งบางครั้งสามารถ
ประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ในปัจจุบันได้”

ประวัติผู้วิจัยหมู่บ้านภูมิ

อาจารย์มุหัมมัด อาดำ อาจารย์หะยีมุหัมมัด อาดำ (โต๊ะครูคนปัจจุบัน) เป็นบุตรชายของโต๊ะครู
คนที่สอง (หะยีอับดุลเราะห์มาน เบน ฮัจยีนูรุดดีน อาดำ) เกิดเมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๖

การศึกษา จบมัธยมต้นจากโรงเรียนศาสนูปถัมภ์ สำเร็จการศึกษาระดับชานาวิ จาก มะฮัลด
ดารุลมะอาเรฟ จังหวัดปัตตานี และระดับปริญญาตรี สาขาอิสลามศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยคิง
ซาอูด เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นโต๊ะครูปอเนาะปริมังคนปัจจุบัน

หน้าที่

- เป็นเจ้าของและผู้จัดการ โรงเรียนนุรุลอิสลามภูมิวิทยา
- เป็นอาจารย์พิเศษ โรงเรียนมะฮัลดดารุลมะอาเรฟ จังหวัดปัตตานี
- เป็นอาจารย์พิเศษ ประจำโรงเรียนอิสลามนิติวิทย อำเภอทุ่งยางแดง จังหวัดปัตตานี

ซาริฟ บุญพิศ เกิดเมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๒๒

การศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนพัฒนาวิทยา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา

ประกาศนียบัตรวิชาชีพช่างเทคนิคสถาปัตยกรรม วิทยาลัยเทคนิคยะลา

ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง ช่างเทคนิคสถาปัตยกรรม สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขต
นนทบุรี

ปริญญาตรีช่างอุตสาหกรรมสถาปัตยกรรม คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม สถาบันราชภัฏพระนคร
ปัจจุบันกำลังศึกษาโรงเรียนนุรุลอิสลามภูมิวิทยา (ปอเนาะภูมิ)

รอกัยยะห์ อาดำ เกิดเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๒๕

การศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนศาสนูปถัมภ์ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนพัฒนาวิทยา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา

ปัจจุบันกำลังศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาเทคโนโลยีการศึกษา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

ผู้ดูแลโครงการ

แพรว ตีรศักดิ์ดีดำเกิง พนักงานในสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย

ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี พระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
กรณีศึกษา บ้านดาโต๊ะและบ้านภูมิ
อำเภอชะหรีง จังหวัดปัตตานี

ผู้วิจัยหมู่บ้านดาโต๊ะ

นายคอเลาะ เจ๊ะแต อายุ ๔๒ ปี เกิดวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๐๕ บิดาชื่อนายมามะ เจ๊ะแต มารดาชื่อนางเจ๊ะลือแม เจ๊ะแต เสียชีวิตแล้วทั้งสองท่าน มีพี่น้องทั้งหมด ๗ คน หญิง ๓ คน ชาย ๔ คน

การศึกษา จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ ที่โรงเรียนบ้านดาโต๊ะ เรียนต่อที่โรงเรียน ปอเนาะภูมิ (โรงเรียนนุรุลอิสลามภูมิวิทยา) ประมาณ ๔ ปี

ความรู้สึกในการทำงานวิจัยของ สกว. ครั้งนี้ "รู้สึกภูมิใจและดีใจ เป็นครั้งแรกในชีวิตของคนที่ไม่มีการศึกษา จบแค่ ป.๔ อย่างผม ได้ทำงานวิจัย"

นายมะรอนิง สาและ อายุ ๓๗ ปี เรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ที่โรงเรียนเอกชนสอนศาสนา อิสลาม ตาร์เบียตุลวาตัน มีอลาญบางกอก อำเภอเมือง จังหวัดยะลา ภูมิลำเนาเดิมอยู่จังหวัดยะลา แต่งงานกับชาวดาโต๊ะชื่อ ฟาริดะห์ เซ็นอาลามีน ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ภรรยาขายข้าวแกงในหมู่บ้าน ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นคอบเต็บ มัสยิดดาโต๊ะ และเป็นครูใหญ่โรงเรียนดาตีกาบ้านดาโต๊ะ

ความรู้สึกในการทำงานวิจัยของ สกว. ครั้งนี้ "นับเป็นความท้าทายที่ชาวบ้านที่ไม่มีความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ประเพณี และวัฒนธรรมของหมู่บ้านมาก่อน และไม่ได้เรียนด้านนี้ ถึงแม้ว่าผลงานที่ออกมา ไม่ได้ดีในมุมมองของคนอื่น แต่เราภูมิใจที่คณะอาจารย์ที่ปรึกษาพยายามสอนให้เรารู้จักใช้ความคิด ใช้ประสบการณ์ ใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้าน และรู้จักตั้งคำถาม ผมคิดว่าเป็นประสบการณ์ที่ล้ำค่าที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านทำวิจัย ซึ่งทำให้ผมได้เรียนรู้ด้วยตัวเองหลายๆ ครั้ง"

นายกอแข็ง ลาเตะ อายุ ๒๗ ปี เป็นบุตรคนที่ ๔ มีพี่น้องทั้งหมด ๗ คน ชาย ๔ คน หญิง ๓ คน บิดาชื่อนายบราเฮง ลาเตะ มารดาชื่อนางมะเซง สาและ หลังจากจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านดาโต๊ะ ได้เข้าเรียนต่อที่โรงเรียนอาสาศุดดินวิทยา (ปอเนาะมลายูบางกอก) จังหวัดยะลา เป็นเวลา ๔ ปี แล้วจึงกลับมาช่วย พ่อแม่ทำงานที่บ้าน อายุ ๒๖ ปี แต่งงานกับนางสาวมารีเย คอเลาะ มีบุตร ๑ คน

เนื่องจากสนใจในงานศิลปะและชอบการเขียนลายเรือมากจึงได้ไปฝึกฝนการวาดลายเรือกับช่าง วาดลายเรือในหมู่บ้าน จนกระทั่งอายุ ๒๐ ปี จึงได้เริ่มประกอบอาชีพวาดลายเรือกอลและ

ความรู้สึกในการทำงานวิจัยของ สกว. ครั้งนี้ "มีความรู้สึกดีใจมาก เพราะเป็นงานวิจัยครั้งแรกที่ได้ทำ เปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่อย่างพวกเรา ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนของชาวบ้านได้รู้ ได้เสนอแนะความคิดเห็นต่างๆ เพื่ออนุรักษ์วิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน บางครั้งอาจเหนื่อยและท้อบ้าง แต่พยายามสู้ต่อไป ถึงแม้ผลงานจะออกมาไม่ดีนัก แต่เราก็ภูมิใจ ข้อเสนอแนะของอาจารย์ทำให้เราได้ความรู้หลายๆ อย่าง ถือเป็นประสบการณ์ที่ล้ำค่ามาก"

นายอับดุลเลาะ เดือระห์ เกิดเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๒๐

การศึกษา จบชั้นประถมศึกษาจากโรงเรียนบ้านดาโต๊ะ ปี พ.ศ. ๒๕๓๓

จบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นจากโรงเรียนศาสนุดดินวิทยา จังหวัดยะลา ปี พ.ศ. ๒๕๓๖

จบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนศาสนูปถัมภ์ จังหวัดปัตตานี ปี พ.ศ. ๒๕๓๙

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
กรณีศึกษา บ้านดาโต๊ะและบ้านภูมิ
อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

บ้านดาโต๊ะและบ้านภูมิเป็นชุมชนหมู่บ้านในอำเภอยะหริ่งจังหวัดปัตตานี บ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนชาวมุสลิมตั้งอยู่ที่ปลายแหลมอำเภูปัตตานี ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง มีวิถีชีวิตที่พึงพิงกับธรรมชาติค่อนข้างมาก จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าบ้านดาโต๊ะเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่มีผู้คนอาศัยมานานหลายชั่วอายุคน

บ้านภูมิตั้งอยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดินใหญ่ ห่างจากหมู่บ้านดาโต๊ะประมาณ ๑๐ กิโลเมตรเป็นหมู่บ้านก่อกำเนิดมาจากการก่อตั้งปอเนาะภูมิ จนกระทั่งกลายมาเป็นหมู่บ้านภูมิที่มีชาวมุสลิมกับชาวพุทธอาศัยอยู่ร่วมกันในปัจจุบัน ชาวบ้านภูมิประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำสวนทำไร่

ถึงแม้ว่าทั้งสองหมู่บ้านจะตั้งอยู่ห่างกัน แต่หมู่บ้านทั้งสองมีปฏิสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนทรัพยากร มีความผูกพันด้วยศาสนกิจของศาสนาอิสลาม ตลอดจนมีความสัมพันธ์ทางการแต่งงาน ผู้คนจากหมู่บ้านทั้งสองจึงเดินทางไปมาหาสู่กันคล้ายลุ่มน้ำเสมอตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บ้านดาโต๊ะและภูมิได้รับอิทธิพลจากภายนอกประกอบกับปัจจัยจากภายในทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นทั้งในระดับชุมชนและท้องถิ่น ด้วยความแตกต่างในนิเวศกายภาพ และความเป็นมาของหมู่บ้าน ทำให้สองหมู่บ้านได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงแตกต่างกันไป บ้านดาโต๊ะได้รับผลกระทบจากการที่สภาพแวดล้อมถูกทำลายโดยนายทุนใหญ่จากภายนอก ทำให้ชาวดาโต๊ะต้องเปลี่ยนแปลงวิถีการทำมาหากินอาชีพ ส่งผลกระทบต่อประเพณี และวัฒนธรรมต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน

ปอเนาะภูมิในฐานะเป็นสถาบันสอนศาสนาอิสลามที่พยายามอบรม สั่งสอน และเผยแพร่ความรู้ทางศาสนาเพื่อธำรงความเป็นมุสลิมไว้ท่ามกลางกระแสทุนนิยมแห่งยุคโลกาภิวัตน์ ที่ส่งผลกระทบต่อสถาบันการศึกษาทางศาสนา ทั้งในด้านบทบาท สถานภาพ และภาพลักษณ์ของสถาบัน ตลอดจนส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนในวัยที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างวัยขึ้นมา ปอเนาะภูมิแสดงบทบาทในการปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรวดเร็วและตลอดเวลาโดยใช้ศาสนาอิสลามเป็นหลักในการปรับตัวดังกล่าว

ถึงแม้ทั้งสองหมู่บ้านต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกัน หากแต่แนวทางในการแก้ปัญหาหรือปรับตัวไม่ได้แตกต่างมากนัก เนื่องด้วยทั้งสองหมู่บ้านใช้หลักศาสนาอิสลามเป็นแกนในการปรับตัว แสดงให้เห็นถึงบทบาทและหน้าที่ของศาสนาต่อสังคม

ความสัมพันธ์ของทั้งสองหมู่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การไปมาหาสู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ประกอบกับพันธกิจทางศาสนาในด้านต่าง ๆ ไม่เพียงสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลง หากแต่เป็นภาพของท้องถิ่นที่สามารถรวมชุมชนหลายชุมชนมาร่วมกันปรับตัวให้ทันต่อกระแสโลกาภิวัตน์

ทิศตะวันตก เป็นส่วนของพื้นที่ที่เพิ่งอกใหม่ ในอดีตนั้นหมู่บ้านดาโตะเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยว สุดปลายแหลม แต่ในปัจจุบันบนแผ่นดินที่อกใหม่ไปกว่า ๑๐ กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของหมู่บ้านตะโละสมิแล และบ้านบุตจนกระทั่งไปสิ้นสุดที่แหลมตาชีที่ยื่นลงไปในอ่าวไทย

ทิศใต้ มีอาณาบริเวณติดต่อกับอ่าวปัตตานี สภาพพื้นที่ทางด้านนี้เป็นป่าชายเลน ตรงข้ามกับบ้านบางปู ต้นหยงลูโละ กรือเซะ บานา ปาเระ บ้านดี และบ้านอื่นๆ ถ้านากยีนอยู่ริมฝั่งทะเลในหมู่บ้านจะสามารถมองเห็นหมู่บ้านฝั่งตรงข้ามได้ ในอดีตทะเลฝั่งนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง สำหรับชาวบ้านดาโตะจะใช้ทะเลฝั่งนี้เป็นเส้นทางสัญจรติดต่อกับชุมชนอื่นๆ และด้วยบ้านดาโตะเป็นหมู่บ้านที่ผู้คนจากชุมชนอื่นนิยมมาฝังศพ ด้วยความเชื่อว่าการฝังศพในบริเวณเดียวกับสุสานดาโตะป็นยังจะเป็นสิริมงคล ประกอบกับสภาพของพื้นที่เหมาะแก่การฝังศพ คือเป็นดินทรายลึ้น ไม่มีดินเหนียวปะปน เส้นทางสัญจรทางน้ำจึงมีความสำคัญมากกับชาวบ้านแถบนี้ ในอดีตมีคลองหลายสาย เช่น คลองวอ เป็นคลองที่นิยมนำศพเข้ามาฝังสุสาน เนื่องจากเป็นคลองที่ใกล้กับสุสานมากที่สุด คลองยี่ คลองบาลี คลองปาเสแนแด คลองปาเสยาโยะ คลองมูละลูวะ คลองปาปีมีอเมาะ คลองปาเระ ที่เป็นเส้นทางลัดเลาะไปสู่ะหรีง และชุมชนอื่นๆภายในแผ่นดิน รวมถึงชุมชนฝั่งตรงข้ามดาโตะด้วย แต่ในปัจจุบันคลองเล็กๆบางคลองไม่สามารถเดินเรือผ่านได้ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลนทำให้ต้นไม้งอกออกมาปิดเส้นทางคมนาคมสายเล็กๆ เหล่านี้

สำหรับพ่อค้าที่เดินเรือเข้ามาค้าขายยังปัตตานีในอดีต ชายทะเลฝั่งทางอ่าวด้านในของบ้านดาโตะจะเป็นที่จอดเรือของพ่อค้าชาวต่างชาติในเวลาที่มียาญ นอกจากนี้บ้านดาโตะยังมีความสำคัญจากการเป็นแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่สำหรับชาวเรือทั้งหลาย ชาวเรือจะนำเรือเข้าทางคลองปาเระเพื่อบรรทุกน้ำใส่เรือออกไป นอกจากนี้หมู่บ้านแห่งนี้ยังเป็นที่จอดพักของเรือที่ชำรุด ซึ่งคนเฒ่าคนแก่เล่าว่าสมัยก่อนมีเรือลำใหญ่มาจอดเกยฝั่งประมาณ ๔-๕ ลำ

ปัจจุบันทะเลฝั่งนี้เป็นที่ประกอบอาชีพหลักของคนในชุมชน คือทำประมงพื้นบ้าน และเป็นที่ตั้งบ้านเรือนริมฝั่งทะเล ซึ่งบ้านเรือนฝั่งนี้ได้เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งกระจุกตัวกันอยู่ในบริเวณแคบๆ ริมชายฝั่ง สภาพพื้นดินบริเวณนี้จะเป็นดินปนทรายเหมาะแก่การเพาะปลูกต้นไม้ เช่น ทุเรียน มะละกอ ขนุน ชมพู และมะม่วง

พื้นที่โดยรอบของหมู่บ้านดาโตะเป็นป่าชายเลน โดยมีพื้นที่ทั้งหมด ๓๗๕ ไร่ มีพรรณไม้ต่างๆ เช่น โกงกางใบเล็ก แสมขาว แสมดำ แสมทะเล ลำพูทะเล เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากป่าชายเลนเป็นกลุ่มของสังคมพืช ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพวกไม้ไม่ผลัดใบที่มีลักษณะทางสรีรวิทยาและการปรับตัวทางโครงสร้างที่คล้ายคลึงกัน และการขึ้นของพันธุ์ไม้จะขึ้นเป็นอาณาเขต ต่างจากป่าบก ด้วยหมู่บ้านแห่งนี้มีดินดีและน้ำท่วมถึงตลอดเวลา จึงทำให้ป่าชายเลนมีความอุดมสมบูรณ์มาก

ปัจจุบันในส่วนของป่าชายเลนได้สูญเสียพื้นที่ไปกว่า ๑๐๐ ไร่ เพื่อสร้างสถาบันเพาะพันธุ์สัตว์น้ำชายฝั่งทะเลของทางราชการ แต่ถึงกระนั้นสภาพพื้นที่ป่าชายเลนก็ยังคงสมบูรณ์ เพราะกรมป่าไม้โดยสำนักงานป่าไม้เขตปัตตานี ได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของป่าชายเลน จึงได้ร่วมกับชาวบ้านดาโตะ ข้าราชการนิสิต นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๕๓๖ ช่วยกันปลูกป่าชายเลนในรูปแบบของป่าชุมชนขึ้นในบริเวณหมู่บ้านดาโตะ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและเป็นแนวกำบังคลื่นลมในฤดูฝน ซึ่งเป็นช่วงที่คลื่นลมแรง บริเวณพื้นที่ป่าชายเลนดังกล่าวอยู่ระหว่างหมู่ ๔ บ้านดาโตะกับหมู่ ๒ บ้าน

ตะโละสมิแล เนื้อที่ประมาณ ๓๗๕ ไร่ เป็นแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แสดงถึงการ
ใช้ประโยชน์ป่าไม้แบบยั่งยืนของชุมชนทั้งสองหมู่บ้านนี้ และทางราชการได้ประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติป่า
ชายหาดยะหริ่งแปลง ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ ปัจจุบันบ้านดาโต๊ะและบ้านตะโละสมิแลเป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงถึง
การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนสอดคล้องกับอาชีพหลักของชุมชน ซึ่งทำการประมงขนาดเล็ก
ต้องการชายหาดเป็นแหล่งสืบพันธุ์และขยายพันธุ์สัตว์น้ำ รักษาสมดุลธรรมชาติสิ่งแวดล้อมชายฝั่งทะเล

ภาพแผนผังลายเส้นหมู่บ้านดาโต๊ะในอดีต ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๔

บ้านดาโต๊ะไม่สามารถทำนาหรือปลูกผลไม้บางชนิดได้เพราะพื้นที่เป็นดินปนทราย พืชสำคัญที่พบเห็น
ได้โดยทั่วไปคือ มะพร้าว ต้นสน พืชประเภทผักหรือสมุนไพรสามารถปลูกได้ในพื้นที่บางส่วนในชุมชน เช่น ดอก
รัก บวบบาเกาะ (แพงพวย) แก่นต้นแสมขาว เป็นต้น สมุนไพรเหล่านี้มีความสำคัญมากในอดีต เนื่องจากการ
ติดต่อกับชุมชนภายนอกมีความยากลำบากมาก ในยามเจ็บไข้ได้ป่วยชาวดาโต๊ะจึงต้องรักษาตนเองด้วย
สมุนไพรพื้นบ้านที่มีอยู่

บ้านเรือนของชาวบ้านดาโต๊ะจะกระจุกตัวกันอย่างหนาแน่นบริเวณริมอ่าวด้านในฝั่งทิศใต้ บ้านเรือน
ส่วนมากเป็นเรือนไม้แบบยกพื้น เพื่อป้องกันน้ำท่วมในฤดูฝน การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยส่วนหนึ่งจะสร้าง
ด้วยวัสดุในท้องถิ่น บ้านคนที่มีฐานะจะสร้างด้วยไม้ตะเคียน ไม้หลังคาด้วยกระเบื้อง และฉลุไม้ที่ขายคา ส่วน
คนที่ฐานะปานกลางหรือฐานะไม่ดีจะใช้ไม้โกงกาง ลำพูน หรือรำแพนซึ่งหาได้ในท้องถิ่น หลังคามุงจาก ใน
ปัจจุบันจะสร้างแบบสมัยนิยมคือเป็นบ้านตึก ไม้ยกพื้นสูง หลังคามุงด้วยกระเบื้อง บางบ้านปูพื้นด้วยกระเบื้อง
และอาจกันรั้วแบ่งขอบเขต บ้านเรือนมีขนาดเล็ก เพราะครอบครัวเป็นลักษณะครอบครัวเดี่ยวที่แยกออกไปจาก
ครอบครัวเดิม ไม่นิยมอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ การสร้างบ้านเรือนจะอยู่ในพื้นที่ขุดติดกันโดยเว้นที่
ว่างระหว่างบ้านแต่ละหลังน้อยมาก ทำให้มีความแออัด

บริเวณที่เป็นศูนย์กลางหมู่บ้านคือมัสยิดดารุลนาอิม ซึ่งเป็นสถานที่ประกอบศาสนากิจของคนในหมู่บ้าน จากลักษณะของมัสยิด มัสยิดแห่งนี้น่าจะสร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกับมัสยิดกรือเซะ นายช่างผู้ก่อสร้างน่าจะเป็นคนเดียวกับช่างผู้สร้างมัสยิดกรือเซะ มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับมัสยิดว่า ในอดีตมีต้นมะขามปลูกอยู่ภายในบริเวณมัสยิด ต้นมะขามต้นนี้มีความแปลก คือฝักมะขามที่ออกจากกิ่งที่ยื่นไปทางทิศเหนือ (ทางกูโบร์) จะมีรสเปรี้ยว ส่วนฝักมะขามที่ออกจากกิ่งทางทิศใต้ (ทางมัสยิด) จะมีรสหวาน มัสยิดแห่งนี้เป็นศูนย์รวมขอคนในหมู่บ้านเพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา เช่นละหมาด ๕ เวลาในทุกวัน และละหมาดวันศุกร์ (ญะ-มาอะห์) ซึ่งผู้ชายในหมู่บ้านจะต้องมาละหมาดรวมกัน มัสยิดยังเป็นสถานที่ประชุมเรื่องการบริหารงานและการเมืองภายในหมู่บ้าน เป็นที่ประชาสัมพันธ์ข่าวต่างๆ ของชุมชนด้วย

นอกจากนี้ในหมู่บ้านยังมีสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือกูโบร์ดาโต๊ะปาญญ (ดาโต๊ะบันยัง) ซึ่งเป็นสถานที่ฝังศพดาโต๊ะปาญญ บุคคลซึ่งเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน บริเวณรอบๆ กูโบร์ (สุสาน) ของโต๊ะปาญญเป็นกูโบร์ของชาวมลายูมุสลิม ทั้งที่เป็นคนในหมู่บ้านและคนจากหมู่บ้านอื่นโดยรอบ มีพื้นที่ประมาณ ๑๔ ไร่ คาดว่าเป็นกูโบร์ที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เหนือหลุมฝังศพจะมีหินปักเพื่อแสดงจุดศีรษะของศพซึ่งจะอยู่ทางทิศเหนือ และปลายเท้าจะอยู่ทางทิศใต้ หินที่พบเห็นนอกจากจะเป็นหินสีขาวหลายรูปแบบเช่น หินกลมเกลี้ยงจากน้ำตก หินกลมปลายมนเหมือนรูปโดม หินรูปปลายโดมตัด ซึ่งหินสองแบบหลังนี้ชาวบ้านนิยมเรียกบาตูลาเซซ เนื่องจากเป็นหินที่มาจากเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย นอกจากหินแล้วอาจจะใช้วัสดุอย่างอื่นเป็นเครื่องแสดงจุดของหลุมศพ เช่น ไม้ บางครั้งมีรูปคล้ายใบเสมา บางครั้งเป็นรูปสี่เหลี่ยม บางหลุมศพจะหล่อปูนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเท่าศพ (คล้ายโลงศพปูนแต่ไม่มีฝาปิด) บางศพจะใช้วิธีการโบกปูนเหนือหลุมฝังศพ ปัจจุบันยังคงมีการฝังศพที่นี้ทั้งคนในชุมชนเองและคนจากที่อื่น

เนื่องจากบ้านดาโต๊ะตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเล ในรอบ ๑ ปี บ้านดาโต๊ะจึงได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตลอดทั้งปี

ลมตะวันออกเฉียง (मारो) จะพัดผ่านช่วงเดือนมกราคม-ต้นเดือนมีนาคม อิทธิพลของลมตะวันออกเฉียง (मारो) จะทำให้คลื่นลมแรง มีฝนตกในบางครั้ง เวื่อนขนาดเล็กจะงัดออกหาสัตว์น้ำฝั่งอ่าวไทย ส่วนอ่าวปัตตานีจะมีคลื่นเล็กน้อยถึงปานกลาง ซึ่งไม่เป็นอุปสรรคมากนักกับชาวประมงบ้านดาโต๊ะ รวมถึงชาวประมงที่อาศัยอยู่รอบๆ อ่าวปัตตานี ในช่วงนี้จะหาสัตว์น้ำได้ค่อนข้างดี การจับสัตว์น้ำของชาวประมงในช่วงนี้จะเป็นการดักกุ้ง ดักปลา ดักปู เป็นต้น ถึงแม้จะมีฝนตกในบางครั้ง แต่ก็ไม่เป็นอุปสรรคกับชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำข้าว เกรียบและอาชีพอื่นๆ มากนัก

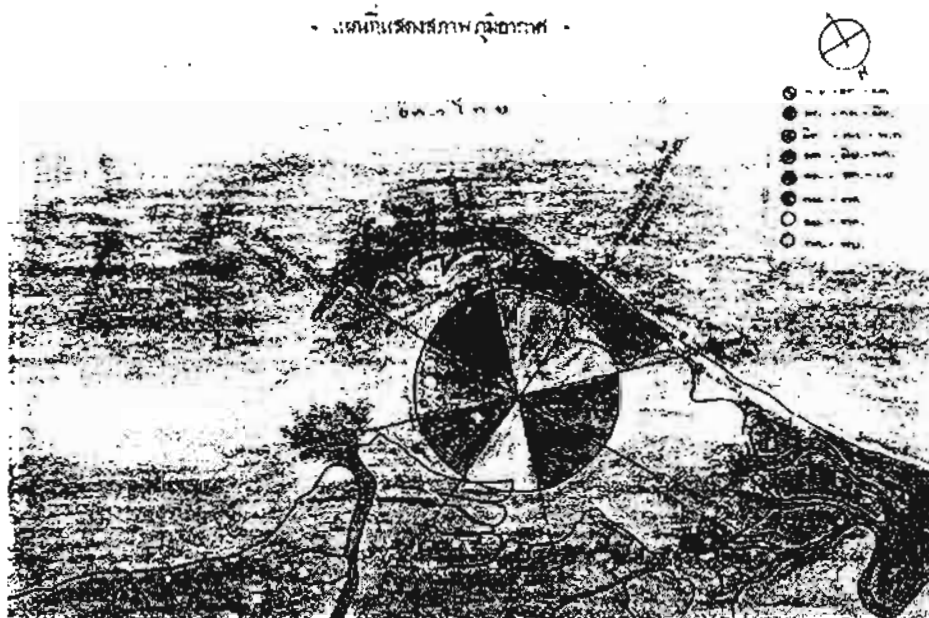
ลมตะวันออกเฉียงใต้ (สลาแตमारอ) จะพัดผ่านช่วงเดือนพฤศจิกายน-มกราคม อิทธิพลของลมตะวันออกเฉียงใต้ (สลาแตमारอ) จะทำให้ทะเลฝั่งอ่าวไทยมีคลื่นลมแรงถึงปานกลาง อ่าวปัตตานีจะมีคลื่นเล็กน้อย ทำให้มีฝนตกหนักในบางครั้ง แต่ก็ไม่เป็นอุปสรรคกับชาวประมงมากนัก การจับสัตว์น้ำในช่วงนี้จะเป็นการดักกุ้ง ดักปลา ดักปู ลมมรสุมช่วงนี้จะเป็นอุปสรรคกับชาวบ้านที่ทำข้าวเกรียบเพราะเป็นช่วงฤดูฝน

ลมทิศใต้ (สลาแต) จะพัดผ่านช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม อิทธิพลของลมทิศใต้จะทำให้ทะเลฝั่งอ่าวไทยและอ่าวปัตตานีมีคลื่นเล็กน้อยถึงปานกลาง และมีฝนตกในบางครั้ง ในช่วงนี้ชาวประมงจะจับสัตว์น้ำ

ได้ค่อนข้างดี ซึ่งจะเป็นการดักกุ้ง ดักปลา ดักปู เป็นส่วนใหญ่ และจะส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำข้าวเกรียบบ้างในบางครั้ง

ลมตะวันออกเฉียงใต้ (บาระดาเยอ) จะพัดผ่านช่วงเดือนมีนาคม-พฤษภาคม ทำให้มีคลื่นเล็กน้อย อากาศจะหนาวบ้างในช่วงเวลากลางคืนถึงตอนเช้า ช่วงนี้ชาวประมงจะสะดวกในการออกหาสัตว์น้ำในอ่าวปัตตานีรวมถึงทะเลฝั่งอ่าวไทย สัตว์น้ำในทะเลจะสมบูรณ์และมีจำนวนมาก การจับสัตว์น้ำของชาวประมงในช่วงนี้จะเป็นการดักกุ้ง ดักปลา ดักปู ดักหอยแครง เป็นต้น และไม่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำข้าวเกรียบและอาชีพอื่นๆ เพราะฝนไม่ค่อยตก

- แผนที่แสดงสภาพภูมิอากาศ -

ภาพลายเส้นแสดงภูมิอากาศบ้านดาโต๊ะ

ลมตะวันตก (บาระ) จะพัดผ่านเป็นช่วงๆ ตั้งแต่เดือนมิถุนายน-สิงหาคม อิทธิพลของลมตะวันตก (บาระ) ทำให้เกิดพายุคลื่นลมแรง และฝนตกในช่วงตอนบ่ายและกลางคืน ชาวบ้านและชาวประมงต้องคอยระมัดระวังอยู่เสมอ ในช่วงนี้ชาวประมงจะจับสัตว์น้ำได้ค่อนข้างดี การจับสัตว์น้ำในช่วงนี้จะเป็นการดักกุ้ง การดักปลา เบ็ดราว เป็นต้น และฝนอาจจะตกบ้างเป็นบางครั้ง แต่ไม่ส่งผลกระทบมากนักสำหรับชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำข้าวเกรียบและอาชีพอื่นๆ

ลมตะวันตกเฉียงเหนือ (บาระลาโอะ) จะพัดผ่านช่วงเดือนสิงหาคม-พฤศจิกายน อิทธิพลของลมมรสุมทำให้ฝนตกหนัก ชาวบ้านได้รับความเสียหายในบางครั้ง ชาวบ้านและชาวประมงต้องคอยระมัดระวังอยู่เสมอ การจับสัตว์น้ำของชาวประมงในช่วงนี้จะเป็นการดักกุ้ง ดักปลา เป็นต้น ส่วนชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำข้าวเกรียบจะได้รับผลกระทบบ้างในช่วงฝนตก

ลมทิศเหนือ (ดาร์อ) จะพัดผ่านช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน อิทธิพลของลมทิศเหนือ (ดาร์อ) จะทำให้ทะเลมีคลื่นเล็กน้อยทั้งฝั่งอ่าวไทยและอ่าวปัตตานี น้ำในทะเลจะใส ในช่วงนี้ชาวประมงจะหาปลาได้

ค่อนข้างน้อย การจับสัตว์ในช่วงนี้จะเป็นการดักปลา ดักกุ้ง จะไม่เป็นผลกระทบกับชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำข้าวเกรียบและอาชีพอื่นๆ

ลมตะวันออกเฉียงเหนือ (ดีมอลาโอะ) จะพัดผ่านช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม อิทธิพลของลมตะวันออกเฉียงเหนือ (ดีมอลาโอะ) จะทำให้คลื่นลมแรงและมีฝนตกหนัก เรือขนาดเล็กจะงดหาสัตว์น้ำฝั่งอ่าวไทย ส่วนอ่าวปัตตานีจะมีคลื่นเล็กน้อยถึงปานกลาง ช่วงนี้ชาวประมงจะไม่ค่อยสะดวกในการจับสัตว์น้ำมากนัก เพราะเป็นช่วงฤดูฝน แต่พอจะหาปลาได้บ้าง การจับสัตว์น้ำของชาวประมงในช่วงนี้จะเป็นการดักปลา ดักกุ้งเป็นส่วนใหญ่ ชาวบ้านจะหยุดทำข้าวเกรียบชั่วคราว

บ้านดาโต๊ะมีจำนวนประชากร ตามการสำรวจสำมะโนครัวปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ทั้งหมด ๒,๐๕๔ คน เป็นชาย ๑,๐๒๔ คน เป็นหญิง ๑,๐๓๐ คน แต่ในผลการจัดเก็บข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (จปฐ. ๒) ของพัฒนาชุมชนในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ตามจำนวนคนที่อยู่จริงในหมู่บ้าน โดยไม่นับรวมคนที่ออกไปทำงานหรือแต่งงานออกไปภายนอกหมู่บ้าน จำนวนประชากรบ้านดาโต๊ะคือ ๑,๓๑๒ คน นับเป็น ๒๘.๙ ครัวเรือน

โรงเรียนบ้านดาโต๊ะ เริ่มเปิดการสอนเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๘ บุคคลที่เป็นประธาน และผู้มาสมทบในการเปิดโรงเรียนครั้งนี้มี นายสง่า ร่างน้อย นายอำเภอยะหริ่ง ชุนศิริ อับดุลบุตร กรรมการอำเภอยะหริ่ง

ก่อนที่จะมีโรงเรียนประถมบ้านดาโต๊ะ ชาวบ้านเรียนหนังสือที่บาลาเซาะ (ลูเหระ) ที่ใช้ในการละหมาดและทำพิธีกรรมทางศาสนาต่างๆ พร้อมกับสอนหนังสือไปด้วย โดยมีครูชื่อนายเจ็งอิน จลองวงศ์ และนายนุมนิล วิสุทธิ์ สาเหตุที่ชาวบ้านละหมาดที่ลูเหระเพราะมัสยิดยังไม่ได้รับการบูรณะ มัสยิดจึงเต็มไปด้วยต้นไม้ที่ผาผนังและหลังคา

เด็กๆ ที่เติบโตในชุมชนจะเข้าเรียนที่โรงเรียนบ้านดาโต๊ะแห่งนี้จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ แล้วจึงไปศึกษาต่อในระดับชั้นสูงขึ้นไปต่อที่อำเภอหรือจังหวัด ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งศึกษาต่อทางด้านศาสนา โดยเรียนในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามหรือปอเนาะ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจะเป็นการเรียนควบคู่กันไประหว่างศาสนาและสามัญ การศึกษาเฉพาะในสายสามัญไม่เป็นที่นิยมมากนัก ชาวบ้านดาโต๊ะส่วนใหญ่จะจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้น

นอกจากนี้ในหมู่บ้านยังมี โรงเรียนตาดีกา หรือศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรมประจำมัสยิดดาโต๊ะ คือโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามสำหรับเด็ก ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๙ โดยคนหนุ่มสาวหรือผู้มีความรู้ทางศาสนาในหมู่บ้านจะเป็นผู้มาช่วยสอน ทำการสอนทุกวันเสาร์และอาทิตย์ ส่วนในตอนกลางวันของทุกวันจะสอนการอ่านพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอานตามแนวการเรียนการสอนกีรออาตี (คือการสอนที่ได้รับจากประเทศทางตะวันออกเฉียงกลาง ช่วยให้เด็กอ่านอัล-กุรอานได้ง่ายขึ้น) ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ กลุ่มนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ได้เข้ามาช่วยในการพัฒนาการสอนให้เป็นระบบมากขึ้น การสอนในโรงเรียนตาดีกาจะเน้นเรื่องของจริยธรรมและหลักคำสอนของท่านศาสดาในศาสนาอิสลาม โดยสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลจนถึงชั้นปีที่ ๔ (เด็กอนุบาลของโรงเรียนตาดีกาคือเด็กที่เรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ของโรงเรียนสายสามัญ) นอกจากนี้โรงเรียนตาดีกายังเป็นแหล่งความรู้ เป็นศูนย์รวมในการศึกษาศาสนาของคนในชุมชนอีกด้วย ในทุกเดือนจะมีการเชิญผู้รู้ทางศาสนาจากหมู่บ้านอื่นมาบรรยายให้แก่ชาวบ้านดาโต๊ะอีกด้วย

การคมนาคม เนื่องจากหมู่บ้านดาโต๊ะตั้งอยู่บนแหลมที่ยื่นออกไปในทะเล เดิมทีชาวบ้านดาโต๊ะจะใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำ ชาวบ้านจะใช้เรือใบเป็นพาหนะ การเดินทางที่ยากลำบากในอดีตเป็นอุปสรรคในการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก การเดินทางออกไปนอกชุมชนแต่ละครั้งต้องใช้เวลาอันยาวนาน บางครั้งต้องเสี่ยงภัยกับคลื่นลมแรง

ต่อมาเมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าขึ้น ชาวบ้านได้นำรถยนต์เข้ามาใช้ ทำให้การเดินทางรวดเร็วขึ้น ภายหลังเมื่อมีการสร้างสะพานข้ามคลองยามู ซึ่งเรียกสะพานแห่งนี้ว่าสะพานยามูเชื่อมต่อกับหมู่บ้านที่อยู่ชายฝั่งทะเลกับอำเภอยะหริ่ง ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ได้มีการตัดถนนเรียบชายหาดจากบ้านตะโละอาโหมมาถึงบ้านดาโต๊ะ ชาวบ้านจึงได้เปลี่ยนเส้นทางคมนาคมทางน้ำมาใช้เส้นทางคมนาคมทางบกแทน

การติดต่อกับภายนอก การติดต่อกับเพื่อนบ้านใกล้เคียงหรือฝั่งตรงข้ามโดยส่วนใหญ่ ในอดีตเป็นการติดต่อเพื่อการค้าหรือแลกเปลี่ยนสินค้า การเดินทางไปติดต่อจะใช้เรือ ซึ่งส่วนใหญ่แต่ละครอบครัวจะมีเรือของตนเอง โดยชาวบ้านจะพายเรือไปทางอ่าวปัตตานีและป่าชายเลนเข้าสู่คลองยามู เมื่อถึงยะหริ่งบางคนยังคงพายเรือต่อไป บางคนขึ้นจากเรือเพื่อเดินเท้าไปถึงตลาดนัดม่วงหวานในอำเภอ มายอ ระยะทางประมาณ ๑๕ กิโลเมตร นำปลาไปแลกเปลี่ยนกับข้าวและมะนาวที่บ้านลาชะ อำเภอมายอ บ้านมะนังหยง อำเภอยะหริ่ง เป็นต้น

จุเตห์เล่าว่า เวลาพายเรือไปแลกเปลี่ยนของจะแวะหมู่บ้านที่อยู่ริมคลอง เช่น บ้านมะนังหยงแล้วแจกจ่ายน้ำบูดู ปลาแห้งไปเรื่อย ๆ จนถึงบ้านลาชะ หากกลับพายเรือมาแวะเอาสิ่งของแลกเปลี่ยนคือข้าวเปลือกตามบ้านที่แจกจ่ายน้ำบูดูและปลาแห้งไป โดยไม่มีการจำกัดมาตราวัดว่าจะต้องคืนกลับมาเท่าไร ข้าวเปลือกที่ได้มาจะต้องนำกลับมาตำเองที่บ้าน

การไปแลกเปลี่ยนสินค้าจะไปกันทั้งครอบครัว หรือไปกับญาติและเพื่อน เรือแต่ละลำจะมีผู้โดยสารประมาณ ๒-๔ คน การพายเรือจากบ้านดาโต๊ะถึงตลาดนัดม่วงหวานใช้เวลา ๒-๓ วัน ในการเดินทางจึงต้องนำเอาเตาไฟ หม้อข้าวหม้อแกงไปด้วยสำหรับทำอาหาร การพักผ่อนใหญ่จะพักบนเรือ หากมีคนชวนไปนอนที่บ้านก็จะไป ส่วนการเดินทางจากบ้านดาโต๊ะถึงยะหริ่งจะใช้เวลาเดิน ๑-๒ ชั่วโมง ไปกันทั้งครอบครัวเช่นกัน การเดินจะเสียเวลาเนื่องจากต้องแบกสิ่งของสัมภาระ เมื่อเจอบ้านคนจะแวะให้สิ่งของแล้วเดินต่อไป จนถึงตลาดนัดม่วงหวาน ใช้เวลา ๒-๓ วัน หากชาวบ้านบ้านใดเชิญให้กินข้าวและพักที่บ้าน จะตอบตกลงทันที เพราะชาวบ้านที่เดินเท้าจะไม่เตรียมเตาไฟ หม้อข้าวในการหุงต้ม จุเตห์เล่าว่าคนสมัยก่อนใจดี มีน้ำใจ เวลาที่ชาวบ้านดาโต๊ะจะกลับบ้าน ชาวบ้านที่ไปแลกเปลี่ยนของกันจะช่วยแบกของสิ่งของ เช่น มะนาว ข้าวเปลือก มาส่งให้ที่เรือที่คลองยามู

เมื่อ ๓๐ ปีก่อนเรือใบมีความสำคัญมาก นอกจากนี้ยังมีเรือรับจ้าง ๒ ลำที่แล่นรับส่งผู้โดยสาร สินค้าที่ชาวบ้านนิยมนำมาแลกเปลี่ยนคืออาหารทะเล ซึ่งนำมาแลกข้าว เกือบ และผลไม้ การแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างชุมชนทำให้ชาวบ้านดาโต๊ะมีโอกาสได้รู้จักกับคนในชุมชนอื่นๆ จนกระทั่งเป็นเพื่อนหรือนับเป็นเครือญาติกัน

เรือรับจ้างนี้จะสัญจรข้ามฟากจากบ้านดาโต๊ะถึงปาโลบาตซ์ (PALOBATAS) ตำบลบางปู ในปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์นายบราเฮง มะลี เล่าว่าเรือรับจ้างในสมัยก่อนเป็นของนายจูเตร์ นายบราเฮง มะลี นายดอกเหะ มะลี (ปัจจุบันอายุ ๕๙ ปี) นายอาแซ สามี นายมะ สะแม เป็นเจ้าของตามลำดับ สำหรับเรือนายมะ

สาว! มีนายดอกเลาะ เจ๊ะแต เป็นผู้ขับเรือ ค่าเรือ ๓ บาทต่อคน นายบราเฮง มะลี เล่าเสริมว่าเมื่อถนนเข้ามาแล้ว การสัญจรทางเรือได้หยุดกิจการไป เนื่องจากชาวบ้านนิยมใช้รถรับจ้างแทน ในช่วงแรกรถรับจ้างมีเพียงไม่กี่คัน เช่นรถของนายมะแซ สาวแม นายอาลี คาโอ๊ะ คัรตจากคาโอ๊ะไปปัตตานีคนละ ๕ บาท ปัจจุบันคนละ ๒๐ บาท

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการแต่งงาน ชาวบ้านดาโต๊ะแรกเริ่มเป็นชาวบ้านจากบางปูที่เดินทางมาทำมาหากินที่บ้านดาโต๊ะ แล้วจึงชักชวนญาติพี่น้องมาอาศัยอยู่ร่วมกัน ต่อมามีคนจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้น ปัจจุบันตระกูลที่สำคัญในหมู่บ้านดาโต๊ะคือตระกูล สาวแม มามะ ตือเระ ลาเต๊ะ ตระกูลเหล่านี้บางตระกูลมีบรรพบุรุษร่วมกัน และมีการแต่งงานกันระหว่างกลุ่มตระกูล ทำให้ชาวบ้านดาโต๊ะส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน

หลายตระกูลมักจะมีบรรพบุรุษร่วมกันและเป็นคนเชื้อสายมลายู สามารถตรวจสอบร่องรอยได้จากการใช้ภาษามลายูท้องถิ่น รูปร่างลักษณะภายนอกก็มีผิวคล้ำ ตาโต สูงพอประมาณ อาจมีบางคนในหมู่บ้านดาโต๊ะที่ผิวค่อนข้างขาว แต่เมื่อสอบถามถึงบรรพบุรุษไม่พบว่ามีเชื้อสายจีน ทั้งนี้ไม่ใช่ที่แน่ชัดว่าชาวบ้านบางส่วนมีเชื้อสายอื่นอีกหรือไม่ เพราะบ้านดาโต๊ะในอดีตเป็นหมู่บ้านที่ชาวบ้านต่างเมืองมาค้าขายกัน เช่น ชาวอินโดนีเซีย ตรังกานู มาเลเซีย และแม้แต่ชาวเวียดนามที่มาจากอดีตเย็บเรือที่หมู่บ้านแห่งนี้เมื่อตอนหนีภัยสงคราม

ชาวบ้านดาโต๊ะจะแต่งงานกับคนในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่พ่อแม่จะเป็นผู้เลือกคู่ครองให้กับหนุ่มสาว และจะดูแลเรื่องสินสอด รวมถึงเศรษฐกิจของครอบครัวภายหลังจากแต่งงาน ถึงแม้ว่าบทบัญญัติทางศาสนาอิสลามจะไม่เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวมุสลิมได้พบปะพูดคุยหรือลองคบหากันในฐานะคู่รักก่อนแต่งงาน แต่เนื่องจากการอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน ทำให้ได้รู้จักนิสัยใจคอกันตั้งแต่วัยเด็กทำให้ภายหลังการแต่งงานไม่มีปัญหาการหย่าร้างมากนัก หนุ่มสาวส่วนใหญ่ไม่ขัดข้องในการที่ผู้ใหญ่เลือกคู่ครองให้ ด้วยเหตุผลว่าถ้าพ่อแม่เลือกคู่ครองให้ หากมีปัญหาทางเศรษฐกิจจะต้องพึ่งพาพ่อแม่ พ่อแม่จะยินดีช่วยเหลือมากกว่า

การทำพิธีแต่งงานนอกจากจะมีการจัดงานเลี้ยงฉลองแล้ว คู่แต่งงานจะไปลงทะเบียนที่มัสยิดว่าทั้งสองคนได้แต่งงานกันแล้ว ส่วนใหญ่แล้วคู่แต่งงานจะไม่ไปจดทะเบียนสมรสที่ว่าการอำเภอ ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วจึงไม่ได้เปลี่ยนนามสกุลตามสามี แต่ยังคงใช้นามสกุลเดิมอยู่ และหากไม่มีความจำเป็นที่จะต้องไปจดทะเบียนสมรสเพื่อกระทำการทางกฎหมายใดๆ ชาวบ้านดาโต๊ะจะไม่ไปจดทะเบียนสมรสที่ว่าการอำเภอ ภายหลังจากการแต่งงานแล้วส่วนใหญ่ฝ่ายชายจะย้ายเข้าไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายหญิง เป็นแรงงานในการหาเลี้ยงครอบครัวของฝ่ายหญิงต่อไป

การปกครองและการรวมกลุ่ม ในอดีตก่อนที่จะมีการจัดการปกครองแบบองค์การบริหารตำบล ผู้นำของหมู่บ้านมุสลิมจะเป็น โต๊ะครู โต๊ะอิหม่าม หรือผู้ใหญ่บ้าน ในแต่ละหมู่บ้านจะมีกฎหมายเป็นของตัวเอง เรียกว่า ฮุกุมปังกับ (Hukum pangkep) ซึ่งผู้รู้ทางศาสนาในหมู่บ้าน ผู้อาวุโส โต๊ะอิหม่าม ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านจะร่วมกันกำหนดกฎหมายดังกล่าวขึ้น

ดังนั้นผู้ที่มิชอบบทมากในชุมชนชาวมุสลิมคือผู้รู้ศาสนา ซึ่งมักทำงานเสียสละเพื่อสังคมโดยไม่ได้รับสิ่งใดตอบแทน ชาวบ้านจึงให้ความเคารพนับถือแก่บุคคลเหล่านี้มาก หากมีงานบุญใด ชาวบ้านจะนึกถึงกลุ่มผู้รู้ศาสนาในหมู่บ้านเหล่านี้เป็นอันดับแรก จะต้องไปเชิญมาร่วมงาน แบ่งอาหารไปให้ ภายหลังรัฐบาลกระจาย

อำนาจสู่ท้องถิ่น ทำให้มีการจัดองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ขึ้น ได้มีการให้เงินเดือนคณะกรรมการมัสยิด ซึ่งประกอบไปด้วย โต๊ะอิหม่าม คอเต็บบิหลัน เดือนละ ๕๐๐ บาท รวมทั้งผู้ใหญ่บ้านจะดำรงตำแหน่งวาระละ ๔ ปี ทำให้การปกครองตนเองของหมู่บ้านเริ่มเลือนหายไป

ผู้คนในหมู่บ้านดาโต๊ะจะมีการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มต่างๆ เช่น การแบ่งกลุ่มตามกิจกรรมงานประเพณี สำคัญๆ เช่น งานเมาลิด (งานวันเกิดของท่านศาสดา (ซ.ล.)) หรืองานบุญทางศาสนาอิสลาม กลุ่มผู้ใหญ่ของชุมชนจะมีบทบาทอย่างมาก ชาวบ้านที่มีหน้าที่ในหมู่บ้าน เช่น โต๊ะอิหม่าม คอเต็บ บิหลัน คณะกรรมการมัสยิดจะมีบทบาทเป็นทั้งผู้จัดงานและเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้าน ในเรื่องของการเงินหรือเป็นที่ปรึกษายามเกิดปัญหา โต๊ะอิหม่ามจะเป็นผู้บริหารทุกส่วนโดยจะแบ่งหน้าที่บางส่วนให้กับกลุ่มคณะกรรมการมัสยิด ส่วนผู้หญิงที่สูงวัยจะมีความเชี่ยวชาญในการทำอาหารมักจะเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมต่างๆ ภายในครัว โดยมีกลุ่มภรรยาของคณะกรรมการมัสยิดบางส่วนเป็นผู้ช่วยหรือชาวบ้านมารวมกลุ่มกันช่วย กลุ่มสาวๆ ในหมู่บ้านอาจมาช่วยบ้างเช่นกัน การทำงานแบ่งกลุ่มระหว่างชายหญิงนี้จะเห็นว่าการแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน

ส่วนการรวมกลุ่มระหว่างเครือญาติที่สนิทและไว้วางใจในการทำมาหากิน เครือญาติในชุมชนส่วนใหญ่จะรวมกลุ่มกันในเรื่องทำมาหากิน โดยให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น การจับปลาดุกขาย จะมีการขอแรงญาติที่น้องมาช่วยจับ การช่วยเหลือในเรื่องการทำมาหากิน เช่น การให้ยืมเงิน การรับข้าวเกรียบไปขาย มักจะช่วยกันในกลุ่มที่มีหุ้นส่วนหรือที่เป็นญาติสนิทกันจริงๆ แต่บางครั้งแม้จะเป็นญาติแต่ก็มีการแข่งขันตัดราคากันบ้าง

ปัจจุบันเครือญาติมีการแข่งขันกันเองในเรื่องของการเมืองท้องถิ่น เช่น การลงสมัครเป็นผู้ใหญ่บ้านหรือเป็นตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบล ทั้งสองฝ่ายนี้แม้จะเป็นญาติกัน แต่มีการแบ่งพรรคพวกของกลุ่มตัวแทนเป็นฝ่ายๆ และเข้าแข่งขันกันอย่างจริงจังจนกระทั่งเคืองใจกันอยู่จนปัจจุบัน กลุ่มนี้มักจะเป็นคนรุ่นหนุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและพยายามสร้างฐานะทางการเมือง ด้วยการรู้จักคนให้กว้างขวางทั้งในและนอกชุมชนเพื่อให้เป็นที่ยอมรับมากขึ้น

ในอดีตนั้นการเมืองในชุมชนไม่มีความสลับซับซ้อนโดยในหมู่บ้านจะมีผู้นำชุมชนที่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านเพียงหนึ่งคน และผู้นำจะมีหน้าที่ปกครองในทุกๆ ส่วนของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นด้านการปกครองหมู่บ้าน ด้านศาสนา ด้านสาธารณสุข เป็นต้น ทั้งนี้ชาวบ้านได้ยอมรับในกฎของหมู่บ้านที่เปรียบเสมือนกฎหมายที่ชาวบ้านร่วมกันตัดสินหากเกิดคดีความขึ้น เป็นมติประชาธิปไตยโดยการตัดสินร่วมกันโดยผู้นำจะดีกลองเป็นสัญญาณ ทั้งนี้จึงหวั่นเกรงการตีสามารถบอกได้ว่าเป็นเรื่องลักษณะใด เช่น ถ้าตีด้วยมือซ้ายๆ แสดงว่าเป็นเรื่องที่ไมรุนแรง อาจจะเรียกประชุมหมู่บ้าน หากตีด้วยสองมือจึงหวั่นเกรง แสดงว่ามีเรื่องรุนแรง เช่น จับขโมยเข้าหมู่บ้าน

บทลงโทษในสมัยนั้นผู้นำจะพาผู้ทำผิดไปพบเจ้าเมืองหรือในเวลาที่เจ้าเมืองเสด็จมาที่หมู่บ้าน แล้วให้เจ้าเมืองเป็นผู้ลงโทษโดยใช้ไม้เท้าตี โดยส่วนใหญ่แล้วเจ้าเมืองจะไม่ค่อยตี เพราะเป็นเรื่องไม่รุนแรงมากนัก จะปล่อยไว้บวการ ลูกขุน ผู้อารักขาเป็นผู้ลงโทษ ทั้งนี้สำหรับชาวบ้าน ดาโต๊ะ โดยพื้นฐานจะชอบอยู่อย่างสงบ ฉะนั้นเรื่องรุนแรงจะไม่มีให้เห็น

ปัจจุบันการรวมกลุ่มที่เป็นทางการของชาวบ้านดาโต๊ะนั้น จัดตั้งขึ้นจากการรวมตัวของผู้นำชาวบ้าน การผลักดันจากหน่วยงานราชการ กลุ่มเหล่านี้มีฐานจากการเป็นผู้นำชุมชน เช่น ผู้นำกองทุนหมู่บ้านหรือความสนิทสนมเป็นส่วนตัว ซึ่งมักเป็นกลุ่มที่เป็นญาติหรือมีบุญคุณต่อกันจนทำให้เกิดความเกรงใจกัน สามารถพูดคุยกันโดยไม่ขัดแย้ง คือ “กลุ่มคณะกรรมการมัสยิด” ส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่ในชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้าน เป็นผู้ที่ชาวบ้านนับถือ จะรวมกลุ่มทำงานเมื่อมีการจัดพิธีกรรมต่างๆ ในทุกๆ ปี และกระจายงานออกไปตามพรรคพวกญาติพี่น้องนับเป็นกลุ่มเฉพาะกิจ

อาหารการกินของชาวบ้านขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยจะอาศัยทรัพยากรจากทะเล เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา สาหร่าย หรือผลผลิตจากป่ายาเลน เช่น ลูกบือรุ พืชทะเล นำมาประกอบอาหาร ส่วนอาหารประเภทอื่นจะได้มาจากค้าแลกเปลี่ยนซื้อขาย เช่น ผัก ผลไม้ เกลือ น้ำตาล ข้าวสาร ในอดีตจะใช้วิธีการแลกเปลี่ยนจากชุมชนในแผ่นดินใหญ่ที่สามารถผลิตสิ่งเหล่านี้ได้ ต่อมาจะใช้วิธีการซื้อขายในตลาดนัดตามชุมชนใหญ่ โดยเดินทางด้วยเรือออกไปยังตลาดนัดที่ใกล้เคียง เช่น ตลาดนัดบาลาดูวา ตลาดนัดยามู

แหล่งน้ำ โดยทั่วไปแล้วชุมชนประมงที่อยู่ชายฝั่งทะเลจะมีปัญหาในเรื่องของแหล่งน้ำจืด แต่บ้านดาโต๊ะไม่มีปัญหาเรื่องแหล่งน้ำจืดหรือปัญหาภาวะน้ำกร่อย เนื่องจากบ้านดาโต๊ะมีแหล่งน้ำจืดภายในหมู่บ้าน ในอดีตหมู่บ้านแห่งนี้มีแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่สำหรับเรือที่เดินทางเข้ามาค้าขายในตลาดนัด เรือเหล่านี้จะเข้ามาจอดดาโต๊ะทางคลองวอเพื่อเอาน้ำจากบ่อน้ำ ๒ บ่อใกล้สุสานของดาโต๊ะปาแญ บ่อน้ำทั้งสองแห่งนี้ยังคงเป็นบ่อน้ำที่คนในชุมชนมาดื่มและใช้จนกระทั่งปัจจุบัน

ตลาดนัด ที่มีความสำคัญของชุมชนในอดีตคือ ตลาดนัดบาลาดูวา (पालาบาเตะ Palabatas) ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามหมู่บ้าน (ปัจจุบันคือหมู่บ้านบางปู) ตลาดนัดแห่งนี้จะซื้อขายกันอย่างคึกคัก คนจากหมู่บ้านใกล้เคียงเช่นบ้านบางปู โตะโลม ตะโลคาโปร ตะโลอาโหร ตาเก๊ะ ตลาดนัดบาลาดูวาแห่งนี้ยังเป็นท่าจอดเรือเพื่อเดินทางไปหมู่บ้านอื่นอีกด้วย ปัจจุบันตลาดนัดแห่งนี้ได้ยกเลิกไปแล้ว ชาวบ้านจะเดินทางไปตลาดนัดทุกวันศุกร์ที่บ้านยามู เชิงสะพานยามู (เกือโตะยามู) ส่วนวันอื่นๆ ชาวบ้านจะซื้อหาสินค้าจากร้านค้าในหมู่บ้าน หรือที่ตลาดนัดในหมู่บ้านวันจันทร์และวันพุธของทุกสัปดาห์

ร้านค้า ในหมู่บ้านมีหลายร้านด้วยกัน คือร้านรับซื้อสัตว์น้ำเพื่อส่งขายในเมือง ร้านขายข้าว ร้านขายกาแฟ ร้านขายของชำ ส่วนในวันจันทร์และวันพุธ ชาวบ้านสามารถหาซื้อของใช้ได้จากร้านค้าที่จะมาตั้งขายตรงลานกว้างหน้าโรงเรียนตาดีกา ลานกว้างแห่งนี้ยังเป็นสนามฟุตบอลสำหรับวัยรุ่นในหมู่บ้าน เป็นที่พักผ่อนนั่งเล่นของคนในหมู่บ้านอีกด้วย

กิจกรรมของมัสยิด ในสังคมมุสลิมโดยทั่วไป มัสยิดนับเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านหรือชุมชน นอกจากมัสยิดจะเป็นศาสนสถานปฏิบัติศาสนกิจของชาวมุสลิมประจำวันแล้ว ยังเป็นศูนย์รวมในการประกาศข่าวสาร และทำกิจกรรมต่างๆ ด้วย ในหมู่บ้านดาโต๊ะเช่นเดียวกัน มัสยิดของหมู่บ้านนอกจากจะเป็นศาสนสถานแล้ว ยังเป็นสถาบันที่เป็นศูนย์รวมของหมู่บ้าน กิจกรรมหลายอย่างที่มัสยิดจัดขึ้นล้วนแล้วแต่เพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในท้องถิ่น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กิจกรรมกองทุนแพะ เริ่มขึ้นเมื่อประมาณ ๒๐ ปีก่อน โดยนายมามะ เจ๊ะแต ได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการมัสยิดในสมัยนั้นให้ดูแลแพะของมัสยิด แต่เมื่อนายมามะอายุมากขึ้น ไม่สามารถดูแลแพะได้ แพะถูกปล่อยปละละเลย ไม่มีใครดูแล ทำให้ไม่สามารถแยกแพะของมัสยิดจากแพะหลงของชาวบ้านได้

คณะกรรมการมัสยิดจึงได้จัดประชุมโดยมีโต๊ะอิหม่าม ชีอว่านายอาเซ็ง กาเดร์ เป็นประธานที่ประชุม สรุปได้ว่าเนื่องจากผู้คนที่ต้องการมาทำบุญ บางคนไม่สามารถทำบุญด้วยแพะตามความประสงค์ได้ เพราะแพะมีราคาแพง ปัจจุบันตัวละประมาณ ๑,๕๐๐-๓,๕๐๐ บาท (ขึ้นอยู่กับขนาดและอายุ) กรรมการมัสยิดจึงจะจัดเตรียมแพะส่วนหนึ่งเพื่อรองรับผู้ที่จะมาทำบุญ ได้ซื้อในราคาที่สมารถจ่ายได้ ในการนี้คณะกรรมการมัสยิดได้แต่งตั้งนายมะรอนิง สาและ เป็นผู้รับผิดชอบในการขายแพะ เงินที่ได้จากการขายเข้าเป็นกองทุนแพะแก่มัสยิดเพื่อไว้ใช้ประโยชน์ในกิจกรรมทางศาสนาของชุมชนต่อไป และได้กำหนดราคาเป็นตัวละ ๓๐๐ บาท ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๖ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

หลักเกณฑ์ของกองทุนแพะ คือผู้ที่มาซื้อแพะของมัสยิดจะต้องซื้อเพื่อทำการปล่อย ไม่ใช่เพื่อครอบครองเป็นเจ้าของ หากจะซื้อเพื่อครอบครองทางมัสยิดจะขายในราคาทั่วไป คือขายกิโลกรัมละ ๑๑๐ บาท แพะของมัสยิดจะมีเครื่องหมายที่ใบหูทุกตัว

ปัจจุบันแพะของมัสยิดมีประมาณ ๑๐๐ ตัว ด้วยเพราะยังมีคนมุสลิมบางกลุ่มและศาสนิกชนอื่นๆ ที่มีความเชื่อในกุโบรมัมาทำบุญในโอกาสพิเศษ เช่น ทำบุญให้บรรพบุรุษที่เสียชีวิตแล้ว สะเดาะเคราะห์ การบิให้นายจากอาการป่วยไข้ การขอให้ได้โชคลาภในกิจกรรมงานต่างๆ เป็นต้น คนที่มาทำบุญไม่เพียงแต่เป็นคนในพื้นที่เท่านั้น แต่จะมีคนจากหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บางปู บานา อาจมีคนกรุงเทพฯ และนครศรีธรรมราช ผู้วิจัยได้สังเกตการณ์และสอบถามผู้มาทำบุญกลุ่มหนึ่งถึงสาเหตุการมาทำบุญ ผู้มาทำบุญกลุ่มนั้นเล่าว่าได้บิขอให้ลูกชายไม่ติดเกณฑ์ทหารกับกุโบรตาโต๊ะปาญแล้ว จะมาทำเชือดแพะที่กุโบร อีกกลุ่มหนึ่งมาจากกรุงเทพฯ ได้บิขอเรื่องขายที่ดิน

พบว่ามีคนมาทำบุญที่กุโบรตาโต๊ะปาญประมาณ ๕๐ คนต่อสัปดาห์ ส่วนใหญ่จะมาในวันเสาร์-อาทิตย์ และวันสำคัญทางศาสนาอิสลาม ผู้ที่มาทำบุญจะมีลักษณะการทำบุญไม่เหมือนกัน เช่นบางกลุ่มเชือดแพะที่บ้านมากินที่กุโบร บางกลุ่มซื้อแพะของมัสยิดแล้วปล่อย บางกลุ่มซื้อแพะที่มัสยิดแล้วเชือดที่กุโบรแล้วแต่ว่าใครจะบิอย่างไร

กิจกรรมกองทุนชะกาตฟิเดเราะฮ์ คือการบริหารจัดการภาคบังคับทางศาสนา ช่วงปลายเดือนรอมฎอนซึ่งเป็นเดือนของการถือศีลอด มุสลิมทุกคนจะต้องจ่ายชะกาตคนละประมาณ ๒๕-๓๕ บาท โดยคิดจากราคาข้าวสาร ๓ ลิตรกับ ๑ กระป๋องนมตรามะลิ การจ่ายชะกาตจะต้องจ่ายให้กับบุคคล ๔ ประเภท คือ

พะกีร คนอนาถาหรือยากจน คือผู้ไม่มีทรัพย์สินและไม่มีผู้รับผิดชอบดูแล หรือแทบไม่มีรายได้ประจำ เช่นต้องใช้จ่ายวันละ ๑๐ บาท แต่มีรายได้วันละ ๒-๓ บาท

มัสกิน (MASKIN) คนขัดสนยากจน คือผู้มีทรัพย์สินหรือรายได้ประจำบ้าง แต่ไม่เพียงพอในการดำรงชีวิต เช่นต้องใช้จ่ายวันละ ๑๐ บาทแต่มีรายได้ ๖-๗ บาท กลุ่มนี้จะมีฐานะดีกว่ากลุ่มแรก

มุอัลลัฟ (MUALLAF) คือ ผู้ที่เข้ามาศรัทธาในศาสนาอิสลาม เพื่อเป็นการสนับสนุนให้กำลังใจ หรือเพื่อเป็นตัวอย่างที่ดีแก่คนอื่นให้เลื่อมใสศรัทธาในศาสนาอิสลาม

บิรฮูตัน (BERHUTAN) ผู้มีหนี้สินจากการใช้จ่ายในการกุศล ไม่ใช่หนี้จากการพนัน

มุซาฟิร (MUSAPIR) ผู้เดินทางไกล รอนแรมมาจากต่างถิ่น และไม่มีเงินกลับบ้านเกิด โดยจะให้เป็นค่าเดินทางและอาหารระหว่างเดินทางเท่านั้น

ฟิซาบิลิลลาห์ (FISABILILAH) บางครั้งหมายถึงทำในหนทางเพื่ออัลเลาะห์ (ซ.บ.) หรือกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา คนกลุ่มนี้จึงหมายถึง ครูผู้สอนศาสนา บางครั้งมีการหมายรวมถึงผู้ที่พลีชีพเพื่อพระเจ้า

อามิร (AMIR) คือผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดให้กับชะกาต เช่น โต๊ะอิหม่าม คอเด็บ บิหลัน และกรรมการมัสยิด ซึ่งมีหน้าที่บริหารเงินชะกาตฟิตรีเราะฮ์ อามิรจะไม่ได้รับชะกาตโดยตรง แต่จะได้รับเงินตอบแทนในการมีส่วนร่วมในการบริหารเงินชะกาต

ฮัมบา Mukatab (HAMBAMUKATAB) ทาสที่จะเอาทรัพย์สินไปเพื่อไถ่ตัวให้เป็นอิสระซึ่งสมัยนี้ไม่มีแล้ว การบริจาคควรเฉลี่ยให้หลายคนหลายประเภท ไม่ควรให้คนเดียวประเภทเดียว และต้องให้แก่คนที่จัดอยู่ในประเภทใดประเภทหนึ่ง มิฉะนั้นจะถือเป็นโมฆะ

ส่วนผู้ที่ไม่มีสิทธิรับชะกาต คือผู้มีรายได้นอกการดำรงชีพ (ถ้ามีรายได้ไม่พอเพราะใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ไม่สมฐานะ หรือเล่นการพนัน ไม่มีสิทธิรับชะกาต ผู้ที่ได้รับการเลี้ยงดู ผู้ที่เป็นเครือญาติของตระกูลอาซิมและมุตตอลิบ (เครือญาติของท่านนบี (ซ.ล.)) ผู้ที่ไม่ได้นับถือศาสนาอิสลาม หากบริจาคให้บุคคลเหล่านั้นนับเป็นโมฆะ

วิธีบริจาค คือให้เริ่มเถียง (ตั้งจิตอธิษฐาน) ว่า “นี่คือชะกาตฟิตรีเราะฮ์ เป็นฟิรดูอินของข้าพเจ้า” หากเป็นการชะกาตของลูกเถียงว่า “นี่คือชะกาตฟิตรีเราะฮ์ เป็นฟิรดูอินของลูกข้าพเจ้า”

คุณสมบัติของผู้บริจาค คือเป็นมุสลิมไม่เป็นทาส และมีชีวิตก่อนพระอาทิตย์ตกในวันสุดท้ายของเดือนรอมฎอน หากตายก่อนพระอาทิตย์ตกในวันสุดท้ายของเดือนรอมฎอนไม่ต้องบริจาค ผู้บริจาคชะกาตจะต้องมีอาหารและเครื่องนุ่งห่มสำหรับตนเอง และผู้ที่อยู่ในปกครองของตนในวันอารีรายอ

กิจกรรมการชะกาตฟิตรีเราะฮ์ที่มัสยิดดาโต๊ะเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ก่อนหน้านั้นการจ่ายชะกาตมักจะจ่ายกันเองตามแต่ใครจะจ่ายให้ผู้ใด ซึ่งบางคนไม่มีความรู้เพียงพอเกี่ยวกับบุคคลที่ควรได้รับชะกาต ทำให้จ่ายไม่ถูกต้องตามหลักคำสอนของศาสนา เช่น จ่ายชะกาตให้คนที่มึนเมาใช้ด้วยความเกรงใจ ทำให้คนที่ควรได้รับชะกาตในหมู่บ้านไม่ได้รับการดูแล กรรมการมัสยิดได้เล็งเห็นความสำคัญของชะกาต กรรมการมัสยิดในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ได้ประชุมร่วมกับโต๊ะอิหม่ามเพื่อให้การจ่ายชะกาตเป็นระบบมากขึ้น โดยในปีแรกได้ขอความร่วมมือจากครอบครัวแต่ละครอบครัวให้มาจ่ายชะกาตที่มัสยิด ครอบครัวละ ๑ คน มัสยิดได้รับชะกาตรวมทั้งสิ้น ๔,๐๐๐ บาท กรรมการมัสยิดได้แจกจ่ายให้ผู้มีสิทธิรับชะกาตเกือบ ๕๐ คน ผลจากการให้มัสยิดเป็นศูนย์กลางในการรับชะกาต ได้สร้างความรู้สึกดีแก่ชาวบ้านอย่างมาก และจำนวนผู้จ่ายชะกาตเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จากปีแรกที่มีผู้มาจ่ายชะกาตที่มัสยิดเพียงเล็กน้อย ปีที่สองมีผู้มาจ่ายชะกาตเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ ๗๐ ของประชากรทั้งหมด รวมเป็นเงินประมาณ ๒๔,๐๐๐ บาท ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ที่ผ่านมามีได้รับชะกาตเป็นข้าวสาร ๑๓๐ ก้นตัง เงิน ๓๙,๐๐๐ บาท และคนที่มีสิทธิรับชะกาตมีจำนวน ๙๙ คน

ร้านน้ำชา: พื้นที่ของผู้ชายในหมู่บ้าน ร้านน้ำชาในหมู่บ้านเป็นสถานที่สาธารณะที่ผู้ชายในหมู่บ้านจะมาพบปะสังสรรค์กันในเวลาว่าง โดยร้านน้ำชาจะเปิดในเวลาประมาณ ๖.๐๐-๒๒.๐๐ น. ร้านน้ำชาเป็นร้านเครื่องดื่มที่พบเห็นได้ง่ายในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งในพื้นที่เมืองและชนบท ร้านน้ำชาในเมืองจะแตกต่างจากร้านน้ำชาในหมู่บ้านในลักษณะทางกายภาพ กล่าวคือร้านน้ำชาในเมืองส่วนใหญ่เป็นรถเข็น ตั้งโต๊ะและเก้าอี้ริมถนนหรือบนทางเท้า ได้ขายคานัน หรืออาจมีบางร้านจะเช่าพื้นที่โล่งทำเพิงมุงหลังคา ไม่มีฝาปิด ถ้าหากเป็นร้านที่มีหลายโต๊ะมักมีโทรทัศน์เพื่อฉายกีฬาและรายการอื่นๆ ผู้คนที่มาร้านน้ำชาส่วนใหญ่เป็นวัยรุ่น

นักเรียน นักศึกษา และวัยทำงาน ส่วนร้านน้ำชาในหมู่บ้านมักเป็นร้านที่แบ่งพื้นที่บางส่วนของตัวบ้าน ตั้งโต๊ะเก้าอี้ และมีโทรทัศน์ เป็นที่พบปะของผู้ชายในหมู่บ้าน

ถึงแม้ว่าร้านน้ำชาในพื้นที่เมืองและหมู่บ้านจะมีความแตกต่างกันบ้างในลักษณะทางกายภาพ หากบทบาทของร้านน้ำชาของทั้งสองพื้นที่ไม่ได้แตกต่างกันมากนัก ร้านน้ำชามักเป็นที่พบปะสังสรรค์ของผู้คน ได้มีโอกาสนั่งพูดคุยกันเป็นเวลานาน ชาวคาโตะแสดงความคิดเห็นว่า การที่ร้านน้ำชาเป็นที่พบปะของคนเนื่องจากร้านน้ำชาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ขายน้ำชากาแฟในราคาถูก อีกทั้งยังแถมชาจีนหรือเรียกกันว่า “ชาเฉย” ให้เติมกันตลอด แม้บางร้านจะไม่มีชาเฉยยังให้เติมน้ำร้อนกันอย่างไม่จำกัด ทำให้ลูกค้านั่งได้นานโดยไม่เคอะเขินและไม่เสียสตางค์

เมื่อประมาณ ๓๐ ปีก่อน ในหมู่บ้านคาโตะมีร้านน้ำชา ๔ ร้าน คือ ร้านของนายบราเฮง มะลี ร้านของนายจิโอะ เจ๊ะแด ร้านของนายเจริญ เป็นจวงส์ (อดีตผู้ใหญ่บ้าน) ร้านนายลาบี สาแม (อดีตกำนัน) คนที่ไปร้านน้ำชาจะอยู่ในวัยทำงานอายุประมาณ ๓๐ ปีขึ้นไป ผู้สูงอายุไปนั่งร้านน้ำชาบ้าง เรื่องที่พูดคุยกันเป็นเรื่องงานเท่านั้น

สมัยก่อนร้านน้ำชาเป็นเพียงสถานที่พักผ่อนเมื่อกลับจากการทำงาน และเป็นสถานที่แสดงความคิดเห็น และวางแผนในการทำมาหากิน เช่น พรุ่งนี้จะไปวางอวนที่ไหน บอกกล่าวกันถึงบริเวณที่มีปลาหรือกุ้งชุกชุม แล้วชักชวนไปวางอวนด้วยกัน เพราะสมัยก่อนชาวบ้านจะค้าขายที่จุดวางอวน เช่น ปลายแหลม เป็นต้น ฉะนั้นเวลาจะไปต้องหารือก่อนเพื่อจะได้มีเพื่อนคุยกันในยามค้าขาย

ร้านน้ำชาสมัยก่อนจะไม่มีบทบาททางการเมืองมากนัก เพราะชาวบ้านไม่ค่อยสนใจการเมือง อาจจะเพราะไม่ค่อยมีสื่อต่างๆ มากกระตุ้นให้เกิดความสนใจทางการเมืองมากเช่นปัจจุบัน การเลือกผู้ใหญ่บ้าน จะเป็นการเลือกแบบใช้วิธียกมือในเวลาที่เราไปรวมตัวกันที่มัสยิด ไม่มีการลงคะแนนแบบปัจจุบัน บางครั้งจะเป็นการแต่งตั้ง

ในปัจจุบันร้านน้ำชานับว่ามีบทบาทมากขึ้น ผู้คนที่มาร้านน้ำชามีวัยต่างๆ กันไปกว่าในอดีต เนื่องจากร้านน้ำชาได้มีการเพิ่มเติมสิ่งทันสมัยมากขึ้น กล่าวคือมีโทรทัศน์ ซึ่งมักถ่ายทอดการแข่งขันกีฬาประเภทต่างๆ โดยเฉพาะฟุตบอล ด้วยร้านน้ำชาได้ปรับเปลี่ยนเป็นที่สังสรรค์ของผู้คนหลากหลายรุ่นมากขึ้น ทำให้ร้านน้ำชามีบทบาทมากขึ้น แบ่งเป็นด้านต่างๆ ดังนี้

ด้านการเมือง ร้านน้ำชาเปรียบเสมือนเป็นเวทีหาเสียง และเป็นศูนย์ประชาสัมพันธ์ที่นักการเมืองยุคนี้ต้องไปหาเสียงในทุกสมัยการเลือกตั้ง นักการเมืองคนไหนที่ไม่เข้าร้านน้ำชาชาวบ้านถือว่า “มือไม่ถึง” เข้าไม่ถึงชุมชนและสังคม นอกจากนี้ร้านน้ำชายังเป็นเวทีวิพากษ์วิจารณ์นักการเมืองที่มีผลงานและมีผลงานในแง่ดีและไม่ดี เนื่องจากร้านน้ำชามีบุคคลหลากหลายประเภท ดังนั้นมุมมองและความเห็นต่อการเมืองจึงแตกต่างและหลากหลาย สำหรับวัยรุ่นมักจะเสนอความคิดเห็นเลือกคนที่ให้สตางค์หรือมีฐานะดีมากกว่าคนที่มีผลงานดี วัยกลางคนจะเลือกคนที่เป็นคนรู้จักหรือเพื่อน ส่วนผู้สูงอายุจะดูที่ผลงานและตัวบุคคล

ด้านการงานมีเพียงคน ๒ กลุ่มเท่านั้นที่มักมาคุยกันถึงเรื่องการทำงานในร้านน้ำชา โดยเฉพาะเรื่องประมงพื้นบ้าน คือกลุ่มวัยกลางคน และกลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มวัยกลางคนมักจะมาถามเพื่อนบ้านว่าเมื่อวานไปวางอวนที่ไหน ได้ปลาเยอะไหม ถ้าได้มากจะได้ชักชวนกันไปวางอวนด้วย ส่วนกลุ่มผู้สูงอายุที่ยังทำงานได้ จะจับกลุ่มคุยเรื่องทำงานของตนเองเช่นกัน

ด้านการศึกษา ร้านน้ำชามีบทบาทในด้านการศึกษา เพราะชาวบ้านมักจะไปเฝ้าดูถึงผลการเรียนของลูก ทำให้คนอื่นอยากให้ลูกๆ เรียนได้ทัดเทียมเด็กที่เรียนเก่ง อีกทั้งร้านน้ำชายังเป็นเวทีในการวิพากษ์วิจารณ์ถึงคุณภาพของโรงเรียนต่าง ๆ ตามที่แต่ละคนได้ประสบพบเห็นมา

ด้านศาสนาก็เช่นกัน เมื่อกลับจากเรียนศาสนาที่มีสยิดกลางปัตตานี ก็จะจับกลุ่มคุยในเรื่องที่เรียนมา เช่น กฎหมายอิสลามและข้อเสนอนะในการบริหารมัสยิดหรือโรงเรียนตาดีกา ส่วนในกลุ่มที่พูดคุยกันในเรื่องนี้จะเป็กลุ่มคนวัยกลางคนหรือผู้สูงอายุ

ด้านสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านดาโต๊ะทำมาหากินอยู่ในอ่าวปัตตานีมาเกือบตลอดชีวิต ได้เห็นการเปลี่ยนแปลงของอ่าวปัตตานีที่กำลังเผชิญกับมลภาวะทางทะเล ซึ่งเกิดจากฝีมือของนายทุนขนาดใหญ่ ดังนั้นร้านน้ำชาจึงเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านจะมาพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และผ่อนคลายความตึงเครียดจากปัญหาที่เกิดขึ้นในการประกอบอาชีพดั้งเดิมของพวกเขา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องน้ำเสีย สัตว์น้ำลดน้อยลง

ด้านบันเทิง ชาวดาโต๊ะเล่าว่าร้านน้ำชาร้านไหนไม่มีเครื่องเล่นวีซีดี ร้านนั้นจะไม่มีคนเข้า ไม่ว่าผู้สูงอายุ วัยรุ่น หรือวัยกลางคน ซึ่งวีซีดีนั้นมีผลกระทบต่อวัฒนธรรม ประเพณี และศาสนา จะเห็นได้จากวัยรุ่นในปัจจุบัน เริ่มที่จะมีแฟนตั้งแต่อายุประมาณ ๑๒-๑๕ ปี รู้จักสถานที่ท่องเที่ยวและสถานบันเทิงต่างๆ ยาเสพติด เด็กจำนวนหนึ่งเมื่อดูโทรทัศน์ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไป เมื่อกลับดึกจะไม่ไปนอนที่บ้าน มักไปนอนตามแคร่หรือกระท่อม แล้วก็ติดยา เด็กเหล่านี้มักไม่ทำงาน ขอเงินพ่อแม่ใช้ ซึ่งร้านน้ำชาที่มียาเสพติดยังไม่มีในหมู่บ้านดาโต๊ะ ร้านน้ำชาในหมู่บ้านดาโต๊ะเป็นเพียงที่ชุมนุมของเด็กวัยรุ่นที่ชักชวนกันไปเที่ยวเตร่และดูหนัง

สถานที่รับแขกผู้มาเยือน หมู่บ้านดาโต๊ะมีเอกลักษณ์อย่างหนึ่งที่ชาวบ้านมักจะใช้ร้านน้ำชาเป็นสถานที่รับแขกตั้งแต่ปู่ย่าตายายจนถึงปัจจุบัน อาจเรียกได้ว่าเป็นประเพณีของชาวบ้านดาโต๊ะ อาจเป็นเพราะว่าชาวบ้านดาโต๊ะไม่ชอบดื่มน้ำที่บ้าน จะมีเพียงเดือนรอมฎอนเท่านั้นที่จะหุงข้าวและดื่มน้ำที่บ้าน นอกนั้นมักซื้อข้าวมารับประทานที่บ้าน และแม้จะรับประทานแล้วมักจะพาแขก (หากเป็นผู้ชาย) ไปดื่มน้ำชากันต่อที่ร้านน้ำชา ร้านน้ำชาในหมู่บ้านดาโต๊ะจึงมีบทบาทเป็นที่พบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นของผู้ชายในหมู่บ้านในทุกๆ เรื่องราวรอบตัว ทั้งที่เกิดขึ้นในอดีตจนมาถึงปัจจุบัน

พื้นที่ของผู้หญิง ผู้หญิงโดยส่วนใหญ่จะพูดคุยกันที่ลานสาธารณะหน้าโรงเรียนตาดีกา เพราะในเวลาเย็นบริเวณดังกล่าวจะมีแม่บ้านชาวดาโต๊ะนำขนมมาขาย และบางวันจะมีตลาดนัด ผู้หญิงที่ออกไปทำงานนอกบ้านเมื่อกลับบ้านในตอนเย็นจะผ่านลานดังกล่าวก่อนเข้าไปในหมู่บ้าน และจะแวะพบปะสังสรรค์กับเพื่อน ซึ่งการจับกลุ่มคุยกันของผู้หญิงในหมู่บ้านจะแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มผู้ใหญ่ กลุ่มวัยรุ่น กลุ่มเด็ก กลุ่มผู้ใหญ่ส่วนใหญ่แล้วจะคุยกันเรื่องการทำงาน เรื่องครอบครัว หรือเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เช่น เรื่องการจัดงานพิธีกรรมต่างๆ บางครั้งก็นำเหตุการณ์สำคัญในโทรทัศน์ เช่น ข่าว มาเล่าสู่กันฟัง ส่วนกลุ่มวัยรุ่นจะคุยกันเรื่องเที่ยว เรื่องแต่งตัว การเรียน และการทำงานหารายได้พิเศษ เช่น การรับจ้างแกะเนื้อปู หักหัวปลา เป็นต้น สำหรับเด็กๆ โดยส่วนใหญ่จะออกมาเล่นเป็นกลุ่มบ้าง เช่น เล่นหมากเก็บ ขายของ บทบาทสมมุติ

ในชุมชนทั่วไปพื้นที่ส่วนตัวสำหรับผู้หญิงในชุมชนจะมาพบปะสังสรรค์อีกพื้นที่หนึ่งคือร้านทำผม แต่ด้วยวัฒนธรรมอิสลามที่มีข้อกำหนดว่าผู้หญิงจะต้องปิดบังผมของตนเองจากสายตาของผู้ชายที่ไม่ใช่พ่อสามี

และพี่น้องชาย ทำให้ความต้องการในการเข้าร้านเสริมสวยมีน้อยกว่าสังคมที่ไม่ใช่มุสลิม ดังนั้นในหมู่บ้านดาโต๊ะจึงไม่มีร้านทำผมที่จะเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้พบปะกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวดาโต๊ะกับคนจีน นายมะลิเบ็ง ดอเลาะ อายุ ๗๕ ปี เล่าว่า เคยมีคนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านดาโต๊ะ เมื่อประมาณ ๖๒ ปีก่อน ขณะที่นายมะลิเบ็งเรียนอยู่ชั้นประถมปีที่ ๓ มีคนจีนคนหนึ่งซึ่งเดินทางมาจากเมืองจีน ชาวบ้านเรียกกันว่า “แปะเซ็ง” มีภรรยาชื่อ “แมะกง” ทำอาชีพรับซื้อกุ้งสดจากชาวบ้านมาตากแห้ง ซึ่งอยู่อาศัยที่บ้านดาโต๊ะ ๑๕ ปี จึงได้กลับไปอยู่เมืองจีน

จากนั้นมีคนจีนอีกคนหนึ่งซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “เจ๊ะอาแซ” ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวบ้านตั้งให้หลังจากที่เขาได้เข้ารับศาสนาอิสลาม ก่อนที่จะแต่งงานกับหญิงสาวชาวมุสลิมที่บ้านนูดี ชื่อแมะจี เจ๊ะอาแซอยู่ที่ดาโต๊ะประมาณ ๒ ปี จึงย้ายกลับเมืองจีน

คนจีนอีกคนที่เข้ามาอยู่ที่ดาโต๊ะ คือ “เตาะ” เป็นชื่อที่ชาวบ้านดาโต๊ะตั้งให้เช่นกัน เมื่อแรกเตาะเข้ามาอยู่ในดาโต๊ะคนเดียว รับซื้อกุ้งและเลี้ยงเป็ดไข่ ต่อมาชาวบ้านเกือบทั้งหมู่บ้านไปขายกุ้งให้กับเตาะ จนกระทั่งเตาะทำงานไม่ทัน จึงกลับไปพาลูกและภรรยามาอยู่และช่วยทำงานด้วย และรับชาวบ้านมาเป็นลูกจ้าง ซึ่งนายมะลิเบ็ง ดอเลาะ เคยไปเป็นลูกจ้างของเตาะด้วยค่าจ้าง ๘-๑๐ บาทต่อวัน มะลิเบ็งเล่าว่าการได้ทำงานกับเตาะทำให้ได้ความรู้หลายอย่างในเรื่องการค้าขาย การทำกุ้งแห้ง เตาะอยู่ที่ดาโต๊ะประมาณ ๓๐ ปี จึงได้ย้ายไปอยู่ในเมือง มีลูก ๕ คน ชาย ๒ คน หญิง ๓ คน ผู้ชาย ๑ คนยังคงอยู่ที่จังหวัดปัตตานี คนหนึ่งเสียชีวิตที่จังหวัดยะลา ส่วนผู้หญิงแยกย้ายไปอยู่ที่ สงขลา กรุงเทพฯ และอำเภอสุไหงโกลน จังหวัดนราธิวาส ปัจจุบันชาวดาโต๊ะยังคงติดต่อกับครอบครัวของเตาะอยู่ โดยชาวบ้านจะนำสาหร่ายไปขายให้กับลูกชายคนเล็กของเตาะ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าตีเล็ก ตีเล็กมักจะมาทำบุญเชือดแพะที่กูโบรดาโต๊ะปาแญเกือบทุกปี

การที่ชาวบ้านดาโต๊ะมีปฏิสัมพันธ์กับชาวจีนทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงวิธีการค้าขาย สำหรับความสัมพันธ์กับคนจีนในเมืองปัตตานีมักเป็นเรื่องการค้าขาย คนดาโต๊ะมักไปซื้อของ ซื้อทองจากร้านของคนจีน เพราะรู้สึกว่าการค้าขาย “พูดง่าย”

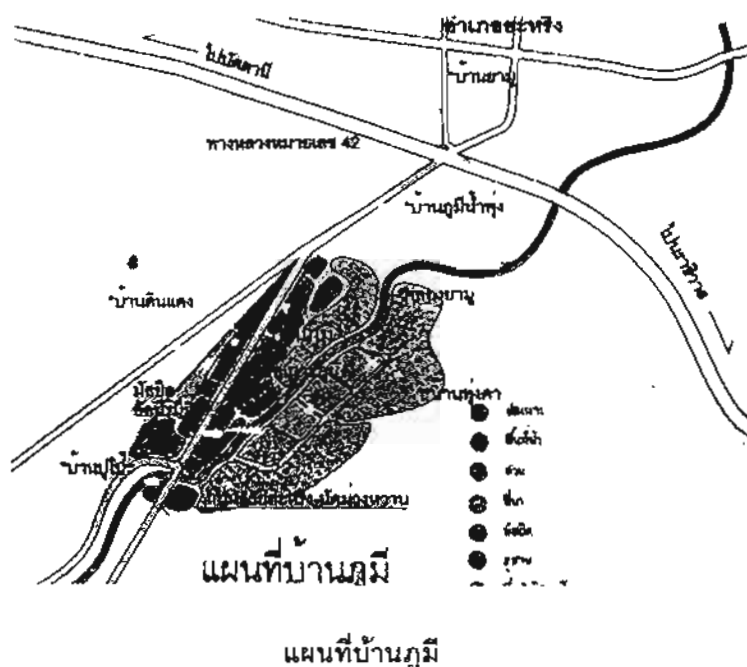
ลักษณะทางภูมิศาสตร์และสภาพทั่วไปของบ้านภูมิ

บ้านภูมิเป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลยามู (หมู่ ๔) อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี อยู่ห่างจากจังหวัดปัตตานีออกไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑๕ กิโลเมตร และห่างจากอำเภอเมืองยะหริ่งประมาณ ๒ กิโลเมตร มีพื้นที่ ๒.๓๑๖ ตารางกิโลเมตร

สภาพพื้นที่ของบ้านภูมิเป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง มีลำคลองยามูไหลผ่านจากทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ บ้านภูมิสามารถแบ่งพื้นที่ได้เป็นสามส่วน พื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นป่าเบญจพรรณ ประกอบไปด้วยพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด เช่น ต้นตะเคียน ต้นเข็มป่า ต้นตาล ต้นจาม ฯลฯ อีกส่วนเป็นพื้นที่นาไร่ จำพวกมะพร้าว มะม่วงหิมพานต์ มันเทศ และพื้นที่สวน จำพวกมะม่วง ละมุด ส่วนที่เหลือนอกจากนั้นเป็นพื้นที่อยู่อาศัย

บ้านภูมิมีจำนวนประชากร ๑๑๑ หลังคาเรือน จำนวนครัวเรือน ๑๓๔ ครัวเรือน ประชากรทั้งสิ้น ๖๔๔ คน โดยแบ่งเป็นชาย ๓๑๗ คน และหญิง ๓๒๗ คน ประชากรส่วนใหญ่ประมาณ ๖๕% ประกอบอาชีพ

เกษตรกร ส่วนที่เหลือคือค้าขายและรับจ้าง ชาวไทยพุทธที่นี้ส่วนมากประกอบอาชีพหลักคือ การทำนา การรับจ้าง เช่น การรับจ้างขับรถส่งนักเรียน รับเกี่ยวข้าว รายได้ที่ได้จากการทำนาสามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้

ศาสนาที่ชาวบ้านนุ้ยนับถือมีอยู่ ๒ ศาสนาด้วยกัน คือศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธ ในจำนวนนี้นับถือศาสนาอิสลาม ๕๙๓ คน (๙๒%) ศาสนาพุทธ ๕๑ คน (๘%)

ชาวไทยพุทธบ้านนุ้ยนับถือศาสนาพุทธ ๕๑ คน (๘%) คนในสมัยปัจจุบันยังคงมีความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ เช่น เรื่องผีสาป ดังจะเห็นได้จากพิธีไหว้ทางของชาวบ้าน นายศักดิ์ดา ณ สงขลา ได้เล่าว่าผู้ที่เข้ามาในหมู่บ้านในสมัยก่อนนั้น หากเป็นคนนอกหมู่บ้านส่วนมากจะหลงทางกันหมด หรือมองไม่เห็นหมู่บ้าน สาเหตุนี้เป็นเพราะผีเจ้าที่เจ้าทางได้ปิดกั้นหมู่บ้านเพื่อไม่ให้คนนอกเข้ามาก่อเหตุร้ายในหมู่บ้าน (คิดว่าในสมัยนั้นอาจมีโจรซุกซม) ชาวไทยพุทธที่หมู่บ้านนุ้ยนั้นไม่มีวัดประจำหมู่บ้าน โดยชาวบ้านจะต้องเดินทางไปประกอบศาสนกิจ ทำบุญ หรือจัดงานประเพณีต่างๆ ที่หมู่บ้านใกล้เคียง ณ วัดตะเคียนทอง บ้านนุ้ยน้ำพุ ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านนุ้ยประมาณ ๒ กิโลเมตร

ชาวบ้านนุ้ยใช้ศาสนาอิสลามเป็นหลักในการดำเนินชีวิต วิถีชีวิตทั้งหมดตั้งแต่ต้นจนถึงเข้านอนจะเกี่ยวข้องกับศาสนาทั้งสิ้น และในส่วนนี้เอง หากจะเรียกสิ่งที่ชาวบ้านยึดถือและปฏิบัติว่าเป็น “ความเชื่อ” ย่อมไม่ครอบคลุมความหมายทั้งหมด ดังนั้นคำว่า “ความศรัทธา” จึงเป็นคำจำกัดความที่ถูกต้องกว่า เพราะสิ่งที่ยึดถือและปฏิบัติกันมานั้นไม่มีการเปลี่ยนแปลง หลักการของศาสนาอิสลาม แบ่งออกเป็นหลักใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประการคือ หลักศรัทธา เรียกว่า “รุกนอimaan” คือ หลักการหรือบทบัญญัติที่มุสลิมทุกคนจะต้องศรัทธายึดมั่น หลักการปฏิบัติ เรียกว่า “รุกนอิสลาม” คือ หลักการหรือบทบัญญัติที่มุสลิมทุกคนจะต้องปฏิบัติตาม

บ้านภูมิประกอบไปด้วยประชากรที่นับถือศาสนาอิสลามกว่า ๙๒ เปอร์เซ็นต์ ใช้ภาษามลายูเป็นภาษาหลักในการสื่อสารในชีวิตประจำวัน ส่วนภาษาไทยจะใช้ก็ต่อเมื่อต้องการติดต่อกับทางราชการหรือกับผู้ที่ไม่สามารถพูดภาษามลายูได้ คนเฒ่าคนแก่ของที่นี้ซึ่งมีอายุ ๖๐ ปีขึ้นไปจะไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ เนื่องด้วยตลอดชีวิตคลุกคลีอยู่กับสังคมมุสลิม และไม่ได้มีโอกาส ติดต่อกับบุคคลภายนอก ส่วนผู้ที่มีอายุต่ำกว่า ๖๐ ปีลงมาส่วนใหญ่ จะสามารถพูดและฟังภาษาไทยได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เนื่องจากได้มีโอกาสติดต่อกับคนหมู่บ้านอื่นๆ และได้เล่าเรียนทางด้านสามัญมาบ้าง โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ ๆ ซึ่งปัจจุบันศึกษาความรู้ทั้งทางด้านศาสนาและสามัญ (ระดับประถมจนถึงระดับปริญญาตรี) จะสามารถใช้ทั้งภาษาไทยและภาษามลายูได้อย่างคล่องแคล่วชัดเจน

สำเนียงภาษามลายูที่ใช้กันที่บ้านภูมิเหมือนกับสำเนียงที่ชาวมุสลิมในประเทศไทยส่วนใหญ่ใช้ คือเป็นสำเนียงที่พัฒนามาจากภาษามลายูที่ใช้กันอยู่ในประเทศมาเลเซีย ในรัฐกลันตัน เช่น คำว่า "โอริง" ในภาษามลายูที่แปลว่า คน ชาวบ้านจะพูดว่า "โอแหม" หากต้องการเปรียบเทียบให้เห็น ได้ชัด คงเปรียบได้กับภาษาไทย (ภาคกลาง) กับภาษาได้นำเอง

สำหรับการสื่อสารโดยการเขียนนั้น แต่เดิมชาวบ้านที่นี่ใช้ภาษาเขียนที่เรียกว่า "อักษรยาวี" ส่วนอักษรไทยนั้น ใช้เมื่อการติดต่อกับทางราชการเช่นเดียวกับการสื่อสารโดยใช้คำพูด แต่ปัจจุบันนี้ภาษาไทยได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้น ดังจะสังเกตได้ในช่วงที่มีการเลือกตั้ง หรือป้ายโฆษณาต่างๆ ก็มักทำเป็นภาษาไทยแทบทั้งสิ้น

ชาวไทยซึ่งนับถือศาสนาพุทธนั้น คนในหมู่บ้านส่วนมากจะพูดได้ ๒ ภาษา คือภาษาไทย (ทั้งสำเนียงไทยภาคกลางและสำเนียงใต้) และภาษามลายู สาเหตุที่คนในหมู่บ้านสามารถพูดภาษามลายูได้ก็เพราะมีการคบหากับชาวไทยมุสลิมเหมือนกัน

สำหรับการแต่งกายนั้น ชาวไทยพุทธแต่งกายคล้ายๆ กันหมด โดยผู้ชายสวมเสื้อยืด กางเกงขาสั้นหรือยาว ผู้หญิงสวมเสื้อเชิ้ต นุ่งผ้าถุง หากเป็นผู้สูงอายุมักสวมเสื้อคอกระเช้า

ส่วนชาวไทยมุสลิม ผู้ชายสวมเสื้อเชิ้ตหรือเสื้อยืด นุ่งผ้าโสร่ง หากมีการปฏิบัติศาสนกิจจะสวมเสื้อแขนยาว นุ่งผ้าโสร่งและสวมหมวกที่เรียกว่า "กูปีเยาะห์" บางรายโพกผ้าซอรบัน (เป็นผ้าผืนยาวๆ) สำหรับผู้หญิงมักสวมเสื้อแขนยาว นุ่งผ้าถุง และคลุมศีรษะ

การสร้างบ้านของคนในพื้นที่นี้สร้างเรียงกันไปตามทางสัญจร ซึ่งแรกๆ ก็จะเป็นทางเดินเท้าแคบๆ ภายหลังมีการพัฒนาในด้านต่างๆ มีการตัดถนนลาดยางผ่าน ทางสัญจรกว้างขวางขึ้น และมีการถมดินเพื่อเพิ่มความสูงให้กับถนน บ้านบางหลังจึงอยู่ลึกลงไปโนในหลัทาง บ้านแต่ละหลังจะปลูกห่างกันประมาณ ๑๐-๓๐ เมตร ยกเว้นในส่วนที่เป็นพื้นที่น้อมหรือญาติสนิท จะปลูกในลักษณะที่ชิดกันหรือมีการใช้พื้นที่บางส่วนร่วมกัน

ที่พักอาศัยของชาวบ้านนั้นมีจุดเริ่มจุดเดียวกับปอเนาะ นั่นคือถือบาหลีเขาฮ์เป็นศูนย์กลาง และกระจายที่พักออกไปเรื่อยๆ แต่เดิมนั้นที่พักอาศัยเหล่านี้ก็คือที่พักของนักเรียนปอเนาะนั่นเอง ภายหลังมีครอบครัวจึงทำการขยายที่พักออกไปหรือสร้างใหม่ในลักษณะที่มั่นคงแข็งแรงขึ้น เพียงแต่ต่อมาเมื่อกาลเวลาผ่านไป นักเรียนที่พักอยู่บริเวณรอบนอกต่างมีครอบครัว มีการประกอบอาชีพ มีการเกิดลูกออกหลาน และไม่ได้ศึกษาหาความรู้ในปอเนาะเหมือนก่อน จึงเกิดเป็นชุมชนขึ้นบริเวณรอบนอกปอเนาะ ยิ่งกาลเวลาผ่านไปขอบเขตระหว่างปอเนาะกับที่พักรอบนอกยิ่งเด่นชัดขึ้น ท้ายที่สุดก็กลายมาเป็นชุมชนอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านดาโต๊ะกับปอนาะภูมิ

บ้านดาโต๊ะกับปอนาะภูมิมีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่อดีต ตั้งแต่ที่ชาวดาโต๊ะยังใช้เรือเป็นยานพาหนะสัญจรไปมา โต๊ะอิหม่ามคนปัจจุบันและบาบอละหะซิงปัจจุบันอยู่ที่ปอนาะภูมิแล้วว่า สมัยที่ถนนยังเข้ามาไม่ถึงหมู่บ้าน เวลาชาวบ้านดาโต๊ะเชิญมางานแต่งงาน งานศพ งานเมาลิด หรืองานด้านศาสนาอื่นๆ ที่ชาวบ้านให้ไปช่วย จะต้องเสียเวลาในการเดินทางทั้งวัน แต่เนื่องด้วยปอนาะมึนน่าที่ต่อชุมชนมุสลิมทุกแห่ง ในการให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆ โดยเฉพาะในเรื่องพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา การไปมาหาสู่ระหว่างคนในปอนาะกับชุมชนจึงดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีความสัมพันธ์กันในด้านต่างๆ ดังนี้

ด้านการเรียนการสอนศาสนาอิสลาม ชาวมุสลิมมีความสัมพันธ์กับโรงเรียนปอนาะอย่างลึกซึ้ง ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ชาวมุสลิมถือว่าปอนาะเป็นที่พึ่งด้านศาสนาและการศึกษา พ่อแม่ชาวมุสลิมจะรู้สึกมั่นใจในความปลอดภัยของลูกเมื่อส่งลูกเข้าศึกษาในโรงเรียนปอนาะ ในอดีตเนื่องจากปอนาะภูมิเป็นสถานที่ศึกษาทางศาสนา ที่มีพี่น้องมุสลิมจากทุกๆ หมู่บ้านในละแวกใกล้เคียงเข้ามาศึกษาเป็นจำนวนมาก หมู่บ้านดาโต๊ะซึ่งตั้งอยู่ห่างจากบ้านภูมิไปทางทิศเหนือของปอนาะประมาณ ๑๕ กิโลเมตร มีความสัมพันธ์ในแง่ของความผูกพันทางศาสนา มาตั้งแต่อดีต เริ่มตั้งแต่ในสมัยโต๊ะครูคนแรก มีประชาชนในหมู่บ้านดาโต๊ะจำนวนไม่น้อยที่เป็นลูกศิษย์เล่าเรียนที่ปอนาะภูมิ จนถึงปัจจุบันก็ยังคงมีผู้สนใจมาเล่าเรียนที่ปอนาะภูมิอยู่ไม่ได้ขาด ยกตัวอย่างเช่น โต๊ะอิหม่ามบ้านดาโต๊ะคนปัจจุบันก็เคยมาศึกษาเล่าเรียนที่ปอนาะภูมิ และต่อมาลูกชายของโต๊ะอิหม่ามซึ่งปัจจุบันสอนศาสนาอยู่ที่โรงเรียนตาดีกาของบ้านดาโต๊ะ เป็นศิษย์ปอนาะภูมิเช่นกัน เด็กๆ ชาวดาโต๊ะหลายรุ่นหลายคนได้เดินทางไปศึกษาศาสนาที่ปอนาะภูมิ

นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านดาโต๊ะคนหนึ่งชื่อนายดาละห์ เป็นลูกหลานของตระกูลดาละห์ซึ่งเป็นตระกูลที่เข้ามาบุกเบิกบ้านดาโต๊ะ นายดาละห์จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนบ้านดาโต๊ะแล้วไปเรียนต่อที่ปอนาะภูมิประมาณ ๑๐ ปี ได้แต่งงานกับหลานของบาบอภูมิ ปัจจุบันยังคงอาศัยอยู่ที่ปอนาะภูมิ บาบอละห์ (นายดาละห์) มีพี่น้อง ๙ คน ปัจจุบันอาศัยอยู่ที่บ้านดาโต๊ะ ๗ คน อีกคนหนึ่งอาศัยอยู่ที่บ้านตะโลกาโปร

ชาวดาโต๊ะเห็นว่าปอนาะภูมิตั้งมาเป็นเวลานาน และบาบอละหะซิงเป็นชาวดาโต๊ะอยู่ที่ปอนาะภูมิด้วย จึงมีความไว้วางใจที่จะส่งลูกหลานไปเรียนที่ปอนาะภูมิมากยิ่งขึ้น ปัจจุบันเด็กๆ บ้านดาโต๊ะ ประมาณ ๖ คน ที่เรียนจบจากโรงเรียนตาดีกาไปเรียนต่อที่ปอนาะภูมิ

คนที่ไปเรียนที่ปอนาะไม่ได้มีความสัมพันธ์กับโต๊ะครูหรือมามา (ภรรยาของบาบอ) เท่านั้น แต่โต๊ะปาเก (นักเรียนปอนาะ) ยังมีความสัมพันธ์ต่อกันอีกด้วย การอยู่ร่วมกันในปอนาะทำให้โต๊ะปาเกมีความผูกพันใกล้ชิดกันค่อนข้างมาก เพราะวิถีชีวิตความเป็นอยู่จะต้องพึ่งพิงอิงอาศัยกัน โดยเฉพาะในการหุงหาอาหาร โต๊ะปาเกจากดาโต๊ะจะนำ ปลา ปู กุ้ง หรืออาหารทะเลแห้งไปรับประทาน ในขณะที่โต๊ะปาเกจากท้องที่อื่นๆ จะ

* จากเหตุการณ์ความรุนแรงในสามจังหวัดภาคใต้ในปัจจุบัน ทำให้ภาพลักษณ์ของปอนาะเปลี่ยนแปลงไปในด้านลบ สำหรับเรื่องนี้ชาวบ้านดาโต๊ะเห็นว่า นักเรียนและโต๊ะครูในปอนาะไม่ได้เป็นผู้กระทำ ผู้ที่ก่อความไม่สงบในขณะนี้ บางคนได้ใช้ปอนาะเป็นที่หลบซ่อนจากเจ้าหน้าที่ อ้างชื่อปอนาะในการกระทำการและเล่ห์เหลี่ยมเสกติด ชาวบ้านรู้สึกไม่ดีในการกระทำเช่นนี้ นับว่าเป็นการทำลายสถาบันการศึกษาในศาสนาอิสลาม

เอาข้าวสาร ผลไม้ และอาหารอื่นมารวมกัน และทำกินด้วยกัน ทำให้เกิดสภาพจิตที่ว่า “มะนาวมาจากภูเขา ปลามาจากทะเล หายสุดแล้วลงเอยในหม้อเดียวกัน” สิ่งเหล่านี้แสดงถึงความเอื้ออาทรซึ่งกันและกันเสมือนเป็นเครือญาติ

นอกจากบ้านดาโต๊ะจะส่งลูกหลานไปเรียนศาสนาต่อที่ปอนาะกูมีแล้ว ทางปอนาะกูมียังส่งนักเรียนปอนาะมาช่วยสอนศาสนาให้กับโรงเรียนตาดีกาของดาโต๊ะในยามที่ขาดแคลนครู ซึ่งจะเกิดปัญหานี้เกือบทุกปี ปัจจุบันโรงเรียนตาดีกาของบ้านดาโต๊ะมีครูมาจากปอนาะกูมี ๒ คน และยังได้รับความช่วยเหลือจากโรงเรียนจงรักสัตยวิทยา ซึ่งเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามส่งครูฝึกสอนมาสอนที่โรงเรียน ๑ คน

แสดงให้เห็นถึงบทบาทของโรงเรียนปอนาะและโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาที่มีต่อชุมชนมุสลิม โรงเรียนสอนศาสนาอิสลามทุกระดับล้วนมีความสำคัญและความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชนเป็นอย่างมาก เมื่อชุมชนหรือโรงเรียนตาดีกาต้องการความช่วยเหลือในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โรงเรียนปอนาะ และโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจะให้ความช่วยเหลือ และเมื่อโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจัดกีฬาประจำปี หรืองานประกวดเกี่ยวกับศาสนา เช่น ประกวดบรรยายธรรม จะเชิญให้โรงเรียนตาดีกาเข้าร่วมด้วย

ความสัมพันธ์ด้านประเพณีและพิธีกรรม ชาวบ้านดาโต๊ะจะจัดงานเมาลิด (รำลึกวันประสูติของท่านศาสดา) ขึ้นทุกปีตามเงินทุนที่มี และจะเชิญโต๊ะครูและโต๊ะปาเกมาช่วยอ่านประวัติท่านนบีมุฮัมมัด (ซ.ล.) การที่ต้องเชิญโต๊ะครูและโต๊ะปาเกมาอ่านเนื่องจากบุคคลเหล่านี้ได้รับการศึกษาด้านศาสนาโดยตรง น้ำเสียงและท่วงทำนองในการอ่านจะไพเราะกว่าชาวบ้านทั่วไป โดยปกติแล้วนักเรียนจากปอนาะกูมีจะมาร่วมงานเมาลิดคราวละไม่ต่ำกว่า ๒๐ คน หรือในคราวที่ปอนาะกูมีจัดงานก็จะเชิญชาวบ้านดาโต๊ะไปร่วมงานและช่วยงาน ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือจากบ้านดาโต๊ะเป็นอย่างดี

นอกเหนือจากที่กล่าวมา รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างบ้านดาโต๊ะกับกูมียังอยู่ในรูปของพิธีกรรมทางศาสนา งานศพเป็นงานที่ชาวบ้านต้องการความช่วยเหลือจากปอนาะเป็นอย่างมาก ในอดีตเมื่อมีผู้เสียชีวิต ชาวบ้านจะไปเชิญโต๊ะครูให้มาอาบน้ำศพ เพราะชาวบ้านอาบน้ำศพไม่เป็น และเชื่อว่าหากให้โต๊ะครูอาบน้ำศพให้จะเป็นสิริมงคล

ในปัจจุบัน เมื่อชาวบ้านได้เรียนปอนาะมากขึ้น ทำให้สามารถอาบน้ำศพเองได้ แต่ชาวบ้านยังคงต้องการความช่วยเหลือจากปอนาะในการละหมาดศพ หรือพิธีละหมาดญานาซะห์ (ละหมาดให้กับคนตาย) ในกรณีที่จะมีพิธีละหมาด ทางหมู่บ้านดาโต๊ะก็จะเชิญโต๊ะครูและลูกศิษย์ไปร่วมด้วยเสมอ ตามความเชื่อทางศาสนา เชื่อว่าหากมีคนมาละหมาดศพมากเท่าไร จะทำให้ผู้ตายได้รับผลบุญมากเท่านั้น บางครอบครัวต้องการให้มีคนละหมาดศพ ๑๐๐-๓๐๐ คน ซึ่งชาวบ้านในหมู่บ้านที่จะละหมาดในพิธีศพได้มีไม่เพียงพอ จึงขอความช่วยเหลือไปยังปอนาะ ซึ่งมีโต๊ะปาเกที่สามารถละหมาดในพิธีศพได้อยู่จำนวนมาก โดยในสมัยโต๊ะครูคนแรกช่วงที่ยังใช้เรือในการสัญจรไปมานั้น หากมีคนตาย ทางบ้านดาโต๊ะจะมาเชิญให้ไปทำพิธีละหมาดในช่วงเช้า บ้านกูมีก็จะเตรียมตัวและออกเดินทางไปทางเรือผ่านคลองยะหริ่ง กว่าจะไปถึงและได้ทำพิธีละหมาดก็เป็นเวลาเที่ยง และจะกลับถึงปอนาะกูมีในเวลาเย็น

ในปัจจุบันชาวดาโต๊ะจะขอความช่วยเหลือไปที่บาบอเลห์ซึ่งอยู่ที่ปอนาะกูมี โดยที่ญาติผู้ตายไม่จำเป็นต้องเดินทางไปบอกถึงปอนาะกูมี เพียงแค่โทรศัพท์ไปบอกบาบอเลห์ว่าต้องการคนละหมาดกี่คน บา

บอจะจัดการหาคนละหมาดมาให้ หากที่ปอเนาะมีไม่เพียงพอ บาบอจะช่วยโทรศัพท์ไปขอคนละหมาดจาก ปอเนาะต่างๆ เช่น ปอเนาะดาลอ ปอเนาะปียา ฯลฯ

นอกจากการละหมาดศพแล้ว โต๊ะครูจะเป็นบุคคลสำคัญในการนำศพลงหลุมเพื่อเป็นสิริมงคล และ อ่านตักกีน (Talkin) เป็นภาษาอาหรับ (ตักกีน (Talkin) เป็นคำสอนสำหรับผู้ตาย)

ในสมัยของโต๊ะครูคนที่ ๒ ฮัจยีอับลูเราะห์มาน อาดำ มีลูกศิษย์คนหนึ่งจากบ้านดาโต๊ะที่ห่านโต๊ะครู เห็นว่ามีความรู้พอที่จะเป็นครูช่วยสอนและดูแลปอเนาะได้ ท่านจึงได้ให้ลูกศิษย์คนนี้แต่งงานกับหลานของท่าน และปัจจุบันลูกศิษย์คนดังกล่าวก็เป็นหนึ่งในคณะครูอาจารย์ที่สอนอยู่ในปอเนาะภูมิ ชื่อของท่านก็คือ อับลู มุตตอลิบ สิ่งนี้เองที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านภูมิกับบ้านดาโต๊ะยิ่งกระชับขึ้นไปอีก

ความสัมพันธ์ด้านอาหารการกิน การพึ่งพาอาศัยกันด้านอาหารการกินนั้น ในสมัยก่อนนั้นเมื่อ ชาวบ้านภูมิล่องเรือไปทำการละหมาดญามาเซห์ที่บ้านดาโต๊ะ ก็มักจะได้ปลาติดไม้ติดมือกลับมา ชาวบ้านภูมิ เองก็ไม่ยอมน้อยหน้า มักจะนำข้าวไปเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกันอยู่เสมอ ปัจจุบันบ้านดาโต๊ะมีอาหารที่ขึ้นชื่อ ของจังหวัดปัตตานี นั่นคือข้าวเกรียบ คนบ้านภูมิเวลาที่ซื้อของฝากให้กับญาติที่มาจากต่างจังหวัด ก็มักจะ ส่งซื้อข้าวเกรียบจากบ้านดาโต๊ะไปเป็นของฝากอยู่เสมอ

จากประวัติความเป็นมาและสภาพทั่วไปของบ้านดาโต๊ะและบ้านภูมิ จะเห็นได้ว่าถึงแม้ทั้งสองหมู่บ้าน จะมีความแตกต่างในด้านความเป็นมา สภาพแวดล้อม สภาพภูมิอากาศ และการทำมาหากิน แต่ทั้งสอง หมู่บ้านมีความสัมพันธ์เป็นท้องถิ่นเดียวกัน ด้วยความเชื่อในศาสนาอิสลาม ซึ่งดำรงอยู่ได้ ด้วย สถาบันการศึกษาศาสนาอิสลาม

สถาบันการศึกษาทางศาสนาอิสลามใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้

และสถาบันการศึกษาที่บ้านดาโต๊ะกับบ้านภูมิ

พื้นที่ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยอันประกอบไปด้วย ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส มีประชากร ส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาอิสลามกว่าร้อยละ ๙๓ ในจำนวนนี้ร้อยละ ๘๐ พูดภาษามลายูทั้งถิ่นใน ชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ประชากรมุสลิมในพื้นที่ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ยังมีความเคร่งครัดในการนับถือ ศาสนาอิสลาม ซึ่งเรียกได้ว่า ลักษณะโครงสร้างของประเพณี วัฒนธรรม รวมถึงวิถีการดำรงชีวิตของคนพื้นที่นี้ ได้ดำเนินไปตามวิถีทางของอิสลามเป็นหลัก

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ชาวไทยมุสลิมเคร่งครัดทางศาสนามาก เนื่องจากศาสนากำหนดให้มุสลิมทุกคน ต้องแสวงหาความรู้ โดยเฉพาะความรู้ที่ทำให้ตนเองมี “จิตวิญญาณทางคุณธรรม จริยธรรม และความรู้ เรื่องอาชีพให้สามารถดำรงครอบครัวตามอัตภาพ” โดยสามารถเรียนรู้ได้โดยผ่านการถ่ายทอดจากพ่อแม่ ผู้อาวุโส และผู้รู้ในชุมชน ประกอบกับศาสนาอิสลามนั้นเป็นวิถีชีวิตประจำวันของมุสลิมทุกคน การเรียนวิชา ศาสนาอิสลามจึงเป็นความต้องการและเป็นเรื่องจำเป็นของมุสลิมทุกคน เพื่อให้สามารถปฏิบัติศาสนกิจใน ชีวิตประจำวันได้ด้วยตนเอง ด้วยเหตุนี้ในพื้นที่ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้จึงมีสถาบันการศึกษาวิชาศาสนา อิสลามเกิดขึ้นโดยทั่วไป ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

การศึกษาศาสนาที่ไม่เป็นทางการเช่น การไปเรียนศาสนาในบ้านของผู้ศรัทธาในเวลาเย็นหลังเลิกเรียนหรือเลิกงาน หรืออาจเป็นวันเสาร์-อาทิตย์ ในบางชุมชนอาจมีการเรียนการสอนศาสนาที่มีสยิด ในการเรียนศาสนาเช่นนี้ไม่มีข้อจำกัดทางด้านอายุ ชาวมุสลิมคนใดมีความสนใจอยากไปเรียนรู้ศาสนาเพิ่มเติมสามารถไปเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต ผู้สอนนั้นคือผู้ที่มีความรู้ทางศาสนา ในการสอนส่วนใหญ่มักไม่คิดค่าเรียน เนื่องจากการสอนศาสนานับเป็นกุศลอันยิ่งใหญ่

การศึกษาศาสนาอย่างเป็นทางการ คือการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาซึ่งมีแยกย่อยหลายแบบ คือ สถาบันฝึกท่องจำอัล-กุรอาน (ฮาฟิซ) สถาบันการฝึกทักษะการอ่านอัล-กุรอานระบบกิรออาตี โรงเรียนตาดีกา และสถาบันการศึกษาปอเนาะ ในที่นี้จะกล่าวถึงสถาบันการเรียนศาสนาเพียง ๓ แบบคือ สถาบันการฝึกทักษะการอ่านอัล-กุรอานระบบกิรออาตี โรงเรียนตาดีกาซึ่งมีที่หมู่บ้านดาโต๊ะ และสถาบันการศึกษาปอเนาะ ซึ่งแบ่งย่อยออกเป็น ๒ ประเภท คือ ปอเนาะดั้งเดิม และโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม ส่วนของปอเนาะนี้จะกล่าวโดยละเอียด โดยใช้กรณีศึกษาปอเนาะภูมิ ที่บ้านภูมิ

สถาบันการฝึกทักษะการอ่านอัล-กุรอานระบบกิรออาตี เป็นระบบใหม่เพื่อสอนทักษะในการอ่านอัล-กุรอาน ในสมัยก่อนนั้นจะเป็นระบบการสอนที่ให้นิสัย "บิฆดาตี" ซึ่งนิสัยนี้จะเน้นการท่องจำ พบว่าเด็กที่เรียนในหลักสูตรนี้มักจะเรียนแล้วลืม และไม่รู้จักพยัญชนะ การเรียนรู้ การสอนศาสนาในหมู่บ้านดาโต๊ะในสมัยก่อนนั้น เด็กๆ จะเรียนอัลกุรอานกับโต๊ะครู โต๊ะอินหม่าม หรือท่านผู้รู้ศาสนาอื่นๆ โดยแต่ละท่านที่ทำการสอนนั้นจะมีนักเรียนจำนวนมากมาเรียน ทำให้สอนได้ไม่ทั่วถึง การสอนแบบตัวต่อตัวโดยยึดครูเป็นสำคัญ เด็กต้องใช้เวลาในการเรียนยาวนานทำให้เด็กไม่สนใจที่จะเรียน นอกจากนี้ในปัจจุบันครูสอนอัล-กุรอานที่มีทักษะการสอนและทุ่มเทในการสอนมีจำนวนน้อยลงทุกขณะ

ผู้คิดค้นหลักสูตรกิรออาตีนี้ คือ ฮัจยีอะฮ์มัด ชาร์กาซี ชาวเมืองสามารัง ประเทศอินโดนีเซีย เกิดเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ประกอบอาชีพพ่อค้าขายผ้าเมื่ออายุ ๒๔ ปี เริ่มสนใจที่จะศึกษาการสอนอัล-กุรอาน ท่านจึงเข้าศึกษาที่ปอเนาะ ๑ ปี และกลับมาสอนอัล-กุรอานแก่ลูกหลาน โดยใช้หลักสูตรบิฆดาตี ซึ่งท่านพบว่าลูกของท่านเรียนหน้าลืมหลัง ไม่รู้จักพยัญชนะ ท่านค้นหาลักษณะต่างๆ หรือวิธีการสอนแบบต่างๆ เพื่อให้การเรียนการสอนอัล-กุรอานได้ผลและรวดเร็ว จึงได้จัดทำหลักสูตรกิรออาตี ที่เหมาะกับการพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน ซึ่งมีการพัฒนาหลักสูตรเรื่อยมา จากเดิมที่มีเพียงแต่หลักสูตรเฉพาะสำหรับเด็กเล็กชุด ๔ เล่ม เหลือเพียง ๕ เล่ม

การเรียนการสอนตามหลักสูตรกิรออาตี เริ่มต้นในประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๘ เริ่มทำการสอนกิรออาตีที่โรงเรียนตาดีกาในหมู่บ้านดาโต๊ะเมื่อวันที่ ๙ กันยายน ๒๕๔๖ โดยการสนับสนุนของสถาบันพัฒนาการเรียนการสอนอัล-กุรอานแห่งประเทศไทย ผู้ที่จะทำการสอนต้องผ่านการอบรมในการพัฒนาเทคนิคการสอนอัล-กุรอาน โดยใช้ระบบกิรออาตีเป็นเวลา ๑ สัปดาห์ ขณะนี้ในหมู่บ้านดาโต๊ะมีครูสอนกิรออาตี ๑๓ คน ซึ่งจำนวนครูไม่เป็นที่แน่นอน เนื่องจากครูบางส่วนเป็นครูที่มาจากที่อื่น การเรียนการสอนจะจัดขึ้นทุกวันหลังละหมาดมักริบ คือตั้งแต่ ๑๘.๐๐-๒๐.๓๐ น.

ขณะนี้การเรียนการสอนหลักสูตรกิรออาตีได้แพร่หลายมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้หมู่บ้านใกล้เคียงหมู่บ้านดาโต๊ะคือหมู่บ้านบูดี หรือหมู่บ้านตรงข้ามเช่นบ้านบางปู ได้ทำการสอนตามหลักสูตรกิรออาตีด้วย นอกจากนี้ยังมีการจัดทำกิรออาตีสำหรับผู้ใหญ่ชุดละ ๓ เล่ม กิรออาตีสำหรับนักเรียนระดับอนุบาล แบบเรียนขอริบบิ้นแบบเรียนตัววัด และสื่อการเรียนการสอนอีกมากมาย

ปัจจุบันได้มีการเปิดโรงเรียนครูอัล-กุรอานกีรออาตี เพื่อผลิตบุคคลากรที่มีความรู้และทักษะในการสอนอัลกุรอาน ซึ่งจะใช้เวลาเรียน ๑ ปี เหมาะสำหรับเด็กอายุ ๕-๑๒ ขวบ นอกจากนั้นกีรออาตีได้พัฒนาวิธีการเรียนการสอนเรื่อยมา ขณะนี้มีพัฒนาการการสอนของกีรออาตี ๔ ระดับ ดังนี้คือ การสอนแบบ Individual ๑๙๖๓-๑๙๘๖ เป็นการเรียนการสอนแบบกีรออาตีทั้งเล่มแบบตัวต่อตัว ครู ๑ คน ต่อนักเรียน ๑๕-๒๐ คน ช่วงที่สองการสอนแบบ Klasikal Individual ๑๙๙๓-๑๙๙๘ เป็นการสอนกีรออาตี แบ่ง ๒ ช่วง ช่วงแรกเรียนเป็นกลุ่ม ช่วงที่ ๒ เรียนตัวต่อตัว ช่วงที่สาม การสอนแบบ Klasikal Baca Simak ๑๙๙๓-๑๙๙๘ เป็นการสอนแบบกีรออาตี เล่ม ๑-๒ เรียนเป็นกลุ่ม เล่ม ๓-๕ เรียนแบบอ่านพร้อมกัน ช่วงที่สี่การสอนแบบ Klasikal Simak Mumi ๑๙๙๘ เป็นการสอนกีรออาตีเล่ม ๑-๕ แบบอ่านพร้อมกันช่วงละ ๒๐ หน้าจนจบ

การดำเนินงานกีรออาตีอยู่ภายใต้การบริหารของ YAYASAN PEN DIDIKAN ALQURAN RAUDNATUL MIJJAUSWIDIN ซึ่งจะมีตัวแทนกีรออาตีในระดับต่างๆ ทั้งในประเทศอินโดนีเซีย และต่างประเทศ

หลักการสอนกีรออาตี ใช้ภาษาง่ายๆ เพื่อสามารถทำให้เห็นภาพตาม มีเทคนิคในการสอน ทำให้เด็กๆ ไม่เบื่อ อ้างอิงประสบการณ์ที่ผ่านมา การให้กำลังใจ เสริมแรงการเรียนรู้ตลอดเวลา เรียนรู้ด้วยตนเอง ครูเป็นเพียงผู้ตรวจสอบและชี้แนะเท่านั้น

หลักสูตรกีรออาตีเป็นหลักสูตรที่คำนึงถึงจิตวิทยา และความเหมาะสมกับระดับการ เรียนรู้ของผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนมีการพัฒนาความรู้ตามลำดับ จากหลักการง่ายๆ ขึ้นไปจนจบหลักสูตร ซึ่งจะต้องใช้เทคนิคการสอนของผู้สอนเป็นตัวกระตุ้นในการเรียนรู้ ในประเทศอินโดนีเซีย มาเลเซีย และประเทศไทย ได้ทดลองสอนกีรออาตี ใช้เวลาประมาณ ๑ ปี ผู้เรียนสามารถเรียนจบหลักสูตร เปิดอัล-กุรอานหน้าไหนก็อ่านได้ทันที

การนำหลักสูตรกีรออาตีมาใช้ในโรงเรียน มัสยิด ตาตีกาต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งเพื่อสร้างเยาวชนอัล-กุรอานให้เกิดขึ้นในสังคมมุสลิม อย่างไรก็ตามหลักสูตรนี้มีเทคนิคและวิธีการที่ผู้สอนจะต้องอบรม และผ่านการทดสอบ จึงจะใช้กีรออาตีได้ผล

ความสำคัญของกีรออาตี การเรียนการสอนกีรออาตีช่วยเสริมสร้างทักษะการอ่านอัล-กุรอานให้ดีขึ้นในระยะเวลาที่สั้น ช่วยพัฒนาทักษะการเรียนการสอนอัล-กุรอานให้ดียิ่งขึ้น ช่วยกระตุ้นผู้เรียนให้พัฒนาการเรียนรู้อัล-กุรอานด้วยตนเอง และช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ในการสร้างเยาวชนของสังคมมุสลิม

โรงเรียนตาตีกา ตาตีกา (TADIKA) เป็นภาษามลายูจากประเทศมาเลเซีย ที่ย่อมาจากคำเต็มว่า *Taman Didikan Kanak* มีความหมายตามคำศัพท์ว่า *Tanain* แปลว่าสวน *Didikan* แปลว่าเลี้ยงดู *Kanak* แปลว่าเด็กเล็ก ๆ

โรงเรียนตาตีกาในพื้นที่จังหวัดปัตตานีหมายถึงโรงเรียนมุ่งเน้นให้เด็กเล็ก โดยเริ่มรับเด็กตั้งแต่อายุ ๗ ขวบขึ้นไป มุ่งเน้นให้เด็กรู้จักพื้นฐานทางศาสนาที่จำเป็นและเหมาะสมกับวัย โดยมีกรอบเนื้อหาวิชาหลักโดยทั่วไป คือ กลุ่มวิชาซารีฮัต (Syariyat) เป็นวิชาว่าด้วยเรื่องของกฎหมายในศาสนาอิสลาม กลุ่มวิชาอาดาบียัต (Adabiyyat) เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมต่างๆ กลุ่มวิชาเตอาฮีด (Tauhid) ที่มีเนื้อหาหลักเกี่ยวกับเรื่อง การรู้จักพระเจ้า หลักศาสนา ความเชื่อ ความศรัทธา และการสร้างความเชื่อมั่นที่ยิ่งใหญ่ ความกรุณาปรานี และการตอบแทนของอัลลอฮ์ (ช.บ.) และกลุ่มวิชาอัคลาค (Akhlak) วิชาเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรมในการดำรงตน และการอยู่ร่วมกันในสังคม

โรงเรียนตาดีกาของหมู่บ้านดาโต๊ะเปิดทำการเรียนการสอนครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๙ โดยความร่วมมือกันระหว่างเยาวชนชายหญิงในหมู่บ้าน แต่ภายหลังจากเปิดไม่นาน เกิดปัญหาขาดครูผู้สอนทำให้โรงเรียนตาดีกาต้องปิดไป ในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ชาวบ้านได้รวบรวมเงินเพื่อสร้างอาคารโรงเรียนตาดีกาหลังใหม่ ซึ่งเป็นความภูมิใจของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ โรงเรียนตาดีกาได้รับการจดทะเบียนจัดตั้งโรงเรียนตาดีกา ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ และ พ.ศ. ๒๕๔๗ นักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ได้มาทำกิจกรรมสร้างอาคารและสนามบาสให้เป็นสาธารณะประโยชน์แก่นักเรียนดาโต๊ะ

ขณะนี้โรงเรียนตาดีกามีครูผู้สอนทั้งหมด ๘ คน ครูเหล่านี้เป็นชาวดาโต๊ะทุกคน นักเรียนที่มาเรียนประมาณ ๒๐๐ คน โรงเรียนตาดีกาจะจัดการเรียนการสอนในวันเสาร์และอาทิตย์ เวลา ๘.๐๐-๑๕.๓๐ น. รายได้ของโรงเรียนที่เป็นรายได้ประจำจะได้จากกรมศาสนา มัสยิด ส่วนรายได้อื่นๆ ได้รับจากการบริจาคจากผู้ปกครองของนักเรียนประมาณสัปดาห์ละ ๕ บาท และจากผู้ที่มีความศรัทธาในศาสนา ในปีการศึกษา พ.ศ. ๒๕๔๖ โรงเรียนตาดีกามีรายได้ ๑๖๙,๐๐๐ บาท ได้รับจากกรมการศาสนา ๘,๐๐๐ บาท จากมัสยิด ๒๐,๐๐๐ บาท จากการบริจาคทั่วไป ๓๐,๐๐๐ บาท ได้รับบริจาคจากนักศึกษามหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ ๑๑๑,๐๐๐ บาท รายได้ทั้งหมดใช้เป็นค่าตอบแทนครู ๔๐,๐๐๐ บาท ค่าวัสดุอุปกรณ์ ๑๕,๓๒๐ บาท และเป็นค่าก่อสร้างสนามบาสฯ ๑๑๓,๖๘๐ บาท จากรายได้และรายจ่ายของปีการศึกษาที่ผ่านมา แสดงให้เห็นว่ารายได้ของโรงเรียนที่เป็นรายได้ประจำ ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐมีเพียง ๘,๐๐๐ บาทต่อปี รวมกับรายได้จากมัสยิดซึ่งอาจเป็นจำนวนที่ไม่แน่นอน เมื่อรวมกันแล้วไม่เพียงพอที่จะเป็นค่าตอบแทนครู และค่าอุปกรณ์สื่อการสอนต่าง ๆ รวมทั้งอุปกรณ์กีฬา

สถาบันการศึกษาปอเนาะ จากระเบียบกระทรวง ข้อ ๓ ว่าด้วยสถาบันศึกษาปอเนาะ พ.ศ. ๒๕๔๗ ได้ให้คำนิยาม คำว่า "สถาบันปอเนาะ" ดังต่อไปนี้

สถาบันศึกษาปอเนาะ หมายความว่า สถาบันสังคมของชุมชนอิสลามที่เสริมสร้างการเรียนรู้ในทางศาสนาอิสลามและวัฒนธรรมอิสลาม เพื่อเสริมสร้างให้สมาชิกในชุมชนมีความรู้และความประพฤติที่ดีงาม ในการดำรงชีพอย่างสันติสุข และมีความรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ

ปอเนาะ เป็นภาษามลายูตามสำเนียงของชาวไทยมุสลิมใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ในประเทศมาเลเซียเรียกสถาบันลักษณะนี้ว่า "Pondok" ในอินโดนีเซียเรียกว่า "Persantoran" ซึ่งทั้งหมดมาจากรากศัพท์ของภาษาอาหรับ คือ Pondok ซึ่งมีความหมายว่า ที่พักคนเดินทาง สำหรับความหมายหรือความเข้าใจของผู้คนในแถบแหลมมลายู ทั้งในประเทศมาเลเซีย อินโดนีเซีย บรูไน ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ รวมทั้งไทยและกัมพูชา จะมีความหมายถึงกระท่อมหรือที่พักเล็กๆ

การเรียนรู้ในลักษณะเดียวกับปอเนาะสันนิษฐานว่ามีมาแล้วกว่า ๑,๐๐๐ ปี และได้มีเฉพาะในแหลมมลายูเท่านั้น ในแถบเอเชียใต้ คือประเทศอินเดีย ปากีสถาน บังคลาเทศ ก็มีลักษณะการเรียนรู้แบบนี้ แต่จะถูกเรียกว่า มัตรอชะฮ์ หรือ ดารุลอุลุม ซึ่งมีเป็นหมื่นๆ แห่ง ถึงแม้ว่าจะมีสถาบันที่ให้การศึกษาลักษณะนี้อยู่ทุกแห่งที่มีมุสลิม มีการเรียนการสอนในวิชาความรู้ หลักการศาสนาเหมือนกัน แต่สิ่งที่ผู้เรียนได้รับนั้นจะมีความแตกต่างกันตรงแนวทางของวิถีชีวิตตามวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นที่ยอมรับกันว่า ปอเนาะจัดขึ้นครั้งแรกที่จังหวัดปัตตานี และเป็นสถานศึกษาที่เก่าแก่ที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้นำทางศาสนาและนักศึกษาศาสนาคนสำคัญส่วนใหญ่

ได้รับการศึกษาศาสนาอิสลามจากผู้รู้ชาวปัตตานี นอกจากได้ศึกษาคำแล้ว บุคคลเหล่านั้นได้จัดทำตำรา แนวทางในการสอนและการเผยแพร่ ซึ่งผลิตและคิดค้นโดยผู้รู้ชาวปัตตานี การจัดการศึกษาในลักษณะปอเนาะได้ดำเนินการสืบทอดเจตนารมณ์ของศาสนา และระบบการศึกษาเรื่อยมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน บางช่วงผู้สอนอาจจะ มีการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดของเนื้อหาหลักสูตรและวิธีการไปบ้าง แต่ไม่ได้แตกต่างไปจากเดิมมากนัก กล่าวคือ ยังคงรักษาระบบการศึกษาไว้เช่นเดิม เพียงแต่การเน้นหนักในเนื้อหาวิชา ซึ่งต้องเน้นหนักไปตามความถนัดของผู้สอน

ปอเนาะเป็นสถาบันการศึกษาที่มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่มีชุมชนมุสลิมเกิดขึ้นสถานศึกษาปอเนาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีชื่อเสียงในอดีตมี ๒ แห่ง คือ ปัตตานีดารุสสลาม และเมืองอาจะห์ บนเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซียปัจจุบัน

ปอเนาะคือระบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดคุณธรรมทางศาสนา ที่ยังคงดำรงอยู่อย่างมั่นคงในสังคมมุสลิม อาจจะกล่าวได้ว่ามีลักษณะรูปแบบบางอย่างที่คล้ายกับสำนักดักศิลาในวิถีทางของฮินดู พราหมณ์ หรือพุทธศาสนา เป็นกระบวนการเรียนรู้ในเชิงลึกในสาขาใดสาขาหนึ่ง คือเมื่อใดมีผู้รู้ในสังคม ผู้คนในและนอกชุมชนจะมาขอสมัครเป็นลูกศิษย์

ปอเนาะ ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้แบ่งออกเป็น ๒ แบบด้วยกัน คือ ปอเนาะดั้งเดิมที่สอนศาสนาอย่างเดียว และโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม ปอเนาะแบบดั้งเดิมแบ่งย่อยออกเป็นปอเนาะดั้งเดิมที่ไม่ได้จดทะเบียน และปอเนาะดั้งเดิมที่จดทะเบียนกับรัฐ

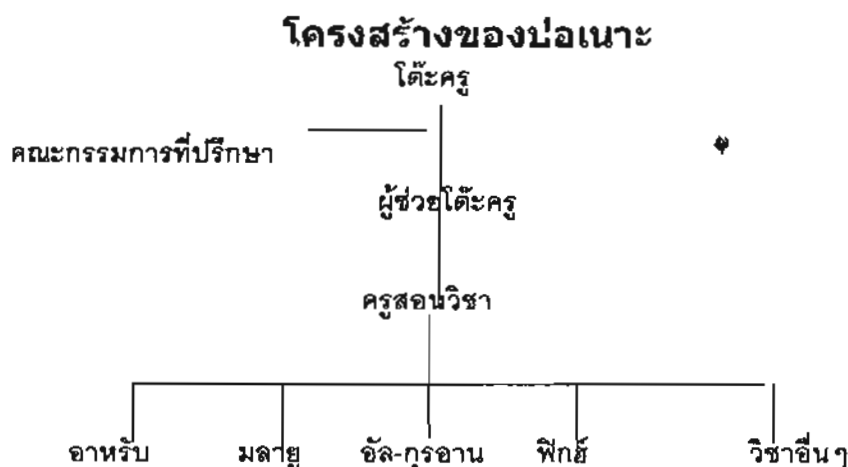
โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ปอเนาะ) ที่จดทะเบียนกับรัฐและเปิดสอนวิชาสามัญควบคู่ไปกับวิชาศาสนา แบ่งออกเป็นโรงเรียนสอนวิชาสามัญและศาสนาทั่วไปที่ได้มาตรฐาน อาจแบ่งย่อยได้เป็น ๓ ประเภทคือ โรงเรียนที่ได้รับอนุญาตบุคคลธรรมดา (จะได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาล ๔๐%) โรงเรียนที่จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล (จะได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาล ๖๐%) โรงเรียน ที่จดทะเบียนเป็นนิติบุคคลก่อนปี พ.ศ. ๒๕๓๙ (จะได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาล ๑๐๐%) โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามอีกแบบคือ โรงเรียนที่สอนวิชาสามัญและศาสนาเช่นเดียวกัน แต่อาจจะมีอุปกรณ์การเรียน การสอนไม่ครบหรือไม่ได้มาตรฐาน ซึ่งโรงเรียนดังกล่าวจะได้รับเงินอุดหนุนเป็นรายปี

ปอเนาะดั้งเดิม วิถีชีวิตในปอเนาะดั้งเดิม เป็นวิถีชีวิตมุสลิมตามหลักซุนนะห์ (หลักการดำเนินชีวิตของท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ็อลฯ) ชีวิตมีแต่เรื่องศาสนาล้วนๆ ด้วยรู้กันว่าศาสนานั้นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เมื่อมีโต๊ะครูเข้ามาสอนให้ความรู้ศาสนา คนในปอเนาะจะเลือกเวลาเรียนเวลาไหนก็ได้แล้วแต่สะดวก คนในปอเนาะมีโต๊ะครูเป็นต้นแบบความประพฤติ และจะเคารพนับถือ มีความกตัญญูกับโต๊ะครูมาก เพราะถือว่าโต๊ะครูนั้นเป็นผู้มีพระคุณ ให้ความรู้การศึกษา เด็กผู้ชายมีโต๊ะครูเป็นแบบอย่างความประพฤติ สำหรับเด็กผู้หญิงมีภรรยาของโต๊ะครู (มามา) เป็นต้นแบบ

เด็กปอเนาะจะอยู่แบบนักเรียนประจำ เรียกเด็กปอเนาะว่า “โต๊ะปาเก” (เด็กหอ) มีบ้านพักลักษณะเหมือนกระท่อมเล็กๆ หรือห้องแถว โดยจะปลูกไว้ใกล้บริเวณบ้านโต๊ะครู ภายในห้องมีที่นอนและที่ทำกับข้าว โดยต้องหาอาหารหรือทำกับข้าวเอง ใช้ห้องน้ำรวม การใช้ประโยชน์จากปอเนาะ ใช้เป็นที่พักผ่อน อ่านหนังสือหรือหลับนอนในเวลากลางคืน เด็กปอเนาะใช้เวลาหลัง ๒๑.๐๐ น. ห้องอ่านหนังสือเพื่อค้นคว้าหาความรู้ และจะนอนประมาณ ๒๒.๐๐-๒๓.๐๐ น.

อุดมการณ์และหลักการสำคัญของปอเนาะ องค์อัลละฮ์ (ซ.บ.) ทรงมีพระประสงค์ให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติ และปฏิบัติศาสนกิจต่อพระองค์ คนจะทำอะไรได้ดีในทางศาสนาก็ต้องศึกษาศาสนาให้แตกฉานก่อน ปอเนาะจึงได้รับการจัดตั้งขึ้นด้วยจิตวิญญาณที่จะสืบทอดเจตนารมณ์ขององค์อัลเลาะห์ (ซ.บ.) คือเพื่อให้มนุษย์ภักดีและศรัทธาต่อพระองค์ สถาบันศาสนาเป็นสื่อเชื่อมโยงระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ และสร้างสัมพันธ์ไมตรีที่ดีระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกัน หลักการของปอเนาะจึงเพื่อปกป้องและดูแลรักษาศาสนา เผยแผ่ศาสนา พัฒนาและช่วยเหลือจิตวิญญาณของสังคม ให้เพื่อส่วนรวม ไม่บูชาเงินและวัตถุ เป้าหมายคือรับใช้พระเจ้า การจัดการปอเนาะมักมีส่วนในการช่วยดูแลความสงบเรียบร้อย ความปลอดภัย โดยเน้นหลักของการให้

อุดมการณ์ของการศึกษาในระบบปอเนาะมองว่า การศึกษาคือสวาระของชีวิต เป็นการแสวงหาความรู้เพื่อให้เข้าใจชีวิต เข้าใจตนเอง มุ่งผลิตบุคคลเพื่อรับใช้สังคม ไม่ใช่เป็นการแสวงหาความรู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอาชีพและรายได้เพียงอย่างเดียว

นักเรียนเริ่มเรียนตั้งแต่ ๐๕.๓๐-๒๑.๓๐ น. หลังละหมาดทุกเวลา การเรียนจะสลับกันไปทุกวิชา

ลักษณะพิเศษของปอเนาะ ปอเนาะนอกจากจะเป็นโรงเรียนสอนศาสนาโดยทั่วไปแล้ว ยังมีลักษณะพิเศษกว่าสถาบันการศึกษาอื่นๆ โดยทั่วไป คือเป็นการศึกษาโดยไม่คิดค่าเล่าเรียน ผู้สอนสอนด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยมุ่งตรงต่อพระเจ้าเป็นสำคัญ และไม่ได้หวังผลตอบแทนเป็นจำนวนเงิน นักเรียนทุกคนเรียนฟรี ไม่ต้องจ่ายค่าเล่าเรียน ปอเนาะไม่มีการเก็บค่าบำรุง ไม่ว่ารายหรือจนก็สามารถเข้าเรียนปอเนาะได้ทั้งสิ้น การเรียนในปอเนาะเป็นการศึกษาตลอดชีวิต ผู้ที่ศึกษาในปอเนาะนั้นจะมีทุกเพศทุกวัย โดยอาจเป็นคนในท้องถิ่น ในชุมชน จากต่างจังหวัด หรือประเทศใกล้เคียง ดังนั้นผู้ที่มาเล่าเรียนจึงมีหลายวัย ตั้งแต่วัยเด็กไปจนถึงวัยชรา (อายุระหว่าง ๑๕-๖๐ ปี โดยประมาณ)

นอกจากนี้การศึกษาในปอเนาะยังเป็นการศึกษาตามอัธยาศัย ผู้เรียนสามารถเลือกวิชาเรียน ครูผู้สอนได้ตามที่ตนเองสนใจ โดยไม่ใช้ระบบเรียนแบบตายตัว มีความยืดหยุ่น ผู้เรียนสามารถประเมินตนเองได้ว่ามีความรู้ในระดับใด จากนั้นจึงเลือกเรียนตามระดับความสามารถของตน ปอเนาะเป็นสถานที่พอกคนให้เป็นคนดี ปอเนาะเปรียบเสมือนโรงงานผลิตคนดี ริโซเคิลคนไม่ดีให้กลับตัวกลับใจหันหน้าเข้าสู่ศาสนา ส่งสอนคนดีให้มีความรู้และเป็นคนที่ดียิ่งๆ ขึ้นไป เน้นการปฏิบัติและอุทิศตนเพื่อศาสนาและสังคม ผู้ที่เรียนปอเนาะด้วยความ

มุ่งมั่น ตั้งใจจริง จะประสบความสำเร็จเป็นคนดีที่น่านับถือของสังคม ปอเนาะคือเป็นการจำลองสังคมมุสลิมตัวอย่าง การอยู่ในปอเนาะฝึกการเป็นผู้นำที่ดี ผู้ตามที่ดี การให้ความเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ รักใคร่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน อยู่กันอย่างพี่น้อง ใช้ชีวิตตามหลักศาสนา ห่างไกลจากสิ่งมั่วชั้ย (อบายมุข)

บุคลากรของโรงเรียนปอเนาะ ครูบาอาจารย์ส่วนหนึ่งมาจากเครือญาติและครอบครัวเดียวกัน อีกส่วนเป็นผู้เรียนในปอเนาะที่ร่ำเรียนจนมีความรู้แตกฉาน สามารถเป็นผู้สอนได้ ซึ่งมีความคิดที่จะเสียสละ แสพแม่และสอนหนังสือ โดยทุกคนใช้เวลาว่างของตนเอง เข้าบ้านเย็นบ้างมาช่วยสอนหนังสือให้กับนักเรียนในปอเนาะ โดยใช้หลักพึ่งพาตนเอง ไม่หวังค่าตอบแทน ครูส่วนใหญ่เป็นศิษย์เก่าของปอเนาะ ซึ่งหลังจากศึกษาจบก็มีครอบครัว แล้วตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณอาณาเขตของปอเนาะ

โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม เป็นโรงเรียนที่ทำการสอนทั้งวิชาศาสนาและวิชาสามัญหรือวิชาชีพควบคู่กันไป (ตั้งแต่ระดับชั้น ม.๑-ม.๖ หรือบางแห่งตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลถึงม.๓) หรือบางโรงเรียนสอนเฉพาะวิชาศาสนาเพียงอย่างเดียว

โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามนี้ มีอยู่ทั่วไปในจังหวัดชายแดนภาคใต้ หมายถึง จังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส สตูล และสงขลา เป็นสถานศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน กระทรวงศึกษาธิการ ที่มีการจัดการศึกษาตั้งแต่ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน คือ ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นโรงเรียนเอกชนตามมาตรา ๑๕ (๑) และมาตรา ๑๕ (๒) ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนเอกชน พ.ศ.๒๕๓๕ ที่พัฒนามาจาก “ปอเนาะ” ซึ่งโต๊ะครูผู้มีความรู้ทางด้านศาสนาเป็นผู้จัดตั้งขึ้นเพื่อสอนหลักธรรมของศาสนาอิสลาม สอนการปฏิบัติศาสนกิจอันถือเป็นหน้าที่จำเป็นของมุสลิมให้แก่เยาวชนที่นับถือศาสนาอิสลาม และได้มีการปรับปรุงเรื่อยมา จากปอเนาะมาเป็นโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม และเปลี่ยนชื่อมาเป็น “โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม”

โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม มีการจัดการเรียนการสอน ๒ ลักษณะ คือสอนวิชาศาสนาอย่างเดียว และสอนวิชาศาสนาควบคู่กับวิชาสามัญหรือวิชาชีพ โดยใช้หลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ ๒ ลักษณะ ดังนี้

วิชาศาสนา	๑. หลักสูตรอิสลามศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๓ ใช้เวลาเรียน ๔ ปี (อับตาดียะ) ๒. หลักสูตรอิสลามศึกษาตอนกลาง พุทธศักราช ๒๕๒๓ ใช้เวลาเรียน ๓ ปี (มูตะวัตซิด) ๓. หลักสูตรอิสลามศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๓ ใช้เวลาเรียน ๓ ปี (ชานาวี)
วิชาสามัญและวิชาชีพ	๑. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ ๑. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ ๒. หลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๓๐ ๓. หลักสูตรวิชาชีพระยะสั้นของกรมการศึกษานอกโรงเรียนและกรมอาชีวศึกษา

ในเวลาต่อมา กระทรวงศึกษาธิการได้มีการจัดทำหลักสูตรวิชาสามัญ เพื่อให้โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเลือก สำหรับการจัดการเรียนการสอนอีก ๒ หลักสูตร คือ

๑. หลักสูตรอิสลามศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๓๕
๒. หลักสูตรอิสลามศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๓๕

สำหรับการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม มีอยู่ ๒ ลักษณะคือ

๑. การจัดตารางเรียนแบ่งแยก เข้า-บ่าย ระหว่างวิชาสามัญกับวิชาศาสนา

๒. จัดการเรียนการสอนร่วมกันระหว่างวิชาสามัญและวิชาศาสนา ทั้งเวลาเช้าและบ่าย โดยมีครูผู้สอน ๒ ประเภท คือ ครูสอนวิชาศาสนา โรงเรียนจัดหามาเอง มีฐานะเป็นครูโรงเรียนเอกชน ครูสอนวิชาสามัญหรือวิชาชีพ ซึ่งจะแบ่งเป็นข้าราชการครูที่ทางรัฐบาลส่งไปช่วยสอนในโรงเรียน และครูโรงเรียนเอกชน ที่โรงเรียนจัดหามา

การสอนด้านศาสนาในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามนั้น โดยมากจะแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ระดับอับติดาอีย (ขั้นต้น) ใช้เวลาเรียน ๔ ปี ระดับมุตะวัตซิต (ขั้นกลาง) ใช้เวลาเรียน ๓ ปี ระดับขานาวิ (ขั้นสูง) ใช้เวลาเรียน ๓ ปี

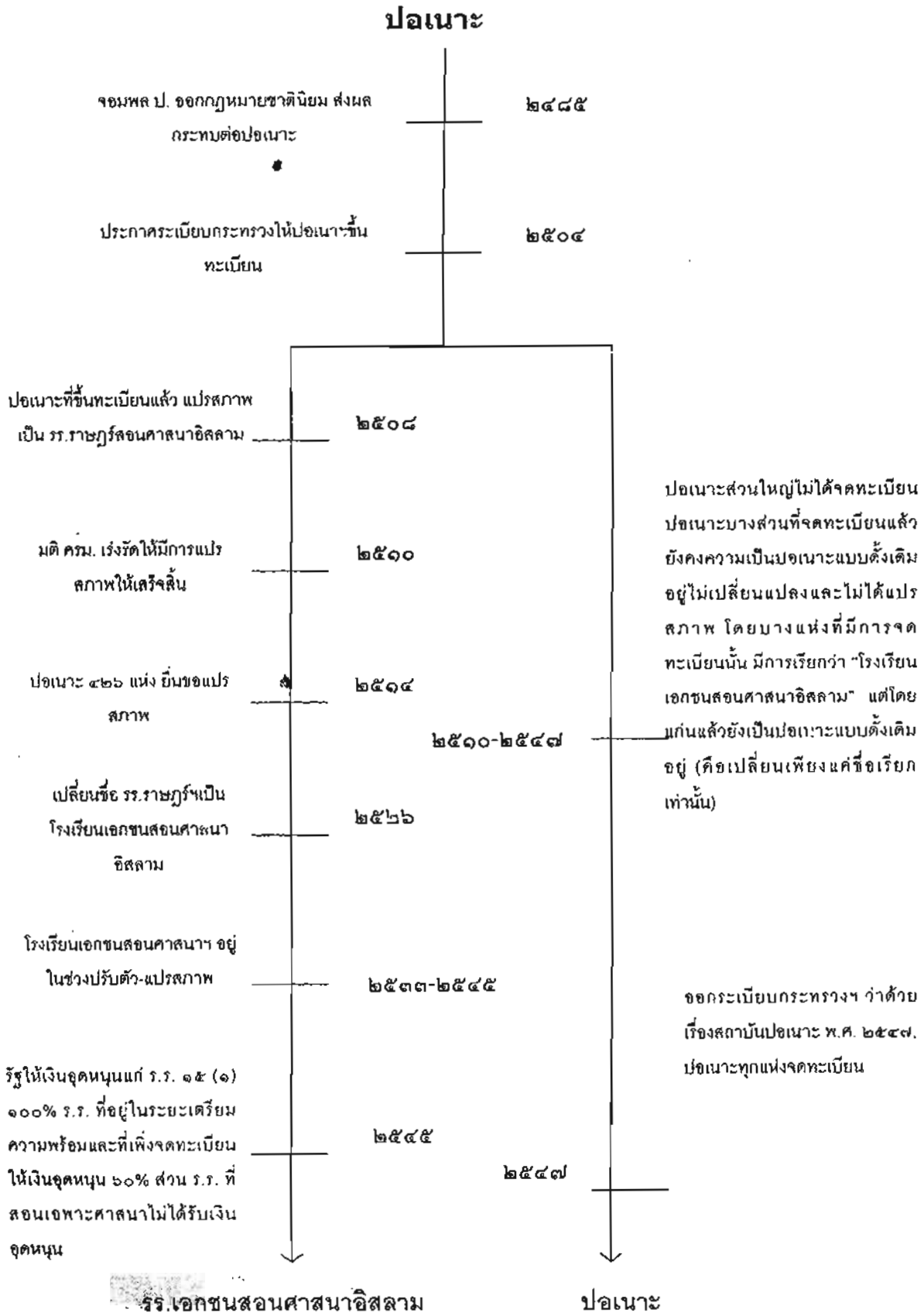
ตารางเปรียบเทียบรายละเอียดของความแตกต่างระหว่างปอเนาะกับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

เรื่อง	ปอเนาะดั้งเดิม	โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม
งบอุดหนุนจากภาครัฐ	ไม่มี	มี
การช่วยเหลือจากภาครัฐ	น้อย	มาก
ค่าหอ/ค่าบำรุง	ไม่มี	มี
ที่พัก	มี	มี (ส่วนใหญ่)
เปิดสอนสามัญ	ไม่มี (บางแห่งเปิดเป็น การศึกษาออกโรงเรียน)	มี
เวลาเรียน	ครอบคลุมตลอดวัน (๐๕.๐๐-๒๑.๐๐ น.)	๐๔.๐๐-๑๖.๓๐ น.
การแบ่งระดับชั้น	แบ่งตามความรู้ที่ได้เรียนมา ระดับชั้นแบ่งตามความยากง่ายของหนังสือที่เรียน	เรียนตามลำดับชั้นปกติ โดยมีการเลื่อนชั้นเมื่อครบปีการศึกษา
ความสัมพันธ์กับครูผู้สอน	มาก	น้อย
พิธีทางศาสนาของนร.กับชุมชน	มี	มี
สามารถศึกษาต่อต่างประเทศ	ได้	ได้
การเรียนรู้และได้ปฏิบัติจริง	มาก	น้อย
ครูผู้สอนจบจาก (ส่วนใหญ่)	ปอเนาะ	ต่างประเทศ
เครื่องแบบ (ส่วนใหญ่)	เสื้อถุงแขนยาว นุ่งผ้าโลว์ ครอบหมวกขาว	เสื้อเชิ้ต-กางเกงขาสั้น ปักชื่อหรือเลขรหัสประจำตัว

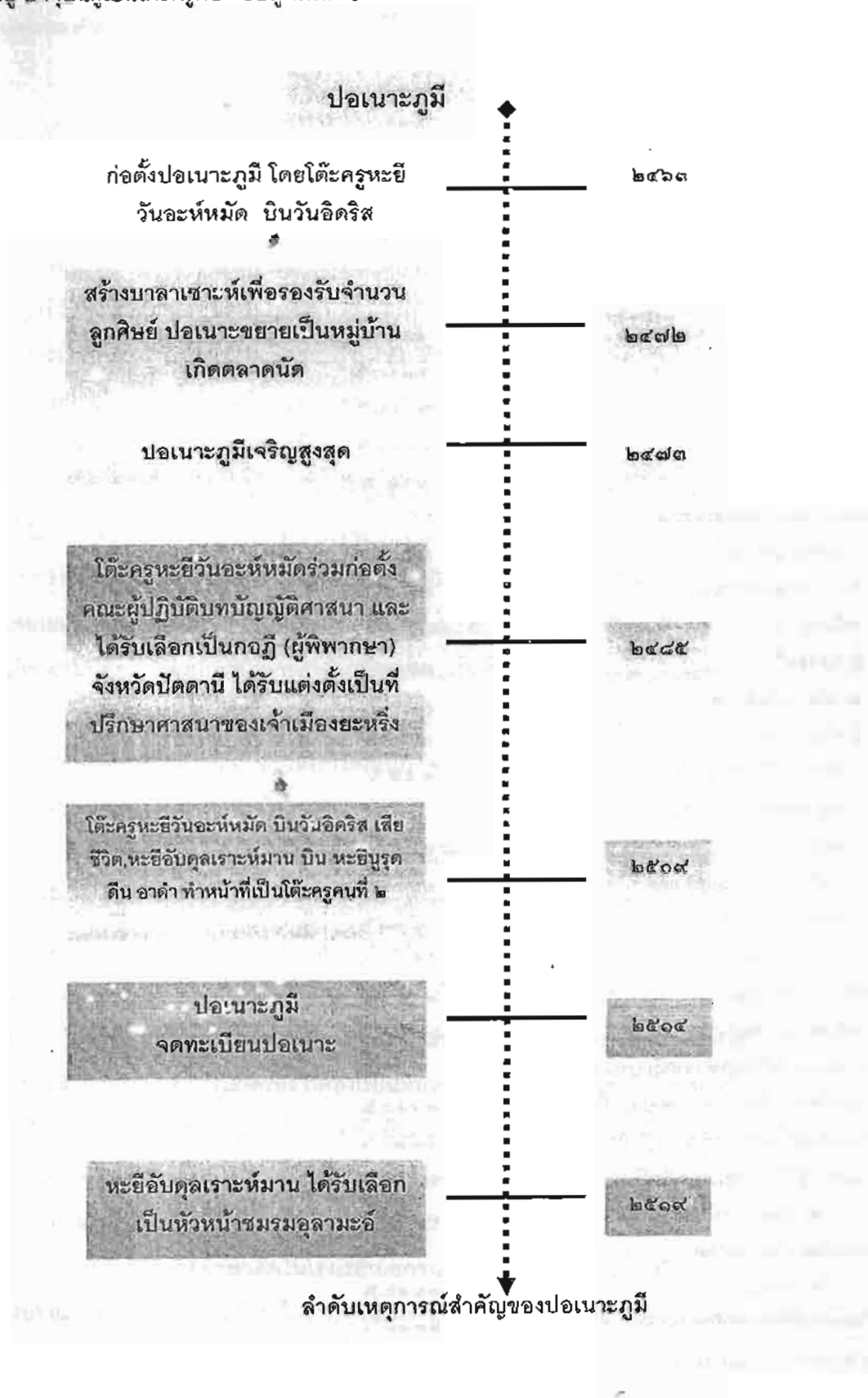
ตารางเปรียบเทียบกลุ่มได้ะปาเก (ผู้เรียน) ของปอเนาะแบบดั้งเดิมกับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

ปอเนาะ	ร.ร.เอกชนสอนศาสนาอิสลาม
กลุ่มที่ต้องการเรียนทางด้านศาสนาเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันนำไปสอนเป็นผู้นำศาสนาในท้องถิ่น เป็นการเรียนแบบลึกซึ้ง โดยมีการเรียนและปฏิบัติควบคู่กันไป มีผู้ดูแลและให้คำปรึกษาตลอด ๒๔ ชั่วโมง	กลุ่มที่ต้องการเรียนศาสนาควบคู่ไปกับสามัญ โดยกลุ่มหนึ่งต้องการเรียนสามัญเป็นหลักเพื่อสอบเข้ามหาวิทยาลัยต่อไป แต่ก๊ก็ต้องหาความรู้ด้านศาสนาควบคู่ไปกับด้านสามัญ อีกกลุ่มเป็นกลุ่มที่ต้องการเรียนศาสนาโดยตรง และมีเป้าหมายที่จะไปศึกษาต่อต่างประเทศ
กลุ่มที่มีฐานะยากจน (ส่วนใหญ่) ไม่มีทุนทรัพย์เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเล่าเรียน	ฐานะปานกลางหรือพอมีพอใช้เป็นอย่างน้อย
ไม่จำกัดอายุของผู้เรียน โดยเฉพาะผู้ที่มีอายุเกินวัยเรียนก็สามารถเรียนปอเนาะได้	ผู้ที่มีอายุอยู่ระหว่าง ๑๓-๒๕ ปี

ปอเนาะกับการเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน ตลอดระยะเวลาที่ปอเนาะเกิดขึ้นในดินแดนฟาตอนีदारุสลาม จนกระทั่งเปลี่ยนมาเป็นจังหวัดปัตตานีในปัจจุบัน การศึกษาหาความรู้ในวิถีชีวิตแบบอิสลามในสถาบันปอเนาะได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าแผ่นดินแห่งนี้จะประสบภัยพิบัติใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นภัยสงคราม การศึกษาหลักการอิสลามตามวิถีของคนมุสลิมใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ก็ยังคงมีอยู่

ความเป็นเอกลักษณ์ตามวิถีของปอเนาะดั้งเดิมไว้ได้อย่างเหนียวแน่น กล่าวคือแม้ว่าจะมีการจดทะเบียนเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม แต่ลักษณะความเป็นอยู่ วิธีการสอน ยังคงรูปแบบของปอเนาะแบบดั้งเดิมอยู่ ปัจจุบันผู้เป็นโต๊ะครูคือ หะยีมุหัมมัด อาดำ

ทัศนคติของนักเรียนต่อการเรียนที่ปอเนาะภูมิ

จากการสำรวจความคิดเห็นของนักเรียนเรื่องทัศนคติของนักเรียนต่อการเรียนที่ปอเนาะภูมิ โดยสุ่มสำรวจจากกลุ่มตัวอย่าง ๓๐ คน ชาย ๒๐ คน หญิง ๑๐ คน ช่วงอายุระหว่าง ๑๔-๒๕ ปี ได้ความคิดเห็นและสถิติที่น่าสนใจดังต่อไปนี้ (ทำการสำรวจ ณ วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๔๗)

ข้อมูลเบื้องต้น

- ภูมิลำเนาเดิมของนักเรียน ปัตตานี	๗๔ %
ภาคใต้ตอนล่าง	๑๔ %
ภาคใต้ตอนบน	๒ %
ภาคกลาง	๑๐ %
- เกณฑ์เฉลี่ยของผู้ที่ศึกษาปอเนาะภูมิ ๓ ปี ๖ เดือน (ระยะเวลาสูงสุด ๑๐ ปี)	

ทัศนคติ

๑. สาเหตุที่มาเรียนปอเนาะ

- ต้องการศึกษาค้นคว้าความรู้	๔๕ %
- ต้องการเรียนศาสนาโดยเฉพาะ	๒๒.๒๐ %
- ผู้ปกครองส่งเสริม	๑๔.๒๙ %
- เพื่อปรับปรุงตัว	๑๑.๑๑ %
- อยากรู้ภาษา	๗.๔๐ %

๒. สาเหตุที่เลือกมาเรียนปอเนาะภูมิ

- เป็นปอเนาะเก่าแก่	๒๑.๗๖ %
- ตั้งใจมาเรียนเพราะชอบ	๒๑.๗๒ %
- ใกล้บ้าน	๒๑.๗๑ %
- ผู้ปกครองเลือก	๑๓.๐๔ %
- สอนดีมีประสิทธิภาพ	๔.๖๐ %
- ใกล้แหล่งชุมชน	๔.๖๐ %
- เครื่องครุฑในโรงเรียนศาสนา	๔.๕๗ %

๓. ปอเนาะภูมิมีต่างจากปอเนาะอื่นอย่างไร

- ไม่แตกต่าง	๐.๗๖ %
- มีการเรียนการสอนแบบดั้งเดิม	๒๓.๐๗ %
- การสอนหลากหลาย	๑๙.๒๓ %
- มีการสอนในระดับสูง	๑๕.๓๔ %
- มีอิสระในการเรียน	๘.๖๐ %
- ผู้สอนมีความเป็นผู้สูง	๓.๙๖ %

๔. สิ่งที่คุณคาดหวังว่าจะได้รับหลังจากเรียนจบแล้ว

- อยากได้ความรู้มากๆ ครอบคลุมทุกเนื้อหา	๓๗.๕๐ %
- สามารถเผยแพร่ความรู้, สอนผู้อื่นได้	๓๓.๓๓ %
- นำความรู้ที่มีไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้	๒๐.๔๓ %
- เป็นคนดี, เป็นแบบอย่างของชุมชน	๔.๓๗ %

๕. วางแผนให้อย่างไรในอนาคต

- เป็นอาจารย์สอนศาสนา	๓๔.๔๖ %
- เรียนต่อไปเรื่อยๆ จนมีความรู้เพียงพอ	๒๓.๑๓ %
- เปิดปอเนาะ, เป็นผู้นำชุมชน	๑๙.๒๓ %

- เรียนต่อในระดับสูง	๗.๖๙ %
- ย้ายลงไปศึกษาปอเนาะขึ้นดูบ้าง	๗.๖๙ %
- เรียนจนกระทั่งมีครอบครัว	๓.๘๐ %

๖. คิดเห็นอย่างไรกับคำกล่าวที่ว่า "ปอเนาะมีส่วนร่วมในการก่อการร้าย" ในส่วนนี้นักเรียนทั้งหมดตอบว่า ไม่เห็นด้วย และให้เหตุผลของคำกล่าวนี้น่า

- เกิดจากการเข้าใจผิด	๔๑.๖๖ %
- ผู้พูดไม่รู้จักปอเนาะดีพอ	๒๙.๑๔ %
- ถูกใส่ร้าย	๒๙.๑๖ %

ด้วยสถิติจากแบบสอบถามความคิดเห็นและทัศนคติของเด็กปอเนาะข้างต้น ทำให้เราได้ทราบว่านักเรียนส่วนใหญ่ที่มาเรียนปอเนาะภูมิจังหวัดที่จะได้วิชาความรู้ด้านศาสนา การที่ปอเนาะภูมิจังหวัดปอเนาะที่เก่าแก่ มีชื่อเสียงมาแต่อดีตนั้นเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้นักเรียนเลือกมาเรียนที่นี่ ส่วนความมุ่งหวังของนักเรียนต่อการเรียนปอเนาะคือต้องการความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีต่อชุมชนได้ และนักเรียนส่วนใหญ่ก็หวังที่จะเป็นครูสอนศาสนาต่อไปในอนาคตอีกด้วย

ผลสำเร็จของปอเนาะภูมิจังหวัด

ปอเนาะเป็นแหล่งถ่ายทอดวิทยปัญญาและวัฒนธรรมอิสลาม เป็นเสาหลักในการเสริมสร้างผู้รู้ในสังคมมุสลิม เป็นสถานที่เรียนรู้ขัดเกลาจิตใจและอบรมจริยธรรมอิสลามแก่เยาวชน เป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับวิทยาการอิสลามสำหรับมุสลิมและผู้สนใจทั่วไป เป็นสถานที่พักพิงทางจิตวิญญาณแก่ผู้สูงอายุ ผู้หลงผิด และผู้เคยหลงใหลกับกระแสบริโภคนิยม ประสานงานและดำเนินงานร่วมกับองค์กรภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน ในกิจกรรมที่สอดคล้องกับหลักการศาสนา ตลอดจนเป็นกลไกหนึ่งของสังคมในการจัดสวัสดิการแก่ชุมชน

การศึกษาต่อของเด็กปอเนาะ จากการสัมภาษณ์อาจารย์มุหัมมัด อาดำ โต๊ะครูปอเนาะภูมิจังหวัดปอเนาะ ทำให้เราได้เห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่ามีผู้เรียนสามารถเรียนต่อในระดับสูงหรือเรียนต่อในรูปแบบอื่นๆ ได้อย่างไร

โดยอาจารย์มุหัมมัดได้อธิบายให้ฟังว่า "ผู้เรียนบางคนจะทำการย้ายที่เรียนไปเรื่อยๆ แห่งละ ๔-๕ ปี บ้าง หรือระยะเวลาตามที่ตนเห็นว่าเหมาะสม บางคนก็เรียนแห่งเดียว ปอเนาะเดียวตลอดการศึกษาก็ได้" ทั้งนี้ปอเนาะแต่ละแห่งจะมีรูปแบบและลีลาการสอนไม่เหมือนกัน มีจุดเด่นที่แตกต่างกัน และแต่ละแห่งก็มีความแตกต่างกันในแต่ละวิชาแตกต่างกัน (หากจะเปรียบเทียบกับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของไทยในปัจจุบัน ก็คล้ายๆกับการที่เราต้องการเรียนหรือชอบทางด้านศิลปกรรม จิตรกรรม ก็ต้องเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยศิลปากร ชอบทางด้านการเมือง การปกครอง ก็ต้องเรียนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ด้านสถาปัตยกรรม อักษรศาสตร์ ก็ต้องเรียนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งปอเนาะภูมิจังหวัดมีความเชี่ยวชาญทางด้านวิชาฟิกฮ์-นิติศาสตร์อิสลาม และวิชาอุรูดดีน-หลักการศรัทธา) ทั้งนี้โดยทั่วไปแล้วระยะเวลาที่ผู้เรียนคนหนึ่งๆ จะมีความแตกฉานถึงขั้นเป็นผู้รู้ได้นั้น จะต้องใช้เวลา ๑๐ ปีขึ้นไป

ในส่วนของการศึกษาต่อในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามนั้น นักเรียนปอเนาะสามารถทำได้ โดยทางปอเนาะจะออกใบรับรองให้ (ใบรับรองนี้เรียกว่า "ชะฮาดะห์") โดยการกำหนดหลักเกณฑ์คร่าวๆ โดยการ

เทียบเรียนเป็นจำนวนปีและความรู้ ว่าเทียบได้กับชั้นอะไรของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่ต้องการจะศึกษาต่อ เช่น หากเรียนปอเนาะ ๗ ปี จะสามารถเข้าศึกษาต่อชั้นชานาวิ (ชั้นสูง ๘-๑๐) ของโรงเรียนเอกชนได้

สำหรับเรื่องการส่งเสริมความรู้ด้านสายสามัญนั้น อาจารย์มุหัมมัดได้อธิบายให้ฟังว่า ทางปอเนาะได้รับความร่วมมือจากศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนเข้ามาทำการสอนนักเรียน ในส่วนนี้เองที่ทำให้นักเรียนมีความรู้ด้านสายสามัญและสามารถนำไปศึกษาต่อและประกอบอาชีพได้ในอนาคต ซึ่งระดับวุฒิการเทียบนั้นขึ้นอยู่กับตัวนักเรียนเองด้วยว่าต้องการเรียนถึงระดับใด ซึ่งที่ผ่านมาก็มีเรียนจบทั้งชั้น ม.๓ และม.๖

ส่วนการศึกษาต่อระดับสูงของเด็กปอเนาะในต่างประเทศ โดยส่วนใหญ่ของปอเนาะจะไม่เน้นการศึกษาต่อในต่างประเทศ ขึ้นอยู่กับตัวนักเรียนว่ามีความตั้งใจและมีทุนทรัพย์ในการศึกษาต่อหรือไม่ นักเรียนที่ไปเรียนต่อจะต้องทำการเทียบความรู้กับทางสถาบันที่ต้องการเข้าเรียน ซึ่งตรงนี้เองที่นักเรียนที่จบการศึกษามาจากโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจะได้เปรียบโรงเรียนปอเนาะเพราะเทียบชั้นได้ง่ายกว่า ประกอบกับทางปอเนาะ (แทบทุกปอเนาะ) มีหลักสูตรการสอนที่ทำให้ผู้เรียนมีความแตกฉานเป็นอุลามาฮ์ (ผู้รู้) ในตัวอยู่จ้ว หากเรียนสำเร็จก็จะมีแตกฉานไม่ต่างกับผู้ไปเรียนต่างประเทศ

บทบาททางสังคมของปอเนาะ กิจกรรมโดยทั่วไปทางสังคมของปอเนาะภูมิมีอยู่หลากหลาย กิจกรรมแต่ละอย่างแต่ละประเภทเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ การทำประโยชน์ระหว่างปอเนาะกับหมู่บ้าน กับโรงเรียน กับชุมชน หรือกับปอเนาะด้วยกันเอง กิจกรรมเหล่านั้นได้แก่

จัดกลุ่มนักเรียนออกเผยแพร่ศาสนาตามชุมชน การออกเผยแพร่ศาสนา หรือที่เรียกกันว่า “ตะอ์วะห์” นั้น เป็นแบบฉบับที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ท่านศาสดามูฮัมมัด (ซ็อลฯ) ได้สั่งให้ประชากรของท่านปฏิบัติ การออกเผยแพร่ศาสนา มี ๒ ประเภท ประเภทแรกเป็นการเรียกร้องเชิญชวน อธิบายให้คนศาสนาอื่น ๆ หันมานับถือพระเจ้าองค์เดียวและเข้ารับอิสลาม ประเภทที่ ๒ เป็นการตักเตือนเชิญชวน และเรียกร้องให้ชาวมุสลิมทั้งหลายซึ่งมีความศรัทธาในศาสนาอิสลามอยู่แล้ว ให้มีความยึดมั่น แน่วแนในศาสนามากยิ่งขึ้น

การออกเผยแพร่ศาสนาของปอเนาะภูมิเป็นแบบประเภทที่ ๒ ทางปอเนาะจะจัดกิจกรรมนี้เดือนละ ๑ ครั้ง โดยแบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่ม (หรือที่เรียกกันว่า “ยุมเอาะห์”) กลุ่มละ ๖-๑๒ คน ออกไปอยู่ค้างคืนตามมัสยิดต่างๆ เป็นเวลา ๒๔ ชั่วโมง หรือนานกว่านั้นหากมีโอกาสพอที่จะใช้เวลา ๓ วัน โดยมากแล้วมัสยิดตามหมู่บ้านที่ทางปอเนาะจัดนักเรียนออกตะอ์วะห์นั้น จะอยู่ในรัศมีไม่เกิน ๑๐ กิโลเมตร เพราะสะดวกในการเดินทาง และทางปอเนาะสามารถติดต่อกับนักเรียนได้ในเวลาอันรวดเร็ว

วัตถุประสงค์ประการแรกของการออกเผยแพร่ศาสนานั้น คือการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงตัวเองของผู้เรียน ฝึกให้สำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบที่มีต่อศาสนาและสังคม ผู้ที่ออกเผยแพร่ศาสนาจะได้ทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งอยู่ในกรอบของศาสนาตลอด ๒๔ ชั่วโมงอย่างแท้จริง เพราะใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในมัสยิด อันเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ ผู้เรียนจะงดการพูดจาไร้สาระ งดพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ของทางโลก ฝึกการเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี ฝึกการเข้าสังคม

วัตถุประสงค์ประการต่อมา คือเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์กันระหว่างมุสลิมด้วยกัน เชื่อมความสัมพันธ์กันระหว่างคนต่างถิ่นกับคนในท้องถิ่น และเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์กันระหว่างปอเนาะซึ่งเป็นสถานศึกษากับหมู่บ้าน สิ่งเหล่านี้จะช่วยทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดี มีความปรองดองระหว่างกัน

วัตถุประสงค์ประการสุดท้าย คือการชักชวน เชิญชวน กระตุ้นให้ชาวบ้านมีความเข้มแข็งและยึดมั่นในศาสนาอิสลามมากยิ่งขึ้น ให้มีกำลังในการประกอบศาสนกิจทั้งที่เป็นส่วนตัวและส่วนรวม เพราะหน้าที่หนึ่งซึ่งสำคัญที่สุด ที่มุสลิมพึงปฏิบัติ คือการตักเตือนพี่น้องมุสลิมด้วยกันไม่ให้หันเหออกจากศาสนา การปฏิบัติกิจกรรมลักษณะดังกล่าวนี้ จะทำให้สังคมคงไว้ซึ่งความปกติสุขเรียบร้อย ความมีคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งหาได้ยากในช่วงเวลาปัจจุบันที่คนส่วนใหญ่พากันอยู่แบบตัวใครตัวมัน ไม่ได้ใส่ใจว่าสังคมหรือหมู่บ้านที่เราอยู่นั้นมีอบายมุข หรือเกิดสิ่งใดๆ บ้างที่จะทำให้สังคมตกต่ำลงในอนาคต และเมื่อสังคมตกต่ำลงก็มักจะพยายามออกกฎระเบียบต่างๆ ขึ้นมาควบคุมทีหลัง ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ และไม่ได้ทำให้ปัญหาลดน้อยลง อย่างดีที่สุดก็เป็นเพียงการยับยั้งไม่ให้ปัญหาขยายตัวเท่านั้น คล้ายๆ กับสุภาษิตคำพังเพยที่ว่า “วัวหายล้อมคอก” แต่หากเราป้องกันด้วยการสอดส่องดูแล ตักเตือนกันตั้งแต่นั่นๆ ปัญหาที่จะเกิดในอนาคตก็ไม่มีทางเกิดขึ้นได้

สภาพแวดล้อม การทำมาหากิน และการเปลี่ยนแปลง

สภาพแวดล้อมและการทำมาหากินของบ้านดาโต๊ะ

จากสภาพแวดล้อมที่หมู่บ้านถูกขนาบด้วยทะเล ชาวดาโต๊ะจึงยึดอาชีพประมงตั้งแต่อجدถึงปัจจุบัน ทะเล ๒ ด้านของหมู่บ้านดาโต๊ะ คือทะเลใน (อ่าวปัตตานี) และทะเลนอก (อ่าวไทย) อ่าวปัตตานีเป็นอ่าวที่มีความเหมาะสมสำหรับการกำบังคลื่นลมและเป็นท่าเทียบเรือที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อ่าวปัตตานีมีอ่าวเป็นลักษณะอ่าวกึ่งปิด มีเนื้อที่ประมาณ ๗๔ ตารางกิโลเมตร ทางทิศเหนือของอ่าวมีพื้นที่เป็นแหลมเรียกว่าแหลมโพธิ์ หรือแหลมดาซี ยื่นออกไป ขนานกับแนวชายฝั่งของแผ่นดิน โดยมีปากอ่าวเปิดออกสู่อ่าวไทย และบริเวณกันอ่าวเป็นส่วนของปากน้ำยะหริ่ง พื้นที่รอบอ่าวปัตตานีมีความอุดมสมบูรณ์ สภาพทางภูมิประเทศเหมาะแก่การเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา และสาหร่ายทะเลชนิดต่างๆ

ประชากรส่วนใหญ่ของหมู่บ้านดาโต๊ะประกอบอาชีพประมง รองลงมาคือทำข้าวเกรียบ เลี้ยงปลาตุก ปลากระพง รันน้ำชา ขายอาหาร ช่างทำเรือ ช่างวาดลายเรือ ช่างก่อสร้าง รับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม รับจ้างทำงานในมาเลเซีย รับราชการ ส่วนอาชีพเสริมของชาวดาโต๊ะคือ ช่างแกะสลักไม้ รับจ้างซูดมะพร้าว ไร่ลิ้นรับจ้างขึ้นมะพร้าว เก็บสาหร่าย

ประมง เรียกกันในภาษาท้องถิ่นของคนดาโต๊ะว่า มุก๊ะ บ้านดาโต๊ะเป็นหมู่บ้านใหญ่ที่ติดกับทะเล อาชีพประมงจึงเป็นรายได้หลักของชุมชนแห่งนี้ ผู้ประกอบอาชีพประมงทั้งหมดประมาณ ๕๐๐ คน ในหมู่บ้านดาโต๊ะมีเรือประมาณ ๔๐๐ ลำ รายได้ในการทำประมงไม่แน่นอน บางวันอาจไม่ได้เลย รายได้สูงสุดประมาณ ๓,๐๐๐-๕,๐๐๐ บาท

การประกอบอาชีพประมงส่วนใหญ่ชาวบ้านจะใช้เรือหางยาว เรือพาย เรือแจว หรือเรือกอและ ส่วนเครื่องมือประมงที่ใช้กันหลักๆ คือ อวนประเภทต่างๆ แห และเบ็ด เป็นต้น ชาวประมงจะใช้เครื่องมือแตกต่างกันไปตามฤดูกาลและกระแสน้ำนอกเหนือจากนั้นการทำและใช้เครื่องมือประมงจะสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน แหล่งอาศัยของสัตว์น้ำ ชนิดของสัตว์น้ำ และความสามารถในการลงทุนประกอบเครื่องมือประมง

ชนิดต่างๆ ด้วย ดังนั้นชาวประมงส่วนใหญ่จะมีเครื่องมือในการประกอบการหลายชนิดเพื่อที่จะเลือกใช้ได้ตามความเหมาะสม เช่น อวนลาก อวนลอยกึ่ง อวนจมปูม้า แห เบ็ดราว เป็นต้น ในที่นี้จะอธิบายรายละเอียดของอุปกรณ์บางชนิดดังนี้

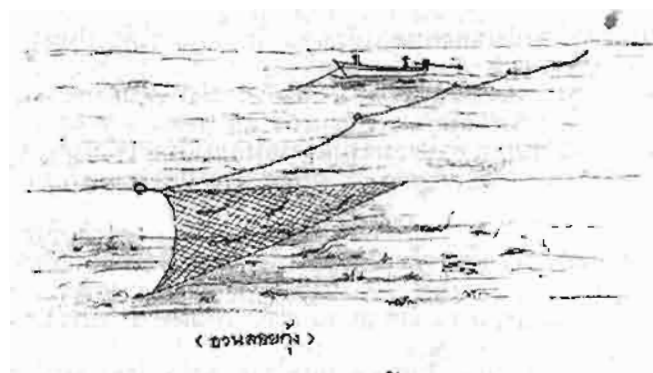

เส้นทางเดินเรือสินค้าในอดีต

คนลากอวนจะลากอวนเพื่อดักสัตว์น้ำที่อยู่ด้านหน้าอวน แล้วล่อมเข้าหากัน กู้อวนขึ้นเรือ อวนลากคนจะใช้อวนตาถี่ ระดับในการลากอวนประมาณ ๑-๑.๕ เมตร ขนาดของเรือ ๑.๘X๗ เมตร เครื่องยนต์ขนาด ๖-๗ แรงม้า

อวนลอยกึ่ง ภาษามลายูเรียกว่า ปูแกอูแดรือจัต นับเป็นเครื่องมือประมงชนิดหนึ่งที่มีความนิยมในการใช้มากที่สุดของชุมชน

ตัวอวนจะมีความกว้างประมาณ ๗๐ ซม. และมีความยาวประมาณ ๑๐๐-๑๕๐ เมตร ลึก ๑.๕ เมตร โดยทั่วไปชาวบ้านจะใช้อวนประมาณ ๑๐ ผืน เพื่อประกอบเป็นอวน ๑ หัว ชาวบ้านจะออกไปวางอวนในเวลาเช้าตรู่ โดยใช้เรือยนต์ขนาดเล็ก ๑-๒ เมตร เครื่องยนต์ขนาด ๘-๑๓ แรงม้า ใช้ลูกเรือ ๑-๒ คน ขั้นตอนการวางอวนตามลำดับคือ อวนจะถูกวางในแนวตั้งฉาก อวนจะถูกปล่อยให้ล่องลอยตามกระแสน้ำ หัดเคลื่อนไปข้างหน้าเพื่อให้สัตว์น้ำติดอวน ก่อนจะทำการกู้อวนขึ้นมา

(อวนลอยกึ่ง)

อวนลอยกึ่ง

อวนปู ภาษาบาลายูเรียกว่า ปูกะกือแต จัดอยู่ในประเภทอวนจม ความยาวประมาณ ๓๐-๖๐ ม.ต่อผืน ขนาดความกว้างของหน้าอวนประมาณ ๒๕ ตารางวา หรือประมาณ ๑๒๐-๑๕๐ ซม. โดยทั่วไปแล้วอวนชนิดนี้จะใช้กับเรือประมงขนาดเล็กที่มีความยาวประมาณ ๕-๖ เมตร ชาวบ้านจะออกไปทำการวางอวนในช่วงเวลาประมาณ ๑๐.๐๐-๑๓.๐๐ น. ทั้งนี้ขึ้นกับลักษณะของกระแสน้ำและกระแสนลม โดยเริ่มวางอวนโดยปักหลักเข้ากับบริเวณนั้น และปล่อยทุ่นลอยสัญลักษณ์ลอยในน้ำ ก่อนที่จะวางอวนลงไปจนวันรุ่งขึ้น ชาวบ้านจะออกจากท่าเรืออีกครั้งหนึ่งเพื่อไปกู้อวนและกลับสู่หมู่บ้านเพื่อทำการปลดปู และสัตว์น้ำอื่นๆ ที่ติดอวนต่อไป ซึ่งในขั้นตอนนี้จะมีการใช้แรงงานแม่บ้านและลูกหลาน หรือเพื่อนฝูงของชาวประมงเพื่อปลดปูต่อไป

อวนล้อมปลาดกระบอกกระทุ้งน้ำ ใช้เรือยนต์ขนาดเล็ก ๑X๖ เมตร เครื่องยนต์ ๔-๑๑ แรงม้า แรงงาน ๑-๒ คน โดยจะใช้เวลาจับทั้งวันทั้งคืน เมื่อชาวประมงแล่นเรือออกไปแล้วพบฝูงปลาดกระบอกจะปล่อยอวนล้อมเป็นวงกลม ๑-๓ ชั้น แล้วแล่นเรือเพื่อเข้าไปกระทุ้งน้ำในอวนที่ล้อมเป็นวง เพื่อให้ปลาดตกใจ ร่วงไปติดอวน ระดับน้ำที่เป็นพื้นที่ในการล้อมลึก ๑๒ เมตร

เบ็ดราว ภาษาบาลายูเรียกว่า ตาตีกาเอ เป็นหนึ่งในเครื่องมือการจับสัตว์น้ำที่มีรูปแบบอย่างง่าย ประกอบขึ้นเป็นเครื่องมือได้ไม่ยาก ลักษณะเบ็ดราวจะประกอบด้วยเบ็ดหลายๆ อันผูกกับเชือกเอ็นติดกับเชือกหลัก เบ็ดราวมีอายุการใช้งานค่อนข้างนาน สามารถจะวางเบ็ดราวที่บริเวณใดก็ได้ที่มีปลาอาศัย ชุกชุม เบ็ดราวจัดว่าเป็นเครื่องมือที่จำเป็นต้องใช้เหยื่อล่อสำหรับการจับปลา โดยเหยื่อล่อที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นพวกลูกกุ้ง

การวางเบ็ดราวใช้คนประมาณ ๑-๒ คน โดยมีอุปกรณ์คือ เชือกเอ็นเบอร์ ๘๐ เอาไว้ผูกตาเบ็ดความยาว ๕๐๐-๘๐๐ เมตร ใช้เหยื่อเป็นไส้เดือนทะเล หอย กุ้ง ปลานมึก ปลาที่จับได้จะเป็นปลาดุกทะเล เจริ ที่ใช้วางเบ็ดราวเป็นเรือขนาด ๑X๗ เมตร เครื่องยนต์ ๖-๗ แรงม้า

ระวะหรือชีปัสไก่ง เป็นเครื่องมือจับปลาที่ใช้คนในการรุน เพื่อให้สัตว์น้ำเข้าถุงอวน ความกว้างของปากระวะประมาณ ๑.๕ เมตร ความยาวจากปากระวะถึงถุงอวนประมาณ ๓-๔ เมตร ใช้เรือขนาดยาว ๕-๖ เมตร กว้าง ๑ เมตร ใช้ลูกเรือ ๑-๒ คนต่อลำ ความลึกของน้ำในการรุนประมาณ ๑-๑.๕ เมตร

< ระวะหรือชีปัสไก่ง >

ระวะหรือชีปัสไก่ง

โพงพาง เป็นเครื่องมือประมงที่ใช้อวนรูปถุงปากกว้าง ปากอวนติดตั้งให้กางรับสัตว์น้ำที่พัดตามกระแสน้ำเข้าถุงอวน ใช้เรือขนาด ๒X๖ เมตร เครื่องยนต์ขนาด ๕-๑๐ แรงม้า ต้องวางปากอวนสูงใกล้เคียงกับ

ความลึกของน้ำช่วงขึ้นสูงสุด ขนาดประมาณ ๔X๔ หรือ ๔X๖ เมตร ความยาวจากปากอวนถึงกันธง ๒๐-๒๕ เมตร ลูกเรือ ๑-๓ คน

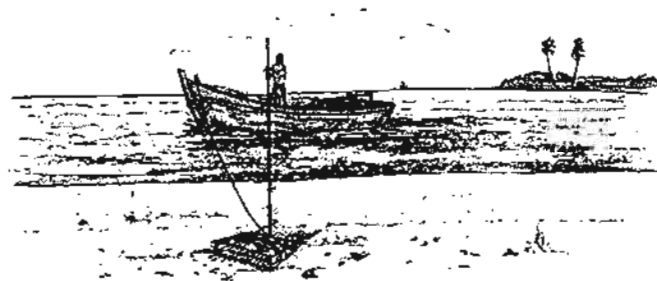
โพงพางปัก เป็นเครื่องมือประมงที่ใช้อวนรูปถุง ปากอวนติดตั้งรับสัตว์น้ำที่ถูกกระแสน้ำพัด เข้าอวน ใช้ไม้ไผ่ปักเป็นปีกกางออก ให้สัตว์น้ำผ่านข้างปีก แล้วเข้าไปในโพงพาง ขนาดเรือที่ใช้โพงพางจับปลา ๑.๕x ๖ เมตร

< โพงพางปัก >

โพงพางปัก

คราดหอยแครง ใช้กับเรือติดเครื่องยนต์ขนาดเล็ก ๒X๔ เมตร เครื่องยนต์ ๔-๑๕ แรงม้าจับปลาโดยใช้คราดหรือตะแกรงจุ่มลงน้ำ ขับเรือแล่นไปข้างหน้าเพื่อหอยบนผิวน้ำ ใช้ลูกเรือ ๑-๒ คน

< คราดหอยแครง >

คราดหอยแครง

แห เรียกว่า ฉ�าลอ ในภาษามลายู เป็นเครื่องมือประมงชนิดหนึ่งที่ใช้งานกัน โดยแหจะเป็นเครื่องมือเสริมในหลายคร้วเรือน เนื่องจากราคาถูกและสามารถนำมาทำประมงในทุกพื้นที่ได้ ยกเว้นบริเวณที่มีเศษไม้หรือเศษโลหะอื่นๆ เพราะอาจทำให้แหได้รับความเสียหาย แหเป็นเครื่องมือประมงที่ไม่มีความซับซ้อนมากนัก ดังนั้นชาวบ้านเพียงแต่นำแหติดตัวไปยังบริเวณที่มีสัตว์น้ำชุมก่อนที่จะทำการเหวี่ยงแหลงไปเพื่อครอบลงในบริเวณที่ต้องการ หลังจากนั้นแหจะถูกดึงขึ้นมาเพื่อทำการปลดสัตว์น้ำที่จับได้ อย่างไรก็ตามกรณีการจับปลากระบอกชาวบ้านส่วนใหญ่จะสังเกตฝูงปลาก่อนที่จะทำการเหวี่ยงแหแต่ละครั้ง

ปัจจุบันการลดน้อยลงของจำนวนสัตว์น้ำในทะเล การเพิ่มของประชากรอย่างรวดเร็วทำให้การประกอบอาชีพประมงน้อยลง ต้นทุนในการประกอบอาชีพประมงที่สูงขึ้น เช่น ค่าเครื่องยนต์ในเรือ ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง และราคาเรือที่สูงขึ้น ทำให้ชาวประมงบางส่วนต้องหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน เช่น การรับจ้างทั่วไป การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม หรือการเดินทางไปทำงานในต่างประเทศ เป็นต้น

เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำของชุมชน ส่วนใหญ่จะทำกันในแม่น้ำลำคลองสายต่างๆ บริเวณที่มีน้ำทะเลเข้าถึง นอกจากนี้ยังมีการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในบ่อดิน สัตว์น้ำที่นิยมเลี้ยงคือ ปลากะพง และ ปลาดุก ชาวบ้านดาโต๊ะประกอบอาชีพเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำประมาณ ๑๔๔ ครัวเรือน

การเลี้ยงปลากะพงนิยมเลี้ยงกันในลำคลอง และชาวปัตตานีที่มีสภาพน้ำกร่อย การเพาะเลี้ยงปลากะพงอาศัยอุปกรณ์ไม่มาก เช่น อวน ไม้ โพง และเชือก รวมทั้งการลงทุนไม่สูงมากนัก เนื่องจากไม่มีปัญหาในเรื่องของอาหารปลาเพราะสามารถใช้ปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ ที่จับมาได้ จึงเป็นที่นิยมของผู้เพาะเลี้ยงของคนในชุมชน ปัจจุบันชาวบ้านบางคนเลี้ยงปลาในกระชังเฉลี่ยประมาณ ๓-๔ กระชังต่อครอบครัว

ชาวบ้านเริ่มเลี้ยงปลาดุกเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๗ โดยมีนายมะแซ อับดุลบุตร เป็นคนมีฐานะ มีเรือยนต์กว้างขวาง มีที่ดินว่างเปล่าโดยไม่ได้ใช้ประโยชน์ ญาติพี่น้องนายทวีศักดิ์ อับดุลบุตร จึงแนะนำให้เลี้ยงปลาดุก เป็นคนเริ่มเลี้ยงและเพาะปลาดุก ซึ่งในขณะนั้นชาวบ้านดาโต๊ะไม่มีใครรู้เรื่องเกี่ยวกับปลาดุก การเลี้ยงปลาดุก นายมะแซได้สั่งซื้อลูกปลาดุกด้านจากกรุงเทพฯ เขามาทดลองเลี้ยง โดยมีวิธีการเพาะเลี้ยงแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน การเพาะเลี้ยงปลาดุกส่วนใหญ่จะเป็นการเพาะเลี้ยงในบ่อดินที่อยู่ในสวนมะพร้าว มีการลงทุนไม่สูง บ่อที่ใช้เลี้ยงมีขนาดประมาณ ๔๐-๖๐ ตารางเมตร มีความลึกประมาณ ๑.๕ เมตร ผู้เลี้ยงจะปล่อยลูกปลาดุกประมาณ ๑๐,๐๐๐-๒๐,๐๐๐ ตัวต่อบ่อ พันธุ์ปลาที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นปลาดุกอุย อาหารปลาส่วนใหญ่เป็นเศษปลาที่เหลือจากการทำข้าวเกรียบ โดยเอาปลาใส่ตะกร้าแล้วแขวนไว้เหนือบ่อปลาประมาณครึ่งเมตร ปล่อยให้ปลาเน่าจนเป็นหนองตกลงไปในบ่อปลาเป็นอาหารปลา ซึ่งเป็นวิธีที่ประหยัดค่าอาหารปลา บ่อเลี้ยงปลาดุกจะอาศัยน้ำธรรมชาติ ระยะเวลาในการเลี้ยงประมาณ ๑๐-๑๕ เดือน

ปัจจุบันการเพาะเลี้ยงปลาดุกมีความแตกต่างกันในอดีตคือ การคัดสรรพันธุ์ปลา ในอดีตชาวดาโต๊ะนิยมเลี้ยงปลาดุกด้าน เพราะเลี้ยงง่าย แต่โตช้า และสามารถเลี้ยงให้วางไข่ในบ่อได้ เพื่อจะได้เพาะเลี้ยงลูกปลา โดยไม่ต้องหาพันธุ์ปลาใหม่ ปัจจุบันจะนิยมเลี้ยงปลาดุกอุยซึ่งเลี้ยงง่าย เป็นที่นิยมของตลาด ขายได้ในราคาสูงกว่าและระยะเวลาเลี้ยงสั้นกว่า ขนาดของบ่อ ในอดีตบ่อปลามีขนาดเล็กประมาณ ๔๐-๖๐ เมตร เพราะไม่มีเครื่องมือในการขุดบ่อมากนัก แต่ปัจจุบันบ่อปลาจะลึกและกว้างกว่าเพราะใช้รถตักดินในการขุด การให้อาหารปลาในอดีตจะรอให้ปลาเน่าจนเป็นหนองแล้วให้หนองเป็นอาหารปลา ปัจจุบันให้เศษปลา หัวปลาจากการทำข้าวเกรียบเป็นอาหารปลา และระยะเวลาในการเลี้ยงปัจจุบันจะเร็วกว่าในอดีต คืออดีตใช้เวลาประมาณ ๑๐-๑๖ เดือน ปัจจุบันใช้เวลา ๖-๑๒ เดือน

ชาวบ้านบางคนที่ไม่มีที่ดินทำบ่อปลา จะเช่าบ่อปลาโดยเจ้าของบ่อปลาจะให้เช่าบ่อเลี้ยง ๑ ครั้ง คือผู้เช่าเลี้ยงปลาแล้วจับจนหมด ราคาเช่า ๑,๐๐๐ บาท นอกจากนี้มีการรับจ่านำบ่อปลา ขึ้นอยู่กับผู้จ่านำและรับจ่านำตกลงเงื่อนไข

ชาวบ้านมีการช่วยเหลือดูแลกันในการเลี้ยงปลาดุกคือ ช่วยสอดส่องดูแลไม่ให้มีการขโมยปลาไปขาย เมื่อถึงเวลาจับปลาเจ้าของปลาจะขอความช่วยเหลือจากชาวบ้านหรือญาติพี่น้องเพื่อนฝูงประมาณ ๓-๔ คน ช่วยจับปลาไปขายโดยจะมีพ่อค้ามารับถึงที่หมู่บ้าน เจ้าของปลาจะทำอาหารและเครื่องดื่มมาเลี้ยงเพื่อเป็นสินน้ำใจแก่ผู้ที่มาช่วย การปฏิบัติเช่นนี้มีมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

การทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน อุตสาหกรรมในครัวเรือนของชาวบ้านดาโต๊ะคือการทำข้าวเกรียบปลา ในอดีตเนื่องจากผู้หญิงในหมู่บ้านจะไม่ค่อยทำงาน ส่วนใหญ่เป็นแม่บ้าน ทำความสะอาดบ้านและเลี้ยงดูลูกอยู่ภายในบ้าน เมื่อประมาณ ๔๐ ปีก่อน กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมทำให้ประชากรเพิ่มมากขึ้น ความจำเป็นหลายด้านทำให้การทำงานของผู้ชายเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ ผู้หญิงเริ่มที่จะช่วยงานเพื่อแบ่งเบาภาระของครอบครัว

การทำข้าวเกรียบปลาในอดีตได้แปรรูปจากขนมชนิดหนึ่งคือ จอห์น (ไม่มีชื่อภาษาไทยเพราะเป็นขนมของชาวมลายู) ซึ่งมีวิธีทำคือนำเอา ปลา แป้ง น้ำตาล เกลือ มาผสมกันแล้วนวดเสร็จแล้วนำไปทอด แต่จอห์นจะเก็บไว้ได้ไม่นาน จึงมีการปรับปรุงการทำจอห์นจากการทอดมาเป็นการต้มเรียกว่า หัวข้าวเกรียบ แต่หัวข้าวเกรียบจะเก็บได้ไม่นานเช่นกันเนื่องจากจะขึ้นรา จึงได้นำหัวข้าวเกรียบนั้นเป็นขึ้นแล้วไปตากแห้งเป็นข้าวเกรียบปลาในปัจจุบัน

การทำข้าวเกรียบปลาในอดีตเป็นสิ่งที่ยากลำบากเพราะไม่มีอุปกรณ์ช่วย ทุกอย่างทำด้วยมือ จึงต้องใช้ความอดทนสูง มีขั้นตอนในการทำหลายขั้น เริ่มจากการเตรียมสถานที่ สถานที่ที่จะใช้ได้อุ่นบ้าน เตรียมเครื่องมือในการทำ เช่น มีดหั่น กระดมั่ง เตา ไม้พิน เป็นต้น จะใช้เวลาในการทำ ๓-๕ วัน เมื่อก่อนจะมีการรับจ้างหั่นข้าวเกรียบในราคาเฉลี่ย ๑๐ บาท แต่ปัจจุบันการทำข้าวเกรียบปลาได้มีเทคโนโลยีมาช่วย เช่น เครื่องมือขนาดแบ่ง เครื่องหั่นข้าวเกรียบ การทำข้าวเกรียบจึงง่ายขึ้น ใช้เวลาไม่นาน เส้นทางคมนาคมที่สะดวกทำให้เกิดการคล่องตัวในการติดต่อซื้อขาย ชาวบ้านดาโต๊ะทำข้าวเกรียบปลาประมาณ ๕-๓ ครอบครัว

อ่าวปัตตานี อ่าวปัตตานีเปรียบเป็นอ่าวอุ้งน้ำของชาวดาโต๊ะ จากการบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ภายในหมู่บ้าน จะเห็นได้ว่าอ่าวปัตตานีในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านจับปลาหน้าบ้านของตัวเอง ไม่ต้องออกไปไกลก็สามารถหาปลาได้เพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัวได้ เมื่อถึงเวลาทำอาหารก็ถือไม้ไผ่ลำหนึ่งไปเขี่ยที่ริมชายฝั่ง กุ้ง ปลา จะกระโดดขึ้นมาบนฝั่ง หอยแครงตัวขนาดเท่ากับกำปั้น จับไปทำอาหารกินกันทั้งครอบครัว ปลาที่อยู่ในอ่าวปัตตานีจะมีมาก ใช้เวลาไม่นานสามารถจับปลาได้เต็มลำเรือ ปลากะตักที่ใช้ทำน้ำบูดูมีมากเช่นกัน อ่าวปัตตานีในอดีตนั้นน้ำลึกมากประมาณกว่า ๓ เมตร ทำให้เรือสำเภาสินค้าขนาดใหญ่สามารถเข้ามาในอ่าวปัตตานี เพื่อจอดพักหรือทำการค้าขายกับชาวปัตตานีได้อย่างสะดวกสบาย

นอกจากนี้ยังมีปลาพะยูน และทรัพยากรสัตว์น้ำอื่นๆ เล่ากันว่าเมื่อ ๔๐ ปีก่อน อิหม่ามของบ้านดาโต๊ะไปวางเบ็ดราวในทะเล จับได้ปลาพะยูนมา ๒ ตัว ตัวใหญ่อิหม่ามเอาไปมอบให้แก่เจ้าเมืองยะหริ่ง ส่วนตัวเล็กแบ่งให้ชาวบ้านได้รับประทาน กระดูกของปลาพะยูนได้นำมาใช้ทำยาแก้ปวดเมื่อย

ส่วนแนวทะเล สำหรับราย ป่าชายเลนสมบูรณ์มากเช่นกัน อ่าวและคลองลึกมาก เรือสำเภาจากต่างประเทศสามารถลอยลำเข้ามาตามลำคลองยะหริ่ง และคลองป่าละ ซึ่งยังคงมีซากเรือสำเภามาอยู่ที่คลองป่าละในปัจจุบัน เรือเหล่านี้เข้ามาแลกเปลี่ยนสินค้าโดยนำไม้ตะเคียนมาจากขวา แลกกับข้าวสารและเกลือจากหมู่บ้านฝั่งตรงข้ามดาโต๊ะ ซึ่งเกลือที่นำมาขายนี้ได้มาจากบ้านตันหยงลูโละ บ้านบานา บ้านบางปู ซึ่งเกลือเหล่านี้ลดน้อยลงมากในปัจจุบัน เนื่องจากที่ดินถูกนำไปใช้ทำนาุ้งและโรงงานอุตสาหกรรม

นอกจากนี้ในอดีตอ่าวปัตตานีมีความอุดมสมบูรณ์มาก เนื่องจากประชากรรอบอ่าวปัตตานี ยังคงมีจำนวนน้อย อุปกรณ์จับสัตว์น้ำเป็นอุปกรณ์ที่ชาวบ้านทำขึ้นใช้เอง เช่น อวนปู อวนกุ้ง และ อวนปลา

ชาวบ้านจะนำปลาที่จับได้มาทำปลาแห้ง แล้วเอาไปขายที่หมู่บ้านยามู บาลาตูว เพื่อแลกกับเกลือซึ่งชาวบ้านดาโต๊ะนำมาทำน้ำบูดู เพื่อนำไปแลกข้าวกับคนในแผ่นดินใหญ่ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนจากปลายแหลม กับคนที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินใหญ่ผ่านการแลกเปลี่ยนค้าขายกัน

คนในหมู่บ้าน และเด็กๆ มักจะไปพักผ่อนหรือเล่นบริเวณชายฝั่งของอ่าวปัตตานีในตอนเย็น อ่าวปัตตานีสมัยก่อนสะอาด หาดทรายขาว มีทั้งเรือสำเภาหรือว่าเรือใบมาจากต่างประเทศ มาขนเกลือจากอ่าวปัตตานี ในเวลาที่มีการจัดงานมหรสพ เช่น โย่ง หนังตะลุง ลิเกฮูลู มโนห์รา จะไปจัดเวทีที่หาดทราย ช่วงประมาณเมษายน พฤษภาคม หรือช่วงหน้าร้อนเด็กๆ ในหมู่บ้านส่วนมากจะไปอยู่ที่ชายหาด ฝั่งอ่าวปัตตานีเล่นการละเล่นต่างๆ

สมัยก่อนอ่าวปัตตานีจะได้พักผ่อนเป็นเดือน ช่วงเดือนพฤศจิกายน ธันวาคม มกราคม เนื่องจากมีลมมรสุม ชาวบ้านจะไม่ออกไปไหน ไม่ทำงานอะไรเลย เที่ยงแค่ทำงานบริเวณชายๆ ฝั่ง และก็เข้าไปในป่าขายเลนจับปู จับปลา เพื่อนำมาเป็นอาหารในครอบครัว ช่วงมรสุมชาวบ้านจะไปเก็บต้นถั่ว เรียกว่าลูกบาว ที่ร่วงจากต้นลอยน้ำขึ้นฝั่ง แล้วใช้ข้อนขูดเปลือกออก เหลือแค่ถั่ว นำไปต้ม กินกับมะพร้าวและกินน้ำตาลและเกลือเล็กน้อย มีรสหวาน

อ่าวปัตตานีปัจจุบัน อ่าวปัตตานีในปัจจุบันได้รับผลกระทบจากการพัฒนาจังหวัดให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมอาหารทะเลเพื่อการส่งออก โดยที่นิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทยได้ดำเนินการศึกษาและจัดทำแผนแม่บท และในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบอนุมัติเงินงบประมาณเพื่อดำเนินโครงการเขตอุตสาหกรรมปัตตานี ซึ่งการดำเนินโครงการดังกล่าวส่งผลให้เรืออวนลากอวนรุนของนายทุนใหญ่จากจังหวัดทางภาคกลางขยายกิจการลงมาถึงปัตตานี โรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ หยอยสร้างขึ้นมากมาย รัฐบาลดำเนินโครงการขยายท่าเรือและโครงการอื่นๆ เพื่อรองรับการขยายตัวของการผลิตเพื่อส่งออก ขณะเดียวกันชาวบ้านรอบอ่าวปัตตานี และพื้นที่ใกล้เคียงที่ประกอบอาชีพประมงชายฝั่งทะเล ผู้มีต้นทุนในการผลิตน้อยได้รับผลกระทบจากโครงการดังกล่าว ถึงขั้นเปลี่ยนแปลงการทำมาหากิน วิถีชีวิต และวัฒนธรรม โดยที่รัฐบาลไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาดังกล่าว ในปีต่อมา พ.ศ. ๒๕๓๖ ชาวบ้านรอบอ่าวได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานี

กลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานี ตั้งขึ้นมาเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นในอ่าวปัตตานีจากโครงการการพัฒนาดังกล่าว จนกระทั่งปัจจุบันกลุ่มอนุรักษ์อ่าวยังคงเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องมากว่า ๑๐ ปี หากผลการดำเนินงานดูเหมือนจะไม่มีความคิดเห็นที่แน่นอนเลย เรือขนาดใหญ่ยังคงเดินเข้าสู่อ่าวเพื่อกอบโกยทรัพยากรจากท้องทะเลโดยไม่มีวันหยุด และไม่จำเป็นต้องคิดถึง การเผื่อแผ่ทรัพยากรที่ตนไม่ได้สร้างขึ้นให้แก่ใคร โครงการต่างๆ ของรัฐบาลเพื่อรองรับความเจริญด้านอุตสาหกรรมการส่งออกยังคงดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่งผลกระทบต่อชาวบ้านหลายหมื่นคนที่ อาศัยอยู่รอบอ่าวดังต่อไปนี้

เรือประมงพาณิชย์ (ชาวบ้านเรียกกันว่า เจ้าพ่ออ่าวไทย) เมื่อ ๔๐ ปีก่อน เริ่มมีเรืออวนลากอวนรุนเข้ามาในอ่าวปัตตานี เรืออวนลากอวนรุนสร้างปัญหากับชาวบ้านมาก กล่าวคือ เรืออวนลากจะทำลายอุปกรณ์ประมงของชาวประมงพื้นบ้าน ลากเอาทั้งอวนและปลาเล็กปลาใหญ่ แหล่งอาหารและแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำดินก็ถูกทำลาย ระบบนิเวศถูกทำลาย ชาวบ้านเดือดร้อนกันมาก จนกระทั่งเมื่อ ๒๐ ปีก่อน นายลายี สามแม ซึ่ง

ขณะนั้นดำรงตำแหน่งกำนัน ตำบลแหลมโพธิ์ ดังกลุ่มต่อต้านเรืออวนลากอวนรุนขึ้นด้วยชาวบ้านไม่อาจพึ่งพิงเจ้าหน้าที่ตำรวจให้จับกุมเรือเหล่านั้นได้ ครั้นนั้นชาวบ้านรวมตัวกันประมาณ ๑๐๐ คน มีเรือประมาณ ๔๐-๕๐ ลำ เข้าไปยังและเผาเรืออวนลากอวนรุนในอ่าวปัตตานี ลูกเรือถูกตีตายไป ๔ คน

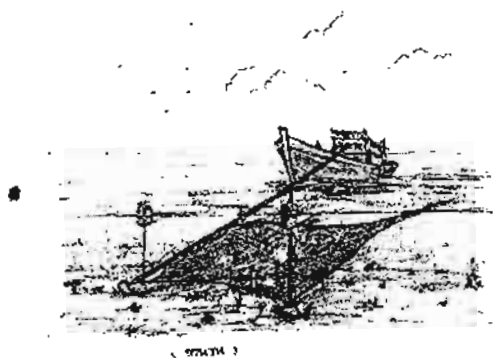
หลังจากเหตุการณ์ครั้งนั้นเรืออวนลากอวนรุนจึงออกไปหาปลาในทะเลนอก (อ่าวไทย) ทำลายปะการังและปะการังเทียม สร้างปัญหาเหมือนที่เคยสร้างในอ่าวปัตตานี ชาวบ้านจึงรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานี ได้รับการสนับสนุนจากโครงการพื้นที่ชุ่มน้ำ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี สมาชิกของกลุ่มเป็นชาวบ้านจากบ้านดาโต๊ะ บ้านนุดี ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง ชาวบ้านตำบลตันหยงลุโละ อำเภอเมือง ชาวบ้านบางตาวา อำเภอหนองจิก ดำเนินกิจกรรมจัดเวทีแลกเปลี่ยนปัญหาและผลกระทบโดยมีการต่อรองกับรัฐบาล แต่ไม่ได้ผลจนทำให้เกิดการประท้วงที่ศาลากลางจังหวัดปัตตานี ๓ วัน ๓ คืน ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ โดยมีชาวบ้านและองค์กรกลุ่มน้ำสายบุรีมาสมทบประมาณ ๒,๐๐๐ คน เรียกร้องจนกระทั่งนายอนุรักษ์ จุริมาศ รัฐมนตรีว่าการเกษตรและสหกรณ์ในสมัยนั้นมาเจรจากับชาวบ้านว่าจะห้ามการเดินเรืออวนลากอวนรุนในอ่าวปัตตานี โดยมีการเซ็นสัญญากับผู้ว่า ชาวบ้านจึงพอใจและสลายการประท้วง แต่ปัญหาดังกล่าวก็ยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง ทั้งที่ มีพระราชบัญญัติทางทะเล ซึ่งกำหนดไว้ชัดเจนว่าห้ามจัดสัตว์น้ำในบริเวณ ๓,๐๐๐ เมตร นับจากชายฝั่ง และได้ประกาศให้ปัตตานีเป็นเขตปลอดเรืออวนลากอวนรุนเพื่อเป็นพื้นที่นำร่องให้จังหวัดอื่นๆ ชาวบ้าน จึงมองว่าการเซ็นสัญญาครั้งนั้นเป็นการแก้ปัญหาลเฉพาะหน้าเพื่อสร้างความพอใจให้กับชาวบ้าน และหาคะแนนเสียง การกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐส่งผลกระทบต่อความรู้สึกของชาวบ้านในเรื่องความไว้วางใจ และชาวบ้านรู้สึกที่ไม่สามารถพึ่งพิงอำนาจรัฐให้ช่วยแก้ปัญหาได้ จนกระทั่งชาวบ้านต้องจัดการแก้ไขปัญหาด้วยการรวมตัวเข้าปะทะกับเรืออวนลากอวนรุน ตำรวจน้ำซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลกลับไม่ปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมาย ชาวบ้านจึงพูดกันว่า ประเทศไทยนี้ “เอาเงินเป็นที่ตั้ง เอาทองเป็นที่พึ่ง ชาวบ้านจะไปพึ่งใคร”

เนื่องจากชาวบ้านในหมู่บ้านดาโต๊ะประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านหรือประมงชายฝั่งทะเลเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเรือประมงพาณิชย์เข้ามาทำงานในบริเวณใกล้เคียงที่ทำกินของชาวประมงพื้นบ้าน ทำให้เกิดผลกระทบกับชาวประมงพื้นบ้านหลายด้านด้วยกัน โดยเฉพาะในเรื่องของรายได้

ชาวบ้านดาโต๊ะเล่าว่า ในการหาปลา ชาวบ้านจะออกทะเลไปกับภรรยาและลูกที่ไม่ได้เรียนหนังสือ เมื่อได้ปลามาจะนำส่งที่แปปลาของหมู่บ้าน ซึ่งจะนำไปขายต่อในอำเภอ ชาวประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยประมาณ ๑๕๐-๒๐๐ บาทต่อวัน แต่เป็นรายได้ที่ไม่แน่นอน บางวันอาจได้มากถึง ๕๐๐ บาท ซึ่งมีไม่บ่อยนัก บางวันอาจไม่ได้ปลาเลย แม้แต่ค่าน้ำมันยังต้องติดผู้ขายน้ำมันไว้ก่อน รายได้ที่ได้มาจึงอาจไม่เพียงพอสำหรับบางครอบครัว เด็กๆ ที่อยู่ในวัยเรียนจึงต้องทำงานช่วยครอบครัวด้วย บางครอบครัวมีลูกหลายคนจะออกไปช่วยกันมมเหยย กลางคืนอาจออกไปแทงกุ้ง ได้เงินครั้งละ ๑๐-๒๐ บาท สำหรับเป็นค่าขนม ในขณะที่เรือพาณิชย์นายทุนเจ้าของเรือเป็นคนต่างถิ่น มีลูกเรือเป็นแรงงานอพยพจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย พม่า เขมร และลาว จะหาปลาได้ประมาณคืนละ ๑๐,๐๐๐ บาท เมื่อได้ปลาจะนำส่งเข้าโรงงานในจังหวัดปัตตานี หรือส่งไปที่จังหวัดอื่น ไปจนกระทั่งถึงกรุงเทพฯ

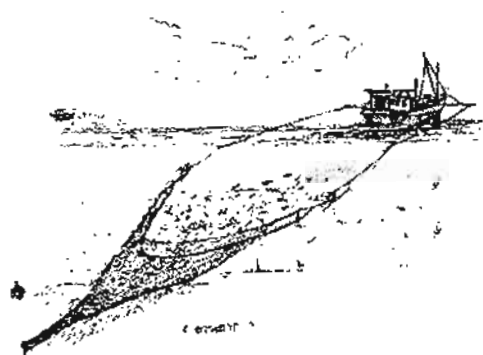
เรือพาณิชย์ที่เข้ามาในอ่าวปัตตานีและอ่าวไทยหน้าชายฝั่งปัตตานีแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้ คือ

อวนรุน อวนรุน เป็นอวนลักษณะคล้ายถุงขนาดใหญ่ จับสัตว์น้ำโดยวิธีไถไปข้างหน้าโดยใช้เครื่องยนต์ดัน ในช่วงแรกใช้ไม้หลาวอิน (ไม้เนื้อแข็งชนิดหนึ่ง) ปัจจุบันใช้คันเหล็กระบบไฮดรอลิก เรือประมงที่จะใช้อวนรุนมีขนาดประมาณ ๔x๒๐ เมตร เครื่องยนต์ขนาด ๓๐๐-๓๕๐ แรงม้า ถ้าหากเรือมีขนาดใหญ่กว่า ๑๐ เมตร จะมีวิทยุสื่อสาร เครื่องมืออวนต่อเรือ ๑ ลำ จะประกอบไปด้วยคันรุน ๑ คู่ ความยาวประมาณ ๒ เท่าของเรือ คันรุนเหล็กมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓๐ เมตร

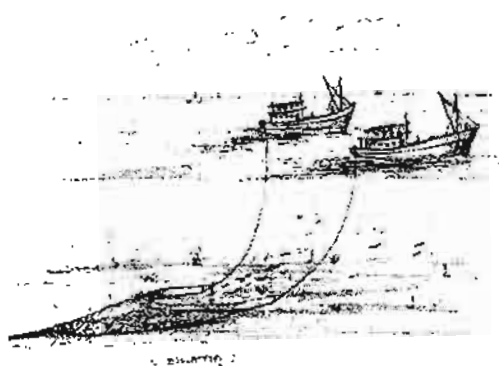
อวนรุน

อวนลาก อวนลากเป็นเครื่องมือประมงที่ใช้อวนลักษณะคล้ายถุง จับสัตว์น้ำโดยจูงอวนให้เคลื่อนไปข้างหน้าโดยใช้เรือยนต์ เรือมักมีขนาด ๖x๓๐ เมตร เครื่องยนต์ขนาด ๖๐-๕๕๐ แรงม้า ความยาวของปากอวน ๓๐-๕๐ เมตร ปลายปากอวนถึงกันถุงยาวประมาณ ๔๐-๖๐ เมตร

อวนลาก

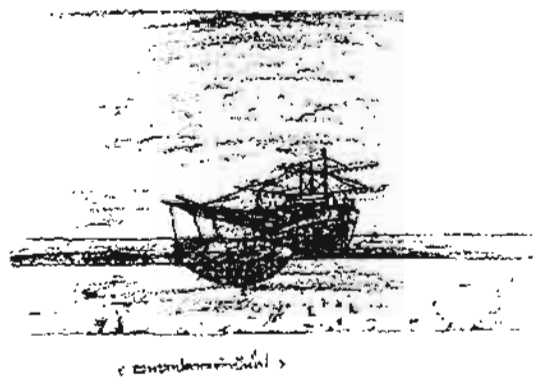
อวนลากคู่ จับสัตว์น้ำโดยใช้เรือยนต์ ๒ ลำในการลากอวน โดยเรือจะต้องรักษาระยะห่างและความเร็วให้เท่ากัน ขนาดของเรือยาวประมาณ ๑๔-๒๕ เมตร ใช้เครื่องยนต์ขนาด ๖๐-๕๕๐ แรงม้า เรือส่วนใหญ่มีเครื่องหาฝูงปลาจากดาวเทียม เรดาร์ และวิทยุสื่อสาร เครื่องมืออวน ความยาวของปากอวนประมาณ ๔๐-๖๐ เมตร ปลายปากอวนถึงกันถุงยาว ๖๐-๗๐ เมตร

อวนลากคู่

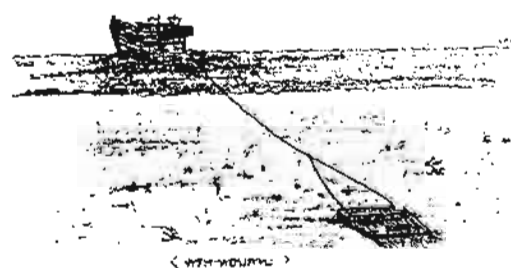
อวนล้อมปลาทุ เรืออวนล้อมปลาทุจะออกจับปลาตอนกลางคืน โดยใช้เรือยนต์สองลำ คือเรือยนต์และเรือปั่นไฟ เรือปั่นไฟยาวประมาณ ๙-๑๔ เมตร ทำหน้าที่ปั่นไฟล่อปลา อวนยาวประมาณ ๑๔-๒๔ เมตร ใช้ลูกเรือ ๒๐-๓๐ คน มีเครื่องแอดโคชาวเตอร์สำหรับค้นหาฝูงปลา ความยาวของอวนประมาณ ๕๐๐-๗๐๐ เมตร ลึก ๕๐-๘๐ เมตร

อวนยกปลากะตักปั่นไฟ ทำการประมงโดยใช้เรือยนต์ขนาดยาว ๗-๑๖ เมตร เครื่องยนต์ ๒๔-๒๗.๕ แรงม้า ติดตั้ง ดวงไฟจำนวน ๑๔-๕๐ ดวง บนราวไม้ไผ่ ๕-๖ อัน ปั่นไฟโดยไดนาโม มีเครื่องแอดโคชาวเตอร์หาฝูงปลา และมีวิทยุสื่อสาร ใช้ลูกเรือประมาณ ๗-๑๒ คนต่อลำ อวนที่ใช้เป็นอวนยกหรืออวนช้อนตาถี่ ใช้ไฟหรือหรือไฟให้ปลากะตักขึ้นสู่น้ำ

อวนยกปลากะตักปั่นไฟ

คราดหอยลาย จับสัตว์น้ำโดยใช้เรือยนต์ลากคราดซึ่งมีลักษณะคล้ายตะแกรง ลากไปตามผิวดินทั้งกลางวันและกลางคืน ขนาดของเรือยาวประมาณ ๖-๑๔ เมตร เครื่องยนต์ ๑๐-๒๕๐ แรงม้า มีเครื่องแอดโคชาวเตอร์หาฝูงปลา และมีวิทยุสื่อสาร ใช้ลูกเรือ ๕-๗ คน

คราดหอยลาย

โรงงาน จากนโยบายของรัฐบาลที่พยายามผลักดันให้ปัตตานีเป็นจังหวัดที่เป็นฐานการผลิตเพื่อการส่งออก เพื่อยกระดับให้คนปัตตานีมีงานทำ ทำให้บริเวณรอบอ่าวปัตตานีมีโรงงานเกิดขึ้นมากมาย โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับอ่าวปัตตานีและชุมชนรอบอ่าวที่ประกอบอาชีพการทำประมงพื้นบ้านประมาณ ๓,๐๐๐ คน โรงงานที่เกิดขึ้น เช่น โรงงานปลาป่น โรงงานปลากะปอง โรงงานปลาหมึก ทำการแปรรูปสัตว์เหล่านี้เพื่อการส่งออก ปล่อยน้ำเสียลงในทะเล ทั้งๆ ที่แต่ละโรงงานมีบ่อบำบัดน้ำเสีย และรัฐมีบ่อบำบัดรวมแต่ไม่ได้มีการใช้งานแต่อย่างใด ชาวบ้านรู้สึกว่าคุณทอดทิ้ง การสร้างโรงงานนอกจากจะส่งผลให้เกิดน้ำเสีย

แล้ว โรงงานอุตสาหกรรมยังส่งผลให้เกิดการถมทะเล เพื่อขยายโรงงานอุตสาหกรรมรองรับทุนจากต่างจังหวัด และต่างประเทศ

คนต่างถิ่น คนต่างถิ่นในที่นี้คือคนที่ประกอบอาชีพชาวประมงมาก่อน ส่วนใหญ่จะอพยพมาจาก จังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช เพชรบุรี สงขลา มาทำมาหากินและตั้งหลักปักฐานอยู่บริเวณแหลมบกใน ปัจจุบัน คนเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นเจ้าของเรืออวนลากอวนรุน ส่วนหนึ่งเป็นลูกเรือในเรือเหล่านี้ และอีกจำนวนหนึ่งเป็นพ่อค้าแม่ค้าคนกลางรับซื้อปลาอยู่บริเวณแหลม บางคนจับจองที่เลี้ยงหอยแครงซึ่งส่งผลกระทบต่อ ชาวประมงปัตตานีเช่นกัน

ชาวประมงปัตตานีรู้สึกว่าคุณเหล่านี้เป็นผู้ที่เข้ามา “เอาวิถีชีวิต” ของคนรอบอ่าวปัตตานีไป จากเดิมที่ คนรอบอ่าวทำมาหากินอย่างพอเพียง เมื่อคนต่างถิ่นเหล่านี้เข้ามาทำมาหากินเพื่อ “หวังรวย” โดยไม่คำนึงถึง ลูกหลานในอนาคต เห็นได้จากบางคนที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเป็นชาวประมงชายฝั่ง ยังใช้เรืออวนลากที่มี เครื่องยนต์ ๔ สูบ ไปลากปลาที่ชายทะเลหน้ามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี และเมื่อได้ปลา มาจะไม่มีการคัดว่าตัวเล็กจะคืนกลับสู่ท้องทะเล แต่จะเอาไปขายทั้งหมด ถ้าหากเป็นชาวบ้านปัตตานีเมื่อจับ ได้ปลาทัวเล็กจะปล่อยลงทะเล โดยเฉพาะปลาดุกที่ได้จากการตกเบ็ดราว ซึ่งปัจจุบันปลาดุกทะเลใกล้จะสูญ พันธุ์แล้ว ชาวประมงที่จับปลาดุกจึงได้ทยอยเปลี่ยนอาชีพไปเป็นกรรมกรก่อสร้าง และทำงานในโรงงาน ชาว นครศรีธรรมราชคนหนึ่งเล่าให้ชาวบ้านดาโต๊ะฟังถึงสาเหตุที่ต้องย้ายมาหาปลาที่ปัตตานี เพราะชายทะเล บริเวณนครศรีธรรมราชไม่มีปลาให้จับอีกแล้ว

นางุ้ง เมื่อประมาณ ๑๕ ปีก่อน ธุรกิจนางุ้งนับว่าเป็นธุรกิจที่ทำเงินเข้าประเทศมหาศาล ใน ขณะเดียวกันนางุ้งก็เป็นตัวทำลายทรัพยากรอย่างมหาศาลเช่นกัน เริ่มจากสัปดาห์น้ำดินที่ติดอยู่กับนางุ้งในรัศมี ๒๐๐ เมตรจะตาย เช่น ใต้เดือนทะเล นอกจากนางุ้งจะทำลายระบบนิเวศในอ่าวปัตตานีแล้วยังทำลายป่าชาย เลน และบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลน โดยการได้รับสัมปทานของกลุ่มนายทุนนางุ้ง ต่อมาได้เปลี่ยนสัมปทานเป็น โฉนด เมื่อธุรกิจนางุ้งขาดทุนและน่ารังไปในที่สุด กรมป่าไม้ได้พยายามดำเนินการเข้าไปปลูกป่าทดแทน แต่ ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของเจ้าของนางุ้ง

หอยแครง อ่าวปัตตานีมีพื้นที่ประมาณ ๗๔ ตารางกิโลเมตร ๗๕% ของอ่าวปัตตานีเป็นพื้นที่จับจอง ของนายทุนเลี้ยงหอยแครง นายทุนส่วนใหญ่มาจากต่างถิ่น มีบ้างที่เป็นคนในท้องถิ่นแต่มักจับจองพื้นที่ได้ไม่ มาก วิธีการเลี้ยงหอยแครงคือ เตรียมที่ดิน ปักเขตและสร้างกระโจม (ชนา) จ้างคนเฝ้า หรือเฝ้าเอง ซื้อพันธุ์ หอยแครงมาหว่านลงในที่ดิน รอให้หอยแครงโต ประมาณ ๕-๖ เดือน การจับหอยแครงจะใช้ตะแกรงเหล็กคึด เครื่องยนต์ ตะแกรงกว้างประมาณ ๑.๕ เมตร ไถคราด ซึ่งการจับหอยแครงเช่นนี้ส่งผลให้น้ำดิน แหล่งอาหาร แหล่งอนุบาลหรือแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำถูกทำลายไป นอกจากนี้ยังเป็นอุปสรรคในการหาปลาของเรือประมง ขนาดเล็กด้วย

เครื่องมือประมงที่ทันสมัย ในอดีตชาวประมงรอบอ่าวจะใช้เครื่องมือการทำมาหากินที่ผลิตขึ้นเอง วัสดุที่ใช้จะเป็นวัสดุจากธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ นำมาทำกระบอกเพื่อใช้ดักปลาดุก ปลาเก๋า ทำ “บือละ” (Belak) เพื่อดักกุ้ง อวนปู อวนปลา จะทำเพียงชั้นเดียว และตาอวนจะกว้าง ต่อมาเมื่อสัตว์น้ำลดน้อยลง ชาวบ้านจะใช้ อวนกุ้ง อวนปลา ๓ ชั้น ตาอวนจะถี่ขึ้น สาเหตุที่ต้องใช้อวน ๓ ชั้น ตาอวนถี่ เนื่องจากปลาทัวใหญ่ไม่มีเหลือให้

จับอีกต่อไป เนื่องจากเรือขนาดใหญ่จับไปหมดแล้ว ถึงแม้ว่าเรือขนาดใหญ่จะไม่ได้รับอนุญาตให้จับสัตว์น้ำในอ่าวปัตตานีก็ตาม การจับสัตว์น้ำในฝั่งอ่าวไทยยังคงส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศในอ่าวปัตตานี กล่าวคือโดยธรรมชาติเมื่อถึงฤดูลมตะวันตก ปลาจากฝั่งอ่าวไทยจะว่ายน้ำเข้ามายังอ่าวปัตตานี แต่เมื่อมีเรือขนาดใหญ่คอยดักรอทำให้ปลาเหล่านี้ถูกจับไปก่อนที่จะว่ายน้ำเข้าอ่าวปัตตานีได้

ถมทะเล จากการที่จังหวัดปัตตานีพยายามขยายเขตอุตสาหกรรมเพื่อรองรับโรงงาน ทั้งที่รัฐบาลรู้ว่าการถมทะเลเนื้อที่ ๑,๐๐๐ ไร่ ในเขตแหลมนก จะส่งผลกระทบต่อการทำนาทำกินของชาวบ้านบริเวณรอบอ่าว กลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานีพยายามคัดค้านการดำเนินโครงการถมทะเลของทางจังหวัด โดยส่งหนังสือถึงผู้ว่าราชการ แต่ปัญหาดังกล่าวไม่ได้รับการแก้ไข ผู้ว่าราชการจังหวัดเพียงแต่รับทราบและบอกว่า การถมทะเลเป็นเรื่องขององค์การบริหารส่วนจังหวัด เมื่อแรกถมทะเลนั้นทางราชการได้อ้างว่าเป็นการกันไม่ให้ชาวบ้านบุกรุก แต่เมื่อเวลาผ่านไปทางราชการกลับให้สัมปทานแก่นายทุนในการสร้างโรงงานอุตสาหกรรม

นอกจากการถมทะเลที่แหลมนกแล้ว ทางกรวยถมทะเลในพื้นที่หน้าสวนสมเด็จพระเจ้าอีกด้วย โดยการถมทะเลตรงนี้เกิดขึ้นจากการขุดร่องน้ำในพื้นที่ ๘๖๐ ไร่ การถมทะเลส่งผลให้ระดับน้ำในอ่าวปัตตานีตื้นเขิน กล่าวคือโดยปกติแล้วอ่าวปัตตานีจะต้องรองรับตะกอนจากคลองยะหริ่งและคลองต่างๆ ประมาณ ๓ ล้านตันต่อปี ซึ่งตะกอนเหล่านี้จะค่อยไหลลงสู่ทะเลไปจนหมด แต่เมื่อมีการถมทะเลทำให้ปากอ่าวแคบลง ทำให้ระบบการไหลเวียนของน้ำช้าลง ตะกอนจึงไหลออกจากอ่าวไม่ได้ เกิดการทับถมจนเกิดสันดอนทรายเพิ่มขึ้นหลายจุด (บือติง) อ่าวตื้นเขิน และง่ายต่อการเกิดน้ำเสีย ซึ่งส่งผลต่อเนื่องทำให้สาหร่ายและหญ้าทะเลตาย เมื่อสาหร่ายและหญ้าทะเลตายยิ่งส่งผลให้น้ำในอ่าวเสียมากขึ้น

ทำเทียมเรือ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ทางจังหวัดได้จัดให้มีการสร้างทำเทียมเรือขึ้น โดยเริ่มมีการวางแผนมาก่อนหน้านี้ และกรมเจ้าท่า กระทรวงคมนาคมได้ร่างแบบแผนพัฒนาร่องน้ำและท่าเรือ การสร้างทำเทียมเรือใหม่จะก่อให้เกิดปัญหากับชาวบ้านเช่นกัน เนื่องจากพื้นที่ที่ใช้สร้างทำเทียมเรือเป็นพื้นที่ทำกินดั้งเดิมของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านเรียกบริเวณนั้นว่า “จาย” ในอดีตพื้นที่บริเวณนี้เป็นแหล่งที่ปลาดุกทะเล ปลากระบอก ปูดำชุกชุม แต่ปัจจุบันเนื่องจากคราบน้ำมันเครื่องของเรือที่เกิดจากการเปลี่ยนถ่ายน้ำมันเครื่องเมื่อมาจอดเทียบท่าในบริเวณดังกล่าว ส่งผลให้สัตว์น้ำไม่สามารถอาศัยอยู่ในบริเวณทำเทียมเรือได้อีกต่อไป

การขุดลอกร่องน้ำ จากการขุดลอกร่องน้ำที่หน้าสวนสมเด็จพระเจ้า และที่ปากอ่าวปัตตานี (ปากแม่น้ำปัตตานี) ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ นอกจากจะส่งผลกระทบในเรื่องของตะกอนที่ทับถมทำให้อ่าวตื้นเขินดังที่ได้กล่าวมา ยังส่งผลกระทบต่อที่ทำกินของชาวบ้านอีกด้วย ตัวอย่างเช่นการขุดลอกร่องน้ำที่หน้าสวนสมเด็จพระเจ้า ซึ่งครั้งแรกทางราชการบอกว่าจะขุดขึ้นในบริเวณ ๕๐๐ ไร่ แต่เมื่อขุดเสร็จสิ้น แล้ว พบว่าทางราชการขุดลอกร่องน้ำไป ๘๖๐ ไร่ การขุดลอกร่องน้ำเป็นบริเวณกว้างทำให้สูญเสียหน้าดินซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของหอยแครง หอยเสียบ ปลาดุกทะเล และสัตว์หน้าดิน ซึ่งเป็นอาหารของสัตว์น้ำอื่นๆ ไป เมื่อครั้งที่ยังไม่มีกรถมทะเลและขุดลอกร่องน้ำชาวบ้านจับปลาได้วันละประมาณ ๓๐-๕๐ กิโลกรัมต่อวัน แต่ปัจจุบันนี้ “บางวันยังหาปลาไม่ได้ คำนมอเลย”

ขยะ การสร้างโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นมากมายโดยที่รัฐบาลไม่ได้คำนึงถึงแผนการรองรับสิ่งของเหลือใช้จากการผลิตทำให้เกิดปัญหาขยะซึ่งทำลายสุขภาพของประชาชนตามมา ดังสังเกตได้บริเวณรอบโรงงาน

ชาวคาใต้จะแสดงความคิดเห็นว่าไม่เห็นด้วยต่อโครงการดังกล่าว ด้วยเชื่อว่าพื้นที่ในทะเลจะไม่เพียงพอที่จะจัดสรรให้แก่ประชาชนอย่างเท่าเทียม ซึ่งเงื่อนไขนี้จะนำไปสู่การทะเลาะเบาะแว้งระหว่างประชาชนในท้องถิ่นที่ต่างก็ต้องการที่ดินทำกิน และที่ผ่านมาการเลี้ยงสัตว์น้ำในทะเลล้วนมีนายทุนจากที่อื่นเข้ามาลงทุนแล้วจ้างคนในท้องถิ่นเป็นคนดูแล ซึ่งในบางครั้งได้เกิดเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านขึ้นจากการประกอบอาชีพรับจ้างนายทุนนี้ ยกตัวอย่างเหตุการณ์หนึ่งที่เคยเกิดขึ้นกับนายโห้ มะแซ อายุ ๓๙ ปี เป็นชาวบ้านคาใต้ที่ประกอบอาชีพงมหอยในทะเล วันหนึ่งนายโห้ได้ออกไปงมหอย แล้วไปพบกับคนเฝ้าหอยแครงของนายทุน คนเฝ้าหอยเข้าใจผิดคิดว่านายโห้ไปขโมยหอย จึงเอาปืนมายิงนายโห้ ถึงแม้ว่านายโห้จะไม่ได้รับบาดเจ็บ แต่การกระทำเช่นนี้ก็นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างคนในท้องถิ่นเดียวกันต่อมา ซึ่งกรณีของนายโห้เป็นเพียงกรณีตัวอย่าง ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรเกิดขึ้นหลายครั้งหลายคราจนกระทั่งปัจจุบัน

จากสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอ่าวปัตตานีข้างต้น ชาวบ้านรอบอ่าวปัตตานีได้พยายามรวมตัวกันเพื่อสร้างพลังในการต่อสู้และปกป้องอ่าวปัตตานีจากการรุกรานของนายทุนต่างชาติ และโครงการต่างๆ ของรัฐบาลที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจต่อระบบนิเวศอ่าวปัตตานีอย่างเพียงพอ ใน พ.ศ. ๒๕๓๕ ชาวบ้านจากหมู่บ้านรอบๆ อ่าวปัตตานีและบริเวณใกล้เคียง ได้รวมตัวกันจัดตั้ง “กลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานี” ขึ้น โดยได้จัดทำโครงการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ขึ้นเป็นโครงการแรกที่หมู่บ้านคาใต้ ชื่อโครงการปลูกป่าในหัวใจนี้ ในงานมีชาวบ้านจากบ้านคาใต้ร่วมกับชาวบ้านตำบลแหลมโพธิ์อีก ๓ หมู่บ้าน คือบ้านตะโละสมิแล บ้านนุดีกำปง บ้านป่าตาวูดี และสำนักงานป่าไม้เขตจังหวัดปัตตานี และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ต่อมาได้ขยายเครือข่ายออกไปยัง อำเภอปานะระ อำเภอนนทิง และ อำเภอเมือง ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ จนถึงปัจจุบันมีเครือข่ายประมาณ ๓,๐๐๐ คน ใน ๑๓ หมู่บ้าน คือ บ้านคาใต้ บ้านตะโละสมิแล บ้านนุดีกำปง บ้านป่าตาวูดี ตำบลแหลมโพธิ์ บ้านตะโละอาโหรี ตำบลตะโละกะโปร์ บ้านเทียรยา ตำบลตานะ อำเภอยะหริ่ง บ้านบางตาวา บ้านปากบางตาวา ตำบลบางตาวา บ้านท่ากำชำ ตำบลหำกำชำ บ้านโคกม่วง ตำบลดอย อำเภอนนทิง บ้านตันหยงลูโละ บ้านปาตา ตำบลตันหยงลูโละ บ้านบางปลาหมอ ตำบลลูสะมิแล อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

นอกจากนี้กลุ่มอนุรักษ์อ่าวยังทำงานร่วมกับองค์กรพิทักษ์ลุ่มน้ำสาหร่าย ซึ่งเป็นกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้นด้วยวัตถุประสงค์คล้ายคลึงกัน มีสมาชิกจำนวน ๑๓ หมู่บ้านในเขต อำเภอสาหร่าย การทำงานของเครือข่ายทั้งหมดมีโครงการวิจัยพืชที่ชุ่มน้ำคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานีเป็นองค์กรพี่เลี้ยง

กิจกรรมที่ผ่านมาของกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานี คือ การปลูกป่าชายเลนและป่าสนชุมชน การจัดตั้งป่าชุมชน การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำและการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การอนุรักษ์ป่าชายเลนและหญ้าทะเล การทำปะการังเทียมเพื่อเป็นแหล่งอาศัยของน้ำ การสำรวจทรัพยากรชายฝั่ง งานวิจัยของชุมชน งานพัฒนาเด็กและเยาวชน งานรณรงค์เผยแพร่ งานพัฒนาอาชีพของชุมชน งานพัฒนาศักยภาพ องค์กรของชุมชน งานดูแลปกป้องการละเมิดกฎหมายของเรืออวนลากอวนรุน และงานต่อสู้ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรมในการใช้ทรัพยากรต่างๆ ทั้งภายในเครือข่ายและพื้นที่อื่นๆ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอีกอย่างคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในอดีตนั้นผู้นำชุมชนมุสลิมจะเป็นผู้นำทางด้านศาสนา เช่น ผู้รู้ศาสนา โต๊ะครู อิหม่าม ซึ่งชาวบ้านจะให้ความเคารพนับถือต่อคนเหล่านี้ค่อนข้างมาก ด้วยบุคคลเหล่านี้ทำงานให้แก่ชุมชนโดยไม่หวังผลตอบแทน

ต่อมารัฐได้กระจายอำนาจการปกครองสู่ชนบทมากขึ้น ในรูปแบบขององค์กรบริหารส่วนตำบล ทำให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นผู้นำในทางโลก ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลามแต่อย่างใด ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านมีวาระ ๔ ปี และได้รับค่าตอบแทน การเปลี่ยนแปลงการปกครองเช่นนี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในสังคมซึ่งจะกล่าวต่อไป

ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและผู้คนในหมู่บ้านดาโต๊ะดังต่อไปนี้

การประกอบอาชีพ จากเดิมที่คนในหมู่บ้านดาโต๊ะประกอบอาชีพประมงและมีรายได้พอเพียงในการดำรงชีวิตและเลี้ยงดูครอบครัวนั้น ในปัจจุบันเมื่อ “คนนอก” เข้ามาแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติน้อยลง ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตของ “คนใน” ชุมชนรอบอ่าวปัตตานี ชาวบ้านดาโต๊ะเริ่มเปลี่ยนวิถีการทำมาหากินไปประกอบอาชีพอื่นเพื่อให้มีรายได้ในการเลี้ยงครอบครัวมากขึ้น ดังที่กล่าวมาข้างต้น การเลี้ยงปลาตุกและปลากะพงในบ่อทราย การทำข้าวเกรียบ ล้วนเป็นอาชีพใหม่ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน นอกจากนี้คนหนุ่มสาวจะออกไปทำงานนอกบ้าน ทั้งที่ทำงานในจังหวัดปัตตานีและจังหวัดอื่นในประเทศไทย เช่น ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นลูกจ้างหน้าร้านขายของของคนจีนในเมือง ทำงานร้านอาหาร และงานก่อสร้าง นอกจากนี้หนุ่มสาวอีกจำนวนหนึ่งได้เดินทางไปทำงานในประเทศมาเลเซีย ส่วนใหญ่จะไปทำงานในร้านอาหารไทยในมาเลเซีย บางส่วนไปทำงานเป็นลูกเรือประมงเรือพาณิชย์ ชาวดาโต๊ะให้เหตุผลว่าการที่ต้องไปทำงานในเรือประมงที่ฝั่งมาเลเซียเพราะจะได้รับเงินค่าตอบแทนเร็วกว่าเรือในฝั่งไทย และที่สำคัญคือเจ้าของเรือเป็นชาวมุสลิม ทำให้รู้สึกสบายใจในเรื่องความเป็นอยู่ร่วมกันในเรือ ไม่มีปัญหาทางความเชื่อและวัฒนธรรม

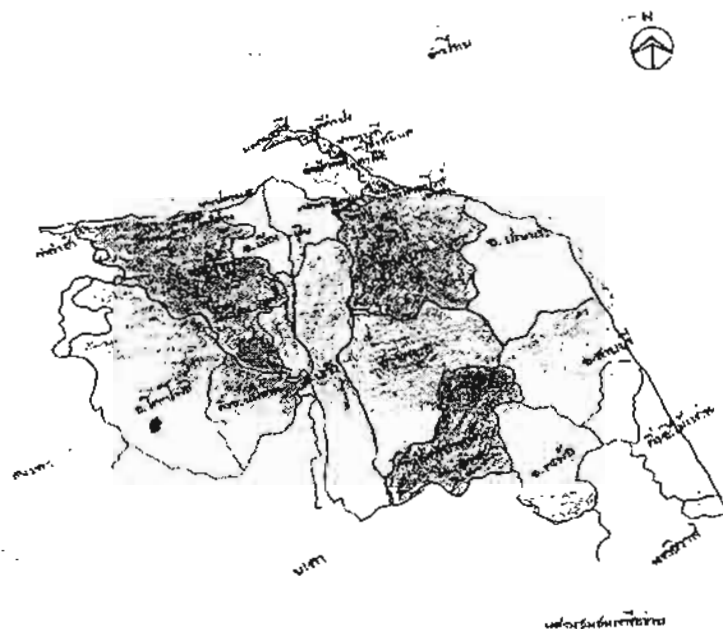
การออกไปทำงานนอกบ้านอาจทำให้ชาวดาโต๊ะมีรายได้ที่แน่นอนกว่าการทำประมง แต่การเดินทางไปทำงานที่อื่นส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอื่นๆ ตามมา

วัยรุ่นในหมู่บ้าน ความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมปัจจุบัน มีผลกระทบต่อวัยรุ่นในชุมชนเป็นอย่างมาก ซึ่งผลกระทบดังกล่าวก่อให้เกิดทั้งผลดีและผลเสียต่อวัยรุ่นในด้านต่างๆ ดังนี้

ด้านการศึกษา เนื่องด้วยบ้านดาโต๊ะเป็นสังคมมุสลิม การศึกษาในอดีตของคนในชุมชนบ้านดาโต๊ะจึงดำเนินอยู่ในการศึกษาตามหลักศาสนาอิสลาม ซึ่งมีรูปแบบที่หลากหลายดังที่กล่าวมา ไม่ว่าจะเป็นการเรียนในมัสยิด เรียนในโรงเรียนตาดีกาหรือปอเนาะ การศึกษาเรียนรู้ศาสนาที่บ้านของผู้รู้ศาสนาในชุมชน หรือแม้กระทั่งรวมกลุ่มการพูดคุยถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องศาสนา แสดงให้เห็นว่าชาวมุสลิมส่วนใหญ่มีโอกาสที่จะเข้าถึงและเรียนรู้ศาสนาได้ตลอดเวลาชั่วชีวิต

ในขณะที่วัยรุ่นปัจจุบันกำลังให้ความสนใจและความสำคัญต่อการศึกษาในทางสามัญมากขึ้น

โดยทั่วไปแล้ววัยรุ่นในบ้านดาโต๊ะจะขาดโอกาสที่จะศึกษาอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากความเข้าใจของครอบครัวต่อการศึกษาในทางสามัญระดับอุดมศึกษา ชาวบ้านมีความเห็นว่าแม้จะจบการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในท้ายที่สุดแล้วลูกหลานจะต้องกลับมาอยู่ในหมู่บ้าน และทำงานที่มีรายได้ไม่ต่างไปจากผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาในระดับสูงเลย

(แผนที่แสดงชุมชนเครือข่ายอำเภอปทุมธานี)

แผนที่แสดงชุมชนเครือข่ายอำเภอปทุมธานี

กลุ่มอนุรักษ์อำเภอปทุมธานีได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากจังหวัดปทุมธานี ปทุมธานีเขตจังหวัดมหาวิทยาลัยและหน่วยงานของรัฐ รวมถึงงานทุนจากต่างประเทศ คือ ปี พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๘ ได้รับเงินทุนสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งเอเชีย เพราะอำเภอปทุมธานีได้รับการยอมรับให้เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญแห่งภูมิภาคเอเชีย ปี พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๔๐ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากศูนย์ศึกษาและพัฒนาอำเภอปทุมธานี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปทุมธานี ในนามโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมอำเภอปทุมธานี และได้รับเงินสนับสนุนจากสถานทูตออสเตรเลีย ในนามโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งจังหวัดปทุมธานี และโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพป่าสนทรายเทียนราย ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ได้รับเงินทุนสนับสนุนจากประชาคมยุโรปและองค์กรพื้นที่ชุ่มน้ำนานาชาติ ในนามโครงการการมีส่วนร่วมของประชาชนในการฟื้นฟูสภาพป่าชายเลนในพื้นที่ภาคใต้ของไทย : อำเภอปทุมธานี จนกระทั่งปัจจุบัน กลุ่มอนุรักษ์อำเภอปทุมธานียังคงดำเนินโครงการต่างๆ ต่อมา เพื่อดูแล รักษา และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในอำเภอปทุมธานี ที่เป็นผู้ช่วยผู้นำของประชากรในจังหวัดปทุมธานี

จากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่กล่าวมาข้างต้น ประกอบการเปลี่ยนแปลงเส้นทางคมนาคม การขยายเส้นทางคมนาคม ทำให้ผู้คนในหมู่บ้านดาโต๊ะมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชน ภายนอกมากขึ้น เดินทางและการแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็ว รองรับการค้าขายตัวอุตสาหกรรมในครัวเรือนของชาวดาโต๊ะเป็นอย่างดี จนกระทั่งชาวเกรียบของดาโต๊ะได้กลายเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ไปในที่สุด การเดินทางค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าเกิดขึ้นพร้อมกับการรับรู้สิ่งใหม่ๆ วัฒนธรรมใหม่ๆ ไปจากเมือง ซึ่งวัฒนธรรมจากเมืองนี้ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากภายนอกด้วย โดยเฉพาะสิ่งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งมีราคาแพงและเป็นสินค้าฟุ่มเฟือย

ด้านการทำงาน ชาวบ้านดาโต๊ะส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพประมง ซึ่งการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำงานสามารถเรียนรู้ได้โดยไม่ต้องผ่านระบบการศึกษารูปแบบใด ชาวบ้านดาโต๊ะจะเรียนรู้การทำประมงตั้งแต่วัยเด็กจากพ่อ หรือผู้สูงวัยที่มีประสบการณ์มาก่อน นอกจากจะเรียนรู้ในวิธีการจับปลา กุ้ง ปู หอย แล้ว ชาวดาโต๊ะยังเรียนรู้ในการทำประมงอย่างพอเพียงต่อการดำรงชีวิตด้วย

การทำงานของวัยรุ่นในอดีตจึงขึ้นอยู่กับการครอบครองเครื่องมือในการหาปลา เช่น เรือ อวน แห การทำงานของวัยรุ่นจึงมีลักษณะดังต่อไปนี้

วัยรุ่นที่ครอบครัวยังมีเครื่องมือหาปลา วัยรุ่นคนนั้นจะอาศัยอยู่กับครอบครัว ช่วยกันทำงานกับสมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัว เพื่อแบ่งเบาภาระงาน

วัยรุ่นที่ครอบครัวยังไม่มีเครื่องมือหาปลา ชาวดาโต๊ะส่วนใหญ่จะเป็นในลักษณะนี้ เนื่องจากไม่มีทุนเพียงพอที่จะซื้อเครื่องมือมาใช้ได้ วัยรุ่นในกลุ่มนี้จะมีทางเลือกในการทำงานสองทางด้วยกัน คือ เป็นลูกจ้างเรือของจนในหมู่บ้าน เป็นลูกจ้างเรือประมงในประเทศมาเลเซีย วัยรุ่นเหล่านี้จะไปรับจ้างทำงานในเรือประมงที่ประเทศมาเลเซียโดยการชักชวนกันไปของญาติพี่น้อง การที่เลือกทำงานประเภทนี้เป็นส่วนใหญ่เนื่องจากมีความรู้และความเชี่ยวชาญในการทำประมงอยู่ก่อนแล้ว ประกอบกับความเชื่อและแนวทางการดำรงชีวิตของนายจ้างและเพื่อนร่วมงานในมาเลเซียไม่แตกต่างกับชาวปัตตานีมากนัก ซึ่งต่างกับเรือประมงในปัตตานีที่เจ้าของเรือเป็นชาวไทยพุทธ ซึ่งมีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่แตกต่างไป อาจเป็นอุปสรรคในการทำงานได้

ในขณะที่วัยรุ่นบ้านดาโต๊ะในปัจจุบันมีความรู้สึกรออยากเป็นอิสระมากขึ้น ไม่ต้องการผูกพันกับครอบครัว เช่นการทำประมง วัยรุ่นในปัจจุบันจะทำประมงโดยมีเครื่องมือและอุปกรณ์เป็นของตนเอง วัยรุ่นอีกกลุ่มจะทำงานนอกชุมชน คือไปทำงานในจังหวัดปัตตานี หรือต่างจังหวัด ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะทำงานในโรงงานร้านอาหาร ส่วนอีกกลุ่มออกไปทำงานประเทศมาเลเซีย ซึ่งวัยรุ่นที่ไปประเทศมาเลเซียส่วนใหญ่จะทำงานในเรือประมง หรือทำงานในร้านอาหารไทย วัยรุ่นดาโต๊ะที่ทำงานอยู่ในมาเลเซียโดยการเป็นลูกเรือประมง ๔ คน เปิดร้านอาหารของตัวเอง ๑ คน เป็นลูกจ้างร้านอาหารประมาณ ๔๐-๕๐ คน ส่วนวัยรุ่นที่ทำงานอยู่ในจังหวัดต่างๆ ในประเทศไทยโดยทำงานในโรงงานประมาณ ๕-๑๐ คน ทำงานเป็นลูกจ้างร้านอาหาร ๔ คน จากที่กล่าวมาข้างต้น เห็นได้ว่าวัยรุ่นในปัจจุบันมีการทำงานหลากหลายมากขึ้นกว่าวัยรุ่นในอดีต และมี “ความเป็นตัวของตัวเอง” มากขึ้น จากการที่ออกจากบ้านไปทำงาน และมีรายได้เป็นของตนเอง

การนับถือศาสนาของวัยรุ่น การนับถือศาสนาของวัยรุ่นในชุมชนจะมีความเคร่งครัดหรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างด้วยกันคือ ระดับการศึกษาด้านศาสนาของวัยรุ่นในชุมชน อิทธิพลของครอบครัวต่อวัยรุ่น อิทธิพลของสังคมในชุมชน สภาพแวดล้อมของวัยรุ่น กฎเกณฑ์ภายในชุมชน และปัจจัยภายนอก

บทบาทของครอบครัวที่มีต่อวัยรุ่น ในอดีตครอบครัวจะเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์กับเด็กๆ เช่น เวลาในการกลับบ้านจะต้องกลับก่อนพระอาทิตย์ตก ไม่ควรทะเลาะกับเพื่อนบ้าน ครอบครัวมีส่วนสร้างหน้าที่รับผิดชอบ เช่น ลูกผู้หญิงต้องช่วยงานในบ้าน ลูกชายต้องช่วยงานนอกบ้านที่ต้องใช้แรงงาน นอกจากนี้ครอบครัวยังมีบทบาทสำคัญในการอบรมสั่งสอนศาสนา และควบคุมให้เด็กๆ และวัยรุ่นประพฤติตัวตามหลักศาสนา บทบาทของครอบครัวในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือปัจจุบันครอบครัวแต่ละครอบครัวไม่ได้สร้างกฎเกณฑ์

ต่างๆ เหมือนในอดีต สมาชิกครอบครัวจะทำงานหนักเพื่อให้มีรายได้มากขึ้น ครอบครัวให้อิสระแก่วัยรุ่นในการศึกษาและทำงาน ซึ่งเป็นผลให้วัยรุ่นในปัจจุบันมีความเคร่งครัดในการนับถือศาสนาน้อยลงไป

การแต่งกายและการเปลี่ยนแปลง การแต่งกายของชาวบ้านดาโต๊ะ แต่งกายเหมือนชาวมลายูมุสลิมทั่วไป คือผู้ชายสวมเสื้อโสร่งมากกว่ากางเกง บางคนสวมหมวกกะปิเยาะ ผู้หญิงจะต้องปกปิดร่างกาย เผยให้เห็นได้เพียงฝ่ามือและใบหน้าเท่านั้น ผู้หญิงบ้านดาโต๊ะจึงสวมใส่ฮิญาบ เสื้อแขนยาว และผ้าถุงหรือกระโปรงยาว ซึ่งเสื้อในอดีตมีรูปแบบ ๓ แบบหลักๆ คือ เสื้อกือบายอ เสื้อบานง หรือเสื้ออุรง

เสื้อกือบายอเป็นเสื้อที่มีมาตั้งแต่ในอดีต ปัจจุบันถ้าถามเด็กรุ่นใหม่ว่ารู้จักเสื้อกือบายอ หรือเปล่า เด็กส่วนใหญ่จะตอบว่าไม่รู้จัก เพราะปัจจุบันคนส่วนใหญ่จะไม่นิยมใส่เสื้อกือบายอแล้ว อาจมีผู้สูงอายุสวมใส่บ้างเวลาจะออกไปนอกบ้าน เสื้อกือบายอจะมีลักษณะแตกต่างไปจากเสื้อบานงตรงที่เสื้อกือบายอจะสวมใส่สบายกว่าเพราะตัวเสื้อหลวม แขนกว้าง นิยมใช้เริ่มกักตักตุนหนักระดุม

ปัจจุบันเด็กรุ่นใหม่จะรู้จักแต่เสื้ออุรง และเสื้อบานงซึ่งส่วนใหญ่จะสวมใส่ในงานประเพณีเช่น วันฮารีรายอ หรือไปงานเลี้ยงต่างๆ ละครเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการแต่งกาย กล่าวคือในช่วงที่ละครเรื่องเมืองดาหลาฉายทางโทรทัศน์ ซึ่งการแต่งกายของตัวละครในเรื่องอุปมาว่าเป็นการแต่งกายพื้นเมืองของเมืองดาหลา คือสวมเสื้อแขนยาว ตัวเสื้อยาวคลุมเกือบถึงเข่า กางเกงขายาว ชาวดาโต๊ะนิยมสวมใส่ตามแบบนี้อยู่ระยะหนึ่ง โดยเฉพาะช่วงที่ละครฉาย เรียกกันว่าชุดดาหลา ด้วยชุดดาหลาไม่ขัดกับหลักการของศาสนาอิสลามในเรื่องการแต่งกายของผู้หญิงด้วย

ความสัมพันธ์ในครอบครัว การเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาวะแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้านดาโต๊ะ จนกระทั่งสมาชิกของแต่ละครอบครัวต้องออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ปัจจุบันจึงเห็นได้ว่าครอบครัวแต่ละครอบครัวมีสมาชิกอยู่อาศัยไม่พร้อมหน้าพร้อมตากันเหมือนเช่นในอดีต ชาวดาโต๊ะให้เหตุผลว่า เนื่องจากสังคมปัจจุบันค่าครองชีพต่างๆ สูงขึ้น ทรัพยากรมีน้อยลงกว่าที่ผ่านมา การทำงานในหมู่บ้านไม่สามารถหารายได้เพียงพอต่อการเลี้ยงครอบครัว ชาวบ้านดาโต๊ะส่วนหนึ่งจึงออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น ทำงานในโรงงาน ทำงานที่ประเทศมาเลเซีย ความเป็นอยู่ของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป การทำงานข้างนอกต้องเกี่ยวข้องกับเวลาค่อนข้างมาก ชาวบ้านดาโต๊ะเริ่มทำอาหารทานกันภายในครัวเรือนน้อยลง ซื้ออาหารสำเร็จรูปมารับประทานมากขึ้น ทรัพยากรที่ได้จากท้องทะเลไม่ได้นำมาทำอาหารรับประทานกันภายในครอบครัวดังเช่นเคย หากแต่ชาวประมงจะนำทรัพยากรในทะเลเหล่านี้ไปขายเพื่อแลกเงิน ซึ่งความเป็นอยู่ที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ ชาวบ้านดาโต๊ะรู้สึกว่าการที่หมู่บ้านที่มีความเป็นอยู่แบบสังคมชนบทหมู่บ้านดาโต๊ะกำลังจะกลายเป็นสังคมเมือง

ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ในรอบชีวิตที่กำลังเลือนหายไป จากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทั้งทางด้านสภาพแวดล้อม วิถีชีวิตและการประกอบอาชีพ พฤติกรรมและทัศนคติที่เกิดขึ้นใหม่ในวัยรุ่นในสังคม แสดงให้เห็นถึงการเดินทางของสังคมต่อไปว่านับวันจะยิ่งห่างเหินจากสังคมแบบประเพณีดั้งเดิมมากขึ้นทุกขณะ ส่งผลให้ประเพณีพิธีกรรมของคนในชุมชนหลายอย่างกำลังจะเลือนหายไป

๑. ระเบิดตั้งห้อง โดยในอดีตจะฝากครรภที่โต๊ะบีแด (หมอต้าแย) แต่ปัจจุบันหญิงที่ตั้งครรภ์จะฝากห้องที่สถานอนามัยในหมู่บ้าน

๒. ในสมัยก่อนหญิงที่ตั้งครรภ์ครบ ๗ เดือน จะมีพิธีแนงเปือโระ ปัจจุบันจะทำเฉพาะบางคนเท่านั้น คนที่ไม่ทำบางคนเห็นว่า ไม่ทำก็ไม่เป็นไร

๓. อะซานข้างขวา คือ การที่ให้บิดาของเด็กแรกคลอดออกมากล่าวพระนามของอัลลอฮ์ที่หูข้างขวา ปัจจุบันพิธีกรรมนี้ยังคงสืบทอดจากอดีตจนถึงปัจจุบันเพราะเกี่ยวข้องกับหลักธรรมทางศาสนาอิสลาม

๔. หลังการคลอด ๗ วัน จะมีการทำพิธีโกนผม พิธีเปิดปากเด็ก ซึ่งพิธีเหล่านี้จะเรียกว่า "ตะนิ" ในสมัยก่อนจะจัดพิธีอย่างดี แต่ปัจจุบันบางขั้นตอนได้ถูกตัดทอนลงซึ่งบางครอบครัวจะไม่นิยมโกนผม

๕. พิธีการเข้าสู่นิต คือ พิธีการขลิบอวัยวะเพศของเด็กชาย ปัจจุบันยังคงปฏิบัติสืบทอดกันมา เว้นเสียแต่ว่าการนำเด็กชายขึ้นบนบกที่ทำขึ้น แล้วแห่ไปรอบๆ หมู่บ้านนั้นไม่มีการปฏิบัติแล้ว ซึ่งพิธีนี้ควรมีการอนุรักษ์เพราะเด็กรุ่นใหม่เกือบทุกคนจะไม่รู้จักพิธีกรรมนี้

๖. พิธีแต่งงาน การแต่งงานในอดีตนั้นจะจัดคล้ายๆ กับชาวฮินดูเพราะได้รับวัฒนธรรมจาก ชาวฮินดู บางส่วน ปัจจุบันจากการที่ได้ศึกษาหลักธรรมทางศาสนาอิสลาม ทำให้พิธีการแต่งงานเป็นไปตามหลักอิสลามมากขึ้น โดยจะตัดสิ่งที่ไม่ตรงกับแนวทางศาสนาออกไป เช่น การทำข้าวเหนียว ๓ สี เป็นต้น

อาหาร นอกเหนือจากพิธีกรรมบางอย่างที่กำลังเลือนหายไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงแล้ว อาหารบางชนิดที่เคยเป็นอาหารของหมู่บ้านดาโต๊ะก็กำลังเลือนหายไปเช่นกัน เช่น ตีออลบาเกะ ตูปะอีแก ขนมาตุกาตง ขนมฮือแนสะดูรี (ดูรายละเอียดและวิธีทำได้ที่ ภาคผนวก ก) ซึ่งการที่อาหารเหล่านี้กำลังหายไปจากวิถีชีวิตของชาวบ้านดาโต๊ะ อาจเนื่องจากผู้คนวัยหนุ่มสาวต้องออกไปทำงานนอกบ้านมากขึ้น ทำให้ไม่มีเวลาเรียนรู้การทำอาหารที่มีขั้นตอนสลับซับซ้อน และแม้กระทั่งไม่มีเวลาในการปรุงอาหารเหล่านี้

การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือทำมาหากัน เรือก่อกและเป็นเรือที่ชาวบ้านใช้ทำการประมงในทะเลน้ำลึก ชายฝั่งอ่าวไทยของภาคใต้ตอนล่าง รวมทั้งรัฐกลันตันและตรังภายในประเทศมาเลเซีย คาดว่าเรือก่อกและมีต้นกำเนิดจากอำเภอสายบุรี หรือที่เราเรียกกันว่าตะลุแบ หรือตะลุบัน ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านเล่าว่า เมื่อประมาณ ๖๐ ปีก่อน ชาวบ้านดาโต๊ะใช้เรือก่อกและเป็นพาหนะในการออกหาปลาในทะเลน้ำลึก เพราะเป็นเรือที่ยาวและใหญ่ สามารถได้คลื่นลมได้ดี เรือก่อกและเป็นเรือที่ต่อด้วยไม้กระดาน และนิยมทาสีเขียนลวดลายเพิ่มความสวยงามให้กับเรือ และมีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะตัวอย่างเห็นได้ชัด

ก่อกและสมัยก่อนเป็นเรือหาปลาใช้กางใบและมีพาย ๑๕-๑๖ คนต่อลำ รูตะเล่าว่าสมัยก่อนชาวบ้านซื้อเรือก่อกและจากสายบุรีราคา ๓๐๐-๕๐๐ บาทต่อลำ ซึ่งนับว่าเป็นราคาที่แพงมาก ชาวบ้านจึงเช่าร่วมหุ้นกันซื้อ เรือลำหนึ่งจะมีหุ้นส่วนประมาณ ๑๕-๑๖ คน ซื้อเรือมาแล้วให้ออกหาปลา เมื่อได้ปลามาจะเอาไปขายแล้วนำเงินที่ขายได้มาแบ่งให้หุ้นส่วนจำนวนเท่าๆ กัน

เนื่องจากทรัพยากรในทะเลสมัยนั้นมีจำนวนมาก ชาวประมงจึงหาปลาได้เป็นกอบเป็นกำ หลังจากนั้น ๓๐ กว่าปี การขยายตัวของประชากรเพิ่ม ชาวประมงมากขึ้น และการเข้ามาของประมงพาณิชย์ เช่น เรืออวนลากอวนรุน ทำให้สัตว์น้ำในท้องทะเลมีจำนวนน้อยลง ชาวบ้านจึงเริ่มดัดแปลงเรือก่อกและโดยการติดเครื่องยนต์เพื่อเพิ่มกำลังในการหาปลา เรียกเรือที่ถูกดัดแปลงว่า "ปาตะกือระ" หรือเรือท้ายตัด โดยขนาดเรือจะเล็กลง ท้ายเรือจะตัดตรงเพื่อสะดวกในการติดเครื่องยนต์เรือหางยาวตรงส่วนท้ายเรือ การดัดแปลงเรือเพื่อให้เรือแล่นได้เร็วและคล่องแคล่วมากขึ้น "ปาตะกือระ" ช่วยลดค่าใช้จ่ายของชาวบ้านมาก เมื่อเทียบกับ

ค่าจ้างในการต่อเรือกอลและ เรือกอลและมีราคาแพงเพราะว่าไม่มีราคาแพง ช่างต่อเรือหายากมาก ช่างเรือที่เชี่ยวชาญในการต่อเรือชรามากแล้ว และส่วนใหญ่เสียชีวิตไปแล้ว ในปัจจุบันชาวบ้านจึงนิยมใช้เรือท้ายตัดมากขึ้น อย่างไรก็ตามเรือกอลและยังเป็นเรือที่นิยมใช้กันในพื้นที่ที่หาปลาในทะเลน้ำลึก เช่น เขตอำเภอหนองจิก อำเภอเมือง และอำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี รวมไปถึงชาวประมงในจังหวัดนราธิวาสด้วย

ชาวตาใต้กำลังดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ชาวตาใต้มองว่าการศึกษาทั้งทางด้านศาสนาและการศึกษาสามัญเป็นสิ่งที่มีมาช่วยในการปรับตัวในการเปลี่ยนแปลงนี้

ในส่วนการศึกษาศาสนานั้น บ้านตาใต้มีโรงเรียนตาดีกาที่สร้างขึ้นมากด้วยกำลังกายและกำลังทรัพย์ของชาวตาใต้ทั้งสิ้น โรงเรียนตาดีกามีความสำคัญต่อสังคมของชาวตาใต้เป็นอย่างมาก เพราะการเป็นสถาบันที่จะช่วยให้เด็ก ๆ ได้เรียนรู้และอยู่ใกล้ชิดกับศาสนาตั้งแต่วัยเยาว์ เด็กที่มีความรู้และเคร่งครัดในศาสนา จะห่างไกลจากยาเสพติด

หากแต่รายได้ของชาวตาใต้ไม่มีมากพอที่จะบริจาคเงินเพื่อพัฒนา และสร้างสวัสดิการกรรมในโรงเรียนตาดีกา แม้ทางโรงเรียนจะได้รับเงินสนับสนุนจากทางรัฐบาล แต่ก็ไม่เพียงพอแม้กระทั่งจะจ้างครูพี่คมาสอนในโรงเรียน ประกอบกับสถานการณ์ปัจจุบันที่เกิดปัญหาความรุนแรงขึ้นในพื้นที่ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ และสถาบันการศึกษาทางศาสนาอิสลามกำลังถูกจับตาและกล่าวหาจากภาครัฐว่าเป็น “สถาบันที่ผลิตผู้ก่อการร้าย” สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ไม่เอื้อให้ชาวมุสลิมสามารถดำเนินการตามวิถีของอิสลามได้เลย

ชาวตาใต้เชื่อว่าหากโรงเรียนตาดีกาได้รับความเข้าใจและยอมรับ ตลอดจนการสนับสนุนจากรัฐบาลในด้านต่างๆ สถาบันแห่งนี้จะเป็นสถาบันที่เข้มแข็งและมั่นคง เพื่อประคับประคองเยาวชนมุสลิมรุ่นใหม่ให้ดำรงอยู่ในวิถีของความสงบและสันติแห่งอิสลามดังที่เคยเป็นมา

นอกจากการศึกษาทางศาสนาแล้ว ชาวตาใต้เห็นคุณค่าการศึกษาในทางสามัญเช่นกัน ในหมู่บ้านตาใต้ เด็กเกือบร้อยละ ๗๐ ได้รับการศึกษาเพียงระดับการศึกษาภาคบังคับ ทั้งนี้เนื่องจากพ่อแม่ผู้ปกครองมีฐานะยากจนไม่สามารถส่งลูกหลานเรียนต่อในระดับมัธยมและอุดมศึกษาได้ เดิมทีชาวบ้านส่วนใหญ่มีอคติต่อการศึกษาในสายสามัญ จากที่ลูกหลานชาวตาใต้ที่จบการศึกษาในระดับสูงไม่สามารถหางานทำได้ ชาวบ้านจึงไม่เห็นประโยชน์ของการศึกษาแต่อย่างใด แต่ในปัจจุบันเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ชาวบ้านในหมู่บ้านตาใต้เริ่มต้องการให้ลูกหลานได้เรียนในระดับสูง แต่ยังคงมีอุปสรรคในเรื่องของเงินทุนในการศึกษาต่อ และโรงเรียนประถมของหมู่บ้านมีคุณภาพไม่เพียงพอ ทำให้นักเรียนที่เรียนจบจากโรงเรียนบ้านตาใต้ไม่สามารถสอบแข่งขันกับนักเรียนจากโรงเรียนอื่นในการเข้าเรียนต่อในโรงเรียนประจำจังหวัด หรือโรงเรียนมัธยมศึกษาของรัฐบาลได้

เนื่องจากโรงเรียนประถมบ้านตาใต้เป็นโรงเรียนของรัฐบาล และรัฐบาลมักจะประกาศว่ารัฐบาลเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาที่เป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาประเทศชาติ ดังนั้น รัฐบาลน่าจะเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นนี้ด้วย

การเปลี่ยนแปลงบทบาทหญิงชาย ผู้หญิงในหมู่บ้านตาใต้มีบทบาทการทำงานมาตั้งแต่อดีตแล้ว เพียงแต่ในปัจจุบันได้มีอาชีพอื่นที่เป็นทางเลือกให้กับผู้หญิงในหมู่บ้านมากขึ้น เช่น การทำข้าวเกรียบ การทำงานในโรงงาน ทำงานที่ประเทศมาเลเซีย ซึ่งงานเหล่านี้เป็นทางเลือกหนึ่งที่ผู้หญิงได้ให้ความสนใจ

หญิงสาวที่ทำงานในโรงงานเล่าว่า สาเหตุที่เลือกทำงานโรงงานเพราะงานในหมู่บ้านไม่ค่อยมีและทำงานโรงงานมีรายได้ที่แน่นอน ในวันหนึ่งจะได้ค่าแรงประมาณ ๒๐๐ บาท นอกจากเป็นว่ารายได้ดีแล้ว ทางโรงงานยังมีสวัสดิการที่ดีด้วย เช่น เวลาคลอดลูกจะได้เงินประกันสังคม ซึ่งเป็นสาเหตุหลักที่หญิงสาวในหมู่บ้านเลือกทำงานในโรงงาน

ผู้หญิงที่ไปทำงานในประเทศมาเลเซีย เลือกไปทำงานที่นั่นเพราะเห็นว่าได้รายได้ดีกว่า ไม่สนใจที่จะไปทำงานที่โรงงานเพราะไปเช้า-เย็นกลับ ผู้หญิงปัจจุบันต้องการแสวงหาสิ่งแปลกใหม่ ๆ ให้กับตนเอง และการได้ไปทำงานนอกบ้านนอกเมืองทำให้มีโอกาสเลือกคู่ครองมากขึ้น ปัจจุบันหญิงสาวในหมู่บ้านมีโอกาสเลือกคู่ครองมากขึ้น โดยจะแต่งงานกับคนต่างถิ่นมากขึ้น หลังจากแต่งงานผู้หญิงไม่นิยมจดทะเบียนสมรสที่อำเภอ แต่จะจดทะเบียนในหนังสือที่โต๊ะอิหม่ามออกให้ ส่วนนามสกุลจะยังใช้ของตนเองอยู่ ผู้หญิงที่ไปทำงานที่ประเทศมาเลเซียนั้นอยู่ในช่วงอายุ ๑๖ ปีขึ้นไป ผู้หญิงบางคนสามารถผันตัวเองไปเป็นเจ้าของกิจการร้านอาหารได้ด้วย

ผู้หญิงบ้านดาโต๊ะในปัจจุบันมีบทบาทในการทำงานหาเลี้ยงชีพสูง จากการสำรวจพบว่าผู้หญิงโดยส่วนใหญ่มีอาชีพทำงานจะมีบทบาทดูแลครอบครัวอีกทางหนึ่ง ทำให้บทบาทของผู้ชายในการดูแลครอบครัวลดน้อยลงไป บางครอบครัวผู้หญิงมีบทบาทมากกว่า สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะอาชีพหลักของผู้ชายในหมู่บ้านเปลี่ยนไป คืออาชีพประมงที่ปัจจุบันทรัพยากรทางทะเลลดลงมาก รายได้ที่ได้จากการจับสัตว์น้ำจึงไม่เพียงพอในการเลี้ยงดูครอบครัว รายได้จากผู้หญิงจึงมีส่วนสำคัญ ในแนวทางของศาสนาอิสลาม การที่ผู้หญิงไปทำงานนอกบ้านนั้นไม่ใช่สิ่งต้องห้าม หากแต่การทำงานนั้นต้องเป็นงาน ที่สุจริต มีขอบเขตการทำงานที่ไม่ผิดหลักศาสนาอิสลาม เช่น เป็นงานที่ไม่เกี่ยวข้องโดยตรงข้าม เป็นต้น ที่สำคัญผู้หญิงที่ทำงานจะต้องไม่ลืมบทบาทเดิมของตนเองในครอบครัว ซึ่งเป็นหน้าที่หลักที่ผู้หญิง ทุกคนต้องปฏิบัติ หากละเว้นจะถือว่างานที่ทำไม่สมควรทำ

นอกจากผู้หญิงมีบทบาทในการหาเลี้ยงครอบครัวแล้ว ผู้หญิงในหมู่บ้านปัจจุบันยังมีบทบาททางสังคมอีกด้วย จะเห็นได้จากการทำงานของกลุ่มแม่บ้านต่างๆ ซึ่งในหมู่บ้านดาโต๊ะจะมีกลุ่มแม่บ้าน ๒ กลุ่ม คือกลุ่มพัฒนาอาชีพการทำข้าวเกรียบ กลุ่มแม่บ้านฝึกอาชีพต่างๆ เช่น ทำขนม ตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ ผู้หญิงมีบทบาทในการดำเนินงาน

ทางการศึกษาบทบาทของผู้หญิงได้เปลี่ยนไปเช่นกัน เด็กผู้หญิงที่จบการศึกษาภาคบังคับแล้ว ผู้ปกครองโดยส่วนใหญ่จะให้ศึกษาต่อ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านศาสนาหรือทางด้านสามัญ ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่เมื่อจบการศึกษาภาคบังคับแล้ว ผู้หญิงมักไม่ได้เรียนต่อ เมื่ออายุ ๑๕-๑๘ ปี พ่อแม่จะหาผู้ครองให้ ปัจจุบันเมื่อผู้หญิงมีการศึกษามากขึ้น การแต่งงานเมื่ออายุน้อยจึงมีน้อยลง และเมื่อศึกษามากขึ้นบุคลากรทางการศึกษาที่เป็นผู้หญิงมีมากขึ้น เห็นได้จากจำนวนครูผู้สอนตาดีกาเป็นครูผู้หญิงเพิ่มมากขึ้น

ความสัมพันธ์ของคนในสังคม การเปลี่ยนแปลงทางการปกครองทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวดาโต๊ะเปลี่ยนแปลงไป ผู้นำทุกฝ่ายจะต้องมีการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ไม่ว่าจะเป็นโต๊ะอิหม่าม ผู้ใหญ่บ้าน และอบต. ด้วยตำแหน่งเหล่านี้มีค่าตอบแทนเป็นเงินเดือน จึงมีการแข่งขันและขัดแย้งกันเพื่อที่จะเข้ามาดำรงตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้

ผู้ใหญ่นบ้านบางคนเมื่อได้รับเลือกตั้งไปอยู่ในตำแหน่งแล้ว ไม่กล้าต่อสู้กับอบายมุขต่างๆ เช่น จับกุมผู้ติดยาเสพติด เพราะกลัวว่าชาวบ้านจะไม่เลือกในสมัยหน้า สำหรับ อบต. โดยหน้าที่เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบต่อหมู่บ้านเกือบทุกด้าน แต่เมื่อได้รับงบประมาณในการบริหารจัดการ อบต. มักนำเงินไปใช้ประโยชน์ส่วนตัว เมื่อผู้นำในทางโลกมีปัญหาทางด้านศีลธรรม ผู้นำศาสนาบางคนจึงได้เข้าร่วมลงสมัครรับเลือกตั้ง "ทั้งที่รู้ว่าเมื่อเล่นการเมืองแล้วอาจจะมีมลทินติดตัว แต่จำใจลงสมัคร เพื่อจะปฏิรูปจิตใจให้คนมีศีลธรรม เพราะนักการเมืองไม่ว่าระดับไหน จะไม่สนใจศีลธรรม เน้นด้านวัตถุมากกว่า ทำให้ผู้นำศาสนาต้องมาเล่นการเมืองเพื่อยกระดับการศึกษาภายในหมู่บ้าน"

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในหมู่บ้านดาโต๊ะและภูมินันชุมชนชาวมลายูมุสลิมมีการปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงทั้งด้วยการรวมตัวของชุมชน และการอำนวยการจัดวิญญานมุสลิมเพื่อดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในโลกปัจจุบัน

**ตารางประวัติศาสตร์เหตุการณ์สิ่งแวดล้อมในอำเภอบัตตานี
และเหตุการณ์สำคัญหมู่บ้านดาโต๊ะ โดยสังเขป**

ช่วงเวลา	เหตุการณ์จังหวัดปัตตานี	เหตุการณ์ในหมู่บ้านดาโต๊ะ
พ.ศ. ๒๔๔๔	□ พระราชบัญญัติป่าไม้ในพ.ศ. ๒๔๔๔ เปิดโอกาสให้เอกชนเข้าทำประโยชน์จากไม้ในป่าชายเลน โดยเฉพาะการเผาถ่าน โดยไม่ต้องมีการบำรุงรักษาป่า	๑
พ.ศ. ๒๔๔๖	□ มีเตาเผาถ่านตั้งอยู่ที่แหลมตาชี ๔ เตา ป่าชายเลนบริเวณแหลมตาชีและยะหริ่งถูกตัดเพื่อทำถ่านต่อเนื่อง ป่าเริ่มทุดโทรมอย่างรวดเร็ว	
พ.ศ. ๒๔๔๗		□ ชาวบ้านเริ่มทำข้าวเกรียบ เพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว และขายยักกิจการทำข้าวเกรียบแก่ครอบครัวอื่น ๆ ในหมู่บ้าน
พ.ศ. ๒๔๔๙		□ เกิดโรคเรื้อนระบาด ทำให้ชาวบ้านตายประมาณ ๒๐๐ คนในเวลา ๑ เดือน ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าออกไปทำงานในทะเล
พ.ศ. ๒๕๐๓ พ.ศ. ๒๕๐๓	□ ประกาศพระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์สวนยาง	๒
พ.ศ. ๒๕๐๔	□ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เดินทางมาตรวจราชการจังหวัดปัตตานี ส่วนในแม่น้ำปัตตานีถูกสร้างรั้วกั้น	
พ.ศ. ๒๕๐๗	□ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๗ เพิ่มอำนาจการควบคุมจัดการป่าของรัฐให้เข้มแข็งและตัดสิทธิการใช้ประโยชน์ตามธรรมเนียมของชาวบ้าน ป่าดาโต๊ะกับป่ายะหริ่งได้รับผลกระทบ แต่ชาวบ้านยังถือว่าป่าแห่งนี้เป็นป่าที่เจ้าเมืองยะหริ่งยกให้ชุมชนใช้สอย จึง	

ช่วงเวลา	เหตุการณ์จังหวัดปัตตานี	เหตุการณ์ในหมู่บ้านดาโต๊ะ
	ยังคงให้สอยต่อไป	
พ.ศ. ๒๕๐๙	□ กรมป่าไม้ปรับปรุงระบบการจัดการและให้สัมปทานป่าไม้ใหม่ เป็นระบบตัดหมดในแนวสลับรอบหมุนเวียนทำไม้ ๓๐ ปี และรองตัดพื้น ๑๕ ปี ขยายเวลาสัมปทานเป็น ๑๕ ปีและให้มีการปลูกเสริม	
พ.ศ. ๒๕๑๐	□ ดินถล่มในเขตภูเขาจังหวัดยะลา เกิดปรากฏการณ์น้ำแดงในแม่น้ำปัตตานี สัตว์น้ำในแม่น้ำตายจำนวนมาก ชาวบ้านไม่สามารถใช้น้ำได้หลายสัปดาห์ □ เริ่มเห็นอวนฟากอวนรุนไม่ไผ่ ไข่เครื่องยนต์ YANMA เรือกอและเริ่มเปลี่ยนเป็นเรือท้ายตัดใช้เครื่องยนต์แทน การประกอบใบเรือ สัตว์น้ำชายฝั่งลดลงอย่างรวดเร็ว	
พ.ศ. ๒๕๑๑	□ โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาปัตตานี และเขื่อนปัตตานี โครงการก่อสร้างเขื่อนทดน้ำที่ ตำบลตาเซะ อำเภอเมือง จังหวัดยะลา ก่อสร้างระบบชลประทานในพื้นที่เพาะปลูก ๒ ฝั่งแม่น้ำปัตตานี พื้นที่ประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ ไร่ □ ถนนสายปัตตานี - นราธิวาส (ถนนเกาหลี) สร้างเสร็จและมีเปิดใช้ รถดำน้ำและรถแบคโฮเป็นที่นิยม ตอบรับกับธุรกิจขายหน้าดิน และการถมที่ดินขยายตัว	
พ.ศ. ๒๕๑๔	□ ชาวบ้านบางตาอา อำเภอหนองจิก เริ่มอพยพไปขายแรงงานที่ทะเลาะ ไทรบุรี ประเทศมาเลเซีย โดยทำงานรับจ้างเกี่ยวข้าวช่วงเดือน ๕ คนสูงอายุจะไปลอยอวนที่อำเภอปะนาเrie และจังหวัดนราธิวาส เมื่อหมดฤดูเก็บเกี่ยวและหมดฤดูประมง	□ ชาวชนชาวดาโต๊ะเริ่มออกไปขายแรงงานที่ประเทศมาเลเซีย ทำให้เห็นห่างจากครอบครัวและรับวัฒนธรรมบริโภคนิยมจากประเทศมาเลเซีย □ กรมสาธารณสุขได้สร้างอนามัย (หลังเก่า) ทำให้ชาวบ้านไม่ต้องไปหาหมอที่อื่น
พ.ศ. ๒๕๑๙ - ๒๕๒๔	□ โครงการสร้างเขื่อนบางลาง เก็บกักน้ำและผลิตกระแสไฟฟ้าที่บ้านบางลาง อำเภอยนิงงา จังหวัดยะลา	
พ.ศ. ๒๕๒๐	□ กำนันรอนิงร่วมกับอำเภอทุ่งยางแดง ทำถนนคันดินล้อมรอบพรุลานควาย เพื่อแก้ปัญหาการลักลอบระเบิดและเบี้อปลา และเพื่อกักเก็บน้ำ แต่กลับทำให้เกิดน้ำท่วมขัง ต้นไม้ป่าพรุตายนับแสนต้น สัตว์ป่าและสัตว์น้ำลดลง □ โครงการชุดคลองระบายน้ำออกจากพรุ บริเวณทุ่งบ่อทองและโคกดีปัส อำเภอหนองจิก โดยกรมชลประทาน หลังจากนั้นทำให้นดินเป็นกรตุนแรง การทำนาล่มสลาย	
พ.ศ. ๒๕๒๒ -	□ โครงการปลูกป่าเศรษฐกิจบริเวณป่าสงวนแห่งชาติ	□ เริ่มสร้างถนนริมชายหาดจากยะหริ่งถึง

ช่วงเวลา	เหตุการณ์จังหวัดปัตตานี	เหตุการณ์ในหมู่บ้านดาโต๊ะ
๒๕๒๓	ตำบลบางตาวา อำเภอหนองจิก โดยใช้วิธีการตัดต้นไม้ของป่าเดิมทิ้งทั้งหมด แล้วปลูกไม้โกงกางซึ่งเป็นไม้เศรษฐกิจแบบเชิงเดี่ยว	หมู่บ้านดาโต๊ะ ทำให้ชาวบ้านสะดวกในการเดินทางไปอำเภอและจังหวัดอื่นๆ
พ.ศ. ๒๕๒๓	□ เอกชนเข้ามาเช่าที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมจากกรมป่าไม้ ทำนาทุ่งที่บางตาวา อำเภอหนองจิก มีการประท้วงจากชาวบ้านบางตาวา	
พ.ศ. ๒๕๒๔	□ มีการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ บริเวณบางปลารมอ อำเภอเมือง โดยนายทวีศักดิ์ อุดลย์บุตร	
พ.ศ. ๒๕๒๕	□ โครงการชลประทานที่บ้านท่าชะเมาะ และพุ่มแม่ อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี □ นิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทยดำเนินการศึกษาและทำแผนแม่บทเรียบร้อยแล้ว □ ปากคลองมะรวด อำเภอปะนาเระ ตื่นขึ้น ชาวบ้านร้องเรียนอำเภอให้ทำการขุดลอก □ เริ่มเลี้ยงหอยแครงในอ่าวปัตตานีครั้งแรกบริเวณอ่าวบ้านโต๊ะโลม โดยการส่งเสริมและสนับสนุนของกรมประมง	๙
พ.ศ. ๒๕๒๖	□	□ หมู่บ้านดาโต๊ะเริ่มมีไฟฟ้าใช้
พ.ศ. ๒๕๒๗	□ นายทวีศักดิ์ อุดลย์บุตร เริ่มเลี้ยงปลากะพงในกระชังในแม่น้ำยะหริ่ง อำเภอยะหริ่ง เป็นคนแรก	□ หมู่บ้านดาโต๊ะเริ่มมีน้ำประปาใช้ ชาวบ้านจึงเลิกใช้น้ำบ่อ
พ.ศ. ๒๕๒๙	□ เริ่มทำนาทุ่งที่บ้านบุดี อำเภอยะหริ่ง เป็นครั้งแรก	□ กลุ่มเยาวชนสตรีชาย / หญิง ร่วมกันเปิดโรงเรียนตาดีการั้งแรก ทำให้เด็ก ๆ ได้เรียนรู้ศาสนา แต่ต้องปิดการสอนชั่วคราวเพราะไม่มีผู้สอน
พ.ศ. ๒๕๓๐	□ มีรายงานการสำรวจพบการปนเปื้อนของโลหะหนัก (สังกะสี ทองแดง แคดเมียม ตะกั่ว) ในอ่าวปัตตานี ในตัวอย่างตะกอนและสัตว์หน้าดิน สูงกว่ามาตรฐานที่องค์การอนามัยโลกกำหนด □ เรืออวนรุนกับเรือไต่หมึกเริ่มเข้ามาที่ อำเภอสายบุรี	□ เรือพาณิชย์เริ่มใช้อุปกรณ์และเทคโนโลยีในการจับปลา ทำให้ปลาลดลง รายได้ของชาวบ้านลดลง
พ.ศ. ๒๕๓๐ – ๒๕๓๖	□ กรมประมงสนับสนุนงบประมาณในการเลี้ยงหอยแครงแก่ชาวบ้านต้นหยงลูโละ	
พ.ศ. ๒๕๓๐ – ๒๕๓๘	□ ขยายการทำนาทุ่งไปยังฝั่งตำบลแหลมโพธิ์ ตำบลต้นหยงลูโละ ตำบลบานา นาเกลือบางส่วนถูกแทนที่ด้วยนาทุ่ง โดยเฉพาะในเขต อำเภอเมือง เจ้าของนาทุ่งรายใหญ่เป็นนักการเมืองจาก จังหวัดราชบุรี กับคุณทวี ไกรคุปต์ ร่วมทุนกับคนในพื้นที่ เกิดการรวมตัวเป็น “ชมรมผู้เลี้ยงกุ้งจังหวัดปัตตานี”	

ช่วงเวลา	เหตุการณ์จังหวัดปัตตานี	เหตุการณ์ในหมู่บ้านดาโต๊ะ
พ.ศ. ๒๕๓๒	□	□ กลุ่มแม่บ้านเริ่มออกหาปลากับสามี บาง คนออกไปทำงานในโรงงาน ทำให้ลูก ๆ บางครอบครัวไม่ได้เรียนหนังสือ และขาด ความอบอุ่น
พ.ศ. ๒๕๓๔	□ คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบและได้แต่งตั้งคณะกรรมการ เขตเศรษฐกิจพิเศษจังหวัดชายแดนภาคใต้	□ สร้างอนามัยหลังใหม่ในเขตกูโบร์ หลัง อาคารเรียนตึกเก่า เนื่องจากอนามัยหลัง เก่าถูกน้ำท่วม
	□ คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบอนุมัติเงินงบประมาณ ๒๖๗ ล้านบาท เพื่อให้มีโครงการเพื่อส่งเสริมศักยภาพของเขต อุตสาหกรรม มีการปรับปรุงเขตอุตสาหกรรมระยะที่ ๑ และ ๒ โดยกรมการปกครองให้การสนับสนุนด้าน งบประมาณ ๑ เกิดองค์การชุมชน "กลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานี" โดยมี สมาชิกเป็นชาวบ้านหมู่ ๑ - ๔ ตำบลแหลมโพธิ์ ศูนย์กลางการทำงานที่บ้านดาโต๊ะ □ สร้างเขื่อนปูนเพื่อป้องกันการเซาะชายฝั่งที่บางดาวา โดยบริษัทเทียนปรีชา ขณะนั้นนายเด่น โต๊ะมีนาเป็น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร	□ ชาวบ้านดาโต๊ะร่วมกับสำนักงานป่าไม้เขต ปัตตานี และโครงการวิจัยพื้นที่ชุ่มน้ำ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์จัดทำ โครงการ "ปลูกป่าในหัวใจคน" บริเวณอ่าว ปัตตานี โดยมีการปลูกต้นไม้ ๕,๐๐๐ ต้น
พ.ศ. ๒๕๓๖	□ องค์การพัฒนาเอกชน มูลนิธิเอิร์ธโฮร์แลนด์ และมูลนิธิ คุ้มครองสัตว์ป่าในพระบรมราชินูปถัมภ์ ร่วมกับโครงการ พื้นที่ชุ่มน้ำ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขต ปัตตานี และกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานี โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อร่วมกันฟื้นฟูดูแล และจัดการทรัพยากรธรรมชาติใน อ่าวปัตตานีอย่างเหมาะสม และยั่งยืน	□ เปิดโรงเรียนตึกเก่าอีกครั้ง โดยกลุ่ม ยู ว ส ร วั ง ส ร ร คี จ า ก มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขต ปัตตานี เข้ามาพัฒนาระบบการเรียนการ สอน โดยมีครูผู้สอนบางส่วนเป็นชาวดา โต๊ะ ทำให้ครูได้เรียนรู้แนวทางการสอน แบบใหม่และนักเรียนสนุกกับการเรียนมาก ขึ้น
พ.ศ. ๒๕๓๖ - ๒๕๓๘	□ เริ่มมีวิธีการจับหอยแบบใหม่ จากเดิมเป็นคราดด้วยมือ มาเป็นนำคราดติดไว้ท้ายเรือแล้ววิ่งคราดหอยแครง ทำ ให้ได้หอยแครงครั้งละมาก ๆ	
พ.ศ. ๒๕๓๗ - ๒๕๓๘	□ เกิดปัญหาหอยหนามระบาด เนื่องจากการเลี้ยง หอยแครง ชาวประมงจะส่งซื้อพันธุ์หอยแครงจาก ประเทศมาเลเซีย ซึ่งลูกพันธุ์หอยแครงอาจมีหอยหนาม ติดมาด้วย แต่นักวิชาการบางคนสันนิษฐานว่าเนื่องจาก การเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศอ่าวปัตตานี ทำให้หอย หนามเติบโตอย่างรวดเร็ว	□ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช กุมารี เสด็จเยือนมัสยิดและกูโบร์ ชาวบ้าน รู้สึกเลื่อมใสในพระมหากรุณาธิคุณ และ ส่งผลให้มีการบูรณะมัสยิดในเวลาต่อมา □ ชาวบ้านดาโต๊ะเริ่มเลี้ยงปลาตุก เพิ่ม รายได้ให้กับครอบครัว และสร้าง ความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก □ แม่ชาวดาโต๊ะเริ่มคลอดลูกที่โรงพยาบาล

ช่วงเวลา	เหตุการณ์จังหวัดปัตตานี	เหตุการณ์ในหมู่บ้านดาโต๊ะ
		ไม่อยู่ไฟ รับประทานยาแผนปัจจุบัน
พ.ศ. ๒๕๓๘ - ๒๕๔๐	□ การทำนาทุ่งเริ่มมีปัญหา เป็นโรคเชื้อรา ชาวบ้านเรียกโรคหัวเหลือง/หัวแดง	
พ.ศ. ๒๕๓๙	□ กรมประมงทำปะการังเทียมที่อำเภอปะนาเระ นาทุ่งขยายเข้าคลองบางมะรวด □ ชุมชนบ้านบางตาวา จัดโครงการปลูกป่าชุมชนในเขตป่าสงวนแห่งชาติ บางตาวา อำเภอหนองจิก □ กรมควบคุมมลพิษ จัดทำโครงการจัดการคุณภาพน้ำ และจัดทำแผนปฏิบัติการในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำภาคใต้และชายฝั่งทะเล พบว่าปริมาณความสกปรกในรอบไอดีที่ถ่ายทิ้งลงสู่ลุ่มน้ำปัตตานีในปริมาณสูง (๖,๘๕๙.๕๑ กก./วัน) เมื่อเปรียบเทียบกับบริเวณอื่น □ เกิดการประท้วงกรณีการเลี้ยงหอยแครงในอ่าวปัตตานี โดยนายลายี สามม กำนันตำบลแหลมโพธิ์ เป็นแกนนำให้ยกเลิกสัมปทานในการเลี้ยงหอยแครง โดยมีเหตุผลสองประการคือ การแปรรูปพื้นที่หอยธรรมชาติที่เป็นแหล่งหากินของทุกคน กลายเป็นพื้นที่จับจองสำหรับบางคน และเกิดการระบาดของหอยหนามอย่างหนัก ทำให้เครื่องมือของวนลอยวนกุ้งของชาวบ้านเสียหาย □ หอยแครงที่เลี้ยงในอ่าวปัตตานีตายเป็นจำนวนมาก คาดว่าเกิดจากในฤดูฝน ปริมาณน้ำจืดมีมาก ประกอบกับเนื้อที่ในอ่าวปัตตานีมีจำกัดไม่เพียงพอที่จะรองรับการเลี้ยงหอยแครงจำนวนมาก	□ กรมศิลปากรเข้ามาบูรณะมัสยิด ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ยอมรับ เนื่องจากเสียดายงบประมาณจำนวนมาก ที่นำมาบูรณะมัสยิดไม่ดีเท่าที่ควร □ คณะกรรมการมัสยิดได้จัดตั้งกองทุนระกาดพิตเราะห์
พ.ศ. ๒๕๔๐	□ โครงการพัฒนาร่องน้ำและทำเรือปัตตานี บริเวณปากอ่าวปัตตานี โดยการขยายร่องน้ำนอกกว้าง ๗๐ ม. ลึก ๕.๕ ม. ยาว ๖.๖ กม. ขยายร่องน้ำในกว้าง ๗๐ ม. ลึก ๕ ม. แ่งกลับเรือกว้าง ๑๔๐ ม. ที่จุดหักเรือขนาด ๘๐๐ x ๒๐๕ ม. ลึก ๕ ม. สร้างกำแพงป้องกันร่องน้ำยาว ๕๐๐ ม. กรมบริเวณฝั่งตะวันตกของปากแม่น้ำปัตตานี เนื้อที่ ๕๐๐ ไร่ และการก่อสร้างอาคารดัดแปลงขนาด ๑๐๐ x ๑๕๐ ม.	
พ.ศ. ๒๕๔๐	□ กลุ่มประมงพื้นบ้านขนาดเล็กและกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานี มีมติเรียกร้องให้ชะลอโครงการพัฒนาร่องน้ำและทำเรือปัตตานีออกไป ๑ ปี เพื่อมีเวลาในการศึกษาและสร้างความเข้าใจในโครงการ และผลกระทบอย่างรอบคอบ และให้ชุมชนรอบอ่าวได้มีส่วนร่วมในกระบวนการนี้ด้วย □ สร้างเงื่อนไขทั้งกันทรายบริเวณปลายแหลมตาชี และ	

ช่วงเวลา	เหตุการณ์จังหวัดปัตตานี	เหตุการณ์ในหมู่บ้านดาโต๊ะ
	สร้างเขื่อนป้องกันการเซาะพังของชายฝั่งบริเวณบ้านบางตาขาว อำเภอหนองจิก และบริเวณอื่น ๆ ในแนวใกล้เคียง เกิดการทับถมของตะกอนด้านหนึ่ง และการเซาะพังอีกด้านหนึ่งของเขื่อน การทับถมของตะกอนทำให้หอยหิม ซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญของชุมชนบางตาขาวตายจนหมด □ โครงการทำเขื่อนกันทรายบริเวณอ่าวปะนาเระ โดยกรมเจ้าท่า	
พ.ศ. ๒๕๔๑ - ๒๕๔๒	□ ประชากรวัยอ่อนของปูพพจากบริเวณปากอ่าวและชายฝั่งปากแม่น้ำเข้ามาในแม่น้ำปัตตานีถึงบริเวณสะพานตะลุโบ๊ะ นับล้าน ๆ ตัวเพื่อหาที่อยู่อาศัย เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยเกิดมาก่อน	
พ.ศ. ๒๕๔๑	□ ทรัพยากรสัตว์น้ำในอ่าวปัตตานีลดลง กระแสน้ำในอ่าวมีการเปลี่ยนแปลงและไหลเวียนช้าลง น้ำจืดมีเวลายู่ในอ่าวนานขึ้น และขยายพื้นที่ครอบคลุมอ่าวมากขึ้น ชาวบ้านที่ทำงานในอ่าวและคลองยะหริ่งสังเกตพบว่ามี การทับถมของตะกอนมากขึ้น คลองตันเงิน หมู่ ๖ ทะเลเสื่อมโทรมและลดจำนวนลง แต่มีสาหร่ายสีเขียวแกมน้ำเงินเพิ่มขึ้น หอยขาวบริเวณเนินหอยใกล้กับบุดีสูญหายไป □ โครงการสูบน้ำจากแม่น้ำสายบุรีเพื่อนำน้ำไปเลี้ยงในพุ่มแรม โดยกรมชลประทาน	
พ.ศ. ๒๕๔๒	□ โครงการขยายถนนสายปัตตานี - นราธิวาส เป็นถนนสี่เลน เกิดปัญหาน้ำท่วมขัง ๒ ข้างถนน ป่าสันทรายและภูเขาข้างเดียวตามแนวถนนถูกทำลาย โดยการขุดขายหน้าดินเพื่อนำมาถมทำถนน	□ จัดงานเลี้ยงน้ำชาเพื่อหาทุนสร้างอาคารโรงเรียนตาดีกา ได้เงินมาประมาณ ๗๔๐,๐๐๐ บาท
พ.ศ. ๒๕๔๓	□ เดือนมิถุนายน ชาวประมงพื้นบ้านทั้ง ๖ อำเภอ กว่าหมื่นคนรวมตัวกันประท้วงกรณีการทำประมงพาณิชย์ อวนลากอวนรุนหน้าอาคารศาลากลางจังหวัดปัตตานี และสนามหน้าศาลากลางรวม ๓ วัน ๓ คืน มีผลทำให้นายธรรมรงค์ ประกอบบุญ อธิบดีกรมประมงขณะนั้น ลงมาเจรจากับชาวประมงพื้นบ้าน และรับปากจะจัดการปัญหาเรืออวนลากอวนรุนให้เรียบร้อยใน ๒ ปี □ กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม สนับสนุนงบประมาณแก่เครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานีจำนวน ๓.๕ ล้านบาท เพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในอ่าวปัตตานีโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม กิจกรรมที่จัดขึ้นคือ ฟื้นฟูสัตว์น้ำประเภท หอยขาว	□ กรมเจ้าท่าทำการขุดร่องน้ำให้กับชาวบ้านดาโต๊ะ ชาวบ้านได้รับความสะดวกในการเดินเรือ และได้เลี้ยงปลากระพง ปลาเก๋า เพื่อเสริมรายได้ให้แก่ครอบครัว □ ลูกชาวบ้านดาโต๊ะได้เป็นปลัดอำเภอคนแรกของหมู่บ้าน คือ นายสุทินัย เจ๊ะสุ (เดร์) เป็นแบบอย่างแก่ชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านดาโต๊ะส่งลูกให้เรียนสูงๆ □ ขยายไฟฟ้าจากสถานีประมงเข้ามาถึงกูโบร์ ทำให้ชาวบ้านละแวกดังกล่าวมีไฟฟ้าใช้

ช่วงเวลา	เหตุการณ์จังหวัดปัตตานี	เหตุการณ์ในหมู่บ้านดาโต๊ะ
	หอยแครง พื้นฟูป่าชายเลนในอำเภอนงจิก อำเภอเมือง และอำเภอยะหริ่ง □ องค์การชุมชนภาคประชาชน และหน่วยงานราชการ ร่วมมือกันทำวิสัยทัศน์จังหวัดปัตตานี ได้เป้าหมายวิสัยทัศน์ ๗ ด้าน รวมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	□ สร้างโรงเรียนตาดิกานหลังใหม่ ชาวบ้านมีความรู้สึกภาคภูมิใจที่ลูกหลานได้เรียนโรงเรียนตาดิกาที่สร้างขึ้นด้วยน้ำพักน้ำแรงของชาวบ้านดาโต๊ะ
พ.ศ. ๒๕๔๙	□ เกิดขบวนการทำงานภาคประชาสังคม บุคคลากรจากหลายหน่วยงานร่วมทบทวนปรับวิธีคิด และวิธีการทำงาน โดยบูรณาการความร่วมมือในระดับที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน โดยเฉพาะกรณีการทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์อ่าวปัตตานี ขยายความร่วมมือครั้งใหญ่ เป็นตัวอย่างของเครือข่ายที่เข้มแข็ง และเป็นกรณีศึกษาของสภาพพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	□ สร้างประปาขึ้นใหม่เพื่อรองรับความต้องการการใช้น้ำที่เพิ่มมากขึ้น
พ.ศ. ๒๕๔๕		□ ชาวบ้านบูดีจับปลาพะยูนได้ในอ่าวปัตตานี หลังจากที่ไม่พบปลาพะยูนมากกว่า ๒๐ ปี ชาวบ้านรู้สึกดีใจ เพราะคาดการณ์ได้ว่าอ่าวปัตตานีจะกลับมสมบูรณ์อีกครั้ง □ โรงเรียนตาดิกาได้รับอนุญาตตามกฎหมายและกรมศาสนา ทำให้ได้รับเงินทุนสนับสนุนปีละ ๔,๐๐๐ บาท □ กลุ่มสตรีของนายรอฮะมัต ตาแม ได้ผลิตข้าวเกรียบผสมลาหาร่าย ทำให้หมู่บ้านมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในงานหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ แต่ผลประโยชน์ที่ได้รับอยู่ในกลุ่มเครือญาติเท่านั้น
พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๗	□ ประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรอ่าวปัตตานี กลายเป็นประเด็นร่วมของคนในจังหวัดปัตตานี จนกระทั่งถูกบรรจุในโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นน่าอยู่ ได้รับการสนับสนุนจากยุทธศาสตร์การใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้จัดทำแผนแม่บทอ่าวปัตตานีโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนรอบอ่าวปัตตานี	□
พ.ศ. ๒๕๔๖		□ เปิดสอนอัลกุรอ่านระบบกัรอาตีที่โรงเรียนตาดิกา □ นักศึกษาจากสิงคโปร์จัดกิจกรรมที่โรงเรียนตาดิกาชุดที่ ๑ เพื่อสร้างอาคารห้องพัสดุ ๑ หลัง
พ.ศ. ๒๕๔๗		□ นักศึกษาจากสิงคโปร์จัดกิจกรรมที่โรงเรียนตาดิกาชุดที่ ๒ เพื่อสร้างสนามบาสหน้าโรงเรียน

ปอเนาะภูมิท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัย

ด้วยประวัติศาสตร์อันยาวนานนับร้อยปีของปอเนาะภูมิจนถึงปัจจุบัน ปอเนาะภูมิมีลักษณะเด่นซึ่งเป็นที่รู้จักกันในการเรียนการสอนของอิสลามทั้งในภาคใต้ และภาคอื่นๆ คือการได้รักษาแบบอย่างดั้งเดิมของปอเนาะไว้ได้เป็นอย่างดี ทั้งในด้านหลักสูตรการเรียนการสอน วิถีความเป็นอยู่ของโต๊ะครูและลูกศิษย์ตลอดถึงชุมชนโดยรอบ แม้ว่าอาจจะมีสิ่งแปลกใหม่ที่น่าสนใจไปสู่การเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดต่างๆ บ้างตามยุคสมัยและสถานการณ์ แต่ก็สามารถรักษาคุณค่าและจิตวิญญาณเดิมของปอเนาะไว้ได้เป็นอย่างดี

ในยุคสมัยที่เกิดเหตุความรุนแรงของพื้นที่ชายแดนใต้แต่ละครั้ง สถาบันปอเนาะย่อมจะถูกจับตามองเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากเป็นที่ยอมรับของชุมชนค่อนข้างสูง หากโต๊ะครูท่านใดมีชื่อเสียงและมีลูกศิษย์มาก ก็อาจถูกเข้าใจผิด ปอเนาะภูมิถือว่าเป็นปอเนาะที่ได้รับการยอมรับอย่างมากมาตั้งแต่อดีตจึงได้รับผลกระทบดังกล่าวไปด้วย ในยุคที่ผู้นำศาสนา และผู้นำมุสลิมถูกจับในข้อหาก่อการร้ายและแบ่งแยกดินแดน ปอเนาะหลายแห่งถูกสั่งปิดดำเนินการจากราชการ แต่ปอเนาะภูมิกลับรอดพ้นจากวิกฤตการณ์ดังกล่าวมาได้ เพราะอุดมการณ์ที่ชัดเจนในการก่อเกิดปอเนาะที่ว่า “เราเรียนเพื่อสร้างปอเนาะ และเราสร้างปอเนาะเพื่อเป็นสถานที่ถ่ายทอดหลักการศาสนา”

ความพยายามของรัฐบาลหลายสมัยที่ผ่านมา ต้องการยกระดับประเทศไทยให้ทัดเทียมกับกระแสของโลก และได้นำแบบอย่างที่เราเข้าใจว่าเป็นพฤติกรรมที่พัฒนาแล้วมาทดแทนกับสังคมไทยดั้งเดิม กระแสนี้ได้แทรกซึมในทุกระดับอย่างรวดเร็ว ปอเนาะนับว่าเป็นสถานที่หนึ่งที่นับว่าล่อแหลม ต่อปรากฏการณ์เหล่านั้น เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชนอ่อนไหวต่อสิ่งกระทบ อาทิ ปัญหายาเสพติด ปัญหาโสเภณี ปัญหาหลักขโมย และอื่นๆ ที่กำลังจะตามมา

แม้ปอเนาะจะเป็นเกราะป้องกันสิ่งเลวร้ายได้ระดับหนึ่ง แต่ยังมีกลุ่มเยาวชนและคนมุสลิมอีกมากที่ไม่ได้เข้ามาสัมผัสและยึดถือปอเนาะเป็นที่ขัดเกลาจิตใจ อย่างไรก็ตามหากไม่มีการคัดค้านกระบวนการแก้ปัญหาที่ดีได้ ปัญหานี้อาจแผ่ขยาย แทรกซึมได้มากขึ้น และอาจต้องใช้กระบวนการแก้ปัญหาที่ซับซ้อนขึ้นก็เป็นได้

ปอเนาะกับสถานการณ์ปัจจุบัน อาจารย์มูหัมมัด อาดำ กล่าวว่า “หลังเหตุการณ์ความไม่สงบที่มัสยิดกรือเซะ จังหวัดปัตตานี ปอเนาะได้มีส่วนร่วมกับทางราชการในการปรับทัศนคติของชาวบ้านที่มีต่อรัฐ ด้วยการเป็นวิทยากรประจำอำเภอ ทำหน้าที่ออกไปบรรยายตามมัสยิดต่างๆ ในส่วนของการเรียนการสอนนั้น ยังคงดำเนินไปตามปกติโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง”

มุมมองภายนอกต่อปอเนาะ กล่าวโดยภาพรวมแล้ว หลังจากที่มีเหตุการณ์ความไม่สงบเกิดขึ้น และมีบุคคลที่เกี่ยวข้องกับปอเนาะเข้าไปมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการดังกล่าวอยู่ในบางเหตุการณ์ ทำให้คนทั่วไปมองว่าปอเนาะเป็นสถาบันหนึ่งที่มีปัญหา ซึ่งเป็นความคิดที่เป็นไปในลักษณะเหมารวม ทั้งที่ในความเป็นจริงนั้นเป็นเพียงส่วนน้อย และกระทำการโดยคนบางกลุ่ม โดยที่ผู้บริหารและผู้ที่มีบทบาทในการดำเนินกิจการของปอเนาะไม่ได้รับรู้และให้การส่งเสริมแต่อย่างใด

โดยเฉพาะสื่อในปัจจุบันด้วยแล้วถือว่ามีอิทธิพลสำคัญในการชักจูงให้คนทั่วไปมีทัศนคติในแง่ลบได้โดยง่าย ดังจะเห็นได้จากการพาดหัวข่าวของหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๔๗ ที่เขียนว่า

“ผวาลูกถูกปั้นหัว ย้ายหนีปอเนาะ” ตรงส่วนนี้หากอ่านด้วยทัศนคติที่เป็นลบ อาจทำให้คิดได้ว่า ปอเนาะโดยรวมปลูกปั้นให้ผู้เรียนมีความคิดแบ่งแยกดินแดนหรือก่อความไม่สงบ ทั้งที่ความเป็นจริงอย่างที่ได้อธิบายไว้แล้วข้างต้นว่าเป็นการกระทำของคนเพียงกลุ่มหนึ่งที่มีความคิดแตกแยกออกจากแนวทางที่ถูกต้องของศาสนาอิสลามเท่านั้น

ปอเนาะเปรียบเสมือนสังคมเล็กๆ สังคมหนึ่ง ในจำนวนผู้ที่เข้ามาทำการศึกษาในปอเนาะนั้น ประกอบไปด้วยคนดีที่มุ่งเฝ้าหาความรู้ทางศาสนาเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน และอาจมีคนไม่ดีปะปนอยู่ด้วยส่วนหนึ่ง ปอเนาะเป็นโรงงานที่ทำการฟอกคนให้เป็นคนดี แต่ก็เชื่อว่าจะสามารถเป็นคนดีและสะอาดได้ทุกคน ดังนั้นการที่คนบางกลุ่มกระทำการขัดกับอุดมการณ์ของปอเนาะ จึงไม่ควรเหมารวมว่าปอเนาะนั้นๆ หรือทุกแห่งเป็นผู้ให้การสนับสนุนการก่อความไม่สงบ

อีกประเด็นหนึ่งที่เกิดความผิดพลาดอยู่บ่อยครั้งได้แก่ เมื่อมีการพูดถึงนโยบายหรืองบประมาณการสนับสนุน มักแยกอย่างเด่นชัดเสมอระหว่างปอเนาะดั้งเดิมกับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่มีการสอนลามัญ แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่สงบขึ้น มักใช้คำว่า “ปอเนาะ” เหมารวมไปทั้งสองประเภท ทั้งๆ ที่ความเป็นจริงนั้นสถาบันที่มีปัญหาจากผู้กระทำผิดนั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่มีการสอนศาสนาควบคู่กับลามัญ

ในส่วนของการว่า “โต๊ะครู” เช่นเดียวกัน มีการเสนอข่าวที่สร้างความสับสนอยู่บ่อยครั้ง เช่น การเขียนข่าวว่า “โต๊ะครูยิงตำรวจ” ซึ่งในความเป็นจริงแล้วผู้กระทำความผิดไม่ใช่โต๊ะครู แต่เป็นเพียงครูผู้สอนศาสนาวิทยาท่านั้น ทั้งนี้เนื่องด้วยความไม่เข้าใจถึงความหมายของคำว่า “โต๊ะครู” นั่นเอง

จากข้อมูลของอาจารย์มุหัมมัด อาดำ กล่าวไว้ว่า “จากที่เคยสนทนากับหน่วยเฉพาะกิจทหารผู้บังคับบัญชาบางท่านที่เข้ามารักษาการในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนมาจากภาคกลาง ท่านเข้าใจว่าครูสอนศาสนาทุกคนคือโต๊ะครู ซึ่งความจริงแล้ว โต๊ะครู คือ ผู้มีตำแหน่งเป็นผู้จัดการและเจ้าของโรงเรียนสอนศาสนา เทียบเท่ากับผู้อำนวยการหรือครูใหญ่ในโรงเรียนลามัญทั่วไป”

และจากการรวบรวมข้อมูลจากเหตุการณ์ที่ผ่านมา ยังไม่มีโต๊ะครูคนไหนที่ตกเป็นผู้ต้องหาในการก่อความไม่สงบเลย โดยผู้ที่ถูกจับกุมเป็นเพียงครูผู้สอนเท่านั้น

การดำรงอยู่ของปอเนาะภูมิท่ามกลางสถานการณ์ความไม่สงบ ท่ามกลางสถานการณ์ของ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ปัจจุบัน เป็นปัจจัยที่กระตุ้นให้ปอเนาะต่างๆ ต้องปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่และความเข้าใจอันดีกับทางภาครัฐ ปอเนาะหลายแห่งได้มีการจดทะเบียนเป็นสถาบันสอนศาสนาที่ถูกต้อง โดยปัจจุบันมีสถาบันปอเนาะจดทะเบียนแล้วทั้งสิ้น ๒๑๔ โรง

ในช่วงเวลาที่กำลังเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่กับสถาบันปอเนาะต่างๆ นั้น ปอเนาะภูมิถือว่าได้รับผลกระทบน้อยมาก แต่ไม่ใช่เพียงเท่านั้น ปอเนาะภูมิยังเป็นตัวกลางในการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับสถาบันปอเนาะมาโดยตลอด สิ่งนี้ทำให้ทางปอเนาะมีบทบาทสำคัญมากยิ่งขึ้น ปัจจัยที่ส่งให้ปอเนาะภูมิสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางสถานการณ์ปัจจุบันมีดังต่อไปนี้

ภาพพจน์ที่ดีของปอเนาะ ทัศนคติจากทางรัฐที่มีต่อปอเนาะภูมิอยู่ในด้านบวกมาโดยตลอด เนื่องด้วยนโยบายและแนวปฏิบัติของทางปอเนาะนั้น มีการปฏิสัมพันธ์กับทางภาครัฐอย่างสม่ำเสมอ ให้ความ

ร่วมมือกับทางราชการด้วยดีมาโดยตลอด เนื่องจากสิ่งที่กล่าวมานี้ไม่ถือว่าเป็นการขัดกับหลักศาสนา และยังส่งผลดีทำให้ปอเนาะเองสามารถดำเนินกิจกรรมด้านการศึกษาได้อย่างคล่องตัว ทั้งนี้ทัศนคติที่ดีจากทางภาครัฐที่มีต่อปอเนาะภูมินั้น มิได้เพิ่งเกิดขึ้นในยุคนั้นๆ แต่เกิดจากการสั่งสมความดีงามมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ก่อตั้งปอเนาะ โดยมีได้มีจุดต่างพร้อยใดๆ ให้เกิดปัญหากับทางภาครัฐ เพราะทางปอเนาะใช้หลักเหตุและผล การเสนอข้อคิดเห็นโดยสันติวิธี

การติดต่อสัมพันธ์กับทางภาครัฐอย่างสม่ำเสมอ “ปอเนาะแบบดั้งเดิมโดยส่วนมากแล้วมีความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างน้อยกับทางภาครัฐ อาจด้วยเหตุผลทางด้านภาษาและการสื่อสาร ความเป็นสันโดษของสถาบันปอเนาะเอง ประกอบกับความอ่อนล้าของภาคราชการในการลงพื้นที่เพื่อเข้าไปคลุกคลีกับภาคประชาชน ทำให้สถาบันปอเนาะอื่นๆ ห่างเหินกับทางภาครัฐ” (อาจารย์หะยีมุหัมมัด อาดำ)

ส่วนปอเนาะภูมินั้นมีความสัมพันธ์ที่ดีกับทางภาครัฐ ทั้งนี้เพราะเจ้าของปอเนาะได้มีการติดต่อสัมพันธ์และร่วมกิจกรรมกับทางราชการอย่างต่อเนื่อง ด้วยที่มีพื้นฐานทางด้านภาษาที่ดีและเล็งเห็นว่าการมีกิจกรรมร่วมกับทางภาครัฐ และองค์กรต่างๆ อย่างสม่ำเสมอเป็นหน้าที่ของพลเมืองที่ดี ทั้งยังมีประโยชน์อีกมากมายหลายด้าน เช่น การเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ของโต๊ะครู และเป็นการเกื้อหนุนทัศนคติที่ดีของทางภาครัฐต่อปอเนาะภูมินี้ เป็นต้น

สิ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดหลังจากเหตุการณ์ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๗ คือ ความถี่ในการติดต่อ พบปะ หรือร่วมแสดงความคิดเห็นกับทางภาครัฐและเอกชนมีมากขึ้น บางครั้งทางปอเนาะภูมินี้เองได้รับการติดต่อจากหน่วยงานราชการและเอกชน รวมถึงผู้สื่อข่าวในการขอข้อมูลและการขอให้เป็นตัวกลางในการประสานงานระหว่างปอเนาะกับภาครัฐมากยิ่งขึ้น

การแก้ปัญหา ในการแก้ไขปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ในส่วนของการศึกษานั้น มีการประชุมเพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาลหลายครั้งด้วยกัน ล่าสุดได้มีการประชุมระดมความคิดเรื่อง “แนวทางการพัฒนาการศึกษาในจังหวัดชายแดนภาคใต้” ณ โรงแรมช้างลิ จังหวัดยะลา วันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ ผู้วิจัยเห็นว่าผลสรุปที่ได้จากการประชุมเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหาก็ จึงได้นำมาเสนอไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ผลสรุปในการประชุมมีข้อเสนอใน ๕ ประเด็นหลักคือ

๑. การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้จัดหลักสูตรที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น
๒. ส่งเสริมการศึกษาศาสนาอิสลามทั้งระบบ
๓. การพัฒนาอาชีพและการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) ให้ กศน. เป็นตัวกลางในการสร้างเครือข่ายระหว่างรัฐกับประชาชน และจัดอบรมอาชีพให้สอดคล้องกับความต้องการของพื้นที่
๔. การพัฒนาโรงเรียนปอเนาะในฝัน ระยะ ๓ ปี ระยะแรกจะมีโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม ๓๗ แห่ง และสถาบันศึกษาปอเนาะ ๑ แห่งเข้าร่วม โดยรัฐจะสนับสนุนงบประมาณในปีแรกโรงเรียนละ ๑ ล้านบาท รวมทั้งหมด ๔๐ ล้านบาท

๕. การพัฒนาอุดมศึกษา ให้เร่งจัดตั้งมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เป็นเอกเทศ เพื่อเป็นศูนย์ความรู้ด้านการศึกษาศาสนาอิสลามในภูมิภาค นอกจากนี้ยังเสนอให้ตั้งศูนย์ส่งเสริม

การศึกษา จังหวัดชายแดนภาคใต้ขึ้น เพื่อดูแลการจัดการศึกษาทั้งระบบ โดยให้สังกัดกองอำนวยการเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กออสมสส.จชต.บ.)

นอกเหนือจากแนวทางที่ยกมาแล้วนั้น ทางผู้วิจัยใคร่ขอเสนอแนวทางเพิ่มเติมคือ ลดเงื่อนไขต่างๆ ทางสังคม เช่น การกำจัดอบายมุขที่มีอยู่อย่างแพร่หลายตามชุมชน ไม่ว่าจะเป็น คาราโอเกะ ห้องอาหาร ที่นําสั่งเกดคือ ผู้เปิดกิจการเป็นคนต่างถิ่น แต่คนเข้าใช้บริการส่วนหนึ่งเป็นคนมุสลิมในพื้นที่ซึ่งไม่ได้รับการศึกษาในด้านศาสนา หรือมีความหย่อนยานในหลักการศรัทธา โดยใช้นโยบายที่ทำให้พื้นที่ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นพื้นที่ปลอดอบายมุข ทั้งนี้เนื่องด้วย ๔๕% ของคนในพื้นที่เป็นชาวไทยมุสลิม และอบายมุขที่กล่าวมานั้นก็ขัดกับหลักการของศาสนาทุกศาสนา

การให้การศึกษาที่ถูกต้องตามหลักการอิสลามแก่เยาวชน เป็นที่ทราบโดยทั่วกันแล้วว่า ผู้ที่ก่อเหตุการณ์ไม่สงบนั้นคือผู้หลงผิดซึ่งได้รับการชักจูงโดยคนกลุ่มหนึ่งที่ใช้หลักคำสอนศาสนาบิดเบือนกล่าวอ้าง การสนับสนุนให้เยาวชนได้รับการศึกษาตามแนวทางที่ถูกต้องนั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะคลี่คลายปัญหานี้ได้

การสร้างอาชีพ ขจัดความยากจน เป็นที่ทราบกันโดยทั่วกันแล้วว่าพื้นที่นี้มีจำนวนไม่น้อยที่ต้องเดินทางไปทำงานที่ประเทศมาเลเซีย ทั้งๆ ที่เมื่อ ๔๐ ปีก่อน คนมาเลเซียมักมารับจ้างตัดยางที่นี่ จึงเป็นหน้าที่ของทางราชการที่ต้องคิดหาอาชีพให้กับชาวบ้านในพื้นที่ โดยไม่ต้องเดินทางไปทำงานที่อื่น ซึ่งจะส่งผลดีทางด้านสังคม เศรษฐกิจ แก่ประเทศไทยเอง

การเปลี่ยนแปลงของปอเนาะภูมิหลังเหตุการณ์วันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๗ หลังเหตุการณ์ที่มีสยิดกรือเซะในวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๗ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านนโยบายของทางภาครัฐที่มีต่อสถาบันปอเนาะเป็นอย่างยิ่ง ปอเนาะต่างๆ ถูกเพ่งเล็งว่าจะเป็นแหล่งซ่อนสมุน ให้ที่พักพิงแก่ผู้ก่อความไม่สงบ และสั่งสอนหลักการศาสนาในแนวทางที่บิดเบือน จากนั้นมีนโยบายให้ทุกปอเนาะทำการจดทะเบียนเป็นสถานศึกษาที่ถูกต้อง ซึ่งสถานศึกษาปอเนาะต่างๆ ก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในการจดทะเบียน

ทางรัฐเองก็ไม่ได้มองว่าปอเนาะทั้งหมดหรือส่วนใหญ่สั่งสอนให้มีการก่อความไม่สงบในพื้นที่ เพียงแต่มองว่ามีส่วนหนึ่งเท่านั้นที่เข้าร่วมกันเป็นขบวนการ ซึ่งก็ไม่ได้รับการยอมรับและเห็นด้วยจากมุสลิมในพื้นที่ เพราะเป็นการกระทำที่ขัดต่อหลักศาสนา ดังเช่นที่ พล.ท.พิศาล วัฒนวงษ์ศิริ แม่ทัพภาคที่ ๔ ได้กล่าวกับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามแห่งหนึ่งในจังหวัดยะลา ซึ่งมีครูถูกจับไว้ว่า “ทุกศาสนาสอนให้เป็นคนดี ครูและนักเรียนที่หลงผิดเพียงหยิบมือเดียวคงไม่ทำให้ครูและนักเรียนอีกกว่า ๗,๐๐๐ คนเสียไปด้วย และถือว่าคนที่ก่อเหตุเป็นเพียงผู้หลงผิดและไม่หวังดีต่อประเทศชาติเท่านั้น สักวันหนึ่งบุคคลเหล่านี้จะกลับมาเป็นคนดี มาช่วยกันพัฒนาประเทศชาติต่อไป”

ความเปลี่ยนแปลงของปอเนาะจากยุคสู่ยุค จำนวนนักเรียนของปอเนาะภูมิในปัจจุบันอาจจะน้อยเมื่อเทียบกับเมื่อประมาณ ๕๐ ปีที่แล้ว ซึ่งในสมัยที่เฒ่าครูคนแรกนั้นมีนักเรียนประมาณ ๕๐๐ คน แต่ในปัจจุบันมีเพียง ๑๒๐ คน ทั้งนี้ด้วยเหตุผลหลายๆ ประการ คือ ในอดีตสถาบันปอเนาะใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้มีน้อยมาก แทบจะนับจำนวนได้ โดยมีเพียงแค่ ๔-๕ โรงเท่านั้น แต่ในขณะนี้โรงเรียนปอเนาะมีประมาณ ๒๕๐ โรง คำนิยมของคนส่วนใหญ่ที่มักจะส่งลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่มีการสอน

ศาสนาควบคู่กับสามัญ ในขณะที่ปอเนาะภูมิยังคงสอนเฉพาะศาสนาเพียงอย่างเดียว จะเห็นได้ว่าแม้แต่ลูกหลานของครูในปอเนาะเองก็ยังไปเรียนที่โรงเรียนเอกชนประเภทดังกล่าว อาจารย์มูฮัมหมัด อาดำ) ชื่อเสียงของโต๊ะครูคนแรกและความเป็นสิริมงคล (บารอเกด) จะสังเกตได้ว่าท่านเป็นคนที่มียศเสียงโด่งดังมากในด้านวิชาการศาสนา เลื่องลือไปจนถึงประเทศเพื่อนบ้าน เช่น มาเลเซีย พม่า กัมพูชา จึงทำให้มีผู้คนหลั่งไหลมาขอเป็นลูกศิษย์มากมาย

ผลกระทบของจำนวนนักเรียนต่อการศึกษاپอเนาะแบบดั้งเดิม คนรุ่นใหม่ส่วนมากในปัจจุบันนิยมที่จะศึกษาต่อในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม เหตุผลคือ สามารถเรียนทางด้านสามัญควบคู่ไปกับด้านศาสนาได้ เนื่องด้วยการประกอบอาชีพ รายได้ และค่านิยมในเรื่องวัตถุ มีอิทธิพลอย่างมากในการดำเนินชีวิตปัจจุบัน การศึกษาด้านศาสนาเพียงอย่างเดียวไม่สามารถตอบสนองความต้องการเหล่านี้ได้ ดังนั้นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจึงเป็นทางเลือกแรกๆ ที่วัยรุ่นหนุ่มสาวในหมู่บ้านให้ความสนใจ ดังจะเห็นได้จากที่ ลูกๆ ของครูผู้สอนในปอเนาะภูมิเอง ส่วนใหญ่ก็เรียนโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามแทบทั้งสิ้น และศึกษาจนจบระดับชั้นปริญญาตรีไป ก็หลายคน ส่วนการศึกษาในปอเนาะภูมินั้นถือเป็นส่วนเสริม คือเรียนในเวลาเย็นจนถึงค่ำ หลังเลิกเรียนโรงเรียนภาคปกติแล้ว แต่ทั้งนี้ศาสนาอิสลามเองก็ไม่ได้คัดค้านหรือถือว่าการเรียนทางสามัญ การประกอบอาชีพหรือความมั่งคั่งร่ำรวยเป็นสิ่งที่ผิด แต่ขึ้นอยู่กับว่าคนคนหนึ่งจะมีความต้องการที่จะชวนขวายมากน้อยเพียงไร แต่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำเอาศาสนาอยู่นำเป็นแนวในการดำเนินชีวิตและนำเอาการประกอบอาชีพไว้ดำเนินตาม

ในปัจจุบันพ่อแม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่สอนทั้งศาสนาและสามัญ ส่งผลให้ปริมาณนักเรียนที่เข้าเรียนในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามมีจำนวนมากขึ้นทุกปี ตรงส่วนนี้เองที่มีผลกระทบต่อจำนวนนักเรียนที่เข้าเรียนในปอเนาะแบบดั้งเดิม เพราะปอเนาะดั้งเดิมไม่มีการประชาสัมพันธ์เพื่อรับสมัครนักเรียนเหมือนโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม ใช้เพียงการเชิญชวนแบบปากต่อปาก หรือจากชื่อเสียงที่สั่งสมมานาน ที่สำคัญ คือการที่ปัจจุบันอาชีพและรายได้เข้ามามีบทบาทในการดำรงชีวิตมากกว่าเมื่อก่อน การวัดคุณภาพของคนอยู่ที่สถานะทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ ในกลุ่มชาวมุสลิมเองก็ต้องการทั้งสองอย่าง คือ ด้านศาสนาและรายได้ ดังนั้นนี่คือเหตุผลของความนิยมที่มีมากยิ่งขึ้นสำหรับโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

แนวทางการจัดการศึกษานอกโรงเรียนในปอเนาะ

เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของปอเนาะภูมิตามนโยบายรัฐบาลที่ต้องการให้สถาบันปอเนาะมีการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้แก่ผู้เรียนในสถาบัน โดยร่วมมือกับศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) นั้น ในวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ ได้มีการประชุมสัมมนาสถาบันศึกษาปอเนาะและโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม ๑๕ (๒) ณ ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอยะหริ่ง โดยมีหลักการสำคัญคือ ได้กำหนดให้การจัดการศึกษาในปอเนาะเป็นวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตของพี่น้องมุสลิม จึงเป็นการศึกษาหลักในการจัดการศึกษาตามหลักอิสลาม การจัดการศึกษานอกโรงเรียนจะเป็นส่วนเสริมการศึกษาที่จัดในปอเนาะ โดยไม่เป็นการบังคับให้ทุกปอเนาะเข้าร่วมโครงการ เว้นแต่ทางสถาบันปอเนาะจะเห็นว่าการศึกษาออกโรงเรียนมีประโยชน์จริง

สำหรับแนวทางการจัดการศึกษานอกโรงเรียนในปอเนาะ ได้มีการกำหนดแนวทางไว้ ๕ ข้อ ดังนี้

๑. ให้มีการหารือร่วมกันระหว่างคณะกรรมการอิสลามของจังหวัด ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนทั้งระดับภาค จังหวัด และอำเภอ ผู้รับผิดชอบจัดการศึกษานอกโรงเรียนในปอเนาะและฝ่ายบริหาร ซึ่งรับผิดชอบการบริหารงานแบบบูรณาการของจังหวัด เพื่อบริหารแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการศึกษาโดยเฉพาะจะเน้นความต้องการที่จะเข้าร่วมโครงการของปอเนาะเป็นหลัก

๒. การจัดการศึกษาอกโรงเรียนอาจเลือกบางกิจกรรมหรือบูรณาการหลายกิจกรรมเข้าด้วยกันก็ได้ โดยมุ่งหมายที่จะพัฒนากลุ่มเป้าหมายอย่างรอบด้าน

๓. การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานในปอเนาะ ต้องแยกสภาพความต้องการของกลุ่มเป้าหมายแต่ละคนให้ชัดเจน โดยพิจารณา ดังนี้

กลุ่มผู้ไม่รู้หนังสือไทย ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ จัดให้ได้รับการแก้ไขปัญหาคือไม่รู้หนังสือ หรือจัดหลักสูตรการศึกษาแบบเบ็ดเสร็จขั้นพื้นฐาน

กลุ่มที่ต้องการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน จำนวน ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ที่อยู่ในวัยเรียนและไม่ประสงค์จะเข้าเรียนในโรงเรียนสังกัดเขตพื้นที่การศึกษาขั้นพื้นฐาน (กรณีที่ปอเนาะสามารถจัดให้เข้าโรงเรียนตามกฎหมายการศึกษาภาคบังคับได้ ก็ให้ดำเนินการได้ เว้นแต่กรณีที่ปอเนาะไม่สามารถจัดส่งเด็กให้ไปเรียนได้หรือไม่ประสงค์ให้ออกไปเรียนนอกปอเนาะ ให้ตกลงกันในที่ประชุมระดับจังหวัด เพื่อให้มีการขอทำความตกลงมายังกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อมอบหมายให้ กศน. จัด) การจัดการศึกษาให้กับกลุ่มเป้าหมายแบ่งวิธีการจัดเป็น ๓ วิธี คือ ใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ตามที่สำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐานจัด แต่ใช้วิธีเรียนแบบ กศน. พัฒนาลักษณะ กศน. ที่เทียบเท่ากับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ใช้วิธีเรียน กศน. ตามหลักการเดียวกับที่จัดในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขาแม่ฟ้าหลวง (กำหนดบทเรียนให้เรียนตามสภาพชีวิตของผู้เรียนแล้วเชื่อมโยงให้สอดคล้องกับมาตรฐานหลักสูตรขั้นพื้นฐาน) วิธีนี้ไม่กำหนดเวลาเรียน แต่ผู้เรียนบรรลุมาตรฐานในแต่ละสภาพใดก็จบตามมาตรฐานนั้น ใช้หลักสูตรของปอเนาะเป็นหลักสูตรแกน โดยจะต้องวิเคราะห์เนื้อหาสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ของหลักสูตรปอเนาะว่า มีความสอดคล้องกันมากน้อยเพียงใด แล้วยอมรับความรู้ที่ได้เรียนในหลักสูตรของปอเนาะเพื่อเทียบโอนเข้าหลักสูตรของ กศน. โดยอาจจะต้องเรียนเพิ่มบางวิชา หรือทำกิจกรรมตามที่หลักสูตรกำหนดไว้ เช่น ทำโครงการ ทำกิจกรรม กพข. ถ้าไม่แน่ใจว่าจะเทียบได้ก็อาจใช้กลไกของการทดสอบเพื่อรับรองความรู้ ทั้งนี้อาจใช้ภาษาถิ่นมลายูในการสื่อสารก็ได้ แล้วค่อยเรียนภาษาไทย เพื่อให้บรรลุมาตรฐานของหลักสูตร หรือถ้าใช้ข้อสอบภาษาไทยแล้วสอบผ่าน ก็อาจยอมรับความรู้วิชาภาษาไทยได้เลย

กลุ่มผู้เรียนปอเนาะที่อายุพ้นวัยเรียนการศึกษาภาคบังคับ (อายุ ๑๖ ปีขึ้นไป) ก็สามารถจัดในหลักสูตร กศน. (หลักเกณฑ์และวิธีการจัด กศน. ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. ๒๕๔๔) ได้ โดยปรับเปลี่ยนวิธีเรียนให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตในปอเนาะ เช่น ไม่ต้องมีการพบกลุ่ม แต่กำหนดให้มีเวลาเรียนวิชาสามัญ ตามหลักสูตรที่ต้องจำแนกเป็นรายวิชาให้เรียนในแต่ละวันวันละ ๒-๓ ชั่วโมง แต่อาจต้องทำโครงการเพื่อประมวลความรู้ในแต่ละหมวดวิชา ทำกิจกรรม กพข. เพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ซึ่งปอเนาะศอบ. และ คนจังหวัด ร่วมกันพัฒนาลักษณะนิสัยศึกษาเฉพาะขึ้นเอง

กลุ่มที่ต้องการพัฒนาความรู้ทางด้านอาชีพและทักษะชีวิต คอบ. อาจร่วมกับปอเนาะพัฒนาหลักสูตรที่เหมาะสมกับคนในปอเนาะได้ด้วย

๔. การพัฒนาหลักสูตรและพัฒนาวิชาการให้ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคใต้เป็นหลักในการพัฒนาวิชาการในรูปแบบงานวิจัยและพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาให้เหมาะสม ในขณะเดียวกันศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคใต้จะต้องร่วมกับ คนจังหวัด ยะลา นราธิวาส ปัตตานี จัดการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา เฉพาะที่จัดในปอเนาะ โดยมีสำนักพัฒนาวิชาการและมาตรฐานการศึกษาเป็นผู้ช่วยให้ข้อมูลและคำแนะนำทางวิชาการ

ข้อเสนอบื้องต้นคือ การดำเนินการจัดการศึกษานอกโรงเรียน ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๔ สำหรับกลุ่มเป้าหมายผู้เรียนในปอเนาะ ต้องดำเนินการโดยรอบคอบ ซึ่งไม่ควรเร่งรัดจัดให้ทันภายในภาคเรียนที่ ๑/๒๕๕๗

การพัฒนาหลักสูตรจะต้องให้ผู้เชี่ยวชาญอย่างน้อย ๓ กลุ่ม คือ นักวิชาการศาสนาอิสลามที่เข้าใจในรายละเอียดหลักสูตรที่จัดในปอเนาะ นักวิชาการและเจ้าหน้าที่การศึกษานอกโรงเรียน ที่รู้และเข้าใจงานการศึกษานอกโรงเรียน สามารถออกแบบกิจกรรม กคน. ที่เหมาะสมกับสภาพชีวิตในปอเนาะ ครู กคน. ซึ่งทำหน้าที่ในปอเนาะ ร่วมกันพัฒนาหลักสูตรและรูปแบบการเรียนที่เหมาะสม

การจัดการศึกษานอกโรงเรียนในปอเนาะยังอยู่ในขั้นดำเนินการ และหาข้อสรุปถึงแนวทางที่เหมาะสม ซึ่งต้องปรับให้เข้ากันกับความต้องการของสถาบันปอเนาะ ในส่วนนี้ อาจารย์มุหัมมัด อาดำ ผู้บริหารปอเนาะภูมิ ได้กล่าวไว้ว่า "เดิมปอเนาะภูมิเป็นที่ตั้งของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (ศรช.) ประจำหมู่บ้านอยู่แล้ว ในอนาคตปอเนาะภูมิจะจัดการศึกษาโดยร่วมมือกับศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนด้วยแนวทางใดแนวทางหนึ่งเป็นที่แน่นอน โดยหลักสูตรที่จะนำมาใช้นั้นต้องสอดคล้องกับระบบการเรียนของปอเนาะ ไม่เบียดเวลาเรียนทางด้านศาสนา และต้องเป็นหลักสูตรที่ตัวนักเรียนเองให้การยอมรับและพร้อมที่จะเรียน ข้อจำกัดเกี่ยวกับการศึกษาอกโรงเรียนคือ ทางปอเนาะไม่สามารถที่จะจัดให้มีการเรียนทุกวันได้ ส่วนในปัจจัยอื่นๆ ต้องมีการพิจารณาอีกครั้งเมื่อมีแนวทางการดำเนินที่แน่นอนและแน่นอนจากทางศูนย์การศึกษาอกโรงเรียน"

จากการระดมความคิดเห็นของบุคลากรในปอเนาะภูมิ ได้บทสรุปถึงสิ่งที่ทางปอเนาะคาดหวังเป็นอย่างมากเกี่ยวกับระบบการศึกษาอกโรงเรียนที่จะนำมาใช้ในปอเนาะนั้น คือ จัดการศึกษาอกโรงเรียนเป็นส่วนเสริมของการศึกษาระบบปอเนาะตามที่ได้กำหนดไว้ในหลักการสำคัญ

นักเรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ได้จริง และเป็นที่ยอมรับของผู้ประกอบการและบุคคลทั่วไป รัฐควรให้การสนับสนุนด้านบุคลากร ผู้สอน โดยเข้ามาทำการสอนในปอเนาะ ซึ่งผู้ที่ทำการสอนนั้นต้องมีความพร้อมทั้งทางด้านวิชาการ ศาสนา และภาษา ที่จะใช้สื่อสารกับผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ค่าใช้จ่ายในการเรียนควรอยู่ในระดับที่เหมาะสมกับนักเรียน เพราะนักเรียนปอเนาะส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีฐานะยากจน ขาดแคลนทุนทรัพย์

การจัดตั้งชมรมโรงเรียนปอเนาะ อำเภอยะหริ่ง

ณ วันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ มีสถานศึกษาปอเนาะและโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามจำนวน ๑๔ โรง เข้าร่วมในการก่อตั้ง ประกอบไปด้วย

สถาบันศึกษาปอเนาะ (จดทะเบียนใหม่ ปี พ.ศ. ๒๕๔๗)

๑. ภูมิไชยา	ตำบลยามู
๒. อิสรลาฮียะห์	ตำบลราตาปันยัง
๓. อิจฮียาตุวาฮ์นัฟฮียะห์	ตำบลราตาปันยัง
๔. อัลมัครอซะห์ อันนาซริยะห์ อัลอิสลามียะห์	ตำบลตาแกะ
๕. อัลมัครอซะห์ ฮัดดีนียะห์ อัลมุสต่อฟิยะห์	ตำบลมะนังยง
๖. มะฮาดุลอิสลามียะห์	ตำบลตาลีอาห์
๗. อิมารอตุลกูรอ่าน (ฮาฟิซตานมน)	ตำบลปิยามูมัง
๘. มูอาฮ์ดัตร์บิยาตุลอิสลามียะห์	ตำบลตาลีอาห์
๙. คารุลาอามาน	ตำบลจะรัง
๑๐. สัตย์สามัคคี	ตำบลมะนังยง
๑๑. คารุลาอากอม (บาตูกูนิง)	ตำบลมะนังยง
๑๒. อัลสาลาฮะห์ อัลดีนียะห์	ตำบลสาบัน

โรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม

๑๓. โรงเรียนนุรุลอิสลามภูมิไชยา	ตำบลยามู
๑๔. โรงเรียนญิฮาดวิทยา	ตำบลตะโละกาโปร์
๑๕. โรงเรียนสมบูรณศาสตร์ (คาถอ)	ตำบลมะนังยง
๑๖. โรงเรียนปอเนาะโต๊ะโก๊ะ	ตำบลตาลีอาห์
๑๗. โรงเรียนปอเนาะดุรงปาแย	ตำบลตอหลัง
๑๘. โรงเรียนมะบรีงวิทยา	ตำบลจะรัง

จุดประสงค์ในการจัดตั้งเพื่อร่วมกันเสนอข้อคิด แก้ไขปัญหา ร่วมกันระหว่างสถานศึกษาปอเนาะในเขตอำเภอ ยะห์หรือกับทางราชการ สานสัมพันธ์ระหว่างสถาบันปอเนาะในเขตอำเภอ ยะห์หรือ

ประธานชมรม : อาจารย์หะยีมูหัมมัด อาดำ

รองประธานชมรม: อาจารย์กาอิม แวดอเลาะ

เลขาธิการชมรม : อาจารย์หะยีอับดุลรอเซ อับดุลรอหมัน

ในสถานการณ์ปัจจุบัน กระแสของยุคโลกาภิวัตน์ที่มนุษย์ส่วนใหญ่มุ่งเน้นในเรื่องของวัตถุ การคงอยู่ของสถาบันปอเนาะย่อมได้รับผลกระทบ อันเนื่องมาจากปัจจัยหลายประการคือ การทำมาหากินและการดำรงชีพ ผู้ที่มีในปัจจุบันแตกต่างจากอดีต ค่านิยมที่มุ่งในการใช้ตัวเองเป็นที่ตั้ง นโยบายของรัฐบาลที่มุ่งพัฒนาเฉพาะโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นที่ตั้ง โดยการรวมกลุ่มปอเนาะเพื่อการแก้ปัญหา ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการสนับสนุน

การเรียนลักษณะนั้นไม่สามารถธำรงจิตวิญญาณของความเป็นปอเนาะไว้ได้ ดังเช่นที่เห็นมาแล้วในระบบการศึกษาของไทย ที่จริยธรรม คุณธรรมได้ขาดหายไป (ซึ่งรัฐเองก็ทราบ) ดังเช่นที่มีการพยายามนำวิชาศีลธรรมกลับเข้าไปสอนในโรงเรียนอีกครั้ง แต่ไม่สามารถทำได้ เนื่องจากถูกระบบกลืนกินและไม่ได้รับการปลูกฝังตั้งแต่เด็ก

ระบบโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามนั้น เป็นรูปแบบการศึกษาที่พยายามจะจัดคำว่า “ล้าหลัง” “ด้อยพัฒนา” ให้หมดสิ้นไปจากปอเนาะ จึงเรียกได้ว่า โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม เป็นระบบการศึกษาที่พัฒนาแล้วของปอเนาะ มีการจัดการที่เป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้น มีหลักสูตรและการวัดผลที่เป็นมาตรฐาน หากแต่โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามล้มบางสิ่งที่เป็นหัวใจของการศึกษาระบบปอเนาะไป เนื่องจากรัฐมองการศึกษาเป็นเรื่อง “เศรษฐกิจ” ปอเนาะซึ่งจัดการโดยเน้นผลผลิตด้านคุณธรรม จริยธรรม จึงถูกมองว่าล้าหลัง ประกอบกับปัญหาความมั่นคง ให้รัฐพยายามจัดระเบียบปอเนาะเรื่อยมา

“การศึกษาศาสนาอิสลามไม่ได้ถือว่าชีวิตเป็นจุดมุ่งหมายในตัวของมันเอง ชีวิตบนพื้นโลกเป็นเพียงสะพานที่มนุษย์จะต้องก้าวข้ามไปสู่ชีวิตทางจิตวิญญาณ หลังจากทีล้นชีวิตไปแล้ว นี่เป็นความแตกต่างโดยพื้นฐาน ระหว่างการศึกษาศาสนาอิสลามใหม่กับการศึกษาศาสนาอิสลาม การศึกษาศาสนาอิสลามใหม่ถือว่าชีวิตเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความสุขในโลกนี้ เป็นจุดมุ่งหมายสุดท้าย ในขณะที่การศึกษาศาสนาอิสลาม ถือว่าชีวิตเป็นเพียงสิ่งที่จะช่วยให้บรรลุความสุขในโลกหน้า ความแตกต่างพื้นฐานในจุดประสงค์และจุดมุ่งหมายของการศึกษาศาสนาอิสลามใหม่ และการศึกษาศาสนาอิสลามนำไปสู่ความแตกต่างในวิธีการที่จุดมุ่งหมายดังกล่าวจะบรรลุผลสำเร็จ” (สุเทพ สุนทรภัสร์, ๒๕๔๗ : ๑๗)

ที่เป็นเช่นนี้ไม่ใช่เพราะปอเนาะและโต๊ะครูมีความคิดแบบหัวเก่า ไม่ต้องการพัฒนา แต่โต๊ะครูมีปณิธานที่จะดำรงรักษาจิตวิญญาณของปอเนาะไว้ตามจุดประสงค์แรกเริ่มของการก่อตั้ง ส่วนรัฐมักออกกฎระเบียบหรือกฎหมายเพื่อบังคับใช้ โดยที่ปอเนาะไม่มีความพร้อมที่จะร่วมมือ เช่น การนำหลักสูตรสามัญ การอาชีพมาใช้ ในขณะที่การสนับสนุนโดยการให้เงินอุดหนุนก็มีเงื่อนไขที่ว่า ให้ปอเนาะแปรสภาพหรือปรับปรุงมาตรฐานของโรงเรียน และต้องจัดการเรียนการสอนสายสามัญควบคู่กันไปด้วยเท่านั้นจึงจะได้รับทางปอเนาะจึงมีความวิตกว่า หากแปรสภาพแล้วจะมีเงื่อนไขผูกมัด ทำให้ไม่สามารถดำเนินการสอนตามจุดมุ่งหมายของการก่อตั้งได้

ในระยะหลังรัฐมีการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับทางปอเนาะหลายครั้ง และการสัมมนาก็จบลงด้วยดี แต่เมื่อมีนโยบายออกมา รัฐมักไม่ได้นำผลสรุปการประชุมหรือข้อเสนอแนะที่ได้ให้ไว้มาเป็นนโยบาย ทำให้ปอเนาะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบในภาวะจำยอมอยู่เสมอ ในฐานะที่ปอเนาะ คือ วิธีการดำเนินชีวิตของชาวมุสลิมในพื้นที่ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ การบังคับให้ปอเนาะต้องยอมรับในหลักการที่ไม่สามารถปฏิบัติได้นั้น (เนื่องด้วยหากปฏิบัติแล้วจะทำให้ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมหรือจารีตประเพณีขาดหายไป) แสดงให้เห็นว่ารัฐพยายามแก้ปัญหาโดยการนำกฎหมายเป็นตัวตั้ง แล้วพยายามปรับวัฒนธรรมให้เข้ากับกฎหมาย จึงเป็นการยากที่จะสามารถแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปด้วยดี ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วควรนำวัฒนธรรมมาเป็นตัวตั้ง แล้วออกกฎหมายให้เข้ากัน การแก้ปัญหาด้วยการพยายามปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมหรือความเชื่อนั้น เป็นการผิวนสภาพความเป็นจริง เพราะฉะนั้นนโยบายที่ออกโดยภาครัฐบางส่วน แทนที่จะเป็นการช่วยคลี่คลาย กลับกลายเป็นแรงบีบอัดและความกดดันจากภายนอกที่มากเกินไป ในขณะที่ปอเนาะก็ต้องการรักษาอุดมการณ์ของตนเองไว้ เมื่อทั้งสองฝ่ายมีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน ในที่สุดจึงเกิดปัญหาตามมา ซึ่งสามารถเรียกได้ว่า “ปัญหาที่เกิดจากการแก้ปัญหา”

ในการแก้ปัญหาโดยยกวัฒนธรรมเป็นตัวตั้งนั้น จะเกิดผลดีกับทั้งสามฝ่าย คือ ปอเนาะ สังคมและรัฐ กล่าวคือ ปอเนาะจะไม่สูญเสียความเป็นสถาบันศาสนาที่เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนไป และสามารถพัฒนาไปตามทิศทางที่เหมาะสมจากการสนับสนุนของรัฐ สังคมก็ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางที่ต้องการ หากการแก้ไขปัญหามีผลดี ก็จะส่งผลดีต่อสังคมตามมา คือเกิดการพัฒนา โดยวัฒนธรรม และแนวการดำเนินชีวิตของชุมชนก็ไม่เปลี่ยนแปลง ทางรัฐเองก็จะสามารถกำหนดนโยบายเพื่อพัฒนาด้านอื่นๆ ได้อย่างเต็มที่ และเกิดเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ต่อไป